ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

КИЇВ 1967

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ АН УРСР

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА ім. М. В. ФРУНЗЕ

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА СССР
ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР
ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА СССР
СССР ОЛИЙ СОВЕТИНИНГ ПРЕЗИДИУМИ
ССРО ЖОҒАРҒЫ СОВЕТІНІҢ ПРЕЗИДИУМЫ
[illegible]
ССРИ АЛИ СОВЕТИНИН РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ
TSRS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PREZIDIUMAS
ПРЕЗИДИУМУЛ СОВЕТУЛУЙ СУПРЕМ АЛ УНИУНИЙ РСС
PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJS
СССР ЖОГОРКУ СОВЕТИНИН ПРЕЗИДИУМУ
ПРЕЗИДИУМИ СОВЕТИ ОЛИИ СССР
[illegible]
СССР ЁКАРЫ СОВЕТЫНЫҢ ПРЕЗИДИУМЫ
NSV LIIDU ÜLEMNÕUKOGU PREZIIDIUM

ГРАМОТА

Президиум Верховного Совета
Союза Советских Социалистических Республик

за успехи, достигнутые в деле увеличения производства и заготовок зерна, мяса, молока, яиц и других сельскохозяйственных продуктов,

Указом от 26 февраля 1958 года наградил

Харьковскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

МОСКВА—КРЕМЛЬ 4 марта 1958 г.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМА

Велика Жовтнева соціалістична революція, що відкрила еру торжества соціалізму, стала поворотним пунктом і в історичній долі українського народу. «Економічне, соціальне і політичне розкріпачення народних мас, визволення їх від класового і національного гніту, всебічний розвиток людей праці стали метою будівництва нового світу»,— підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції». Трудящі України, керовані Комуністичною партією, слідом за російським пролетаріатом першими пішли по шляху Жовтня, вперше за всю свою історію створили суверенну національну державу — Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Вони твердо стали на шлях будівництва соціалізму та комунізму і досягли великих успіхів у творенні нового життя. В цих успіхах є вклад і трудящих Харківської області. За роки Радянської влади в області створено першокласну потужну індустрію і розвинуте соціалістичне сільське господарство. За випуском промислової продукції Харківщина посідає одне з провідних місць в республіці і значне місце в Радянському Союзі. Особливо славиться вона різноманітною продукцією машинобудування. Багато харківських машин і приладів за своїми техніко-економічними показниками стоять на рівні світових стандартів. Колгоспи і радгоспи Харківщини рік у рік досягають нових успіхів у вирощуванні зернових, технічних і овочевих культур та виробництві продуктів тваринництва.

Докорінно поліпшились матеріальні умови життя трудівників міст і сіл. Харківщина стала областю суцільної грамотності; небачено розквітла культура; Харків відомий як один з найбільших наукових і культурних центрів, місто інститутів, кузня кадрів для різних галузей народного господарства, науки, освіти, охорони здоров'я, культури.

На Харківщині живуть у дружбі і плідно трудяться поруч з українцями росіяни та трудящі інших національностей в ім'я єдиної мети — побудови комуністичного суспільства.

Том «Харківська область» є частиною створюваної за постановою ЦК КП України на громадських засадах 26-томної праці «Історія міст і сіл Української РСР», яка присвячується знаменному ювілею — 50-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В нарисах, що вміщуються в цьому томі, висвітлюються багатогранна історія міст і сіл Харківщини з часу їх виникнення і до наших днів, процес корінних

соціалістичних перетворень, досягнення в галузі економіки, добробуту трудящих, науки, освіти, культури, літератури і мистецтва, здобуті під керівництвом Комуністичної партії за 50 років Радянської влади.

До створення тома були залучені широкі кола громадськості області: викладачі вищих навчальних закладів, працівники архівів, музеїв та інших культурно-освітніх установ, численна група вчителів шкіл та інші — всього понад 2000 чоловік. Були створені районні комісії, понад 400 робочих груп, силами яких проведена значна робота по добору і обробці матеріалу з історії населених пунктів. У своїй роботі авторські колективи, районні комісії та редакційна комісія тома діставали діяльну допомогу від партійних і комсомольських організацій та радянських установ області.

Методологічною основою для написання нарисів історії міст і сіл є твори класиків марксизму-ленінізму, рішення з'їздів Комуністичної партії та пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України.

У роботі над нарисами використовувались різноманітні джерела: історичні, економічні, етнографічні праці, серед яких і ті, що вже давно стали бібліографічною рідкістю; історичні, географічні, енциклопедичні словники; статистичні збірники й огляди; періодичні видання, археографічні збірники, документи архіву Харківського обкому КП України, Харківського обласного державного архіву, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, архіву Інституту історії партії ЦК КП України, Центрального державного історичного архіву УРСР і його філіалу в м. Харкові, районних архівів області, Харківського державного історичного музею і місцевих музеїв; документи поточних архівів і поточного діловодства різних установ і організацій; спогади учасників революційних подій, старожилів і т. д. Було організовано виявлення документального матеріалу, який беспосередньо стосується історії Харківщини, в архівах і бібліотеках Москви, Ленінграда, Києва та деяких обласних центрів.

Робота обласної редколегії проводилась під керівництвом Головної редакційної колегії. Науково-методичне керівництво здійснював Інститут історії Академії наук УРСР. Допомагали в підготовці тома також інститути Секції суспільних наук АН УРСР — економіки, археології, літератури, мовознавства, мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Наукове редагування і підготовку тома до друку здійснено редакцією історії міст і сіл УРСР Головної редакції Української Радянської Енциклопедії АН УРСР.

Том відкривають нариси про Харківську область та про обласний центр — місто Харків. Далі йдуть нариси про районні центри з характеристикою районів у сучасних межах та про селища міського типу і села, що особливо виділяються як своєю історією в минулому, так і значними досягненнями в галузі економіки і культури за роки Радянської влади. Крім нарисів, подаються за алфавітом короткі довідки про інші населені пункти, що є центрами сільських та селищних Рад, з переліком усіх населених пунктів, які входять до складу цих Рад.

Читач знайде в книзі археологічні відомості, цікаві свідчення про заселення краю і життя перших поселенців, про становище трудящих і їх боротьбу проти своїх гнобителів, про економіку, освіту, культуру в дореволюційні часи.

В нарисах висвітлюються події Великої Жовтневої соціалістичної революції на Харківщині, хід громадянської війни, відбудова народного господарства, індустріалізація, колективізація сільського господарства, розвиток охорони здоров'я, освіти, науки, культури, героїчна боротьба харків'ян проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, трудові подвиги у відбудові народного господарства у післявоєнний період, самовіддана праця по будівництву комуністичного суспільства, духовне зростання радянських людей — свідомих будівників комунізму.

На конкретних фактах розкривається величезне значення ленінської дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму, які є могутньою силою в боротьбі за торжество ідей комунізму.

Книга про міста і села Харківщини включає великий довідковий матеріал. З неї можна дізнатись про місце розташування того чи іншого населеного пункту, про чисельність населення, про економіку, охорону здоров'я, освіту, культуру, наявність господарських, адміністративних, культурно-освітніх установ.

Велику роботу проведено по ілюструванню нарисів. Історичні фото та документи, що використані в томі, були виявлені в фондах державних архівів і музеїв країни, а також в особистих фотозбірках трудящих.

Написання історії міст і сіл на громадських засадах, залучення до цієї справи великого загону радянської інтелігенції, безпосередня допомога широких верств населення — все це переконливо відбиває характерну рису нашої епохи, коли народні маси не лише свідомо й активно творять історію, але й беруть участь у її науковому висвітленні. Це один з яскравих показників духовного зростання наших людей в умовах нового суспільного ладу.

Разом з тим авторський колектив і редакційна колегія добре усвідомлюють, що складна робота по створенню нарисів з історії міст і сіл Харківщини з часу їх виникнення і до наших днів ще далеко не завершена. На дослідників чекає величезний фактичний матеріал у фондах партійних і державних архівів. Потребують також всебічного вивчення численні дореволюційні і радянські періодичні видання, історичні, економічні, статистичні й інші праці та публікації, які з тих чи інших причин при підготовці тома «Харківська область» використані були лише частково або не використані зовсім, внаслідок чого історія деяких населених пунктів не дістала достатнього висвітлення.

Авторський колектив і редакційна колегія висловлюють подяку робітникам, колгоспникам, інтелігенції, всім партійним, радянським, профспілковим, комсомольським організаціям, громадським установам, працівникам архівів, музеїв, шкіл, вузів за той вклад, який вони внесли в справу написання історії міст і сіл Харківської області.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМА

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

Мілове	Села з населенням понад 500 чол.	ІЗЮМ	Міста з населенням 30 000–50 000 чол.
Коломак	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.	ПАВЛОГРАД	Міста з населенням 50 000–100 000 чол.
Золочів	Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.	СЛОВ'ЯНСЬК	Міста з населенням 100 000–1 млн. чол.
Валки	Міста з населенням до 10 000 чол.	ХАРКІВ	Місто з населенням понад 1 млн. чол.
Чугуїв	Міста з населенням 10 000–30 000 чол.		

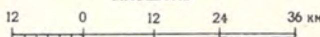
НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Центр області

Центри районів

Інші населені пункти

МАСШТАБ

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Харківська область розташована на північному сході Української РСР, на вододілі рік систем Дону і Дніпра, в степовій і лісостеповій зонах. На півночі та північному сході вона межує з Бєлгородською областю РРФСР, на сході — з Луганською, на південному сході — з Донецькою, на південному заході — з Дніпропетровською, на заході та північному заході — з Полтавською та Сумською областями УРСР.

Територія області — 31,6 тис. кв. км (6,3 проц. території республіки). Населення — 2672 тис. чол. (5,8 проц. населення УРСР), густота — 84,6 чол. на 1 кв. км. Українців — 68,8 проц., росіян — 26,4 проц., решта — інші національності[1].

В області 25 адміністративних районів, 335 сільських Рад, 15 міст, 58 селищ міського типу, 2311 сільських населених пунктів.

Поверхня Харківщини — хвиляста рівнина, розчленована річковими долинами, ярами, балками. Найбільша річка в області — Сіверський Донець, друге місце за довжиною і повноводністю займає його притока — Оскіл; решта річок — невеликі. За останні роки на Сіверському Дінці, біля селища Печенігів створено велике водосховище площею 94 кв. км; друге — на річці Осколі. В області є кілька озер, з них найбільші: Лиман, Борове, Леб'яже, Чайка.

На ліси область бідна. Внаслідок хижацького винищення в дореволюційні часи та в роки фашистської окупації вони становлять тепер тільки 9,2 проц. території. Трудящі області дбають про збільшення площі лісів, засаджуючи різними породами дерев великі смуги понад Дінцем та в багатьох інших місцях.

Величезну роботу по поширенню різних порід дерев провадить один з найстаріших на Україні і в СРСР Краснокутський дендрологічний парк, який засновано ще у 1809 році. Багатою рослинністю відомі на Харківщині Наталівський (у Краснокутському районі) і Шарівський (у Богодухівському районі) парки та Валківський дендропарк, що існує з 1930—1933 рр. На території області, біля Печенігів, на площі близько 30 тис. га розташований мисливський заказник, більшу частину якого займають ліси.

---

[1] Тут і далі дані про кількість населення подаються за станом на 1 січня 1966 року.

З корисних копалин перше місце належить природному газу. Шебелинське газове родовище — найбільше в СРСР, третє в світі. На Харківщині є поклади бурого (в районі м. Ізюма) і кам'яного (в Барвінківському та Лозівському районах) вугілля, а також торфу. Біля м. Мерефи та на території Вовчанського і Куп'янського районів є поклади залізної руди. Видобувають в області фосфорити й мергелі; є піски, вапняки, крейда, гіпс, вохра; відомі джерела мінеральних вод — Березівської і Харківської № 1 та № 2, радонової, бромних вод морського типу.

Клімат помірно континентальний. Зима прохолодна і мінлива, а літо жарке. Річна кількість опадів на території області — від 457 на сході до 536 мм на заході. Навесні нерідко східні і південно-східні вітри приносять з прикаспійських степів суховії, а іноді й чорні бурі.

В області переважають чорноземні грунти, в долинах річок — дерново-малопідзолисті, лучно-чорноземні, болотні та інші. Загалом грунтово-кліматичні умови Харківщини сприятливі для вирощування зернових і технічних культур — озимої та ярої пшениці, кукурудзи, ячменю, проса, гречки, цукрових буряків, соняшнику.

Територія Харківської області заселена з давніх-давен. Біля с. Яремівки Ізюмського району знайдено крем'яні знаряддя епохи раннього палеоліту (300 тис. років тому)[1]. Стоянки пізнього палеоліту (40—15 тис. років тому) виявлено біля м. Богодухова, в Ізюмському та Балаклійському районах. У період неоліту (V—III тисячоліття до н. е.) була досить густо заселена південна частина Харківщини, де виявлено близько 60 місць поселень[2]. Найцікавішим з них є могильник біля с. Олександрії на Куп'янщині (III тисячоліття до н. е.). На Харківщині відкрито також близько 80 пам'яток періоду бронзи (III—I тисячоліття до н. е.), ямної (III—II тис. до н. е.), катакомбної (II тис. до н. е.) і зрубної (II — початок I тис. до н. е.) культур. Радянськими археологами тут виявлено також нову культуру пізньої бронзи — бондарихінську — в урочищі Бондарисі біля с. Кам'янки Ізюмського району[3]. Кожна з цих груп пам'яток свідчить не тільки про певні етапи в розвитку населення, а й про зміни в його етнічному складі. В VII—II століттях до н. е. територія області була густо заселена землеробськими скіфськими племенами. Із зафіксованих 70 пам'яток цього періоду найбільш відомі городище та курганний могильник біля с. Великої Гомільші (в Зміївському районі), а також Сіверське городище біля с. Мілової (в Балаклійському районі)[4].

В першому тисячолітті нашої ери басейн Сіверського Дінця становив південно-східну окраїну великого придніпровського масиву слов'янських землеробських племен. На території Харківщини зафіксовано близько 50 пам'яток ранньослов'янської черняхівської культури, найбільш вивчена з них — поселення біля села Ново-Покровки Чугуївського району (III — VI ст н. е.). Найвідомішими слов'янськими пам'ятками VIII — X ст. є поселення біля с. Кам'янки (в урочищі Бондарисі) Ізюмського району та на території Донецького городища біля Харкова.

Поряд з пам'ятками осілих слов'янських племен на території Харківської області, зокрема в її південно-східній частині, зустрічаються і пам'ятки сармато-аланських кочових скотарських племен, що рухалися зі сходу (поховання II ст. н. е. біля м. Балаклії та с. Яремівки Ізюмського району). Найбільш відомими аланськими пам'ятками є добре укріплене городище та могильник (VIII — X ст. н. е. біля с. Верхній Салтів). На Харківщині виявлено також два печенізьких поховання (X — XI ст.) біля хутора Ковалівки Барвінківського району та близько двох десятків кам'яних «баб» переважно в Ізюмському та Балаклійському районах.

---

[1] П. Й. Борисковский. Палеолит Украины. «Материалы и исследования по археологии СССР» (далі МИА), 40, 1953, стор. 82—83.

[2] Д. Я. Телегин. Неолитические памятники Северского Донца. «Советская археология» т. XXIX—XXX, 1959, стор. 180—185.

[3] Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца. Х., 1962, стор. 73—129.

[4] Б. А. Шрамко. Поселення скіфського часу в басейні Дінця. «Археологія», XIV, 1962, стор. 135—155.

З кінця X століття значна частина сучасної Харківщини входила до складу древньоруської держави. Найвизначнішою археологічною пам'яткою цього часу є Донецьке городище — літописне місто Донець, яке було сторожовим форпостом слов'ян у боротьбі проти кочових племен.

Після навали татар в XIII столітті тривалий час край був майже безлюдним, через це його називали «диким полем». З XVI століття тут з'являються групи українців і росіян, які займалися бортництвом, полюванням, рибальством тощо. В цей же час російський уряд для захисту своїх південних кордонів почав створювати регулярну сторожову службу. Створення сторож, проникнення відхідників сприяли освоєнню «дикого поля». Вже в 1600 році російськими «служилими людьми» було побудоване м. Цареборисів (тепер с. Червоний Оскіл). У 1638 році українські переселенці на чолі з гетьманом Я. Остряниним побудували м. Чугуїв.

Масове заселення краю українцями почалося з середини XVII століття. Особливо широкого розмаху воно набрало в 50—70-і роки у зв'язку з посиленням феодального і національного гніту на Правобережній Україні.

На Слобожанщині жителі Правобережної України шукали порятунку від сваволі польських феодалів та спустошливих нападів татаро-турецьких орд. Багато переселенців з'являлося тут також після поразок козацько-селянських повстань на Правобережжі. Остання велика хвиля переселення з Правобережної України припадає на 1711—1715 рр.

Багато українців з Полтавщини і Чернігівщини, Київщини і Волині, Поділля і Галичини йшли на Слобожанщину великими групами з худобою, з домашнім скарбом, навіть з церковним майном, книгами київського і львівського друку.

Російський уряд, якому була підпорядкована малозаселена територія на південь від Путивля, Бєлгорода і Воронежа, з метою зміцнення оборони країни від татарських нападів заохочував українців до заселення вільних земель, надаючи переселенцям тимчасові пільги. Українці засновували поселення — слободи. Звідси й виникла назва краю — Слобідська Україна (Слобожанщина). Вона включала територію нинішньої Харківської, частини Сумської, Донецької і Луганської областей УРСР, частину Воронезької, Бєлгородської та Курської областей РРФСР. Близько 1654 року було засновано Харків, а у другій половині XVII століття — Люботин, Огульці, Липці, Островерхівку, Зміїв, Борки, Безлюдівку, Рубіжне та багато інших населених пунктів.

З півночі сюди переселялися росіяни. Так виникли російські поселення — Великі Проходи, Російська Лозова, Російські Тишки. Село Тополі заселили і росіяни, і українці. Часто українці оселялися в слободах, заснованих росіянами, наприклад у Валках, Цареборисові, Скрипаях, Мохначі тощо. Села, як і міста, оточувалися ровами та укріплювалися валами і частоколом.

Використовуючи українських переселенців для захисту південних кордонів Російської держави від грабіжницьких нападів кримських і ногайських татар, російський уряд постачав їм зброю, продовольство, наділяв земельними угіддями, зберігав за ними козацькі привілеї, самоврядування тощо. В 50-х роках XVII століття на території Слобідської України було утворено 4 козацькі полки: Харківський, Острогозький (Рибинський), Сумський і Охтирський. У 1685 році з Харківського полку виділився Ізюмський. Полки являли собою військово-адміністративні округи, що поділялися на сотні. Харківський та Ізюмський полки, в яких 1734 року налічувалося 40 сотень, були розташовані на території нинішньої Харківської області.

У XVII столітті Слобожанщина стала форпостом у боротьбі Російської держави проти турецько-татарських загарбників. Її населенню належала також чимала роль в освоєнні південних степів і створенні умов для приєднання Криму і Північного Причорномор'я до Росії. Спільна боротьба українського й російського народів проти зовнішніх ворогів у ці часи була одним з важливих факторів зміцнення їх братерської дружби.

В середині XVIII століття, коли було усунено безпосередню небезпеку турецько-татарських нападів на землі Російської держави, царський уряд, здійснюючи колонізаторську політику, провів ряд заходів, які скасували самоврядування на Слобожанщині. Зокрема, царським указом від 28 липня 1765 року козацьку службу було визнано непотрібною і всі п'ять козацьких полків реорганізовано в регулярні. До складу Слобідсько-Української губернії, створеної тоді ж на території Слобідської України, входило п'ять провінцій: Харківська, Ізюмська, Сумська, Охтирська, Острогозька. У 1780 році губернію було перетворено на Харківське намісництво, у 1796 році знову відновлено. З 1835 року Слобідсько-Українська губернія почала називатися Харківською. Вона складалася із 11 повітів: Харківського, Богодухівського, Валківського, Вовчанського, Зміївського, Ізюмського, Куп'янського, Сумського, Охтирського, Лебединського та Старобільського.

В ході масового заселення Слобожанщини поступово зростали її продуктивні сили. Незважаючи на постійні спустошливі напади татарських орд, на просторах колишнього «дикого поля» розвивалися землеробство, скотарство, промисли, ремесла, торгівля. Міцніли економічні зв'язки краю з багатьма іншими районами України і Росії.

У сільському господарстві спочатку панувала перелогова система обробітку землі, з другої половини XVIII століття стало переважати трипілля. Землеробські знаряддя (дерев'яний плуг із залізним лемешем, рало з залізним наральником, дерев'яна борона, коса і серп) залишалися основними знаряддями праці майже до революції.

Населення краю поділялося на два класи: панівний клас феодалів — козацька старшина і російські дворяни—та клас гноблених—поміщицькі і чорносошні селяни, ремісники, рядові козаки та російські «служилі люди» нижчих розрядів. Царський уряд всіляко захищав інтереси феодалів, передавав їм багаті землі, сприяв їм у загарбанні козацько-селянських земель, у закріпаченні селян, узаконював це закріпачення.

Спочатку переважну більшість слобожан становили українські селяни-козаки. Протягом перших 30—40 років вони поділялися на полкових козаків, які несли польову сторожову службу та брали участь у походах російської армії, і городових козаків, які охороняли міста. З кінця XVII століття внаслідок диференціації козацтво поділялося вже на три групи: полкові, або виборні, козаки, підпомічники та підсусідки.

Найбільш заможною частиною козацтва були полкові (виборні) козаки. Вони перебували на військовій службі і становили збройну силу слобідсько-українських полків. З 90-х років XVII століття полкові козаки почали офіційно користуватися працею козаків-підпомічників у своїх господарствах. Кожному полковому козакові приписувалося від двох до семи підпомічників. Ще більше підпомічників мали полковники та інша старшина. Під час війни підпомічники постачали також козаків продовольством та фуражем. До найбіднішої частини козаків належали підсусідки, які не мали власного земельного наділу і жили у дворах заможних козаків та працювали на них.

Майнова нерівність була властивою і російським «служилим людям» нижчих розрядів. Привілейовану їх частину становили діти боярські. Непривілейованими були стрільці, козаки, пушкарі, ковалі, теслі та інші. Всі вони на початку XVIII століття були переведені до категорії селян-однодворців. Внаслідок насильницького загарбання общинних земель та пожалувань від російського уряду козацька старшина зосередила в своїх руках значні земельні угіддя. Величезні масиви землі російський уряд відводив також російським поміщикам. Наприкінці XVIII століття більшість земель належала українським та російським поміщикам. Так, у Валківському повіті з 206 тис. десятин усієї землі поміщики мали 107 тис. десятин; у Вовчанському — з 276 тис. десятин — 143 тис. десятин. Господарство дворян базувалося на праці селян-кріпаків, і тільки в окремих випадках використовувалася праця найманих робітників. Утворювалося також і церковно-монастирське землеволодіння. Серед вищого духовенства були досить великі землевласники, сотні кріпаків

працювали в монастирських господарствах. Після переходу церковних земель до рук держави (1764 р.) монастирські селяни під назвою економічних стали частиною стану казенних селян.

Царський указ від 1765 року відкрив козацькій старшині шлях до дворянського стану, а селян поставив у ще більш залежне становище від поміщиків. Остаточно вони були закріпачені в 1783 році. Різні групи козацького населення (козаки, підпомічники, підсусідки), які після ліквідації слобідських полків були переведені в розряд військових обивателів, згодом дістали право записуватись у міські стани: купецький або міщанський, але в них потрапляли найзаможніші козаки.

У третій чверті XVII століття 85—90 проц. місцевого населення становили козаки і казенні селяни. У 1773 році тут було вже понад 50 проц. закріпачених селян.

Поширеними формами боротьби трудящих проти феодально-кріпосницького гніту були втечі від поміщиків, підпали їх маєтків, убивства кріпосників. Трудящі маси виступали проти козацької старшини, поміщиків і духовенства, проти царських бояр і воєвод. Активну участь у селянській війні під керівництвом Степана Разіна взяло населення Харківської, Чугуївської та Ізюмської округ. Восени 1670 року бєлгородський воєвода писав у Москву, що повстанці захопили м. Чугуїв, що «великому государю зрадили» Зміїв, Балаклія і Мерефа[1]. Багато слобожан брало участь у повстанні Кіндрата Булавіна (1707—1708 рр.). Досить активно виступали проти кріпосників козаки Ізюмського полку, які приєднувалися до донських козаків, що виступали під проводом своїх отаманів С. Драного та М. Голого. У 50—70-х роках на Слобожанщині, як і по всій Україні, розгорнувся гайдамацький рух.

Під час селянської війни під проводом Омеляна Пугачова (1773—1775 рр.), незважаючи на суворий нагляд властей, багато селян Харківщини тікали від поміщиків до повстанців на Поволжя. Серед захоплених під Царициним царськими військами в полон було чимало українців, причому 19 з них назвали себе слобожанами. У березні 1775 року Саратовська воєводська канцелярія вислала по етапу до Харкова 6 чол. слобожан — учасників повстання. Всі ці повстання, в яких активну участь брали і козацько-селянські маси Харківщини, стримували наступ феодалів-кріпосників на селян, підривали кріпосницький лад, прискорюючи його падіння.

Наприкінці XVIII та в першій половині XIX століття на Харківщині, як і по всій країні, посилився процес розкладу кріпосництва. Він супроводився дальшим розвитком різних промислів, ремесел, дрібнотоварного виробництва. У 1773 році в Харківській та Ізюмській провінціях працювало чимало цехових ремісників: ткачів — 966, кравців — 499, шевців — 627, ковалів — 244. Багато нецехових ремісників працювало також у селах і містечках. У 1814 році харківські коцарі виробили близько 26 тис. ворсових килимів. Крім того, тут ткали безворсові килими, плахти, декоративні тканини[2].

Зростало деревообробне, гончарно-керамічне, цегельне, склоробне, селітряне, чинбарне, салотопне, свічкове й інші виробництва. У другій половині XVIII століття виникла поміщицька суконна мануфактура в с. Рубіжному, а в другій чверті XIX століття з'явилися такі ж підприємства у селах Каплунівці та у Березовому[3]. У 1825 році в губернії налічувалося 76, у 1832 році — 125, у 1854 році — 247, у 1860 році — 330 підприємств (без винокурень)[4].

У 1845 році в містах і повітах — Харківському, Богодухівському, Валківському, Вовчанському, Ізюмському, Куп'янському і Зміївському — налічувалося

---

[1] Крестьянская война под предводительством Степана Разина. Сборник документов, т. II, ч. II. М., 1959, стор. 73—74.

[2] Топографическое описание Харьковского наместничества. М., 1788, стор. 120—127; А. В. Бабенко. Коцарство в Харьковской губернии. Труды XII Археологического съезда в Харькове. Х., 1902, стор. 371; М. Ф. Сумцов. Слобожане. Х., 1918, стор. 37.

[3] Центральний державний історичний архів СРСР (далі ЦДІА СРСР), ф. 1, оп. 4, спр. 732, арк. 10.

[4] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963, стор. 37.

97 підприємств (салотопні, свічкові, тютюнові, цегельні, шерстемийні, металооброблені та інші), на яких було вироблено продукції на 1 427 742 карбованці. Крім того, було 113 гуралень (без Зміївського повіту), що вигнали спирту і горілки на 941 562 крб. У 1855 році у цих повітах, крім Куп'янського, працювало 100 підприємств, які виробили продукції на 1 304 567 крб.; винокурень по всіх повітах 112, а виробили вони продукції — на 827 620 крб. Значна частина виробництв містилася у Харкові. У 1855 році на 212 підприємствах працювало 4256 робітників, з них кріпаків — 2460, вільнонайманих — 1796 чоловік [1]. З'явилася нова галузь промисловості — цукрова. Вже в 1845 році діяло 9 цукроварень (у Богодухівському повіті — 4, Куп'янському — 2, Харківському, Зміївському і Ізюмському — по одній). На них вироблено цукру понад 10 600 пудів[2].

Розвиток продуктивних сил краю був тісно пов'язаний з процесом формування загальноросійського ринку. Це зумовлювало також зростання місцевої торгівлі. З XVII століття в Харкові, Чугуєві, Валках та інших містах і великих селах почали виникати крамниці, торгові ряди, щонедільні торги і ярмарки. У 1779 році у Харківській та Ізюмській провінціях налічувалося 147, а в 1845 році — 241 ярмарок. У містах і великих селах торгували хлібом, продуктами тваринництва, взуттям, тканинами, одягом, металевими, дерев'яними, лимарськими та іншими виробами — як місцевими, так і привізними з українських і російських міст. Харківські килими, богодухівські кушнірські вироби, чугуївська шкіряна продукція у великій кількості вивозилися за межі Харківщини. Загальний річний торговельний оборот краю досягав десятків мільйонів карбованців. У Харкові, наприклад, найбільшими ярмарками були Хрещенський, Успенський, які мали багатомільйонні торгові обороти.

Поміщицькі господарства дедалі більше втягувалися в товарно-грошові відносини. З кінця XVIII століття з поміщицьких господарств Ізюмського та інших повітів почали вивозити на експорт пшеницю та інші сільськогосподарські продукти. Розвиток промисловості, потреби ринку змушували поміщиків розвивати також і вівчарство. Тільки за три роки (1845—1848) кількість овець у поміщиків зросла з 993 тис. до 1501 тис. голів[3].

Збільшення товарної продукції в поміщицьких господарствах досягалося шляхом посилення кріпосницької експлуатації. З кожним роком загострювалися класові суперечності.

Дуже важкою формою кріпосництва були військові поселення. З 1817 року більш як 17 тис. державних селян Харківського, Ізюмського та Зміївського повітів Слобідсько-Української губернії було переведено на становище військових поселенців. Центром округу військових поселень стало місто Чугуїв. Тяжка підневільна праця жителів цих поселень у сільському господарстві поєднувалася з військовою службою. Все життя і праця поселенця суворо регламентувалися військовими статутами і проходили під безпосереднім наглядом військових начальників. Масові виступи селян Слобідсько-Української губернії проти переведення їх у розряд військових поселенців сталися вже на початку 1818 року. Найбільші повстання відбулися в 1819 році в Чугуєві та в 1829 році — в с. Шебелинці.

Особливо посилилася боротьба закріпаченого селянства проти панщини наприкінці 50-х років XIX століття. Значні заворушення сталися в Куп'янському (в маєтках поміщиків Шушкевича і Демонтвида), Зміївському (в селах Леб'яжому, Новомиколаївці) та інших повітах[4].

---

[1] Харківський обласний державний архів (далі Харківський облдержархів), ф. 3, оп. 146, спр. 92, арк. 90, 234, 373—374, 439; оп. 182, спр. 162, арк. 2—58, 71—74, 141—180, 198, 200—269, 447—524, 567—598.

[2] Там же, оп. 142, спр. 3, арк. 26, 28—40, 44, 51—91; оп. 146, спр. 92, арк. 201.

[3] Т. І. Дерев'янкін. Мануфактура на Україні в кінці XVIII — першій половині XIX ст. К., 1960, стор. 37.

[4] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. (60-е годы XIX ст.). К., 1959, стор. 109.

В умовах зростання кріпосницького господарства, загострення класових суперечностей, боротьби трудящих проти економічного та соціально-політичного гніту розвивалася і культура краю. Вона мала яскраво виявлений класовий характер. Через нестачу шкіл та низький життєвий рівень переважна більшість дітей трудящих не могла дістати освіту. Вища і середня освіта була привілеєм заможних верств населення.

У 1845 році в губернії налічувалося 105 учбових закладів, в яких навчалося лише 2800 учнів, з них близько 2000 у Харкові[1].

Значне місце у культурному розвитку краю належало Харківському університету, відкритому в 1805 році. Тоді ж при університеті було відкрито друкарню, видання якої поширювалися не тільки на Харківщині, але й далеко за її межами. За 10 років (1805—1814), наприклад, було надруковано 193 книги тиражем 88 424 примірники. З 1838 року почала виходити офіціальна газета «Харьковские губернские ведомости».

На Харківщині жили й творили відомі прогресивні діячі культури. Так, у другій половині 80-х років XVIII століття у Харкові і селах Гусинці, Бабаях та Пан-Іванівці (нині Сковородинівка) проживав видатний український філософ і письменник Г. С. Сковорода; біля Харкова, в с. Основі, жив і працював український письменник Г. Ф. Квітка-Основ'яненко; в с. Кручику на Богодухівщині жив учений, громадський діяч і ініціатор заснування Харківського університету В. Н. Каразін.

Складними соціально-економічними процесами характеризується розвиток Харківщини у пореформений період. Реформа 1861 року лягла важким тягарем на плечі трудящого селянства. В Харківській губернії реформа провадилася за двома «положеннями». Там, де було общинне землеволодіння, вона здійснювалась за «Місцевим положенням» для великоросійських, новоросійських і білоруських губерній, а там, де землеволодіння було подвірним, застосовувалося «Місцеве положення» для малоросійських губерній.

Внаслідок реформи колишні поміщицькі селяни втратили понад 28 проц. землі, якою вони користувалися до скасування кріпосного права. 190 тис., або 33 проц., господарств одержали на ревізьку душу до двох десятин; 50,8 проц.—2—3 десятини; 11,9 проц.— 3—4 десятини; 4,3 проц.— від 4 до 6 десятин[2]. Отже, більшість селянських господарств мала такі наділи, що з них, за висловом В. І. Леніна, не можна жити, на них можна тільки вмирати голодною смертю[3]. За одержану землю селяни змушені були сплатити казні 35 млн. крб., тоді як ринкова ціна її становила 16,3 млн. крб. Таким чином, селяни фактично викуповували не тільки землю, а й свою волю.

Грабіжницький характер реформи, свавілля царської адміністрації при її здійсненні викликали обурення широких мас. Вже відразу після проголошення маніфесту від 19 лютого 1861 року селяни багатьох місцевостей, особливо Куп'янського, Харківського та Ізюмського повітів, виступали з протестом проти непосильних викупних платежів, відмовлялися відбувати панщину. Тільки протягом квітня — травня 1861 року на Харківщині відбулося 50 селянських виступів. У їх придушенні брали участь два полки регулярного війська. З жовтня 1861 року по січень 1863 року в губернії відбулося 96 селянських виступів. Заворушення охопили 140 сіл з населенням 76 584 чоловіки. На придушення селянських виступів були кинуті війська, селян катували, заарештовували й висилали на каторгу. Так з допомогою багнетів здійснювалася реформа. Після придушення селянського руху на початку 60-х років поодинокі селянські виступи проти поміщиків і царських сатрапів не припинялися. Однак вони тоді не мали організованого характеру, бо робітничий клас, здатний очолити народні маси на боротьбу з гнобителями, ще тільки зароджувався.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 146, спр. 92, арк. 27.
[2] П. А. Зайончковский. Отмена крепостного права в России, М., 1954, стор. 277.
[3] В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 57.

Поземельний устрій державних селян визначали царські укази 1866—1867 рр., в яких проголошувалося, що сільські громади державних селян зберігають усі землі і угіддя, які віддані їм у наділ і якими вони користуються. Ці наділи державні селяни могли викупити відразу або ж вносити щорічно в казну «державну оброчну подать».

Наділи державних селян на Харківщині в середньому становили 5,1 дес. на душу. Після проведення указів в губернії виникло 272 судові справи: сільських громад (145) та окремих селян (127) — колишні державні селяни судилися з Харківською казенною палатою, яка не визнавала права власності селян на землю, якою вони користувалися з XVII—XVIII століть. Побоюючись селянських виступів, власті змушені були поступитися.

Після реформи найбільшими власниками землі залишалися дворяни. У 1877 році дві третини поміщицької землі зосереджували у своїх руках 30 родин, які скуповували її в тих поміщиків, що не зуміли пристосувати своє господарство до капіталістичних умов[1].

В поміщицьких господарствах широко застосовувалися відробітки. За один сажень соломи, наприклад, селянин скошував для поміщика від двох до шести десятин хліба, за віз соломи — перевозив 15 кіп жита і працював улітку один день з конем тощо[2]. Дуже поширеною на Харківщині була така різновидність відробітків, як здольна оренда, при якій поміщик одержував від орендаря до 52 проц. врожаю.

Селянство терпіло і від непосильних податків. Рік у рік зростали недоїмки. У 1889 році недоїмки по викупу наділів становили 1 259 921 крб., а в 1894 — вже 2 296 163 карбованці [3].

Непомірні податки, побори поміщиків і чиновників призводили до дедалі більшого розорення і зубожіння селянських мас. На кінець XIX століття наділи колишніх державних селян зменшилися в середньому до 2,8, а поміщицьких — до 1,3 десятини землі. Майже четверта частина селян Харківської губернії, остаточно втративши свої земельні наділи, перетворилася на сільськогосподарських і промислових пролетарів. Зросла кількість бідняцьких господарств, які в 1904 році становили 57,2 проц. всіх селянських господарств. За рахунок бідноти збагачувалося куркульство. До рук куркулів потрапляла також поміщицька земля. З 1862 по 1914 рік поміщики Харківської губернії продали 953 тис. десятин землі[4], переважну більшість якої купили куркулі.

Але, незважаючи на значні залишки кріпосницьких відносин, розвиток капіталістичної промисловості в Харківській губернії відбувався швидкими темпами. За даними 1895 року, губернія за виробництвом промислової продукції посідала одне з провідних місць на Україні. На той час тут налічувалося 893 підприємства, в т. ч. 360 — фабрично-заводського типу. На останніх працювало понад 25 тис. робітників (у середньому на одне підприємство 70 робітників).

Провідною галуззю промисловості Харківської губернії у 70-х роках було цукроваріння. З 1875 по 1895 рік вартість продукції цукроварень зросла з 3 млн. 800 тисяч до 34 млн. 400 тис. крб. У 80-х роках у губернії, особливо в Харкові, почала розвиватися металообробна і машинобудівна промисловість. У 1894 році тут уже діяли 6 заводів сільськогосподарського машинобудування, де працювали 568 робітників. Заводи виробляли продукції на суму 550 780 карбованців. Загалом же в машинобудівній промисловості Харківської губернії в 1895 році діяло 13 підприємств, на яких вироблялося продукції на 827 тис. карбованців.

---

[1] Статистика землевладения, 1905 г. Вып. XXXIII, Харьковская губерния, СПб., 1906, стор. 10—11.

[2] Переселение крестьян Харьковской губернии. Вып. II, Х., 1910, стор. 20, 25.

[3] Е. К. Живолуп. Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1905—1907 гг. Х., 1956, стор. 42.

[4] М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. К., 1957, стор. 16.

Велика промисловість в основному зосереджувалася у Харкові. В повітах, якщо не враховувати цукроваріння і винокуріння, промислові підприємства були дрібні — напівкустарні і кустарні (цегельні, млини, олійниці, крупорушки, салотопні, чинбарні тощо). Такі підприємства зосереджувалися в Ізюмі, Вовчанську, Куп'янську, Валках та інших містах і містечках.

В економічному розвитку губернії велику роль почав відігравати залізничний транспорт. Залізниці зв'язали її окремі райони з важливими економічними центрами країни. У 1869 році розпочався рух поїздів по Курсько-Харківсько-Азовській залізниці. Наприкінці століття було прокладено магістраль Москва — Харків — Севастополь. З Харкова йшли залізничні лінії до Миколаєва та Балашова. Великими залізничними вузлами стали Куп'янськ, Лозова та Люботин.

З розвитком промисловості зростав і міцнів фабрично-заводський пролетаріат. У 1900 році на фабриках і заводах Харківщини працювало близько 43 тис. робітників, понад 80 тис. чол. працювали на кустарних підприємствах[1].

Тяжким було життя робітників. Так, за даними окружного фабричного інспектора, в 1885 році на кушнірських підприємствах робочий день тривав з 4-ї години ранку до 11-ї години вечора з 1—2-годинною перервою на обід, на підприємствах вовномийних — 12—14 годин, цегельних — 16, склоробних — 13—14, металоливарних — 11—13[2], у друкарнях — 10—13 годин і т. д. Діти від 12 до 16 років теж працювали на підприємствах по 12—14 годин на день нарівні з дорослими. Навіть після видання закону 1882 року про обмеження робочого дня для дітей власники підприємств всіляко ухилялися від його виконання. Робітники працювали у вогких брудних приміщеннях, часто без вентиляції, при недостатньому освітленні. Власники підприємств зовсім не дбали про охорону здоров'я, техніку безпеки. У цих умовах робітники часто хворіли, багато з них ставали каліками.

За свою ж працю робітники одержували мізерну платню. Середній річний заробіток у 1898 і 1911 роках був найвищий на паровозобудівному заводі — 405—440 крб., найменший — на вовномийнях 99—107 крб., на картонажних фабриках — 147—148 крб., на ситценабивних — 138—168 крб., на склоробному підприємстві — 156—157 карбованців[3].

Сільськогосподарські робітники в жнива, коли заробітки були найвищими, одержували в середньому за 30 днів: у Харківському повіті робітник — 13,5 крб., робітниця — 6,5 крб.; у Богодухівському — 11,5 і 5; у Валківському — 10 і 8; у Зміївському та Ізюмському — 9 і 5 крб. Коли зважити, що місячне харчування коштувало приблизно 7 крб., то на одяг, взуття, житло та на утримання родини у робітника залишалося від 2 до 6,5 карбованця. До того ж значну частину заробітку поглинали численні штрафи.

Жахливими були і житлові умови робітників. Так у 1885 році близько половини робітників Харківської губернії жило в заводських і фабричних казармах. Приміщення ці були обладнані двоярусними нарами, спали тут позмінно.

В умовах жорстокої експлуатації з кожним роком наростало невдоволення трудящих: не припинялися селянські виступи, все активнішою ставала боротьба робітників. У 60—70-х роках XIX століття на Харківщині розповсюджувались народницькі видання. Студенти Харківського університету, народники І. Андрущенко, О. Тищинський та інші провадили революційну агітацію серед селян, розповсюджували нелегальну літературу. Бували на Харківщині і визначні представники революційного народництва — А. Желябов, С. Перовська, В. Фігнер, І. Мишкін, П. Войнаральський.

---

[1] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины, стор. 73.

[2] Філіал центрального державного історичного архіву УРСР у м. Харкові (далі Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові), ф. 834, спр. 99, арк. 52.

[3] А. Н. Опацкий. Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих. Х., 1912, стор. 56—57.

Вже наприкінці XIX століття робітники Харківщини, як і робітничий клас усієї країни, починають відігравати головну роль у класовій боротьбі. На 80-і роки XIX століття припадає початок поширення марксистської літератури на Харківщині, яка розповсюджувалася членами перших соціал-демократичних гуртків. Значний вплив на розвиток робітничого руху в губернії мав Харківський комітет РСДРП, який оформився в кінці 90-х років. Широкий відгук мала перша політична демонстрація харківських робітників, проведена у 1900 році під керівництвом Харківського комітету РСДРП.

Пожвавішав у ті роки і селянський рух. Одним з найбільших селянських виступів того періоду було повстання селян Харківської (Валківського і Богодухівського повітів) та Полтавської (Полтавського і Костянтиноградського повітів) губерній у 1902 році. Доведені злиднями і голодом до розпачу, селяни громили поміщицькі маєтки, забирали хліб, сільськогосподарський реманент і корм для худоби. Царський уряд жорстоко придушив повстання. Було віддано до суду близько 500 чол., більшість з них засуджено на різні строки тюремного ув'язнення. Жорстоким було рішення уряду накласти сплату збитків у розмірі 800 тис. крб. на селян, що брали участь у повстанні.

З приводу цього виступу В. І. Ленін в брошурі «До сільської бідноти» писав: «Селяни не стерпіли безмірного гноблення і стали шукати кращої долі. Селяни вирішили,—і вирішили цілком правильно,— що краще вмирати в боротьбі з гнобителями, ніж умирати без боротьби голодною смертю...» і далі, говорячи про жорстоке придушення селянського виступу, В. І. Ленін продовжував: «А після всього селян же судили судом чиновників, селян же примусили сплатити на користь поміщиків вісімсот тисяч карбованців і на суді, на цьому ганебному, таємному, катівському суді, не дозволили навіть оборонцям розповісти, як катували і мучили селян царські посланці, губернатор Оболенський та інші царські слуги»[1].

Ці події широко відображала на своїх сторінках ленінська «Искра». Харківський комітет РСДРП, що мав тісні зв'язки з редакцією газети, активно поширював «Искру» серед трудящих губернії. Він спрямовував політичну діяльність соціал-демократів серед різних верств населення: робітників, студентів, селян, військових,— підіймаючи їх на боротьбу проти ненависного царського ладу, готуючи їх до класових боїв. Проте ця робота значною мірою була послаблена дезорганізаторськими діями меншовиків.

У роки першої буржуазно-демократичної революції Харківщина за інтенсивністю і розмахом робітничого та селянського руху займала одне з перших місць на Україні. Важливу роль у революційній боротьбі трудящих губернії в цей період відіграла більшовицька група «Вперед», створена в Харкові за вказівкою В. І. Леніна. Своєю послідовною і твердою позицією в проведенні більшовицької лінії вона завоювала великий авторитет серед робітників Харківщини.

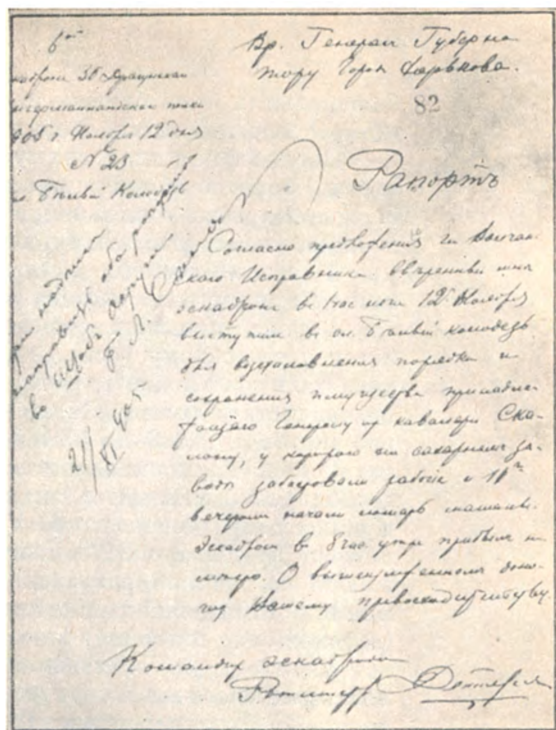
У квітні — жовтні 1905 року під керівництвом більшовиків у Харкові відбулися політичні страйки і демонстрації, які мали великий вплив на робітничий клас багатьох міст губернії. На станціях Люботин, Куп'янськ та в інших місцях більшовицькі агітатори скликали мітинги робітників і селян, розповідали їм про революційні події в країні. Більшовики поширювали також листівки, які закликали селян до боротьби проти поміщиків і царської адміністрації, ділити між собою поміщицьку землю і майно, встановлювати селянське самоврядування тощо.

У грудні повстали робітники-залізничники. Вони захопили і певний час утримували у своїх руках залізничні станції Нова Баварія, Рижов, Люботин, Куп'янськ-Вузловий, Лозова. Розмах пролетарської боротьби на Харківщині в роки першої російської революції великою мірою характеризується страйковим рухом. У 1905 році страйкувало 44 проц. всіх робітників губернії.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 373—374.

Слідом за пролетаріатом Харкова та інших міст на революційну боротьбу піднялися селяни губернії. Перші селянські виступи відбулися ще в лютому 1905 року. В березні — квітні вони набрали масового характеру в Харківському, Вовчанському та Зміївському повітах. Селяни перейшли до таких форм боротьби, як розгроми і підпали поміщицьких маєтків, захоплення поміщицької і куркульської землі, усунення місцевих властей. Великий революціонізуючий вплив на селянство мали страйки сільськогосподарських робітників у поміщицьких економіях. У 1905 році відбулося 29 таких страйків. А загалом по Харківській губернії в 1905 році відбулося 318 селянських виступів, причому в 88 випадках вони супроводжувалися розгромами поміщицьких і куркульських господарств. У 1906 році селянський рух у Харківській губернії, як і по всій країні, набрав ще більшого розмаху. Того року було 385 виступів. З 1907 року селянський рух почав різко спадати — відбулося всього 182 виступи. За роки революції в Харківській губернії відбулося 885 селянських виступів, у 108 випадках поміщицькі і куркульські володіння були розгромлені[1].

Вр. Генерал Губернатору Гор. Харькова.

82

Рапортъ

Согласно требованію г-на Волчанскаго Исправника вверенный мнѣ эскадронъ въ 1 час. ночи 12 Ноября выступилъ въ сл. Бѣлый Колодезь для возстановленія порядка и сохраненія имущества принадлежащаго Генералу отъ кавалеріи Скалону, у котораго на сахарномъ заводѣ забастовали рабочіе и 11 вечеромъ начался пожаръ [illegible]. Эскадронъ въ 8 час. утра прибылъ на мѣсто. О вышеизложенномъ доношу Вашему Превосходительству.

Командиръ эскадрона
Ротмистръ [illegible]

Донесення харківському губернатору про страйк на цукровому заводі в с. Білому Колодязі, 1905 р.

Робота більшовиків серед трудящих Харківщини не припинялася і в чорні часи реакції, що настали після поразки революції. З 1 липня 1907 року Харківську губернію було оголошено на становищі посиленої охорони, збільшено кількість військ і поліції. Активізував свою контрреволюційну діяльність чорносотенний «Союз русского народа».

Репресії були спрямовані, насамперед, проти робітничого класу і його організацій. Поліції вдалося виявити підпільну друкарню Харківського комітету РСДРП. Переважну більшість партійних працівників було арештовано. Відбулося кілька судових процесів над активними учасниками революції. За неповними даними, військово-польовий суд у 1907—1908 рр. засудив до страти 169 чоловік. За вироком судової палати в 1907—1910 рр. заслано на каторгу 420 чол.[2] і на різні строки ув'язнення засуджено понад 1 тис. чоловік.

У ці роки пішов на спад страйковий рух. Кількість страйкарів зменшилася з 12 707 чол. у 1907 році до 779 у 1908 і 360 чол. у 1909 році.

Реакційними були економічні заходи царизму щодо селянства. Столипінська аграрна реформа прискорила розорення великої кількості селянських, насамперед бідняцьких, господарств, значно поглибила процес класової диференціації на селі. Тільки за 4 роки (1907—1911) кількість бідняцьких господарств у Харківській губернії збільшилася на 2,2 проц., куркульських — на 1,3 проц. Всього внаслідок реформи було розорено 35,5 тис. сімей, їх землі і майно захопили загребущі куркульські руки[3].

Крім того, до рук куркульства потрапила велика частина землі, продана в ці роки поміщиками. За даними всеросійського сільськогосподарського і поземельного перепису в 1916 році у Харківській губернії з 461 644 селянських господарств

---

[1] І. М. Рева. Селянський рух на Лівобережній Україні 1905—1907 рр. К., 1964, стор. 40.

[2] І. П. Ткачуков. Репресії на Україні за царату. Харківщина. Х., 1929, стор. 33—38.

[3] К. К. Шиян, С. Я. Островський. Минуле і сучасне села. Х., 1963, стор. 33.

безземельних було близько 10 проц. В той же час господарств, що засівали більше ніж 10 десятин, стало понад 16 процентів[1].

Поглиблення класових суперечностей на селі проявлялось у все більшому загостренні боротьби бідноти проти куркульства. У березні — квітні 1914 року населення с. Уди Харківського повіту, с. Губарівки Богодухівського повіту, сіл Савинці та Раківка Ізюмського повіту, слободи Мілової Зміївського повіту активно виступало проти столипінського землевпорядкування, палило матеріали землевпорядних комісій, знищувало межові знаки[2].

В роки промислового піднесення, зумовленого посиленим розвитком капіталізму у сільському господарстві, зростанням попиту на сільськогосподарську техніку та підготовкою царизму до світової війни, на Харківщині кількість великих підприємств зросла з 334 у 1911 році до 352 у 1913 році. Відповідно зросла кількість робітників з 43 330 до 53 465 чоловік. Особливо швидкими темпами розвивалася металообробна промисловість. Причиною цього був великий попит на сільськогосподарські машини і знаряддя у зв'язку з посиленим розвитком капіталізму в сільському господарстві. У 1913 році на підприємствах металообробної промисловості працювало 8128 робітників проти 5089 чол. у 1911 році. І все ж, незважаючи на значний розвиток машинобудування і металообробки, ці галузі аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції посідали третє місце після харчової (в основному цукрової) і легкої промисловості.

Помітно зріс вантажооборот залізничного транспорту. У 1913 році протяжність рейкового шляху в губернії становила 1500 км. Лише за три роки (1906—1908) по ньому було перевезено 98 237 пудів хліба[3].

У 1861 році на Харківщині налічувалося 323 ярмарки, на яких було продано товарів на суму 21 644 037 крб.; у 1909 році в губернії відбулося 669 ярмарків, зріс також і їх торговельний обіг[4]. Зростала стаціонарна торгівля. У 1883 році, наприклад, обіг крамничної торгівлі тільки у Харківському повіті досягав 294 тис. карбованців[5]. Все виразніше проступали явища, що характеризували початок вступу капіталізму у найвищу і останню стадію — імперіалізм. Напередодні першої світової війни у Харківській губернії на підприємствах, що мали понад 500 робітників, було зосереджено 40,4 проц. робітників. Підприємства цукрової промисловості та сільськогосподарського машинобудування входили до складу монополістичних об'єднань — синдикатів. Інтенсивно проникав у промисловість губернії іноземний капітал. Ці роки позначені новими могутніми виступами робітничого класу і селянства Харківщини. У 1913 році в губернії страйкувало 11 тис., а в першій половині 1914 року — 26 411 робітників, з них 97,4 проц. брали участь у політичних страйках[6]. У період нового революційного піднесення харківські більшовики зміцнили свою організацію, очистили її від ліквідаторів, одзовістів та ін. опортуністів. Визначну роль у цьому відігравала діяльність стійких ленінців Є. Адамович, М. Доброхотова, М. Кабаненка, М. Муранова, С. Россохацького, О. Скорохода та інших.

Під час виборів до IV Державної думи більшовики провадили широку агітаційну роботу в масах за обрання депутатів, які б по-справжньому захищали інтереси трудящих. Одним з найважливіших досягнень харківської більшовицької організації

---

[1] Підрахунки зроблені на основі даних всеросійського сільськогосподарського і поземельного перепису.

[2] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 284, спр. 4485, арк. 82—84; спр. 44, арк. 3; спр. 4416, арк. 12; спр. 6050, арк. 20.

[3] Статистический справочник по Харьковской губернии, 2-е изд. Х., 1914, стор. 101, 104.

[4] Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. История города Харькова за 250 лет, т. 2, Х., 1912, стор. 507—508.

[5] Материалы для статистико-экономического описания Харьковского уезда. Вып. I, Х., 1884, стор. 46—47; Статистический справочник Полтавской губернии на 1913 г., стор. 162.

[6] П. А. Лавров. Рабочее движение на Украине в 1913—1914 гг. К., 1957, стор. 109.

в цей період було обрання депутатом IV Державної думи слюсаря депо станції Основа — більшовика М. К. Муранова [1].

Соціально-економічний розвиток Харківщини у пореформений період зумовив певні зрушення і в галузі освіти, культури. Цьому сприяли також зростання класової і політичної свідомості робітників і селян, їх боротьба за загальну освіту. В містах і селах губернії зросла кількість шкіл. Проте неписьменність ще була великим лихом. За даними всеросійського перепису 1897 року, в Харківському, Вовчанському, Зміївському, Ізюмському, Валківському повітах було тільки 19 проц. письменних.

На 1 січня 1912 року 44,2 проц. дітей шкільного віку тут не мали змоги вчитися в школі [2]. Формально право на навчання у школі мали діти всіх станів, а фактично шкільною освітою були охоплені всі діти поміщиків, буржуазії, духовенства, службовців і куркульства. Поза школою залишалося багато дітей сільської бідноти, середняків і міських низів. У 1913 році, наприклад, у Валківському повіті 1146 дітей шкільного віку не прийняли до школи через нестачу приміщень, у Куп'янському в 1912 році з 7957 учнів залишили школу 2123 учні (27 проц.), з яких 1568 припинили навчання через важкі матеріальні умови.

У початкових школах понад третину вчителів становили попи і дяки. У Валківському повіті з 163 учителів 73 не мали педагогічної освіти [3]. На початок XX століття в губернії було 2062 початкові школи, з них 818 церковноприходських.

Зовсім мало було загальноосвітніх середніх шкіл (типу гімназій). В 1915 році таких шкіл налічувалося тільки 68. Майже всі вони зосереджувалися у Харкові і повітових центрах. Навчання було платним. Викладання українською мовою заборонялося.

З 1862 року з ініціативи Х. Д. Алчевської у Харкові почали створювати школи письменності для дорослих, але царський уряд всіляко перешкоджав цій справі.

У 1913 році 273 425 томів різних видань налічувалося в університетській бібліотеці [4]. У 1886 році з ініціативи передових вчених М. М. Бекетова, Ф. А. Павловського, Н. Ф. Сумцова та інших у Харкові відкрито громадську бібліотеку (нині бібліотека ім. В. Г. Короленка), в якій у 1913 році налічувалося 165 148 томів [5].

Не припинявся розвиток літератури. У с. Пришибі, на Зміївщині, у 1844—1890 роках жив і працював прогресивний письменник Г. П. Данилевський. У Харкові 20 років жив поет і етнограф І. І. Манжура. З Харковом було пов'язане формування поглядів революційно-демократичного письменника П. А. Грабовського. Один із корифеїв українського театру — письменник М. Л. Кропивницький не раз бував у Харкові на гастролях, а з 1902 року й до своєї смерті (1910 р.) жив і писав свої твори на хуторі Тиша (тепер у Шевченківському районі). В 1891 році відвідав Харків О. М. Горький.

Зростали театральне й образотворче мистецтво, музикальна культура.

У роки першої російської революції в губернії видавалося 10 газет, деякі з них виходили українською мовою. Газети консервативного напряму такі, як «Харьковские губернские ведомости», «Южный край», «Утро», передплачували в основному заможні верстви населення.

Серед трудящих великою популярністю користувалися ленінська «Искра» і «Пролетарий», а згодом «Правда». По розповсюдженню «Правды» Харківщина займала шосте місце в країні та друге на Україні після Катеринославщини [6].

---

[1] Журн. «Красный архив», 1936, № 3, стор. 6, 8, 23.

[2] Статистический справочник по Харьковской губернии, стор. 17, 40; Статистический справочник Полтавской губернии на 1913 г., стор. 14.

[3] Отчет уездной Валковской земской управы по народному образованию за 1913 год, Валки, 1914, стор. 12.

[4] Отчет Харьковского университета за 1913 год.

[5] Отчет уездной Валковской земской управы по народному образованию за 1913 год, стор. 15—16, 47—48, 51—54.

[6] Газ. «Путь Правды», 22 квітня 1914 року.

Надзвичайно відсталою ділянкою була охорона здоров'я. Медична допомога була недоступна для більшості населення. У 1912 році в губернії налічувалось 127 лікарських дільниць. Кожна з них мала обслуговувати територію в 500—700 кв. верст з населенням від 23 до 48 тис. чол. Якщо в Харкові, де було більше лікарень, один лікар або фельдшер припадав майже на 800 чол., то в повітових і заштатних містах — 1400, у селах — 5000 чоловік. На охорону здоров'я витрачалися мізерні кошти. В 1910 році на одного жителя губернії припадало тільки 47,8 коп. Переважна більшість населення жила в антисанітарних умовах. Ширились інфекційні та інші захворювання. Докорінних змін у становищі трудящих можна було добитися тільки шляхом революційних перетворень у соціально-економічному й політичному житті країни.

Новим важким тягарем для робітників і селян стала перша світова війна, на яку було мобілізовано 44,2 проц. працездатного чоловічого населення[1]. І без того відстала економіка почала швидко занепадати. В особливо скрутному становищі опинилося сільське господарство. Не вистачало робочих рук. На потреби війни у селян реквізували коней, худобу. Рік у рік скорочувалися посівні площі. Зростали ціни на предмети першої потреби.

Катастрофічний занепад економіки в роки війни, погіршення становища робітничого класу і трудового селянства, поразки на фронтах — все це революціонізувало маси. Тимчасовий спад страйкового робітничого руху, спричинений війною, змінився навесні 1915 року новим його піднесенням. Коли почалася війна, більшовики Харківщини роз'яснювали масам її імперіалістичний, грабіжницький характер, викривали оборонців-меншовиків, есерів, бундівців, закликали робітників та селян використати зброю для перетворення імперіалістичної війни на громадянську. У Харківській губернії протягом 1915 року відбулося 28 страйків; у них взяли участь 15 тис. робітників; у 1916 році було 37 страйків з числом учасників близько 56 627 робітників. 4 липня 1916 року харківський губернатор просив начальника Київського військового округу надіслати до Харкова війська для придушення руху.

Війна, загостривши всі класові суперечності, послужила поштовхом для наростання нової хвилі революційного піднесення, очоленого більшовиками.

Лютнева буржуазно-демократична революція знищила ненависний царизм. Вже на початку березня населення міст і сіл Харківщини, дізнавшись про перемогу революції, рішуче виступило за негайну ліквідацію царської адміністрації. Такі виступи відбулися в містах Ізюмі[2], Балаклії, в селах Савинцях Ізюмського[3] і Таранівці Зміївського[4] повітів. У березні — квітні 1917 року в Харкові та повітових центрах губернії створюються Ради робітничих і солдатських депутатів. Водночас у всіх повітових містах і в деяких селах виникли Ради селянських депутатів. На початку травня була створена губернська Рада селянських депутатів. Робітники організовували фабрично-заводські комітети, профспілки. Але поряд з Радами в губернії, як і в усій країні, виникли органи Тимчасового уряду — т. з. громадські комітети. до складу яких входили поміщики, купці, куркулі, колишні царські чиновники. Громадські комітети всіляко гальмували розвиток революції, закликали маси до спокою. Заодно з органами Тимчасового уряду виступали і ради, створені українськими буржуазними націоналістами. У квітні 1917 року слідом за Центральною радою в Києві українські буржуазно-націоналістичні партії створили Харківську губернську раду, яка відразу ж повела широку націоналістичну пропаганду в містах і селах губернії.

---

[1] Погубернские итоги Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1917 года, т. V, вып. I, М., 1921, стор. 34, 54.

[2] Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927). Изюм, 1927, стор. 9.

[3] Харківський облдержархів, ф. 40, оп. 104, спр. 2444, арк. 64.

[4] Газ. «Земля и воля», 15 червня 1917 р.

Група більшовиків заводу ВЕК на маївці за містом. 1916 р.

В складних умовах двовладдя боротьбу трудящих Харківщини за переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну очолили більшовики. В ніч з 3 на 4 березня відбулися перші легальні збори більшовиків, з 10 березня почала виходити газета «Пролетарий» — орган Харківського комітету РСДРП. Ряди більшовицьких організацій зростали досить швидко. Після виходу з підпілля Харківська організація РСДРП налічувала близько 200 членів партії, а вже на початку липня об'єднувала 2400 комуністів.

Харківські більшовики рішуче виступили проти об'єднання з меншовиками, схвалили Квітневі тези В. І. Леніна і рішення VII (Квітневої) Всеросійської конференції РСДРП(б), поклавши їх в основу своєї діяльності. В боротьбі за здійснення ленінської лінії революції в Харківській організації склалося більшовицьке ядро, в якому визначну роль відігравали С. Ф. Буздалін, І. І. Бунякін, І. Я. Грязєв, М. С. Данилевський, І. Ф. Котлов, П. А. Кін, М. М. Кабаненко, О. Г. Скороход, М. С. Тевелєв, Ю. Д. Тіняков, М. Л. Рухимович та інші. На чолі організації став видатний революціонер, стійкий ленінець Ф. А. Сергєєв (Артем), який прибув до Харкова на початку червня 1917 року.

Більшовики розгорнули широку роз'яснювальну роботу серед робітничих мас губернії. Вони викривали антинародну контрреволюційну політику Тимчасового уряду, угодовство меншовиків і есерів, які зраджували інтереси трудящих. Під впливом більшовицької агітації дедалі ширші маси народу відходили від угодовців, ставали на шлях рішучої боротьби з Тимчасовим урядом. Посилилась боротьба робітників Харківщини за встановлення 8-годинного робочого дня, за підвищення заробітної плати, скасування штрафів, встановлення робітничого контролю. Вони дедалі більше усвідомлювали, що здійснити ці заходи можна тільки при переході всієї влади до Рад. Яскравою ілюстрацією цього є резолюція загальних зборів робітників заводу Борковського в Чугуєві, що відбулися 14 червня 1917 року. В ній відзначалось, що єдиний вихід із становища, яке склалося,— перехід усієї

влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів та встановлення справжнього контролю над фабриками, заводами, банками тощо[1].

Більшовики провадили значну роботу серед солдатів Харківського гарнізону. У травні 1917 року вони створили Військову організацію при Харківському комітеті РСДРП(б). Агітаційно-пропагандистська робота у частинах гарнізону особливо посилилася після переведення з Тули до Харкова у червні 1917 року 30-го піхотного полку. Керівник більшовицької організації полку прапорщик М. О. Руднєв, який мав великий досвід партійної роботи серед солдат, зразу ж очолив Військову організацію при губернському комітеті РСДРП(б), а 30-й полк став головною військовою опорою більшовиків Харківщини. Важливою силою революції стали також загони Червоної гвардії, роботу по організації яких більшовики Харкова почали відразу ж після перемоги Лютневої революції.

Більшовики Харківщини розгорнули велику роботу і серед селян губернії. Влітку 1917 року відбулося кілька випусків пропагандистів при Харківському комітеті РСДРП(б). Багато з них було відряджено для роботи в повіти. В спеціальних листівках, через газету «Пролетарий» більшовики закликали селян до організованого розподілу поміщицьких земель, всіма силами підтримували революційну боротьбу селянства, яка з кожним днем наростала.

Особливо великих розмірів набрав селянський рух на Харківщині у вересні і жовтні 1917 року. Всього ж у губернії (без Охтирського, Сумського, Лебединського і Старобільського повітів) за рік зафіксовано 129 випадків захоплень орної землі у поміщиків. Селяни вирубували також поміщицькі ліси, забирали в поміщицьких господарствах худобу, реманент, продовольство. Зневірившись в обіцянках Тимчасового уряду, вони почали засуджувати його політику. «Такому уряду зовсім не довіряємо,— записано в резолюції зборів селян Старосалтівської слободи (Старий Салтів) Вовчанського повіту в жовтні 1917 року,— і вимагаємо негайного переходу всієї влади до рук Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, обраних нами, селянами, робітниками і солдатами»[2].

Для боротьби з селянськими виступами не вистачало місцевих сил міліції і невеликих військових частин, розміщених у повітових центрах губернії. Тому місцеві власті просили губернського комісара направити у їх розпорядження війська з Харкова. Але війська відмовлялися придушувати селянські виступи. Основна маса солдатів Харківського гарнізону йшла за більшовиками. Так, на з'їзді полкових і ротних комітетів гарнізону, що відбувся 16—20 жовтня 1917 року, в усіх основних питаннях були прийняті більшовицькі резолюції.

Поворотним етапом в історичній долі трудящих Харківщини, як і всього українського народу, стала перемога Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Палко вітаючи перемогу революції в центрі, робітники й селяни вимагали передати владу Радам робітничих, селянських і солдатських депутатів, приступити до здійснення декретів II Всеросійського з'їзду Рад про мир і землю.

Але в боротьбі за встановлення Радянської влади трудящим Харківщини довелося переборювати шалений опір буржуазно-націоналістичної Центральної ради, яка, захопивши на початку листопада владу в Києві, намагалася поширити її на всю територію України. На Харківщині Центральна рада спиралася на свої військові частини, що зосереджувалися в Харкові, Куп'янську, Балаклії. Боротьба за Радянську владу ускладнювалася ще й тим, що більшовики до кінця листопада не мали абсолютної переваги ні в Харківській, ні в повітових Радах. Вони провадили величезну роз'яснювальну роботу в масах, викриваючи контрреволюційну суть меншовиків, есерів та буржуазно-націоналістичних партій, щоб вирвати з рук угодовців керівництво масовими організаціями трудящих. Тільки після перевибо-

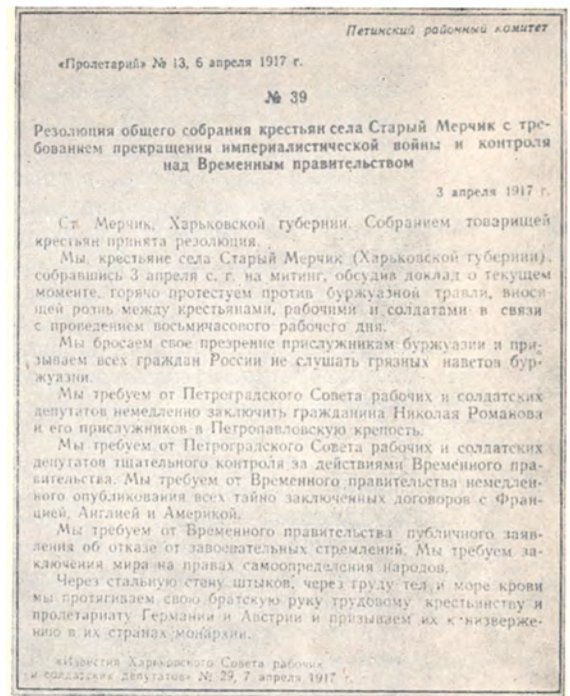
[1] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1957, стор. 94.

[2] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов. Х., 1957, стор. 231.

рів виконкому Харківської Ради 19—21 листопада 1917 року більшовики добилися більш сприятливих умов для переходу влади до рук Рад. 24 листопада на пленарному засіданні Харківської Ради було прийнято резолюцію, яка викривала контрреволюційну суть Центральної Ради і вимагала скликання Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів. Із встановленням в кінці листопада і на початку грудня 1917 року Радянської влади у Харкові створилися сприятливі умови для перемоги революційних сил у всіх населених пунктах губернії.

В листопаді і на початку грудня більшовики посилили роботу по формуванню загонів Червоної гвардії. 6 грудня був створений Центральний штаб Червоної гвардії, який керував підготовкою інструкторів, організацією навчання бійців, розподіляв зброю між червоногвардійськими частинами. Загони Червоної гвардії формувалися також у Чугуєві, Ізюмі, Куп'янську, в багатьох волосних селах.

На початку грудня до Харкова прибули збройні загони з Радянської Росії. Революційні частини поступово роззброювали контрреволюційні війська, що сприяло зміцненню Радянської влади в місті.

Петинский районный комитет

«Пролетарий» № 13, 6 апреля 1917 г.

№ 39

Резолюция общего собрания крестьян села Старый Мерчик с требованием прекращения империалистической войны и контроля над Временным правительством

3 апреля 1917 г.

Ст. Мерчик, Харьковской губернии. Собранием товарищей крестьян принята резолюция.

Мы, крестьяне села Старый Мерчик (Харьковской губернии), собравшись 3 апреля с. г. на митинг, обсудив доклад о текущем моменте, горячо протестуем против буржуазной травли, вносящей рознь между крестьянами, рабочими и солдатами в связи с проведением восьмичасового рабочего дня.

Мы бросаем свое презрение прислужникам буржуазии и призываем всех граждан России не слушать грязных наветов буржуазии.

Мы требуем от Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов немедленно заключить гражданина Николая Романова и его прислужников в Петропавловскую крепость.

Мы требуем от Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов тщательного контроля за действиями Временного правительства. Мы требуем от Временного правительства немедленного опубликования всех тайно заключенных договоров с Францией, Англией и Америкой.

Мы требуем от Временного правительства публичного заявления об отказе от завоевательных стремлений. Мы требуем заключения мира на правах самоопределения народов.

Через стальную стену штыков, через груду тел и море крови мы протягиваем свою братскую руку трудовому крестьянству и пролетариату Германии и Австрии и призываем их к низвержению в их странах монархии.

«Известия Харьковского Совета рабочих и солдатских депутатов» № 29, 7 апреля 1917 г.

Резолюція загальних зборів селян с. Старого Мерчика. 1917 р.

11—12 грудня 1917 року в Харкові відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, який, спираючись на волю робітничо-селянських мас, оголосив поваленою контрреволюційну Центральну раду та прийняв історичну постанову про встановлення Радянської влади на всій території України. Рішення з'їзду знаменували перемогу соціалістичної революції на Україні, здійснення одвічної мрії українського народу про створення своєї суверенної держави.

Радянський Харків став вихідним пунктом наступальних операцій проти сил української націоналістичної та кадетсько-каледінської контрреволюції. 14 грудня харківські червоногвардійці та революційні солдати Харківського гарнізону, яких очолював М. О. Руднєв, вибили війська Центральної ради з Лозової. Створилися умови для широкого наступу радянських військ проти збройних сил Центральної ради в напрямку Полтави і Києва.

Протягом грудня 1917 — січня 1918 року Радянську владу було встановлено на всій території Харківської губернії.

Під керівництвом більшовиків трудящі Харківщини ламали старі буржуазні установи і створювали радянські органи влади. Зміцненню Радянської влади на місцях великою мірою сприяло здійснене в лютому 1918 року з ініціативи більшовиків об'єднання Рад робітничих і солдатських депутатів з Радами селянських депутатів. Органи Радянської влади взялися за встановлення контролю над виробництвом. Великого значення набирав розподіл між малоземельним і безземельним селянством поміщицьких та інших нетрудових земель. 24 лютого 1918 року на губернському з'їзді волосних земельних відділів Рад було затверджено «Інструкцію по врегулюванню земельних відносин на 1918 рік», на основі якої розпочалися земельні перетворення.

Радянське будівництво на Харківщині, як і в усій республіці, було перервано навалою німецьких інтервентів. Трудящі міст і сіл губернії гаряче відгукнулися на написану В. І. Леніним декрет-відозву Ради Народних Комісарів РРФСР від 21 лютого 1918 року «Соціалістична вітчизна в небезпеці» та відозву ЦВК і Народ-

ного Секретаріату України від 23 лютого 1918 року про мобілізацію сил на відсіч ворогові. Революційні полки і загони, сформовані в ті дні на Харківщині, подали відчутну допомогу військам, що стримували наступ німецьких окупантів. Захищаючи підступи до Харкова, виняткову витримку і мужність виявили бійці 4-ї революційної армії під командуванням В. І. Ківвідзе, загони Особливої армії Західного фронту по боротьбі з контрреволюцією і 5-а Українська армія під командуванням Р. Ф. Сіверса, до складу якої входив 1-й Луганський соціалістичний загін під командуванням К. Є. Ворошилова. Кілька днів загони червоногвардійців відбивали натиск переважаючих сил в районі Люботина. Запеклі бої на початку квітня розгорнулися також біля Краснокутська, Куп'євахи, Мерефи та в інших місцевостях Харківщини. Незважаючи на впертий опір радянських частин, німецьким інтервентам вдалося в першій половині квітня 1918 року окупувати всю територію Харківської губернії. В районі Харкова було зосереджено 65 тис. німецьких військ[1].

З допомогою Центральної ради, а потім гетьманського уряду окупанти відновили на Україні буржуазно-поміщицький режим. Політичні свободи, здобуті трудящими в результаті революції, були ліквідовані. Заводи й фабрики передано колишнім власникам. Підтримувані німецькими окупантами, поміщики відбирали землю і майно, що їх одержали селяни від Радянської влади. Проти робітників і селян застосовувались жорстокі репресії.

У Вовчанському повіті, наприклад, повітовий староста оштрафував селян Першої і Другої Гнилиць на 60 000 крб., по 100 крб. з двору,— за «пограбування поміщицької економії»[2]. У селі Веселому Харківського повіту помічник повітового старости скликав сход, на якому селянам запропонували до ранку наступного дня повернути все, що вони взяли з економії поміщика Кеніга. За невиконання цієї вимоги селянам погрожували розстрілом.

З перших днів окупації робітники і селяни Харківщини піднялися на боротьбу проти іноземних загарбників. З особливою силою розгорнулася ця боротьба влітку 1918 року — залізничники Харкова, Люботина, Лозової, Куп'янська взяли участь у Всеукраїнському страйку залізничників. Виступи проти окупантів відбулися і в багатьох селах Богодухівського, Вовчанського, Зміївського, Костянтиноградського та інших повітів.

Героїчною боротьбою трудящих Харківщини проти окупантів та їх націоналістичних прихвоснів керували більшовики. В жахливих умовах окупації, терору, переслідувань їхні ряди невпинно зростали. Якщо на час І з'їзду КП(б)У (початок липня 1918 р.) у складі Харківської організації налічувалось 316 членів партії, то до II з'їзду КП(б)У (жовтень 1918 р.) їх збільшилось до тисячі. В організаційному зміцненні більшовицьких рядів велику роль відіграло створення після І з'їзду КП(б)У підпільного Харківського губернського комітету партії. До його складу увійшли М. Безчетвертний, І. Петинський, О. Руденко, Г. Сапожников та інші. Для керівництва повстанським рухом був створений також губернський революційний комітет у складі В. Ф. Логінова, О. В. Руденка, І. Я. Грязєва та ін. У Харкові перебували і обласний комітет КП(б)У та обласний революційний комітет, сфера діяльності яких поширювалася на весь Донецький і Криворізький басейни. Губернський та обласний комітети встановили безпосередній зв'язок з повітовими партійними організаціями і керували їх роботою. В той час підпільні партійні організації були в Ізюмі (понад 200 членів партії), Змієві, Богодухові та інших містах. Для організації підпілля Центральний Комітет КП(б)У направив на Харківщину досвідчених партійних працівників — Я. Б. Гамарника, С. В. Косіора, Ю. М. Коцюбинського та інших.

Значно активізувала свою діяльність, особливо після утворення Комуністичної партії більшовиків України, Соціалістична Спілка Робітничої Молоді (ССРМ), яка

---

[1] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі ЦДАЖР УРСР), ф. 1125, оп. І, спр. 3, арк. 191.

[2] Журн. «Летопись революции», 1923, № 2, стор. 77.

на Харківщині організаційно оформилася ще в кінці листопада 1917 року. Члени цієї організації, керовані більшовиками, вели революційну пропаганду в німецьких і гетьманських частинах, брали участь в організації загального страйку робітників харківських підприємств, спрямованого на підтримку Всеукраїнського страйку залізничників. Багато комсомольців вступали в партизанські загони, що діяли в губернії[1].

Восени 1918 року німецькі війська зазнали воєнної поразки на західному фронті. В самій Німеччині Листопадова революція змела монархічний режим. Німецькі окупаційні війська на Україні під впливом революційної боротьби трудящих Росії і України, більшовицької агітації, під впливом подій у своїй країні швидко революціонізовувалися. В багатьох військових частинах були створені Ради солдатських депутатів. Солдатська Рада 1-го армійського корпусу в Харкові, головою якої був солдат Вольраубе, оголосила про свій нейтралітет до внутрішньої боротьби на Україні і відмовилася підтримувати гетьманський режим. Евакуація окупаційних частин з Харківщини закінчилась на початку лютого 1919 року.

Після того, як припинив своє ганебне існування маріонетковий уряд гетьмана Скоропадського, боротьба за відновлення Радянської влади ще не завершилась. В середині листопада 1918 року блок буржуазно-націоналістичних партій утворив свій орган влади, т. з. Директорію, яка, спираючись на націоналістичні військові з'єднання, поширила свою владу на частину території України. 18 листопада в Харків вступили петлюрівські війська під командуванням полковника Балбачана, який проголосив в місті і губернії владу Директорії. Посилилися терор і свавілля націоналістів.

Петлюрівці розігнали засідання Харківської Ради робітничих депутатів, а її президію заарештували. Будь-який прояв незадоволення владою Директорії жорстоко карався. Люто переслідувались учасники боротьби за Радянську владу.

Більшовики Харківщини проводили велику роботу серед робітників і селян, готуючи їх до повстання проти влади буржуазних націоналістів. У грудні Харківський комітет КП(б)У звернувся до селянства з відозвою під лозунгом «Через збройне повстання проти Петлюри — шлях до влади Рад». Військово-революційний комітет призначив повстання на 1 січня 1919 року, щоб допомогти частинам 2-ї Української радянської дивізії, наступ яких почався ще у другій половині листопада. В двадцятих числах грудня від петлюрівців були визволені Вовчанськ, Куп'янськ, Готня. Наступ радянських військ прискорював збройні виступи робітників і селян Харківщини проти Директорії. Ще до їх приходу загони повстанців вигнали петлюрівців з Ізюма, Змієва, Чугуєва та багатьох сіл. В боротьбі проти петлюрівської Директорії українським радянським військам подавали допомогу німецькі революційні частини.

Після поразки військ Директорії під Козачою Лопанню (23 грудня 1918 р.) радянські війська рушили на Харків. 1 січня 1919 року в місті почалося повстання. В ніч на 2 січня військово-революційний комітет оголосив про перехід всієї влади до Ради робітничих депутатів. 3 січня в Харків вступили частини 2-ї Української радянської дивізії. Сюди переїхали ЦК КП(б)У і Тимчасовий робітничо-селянський уряд України.

Під час визволення Харківщини від гетьманських і петлюрівських військ створювалися тимчасові органи Радянської влади — повітові, сільські й волосні революційні комітети. Утвердивши революційний порядок, вони передавали свої повноваження виконавчим комітетам новообраних Рад. В більшості сіл Ради існували вже в січні. А повітові ревкоми діяли до того, як були скликані повітові з'їзди Рад. Наприкінці лютого 1919 року в усіх без винятку повітах Харківської губернії було

[1] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины. 1917—1920. Документы и материалы. Х., 1961, стор. 11, 24—25.

обрано Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Під час виборів до Рад трудящі Харківщини висловили своє довір'я Комуністичній партії. Так, делегатами на Куп'янський повітовий з'їзд було обрано 18 комуністів і 93 співчуваючих. Ізюмський повітовий з'їзд Рад, затаврувавши зрадника українського народу Петлюру, накреслив конкретні заходи для подання допомоги продовольством пролетарським центрам — Москві і Петрограду, а також заходи щодо дальшого зміцнення могутності Червоної Армії, розв'язання земельного питання тощо. Подібні рішення схвалили Зміївський, Богодухівський, Валківський, Куп'янський та інші з'їзди Рад[1].

В дуже складних умовах трудящі Харківщини налагоджували господарське і культурне життя в повітах. Більшість промислових підприємств не працювала, деякі з них були повністю зруйновані. Робітники Харкова одержували по 1 фунту хліба на день. Тяжким було продовольче становище і в інших містах та робітничих селищах. Шалений опір Радянській владі чинило куркульство. Питання організації народного господарства, продовольчої та земельної політики Радянської влади були в центрі уваги Харківського губернського з'їзду Рад, що працював з 16 по 19 лютого 1919 року.

Важливе значення для зміцнення Радянської влади в республіці мали рішення III з'їзду КП(б)У та III з'їзду Рад України, що відбулися в Харкові на початку березня 1919 року. Виконуючи ці рішення, місцеві ревкоми й Ради, найширші маси робітників і селян брали активну участь у проведенні націоналізації промислових підприємств, в організації управління ними. Націоналізації підлягали насамперед ті підприємства, які відігравали значну роль у промисловому виробництві країни. Над рештою підприємств встановлювався контроль. Так було націоналізовано 213 підприємств і 234 взято під контроль. Більшість з них (272) — у Харкові, решта (175) — в повітах Харківської губернії[2]. Наприкінці січня 1919 року був організований Харківський губраднаргосп. Відділи народного господарства створювалися і в повітах.

Одним з найважливіших завдань партійних і радянських органів стало здійснення продрозверстки, забезпечення робітничого класу і Червоної Армії продовольством. На цю роботу партійна організація губернії послала понад 20 проц. комуністів. Значну допомогу подали їм робітники Москви, Петрограда та інших міст Радянської Росії. Успішно діяли продзагони в Богодухівському, Куп'янському та Валківському повітах. Селяни часто з своєї власної ініціативи подавали продовольчу допомогу трудящим Москви, Петрограда та інших міст Радянської Росії. Так, жителі с. Козачої Лопані Харківського повіту в січні 1919 року надіслали робітникам Петрограда 8 вагонів, а селяни Вовчанського повіту — 10 вагонів овочів. Селяни Качанівської волості Богодухівського повіту внесли до фонду допомоги голодуючим Росії по 1 пуду хліба[3].

Велика робота проводилася також по ліквідації поміщицького землеволодіння та розподілу нетрудових земель серед безземельного і малоземельного селянства. Керуючись ленінськими вказівками та рішеннями VIII з'їзду РКП(б), партійні і радянські органи Харківщини розгорнули рішучу боротьбу проти помилок та перекручень ленінської лінії в земельному питанні, що полягали в надмірному захопленні радгоспним та колективним будівництвом.

Всі ці заходи здійснювалися в умовах шаленого опору куркульства. Активно боролися проти спроб куркулів зірвати радянське будівництво на селі комбіди, яким подекуди, при відсутності Рад та ревкомів, надавалися права органів влади

[1] І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919). Х., 1957, стор. 108, 138, 148.

[2] Отчет Харьковского губисполкома и губэкономсовещания. Вып. I, Х., 1922, стор. 35.

[3] І. Л. Шерман. До історії продовольчої політики Радянської влади на Україні в 1919 р. Наукові записки Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди. Історична серія, т. XII, Київ—Харків, 1951, стор. 35.

Богодухівський загін по боротьбі з бандитизмом. 1919 р.

на місцях. Уже наприкінці лютого 1919 року, за неповними даними відділу управління губвиконкому, в 6 повітах Харківської губернії було 34 волосні комітети бідноти, в червні вони були організовані у більшості волостей Харківщини. Активно включилися в боротьбу за зміцнення Радянської влади комсомольські організації.

У боротьбі проти іноземної воєнної інтервенції та внутрішньої контрреволюції створювався і зміцнювався військово-політичний союз радянських народів. Трудящі Харківщини виступили палкими поборниками зміцнення дружніх зв'язків з братнім російським народом. Зібравшись на 1-й губернський з'їзд Рад після вигнання петлюрівців, вони схвалили привітання робітникам і селянам Росії, в якому писали:

«Протягом дев'яти місяців, сковані німецьким імперіалізмом, відірвані від вас демаркаційною лінією, ми були з вами, ми стежили за кожним кроком вашої героїчної боротьби і нового пролетарського будівництва. Ми тут, на Україні, боролися з петлюрівщиною за Радянську владу, за возз'єднання з вами, за знищення демаркаційної лінії, і ми перемогли»[1].

Влітку 1919 року, коли на Україну посунули білогвардійські полчища Денікіна, розгорнулась масова мобілізація трудящих до лав Червоної Армії. В Чугуєві, Куп'янську та інших містах були створені мобілізаційні пункти. Губернська партійна організація мобілізувала тоді 50 проц. членів партії. На фронт пішло багато комсомольців та профспілкових активістів. З усіх повітів Харківщини надходили повідомлення про успішну мобілізацію серед селянства.

У другій половині червня частини Червоної Армії вели жорстокі бої з денікінцями на Зміївському, Куп'янському та Чугуївському напрямках. Але внаслідок великої переваги сил денікінської армії радянські частини змушені були відступити. 25 червня Харків захопили денікінці. В містах і селах Харківщини білогвардійці почали відновлювати царські порядки. Поміщики та капіталісти, що повернулися з денікінцями, відбирали своє майно. За найменшу підозру у співчутті більшовикам робітників та селян піддавали нелюдським катуванням. В'язниці Харкова, Змієва, Вовчанська, Ізюма та інших міст були переповнені. Пізніше, при відступі, денікінці розстріляли більшість ув'язнених.

[1] Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР. Сборник документов и материалов. К., 1962, стор. 103—104.

В умовах кривавого терору трудящі Харківщини героїчно боролися проти своїх гнобителів, політичних та національних утисків. Для політичного керівництва революційними виступами робітників і селян Зафронтбюро ЦК КП(б)У відрядило в тил денікінців на Харківщину партійних працівників, які, незважаючи на жорстокий терор, проводили організаторську і роз'яснювальну роботу серед трудящих. Тричі зазнавав провалу Харківський підпільний ревком, але його робота не припинялася до приходу радянських військ. Підпільні ревкоми діяли також у Богодухові і Чугуєві. Більшовики-підпільники очолили страйковий рух харківських робітників, який особливо посилився восени 1919 року. Велике повстання проти денікінців вибухнуло у Печенігах Чугуївського повіту. Розгорталася партизанська боротьба. Партизани діяли у Валківському, Ізюмському, Зміївському та Куп'янському повітах, на комунікаціях противника. Всюди в тилу денікінців розгорялося полум'я народної боротьби. Партизанські загони подавали велику допомогу наступаючим частинам Червоної Армії.

У першій половині грудня 1919 року в результаті переможного наступу Червоної Армії територія Харківщини була очищена від денікінців. Майстерно проведена військами Південного фронту під командуванням О. І. Єгорова харківська операція (з 5 по 11 грудня) не тільки завершилася визволенням Харкова, а й дала змогу радянським військам перейти у вирішальний наступ на Донецькому напрямку.

На Харківщині почалося відновлення Радянської влади. Партійна організація губернії розгорнула величезну роботу по здійсненню рішень VIII Всеросійської партійної конференції, по зміцненню союзу робітничого класу і селянства.

З 3 по 30 грудня 1919 року в усіх повітових центрах, а протягом січня 1920 року в усіх волостях були створені революційні комітети[1]. У березні — квітні 1920 року успішно пройшли вибори до Рад. Делегатами на з'їзди Рад трудящі Харківщини посилали переважно комуністів. Так, наприклад, на Ізюмському повітовому з'їзді Рад, який відкрився 15 квітня 1920 року, з 210 делегатів було 107 комуністів і 15 співчуваючих, на Богодухівському — з 175 делегатів було 110 комуністів і 65 співчуваючих[2]. Так проходили вибори і в інших повітах губернії. Вони показали, що трудящі цілком схвалюють політику Комуністичної партії і Радянської влади. До волосних і сільських Рад були обрані переважно бідняки та середняки.

На з'їздах ревкомів та Рад трудящі губернії всіляко схвалювали зміцнення найтіснішого союзу і дружби з братнім російським народом. «Щоб наблизити мир, щоб примусити буржуазію і поміщиків усього світу відмовитися від боротьби з пролетарською революцією, необхідно залізною стіною, дружною сім'єю трудящих України згуртуватися навколо Радянської Росії»[3],— писали трудящі Ізюмщини.

Незабаром після визволення Харківщини відновила свою діяльність губернська рада народного господарства, яка керувала всім економічним життям губернії. Особливу увагу рада приділяла підприємствам, що виробляли продукцію для фронту. Було розширено, наприклад, швейне виробництво. Швейні підприємства в 1920 році виготовили для армії 2 277 000 одиниць обмундирування. Значно зросла роль профспілок губернії, особливо після 1-го губернського з'їзду профспілок (лютий 1920 р.), на якому до губпрофради було обрано більшість комуністів. Під керівництвом губернської партійної організації профспілки брали участь у боротьбі з розрухою в промисловості і на транспорті, в здійсненні продовольчої політики Радянської влади, організовували допомогу фронтові, боролися за зміцнення союзу робітничого класу з селянством.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-432, оп. 1, спр. 61, арк. 1—5.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 67, арк. 13.

[3] Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР, стор. 154.

Активізувалась робота комсомольських організацій. На час відкриття 1-го губернського з'їзду комсомолу на початку квітня 1920 року в губернії налічувалось 4000 комсомольців, з них 2500 в повітах[1].

Однією з ударних ланок в діяльності Харківської партійної організації, органів Радянської влади і профспілок у 1920 році було забезпечення продовольством армії і населення міст. Активну участь у цій важливій справі взяли робітники і сільська біднота Харківщини. На продовольчу роботу профспілкові організації відрядили 887 чол., з них 91 комуніста[2].

Тільки за перший тиждень продмісяця, що провадився в губернії з 15 червня, для фронту і промислових центрів країни було заготовлено 220 тисяч пудів хліба. Продармійці — комуністи та безпартійні робітники, відряджені в села, разом з місцевими партійними організаціями розгортали культурно-освітню та організаційно-політичну роботу.

Важливим фактором у зміцненні Радянської влади на селі стало здійснення земельного закону Всеукраїнського революційного комітету від 5 лютого 1920 року. За цим законом селянам передавалися майже всі поміщицькі землі, а також переважна більшість земель цукроварень. «Визнаючи, що Радянська влада, яка видала закон про землю, виражає інтереси трудового селянства, ми перед лицем всіх заявляємо, що для нас немає і не може бути іншої влади, ніж влада Рад», — писали делегати Куп'янської безпартійної конференції у своєму рішенні по земельному питанню[3]. Такі резолюції схвалювалися багатьма зборами та конференціями трудящих. Внаслідок здійснення перших аграрних законів Радянської влади безземельне і малоземельне селянство Харківської губернії одержало 750 тис. десятин поміщицької і куркульської землі, багато реманенту та худоби. В ході земельних перетворень почали виникати також господарства соціалістичного типу. В 1920 році на Харківщині налічувалося 50 колгоспів та 82 радгоспи.

Велику роль у здійсненні революційних перетворень на селі відіграли комітети незаможних селян, створені за законом ВУЦВК від 9 травня 1920 р. До 1-го Всеукраїнського з'їзду КНС — 15 жовтня 1920 року — в Харківській губернії було створено 1149 КНС, які об'єднували 80 775 чоловік[4]. Комнезами провадили роботу по очищенню місцевих Рад від куркулів, разом з виконкомами та земельними комісіями брали участь у вилученні в куркулів надлишків землі, хліба, худоби, реманенту, допомагали продорганам і продзагонам виконувати продрозверстку. Нещадно боролися незаможники Харківщини і проти куркульських банд. Тільки в 1920 році в ліквідації куркульського бандитизму брали участь 1137 членів КНС. Комнезами були також активними пропагандистами й ініціаторами організації сільськогосподарських колективів.

Серйозним екзаменом для комуністів і всіх трудящих Харківщини була кампанія по мобілізації сил на боротьбу проти білополяків і Врангеля. В усіх містах і селах формувалися загони добровольців,

Бронепоїзд № 17 «Смерть або перемога», команда якого складалася з харківських залізничників і брала активну участь у боротьбі проти денікінців.

[1] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины 1917—1920, стор. 48.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 107, арк. 112.

[3] Там же, спр. 144, арк. 143.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 1, арк. 16.

Всеукраїнський з'їзд комнезамів. Харків. 1920 р.

робітники і селяни збирали продовольство та одяг для червоноармійців. Тільки профспілки Харківщини в цей час послали на врангелівський фронт 800 чоловік. Губернський з'їзд комсомолу, який відбувся в другій половині вересня 1920 року, прийняв рішення мобілізувати і послати на врангелівський фронт 25 проц. свого складу. Гаряче підхопили лозунг ЦК КП(б)У «Незаможнику, на куркульського коня — проти Врангеля!» члени КНС. В листі «До незаможних селян України» В. І. Ленін писав: «Хай же всі і кожен стане грудьми на захист проти Врангеля! Хай усі комітети незаможних селян напружать, як тільки можна, свої сили, допоможуть Червоній Армії добити Врангеля...» [1]. У відповідь на лист В. І. Леніна до незаможників України делегати Харківського губернського з'їзду КНС на спільному засіданні з делегатами безпартійної робітничої конференції дали урочисту клятву стати на захист Країни Рад. «Союз робітників і селян — писали вони,— переможе і голод, і холод, і Врангеля, і польського пана і приведе Радянську Україну до вільного, світлого, свідомого життя» [2]. Комнезами Харківщини послали на врангелівський фронт 1480 добровольців-кавалеристів, 300 добровольців-піхотинців. Для потреб фронту було відправлено 1407 коней, 957 сідел, 698 гвинтівок, багато іншої зброї. Це був значний вклад трудящого селянства Харківщини у справу оборони Радянської країни.

Після завершення громадянської війни трудящі Харківщини, як і всієї республіки, приступили до мирного будівництва в умовах серйозних економічних і політичних труднощів — глибокої розрухи, ще не ліквідованого куркульського бандитизму, ворожої діяльності решток розгромлених націоналістичних партій.

За роки імперіалістичної і громадянської воєн народне господарство губернії зазнало великої шкоди. На початку 1921 року понад 40 проц. підприємств не працювали, а діючі заводи й фабрики були завантажені тільки на 10—20 проц. Випуск будівельних матеріалів у цей час становив менш як 10 проц. довоєнного рівня, а виробництво цукру скоротилося майже на 95 проц [3]. Ще тяжчим було становище на залізничному транспорті. Південна і Донецька залізниці були вщент зруйновані. Дуже розореним було сільське господарство. Посівні площі в 1920 році становили тільки 64 проц. довоєнних [4], сільськогосподарський реманент спрацювався і вийшов з ладу більш як на 50 проц [5]. За цей же час урожай зернових і круп'яних культур знизився в середньому на 64,3 проц., а валовий збір основних зернових культур

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 277.

[2] Комітети незаможних селян Харківщини. 1920—1933 рр. Збірник документів і матеріалів. Х., 1961, стор. 88—89.

[3] О. С. Кудлай. Боротьба трудящих Харківщини за відбудову промисловості і сільського господарства. 1921—1925. Х., 1961, стор. 13—14.

[4] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 2313, арк. 175.

[5] Там же, спр. 392, арк. 179.

Делегати X з'їзду РКП(б) від Харківщини, в центрі М. В. Фрунзе.

становив тільки 36,9 проц. довоєнного рівня[1]. Набагато зменшилась кількість робочої і продуктивної худоби.

Рішення X з'їзду РКП(б) про перехід до нової економічної політики були з ентузіазмом зустрінуті партійною організацією, всіма трудящими Харківщини. Було здійснено організаційну перебудову управління народним господарством на основі наказу Раднаркому «Про проведення засад нової економічної політики», схваленого ЦК РКП(б) 9 серпня 1921 року, за яким усувалась надмірна централізація управління, впроваджувався госпрозрахунок тощо. Органами безпосереднього керівництва промисловими підприємствами стали трести, які об'єднували споріднені фабрики і заводи. Вони самостійно вирішували всі виробничі питання на місцях. Найважливіші підприємства губернії ввійшли до складу республіканських трестів, 236 підприємств лишилися у підпорядкуванні губраднаргоспу, з яких на 1 жовтня 1921 року 99 входили до 16 губернських трестів. Трестування промисловості в основному було закінчено до травня 1922 року. Крім того держава здала в оренду кооперативним організаціям і приватним особам 709 невеликих підприємств, з них 112 у Харкові, а решта — в повітах[2]. Одночасно здійснювалося об'єднання дрібних виробників у артілі. На 1 жовтня 1921 року було створено 977 артілей кустарів.

Вживаючи заходів до відбудови народного господарства, партійна організація губернії велику увагу зосередила на піднесенні ролі профспілок та їх активізації. На цей час профспілки Харківщини налічували в своїх рядах 176 тис. членів. Використовуючи надані їм широкі права, профспілки брали діяльну участь у регулюванні зарплати, в складанні виробничих програм і контролі над їх виконанням, у підготовці кваліфікованих кадрів. Новою і надзвичайно важливою ділянкою роботи профспілок було залучення трудящих до управління промисловістю, основною формою якого з 1924 року стали виробничі наради. У 1925 році ними вже було охоплено не менш як 15 проц. робітників, що працювали на підприємствах Харківщини. На виробничих нарадах обговорювались питання організації, раціоналізації і механізації виробництва, боротьби за режим економії тощо. Виробничі наради сприяли підвищенню продуктивності праці. На підприємствах Харківщини у відбудовний період продуктивність праці в середньому за рік зростала на 19,8 процента.

Ентузіазм робітничого класу в боротьбі за відбудову народного господарства яскраво виявився в недільниках і суботниках, ініціаторами, організаторами й активними учасниками яких були комуністи і комсомольці.

У 1922/23 господарському році було досягнуто 32 проц. довоєнного випуску продукції, у той час як по республіці в цілому — тільки 23 проценти. Рік у рік збільшувалась кількість робітників на підприємствах, поліпшувалось їхнє матеріальне становище. На 1 жовтня 1924 року на всіх цензових підприємствах працювало

---

[1] Отчет Харьковского губернского экономсовещания с 1 октября 1921 г. по 1 октября 1922 г., Х., 1922, стор. 41.
[2] Там же, стор. 59.

Працівники Вовчанського повітового партійного комітету. 1921—1922 рр.

30 983 чол., а весною 1925 року — вже 35 322 чоловіки. Якщо в 1922 році в губернії налічувалось близько 10 тис. безробітних, то на 1 червня 1924 року їх лишилось 3362.

Темпи відбудови промисловості значно прискорилися з другої половини 1924 року, коли в основному було ліквідовано кризу збуту та її наслідки. Провідні підприємства важкої промисловості Харківщини (паровозобудівний завод, ХЕМЗ, «Серп і молот») наприкінці 1925 року значно перевищили довоєнний рівень виробництва. 32 проц. усієї продукції республіки випускала в той час місцева промисловість Харківщини.

Відбудова промисловості проходила під знаком розвитку і зміцнення соціалістичного сектора. На 1 жовтня 1925 року 116 великих і середніх підприємств (цензових) із загальної кількості 161 належали державним організаціям (73,5 проц.), 30 — кооперативним (17,3 проц.) і 15 (9,2 проц.) експлуатувалися приватними підприємцями. У 1925 році продукція державної і кооперативної промисловості становила 96,4 проц., в той час як на приватні підприємства припадало 3,6 проц. загальної продукції [1].

Дедалі міцніші позиції завойовував соціалістичний сектор і в дрібній промисловості.

У 1924—1925 рр. всі фабрики і заводи, які можна було відбудувати, стали до ладу, продуктивність праці на більшості з них досягла довоєнного рівня. Це була велика трудова перемога робітників Харківщини в боротьбі за соціалізм.

Поряд з промисловістю відроджувалося сільське господарство. Відбудова його була нерозривно пов'язана з такими заходами Радянської влади, як проведення землеустрою, розвиток кооперації, агро- і зоотехнічна допомога селянам, а також надання їм кредитів, забезпечення сільськогосподарськими машинами і реманентом тощо. Вже на початок 1925 року внутріселищний землеустрій було проведено на площі 843 тис. десятин, що становило близько $^3/_4$ усієї придатної площі.

Велику допомогу селянству подавала Радянська держава через прокатні пункти. Протягом одного тільки 1922 року 680 прокатних пунктів Харківської губернії були поповнені 63 тисячами різних машин і сільськогосподарських знарядь. Значна кількість машин і реманенту надходила в сільське господарство через кооперативні і торговельні організації. З 1921 по 1925 рік кількість таких важливих сільськогосподарських знарядь, як плуги і сівалки, збільшилась відповідно на 30 і 95 процентів. Відчутну матеріальну допомогу подавала Радянська держава трудящому селянству в посушливі роки.

Значний крок уперед у ці роки було зроблено в кооперуванні селянства. У 1924 році сільськогосподарська кооперація охоплювала 13,5 проц. селянських господарств, а споживча — 17 процентів. У квітні 1921 року в губернії було 125 артілей і 3 комуни, а в 1924 році — 320 артілей і 22 комуни. Крім того, 18 450 господарств об'єднувалися в товариства спільного обробітку землі.

Завдяки регулюючій ролі і всебічній допомозі держави трудящі селяни Харківщини[2] успішно відбудовували сільське господарство. В 1925 році посівні площі

[1] Харківщина в цифрах і фактах. Х., 1928, стор. 15—16.

[2] В 1923 році внаслідок адміністративного поділу замість повітів у межах губерній було створено округи, які проіснували до 1930 р., 27 лютого 1932 р. була утворена Харківська область.

становили 107 проц. довоєнних. Тваринництво не тільки досягло довоєнного рівня, а й значно його перевищило. В 1924 році порівняно з довоєнним 1913 роком поголів'я великої рогатої худоби збільшилось на 18,8 проц., свиней — на 7,8 проц., овець — на 101 проц. і тільки поголів'я коней становило 75,1 проц. довоєнного[1]. Прогресивні зміни відбулися у структурі посівних площ. Значно зросли посіви озимої пшениці. Розширились посівні площі під технічними культурами.

Успіхи у відбудові народного господарства були результатом багатогранної діяльності партійних організацій, спрямованої на розвиток ініціативи трудящих мас, зміцнення органів Радянської влади, профспілок, КНС, комсомолу.

Своєю політичною та організаторською роботою комуністи Харківщини внесли великий вклад у справу зміцнення братерського союзу Радянської України з РРФСР та іншими радянськими республіками. Виявляючи волю робітників і селян, VII з'їзд Рад Харківської губернії (9 грудня 1922 року) гаряче схвалив ідею створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і запропонував делегації Харківщини всемірно підтримувати її на Всеукраїнському з'їзді Рад.

На численних мітингах і зборах, що відбувалися після Першого з'їзду Рад Союзу РСР, трудящі Харківщини висловлювали велику радість з приводу створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік і давали урочисту клятву невпинно зміцнювати союз соціалістичних націй.

Виявом високої свідомості трудівників міст і сіл Харківщини була їх готовність виконати заповіти і накреслення В. І. Леніна. Тяжко переживаючи величезну втрату — смерть В. І. Леніна, вони заявляли про своє палке бажання вступити до лав ленінської партії. У відповідь на ленінський призов, оголошений ЦК РКП(б) після смерті В. І. Леніна, від робітників Харківщини надійшло 7809 заяв з проханням прийняти їх до партії. Тисячі трудівників стали в ці дні членами Комуністичної партії.

Після відбудови народного господарства комуністи Харківщини, керуючись ленінським планом побудови соціалізму, мобілізували трудящих, насамперед робітничий клас, на створення фундаменту соціалістичної економіки. Вже в перші роки реконструктивного періоду промисловість Харківщини розвивалася високими темпами. Широким фронтом здійснювалися розширення, реконструкція, переустаткування промислових підприємств. З року в рік зростав випуск промислової продукції. В 1926/1927 р. валова продукція цензової (державної і кооперативної) промисловості Харківщини зросла до 207 млн. крб. проти 110,7 млн. крб. у 1924/1925 р. Її питома вага у всьому випуску валової продукції збільшилась відповідно до 97,7 проти 96,4 процента. Питома вага приватних цензових підприємств зменшилася з 3,6 до 2,3 проц.[2], що свідчило про неухильне зростання соціалістичного сектора в промисловості.

Поряд з реконструкцією і розширенням старих підприємств почалося будівництво таких важливих промислових об'єктів, як Харківська районна електростанція (Есхар), завод «Поршень» та інші[3]. На початок першої п'ятирічки промисловість Харківщини[4] займала значне місце у народному господарстві УРСР. Наприклад, машинобудівні підприємства давали 34 проц. продукції всієї машинобудівної промисловості України.

В боротьбі за побудову соціалізму партійна організація Харківщини, всі трудящі захищали генеральну лінію Комуністичної партії проти всіляких антипартійних груп. При обговоренні тез ЦК ВКП(б) до XV з'їзду партії на Харківській окружній і районних партійних конференціях не знайшлось жодного голосу на під-

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 2313, арк. 176.

[2] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки 1926—1932. Збірник документів і матеріалів. Х., 1959, стор. 8.

[3] Газ. «Пролетарий», 4 квітня 1926 р.

[4] Територія Харківщини того часу поділялася на округи: Харківський, Куп'янський, Ізюмський. Найбільш розвинутим у промисловому відношенні був Харківський округ.

тримку троцькістсько-зінов'євської опозиції. Таке ж становище було в Куп'янському та Ізюмському округах. Одностайно підтримували комуністи Харківщини партію у боротьбі проти правого ухилу в період колективізації[1].

Величезне будівництво розгорнулося на Харківщині в роки першої п'ятирічки. У травні 1929 року XII окружний з'їзд Рад схвалив п'ятирічний план розвитку економіки Харківського округу. Державним планом передбачалося капіталовкладення на реконструкцію діючих промислових підприємств в сумі 152,8 млн. крб. і на будівництво нових підприємств (без тракторного) — 79 млн. крб. Планувалося збільшити випуск промислової продукції в 3,7 раза, а продукції машинобудування — в 5,5 раза[2]. За першу п'ятирічку передбачалося побудувати такі велетні соціалістичної індустрії, як тракторний і турбогенераторний заводи. В Куп'янському та Ізюмському округах планувалися будівництво і дальший розвиток підприємств по переробці сільськогосподарської сировини та виробництву будівельних матеріалів.

Величні плани соціалістичного будівництва викликали піднесення творчої енергії трудящих Харківщини, які включилися в активну боротьбу за їх здійснення. Колективи підприємств з ініціативи парторганізацій розгорнули соціалістичне змагання за виконання і перевиконання планових завдань. За прикладом робітників ленінградського заводу «Красный выборжец» робітники Харківщини укладали договори про соціалістичне змагання. Активно відгукнулися трудящі області і на заклик XVI Всесоюзної партконференції (квітень 1929 р.) до робітників і селян Радянського Союзу про розгортання масового соціалістичного змагання не тільки між окремими робітниками, а й цілими підприємствами, районами[3]. Масового поширення набули в цей період ударні бригади. На підприємствах Харківського округу кількість ударників наприкінці 1929 року зросла до 3520 чол., а на початку 1930 року ударники становили 68 проц. загального числа робітників підприємств. Перші чотири ударні бригади на Ізюмському паровозо-вагоноремонтному заводі, наприклад, з'явилися в липні 1929 року, а в жовтні цього ж року тут було вже 50 бригад, які об'єднували 376 чоловік. У січні 1930 року на заводі налічувалося 127 ударних бригад, в яких працювало більше тисячі робітників. У перших рядах ударників йшли комуністи. Активну участь у розгортанні соціалістичного змагання брали також комсомольські та профспілкові організації.

Переборюючи величезні труднощі, трудящі Харківщини, керовані комуністами, разом з усім радянським народом самовіддано боролися за побудову фундаменту соціалізму. Значний вклад внесли вони у виконання планів першої п'ятирічки — у 1931 році, за 3 роки і 3 місяці виконали п'ятирічний план по промисловості.

---

[1] Против троцкистско-меньшевистской оппозиции. Х., 1928, стор. 49.

[2] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки, стор. 9.

[3] Там же, стор. 13.

Комітет незаможних селян, с. Старий Мерчик.

Г. І. Петровський, В. Я. Чубар та Е. І. Квірінг серед членів ЦК незаможних селян. Харків. 1924 р.

У 1932 році валова продукція промислових підприємств зросла проти 1927/1928 р. більш ніж у 5 разів. Машинобудівні заводи збільшили випуск виробів майже в 7 разів.

Велику роль мала відіграти промисловість Харківщини, зокрема машинобудування, в завершенні технічної реконструкції всього народного господарства країни, тобто у розв'язанні основного господарського завдання другої п'ятирічки (1933—1937 рр.). За планом промислового розвитку області в ці роки передбачалося збільшити продукцію тракторобудування в 2,14 раза, електротехнічного машинобудування в 3,23 раза, транспортного — в 3,31 раза, гірничого — в 5—6 разів, сільськогосподарського машинобудування — у 2 рази. Намічалося також значне зростання легкої і харчової промисловості, промисловості будівельних матеріалів тощо.

У боротьбі за виконання завдань другої п'ятирічки партійна організація Харківської області зосередила головну увагу на підготовці і вихованні кадрів, масовому технічному навчанні робітників, на розвитку раціоналізаторства і винахідництва, розгортанні соціалістичного змагання. Яскравим показником зростання свідомості та культурно-технічного рівня робітничого класу був стахановський рух. У грудні 1935 року на підприємствах області з загального числа робітників 104 596 чол. стахановців було 6942. Через півроку, в червні 1936 року, стахановців було 26 347 чол. з загальної кількості робітників 112 031[1]. Важливу роль у розгортанні масового стахановського руху відіграли стахановські зміни, доби, декади, місячники, що сприяли впровадженню передових методів на окремих дільницях, у відділах, цехах. У 1936 році та на початку 1937 року на підприємствах Харківщини розгорнувся рух стахановців-двохсотпроцентників.

Достроково завершивши виконання плану другої п'ятирічки, трудящі Харківщини внесли гідний вклад у справу соціалістичної реконструкції народного господарства країни. Великі можливості для індустріального розвитку області відкривав третій п'ятирічний план розвитку народного господарства країни (1938—1942 рр.).

В роки довоєнних п'ятирічок промисловість Харківщини невпинно розвивалася, а її центр — м. Харків — перетворився на один з великих індустріальних і культурних центрів країни. В 1940 році випуск валової продукції важкої промисловості області збільшився проти 1913 року в 27,4 раза. Провідною галуззю промислового виробництва області стало машинобудування, питома вага якого в машинобудуванні України становила близько 40 проц., а Радянського Союзу — 5 процентів.

[1] Трудящі Харківщини в боротьбі за побудову комунізму. Х., 1958, стор. 226.

В багато разів порівняно з дореволюційним періодом зросла легка промисловість області. Значно розвинулась харчова промисловість. Всього за роки Радянської влади на Харківщині було створено 1250 підприємств союзної, республіканської та кооперативної промисловості. Була завершена технічна реконструкція залізничного транспорту, введено в експлуатацію сотні кілометрів нових залізничних колій.

Однак у розвитку промисловості та залізничного транспорту мали місце і серйозні недоліки: не на всіх підприємствах успішно впроваджувалися нова техніка і технологія. Багато підприємств працювали неритмічно, допускали штурмівщину тощо. Партійні організації підприємств зосереджували головну увагу на мобілізації зусиль робітничих колективів для подолання цих недоліків.

В період соціалістичної реконструкції народного господарства докорінні зміни відбулися і в сільському господарстві Харківщини. Здійснюючи ленінський кооперативний план, партійні організації і органи Радянської влади провадили велику роботу по всемірному розвитку різних видів кооперації на селі. Особливо посилилась їх діяльність після XV з'їзду партії, який взяв курс на колективізацію сільського господарства. Так, в Ізюмському окрузі на 1 жовтня 1928 року сільськогосподарською кооперацією вже було охоплено 52 проц. селянських господарств.

У Харківському окрузі за 1928—1929 рр. до різних кооперативних об'єднань вступило 14 294 господарства, з них 71,2 проц. бідняцьких. Зростало число кооперативів виробничого характеру — колгоспів. У середині 1926 року в Харківському окрузі налічувався 161 колгосп, а в червні 1929 року їх було вже 464. Високими темпами розвивався колгоспний рух також в Куп'янському та Ізюмському округах.

Розвиткові кооперативного руху сприяли радгоспи. На початку 1929 року в Харківському, Ізюмському і Куп'янському округах діяв 21 радгосп. Радгоспи були для селянських господарств зразком соціалістичного господарювання. Вони подавали селянам значну допомогу в обробітку землі.

Величезне значення для соціалістичної перебудови села мала допомога держави колгоспам сільськогосподарською технікою, зокрема тракторами. На початку 1929 року в трьох округах налічувалося 890 тракторів. Їх кількість швидко зростала. У червні 1929 року в с. Гутах Богодухівського району на Первухінському комбінаті цукротресту було створено першу на Харківщині тракторну колону, яка обслуговувала селянські господарства навколишніх сіл. В кінці 1929 та на початку 1930 року були створені МТС в Лозівському, Олексіївському, Старовірівському і Вовчанському районах.

Вжиті Радянською державою економічні заходи, спрямовані на підготовку умов для масової колективізації, боротьба з куркульством, організаційна і роз'яснювальна робота партійних організацій — все це зумовило широке розгортання колгоспного руху, особливо з другої половини 1929 року. За один рік (з 1 жовтня 1928 року по 1 жовтня 1929 року) кількість селянських господарств, що об'єднались у колективи, зросла в цьому окрузі на 390 проц., а площа усуспільненої землі — на 365 проц. На початку 1930 року Вовчанський, Лозівський, Старовірівський і Олексіївський райони вже були районами суцільної колективізації. В лютому 1930 року суцільна колективізація була завершена в 14 районах Харківського округу. Швидкими темпами здійснювалася вона також у Куп'янському та Ізюмському округах.

Масова колективізація на Харківщині, як і в усій країні, відбувалася в умовах гострої класової боротьби на селі. Куркулі чинили всілякі перешкоди селянам, часто вдавалися до відкритого терору проти активних організаторів колгоспів, працівників партійних і радянських органів, членів КНС.

У Вовчанському районі куркулі палили майно колгоспів та активістів-колгоспників, в Кирилівському районі від рук куркульства загинув голова сільського КНС, активний організатор колгоспів; в Лозівському районі, щоб зіпсувати колгоспні трактори, куркулі забивали на полях залізне пруття.

Велику допомогу трудящому селянству в здійсненні колективізації подав робітничий клас. Листопадовий (1929 р.) Пленум ЦК ВКП(б) прийняв рішення послати в колгоспи для постійної роботи 25 тисяч робітників, зокрема, з Харкова поїхало на село 856 робітників, серед них 550 комуністів та 92 комсомольці. З цієї кількості 242 чол. одержали путівки в колгоспи Харківського округу, 177 з них були обрані головами та членами правлінь колгоспів. З Куп'янська в села цього округу послали 26 робітників.

На село з міст виїздили шефські бригади, які брали активну участь в організації колгоспів. Вони також допомагали новоствореним колгоспам у підготовці до весняної сівби, в налагодженні обліку, у зміцненні трудової дисципліни. На початку 1930 року Харківський окружком партії направив 420 комуністів для зміцнення сільських партійних організацій.

Активну участь в організації колгоспів брали комітети незаможних селян. У березні 1930 року в Харківському окрузі вже 85,4 проц. членів КНС були колгоспниками. З ініціативи сільських КНС були створені наймитсько-незаможницькі групи, які відіграли значну роль у зміцненні колгоспів.

Серед трудящого селянства Харківщини з'явилися в ці роки такі чудові організатори, як Г. С. Могильченко, І. Ю. Орєхов, В. І. Ісаков, О. П. Богуславський та багато інших.

Важливе значення для успішного колгоспного будівництва мало подолання помилок і перекручень у проведенні лінії партії щодо темпів і методів колективізації, усунення порушень в ряді місць ленінського принципу добровільності при організації колгоспів, невиправдане скорочення строків проведення колективізації. Бюро Харківського окружкому партії у своєму рішенні 3 березня 1930 року, викривши ці факти, намітило заходи до негайного виправлення помилок.

Посиливши масово-політичну та організаторську роботу на селі, Харківська партійна організація добилася значних успіхів у дальшому розвитку колективізації. Вже наприкінці 1931 року колективізація на Харківщині була в основному закінчена. На кінець першої п'ятирічки в області до колгоспів вступило 72 проц. селянських господарств, було усуспільнено 80,2 проц. посівної площі.

Партгрупа колгоспу ім. Ілліча с. Дергачі.

Виїзд у поле в колгоспі «Жовтнева перемога» Зміївського району. 1931 р.

На польових роботах у колгоспі «Веселий шлях» Красноградського району. 1931 р.

Вивезення цукрових буряків у Вовчанському районі. 1933 р.

Здача хліба державі у Золочівському районі. 1933 р.

Після завершення в основному колективізації першочерговим завданням партійних та радянських організацій області було організаційно-господарське зміцнення колгоспів. На Харківщині мали місце серйозні недоліки в організації колгоспного виробництва: слабкою ще була трудова дисципліна, допускалися зрівнялівка в роботі і в оплаті праці, байдуже ставлення до громадського добра. Давалися взнаки дії класового ворога. Все це й призвело до того, що колгоспне господарство області опинилося в глибокому прориві. Сільськогосподарські кампанії були проведені незадовільно, план хлібозаготівель не виконаний.

Рішення січневого Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) (1933 р.) допомогли партійній організації Харківщини перебудувати свою роботу. Особливо велику роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграли політвідділи, створені при МТС і радгоспах згідно з рішеннями січневого Пленуму. На роботу в політвідділи Харківщини з підприємств і радянських установ було послано 500 комуністів, з них 70 проц. робітників, у партійні організації колгоспів — 590 комуністів. Вже в 1933 році в більшості колгоспів Харківщини діяли первинні парторганізації, а в багатьох — працювали парторги.

Спираючись на партійні організації, колгоспний актив, політвідділи добивалися зміцнення трудової дисципліни, впровадження правильної організації і оплати праці, розгортання масового соціалістичного змагання. Однією з форм вияву творчої активності колгоспників у той час був рух за створення бригад соціалістичної врожайності. Заспівувачем цього руху стала артіль «Трудівник» Вовчанського району. На 25 травня 1933 року в Харківській області вже було більш як 300 бригад соціалістичної врожайності[1]. Наркомзем УРСР у спеціальній постанові оцінив цей рух як важливий фактор розвитку соціалістичного змагання за підвищення врожайності і запропонував усім областям і районам широко застосувати досвід Харківщини. Значного поширення в області набрала також взаємоперевірка діяльності колгоспів і районів[2].

Велику допомогу в зміцненні колгоспів подали трудящому селянству робітники Харкова. В 1933 році за допомогою харківських підприємств в області було створено 327 дільничних і 208 пересувних майстерень. Для зміцнення МТС, колгоспів і радгоспів технічними кадрами з міст у села виїхало 310 механіків, 252 слюсарі,

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 14, спр. 79, арк. 142—143.
[2] Журн. «Партробота в колгоспі», 1934, № 4—8, стор. 31—32.

220 трактористів. Промислові підприємства подавали колгоспам також значну матеріальну допомогу. Зміцнювалися і поширювалися шефські зв'язки. ХТЗ взяв шефство над артілями Старо-Салтівського, Богодухівського і Харківського районів[1]. Завод «Серп і Молот» шефствував над Лозівським і Петрівським, а ХЕМЗ — над Олексіївським районами. Практикувалося прикріплення промислових підприємств до МТС для подання допомоги їм у ремонті машин і устаткування.

Здійснення заходів по організаційно-господарському зміцненню колгоспів сприяло зростанню сільськогосподарського виробництва. За роки другої і третьої п'ятирічок Харківщина стала областю передового колгоспного і радгоспного виробництва. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут було 2086 колгоспів і 94 радгоспи[2]. 8345 тракторів (у переводі на 15-сильні), 2066 зернових комбайнів і тисячі інших сільськогосподарських машин обслуговували колгоспи та радгоспи області. У розпорядженні радгоспів були 963 трактори, 311 комбайнів та багато іншої техніки. Механізація сільського господарства відкрила шлях для швидкого зростання культури землеробства, для підвищення продуктивності праці. У 1940 році переважна частина посівних площ засівалась сортовим насінням. Істотні зміни відбулися і в структурі посівних площ. Посіви жита в 1940 році порівняно з 1913 роком скоротилися з 283,3 тис. га до 246,5 тис. га, тобто на 13 процентів. А посіви найурожайнішої і найціннішої культури — озимої пшениці — збільшились за той же час з 70 тис. га до 330 тис. га (в 4,5 раза). Значно розширилися посіви технічних культур. Передові на той час райони — Сахновщинський, Зачепилівський, Краснокутський, Богодухівський, Красноградський — збирали стопудові врожаї зерна, а окремі колгоспи — навіть по 120—150 пудів з гектара. У 1940 році трудівники Зачепилівського району стали ініціаторами розгортання соціалістичного змагання в області за 100-пудовий урожай зернових. За п'ять передвоєнних років держава щороку одержувала від хліборобів Харківської області в середньому по 30 млн. пудів зерна.

Ударна бригада трактористів Лозівської МТС. 1933 р.

Успішно розвивалося громадське тваринництво. На початку 1941 року в колгоспах і радгоспах області налічувалось 296,5 тис. голів великої рогатої худоби, 270,5 тис. свиней, 194,8 тис. овець і кіз, 182,2 тис. коней[3]. Майже кожний колгосп мав чотири тваринницькі ферми.

Велика увага приділялася розвиткові овочівництва. В довоєнні роки було

Ленінська палатка на польовому стані в селі Михайлівці. 1935 р.

[1] Газ. «Пролетарий», 28 лютого 1938 р.
[2] Народне господарство Харківської області. Статистичний збірник. Х., 1965, стор. 37.
[3] Народне господарство Харківської області, стор. 52.

створено овочевокартопляну базу для постачання овочів трудящим Харкова[1]. В 1940 році населення міста забезпечувалося овочами за рахунок господарств своєї області.

За високі виробничі показники в сільському господарстві право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в 1939 році завоювали 464 колгоспи, 295 колгоспних і радгоспних ферм, а також 1857 передовиків сільського господарства[2]. Тільки в 1939 році урядовими нагородами було відзначено 64 передовики сільськогосподарського виробництва. Разом з тим у розвитку сільського господарства області залишалося ще чимало нерозв'язаних завдань: невисокою була продуктивність громадського тваринництва, не в усіх колгоспах досягла належного рівня агротехніка. Деякі колгоспи були ще економічно слабими.

Соціалістична перебудова народного господарства на Харківщині, як і в усій країні, зумовила систематичне зростання матеріального добробуту трудящих. Збільшувалася заробітна плата робітників і службовців. Високою була оплата трудодня у колгоспах. У 1939 році 67,1 проц. колгоспів видавали по 3 кг зерна на трудодень, а 9,6 проц.— понад 3 кг[3]. В бурякосіючих районах багато сімей колгоспників одержували на трудодні щороку по 300—400 пудів зерна і по 20—30 пудів цукру. В передвоєнні роки на Харківщині майже не було колгоспної сім'ї, яка б не мала корови.

Рік у рік збільшувалися витрати держави на соціальне забезпечення трудящих області. Так, у 1939 році вони досягли 38,3 млн. крб.— на 20,4 млн. більше, ніж у 1934 році. Систематично зростав роздрібний товарооборот державної та кооперативної торгівлі. У 1940 році він становив 327,7 млн. крб. проти 256,6 млн. крб. у 1937 році. В 1940 році населення області обслуговувалось 8163 підприємствами роздрібної торгівлі та громадського харчування, причому 3074 підприємства було розміщено в селах.

Про зростання добробуту населення Харківщини свідчило і збільшення трудових заощаджень у державних ощадкасах. Загальна сума вкладів на 1 січня 1939 року становила 142,8 млн. крб. проти 30 млн. у 1934 році. За цей же час розмір вкладу на одного вкладника збільшився на 302 карбованці[4].

Чимало було зроблено в галузі охорони здоров'я трудящих. У 1940 році в області діяло 36 санаторіїв, 20 будинків відпочинку, 383 поліклініки і амбулаторії, 177 лікарень. Всього налічувалося 16 016 лікарняних ліжок, працювало 4823 чол. лікарів (без зубних) і 9622 чол. середнього медичного персоналу. В 252 дитячих садках виховувалося 15 682 дітей, в дитячих яслах було 17 143 постійні місця. Витрати держави на охорону здоров'я по Харківській області збільшилися в 1938 році до 121,9 млн. крб. проти 44,6 млн. крб. у 1934 році.

Одне з перших місць у республіці займала Харківщина за показниками у культурному будівництві. Тяжка спадщина минулого — неписьменність народу — була ліквідована. Зростала мережа шкільних закладів, посиленими темпами йшла підготовка педагогічних кадрів.

У роки довоєнних п'ятирічок культурне будівництво набрало характеру глибокого революційного процесу, який зливався з загальним ходом соціалістичної перебудови суспільства.

В передвоєнні роки Харківщина вже була областю суцільної грамотності. В 1940/41 навчальному році тут налічувалося 1650 шкіл (початкових, неповних середніх і середніх), в яких здобували освіту 392,5 тис. дітей (вдесятеро більше, ніж до революції). Тільки в селах було 1274 школи, де вчилося 202,6 тис. учнів. У школах працювала велика армія вчителів — 15 948 чоловік.

---

[1] Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1954, стор. 414.

[2] Партійний архів Харківського обкому КП України (далі Харківський облпартархів), ф. 2, оп. 1, спр. 362, арк. 42.

[3] Там же, спр. 466, арк. 27.

[4] Газ. «Соціалістична Харківщина», 3 грудня 1939 р.

Великий крок вперед було зроблено в галузі середньої спеціальної і вищої освіти. У тому ж році у 68 технікумах та інших спеціальних учбових закладах навчалося 19 428 чол. (без заочників), у 36 вузах — 30 768 студентів (без заочників). В області діяло 46 науково-дослідних інститутів, 10 сільськогосподарських та інших дослідних станцій.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Харківській області працювало 1796 бібліотек з книжковим фондом близько 3440 тис. примірників. Серед них сільських масових бібліотек — 1241 з 742 тис. примірників книг. На території області діяло 1379 клубних установ, у тому числі 1196 — у сільських місцевостях, 12 музеїв (з них три в районних центрах — Ізюмі, Красноградi, Барвінковому), 15 державних театрів, 403 кіноустановки. На підприємствах, у колгоспах, культурно-освітніх закладах, в особистих квартирах налічувалося 20 тис. радіоприймачів і понад 100 тис. радіоточок[1].

Під керівництвом обласного Будинку народної творчості, заснованого в 1938 році, працювали 2171 драматичний, 942 хорових і 1277 гуртків народних інструментів, 4 оперні студії. Багато художніх самодіяльних колективів за своєю виконавською майстерністю не поступалися перед професіональними колективами.

Група трудівників сільського господарства Харківщини — учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки. 1939 р.

Успішно розвивалися фізкультура і спорт. В області налічувалось на 1939 рік понад 95 тис. фізкультурників. Діяло 67 спортивних товариств, 1285 фізкультурних колективів, з них 266 — колгоспних.

Глибокі зміни у галузі економіки, соціальних відносин, культури, що відбулися на Харківщині за роки Радянської влади, наочно демонстрували необмежені можливості і переваги соціалістичного ладу, велику перетворюючу силу ідей Комуністичної партії.

Всенародне обговорення проекту нової Конституції, перші вибори до Верховної Ради Союзу РСР, Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад були яскравим виявом політичної зрілості і громадської активності трудящих Харківщини. Під час виборів до місцевих Рад у 1939 році, як і на виборах до верховних органів влади СРСР і республіки, трудящі Харківської області віддали свої голоси за блок комуністів і безпартійних. Це було виявом одностайного схвалення трудящими політики Комуністичної партії і Радянського уряду. У виборах до місцевих Рад взяли участь 99,5 проц. виборців Харківщини, 98,4 проц. виборців віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Серед обраних 14 653 депутатів до місцевих Рад було 5467 членів Комуністичної партії, понад 5 тисяч жінок[2]. Великий загін трудівників Харківщини включився в роботу органів державної влади. Серед них — знатна ланкова орденоносець В. Я. Чабаненко (Сахновщинський район), відома українська письменниця Наталя Забіла, академік В. М. Хрущов, артистка театру російської драми О. П. Воронович і багато інших.

---

[1] Трудящі Харківщини в боротьбі за побудову комунізму., стор. 289, 290.
[2] Газ. «Соціалістична Харківщина», 28 грудня 1939 р.

Школа лікнепу на хуторі Велика Губщина Валківського району, 1927 р.

Цим успіхам партії у дальшій демократизації громадсько-політичного життя заважали порушення партійної і радянської демократії, соціалістичної законності, пов'язані з культом особи Сталіна. За наклепницькими доносами з партії було виключено та безпідставно репресовано багато чесних, відданих народові комуністів, серед них член Політбюро ЦК КП(б)У перший секретар Харківського ОК КП(б)У член партії з 1916 року М. Н. Демченко, член Політбюро ЦК КП(б)У секретар Харківського ОК КП(б)У М. Ф. Гикало та багато інших. Однак і в цих умовах комуністи Харківщини, зберігаючи вірність справі великого Леніна, невтомно працювали, щоб зміцнити могутність Радянської держави.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Харківській обласній партійній організації налічувалось близько 65 тис. комуністів, з них 34 тис. були на обліку в сільських парторганізаціях. Комсомольська організація області об'єднувала в цей час близько 160 тис. юнаків і дівчат.

Мирний труд радянських людей, їх великі зусилля, спрямовані на завершення будівництва соціалізму і поступовий перехід до комунізму, були перервані війною, що була нав'язана нашій країні фашистською Німеччиною.

Обласна партійна організація, яку очолював О. О. Єпішев, здійснюючи вказівки ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, розгорнула багатогранну діяльність по мобілізації людських і матеріальних резервів для Червоної Армії, по перебудові всієї роботи у відповідності до вимог воєнного часу. За короткий час в ряди захисників Вітчизни влилися сотні тисяч радянських патріотів, з них 18 692 комуністи та 36 424 комсомольці[1]. До лав Червоної Армії та в партизанські загони пішло багато відповідальних партійних і радянських працівників області. Серед них другий секретар Харківського міськкому партії В. М. Чураєв, секретарі райкомів і голови райвиконкомів Т. С. Альошин, М. М. Миловський, В. С. Ульянов, І. П. Прохода, О. В. Коваленко, О. Г. Корабельщиков, П. А. Журавльов, О. Д. Гончаров, О. Г. Бузника та багато інших.

Велику роботу провели партійні, радянські і комсомольські організації Харківщини по створенню народного ополчення і винищувальних батальйонів. У народне ополчення області записалося понад 100 тис. чол. Для боротьби з ворожими десантами і диверсантами було організовано 45 винищувальних батальйонів та 1500 загонів і груп сприяння винищувальним батальйонам[2]. На заклик Комуністичної партії і Радянського уряду трудящі Харківщини за короткий строк перебудували роботу на воєнний лад. Багато підприємств почали виготовляти воєнну продукцію, залізничники перевели рух поїздів на воєнний графік. Широку підтримку у трудівниць області дістало звернення робітниць Харківського тракторного заводу імені Орджонікідзе до жінок області з закликом замінити на виробництві чоловіків, які пішли на фронт.

Зразки героїчної праці виявляли в ці дні колгоспники, працівники МТС і радгоспів. Незважаючи на те, що на фронт пішла більшість чоловічого населення, що

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 700, арк. 5.

[2] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941—1943 гг.). Сборник документов и материалов. Х., 1965, стор. 58.

майже всі транспортні засоби були мобілізовані для потреб армії, вони успішно провели збирання врожаю та заготівлю сільськогосподарських продуктів. Чоловіків-механізаторів на полях замінили жінки. До кінця 1941 року в області було підготовлено понад 2 тис. трактористів і 700 комбайнерів, головним чином з числа жінок. До часткової евакуації людей і майна трудівники сільського господарства області здали державі понад 300 тис. тонн хліба. Палкий відгук дістав патріотичний заклик трудящих Москви створити фонд оборони країни. Вже в середині серпня 1941 року на рахунок контори Держбанку надійшло понад 5 млн. карбованців[1]. Населення міст і сіл вносило у фонд оборони частину своєї зарплати, цінні речі, облігації державних позик; у фонд оборони відраховувались трудодні, компенсації за невикористані відпустки тощо.

Як тільки ворог наблизився до меж Харківщини, у великих масштабах почалося спорудження оборонних об'єктів. Тут працювало понад 350 тис. трудящих області. Навколо Харкова було збудовано дві, а подекуди й три лінії протитанкових ровів, велику кількість дзотів, траншей, завалів тощо, які відіграли значну роль під час оборонних боїв. За героїчну роботу по будівництву оборонних споруд і укріплень 200 чол. комсомольців і молоді області були відзначені урядовими нагородами[2].

Харківський обком партії розгорнув велику роботу по створенню підпільних партійних і комсомольських організацій, по формуванню партизанських загонів. Було створено підпільний обком партії, підпільний обком комсомолу, 37 підпільних райкомів партії та партизанські загони і диверсійні групи, які мали діяти на території області на випадок окупації ворогом. Крім того, за вказівкою ЦК КП(б)У з 2 липня по 2 жовтня 1941 року з Харківської області в Київську, Сумську, Запорізьку, Чернігівську, Дніпропетровську, Полтавську і Вінницьку області було перекинуто 15 партизанських загонів.

У другій половині вересня почалася евакуація промислових підприємств, майна колгоспів, радгоспів, МТС, культурних цінностей і населення у східні райони країни. Незважаючи на величезні труднощі, евакуація проходила організовано і в стислі строки. З Харкова та області було відправлено сотні ешелонів з людьми та заводським устаткуванням, багато тисяч голів великої рогатої худоби, сотні тисяч тонн зерна тощо. До 22 жовтня було вивезено рухомий склад Південної залізниці. Евакуація сільського населення відбувалася здебільшого до Саратовської області. Організаторські здібності і розпорядливість при виконанні відповідальних завдань партії і уряду під час евакуації та в організації виробництва в глибокому тилу виявили партійні, радянські працівники та керівники підприємств І. М. Волошин, І. Д. Кащеєв, П. Ю. Саблєв, О. Г. Селіванов, М. О. Соболь, К. А. Трусов, П. Ю. Шелест та десятки інших працівників.

В глибокому радянському тилу трудівники Харківщини самовідданою працею вносили свій вклад у перемогу над ворогом. У тяжких умовах війни трудящі східних районів країни, місцеві партійні та радянські органи всіляко сприяли налагодженню виробництва на нових місцях. Через вісім місяців після закладання цехів на Сході, куди був евакуйований ХТЗ, з конвейєра зійшов перший гусеничний трактор. У лютому 1942 року завод «Серп і Молот» вже випускав на Поволжі машини для фронту. Швидкими темпами налагоджували виробництво на нових місцях і інші підприємства. Самовіддано працювали для фронту, для Вітчизни колгоспники, евакуйовані з Харківщини, вирощуючи високі врожаї та засіваючи надпланові фронтові гектари.

Ворожі полчища рвалися на схід. У вересні 1941 року фашистські війська прорвали оборону радянських військ на Харківському і Павлоградському напрямках, де билися частини 38-ї та 6-ї армій. В середині жовтня 1941 року розгорнулися бої

---

[1] Газ. «Советская Украина», 18 серпня 1941 р.
[2] П. Тронько. В боях за Вітчизну. К., 1960, стор. 20.

в районі Богодухова. Ворожі війська зустріли тут запеклий опір радянських частин. Окремі населені пункти по кілька раз переходили з рук у руки. Але під натиском переважаючих сил ворога 24 жовтня 1941 року частини радянських військ, виконуючи наказ Верховного Головнокомандування, залишили Харків.

У боях на підступах до Харкова і безпосередньо за місто, що тривали понад місяць, німецько-фашистські війська втратили вбитими й пораненими близько 120 тис. солдатів і офіцерів, понад 450 танків і бронемашин, 200 гармат різного калібру, близько 300 автомашин з військовим спорядженням. У листопаді наші війська спинили просування ворога на території Харківської області. Неокупованими лишилися Куп'янський, Дворічанський, Вільховатський, Великобурлуцький та Боровський райони. 6 районів були частково окуповані ворогом.

Після окупації Харкова обком КП(б)У та виконком обласної Ради депутатів трудящих перебазувалися до м. Куп'янська. Вони продовжували роботу по мобілізації всіх зусиль трудящих на всебічну допомогу фронту. На цій території протягом зими 1941—42 рр. утримувалися дві армії. Були споруджені оборонні лінії по річці Оскол та в районі Шевченкове й Ізюм.

Успішно пройшла підготовка до весняних польових робіт. Навесні 1942 року колгоспники прифронтових районів засіяли 136 тис. га землі, більшість господарств відновила тваринницькі ферми.

Обласний комітет партії дійово керував підпільними партійними організаціями, партизанськими загонами в окупованих ворогом районах, підтримуючи з ними постійний зв'язок. Партизани одержували зброю, боєприпаси, засоби зв'язку, літературу. До липня 1942 року підпільним організаціям було передано 8 текстів листівок тиражем близько 1 млн. примірників, що закликали населення окупованих районів до активної боротьби з окупантами[1].

В січні 1942 року частини Червоної Армії вели наступальні бої і визволили ряд населених пунктів Харківської області, глибоко вклинившись у розташування харківського і донбаського угруповань фашистських військ. 12 травня 1942 року війська Південно-Західного фронту, перейшовши в новий наступ, прорвали оборону ворога. Але внаслідок помилок, допущених при плануванні операції та її здійсненні, війська 6-ї, 57-ї армій та група військ генерала Л. В. Бобкіна потрапили у вороже кільце. З 24 по 29 травня вони вели тяжкі бої з переважаючими силами ворога[2]. Тільки деяким частинам радянських військ вдалося вийти з оточення. Фашистські війська, захопивши вигідні позиції та скориставшись з відсутності другого фронту в Європі, перейшли у літній наступ і дійшли до Волги і передгір'їв Кавказу. Харківщина була повністю окупована.

На території Харківської області, як і в інших тимчасово окупованих районах Радянської країни, фашисти встановили режим кривавого терору і насильства. Їх злодіянням не було меж. Фашисти розстрілювали, вішали, знищували в спеціально пристосованих автомобілях, т. з. «душогубках», ні в чому не винних людей, в тому числі дітей, стариків і жінок. Багато жителів загинуло від голоду. За неповними даними, окупанти знищили на Харківщині 280 тис. мирних жителів. Великим лихом для молоді окупованої території було насильне вигнання на каторжні роботи в Німеччину. З Харківської області фашисти вивезли понад 160 тис. чоловік. Багатьом юнакам і дівчатам не судилося повернутися в рідні оселі, вони загинули на фашистській каторзі від непосильної праці, голоду й знущань.

Всіма силами окупанти намагалися зламати волю радянських людей до боротьби. Але їм це не вдалося. Боротьбу з фашистськими загарбниками на окупованій території очолив підпільний обком партії, до складу якого входили мужні комуністи-підпільники: І. І. Бакулін (секретар обкому), А. М. Китаєнко, І. О. Корзин,

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 20, арк. 1.

[2] Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история. М., 1965, стор. 161.

Г. П. Синицин, О. І. Мотилевський, І. Ф. Гаркуша. Обком встановив зв'язок з підпільними райкомами та допомагав у розгортанні їх роботи, посилав через лінію фронту зв'язкових і розвідників з важливими даними та для одержання директив і практичної допомоги в роботі. В лютому 1943 року на території Харківської області працювало 6 підпільних райкомів партії та 8 підпільних організацій і груп.

З перших днів окупації почав діяти підпільний обком комсомолу. Його секретарями були затверджені О. Г. Зубарєв та П. А. Глущенко, членом обкому — Г. О. Нікітіна. Всього в тилу ворога для підпільної роботи залишилися 1780 комсомольців.

Евакуація колгоспної худоби в радянський тил. Харківщина, 1941 р.

На початку 1942 року О. Г. Зубарєв і Г. О. Нікітіна потрапили до рук гестапо і загинули у фашистській катівні. В жовтні 1942 року почав діяти новий підпільний обком комсомолу; ЦК ЛКСМУ затвердив секретарем обкому О. М. Щербака, зв'язковою — Н. Т. Волкову, членами обкому — Ф. І. Синька, Г. М. Пархоменка[1].

Підпільні партійні та комсомольські організації розгорнули активну роботу в тилу ворога. Підпільники підтримували зв'язок з населенням, вселяли в серця людей віру в перемогу; вони влаштовували диверсії, саботували заходи фашистських властей, розповсюджували листівки. В Ізюмському, Вовчанському, Дворічанському, Балаклійському та інших районах комуністи-підпільники видавали бюлетень з повідомленнями Радінформбюро. Всього за час фашистської окупації видано 46 назв листівок і прокламацій загальним тиражем 8650 тис. примірників.

Велику мужність і стійкість виявили радянські патріоти в боротьбі проти ворога. Ось деякі з багатьох прикладів.

У листопаді 1941 року на залізничній колії станції Нова Баварія стався вибух. Диверсію підготували й провели підпільники станції. Під час вибуху загинуло немало військової техніки та живої сили ворога. Гестапо схопило і стратило керівника підпільної організації О. В. Катаєва. Відважний підпільник вигукнув перед стратою: «Я виконав завдання партії, волю народу, а за нього не жалко вмерти».

Коли лінія фронту наблизилася до села Лідне Харківського району, Марії Кисляк було 18 років. У селі залишилося 45 поранених червоноармійців, яких гітлерівці вирішили заморити голодом. Комсомолка Кисляк збирала у населення продукти, щоб віддати їх пораненим. Багатьом вона допомогла перебратися через лінію фронту. Разом з комсомольцями В. Руденком та В. Бугрименком вона організувала підпільну комсомольську групу та встановила зв'язок з партизанами. Гестапівці схопили М. Кисляк, В. Руденка і В. Бугрименка. Після страшних тортур радянських патріотів засудили до страти. З петлею на шиї Марія крикнула односельчанам, яких фашисти зігнали на площу: «Прощайте, друзі! Вмираємо за Батьківщину. Бийте ворога, товариші, очищайте рідну землю від гадів! Помстіться за нас!».

На території області під керівництвом підпільних партійних організацій широко розгорнувся партизанський рух. Під час окупації на Харківщині діяло 23 пар-

[1] Трудящиеся Харьковской области в Великой Отечественной войне. Х., 1960, стор. 60—61.

На Харківському напрямку. Радянські танки в бойовому марші. 1943 р.

Ґрупа партизанів Харківської області в одному із визволених населених пунктів. 1942 р.

Організатори і керівники партійно-комсомольського підпілля, яким посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу,— І. І. Бакулін, О. Г. Зубарєв, Н. Т. Волкова, О. М. Щербак, М. Т. Кисляк.

тизанські загони і групи у складі 1528 чол., в тому числі 671 комуніст і 158 комсомольців. На території області було також 10 антифашистських груп, в яких налічувалося 169 чол. В їх складі було 22 комуністи і 21 комсомолець.

Партизанські загони під керівництвом О. М. Салова (Ізюмський район), О. П. Камишана (Харківський сільський район), С. О. Либи (Нововодолазький район), І. А. Шепелєва (Вовчанський район) знищили багато бойової техніки і живої сили ворога. Успішно діяли партизанські загони в Зміївському, Олексіївському, Краснокутському, Липецькому, Барвінківському, Балаклійському, Печенізькому районах. За два роки партизанські загони і диверсійні групи знищили понад 23 тис. фашистських солдатів і офіцерів, розгромили 4 ворожі штаби, висадили в повітря 21 ешелон з військами і технікою ворога, підірвали 24 залізничні і шосейні мости, вивели з ладу 88 паровозів, 777 вагонів, 260 автомашин, захопили багато військового спорядження та боєприпасів[1]. Цим самим партизани внесли значний вклад у справу перемоги над ворогом.

Багато з тих, які боролися з німецько-фашистськими загарбниками в партизанських загонах, антифашистських групах, організовували партійне та комсомольське підпілля на Харківщині, удостоєні високих урядових нагород, а І. І. Бакуліну, Н. Т. Волковій, О. Г. Зубарєву, М. Т. Кисляк та О. М. Щербаку було посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. В боротьбі з ворогом загинув 661 учасник партизанського руху, з них 261 комуніст та 65 комсомольців.

Після розгрому угруповання німецько-фашистських військ під Сталінградом почався переможний наступ Радянської Армії. В перших числах лютого 1943 року радянські війська визволили значну частину Харківської області з містами Куп'янськом, Ізюмом, Вовчанськом, райцентрами Боровою, Дворічною, Великим Бурлуком та іншими. Продовжуючи наступ, під час якого було розгромлено кілька ворожих дивізій, радянські війська 16 лютого 1943 року штурмом оволоділи Харковом. Але після перегрупування військ і зосередження значно переважаючих сил фашистські війська перейшли в контрнаступ. Радянські війська змушені були 15 березня 1943 року тимчасово залишити Харків. Весною і влітку, до остаточного визволення Харківщини, лінія фронту стабілізувалась. Значна ділянка фронту пролягала по Сіверському Дінцю.

Харківський обком КП(б)У, облвиконком та інші обласні установи перебували в цей час у м. Куп'янську. Тут 15 квітня 1943 року відбувся IX пленум Харківського обкому КП(б)У. Учасники пленуму обговорили чергові завдання роботи обласної партійної організації, приділивши головну увагу питанням всебічної допомоги фронту, відбудови зруйнованого господарства у визволених районах області.

В ході Бєлгород-Харківської наступальної операції, блискуче здійсненої у серпні 1943 року військами Степового (командуючий І. С. Конєв) та Воронезь-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 77.

кого (командуючий М. Ф. Ватутін) фронтів, німецьким військам було завдано нищівного удару. Оволодівши Бєлгородом, війська 53-ї і 69-ї армій Степового фронту розпочали наступ на Харківському напрямі. Водночас 1-а і 5-а гвардійські танкові армії Воронезького фронту, прорвавши оборону ворога, визволили Богодухів, Золочів, Козачу Лопань. Бєлгород-Харківське угрупування ворожих військ було розсічене на дві частини.

З 18 по 22 серпня війська Степового фронту успішно вели вперті наступальні бої, а 23 серпня Харків визволили. На ознаменування цієї важливої перемоги 89-й Гвардійській стрілецькій Бєлгородській, 252, 84, 299, 116, 183, 15 Гвардійським, 28-й Гвардійській, 93-й Гвардійській стрілецьким дивізіям, які особливо відзначилися в боях за місто, було присвоєно найменування «харківських».

Після успішного завершення Бєлгород-Харківської операції радянські війська вийшли на широкий оперативний простір. Були створені сприятливі умови для визволення від ворога Донбасу і всієї Лівобережної України. 20 вересня радянські війська завершили визволення Харківської області від німецько-фашистських окупантів.

У боях за визволення Харківщини радянські воїни вписали багато славних сторінок у літопис Великої Вітчизняної війни. Незабутнім лишиться подвиг гвардійців-широнінців. У березні 1943 року біля села Таранівки Зміївського району 25 бійців під командуванням гвардії лейтенанта П. М. Широніна захищали рубіж від 20 ворожих танків і 15 бронемашин. Герої стояли на смерть. Більшість їх загинула в нерівному бою, але не відступила ні на крок. Усім 25 гвардійцям було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На харківському напрямі. Вогонь ведуть мінометники. 1943 р.

У боротьбі за визволення Харківщини міцніла і гартувалась бойова співдружність радянського і чехословацького народів. 8 березня 1943 року бійці 1-го чехословацького батальйону під командуванням Людвіка Свободи вперше вступили в бій з німецько-фашистськими військами біля села Соколова Зміївського району. Бойове завдання — не пропустити жодного ворожого танка на своїй ділянці оборони — вони з честю виконали, завдавши разом з радянськими підрозділами великих втрат ворогу. Радянське командування високо оцінило бойові дії батальйону. 85 воїнів було нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. За відвагу і героїзм надпоручику Отакару Ярошу, першому з іноземців, які боролися проти фашистських загарбників на радянській землі, було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Багато жителів та вихідців з Харківщини виявили себе мужніми воїнами на фронтах Великої Вітчизняної війни під час визволення України, областей РРФСР, Білорусії, Прибалтики і Молдавії, а також народів Польщі, Чехословаччини, Ру-

Танки проходять через визволений Харків. 1943 р.

Герої-широнінці. Зліва направо: верхній ряд — П. М. Широнін, О. П. Болтушкін, І. П. Букаєв, І. Г. Вернигоренко, С. Г. Зімін, М. І. Кір'янов, С. В. Нечепуренко; нижній ряд — В. М. Павлов, І. В. Сєдих, А. А. Скворцов, О. Ф. Торопов, О. М. Тюрін, І. М. Чертьонков, П. Т. Шкодін.

мунії, Болгарії, Югославії, Угорщини. Вони були і серед тих, хто штурмував Берлін, громив японських мілітаристів. За героїчні подвиги понад 250 чол. з Харкова і області були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу, а З. К. Слюсаренко, А. К. Недбайло — двічі Героя Радянського Союзу[1]. Подвиг Олександра Матросова повторив уродженець с. Вилівки Зміївського району О. Р. Шимігон, який у боях з фашистами в районі м. Ясс закрив своїм тілом амбразуру ворожого дзота. Такий же подвиг здійснив у серпні 1945 року в боях з японськими агресорами комсомолець з с. Борової Ізюмського району єфрейтор В. С. Колесник. Їм обом було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Комсомолка Марія Щербаченко з Вовчанська одна з перших форсувала Дніпро. Льотчик капітан М. В. Гомоненко з с. Бригадирівки Ізюмського району повторив безсмертний подвиг Миколи Гастелло.

Величезної шкоди завдали Харківщині фашистські окупанти. Вони спустошили квітучі села, перетворили на руїни міста. Гітлерівці зруйнували господарство всіх колгоспів, радгоспів, МТС, знищили або вивезли до Німеччини тисячі тракторів, комбайнів, десятки тисяч голів коней, великої рогатої худоби, свиней тощо. Крім того, фашисти пограбували і спалили 57,7 тис. будинків колгоспників. Загарбники знищили всі електростанції, вивезли до Німеччини електротехнічне устаткування. В період фашистської окупації населення міст і сіл змушене було повернутися до каганця та інших примітивних засобів освітлення. За роки війни посівні площі в області скоротилися на 917 тис. га. Гітлерівці зруйнували й пограбували понад 500 великих підприємств, 1500 шкіл, 36 вузів, 46 науково-дослідних інститутів, 14 театрів, 9 музеїв, 475 масових бібліотек, сотні клубів та інших культурних закладів, понад 500 лікарень, поліклінік та амбулаторій. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами, становила понад 33,5 млрд. карбованців[2].

Після визволення трудящі Харківщини під керівництвом обласної партійної організації в складних умовах війни приступили до відбудови народного господарства. Багато трудових подвигів звершили вони, відбудовуючи господарство, зруйноване війною й окупацією.

Піднімати з руїн господарство трудящим Харківщини допомагала вся країна. До Харкова та інших міст області з різних кінців Радянського Союзу щодня прибували верстати, машини, метал, будівельні матеріали. Промислові центри країни посилали кваліфікованих робітників, інженерів, техніків.

Колгоспи і радгоспи вже в 1943 році одержали із східних областей 1160 тракторів і 520 плугів. Трудящі Казахстану, Башкирії, Бурят-Монголії, Куйбишев-

[1] В боях за Харківщину. Х., 1963, стор. 21.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 14, спр. 2, арк. 1.

Командир 1-го Окремого Чехословацького батальйону полковник Людвік Свобода і його заступник, старший лейтенант Богумир Ломський з радянськими офіцерами за обговоренням плану операції. 1943 р.

Форсування р. Сіверського Дінця біля м. Вовчанська. 1943 р.

ської, Горьковської, Саратовської та інших областей і республік Союзу виділили колгоспам і радгоспам Харківщини понад 30 тис. голів худоби. Держава надала великі кредити для відбудови виробничих приміщень колгоспів, на індивідуальне житлове будівництво.

Першочерговим завданням партійних і господарських організацій стала відбудова електростанцій та найважливіших об'єктів промисловості і транспорту. На виконання цього важливого завдання було кинуто основні людські і матеріальні резерви. За 1944 рік 575 підприємств великої промисловості області випустили продукції на 545 млн. карбованців [1].

За вересень — грудень 1943 року працівники Південної залізниці відбудували 2315 км основних колій, 326 залізничних будок, 519 залізничних мостів та інших споруд, значна частина яких знаходилася на території Харківщини. До вересня 1945 року вже давали електроенергію містам і селам Харківщини 29 електростанцій та понад 70 електрогенераторних установок.

Партійні організації стали організаторами небаченого за розмахом соціалістичного змагання в промисловості, на транспорті, в колгоспах і радгоспах. Трудящі області включились у рух багатоверстатників, у змагання за оволодіння і поєднання багатьох професій, розпочате на підприємствах Москви й Ленінграда. У 1943 році на Харківщині виникли перші комсомольсько-молодіжні бригади. Вже через рік їх було в області 367, а в останні місяці Великої Вітчизняної війни — 1316. 516 бригадам було присвоєно звання фронтових.

Партійні організації провадили велику ідейно-виховну роботу в масах, підіймаючи їх на розв'язання бойових завдань по відбудові сільського господарства області.

За короткий строк відновили роботу всі колгоспи, радгоспи і МТС області. Колгоспники самовіддано працювали на відбудові зруйнованого ворогом сільського господарства. Було відновлено 60 проц. довоєнних посівних площ. Зростало гро-

[1] Газ. «Красное знамя», 3 вересня 1944 р.

мадське тваринництво, що в роки фашистської окупації було фактично знищене. Якщо на 1 вересня 1943 року в колгоспах налічувалося лише 540 корів, то через два роки їх вже було понад 12 тис. голів[1].

Скиртування соломи в Сахновщинському районі. 1944 р.

Руйнування, заподіяні окупантами сільському господарству, гостра нестача кадрів, майже повна відсутність техніки і живого тягла — все це створювало величезні труднощі, які треба було перебороти в ході відбудовних робіт. У зв'язку з тим, що більшість чоловіків була на фронті, а багато хто з спеціалістів сільського господарства загинув під час окупації, на партійні організації було покладено завдання підготувати для роботи в колгоспах, радгоспах і МТС кадри агрономів, зоотехніків, механізаторів, насамперед з числа жінок і молоді. З цим важливим завданням вони успішно справилися.

Жіноча бригада косарів у колгоспі ім. Тельмана. 1944 р.

У сільському господарстві були свої ініціатори патріотичних починань. У березні 1944 року ланкова колгоспу «Друга п'ятирічка» Красноградського району Ганна Батова звернулася до колгоспниць України з закликом розпочати соціалістичне змагання за високий урожай 1944 року, працювати за себе і за чоловіків-фронтовиків. «Жінка в колгоспі — тепер головна сила,— писала радянська патріотка. — Чоловіки наші воюють, б'ють фашиста, женуть його з нашої української землі. Ми ж повинні працювати зараз і за себе, і за них!»

Трудящі Харківщини взяли активну участь у створенні фонду оборони країни. До першої річниці визволення Харкова — 23 серпня 1944 року — вони здали понад план для Радянської Армії сотні тисяч пудів хліба, м'яса, молока, овочів, виділили з своїх заощаджень на будівництво танків і літаків 86 млн. крб.

Обласний комітет КП України приділяв велику увагу організаційно-політичному зміцненню первинних партійних організацій. Якщо на 1 березня 1944 року в партійних організаціях області було близько 8500 комуністів, то наприкінці року їх налічувалося понад 17 тисяч[2].

Війна осиротила десятки тисяч дітей, позбавила їх сім'ї, домівки. Партійні, радянські та комсомольські організації взяли на себе турботу про дітей-сиріт. У 1943—1944 рр. були створені Харківське суворовське училище, 18 спеціальних

[1] Трудящиеся Харьковской области в Великой Отечественной войне, стор. 120, 134.
[2] Трудящі Харківщини в боротьбі за побудову комунізму, стор. 309.

дитячих будинків та 3 спеціальні ремісничі училища, в яких жили, вчилися й набували професію діти загиблих воїнів. Велику турботу про дітей виявили комсомольські організації області. Вони провадили місячники й недільники, відраховуючи зароблені гроші у фонд допомоги дітям-сиротам. Ці гроші йшли на забезпечення дітей одягом, взуттям, підручниками, гарячими сніданками.

Партійні, комсомольські та профспілкові організації піклувалися про інвалідів Великої Вітчизняної війни і сім'ї воїнів. Вони допомагали їм паливом, насінням для індивідуальних городів, взуттям, одягом.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни відбудовні роботи розгорнулися широким фронтом. Армія трудівників поповнилася демобілізованими воїнами Радянської Армії.

Партійна організація Харківщини, ряди якої з 1945 по 1950 рік зросли на 47 058 чол., зосередила всю увагу на виконанні післявоєнного п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства.

Швидкими темпами відроджувалась промисловість. У 1950 році випуск валової продукції області порівняно з 1940 роком зріс на 11 процентів. Поряд з відбудовою зруйнованих у роки війни заводів і фабрик споруджувалися нові — підшипниковий і трактороскладальний заводи, підприємства будівельної, харчової, легкої промисловості. За роки першої післявоєнної п'ятирічки на території області повністю відбудовано залізничний транспорт.

Трудящі промислових підприємств, транспорту, будівельники активно включилися у всесоюзне соціалістичне змагання за дострокове виконання планів п'ятирічки. З'явилися нові форми соціалістичного змагання. Широкого розмаху набув рух за рентабельність виробництва, за економію матеріалів, за випуск продукції відмінної якості тощо. Колективи підприємств Харківщини стали ініціаторами руху за дострокове виконання річних норм, виконання і перевиконання підвищених виробничо-технічних норм всіма робітниками, організації праці за ущільненим виробничим графіком тощо.

Підприємства, як правило, відроджувалися на новій технічній базі. Обласний комітет партії, первинні партійні організації наполегливо добивалися впровадження нової техніки, налагодження творчої співдружності між працівниками науки і виробництва. На багатьох підприємствах велась наполеглива робота по освоєнню нових видів машин, апаратів, механізмів. Колектив ХТЗ почав випускати дизельні трактори ДТ-54, завод «Серп і молот» — удосконалені комбайнові мотори, ХЕМЗ — нові типи електродвигунів.

Братська могила воїнів-героїв у с. Хорошеві.

Масове соціалістичне змагання, широке впровадження у виробництво механізації, передової технології стали вирішальними факторами зростання продуктивності праці. На кінець п'ятирічки вона зросла на підприємствах області порівняно з 1940 роком на 29,2 процента.

Надаючи першорядного значення відбудові промисловості, партійна організація області приділяла велику увагу і сільському господарству. Держава подала велику допомогу у відновленні й зміцненні матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів. Зросла кількість тракторів, комбайнів та іншої сільськогосподарської техніки. Значний крок уперед зроблено в електрифікації сільського господарства. На кінець 1950 року майже п'ята частина колгоспів була електрифікована. Спираючись на технічну базу МТС, колгоспи і радгоспи вже в 1949 році повністю освоїли довоєнні посівні площі. Значних успіхів

вони досягли і в розвитку тваринництва. На 1 січня 1951 року довоєнний рівень поголів'я великої рогатої худоби було перевищено майже на 46 процентів.

Для відродження сільського господарства велике значення мало посилення організаторської роботи партійних організацій, їх впливу на виробничі справи колгоспів. Якщо на 1 січня 1947 року в області налічувалося 805 первинних колгоспних організацій, де на обліку перебувало 5405 комуністів, то через два роки, в січні 1949 року, в 1344 парторганізаціях нараховувалося 9227 комуністів. До 1950 року в усіх колгоспах були створені комсомольські організації, що об'єднували 20 тис. членів ВЛКСМ. Партійні організації очолили масове соціалістичне змагання за високі врожаї, за розвиток громадського тваринництва. У 1948 році в соціалістичне змагання включилося 9 тис. рільничих і тваринницьких бригад, 20 тис. ланок. За успіхи в розвитку сільського господарства, піднесення врожаїв 153 передовикам сіл Харківської області в 1948 році присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці; більш як 4 тис. колгоспників, працівників МТС і радгоспів нагороджено орденами і медалями.

М. І. Калінін вручає орден Леніна телятниці Улянівського радгоспу Є. Г. Тищенко. 1945 р.

У післявоєнні роки на Харківщині поширилося змагання трудівників села за високу культуру землеробства. Ініціатором цього руху стала сільськогосподарська артіль ім. Орджонікідзе Лозівського району. Трактористи з бригади Четверикова Красноградської МТС розпочали боротьбу за звання бригади відмінної якості. Наслідуючи приклад красноградців, 170 бригад області включилися в це змагання.

Для відродження й піднесення сільського господарства, створення для нього міцної технічної бази багато зробив робітничий клас індустріального Харкова та інших міст області. Значна частина колгоспів дістала велику шефську допомогу від колективів промислових підприємств, вузів, науково-дослідних інститутів та інших організацій.

У 1946—1950 рр. сільське господарство Харківщини не тільки досягло довоєнного рівня, а й зробило певний крок уперед у своєму розвитку. На кінець 1950 року вартість основних засобів виробництва в колгоспах становила майже 450 млн. крб. проти 280 млн. у 1940 році. За цей же час у два рази збільшилися відрахування до неподільних фондів артілей. Проте, незважаючи на успіхи, досягнуті в четвертій п'ятирічці, в сільському господарстві Харківщини, як і всієї країни, було ще багато невирішених проблем. У багатьох колгоспах культура землеробства була на низькому рівні, повільно впроваджувалися у виробництво досягнення науки і передового досвіду, повільно зростала продуктивність тваринництва.

Виконання й перевиконання планових завдань першої післявоєнної п'ятирічки сприяли створенню міцної бази для дальшого розвитку економіки і культури Харківщини. Обласна партійна організація, яку з 1950 року по 1953 рік очолював М. В. Підгорний, зосередила увагу на питаннях дальшого піднесення громадсько-політичної і трудової активності трудящих, мобілізації широких мас міста й села на успішне виконання завдань п'ятої п'ятирічки.

Рішення XX з'їзду КПРС мали великий плодотворний вплив на розвиток всієї країни, в т. ч. й Харківщини. В області активізували свою діяльність Ради. В 1958

році працювали 2639 постійних комісій, в роботі яких, крім депутатів, брали участь 26 тис. громадських активістів. Стали більш регулярно провадитись звіти депутатів перед виборцями, сесії Рад. Народилися нові форми й методи роботи Рад, наприклад, виїзні сесії та виїзні засідання виконкомів і постійних комісій, встановлено «дні депутата» тощо.

Під керівництвом партійних організацій пожвавили роботу профспілки, які в 1958 році об'єднували 670 тис. чоловік. Особливо зросла роль профспілок у розвитку соціалістичного змагання та вирішенні важливих питань господарської діяльності заводів і фабрик.

Партійна організація області приділяла велику увагу розвитку технічного прогресу, спеціалізації і коопeруванню в промисловості. Пленум обкому КП України, що відбувся в травні 1956 року, обговорив питання про виконання рішень XX з'їзду КПРС по впровадженню нової техніки, передової технології й досвіду новаторів виробництва на машинобудівних підприємствах області. Перед партійними, господарськими, профспілковими і комсомольськими організаціями були поставлені конкретні завдання по розвитку технічного прогресу. Виконуючи рішення XX з'їзду КПРС та постанови пленуму обкому партії, виробничі колективи за короткий час досягли значних успіхів у цій галузі. Тільки за два роки (1957—1958) на підприємствах області було створено понад 500 типів нових машин, агрегатів і приладів, встановлено 150 потокових ліній. Швидко зростали інженерні кадри. У 1957 році на підприємствах області працювало 7379 інженерів проти 2800 у 1947 році. Цього ж року відбулася реорганізація управління промисловістю і будівництвом. Був створений Харківський економічний адміністративний район, а також орган по управлінню промисловістю і будівництвом — Харківський раднаргосп.

Рішення XX з'їзду КПРС сприяли піднесенню творчої ініціативи мас. У 1958 році в соціалістичному змаганні брало участь 96 проц. робітників промисловості і транспорту області. Партійні організації спрямовували зусилля на те, щоб досвід новаторів став надбанням багатьох трудових колективів. На підприємствах Харківщини і за її межами поширилась ініціатива слюсаря інструментального цеху електромеханічного заводу, депутата Верховної Ради УРСР комуніста О. В. Заславського, який виступив з пропозицією розробити і прийняти особисті плани підвищення продуктивності праці. Цю ініціативу підхопили виробничники багатьох підприємств і добилися підвищення продуктивності праці на 20—30 і більше процентів. Партійні організації області поширили патріотичний почин донецького шахтаря М. Мамая і його бригади, що розпочала змагання за щоденне перевиконання змінних завдань кожним робітником.

Велику увагу приділяла обласна партійна організація поліпшенню діяльності науково-дослідних інститутів, конструкторських бюро, лабораторій, розгортанню науково-технічної пропаганди, руху раціоналізаторів тощо. У 1958 році в області працювало 20 економічних шкіл, 250 гуртків, 200 теоретичних семінарів, у яких вивчали питання конкретної економіки промислових підприємств більше ніж 10 тисяч чоловік. Все це сприяло тому, що з 1951 по 1958 рік валова продукція промисловості зросла в 2,3 раза. Найбільше зростання відбулося в галузі машинобудування і металообробки та на підприємствах будівельних матеріалів. Продукція легкої промисловості зросла майже в два з половиною рази, а харчової — в два рази.

У роки п'ятої і шостої п'ятирічок приділялась увага питанням дальшого розвитку сільського господарства. Обласна партійна організація зосередила зусилля на виконанні рішень вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) та рішень XX з'їзду КПРС, спрямованих на піднесення сільськогосподарського виробництва. Було вжито заходів для організаційно-господарського зміцнення колгоспів, МТС, радгоспів. Більше уваги стало приділятися питанням піднесення матеріальної заінтересованості колгоспників, розвитку соціалістичного змагання та зміцнення МТС і колгоспів кадрами спеціалістів сільського господарства.

Партійна організація області особливо велику увагу приділяла зміцненню колгоспів керівними кадрами. Понад 300 відстаючих колгоспів по рекомендації партійних органів були очолені партійними і радянськими активістами.

У колгоспах і радгоспах області стало більше сільськогосподарських машин. Почали впроваджуватися нові типи потужних і водночас економічних тракторів, самохідні комбайни, навісні сільськогосподарські машини з гідравлічною системою управління та інша техніка.

Збирання кукурудзи на силос. Радгосп «Мар'янівський» Чугуївського району. 1965 р.

У боротьбі за піднесення сільського господарства авангардна роль належала комуністам. Зросли й організаційно зміцніли партійні організації, особливо колгоспні. У 1959 році на обліку в колгоспних партійних організаціях Харківщини перебувало 19 500 комуністів. На вирішальних ділянках сільськогосподарського виробництва було створено понад 600 партійних груп[1].

Успіхи в галузі сільського господарства — результат значного поліпшення організаторської і політичної роботи партійних організацій в масах, підвищення виробничої і політичної активності трудящих. Зросла й активність комсомолу. Комсомольці стали надійною опорою партійних організацій у боротьбі за піднесення врожайності всіх культур, за розвиток тваринництва. 11 тис. комсомольців і молоді Харківщини на заклик Комуністичної партії пішли працювати на тваринницькі ферми. В області було створено 356 комсомольсько-молодіжних ферм, 715 ланок і бригад[2]. За високі показники в сільськогосподарському виробництві 16 комсомолкам було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, 300 юнаків і дівчат нагороджено орденами і медалями.

Приділялася велика увага поширенню передового досвіду в сільському господарстві. На Харківщині почали широко застосовуватися методи обробітку просапних культур, запропоновані знатним механізатором країни О. В. Гіталовим.

З кожним днем серед працівників сільського господарства все більше поширювалося соціалістичне змагання. В 1957 році серед тваринників почався рух за високі надої молока. Зачинателями його стали передові колгоспниці Р. М. Пилипенко з колгоспу «Прогрес» Богодухівського району, яка надоювала по 6300 кг молока від кожної корови, Л. І. Надточій з колгоспу ім. Шевченка Харківського району, яка надоювала по 6012 кг від однієї корови, М. П. Овсяник з Краснокутського району, яка добилася надоїв близько 6000 кг, та інші.

У післявоєнні роки (до 1959 р.) за досягнення в розвитку сільського господарства понад 200 чол. було удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці. Двічі Героєм Соціалістичної Праці стали академік В. Я. Юр'єв, який очолював колектив Українського науково-дослідного інституту рослинництва, генетики і селекції, та голова колгоспу ім. Орджонікідзе Лозівського району Г. С. Могильченко.

Після реорганізації МТС у 1958 році колгоспи області купили понад 5 тис. тракторів, понад 2 тис. зернових комбайнів, 850 силосних і 900 кукурудзозби-

---

[1] Газ. «Соціалістична Харківщина», 9 лютого 1960 р.
[2] Харківський облпартархів, ф. 14, оп. 1, спр. 875, арк. 1—2.

Кар'єр Балаклійського цементного заводу, 1966 р.

ральних комбайнів на суму 200 млн. крб. У колгоспи перейшли працювати 11 тис. трактористів, 2 тис. комбайнерів, 6 тис. шоферів, багато інженерів і техніків[1].

Втілення в життя рішень партії, спрямованих на піднесення сільського господарства, зокрема рішень вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.), обумовило певні зрушення в розвитку сільськогосподарського виробництва області. За 1954—1958 рр. середній валовий збір зернових порівняно з попереднім п'ятиріччям зріс на 21 проц., а урожайність — на 44 проценти. Виробництво м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилося в 1958 році порівняно з 1953 роком на 30 процентів. Це були значні досягнення, які треба було закріпити і наполегливо розвивати в наступні роки.

Почався новий період у житті нашої країни — період будівництва комуністичного суспільства. Позачерговий XXI з'їзд КПРС затвердив семирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки.

На початку січня 1959 року відбулися XIV обласна партійна конференція, збори активу Харківської обласної та міської партійних організацій, де були обговорені питання дальшого розвитку народного господарства і культури області. За семирічним планом обсяг валової продукції промисловості області намічалося збільшити порівняно з 1958 роком на 72,9 процента. Особливо великі завдання ставилися в галузі машинобудування, металообробки, газової і хімічної промисловості, енергетичного господарства, планувалося значне зростання сільськогосподарського виробництва.

За роки семирічки промисловість Харківщини зробила значний крок уперед. Внаслідок дострокового виконання 7-річного плану обсяг валової продукції промисловості зріс на 73 проц. Порівняно з 1940 роком він збільшився у 5,4 раза. У провідній галузі — машинобудуванні—випуск продукції за семирічку зріс у два рази. Швидкими темпами розвивались такі галузі промисловості, як енергетична, газова, хімічна та промисловість будівельних матеріалів. За роки семирічки продуктивність праці зросла на 42 проц. і це дало ²/₃ приросту промислової продукції. Успішно впроваджувалися спеціалізація в промисловості і будівництві.

В роки семирічки на Харківщині споруджені великі промислові об'єкти. Розміщені вони головним чином у районах області, що пояснюється потребами розвитку спеціалізації і кооперування виробництва, раціонального використання природних багатств, людських резервів і транспортних засобів. У 1965 році було завершено будівництво першої черги Зміївської ДРЕС потужністю 1200 тис. кіловат, що дорівнює двом Дніпрогесам. Частково введено в дію найбільш потужне підприємство будівельної промисловості — Балаклійський цементний завод. З 1963 року розгорнулося будівництво двох великих спеціалізованих підприємств — «Центроліту» поблизу Куп'янська і «Центрокуза» в Лозовій. Ці підприємства забезпечать ливарними та ковальськими виробами більшість машинобудівних заводів Харківщини. На повен хід іде спорудження Первомайського хімічного комбінату, який

[1] Газ. «Правда», 27 лютого 1958 р.

працюватиме на шебелинському газі. Його продукція: гербіциди, хімічні засоби боротьби з шкідниками та хворобами рослин — призначається для потреб сільського господарства країни. Розширилась експлуатація Шебелинського газового родовища. В 1965 році введено в експлуатацію нове потужне газове родовище — «Кегичівське».

За роки семирічки зріс випуск продукції харчової і легкої промисловості, що посідають друге і третє місця в промисловій продукції області. Стали до ладу нові підприємства. Побудовано цукровий завод у Савинцях Балаклійського району та один з найбільших у республіці Орільський цукровий завод (Лозівський район). Вступили в дію консервний завод у Краснограді, хлібзавод у Краснокутську тощо.

Виконуючи семирічку, обласна партійна організація тримала курс на розвиток технічного прогресу, і це дало позитивні наслідки. За цей час створено 8 комплексно-механізованих підприємств, 50 цехів, 140 дільниць, введено в експлуатацію понад тисячу потокових і 160 автоматичних ліній, освоєно понад 1500 назв нових виробів, виготовлено 1470 пробних зразків нових машин і приладів. У будівельній практиці широко впроваджувався прогресивний індустріальний метод — крупнопанельне будівництво. У 1965 році обсяг його становив 56,7 проц. від усього обсягу будівельних робіт, проведених в області. Великий вклад у розвиток технічного прогресу внесли раціоналізатори і винахідники. За семирічку у виробництво впроваджено понад 250 тис. раціоналізаторських пропозицій та сотні винаходів з економічним ефектом понад 180 млн. крб. на рік.

Мобілізовуючи маси на виконання завдань семирічки, партійні організації приділяли велику увагу піднесенню їх трудової активності, розвитку соціалістичного змагання і його вищої форми — руху за комуністичне ставлення до праці.

На підприємствах області весь час множилися ряди ударників комуністичної праці. Вже на початку 1959 року за право називатися колективами комуністичної праці боролися близько 600 бригад, 70 дільниць і змін, 10 цехів. З того часу рух за комуністичну працю невпинно зростав. На початку 1965 року змаганням за комуністичну працю було охоплено 480 тис. чоловік. Понад 130 тис. з них завоювали почесне звання ударників комуністичної праці.

У роки семирічки на підприємствах області поширилися цінні патріотичні починання: рух за виявлення внутрішніх резервів виробництва і підвищення на цій основі норм виробітку; змагання за «українську годину», завдяки якому десятки тисяч робітників промисловості, транспорту і будов 7-годинну норму успішно виконували за 6 годин, та ряд інших. Трудівники Харківщини з ентузіазмом підхопили почин москвичів і ленінградців боротися за те, щоб вітчизняні вироби досягли кращих світових стандартів. Партія і уряд високо оцінили трудові зусилля кращих виробничих колективів промисловості, транспорту, будівництва у виконанні семирічного плану. Урядових нагород удостоєні 10 підприємств області, в т. ч. Шебелинський газопромисел (орденом Леніна), Зміївська ДРЕС (орденом Трудового Червоного Прапора).

Орденами і медалями нагороджено понад 5 тис. кращих виробничників, а 16 видатним новаторам і організаторам виробництва присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Жовтневий та листопадовий Пленуми ЦК КПРС (1964 рік) рішуче засудили прояви суб'єктивізму, прожектерства та адміністрування в керівництві народним господарством. Рішення пленумів націлили обласну партійну організацію на викриття хиб і помилок у роботі, зосередження головної уваги на відновлення і дальший розвиток ленінських принципів і організаційних форм управління господарством, науковій організації праці. Особливо великі перспективи розвитку промисловості і будівництва відкрили рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС.

У роки семирічки відбувалося дальше зростання сільськогосподарського виробництва області, матеріально-технічної бази, підвищення добробуту і культурно-технічного рівня трудівників сільського господарства. На кінець 1965 року ма-

шинний парк 495 колгоспів і 182 радгоспів зріс до 23 тис. тракторів, 2700 зернових і 2100 бурякових комбайнів, 10 250 вантажних автомашин. Провадилася велика робота по електрифікації сільського господарства. За семирічку загальне споживання електроенергії тільки на виробничі потреби зросло в 2,5 раза.

Проте виробництво сільськогосподарської продукції в колгоспах і радгоспах Харківщини все ж зростало повільно і в багатьох галузях не досягло рівня, передбаченого семирічним планом.

Головними причинами цього явища і в Харківській області був суб'єктивістський підхід до керівництва сільським господарством, ігнорування економічних законів соціалістичного виробництва, порушення принципу матеріальної заінтересованості тощо. Внаслідок цього з 1961 по 1964 рік посівні площі під основною культурою — пшеницею — на Харківщині скоротилися на 61 проц., зменшилися площі, зайняті під круп'яні культури, майже зникли чорні пари і багаторічні трави. Довільно, без особливої потреби і обгрунтування розширювалися посіви кукурудзи і гороху. Така практика призвела до порушення структури посівних площ і правильних сівозмін, що в цілому погіршило культуру землеробства і негативно відбилося на врожайності сільськогосподарських культур. Всі ці недоліки значною мірою спричинилися до того, що семирічний план виробництва зерна по області був виконаний на 74,7 проц., а цукрових буряків — на 73,7 процента.

Жовтневий (1964 р.) і наступні Пленуми ЦК КПРС поклали кінець проявам суб'єктивізму при розв'язанні важливих питань розвитку сільськогосподарського виробництва. Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, який схвалив систему економічних заходів по піднесенню сільського господарства, намітився крутий поворот у розвитку сільськогосподарського виробництва Харківщини. На зміцненні економіки колгоспів особливо плідно відбилося встановлення твердих планів закупок сільськогосподарської продукції, поліпшення системи заготівель, підвищення цін на зерно, круп'яні культури та продукти тваринництва. Внаслідок підвищення закупочних цін тільки в 1965 році колгоспи і радгоспи одержали додатково 32 млн. крб. доходів. Було вжито дійових заходів до поліпшення культури землеробства та зроблено дальший значний крок вперед у механізації переважної більшості трудомістких процесів сільськогосподарського виробництва. У 1965 році 469 комплексних ланок вирощували буряки на площі 43 тис. гектарів, а кукурудзу і соняшник майже на всіх площах за новою технологією — без затрат ручної праці. Взято твердий курс на спеціалізацію, в основі якої лежить комплексна механізація всіх процесів виробництва. Для господарського зміцнення колгоспів мало

Збирання яблук в с. Городному. Перед відправкою їх обережно упаковують в ящики.

позитивне значення встановлення більш досконалих форм організації і оплати праці. Майже всі колгоспи області в 1965 році переведено на грошову оплату праці. Широко застосовується акордно-преміальна оплата праці. Все це створює реальні умови для введення уже в перші роки нової п'ятирічки щомісячної гарантованої оплати праці колгоспників.

Заходи, накреслені березневим Пленумом ЦК КПРС, викликали нову хвилю трудового піднесення серед працівників сільського господарства Харківщини. За трудові досягнення в роки семирічки велика група працівників сільського господарства області (понад 5 тис.) була нагороджена орденами і медалями, 28 передовикам присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У роки семирічки були здійснені дальші кроки по технічній реконструкції залізничного транспорту. Впроваджені електрична і дизельна (тепловозна) тяги. Більш як третя частина залізничних колій, що пролягає на території Харківської області, електрифікована. Набув дальшого розвитку автомобільний транспорт. Мережа автомобільних шляхів з твердим покриттям збільшилася майже у два рази. Набагато зросли вантажооборот автотранспорту та число пасажирів, перевезених автобусами загального користування. Більшість районних центрів області зв'язана з Харковом автобусним сполученням.

Будівництво зрошувальної системи в Зміївському районі. 1964 р.

Значну роль у народному господарстві області відіграє повітряний транспорт. Харків є одним з найбільших вузлів повітряних ліній у Радянському Союзі. Він зв'язаний ними з багатьма індустріальними і адміністративними центрами, з численними курортними містами країни. Є також розгалужена сітка повітряного сполучення всередині області. Багато райцентрів мають постійний авіазв'язок з Харковом.

За роки семирічки великих масштабів набуло будівництво трубопровідного транспорту. Від Шебелинського газового родовища прокладено трубопроводи на Харків, Київ, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Брянськ та інші міста.

Народне господарство області посідає значне місце в економіці Української РСР та всієї країни. Своїм розвинутим багатогалузевим машинобудуванням Харківщина вносить вагомий вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму. Вона постачає в усі кінці Радянського Союзу унікальні прокатні стани, конвейєри для вугільної промисловості, потужні тепловози, швидкісні трактори, металорізальні верстати, електроустаткування, промислові кондиціонери повітря тощо. Зміцнюються економічні зв'язки Харківщини з багатьма областями України та іншими республіками. З Донбасу і Придніпров'я в область надходить вугілля, чавун, сталь, прокат, сіль; з Прикарпаття, Білорусії, РРФСР — ліс, машини, тканини та інші промислові вироби. З Харківщини в різні райони країни ідуть ешелони з машинами, устаткуванням, апаратами, приладами, виробами легкої, харчової, поліграфічної та хімічної промисловості.

В прямій залежності від зростання економіки перебуває піднесення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. Заробітна плата робітників і службовців у 1965 році зросла проти 1955 року майже вдвоє. Завдяки здійсненню економічних заходів, накреслених березневим Пленумом ЦК КПРС (1965 р.), зросла вартість колгоспного трудодня.

Загальний вигляд селища Червоний Донець Балаклійського району.

На соціальне забезпечення трудящих області у 1964 році тільки з місцевого бюджету витрачено близько 4 млн. крб. Крім того, було виплачено пенсій та різних видів допомоги за рахунок союзного і республіканського бюджету близько 98 млн. крб. З 1966 року понад 98 тис. колгоспників області одержують пенсії.

Значно зріс роздрібний товарооборот. У 1965 році він становив 1354 млн. крб. — на 50 процентів більше порівняно з 1959 роком. З року в рік зростав продаж товарів першої потреби.

Прискореними темпами здійснювалася програма житлового будівництва. За семирічку введено в дію 4,5 млн. кв. метрів житлової площі, включаючи державне, кооперативне та індивідуальне будівництво. Крім того, в сільській місцевості збудовано 36,6 тис. будинків. Майже всі населені пункти області електрифіковані та радіофіковані.

За післявоєнні роки значно зросла мережа лікувальних і профілактичних закладів, а також кількість працюючих тут лікарів і працівників з середньою медичною освітою. У 1965 році в області діяли понад 270 лікарень. Поліпшилося лікувально-профілактичне обслуговування населення. У 1965 році витрати на охорону здоров'я трудящих області становили 70 920 тис. крб., в медичних установах працювало 9 325 лікарів та 21 900 медичних працівників з середньою освітою. В області є 29 санаторіїв, 11 будинків відпочинку. Далеко за межами області відомі бальнеологічний, питний і грязевий курорт — «Березівські мінеральні води», санаторії «Рай-Оленівка», «Шарівка» (Богодухівський район), «Занки» (Зміївський район), будинки відпочинку «Південний», «Харків», «Північний Донець», «Коробів хутір». Збільшилась кількість місць в санаторіях і будинках відпочинку.

Внаслідок глибоких соціально-економічних змін, що сталися на Харківщині за роки Радянської влади, неухильного піднесення матеріального і культурного рівня народу, значно зросло населення області, докорінно змінилися його склад та розміщення.

Поряд з дальшим зростанням м. Харкова — великого індустріального і культурного центра України — помітно збільшилося населення таких міст, як Ізюм, Лозова, Куп'янськ, Мерефа, Чугуїв; виникли нові міста і селища міського типу, такі, як Південне, Есхар, Комсомольське, Червоний Донець; на селища міського типу перетворилося багато робітничих селищ та сіл, в тому числі Буди, Гути, Орілька, Первомайськ, Шевченкове та інші.

Одночасно із збільшенням питомої ваги міського населення, зумовленим швидкими темпами розвитку промислового виробництва (1939 рік — 53 проц., 1959 рік — 62 проц., 1965 рік — 68 процентів), зменшилася частка сільського населення, чому сприяє широка механізація сільськогосподарського виробництва. Значна частина сільських жителів переходить на роботу в промислові центри області, що призводить до зменшення чисельності населення в окремих селах.

Комуністична партія та Радянський уряд виявляють велике піклування про освіту трудящих. Харківщина має широко розгалужену шкільну мережу. У 1966 році на Харківщині налічувалося 1616 загальноосвітніх шкіл, з них 594 восьмиріч-

них і 285 середніх, в яких навчалося 385 тис. учнів. За семирічку побудовано 411 нових шкіл. Великого поширення набули школи-інтернати, школи робітничої і сільської молоді та заочні школи. В 1965 році працювало 29 шкіл-інтернатів з загальною кількістю учнів близько 10 тисяч, 137 вечірніх і заочних шкіл, в яких навчалось 70 тисяч молодих робітників, колгоспників і службовців. У школах Харківщини працювало 24 300 учителів, більшість яких має вищу освіту. 136 працівників шкіл області удостоєні почесного звання заслуженого вчителя УРСР.

Великого значення надається позашкільному вихованню. В обласному центрі, містах та районах налічується понад 70 позашкільних установ. Це будинки піонерів, екскурсійно-туристські станції, станції юних натуралістів, спортивні школи, станції юних техніків, обласний Палац піонерів, Мала Південна залізниця тощо.

У 1965 році в області було 574 дошкільні заклади, в яких виховувалося близько 69 тис. дітей.

У Харкові і області зосереджено багато вузів та спеціальних середніх навчальних закладів. У 1965/66 навчальному році у 21 вузі і 49 середніх спеціальних учбових закладах навчалося понад 166 тис. студентів і учнів. За семирічку вузи і технікуми області дали країні понад 140 тис. висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства, науки, освіти, культури.

У вузах і науково-дослідних закладах (їх в області 150) працює чисельний загін наукових і педагогічних працівників, в т. ч. 300 докторів і 3 тис. кандидатів наук.

Про розвиток культури на Харківщині свідчить щорічне зростання кількості бібліотек, книжкових фондів та читачів. В області близько 2 тис. масових бібліотек, книжкові фонди, яких у 1965 році налічували понад 12 млн. книжок. Бібліотеки обслуговували 12 млн. читачів, з них більш ніж 4 млн. на селі. Великі книжкові фонди мають технічні, спеціальні і шкільні бібліотеки.

Показником зростання культури населення є передплата періодичної преси. У 1965 році на тисячу жителів передплачено 925 примірників газет і журналів, з них у сільській місцевості — 700 примірників. На Харківщині видаються дві обласні газети — «Соціалістична Харківщина» та «Красное знамя» (російською мовою), обласна молодіжна газета «Ленінська зміна», щомісячний літературний громадсько-політичний журнал «Прапор», 25 районних газет. На підприємствах, у колгоспах і учбових закладах видається 42 багатотиражні газети.

Осередками культури стали будинки культури, клуби та інші культосвітні заклади, яких у Харківській області близько 1200. У клубах і будинках культури відбуваються лекції, концерти і спектаклі. Багато вечорів і концертів влаштовують самодіяльні колективи, створені при клубах і будинках культури, яких в області налічується близько 3 тисяч. В гуртках самодіяльності і студіях бере участь 42 тис. чоловік. Кращими самодіяльними колективами області є хорова капела заводу ім. Малишева, хореографічний колектив районного Будинку культури м. Вовчанська, ансамбль бандуристів Красноградського районного Будинку культури, драматичний колектив Сахновщинського районного Будинку культури, хоровий колектив села Мартова Чугуївського району, нагороджений в 1965 році Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, та інші.

Учні 7-го класу Катерининської середньої школи Лозівського району на занятті в біологічному кабінеті.

Клубам і будинкам культури належить чимала роль у пропаганді серед населення нових народних обрядів і звичаїв, які виникли у післявоєнні роки. На Харківщині стають традиційними колгоспні свята врожаю, свята трудової слави, вшанування ветеранів праці, святкування ювілеїв підприємств, колгоспів, радгоспів, свята народної пісні, комсомольські весілля тощо. Здавна поширені серед населення такі обряди і свята, як проводи зими, веснянки та інші, наповнилися новим змістом, що відбиває сучасне життя, нові взаємовідносини, нову ідеологію.

Міцно ввійшла в життя і побут широких мас трудящих Харківщини фізична культура. Близько чверті дорослого населення області займається фізкультурою і спортом у колективах фізкультури та спортивних товариствах. Для цього створено всі умови. В області налічується 40 стадіонів, 300 комплексних спортивних майданчиків, 245 гімнастичних залів, кілька палаців спорту, 42 лижні станції, 49 турбаз, плавальні басейни, човнові станції тощо. Вся робота низових фізкультурних колективів та добровільних товариств спрямована на те, щоб впроваджувати фізичну культуру й спорт у побут трудівників міста й села, виховувати всебічно й гармонійно розвинених будівників комуністичного суспільства.

На Харківщині, як і по всій країні, відбулися великі зрушення в громадсько-політичному житті. Рішення XXII з'їзду КПРС, прийняття нової Програми партії — програми побудови комунізму — сприяли дальшому розвитку демократії, посиленню ролі партійних організацій, трудової та громадсько-політичної активності широких мас населення. Міцно ввійшли в життя громадські засади в роботі партійних органів. У 1965 році в районних і міських парторганізаціях області працювало понад 600 позаштатних інструкторів. В ідеологічних комісіях, радах по атеїстичній роботі, методичних комісіях при партійних комітетах, комісіях попереднього розгляду персональних справ на громадських засадах працювало понад 1500 комуністів.

Партійна організація області, яка нині об'єднує 150 тис. комуністів, приділяє велику увагу комуністичному вихованню трудящих, ідейному загартуванню трудівників міста й села, оволодінню ними марксистсько-ленінською теорією, економічними знаннями тощо. До політичної роботи в масах партійні організації залучали щорічно понад 13 тис. пропагандистів, переважна більшість яких має вищу освіту. Серед них багато досвідчених спеціалістів промисловості й сільського господарства, керівних партійних і радянських працівників.

Розвиток радянської соціалістичної демократії здійснювався насамперед шляхом підвищення ролі Рад депутатів трудящих, посилення громадських засад в їх діяльності. В 1965 році в роботі постійних комісій, які працюють при місцевих Радах, крім депутатів, брали участь близько 30 тис. активістів. За рік постійними комісіями було підготовлено на розгляд близько 4 тис. питань, які стосувалися господарського і культурного будівництва. В місцевих Радах області працюють громадські відділи виконкомів та інші самодіяльні організації, в яких беруть участь сотні тисяч активістів. Втілюється в життя вимога Програми КПРС, щоб через Ради — «школу управління державою» — проходили мільйони трудівників. Це підтверджують результати виборів до місцевих Рад депутатів трудящих Харківської області в березні 1965 року. Серед обраних до обласної Ради 55 проц. становлять робітники і колгоспники, майже 43 проц.— жінки. Із числа обраних 54 проц. не були у складі Рад попереднього скликання[1]. Посилилася роль найбільш масових організацій — профспілок, які об'єднують 1100 тис. робітників і службовців області. Особливо важливого значення набула одна з багатьох функцій профспілок — залучення робітників, інженерно-технічних працівників до безпосередньої участі в управлінні підприємствами через виробничі наради. У складі вироб-

[1] Газ. «Соціалістична Харківщина», 17 березня 1965 р.

Делегати від партійної організації Харківщини на XXIII з'їзді КПРС.

ничих нарад перебувало понад 70 тис. чоловік, які під керівництвом партійних і профспілкових організацій розв'язують найбільш важливі питання управління виробництвом, підвищення економічної ефективності виробництва, боротьби за технічний прогрес тощо.

Активним помічником партійної організації є обласна комсомольська організація, в рядах якої перебувають понад 280 тис. юнаків і дівчат. Комсомольські первинні організації, яких в області налічується 3082, провадять велику виховну роботу серед молоді, мобілізуючи її на дострокове виконання й перевиконання виробничих планів, підвищення продуктивності праці, впровадження нової техніки і передової технології, прискорення технічного прогресу, підвищення культури виробництва. У роки семирічки комсомольці підприємств Харківщини були ініціаторами боротьби за економію коштів і сировини. Вони зекономили десятки тисяч карбованців державних коштів. Велику й корисну справу роблять комсомольські активісти — члени штабів «Комсомольський прожектор», ведучи наполегливу боротьбу з порушниками трудової дисципліни, неполадками в роботі, розкрадачами соціалістичної власності.

Комсомол — активний учасник створення народних дружин, в роботі яких беруть участь понад 90 тис. чоловік. Через народні дружини широкі кола населення беруть безпосередню участь у боротьбі з порушниками громадського порядку та вживають заходів, щоб запобігти правопорушенням.

Велику й корисну роботу провадять такі масові організації, як Добровільне товариство сприяння армії, авіації й флоту, в якому об'єднано понад 980 тис. чол., та організація Товариства Червоного Хреста, в якій налічується 890 тис. чоловік.

Значно розширили й поліпшили роботу інші громадські організації, творчі спілки письменників, журналістів, архітекторів, художників, композиторів. Члени обласного Товариства «Знання», що об'єднує 25 тис. чоловік, тільки за 1965 рік прочитали 250 тис. лекцій з різних галузей знань.

На Харківщині зареєстровано понад 1650 пам'ятників історії і культури. Це і визначні архітектурні споруди в Старому Мерчику (Валківський район), Ізюмі, Чугуєві, Харкові; і пам'ятні місця, пов'язані з перебуванням видатних людей минулого: Г. С. Сковороди, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, І. І. Мечникова, І. Ю. Рєпіна та ін.; і пам'ятні місця революційних подій та Великої Вітчизняної війни. З 1966 року в області існує обласне відділення Добровільного товариства охорони пам'ятників історії і культури.

Дальші шляхи комуністичного будівництва в нашій країні, визначені XXIII з'їздом КПРС, відкрили нові захоплюючі перспективи в розвитку економіки, науки і культури, матеріального добробуту трудящих Харківщини.

Робітники, колгоспники, інтелігенція області вже досягли значних успіхів у виконанні планів нової п'ятирічки (1966—1970 рр.). Готуючи гідну зустріч 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, колективи промислових підприємств області виконали план 1966 року — першого року п'ятирічки — по загальному обсягу продукції на 103 проценти. Проти 1965 року промислова продукція зросла на 7 процентів. На 3 проц. підвищилася продуктивність праці.

Трудівники колгоспів і радгоспів добилися значного підвищення врожайності сільськогосподарських культур. У 1966 році середня врожайність зернових культур зросла до 21,7 цнт проти 16,9 цнт з га у 1965 році. Валовий збір зерна досяг 1894 тис. тонн проти 1524 тис. тонн у 1965 році. Значно збільшився обсяг виробництва продукції тваринництва. План зростання поголів'я великої рогатої худоби на 1 січня 1967 року виконано на 108 процентів.

Включившись у всенародне соціалістичне змагання під девізом «Ювілейному року — ударну працю», трудящі орденоносної Харківщини готують ювілейні трудові подарунки своїй соціалістичній Батьківщині,— вони вносять вагомий вклад у велику справу побудови комунізму.

М. І. КСЕНЗЕНКО, А. Г. СЛЮСАРСЬКИЙ

Пам'ятник В. І. ЛЕНІНУ в Харкові.
Скульптори О. П. Олійник і М. К. Вронський, архітектор О. О. Сидоренко, 1963.

ХАРКІВ

Харків — місто обласного підпорядкування, центр Харківської області, один із найбільших промислових, наукових і культурних центрів Радянської України і всього Радянського Союзу. Розташований на місці злиття річок Харкова, Лопані та Уди (басейн Сіверського Дінця). Територія сучасного Харкова — 270 кв. км. Великий вузол залізничних, автомобільних шляхів та авіаліній. Населення — 1091,7 тис. чол. Адміністративно поділяється на 8 районів: Дзержинський, Жовтневий, Київський, Комінтернівський, Ленінський, Московський, Орджонікідзевський, Червонозаводський.

Територія, на якій розміщений Харків, як про це свідчать археологічні пам'ятки, досить інтенсивно заселялася вже у II тисячолітті до н. е. Тут, в районі Курязького монастиря, знайдено предмети періоду бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), зокрема мідна сокира, поховання з кам'яним молотком (на вул. Данилевського) та кілька поселень поблизу станцій Основа, Гути, Жихор. Тут жили люди і за скіфських часів (VI—III століття до н. е.). Знахідки скіфського часу виявлені також в урочищі Саржиний Яр та на Холодній Горі. З сарматських часів (III століття до н. е.— I—II століття н. е.) зберігся на терені Харкова скіфсько-сарматський могильник біля Липового Гаю.

Рештки ранньослов'янських поселень II—VI століть н. е. (Черняхівська культура) виявлені на околиці Павлівки, біля цегельні та в урочищі Саржиний Яр, на площах Тевелєва та Рози Люксембург[1]. Про те, що слов'янські поселення існували

---

[1] «Археологія», 2. К., 1948, стор. 168.

Герб м. Харкова, затверджений 1781 р.

тут і в період Київської Русі, свідчать знахідки біля залізничної станції Харків, у Проїжджому провулку та на Холодній Горі [1]. Найвизначнішою пам'яткою VII — початку XIII століття є Донецьке городище — місто Донець, що згадується в Іпатівському літопису (1185 р.), в зв'язку з втечею Новгород-Сіверського князя Ігоря з половецького полону [2].

Інші археологічні пам'ятки (скарб арабських монет VIII століття, бронзові дзеркальця з арабськими написами тощо), знайдені в районі Харкова, свідчать про зв'язки слов'ян у VIII—XII століттях з Поволжям і ірано-арабським Сходом, а кам'яні баби — про перебування на цій території кочових племен (X—XII століття).

Неодноразові напади кочовиків, монголо-татарська навала призвели до спустошення цього краю.

За писемними джерелами не можна точно визначити рік заснування Харкова, але вони дають підстави твердити, що перші переселенці з Правобережної України з'явились на території сучасного міста до 1654 року, ще в період визвольної війни українського народу проти польської шляхти [3]. Так, зокрема, збереглася скарга бєлгородського духівництва до воєводи Шереметєва, де зазначається, що в 1654 році «прийшлі люди», які оселилися по річках Лопані і Харкові, захопили церковні вотчини і за государевим указом збудували тут нове місто Харків. Чолобитники просили виселити нових переселенців, а залишити лише 37 родин, які поселилися раніше. Зберігся іменний список дорослих жителів Харкова, що служили в козацькому полку, датований 1655 роком. Дійшов до нас і указ царя Олексія Михайловича 1656 року, в якому сказано: «Велено быти на нашей службе для городского строения... в Харькове воину Селифонтову»[4].

Перші жителі Харкова, незалежно від походження та роду занять, записувались до Харківського козацького полку. У списку від 1655 року зареєстровано 587 козаків; вони були поділені на 6 сотень, що, в свою чергу, складалися з десятків.

Крім військової служби, жителі Харкова займалися мисливством і рибальством, заводили пасіки і, освоюючи цілинні землі, починали займатись хліборобством.

У 1656—1659 рр. в Харкові споруджено фортецю. Місто оточували глибокий рів і подвійна стіна з дубових колод з 10 баштами. За переписом 1662 року, фортеця мала 11 гармат, 402 ядра, 8 бочок пороху та значні запаси свинцю. Під фортецею проходили численні радіально розташовані підземні ходи [5]. Всередині фортеці були садиби козаків, які жили тут разом із своїми сім'ями, інколи досить великими. Крім козаків і старшини, тут жили ремісники, купці, духівництво.

Після зведення фортеці, що займала ключові позиції на прикордонній лінії Бєлгород — Новий Оскіл — Воронеж, Харків стає важливим опорним пунктом Російської держави в боротьбі проти кримських і ногайських татар. Харківські козаки брали участь у війнах Російської держави, зокрема в Азовських походах (1695—1696 рр.), Північній війні (1700—1721 рр.)[6], російсько-турецькій (1735—1739 рр.), Семилітній війні (1756—1763 рр.).

Поступово Харків втрачав своє значення як військова фортеця і розвивався як великий центр ремесел і торгівлі. Збільшується кількість населення. Посилює-

[1] Д. И. Багалей. Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии, Труды XII археологического съезда в Харькове 1902 г., т. 1, М., 1905, стор. 9.

[2] Полное собрание русских летописей, т. II, ч. 3, СПб., 1843, стор. 134.

[3] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины. Х., 1964, стор. 99.

[4] Полное собрание законов Российской империи, т. 1, № 175, стор. 367—377.

[5] К. П. Щелков. Историческая хронология Харьковской губернии. Х., 1882, стор. 11.

[6] За участь в історичній битві під Полтавою полковник Харківського полку одержав золоту медаль, а солдати — грошові винагороди.

ться його розшарування. Якщо раніше всі жителі Харкова поділялись на старшину, козаків, підсусідків і підпомічників, то матеріали перепису 1732 року розрізняють далеко більше соціальних груп. Переважну більшість населення тодішнього Харкова — 2502 з 3714 чоловік — становили козаки і селяни, 492 чол.— цехові ремісники, 163 чол.— робітники і наймити. Зростає і чисельність заможної верхівки. Так, той же перепис виділяє 186 чоловік козацької старшини і духівництва, 205 шинкарів і торговців [1].

Харківська фортеця у XVII столітті. Картина художника М. С. Самокиша.

Серед найпоширеніших ремесел у Харкові на початку XVIII століття було килимарство (виготовлення ворсових килимів — коців). Цим промислом займалося кількасот господарств, в деяких з них налічувалось до двох десятків найманих робітників. Щороку харківські промисли давали близько 26 тис. коців. За обсягом виробництва коцярський промисел займав перше місце в тодішній Росії.

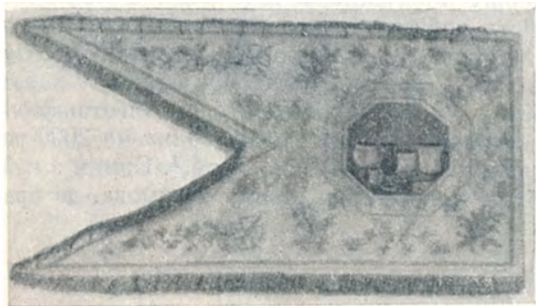
Харківські коці, виконані українськими майстрами за народними мотивами, відзначалися добротністю та красою і славились далеко за межами України [2].

Поширене було і виробництво дукачів, перснів, сережок тощо. Розвиваються також ремесла: шкіряне, шевське, ковальське, слюсарне, столярне та інші. Значних розмірів набувають гуральництво і цегельне виробництво: у 1765 році в місті було 9 цегелень, 4 пивоварні і 4 солодовні, 27 водяних млинів. Виникають і підприємства мануфактурного типу.

Незважаючи на розвиток промисловості; все ж основним заняттям населення в цей час було сільське господарство. В 1780 році хліборобством у Харкові займалося близько 70 процентів жителів. Цей процент весь час зменшувався і на початку XIX століття становив 18, а число ремісників збільшилося до 47 процентів.

Дальший розвиток Харкова зв'язаний з розвитком торгівлі і перетворенням його у 1765 році, після ліквідації царським урядом козацького самоврядування, на центр Слобідсько-Української губернії, з 1780 по 1796 рік — головне місто Харківського намісництва, з 1797 — знову центр Слобідсько-Української губернії, перейменованої в 1835 році на Харківську.

Прапор гончарного цеху Харкова.

Економічному зростанню міста сприяло його вигідне географічне положення на схрещенні торговельних шляхів з Москви, Петербурга, Києва у Крим, на Кавказ, Поволжя тощо. У 1659 році виник Успенський ярма-

---

[1] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 31, спр. 22, арк. 129—130.

[2] А. К. Жук. Українські народні килими. К., 1966, стор. 9.

План м. Харкова з пригородами. 1787 р.

рок, пізніше — Покровський, Хрещенський і Троїцький, які відігравали велику роль у внутрішній торгівлі країни.

Наприкінці XVIII — в першій половині XIX століття Харків став одним з найбільших центрів торгівлі Росії з Молдавією, Волощиною та балканськими країнами. У 1785 році в Харкові продавалося хліба, жирів та ін. продовольчих товарів на суму до 165 тис. крб., «красних» товарів — на 250 тис. крб., металевих виробів, упряжі, взуття, дерев'яного і кришталевого посуду та ін. предметів — на 70 тис. крб., риби та ікри — на 165 тис. крб. Великої рогатої худоби й овець для відгону до Москви купувалося на суму до 90 тис. крб. Торговельні обороти харківських ярмарків зростали досить швидко. Вже у 1800 році товарооборот Хрещенського ярмарку становив 10 млн. крб., а в 50-х рр. XIX століття він досяг 25 млн. крб. В цілому на цей час річний товарооборот харківських ярмарків перевищував 40 млн. крб.— майже 50 процентів товарообороту всіх ярмарків на Україні.

Розвиток капіталістичних відносин у Росії в першій половині XIX століття призвів до відчутних змін у соціально-економічному і культурному житті міста. Ще більше багатіла панівна верхівка — дворянство, духівництво і купці, посилювалося зубожіння трудящих мас. Окремі купці перетворювались на великих промисловців. Так, виходець із козацької старшини Г. Г. Топчієв став власником цегельного заводу в Харкові і двох горілчаних заводів поблизу міста. Займався він також вивозом солі з Криму, солоної і копченої риби з Дону, купівлею і оптовим продажем меду.

У Харкові на той час виникло багато нових підприємств. У 1810 році починають давати продукцію мідноливарні та металообробні майстерні. У 1820 році на Кінній площі (тепер площа Повстання) було збудовано сірникову фабрику. В 1835 році почав працювати чавуноливарний завод Федотова. Другий чавуно- і мідноливарний завод з двома паровими машинами дав першу продукцію в 1846 році. Розширювалися діючі підприємства, зростала кількість робітників на них. У 1855 році, крім 3 мідноливарних, 2 чавуноливарних, у Харкові були також підприємства по відливанню шроту, 3 шкіряні, 4 вовномийні, 2 миловарні, 5 свічкових, 10 каретних, 3 цегельні, 5 тютюнових, 2 воскобійні, олійниця, 3 ватні, по виготовленню свинцевих білил, кахлів тощо. На цих підприємствах працювало близько 2000 робітників, а вироблена продукція оцінювалась в 1 млн. 131 тис. крб.[1]. Одним з найбільших підприємств тогочасного міста була вовномийня купця Климова, де працювало 260 чоловік.

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 182, спр. 162, арк. 2—58.

ПЛАНЪ
ГУБЕРНСКАГО ГОРОДА
ХАРЬКОВА
СЪ ВЫГОННОЮ ЗЕМЛЕЮ
(1866 года)

ПЛАН м. ХАРКОВА. 1866 р.

Пам'ятник В. Н. Каразіну.

З розвитком промисловості і торгівлі зростало населення міста, змінювався його склад. На 1861 рік у Харкові серед 50 тис. жителів налічувалось 2596 купців, 10 154 міщанини, 2633 цехові ремісники, 11 936 державних селян і 2534 колишні дворові.

Поступово змінювався і зовнішній вигляд міста. Земляний вал, стіни фортеці руйнувалися. Почав зростати торговий посад, утворювались ярмаркові площі, збільшувалась кількість будинків та інших приміщень.

Проте у 80-х роках XVIII століття Харків займав ще незначну площу — близько 3 кв. км. Навколо міста розташовувалися хутори. Переважна більшість дерев'яних будиночків тулилася на покручених вулицях і в провулках. Одним із перших архітектурних пам'ятників XVII століття, який зберігся досі, є Покровський собор, побудований у 1689 році. У XVIII столітті за проектами архітекторів було споруджено ряд кам'яних будинків адміністративного та громадського характеру. Зокрема, в центральній частині старого Харкова, за проектом архітектора П. А. Ярославського, були збудовані провіантські склади, банк і Присутствені місця[1]. В цей час починає складатись ансамбль адміністративного центру на Миколаївській площі (тепер площа Тевелєва). У 1766—1777 рр. споруджений будинок, який згодом став приміщенням університету.

В міру зростання міста та розвитку його економіки розвивалась і культура. В 1727 році відкрився Харківський колегіум, який до початку XIX століття був центром освіти на Слобідській Україні. В 1765 році, на вимогу дворянства, в колегіумі створені класи французької і німецької мов, музичні, математики, інженерної справи. А в 1768 році виникли ще «додаткові класи», частина яких стала по суті, першим після Петербурзької академії мистецтв казеннокоштним художнім навчальним закладом у країні. Із стін колегіуму вийшло чимало відомих діячів вітчизняної науки і культури, вчителів, живописців і архітекторів, зокрема М. І. Гнєдич, Є. Й. Мухін, І. І. Базилевич, М. Калиновський, С. Маяцький, В. Неминущий, П. А. Ярославський. Серед викладачів колегіуму були відомий український філософ, гуманіст і письменник Г. С. Сковорода, професор І. О. Двігубський, художник І. С. Саблуков, диригент А. Л. Ведель та інші.

В 1768 році було відкрито казенне училище, а пізніше, в 1789 році,— головне народне училище. У школах навчалися діти дворян, духівництва, купців і заможних міщан. У 1770 році серед учнів колегіуму було 88 процентів дітей духівництва. В казенному училищі навчалися тільки діти дворян. Для дітей найбіднішої частини населення шкіл фактично не існувало.

Шкільна мережа міста тривалий час залишалась дуже обмежена. Лише в 1805 році було відкрито перше повітове училище, але воно не мало ні свого приміщення, ні необхідних посібників. У 1834 році нижче відділення цього училища перетворене на окремий навчальний заклад — Харківську школу взаємного навчання. Ця школа тривалий час була єдиним неприватним закладом, де хлопчики

[1] Нариси історії архітектури Української РСР, т. 1, К., 1957, стор. 156.

навчалися елементарної грамоти. Діти заможних верств населення у Харкові могли вчитися в 2 гімназіях: одній, заснованій у 1805, і другій — у 1841 рр. — та в інституті шляхетних дівчат (відкритому в 1812 році). Недостатня кількість навчальних закладів, мізерні асигнування на освіту (в 1861 році з міського бюджету витрачено на освіту лише 2467 крб.), тяжке матеріальне становище трудящих призводили до того, що більшість дітей зовсім не вчилася в школі.

Найвизначнішою подією в розвитку науки і культури міста того часу було відкриття в січні 1805 року Харківського університету, засновником якого був учений і громадський діяч В. Н. Каразін. Першим ректором університету став професор словесності І. С. Рижський.

З ініціативи В. Н. Каразіна в 1811 році створюється філотехнічне товариство для поширення досягнень науки й техніки і сприяння розвиткові промисловості та піднесенню економіки півдня Росії. До цього товариства входили, крім харківських учених і винахідників, аматори науки й техніки шести суміжних губерній. У 1839 році при університеті відкрито практичне ветеринарне училище, перетворене в 1850 році на ветеринарний інститут. З самого початку існування університет став визначним центром освіти й науки на Україні. У 1805 році при університеті створено першу в Харкові друкарню.

У 1812 році почала виходити перша міська газета — «Харьковский еженедельник», а в 1816 році — перший на Україні журнал сатири й гумору — «Харьковский Демокрит». Хоч журнал і мав ліберально-поміркований характер, але окремі сатиричні вірші та байки, що друкувалися в ньому, мали навіть антикріпосницьке спрямування. В цьому журналі вперше в українській періодичній пресі опубліковано кілька творів українською мовою. Того ж року почав видаватись і журнал «Украинский вестник», у 1838 році — офіційні «Харьковские губернские ведомости».

З Харковом пов'язана діяльність письменника та історика М. І. Костомарова, письменників Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, П. П. Гулака-Артемовського, Л. І. Боровиковського, М. М. Петренка, О. О. Корсуна, А. Л. Метлинського та інших.

Датою заснування театру в Харкові можна вважати 29 вересня 1780 року, коли на фортечному валу, там, де зараз Університетська гірка, відбулась перша театральна вистава. Постійний театр відкрився в 1791 році. В 1842 році відкрито драматичний театр (тепер театр ім. Т. Г. Шевченка).

У Харкові в XIX столітті виступали видатні актори російської та української сцени: М. С. Щепкін, О. Є. Мартинов, П. С. Мочалов, М. Х. Рибаков, І. Х. Дрейсіг, Й. О. Петров, П. В. Васильєв та інші.

Після скасування кріпацтва в Росії Харків починає зростати як великий промисловий центр, що визначалось розвитком кам'яновугільної і залізорудної промисловості Донбасу і Криворіжжя, будівництвом залізниць та збільшенням попиту на машини в сільському господарстві, яке ставало на шлях капіталістичного розвитку. Швидкими темпами зростають машинобудування і металообробка: якщо в цілому число фабрик і заводів у Харкові з 1871 по 1899 роки зросло з 79 до 259, тобто більш як у 3 рази, то кількість машинобудівних і метало-

Харківський державний ордена Леніна академічний Український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка.

Будинок в с. Основі поблизу Харкова, де жив Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. XIX століття.

обробних — з 12 до 59, або майже в 5 разів. Тільки за чотири роки — з 1894 по 1899 — вартість продукції, що її випускали металообробні підприємства, зросла в 3,5 раза. Важливо відзначити, що металообробні й ливарні заводи технічно оснащувалися краще за інші підприємства. Саме вони стали місцем зосередження основної маси робітників. Вже у 1899 році з загальної кількості 11 608 робітників, зайнятих на підприємствах, у металообробній промисловості працювало близько 50 проц. — 5572 чоловіки.

Первістком великої промисловості в Харкові був завод сільськогосподарського машинобудування Гельферіх-Саде (тепер «Серп і молот»), збудований іноземним акціонерним товариством на Кінній площі. У 1882 році він дав перші сільськогосподарські машини. В 1897 році почав працювати Харківський паровозобудівний завод (тепер завод транспортного машинобудування). В середині 90-х років виникли чавуноливарний, машинобудівний і дротовий заводи. Влітку 1915 року, в зв'язку з воєнними діями у Прибалтиці, з Риги до Харкова було евакуйовано завод «Всеобщей электрической компании» (ВЕК, тепер Харківський електромеханічний завод) і веломайстерні Лейтнера. До 1917 року в Харкові вже було понад 150 підприємств, серед яких близько 10 великих, що вже тоді були широко відомі в країні, в т. ч. паровозобудівний, завод сільськогосподарських машин і знарядь, завод ВЕК, машинобудівні заводи фон Дітмара (тепер «Світло шахтаря») та Шиманського (тепер «Червоний Жовтень»).

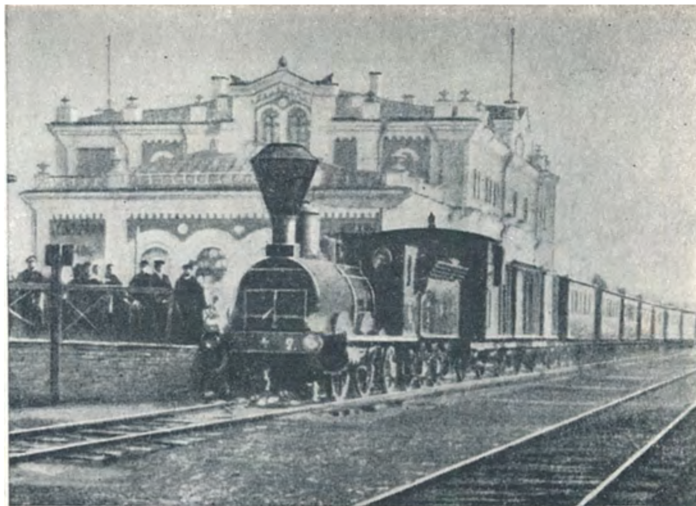
В епоху імперіалізму ще більше зростає концентрація виробництва. З 1899 по 1917 рік чисельність робітників на підприємствах Харкова потроїлась і перевищувала 35 тис. чоловік. На одному паровозобудівному заводі в той час працювало близько 7 тис. чоловік, на заводі Гельферіх-Саде — понад 3 тис. чоловік, на заводі ВЕК — близько 3,5 тис. чоловік. Ще більшу роль в господарському житті міста починають відігравати монополістичні об'єднання та банки. Особливо відчутним це стає у Харкові, що був одним із основних районів збуту товарів підприємств Півдня Росії. Тут перебували контори найбільших в Росії синдикатів «Продамет», «Продвугілля», відбувалися з'їзди гірничопромисловців.

На економічному розвитку царської Росії в т. ч. України у великій мірі позначався вплив іноземного капіталу. З приводу проникнення іноземного капіталу на Україну В. І. Ленін писав: «До Південної Росії цілими масами переселялися і переселяються іноземні капітали, інженери і робітники, а в сучасну епоху гарячки (1898) туди перевозяться з Америки цілі заводи»[1]. Зокрема, в Харкові значна кількість великих підприємств (заводи Російсько-бельгійського товариства, Бергенгейма, Мельгозе, фон Дітмара) належала іноземним компаніям та окремим іноземним підприємцям.

Монополістичні об'єднання іноземних і вітчизняних капіталістів, зацікавлені в підтриманні високих цін на продукцію, створювали в країні штучний голод на окремі товари, що давало можливість збувати замовникам не завжди якісну продукцію. За визнанням старшого фабричного інспектора Харківської округи, від промисловців було немало скарг на синдикат «Продамет», що тримав спожи-

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 420.

вачів заліза в цілковитій залежності, визначав високі ціни і поставляв товари не тієї якості, що вимагав замовник, а якої йому завгодно. Власники заводів землеробських знарядь скаржилися, що до створення синдикату вони використовували матеріал, який найбільше відповідав тій чи іншій частині машини, тепер це стало неможливим, якість машин і якість знарядь знижується [1]. Встановлюючи монопольні ціни на продукцію, синдикати розорювали підприємців, що не об'єднувались у трести. Так, у 1902 році в Харкові «Продамет» підвищив ціну на листове залізо з 1 крб. 40 коп. до 1 крб. 70 коп. за пуд. Це, зрозуміло, викликало дальше розширення виробництва листового заліза з 11 387 тис. пудів у 1903 році до 13 152 тис. пудів у 1904 році. В цей час почали швидко виникати підприємства, що не входили до синдикату і які продавали метал за нижчими цінами. Тоді «Продамет» скоротив на деякий час збут заліза і на 10 процентів знизив ціни. Розоривши конкурентів, синдикат з 1908 року знову підвищив ціну в окремих районах на 16 процентів.

Перший пасажирський поїзд на Харківському вокзалі. 1869 р.

Весь тягар конкурентної боротьби капіталісти перекладали на плечі трудящих. Поряд з скороченням робітників і підвищенням інтенсивності праці на фабриках і заводах широко практикувались понаднормові роботи.

В зв'язку з розвитком промисловості у другій половині XIX століття швидко збільшується населення міста: в 1861 році воно становило 50 тис. чоловік, у 1881 році— 128 тис., у 1901 році — 198 тис. чоловік. За сто років (1801—1901) чисельність жителів Харкова зросла майже в 20 разів.

Збільшувалась і кількість фабрично-заводського пролетаріату. Його ряди поповнювались головним чином за рахунок найбіднішого селянства, яке не могло прогодуватися на своїх мізерних клаптиках землі. На промислові підприємства Харкова приходили працювати не тільки розорені селяни з Харківської та інших губерній України, а також і вихідці з Курської, Калузької, Орловської, Тульської, Московської, Петербурзької та інших губерній Росії. На окремих машинобудівних підприємствах міста працювало до 45—50 процентів росіян [2].

На підприємствах міста під час першої світової війни працювало також чимало робітників, евакуйованих сюди разом з заводами і майстернями з Прибалтики. Така концентрація робітників різних національностей сприяла зростанню революційної свідомості трудящих і вихованню їх в інтернаціональному дусі. В. І. Ленін вважав, що цей процес ламав «специфічно національну вузькість як великоруську, так і українську» [3].

Водночас з великими фабриками і заводами у місті існувало багато карликових підприємств, що виробляли цвяхи, дріт, сталеві троси, лопати, вила та ряд штампованих виробів; чимало кустарних ремонтних, ковальських та слюсарних майстерень. У 1904 році в Харкові налічувалось 27 785 ремісників, що становили 11,3 процента населення [4].

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 23, оп. 16, спр. 75, арк. 9—10.

[2] История Харьковского паровозостроительного завода. Сб. документов. X., 1956, стор. 23.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 14.

[4] Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. История города Харькова за 250 лет его существования, т. 2, X., 1912, стор. 14.

Робітники та ремісники, які становили переважну більшість населення, були позбавлені будь-яких політичних прав. У місті неподільно панувала привілейована меншість — поміщики, купці, фабриканти, чиновники. На підставі городового положення 1870 року, яке замість станового принципу представництва у міській думі встановлювало майновий ценз, право участі у виборах до Харківської міської думи (існувала з 1787 року) в 1879 році мали тільки 5200 чоловік[1].

Незважаючи на швидкий розвиток промисловості, дореволюційний Харків був звичайним великим провінціальним містом царської Росії з дуже відсталим міським господарством, невпорядкованим, з незадовільними санітарно-гігієнічними умовами. У 1878 році було лише 4 лікувальні заклади, які існували головним чином на кошти, зібрані серед населення. Розміщувались вони здебільшого у непристосованих приміщеннях — бараках. Для утримання Олександрівської міської лікарні провадився щороку збір коштів у різноробів (по 50 коп.). При Харківському повивальному училищі був пологовий будинок на 6 ліжок. Дитяча лікарня мала 20 ліжок. Все це аж ніяк не могло забезпечити населення достатньою медичною допомогою.

Щодо благоустрою Харків посідав майже останнє місце в царській Росії. Місто вражало безладним розташуванням будинків, брудними вулицями та площами. Ще на початку XX століття четверта частина будинків у місті була вкрита соломою. Трудяще населення мешкало в халупах на околицях. Лише в 70-х роках XIX століття на деяких вулицях з'явилося газове освітлення. Лихом харків'ян була погана питна вода. Спорудження міського водопроводу тривало майже чверть століття — до 1904 року, коли було встановлено перших 12 водорозбірних будок. У 1882 році пущено конку, а в 1906 — вузькоколійний трамвай. Проте ще довго працювала і конка. Електростанція потужністю 400 кіловат побудована лише у 1897 році.

У пореформений час зросла шкільна мережа, але, як і раніше, в школах навчалися переважно діти заможних верств населення. У 1878 році, наприклад, в 68 навчальних закладах вчилося лише 7849 дітей. Кошти на освіту, що їх виділяло міське управління, були дуже і дуже обмеженими. Якщо в 1879 році витрати на утримання чинів міської поліції і міського управління перевищували 109 тис. крб. і становили близько 25 процентів усіх видатків, то на навчальні заклади — всього 25 911 крб.— майже в півтора раза менше, ніж на пожежну команду[2]. На початкове навчання харківське міське громадське управління витрачало в 1901 році всього 42 коп. на жителя — в 1,5—2 рази менше, ніж у Петербурзі, Москві, Києві та Одесі. За числом учнів на тисячу жителів (15 чол.) Харків значно поступався перед іншими великими містами царської Росії.

Для підготовки технічних кадрів у 1885 році відкрито технологічний інститут. Одним з перших його директорів був відомий російський учений В. Л. Кирпи-

Загальний вигляд Харкова наприкінці XIX століття з боку Холодної Гори.

[1] Харьковский народный календарь на 1896 год. Х., 1896, стор. 55.

[2] ЦДІА УРСР, ф. 1191, оп. 1, спр. 256, арк. 2—3.

чов. При університеті засновується ряд наукових товариств: медичне (1873 рік), природознавців (1869 рік), фізико-хімічних наук (1873 рік), історико-філологічне (1876 рік), математичне (1879 рік), юридичне (1901 рік).

П. І. Чайковський серед диригентів, композиторів та педагогів Харківського музичного училища. 1893 р.

Серед вихованців і викладачів університету було чимало видатних вітчизняних учених. У Харківському університеті здобув вищу освіту і в 60-х рр. XIX століття розпочав наукову діяльність видатний російський вчений І. І. Мечников. У Харкові працювали: перша жінка в Росії, якій Харківський університет присвоїв ступінь почесного доктора російської історії, О. Я. Єфименко[1], історик Слобідської, Лівобережної і Південної України Д. І. Багалій, засновник великої наукової школи ботаніків і мікробіологів Л. С. Ценковський, засновник вітчизняної біохімії В. Я. Данилевський, відомий фізіолог рослин, учень К. А. Тімірязєва—В. І. Палладін, видатні математики М. В. Остроградський, Т. Ф. Осиповський, В. Г. Імшенецький, О. М. Ляпунов, В. А. Стеклов, фізик Д. А. Рожанський, один із засновників сучасної фізичної хімії М. М. Бекетов, відомі геологи Н. Д. Борисяк, І. Ф. Леваковський, видатний географ і ботанік А. М. Краснов, медики Л. Л. Гіршман, М. П. Трінклер, В. П. Воробйов та багато інших.

За видатні заслуги в галузі філології Наукова рада Харківського університету у 1906 році одноголосно присудила І. Я. Франку почесний ступінь доктора російської словесності.

Харків'яни пишаються й іменами таких своїх земляків, як засновник вітчизняного слов'янознавства І. І. Срезневський, видатний філолог О. О. Потебня, український художник С. І. Васильківський та багатьох інших відомих представників російської та української науки й культури.

В пореформений час Харків також зростає як один з осередків української культури, літератури і мистецтва.

З Харковом пов'язана творчість поетів Я. І. Щоголева, В. С. Александрова. Тут народилися і жили поет і фольклорист І. І. Манжура та український радянський письменник, артист і мистецтвознавець Г. М. Хоткевич, вчився та починав у 80-х рр. революційну діяльність П. А. Грабовський. Тоді ж тут займався видавничою справою український письменник, фольклорист, етнограф і педагог Б. Д. Грінченко; було засновано «Товариство видання книг для народу».

На кошти, зібрані громадськістю у 1886 році, відкрито наукову бібліотеку (тепер ім. В. Г. Короленка), яка з 1901 року розмістилася у приміщенні, побудованому за проектом академіка архітектури О. М. Бекетова. В місті було також споруджено ряд пам'ятників. Зокрема, до 100-річчя з дня народження О. С. Пушкіна в Театральному сквері встановили йому пам'ятник (скульптор Б. В. Едуардс), в 1909 році на Театральній площі — М. В. Гоголю.

---

[1] Матеріали досліджень О. Я. Єфименко використовував В. І. Ленін у полеміці проти Г. В. Плеханова з аграрного питання на IV з'їзді партії.

Наприкінці XIX століття у Харкові виникає ряд мистецьких організацій. Зокрема, в 1871 році відкрилося відділення Російського музичного товариства, а у 1883 році — музичне училище при ньому, на основі якого згодом було створено консерваторію. У 1886 році засновано міський художньо-промисловий музей (пізніше — музей образотворчого мистецтва).

Дальшого розвитку набуває і театр.

У 1870 році в Харкові почала працювати оперна трупа Бергера. В 1874 році засновано оперний театр і побудовано приміщення для нього; тут у 1883 році вперше на Україні поставлено «Різдвяну ніч» М. В. Лисенка.

З пореформеним театром у Харкові пов'язана діяльність М. Л. Кропивницького і М. П. Старицького. В середині 80-х рр. у Харківському драматичному театрі починав свою діяльність російський радянський режисер народний артист УРСР М. М. Синельников. Але сталий мистецький колектив він зміг створити лише у 1910 році.

Наприкінці XIX — на початку XX століття в Харкові зароджується кіномистецтво. Перші українські хронікальні фільми знімав і демонстрував у 1896—1902 рр. харківський фотограф А. К. Федецький, а художні фільми за літературними творами в 1906 році — український актор О. М. Олексієнко.

Однак усі надбання науки і культури були доступні тільки заможним верствам населення. На долю робітників залишалася лише тяжка, виснажлива праця.

Становище трудящих мас було тим більше нестерпним, що капіталістична експлуатація поєднувалася з залишками кріпосницького гніту. Умови праці на капіталістичних підприємствах Харкова були дуже важкі.

За мізерну плату робітники працювали по 12—14, а в перед'ярмаркові дні — і по 18 годин на добу. Непосильна робота, тяжкі умови праці призводили до масових захворювань серед робітників. На тютюновій фабриці майже всі робітники хворіли. Не краще було і на сірниковій фабриці, де у всіх відділеннях поширювалися випари фосфору. Вдихання навіть незначної кількості їх протягом тривалого часу призводило до захворювання кісток (насамперед щелепів), органів дихання і травлення[1].

Нещадна капіталістична експлуатація, політичне безправ'я і національний гніт викликали протести і обурення трудящих мас.

У зв'язку з наростанням в країні революційно-демократичного руху в промислових центрах починають виникати організації, які ставили собі за мету поширення революційних ідей. Однією з перших таких організацій у місті було Харківське таємне товариство. Його заснували в 1856 році студенти Я. М. Бекман, М. Д. Муравський та П. В. Завадський. Товариство поширювало серед студентської молоді, селян і солдатів твори революційних демократів М. Г. Чернишевського, Т. Г. Шевченка та О. І. Герцена, з яким члени товариства підтримували зв'язок. Було випущено й поширено кілька революційних листівок. У квітні 1858 року товариство очолило заворушення студентів Харківського університету, після чого більшість його членів було виключено з навчального закладу.

Початок робітничому руху в Харкові поклав стихійний виступ робітників і міської бідноти у 1872 році проти сваволі поліції та міської адміністрації. Тоді було розгромлено канцелярії поліцейських дільниць і квартири деяких чинів поліції. Тільки на третій день об'єднані сили поліції і військових частин придушили цей виступ, у якому брали участь 3 тис. чоловік.

У 60—70-х рр. XIX століття Харків був одним із центрів народницького руху. В роботі організації «Народна воля» в Харкові брав участь російський революціонер-народник А. І. Желябов. Народники 8 лютого 1879 року вчинили терористичний

---

[1] В. В. Святловский. Харьковский фабричный округ, Отчет за 1885 г., СПб., 1886, стор. 109.

акт — поранили на смерть харківського губернатора Кропоткіна, відомого своєю жорстокістю під час розправ над політичними в'язнями і студентами.

Із зростанням і розвитком робітничого руху в Росії і на Україні передові робітники Харкова починають усвідомлювати, що для успішної боротьби з капіталістами потрібна організація. В січні 1888 року Д. Д. Бекарюков і Ю. Д. Мельников створюють у Харкові робітничий гурток, у якому була ще сильна народницька ідеологія. Проте він був першим осередком, де пропагувалась ідея повалення самодержавства і згуртування пролетаріату. На початку 90-х рр. у Харкові виникають соціал-демократичні гуртки і групи. На кінець 90-х рр. вони вже встановили зв'язки з робітниками всіх більш-менш великих заводів, залізничних майстерень, друкарень та інших підприємств.

М. Л. Кропивницький серед артистів своєї трупи. Харків, 1885 р.

У лютому 1892 року відбувся великий страйк робітників залізничних майстерень, викликаний запровадженням «Нових правил», які ще більше погіршували умови праці на підприємстві. Страйкарі вимагали змінити деякі пункти цих «правил», увільнити начальника майстерень, який знущався над робітниками, і оплатити за дні хвороби. Їх підтримали робітники друкарні Зільберберга і робітники заводу Бельгійського товариства.

У 1895—1896 рр. організовується ще кілька гуртків на підприємствах міста. Використовуючи досвід петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», харківські марксисти провадили значну агітаційну роботу серед трудящих.

В кінці 1899 року був створений Харківський комітет РСДРП, під керівництвом якого відбулися масові виступи робітників. Комітет випускав також листівки. Одна з таких листівок, що закликала робітників відзначити 1 Травня припиненням роботи, поширювалась у квітні 1899 року на заводах і фабриках міста.

Першим великим масовим виступом робітників Харкова, підготовленим комітетом РСДРП, була харківська політична демонстрація 1900 року. Першого травня чотиритисячна колона робітників залізничних майстерень, керамічного заводу Бергенгейма та інших підприємств з червоними прапорами, з лозунгами «Хай живе Перше травня!», «Хай живе 8-годинний робочий день!» та співами революційних пісень вирушила до центру міста, де відбулася демонстрація. Проте колони демонстрантів інших підприємств не змогли з'єднатися з ними — озброєна поліція, солдати і козаки розігнали їх, заарештувавши 167 чоловік. Наступного дня, 2 травня, понад 10 тис. робітників міста припинили роботу і вимагали звільнення заарештованих товаришів. Страйкували заводи: паровозобудівний, Гельферіх-Саде, братів Ігнатьєвих, Бельгійський, залізничні майстерні та багато інших. Почалися заворушення на Канатній фабриці в Новій Баварії. Місцеві власті були налякані цими виступами і мусили звільнити заарештованих.

Першотравнева політична демонстрація і страйк у Харкові були, за висловом В. І. Леніна, визначною подією, що свідчила про класову зрілість пролетарських мас Росії та про їхню готовність до політичної боротьби проти самодержавства і капіталізму.

«Що надало травневим дням у Харкові характеру визначної події? — писав В. І. Ленін.— Масова участь робітників у страйку, величезні тисячні збори на вулицях, що розгортають червоні прапори, проголошують вимоги, зазначені у прокламаціях, революційний характер цих вимог: 8-годинний робочий день і політична свобода. Байка про те, ніби російські робітники не доросли ще до політичної боротьби...— ця байка рішуче спростовується харківською майовкою»[1].

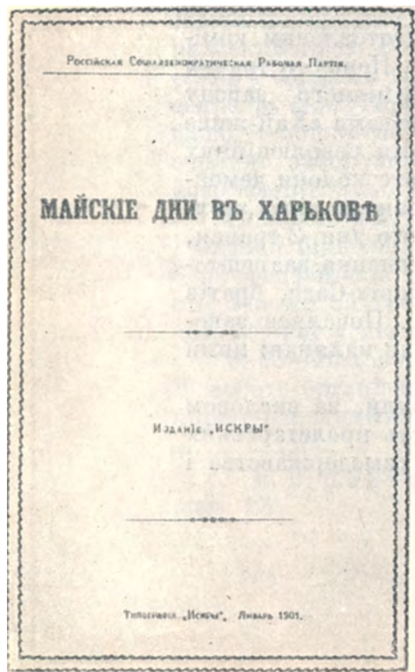
Незабаром після демонстрації поліція завдала комітетові РСДРП тяжкого удару, заарештувавши майже всіх його членів. Комітет на деякий час припинив своє існування. Наприкінці 1900 — на початку 1901 року групою соціал-демократів був створений «Союз боротьби за визволення робітничого класу». Серед керівників «Союзу боротьби» відомі один з найстаріших діячів Комуністичної партії В. О. Карпінський, креслярка М. П. Полякова і студент університету Я. Рогальський. «Союз боротьби» підтримував зв'язки з ленінською «Искрой», видавав листівки і поширював їх. Він взяв активну участь у підготовці і проведенні страйку кравців у вересні 1901 року та студентської демонстрації 29 листопада 1901 року, яка закінчилася сутичкою демонстрантів з козаками і жандармами[2].

Про цю демонстрацію В. І. Ленін писав в «Искре»: «В Харкові демонстрація, викликана студентськими справами, перейшла вже в справжню вуличну бійку, в якій взяли участь і не самі тільки студенти. Досвід минулого року не минув для студентів марно. Вони побачили, що тільки підтримка народу і головним чином підтримка робітників може забезпечити їм успіх...» [3].

Дальший розвиток революційної боротьби харківського пролетаріату, зміцнення соціал-демократичної організації проходили в обстановці боротьби з «економістами». Особливо успішною ця боротьба стала після виходу ленінської «Искры», з якою був встановлений безпосередній зв'язок. У замітках В. І. Леніна до доповіді на II з'їзді РСДРП ми знаходимо пряму вказівку на те, що в 1900 році відбулися зустрічі членів майбутньої редакції «Искры» з соціал-демократами ряду міст, в т. ч. і Харкова[4]. Наскільки тісним був цей зв'язок, видно з того, що майже в кожному номері «Искры» друкувались матеріали з Харкова.

Позиції іскрівців у комітеті особливо зміцніли після приїзду сюди професіонального революціонера О. Д. Цюрупи. З лютого по вересень 1901 року Цюрупа був членом Харківського комітету РСДРП. У цей період було створено Південний відділ «Искры». Харків став центром пересилки іскрівської літератури і відіграв чималу роль в її поширенні.

Обкладинка брошури «Майские дни в Харькове», передмову до якої написав В. І. Ленін. 1901 р.

Россійская Соціалдемократическая Рабочая Партія.

МАЙСКІЕ ДНИ ВЪ ХАРЬКОВѢ

Изданіе „ИСКРЫ"

Типографія „Искры". Январь 1901.

Ідеї «Искры» були панівними в комітеті після одержання тут в середині липня 1902 року геніальної ленінської праці «Що робити?» разом з № 21 «Искры», де було надруковано проект програми РСДРП. Схвалюючи цей проект, харківські соціал-демократи змінили форму своєї організації. У липні відбулось об'єднання Харківського комітету РСДРП з «Союзом боротьби», що сприяло згуртуванню і об'єднанню всіх революційних сил.

В. І. Ленін схвалив цей план організаційної побудови соціал-демократичної організації. Він писав Харківському комітету: «План Вашої організації, видимо, підходить до раціональної організації революціонерів, оскільки можна

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 325—326.

[2] П. М. Шморгун. Харківський Союз боротьби за визволення робітничого класу, «Український історичний журнал», 1964, № 5, стор. 107—111.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 287.

[4] В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 7, стор. 391.

Завод Гельферіх-Саде (тепер завод «Серп і Молот»). Харків. Кінець XIX століття.

говорити про „раціональне“ при такій недостачі людей і оскільки план ясний з короткої розповіді»[1].

Підбиваючи підсумки боротьби з економізмом, комітет виробив спеціальну листівку — заяву про свою згоду з ідейними позиціями «Искры». Цей документ було опубліковано в «Искре» і широко розповсюджено в Харкові. Харківський комітет йшов до II з'їзду, цілком солідарний з ленінською «Искрой».

В 1903 році, після II з'їзду РСДРП, в Харкові розгортається гостра боротьба між більшовиками та меншовиками. Масові арешти членів Харківської соціал-демократичної організації та розгром комітету РСДРП весною і влітку 1903 року призвели до посилення впливу меншовиків у комітеті, де вони захопили керівництво. Однак більшість свідомих харківських робітників, незважаючи на провокаційні наклепи меншовиків, стояла на революційних позиціях.

Після петербурзьких подій 9 січня 1905 року пліч-о-пліч з робітниками інших пролетарських центрів повставали на боротьбу і трудящі Харкова. Організаторами цієї боротьби були більшовицькі організації і групи, що існували на ряді підприємств.

Характерно, що страйковий рух почався на паровозобудівному заводі, де була найсильніша більшовицька організація. Це перший у Харкові страйк солідарності. В резолюції, прийнятій на загальнозаводському мітингу, говорилося: «Ми, робітники паровозобудівного заводу, обурені до глибини душі дикою, звірячою розправою царського уряду над петербурзькими робітниками та їхніми дружинами і дітьми, сотні трупів яких вимагають помсти. Сьогодні, 17 січня, ми ки-

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 34, стор. 108.

нули роботу на знак свого обурення мерзенним насиллям самодержавства і закликаємо всіх харківських робітників приєднатися до цього протесту»[1]. При цьому робітники заводу підкреслювали, що їх вимоги такі ж самі, як і вимоги робітників Петербурга, Москви та інших міст Росії.

В. І. Ленін, оцінивши обстановку, що створилася в Харкові, дав спеціальну вказівку Бюро комітетів більшості[2] звернути особливу увагу на становище в одному з найбільших промислових центрів країни. Бюро комітетів більшості відрядило до Харкова для налагодження роботи відомого партійного працівника, учня і соратника В. І. Леніна — Артема (Ф. А. Сергєєва), який зумів подолати протидію меншовицького комітету і наприкінці січня 1905 року організував харківську більшовицьку групу «Вперед», названу так на честь центрального органу більшовиків.

З першого дня роботи група «Вперед» фактично виконувала роль міського партійного більшовицького комітету, послідовно викриваючи опортунізм меншовиків.

Створена в період січнево-лютневих подій, Харківська більшовицька група «Вперед» широко розгорнула роботу по організації трудящих мас на революційну боротьбу.

Особливо гостра боротьба розгорнулась на заводі Гельферіх-Саде. Робітники цього підприємства припинили роботу 5 лютого 1905 року. Вони висунули в основному політичні вимоги. Підкреслюючи свою солідарність з робітниками Петербурга, страйкарі вимагали 8-годинного робочого дня, участі в законодавстві з питань фабрично-заводської промисловості, свободи страйків, спілок, зборів. Робота на заводі була поновлена тільки 17 лютого, після того як дирекція задовольнила ряд економічних вимог. Деяких поступок від адміністрації домоглися також робітники заводів братів Ігнатьєвих, Бергенгейма та інших. Таку «поступливість» підприємців можна пояснити лише силою натиску страйкарів, загальним революційним піднесенням у країні, політичною спрямованістю січнево-лютневих страйків. Показово, що перемогу здобули робітники тих підприємств, де боротьбою керували більшовики.

Слідом за робітниками підняли голос протесту харківські студенти, припинивши заняття і оголосивши на зборах, що вони не повернуться до учбових закладів «аж до зміни існуючого режиму»[3].

Більшовицька група «Вперед» розгортала роботу і серед селян. У період січнево-лютневих страйків солідарності вона випустила листівку, приурочену до 44-ї річниці реформи 1861 року. В ній більшовики роз'яснювали селянам, що лише борючись разом з робітничим класом, під його керівництвом селяни зможуть одержати землю і свободу.

Більшовики, посилюючи роботу серед селянства — основного союзника в боротьбі за перемогу демократичної і соціалістичної революції,— заявляли в листівках про свою готовність боротися як за інтереси робітників, так і за землю й свободу для селянства. Бойова цілеспрямована агітація більшовиків Харкова сприяла посиленню селянського руху в губернії влітку і восени 1905 року. У березні, під час підготовки до III з'їзду партії, до Харкова для допомоги більшовикам приїхав соратник В. І. Леніна В. Д. Бонч-Бруєвич.

Робітничий комітет групи «Вперед», виконуючи ленінські вказівки, скликав партійний актив — представників районів і підприємств — для виборів делегата на з'їзд від більшовиків Харкова. Це була своєрідна партійна конференція. Вона не лише обрала делегата, але й прийняла важливу резолюцію про збройне повстання. В ній зазначалося, що організація і керівництво збройним повстанням

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 34, арк. 29

[2] Всеросійський більшовицький центр, утворений з ініціативи В. І. Леніна для підготовки і скликання III з'їзду партії.

[3] ЦДІАЛ, ф. 733, оп. 152, спр. 1088, арк. 52.

повинні бути покладені на новообраний ЦК. Ця резолюція була оголошена на III з'їзді партії 5 травня 1905 року і внесена в протоколи засідань з'їзду[1]. Делегатом на III з'їзд РСДРП від Харківської більшовицької групи «Вперед» обрали Б. В. Авілова.

Більшовики, твердо стоячи на ленінських позиціях, у період підготовки до з'їзду ще активніше викривали перед трудящими зрадницьку політику меншовиків. Рішення Бюро комітетів більшості про скликання з'їзду і резолюція про збройне повстання обговорювалися на зборах представників робітників Міського району, які одностайно схвалили ці документи. Тут же намітили склад бойових дружин і план доставки та зберігання зброї.

Тактична лінія, вироблена В. І. Леніним і прийнята III з'їздом РСДРП, знайшла загальне схвалення серед більшовиків Харкова.

Харківська більшовицька група «Вперед» ще у квітні 1905 року накреслила план підготовки до 1 Травня і, прагнучи до об'єднання дій з трудящими інших пролетарських центрів, зв'язалася з київськими і донецькими більшовиками. Харків'яни повідомляли їх про свій намір організувати збройну демонстрацію. На багатолюдних зборах в середині квітня обговорювалися питання, пов'язані з першотравневим страйком і збройною демонстрацією, приймались привітання пролетаріатові всіх країн[2]. Робітники підтримували більшовицький план святкування і більшовицькі лозунги, що закликали до збройного повстання. На ряді підприємств вони припинили роботу ще 30 квітня. Першого травня в місті проходили мітинги, на околицях — маївки, збори; 2 травня політичний страйк охопив більшість фабрик і заводів Харкова. Представники ряду підприємств зібралися вранці на подвір'ї паровозобудівного заводу на мітинг, що тривав понад дві години. Після мітингу, незважаючи на поліцію, яка намагалась розігнати робітників, відбулася демонстрація в Заводському районі.

Травневі виступи робітничого класу всієї країни, в т. ч. й Харкова, свідчили про дальше революційне піднесення.

Повстання на броненосці «Потьомкін» мало великий революціонізуючий вплив на робітників Харкова. Більшовицька група «Вперед» у ході підготовки до червневого загального страйку випустила спеціальну листівку «До солдатів Харківського гарнізону», в якій роз'яснювала обстановку в країні, антинародний характер війни з Японією, мету робітничого класу і селянства в революції. Більшовики прагнули залучити солдатів до участі в страйку.

27 червня 1905 року одночасно припинили роботу заводи паровозобудівний і Гельферіх-Саде. Групи робітників цих заводів на чолі з більшовиками розійшлися по інших підприємствах закликати всіх виходити на вулицю. Застрайкували також робітники заводів Мельгозе, Шапара, Трепке, Гофмана і Деуель, Рибальченка, всіх млинів, друкарень, кондитерської фабрики Жоржа Бормана, паровозних майстерень та інших підприємств.

Підсумовуючи наслідки цієї знаменної події, більшовицька

Інститут механізації сільського господарства.

[1] Третий съезд РСДРП. Протоколы. М., 1937, стор. 326.

[2] Харківський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 63, арк. 32.

листівка повідомляла, що до червневого політичного страйку «приєднались навіть малосвідомі верстви пролетаріату, які досі стояли осторонь загального робітничого руху»[1]. Це була серйозна перемога Харківської більшовицької організації, яка свідчила про швидке зростання свідомості робітників.

Більшовицька група, послідовно проводячи в життя тактичну лінію, вироблену III з'їздом РСДРП, стала справді визнаним керівником робітників Харкова. Меншовицький комітет, ігноруючи рішення з'їзду, всіляко перешкоджав розвитку революційної боротьби, вдавався до угод з буржуазією, зраджував інтереси робітничого класу. Зважаючи на це, обраний на III з'їзді Центральний Комітет у перших числах серпня 1905 року надав харківській групі «Вперед» права міського комітету, яка з цього часу і почала називатися Харківським комітетом РСДРП[2].

Виступ харківського пролетаріату в дні Жовтневого політичного страйку 1905 року був невід'ємною частиною загальноросійського революційного руху і незаперечно свідчив про зростання пролетарської солідарності[3]. Ранком 9 жовтня телеграфісти станції Харків одержали повідомлення про страйк на Московсько-Казанській залізниці. Це повідомлення стало сигналом до загального страйку в місті. 10 жовтня припинили роботу паровозобудівники, робітники залізничних майстерень, заводу Гельферіх-Саде та інших підприємств. Закрилися магазини, застрайкували працівники пошти, телеграфу, конки. Грандіозний страйк, припинення руху на залізниці викликали неабиякий переляк і розгубленість буржуазії.

З ініціативи більшовиків на Ващенківській леваді (тепер частина території стадіону «Локомотив») відбувся мітинг страйкуючих залізничників, робітників фабрик і заводів, міських службовців і дрібних чиновників. Після закінчення мітингу його учасники з червоними прапорами, з лозунгом «Геть самодержавство!» кількома колонами почали розходитися по своїх районах. Було вирішено 11 жовтня провести мітинг у районі паровозобудівного заводу. На Катеринославській вулиці, на Лопанському мосту та в інших місцях відбулися сутички робітничих дружин з драгунами, поліцією і козаками. Найбільша сутичка сталася в районі університету. Після того, як козаки відкрили вогонь, студенти відступили до університету і почали там споруджувати барикади. Наступного дня, обговоривши на мітингу своє становище, вони надіслали на паровозобудівний завод (в районі якого зранку йшов мітинг) делегата з проханням про допомогу. Учасники робітничого мітингу прийняли рішення організувати і 12 жовтня провести загальнонародний мітинг на Миколаївській площі, після чого понад 2 тис. чоловік рушили до університету.

В той час як робітники і революційне студентство під керівництвом більшовиків готувалися до бою, меншовики умовляли їх скласти зброю. Капітулянтські промови зрадників повністю збігалися з діями лібералів, які вели переговори з губернатором.

Незгоди між більшовиками і меншовиками особливо проявилися в Харківському комітеті боротьби, утвореному на початку жовтня 1905 року для організації бойових дружин і керівництва ними (до складу комітету входили більшовики, меншовики і есери). Від імені більшовицької групи Б. В. Авілов запропонував не здаватися без бою, а, навпаки, дати бій і або перемогти, або вмерти[4]. Більшовиків підтримали есери, а меншовики і представники групи студентів виступали за припинення боротьби. Незначною більшістю голосів (13 проти 10) було вирішено залишити барикади. При цьому схвалили поправку більшовиків: учасників виступу не повинні обшукувати; війська, що стоять на Павловській площі, козаки й драгуни мають бути відведені; барикади почнуть розбирати лише через сорок хвилин після

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 10, спр. 865, арк. 76.
[2] Газ. «Пролетарий», 5 вересня (25 серпня) 1905 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 118, арк. 1.
[4] А. С. Шаповалов. В борьбе за социализм. М., 1934, стор. 281.

відходу їх оборонців. Військові власті під час переговорів прийняли, а потім і виконали всі вимоги робітників. Відхід з барикад не був схожий на поразку. На всьому шляху руху колони захисників барикад стояв народ, захоплено вітаючи їх.

На Скобелєвській площі відбувся великий мітинг. Майоріли червоні прапори, проголошувались революційні промови, лунали вигуки: «Геть казнокрадів-міністрів!», «Геть самодержавство і царя!», «Хай живе пролетаріат!», «Хай живе свобода!».

У бурхливі дні Жовтневого страйку серед робітників міста, як і серед робітників усієї України, посилився рух за створення професійних спілок. На кінець 1905 року в Харкові було створено 13 профспілок, які більшовики використовували як один із засобів залучення широких мас до революційної боротьби.

Прапор харківських робітників, з яким боролись на барикадах під час революції 1905—1907 рр.

18 жовтня у місті стало відомо, що переляканий цар змушений був піти на поступки і видав 17 жовтня маніфест, в якому обіцяв громадянські свободи і скликання нової, законодавчої думи.

Більшовицький комітет у спеціально випущеній листівці, а також в міській робітничій газеті «Харьковский рабочий», що видавалася з 26 жовтня, нещадно викривав усю облудність царського маніфесту, закликав трудящих до збройної боротьби проти самодержавства.

Наприкінці жовтня і на початку листопада розгорнулась енергійна і широка організація бойових дружин у Харкові. Більшовики під керівництвом Артема посилили агітаційно-пропагандистську роботу серед селянства і солдатів. Поширювалась революційна література, створювалися перші партійні організації в селах губернії. В листопаді 1905 року в Харкові виник «Союз харківського гарнізону», що називався також Військовою організацією харківського гарнізону. Цей союз підтримував тісний зв'язок з більшовицьким комітетом РСДРП.

Підготовка до збройного повстання проходила в умовах жорстокої боротьби проти опортунізму меншовиків.

Під тиском робітників меншовики Харкова змушені були погодитись на об'єднання в одній організації з більшовиками. 14 листопада 1905 року відбулось об'єднане засідання більшовицького і меншовицького комітетів, на якому вирішено створити «Федеративну раду» харківських комітетів РСДРП. Одночасно засідання прийняло рішення про видання «Известий Федеративного совета». Проте й у рамках об'єднаного комітету меншовики фактично і далі вели дезорганізаторську роботу, але зупинити наростання революційного руху не змогли. 15 листопада в Харкові вибухнув страйк залізничників. Вони відмовилися пропустити царські війська, послані для розправи з повсталими севастопольськими моряками. Страйк переріс у загальний страйк підприємств міста.

Одночасно почалося революційне заворушення серед військ харківського гарнізону, в частинах якого успішно діяли військово-революційні осередки, створені більшовиками. Солдати стали постійними учасниками всіх мітингів; майже в усіх частинах були обрані представники до центральної військової організації.

23 листопада 1905 року в Харкові відбулася підготовлена більшовиками збройна демонстрація робітників і солдатів. Першими виступили солдати 1-го і 2-го батальйонів 202-го Старобільського полку. До них приєдналися солдати Лебединського, Богодухівського та Луцького полків. Озброєні частини гарнізону рушили на Кінну площу і там з'єдналися з робітниками.

Збройна демонстрація в центрі міста і багатолюдні мітинги на паровозобудівному заводі, заводі Гельферіх-Саде, в Університетському саду, на Скобелєвській площі і в районі Харківського мосту закінчилися тільки ввечері. Настрій робітників і солдатів був надзвичайно піднесений.

Ця демонстрація наочно показала, що назріває збройне повстання. У зв'язку з цим бойові дружини посилено озброювались, поповнювалися новими членами і провадили військове навчання. На початку грудня в Харкові та на його околицях майже щодня, незважаючи на заборону, відбувалися багатотисячні мітинги, на яких, крім робітників, були присутні солдати і деякі офіцери.

Сигналом до виступу пролетаріату України, в т. ч. й Харкова, була звістка про початок збройного повстання у Москві.

За планом, який розробили більшовики ще напередодні, одна група озброєних робітників повинна була ранком 12 грудня зібратися на заводі Гельферіх-Саде і, об'єднавшись з революційно настроєними солдатами, рушити до центру міста. Повстанці з Залізничного району після взяття вокзалу мали приєднатися до першої групи в районі університету і з допомогою бойових дружин робітників і селян (на прибуття яких чекали) мали захопити всі урядові установи та створити у місті нові революційні органи влади. В свою чергу новостворені органи повинні були оголосити про перемогу трудящих. Для цього було підготовлено спеціальну відозву, в якій сповіщалося про встановлення влади робітників та революційних солдатів і про створення органів.

Поліція і військові власті, поінформовані провокатором про цей план, вжили ряд запобіжних заходів. Зокрема, в ніч з 10 на 11 і з 11 на 12 грудня було заарештовано понад 60 активних учасників підготовки повстання. В центрі міста, на Павловській і Миколаївській площах, було зосереджено піхоту і кавалерію; тут же виставлено кулемети. Одночасно роззброєно солдатів Тамбовського полку, які мали приєднатися до повстанців, а їх організаторів заарештовано.

12 грудня припинився рух міського транспорту, закрились магазини, контори та інші установи. Озброєні робітники, виконуючи намічений план повстання, о 6 годині ранку 12 грудня зібралися на заводі Гельферіх-Саде. Щоб не дати змоги повстанцям об'єднатися з робітниками інших підприємств, урядові війська оточили завод Гельферіх-Саде і почали обстрілювати його з гармат. В цей час з боку Кінної площі з'явилася трититисячна колона робітників, що йшли з паровозобудівного заводу на чолі з Артемом на виручку обложеним. Між ними і військами відбулася збройна сутичка.

Війська розсіяли колону робітників. Внаслідок артилерійського обстрілу обложені мусили скласти зброю. Поліція арештувала і відправила в тюрму 136 чоловік.

Кровопролитною була сутичка на Московській вулиці. Всі спроби робітників прорватися до центру були відбиті. Козаки і драгуни, відтіснивши робітничі дружини, почали стріляти в людей, що стояли в Петровському провулку. Розправа з повсталими тривала до пізнього вечора. Всього в цей день було вбито і поранено близько 200 чоловік.

Збройну боротьбу харківського пролетаріату підтримували робітники і селяни усієї Харківської губернії.

Після поразки Грудневого збройного повстання на трудящих обру-

Завод Гельферіх-Саде після артилерійського обстрілу 12 грудня 1905 р.

шились жорстокі репресії. Були проведені масові обшуки. Лише протягом грудня 1905 і січня 1906 року в місті й губернії було заарештовано понад тисячу чоловік.

Починаючи з липня 1906 року в Харкові майже щомісяця відбувалися судові процеси над учасниками революції, а з 1907 по 1909 рік лютував військово-польовий суд. У квітні 1907 року в суді слухалась справа 32 учасників збройної демонстрації в листопаді 1905 року. Керівники її — Одишарія і Тюрін — були засуджені до 12 років каторжних робіт. У липні цього ж року відбувся судовий процес над 30 учасниками збройного повстання заводу Гельферіх-Саде, а в грудні було засуджено ще 51 чоловіка з цього ж заводу.

Але ніякі репресії і арешти не змогли похитнути віри більшовиків у неминучий прихід нової революції. Партія більшовиків була єдиною партією, яка не примирилася з поразкою і не втратила перспектив дальшої боротьби.

У перші ж дні після третьочервневого перевороту у зверненні до трудящих міста більшовики роз'яснили зміст і значення розгону II Державної думи. В одній з листівок вони писали про необхідність ставити над усе «розвиток політичної свідомості народу, сприяти його організації і згуртованості, усвідомленню ним неминучості цієї великої всенародної боротьби, яка одна лише зможе вивести нашу батьківщину з-під ярма кріпосників на широку дорогу вільного політичного і господарського розвитку»[1].

Незважаючи на розгнузданий чорносотенний терор в 1907 році, у місті прокотилася хвиля страйків.

Робітничий рух влітку 1907 року свідчив, що пролетаріат Харкова, керований більшовиками, не склав зброї, відступав з боями, мужньо відстоюючи свої революційні завоювання в боротьбі проти реакції.

Після масових арештів більшовиків 24 серпня і розгрому охранкою друкарні меншовики захопили керівництво організацією у свої руки і повели лінію на згортання діяльності. Розвал партійної роботи, тісне співробітництво з кадетами під час виборів до думи і, нарешті, фактичний провал виборчої кампанії — такі були результати меншовицького хазяйнування в харківському комітеті.

У вересні 1907 року до Харкова повернувся активний учасник революційних боїв 1905 року — Д. М. Бассалиго. Прибув також представник більшовицького центру — О. Свідерський. Для згуртування партійних сил міста в боротьбі проти ліквідаторів більшовики Харкова створили свій організаційний центр (фактично бюро більшовицької фракції), до складу якого увійшли О. Свідерський, Д. М. Бассалиго, Г. Григор'янц, робітники паровозобудівного заводу Г. Токарєв, І. Величенко, С. М. Розсохацький.

Робітниче ядро Харківської організації восени 1908 року налічувало понад 30 чоловік, об'єднаних у три районні осередки. На чолі їх була «міжрайонна конференція», що збиралась, як правило, раз на тиждень. Керівництво організації насамперед подбало про створення друкарні. З великими зусиллями вдалося налагодити роботу друкарні, розташованої з метою конспірації в Бєлгороді. Незабаром були випущені і поширені на заводах листівки про відновлення роботи комітету РСДРП, про столипінську аграрну реформу та з приводу урядових законопроектів про соціальне страхування. Поряд з цим більшовики розгорнули пропагандистську роботу в нелегальних робітничих гуртках, роз'яснюючи вчення наукового соціалізму, викриваючи опортуністичні дії меншовиків, контрреволюційність ліберально-буржуазної партії кадетів. Значну допомогу в цьому подавала створена при Комітеті колегія пропагандистів, до складу якої входили найбільш підготовлені члени партії. Так, член колегії з заводу Трепке М. Р. Головачов керував у місті кількома гуртками. Агітаційну роботу проводили робітники С. О. Воропаєв, С. І. Хилобок, І. М. Юпанов та інші[2].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 288, спр. 1693, арк. 109.

[2] В. Ф. Сокуренко. Боротьба більшовиків Харкова за перебудову партійної роботи, «Український історичний журнал», 1961, № 4, стор. 96.

Важливим центром політичної і культурної діяльності більшовиків був Харківський Робітничий дім[1], або Дім товариства робітників. Через його бібліотеку широко розповсюджувалась революційна література, особливо праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, журнал «Просвещение», газети «Правда», «Звезда», «Социал-демократ».

В тяжких умовах розгулу реакції доводилося працювати більшовикам.

Задушлива атмосфера реакційного режиму, що панувала в Харкові, як і в усій країні, ускладнювалась тяжким економічним становищем пролетаріату, зумовленим не стільки станом промислового виробництва в ці роки, скільки свідомим намаганням скорити робітничий клас шляхом економічного тиску.

В роки реакції у місті ще більше активізувалися монархічні організації. Тут був створений чорносотенний «Союз русского народа», який повів запеклу боротьбу проти революції.

Зростання безробіття, характерне для цього періоду, мало місце і в Харкові. Тут за роки реакції не було жодного великого підприємства, на якому б не звільняли робітників. За значно заниженими даними, в 1906 році у Харкові налічувалась 1 тис. безробітних, у наступному році їх число ще зросло, а в 1908 році з підприємств звільнили 4070 чоловік.

Локаути, «чорні списки», зниження заробітної плати і збільшення робочого дня стали звичайним явищем у роки реакції.

Економічний тиск буржуазії, контрреволюційний наступ царизму і розгром більшовицьких організацій змінили характер страйків. Одноденні страйки, що відбувались на таких підприємствах, як паровозобудівний завод, завод Гельферіх-Саде, Мельгозе та інші, здебільшого мали оборонний характер,— робітники виступали проти погіршення умов праці, зниження заробітної плати, запровадження нових штрафів.

У період нового революційного піднесення в результаті активної роботи більшовиків у другій половині 1910 року в Харкові починає зростати страйковий рух. «Смуга *повного* панування чорносотенної реакції скінчилась,— писав В. І. Ленін у грудні 1910 року. — Починається смуга нового піднесення. Пролетаріат, що *відступав* — хоч і з великими перервами — з 1905 по 1909 рік, збирається з силами і починає переходити в *наступ*»[2].

Значну роль у зміцненні та активізації діяльності більшовиків відіграли рішення VI Всеросійської конференції РСДРП, яка відбулась у Празі 5—17 січня 1912 року. Після конференції ЦК більшовиків командирував у найбільші промислові центри своїх агентів. До Харкова прибув Серго Орджонікідзе, який об'їжджав за завданням ЦК міста Півдня. Він подав істотну допомогу харків'янам, роз'яснивши їм рішення конференції. Крім того, Орджонікідзе дав цінні поради щодо поєднання легальних і нелегальних методів партійної роботи, посилення боротьби проти ліквідаторів і проведення виборчої кампанії.

Наприкінці січня 1912 року членам більшовицької організації вдалося зв'язатися з Н. К. Крупською і одержати від ЦК РСДРП шифр та адреси для одержання літератури. Незабаром після цього було обрано більшовицький комітет, до складу якого ввійшли Є. М. Адамович (секретар), О. Г. Скороход, В. Г. Єпіфанов та І. Слюсарев. Таким чином, напередодні Ленських подій харківська більшовицька організація була вже відроджена.

На зборах більшовиків, що відбулися на початку березня 1912 року на квартирі М. М. Кабаненка (Кривоносівський пров., 13), було вирішено почати підготовку до святкування 1 Травня з тим, щоб ознаменувати його політичними страйками.

Ленський розстріл 4 (17) квітня 1912 року викликав серед трудящих міста широкий рух протесту. Застрайкували робітники заводів — паровозобудівного, Гель-

---

[1] Один з перших робітничих клубів Росії, створений у 1909 році.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 315.

феріх-Саде, фон Дітмара, залізничники і друкарі. 1 травня 1912 року припинили роботу всі підприємства міста. Страйк мав масовий характер і проходив організовано, під лозунгами боротьби за 8-годинний робочий день і демократичну республіку.

В розпал підготовки до виборів у IV Державну думу до Харкова приїхав С. В. Косіор, який з властивим йому ентузіазмом і водночас з обережністю досвідченого конспіратора включився в роботу харківських більшовиків.

Восени 1912 року відбулась нелегальна нарада більшовицького партійного активу по висуненню кандидата в депутати від харківських робітників до IV Державної думи. Нарада намітила кандидатом слюсаря депо станції Основа М. К. Муранова. Меншовики та есери висунули свого кандидата. Проте, незважаючи на їх протидію, депутатом Думи від робітничої курії Харківської губернії був обраний М. К. Муранов, один з активних діячів харківської більшовицької організації.

Важливу роль у посиленні революційного руху відіграла заснована В. І. Леніним газета «Правда», яка досить широко висвітлювала життя і революційну боротьбу трудящих Харкова. Тільки за перший рік свого існування газета опублікувала 24 кореспонденції з Харкова.

Про зростання більшовицького впливу, про стійкість і згуртованість харківських пролетарів у цей період свідчить страйк робітників паровозобудівного заводу, що відбувся в листопаді 1912— січні 1913 року і в якому брало участь понад 2 тис. чоловік. Газета «Правда» допомогла організувати матеріальну підтримку страйкарям. За її закликом провадився збір коштів серед трудящих Петербурга, Москви, Брянська, Ростова, Нахічевані та інших міст.

Страйк закінчився лише 17 січня 1913 року частковою перемогою робітників. З приводу цього В. І. Ленін писав: «Надзвичайною упертістю відзначався страйк 2000 робітників паровозобудівного заводу, що спалахнув у листопаді в Харкові. Завод мав термінові казенні замовлення і зазнав «великих збитків від простою»[1]. Це був найтриваліший страйк з тих, що відбулися в 1912 році. Він свідчив про могутнє наростання нового революційного піднесення в країні, про бойове загартування і згуртованість робітничого класу.

Особливо широкого розмаху набрав революційний рух у 1914 році. У першотравневому страйку 1914 року брало участь 14 тисяч робітників Харкова. В багатьох місцях відбулися мітинги і демонстрації.

Велику допомогу Харківській більшовицькій організації подали визначні діячі більшовицької партії, які в той час перебували в місті. Так, з літа 1913 року тут працював кандидат у члени ЦК партії А. С. Бубнов, з осені цього ж року тут жив і проводив нелегальну роботу В. В. Куйбишев. Цього ж року в березні сюди був висланий активний працівник газети «Правда», секретар більшовицької фракції IV Державної думи М. В. Крилєнко.

Початок першої світової війни трудящі Харкова зустріли наростанням страйкової боротьби. Більшовики викривали імперіалістичний характер війни, зрадницьку роль меншовиків, закликали боротися за перетворення її у війну громадянську.

Місцеві ж органи царської влади намагалися спрямувати робітничий рух на підтримку війни. Вони на початку війни організували лжепат-

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 281—282.

Харківський робітничий будинок. 1917 р.

ріотичну маніфестацію, але харківські робітники не підтримали її. У відповідь на шовіністичний галас, спроби відвернути увагу від справжніх винуватців війни харківські більшовики піднімали маси на революційну боротьбу проти царизму і буржуазії. Так, 23 липня 1914 року Харківська більшовицька організація розповсюдила антивоєнну листівку на підприємствах Харкова, на призовних пунктах, на залізничній станції, серед солдатів маршових рот[1].

Наприкінці вересня на паровозобудівному заводі було мобілізовано понад тисячу чоловік. Більшовики організували на заводі страйк, в результаті якого частину мобілізованих повернули на завод.

Наприкінці 1915 року Харківська організація РСДРП складалася з двох районних комітетів, що об'єднували 19 осередків. На початку 1916 року Харківською організацією РСДРП було видано номер газети «Голос социал-демократа». Значну роль в активізації роботи в масах відіграла нелегальна міська більшовицька конференція, що відбулася в листопаді 1915 року. Конференція ухвалила, відповідно до ленінських настанов, бойкотувати буржуазні воєнно-промислові комітети, посилити антивоєнну агітацію серед робітників та солдатів, підтримала ідею В. І. Леніна про утворення III Інтернаціоналу. В результаті роботи, проведеної більшовиками, вибори «робітничої групи» харківського воєнно-промислового комітету в лютому 1916 року були зірвані.

1916 рік приніс, з одного боку, невпинне зростання страйкового руху, а з другого — цілу хвилю арештів і репресій проти більшовиків. Масові арешти і обшуки в місті відбувалися майже щоночі. Але всі спроби царської охранки ліквідувати більшовицьку організацію і зупинити зростання страйкового руху в місті були марними. Харківські робітники добре розуміли, хто їх вороги.

Страйкова боротьба наростала. Якщо в 1915 році у місті й губернії відбулося 28 економічних і політичних страйків, у яких взяло участь близько 15 тис. чоловік, то в 1916 році — 92, з кількістю учасників майже 100 тис. чоловік. Металісти Харкова йшли в авангарді революційної боротьби. В 1916 році робітники паровозобудівного заводу страйкували шість разів, заводу ВЕК — чотири рази, заводу Гельферіх-Саде — три рази. За роки війни лише на цих трьох підприємствах відбулося 25 страйків. У них взяло участь близько 60 тис. чоловік.

Зростання революційного руху було зумовлене загостренням соціально-економічних суперечностей в країні і самовідданою боротьбою більшовицької партії проти війни. Все це свідчило про те, що «єдиним класом в Росії, якому не вдалося прищепити зарази шовінізму, є пролетаріат»[2].

Економічне становище робітників Харкова в роки війни мало чим відрізнялося від тяжкого економічного становища робітників інших районів Росії.

Після запровадження понаднормових робіт тривалість робочого дня практично стала необмеженою. Так, на заводі Гельферіх-Саде він становив 9,5 години, а деякі робітники працювали в 1916 році по 11,5 години, а разом з перервами —13 годин. Крім того, вони ще виконували понаднормові роботи по 2—3 години на добу, а тому їхній робочий день становив 15—16 годин[3]. Фабричне законодавство було скасовано, збільшено штрафи. Ціни на предмети споживання зросли в 4—5 разів, тоді як заробітна плата на одного робітника паровозобудівного заводу збільшилась усього на 34 проц. (з 1 крб. 95 коп. у 1913 році до 2 крб. 62 коп. у 1916 році)[4].

У Харкові уже в середині 1916 року не вистачало хліба і відчувалася гостра нестача таких товарів, як мило, цукор, масло, гас, сірники, взуття. Легко уявити собі тяжке становище, в якому опинилися не тільки десятки тисяч робітничих сімей, але й уся бідніша частина міського населення.

[1] О. К. Кошик. Антивоєнні виступи робітників і селян України на початку першої світової війни, «Український історичний журнал», 1959, № 3, стор. 34.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 278.
[3] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, т. 2. К., 1962, стор. 570.
[4] Харківський облдержархів, ф. 616, оп. 2, спр. 2, арк. 42.

В умовах голоду, злиднів, безробіття, тяжких воєнних поразок особливо наочно виявилися політичне банкрутство і моральне виродження царизму. Про це змушені були говорити навіть представники панівних класів. Харківська буржуазно-ліберальна газета «Южный край» у грудні 1916 року писала, що приречена на загибель російська система на очах у всіх руйнує сама себе.

Значна частина харківської буржуазії разом з буржуазією всієї Росії критикувала царизм за його нездатність довести війну до переможного кінця, боролася за створення «міністерства довір'я». Представники української буржуазії, що були настроєні націоналістично, мріяли про можливість одержання певних привілеїв на національному ринку. Проте й вони не ставили питання про ліквідацію царизму. Мова йшла тільки про те, щоб реформувати російську монархію шляхом більш повної участі в управлінні державою представників буржуазії, в т. ч. і буржуазії національних окраїн. Але ні російська, ні українська буржуазія не могли вивести країну з тієї безвиході, в якій вона опинилася.

Лише пролетаріат — єдиний послідовно прогресивний і до кінця революційний клас, озброєний марксистсько-ленінською теорією, клас, що мав чималий досвід політичної боротьби і власну революційну партію,— був здатний врятувати країну від загибелі.

Звістка про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції дійшла до Харкова в той же день — 27 лютого. Трудящі міста, як і трудящі всієї країни, з величезною радістю зустріли звістку про повалення царизму. Вони ліквідовували старі органи влади і створювали Ради. В Харкові Рада оформилась 2—3 березня 1917 року. У першому засіданні Харківської Ради робітничих депутатів взяло участь 78 чоловік з ухвальним голосом від 43 організацій [1]. У березні 1917 року створюється одна з найбільших профспілок — «Металіст», яка об'єднувала робітників металургійних і машинобудівних підприємств міста і губернії. Напередодні жовтня ця спілка налічувала понад 15 тис. членів [2]. На підприємствах організуються фабрично-заводські комітети.

Становище в місті ускладнювалось тим, що буржуазія також створила свої органи влади — губернський комітет на чолі з комісаром Тимчасового уряду, а українські буржуазні націоналісти організували у Харкові і повітах губернську і повітові українські ради як органи Центральної ради. За допомогою цих рад буржуазія намагалася оволодіти національно-визвольним рухом трудящих, гальмувала перехід на рейки соціалістичної революції.

Більшовики, вийшовши з підпілля і відновивши свою партійну організацію, спрямували свою діяльність на захист пролетарських інтересів і на дальший розвиток революції. В ніч з 3 на 4 березня у приміщенні медичного факультету університету вперше в історії харківської більшовицької організації відбулися її легальні збори, які обговорили кілька невідкладних питань — про поточний момент, про Ради, про бойові дружини, про роботу серед солдатів. На зборах було обрано Харківський більшовицький комітет у складі 11 чоловік. До нього ввійшли С. Ф. Буздалін, М. С. Данилевський, О. М. Іванов, О. Г. Скороход, О. Ємельянов (Сурик), Ю. Д. Тіняков та інші.

Члени більшовицького комітету, розгортаючи свою діяльність, ставили завданням насамперед зміцнити заводські партійні осередки, створити щоденну газету і проводити систематичну пропаганду ідей марксизму серед робітників, солдатів і селян. Ці завдання були успішно здійснені. Вже 10 березня вийшов перший номер газети «Пролетарий» — органу Харківського більшовицького комітету. В цьому номері газети була передрукована резолюція IV з'їзду РСДРП про ставлення до Рад.

У газеті активно співробітничали О. Ємельянов (відповідальний редактор),

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 236, арк. 14.
[2] Газ. «Коммунист», 7 листопада 1921 р.

Россійская Соціаль-Демократическая Рабочая Партія.

Пролетаріи всѣхъ странъ соединяйтесь!

ПРОЛЕТАРІЙ

Органъ Харьковскаго Комитета Р. С.-Д. Р. П.

№ 1. 10 марта 1917 г. Цѣна 5 коп.

Манифестъ.

Что долженъ знать соціаль-демократъ

Перший номер газети «Пролетарий». 10 березня 1917 р.

студент В. Заборенко (секретар), Д. Ерде, Ю. Д. Тіняков, С. І. Покко, П. Рижов та інші.

Велику допомогу редакції подавали М. С. Ольмінський, О. М. Коллонтай, Є. Б. Бош, М. К. Муранов. «Правда», повідомляючи про вихід першого номера газети «Пролетарий», із задоволенням відзначала, що номер зроблений цікаво і, головне, настільки популярно, що кожен робітник, навіть той, що вперше взявся за газету, зрозуміє в ній все — від першого слова до останнього. «Шлемо привіт дорогому собратові — „Пролетарию“, — писала «Правда» [1].

Видавництво «Пролетарий» у 1917 році також видало масовим тиражем «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса та «Листи про тактику» В. І. Леніна.

Найбільш досвідчені й активні члени більшовицької організації зосередили свою роботу на великих підприємствах, серед профспілок міста. На заводі ВЕК, де був найбільший осередок, працювали більшовики А. Ф. Пастер, К. О. Кіркіж, С. І. Покко; на паровозобудівному заводі — Заривайко, Щербина; на заводі Шиманського — О. М. Іванов; на заводі російсько-французького товариства — С. Ф. Буздалін; серед залізничників — О. Г. Скороход, О. К. Сербиченко, І. Ф. Котлов; серед трамвайників — В. Р. Моргунов, І. Я. Сиротенко; у спілці металістів — О. П. Люль, Романович; у спілці будівельних робітників — Костромін; у спілці швейників — Ю. Д. Тіняков. Ці палкі ентузіасти революційної справи несли в робітниче середовище слово більшовицької правди, викривали фальшивих «друзів народу», всіляко намагаючись визволити пролетарські маси з полону угодовських ілюзій.

Вирішальну роль у дальшому розвитку революції відіграли Квітневі тези В. І. Леніна, опубліковані 7 квітня в «Правде», які озброїли партію планом боротьби за перехід від буржуазно-демократичної до соціалістичної революції. У Квітневих тезах В. І. Ленін розробив політичну та економічну платформу партії на новому етапі розвитку революції. Згуртування партії навколо ленінських тез у масштабі всієї країни завершила VII (Квітнева) Всеросійська конференція.

Харківська загальноміська конференція більшовиків, переборюючи опір опортуністично настроєних елементів, також прийняла резолюцію в дусі ленінських тез.

Спираючись на партійний актив, Харківський комітет більшовиків провадив систематичну партійно-політичну роботу в масах, відкрив бібліотеку політичної літератури [2], організував курси агітаторів і пропагандистів. Виступи більшовицьких агітаторів на мітингах і зборах у Робітничому домі, трамвайному депо і на заводах міста мали великий успіх. Особливо популярними були виступи професіональних революціонерів: Г. І. Петровського, Артема, М. К. Муранова, Ю. Д. Тінякова та інших, які повернулись із заслання та еміграції.

Згуртовуючи навколо більшовицьких організацій міста широкі маси трудящих, Харківський комітет РСДРП(б) одночасно приділяв значну увагу військовій підготовці збройних сил революції, створенню бойових робітничих дружин і загонів Червоної гвардії. 11 травня 1917 року відбулося засідання комітету, на якому

---

[1] Газ. «Правда», 17 березня 1917 р.

[2] Перша на Україні більшовицька бібліотека відкрита в Харкові 10 березня 1917 р.

Першотравнева демонстрація в Харкові. 1917 р

прийнято таку постанову: «Створити Червону гвардію в Харкові під безпосереднім керівництвом і контролем Харківського більшовицького комітету; подати на затвердження загальних зборів партійної організації статут Червоної гвардії, передати організацію Червоної гвардії районним комітетам РСДРП(б); доручити представникові Харківського комітету у Виконавчому комітеті Рад робітничих і солдатських депутатів довести до відома комітету про існування на заводах бойових дружин, що перебувають у розпорядженні Харківського комітету РСДРП(б), запропонувати вжити заходів з метою запобігти зазіханням на них з боку міської міліції...» [1].

Для здійснення завдань по створенню надійних збройних сил, відданих революції, при Харківському комітеті РСДРП(б) було засновано військову організацію на чолі з М. О. Глаголєвим, якого згодом замінив голова полкового комітету, прапорщик 30-го піхотного запасного полку активний більшовик М. О. Руднєв. Революційні традиції серед особового складу цього полку були досить міцні. «Ми всі — більшовики»,— говорили солдати, і це були не лише слова. За допомогою агітаторів більшовицької організації 30-го полку Харківський комітет РСДРП(б) проводив значну агітаційну роботу серед інших військових частин Харківського гарнізону. Солдати 1-го мотопонтонного батальйону, 2-ї саперної роти, 15-го інженерного полку та інших дедалі уважніше прислухалися до голосу більшовиків-пропагандистів, на своїх мітингах і зборах вітали лозунги більшовицької партії, вимагали припинити імперіалістичну війну і передати всю владу Радам робітничих і солдатських депутатів.

[1] Газ. «Пролетарий», 13 травня 1917 р.

Події, що відбувалися в місті у травні 1917 року, починаючи від першотравневої демонстрації, яка пройшла під більшовицькими лозунгами, і кінчаючи створенням загонів Червоної гвардії на заводах ВЕК, паровозобудівному, в депо і паровозоремонтних майстернях, свідчили про ідейну перемогу більшовиків у запеклій боротьбі з угодовцями. Лозунг «Вся влада Радам!» набував дедалі ширшої популярності серед трудящих. Більшовицька організація міста мала в своїх лавах напередодні VI з'їзду партії 2400 членів партії, під її керівництвом перебувало понад 1,5 тис. озброєних червоногвардійців. Тісний зв'язок Харківського комітету РСДРП(б) з масами, успіхи агітації давали свої наслідки і в боротьбі за більшовизацію Рад. 7 травня під головуванням М. С. Данилевського відбулося засідання більшовицької фракції, на якому було прийняте рішення, щоб кожне важливе питання роботи Харківської Ради попередньо розглядалось на засіданні фракції. Рішення схвально зустріли робітники заводів. Кампанія часткових виборів і довиборів у міську Раду робітничих і солдатських депутатів, проведена з ініціативи комітету РСДРП(б) у травні, забезпечила їм краще співвідношення сил: до Ради було обрано значно більше депутатів від робітників, а сама більшовицька фракція Ради зросла з 8 до 30 депутатів. Проте більшість у Раді належала ще меншовикам, есерам і бундівцям.

Прагнучи до згуртування сил харківського пролетаріату і зміцнення впливу революційного авангарду на широкі маси трудящих перед лицем нових випробувань, у зв'язку з переходом до наступу контрреволюції, більшовики відновили діяльність районних партійних організацій — Петинської, Холодногірської, Іванівської, Міської.

Для зміцнення керівництва партійними організаціями конференція більшовиків Донбасу і Криворіжжя вирішила створити в Харкові обласний партійний центр. Артема було обрано секретарем обласного комітету РСДРП(б).

Велику роль у мобілізації трудящих на боротьбу проти контрреволюції відіграла газета «Пролетарий». Звертаючись до трудового населення міста, вона 18 червня 1917 року писала: «Революція в небезпеці! Буржуазія переходить в наступ! Готуйтесь дати гідну відсіч контрреволюціонерам! 18 червня — мирна демонстрація наших сил, нашої згуртованості. Виходьте на вулицю всі, хто вважає правильним лозунг „Вся влада Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів!“»[1].

Заклик більшовиків харків'яни сприйняли схвально — на вулиці і площі вийшли тисячі трудящих.

---

[1] Газ. «Пролетарий», 18 червня 1917 р.

Робітники і службовці заводу ВЕК перед виходом на демонстрацію. Харків, 18 червня 1917 р.

Демонстранти Петинського, Міського, Холодногірського, Іванівського районів, робітники заводів ВЕК, Герлях-Пульст, Шиманського, залізничних майстерень, трамвайного парку та інших підприємств ішли з лозунгами: «Вся влада Радам!», «Геть війну!», «Геть десять міністрів-капіталістів!», «Хай живе соціалізм!», «Хай живе III Інтернаціонал!». Багатолюдні мітинги під більшовицькими гаслами відбулися на Павлівській площі та на іподромі. Демонстрації показали високий рівень революційної активності і політичної свідомості робітників і солдатів, всезростаюче довір'я їх до більшовицької партії, до великого вождя революції В. І. Леніна.

Події 3—5 липня в Петрограді — розстріл мирної демонстрації робітників і солдатів за наказом Тимчасового уряду — змінили обстановку і співвідношення класових сил у країні. Закінчився період двовладдя. Владу захопила буржуазія. Есеро-меншовицькі Ради стали придатком буржуазного уряду. Меншовики і есери остаточно перейшли в табір контрреволюції. З партій угоди з буржуазією есери і меншовики перетворились на партії посібників контрреволюції. Харківська Рада не була винятком. Більшість у ній належала угодовським партіям, незважаючи на те, що більшовицька фракція в серпні 1917 року налічувала вже 120 чоловік.

У нових умовах більшовицька партія тимчасово зняла лозунг «Вся влада Радам!», бо він міг бути використаний меншовиками і есерами для маскування їхньої зради народу. Але зняття лозунга не означало відмовлення від Радянської республіки як нового типу держави. «Ради можуть і повинні будуть з'явитися в цій новій революції,— писав В. І. Ленін,— але не теперішні Ради, не органи угодовства з буржуазією, а органи революційної боротьби з нею. Що ми і тоді будемо за побудування всієї держави за типом Рад, це так»[1]. Важливі питання, зв'язані з розвитком революції, включаючи й розробку нової тактики відповідно до нової обстановки, вирішив VI з'їзд РСДРП(б), що націлив партію на підготовку збройного повстання як необхідного засобу повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату. Від харківської організації делегатом на з'їзді був Артем. Більшовики Харкова, як і вся партія, одностайно схвалили і прийняли до неухильного керівництва історичні рішення VI з'їзду. Вони докладали багато зусиль, щоб зміцнити політичний вплив на маси. Цьому значною мірою сприяла газета «Пролетарий». Вона систематично передруковувала статті В. І. Леніна, в яких роз'яснювався політичний зміст липневих подій у Петрограді («Фрази і факти», «Відповідь», «Три кризи»), а також вміщувала статті, що викривали наклепи угодовців на В. І. Леніна, на партію. Газета пропагувала рішення VI з'їзду РСДРП(б), висвітлювала політичне життя країни.

Ніякі підступи ворогів революції не могли звернути їх з ленінського курсу підготовки збройного повстання, повалення влади буржуазії та встановлення диктатури пролетаріату.

Революційна боєздатність харківських більшовиків яскраво виявилась і в ставленні до московської державної наради. Коли в Москві 12 серпня відкрилася державна нарада капіталістів, поміщиків і царського генералітету, скликана Тимчасовим урядом з метою об'єднання сил контрреволюції, харківський пролетаріат був цілком солідарний з пролетарями Москви, Петрограда і всієї країни. Так, робітники паровозобудівного заводу на загальних зборах 19 серпня протестували проти спроб учасників наради видавати її за народне представництво. В резолюції, прийнятій паровозобудівниками, було сказано: «Ми вітаємо робітників Москви, які мужньо вийшли на вулицю, щоб протестувати на весь світ, на всю Росію, проти цього контрреволюційного зборища»[2].

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 166—167.

[2] Харьков в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов. Х., 1947, стор. 146.

Група червоногвардійців у дворі Петинського районного штабу Червоної гвардії. Харків. Жовтень — листопад 1917 р.

У сповнені тривоги дні боротьби з корніловщиною робітники заводів і залізничники Харкова виявили готовність із зброєю в руках боротися за більшовицьку програму, вимагали страти Корнілова та його прибічників. Червоногвардійські загони чисельністю понад 2 тис. навчених бійців на чолі з М. О. Рудневим були підготовлені до рішучих дій проти контрреволюції за встановлення робітничо-селянської влади. Наприкінці серпня 1917 року, на спеціальному засіданні Харківського більшовицького комітету, було прийнято постанову, в якій члени партії закликалися до активної участі в організації бойових дружин.

Революційне піднесення наростало. 14 вересня відбулась демонстрація трудящих, яка пройшла організовано, під більшовицькими лозунгами.

Після демонстрації в Харкові зібралась міська партійна конференція, на якій було обрано новий харківський комітет у складі досвідчених партійних працівників: Артема, С. Ф. Буздаліна, М. С. Данилевського, О. М. Іванова, С. І. Покко, П. Рижова, О. Ємельянова, В. І. Межлаука, М. Л. Рухимовича та інших.

Пролетаріат Харкова, як і робітничий клас усієї країни, гаряче вітав перемогу Великого Жовтня, ленінські декрети, прийняті II Всеросійським з'їздом Рад, і утворення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним.

Харківські більшовики дали чітку настанову, що повинні зробити робітники і солдати міста негайно:

«1. Переобрати харківську міську і районні Ради, які розійшлися з волею харківського пролетаріату та солдатів і з рішеннями II Всеросійського з'їзду Рад.

2. Добитись переходу всієї влади в Харкові до рук новообраних Рад.

3. Озброїтись для захисту пролетарсько-селянської революції від її ворогів.

4. Замінити міліцію робітничою Червоною гвардією.

5. Добитися ліквідації всіх гнізд контрреволюції, розташованих навколо Харкова.

6. Добитися закриття буржуазних газет і конфіскації їх друкарень для потреб робітничої преси.

7. Вимагати від переобраних Рад негайного встановлення робітничого контролю над виробництвом і контролю над банками, а також негайного виконання декрету про передачу селянам поміщицьких земель.

8. Вимагати від теперішньої міської думи — до її переобрання — виконання декрету уряду Народних комісарів про продовольчу справу і т. ін.»[1].

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-1010, оп. 1, спр. 372, арк. 4.

А. М. Константинопольський і О. А. Хмельницький. «Радянську владу на Україні проголошено!». Олія. 1960.

В той час, коли робітники Харкова під керівництвом більшовиків боролися за встановлення в місті влади трудящих, українські буржуазні націоналісти сіяли національну ворожнечу, щоб полегшити боротьбу з соціалістичною революцією. Війська Центральної ради вели бої з червоногвардійськими загонами, переслідували комуністів.

Боротьба за встановлення Радянської влади в Харкові набрала дуже гострого і складного характеру. Одночасно з Радами в Харкові та губернії існували ще старі буржуазні установи; міські думи, земства тощо, які під захистом меншовиків, есерів, української націоналістичної контрреволюції проводили свою роботу, спрямовану проти Рад, на зрив їх революційних заходів. Але всі спроби контрреволюції узурпувати владу в місті зустріли відсіч харківського пролетаріату, згуртованого навколо більшовицької партії. Не допомогли ворогам революції українські буржуазні націоналісти, які оголосили війну трудящим міст і сіл України.

Правильно оцінюючи обстановку, харківські більшовики посилили зв'язок з масами, привели в бойову готовність Червону гвардію та віддані революції військові частини і не дали ворогові роззброїти робітників. Не захопили зненацька харківських більшовиків і контрреволюційний виступ та спроба походу на Харків чугуївських юнкерів. Рішуча відсіч Червоної гвардії і частин революційно настроєного 30-го піхотного полку змусила юнкерів скласти зброю.

Важливим моментом у дальшому згуртуванні революційних сил було відновлення виходу друкованого органу харківських більшовиків — газети «Пролетарий», яка видавалася до 5 жовтня 1917 року, а з 2 листопада почала виходити під назвою «Донецкий пролетарий». Редакторами її були досвідчені партійні працівники О. Ємельянов і Д. Ерде, перший — від обласного комітету, другий — від Харківського міського комітету більшовиків.

Одностайно виступали харківські робітники з підтримкою настанови більшовиків про очищення Рад від зрадників революції. 3 листопада виконком Харківської Ради під тиском робітничих мас змушений був погодитися на проведення перевиборів депутатів там, де побажають цього робітники і солдати. Перевибори проходили 7 і 8 листопада. На тих заводах, де вони відбулися, більшовики здобули перемогу. Наприклад, на заводі ВЕК за більшовиків голосувало 2849 чоловік і було обрано 15 депутатів, за меншовиків — 281 чоловік і обраний 1 депутат, за есерів — 151 чоловік — 1 депутат, за анархістів — 191 чоловік, обраний 1 депутат.

Ці часткові перевибори показали, що робітники заводів — на стороні партії більшовиків і готові підтримувати її політику. Робітники й службовці харківського залізничного вузла 9 листопада 1917 року на доповідь представника Балтійського флоту заявили від імені 6 тис. залізничників: «Визнаючи неминучість боротьби робітників і селян з капіталістами, ми вітаємо відкриту боротьбу за права всіх гноблених, за зміцнення нової народної влади, створеної кров'ю пролетаріату, і пропонуємо представникам Балтійського флоту передати революційному Петрограду, що ми всіма силами і засобами будемо разом з ними вести боротьбу за повне завоювання наших прав, як політичних, так і економічних»[1].

На засіданні Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів 10 листопада було прийнято резолюцію більшовиків, у якій підкреслювалося, що «Харківська Рада робітни-

Будинок, у якому в 1917 році містилась Харківська Рада робітничих і солдатських депутатів.

[1] Харьков в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 165.

Члени першого Радянського уряду України.

Артем (Ф. А. Сергєєв)

С. С. Бакинський

Є. Б. Бош

чих і солдатських депутатів вітає повалення робітниками, солдатами і матросами буржуазно-контрреволюційного уряду, очолюваного Керенським. Вітає всі резолюції, прийняті II з'їздом Рад, і визнає обраний ним ЦВК законним органом»[1].

Завдання тоді полягало в тому, щоб позбавити ворогів революції збройної сили і переобрати есеро-меншовицький виконком Ради.

Розкриваючи значення цих завдань, Артем на пленумі обласного виконавчого комітету Рад, що відбувся у листопаді 1917 року, підкреслював: «Ми, представники Рад, зобов'язані рішуче стояти на боці Рад, за всю владу Радам, проти контрреволюційних спроб скинути цю владу і замінити її тим, що вже збанкрутувало. Тільки при наявності влади Рад будуть проведені в життя закони, корисні для робітничого класу та біднішого селянства»[2].

Робітники Харкова розуміли відповідальність моменту й активно готувалися до рішучих дій, щоб встановити в місті Радянську владу. На заводах відбувалися багатолюдні мітинги і збори, створювались нові робітничі бойові дружини. 23 листопада харківські залізничники на загальних зборах прийняли резолюцію, в якій вимагали, щоб уся влада на місцях перейшла до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, а також «скорішого скликання Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»[3].

Обстановка дедалі ускладнювалась, над Харковом нависла загроза контрреволюційного виступу гайдамацьких банд Центральної ради. В районі Бєлгорода групувалися корніловсько-каледінські білогвардійські війська. Меншовики та есери з метою ліквідації революційних завоювань трудящих всіляко допомагали здійсненню намірів контрреволюції щодо захоплення Харкова.

В цей напружений період боротьби за встановлення Радянської влади на допомогу українському народу прийшов великий російський народ. Наприкінці листопада 1917 року до Харкова з Радянської Росії було направлено 1700 революційно настроєних солдатів, більше тисячі червоногвардійців, 5 підрозділів артилеристів і саперів, надіслано бронепоїзд у повній бойовій готовності, 2 тис. гвинтівок, 150 тис. патронів, а через деякий час — ще 100 ящиків гвинтівок і 170 ящиків патронів. До Харкова відряджено досвідчених партійних працівників, а також загін пітерських робітників і матросів Балтійського флоту на чолі з Р. Ф. Сіверсом.

1 грудня 1917 року на засіданні Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів переважною більшістю голосів було прийнято більшовицьку резолюцію про перехід влади до рук Рад.

В ніч на 3 грудня червоногвардійські загони і революційно настроєні частини гарнізону при масовій підтримці робітників міста захопили всі важливі військові

[1] Газ. «Донецкий пролетарий», 18 листопада 1917 р.
[2] Харьков в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 166.
[3] Газ. «Донецкий пролетарий», 26 листопада 1917 р.

В. П. Затонський Ю. М. Коцюбинський Г. Ф. Лапчинський М. О. Скрипник

й господарські об'єкти. 10 грудня було роззброєно автобронедивізіон, 28-й піхотний полк та інші військові частини, на які спиралася Центральна рада. Слідом за цим червоногвардійські загони розгромили юнкерів та корніловсько-каледінські війська під Бєлгородом.

Пролетарський Харків став центром зосередження відданих революції сил, опорним пунктом боротьби трудящих за встановлення Радянської влади на Україні. Робітничий клас Харкова, його партійна більшовицька організація одними з перших на Україні підтримали вимогу більшовицької фракції Київської Ради робітничих і солдатських депутатів про скликання Всеукраїнського з'їзду Рад як вищого органу влади трудящих.

У Харкові і відбувся 11—12 грудня 1917 року історичний І з'їзд Рад України. На ньому обговорювалися такі питання: про поточний момент; про організацію влади на Україні; про самовизначення України. З'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет Рад України і затвердив склад Радянського уряду України, Народний Секретаріат, до якого ввійшли: Артем, Є. Б. Бош, В. П. Затонський, М. О. Скрипник та інші. І з'їзд Рад України проголосив Україну республікою Рад. Центральну раду було оголошено поза законом.

Рада Народних Комісарів, очолювана В. І. Леніним, 16 грудня 1917 року надіслала вітання Радянському урядові України. В цьому історичному документі сказано: «Вітаючи створення в Харкові істинно народної Радянської влади на Україні, вбачаючи в цій робітничій і селянській Раді справжній уряд Народної Української республіки, Рада Народних Комісарів обіцяє новому уряду братньої республіки повну і всебічну підтримку в справі боротьби за мир, а також у справі передачі всіх земель, фабрик, заводів та банків трудящому народу України.

Хай живе влада робітничих, селянських та солдатських Рад. Хай живе братерство робітників, солдатів та селян України і Росії»[1].

В цьому привітанні виявились нові, соціалістичні взаємовідносини між народами, їхня пролетарська солідарність і глибока віра в невичерпні сили народу.

Рішення з'їзду мали надзвичайно велике значення для дальшого розгортання боротьби трудящих всієї України проти Центральної ради.

Вигнанням Центральної ради з Києва 26 січня 1918 року було завершено перемогу соціалістичної революції на Україні.

Повідомляючи Раднарком РРФСР про перемогу Радянської влади, Український Радянський уряд підкреслив: «Кров українських і російських робітників та селян, пролита в ім'я робітничої революції на Україні, назавжди освятила братній союз між трудовими масами Великоросії та України. Вони не стерплять ніякого замаху з боку буржуазії на цей союз»[2]. 30 січня 1918 року Український Радянський уряд переїхав із Харкова до Києва.

[1] Газ. «Известия», 17 грудня 1917 р.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 1, спр. 2, арк. 37.

У Харкові, як і по всій країні, після встановлення Радянської влади був знищений старий державний апарат і створені нові, радянські органи — Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, Військово-революційний комітет, робітничо-селянська міліція. Молода Радянська влада викорчовувала залишки контрреволюції, налагоджувала роботу підприємств, встановлювала робітничий контроль і 8-годинний робочий день, організовувала постачання населенню продовольства, забезпечувала робітників квартирами, переселяла їх у центральні квартали міста, дбала про розвиток нової, радянської культури.

Велику допомогу українському народові подавав братній російський народ. Так, у грудні 1917 року в Харків на ім'я Народного Секретаріату України з Москви було надіслано 30 вагонів взуття. З свого боку трудящі Харкова допомагали трудящим Росії, зокрема центральних губерній, у подоланні продовольчих труднощів. Взаємодопомога народів-братів сприяла поступовому налагодженню нового життя, відбудові народного господарства.

Однак незабаром внутрішні і зовнішні вороги Радянської влади нав'язали війну країні Рад, змусили трудящих перервати мирне соціалістичне будівництво. «Всім відомо,— писав В. І. Ленін,— що війна ця нам нав'язана»[1].

У відповідь на декрет-відозву «Соціалістична вітчизна в небезпеці», прийнятий Радою Народних Комісарів у зв'язку з розпочатим 18 лютого 1918 року наступом австро-німецьких військ, в обозі яких поверталась на Україну Центральна рада, харківська більшовицька організація 22 лютого у своєму зверненні до робітників та всіх трудящих міста і губернії закликала згуртовуватися для боротьби проти навали контрреволюції. На заводах і в залізничних майстернях розгорнулась організація збройних загонів. Керовані більшовиками профспілки металістів, залізничників, деревообробників та інші проводили запис добровольців до лав Червоної Армії. Наприкінці лютого 1918 року був створений 1-й робітничо-селянський полк, а в березні—1-й пролетарський кулеметний полк, 1-й кінно-партизанський загін, робітничо-селянська кінна бригада та інші частини.

Для керівництва революційними військовими силами в ніч на 4 березня 1918 року на загальних зборах усіх військово-революційних організацій Харкова був утворений надзвичайний штаб Донецько-Криворізького басейну. У зв'язку з загрозливим становищем на всіх фабриках і заводах проводилася мобілізація робітників-чоловіків від 18 до 50 років, здатних носити зброю.

Поряд з підготовкою робітників міста до збройної боротьби проти німецьких інтервентів йшла підготовка до евакуації в Самару заводів оборонного значення. Героїчна оборона на підступах до Харкова затримала наступ німецьких військ і створила можливість для евакуації промислового устаткування та інших матеріальних цінностей. Велику роботу по організації відсічі окупантам і евакуації майна провів надзвичайний представник Раднаркому РРФСР на Україні Г. К. Орджонікідзе.

Будинок, де перебував перший Радянський уряд України з грудня 1917 до січня 1918 р. Харків. Фото 1961 р.

Наприкінці лютого 1918 року народний комісар у військових справах РРФСР М. І. Подвойський наказав відділу формування Військової комісії по організації Червоної Армії надіслати 100 інструкторів і 500 артилеристів до Харкова. Одночасно було виділено 22 596 тис. крб. для невідкладних потреб по організації оборони міста.

В запеклих боях з окупантами та частинами українських буржуазних націоналістів

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 48.

Група партійних і радянських працівників Харкова перших років радянського будівництва (П. А. Кін, К. М. Гулий, Б. Й. Магідов, К. О. Кіркіж, С. Ф. Буздалін, С. І. Покко та інші).

трудящі України виявили масовий героїзм, але під натиском переважаючих сил ворога Червона Армія 8 квітня 1918 року змушена була тимчасово залишити Харків.

Харківські червоногвардійські робітничі полки, що становили один з ударних загонів збройних сил молодої Української Радянської республіки, відійшовши на схід, взяли участь в обороні Царицина.

Німецькі загарбники встановили колоніальні порядки і режим кривавого терору. Вдершись до міста, окупанти чинили розправу над мирним населенням. Ось одне з багатьох оголошень німецького командування, які розвішувались тоді на вулицях міста: «Німецьким польовим судом 24 червня 1918 року жителі Харкова Прокіп Пономаренко і Микола Мирошниченко засуджені до смертної кари через розстріл. Вирок сьогодні виконано»[1]. Чимало жителів міста знищили окупанти і без вироків польових судів.

У дуже тяжких умовах окупаційного режиму доводилося працювати харківським більшовикам-підпільникам. Важливу роль у розгортанні підпільної роботи в тилу ворога відіграв І з'їзд КП(б)У (липень 1918 року), на якому були представлені і 6 делегатів від трьох партійних організацій Харківської губернії. Обраний з'їздом ЦК КП(б)У багато допомагав більшовицькому підпіллю Харківщини. За його завданням до Харкова були направлені: Я. Б. Гамарник, О. І. Руденко, С. В. Косіор, Ю. М. Коцюбинський та інші. На підпільній роботі в Харкові також працювали: І. Я. Грязєв, В. Ф. Логинов, Г. Л. Сапожников та інші. Після з'їзду в складі Харківської партійної організації, яка налічувала 300 чол., оформилися районні організації. Був створений губернський комітет КП(б)У.

Активно боролися з ворогом більшовики-підпільники І. К. Дудко (Петинський) — голова Петинського районного підпільного комітету і член губернського революційного комітету, М. С. Тевелєв — один з керівників харківської більшовицької організації, М. М. Кабаненко — член Харківського підпільного губкому і голова революційного комітету, М. Безчетвертний — голова губкому, делегат І і II з'їздів КП(б)У, та багато інших мужніх борців за щастя народу.

Під керівництвом більшовиків у Харкові відбувалися страйки робітників, здійснювалися диверсійні акти на промислових об'єктах, створювалися повстанські і партизанські загони, видавалась підпільна література: листівки, журнал «Голос металіста» — орган крайового бюро спілки металістів—та інші. 1 травня 1918 року на вулицях Харкова відбулася демонстрація, під час якої трудящі несли плакати: «Геть розстріли робітників!», «Вся влада Радам!». Активну участь у загальному страйку залізничників взяли залізничники Харкова. У перший день страйку харків'яни на чолі з М. М. Кабаненком вивели з ладу 11 паровозів.

Намагаючись усіма силами перешкодити розвитку революційної боротьби, німецька розвідка і петлюрівська варта наприкінці серпня особливо посилили переслідування більшовиків. Було заарештовано багатьох партійних працівників. М. С. Тевелєв

[1] Харківський державний історичний музей, фонд листівок, інв. № 3/794.

Група бійців Першого Радянського Червоного полку. Харків. 1918 р.

та Є. І. Предіт (робітник заводу ВЕК) після жорстоких катувань були розстріляні.

Жорстокий режим, встановлений німецькими окупантами в Харкові, не зломив волі робітників до опору.

Протягом жовтня і листопада харківські більшовики організували страйк на паровозобудівному заводі, а також у залізничних і трамвайних майстернях. 7 листопада, на честь першої річниці Жовтня, страйкували всі трудівники міста. Посилились саботаж і диверсії. Партизани вивели з ладу кілька залізничних мостів на лінії Харків — Мерефа. По всій Україні наростав могутній повстанський рух проти німецьких окупантів.

Після анулювання грабіжницького Брестського мирного договору на допомогу українському народу, який повстав на визвольну війну проти іноземних загарбників, знову прийшов російський народ. 17 листопада 1918 року, за рішенням ЦК РКП(б) і РНК РРФСР, була створена Реввійськрада Українського фронту. На Україну направлялися загони Червоної Армії, надсилалися зброя, боєприпаси.

Буржуазні націоналісти після краху німецької окупації, намагаючись утримати владу, уклали нову ганебну угоду, цього разу з американськими та англо-французькими інтервентами. Вороги українського народу, створивши петлюрівську Директорію, намагалися за допомогою нових господарів зберегти на Україні буржуазний лад.

Широкі маси трудящих піднялися на боротьбу проти нових поневолювачів України. 1 січня 1919 року в Харкові почалося повстання робітників проти Директорії. Об'єднаним ударом повсталих робітників та бійців 2-ї Української радянської дивізії 3 січня місто було визволено від петлюрівців. У січні сюди переїхав Радянський уряд України і ЦК КП(б)У. Харків став головною опорною базою революційних сил республіки.

В лютому 1919 року тут відбулася губернська партійна конференція, на якій було обрано губернський комітет КП(б)У. До складу його ввійшли Я. Б. Гамарник, Л. Й. Картвелішвілі, П. А. Кін та інші.

Спираючись на досвід Радянської Росії, трудящі України під керівництвом Комуністичної партії приступили до відбудови економіки й культури. У березні 1919 року в Харкові відбувся III з'їзд КП(б)У. Цього ж місяця відбувся і III з'їзд Рад України. В роботі цього з'їзду взяли участь голова ВЦВК Я. М. Свердлов, представники Рад Латвії та Естонії. З'їзд прийняв першу Конституцію УСРР, взявши за зразок Конституцію Радянської Росії.

Харківські робітники налагоджували виробництво, енергійно боролися з рештками контрреволюції, допомагали селянам у створенні комітетів селянської бідноти в губернії та в організації перших колективних господарств, у заснуванні нової радянської школи.

Влітку 1919 року трудящим Харкова знову довелося взятися за зброю. Мирна праця була перервана навалою білогвардійської армії царського генерала Денікіна.

Почалась мобілізація на денікінський фронт. Уже в першій декаді червня на

Донецьку ділянку фронту було відправлено загін із 500 комуністів. Одночасно відбувалась мобілізація населення на будівництво укріплень навколо міста. Під ленінським гаслом «Всі на боротьбу з Денікіним!» пліч-о-пліч з ветеранами революційної боротьби йшли харківські комсомольці.

Зародження комсомольської організації міста проходило в період напруженої боротьби пролетаріату і трудящого селянства за перемогу соціалістичної революції і встановлення Радянської влади.

Поширення в Харкові у травні 1917 року схваленої В. І. Леніним статті Н. К. Крупської «Як організуватися робітничій молоді» та опублікованого водночас у «Правде» примірного статуту спілки робітничої молоді було серйозним поштовхом для об'єднання молоді міста та губернії. На великих підприємствах виникали згуртовані групи, які провадили роботу по створенню самостійної організації пролетарської молоді.

Наприкінці вересня — на початку жовтня 1917 року виникла ініціативна група по створенню спілки робітничої молоді Харкова. До неї ввійшли С. Височенко, А. Зінов'єв, Л. Полоцький, Є. Понтус, О. Репельська та інші.

26 листопада відбулися міські установчі збори по створенню соціалістичної спілки робітничої молоді, яка працювала б під керівництвом більшовицької організації.

Підпільні молодіжні групи брали активну участь у поширенні листівок. Комсомольці виступали як агітатори, були зв'язківцями.

Формування Харківської комсомольської організації було завершено на загальноміській конференції 11—12 березня 1919 року.

Слава перших харківських комсомольців — учасників боротьби за встановлення і зміцнення Радянської влади — житиме у віках. У грудні 1917 року у боях за визволення Донбасу від каледінських банд загинув Л. Полоцький. У січні 1918 року в нерівному бою з білокозаками на станції Гуково загинув смертю хоробрих один з ватажків-червоногвардійців сімнадцятирічний С. Сокіл.

Коли нависла загроза денікінської навали, всі делегати, обрані на І Всеукраїнський з'їзд комсомолу від Харкова, одержали гвинтівки і пішли на фронт.

Все ж озброєні до зубів білогвардійці після дводенних запеклих боїв 25 червня 1919 року захопили місто.

Нещадним терором білогвардійці намагалися встановити контрреволюційно-монархічний режим військової диктатури. Робітничі та профспілкові організації були заборонені, українські школи закриті. Сотні невинних людей зазнали репресій. Особливо переслідувались комуністи і комсомольці, радянські і профспілкові працівники. Денікінці повісили робітників заводу ВЕК, учасників більшовицького підпілля П. П. Авотіна і Я. М. Аболіна. По-звірячому закатували керівників й активістів більшовицького підпілля — П. Ф. Слинька, М. І. Чорного і О. М. Макарова. В жовтні 1919 року денікінська контррозвідка схопила вихованця харківського залізничного депо комсомольця Ваню Минайленка і кинула його у в'язницю. Через кілька днів уночі 26 смертників, і в їх числі Ваню Минайленка, вивезли до Григорівського бору. Засуджені до страти дружно заспівали: «Это есть наш последний и решительный бой...». Полковник, який керував розправою, вийшов з тачанки і наказав черговому офіцерові конвою поставити засуджених біля заздалегідь викопаних ям і, глянувши на горду постать Вані Минайленка, звелів «цього комсомольця-більшовика закопати живцем». Денікінські кати штовхнули Ваню в яму і закидали землею. Тепер у Григорівському бору, на місці, де денікінці розстріляли сотні борців за свободу, стоїть пам'ятник безстрашним героям.

Але всі зусилля контрреволюції придушити революцію були марні. На зміну бійцям, що гинули в катівнях контррозвідки, ставали нові герої більшовицького підпілля, і боротьба розгорталась ще з більшим завзяттям

Для організації партизанського руху та проведення підпільної партійної роботи в тилу у Денікіна 19 липня 1919 року було створено Зафронтбюро ЦК КП(б)У, на

Вступ частин Червоної Армії до Харкова. 11 грудня 1919 р.

чолі з С. В. Косіором. За час своєї діяльності до 10 грудня 1919 року Зафронтбюро направило для роботи в денікінському тилу 1393 чол., з них 1336 комуністів, у т. ч. від Харківської партійної організації — 43 комуністи. Велику допомогу українському народові в боротьбі проти Денікіна подав братній російський народ. Одинадцять партійних організацій Російської Федерації послали своїх комуністів у розпорядження Зафронтбюро. Лише московська партійна організація направила 30 членів партії[1]. До Харкова на підпільну роботу Зафронтбюро відрядило 23 чоловіки.

Під час переможного наступу Червоної Армії, 11 грудня 1919 р., Харків був визволений від білогвардійців. Сюди переїхав уряд, і Харків став столицею Української РСР. У цей день створено Всеукраїнський Революційний Комітет[2]— надзвичайний орган, до якого перейшла законодавча і виконавча влада на Україні. Головою Всеукрревкому був обраний Г. І. Петровський. Під керівництвом Комуністичної партії України Всеукраїнський Революційний Комітет здійснив заходи по мобілізації трудящих на допомогу Червоній Армії для завершення розгрому Денікіна, по створенню органів Радянської влади у визволених районах України, по ліквідації відновленого денікінцями поміщицького землеволодіння і передачі землі трудовому селянству, а також по здійсненню націоналізації промисловості і розвитку культурного будівництва. Відновили свою діяльність партійні і радянські органи. 21 грудня приступив до роботи Харківський губком КП(б)У, який виступив організатором трудящих у їх боротьбі за відбудову господарства.

Однією з форм залучення трудящих до активної участі в господарському будівництві були комуністичні суботники. Палкий відгук у серцях харків'ян знайшло звернення ЦК КП(б)У до всіх робітників, робітниць, червоноармійців, селян із закликом взяти найактивнішу участь у трудових комуністичних суботниках, які проводилися по всій країні за почином комуністів депо Москва-Сортувальна.

---

[1] «Український історичний журнал», 1964, № 6, стор. 94—97.

[2] Після визволення всієї території України у лютому 1920 року Всеукрревком припинив свою діяльність і відновилася робота Президії ВУЦВК і РНК України.

За перші три місяці після визволення міста від денікінців було проведено 11 суботників і недільників. Особливо масовим був загальноміський недільник 14 березня 1920 року, присвячений пам'яті Т. Г. Шевченка. В ньому взяло участь 11 тис. робітників підприємств і 3 тис. залізничників. У цей день, зокрема, було розвантажено 690 вагонів з продовольством і 200 вагонів з паливом. На одному з суботників у березні 1920 року з харків'янами працювали М. І. Калінін і Г. І. Петровський.

М. І. Калінін і Г. І. Петровський на суботнику. Березень 1920 р.

Разом з партійними організаціями велику роботу по залученню трудящих до активної участі в господарському будівництві здійснювали профспілки.

Завдяки наполегливій праці вже на початку 1920 року були досягнуті перші успіхи у відродженні промисловості Харкова і залізничного транспорту. Цьому значною мірою сприяла Українська трудармія, Рада якої була утворена 21 січня 1920 року за угодою між Раднаркомом РРФСР і Всеукрревкомом.

Допомога трудармії місту була особливо важлива, якщо врахувати, що чисельність кадрових робітників у Харкові набагато зменшилася за роки революції і громадянської війни. Адже з робітників-комуністів формувалися Харківський комуністичний полк, більшовицьке підпілля, партизанські загони і частини особливого призначення для боротьби з бандитизмом.

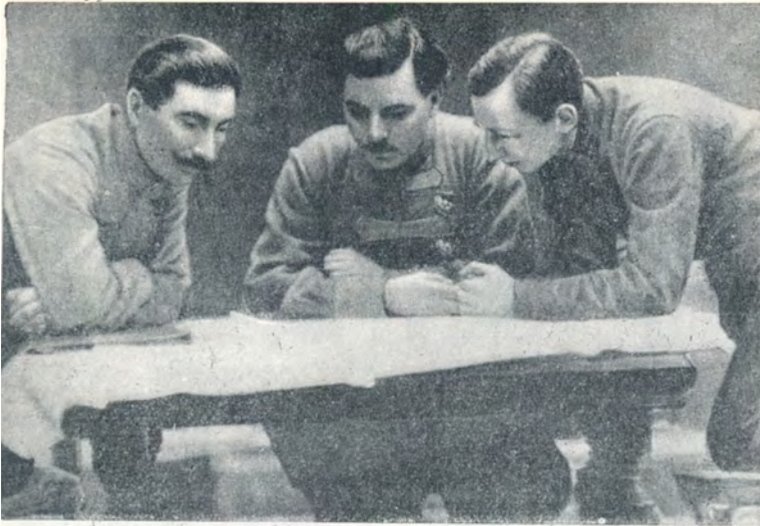
В ході боротьби за відбудову народного господарства трудящі Харкова ще тісніше згуртовувалися навколо Комуністичної партії. Думи і почуття десятків тисяч харків'ян були висловлені в написі на прапорі, який подарували VI конференції КП(б)У безпартійні робітники депо станції Харків Південної залізниці: «Ми, безпартійні робітники, віримо Комуністичній партії і сміливо підемо за нею на боротьбу за соціалізм!».

Харків'янам, як і всьому радянському народу, доводилось і працювати біля верстатів, і братися до зброї, щоб подолати ворогів молодої республіки Рад. І на польському фронті, і в боротьбі проти Врангеля брали участь харківські робітники. З ініціативи губкому КП(б)У провадилися тижні допомоги фронту, під час яких трудящі працювали понад робочий час одну — дві години і відраховували у фонд допомоги фронту одноденний заробіток. Велику роботу в цей період у Харкові провадив командуючий збройними силами України, заступник голови Раднаркому УРСР М. В. Фрунзе.

Молодь пролетарського Харкова не відставала від загартованого в боротьбі за владу Рад старшого покоління робітничого класу. Петинський РК КСМУ в 1920 році виступив ініціатором створення комсомольського бронепоїзда. Цей «Бронепоїзд № 93 Комуністичної Спілки Молоді України» після короткочасного навчання його молодіжної команди було направлено на польський фронт.

Після закінчення громадянської війни відбудова економіки і культури міста значно прискорилась.

Вирішальною умовою відбудови народного господарства стала боротьба за підвищення продуктивності праці. Робітники виявляли неабияку ініціативу. Ось

Командарм С. М. Будьонний, член Реввійськради армії К. Є. Ворошилов та А. С. Бубнов за картою. Харків. 1921 р.

один з багатьох прикладів: власними силами колектив Харківського паровозобудівного заводу розпочав переобладнання нового тракторного цеху. Партійна організація заводу очолила змагання за успішне налагодження тракторобудування — надзвичайно важливого і ударного завдання в справі забезпечення потреб сільського господарства. Завдяки творчій ініціативі й ентузіазму робітників та інженерно-технічних працівників було досягнуто успіху. 1 травня 1924 року ХПЗ випустив перший трактор «Комунар».

Робітники заводів міста працювали, не шкодуючи сил. Їх трудовий героїзм сприяв тому, що в 1926 році продуктивність праці зросла: на ХПЗ — на 22 проц., на заводі «Серп і молот» — на 25, на ХЕМЗі — на 14 процентів і т. д. Тільки на ХПЗ економія від раціоналізації виробництва становила понад мільйон карбованців.

Свідомість того, що кожний працює тепер на себе, на свою рідну державу, щоденно породжувала все нових і нових героїв праці. Громадськість, партія і уряд оточували робочу людину пошаною та увагою. У травні 1921 року в театрі «Міссурі» в урочистій обстановці відзначено роботу 312 ветеранів промислових підприємств, 43 з них вручено урядові атестати Героїв праці. Сотні передовиків фабрик і заводів Харкова були занесені на заводські Дошки Пошани, нагороджені грамотами й преміями та трудовими дипломами.

За досягнення високої продуктивності праці 7-а тютюнова фабрика була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора УСРР. Тоді ж високі урядові нагороди — ордени Трудового Червоного Прапора УСРР — були вручені кращій робітниці канатного заводу Н. П. Ткачовій та передовику депо станції Основа І. Я. Корольову.

Захоплюючись досягненнями трудящих Радянського Союзу, які за короткий період підняли з руїн промисловість, представник норвезької робітничої делегації Фосс на мітингу, організованому колективом ХПЗ на честь приїзду групи робітників зарубіжних країн, сказав: «Ми бачимо, як ви відбудовуєте свою промисловість. На такі героїчні вчинки здатний тільки робітничий клас, який взяв владу в свої руки». Японський робітник Кавасі, що виступив після норвежця, підкреслюючи міжнародне значення трудових успіхів робітничого класу СРСР, заявив: «Ваші заслуги перед революцією великі не тільки тим, що ви визволили себе, але й тим, що ви працюєте для визволення інших країн»[1].

Допомагаючи вишукувати засоби підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції, партійні організації виступали проти тих, хто намагався вийти з господарських труднощів, спричинених кризою збуту, шляхом скорочення виробництва. Так, на пленумі Петинського райкому 23 лютого 1923 року секретар Харківського губкому КП(б)У К. О. Кіркіж та інші гостро критикували відповідальних працівників «Укртрестсільмашу» за їхні шкідливі розмови про необхідність

---

[1] Газ. «Комуніст», 3 грудня 1925 р.

Г. І. Петровський серед текстильників у день 11-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Харків. 1928 р.

згорнути виробництво і навіть закрити такий великий завод сільськогосподарського машинобудування, як «Серп і молот»[1].

У складній і напруженій обстановці відбудовного періоду до труднощів, пов'язаних з розрухою в народному господарстві, наприкінці 1920 року додалися ще й внутріпартійні. В цей важкий час проти ленінської лінії в питанні про роль профспілок у побудові соціалістичного суспільства виступили троцькісти і нав'язали партії дискусію.

Рішучу відсіч троцькістам дала Харківська партійна організація, яка з самого початку дискусії виступила на захист генеральної лінії партії[2].

XIII конференція РКП(б), що відбулася 16—18 січня 1924 року, підбивши підсумки дискусії, прийняла постанову залучити до партії протягом року не менш як 100 тис. нових членів з числа корінних пролетарів. Таке рішення диктувалося необхідністю «збільшити що б то не стало кількісно пролетарське ядро партії і питому вагу його в усій політиці партії»[3].

Встановлений конференцією строк був скорочений у зв'язку з подією, яка вразила весь світ. 21 січня 1924 року помер В. І. Ленін. Глибокий сум охопив усіх трудящих, які втратили свого великого вчителя і вождя. Проте смерть Леніна не викликала серед народу нашої країни паніки, на яку розраховували її вороги. На траурних мітингах і зборах, що відбувалися в ті дні на підприємствах, робітники, висловлюючи від усього серця свою відданість Комуністичній партії, давали клятву не шкодувати сил для виконання заповітів Ілліча.

Особливо характерною щодо цього є резолюція, прийнята 23 січня 1924 року на траурних зборах робітників паровозобудівного заводу. «Фізично Ленін помер,— сказано в ній,— але він живе у наших серцях, в серцях усіх трудящих, і жити він буде вічно. Великого вождя ніхто окремо не замінить, зміна йому — ми всі, наші дужі руки, наша колективна воля, наша зростаюча молодь. Нашому авангардові — славній, героїчній Комуністичній партії, побудованій генієм Ілліча,— ми говоримо: „Жодної секунди сумнівів і вагань не повинно бути у вашому середовищі, як сталева стіна, ви повинні бути тверді і неухильно здійснювати великі заповіти нашого

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 15, оп. 1, спр. 19, арк. 40.
[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 126, спр. 381, арк. 341.
[3] КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, К., 1954, ч. 1, стор. 732.

і вашого вчителя. Нехай наша клятва пролунає по всьому світу і сколихне революційний гнів і героїзм усіх робітників, усіх селян, усіх знедолених"»[1].

Виявом великої любові до Ілліча, відданості пролетарській справі, випестуваній Леніним Комуністичній партії був масовий вступ робітників харківських заводів до лав партії у дні ленінського призову. По місту було прийнято 2706 робітників, що становило 77,2 проц. усіх нових членів партії по губернії. Тісно згуртувавшись навколо партійних організацій, робітники харківських підприємств виявили велику творчу енергію в боротьбі за виконання заповітів великого Леніна.

Важливою умовою успішної діяльності промисловості міста у відбудовний період був дальший розвиток трудового героїзму, творчої ініціативи і підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу. Велику роль в активізації мас відіграли збори і виробничі наради трудящих провідних підприємств Харкова. У березні 1924 року почала працювати виробнича нарада в котельному цеху паровозобудівного заводу[2]. Через два місяці тут уже функціонувало шість цехових виробничих нарад, причому в роботі кожної з них брали участь до 200 чоловік. Стільки ж цехових виробничих нарад було в цей час і на заводі «Світло шахтаря»[3]. Робота виробничих нарад на паровозобудівному заводі «Серп і молот» та деяких інших заводах міста розгорталась успішно, і Харківська губпрофрада вирішила організувати виробничі наради на всіх інших підприємствах. Така лінія губпрофради була одностайно схвалена проведеною в середині червня 1924 року загальноміською конференцією фабзавкомів та профделегатів-активістів[4].

Питанню підвищення продуктивності праці був присвячений розширений Пленум ЦК КП(б)У, який відбувся в Харкові 27 вересня 1924 року. З доповіддю про хід відбудови народного господарства і дальші завдання виступив голова Раднаркому УРСР В. Я. Чубар.

Високі темпи зростання випуску продукції особливо яскраво видні на прикладі провідних підприємств міста. Якщо паровозобудівний завод на кінець 1922 року дав країні 17 нових паровозів, що становили третину продукції, випущеної в 1911 році, то за 1925/26 народногосподарський рік — 95 паровозів. Вартість продукції заводу «Серп і молот» на кінець відбудовного періоду більш як у три рази перевищила довоєнний рівень. Підприємство зайняло друге місце серед заводів сільськогосподарського машинобудування в Радянському Союзі.

Значно збільшилась питома вага валової продукції промисловості Харкова в республіканському виробництві. Продукція машинобудівних і металообробних підприємств міста на кінець відбудовного періоду становила 20 проц. загальнореспубліканського виробництва.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 1024, арк. 216.
[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 126, спр. 381, арк. 803.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 1084, арк. 19.
[4] «Вестник профдвижения Украины», 1924, № 42, стор. 62.

Члени партійного осередку Харківських вагонних майстерень. Харків. 1928 р.

Ще більшу роль у загальносоюзній і республіканській промисловості у випуску відповідної продукції відігравали окремі великі заводи — ХПЗ, ХЕМЗ, «Серп і Молот», канатний та деякі інші.

IX з'їзд КП(б)У, який відбувся в Харкові 6—12 грудня 1925 року, відзначив, що на Україні, як і в цілому по Радянському Союзу, закінчувалась відбудова народного господарства. З'їзд одностайно схвалив лінію партії на соціалістичну індустріалізацію країни і намітив заходи щодо посилення розвитку важкої індустрії в республіці. Харківська партійна організація, яка на кінець 1926 року налічувала у своїх рядах 20 тис. комуністів, відігравала важливу роль у боротьбі трудящих міста за соціалістичну індустріалізацію. На підприємствах створювалися цехові партійні осередки і партійні групи. Боротьба за режим економії, за підвищення продуктивності праці на основі раціоналізації виробництва, зміцнення трудової дисципліни, поширення передового досвіду були в центрі уваги первинних, районних, міської та окружної партійних організацій.

М. І. Калінін серед членів правління клубу швейників. Харків. 1925 р.

Дальшому розвитку сприяло проведення грошової реформи 1922—1924 рр. Для впорядкування торгівлі важливе значення мали товарні біржі, зокрема харківська товарна біржа. У місті функціонувало багато магазинів Всеукраїнського пайового товариства «Ларьок», яке виникло у 1922 році. Чималу роль у пожвавленні товарообміну відігравали харківські ярмарки. У зв'язку з відкриттям харківського Хрещенського ярмарку була видана пам'ятка Хрещенського ярмарку, на обкладинці якої писалось: «Тісний союз селянина і робітника — оплот Радянської влади».

Активно сприяло зміцненню союзу міста з селом Харківське товариство змички міста з селом. Воно проводило конференції, допомагало розгортанню шефської роботи в селах області.

Дружно провели харків'яни передплату на першу позику «Індустріалізації народного господарства СРСР» у 1927 році. Реалізація позики в місті проходила в обстановці великого політичного піднесення під лозунгом: «Позика Дніпрельстану».

У 1929 році було прийнято перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР. Харків став однією з важливих ділянок соціалістичного будівництва на Україні, а згодом перетворився на великий центр передового радянського машинобудування.

У роки індустріалізації та довоєнних п'ятирічок у місті будувались нові і реконструювалися всі старі підприємства. Скрізь відчувався наростаючий пафос великої будови, де вирувало творче життя, сповнене трудового героїзму десятків тисяч робітників і передової частини інженерно-технічної інтелігенції. 24 липня 1927 року харків'яни урочисто відзначили день закладення фундаменту електростанції Харківського району (див. Есхар), яка повинна була постачати електроенергію промисловості міста. Її проектна потужність становила 91 тис. квт. (першої черги — 44 тис. квт.). Перший струм електростанція дала в березні 1930 року.

Начальник тракторобуду, пізніше директор ХТЗ П. І. Свистун.

У травні 1930 року розгорнулося будівництво первістка першої п'ятирічки — тракторного заводу. Харківському тракторобуду подавалась всенародна допомога. Понад 100 підприємств країни виготовляли для нього устаткування. На ленінградському заводі «Красный путиловец» і на Сталінградському тракторному заводі навчались майбутні технічні кадри ХТЗ. Велику допомогу в будівництві ХТЗ подали трудящі міста. Лише в серпні 1930 року в суботниках і недільниках на тракторобуді брало участь понад 20 тис. харків'ян.

15-тисячний колектив будівників ХТЗ в боротьбі за своєчасний пуск заводу демонстрував зразки трудового героїзму. Бригада мулярів комсомольця А. Л. Мікуніса досягла рекордної швидкості кладки цегли — 9500 штук на кожного робітника за зміну при нормі 700 штук. Це був світовий рекорд. Бригади бетонярів Г. Г. Марусіна, Осокіна і Місягіна восени 1930 року давали по 120—130 бетонозамісів (замість 30—40). Весною і влітку 1931 року вони почали видавати по 661, 801, нарешті по 937 замісів бетону за зміну, перекривши найвищі світові показники.

Залізним виконробом називали на будівництві ХТЗ старого більшовика, члена партії з 1917 року, Д. О. Мельникова, який у неймовірно важких умовах у великі морози, перевиконуючи виробничі завдання, достроково провів усі роботи по монтажу залізних конструкцій в ремонтно-механічному, механо-складальному та інших цехах. Бригадир-ударник монтажу Яковлєв з членами своєї бригади на честь 2-ї конференції тракторобуду 30 годин без перерви стояв на трудовій вахті в ковальському цеху, поки не було встановлено 10-тонне мостове склепіння.

Спільними зусиллями всіх народів-братів за 15 місяців було завершено будівництво другого тракторного гіганта в СРСР. День пуску заводу — 1 жовтня 1931 року — перетворився на велике свято. У привітанні ЦК ВКП(б) високо оцінювалась робота тракторобудівників: «Харківський тракторний — це сталева фортеця колективізації сільського господарства України, будівники його — авангард, що веде мільйони українських селян шляхом соціалізму. Будівництво Харківського тракторного заводу, що вступає в сім'ю тракторобудівних підприємств, залишиться в історії соціалістичної індустрії нашої країни зразком справжніх більшовицьких темпів»[1].

За самовіддану працю на будівництві ХТЗ, швидке освоєння виробничого процесу і дострокове доведення виробництва до 100 тракторів на добу Президія Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР у травні 1932 року нагородила Харківський тракторний завод ім. Орджонікідзе орденом Леніна. Одночасно була нагороджена велика група робітників та інженерно-технічного персоналу заводу орденами і меда-

Перший недільник на будівництві ХТЗ. Трудящі Харкова риють котловани для корпусів майбутнього заводу. 1930 р.

[1] Газ. «Правда», 1 жовтня 1931 р.

Панорама Харківського турбобуду.

лями СРСР та Почесними Грамотами Президії ЦВК СРСР. Серед нагороджених орденами Леніна — П. І. Свистун, начальник будівництва і перший директор ХТЗ, А. Д. Брускін, технічний директор заводу, колишній головний інженер на будівництві ХТЗ, Ф. С. Семенов, ударник будівництва, потім майстер ливарного цеху, Г. Г. Марусін, бригадир бетонярів, і багато інших — всього 52 чоловіки.

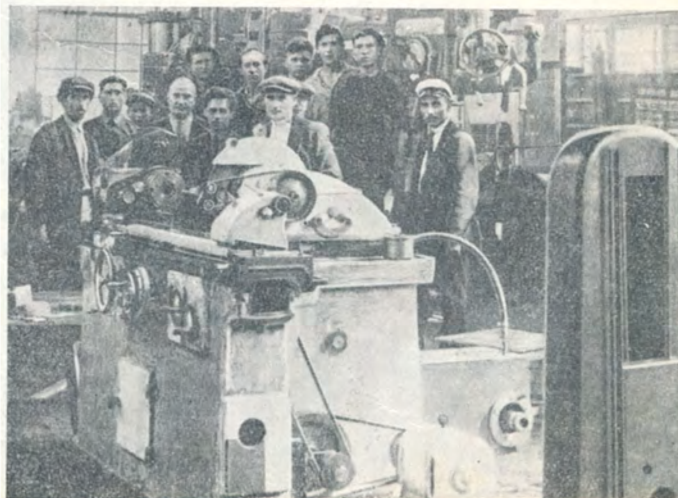
У 1935 році було завершено будівництво гіганта машинобудування — Харківського верстатобудівного заводу — одного з найпотужніших машинобудівних підприємств країни. Перед війною він давав більше продукції, ніж уся верстатобудівна промисловість Росії в 1913 році.

У другій п'ятирічці в Харкові поряд з заводами-гігантами — турбогенераторним і верстатобудівним — будувалися й такі, як «Електроверстат», завод різальних інструментів, електротехнічний завод, велосипедний, лекально-інструментальний та інші.

Докорінно змінилися після реконструкції харківські заводи: «Світло шахтаря», паровозобудівний, ХЕМЗ та інші, які стали велетнями радянського машинобудування. Так, у 1916 році Харківський електромеханічний завод розміщувався на 18 гектарах і мав площу виробничих приміщень 25 тис. кв. м. Устаткування заводу складалося з 950 верстатів; завод випускав мотори невеликих потужностей, недосконалих конструкцій. У 1935 році завод займав 36,7 га, а площа його виробничих приміщень становила 106 тис. кв. м. Обладнання заводу складалося з 1600 верстатів. Поряд з моторами різних потужностей завод почав випускати теплові турбіни в 56 тис. і 100 тис. квт, потужні генератори, складну електротехнічну апаратуру для автоматизації доменного управління тощо. Якщо продукція заводу в 1913 році становила 13 млн. карбованців, то в 1935 році вартість її дорівнювала вже 141 млн. карбованців[1]. 34 ударним будовам країни надсилав ХЕМЗ свою продукцію.

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-408, спр. 112, арк. 14.

Перший у Радянському Союзі круглошліфувальний верстат, виготовлений на Харківському верстатобудівному заводі. 1934 р.

Спорудження нових і реконструкція існуючих підприємств докорінно змінило структуру промисловості міста. Металообробна і машинобудівна промисловість розвивалась у 3—5 разів швидше, ніж усі інші галузі промисловості Харкова. Її швидке зростання забезпечило умови для піднесення легкої промисловості, яка до 1940 року виросла порівняно з 1913 роком у 10 разів. Розвивалися й інші галузі. Дрібні, напівкустарного типу підприємства перетворились на великі механізовані фабрики: кондитерська — «Жовтень», поліграфічна — ім. Фрунзе та інші.

Бурхливо розвивався залізничний транспорт. Харківський залізничний вузол по технічному обладнанню став одним із найпотужніших і передових на Україні. На транспорті зросли чудові майстри швидкісного водіння вантажних і пасажирських поїздів: А. П. Лантух, А. С. Чорнобаєв, К. І. Даниленко, М. Я. Шаров, О. Г. Яковлєв, В. П. Мазниця та багато інших.

Соціалістичний Харків за темпами індустріалізації займав перед війною одне з перших місць серед промислових центрів країни.

Освоєння нової техніки і технологічних процесів настійно вимагало підвищення культурно-технічного рівня робітників. На початку квітня 1931 року ударники механічного цеху заводу «Світло шахтаря» звернулися до всіх робітників міста з закликом: «Встановити для кожного трудящого певний мінімум технічних знань, зробити справу ліквідації технічної неписьменності загальнодержавним та громадським обов'язком». Цей заклик був широко підхоплений, і вже на кінець року різними формами технічного навчання було охоплено майже 80 процентів робітників Харкова.

Збагатилося новими формами соціалістичне змагання. З ініціативи Московської партійної організації навесні 1929 року розгорнулося змагання між робітниками Москви і Харкова. Колектив ХЕМЗу одержав виклик на змагання від робітників Ленінградського заводу «Электросила». Систематичні взаємні відвідування різних підприємств РРФСР і України, обмін досвідом зміцнювали братерську єдність трудящих країни, сприяли успішному виконанню народногосподарських завдань. За прикладом колективу Ленінградського машинобудівного заводу ім. В. І. Леніна на харківських підприємствах у лютому 1932 року було утворено і працювало 4347 госпрозрахункових бригад, які охоплювали понад 45 тис. робітників. На багатьох підприємствах країни набув поширення рух багатоверстатників, що зародився в 1939 році за почином комуністів Харківського верстатобудівного заводу.

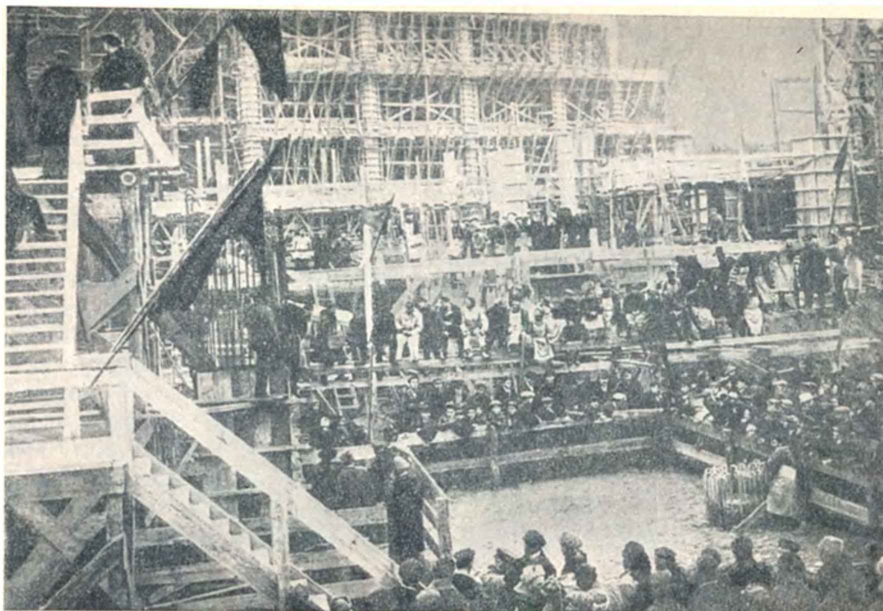
Трудова слава харківських машинобудівників невпинно зростала, пишно розквітало щасливе й культурне життя харків'ян. Поліпшувались матеріально-побутові умови життя трудящих.

Всі вони були учасниками великих перетворень, що відбулися в Харкові після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Чимало з них власними руками в 20—30-х рр. на місці колишніх бараків на околицях за проектами архітекторів М. Ф. Покорного, Г. Г. Вегмана, О. Г. Молокіна та інших споруджували нові благоустроєні

Куточок малописьменних у робітничому клубі. Харків. 1924 р.

Закладення фундаменту Будинку промисловості. Харків. 1927 р.

житлові масиви «Новий побут», «Червоний промінь», студентське містечко, Орджонікідзевський район. У 1925—1933 рр. сформувався новий центр міста — площа Ф. Е. Дзержинського.

Саме тоді були зведені такі красені, як Червонозаводський театр (тепер Палац культури ХЕМЗу), будинок Держпрому, колишній Будинок проектів (тепер Державний університет) та інші.

Планомірно розвивалося і міське господарство. На 300 км простягнувся водопровід. Газ, електрика, радіо міцно ввійшли в побут харків'ян. Замість візника і конки з'явилися ширококолійний трамвай, автобуси і тролейбуси. Площа зелених насаджень збільшилась на 2400 гектарів.

Велика увага приділялась охороні здоров'я трудящих. До революції у Харкові витрати на охорону здоров'я становили 69 коп. на дорослу людину на рік, а в 1937 році — 60 крб. 16 коп. Асигнування на охорону здоров'я населення в 1934 році становили 44,6 млн. крб., а в 1938 році зросли до 121,9 млн. крб. Щороку асигновувались мільйони карбованців для допомоги багатодітним матерям. У санаторіях та будинках відпочинку лікувались і відпочивали десятки тисяч харків'ян.

На всіх етапах розвитку міста Комуністична партія і Радянський уряд невтомно дбали про підвищення освітнього і культурного рівня народу.

Відразу після громадянської війни розгорнулась широка боротьба з безпритульністю дітей. На Харківщині почалась організація дитячих колоній. В місті організовувались осередки товариства «Друг дітей».

У складних умовах відбудовного періоду в житті міста були зроблені перші кроки по шляху культурної революції.

Важливим завданням, що стояло перед трудящими міста в галузі розвитку культури, була ліквідація неписьменності серед дорослого населення.

21 травня 1921 року уряд Радянської України видав декрет про ліквідацію неписьменності серед дорослого населення республіки. Партійна організація Харкова приділяла велику увагу роботі лікнепів. Було встановлено єдиний план роботи пунктів ліквідації неписьменності в місті. Сотні й тисячі дорослих харків'ян почали вчитися. До боротьби з неписьменністю було залучено всю інтелігенцію міста.

Розвивалась народна освіта. Уже на кінець 1930/31 навчального року в Харкові всі діти віком від 8 до 11 років були охоплені навчанням, а в 1932/33 — завершено впровадження загального обов'язкового семирічного навчання. У кількатисяч-

 8 6-413

Герой Соціалістичної Праці, академік В. Я. Юр'єв з групою вчених на дослідному полі. 1959 р.

ному колективі педагогів працювало чимало заслужених учителів республіки. Тут працював і видатний радянський педагог талановитий письменник А. С. Макаренко, з ім'ям якого пов'язана діяльність дитячих колоній ім. Горького та ім. Дзержинського. Його методи творчо впроваджуються в радянській школі, широко визнані в школах інших соціалістичних країн.

З метою підготовки радянської інтелігенції з робітничого класу 7 березня 1921 року РНК УРСР видала декрет про організацію робітничих факультетів (робітфаків). Перший робітфак на Україні відкрили при Харківському технологічному інституті. В 1924 році був перший випуск Інституту народної освіти. У квітні 1922 року на базі Вищої партійної школи ЦК КП(б)У в Харкові утворили вищий партійний навчальний заклад — Комуністичний університет імені Артема. Перший випуск цього закладу відбувся у 1925 році.

Велику роботу по вивченню історії Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні та історії КП(б)У провадила спеціальна Комісія при ВУЦВК (Істпарт[1]), створена в 1921 році. Друкованим органом Істпарту був журнал «Літопис революції».

Для пропаганди марксистсько-ленінських ідей, боротьби проти буржуазної ідеології, підготовки марксистських кадрів у галузі суспільних наук в 1921 році у Харкові було засновано науково-дослідну кафедру марксизму і марксознавства, реорганізовану в 1922 році в Український інститут марксизму, а в 1924 році — в Український інститут марксизму-ленінізму. На його базі в 1931 році створено Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів.

Важливу роль в залученні вчених до розв'язання проблем розвитку соціалістичної економіки відіграв І Всеукраїнський з'їзд робітників науки в справі вивчення продуктивних сил і народного господарства України, що відбувся 28 грудня 1924 — 5 січня 1925 року в Харкові.

Республіканська партійна преса, що видавалася у Харкові, зокрема, журнали «Більшовик України», «Прапор марксизму-ленінізму», «За марксистсько-ленінське природознавство» та інші, відіграли значну роль в пропаганді і розвитку марксистсько-ленінської думки на Україні.

Протягом 1929—1931 рр. у Харкові було організовано 23 інститути. У 1930 році з 27 000 студентів вузів 7782 чоловіки були послані на навчання партійними і комсомольськими організаціями. В 1940/41 навчальному році в 36 вузах міста вже навчалося 30 768 студентів. Тільки в університеті та медичному інституті в 1940 році налічувалося більше студентів, ніж у всьому дореволюційному Харкові.

За передвоєнні роки навчальні заклади міста випустили понад 100 тис. спеціалістів. Близько 1000 спеціалістів щороку почав випускати технологічний інститут. В 1929 році цей інститут реорганізовано в політехнічний, а в 1930 році на базі окремих його факультетів створено 6 самостійних інститутів.

У підготовці кадрів для сільського господарства велика заслуга належала Харківському сільськогосподарському інституту. За роки довоєнних п'ятирічок інсти-

[1] Істпарт у 1926 році був реорганізований у науково-дослідний Інститут історії партії та Жовтневої революції при ЦК КП(б)У. У 1936 році його перейменовано на Український філіал Інституту Маркса — Енгельса — Леніна при ЦК ВКП (б), а в 1956 році — на Інститут історії партії ЦК КП України, філіал Інституту марксизму — ленінізму при ЦК КПРС.

тут перетворився на великий центр підготовки спеціалістів сільськогосподарського виробництва і багатогранної дослідницької роботи. В ньому працювали відомі вчені В. Я. Юр'єв, О. Н. Соколовський, М. М. Кулешов, О. А. Яната та інші. Групу викладачів інституту в 1941 році було нагороджено орденами за видатні досягнення в розвитку сільськогосподарської науки і виробництва.

Колонія ім. Горького. О. М. Горький серед педагогів. (Другий справа у першому ряді сидить А. С. Макаренко). Куряж. 1928 р.

У місті на початок 1940 року було 46 науково-дослідних інститутів, що проводили велику наукову роботу.

Багато сил віддавали розвиткові науки і вихованню молодих кадрів радянських спеціалістів видатні вчені Харкова. Академіки АН УРСР Г. Ф. Проскура — фахівець з питань теорії гідродинаміки, газових і водяних турбін, насосів і компресорів, літературознавець О. І. Білецький, мовознавець Л. А. Булаховський; заслужені діячі науки УРСР, геолог, професор Харківського університету Д. М. Соболев, математик, академік Д. М. Синцов. Виросла ціла плеяда видатних вчених — фізики К. Д. Синельников, А. К. Вальтер, О. І. Лейпунський, астроном М. П. Барабашов, біохімік І. М. Буланкін, вчений в галузі машинознавства і сільськогосподарської механіки М. І. Медведєв та багато інших.

У перші ж роки після встановлення Радянської влади на Україні Харків став центром літературного життя і видавничої справи в республіці. Тут в умовах гострої ідеологічної боротьби виникло багато різних літературних об'єднань і груп: ВУСПП, «Молодняк», «Гарт», «Плуг», «Вапліте», «Політфронт», «Західна Україна».

Вже 29 грудня 1917 року ВУЦВК прийняв декрет про Державне видавництво, яке займалося випуском політичної і художньої літератури. В Харкові працювали республіканські видавництва — Державидав, «Пролетарий», «Книгоспілка», «Радянський селянин».

За постановою ЦК КП(б)У в 1924 році було створено єдину редакцію при журналі «Червоний шлях» для перекладу творів В. І. Леніна на українську мову і згодом було видано 42 праці В. І. Леніна українською та російською мовами.

В Харкові у 1934 році відбувся І з'їзд письменників республіки, на якому створено Спілку радянських письменників України. З Харковом пов'язані життя і творчість багатьох радянських письменників України: В. М. Блакитного, О. А. Слісаренка, І. К. Микитенка, А. В. Головка, О. В. Донченка, О. І. Копиленка, О. Є. Кор-

Народні артисти М. М. Синельников, М. В. Петров та художній керівник О. Г. Крамов обговорюють наступну виставу. Харків. 1934 р.

нійчука, Ю. І. Яновського, П. Й. Панча, В. М. Сосюри, О. Вишні та багатьох інших.

Харків і харків'яни, їхні славні революційні традиції і трудовий героїзм стали однією з провідних тем творчості радянських письменників. В серії нарисів О. С. Серафимович зображував події громадянської війни. Місту напередодні відбудови присвятив цикл поезій «Харків» П. Г. Тичина, про харків'ян — героїв п'ятирічок — писали О. І. Копиленко («Народжується місто»), І. Л. Муратов («Важкий прогін»), Л. С. Первомайський («Балада про залізного виконроба Мельникова»), Т. Г. Масенко («Бетоняр Мусін»), Н. Л. Забіла («Тракторобуд») та інші.

Радянська влада відкрила перед трудящими широкий шлях до знань, здобутків культури і мистецтва. За роки Радянської влади бурхливо розвивалось театральне мистецтво. Напередодні Великої Вітчизняної війни у місті працювало 14 театрів. Провідне місце серед них належало українському драматичному театрові ім. Т. Г. Шевченка (тепер Харківський державний ордена Леніна академічний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка). Цей театр бере свій початок від Київського театру «Березіль», фундатором і художнім керівником якого був О. С. Курбас. В 1926 році театр переїхав до Харкова. В 1933 році художнім керівником театру став М. М. Крушельницький. У 1934 році театр перейменовано в Харківський державний український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. Визначними виставами театру в довоєнні роки були «Загибель ескадри», «Платон Кречет», «Богдан Хмельницький» О. Є. Корнійчука, «Васса Железнова» О. М. Горького, «Гроза», «Ліс» О. М. Островського та інші. В колективі цього театру працювали прославлені майстри сцени: І. О. Мар'яненко, Н. М. Ужвій, А. М. Бучма, Д. С. Антонович, В. М. Чистякова та інші. В 1931 році засновано театр ім. Революції.

Державний академічний театр опери і балету ім. Лисенка створений у 1925 році на базі оперного театру, що існував тут. Свого розквіту театр досяг за радянського часу, коли в ньому були співаками І. С. Козловський, Б. Р. Гмиря, З. М. Гайдай, М. С. Гришко, М. І. Литвиненко-Вольгемут, І. С. Паторжинський, що виступали в загальновідомому класичному і сучасному репертуарі. Серед кращих вистав театру того часу «Борис Годунов» М. П. Мусоргського, «Галька» Ст. Монюшка, «Абесалом і Етері» З. П. Паліашвілі, «Пікова дама», «Лебедине озеро» П. І. Чайковського та інші.

У 1933 році засновано Харківський державний російський драматичний театр (у 1949 році йому присвоєно ім'я О. С. Пушкіна). Тут працювали заслужені і народні артисти РРФСР М. І. Петров, М. М. Синельников; з 1936 року художнім керівником театру став О. Г. Крамов. В числі кращих довоєнних вистав були: «Чапаєв» за Д. А. Фурмановим, «Оптимістична трагедія» Вс. Вишневського, «Далеке» О. М. Афіногенова, «Людина з рушницею» М. Ф. Погодіна, «Ваграмова ніч» Л. С. Первомайського та інші.

Сила радянського мистецтва в його тісному зв'язку з життям. Творчі працівники харківських театрів були на передньому краї боротьби за соціалізм. Частими гостями бували вони на промислових підприємствах і в селах. Ініціаторами культурного шефства над селом були артисти Харківського державного оперного театру: Дуленко, Дмитрієва, Аркадьєв та інші[1].

[1] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки. Х., 1959, стор. 579.

Харківський медичний інститут.

У перші післяжовтневі десятиріччя Харків став центром мистецького життя УРСР. В галузі образотворчого мистецтва тут працювали талановиті майстри живопису, скульптури і графіки: М. С. Самокиш, С. М. Прохоров, О. О. Кокель, М. Г. Бурачек, І. М. Шульга. У 1927—1928 рр. в Харкові засновано Художній інститут (з 1963 р.— художньо-промисловий), який виховав багатьох майстрів різних жанрів образотворчого і прикладного мистецтва.

Будинок культури залізничників.

Глибокі зрушення в економіці, суспільно-політичних відносинах, культурі, що відбулися в соціалістичному Харкові в роки індустріалізації і довоєнних п'ятирічок, яскраво демонстрували невичерпні можливості соціалістичної системи, велику перетворюючу силу ідей Комуністичної партії. Волею Комуністичної партії, самовідданою працею робітників і трудящих Харків став містом могутнього технічного прогресу і бурхливого розвитку культури, де натхненно трудяться і щасливо живуть справжні творці історії, володарі своєї долі.

«В Харкові ми побачили, як перетворюється в життя теорія марксизму-ленінізму»,— заявили робітникам ХТЗ члени іспанської республіканської делегації, що відвідала місто у травні 1938 року.

Стахановець ХТЗ М. Колесник, висловлюючи думки й почуття, якими жили в той час робітники міста, сказав: «Тепер мені всі права дано. І нема в мене кращої мрії, немає іншого бажання, як виправдати високу честь і звання будівника соціалізму»[1].

Значно зросла і громадсько-політична активність трудящих. Вибори до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР проходили у Харкові в обстановці великого політичного і виробничого піднесення. Переміг на виборах блок комуністів і безпартійних. 24 грудня 1939 року сотні харків'ян — передовиків промисловості, транспорту, представників інтелігенції — були обрані до місцевих Рад.

22 червня 1941 року мирна праця харків'ян, як і всього радянського народу, що спрямовував свої зусилля на завершення будівництва соціалізму і поступовий перехід до комунізму, була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз.

З самого початку війни харків'яни брали активну участь у боротьбі проти фашистських полчищ. Мужньо відстоювали кордони Радянської Батьківщини захисники Брестської фортеці, вихованці харківської комсомольської організації,— рядовий С. Т. Дьомін, молодший лейтенант Ю. В. Повлоцький, прикордонники М. В. Твердохліб і П. Я. Шевченко.

Тисячі патріотів подавали заяви до райвійськкоматів міста з проханням послати їх на фронт. Так, колишній червоногвардієць і ветеран громадянської війни Ф. І. Абакумов писав у своїй заяві: «Фашистська гадина посягла на нашу любиму Батьківщину. Я, як учасник громадянської війни проти німців на Україні і проти красновських банд на Царицинському фронті, прошу зарахувати мене добровільно в діючу Робітничо-Селянську Червону Армію».

[1] Газ. «Соціалістична Харківщина», 12 жовтня 1937 р.

На місці рідної оселі, зруйнованої німецько-фашистськими загарбниками в с. Померки. 1943 р.

З перших же днів війни були сформовані винищувальні батальйони для боротьби з фашистськими десантниками і диверсантами. На 7 серпня 1941 року в числі народних ополченців і особового складу винищувальних загонів було 12 293 комуністи і 9166 комсомольців.

У Харкові формувався корпус народного ополчення на чолі з головою міськвиконкому О. І. Селівановим; комісаром корпусу було призначено О. О. Єпішева — секретаря Харківського обкому і міськкому КП(б)У. В складі корпусу налічувалось 85 тис. добровольців міста і прилеглих до нього районів.

Харків'яни в перші дні війни зібрали у фонд оборони кілька мільйонів карбованців, а в липні 1941 року одностайно відрахували і внесли до цього фонду свій одноденний заробіток. Робочі місця чоловіків, що пішли на фронт, на заводах і в установах зайняли жінки. Ініціаторами цього патріотичного почину були молоді робітниці ХТЗ. Вони закликали жінок і дівчат іти на виробництво і самовідданою працею допомагати Червоній Армії[1]. У напружених умовах війни всі харків'яни працювали, не шкодуючи сил, з єдиним бажанням — дати фронту якомога більше воєнної продукції, наблизити перемогу над ворогом.

Інформуючи 26 липня 1941 року ЦК ВКП(б) про трудове та політичне піднесення серед трудящих, Харківський обком партії відзначив героїчну працю багатьох робітників міських підприємств, зокрема токаря заводу «Світло шахтаря» Нікуліна, робітників ХВРЗ Губіна, Пугачова, шліфувальника моторного цеху ХТЗ Шмакіна та багатьох інших, які перевиконували денні норми в 4—6 разів[2].

Харків'яни ділом відповіли на заклик партійних та радянських органів і дружно взялися за будівництво укріплень. Робітники, студенти, наукові працівники, залізничники, домашні господарки брали участь у спорудженні протитанкових ровів, копали окопи і траншеї, влаштовували завали, встановлювали дротяні загородження.

У вересні 1941 року, в зв'язку з наближенням ворога, почалася евакуація міста. До 20 жовтня 1941 року з Харкова було відправлено на схід 320 ешелонів заводського устаткування, 275 ешелонів з людьми, до 22 жовтня — весь рухомий склад Південної залізниці.

Наприкінці вересня 1941 року становище на фронті ускладнилося. Війська Південно-Західного та Південного фронтів після запеклих оборонних боїв на Лівобережній Україні змушені були відступати до Харкова, Донбасу та Криму. Гітлерівські війська все ближче просувалися в напрямі Харкова. На підступах до міста в другій половині жовтня 1941 року розпочались кровопролитні бої. Протягом жовтня німецько-фашистські загарбники втратили близько 120 тис. солдат і офіцерів, 450 танків і бронемашин, 3 тис. автомашин, 200 гармат різного калібру і багато іншої зброї та спорядження.

Незважаючи на великі втрати, фашистські війська рвалися до міста. Гітлерівське командування кидало в бій все нові й нові сили. П'ять днів і ночей ішли бої на околицях міста, його вулицях і площах. 24 жовтня наші війська, за наказом

[1] Газ. «Красное Знамя», 3 липня 1941 р.
[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 105, арк. 1—6.

командування, залишили Харків і відійшли на рубіж Сіверського Дінця, де стримували натиск переважаючих сил ворога протягом 7 місяців, завдаючи йому великих втрат в живій силі і техніці.

Десятки тисяч харків'ян, евакуйованих у глибокий радянський тил, самовіддано працею допомагали кувати перемогу над ворогом. В умовах воєнного часу трудящі східних районів країни виявили братерське піклування, допомогли харків'янам перебороти всі труднощі життя і праці в незвичних природних умовах. Харківські заводи, після перебазування в східні райони країни, швидко розгорнули там виробництво і почали працювати на повну потужність. На Уралі вступив у дію Харківський машинобудівний завод. Остання група робітників заводу залишила місто 19 жовтня, а вже 8 грудня харківські машинобудівники зібрали перші 25 танків Т-34 і відправили їх на фронт.

За успішне виконання завдань по забезпеченню фронту бойовою технікою колектив Харківського заводу транспортного машинобудування в роки Великої Вітчизняної війни був нагороджений орденами Леніна (1941 р.), Трудового Червоного Прапора (1942 р.) і Червоної Зірки (1943 р.).

Деякі з евакуйованих заводів на нових місцях злилися з діючими там підприємствами. Так, ленінградський Кіровський і Харківський дизельні заводи разом з Челябінським тракторним утворили одне з найбільших у країні танкобудівних підприємств, яке в народі назвали «Танкоградом».

«Все для розгрому ворога!», «Всі сили для перемоги!» — під такими лозунгами розгорнулося змагання фронтових бригад і змін на харківському заводі «Серп і молот» та інших евакуйованих заводах. Слюсарі комуніст Олександр Сало та комсомолець Дмитро Панін замінили ручну обробку деталей обробкою їх на верстаті. В перший же день О. Сало виконав норму на 1931 процент, а Д. Панін — на 2484 проценти. Їхній приклад підхопили багато інших. Так зародився серед харківських машинобудівників чудовий рух тисячників.

Велику творчу енергію, ратний і трудовий героїзм виявили харків'яни в боротьбі проти фашистської навали. Примножуючи патріотичні традиції рідного міста, вони, як і трудящі всієї нашої країни, самовіддано працювали для перемоги над фашизмом, не шкодували сил і життя на фронтах Великої Вітчизняної війни проти лютого ворога.

Захоплене ворогом місто переживало жахливі дні. Окупанти позбавили населення будь-яких засобів до існування. Насильства і грабіж стали повсякденним явищем. Найменша спроба протесту проти фашистсько-поліцейської сваволі каралася смертю. Люди були приречені на голод і масову загибель від епідемій. У чорні дні фашистської окупації тисячі харків'ян померли від голоду і хвороб. Тільки в 1942 році у Харкові померло 22 708 чоловік, в т. ч. від голоду 13 749 чоловік[1].

[1] Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині. Збірник документів. К.—Х., 1944, стор. 35—36.

Московський проспект, зруйнований німецько-фашистськими загарбниками. Харків. 1943 р.

Фашистські карателі без суду і слідства знищили десятки тисяч мирних громадян. За неповними даними, гестапівські кати розстріляли, повісили і замучили до 100 тис. міських жителів. На вулицях часто можна було побачити оголошення німецького коменданта такого змісту:

«Заборонений час для мешканців міста Харкова встановлюється від 16 до 6 години. Хто в цей час перебуватиме на вулицях або площах без відповідного посвідчення, буде розстріляний... Сьогодні були покарані смертю 50 осіб. Крім того, заарештовано як заложників 1000 осіб.

Кожен мешканець Харкова особисто, своїм власним життям, відповідає за безпеку німецьких збройних сил і ставить на карту не лише своє власне життя, але й життя всіх мешканців Харкова»[1].

Полонений німецький солдат у квітні 1942 року засвідчив, що німецькі солдати забирали в населення все, не тільки продукти, але й різні речі: одяг, хутро, валянки, шапки, білизну,— все, що потрапляло на їхні очі. «Недавно,— говорив цей полонений,— я був у Харкові. Всі магазини в місті закриті, ніде нічого купити не можна. Населення голодує. Я бачив велику кількість шибениць. На балконах будинків центральних вулиць, а також і околиць, висять трупи повішених. У місті часто виникають пожежі. Невідомі і невловимі люди підпалюють і висаджують у повітря будинки й казарми, зайняті німецькими військовими установами і частинами».

Ще в час, коли ворог наближався до міста, для керівництва всією підпільною роботою за вказівкою ЦК КПРС було сформовано й затверджено підпільний обком КП(б)У у складі секретаря обкому І. І. Бакуліна (до війни доцент кафедри математики і секретар партійної організації Харківського сільськогосподарського інституту) і територіальних секретарів: І. О. Корзина (до війни — перший секретар Старосалтівського райкому партії), А. М. Китаєнка (до війни — майстер, секретар первинної партійної організації фабрики «Жовтень»), Г. П. Синицина (до війни — начальник цеху заводу «Котлодизель»), О. І. Мотилевського (до війни працював на станції Основа), І. Ф. Гаркуші (до війни працював на ХЕМЗі). Було також затверджено 44 чоловіки зв'язківцями підпільного обкому і райкомів партії. В доборі і розстановці кадрів Харківського партійного підпілля брав безпосередню участь ЦК КП(б)У.

Через місяць після окупації Харкова почав діяти підпільний обком комсомолу в складі першого секретаря О. Г. Зубарєва, другого секретаря П. А. Глущенка і члена обкому Г. О. Нікітіної. Зв'язківцем була Н. Т. Волкова.

В напруженій і складній обстановці доводилось працювати харківським комуністам-підпільникам. Підпільний обком і 4 підпільні райкоми партії (Нагірний, Заводський, Залізничний і Основ'янський) були тісно зв'язані з масами і залучали сотні радянських патріотів до партизанської боротьби на Харківщині. Комуністи і комсомольці-підпільники розповсюдили багато листівок, тільки у 1942 році — близько 1 млн., а в 1943 році — 3,5 млн. В одній з таких листівок писалося: «Помстимося німецько-фашистським мерзотникам за пограбування і розорення наших міст і сіл, за насильства над жінками і дітьми, за вбивства і вигнання в німецьке рабство радянських людей! Смерть німецьким окупантам!».

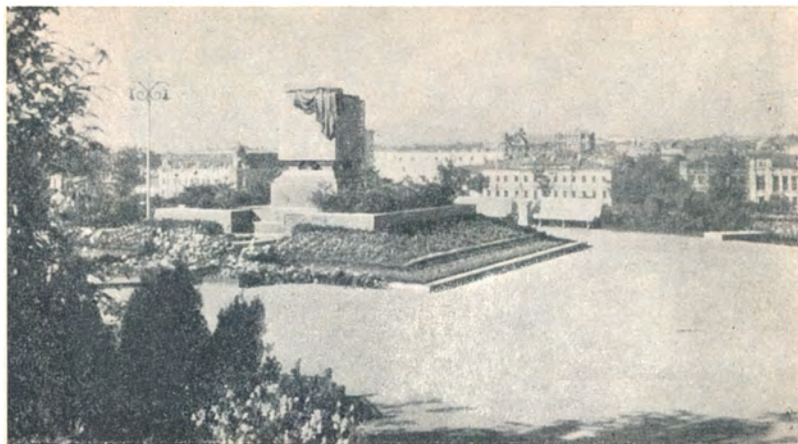
В тилу ворога багато медичних працівників, ризикуючи життям, рятували від смерті радянських людей. Справжніми патріотами показали себе працівники 9-ї лікарні Харкова і її керівник професор О. І. Мещанінов. Наприкінці жовтня 1941 року в операційну вдерлися німецькі офіцери. Професор Мещанінов сказав, що в лікарні багато хворих на висипний тиф, а червоноармійців нема. Тим часом до лікарні несли й несли поранених радянських бійців; жителі міста підбирали їх в ярах, балках, садах. Незабаром майже всі корпуси лікарні і 7-ї поліклініки були заповнені пораненими червоноармійцями. Всіх записували як жителів Холодної Гори. Дні й ночі провадились хірургічні операції. Лікарі П. С. Делевський, Н. І. Обухова, В. І. Воро-

---

[1] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Х., 1965, стор. 127—128.

тинцев, Н. П. Протопопович, Р. І. Проценко, медична сестра Т. В. Родіонова та інші (всього 54 чол.) доклали багато сил та енергії, щоб врятувати радянських воїнів від фашистських властей.

За час окупації Харкова колектив лікарні вилікував близько 2 тис. поранених радянських бійців, чимало з них були переправлені в партизанські загони. Багатьох юнаків і дівчат клали в лікарню ніби для операції, щоб врятувати їх від фашистської каторги.

Пам'ятник Вічної слави в Харкові.

Підпільні партійні і комсомольські організації успішно керували диверсійною діяльністю і партизанською боротьбою на Харківщині. Так, на заводі «Серп і молот» висаджено в повітря цех, підготовлений німцями до пуску, в листопаді 1941 року на станції Нова Баварія підірвано залізничну колію, в результаті чого багато німців було вбито й поранено. Вибух на залізниці організував секретар підпільної парторганізації станції О. В. Катаєв. 22 листопада 1941 року фашисти заарештували Катаєва і повісили на телеграфному стовпі біля Палацу культури канатного заводу.

Активну участь у підпільній роботі брала сім'я радянських патріотів Першиних: Тетяна Михайлівна та її сини Микола й Олександр. Знаючи А. М. Китаєнка по спільній роботі на фабриці, вони всіляко допомагали йому, як секретарю Залізничного підпільного райкому партії. У своїй квартирі Микола Першин друкував листівки на друкарській машинці, принесеній Китаєнком, а Олександр встановив приймач. Протягом осені й зими 1941—1942 рр. вони слухали зведення Радінформбюро, розмножували їх і передавали Китаєнкові для розповсюдження. Братів Першиних і Китаєнка гітлерівці наприкінці травня 1942 року заарештували й закатували.

У Київському районі Харкова діяла антифашистська група в складі 10 чоловік, очолювана членом партії з 1917 року В. Т. Тищенком. Підпільники складали і поширювали листівки, що закликали радянських людей до боротьби з німецькими загарбниками. Група працювала з грудня 1941 року до квітня 1942 року, коли вся сім'я Тищенка була заарештована гестапо. Володимира Тихоновича та його дружину розстріляли, а п'ятнадцятирічного сина Володимира відправили до концтабору Дахау.

Сотні харків'ян мужньо боролися проти фашистських загарбників. Багато з них удостоєні високих урядових нагород. За героїзм, мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, багато підпільників і партизанів були нагороджені орденами й медалями СРСР ще в період Великої Вітчизняної війни. Відзначаючи 20-річчя з дня Перемоги, Президія Верховної Ради СРСР за видатні заслуги у створенні і керівництві Харківською підпільною партійною організацією, за героїчну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників присвоїла високе звання Героя Радянського Союзу І. І. Бакуліну, О. Г. Зубарєву, Н. Т. Волковій, О. М. Щербаку. Одночасно були нагороджені орденами й медалями СРСР ще 79 чоловік. Серед них: Є. С. Барановська, О. В. Катаєв, А. М. Китаєнко, М. Ю. та О. Ю. Першини, Г. П. Пурич, В. Т. Тищенко, І. Ф. Гаркуша та інші.

Серед нагороджених слід відзначити секретаря підпільного обкому КП(б)У І. І. Бакуліна, який до останніх днів свого життя тримав зв'язок з партійними працівниками підпілля, особисто керував їхньою діяльністю. Своєю непорушною вірою в перемогу над фашизмом і особистим героїзмом Бакулін надихав радянських

Бій на підступах до Харкова в с. Велика Данилівка. Серпень 1943 р.

Дивізійна парткомісія приймає до лав ВКП(б) кулеметника Мухамеддіна в с. Пісочин. 1943 р.

Підрозділ капітана Доценка займає рубіж під час боїв за визволення Харкова від фашистських загарбників. 1943 р.

патріотів на нещадну боротьбу з окупантами. Він виявив себе як видатний організатор і борець. У травні 1942 року Бакуліна схопило гестапо. Незважаючи на жорстокі тортури і знущання, він до кінця життя лишився безстрашним більшовиком, безмежно відданим справі Комуністичної партії.

Героїчною була боротьба харківського партійно-комсомольського підпілля проти гітлерівців. Мужньо захищали рідну землю від окупантів народні месники Харківщини. Своєю боротьбою вони допомагали Червоній Армії вистояти в смертельному бою з фашистськими полчищами, перейти в рішучий наступ і розгромити ворога.

Для визволення Харкова і Харківської області Червона Армія здійснила кілька наступальних операцій. Першу з них було розпочато в січні 1942 року. В ході цієї операції радянські війська визволили кілька населених пунктів Харківщини. Але командування фашистських військ підтягло свіжі сили, бойові дії набрали затяжного характеру, і фронт стабілізувався.

12 травня 1942 року почався новий наступ. Ударні частини Південно-Західного фронту прорвали оборону противника північніше і південніше Харкова.

Радянські війська з початку наступу добилися успіху, але змушені були відступити. В лютому 1943 року було зроблено ще одну спробу визволити Харків. За короткий час ворожі війська були вибиті з багатьох населених пунктів Харківської області, і 1 лютого радянські війська вступили на вулиці Харкова. Проте наприкінці лютого, підтягнувши свіжі сили, німецькі війська перейшли в контрнаступ. Саме в цих боях невмирущою славою вкрили себе воїни, які стояли на смерть на підступах до міста біля села Таранівки. Під Харковом пліч-о-пліч з радянськими бійцями боролися проти заклятого ворога піхотинці і танкісти Чехословацького батальйону. Незважаючи на масовий героїзм, частини Червоної Армії мусили 16 березня залишити місто і відійти за Сіверський Донець. Тут вони тримали оборону до переходу в рішучий наступ у серпні 1943 року.

Початком вирішальних боїв за Харків було визволення Бєлгорода. Фашисти відчайдушно трималися за Харків, який вони називали «замкóм, що замикає українські простори». Гітлерівці перекинули сюди

свіжі війська із Західної Європи. На підступах до міста було створено вісім оборонних рубежів. Захищали харківський укріплений район 15 піхотних і 6 танкових дивізій ворога.

В наказі військам Степового фронту від 10 серпня 1943 року командуючий фронтом генерал-полковник І. С. Конєв поставив перед радянськими воїнами завдання: «Оточити і знищити харківське угрупування військ і захопити Харків. Для виконання цього завдання о 9-й годині 11 серпня 1943 року арміям фронту перейти в рішучий наступ»[1].

В боях на підступах до Харкова сотні і тисячі радянських воїків проявили безприкладні зразки мужності і героїзму. Противник великими силами при підтримці авіації і танків неодноразово контратакував, намагаючись зупинити просування наших військ. Однак усі його спроби не мали успіху. Наші війська після жорстоких боїв просунулись уперед, захопили великі трофеї і підійшли до Харкова.

Учасники битви в скупих рядках зведень повідомляли про героїчний танковий екіпаж старшого лейтенанта Головатого, який, прорвавшись на своїй бойовій машині у ворожий тил, знищив там чимало гітлерівців, а також 3 гармати і 10 автомашин противника.

Або ось іще один з багатьох епізодів. Фашисти силами до полку піхоти при підтримці танків намагалися зломити наступальний порив батальйону; в цей час рота під командуванням гвардії молодшого лейтенанта Гаркуші непомітно пробралась на фланг противника і завдала йому несподіваного удару. Гітлерівці залишили на полі бою 10 ручних і 9 станкових кулеметів, 6 мінометів, багато боєприпасів і в паніці відступили. Поле бою було вкрито трупами гітлерівських солдат і офіцерів.

Майстерність і високе знання своєї справи показав снайпер Г. Бабулін. Пострілом із снайперської гвинтівки Бабулін збив фашистський коректирувальник.

Чимало воїнів, які героїчно билися на підступах до Харкова, безпосередньо на передовій були прийняті до лав Комуністичної партії. В їх числі молодший лейтенант

[1] Архів МО СРСР, ф. Рукописні матеріали Степового фронту, оп. 10753, спр. 67, арк. 10—11.

Прапор Перемоги над площею Дзержинського. Харків. Серпень 1943 р.

Харків'яни зустрічають воїнів-визволителів на площі Дзержинського. Серпень 1943 р.

Стрілецькі частини Радянської Армії проходять вулицями визволеного Харкова. Вересень 1943 р.

Руїни ХТЗ, підірваного фашистськими загарбниками в період окупації міста.

льотчик Євстигнєєв, який мав на своєму бойовому рахунку 14 збитих ворожих літаків.

В числі воїнів, що героїчно билися проти гітлерівських загарбників на Харківщині, були двічі Герой Радянського Союзу В. С. Петров, Герої Радянського Союзу І. Ільїн, К. М. Курячий, А. В. Добродецький, П. К. Казакевич, партизани під командуванням Героя Радянського Союзу І. Й. Копьонкіна.

У боях за Харків показали високу бойову виучку і вміння перемагати лютого ворога війська генерал-майора І. М. Манагарова, генерал-лейтенанта В. Д. Крюченкіна, генерал-лейтенанта М. С. Шумилова, генерал-лейтенанта М. О. Гагена, генерал-лейтенанта танкових військ П. О. Ротмістрова, генерал-лейтенанта авіації С. К. Горюнова, генерал-майора П. М. Козлова і генерал-майора Б. К. Колчигіна.

Під натиском радянських воїнів гітлерівці змушені були 22 серпня 1943 року почати відступ з Харкова. Щоб не дати їм можливості вивести з-під удару свої війська і зруйнувати місто, командуючий Степовим фронтом віддав наказ про нічний штурм Харкова.

Фашисти розуміли, що наближається остання година їхнього перебування в Харкові, і, ошаленівши від люті, почали руйнувати його промислові об'єкти; в кількох кварталах міста вони вчинили пожежі. Вночі, при сяйві заграви, що стояла над містом, радянські війська розпочали рішучий штурм. Бої на вулицях міста та його околицях відзначалися високим бойовим духом радянських військ. Їх натиску не могли стримати добірні частини фашистської армії.

23 серпня 1943 року війська Степового фронту при активній підтримці з флангів військ Воронезького та Південно-Західного фронтів визволили Харків.

У зв'язку з перемогою під Харковом 23 серпня столиця нашої Батьківщини Москва салютувала двадцятьма артилерійськими залпами із двохсот двадцяти чотирьох гармат. На ознаменування визволення міста від фашистської окупації 10 дивізіям, що відзначилися в боях, присвоєно найменування Харківських.

Багато харків'ян виявили себе справжніми патріотами, стійкими і безстрашними воїнами на фронтах Великої Вітчизняної війни. З них 88 чоловік удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Харків'яни пліч-о-пліч з представниками робітників і селян інших міст і сіл країни захищали Москву, Ленінград, Київ, Севастополь, Одесу і Сталінград, громили фашистів на Україні і Білорусії, Молдавії і прибалтійських республіках, визволяли народи Європи від гітлеризму і добивали фашизм у його власному барлозі.

Велику життєстверджуючу силу дружби народів відчували харків'яни з перших днів визволення міста від фашистської окупації і початку відродження його економіки.

Величезної шкоди заподіяли німецько-фашистські загарбники промисловості Харкова. Майже цілком були знищені машинобудівні заводи, ХТЗ, ХЕМЗ, турбінний, ХПЗ, верстатобудівний, «Серп і молот» та інші. Були зруйновані електростанції, телеграфний зв'язок, залізничний транспорт, комунальне господарство. Спалено і пограбовано навчальні, культурно-освітні, медичні та дитячі заклади. У місті було пошкоджено і знищено 1600 тис. кв. м житлової площі. Розмір збитків, заподіяних

фашистами громадянам, колгоспам, державним підприємствам, установам і організаціям Харкова й області, становив понад 31 млрд. крб.[1].

На відбудові ХТЗ. 1945 р.

З величезною енергією приступили трудящі до відбудови зруйнованого ворогом міста і його господарства. Комуністи і комсомольці були застрільниками масового соціалістичного змагання, що розгорнулось на будовах і підприємствах.

Вже 30 серпня 1943 року Харківський обком КП(б)У у своєму зверненні до населення писав: «22 місяці німці вбивали, вішали, закопували живцем, морили голодом наших дорогих і близьких людей. Тисячі стариків і дітей, чоловіків і жінок, робітників і службовців, інтелігентів і домашніх господарок скосила коричнева гітлерівська чума. Понад 100 тис. волелюбних харків'ян фашистські розбійники загнали в німецьку каторгу. Подивіться на жахливі руїни рідного міста,— це страшний свідок панування гітлерівських мерзотників. Заводи і фабрики, школи і вузи, бібліотеки і театри, стадіони і парки, красиві майдани і рідні наші оселі німецькі людожери знищили, спустошили. Робітники і робітниці! Трудова інтелігенція! Ми закликаємо вас до напруженої і творчої роботи по відродженню міста. В найкоротший строк нам треба загоїти тяжкі рани. Відновити фабрики, заводи, дороги, мости, школи, бібліотеки, лікарні і наші домівки, дати воду і світло — такий наш обов'язок. Ми мусимо якнайшвидше відновити в місті повнокровне радянське життя. До праці, брати і сестри!»[2].

Після повернення до Харкова ЦК КП(б)У і уряду Української РСР відбулося засідання Раднаркому УРСР, на якому обговорювалися невідкладні заходи по відбудові господарства та організації постачання населенню міста.

Під керівництвом обласної і міської партійних організацій харків'яни гаряче взялися за виконання історичної постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства у районах, визволених від німецької окупації».

У відповідь на піклування уряду 29 серпня 1943 року на багатотисячному загальноміському мітингу трудящі дали клятву Комуністичній партії відродити і примножити трудову славу індустріального соціалістичного Харкова.

Ще в Мерефі та Люботині йшли бої з гітлерівцями, а в Харкові вже почалися відбудовчі роботи. У першу чергу відроджувались електростанції, машинобудівні та металообробні заводи. На допомогу Харкову прийшов весь радянський народ. З Москви і Свердловська, Новосибірська і Челябінська, Баку і Ташкента їхали до Харкова люди, йшли ешелони з устаткуванням, будівельними матеріалами і продовольством.

Великим напруженням сил, трудовим героїзмом піднімалися з руїн промислові гіганти — тракторний завод, завод транспортного машинобудування, турбінний, електромеханічний, верстатобудівний, «Серп і молот», «Світло шахтаря» і багато інших. Уже 7 листопада 1943 року ХТЗ ім. Орджонікідзе випустив перші 20 тракторів.

---

[1] Трудящі Харківщини в боротьбі за побудову комунізму, стор. 308, 325.

[2] Харківський державний історичний музей, ф. листівок, № 9084, друкарський відбиток.

Відбудова Харкова, як важливого вузла шляхів сполучення, накладала особливу відповідальність на харків'ян і насамперед на залізничників, які разом з трудящими області в рекордно короткі строки відбудували магістральні й під'їзні колії. За перший рік у визволеному від фашистських окупантів місті відновили роботу 247 промислових підприємств, які давали фронтові й країні важливу продукцію. Наприкінці 1945 року в місті уже працювало 600 промислових підприємств.

Комуністична партія і уряд високо оцінили самовіддану працю харків'ян. 23 серпня 1944 року 500 чоловік було удостоєно орденів і медалей СРСР. За успішну відбудову заводу і досягнуті успіхи у виробництві тракторів ХТЗ нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Орденами і медалями було нагороджено 677 робітників заводу і тресту «Південважбуд», який працював на відбудові ХТЗ.

Поряд з відродженням і реконструкцією заводів будувались нові: підшипниковий та тракторoскладальний заводи, підприємства електропромисловості, будівельної індустрії, харчової і легкої промисловості.

На кінець першої післявоєнної п'ятирічки всі підприємства міста були відбудовані й виготовляли на 15 процентів продукції більше, ніж у 1940 році.

Ще більших успіхів досягли трудящі Харкова, подвоївши випуск продукції за роки п'ятої п'ятирічки. За цей час продукція машинобудування зросла більш як у 2,5 раза проти 1950 року, а порівняно з 1940 роком — в 3,5 раза. У п'ять разів порівняно з 1940 роком збільшив випуск продукції завод «Світло шахтаря». Тракторний завод за роки післявоєнних п'ятирічок дав країні сотні тис. тракторів, а всього за час свого існування понад 1 млн. тракторів. Заводи — ХТЗ і тракторoскладальний — випустили тракторів загальною потужністю в кілька разів більше, ніж тракторні заводи Франції та Італії, разом узяті.

Харків знову став одним із найбільших центрів машинобудування на Україні. Тут виробляються тепловози, турбіни, металорізальні верстати, гірниче і хімічне устаткування, трактори, підшипники, велосипеди, різні прилади і засоби автоматизації, обладнання для легкої і харчової промисловості і багато іншої продукції металообробної промисловості.

Величезну, справді вирішальну роль в успішному здійсненні народногосподарських завдань відіграло соціалістичне змагання. Воно підносило творчу ініціативу робітників, допомагало виявляти і ставити на службу соціалістичному будівництву внутрішні резерви виробництва. Про всенародний характер змагання свідчить той факт, що на кінець 1950 року в місті було 105 тис. стахановців, в т. ч. близько 4 тис. майстрів швидкісного різання металу. Далеко за межами міста линула трудова слава про харківських токарів-швидкісників В. Д. Дрокіна (турбогенераторний завод), І. В. Курманова (завод маркшейдерських інструментів), І. Ф. Подведько

Загальний вигляд території ХТЗ.

Група нагороджених робітників та службовців Харківського ордена Леніна електромеханічного заводу. В першому ряду в центрі член Президії ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест. Грудень 1965 р.

(верстатобудівний завод), М. І. Лупандіна (тракторний завод) та інших. Широкого розмаху набрав рух багатоверстатників: на початку 1951 року їх налічувалось понад 3 тис. чоловік.

Незмірно зросли і ряди раціоналізаторів. Тільки на ХЕМЗі за роки першої післявоєнної п'ятирічки було подано 3635 раціоналізаторських пропозицій, з яких впроваджено у виробництво 2290, економія від їх реалізації становила 15 млн. крб. По місту в цілому в 1958 році кількість раціоналізаторських пропозицій становила майже 60 тис.; впровадження їх у виробництво дало промисловості 200 млн. крб. економії.

Велике значення для дальшого піднесення індустріальної могутності Харкова мав рух за творчу співдружність науки і виробництва. З метою швидшого впровадження досягнень науки і наукових відкриттів у виробництво укладались договори про творчу співдружність між колективами заводів і науково-дослідних інститутів та вищих учбових закладів: харківського турбінного заводу ім. Кірова з політехнічним інститутом ім. Леніна, заводу транспортного машинобудування з Харківським авіаційним інститутом, харківського заводу «Дормаш» з науково-дослідним інститутом будівництва і шляхового машинобудування та інші.

Все це сприяло прискоренню темпів розвитку машинобудівної, електротехнічної промисловості, промисловості гірничого устаткування, сільськогосподарського машинобудування, будівельної індустрії, залізничного транспорту.

Трудящі індустріального Харкова під керівництвом партійної організації добились нових успіхів у розвитку народного господарства за роки семирічки

(1959—1965 рр.). За обсягом виробництва вони виконали семирічний план достроково — 8 грудня 1965 року.

У порівнянні з 1958 роком випуск продукції зріс на 73 проценти. Виготовлено понад план виробів на 250 млн. карбованців.

Дві третини приросту продукції було забезпечено за рахунок підвищення продуктивності праці, яка зросла за семирічку на 42 проценти.

Багато зроблено за роки семирічки у справі спеціалізації і кооперування виробництва. У місті створено спеціалізовані підприємства — інструментальні заводи № 1, № 2, № 3, завод «Харпластмас» та інші.

Промисловість міста розвивалась на основі технічного прогресу. На багатьох підприємствах вже працюють автоматичні цехи і дільниці. Багато виробів машинобудівної промисловості — на рівні світових зразків.

На підприємствах міста створено чимало найновішого технологічного обладнання. Великих успіхів у цьому добився колектив передового в місті підприємства —ХЕМЗу. Тут вперше в країні було розроблено і освоєно випуск генераторів для тепловозів, спеціальних агрегатів для крокуючих екскаваторів та іншої важливої продукції.

Славний колектив Харківського електромеханічного заводу за роки семирічки збільшив випуск товарної продукції на 49 проц., а продуктивність праці — на 39 процентів.

За 50 років свого існування завод пройшов великий шлях від майстерні до одного з флагманів вітчизняної електротехнічної промисловості.

Великим святом для трудівників усього міста було нагородження заводу орденом Леніна. Колектив ХЕМЗу одержав цю високу нагороду за великі заслуги в розвитку вітчизняного електромашинобудування. 2 грудня 1965 року за дорученням Президії Верховної Ради СРСР член Президії ЦК КПРС, перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест на урочистих зборах колективу та їх гостей під бурхливі оплески всього залу прикріпив орден Леніна до прапора підприємства. Слюсареві О. В. Заславському і директору заводу О. І. Якуніну присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 200 робітників, інженерів, техніків і службовців, які найбільше відзначились, нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, Грамотами Президії Верховної Ради Української РСР.

20 січня 1967 року за досягнуті успіхи у виконанні завдань по забезпеченню сільського господарства країни тракторами і в зв'язку з випуском мільйонного трактора ХТЗ нагороджено орденом Леніна.

За успішне виконання семирічного плану високих урядових нагород — орденів Леніна удостоєні заводи — «Електроважмаш» ім. Леніна, «Серп і молот» та турбінний, орденів Трудового Червоного Прапора — 8-й державний і плитковий заводи, панчішна фабрика.

Напередодні XXI позачергового з'їзду КПРС у Харкові, як і по всій країні, розгорнувся чудовий патріотичний рух — змагання за звання бригад і ударників

Мітинг колективу заводу «Серп і Молот» з приводу нагородження його орденом Леніна. Червень 1966 р.

Пам'ятник Т. Г. ШЕВЧЕНКУ в Харкові.
Скульптор М. Г. Манізер, архітектор І. Г. Лангбард, 1935.

Герой Соціалістичної Праці Л. А. Кузнецова, майстер панчішної фабрики.

комуністичної праці. Його девізом стало — «Жити і працювати по-комуністичному». Цей патріотичний почин першою підхопила бригада формувальників чавуноливарного цеху заводу транспортного машинобудування ім. Малишева, якою керували змінні бригадири О. Топчій та І. Сич. Члени бригади взяли зобов'язання добитися найвищої продуктивності праці за рахунок постійного вдосконалення технології, автоматизації і механізації виробничих процесів, праці з найменшими витратами, економії у великому і малому, систематичного зниження собівартості продукції, використання всього нового, прогресивного. Всі члени бригади зобов'язалися оволодіти суміжними професіями, наполегливо навчатися без відриву від виробництва, підвищувати комуністичну свідомість у труді й побуті, підпорядковувати свої особисті інтереси інтересам суспільства[1].

19 листопада 1958 року бюро Харківського обкому КП України схвалило і підтримало ініціативу комсомольської бригади формувальників[2]. Життя показало, що слово молодих тепловозобудівників не розходиться з ділом. За короткий строк вони добились великих успіхів, і в 1958 році їм було присвоєно звання бригади комуністичної праці.

Слідом за формувальниками заводу ім. Малишева під прапор змагання за комуністичне ставлення до праці стало багато колективів промислових підприємств Харкова.

На тракторному заводі першою завоювала звання колективу комуністичної праці бригада п'ятої печі сталеливарного цеху на чолі з комуністом Ф. Амеліним. Бригада виконала семирічне завдання за п'ять років. Всі члени бригади навчаються у вечірній школі, підвищують свою кваліфікацію на курсах і колективно відвідують університет культури, музеї, театри, кінотеатри, лекції.

Вже в грудні 1958 року за право називатися колективом комуністичної праці змагалося понад 400 бригад, 35 дільниць, 10 змін і цехів[3].

З ініціативи міського комітету партії на багатьох підприємствах на початку грудня 1958 року були проведені зльоти учасників руху за комуністичну працю. 11 грудня відбувся міський зліт. Учасники його — передовики виробництва — обмінялися досвідом роботи. Ці зльоти відіграли важливу роль в усуненні труднощів і недоліків, що перешкоджали дальшому розвитку нової форми соціалістичного змагання.

Партійні організації широко підтримують патріотичні почини, які народжуються на фабриках і заводах. Ударники комуністичної праці заводу ім. Малишева — І. Столяр, І. Клесов, М. Панов, А. Сигапур, С. Ропонова — виступили з чудовою ініціативою, запропонувавши відкрити особові рахунки будівників комунізму. Вони зобов'язалися до кінця семирічки подвоїти, порівняно з 1958 роком, обсяг продукції з обслуговуваного ними верстата або агрегату, кожному оволодіти трьома суміжними

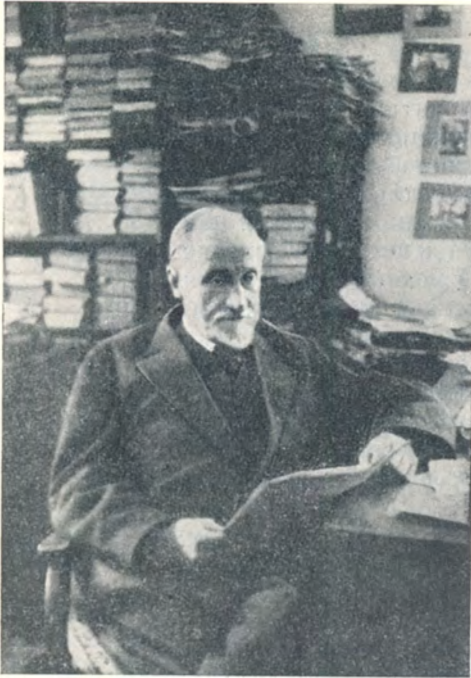
Трактори Т-125 в експериментальному цеху ХТЗ. 1963 р.

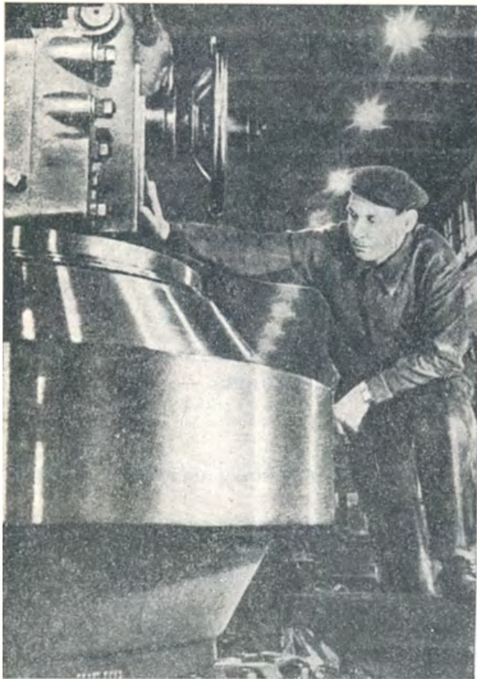
[1] Працювати і жити по-комуністичному. Збірник документів і матеріалів. Х., 1963, стор. 4—5.

[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 90, спр. 74, арк. 58—60.

[3] Там же, ф. 2, оп. 98, спр. 18, арк. 154—157.

Заслужений діяч науки, академік АН УРСР Д. М. Синцов.

Герой Соціалістичної Праці К. С. Кисляков, токар Харківського турбінного заводу ім. Кірова. 1960 р.

професіями, працювати без браку, здавати продукцію з іменним контрольним клеймом, навчити не менше 3—4 робітників, здобути середню або вищу технічну освіту. Своє зобов'язання малишевці виконали з честю.

Першим у місті завоював звання підприємства комуністичної праці напередодні XXII з'їзду КПРС завод кондиціонерів[1]. Кращу робітницю заводу Р. Р. Шарапову обрали делегатом XXII з'їзду КПРС.

Високою культурою виробництва, паростками нового в труді й побуті колективу заводу (випуском продукції без контролерів ОТК, запровадженням особових рахунків будівника комунізму тощо) славилося це передове підприємство міста. Завод-сад, завод-квітник — таким його знають у Харкові. Продукція заводу відома далеко за межами міста. Харківськими кондиціонерами обладнані всі телевізійні центри, Палац з'їздів у Кремлі, Палац спорту в Лужниках, бібліотека ім. Леніна, Великий театр у Москві.

Широкий розмах творчої ініціативи мас породив нові форми змагання за піднесення культури виробництва. У липні 1960 року робітники 6-ї дільниці комуністичної праці тракторного цеху № 3 на ХТЗ зобов'язалися виконувати змінні завдання за 6 годин. Наприкінці 1961 року кількість учасників змагання під лозунгом «7 за 6» зросла до 10 тис. чоловік. Протягом 1962 року та 10 місяців 1963 року змінні завдання за 6 годин виконували вже 6 тис. чоловік, а за 5 годин — майже тисяча передовиків[2].

У багатьох цехах підхопили ініціативу бригади комуністичної праці першого чавуноливарного цеху (бригадир В. М. Чубинський) — випускати продукцію тільки відмінної якості. 380 робітників заводу завоювали почесне право працювати з особистими контрольними клеймами.

З величезним піднесенням зустріли всі харків'яни XXII з'їзд КПРС.

Трудовими перемогами вітали трудящі Харкова історичні рішення з'їзду. Всією душею схвалили вони Програму партії — програму народного щастя. Висловлюючи почуття всіх робітників міста з приводу грандіозності перспектив і величі плану комуністичного будівництва, втілених у Програмі КПРС, бригадир депо «Жовтень» М. Ф. Марченко заявив: «Прийнята з'їздом нова Програма КПРС, як маяк, освітлює нам шлях до комунізму. Ми обіцяємо партії гідно нести високе звання цеху комуністичної праці»[3].

Заклик знатної ланкової, Героя Соціалістичної Праці Н. Г. Заглади і депутата Верховної Ради РРФСР, фрезерувальника І. Д. Леонова — дорожити честю трудівника — знайшов гарячий відгук у трудящих міста.

Змагання за комуністичну працю викликає глибокі зміни в житті людей, сприяє зростанню їхньої свідомості,

[1] Харківський облпартархів, ф. 10417, оп. 3, спр. 3, арк. 65—68.
[2] Поточний архів дирекції ХТЗ за 1963 р.
[3] Славный путь. X., 1963, стор. 64.

Конвейєр заготовок 5-ї Харківської взуттєвої фабрики.

політичної активності, підвищенню культурно-технічного рівня. Ініціаторами патріотичного почину у справі створення колективів самодіяльних конструкторів виступили комсомольці і молодь заводу ім. Малишева та першої панчішної фабрики. Широке визнання у харків'ян здобув цей почин. Уже через рік у Харкові працювало 70 самодіяльних конструкторських бюро, в яких було об'єднано понад 500 чоловік інженерно-технічного персоналу. Напередодні XXII з'їзду КПРС кількість самодіяльних конструкторських бюро збільшилась до 162. Ними опрацьовано і впроваджено у виробництво понад 600 раціоналізаторських пропозицій.

На електромеханічному заводі працівники громадського конструкторського бюро, яким керує молодий спеціаліст М. Золотаревський, у позаурочний час відпрацювали 600 годин і виготовили за цей час 17 проектів. Їх впровадження дало можливість на ряді дільниць механізувати ручну працю.

Великого поширення набули створені при райкомах партії на громадських засадах техніко-економічні ради, які стали дійовою силою партійних органів у боротьбі за технічний прогрес. Вони організовують маси, розробляють рекомендації по поліпшенню роботи того чи іншого підприємства і стежать за впровадженням їх у життя.

Партійні, профспілкові і комсомольські організації підприємств міста виховали чудових людей, яких по праву можна назвати героями праці.

Добра слава йде про токаря заводу ім. Малишева, ударника комуністичної праці Г. Л. Михайлова. Знання, помножені на багатий досвід, на творчі дерзання, принесли йому заслужену славу — він удостоєний звання «майстра Золоті руки».

Всі поважають на тракторному заводі наладчицю зуборізних верстатів П. І. Минаєву. Багато років свого життя віддала вона рідному заводу. Їй одній з перших присвоєно звання ударника комуністичної праці і «майстра Золоті руки». Парасковія Іванівна — ініціатор естафети ентузіастів семирічки, яка проходить на заводі під девізом: «Передові методи праці доступні кожному».

Високого звання «майстра Золоті руки» на цьому підприємстві удостоєні також слюсар О. О. Бондаренко, розточник І. А. Куцина, токар М. Г. Мирошниченко, бригадир сталеварів В. М. Борисов, майстер ковальського цеху В. А. Прохоренко.

Партія і уряд високо оцінили труд прославлених новаторів виробництва промислових підприємств міста, присвоївши за післявоєнні роки 36 чоловікам звання Героя Соціалістичної Праці. Розповімо про деяких з цих героїв нашого часу, якими пишаються харків'яни.

Дуже часто можна бачити на багатьох заводах Харкова, Москви, Ленінграда скромну, вже немолоду людину — токаря-карусельника харківського турбінного заводу ім. Кірова К. С. Кислякова, який охоче передає свій досвід молодим робітникам. Костянтин Сергійович завжди перевиконує норми виробітку, ще в 1963 році він працював у рахунок 1970 року. К. С. Кисляков — ударник комуністичної праці, депутат міської Ради, член ЦК КП України.

А хто в місті не знає майстра інструментального цеху заводу ім. Малишева М. Я. Парамонову? Вона завжди серед перших у виконанні виробничих планів за всіма техніко-економічними показниками при високій якості роботи. Дільниці М. Я. Парамонової присвоєно звання комуністичної. Марія Яківна — активний громадський працівник, лектор і агітатор.

Чудовим прикладом для харків'ян є невтомна трудівниця, майстер тракторного цеху № 5 ХТЗ В. І. Чміль. Дільниця, якою вона керує, систематично перевиконує виробничі плани. Варвара Іванівна завжди допомагає молодим робітникам. Вона — активний громадський діяч.

Славно трудиться ударник комуністичної праці М. І. Гуляєва. Змінні норми виконує на 130—150 проц. при відмінній якості продукції. Марію Іванівну знають не тільки як передового виробничника, а також як члена Ради робітничої честі.

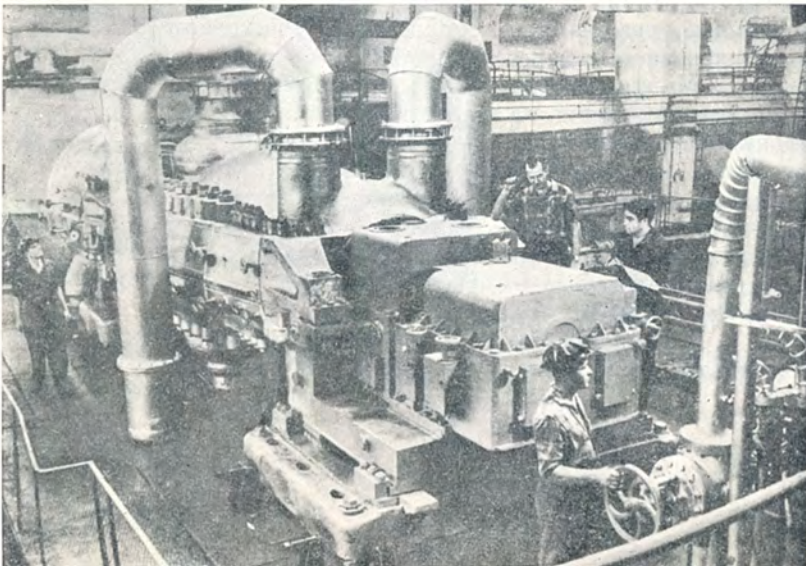
На турбінному заводі ім. Кірова багато років працює головним конструктором відомий у країні вчений — доктор технічних наук, член-кореспондент АН УРСР, лауреат Державної премії, Герой Соціалістичної Праці Л. О. Шубенко-Шубін. З його ім'ям пов'язано створення найбільших у світі парових турбін потужністю 500 тис. кіловат. Потужність однієї такої турбіни майже дорівнює тій, яку мав Дніпрогес у 1932 році. Пізніше конструкторське бюро заводу під його керівництвом працювало над проектом парової турбіни потужністю 800 тис. кіловат і парогазової турбіни потужністю 200 тис. кіловат. Харків'яни виявили Л. О. Шубенко-Шубіну велике довір'я — обрали його депутатом Верховної Ради СРСР.

У боротьбі за технічний прогрес, дальший розвиток творчої ініціативи партійні організації використовують різноманітні форми виховної роботи. Традиційними стали вечори трудової слави, зустрічі представників трьох поколінь, читацькі конференції, диспути, тематичні вечори з питань розвитку техніки і передової виробничої практики.

Наслідки творчих шукань харківських новаторів виробництва були високо оцінені на Виставці досягнень народного господарства СРСР 99 учасників Виставки в 1964 році були нагороджені медалями ВДНГ: 11 чоловік — золотими, 13 — срібними і 75 — бронзовими. Серед золотих медалістів—токар турбінного заводу В. Д. Дрокін і начальник одного з конструкторських бюро цього ж заводу Ю. І. Ошеров, слюсар ХЕМЗу О. В. Заславський та інші.

Рух за комуністичну працю зустрів гарячу підтримку з боку

Наладка турбіни ПК 500—240 на турбінному заводі. Харків. 1965 р.

На Харківському тракторному ордена Леніна заводі ім. С. Орджонікідзе.

Перший трактор випуска 1931 р. (вгорі).
Мільйонний трактор випуска 1967 р. (внизу).

наукових працівників вузів і науково-дослідних інститутів. Професорсько-викладацький склад і студенти Харківського інституту інженерів залізничного транспорту ім. Кірова звернулись до колективів вищих і середніх учбових закладів України з закликом подати допомогу бригадам комуністичної праці. Працівники інституту встановили тісний зв'язок з 30 бригадами комуністичної праці заводу ім. Малишева, Південної залізниці і електроапаратного заводу. Крім читання лекцій, вони допомагали практично. Для колективу станції Харків-Левада розробили нову схему керування тяговим електродвигуном автонавантажувача, що дало змогу підвищити продуктивність праці на 180 процентів. Для робітників електроапаратного заводу розробили проект автоматизації процесу верстатної обробки заклепок[1].

Герой Соціалістичної Праці, майстер цеху № 5 ХТЗ В. І. Чміль.

День у день міцніє творча співдружність учених Харківського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету, політехнічного[2], авіаційного, інженерно-економічного, сільськогосподарського та інших вузів з робітниками промисловості і трудівниками сільського господарства. Так, наукова робота професора політехнічного інституту, доктора фізико-математичних наук Л. С. Палатника про поверхневе зміцнення металів використана тракторним заводом і заводом транспортного машинобудування ім. Малишева. Завдяки застосуванню методу поверхневого зміцнення інструменту на ХТЗ тільки за два роки заощаджено 1100 тис. крб. Співробітники університетської кафедри фізики твердого тіла, під керівництвом доктора фізико-математичних наук, професора Б. Я. Пінеса, на харківських заводах «Серп і молот» та ім. Малишева змонтували установки рентгено-структурного аналізу металів і сплавів. Кафедра технічної фізики університету провела на ХЕМЗі дослідження шумів і вібрацій від турбогенераторів.

У сім'ї радянських міст Харків відомий і своїми архітектурними ансамблями проспектів і площ, високими темпами житлового будівництва. Якщо житловий фонд Харкова в довоєнному 1940 році становив 2,8 млн. кв. м, то в 1965 році він перевищив 5 млн. кв. м. В останні роки житлове будівництво в місті здійснювалося головним чином на великих масивах у районах Селекційної станції, на Павловому полі, в Червоній Баварії, на проспекті Гагаріна та інших.

Змагання трьох міст — Києва, Харкова і Дніпропетровська,— яке почалось у 1954 році, допомагає залучати широкі маси трудящих до роботи по благоустрою Харкова. Місто невпинно зростає й молодіє.

Харківська партійна організація ще на початку 1964 року закликала населення перетворити Харків на місто високопродуктивної праці, зразкового порядку і високої культури. Цей заклик знайшов широкий відгук у серцях трудящих.

Зроблено чимало. Харків впорядковується, на його вулицях з'являється все більше зелені й квітів. Площа зелених насаджень досягла в місті 10 тис. гектарів. Виросли нові будинки шкіл, дитячих установ, лікарень, магазинів, підприємств громадського харчування, багато пунктів побутового обслуговування населення. Гордістю харків'ян є кіноконцертний зал «Україна», кінотеатри «Піонер», «Київ».

Місцями відпочинку трудящих є лугопарк, гідропарк і міські сади-парки. Садів-парків налічується 22. Всі вони мають літні естради, кінотеатри, дитячі містечка, спортивно-ігрові майданчики, народні атракціони, танцювальні зали тощо.

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 98, спр. 9, арк. 59—61.
[2] У 1967 році за великі заслуги в підготовці кадрів і розвитку наукових досліджень Харківський політехнічний інститут нагороджений орденом Леніна.

Кіноконцертний зал «Україна» в Харкові.

Проведені значні роботи щодо поліпшення водопостачання міста; протяжність водопровідної мережі збільшилась на 190 км порівняно з довоєнним часом. У 1964 році завершено будівництво першої черги комплексу «великої води» і споруджується друга черга.

Надійно увійшов у побут харків'ян газ. На 423 км збільшилась протяжність сітки газового господарства Харкова, газифіковано 97 600 квартир.

Поліпшив свою роботу міський транспорт. Зросла протяжність трамвайних колій. Число тролейбусів порівняно з 1940 роком збільшилось у 8 разів. Щодня по вулицях міста курсує 220—240 автобусів.

Багато уваги приділяється розширенню і поліпшенню торгівлі міста. У 1965 році в Харкові працювало 1368 магазинів і 1157 підприємств громадського харчування, 24 колгоспні ринки. Особливо швидко розширюється і зростає торговельна мережа в робітничих селищах. У магазинах зростає кількість промислових і продовольчих товарів, розширюється їх асортимент, поліпшується якість.

У 1964 році торговельні заклади продали більше, ніж у 1950 році: м'яса — в 5,5 раза, молока — в 10 разів, цукру — в 7 разів, меблів — на 208,9 процента, швейних товарів — на 149 процентів, панчішно-шкарпеткових виробів — на 172 проценти, телевізорів — у 20 разів, радіоприймачів — у 11 разів.

Радянський уряд виявляє постійне піклування про здоров'я трудящих. У Харкові до послуг трудящих 85 лікарень, диспансерів, пологових будинків, 92 медичні і 80 фельдшерських пунктів, 89 амбулаторій, 43 жіночі і 22 дитячі консультації, 419 дитячих садків і ясел. Лікувальні заклади мають 15 575 ліжок. Для обслуго-

вування робітників і службовців на підприємствах функціонує 58 лікарських і 199 фельдшерських пунктів.

Щороку кілька тисяч дітей відпочивають у чудово обладнаних піонерських таборах у Гайдарах, Помірках, Занках та інших мальовничих місцях поблизу Харкова. Всі великі промислові підприємства міста мають добре устатковані здравниці. Тільки у 10 санаторіях є 1025 ліжок.

У післявоєнні роки в Харкові виявлені джерела мінеральних вод, що мають цінні лікувальні властивості. На їх базі в 1957 році споруджено 2 заводи мінеральних вод.

Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду про навчання і виховання підростаючого покоління в післявоєнні роки значно зміцніла матеріально-технічна база шкіл, поліпшилась організація роботи органів народної освіти, значно виросла кількість середніх шкіл та число учнів у них.

Активну участь у розширенні шкільної мережі брала громадськість. Силами колективів окремих заводів — ХТЗ, транспортного машинобудування та інших — було побудовано і обладнано 5 нових шкільних приміщень.

У 1966 році у місті працювало 148 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалося 132 тис. учнів, 15 шкіл-інтернатів, де виховувалось 5,2 тис. дітей, 58 шкіл робітничої молоді з кількістю учнів 35 тис. чоловік.

Велика увага приділяється вихованню дітей на революційних і трудових традиціях. Майже в кожній школі міста є Ленінський зал, кімната або куточок, а в 15 школах обладнані музеї-кімнати В. І. Леніна. Виховна робота провадиться і в шкільних музеях, присвячених видатним діячам Комуністичної партії і Радянської держави, комсомолу, героям Великої Вітчизняної війни, письменникам. У місті таких музеїв близько тридцяти. Музей Г. І. Петровського — у 17-й школі, Артема (Ф. А. Сергєєва) — у 36-й, І. І. Бакуліна — в 3-й школі-інтернаті, В. П. Затонського — в 5-й, А. С. Макаренка — в 17-й школі-інтернаті, А. П. Гайдара — у 132-й, «Молодої гвардії» — у 116-й, Комсомольської слави — у 45-й, М. Островського — в 94-й тощо.

Центральна алея парку культури і відпочинку ім. Горького.

Дитячий кінотеатр «Піонер» з двома залами для глядачів на 1000 місць.

Алея героїв-комсомольців у сквері «Перемога».

Багато допомагають у вихованні підростаючого покоління позашкільні заклади, яких у Харкові 16, в т. ч. Палац піонерів, 6 будинків піонерів, 4 спортивні школи, екскурсійно-туристська станція, а також станції юних техніків і натуралістів.

Харківський Палац піонерів, заснований у 1935 році, був першим у Радянському Союзі. За своє більше як тридцятирічне існування Палац нагромадив величезний досвід виховної роботи серед дітей. З 1962 року він переїхав у нове приміщення.

Цікаву й корисну роботу провадить Ленінська кімната Палацу піонерів. Для учнів міста стало традицією відзначати знаменну дату 23 серпня — день визволення Харкова від німецько-фашистських загарбників. У цей день шкільна юнь міста на площі Дзержинського, біля пам'ятника В. І. Леніну, урочисто зустрічається з прославленими учасниками Великої Вітчизняної війни, які визволяли місто.

Великою популярністю у школярів користуються міські клуби інтернаціональної дружби, юних художників, шахістів і шашистів, туристів-краєзнавців, юних любителів театру, хорового співу, зоологів, клуб допитливих, клуб юннатів тощо.

Крім того, у школах міста є 172 хори, 55 духових оркестрів, 67 оркестрів народних інструментів, 123 картинні галереї, 33 лялькові театри, 7 дитячих кінотеатрів, працює 65 музичних, 123 танцювальні, 85 драматичних та 119 гуртків художнього читання.

Партія і Радянський уряд високо оцінили заслуги харківських вчителів у вихованні підростаючого покоління. За плодотворну педагогічну діяльність більш як 500 харківських педагогів нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, багатьом присвоєно почесне звання заслуженого вчителя школи УРСР.

Дальшого розвитку набула і вища та середня освіта. У Харкові працює (після укрупнення) 25 вищих учбових закладів, а разом з заочними — 33, в них навчається 73 тис. студентів. У 35 технікумах здобувають середню спеціальну освіту 26 тис. юнаків і дівчат. Щороку харківські учбові заклади випускають для народного господарства країни понад 20 тис. спеціалістів. У вузах і технікумах міста навчаються також іноземні студенти — громадяни багатьох країн світу.

Яскравою демонстрацією розквіту радянської науки і культури було урочисте святкування в 1955 році 150-річчя Харківського державного університету ім. Горького. За визначні заслуги в розвитку науки і підготовці кадрів Президія Верховної Ради СРСР нагородила університет орденом Трудового Червоного Прапора. Лише за роки Радянської влади Харківський університет випустив понад 21 тис. спеціалістів. У вересні 1964 року університет одержав нове приміщення загальною площею 64,7 тис. кв. метрів. Науковці університету і його випускники дослідили сотні важливих народногосподарських проблем, розв'язали багато технічних питань, що стосуються вдосконалення виробництва.

На 15 факультетах університету навчалося в 1964/65 навчальному році понад 14 тис. студентів, на 83 кафедрах працюють 295 професорів і доцентів.

Академік АН УРСР М. П. Барабашов веде спостереження в астрономічній обсерваторії Харківського державного університету ім. О. М. Горького.

Харків став великим науковим центром країни. Тут у 93 науково-дослідних установах найрізноманітніших напрямків, вищих та середніх спеціальних учбових закладах працює понад 16 500 наукових працівників і викладачів, 300 з них мають вчені ступені докторів і 3000— кандидатів наук.

Вузи Харкова у минулій семирічці підтримували постійні творчі зв'язки з 1400 підприємствами та організаціями країни; ними виконано науково-дослідних робіт на суму 33,4 млн. крб. За цей же період було впроваджено в практику 2236 завершених робіт. Це дало народному господарству країни великий економічний ефект.

Науково-дослідні лабораторії і кафедри вузів вирішують важливі проблеми фізики, математики, медицини, біології, радіотехніки, електроніки, хімії, хімічної технології, машинобудування та багато інших.

У розвиток вітчизняної науки вносять свій вклад харківські вчені — академіки АН УРСР М. П. Барабашов і М. М. Кулешов, член-кореспондент АН УРСР В. І. Атрощенко, професори О. І. Ахієзер, В. Г. Хоткевич, М. М. Глаголєв, Б. Н. Тютюнников, Р. В. Піхтовников та інші.

Група викладачів Харківського державного університету: професори: К. Синельников, В. Нікітін, ректор університету І. Буланкін та інші. 1955 р.

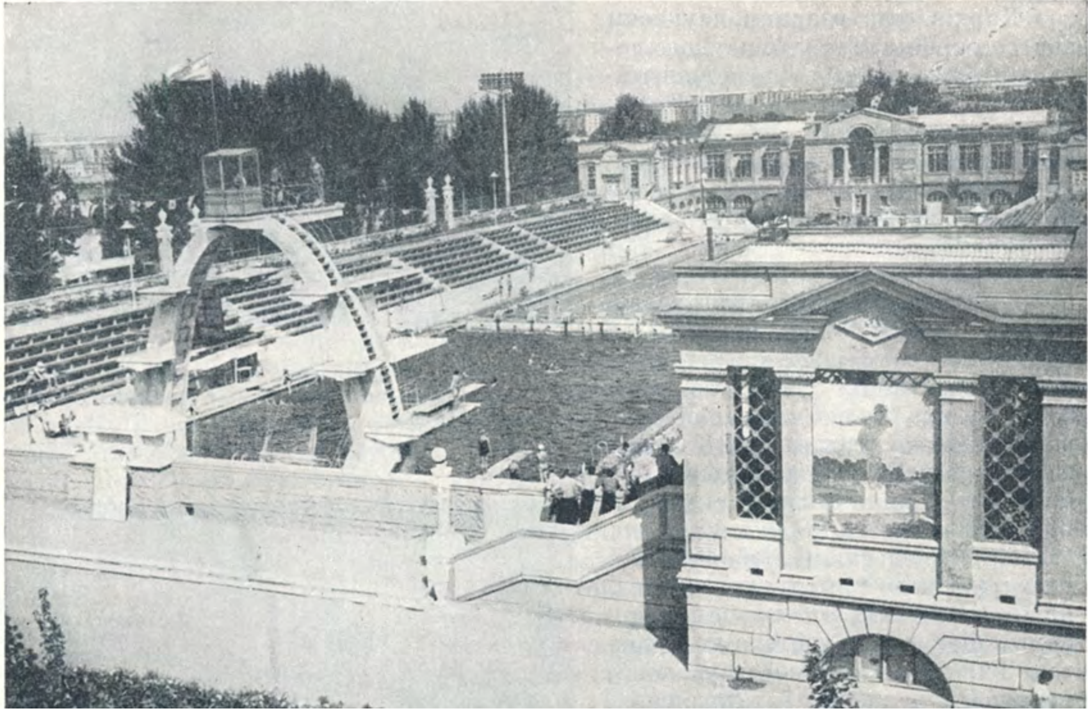

Професор В. П. Шестопалов серед студентів у лабораторії Харківського інституту радіоелектроніки.

У 1962 році за цикл праць, присвячених дослідженням геометрії в цілому і застосуванню геометричних методів у теорії оболонок, академік АН УРСР О. В. Погорєлов був удостоєний Ленінської премії. У цьому ж році за цикл праць з математичної фізики Ленінську премію одержав член-кореспондент АН УРСР В. О. Марченко.

Цікаве і змістовне життя театрального Харкова. В місті працює 6 професійних театрів (академічний театр опери та балету ім. М. В. Лисенка, державний ордена Леніна академічний український драматичний театр імені Т. Г. Шевченка, державний російський драматичний театр імені О. С. Пушкіна, театр юного глядача, театр музичної комедії, театр ляльок), філармонія, цирк. Театральні мистецькі кадри готує Харківський інститут мистецтв — вищий мистецький навчальний заклад, створений 1963 року на базі державної консерваторії і театрального інституту.

На значному творчому піднесенні перебувають театри міста. За післявоєнні роки їх репертуар значно поповнився новими виставами. Зокрема, театр опери та балету ім. Лисенка здійснив постановки опер «Богдан Хмельницький», «Назар Стодоля» К. Ф. Данькевича та балетів «Таврія» В. М. Нахабіна, «Кам'яна квітка» С. С. Прокоф'єва, «Бахчисарайський фонтан» Б. В. Асаф'єва та інші. В Українському драматичному театрі ім. Шевченка з успіхом ішли постановки: «Ярослав Мудрий» І. А. Кочерги, «Любов на світанні» Я. О. Галана, «Кров людська — не водиця» за

Плавальний басейн на харківському стадіоні «Динамо». 1964 р.

М. П. Стельмахом. Серед кращих вистав післявоєнного часу театру ім. Пушкіна — «Фронт» О. Є. Корнійчука, «Іркутська історія» О. М. Арбузова, «Веселка» М. Я. Зарудного. Державної премії СРСР були удостоєні народні артисти СРСР М. М. Крушельницький, І. О. Мар'яненко, О. І. Сердюк, Є. В. Бондаренко і Л. Ф. Дубовик, художники Б. В. Косарєв, В. М. Греченко та інші.

Харків заслужено пишається творчими здобутками колективів художньої самодіяльності. На початку 1965 року в місті працювало понад 380 колективів, які об'єднували близько 10 тис. учасників. За 30 років роботи серйозних успіхів добився драматичний гурток Палацу культури металістів. Успішно виступав у Москві на всесоюзному огляді народних талантів хор канатного заводу. Широку популярність у місті завоювали колективи художньої самодіяльності університету, політехнічного, медичного, інженерно-будівельного та інших інститутів. Ряд драматичних гуртків палаців культури (ХТЗ, залізничників, трактороскладального заводу) перетворені на театри народної творчості. На їх сценах ідуть вистави класичної спадщини і сучасної тематики.

Велику і корисну роботу провадять численні наукові товариства — медичне відділення Всесоюзного хімічного товариства ім. Менделєєва, відділення Всесоюзного науково-технічного товариства ім. Попова, 17 наукових інженерно-технічних товариств (НІТТ) і Харківське обласне відділення товариства «Знання».

Чимало партійних, радянських і господарських працівників, представників інтелігенції міста підвищують свій ідейно-політичний рівень у вечірньому університеті марксизму-ленінізму. Тільки за роки семирічки університет закінчило понад 25 тис. чоловік.

У Харкові видаються газети — «Соціалістична Харківщина», «Красное знамя», «Ленінська зміна», 40 фабрично-заводських і вузівських багатотиражок. Республі-

канське видавництво «Прапор» видає твори художньої літератури, багато книжок з питань розвитку промисловості і сільського господарства Харківської, Полтавської і Сумської областей, а також літературу з досвіду роботи художньої самодіяльності і краєзнавців. З 1956 року видається літературно-художній та громадсько-політичний журнал «Прапор» — орган Спілки письменників України, який виходить щомісяця, а також медичний журнал «Ортопедия и травматология». Крім того, працює видавництво Книжкової палати УРСР.

Видавництва мають прекрасну поліграфічну базу. Книжкова фабрика ім. Фрунзе — одна з найбільших на Україні. З її конвейєрів щодня сходять 90—100 тис. примірників книжок: підручники для середньої і вищої школи, художня, політична і технічна література.

У місті працюють відділення творчих організацій — спілок радянських письменників, художників, композиторів, архітекторів. Харківське відділення Спілки письменників України об'єднує понад 50 чоловік. Серед них відомі читачам повістями та романами І. Л. Муратов («Буковинська повість», «Жила на світі вдова», «В сорочці народжений»), В. А. Добровольський («Троє в сірих шинелях», «На все життя», «Будинок в тупику»), К. О. Гордієнко («Дівчина під яблунею», «Сім'я Остапа Тура»), Ю. Ю. Шовкопляс («Інженери», трилогія «Людина живе двічі»), І. А. Багмут («Щасливий день суворовця Криничного», «Подвиг творився так»), М. Й. Сказбуш («Робочий народ», «Суддя», «Молодшенький»), І. М. Шутов («Квітень», «Звенигора», «Звенигородське сонце»), Я. В. Гримайло («Подробиці листом», «Великий слідопит»), М. Т. Шаповал («Оляна», «Іду до людей») та інші.

Післявоєнні роки стали роками нових творчих зльотів колективу митців Харкова. Близько 150 художників, графіків, скульпторів об'єднує відділення Спілки художників.

Серед найбільш відомих творів останніх двох десятиліть — «М. В. Лисенко записує кобзарські пісні», «На роботу», «Майбутні хлібороби» заслуженого діяча мистецтв УРСР Г. О. Томенка, портрети знатних людей Харкова — В. Диканя і М. Тасуй — роботи заслуженого діяча мистецтв УРСР В. В. Сизикова.

Помітне місце в українській радянській скульптурі посідають такі роботи, як «Зоя Космодем'янська» і «Нескорена Полтавчанка (Ляля Убийвовк)» Л. О. Твердянської, «Пробудження» і «Фідель Кастро» лауреата Державної премії, народного художника УРСР М. Л. Рябініна, «Мрії» Л. Г. Жуковської та Д. Г. Сови, праці заслуженого діяча мистецтв УРСР В. І. Агібалова, народного художника УРСР А. Й. Страхова, І. М. Мельгунової, М. Ф. Овсянкіна, Б. П. Королькова, монумент М. Руднєва роботи В. І. Воловика та інші.

Серед композиторів і музикознавців, об'єднаних в Харківське обласне відділення композиторів,— А. Д. Лебединець, В. М. Нахабін, В. Т. Борисов, Д. Л. Клебанов, М. Д. Тіц та інші. Група композиторів, очолювана харків'янином заслуженим діячем мистецтв УРСР А. Д. Лебединцем, створила музику до гімну Української РСР.

При відділенні Спілки архітекторів працюють секції містобудування, промислового будівництва, архітектурної критики, виставок і конкурсів.

У Харкові багато визначних місць. Чудові його великі площі з монументальними спорудами і пам'ятниками. Напередодні 46-х роковин Великого Жовтня на площі

Навантаження електрообладнання для Індії на Харківському електромеханічному заводі. 1960 р.

ім. Дзержинського урочисто відкрито пам'ятник вождю пролетарської революції, засновникові КПРС і Радянської держави В. І. Леніну.

За роки Радянської влади в місті споруджено ряд пам'ятників: діячеві Комуністичної партії і Радянської держави, учню і соратнику В. І. Леніна Я. М. Свердлову (скульптор Я. Й. Рик), великому українському народному поетові, художнику, мислителю, революційному демократу Т. Г. Шевченку (скульптор М. Г. Манізер, архітектор Й. Г. Лангбард), великому українському письменнику і громадському діячеві, революційному демократу М. М. Коцюбинському (скульптор М. Л. Рябінін), пам'ятник Вічної Слави героям, що полягли в битві проти німецько-фашистських загарбників (архітектор Л. В. Гурова).

Далеко за межами міста відомі харківські музеї. В Державному музеї образотворчого мистецтва широко представлені твори класиків російського і світового живопису, полотна відомих українських радянських художників. Тут зберігаються картини великого російського художника І. Ю. Рєпіна — «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», «Козак у степу», портрети Стасова, Щепкіної-Куперник тощо. Значними є зібрання творів С. І. Васильківського, П. О. Левченка, М. С. Самокиша та інших. Одним із кращих музеїв республіки є Харківський державний історичний музей. В його експозиції широко висвітлено історію революційної боротьби харківського пролетаріату під керівництвом більшовиків, славні патріотичні традиції харків'ян на всіх етапах розвитку радянського суспільства.

Харків — місто книголюбів. Загальний книжковий фонд бібліотек міста становить понад 10 млн. примірників. У державній бібліотеці ім. Короленка налічується майже три мільйони книжок. Всесоюзне значення має Центральна наукова бібліотека університету. В місті працюють 423 масові бібліотеки з книжковим фондом понад 4820 тис. примірників з різних галузей знань. Тут розташований єдиний в республіці Інститут культури з бібліотечним факультетом.

Значних успіхів у післявоєнні роки в розвитку фізичної культури і спорту досягла харківська молодь. У Харкові працюють 4 спортивні школи, діють плавальні басейни, стадіони. Колегія Міністерства культури СРСР і Президія Центральної Ради Союзу спортивних товариств і організацій СРСР, підбивши підсумки огляду організації масової фізкультурно-спортивної роботи за 1964—1965 рр., визнали

Загальний вигляд готелю «Харків» на площі Дзержинського.

Харківський ордена Трудового Червоного Прапора державний університет ім. О. М. Горького, 1963.

Площа Р. Люксембург у Харкові.

переможцем Харківський центральний парк культури ім. Горького. Йому присуджено перехідний кубок і диплом першого ступеня.

Втілюючи в життя ленінські заповіти про розвиток ідей пролетарського інтернаціоналізму і зміцнення дружби народів, харківська партійна організація значне місце в своїй діяльності відводить посиленню інтернаціонального виховання мас, розвитку інтернаціональних зв'язків міста з братніми соціалістичними країнами, з трудящими багатьох інших держав світу.

Ці зв'язки здійснюються багатьма шляхами в різноманітних формах. За технічну допомогу, подану в будівництві заводів та комбінатів важкої промисловості Болгарії, Президія Народних Зборів Народної Республіки Болгарії наприкінці 1965 року нагородила колектив ХЕМЗу орденом Георгія Димитрова. Ця висока нагорода є ще одним яскравим свідченням непорушної дружби і братерського співробітництва між народами соціалістичних країн. Завод «Електроважмаш» постачає потужні генератори для Туровської електростанції в Польській Народній Республіці. Електромеханічний завод виготовляє електрообладнання для Східно-Словацького металургійного комбінату ЧССР, а завод «Серп і молот» постачає багатьом країнам світу двигуни «СМД-14» для тракторів і комбайнів. У 30 країн Європи, Азії і Африки проклали собі дорогу трактори з маркою ХТЗ. Трактори харківського заводу працюють на полях Індії, Бірми, Алжіру, Куби та інших країн, полегшуючи працю селян. Найрізноманітніша продукція харківських заводів — від складних приладів до потужних турбін — експонується на міжнародних виставках і продається на світових ярмарках.

Машинобудівна промисловість міста у загальносоюзному експорті постачає продукцію більше ніж у 60 країн, у т. ч. в країни соціалістичної системи. Продукція харківських заводів має великий попит за межами нашої країни.

Харківські вчені, інженери, лікарі, агрономи, новатори виробництва беруть участь у розробці багатьох проблем наукового і культурного співробітництва між Радянським Союзом і зарубіжними країнами. Лише за останні кілька років близько

80 фізиків міста брали участь у міжнародних конференціях, конгресах і симпозіумах, де багато з них виступало з доповідями.

Вчені політехнічного інституту ім. В. І. Леніна підтримують ділові зв'язки з науковцями Ханойського політехнічного інституту Демократичної Республіки В'єтнам і Мішкольцського політехнічного інституту Угорської Народної Республіки.

Наукові працівники Харківського державного університету плодотворно співробітничають з ученими Познанського університету ПНР. Колективи цих вузів обмінюються науковими делегаціями, спеціалістами-викладачами, а також важливими науковими виданнями, навчальними програмами, планами і методичними посібниками.

Трудящі Харківщини з 1957 року підтримують дружні зв'язки з населенням Познанського воєводства. Щороку приїжджають трудящі з Познані в Харків. У свою чергу польських друзів відвідують делегації представників партійних, радянських і виробничих організацій Харківщини. Ці делегації по-братньому діляться досвідом господарського і культурного будівництва. У Харкові успішно працює обласне відділення товариства радянсько-польської дружби.

У 1959 році було створено Харківське обласне відділення товариства радянсько-чехословацької дружби, яке об'єднує понад 40 колективів та близько 100 тис. харків'ян. Серед колективів — засновників цього товариства — ХТЗ, турбінний завод, державний проектний інститут «Діпросталь» та інші. Харків підтримує також дружні зв'язки з французьким містом Ліллем та італійським — Болоньєю.

Велику роботу проводить міське відділення товариства «СРСР — Франція». Воно знайомить харків'ян з життям трудящих Франції, організує зустрічі з французькими туристами тощо.

Харків — член Міжнародної федерації міст. Тут поширюється журнал цієї федерації «Зріднені міста».

Інтернаціональні зв'язки Харкова мають велике виховне значення, сприяючи зміцненню солідарності трудящих у боротьбі за мир і щастя народів проти агресивних сил імперіалізму.

Успіхи в господарському будівництві, підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих свідчать про великі переваги радянського ладу, за якого народ є справжнім володарем своєї долі, кращі люди — герої нашого часу, передовики і новатори виробництва, діячі науки і культури — обираються до органів державної влади і керують життям країни. У Харкові, як і в інших містах Радянського Союзу, місцеву владу здійснюють обранці народу. Харківська міська Рада депутатів трудящих 10-го скликання була обрана 14 березня 1965 року в складі 740 депутатів. До Ради ввійшло 428 українців, 296 росіян та інших. 403 депутати — робітники промисловості, транспорту і будівельних організацій міста, серед них чимало новаторів виробництва — ударників комуністичної праці і членів бригад комуністичної праці. 276 депутатів за ратні і трудові подвиги удостоєні високих урядових нагород — орденів і медалей СРСР. Зокрема депутати К. С. Кисляков і В. Н. Нікулін — Герої Соціалістичної Праці; В. І. Зайцев, М. В. Сутягин і М. І. Родін — Герої Радянського Союзу; М. О. Потюкаєв і Б. Я. Сєдов — лауреати Державної премії. В числі народних обранців і члени-кореспонденти АН УРСР А. С. Бережной і В. М. Нікітін, лауреат Державної премії О. О. Кирнарський, заслужений діяч мистецтв УРСР, композитор В. М. Нахабін, лікарі, вчителі, працівники комунального господарства і торгівлі.

Крім того, 1785 харків'ян обрано депутатами районних Рад депутатів трудящих. Тисячі жителів міста беруть участь у роботі постійних комісій при Радах. Всі депутати місцевих Рад Харкова, як і всі виборці міста, натхненно працюють, примножуючи славні традиції рідного міста.

Одностайним схваленням зустріли харків'яни історичні рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, який розробив заходи до поліпшення управління

промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва.

Прекрасний сьогоднішній Харків, ще кращим він стане в недалекому майбутньому.

Попереду дальше планомірне перетворення Харкова, поліпшення його архітектурного ансамблю. На порядку денному — спорудження нових житлових масивів з висотними будинками, реконструкція старих районів міста, будівництво оперного театру, шкіл, дитячих установ, лікарень, закладання нових садів і скверів. Перша черга метрополітену, протяжністю 18—20 км, зв'яже Південний вокзал і плитковий завод.

Значні зміни намічаються в поліпшенні служби побуту шляхом спорудження ряду великих механізованих підприємств і Будинку побуту на 1120 робочих місць.

Щоб наблизити це майбутнє, харків'яни активно включились у здійснення плану нової п'ятирічки.

Великими виробничими перемогами відзначили трудівники міста день відкриття XXIII з'їзду КПРС.

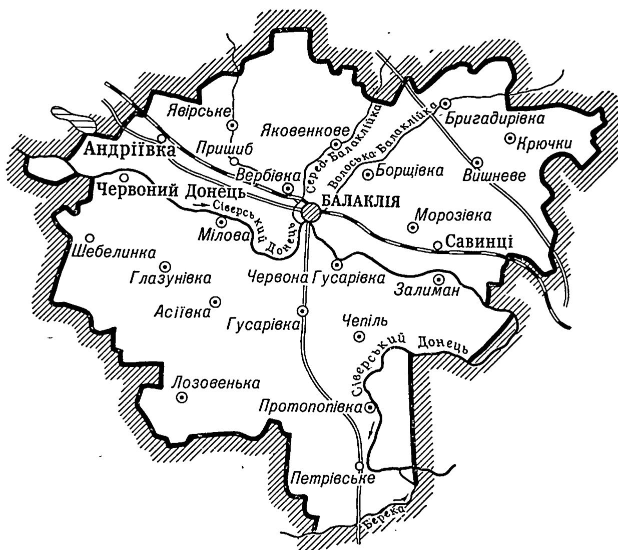
Готуючись достойно зустріти 50-річчя Радянської влади, колективи промислових підприємств міста успішно виконали план першого року нової п'ятирічки по загальному обсягу продукції і по більшості найважливіших виробів. Одночасно 1966 рік був роком дальшого удосконалення виробництва, роком впровадження нової техніки і технології. Завод «Серп і молот» впровадив 5 автоматичних ліній обробки деталей. Автоматична лінія шліфувальної обробки зовнішніх кілець підшипника впроваджена на 8-му Держпідшипниковому заводі. Комплексно-механізованими лініями збагатилися заводи: «Електромашина», електромеханічний, електротехнічний та інші. В порівнянні з 1965 роком продуктивність праці в промисловості міста (без підсобних підприємств) зросла на 4 процента.

Швидкими темпами в 1966 році тривало житлове будівництво. В першому році нової п'ятирічки введено в дію житлових будинків загальною площею 598 тис. кв. метрів.

Успішне виконання плану розвитку народного господарства міста в першому році п'ятирічки створює необхідні умови для дальшого зростання економіки і культури міста. Харків'яни докладають всіх зусиль, щоб внести достойний вклад у будівництво комунізму в нашій країні.

В. І. АСТАХОВ, М. А. СІРОШТАН.

БАЛАКЛІЙСЬКИЙ РАЙОН

БАЛАКЛІЯ

Балаклія — місто районного підпорядкування, центр Балаклійського району, розташоване на південний схід від м. Харкова, залізнична станція на лінії Москва — Донбас. Відстань до Харкова залізницею — 84, шосейним шляхом — 95 кілометрів. Місто зв'язане автобусним сполученням з Харковом, а також з багатьма селищами і селами району. Населення — 30,2 тис. чоловік.

Територія, де тепер розташоване місто, була заселена з часів неоліту. Поблизу міста до наших днів збереглися сліди двох неолітичних стоянок, поселення періоду бронзи та раннього залізного віку, а також скіфський курган (IV—III ст. до н. е.). В перших віках нашої ери тут кочували сарматські племена, рештками яких є багате поховання (I—II ст. н. е.). Знайдено тут також сліди поселення салтівської культури (VIII—IX ст. н. е.)[1].

Родючі землі, буйні пасовища, багатий тваринний світ, озера та ріки — все це приваблювало сюди людей. Недарма річка, від якої пішла назва нинішнього міста, Буликлея в перекладі з татарської мови означає «рибна річка».

У середині XVI століття на Осколі і на Дінці російським урядом було встановлено сторожову службу. Сім варт, поставлених у 1571 році, мали повідомляти війська про наближення татар. На підвищенні, в гирлі ріки Балаклійки, стояла тоді третя варта, яка спостерігала за місцевістю, розташованою за 20 верст вгору і за 15 верст вниз від Шебелинського броду, вздовж р. Дінця.

Заселення території майбутнього міста українцями почалося вже в першій половині XVII століття. Зокрема, про те, що на річці Балаклії «черкаси стоять станами і пасіки будують і різними промислами володіють», писали мешканці

[1] Б. А. Шрамко. Отчет археологической экспедиции ХГУ в 1957 г. Рукописний архів Інституту археології АН УРСР, № 1957/16, стор. 6; О. О. Захаров. Скитські похорони, найдені у 1929 році біля села Балаклії, зб. «Ізюмщина», 1930, Ізюм, стор. 19; Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца. Х., 1962, стор. 239.

Чугуєва цареві Михайлу Федоровичу, який у своїй грамоті від 15 травня 1647 року звелів чугуївському воєводі виселити їх знову на «Литовську землю»[1].

Влітку 1663 року на цьому місці оселилося кількасот чоловік, що прибули з-за Дніпра на чолі з отаманом Я. С. Черніговцем. Тоді ж було побудовано острог-фортецю і житлові приміщення. Через рік Я. Черніговець повідомляв бєлгородського воєводу, що він з поселенцями заснував місто Балаклію з 150 дворами, в яких живуть 200 сімей, і що населення ще прибуває[2]. В інших документах Балаклія названа слободою.

В 1683 році під час перепису сіл і міст Слобожанщини про Балаклію писалось, що тут був Малий городок — рублений замок з дубу, оточений валом у два сажні заввишки, навколо якого тягнувся рів завглибшки в півтора сажні. Довжина стіни Малого городка з баштами становила 110 сажнів (232 м). Від Малого городка починався Великий городок. Стіна Великого городка була близько 620 сажнів завдовжки. За нею — рів у півтора сажні завглибшки, стіни якого були обкладені сосновими кругляками; понад ровом — вал в один сажень, а на ньому острог з дубового дерева заввишки в півтора сажня. Від кутової башти Великого городка з ногайської сторони навколо посаду тягнувся частокіл з соснового дерева в півтора сажня, завдовжки в 240 сажнів[3].

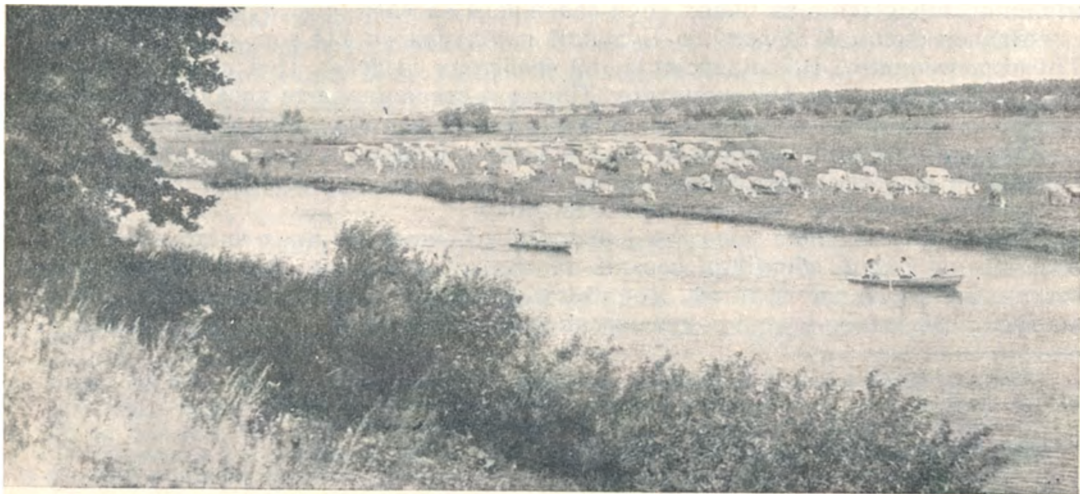
Населення Балаклії в ті часи розселялося головним чином там, де тепер вулиці Першотравнева, Жовтнева, Шевченка, верхня частина вулиці Леніна. Там, де побудоване соціалістичне містечко, був вигін, за яким простягалися городи і поле. З північного заходу на південний схід пролягав грунтовий шлях, який називали Кримським, або Чумацьким. Цей шлях був одним з відгалужень Муравського шляху.

Переселенці, що заснували Балаклію, входили до складу Балаклійського полку, який утворився близько 1669—1670 років. До цього полку входили також сотенні міста Зміїв, Дворічна, Маяцьк, Цареборисів. У 1677 році територія полку була віднесена до складу Харківського, а згодом новоствореного Ізюмського полку.

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 4, стор. 117.
[2] Д. І. Багалій. Історія Слободської України. Х., 1918, стор. 353.
[3] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, т. I, стор. 122—123.

На р. Сіверський Донець.

Нові житлові будинки на площі Ростовцева в м. Балаклії.

У складі Балаклійського, а потім Харківського та Ізюмського полків населення слободи активно боролося з татарами. Балаклійці, як підкреслюється в одному з документів, «били, де тільки могли, ненависних татар»[1].

Господарському розвитку міста дуже перешкоджали напади татар. «Жити не можна, харчуватися нічим, через напади татар не можна орати»[2], — так писав тодішній житель Балаклії.

Основним господарським заняттям населення було землеробство. Сіяли жито, пшеницю, ячмінь та інші зернові культури. У найбільш урожайні роки з десятини збирали по 35 пудів жита, по 25 пудів озимої пшениці, по 35 пудів ячменю[3]. Жали тоді серпами, молотили ціпами, віяли лопатами або змивали водою, а потім сушили. Зерно здебільшого зберігали в ямах, обкладених дошками та соломою. Населення займалося також городництвом. Велике місце у господарстві займало тваринництво, а також різні промисли: рибальство, мисливство, бджільництво.

Розвивалися в місті і ремесла. Ремісники вичиняли шкури для взуття та сідел, овчини для кожухів, шили взуття, одяг, головні убори тощо. Виготовляли також дьоготь, смолу, випалювали вугілля для кузень. Заможні козаки мали свої винокурні. Деякі з них виготовляли скло, яке постачали і в інші міста. У другій половині XVIII століття в Балаклії вже бувало по два базари на тиждень і по 5 ярмарків на рік. Сюди приїздили купці з Харкова, Бєлгорода, Ізюма, донських станиць. На базар везли ремісничі вироби, сільськогосподарські продукти, коней, худобу[4]. Багато жителів Балаклії чумакувало. Чумаки привозили сіль і рибу. Купці привозили одяг, взуття, металеві вироби, тканини, шовк та інші вироби.

За соціальним станом населення Балаклії, як і інших міст та сіл Слобідської України, не було однорідним. Вже перші переселенці, що прибували сюди, мали різний достаток. Деякі з них, що приходили без будь-якого майна, відразу потрапляли в кабалу до старшини та заможного козацтва. Так створювався прошарок підпомічників, підсусідків та інших груп залежного населення.

За переписом 1732 року, в Балаклії налічувалося 211 чол. старшин і козаків, 770 підпомічників, 107 підсусідків, 89 «робітних людей»[5]. Цей перелік населення говорив про його класову структуру. Поряд із старшинами та козаками, як бачимо, тут фігурують підпомічники, які несли ряд обов'язків по забезпеченню козаків під час походів, піддані ж черкаси та підсусідки фактично були на становищі кріпаків. З цього перепису відомо, що на чолі Балаклійської сотні стояв тоді Степан Лісаневич, який був великим землевласником.

Козацька старшина володіла і різними угіддями, на яких часто використовувала працю селян, збіднілих козаків та «робітних людей». Все це призводило до гострих соціальних конфліктів. Про участь трудящих Балаклії в антикріпосницьких виступах свідчать численні документи. Восени 1670 року вони підтримали повстання

---

[1] К. П. Щелков. Историческая хронология Харьковской губернии. Х., 1882, стор. 36.
[2] Д. И. Багалей. Очерки из русской истории, т. II, Х., 1913, стор. 5.
[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 399, спр. 249, арк. 127.
[4] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 5, арк. 64—66.
[5] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, т. I, стор. 240—241.

Степана Разіна[1]. Повстання у місті розпочалося у жовтні. Очолили його Андрій Огонь та Марко Линник.

Після придушення повстання почалась люта розправа не тільки над повстанцями, але і над тими, хто їм співчував. Закутого у кайдани сотника Балаклії Андрія Огня відправили до Харкова, де після жорстоких катувань повісили. Крім нього, було повішено ще 17 жителів міста — активних учасників повстання.

Автобусна станція в м. Балаклії.

Широкий відгук у Балаклії мала і селянська війна під проводом К. Булавіна. Влітку 1707 року, коли по Дінцю підіймався загін булавінців на чолі з С. Драним, мешканці міста приєдналися до повстання. Після розгрому загону царські війська вчинили люту розправу і над ними. Багато жителів Балаклії, рятуючись від карателів, втікало на Дон, підпалюючи маєтки поміщиків.

Дуже поширеними формами протесту народних мас проти гнобителів у період феодалізму були скарги на поміщиків. В одній із скарг, яку подали в 1761 році жителі Балаклії Катерині II, говориться про те, що Лісаневич захопив землі та громадські угіддя і примушує людей працювати на винокурні, на млині, возити дрова, ліс. Все населення повинно йому здавати щороку по 50 ліктів полотна і по 80 ліктів сукна, а кравці — безкоштовно шити одяг для його челяді. Мешканці Балаклії писали також, що Лісаневич вважає всіх жителів своїми кріпаками, які повинні відбувати щоденну панщину та платити оброк, а тих, хто ухиляється від виконання його наказів, суворо карає[2].

Після ліквідації у 1765 році слобідських козацьких полків старшина дістала нові привілеї, які наближали її до російського дворянства. Козаки ж і підпомічники були переведені в розряд військових обивателів.

У січні 1766 року населення Балаклії рішуче виступило проти запровадження подушного податку у зв'язку з переведенням їх з козацького стану у військові обивателі. Для приборкання непокірних негайно прибула гусарська команда. Вона заарештувала кількох найактивніших учасників виступу, яких жорстоко покарала перед силоміць зігнаними жителями Балаклії. Після цього всім десятникам та сотникам дали на підмогу по одному гусару і наказали ходити по дворах і збирати податок [3].

Знайшла відгук у Балаклії і селянська війна під проводом Омеляна Пугачова (1773—1775). Між Ізюмом і Балаклією діяли у цей період два загони повстанців, які вбивали поміщиків і знищували їхнє майно. Під впливом повстанців кріпаки відмовлялись відбувати панщину. Знову були послані царські війська, які розгромили повстанські загони.

У 1773 році в Балаклії було 862 двори, налічувався 5081 житель, серед них 4522 військові обивателі, 210 кріпаків, 68 служителів культу та інші[4].

У найтяжчому становищі перебували кріпаки. По 5—6 днів на тиждень вони мусили працювати на поміщика. Різні повинності на користь держави відбували

---

[1] К. Стецюк. Вплив повстання С. Разіна на Україну. К., 1947, стор. 99.
[2] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 271, оп. 1, арк. 12—14.
[3] А. Г. Слюсарський. Слобідська Україна, стор. 259.
[4] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ. Х., 1890, стор. 371.

і військові обивателі. Їх примушували на рік давати певну кількість возів для транспортування лісу, ремонтувати шляхи тощо. Важким тягарем для населення слободи було також перебування тут гусарського полку. З 1782 року Балаклія стала волосним центром Зміївського повіту, навесні 1817 року, коли на Харківщині почали насаджувати військові поселення, її було переведено у військове відомство. На території нинішнього Балаклійського району були розквартировані Серпухівський полк, командування якого перебувало у Балаклії, а також Борисоглібський та Таганрозький полки. Балаклія була перейменована за назвою розквартированого в ній полку на Новосерпухів. Ця назва зберігалася за нею аж до 1891 року.

Запровадження військових поселень викликало нову хвилю народного обурення.

Навесні 1818 року з Балаклії до Москви прибули військові поселенці І. Линник та Г. Бандалет з скаргою на нові порядки. Але їх заарештували. У 1829 році населення Балаклії приєдналося до повстання Серпухівського полку, центром якого стала Шебелинка. Протягом шести днів повстанці вели уперту боротьбу проти військових властей. З багатьох населених пунктів, у т. ч. з Балаклії, вони вигнали офіцерів і захопили владу. Щоб придушити повстання, царський уряд послав сюди великі військові частини з артилерією. Проте згодом царизм приступив до ліквідації військових поселень. Військові поселенці були переведені в розряд державних селян.

Наприкінці XIX століття Балаклія залишалася невеликим населеним пунктом. Але розвиток капіталізму в країні, що прискорився після реформи 1861 року, помітно позначався на житті населення слободи. Капіталістичні відносини починають дедалі глибше проникати в усі сфери його життя. Посилився процес розшарування селянства. Поступово селянські землі зосереджувалися в руках куркулів. Непомірні податки на користь держави, побори поміщиків і чиновників призводили до дедалі більшого зубожіння і розорення селянських мас. У 1885 році, наприклад, за населенням Новосерпухівської волості, куди, крім Балаклії, входили ще села Борщівка, Вербівка та Лагері, було 51 616 крб. недоїмок. Чимало розорених селян наймитували в поміщицьких та куркульських господарствах, багато йшло на заробітки. Лише за два роки (1882—1883) в Балаклії було видано 129 місячних, 96 двомісячних, 233 тримісячних, 202 шестимісячних та 69 річних паспортів.

Антиурядові та антипоміщицькі виступи населення слободи у цей період відбувалися під безпосереднім впливом робітничого руху.

Під час першої російської революції в Балаклії поширювались революційна література, більшовицькі листівки, провадилися збори і мітинги. Навесні 1907 року близько 1500 селян Балаклії, Лагерів, Вербівки та інших сіл почали рубати поміщицький ліс[1].

На початку березня 1917 року в Балаклії стало відомо про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції. Через кілька днів у п'ятий запасний полк, що був розквартирований у місті, прибули більшовики. Під їх впливом солдати заарештували полковника і обрали на мітингу комітет солдатських депутатів та нове командування.

Більшовики провадили роз'яснювальну роботу і серед населення міста. Особливо великою популярністю у балаклійців користувався їх земляк більшовик К. О. Олійник, який раніше працював на шахтах Донбасу. Під впливом більшовицької агітації селяни звернулися до Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів з проханням надіслати свого представника, який ознайомив би їх з сучасними подіями та дав відповідні настанови[2]. Селяни вимагали також усунути земських начальників

---

[1] Е. К. Живолуп. Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1905—1907 гг., стор. 122.

[2] Газ. «Социал-демократ», 28 березня 1917 р.

як прихильників старого режиму та «в зв'язку з їхнім брутальним і безжалісним поводженням з селянами»[1], добивалися зменшення орендної плати.

Під тиском селянських мас земельні комітети змушені були схвалювати рішення про поділ поміщицьких земель. 27 червня 1917 року на спільному засіданні Балаклійського та Гусарівського волосних земельних комітетів було вирішено відібрати у поміщиків Каневальського та Польшау 635 десятин землі і розподілити її між селянами [2]. В середині серпня було прийнято нове рішення про передачу трудовому населенню земель і луків землевласників Роленка, С. Дукіна, М. Труша, Г. Труша, А. Польшау, Каневальського та земель Успенської і Покровської церков[3]. Селяни відбирали також і куркульську землю.

Дізнавшись про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, трудівники Балаклії палко вітали перші радянські декрети. Особливо активну діяльність розгорнули місцеві більшовики після Першого Всеукраїнського з'їзду Рад. З їх участю червоногвардійський загін Р. Ф. Сіверса, що прибув з Харкова, 17(30) грудня 1917 року роззброїв перший кінний український козачий полк, який підтримував Центральну раду. У Балаклії було встановлено Радянську владу.

Велику роботу провадив у ці дні Балаклійський волосний виконавчий комітет на чолі з Д. К. Саєнком, мешканцем селища Лагерів. Члени виконкому разом з місцевим активом реквізували майно поміщиків, розподілили між сільськими бідняками поміщицькі землі та реманент. Багато було зроблено по мобілізації сил на боротьбу з кайзерівськими військами, що в лютому 1918 року почали наступ на нашу республіку. Коли ж Харківщину окупували частини німецько-австрійської армії, чимало трудівників Балаклії боролися з ворогом у складі партизанських загонів. Особливо активно діяв загін К. О. Олійника. Бійці цього загону зруйнували залізничну колію між селами Пришибом та Вербівкою. Під час однієї з операцій Олійника схопили і засудили до страти. Але відважний партизан втік з в'язниці. Через кілька днів його загін висадив у повітря залізничний міст на перегоні Балаклія — Вербівка, спалив німецький склад з амуніцією, вивів з ладу залізничну колію.

Нещадно боровся загін К. О. Олійника і проти петлюрівських націоналістичних банд. Партизанські загони, що діяли в тилу петлюрівців, сприяли швидкому просуванню українських радянських військ. 22 грудня в Балаклію вступили частини 2-ї Української дивізії. В місті було відновлено Радянську владу. Волосний революційний комітет, а пізніше, після виборів Рад у березні 1919 року,— волосний виконавчий комітет вживали заходів до налагодження господарського та культурного життя. Здійснювалися заходи до запровадження земельних законів Радянської влади. Вже в березні 1919 року була створена перша балаклійська артіль городників[4].

Особливого розмаху набрала діяльність органів Радянської влади по залученню селянства до соціалістичного будівництва після визволення Балаклії у грудні 1919 року від денікінців. Волосний революційний комітет, очолюваний І. П. Рєзником, швидко провів підготовку до виборів постійних органів Радянської влади. Волвиконком очолили комуністи [5].

У вересні 1920 року Зміївський повітовий партійний комітет затвердив перший осередок Балаклії. Спочатку в осередку налічувалося всього 5 комуністів[6]. Спираючись на сільську бідноту, організовану в червні 1920 року в комітет незаможних селян, партійна організація та волосний виконком багато зробили для здійснення законів Радянської влади.

---

[1] Газ. «Известия», орган Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів, 20 квітня 1917 р.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1326, оп. 1, спр. 24, арк. 250.

[3] Там же, спр. 27, арк. 335—336.

[4] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1. К., 1962, стор. 119.

[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 2, оп. 2, спр. 100, арк. 42.

[6] Там же, арк. 43.

Перші комунари чепільської комуни «Плуг і молот» — І. Я. Тереник, М. П. Стовба, В. М. Засядько.

Активну участь брали вони в проведенні мобілізації жителів на боротьбу проти білополяків та Врангеля. Влітку 1920 року в Балаклії були сформовані регулярні військові частини — артилерійський і кавалерійський дивізіони, реорганізовані згодом в Червоногусарівську кавалерійську бригаду. Цю бригаду перед відправкою на Південний фронт відвідав М. В. Фрунзе.

Багато зусиль докладали комуністи, щоб відбудувати сільське господарство після закінчення громадянської війни. У 1921 році до складу партійного осередку входили О. Г. Кольцов (член партії з 1918 року), О. П. Сиров (член партії з 1905 року, учасник повстання на броненосці «Потьомкін»), С. П. Божко (член партії з 1919 року), Н. П. Кизименко (член партії з 1920 року), П. Чаговець (член партії з 1920 року) та Серебреников. Їхніми активними помічниками були члени комсомольського осередку, оформленого у 1922 році,— Григорій Конопля, Петро Лапін, Федір Калайда, брати Олександр та Михайло Мельникови.

Комуністи та комсомольці брали активну участь у боротьбі з куркульськими бандами, в проведенні землевпорядних робіт, у наданні допомоги бідняцьким господарствам, в здійсненні продовольчої політики Радянської влади.

В Балаклії на початку відбудовного періоду — у 1921 році — налічувалося 6170 жителів. Переважна більшість населення працювала в сільському господарстві. Місцеві партійні та радянські органи, спираючись на КНС, допомагали бідняцьким господарствам освоїти землю, одержану від Радянської влади, залучали їх до різних форм кооперації. Багато було зроблено, щоб якомога більше трудівників села ознайомилися з досвідом господарювання перших колективів району[1], таких, як чепільська комуна «Плуг і молот» та асіївська комуна ім. Будьонного.

У 1923 році сільськогосподарська артіль «Зоря» була створена і в Балаклії. Спочатку в ній об'єдналося 50 чоловік, а через рік артіль вже налічувала 117 чоловік. У 1924 році вона мала 10 коней, 33 воли, 15 корів, а також 17 плугів, 4 косарки, 3 молотарки тощо[2]. Через три роки 128 мешканців Балаклії заснували товариство спільного обробітку землі «Хлібороб». ТСОЗ мав 92,4 дес. землі, 13 коней. Згодом на базі цього товариства утворилася комуна «Хлібороб».

Особливо активно провадилась колективізація після XV з'їзду ВКП(б) та X з'їзду КП(б)У. Всього в Балаклії було створено 8 колгоспів. Їх активними організаторами були О. З. Дякунов, І. І. Акімов, П. С. Колот, К. М. Усик та інші.

Комуністи та комсомольці вели нещадну боротьбу проти куркульства, яке всіляко перешкоджало колгоспному будівництву. Куркулі вбили і кинули під лід у Донець першого секретаря Балаклійського райкому комсомолу Г. Носика. Від їхніх рук загинув комсомолець М. Клещов.

Коли куркулі для збереження свого майна створили лжеколгосп, члени КНС з допомогою партійних та радянських органів ліквідували його. Трудящі Балаклії палко схвалювали курс Комуністичної партії на колективізацію сільського господарства.

---

[1] У 1923 році Балаклія стала центром однойменного району, що входив до складу Ізюмського округу.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 2, спр. 296, арк. 17.

Так, члени комуни «Хлібороб» писали: «У зв'язку з бурхливим ростом колективізації, коли батрацько-бідняцькі та середняцькі маси лавою йдуть до колективів під проводом Комуністичної партії, куркуль, як ворог Радвлади, чинить страшенний опір, скажено агітує проти колективізації та інших заходів, а тому збори комуни вважають поставлене питання ліквідації куркуля як класу вчасним»[1].

Для допомоги колгоспним господарствам у 1929 році було засновано майстерню для ремонту тракторів. На осінь 1931 року в районі було колективізовано 63,4 проц. усіх селянських господарств. Велику роль у зміцненні колгоспів району відіграв колектив Балаклійської МТС, створеної у 1931 році. Вже в 1934 році в Балаклійському районі було три машинно-тракторні станції, які обслуговували 72 колгоспи.

Добре забезпечені сільськогосподарською технікою, колгоспи району рік у рік зміцнювали своє господарство. Високими показниками по врожайності зернових культур і продуктивності тваринництва відзначався в районі балаклійський колгосп «Січень», який не раз був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

На 1938 рік населення міста (у 1938 році Балаклія віднесена до категорії міст) становило 27 тисяч чоловік, тоді як за переписом 1923 року в усьому Балаклійському районі проживало близько 36 тис. чоловік.

Величезні зміни сталися в класовій структурі населення. Ще в 1930 році переважна більшість жителів Балаклії (93 проц.) працювала в сільському господарстві[2]. За роки Радянської влади тут були побудовані промкомбінат, харчокомбінат та кілька промислових артілей. У 1926 році стала до ладу електростанція. Багато жителів міста працювали також на залізничному транспорті.

Велика робота була проведена по піднесенню культурно-освітнього рівня населення. Уже в 1921 році в Балаклії, крім початкової чотирикласної школи, діяли три трудові школи. У 1922 році відкрито семирічну школу, реорганізовану згодом у середню. Проводилася робота також по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Тільки в 1925/26 навчальному році школи лікнепу та школи для малописьменних закінчило 134 чоловіки[3].

Комсомольці організували при клубі хоровий та музичний гуртки. Часто виїжджали вони з виставами та концертами в навколишні села, де проводили громадську та культурну роботу.

Вже в перші роки Радянської влади в Балаклії працювала бібліотека. І комсомольці разом з першою завідуючою бібліотеки П. І. Степановою доклали багато зусиль, щоб залучити якомога більше читачів, популяризувати літературу серед населення.

В роки довоєнних п'ятирічок в місті відкрилися нові культурно-освітні заклади. Тільки у 1938 році на народну освіту тут було асигновано 2586,6 тис. крб., а у 1940 році — 3125,4 тис. крб. Всі діти шкільного віку вчилися. В районі на цей час налічувалося 48 шкіл, де працювали 406 вчителів. Була повністю ліквідована неписьменність серед дорослих[4].

Ударна бригада балаклійської комуни «Хлібороб» на шляху до заготівельного пункту. Грудень 1932 р.

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3556, оп. 1, спр. 164, арк. 392.
[2] Там же, ф. Р-2762, оп.1, спр. 117, арк. 13.
[3] Там же, спр. 246, арк. 13.
[4] Харківський облпартархів, ф. 31, оп. 1, спр. 11, арк. 33.

Про зростання культурного рівня населення міста свідчать і такі факти. У 1913 році жителі Балаклії передплачували лише 30 примірників газет, у 1930 році — 5397 примірників газет і 1992 примірники журналів, а у 1940 році в місті передплачували 9740 газет і 3410 журналів[1].

Рік у рік зростали видатки держави і на охорону здоров'я. У 1940 році вони становили 1765 тис. крб.[2] Відкрилися лікарня, поліклініка, протималярійна станція, дитяча консультація.

Багато уваги приділялося благоустрою міста. Було споруджено водопровід, водонапірну башту, створено два парки, відкрито кінотеатри, Будинок культури ім. В. І. Леніна, споруджено стадіон. В побут населення увійшли електрика, радіо, телефон. В середині 30-х років електрифіковані також 7 сіл району.

Великими виробничими успіхами зустріли трудящі міста 1941 рік. Щедрий урожай обіцяли колгоспні поля. 20 червня на бюро райкому партії було розглянуто питання про проведення збиральної кампанії, закріплено за окремими колгоспами комбайнерів. В райкомі також всебічно обговорили і затвердили план благоустрою міста, яким передбачалося звести нові будинки в центрі, заасфальтувати вулиці, насадити дерева. Але здійснити ці плани перешкодила війна.

З перших днів Великої Вітчизняної війни партійна організація Балаклії всю свою роботу підпорядкувала інтересам фронту. З району терміново було відправлено для Червоної Армії 78 автомашин, 41 трактор, 3127 коней та 834 builds[3].

Понад 2 тис. балаклійців у перші дні війни добровільно подали заяви з проханням прийняти їх до лав Червоної Армії. Для потреб фронту працювало все населення міста. Більше як 8 тисяч чоловік брало участь у будівництві оборонних укріплень.

Коли ворог наблизився до Балаклії, в глиб країни було евакуйоване устаткування підприємств міста, транспорт та частину колгоспного майна. Провадилася робота по організації підпілля. Командиром партизанського загону став М. І. Вербицький (колгоспний агроном селища Лагерів), комісаром — І. П. Колотилов (голова Міловської сільради). Спочатку до загону ввійшло 22 чоловіки, серед них Т. І. Козуб, Т. Н. Коновал, І. Т. Коновал, Г. І. Кравченко, Ф. М. Тарасенко, І. І. Горлач, К. О. Винник, П. А. Білокопит. Це були жителі Балаклії та інших населених пунктів району. Партизани подавали допомогу воїнам Червоної Армії, що захищали Балаклію. Протягом двох місяців — жовтня і листопада на цій ділянці фронту точилися тяжкі кровопролитні бої.

25 жовтня 1941 року частина німецьких військ підійшла до села Мілової і передмістя Балаклії — селища Лагерів. Гітлерівці не чекали опору. Але загін партизанів зустрів непроханих гостей вогнем. У сутичці під Міловою партизани вбили двох фашистів, одного взяли в полон. Наступного дня вони знищили 6 гітлерівців і захопили в полон офіцера. Доставлений у штаб військової частини, він дав цінні відомості радянському командуванню. Уже на 1 грудня 1941 року на бойовому рахунку партизанів було 50 вбитих та 12 полонених фашистів.

9 грудня 1941 року, після жорстоких боїв, окупанти захопили Балаклію. Як і в інших тимчасово окупованих районах України, гітлерівці встановили тут жорстокий окупаційний режим. В Балаклії від рук німецько-фашистських загарбників загинуло більше 200 чоловік. У листопаді 1942 року гестапівці вчинили криваву розправу над мешканцями селища Крейдянки (тепер воно в межах міста Балаклії), жителі якого були зв'язані з партизанським загоном. Майже все селище спалили, а людей, які не встигли сховатися, погнали в Балаклію. Через день після арешту 28 чоловік було розстріляно. У 1956 році над могилою закатованих споруджено пам'ятник.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 31, оп. 1, спр. 1, арк. 4.
[2] Там же, спр. 11, арк. 33.
[3] Там же, спр. 76, арк. 76.

Більше двох тисяч юнаків і дівчат було насильно відправлено до Німеччини з району, в тому числі 378 чоловік з Балаклії[1].

За роки окупації Балаклійщина зазнала збитків на суму 1,4 млн. карбованців.

Незважаючи на жорстокий терор окупантів, населення міста не припиняло боротьби. Ні вдень, ні вночі вороги не мали спокою. Біля лісу, де базувався партизанський загін, проходив шлях на Балаклію. Тут часто злітали в повітря німецькі обози[2].

Колгоспні ветерани замінили тих, хто пішов на фронт, с. Чепіль, 1941 р.

У вересні 1942 року партизанський загін підірвав рейки на залізничній дільниці Балаклія — Шебелинка. Було знищено паровоз і вагони з військовим спорядженням, рух на залізниці припинився на три доби. Двічі підривали партизани залізничну колію на переїзді Янківському. На початку травня було спалене приміщення штабу німецького полку в с. Щурівці.

Партизани допомагали також підрозділам Радянської Армії, що потрапляли в оточення. Так, за дорученням командування партизанського загону І. К. Разиньков, який до війни працював головою колгоспу «Октябрьский борец», допоміг вийти з оточення загонові з 580 червоноармійців та командирів окремих підрозділів 337-ї стрілецької дивізії. Бійці цього загону підбили 4 танки, знищили 50 автоматників. Групу червоноармійців вивів з оточення також Тимофій Коновалов[3].

Партизани вели серед населення району роз'яснювальну роботу, писали і розповсюджували листівки.

Пошану і любов заслужили у бійців та населення партизанські агітатори — комісар загону І. П. Колотилов та Т. І. Козуб, який до війни працював секретарем райкому комсомолу.

В боротьбі з окупантами партизанам активно допомагало місцеве населення. Багато жителів району мали безпосередні зв'язки з партизанами. Данило Яценко та Петро Чаговець, наприклад, за завданням командування партизанського загону не раз переходили через лінію фронту з цінними відомостями про розташування німецьких військ. Комсомолка В. Г. Марченко разом з подругами зібрала й доставила партизанам 10 цнт хліба, 26 кг тютюну, 8 пар чобіт, 15 шинелей, 30 пар білизни, 8 кулеметів. Вона привела до загону 10 чоловік, в тому числі трьох командирів Радянської Армії[4].

Важливі доручення командування загону виконували О. С. Палієнко, П. М. Карамиш, І. І. Тереник, комсомолки Л. В. Фешенкова, М. І. Леженіна та інші. Тісний зв'язок з партизанами підтримував і 70-річний рибалка з Лагерів — В. Тебулець. Партизанами та підпільниками в районі було знищено 25 шпигунів, старост і поліцаїв.

Особливо активізувалися партизани на початку 1943 року. 28 січня 1943 року партизанський загін, в якому налічувалось більше 120 бійців, визволив від гітлерівців село Чепіль, відновивши там Радянську владу.

[1] Харківський облпартархів, ф. 31, оп. 1, спр. 76, арк. 43.
[2] Там же, ф. 2, оп. 14, спр. 2, арк. 41.
[3] Там же, ф. 31, оп. 1, спр. 76, арк. 72.
[4] Там же.

В лютому 1943 року партизани ще до приходу Радянської Армії визволили 27 населених пунктів — Протопопівку, Щурівку, Байрак та інші — і підійшли до Балаклії[1].

На початку 1943 року війська Південно-Західного фронту під командуванням М. Ф. Ватутіна, переборюючи шалений опір фашистських загарбників, розгорнули наступ за визволення Донбасу. Частини 6-ї Армії цього фронту (командуючий Ф. М. Харитонов) 5 лютого визволили ряд населених пунктів Харківщини, в тому числі і Балаклію. В боях за місто особливо відзначилися 172-а та 993-я стрілецькі дивізії.

Визволивши місто, радянські частини почали наступ на Харків. Але в їх тилу, під Балаклією, лишилась велика група фашистів, які намагалися вирватися з оточення і з'єднатися з гітлерівськими військами в районі Харкова. На перешкоді їм стали партизани. В ніч на 8 лютого в районі т. зв. Торохтієвого залізничного мосту партизанський загін зустрівся з ворогом. Перемогли партизани — фашисти залишили на полі бою близько 500 убитих солдатів і офіцерів, багато військової техніки[2].

За відвагу і мужність у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками велика група партизанів була удостоєна високих урядових нагород. Орденом Червоної Зірки нагороджений командир загону М. І. Вербицький, орденом Червоного Прапора і медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» 1-го ступеня — комісар І. П. Колотилов, орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня і медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» — Т. І. Козуб, орденом Червоного Прапора і медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» — В. Й. Сергієнко. Високими нагородами відзначені партизани В. Г. Марченко, Ф. М. Тарасенко, І. М. Коновал, І. Г. Шаповал та багато інших.

На фронтах війни балаклійці показали себе мужніми воїнами, патріотами своєї Батьківщини. За відвагу, виявлену в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, близько п'ятисот жителів міста відзначені урядовими нагородами — орденами і медалями. Й. Т. Петченко удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Свято бережуть у своїй пам'яті трудящі міста імена тих, хто загинув у боротьбі з фашистами. Це П. Ю. Палієнко, К. О. Винник, Г. І. Кравченко, Т. Н. Коновал, Г. Д. Волошин, К. В. Уваров, П. Р. Радченко, О. В. Погорєлов, І. Д. Мартиненко, І. І. Горлач, А. Баєв, А. Чміль та інші.

Ніколи не в'януть квіти на могилах воїнів Радянської Армії, які віддали своє життя, захищаючи місто у березні — квітні 1943 року, коли німецько-фашистські війська, оволодівши Харковом та Лозовою, намагалися прорватись через Сіверський Донець. В боях за Балаклію героїчно загинули росіянин полковник І. М. Ростовцев, його бойові соратники татарин Х. М. Муканов та азербайджанець Л. Алієв. Нині іменами цих відважних воїнів названі центральна площа і вулиці Балаклії.

Багато зусиль доклали трудящі міста, щоб відбудувати його після визволення від гітлерівців. Страшні руїни залишили в Балаклії німецько-фашистські загарбники. Були зруйновані промислові підприємства, МТС, господарства колгоспів, культурно-побутові заклади. Купи цегли лишилися від районного Будинку культури, Державного банку, вокзалу.

Партійна організація району розгорнула організаторську та політичну роботу серед населення, щоб якнайшвидше відбудувати господарство.

14 лютого 1943 року відбулося засідання районного комітету партії. Першим секретарем комуністи обрали І. П. Колотилова — колишнього комісара партизанського загону. Виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих очолив секретар партійної організації партизанського загону І. К. Разиньков, комсомольську організацію району — партизанка В. Г. Марченко. Партійна та комсомольська організації району поповнювалися демобілізованими воїнами та активістами району. В жовтні 1943 року на партійному обліку в районі налічувалося 58 членів

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 31, оп. 1, спр. 76, арк. 72.
[2] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 72.

Група партизанів загону, що діяв у Балаклійському районі в 1941—1943 рр.

і 24 кандидати в члени партії, а на 1 листопада 1944 року — 144 комуністи і 64 кандидати у члени партії.

Вже на 1 січня 1944 року були відновлені 70 колгоспів району. Перші підсумки відбудовних робіт були підбиті 3—4 січня 1945 року на районній партійній конференції. За цей час трудящі району продали державі 45 тис. цнт хліба, у фонд Радянської Армії передали мільйон карбованців.

Успішно відбудовувалися промислові підприємства, громадські будівлі, житлові будинки. У відбудові міста активну участь брали також військові частини та посланці братніх соціалістичних республік.

Невпізнанним стало місто у післявоєнні роки. Тут діє близько 100 промислових підприємств та організацій. Навесні 1960 року почалося спорудження цементного заводу, який був оголошений Всесоюзною комсомольською будовою. Тепер, коли введені в дію всі технологічні лінії, на заводі виробляється щороку 2,4 млн. тонн цементу, більше ніж вироблялося його в усій царській Росії у 1913 році. Продукція заводу користується широким попитом у найвіддаленіших куточках нашої Батьківщини. Підприємство обладнане найновішим технічним устаткуванням. Тут вперше в Радянському Союзі з'явилися печі-гіганти.

Великі залізобетонні конструкції широкого асортименту випускає Балаклійський завод залізобетонних конструкцій.

В місті розміщені також великі будівельні організації: трест «Промбуд-3», Управління механізації робіт, Шляхове будівельне управління та інші.

На промислових підприємствах та в будівельних організаціях міста працює великий загін робітників, багато передовиків і новаторів виробництва, раціоналізаторів і винахідників. Понад 20 чол. робітників та службовців стали послідовниками Валентини Гаганової, перейшли працювати на відстаючі ділянки виробництва, серед них А. І. Бриковський, М. І. Малиш та інші.

В змаганні за право називатися ударником комуністичної праці беруть участь більше 2 тис. робітників міста[1]. Ряди учасників змагання зростають з кожним днем. На цементному заводі, наприклад, першими почали змагання за комуністичну працю робітники транспортного цеху. Спочатку почесне звання ударника комуністичної праці здобули кочегар Л. П. Карпенко, машиніст-компресорник О. Л. Никоненко,

[1] Харківський облпартархів, ф. 31, оп. 27, спр. 10, арк. 108.

Передова бригада монтажників-будівельників Балаклійського цементного заводу.

слюсар Б. Й. Коваленко, електрослюсар А. М. Мирзоєв. А на початку 1964 року в боротьбу за звання підприємства комуністичної праці включився весь колектив цементного заводу.

У травні 1964 року присвоєно звання колективу комуністичної праці працівникам відділу фізико-механічних випробувальних лабораторій. На заводі шанують лауреата Державної премії начальника цеху помолу І. В. Гаркушу, старшого електрика кар'єру В. С. Балашова, машиніста сировинних млинів С. В. Пурдю, слюсаря сировинного цеху В. К. Баранова, майстра кар'єру С. Д. Тарасова, механіка сировинного цеху І. П. Лазарєва, інженера відділу фізико-механічних випробувальних лабораторій Л. О. Слабко, машиніста тепловоза І. Н. Васильєва, слюсаря транспортного цеху В. В. Рожкова, слюсаря рембудцеху С. Є. Демченка. Комуністи заводу машиніст обертових печей В. І. Голозубов та М. К. Ляма вперше в цементній промисловості почали обслуговувати по дві печі одночасно.

Зростають ряди новаторів виробництва і на інших підприємствах та будовах міста.

Велику увагу партійна організація Балаклійського району приділяє сільському господарству. Аналізуючи показники розвитку всіх галузей колгоспного та радгоспного виробництва у світлі рішень березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 року), партійна організація домагається усунення помилок, допущених у керівництві сільським господарством.

Наполегливо працюють трудівники розташованих на території міста колгоспу «Іскра» та другого відділку Вербівського радгоспу, щоб вивести господарство у передові. З червня 1962 року колгосп «Іскра» спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Добру славу заслужили тут своєю працею тваринники А. І. Коляда, І. П. Скичко, Я. О. Кашпур, Т. К. Одерій, а також механізатори колгоспу, очолювані Г. Е. Панасенком.

Неухильно підвищується культурний рівень робітників і колгоспників. У місті 4 середніх та дві восьмирічних школи, школа-інтернат, вечірня школа робітничої молоді, заочна середня та музична школи. У 1960 році в Балаклії організовано філіал Харківського заочного машинобудівного технікуму. В 1964 році в технікумі відбувся випуск перших спеціалістів, які тепер працюють на підприємствах Балаклійського району. З 1963 року відкрито відділення Українського заочного політехнічного інституту з енергетичним, металургійним, машинобудівним та іншими факультетами, де навчається близько 200 робітників та службовців міста.

Сповненим великого змісту культурним життям живе Балаклія. Тут до послуг трудящих два будинки культури, чотири клуби, вісім бібліотек, кінотеатри, Будинок піонерів. У районному Будинку культури працюють університети культури і охорони здоров'я, організовано десятки гуртків художньої самодіяльності. Особливою

популярністю в місті користується хор учителів середньої школи № 1, оркестр народних інструментів Будинку культури.

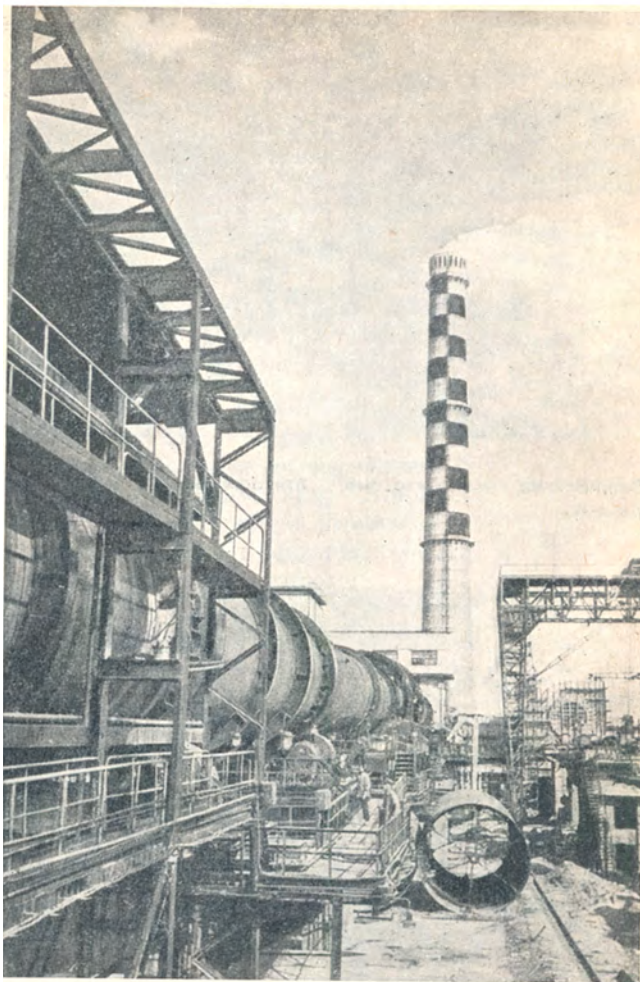
Вечори трудової слави, вшанування ветеранів праці, «ленінські п'ятниці» — це тільки короткий перелік форм виховної роботи партійної організації міста серед трудящих.

До проведення «ленінських п'ятниць» районний комітет КП України залучив понад 500 чоловік — керівників партійних і радянських органів, промислових підприємств, радгоспів і колгоспів, працівників охорони здоров'я, народної освіти.

Останньої п'ятниці кожного місяця вони зустрічаються з трудящими, відповідають на їх різноманітні запитання, читають лекції, провадять бесіди. Тематика цих зустрічей заздалегідь планується райкомом партії.

Від часу запровадження «ленінських п'ятниць» — з лютого 1964 року — трудящі міста і району прослухали близько 800 лекцій і доповідей на політичні теми, одержали кваліфіковані консультації.

«Ленінські п'ятниці» сприяють також піднесенню громадської активності робітників і селян, які висловлюють свої пропозиції щодо поліпшення роботи виконкомів Рад депутатів трудящих, підприємств торгівлі і громадського харчування, благоустрою населених пунктів району. Широкого розмаху набрала тут культурно-масова робота на громадських засадах. Кращі драматичні колективи району об'єднує театр народної творчості, який подає їм велику методичну допомогу.

Балаклійський цементний завод, 185-метрова піч першої технологічної лінії.

Місцеві самодіяльні аматори з честю бережуть славні традиції своєї видатної землячки народної артистки УРСР О. А. Петрусенко. І старше покоління, яке чуло спів Оксани Петрусенко, і молодше, знайоме з її голосом по грамзаписах, говорить про визначну артистку, як про живу. Вона ніколи не забувала про рідне місто, підтримувала зв'язки з колективами художньої самодіяльності. В пам'ять про славну землячку балаклійці відкрили в районному Будинку культури кімнату-музей О. А. Петрусенко, де зібрано матеріали про життя і творчість артистки.

Розширюється в місті і сітка медичних закладів. На околиці Балаклії в сосновому лісі виросло ціле клінічне містечко, де працюють висококваліфіковані спеціалісти.

Щороку трудівники міста відпочивають в санаторіях та інших здравницях. Батьківським піклуванням оточені діти — в місті організовано шість дитячих садків, дитячий комбінат. Влітку на мальовничих берегах Дінця відкриваються піонерські табори, де набираються сил діти трудящих.

Нові промислові підприємства, громадські і культурно-побутові заклади, житлові будинки невпізнанно змінюють вигляд міста. На його східній околиці виріс новий житловий масив — селище нафтовиків, на західній — селище будівельників цементного заводу. Інтенсивно забудовується центр міста — площа Ростовцева та

Вишневська міжколгоспна птахофабрика Балаклійського району.

Селище нафтовиків у м. Балаклії.

навколишні вулиці. Лише за 1960—1965 роки здано в експлуатацію близько 60 тис. кв. метрів житла, 2700 сімей робітників і службовців одержали сучасні квартири з усіма комунальними вигодами. Напередодні Великої Вітчизняної війни житловий фонд міста складали 2,5 тис. одноповерхових будинків. За станом на 1 січня 1966 року тут 5365 житлових будинків. Будівництво здійснюється окремими мікрорайонами, в яких споруджуються чотири- і п'ятиповерхові будинки. Кожний мікрорайон матиме свою школу, дитячий садок, магазин, спортивні майданчики — все потрібне для населення. У 1963 році стала до ладу автоматична телефонна станція.

Проведено велику роботу по благоустрою міста — заасфальтовані центральні вулиці та площі, будинки освітлені лампами денного світла, прокладено тисячі квадратних метрів тротуарів. Це лише початок у здійсненні проекту перебудови і розширення Балаклії.

Велика увага в цьому проекті приділяється промисловому розвитку міста. Розпочалося будівництво шиферного заводу, заводу азбоцементних труб, дальшого розвитку набере газова промисловість. В найближчі роки передбачено будівництво нових шкіл, дитячих ясел та садків. Буде також збудовано чотири кінотеатри, новий Будинок піонерів, дві великі бібліотеки. Вже завершується спорудження чотириповерхового готелю.

У два рази зросте житловий фонд.

В місті закладено два нових парки культури і відпочинку. Велика робота провадиться по газифікації міста, по поліпшенню водопостачання населення — пробурено кілька свердловин, побудована водонапірна башта.

Незабаром Балаклія буде одним з найкрасивіших і найвпорядкованіших міст Харківщини.

І. Я. МІРОШНИКОВ, Д. Ф. КЛОЧАН, М. М. СУБОТА

* * *

Балаклійський район розташований на південному сході області, межує з Чугуївським, Шевченківським, Ізюмським, Барвінківським, Лозівським, Первомайським та Зміївським районами. Утворений район у березні 1923 року.

Район має густу мережу шляхів сполучення. З північного заходу на південний схід його перетинає електрозалізниця Харків — Ростов. Через північно-східну частину району проходить автострада Харків — Ростов.

Населення — 92,3 тис. чоловік, з них міського — 51,1 тис. чоловік, або 55,4 процента, сільського — 41,2 тис. чоловік, або 44,6 процента. Густота населення 46,4 чол. на квадратний кілометр. У районі 90 населених пунктів.

Площа району — 1988,1 кв. км. З цієї площі 143 155 га займають сільськогосподарські угіддя, з яких орної землі — 112 145 га. Ліси займають площу в 29 364 га. З північного заходу на південний схід територію району перетинає Сіверський Донець, його притоки — Крайня Балаклійка, Балаклійка, Волоська Балаклійка, Чепілька, Ляхівка. Правий берег Дінця досягає 80 м над рівнем моря, зрізаний ярами, лівий — рівнина. У районі є багато озер. Найбільші з них — Лиман, Леб'яже, Тишкове. Грунти в переважній більшості чорноземні.

Територія району багата на корисні копалини. Тут зустрічаються унікальні запаси карбонатних глин, які в багатьох місцях виходять на поверхню. Найбільші поклади глин знаходяться між селами Міловою і Глазунівкою, де потужність пластів досягає 400—500 метрів. Це цінна сировина для цементної промисловості.

Особливо багаті надра району на природний газ. Шебелинське родовище — одне з найбільших у Радянському Союзі, а по видобутку газу — найбільше в Європі.

Шебелинський газ постачається багатьом областям країни. Він використовується не лише як паливо, а й як сировина для хімічної промисловості. Газ містить 97—99 проц. метану, з якого можна виготовляти близько 300 різних цінних речей: гуму, мінеральні добрива, пластмаси, штучні шкіру, волокно, хутро та інше.

У районі знаходяться великі запаси кам'яної солі, пласти якої досягають 5—8 м, біля с. Петрівського є поклади вугілля та залізної руди. В басейні Дінця значні запаси будівельного різноколірного піску, комишу та торфу.

У зв'язку з відкриттям Шебелинського газового родовища, будівництвом Балаклійського цементного заводу, Савинського цукрового заводу, Шебелинського газобензинового заводу тощо промисловість набирає все більшого значення у господарському розвитку району. Скарб Шебелинки використовує Шебелинський газобензиновий завод. В найближчі 2—3 роки поруч з Балаклійським цементним заводом виростуть заводи: шиферний, азбоцементних труб, синтетичного волокна.

У 1965 році промислові підприємства району виробили продукції на суму 94 125 тис. крб. Найбільші підприємства — Шебелинське газопромислове управління, де у 1965 році видобуто 28,6 млрд. куб. м газу, Балаклійський цементний завод, на якому тоді ж вироблено 1317,7 тис. тонн цементу, та Савинський цукрозавод, де вироблено 461 612 цнт цукру. На підприємствах району працює 4381 робітник.

Головний напрям сільського господарства району — зерновий і м'ясо-молочний. У районі 30 колгоспів і 6 радгоспів, є районне об'єднання «Сільгосптехніка», кілька міжколгоспних спеціалізованих організацій.

Колгоспи і радгоспи району домоглися значних успіхів в піднесенні сільськогосподарського виробництва. На їхніх ланах працюють 1337 тракторів. Кількість комбайнів з 1963 по 1966 рік збільшилась в 1,2, автомобілів — в 3 рази.

В районі діють міжколгоспні Савинський і Петрівський відгодівельні пункти з одноразовим розміщенням 20 тис. свиней і 1600 голів великої рогатої худоби, на відгодівлі якої спеціалізуються колгоспи «Червоноармієць», «Іскра» та «Родина». В 1965 році на відгодівельні пункти та спеціалізовані господарства припадало 73,9 проц. м'яса, проданого державі районом, в т. ч. свинини — 91,7 процента.

За самовіддану працю 90 передовиків тваринництва і 21 буряковод у 1966 році одержали урядові нагороди.

Всі села району електрифіковані і радіофіковані. До послуг населення три будинки культури, 45 клубів, 69 бібліотек (без шкільних), 61 кіноустановка, 2 музеї, два університети культури, один університет правових знань. В клубах працюють 286 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 3440 чоловік. Крім районної газети «Серп і Молот», в радгоспі «Красный Октябрь» видається багатотиражна газета «Будівник комунізму», в колгоспі «Серп і Молот»— «За урожай».

У районі 67 шкіл, з них 13 середніх, 29 восьмирічних і 25 початкових, де навчаються 15 254 учні, працюють 857 учителів, з яких 34 — відмінники народної освіти, 2 — заслужені вчителі школи УРСР. Є тут 8 лікарень, 3 диспансери, 7 лікарських, 44 фельдшерсько-акушерських пункти та 10 колгоспних пологових будинків, де працюють 1595 медичних працівників, в їх числі: 1 — заслужений лікар УРСР, 2 — відмінники охорони здоров'я.

В населених пунктах району діє 300 торговельних підприємств, товарооборот яких тільки у 1965 році становив 31 448 тис. карбованців.

Робітники, колгоспники і службовці району докладають усіх зусиль для успішного здійснення накреслень Програми КПРС. За роки п'ятирічки район дасть Батьківщині більше 135 млрд. куб. метрів голубого палива, виробить понад план 11 млн. тонн високоякісного цементу, на кінець п'ятирічки хліборобами району намічається довести валовий збір зерна до 586 447 тонн, цукрових буряків — 623 050 тонн, м'яса — 37 739 тонн, молока — близько 200 тисяч тонн, яєць — понад 38 млн. штук. Це буде гідний вклад трудящих району у виконання п'ятирічки, у створення матеріально-технічної бази комунізму.

АНДРІЇВКА

Андріївка — селище міського типу, центр Андріївської селищної Ради Балаклійського району. Розташована на лівому березі Сіверського Дінця, за 22 км від м. Балаклії. Відстань до найближчої станції Шебелинка — 3 км. Шосейними шляхами селище зв'язане з містами Балаклією і Змієвом. Населення — 13,9 тис. чоловік. Територія селища була заселена у V—III тис. до н. е. — про це свідчать виявлені тут залишки трьох неолітичних поселень[1].

Згадка про цю місцевість — Андрієві Лози на Дінці — зустрічається вже у виданні 1627 року «Книге Большому Чертежу». Ця назва залишалася і тоді, коли в 1663 році «під государеву руку» сюди переселилися «черкаси» — українці з отаманом Я. С. Черніговцем. Вони збудували на татарських бродах по Дінцю кілька міст та слобід. В документах за 1670, 1673, 1681 та 1689 роки поселення, засноване Я. Черніговцем та групою козаків, називається то слободою, то містом та містечком Андріївкою.

Андрієві Лози (Андріївка) будувалися при озері Уступ, як одне з укріплень на південному кордоні Росії проти нападів кримських татар. А загроза з боку татар в той час була дуже великою. У 1673 році, наприклад, чугуївський воєвода доповідав цареві, що у серпні того ж року багато татар було «і під слободою Андрієвими Лозами»; у 1681 році андріївський сотник Василь Сибірський писав чугуївському воєводі, що татари знову з'явилися під Андріївкою і забрали в полон 10 козаків та челяді — хлопців і наймитів — 10 чоловік[2].

У 1685 році Андріївська сотня була підпорядкована Ізюмському полку. 13 липня 1688 року Ізюмський полк наздогнав біля Андріївки татарський загін, що вчинив напад на Балаклію. Грабіжники зазнали поразки і кинулися тікати через Донець, причому багатьох жителів Балаклії та Андріївки, взятих у полон, вони на броді порубали і потопили[3]. Татарські набіги продовжувались майже до половини XVIII століття.

Незважаючи на агресію татар, яка дуже заважала господарському розвитку селища, воно росло і економічно міцніло. У 1732 році в Андріївці проживало 1364 чоловіки[4]. В слободі була відкрита школа, де дітей навчав дяк.

Цікаві факти про господарський розвиток слободи знаходимо в географічному описі 1767 року. «Та слобода,— говориться в описі,— розташована понад озерами Уступом і Лозами з північної сторони. В ній на рік буває два ярмарки: липня 20 — два дні, жовтня 26 — два дні. На них приїжджають купці з Харкова, з Чугуївського посаду і з різних місць Ізюмської провінції. Товари привозять шовкові, бавовняні і сукна різні, закордонні й інші. Здебільшого з'їжджаються з Української лінії однодворці і з інших військових і власницьких селищ обивателі з різним хлібом і гарячим вином, з медами, пивами, а в жовтні — з городніми фруктами. Звичайний торг буває в п'ятницю і в неділю, купецтва ніякого немає, ремесло у жителів частково шкіряне, сиром'ятне, шевське, ковальське, полотняне, швацьке... При тій слободі Андріївці висівається хліб — жито, пшениця, овес, ячмінь, просо, гречка, горох. Утримуються рогата худоба, коні, вівці, кози, свині»[5].

Населення займалося також полюванням і рибальством, виварюванням селітри, налагоджувало гончарне виробництво, виробництво цегли. Багато жителів слободи займалося винокурінням.

Вже в той час відбувався процес перетворення козацької старшини на великих землевласників, який завершився у другій половині XVIII століття. З переписки канцелярії слобідсько-українського губернатора відомо про численні факти втечі

---

[1] Д. І. Багалій. Історія Слободської України, стор. 33—34.
[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 4, стор. 150.
[3] Там же, стор. 151—152.
[4] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 28, спр. 57, арк. 251.
[5] Там же, ф. 378, спр. 94, арк. 82.

 11 6-413

селян від поміщиків. У 1763 році, наприклад, власник селітроварень в Андріївці та інших селах поміщик М. Милорадович звертався до губернської канцелярії з проханням допомогти йому повернути 20 біглих робітників[1].

Про наростання класових суперечностей свідчать і досить значні антиурядові виступи жителів слободи. Велике незадоволення викликав указ Катерини II про переведення козаків у розряд військових обивателів. У зв'язку з цим жителі слободи повинні були платити подушний податок, від якого вони раніше звільнялися. Коли указ 21 грудня 1765 року зачитали жителям Андріївки, вони його не визнали. Після цього губернатор послав у село 2 ескадрони солдатів, які мали заарештувати найактивніших учасників виступу і покарати їх. Андріївці проявили велику солідарність — всі жителі села заявили про свою участь у виступі. Тому, як доповідав губернаторові командир карального загону, вдалося заарештувати тільки тих людей, які ходили «вулицями непристойним чином з киями»[2].

Смілива поведінка козаків налякала начальника карального загону, і він викликав на підмогу ще дві роти піхотинців. Карателі заарештували 213 козаків, яких закували в колодки і етапом погнали в Ізюм. З них 33 чоловіки були визнані невинними, а інші покарані, в тому числі 25 козаків були жорстоко биті батогами. 9 чоловік, ватажків виступу, катували в Ізюмі, а потім ще й в губернській канцелярії. Лише такими заходами населення Андріївки примусили платити податки казні[3]. У 1767 році з нього зібрали податків на суму 1426 крб. 25 копійок[4].

У 1797 році в слободі проживало 4847 чол., 4316 з них, як зазначалося в статистичних матеріалах, військові обивателі, 444 чол. перебували в кріпосній залежності (кріпаків мали поміщики Милорадович та Неєлов) і 172 «різночинці»[5].

Великим лихом для українського народу були військові поселення. У військове відомство Андріївка була переведена весною 1817 року. Тут розташувався Борисоглібський полк. В зв'язку з цим слобода була перейменована і названа Новоборисоглібськом. Все доросле чоловіче населення від 18 до 45 років оголошувалось військовими поселенцями і ділилося на підрозділи. Поселенець мав утримувати своїм коштом ще й 3 солдатів. Всі поселенці носили військову форму, жили і працювали за військовим розпорядком і регламентацією. Навіть одружитись поселенець міг лише з дозволу начальства. Кожен день військовопоселенець мусив працювати, а тих, хто не виконував «урока», били, проганяли крізь стрій. Дітей починали муштрувати з семи років.

Військові поселенці всіляко протидіяли політиці уряду. Доходило навіть до збройних виступів. Великий вплив на населення Андріївки мало повстання військових поселенців у 1829 році, коли уряд вирішив перевести на становище військових поселень ще 16 сіл Зміївського і Ізюмського повітів.

Після ліквідації військових поселень переважна більшість населення Андріївки була переведена на становище державних селян. Напередодні реформи 1861 року в селі налічувалося 5871 чоловік населення[6]. За уставними грамотами земельні наділи колишніх поміщицьких селян по Зміївському повіту, куди входила і Андріївка, становили від $^3/_4$ до 5 дес. на ревізьку душу. До 5 дес. на ревізьку душу селяни одержували, як правило, там, де землі були малопридатними для обробітку. В тих же місцях, де землі були родючі, поміщики встановлювали мінімальну норму селянських наділів. Переважна більшість населення Андріївки — колишні державні селяни — мали по 3 дес. землі на ревізьку душу[7].

---

[1] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины, стор. 279—280.
[2] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 399, спр. 54, арк. 32.
[3] А. Г. Слюсарський. Слобідська Україна, стор. 258—259.
[4] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 378, спр. 94, арк. 83.
[5] Там же, ф. 473, спр. 4, арк. 72.
[6] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1. СПб, 1863, стор. 102.
[7] Л. В. Илляшевич. Змиевский уезд (беглый очерк), стор. 9.

Внаслідок дедалі глибшого класового розшарування та внутрісімейних поділів селянські наділи з кожним роком зменшувалися.

Примітивне землеробство, в якому панувало трипілля, застарілі знаряддя і нестача тягла призводили до низької врожайності. Жити з землеробства було неможливо. І населення села займалося побічними промислами — полюванням, рибальством, гончарством, ходило на заробітки. Та й заробітки мало що давали. На той час в Зміївському повіті денна плата на жнивах від рання до смерку не перевищувала 40 копійок для чоловіків, а для жінок — 20 копійок. За сезон з 1 травня по 1 листопада чоловік міг заробити 55 крб., жінка — 24 крб.[1] Все це породжувало невдоволення населення існуючим ладом.

З 1875 по 1880 рік в Андріївці, в казармах колишнього Борисоглібського полку розміщувався політичний каторжний централ. Першими в'язнями централу були народники А. В. Долгушин, М. А. Плотников, Д. І. Гамов, І. І. Папін та інші.

Умови в тюрмі були дуже важкими. Один з в'язнів М. П. Сажин в своїх «Спогадах» писав, що посеред тюремного майдану Новоборисоглібського централу містилася велика будівля, розрахована на 600 арештантів, але утримувалося в ній близько 900 чоловік. За головною будівлею, праворуч, був двоповерховий корпус з одиночними камерами, по 11 камер на кожному поверсі. Цей корпус призначався для політичних каторжан. Політичні в'язні позбавлялися будь-яких прав: їм не дозволялися побачення, часто заборонялися прогулянки.

В 1880 році під час служби в тюремній церкві каторжанин Іполит Мишкін ударив наглядача. За це йому загрожувала смертна кара. Мишкін на допиті заявив, що цим він хотів привернути увагу громадськості до нелюдських умов у в'язниці[2].

Незважаючи на високі тюремні мури, правда про централ проникала до населення Андріївки, яке глибоко співчувало в'язням.

Росла політична свідомість трудящих. У 1906 році до судового дізнання притягався один із жителів села — І. І. Дьомін за розповсюдження листівок Харківського об'єднаного комітету РСДРП, які він одержав «в кількості 14 примірників від невідомого»[3]. В тому ж році андріївці, зібравшись на сільський сход, прийняли рішення відібрати у поміщиків Вересовичів 87 гектарів землі[4].

На початок XX століття Андріївка стала вже, як відмічалося у виданнях того часу, «досить людним волосним селом». Населення її становило 7500 чоловік[5]. П'ять разів на рік тут відбувалися ярмарки. В селі було чимало крамниць, що належали місцевим багатіям, дві церкви і тільки одна школа, доступ до якої для дітей сільської бідноти був дуже обмеженим.

Повновладними господарями села були поміщики Лісовицькі, Вересовичі, Харченки та куркулі, які особливо зміцніли після столипінської аграрної реформи.

Населення села було об'єднане у дві сільські громади, старостами яких, як правило, обиралися куркулі. В руках поміщиків та куркулів знаходилося і волосне управління та суд.

Велике значення для політичного і господарського розвитку села, як і всього Зміївського повіту, мало будівництво в 1910 році Північно-Донецької залізниці. Поблизу села була збудована станція Шебелинка. До Андріївки немов наблизились великі пролетарські центри, такі, як Харків, Луганськ, Алчевськ, Юзівка. Трудящі села, що брали участь у будівництві залізниці, знайомилися з революційно настроєними робітниками. В селі все частіше стали з'являтися прокламації.

---

[1] Харьковский календарь на 1886 год, стор. 374—377.

[2] М. Н. Гарнет. История царской тюрьмы, т. 3. М., 1961, стор. 295—301.

[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 336, оп. 1, спр. 1628, арк. 1—72.

[4] М. Н. Лещенко. Селянський рух на Україні в роки першої російської революції. К., 1955, стор. 111.

[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 255.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції, незважаючи на протидію повітового комісара Тимчасового уряду та громадського комітету, андріївські селяни під впливом більшовицької агітації забирали в поміщиків землю. Особливу активність виявляли в ці дні колишні солдати царської армії.

Величезне значення для встановлення Радянської влади на селі після Жовтневої революції мали настанови повітового з'їзду Рад селянських депутатів, що відбувся у Змієві 20 січня 1918 року. З'їзд прийняв рішення про встановлення влади Рад в усьому повіті.

Після загарбання території повіту кайзерівськими військами активісти села повели роботу по організації підпілля. Була створена група у складі п'яти чоловік — колишнього матроса Д. Г. Шматька, жителів села П. П. Куслія, П. М. Малихіна, М. А. Тарасишина та І. І. Носика.

На кожного члена групи покладалися певні обов'язки — П. М. Малихін вербував нових підпільників, Д. Г. Шматько та І. І. Носик відали доставкою більшовицької літератури, П. П. Куслій та М. А. Тарасишин повинні були поширювати літературу серед населення. Активну участь у роботі групи брала також дружина П. М. Малихіна — А. І. Малихіна. Вже в травні група, яка поповнилася новими членами, розгорнула роботу по здобуванню зброї — на станції Шебелинка підпільники під керівництвом Д. М. Пивовара захопили німецький кулемет, знищивши вартового. Згодом був розстріляний стражник М. Кущ, який всіляко допомагав окупаційним властям грабувати населення. Група встановила також зв'язок з підпільниками Балаклії, зокрема з К. О. Олійником.

Особливо активізувалася робота андріївських підпільників наприкінці 1918 року. Колишні бійці партизанського загону Д. Коробка, П. Лещенко, С. Чаговець, Я. Патока так розповідали про ці дні у своїх спогадах:

«З виступом організованого нами партизанського загону відкладати далі не можна було. Озвірілі петлюрівці спалили на вогнищі нашого товариша Ларіона Шелеста, заарештували Лещенка. І хоч зброї у нас ще невистачало, 6 грудня (за старим стилем) ми вирішили напасти на місцевий петлюрівський гарнізон і роззброїти його.

— Загін розбивається на три групи,— оголосив Платон Малихін,— одна з них повинна захопити залізничну станцію, друга — роззброїти петлюрівський гарнізон. Я беруся захопити тюрму і визволити в'язнів.

Неабияку сміливість проявила група Малихіна. На озброєнні групи був лише один наган та ... іграшковий пістолет. Надворі ледь починало сіріти, коли Малихін з товаришами вирушили в напрямі тюрми. По дорозі командир вирішив поповнити свій арсенал за рахунок місцевого петлюрівського начальства.

— Завітаємо в гості до пристава, його пістолет нам згодиться,— тихенько сказав Платон Матвійович.

На наше щастя, в резиденції пристава, незважаючи на таку рань, сидів ще й земський начальник. Команда «руки вгору» для них була як сніг на голову. Без особливих труднощів партизани відібрали в цих «стражів порядку» два револьвери і дві шаблі. А коли пристав довідався, що роззброїли його за допомогою іграшкового пістолета, з ним сталася справжня істерика.

До тюрми підійшли на світанку. За хвилину партизани були в караульному приміщенні і озброювались гвинтівками та револьверами.

Старшого наглядача Бережного партизани захопили на господарському дворі в корівнику, куди він раненько забіг по свіжі вершки.

— Накажи тюремній варті скласти зброю,— запропонував Бережному Малихін,— чинити опір не раджу!

За півгодини в'язні були звільнені, серед них і наші товариші, яких петлюрівці засудили до страти.

Інші частини загону діяли теж рішуче і сміливо. Гарнізон петлюрівців роззброїли, і вже до кінця дня ми мали вдосталь зброї. У петлюрівців відібрали також коней і в загоні було створено кавалерійський підрозділ».

Так ще до приходу Червоної Армії в Андріївці була відновлена Радянська влада.

Бійці Андріївського партизанського загону брали участь і у визволенні Балаклії від петлюрівських банд. Після вступу в Зміїв радянських частин партизанський загін відбув у розпорядження Зміївського військкомату. Згодом частина його бійців була відряджена в Київ, у розпорядження Всеукраїнської Надзвичайної комісії, а 120 чол. під керівництвом П. М. Малихіна залишені для боротьби з контрреволюцією в повіті. Величезну допомогу у зміцненні Радянської влади подав загін революційному комітету Андріївки. Ревком села у ці дні очолював колишній солдат царської армії більшовик М. І. Шкурат. До ревкому входили також жителі села Ф. В. Зеленський, Д. М. Пивовар та З. Я. Курочка. Революційний комітет вів роботу по забезпеченню сільської бідноти землею. Були конфісковані землі і майно поміщиків Лісовицьких, Вересовича, Харченка, Сиверцева і поділені між трудящим селянством волості.

До складу Андріївської волості входили тоді села Андріївка, Пришиб, Петрівське, Лісовицьке, Нова Андріївка, Вовчий Яр, Копанки, Олександрівка, Михайлівка. Ревком та партійний осередок села, що вже на 15 березня 1919 року налічував у своїх рядах 30 членів партії та співчуваючих[1], систематично посилали у ці села своїх працівників. Незабаром головою волосного виконавчого комітету став Д. М. Пивовар — житель села, селянин-бідняк. До виконкому були обрані також члени революційного комітету та бійці партизанського загону. Коли влітку 1919 року до Андріївки наблизилися денікінські частини, працівники волосного комітету відступили разом з партизанським загоном Платона Малихіна. В Змієві загін влився в 1-у Зміївську Радянську роту, а та — в 6-й кавалерійський Чугуївський полк. У складі цього полку андріївські партизани воювали проти білогвардійців.

Багато лиха зазнала біднота села від денікінців. Все поміщицьке майно і землю, що були передані ревкомом селянам, білогвардійці відібрали. Вони примушували селян сплачувати велику контрибуцію поміщикам і куркулям. Особливо жорстокі розправи чинили денікінський староста Т. Сляднєв, поліцейські — місцеві куркулі Корсун, Титаренко. Вони власноручно сікли селян, грабували їх майно.

До рук білогвардійців потрапив тоді голова волосного комітету Д. М. Пивовар, який захворів і не зміг відступити. Коли його везли разом з іншими заарештованими на Донбас, він зумів на ходу вискочити з вагона і втекти. Та незабаром Д. М. Пивовар помер.

23 грудня 1919 року село було визволено від денікінців. У цей день через Андріївку проходив 3-й Кубанський Червоний полк, з допомогою якого створено в селі тимчасовий ревком. У січні 1920 року на волосному сході обрано постійний ревком[2]. Головою ревкому став Ф. В. Зеленський. Активну участь в роботі ревкому брали Д. Г. Трусенко, А. К. Чаговець, С. І. Чаговець, І. Я. Пшеничко, М. І. Шкурат.

Був відновлений і волосний партійний осередок. На II Зміївській повітовій партійній конференції, що розпочала свою роботу 24 лютого, делегатами від Андріївської партійної організації були П. М. Малихін та І. І. Носик. На конференції відзначалося, що організація налічує у своєму складі 14 членів і 8 кандидатів у члени партії, що комуністи користуються великим довір'ям трудящих.

Члени партосередку брали участь у проведенні обліку всіх земель у волості та перерозподілі їх серед населення згідно з законом Всеукраїнського революційного комітету від 5 лютого 1920 року. З ініціативи партосередку було організовано комісію, яка виявляла лишки лісу і передавала їх біднякам. Комуністи села вели велику роботу серед населення: організовували мітинги, влаштовували для селян безплатні концерти і вистави, контролювали роботу бібліотеки, забезпечували її політичною літературою [3].

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 186, арк. 97.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 139, арк. 21.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 254, арк. 2.

За рішенням Зміївського повітового партійного комітету партійна організація Андріївки виділила своїх членів для налагодження роботи ревкому в Лимані та інших селах повіту[1].

Велику роз'яснювальну роботу серед трудящих волості розгорнули комуністи під час виборів до місцевих Рад та на повітовий з'їзд Рад, який відбувся у квітні 1920 року.

В умовах великої розрухи, завданої інтервентами та внутрішньою контрреволюцією, почали андріївці відбудовувати зруйноване господарство. Шалений опір Радянській владі у ці роки чинили куркулі та різні націоналістичні недобитки. Створені ними банди псували державне майно, грабували і вбивали селян, шкодили на залізниці, переслідували активістів[2].

У грудні 1920 року на Андріївку, Шебелинку і Мілову налетіла банда Кузнецова. Багато горя зазнали селяни також від банд Двигуна та Хвирлія. Але бандити завжди діставали гідну відсіч від загонів самооборони. В середині липня 1920 року усі комуністи села, як відзначалося в рішенні повітової перереєстраційної трійки, були «направлені на бойову лінію проти банд Махна»[3]. Велику роботу по налагодженню мирного життя, в боротьбі з бандами в Андріївці та інших селах повіту провадили більшовики Змієва, зокрема А. Г. Левченко, І. Є. Майстро та інші, які часто зустрічалися з андріївськими активістами, допомагали їм організувати роботу на селі.

Нещадно боролися проти куркулів члени комнезаму. Активну участь брали вони і в здійсненні земельних законів Радянської влади — наділяли землею малоземельних і безземельних селян, допомагали їм засіяти землю, організовували допомогу сім'ям червоноармійців.

В 1923 році, коли Андріївка стала центром однойменного району, тут було створено комісію незаможних селян, яка керувала роботою комнезамів усіх сіл району. На кінець 1923 року тут діяли 15 сільських комітетів незаможних селян. Комісія працювала в тісному контакті з райкомом партії та райвиконкомом. Як доповідав у січні 1924 року голова Андріївського райКНС, комісія розглядала спільно з працівниками райкому та райвиконкому такі важливі питання, як землевпорядкування і колективізація, про єдиний сільськогосподарський податок, кооперацію, створення комітетів взаємодопомоги. Про зростання авторитету КНС серед селянських мас яскраво свідчить той факт, що в більшості населених пунктів району членів комнезамів обирали головами і секретарями сільських Рад[4].

Великою була роль КНС в перебудові села на соціалістичних засадах. Ще в 1924 році колишній командир партизанського загону П. М. Малихін організував комуну на хуторі Єгорівці. В організації перших колективних господарств активну роль відіграли також комсомольці Андріївки. В 1927 році партійний осередок села разом з комсомольським створили одне з перших на селі товариство спільного обробітку землі[5].

В тому ж році проводився Всеукраїнський конкурс по пропаганді серед селян кращих форм господарювання, агрономічних знань, доцільності кооперування. І андріївські комсомольці, яких очолював тоді К. М. Гавриш, доводили селянам перевагу колективного господарювання, виступали з доповідями, розповсюджували політичну і художню літературу.

Комсомольці вели також велику культурно-освітню роботу в районі. Р. Ф. Фролов, який з 1925 року працював секретарем Андріївського райкому комсомолу, згадує, як комсомольці села організовували роботу серед сільської молоді: «Ба-

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 2, оп. 2, спр. 100, арк. 42.
[2] Там же, ф. 1, оп. 6, спр. 185, арк. 34.
[3] Там же, арк. 87.
[4] Комітети незаможних селян Харківщини. 1920—1933 рр. Збірник документів і матеріалів, стор. 147—148.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, спр. 250, арк. 2.

гато попрацювали андріївські комсомольці над ліквідацією неписьменності. Традиційні молодіжні „вечорниці" ми наповнювали новим змістом. Після посиденьок, під час яких влаштовувалися наші бесіди, організовували ігри та танці. Ми намагалися залучати молодь до роботи в сільбудах та хатах-читальнях, гуртках самодіяльності, пробуджували інтерес до книги, впроваджували новий побут... Душею всієї культосвітньої роботи в районі був завідуючий сільбудом демобілізований матрос Федір Радченко»[1].

У 1928 році бідняцькі господарства Андріївки об'єдналися в комуну ім. Т. Г. Шевченка. Комунарам виділили землю, конфіскований у куркулів інвентар.

Через два роки комуна була реорганізована в ТСОЗ. В квітні 1929 року в Андріївці було організоване ще одне товариство спільного обробітку землі — «Червоний партизан». Його членами стали 23 бідняцькі сім'ї. Пізніше товариство реорганізовано в комуну «Прогрес ленінізму». Шефом комуни був місцевий райком комсомолу. У комуні запроваджувалися нові форми праці, розгорталося соціалістичне змагання. Під час весняної сівби 1931 року 30 комунарів оголосили себе ударниками соціалістичних ланів. На цей час у комуні вже налічувалося 120 чоловік. Райком комсомолу послав у комуну кілька десятків комсомольців-добровольців, які брали активну участь в її організаційному зміцненні, в боротьбі комунарів за новий побут[2].

В роки розгортання в країні масового колгоспного руху в Андріївці було організовано колгосп «Червоний Донець», на чолі якого став місцевий активіст П. В. Куценко. На базі комуни в Єгорівці був створений колгосп «Заповіт Леніна». Колгосп «Шлях до нового життя» очолив М. Д. Бутко, а ім. 8 Березня — М. Г. Підосиновський. Колгоспи створювалися в умовах нещадної боротьби проти куркульства. Куркулі кілька разів підпалювали садибу голови колгоспу «Червоний Донець» П. В. Куценка. Спалили вони і будинок голови сільради С. О. Крячка. Під час пожежі загинув і сам С. О. Крячко.

Не все відразу ладилося в молодих колгоспах. Не було досвіду господарювання, не вистачало техніки. Щоб зміцнити колгоспи, багато зусиль докладали працівники Балаклійського райкому партії,— з 1931 року Андріївський район увійшов до складу Балаклійського району. «Після приєднання до Балаклійського району Андріївського та Савинського,— записано в протоколі бюро Балаклійського райкому партії від 11 березня 1931 року,— район у розширених межах продовжує розвивати успіх у справі колективізації». Разом з тим для зміцнення існуючих колгоспів пропонувалося: висунути на посаду голів колгоспів старих колгоспників, членів КНС та провести роботу по добровільному укрупненню колективів[3].

Через місяць райком партії зобов'язав працівників Балаклійської МТС посилити вплив на господарську діяльність колгоспів, зосередивши максимум уваги на організацію праці в них[4].

Вже в січні 1932 року газета «Соціалістичні лани» — орган Балаклійського райкому КП(б)У і виконкому районної Ради депутатів трудящих — писала, що «колгоспники артілі ім. 8 Березня Андріївської сільради вперто борються за почесне місце в лавах передових колгоспів району. Артіль перша своєчасно закінчила сівбу зернових і цукрового буряка». В тій же газеті в грудні 1932 року повідомляють, що за трудові успіхи на районну Червону дошку занесено колгоспи «Червоний Донець», «Шлях до нового життя». В колгоспах Андріївки з'явилися перші ударники соціалістичних ланів: І. М. Бутко, Й. А. Бардаков, Я. Е. Кондрашова та багато інших.

За роки довоєнних п'ятирічок колгоспи селища зміцніли[5]. Зростали прибутки колгоспників. В Андріївці з'явилися установи і підприємства, про які дореволю-

[1] «Юность комсомольская». Х., 1964, стор. 66—67.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3778, оп. 1, спр. 9, арк. 1—6.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 7, оп. 10, спр. 964, арк. 40—45.
[4] Там же, арк. 64—65.
[5] У 1938 році Андріївку віднесено до категорії селищ міського типу.

Нова школа в Андріївці.

ційне село не могло навіть мріяти. Тут збудували електростанцію, маслозавод, організували МТС. До послуг трудящих були лікарня, дитяча консультація. До революції тут діяла двокласна школа, в якій навчався 141 учень. Тепер же в школах Андріївки здобували знання понад 1200 учнів. Багато жителів селища закінчили вищі навчальні заклади країни. Високі командні пости в Червоній Армії посідали колишні андріївські бідняки Я. Підосиновський та Г. Чаговець. Дочка селянина-бідняка Ф. М. Міщенко, вчителька Андріївської школи ім. Пушкіна, була удостоєна високої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора. Тільки Радянська влада могла відкрити широкий шлях і для сина селянина-бідняка з Андріївки — П. Ю. Шелеста (народився 14 лютого 1908 року), нині члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК КП України. Після закінчення радпартшколи в м. Ізюмі П. Ю. Шелест працював секретарем Боровського райкому комсомолу Харківської області. У 1928 році він вступив до лав КПРС, згодом закінчив Маріупольський металургійний інститут. З 1937 року П. Ю. Шелест працював на харківському заводі «Серп і молот» начальником цеху, начальником виробництва і головним інженером. Тут його обирають членом партійного комітету, депутатом Харківської міської Ради депутатів трудящих. Напередодні Великої Вітчизняної війни П. Ю. Шелест працював секретарем Харківського міськкому партії, після війни — директором заводу у Ленінграді, а потім у Києві, з 1957 року П. Ю. Шелест — перший секретар Київського обкому КП України, з липня 1963 року — перший секретар ЦК КП України.

Заможно жило населення Андріївки до Великої Вітчизняної війни. Люди, пізнавши радість вільної праці, відчули силу рук своїх, кували на вільній землі своє щастя.

Радісні перспективи ніс 1941 рік. В колгоспах Андріївки були вчасно проведені польові роботи, колгоспні лани обіцяли щедрий урожай. День 22 червня 1941 року припав на неділю — вихідний. І коли на мирні будинки Києва, Одеси, Севастополя вже падали перші фашистські бомби, в Андріївці ще все дихало покоєм. На мальовничих берегах Дінця завмерли рибалки, відпочивали після останніх екзаменів школярі. А на західних кордонах країни вже все клекотіло у вогні. З перших днів війни до лав Червоної Армії стали тисячі патріотів Андріївки. В жовтні 1941 року на схід евакуювались державні установи, вивозились колгоспне майно,

худоба. А населення, яке залишилося в селищі, зводило оборонні споруди на берегах Дінця.

Після жорстоких боїв 7 грудня 1941 року Андріївка була тимчасово окупована фашистськими військами. Свою «діяльність» гітлерівці розпочали з того, що розстріляли 12 депутатів місцевої Ради. Згодом, за доносом зрадників, фашисти заарештували 61 активіста. Майже всі вони були розстріляні або замордовані у фашистських катівнях. Загинули активісти, ударники праці, партизани часів громадянської війни А. К. Десятник, І. Г. Курочка, М. А. Лещенко, А. А. Мошура, П. І. Дуб, Т. П. Петренко. На каторжні роботи в Німеччину з Андріївки за час окупації вивезено 635 юнаків і дівчат[1].

В селищі фашисти утворили два табори військовополонених радянських солдат і офіцерів. В'язні цих таборів щодня вмирали на холодній цементній підлозі. Пораненим не подавали ніякої медичної допомоги. Андріївці добре пам'ятають, як фашисти і поліцаї знущалися з поранених, хворих солдат і офіцерів Радянської Армії — їх запрягали в кінні сани і напівроздягнених примушували возити дрова з лісу і воду з Дінця. А коли жителі селища намагалися передати в'язням продукти, німці розстрілювали їх з автоматів.

Відступаючи з селища, німці палили житлові будинки, громадські споруди. У двір 2-ї Андріївської селищної Ради[2] вони зігнали 200 місцевих жителів і розстріляли їх. Випадково врятувався лише 14-літній хлопчик Андрій Ріг.

Та ніякими звірствами загарбники не могли залякати радянських людей. Багато жителів селища пішли в партизанський загін, який діяв на території Балаклійського району. Партизанами були андріївці Н. П. Ященко, А. В. Цміль. Їм не довелося дожити до світлих днів перемоги. Схоплені гітлерівцями під час виконання бойового завдання, вони в грудні 1942 року були розстріляні. За зв'язок з партизанами фашисти повісили на центральній площі селища робітника Д. П. Шейка. Три дні вони забороняли зняти тіло патріота, на грудях якого висіла дощечка з написом «партизан». П. К. Чергина, П. І. Сухомлина, Д. Скаргу розстріляно за те, що допомагали партизанам та військовополоненим. Доручення командування партизанських загонів часто виконувала Ф. Є. Бовт. Вона ходила на зустрічі з партизанами, і німці дізналися про це. Коли фашисти та поліцаї прийшли арештувати її, мужня патріотка кинула в них гранату. Ф. Є. Бовт була схоплена і розстріляна, а її син відправлений на каторгу до Німеччини.

Велику мужність виявили під час війни жителі Андріївки в лавах Радянської Армії. Героїчними подвигами відзначився житель Андріївки полковник Радянської Армії Герой Радянського Союзу Б. Д. Шевченко.

Борис Дмитрович Шевченко народився 29 вересня 1904 року в бідній селянській сім'ї. Наймитував він у поміщика Лісовицького, в місцевих куркулів. Лише за часів Радянської влади зміг бідний селянський хлопець закінчити школу. Борис став комсомольцем і працював на заводах у Харкові. А з 1932 року комуніст Шевченко зв'язав своє життя з Червоною Армією. Перед війною він закінчив Військову академію ім. Фрунзе. З перших днів війни Б. Д. Шевченко брав активну участь у боях з фашистами на різних фронтах. Він воював на Курській дузі; дивізія, начальником штабу якої був Б. Д. Шевченко, в числі перших вийшла на берег Дніпра і форсувала його. За особистий героїзм, уміле керівництво військами, проявлене в боях при форсуванні Дніпра, Указом Президії Верховної Ради СРСР полковник Б. Д. Шевченко був удостоєний найвищої нагороди — звання Героя Радянського Союзу. В жорстоких боях за визволення Вінниці на початку 1944 року він загинув смертю героя. Андріївці свято шанують пам'ять свого земляка. Його ім'ям названа нова школа-красуня, будівництво якої завершене влітку 1965 року.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 3, арк. 12.

[2] В селищі існували дві селищні Ради: 1-а та 2-а.

Відзначився також один з перших секретарів комсомольської організації в Андріївці, нині капітан 1-го рангу в запасі К. М. Гавриш. За бойові подвиги він удостоєний 16 урядових нагород. Полковник Б. І. Пивовар, старший сержант В. І. Гордієнко, сотні відомих і невідомих героїв, жителів селища Андріївки, йшли на бій в грізні роки війни за свободу і незалежність нашої Батьківщини. За відвагу і мужність, проявлені в боях з фашистськими загарбниками, 512 андріївців нагороджено орденами і медалями.

9 лютого 1943 року Андріївку визволено від фашистів. Все тут було зруйновано планомірно, з прусською педантичністю. Людям, які взялися за відбудову зруйнованого господарства, треба було починати заново.

Один з найактивніших учасників колгоспного будівництва в селищі, голова колгоспу «Червоний Донець» до 1950 року, тепер пенсіонер, П. В. Куценко розповідає: «Повернулися ми з евакуації, подивилися на те, що залишилося від нашого колгоспу після вигнання німців, і за голови схопилися. Замість громадських будівель — руїни, попелища. Земля позаростала бур'янами. Ні худоби, ні плуга, ні сівалки... А починати господарювати треба.

На допомогу прийшла держава. Одержали ми насіннєву позичку. Привезти з станції насіння не було чим, носили мішками на плечах. В першу весну 1943 року спромоглися засіяти лише 200 гектарів з 1680 закріпленої за колгоспом землі. Та й ці гектари в більшості були скопані лопатами».

В такому ж стані були й інші колгоспи селища. Але труднощі не лякали людей. Одне бажання запалювало всіх — швидше покінчити з ненависним ворогом, відбудувати зруйноване господарство.

До дня Перемоги всі колгоспи селища освоїли довоєнні посівні площі. Почала працювати машинно-тракторна станція, відновлювалося громадське тваринництво. Поверталися і включалися в роботу демобілізовані з Радянської Армії воїни. Вже в 1948 році андріївські колгоспи продали державі стільки хліба, скільки продавали його до війни[1].

Партійні та комсомольські організації, місцеві органи Радянської влади провели величезну організаторську роботу, зуміли мобілізувати трудящих на виконання завдань партії і уряду по збільшенню виробництва хліба та інших сільськогосподарських продуктів.

Багато було зроблено, щоб якнайшвидше відбудувати зруйнований житловий фонд, організувати торгівлю, упорядкувати селище. Ще в травні 1945 року громадськість селища виступила ініціатором масового руху за чистоту і культуру населених пунктів Харківщини[2]. Цей патріотичний почин, схвалений Харківським обласним комітетом партії, відіграв велику роль у відбудові та впорядкуванні сіл області.

В 1954 році в Андріївці залишалося два колгоспи — ім. Горького і «Дружба». На той час вони стали економічно міцними господарствами. В останні роки андріївські колгоспи злилися і були реорганізовані в одне велике господарство — радгосп «Горьківський», що спеціалізується на виробництві овочів і тваринництві. За 1965 рік трудівниками радгоспу «Горьківський» на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 268 цнт молока, а на кожні 100 га ріллі — по 35,5 цнт м'яса.

В радгоспі працюють багато передовиків сільського господарства, імена яких відомі далеко за межами району. Понад 20 років трудиться на свинофермі Є. Р. Одокієнко. В 1958 році вона від кожної свиноматки одержала по 28 ділових поросят, за що була удостоєна високої урядової нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора. Хоч Є. Р. Одокієнко вже літня жінка, але вона є прикладом в роботі для всього колективу радгоспу. Серед механізаторів відзначається В. Я. Мєховцов.

---

[1] Газ. «Перемога», 5 грудня 1948 р.

[2] Газ. «Красное знамя», 29 травня 1945 р.

Повагою хліборобів користується і бригадир городників Я. С. Шевченко. Його бригада кожного року збирає в середньому по 100 і більше центнерів овочів з гектара. Свинарка Г. І. Щербак, тваринник І. В. Черешняк, рільник О. І. Синецький, чабан О. І. Мілько, доярки Є. Є. Кущ, М. С. Колісник — на них рівняється трудолюбивий колектив андріївського радгоспу «Горьківський».

Добру славу в районі своєю роботою завоював також колектив Андріївського відділення «Сільгосптехніки». Це сучасне промислове підприємство, спеціалізоване на ремонті тракторних моторів. Здійснюючи рішення березневого Пленуму ЦК КПРС, квітневого Пленуму ЦК КП України 1965 року та Директиви XXIII з'їзду КПРС, трудящі Андріївки самовіддано борються за дальший розвиток сільського господарства.

Сьогоднішня Андріївка — велике робітниче селище. Важливе значення для розвитку його економіки мали відкриття і експлуатація Шебелинського родовища природного газу, розташованого поряд з Андріївкою. Кожний кубічний метр газу виділяє близько 10 грамів конденсату — цінної сировини для хімічної промисловості. Основним споживачем конденсату є Андріївський газобензиновий завод, збудований в 1960 році. Ректифікаційні установки заводу виробляють з конденсату високооктановий бензин, мастила, зріджений газ, які йдуть для потреб народного господарства країни. Колектив заводу широко розгорнув змагання за звання підприємства комуністичної праці. Високе звання ударника комуністичної праці вже здобули близько 200 працівників заводу.

Значними промисловими підприємствами селища, що стали до ладу в останні роки, є молокозавод, хлібозавод, харчокомбінат. Значно зросли, технічно реконструювались цегельний завод, торфоартіль. Виробництво цегли тепер доведено до 5 мільйонів штук на рік, а торфоартіль збільшила виробництво продукції вдвоє.

У роки нової п'ятирічки в селищі заплановано побудувати нові промислові підприємства — завод по ремонту автомобільних шин та фабрику дитячого одягу.

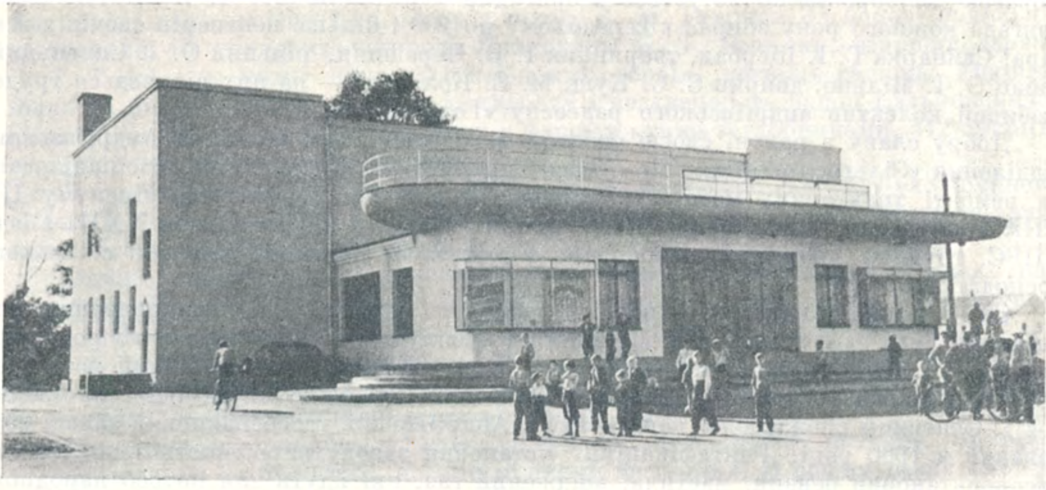
З освоєнням Шебелинського газового родовища з Андріївки до районного центру м. Балаклії прокладено асфальтований шлях, в самому селищі збудовано багато житлових будинків.

Колись маленька станція Шебелинка стала великим перевалочним пунктом вантажів, які поступають газопромисловому управлінню, Шебелинській експериментальній конторі електробуріння, Зміївській ДРЕС та іншим промисловим підприємствам. Широкий розмах промислового будівництва сприяє швидкому збільшенню населення Андріївки.

Невпізнанно змінилося культурне обличчя селища. Якихось 50 років тому тут важко було знайти письменну людину, рідко хто міг вивести на папері своє прізвище. Сьогодні в селищі працюють понад 400 спеціалістів різних галузей

В цеху Андріївського молокозаводу.

Широкоекранний кінотеатр «Україна» в Андріївці.

з середньою і вищою освітою. В середній, двох 8-річних, початковій школах навчаються 2200 учнів, а робітнича молодь має можливість одержати середню освіту у вечірній школі. Хорошим подарунком андріївській дітворі стала нова школа на 980 місць. Незабаром буде завершено будівництво ще однієї нової школи на 600 місць.

Велику роботу серед населення провадять працівники 14 культосвітніх закладів селища. 10 бібліотек мають книжковий фонд, який налічує 41 тисячу книг. Послугами бібліотек користуються близько 4 тисяч жителів. У бібліотеках запроваджуються нові форми роботи — вільний доступ до книжкового фонду, пересувки, праця на громадських засадах. Щодня листоноші розносять трудящим 4900 примірників газет, 770 примірників журналів.

Справжніми центрами культурного відпочинку стали два клуби. Виступи місцевих аматорів сцени з задоволенням дивляться не тільки в селищі, а й навколишніх селах та в районному центрі. В клубах часто проводяться вечори відпочинку, вечори слави передовиків, вшанування ветеранів праці.

У 1960 році збудовано новий широкоекранний кінотеатр «Україна». Красивий, зручний, устаткований найновішою апаратурою, кінотеатр був би до лиця будь-якому місту.

Ще в 1913 році земство збудувало в Андріївці лікарню. 1 лікар, 1 фельдшер, 6 санітарів — весь штат, який мав дбати про здоров'я місцевих жителів. Чи ж треба дивуватись, що хвороба була постійною гостею в бідняцьких хатах. Сьогодні в Андріївці — лікарня на 75 ліжок, яка має хірургічне, пологове, терапевтичне, інфекційне та інші відділення. Крім лікарні, в селищі працюють 3 фельдшерсько-акушерські пункти, два рентгенкабінети, фізіотерапевтичний кабінет, клінічна амбулаторія, аптека, 6 аптечних пунктів. Про здоров'я населення Андріївки піклуються 136 медичних працівників. Місцеві хірурги, користуючись найновішим обладнанням і інструментами, роблять в лікарні складні операції.

Селище повністю радіофіковано і електрифіковано.

За післявоєнні роки воно зросло, упорядкувалося. Особливо широко розгорнулося індивідуальне житлове будівництво. Виросло 900 нових добротних, збудованих за типовими проектами будинків. Лише за останні роки виникло 18 нових вулиць. А житловий комунальний фонд за роки Радянської влади зріс на 40 тисяч квадратних метрів.

Великі роботи ведуться по благоустрою, прокладаються тротуари, заасфальтовані вулиці Садова і Фрунзе. На центральній площі селища закладено парк ім. В. І. Леніна, в якому на кошти жителів споруджено пам'ятник тим, хто загинув у роки Великої Вітчизняної війни в боях за свободу і незалежність нашої Батьківщини.

Заможно, радісно, культурно живе населення Андріївки. З кожним роком зростає роздрібний товарооборот. Великим попитом користуються меблі, холодильники, телевізори, радіоли, мотоцикли, моторолери. В особистому користуванні громадян селища 6 легкових автомобілів, 50 мотоциклів, 2500 велосипедів, 2000 радіоприймачів, 400 телевізорів. До послуг трудящих поштове відділення, телеграф, телефон, широка сітка майстерень побутового обслуговування.

Вже два роки підряд Андріївська Рада завойовує перехідний Червоний прапор Харківської обласної Ради депутатів трудящих і обласного комітету профспілок держустанов. Цієї високої відзнаки андріївці удостоєні за добре поставлену організаційну роботу Ради, за зразкове виконання всіх планів по розвитку народного господарства, за високу культуру селища і зразковий порядок.

Натхнені історичними рішеннями XXII та XXIII з'їздів КПРС, величною програмою будівництва комунізму в нашій країні, трудящі Андріївки широким фронтом ведуть наступ за високі виробничі показники. В авангарді йдуть 224 члени і кандидати партії, об'єднані в 12 партійних організаціях, сотні комсомольців, велика армія активістів. Вони мобілізують трудящих на здійснення рішень партії і уряду по виконанню народногосподарських планів, ведуть широку організаторську і масово-політичну роботу серед трудящих селища. В Андріївці створено раду секретарів партійних організацій, яка має координувати роботу всіх комуністів у вирішенні питань, які стосуються населення усього селища.

Велику роботу проводить селищна Рада, у складі якої створено 7 постійних комісій. Немає в житті трудящих селища жодного важливого питання, яке б не вирішувалося Радою, її комісіями, депутатами. Лише за 1964 рік відбулося 6 сесій селищної Ради, 22 засідання її виконкому. На них були розглянуті питання, спрямовані на успішне виконання планів промислового і сільськогосподарського виробництва, на поліпшення благоустрою селища, піднесення матеріального добробуту трудящих.

В цій роботі активну участь беруть ветерани революційного руху, партизанської боротьби, колективізації. Колишній боєць партизанського загону П. М. Малихіна С. І. Чаговець обраний головою товариського суду, а колишній секретар районного виконавчого комітету в Андріївці С. Я. Пивовар секретарює в цій авторитетній в селищі громадській установі. Не відходять від громадських справ старий комуніст Я. Ф. Кринський, ветеран колгоспного руху П. В. Куценко та багато інших товаришів, життя яких є гідним прикладом для наслідування молоді селища.

Радісне сьогодні Андріївки, прекрасне її майбутнє. Воно яскраво виражене в перспективних планах розвитку народного господарства, в генеральному плані забудови селища, в натхненній праці тисяч андріївців — активних бійців за велику справу Комуністичної партії.

Д. КЛОЧАН

САВИНЦІ

Савинці — селище міського типу, центр Савинської селищної Ради Балаклійського району, розташоване на лівому березі річки Сіверського Дінця, за 20 км на південний схід від Балаклії. Через селище проходить залізниця, що зв'язує Донбас з Харковом та іншими промисловими центрами країни. Населення — 8,3 тис. чоловік.

Територія, де тепер розташоване селище, була заселена здавна. Археологами виявлені тут 8 поселень епохи неоліту, поховання древньоямної (III тис. до н. е.), катакомбної (II тис. до н. е.) та зрубної (I тис. до н. е.) культур і стоянки тих часів. Знайдено також пам'ятки салтово-аланської культури (VIII—IX ст. н. е.), кам'яні кочівницькі скульптури — баби (X—XI ст. н. е.) та золотоординські монети XIV—XV ст. н. е.[1]

Історія виникнення селища нерозривно пов'язана з історією заселення Слобідської України. В кінці XV — на початку XVI століття, коли для охорони південних кордонів Російської держави від спустошливих набігів татар створювалася військово-сторожова служба, сторожові пости, або як їх тоді називали «сторожі», з'явилися і по річці Сіверському Дінцю. Однією з таких сторож була Савинська. Протягом цілого століття, аж до 1671 року, біля Савинського броду стояв сторожовий пост.

В 1671 році на постійне поселення сюди прибуло сто сімей «черкас» на чолі з сотником Г. Могилкою[2]. Так виникла Савинська слобода. В деяких документах Савинці називаються і містом, і містечком. За версту від слободи переселенці побудували острожок з караульними баштами, встановили надовбні, за якими насипали земляний вал, огородивши його частоколом. Козацька сотня, що перебувала в Савинцях, належала до Харківського полку. Але в 1685 році, після того, як в Ізюмі була збудована фортеця і виділився Ізюмський полк, «старшина, урядники і козаки міста Савинського» були приписані до цього полку.

Розташована на одному з шляхів, що вели у внутрішні райони країни, слобода часто зазнавала грабіжницьких нападів татар. Влітку 1678 року татари спалили слободу і забрали в полон багатьох жителів. Набіги повторювалися у 1688, 1697 та 1736 роках. Татарські напади, а також епідемії чуми 1718—1739 рр. спричинились до того, що кількість населення слободи дуже зменшилась. Щоб залучити нових «служилих людей», царський уряд надав переселенцям ряд привілеїв: вони звільнялися на 10—15 років від усяких податків та від «дальньої полкової служби», могли без оподаткування торгувати тощо.

В 1732 році в слободі проживало всього 494 жителі[3]. Це були в основному козаки. У 1765 році майже всі вони переведені на становище військових обивателів. За даними 1778 року тут проживали 1481 військовий обиватель та 67 «підданих», тобто кріпосних селян[4].

Населення слободи займалося хліборобством, скотарством і ремеслами. Сіяли головним чином яру пшеницю, жито та ячмінь, виготовляли дерев'яні та ковальські вироби, ткали полотна, сукна для себе і на продаж, добували камінь, що використовувався на мощення доріг. У 1768 році багаті обивателі мали 11 винокурень на 30 казанів[5].

---

[1] В. И. Городцов. Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии. Труды XII Археологического съезда, т. I, стор. 336—338; М. В. Сібільов. Старовинності Ізюмщини, вип. I, 1926, стор. 24; вип. III, 1928, стор. 17; вип. IV, 1930, стор. 20; Д. И. Багалей. Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии, стор. 44—45, 336—338; Д. Я. Телегин. Отчет о работе Донецкой археологической экспедиции в 1950 г. Рукописний архів Інституту археології АН УРСР.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 5, стор. 73.

[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 28, спр. 57, арк. 173 (зв.).

[4] Там же, ф. 399, спр. 181, арк. 89 (зв.).

[5] Там же, ф. 378, спр. 73, арк. 19.

Селище Савинського цукрозаводу.

Зручне географічне положення — через слободу проходив торговий шлях — сприяло її розвиткові. Зберігся опис Савинець за 1767 рік. В слободі було 11 вулиць та перевулків, налічувалося 267 дворів. Тричі на рік тут відбувалися ярмарки, куди привозили сукна, шовкові та бавовняні тканини, хліб, вино, овочі та фрукти[1].

Ще з перших часів заселення слободи швидкими темпами зростало землеволодіння козацької старшини та поміщиків. Місцеві багатії скуповували у збіднілих козаків кращі землі, збагачувалися лихварством. Дуже погіршало становище населення із запровадженням військових поселень. У 1828 році в слободі проживало 2274 чол. військових поселенців[2], які, відбуваючи важку муштру, займалися також і сільським господарством.

Після скасування військових поселень вони були переведені на становище державних селян. На середину XIX століття значна частина селян залишилася без землі і змушена була йти у найми до поміщиків та куркулів або подавалася на заробітки в Таврію чи на Кубань.

За даними на 1889 рік в Савинцях засівали 3950 дес. землі[3]. Обробляли землю примітивним знаряддям, добрив вносили мало, тому врожаї були дуже низькими. Найкращі землі належали поміщику Міллер-Закомельському та куркулям — братам Губаренкам, Наріжним. Їм належали і підприємства, збудовані на початку XX століття: пивоварний завод, паровий млин, крупорушка, цегельня.

Тільки в 40-х роках XIX ст. в слободі відкрили церковно-приходську школу; у 1892 році тут навчалося 164 учні та працювало два вчителі[4].

Напередодні революції у Савинцях — тоді волосному центрі Ізюмського повіту — діяли три земські змішані училища, в них працювали всього чотири вчителі. Заняття відбувалися в три зміни і лише російською мовою. Тільки у 1917 році в прийомі до школи було відмовлено 100 дітям шкільного віку[5].

Навесні 1917 року, коли до Савинець докотилася звістка про перемогу Лютневої революції, жителі села, очолювані Тихоном Походенком, Денисом Наріжним, Семеном Курилом, Зіновієм Драбаном, розгромили поліцейський участок, розігнали поліцію. До складу земельного комітету, обраного пізніше, увійшли найбільш активні селяни-бідняки. Комітет очолив С. Наріжний.

---

[1] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 378, спр. 94, арк 19—21.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 1353, оп. 1, спр. 70, арк. 26.
[3] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, Х., 1885, стор. 96.
[4] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 247, арк. 30—31.
[5] Там же, спр. 3066, арк. 148, 152, 156, 165.

Незважаючи на перешкоди, що їх чинили націоналістичні елементи та куркульство, трудівники села з великим піднесенням вітали Жовтневе збройне повстання в Петрограді. Дізнавшись про історичні рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад, вони приступили до організованого розподілу поміщицьких земель та майна. На початку 1918 року було затверджено волвиконком на чолі з М. Є. Оліферевським, який діяв до окупації слободи кайзерівськими військами[1]. Енергійну діяльність розгорнув земельний відділ виконкому. Вже 29 січня 1918 року волосний земельний відділ постановив просити революційний штаб відпустити гвинтівки для озброєння вартових, що стоять біля маєтків, щоб не допустити стихійного поділу земель[2].

Виступаючи на захист Радянської влади, багато жителів Савинець брало активну участь у партизанській боротьбі проти німецьких окупантів. Серед них Н. К. Коловоротний, В. В. Тимофієнко, С. О. Наріжний, Д. П. Андрієвський, С. М. Курило, Д. А. Денисенко, С. Ф. Кравцов, Т. Чередниченко, М. Слюсар[3].

На початку 1919 року в Савинцях було відновлено Радянську владу. Волосний виконавчий комітет на чолі з С. О. Наріжним[4] та партійна організація, створена ще у 1918 році місцевими комуністами Ф. П. Дудкою та С. М. Курилом, переборюючи опір куркульства, вживали заходів до здійснення продовольчої та земельної політики Радянської влади. Налагоджувалася також культурно-освітня робота. Як доповідав представник волосного виконавчого комітету на з'їзді завідуючих волосними відділами освіти, в Савинцях було організовано бібліотеку, музей, відремонтовано школу. З участю місцевих учителів у селах волості влаштовувалися лекції та бесіди[5].

Багато зусиль доклали савинські комуністи для мобілізації трудящих на боротьбу проти денікінців. Частина комуністів залишилася для підпільної роботи в тилу ворога. А після визволення Савинець у грудні 1919 року вони негайно створили революційний комітет. 10 січня 1920 року комуністи, що повернулися з Червоної Армії, та комуністи-підпільники відновили партійний осередок[6]. В кінці лютого осередок об'єднував 10 членів та 16 кандидатів у члени партії.

«Ревком працює задовільно,— доповідав на Ізюмській партійній конференції 18 лютого 1920 року представник Савинської партійної організації...— Ставлення селян до Радянської влади хороше... Щонеділі відбуваються загальні збори і мітинги»[7].

Величезне значення для залучення трудящих села до соціалістичного будівництва мали вже перші кроки партійної організації та ревкому по здійсненню закону Всеукрревкому про землю від 5 лютого 1920 року. Активно включилися у цю роботу члени КНС. На початок липня 1920 року у волості було організовано 5 комітетів незаможних селян, з участю яких волосний земельний відділ ділив землю між безземельними та малоземельними селянами, забезпечував їх посівним матеріалом та реманентом. Значну допомогу у засіві полів подавали члени КНС сім'ям червоноармійців, а восени 1920 року незаможні селяни Савинської волості споряджали на врангелівський фронт добровольців, забезпечуючи їх усім необхідним.

Вірним помічником партійної організації стала Спілка Комуністичної Молоді, створена в селі у червні 1920 року. Організаторами її були П. Т. Походенко та М. П. Крамаренко. В липні 1920 року в організації налічувалось 24 комсомольці[8].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-4808, оп. 1, спр. 9, арк. 1.

[2] М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине, стор. 276.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3773, оп. 1, спр. 10, арк. 198.

[4] Там же, ф. Р-4808, оп. 1, спр. 10, арк. 4.

[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. 255—256.

[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 255, арк. 183.

[7] Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 88, арк. 26.

[8] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины 1917—1920 гг. Документы и материалы, стор. 293.

Вони розгорнули велику роботу серед сільської молоді. В селі був відкритий комсомольський клуб імені В. І. Леніна, де читалися лекції та влаштовувалися концерти. Члени культурно-освітнього товариства допомагали ліквідувати неписьменність серед дорослих.

Комуністи, комсомольці та незаможники вели нещадну боротьбу проти контрреволюційного куркульства, яке намагалося зірвати радянське будівництво, по-звірячому розправляючись з комуністами та сільським активом. Від рук бандитів у 1920 році загинули члени КНС І. К. Якименко, І. І. Тихий, І. С. Масляк[1]. Старожили ще й тепер пам'ятають, як бандити катували одного з місцевих активістів — члена КНС А. І. Мініна. Його били мало не до смерті, а потім поставили босим на розпечену сковороду, але комуніст на всі знущання відповідав одним: «Хай живе Радянська влада!».

Величезну роботу провели партійні та радянські органи села після завершення громадянської війни. На початку відбудовного періоду в Савинцях проживало 6648 чол[2]. Майже все населення було зайняте у сільському господарстві. Тільки у 1924—1925 pp. було відбудовано пивоварний завод та водяний млин. В 1926 році в селі засвітилися лампочки Ілліча: стала до ладу електростанція з нафтовим двигуном. А влітку 1928 року з ініціативи партійної організації села було створено перше товариство спільного обробітку землі. В ньому об'єдналися 19 сімей (116 чол.)[3]. Згодом їх приклад почали наслідувати й інші жителі села. Активними організаторами колгоспів були голова сільської Ради В. В. Тимофієнко, селяни-бідняки Д. П. Андрієвський, С. М. Курило, Д. С. Наріжний, В. Сильченко, І. Т. Семиволос. У 1930 році в Савинцях вже було шість колгоспів. Згодом всі колективні господарства об'єдналися в одну артіль «Червоний доброволець». Першим головою цього колгоспу працював С. А. Походенко.

У 1923 році Савинці стали районним центром Ізюмського округу. Партійні та радянські органи докладали всіх зусиль, щоб переконати трудящих у перевагах колективного господарювання. Багато допомагали у зміцненні перших колгоспів наймитсько-незаможницькі групи, які створювалися комнезамами у погодженні з партійними організаціями. Вже на початку травня 1930 року в Савинцях утворилося 3 такі групи, які об'єднували 180 чоловік.

Значну роль у зміцненні колгоспів та у розвитку колгоспного виробництва в районі відіграла Савинська машинно-тракторна станція. При МТС підготовлено сотні механізаторів. Серед великого загону трактористів і комбайнерів, що працювали в МТС, були й жінки — послідовниці Паші Ангеліної.

Напередодні Великої Вітчизняної війни на території Савинець було чотири колгоспи. Трудящі села працювали також на цегельні, відбудованій ще в роки першої п'ятирічки. Тоді ж було побудовано молокозавод, інкубаторно-птахівничу станцію.

З кожним роком зростав добробут трудівників, кращим ставало село.

Віроломний напад гітлерівської Німеччини перервав мирну працю радянського народу. В перший день війни з Савинець в Діючу армію пішло понад тисячу бійців. Жителі села активно включилися в роботу по спорудженню оборонних рубежів. У південній частині Савинець, паралельно річці Дінцю, місцеве населення викопало протитанковий рів та розставило «їжаки»; савинчани допомагали також військовим частинам ремонтувати зруйновані фашистською авіацією дороги та наводити переправи.

З місцевих жителів був створений винищувальний батальйон. Коли лінія фронту наблизилась до села, почалася евакуація населення та колгоспного майна.

На початку грудня 1941 року розгорнулися жорстокі бої біля Залиману,

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-1630, оп. 1, спр. 311, арк. 20.
[2] Там же, спр. 92, арк. 45—47.
[3] Там же, ф. Р-3551, оп. 1, спр. 164, арк. 121.

неподалік від Савинець. 11 грудня радянські війська змушені були залишити Савинці.

Увірвавшись у село, фашисти в перший же день розстріляли близько 150 мирних жителів[1]. 10 днів вони не дозволяли їх ховати. Та, незважаючи на кривавий терор гітлерівців, населення активно допомагало підпільникам. Ще до окупації, у вересні 1941 року, в Савинцях було створено два партизанські загони: один з 16 чол., під командуванням С. А. Демченка і другий у складі 21 чол., де командиром був О. І. Тимофієнко, а комісаром Д. А. Вовченко.

Ці загони почали свою діяльність ще у жовтні 1941 року разом з частинами 6-ї армії. 23 жовтня партизанський загін О. І. Тимофієнка із засади закидав гранатами фашистську автомашину і знищив двох гітлерівців, 26 жовтня партизанський загін С. А. Демченка знищив німецьку розвідку — 30 гітлерівців, взяв у полон офіцера і передав його штабу радянських військ.

У листопаді 1941 року партизани систематично обстрілювали німецькі позиції, вони не раз порушували телефонний зв'язок, діставали цінні розвідувальні дані.

Темної листопадової ночі група партизан за завданням командування радянських військ пробралася у село Норцівку, де виявила важку батарею гітлерівців. Партизани С. А. Демченко, П. Я. Шалар, Г. Заєць, Д. Синицький та Я. Діденко підпалили сарай, що стало сигналом та орієнтиром для нашої артилерії. Артилерійським вогнем наших військ було знищено чотири важкі гармати німецької батареї та ворожий штаб[2]. В цій операції відзначилася партизанська розвідниця Г. Я. Шейко. За мужність і героїзм вона однією з перших серед савинських партизанів була нагороджена медаллю «За відвагу». Цінні відомості про розташування німецьких штабів та про пересування військ передавали партизанам підпільниці-комуністки Галина Шаповалова та Меланія Сильченко. Фашисти схопили і розстріляли цих мужніх патріоток.

За завданням командування 411-ї Шахтинської дивізії, партизанський загін у листопаді 1941 року знищив штаб німецької частини в селі Залимані. В цьому бою було вбито шість гітлерівських офіцерів. Цього ж місяця партизани С. А. Демченко, П. С. Полежака, П. Я. Шалар спалили німецький склад в селі Іванчуківці, замінували дорогу поблизу села Чепіль, підірвали німецький обоз.

В складних умовах прифронтової смуги партизанам доводилося вступати в бій з досить значними підрозділами гітлерівців. Так, 27 листопада 1941 року дванадцять партизанів прийняли бій майже з ротою гітлерівців. Вони знищили 11 фашистів і вийшли з оточення[3].

1 грудня партизани на чолі з І. М. Олізаренком знешкодили німецького шпигуна з рацією, який пробрався у Савинці. 25 грудня 1941 року народні месники підірвали міст через річку Донець. Це була одна з найвідповідальніших операцій савинських партизанів.

За кілька місяців боротьби партизанські загони знищили 139 німецьких солдатів і офіцерів, взяли в полон 23 гітлерівців, розгромили два німецькі штаби, дві радіостанції, два склади та чотири автомашини.

В героїчній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників смертю хоробрих полягли народні месники П. Г. Коваленко, А. П. Коритний, Д. П. Петух, Я. С. Шавкун.

У червні 1942 року гітлерівці схопили групу партизанів і після жорстоких катувань стратили їх у селі Тернівці Ізюмського району. Савинчани пам'ятають цих героїв: Н. К. Коловоротного, І. П. Воскобоя, С. Походенка, Я. М. Якименка, М. Г. Філіпчука, А. Д. Лаврова.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 47, оп. 2, спр. 29, арк. 41.
[2] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 52.
[3] Там же, арк. 51.

Багато жителів села відважно боролися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. Серед них гвардії майор Ю. З. Ященко, майор Т. М. Росляк, прославлений розвідник кавалер трьох орденів Слави І. С. Довгополий, капітан І. Г. Ященко та інші. 435 бойових вильотів зробив за роки війни льотчик-винищувач І. В. Тимофієнко. До Дня перемоги на борту його бойової машини красувалася 21 зірка — кількість особисто збитих німецьких літаків. Крім того, 6 ворожих літаків він збив у спільних боях. У липні 1944 року за мужність і героїзм комуніст І. В. Тимофієнко був удостоєний найвищої нагороди — звання Героя Радянського Союзу.

Після визволення Савинців 10 лютого 1943 року трудящі допомагали Радянській Армії. Вони будували і ремонтували зруйновані гітлерівцями мости через річку Донець, збирали кошти на побудову танкової колони. Всього у фонд оборони трудящі району передали 235 428 крб. та облігацій на суму 381 тис. карбованців[1].

Для потреб армії передавалося також зерно, овочі тощо.

Партійна організація очолила боротьбу трудящих району за відбудову народного господарства. Відступаючи, фашистські варвари зруйнували та спалили електростанцію, 618 житлових будинків, радіовузол, друкарню, чотири школи, клуб, лікарню[2]. Збитки, заподіяні підприємствам та державним установам райцентру, становили 12 млн. крб.[3], колгоспам — 2 млн. 140 тис., колгоспникам — 3,7 млн. карбованців.

Майже кожна сім'я втратила близьких і рідних. В період окупації гітлерівці розстріляли тут 200 мирних жителів. Багато жителів села загинули смертю хоробрих на фронтах війни.

Велику допомогу трудящим села подала Радянська держава. Для відбудови господарських і житлових приміщень були виділені значні кошти.

Вже в перший післявоєнний рік мешканці села переселилися з землянок у будинки, почалася відбудова громадських будівель. У 1944 році стали до ладу електростанція та радіовузол. Наступного року було закінчено будівництво нового приміщення електростанції. В цьому ж році відбудовано лікарню.

Багато зусиль доклали трудівники села, щоб відродити колгоспне господарство. У перші дні визволення в Савинцях було відновлено чотири невеликі колгоспи. У 1949 році два колгоспи «Червоний доброволець» та «Червоний партизан» об'єдналися в один — «Шлях до комунізму». Пізніше цей колгосп був перейменований на «Маяк». У 1951 році об'єдналися й два інші колгоспи. Тепер на території селища є два колгоспи — «Маяк» та ім. Т. Г. Шевченка, які успішно розвивають своє господарство[4]. Про те, як далеко сягнули вперед ці колгоспи, свідчать такі факти. В 1965 році тваринники колгоспу «Маяк» на кожні 100 га сільськогосподарських угідь одержали по 403 ц молока та 51,7 ц м'яса, на 100 га зернових — 17 400 штук яєць, тоді як у 1958 році тут було вироблено відповідно 221 ц молока, 31,8 ц м'яса та 1701 штук яєць. Ще вищих показників досягли трудівники колгоспу ім. Т. Г. Шевченка. На 100 га угідь тут вироблено 441 ц молока та 75,2 ц м'яса проти 178,6 ц молока та 36,2 ц м'яса у 1958 році.

Про зміцнення економіки колгоспів свідчить і зростання їхніх грошових прибутків. У 1952 році грошові прибутки колгоспу «Маяк» становили 36 тис. крб., а в 1965 році — 719 тис., у колгоспі ім. Т. Г. Шевченка відповідно — 84 тис. і 470 тис. крб. Це дало можливість збільшити натуральну і грошову оплату трудодня, а також розгорнути у широких масштабах капітальне будівництво.

В колгоспах селища збудовано нові виробничі споруди — приміщення ферм, зерно- і овочесховище, гаражі для сільськогосподарських машин. Докорінно змінилися умови праці на фермах: приготування кормів, напування худоби, прибирання

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3725, оп. 2, спр. 11, арк. 8.
[2] Там же, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 26, арк. 58.
[3] Харківський облпартархів, ф. 47, оп. 2, спр. 29, арк. 6—7.
[4] З 1959 року Савинці віднесені до категорії селищ міського типу.

приміщень — всі ці процеси механізовано. В цьому чимала заслуга шефів. Добрим словом згадують тваринники колгоспу «Маяк» робітників Харківського заводу «Поршень», які подали їм велику допомогу в електрифікації ферм. Робітничий колектив 2-го Харківського механічного заводу та будівельники Савинського цукрового заводу допомогли механізувати виробничі процеси в колгоспі ім. Т. Г. Шевченка.

В значній мірі механізовано й рільництво. У 1965 році колгоспи селища мали понад 40 тракторів та 30 комбайнів для збирання зернових культур, кукурудзи та цукрових буряків.

За цими цифрами стоять люди, величезна організаторська і політична робота, проведена партійною організацією. Комуністи, які очолюють вирішальні ділянки виробництва, є взірцем для всього колективу. Молочно-товарна ферма колгоспу «Маяк» — одна з кращих у всьому районі. В 1965 році колектив цієї ферми виробив по 403 цнт молока на сто гектарів угідь.

З ініціативи партійної організації колгоспу ім. Т. Г. Шевченка створено школу комуністичної праці, в якій механізатори і тваринники вивчають досвід передовиків[1].

Трудівники колгоспів «Маяк» та ім. Т. Г. Шевченка першими в Балаклійському районі включилися в змагання за звання колективів комуністичної праці. Високого звання ударника комуністичної праці удостоєні тваринники О. П. Ховбоша, У. Мокра, О. Т. Максименко, В. М. Сінна, механізатори В. І. Походенко, Ф. Марченко, І. Руденко, П. Д. Миколаєнко та багато інших.

Великі зрушення сталися не тільки в сільському господарстві. Ті, хто знав Савинці в перші післявоєнні роки, пам'ятають, що там, крім цегельні та невеличкого промкомбінату, не було ніяких промислових підприємств. Зараз селище стало невпізнанним.

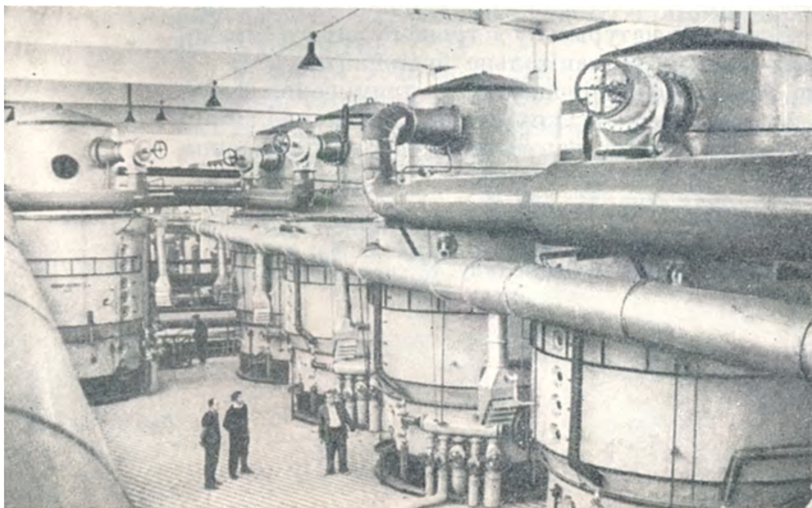
До 1957 року на північно-західній околиці ще був пустир, а тепер тут десятки багатоповерхових будинків. За п'ять років виросло красиве й впорядковане містечко робітників цукрового заводу, який став до ладу в 1962 році. Савинський завод — одне з найбільших підприємств цукрової промисловості країни. Обладнаний новітньою технікою, він щодоби переробляє по 25 тис. цнт цукрових буряків[2].

Поряд із цукрозаводом розташований міжколгоспний відгодівельник—справжня фабрика м'яса. На площі 10 га розмістилися цехи по відгодівлі свиней, які можуть одночасно прийняти понад 20 тис. тварин, приміщення для відгодівлі великої рогатої худоби. До тваринницьких цехів підведено каналізацію, кормопроводи, під'їзні асфальтовані дороги. Всі процеси приготування і роздачі кормів механізовано і автоматизовано. Тут щороку відгодовується понад 3 тисячі голів великої рогатої худоби та 24 тисячі свиней.

На околиці селища, де колись стояла цегельня, що виробляла 10 тис. штук цегли на рік, виріс новий завод. У 1964 році він випустив 5 млн. штук цегли. Поблизу заводу — вапновий цех та пилорама.

В селищі є харчовий комбінат, до складу якого входять млин, олійниця, крупорушка, ковбасний цех. У 1965 році валова продукція комбінату обчислювалася у 1 млн. 8 тис. крб. проти 491,8 тис. у 1958 році. Розширилися молокозавод, інкубаторно-птахівнича станція.

Продуктовий цех Савинського цукрового заводу.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 26, арк. 58.

[2] Харківський облпартархів, ф. 47, оп. 2, спр. 29, арк. 6—7.

У Савинцях розташована центральна майстерня районного об'єднання «Сільгосптехніки» — комплекс типових цехів з обладнанням для ремонту тракторів, комбайнів та іншої сільськогосподарської техніки. На території залізничної станції розміщені хлібоприймальний пункт, паливний склад, овочева перевалка.

Зараз у селищі не знайдеш жодного неписьменного. Тут є початкова, восьмирічна, дві середні школи, середня вечірня школа робітничої молоді, де без відриву від виробництва вчаться понад 100 юнаків та дівчат, а також школа ФЗН. В них працюють 75 учителів.

За багаторічну бездоганну роботу та успіхи, досягнуті у вихованні підростаючого покоління, вчительці середньої школи № 1 М. М. Радченко присвоєно звання заслуженого вчителя школи Української РСР. Понад тридцять років у Савинцях працює вчителька Є. М. Білогуб. Її педагогічна майстерність відзначена значком «Відмінник народної освіти».

Населення селища передплачує понад 8000 примірників газет та журналів, кожна сім'я передплачує журнал, газети. В багатьох сім'ях є власні бібліотеки.

Після робочого дня перед трудящими гостинно розкривають двері Будинок культури, літній кінотеатр, клуб цукровиків, колгоспні клуби. Тут часто можна послухати цікаву лекцію чи концерт. На клубних підмостках виступають не лише учасники художньої самодіяльності, але й артисти з Харкова.

Традицією стають для савинчан свята врожаю, вечори слави передовиків виробництва.

Савинська бібліотека налічує близько 30 тис. книг. Є бібліотеки і в колгоспах, і на підприємствах, які працюють на громадських засадах.

Великі зміни в культуру і побут села внесла суцільна електрифікація. Селище одержує струм від державної енергосистеми. Тепер у Савинцях є телефонна напівавтоматична станція на 120 абонентів, трансляційний радіовузол, три стаціонарні кіноустановки. В особистому користуванні населення — понад 2000 радіоприймачів та телевізорів. Є у савинчан 15 власних автомобілів, 85 мотоциклів, багато велосипедів.

До Жовтневої революції у селі була лише одна амбулаторія з чотирма медичними працівниками. Зараз тут працюють дільнична лікарня з хірургічним, терапевтичним, пологовим, дитячим та інфекційним відділеннями, клінічна та бактеріологічна лабораторії, протитуберкульозний диспансер. 64 медичні працівники обслуговують трудящих.

Три маленькі крамнички на все село — такою була дореволюційна торгівля в Савинцях. А сьогодні в селищі понад 40 магазинів, їдалень, буфетів. Новий побут владно входить в життя селища: «Книги», «Одяг», «Культтовари», «Продукти» — ці вивіски стали звичними. Є тут водопровід, лазня, перукарні.

З 1959 року забудова Савинців провадиться за генеральним планом і типовими проектами. В селищі з'явилися заасфальтовані вулиці, просторі цегляні будинки, які потопають у зелені.

Територія під житловими новобудовами невпинно розширюється. За післявоєнні роки житловий комунальний фонд зріс на 10 605 кв. метрів, індивідуальний — до 20 тис. кв. метрів.

Савинський міжколгоспний свиновідгодівельний пункт.

Засідання виконавчого комітету Савинської селищної Ради депутатів трудящих. Травень 1966 р.

Від дореволюційного минулого лишилася хіба що назва однієї з доріг, які ведуть до селища. Старожили ще й тепер називають її «етапною» і згадують, як по ній гнали на каторгу революціонерів. Давно це було, але в народі зберігається пам'ять про одну із скорботних сторінок життя видатного українського поета Павла Грабовського, який разом з іншими «етапниками» сидів у савинській пересильній тюрмі.

В селищі споруджено пам'ятники тим, хто загинув, захищаючи Радянську владу у буремні роки громадянської війни та в битвах проти німецько-фашистських загарбників.

А в центрі парку височить пам'ятник творцеві Радянської держави Володимиру Іллічу Леніну. І в будні, і в свята не в'януть квіти біля його підніжжя.

Плани трудівників селища і в господарському і в культурному будівництві великі. З певністю можна сказати, що вони будуть здійснені, бо за це взялися люди, які вирішили жити і працювати по-комуністичному, люди, які житимуть при комунізмі.

А. О. ДИКАНЬ, В. Д. ЯЦЕНКО

ПЕТРІВСЬКЕ

Петрівське — село, центр Петрівської сільської Ради Балаклійського району. Розташоване на річці Сіверському Дінці, за 45 км від районного центру та за 145 км на південний схід від Харкова, з якими сполучене автошляхом. Населення — 4188 чоловік.

Петрівській сільській Раді підпорядковані села Берестянки і Завгороднє.

Місцевість, де розташоване село, була заселена з давніх часів. Археологічними розкопками тут виявлено стоянки людини періоду мезоліту (X—VIII тисячоліття до н. е.), неоліту (VI—V тисячоліття до н. е.), поселення періоду бронзи (III тисячоліття до н. е.) та скіфського часу (VI—V століття до н. е.)[1].

Письмові джерела свідчать, що заселення села припадає на першу половину XVII століття. Воно було типовим козацько-військовим поселенням. Козакам не раз доводилось відбивати набіги кримських татар, рятуючи мешканців слободи від татарського полону[2].

Основним господарським заняттям поселенців було хліборобство. Займалися вони також скотарством і різними промислами.

Не припинялися грабіжницькі напади татар і в першій половині XVIII століття. Це примусило російський уряд побудувати т. зв. Українську лінію, яка простяглася від Дніпра до Сіверського Дінця.

В 1731 році за три версти від села Петрівського, на узгір'ї, поблизу кордону, який охороняв сторожовий полк, було споруджено Петрівську фортецю. Звідси і походить назва села[3]. Після ліквідації Української лінії мешканці фортеці увійшли до складу жителів слободи. В 1731 році в селі жило 3,5 тис. чоловік.

Переважну більшість населення становили рядові козаки, підпомічники, підсусідки. Частина з них, що не мала свого майна, жила в господарствах козацької старшини та заможних козаків. Старшина зосереджувала в своїх руках кращі землі і промисли. Біднота, пригноблювана багатіями, терпіла також від частих неврожаїв, стихійного лиха.

Селяни по-різному проявляли своє незадоволення феодальним гнобленням. Часто виступали вони і проти духовенства. У 1829 році населення Петрівського взяло активну участь у Шебелинському повстанні.

Після реформи 1861 року класове розшарування на селі ще більше посилилося. У 1879 році тут налічувалося 600 дворів, які мали 8447 десятин землі, в тому числі 2462 десятини орної. Кращі землі належали куркульській верхівці, а також поміщикам, яких було чимало навколо Петрівського: на північ від села були землі поміщика Володіна, на захід — Зам'ятіної, на південний захід — Косікова.

Зубожілі селяни продавали своє майно, йшли в найми до поміщиків і куркулів. Частина розорених селян пішла працювати на вугільні шахти, відкриті поблизу села.

Відгомін революційних подій 1905—1907 рр. докотився і до Петрівського. В селі революційну пропаганду провадили висланий з Донбасу за антиурядову діяльність О. Ф. Лембік і Г. Н. Непочатов, що прибув сюди із Севастополя і розповсюджував політичну літературу та листівки.

В 1905 році мешканець села Верьовкіна В. Ф. Рощупкін на базарі в Петрівському закликав селян не платити податків, не йти в солдати, а об'єднатись усім і, скинувши царя, відібрати землю у панів і поділити її між собою[4].

Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції багато петрівчан перебували у лавах Червоної гвардії. Деякі з них в кінці листопада повернулися до села.

[1] Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца. Х., 1962, стор. 54, 56, 76, 151.
[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 1, 1852, стор. 24.
[3] Там же, стор. 443.
[4] Газ. «Червона зоря», 23 січня 1925 р.

Наприкінці грудня 1917 року з їх участю в селі створено волосний революційний комітет. Першим головою волревкому був І. Я. Старухін. Активним членом ревкому був В. М. Ханін, який в 1919 році загинув в бою з денікінцями. Центральна вулиця села названа його ім'ям.

Під керівництвом волревкому селяни почали впроваджувати у життя ленінський Декрет про землю. Навесні 1918 року кожний селянський двір одержав від 6 до 13 десятин землі [1].

Велику роль у встановленні і зміцненні Радянської влади, в мобілізації селян на боротьбу проти німецьких окупантів, буржуазно-націоналістичних банд та білогвардійщини відіграла створена в 1918 році партійна організація, найбільш активними членами якої були Й. А. Щолоков, В. М. Ханін, І. І. Непочатов, П. Р. Румянцев.

Після розгрому петлюрівських націоналістичних банд в Ізюмі 6 лютого 1919 року відбулась перша партійна конференція. В ній взяли участь і петрівчани. На той час партійна організація в Петрівському об'єднувала 18 чоловік.

Велику роботу по зміцненню Радянської влади на селі розгорнули комуністи після розгрому радянськими військами армії Денікіна.

31 березня 1920 року на сільському сході було обрано сільську Раду [2].

Влітку цього ж року створено комітет незаможних селян (КНС), який відіграв значну роль у боротьбі з бандитизмом і контрреволюцією, у зміцненні союзу бідноти та середняків з робітничим класом, у залученні селян в колективні господарства [3].

Активну участь в роботі КНС брав І. М. Нікулін, який з 1920 року є незмінним депутатом Петрівської сільської Ради.

За допомогою партійної організації створено комуністичну спілку робітничо-селянської молоді. В липні 1920 року в ній налічувалось 20 членів [4]. Організаторами спілки були В. І. Шеховцов (пізніше зарубаний махновцями) та О. Д. Непочатов. У 1925 році в комсомольській організації налічувалося 40 чоловік.

Перші роки після закінчення громадянської війни для трудящих села були не тільки роками відбудови сільського господарства, але й переходу до нових, соціалістичних форм господарювання.

З весни 1923 і по 1963 рік Петрівське було районним центром. З перетворенням його на райцентр ще більше активізується господарське, культурне життя. Вже влітку 1923 року тут виникає перша сільськогосподарська артіль «Надєжда». До її складу увійшло 53 чоловіки. Артіль одержала 107 десятин землі. Незважаючи на нестачу тягла і реманенту, артільники перший урожай у 1924 році зібрали добрий, придбали 2 сівалки, 2 косарки. До того ж вони одержали необхідний кредит.

Господарські успіхи артілі стали прикладом для населення села. У 1924 році тут була створена ще одна артіль — ім. Петровського [5]. У 1928 році — артіль «Червоний партизан», яку в липні 1929 року було реорганізовано в комуну «Спартак». В цьому ж році створено ще одну комуну, що об'єднувала 60 чол., артіль «Донець» та інші.

В роки розгорнутої колективізації всі артілі і комуни були об'єднані в чотири великі колгоспи — «Україна», «Спартак», «Донець» та ім. Будьонного.

Запеклий опір колгоспному рухові чинили куркулі, влаштовували диверсії і пожежі, отруювали худобу, псували сільськогосподарський реманент. Від куркульської кулі загинув рахівник колгоспу Т. М. Шипілов і був тяжко поранений

---

[1] Журн. Агітпроп Ізюмського окружкому КП(б)У, 1927 р., стор. 23.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 1, спр. 296, арк. 17.

[3] Комітети незаможних селян Харківщини 1920—1933 рр. (Збірник документів і матеріалів). Х., 1961, стор. 195.

[4] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. К., 1959, стор. 468.

[5] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 2, спр. 296, арк. 18.

голова колгоспу Є. Й. Селютін. Куркулі зробили замах і на голову колгоспу, двадцятип'ятитисячника, колишнього матроса Попова. В осінні ночі спалахували пожежі: куркулі кілька разів підпалювали село. Однак селяни, згуртувавшись навколо органів влади і партійних організацій, за підтримкою комсомолу зламали опір куркулів, добилися зміцнення колгоспів.

Вже в перші роки свого існування колгоспи досягли чималих успіхів. Так, колгосп «Спартак» з першого ж врожаю майже в два рази перевиконав план хлібоздачі. За господарські успіхи і перевиконання плану хлібоздачі колгосп одержав від «Укрзерноцентру» премію.

Велику роль у господарському зміцненні колгоспів села відіграло створення МТС, яка забезпечувала колгоспи сільськогосподарською технікою. У 1932 році на колгоспних і радгоспних полях Петрівського району працювало 92 трактори[1].

В селі провадилась значна робота по здійсненню загального обов'язкового навчання. Після встановлення Радянської влади було відкрито дві школи, в яких навчалось близько 350 учнів[2].

В грудні 1922 року засновано дитячий будинок, в якому виховувалось 36 дітей, працювали два педагоги. Розгорнулася боротьба за ліквідацію неписьменності. На облік було взято все неписьменне населення віком від 11 до 40 років. Багато допомогли в цьому вчителі С. П. Мочалов, Г. М. Бобильдова та інші.

В 1936 році в Петрівському збудовано нову двоповерхову середню школу.

За довоєнні роки село поступово зростало і прикрашалося. Було побудовано кілька нових приміщень. В колгоспах споруджувалися приміщення ферм. З ініціативи комсомольців посаджено сквер. Радянський суспільний лад забезпечив робітникам, колгоспникам і трудовій інтелігенції села заможне, щасливе життя. Але мирному соціалістичному будівництву перешкодив напад фашистської Німеччини на нашу країну.

На загальних зборах і мітингах робітники і колгоспники висловили палку відданість соціалістичній Вітчизні й готовність захищати її до останнього подиху. З перших же днів війни в селі було створено загін ополченців, яким керував працівник районного комітету партії І. П. Руденко.

Багато жителів села пішли добровільно до лав Червоної Армії.

В серпні 1941 року, закінчивши курси радистів, пішли добровільно на фронт петрівські дівчата Олександра Лучанінова, Марія Шахматова та Надія Островерх з села Мар'ївки, яка працювала у Петрівському відділенні Держбанку. За наказом командування дві з них направлені в діючу армію, а О. Лучанінова — в партизанський загін С. А. Ковпака.

Петрівське було окуповане німцями в жовтні 1941 року, остаточно визволене у серпні 1943 року. За цей період воно переходило з рук в руки шість разів. Тут точилися запеклі бої.

Жителі села активно підтримували партизанів, що діяли в петрівських лісах. Спочатку в Петрівському було створено три загони, але згодом вони об'єдналися в один. Партизанським загоном в петрівських лісах на початку війни керував голова райвиконкому І. Ф. Галкін.

Комісаром загону був К. М. Корнішов, секретар РК КП України по кадрах. В загоні налічувалось 100 чоловік. Бойові дії загін провадив на лінії фронту, у лісі між селом Петрівським і містом Ізюмом. Коли фронт проходив по річці Дінцю, командування партизанського загону засилало в тил ворога групи партизанів, які провадили агітаційно-роз'яснювальну роботу серед населення, влаштовували диверсії. Таких груп було 12 (близько 40 чоловік). Партизанські розвідники допомагали радянським військам. За їхніми даними радянські літаки бомбили військові об'єкти та розташування німецьких військ у селах Петрівському і Лозовеньці.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 97, оп. 1, спр. 11, арк. 11.

[2] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 3066, арк. 128—129; спр. 3059.

Народні месники знищили 300 фашистів і їхніх співучасників — поліцаїв і жандармів. Серед партизанів у боротьбі з ворогом особливо відзначився сміливий розвідник В. І. Ігнатов. Нині він живе в селі Петрівському.

Довгий час, за завданням командування, перебував у тилу ворога і провадив підпільну роботу Бобровський Каленик (тепер живе в селі Гаражівці Барвінківського району). Партизани Михайло Доценко, Олександр Бєлкін, Петро і Антон Непочатови, Денис Башкатов, виконуючи завдання, загинули смертю хоробрих від рук гітлерівців. Всього загинуло 18 петрівських партизанів.

Нелюдським знущанням гітлерівські кати намагалися підірвати віру радянського народу в перемогу над фашизмом. За найменше невиконання вимог німецького командування людей заарештовували і вбивали.

За час окупації загарбники розстріляли 50 мирних жителів і 150 військовополонених[1]. Влітку 1942 року вони почали примусово відправляти людей на каторжні роботи до Німеччини.

Фашисти розстріляли сім'ю партизана Л. С. Лиманова — дружину і дочку, а також Анастасію Лембік, яка підтримувала зв'язки з партизанами.

За час окупації німці зруйнували в селі 62 приміщення установ, 150 колгоспних будівель, 852 будинки колгоспників, знищили 800 голів великої рогатої худоби, 770 овець, 210 коней, 430 свиней.

Після визволення Петрівського Радянською Армією зусилля жителів були спрямовані на відбудову зруйнованого фашистами господарства.

Організатором трудівників Петрівського і району на виконання цього завдання був Петрівський райком партії, виконком депутатів трудящих, місцеві партійні організації та сільські Ради і комсомол.

Відбудовуючи своє господарство жителі Петрівського і району надавали допомогу і фронту. Вже у 1944 році з першого урожаю вони здали у фонд Радянської Армії понад 4,5 тис. цнт зерна.

За першу післявоєнну п'ятирічку петрівчани відбудували ряд підприємств. Так, відбудована місцева шахта вже забезпечувала райцентр і навколишні села вугіллям; розгорнув роботу райхарчокомбінат; став до ладу маслозавод, який вже мав в районі 80 сепараторних та вершкових пунктів; шляхом народної будови достроково закінчено відбудову важливого шляху Петрівське — Ізюм. З метою дальшого зміцнення сільського господарства на кінець п'ятирічки було освоєно понад 350 га боліт та багато інших земель. Це дало змогу збільшити по району посівну площу з 48 тис. га до 60 тис. гектарів.

Великого розмаху в Петрівському і районі набуло будівництво. Вже до 1948 року родини, які ще перебували у землянках, одержали новозбудоване житло. На кінець п'ятирічки в Петрівському і селах району було відбудовано і заново споруджено понад 4 тис. житлових, більш як 650 господарських та 125 культурно-побутових приміщень.

Весняна сівба.

Багато уваги приділялося навчанню молоді та культмасовій роботі серед населення. В 1950 році в Петрівському і районі працювало 46 шкіл. Розгорнули роботу районний Будинок культури і бібліотека в Петрівському, а в районі близько 50 сільських, колгоспних клубів і червоних пунктів.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 24, арк. 79.

Практичне заняття у Петрівському сільському професійно-технічному училищі № 9.

Зусиллями трудівників полів всі колгоспи Петрівського — «Донець», ім. Будьонного, «Спартак», «Україна» досягли довоєнного рівня. В 1950 році вони об'єдналися в один.

Нині на території Петрівського розташований колгосп «Донець». Він має 3804 га ріллі, 1370 га пасовищ, 801 га сінокосів, 40 га садів, 10 га виноградників та 27 га лісів і чагарників. Колгосп вирощує пшеницю, кукурудзу, буряки, соняшник, горох, різні овочі та фрукти. Основні види продуктивного тваринництва — велика рогата худоба, вівці, свині; птахівництва — кури, качки.

Господарство має 20 тракторів, 17 комбайнів, 11 вантажних автомашин і весь необхідний сільськогосподарський інвентар.

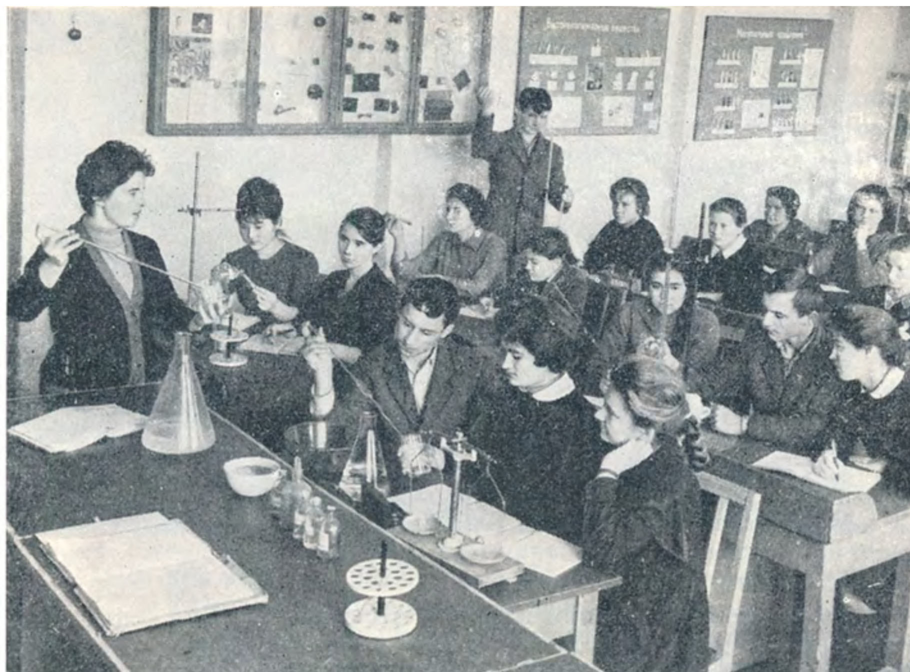
Колгоспники під керівництвом партійної організації досягли значних успіхів. Вже у 1958 році з кожного гектара було зібрано по 20,2 цнт зернових. Не гіршими були показники і в галузі громадського тваринництва. На 100 га земельних угідь було вироблено 196 цнт молока.

В колгоспі чимало чудових трудівників. Ланці механізатора Олексія Шеховцова першій було присвоєно високе звання колективу комуністичної праці. Ця ланка працює за методом механізатора О. В. Гіталова і з року в рік підвищує показники виробництва. Великою повагою серед колгоспників користується доярка Ольга Пахомова, яка щорічно перевиконує свої зобов'язання по надою молока. В 1959 році вона надоїла по 2100 літрів від кожної корови, в 1962 році — по 2300 літрів, а в 1965 році — по 2500 літрів. Працьовитістю і сумлінним ставленням до дорученої справи відзначається чабан колгоспу Т. Д. Непочатов. Цей ветеран працює в колгоспі з початку його заснування. Тихону Даниловичу 75 років.

Під керівництвом парторганізації, за участю комсомолу і профспілок в колгоспі і на підприємствах села широко розгорнуто соціалістичне змагання. На багатьох підприємствах, в установах з'явилися бригади комуністичної праці. Сьогодні таких бригад уже є 11. Багато трудівників та 21 бригада змагаються за високе почесне звання ударника та бригади комуністичної праці.

Пройняті турботою про дальше поліпшення матеріального і культурного добробуту трудящих, керівництво колгоспу і села разом з партійною організацією, виходячи з рішення березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.), розробили план дальшого розвитку колгоспного виробництва, благоустрою села і забезпечення культурних потреб його жителів.

В Петрівському, як і в більшості сіл району, основною галуззю є сільське господарство. Але село має можливості і до розвитку різних галузей промисловості. Розвідники надр знайшли в цій місцевості багато корисних копалин, виявили значні

Урок з хімії у Петрівській середній школі.

запаси бурого вугілля, товщина шарів якого досягає 30 метрів. За три кілометри від Петрівського б'є фонтан природного газу з глибини 150 метрів. Відкрито міцні куполоподібні поклади кам'яної солі, шари якої досягають 400 метрів. В районі вугільних пластів виявлені крупинки золота. Поблизу Орлової балки знайдено радонові води. Тут же виявлено нафту.

В районі села є також мергелі і трепеловидні глини, придатні для виготовлення цементу, будівельний камінь, вапняк, піщаник. Великі запаси піску і глини дають можливість виготовляти цеглу в необмеженій кількості. Розробка цих родовищ сприятиме швидкому розвитку села, його перебудові.

Порівняно з дореволюційним часом значно змінилося обличчя села, тут з'явилося багато нового.

В Петрівському розгорнуто велике будівництво. За останні роки тут зведено 327 споруд, в тому числі Будинок культури, приміщення школи механізації, три магазини, три заводи, три їдальні тощо. Якщо після вигнання фашистських окупантів комунального житлового фонду в селі майже не залишилось, то до 1964 року він становив уже 2975 кв. метрів. Все село електрифіковане і радіофіковане.

За роки Радянської влади, і особливо за післявоєнні, тут виник ряд допоміжних господарств по переробці та збуту сільськогосподарської продукції та інші, які сприяють дальшому зміцненню і розвитку колгоспу. Це відділення «Сільгосптехніка», міжколгоспбуд, маслозавод, інкубаторна станція, пункт по відгодівлі худоби, заготконтора.

Для забезпечення побутових потреб населення в селі відкрито харчокомбінат, хлібопекарню, сільпо.

У дожовтневі часи населення тяжко страждало від відсутності належної медичної допомоги. Сьогодні в Петрівському до послуг трудящих лікарня, поліклініка, дитяча консультація, санепідстанція, 2 аптеки.

Є в селі відділення держбанку, ощадкаса, контора зв'язку.

Широко розгорнуто культмасову роботу на селі.

Одним з центрів проведення культмасових заходів є Будинок культури, нове приміщення якого споруджене за роки семирічки.

В парткабінеті жителі села одержують консультації, відповіді та необхідну літературу з питань політичного життя країни тощо.

Звичайним сьогодні для села є кіно, радіо.

Обов'язковими і невід'ємними для кожної сім'ї стали книги, газети, журнали.

Сільські та клубні бібліотеки нараховують багато читачів і ведуть жваву роботу по забезпеченню їх літературою з усіх галузей знань.

По 2—3 газети та журнали передплачує кожна сім'я.

Багато уваги приділяється в селі навчанню і вихованню молоді.

Сьогодні в Петрівському працює середня школа та сільське професійно-технічне училище № 9.

В 1963 році з ініціативи директора школи І. М. Тереніна (вихованця цієї ж школи) силами жителів Петрівського добудовано 16 класних кімнат. 750 учнів усіх класів навчаються в одну зміну в 24-х класних кімнатах. В школі є історичний музей, 4 кабінети з повним устаткуванням — хімічний, машинознавства, агробіологічний, фізичний, а також дві добре обладнані майстерні — столярна та слюсарна.

Школа має відповідну базу для виробничого навчання: два трактори, автомашину і необхідний сільськогосподарський реманент. Юнаки й дівчата оволодівають спеціальностями механізаторів, плодоовочівників тощо. При школі є дослідна ділянка та великий фруктовий сад.

Наполегливо працює учительський колектив школи. Великою повагою серед вчителів і учнів користувалася найстаріша вчителька школи — математик О. О. Марченко. Вона працювала в Петрівській школі з 1936 року. Олександра Олександрівна нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора і значком «Відмінник народної освіти».

В побуті трудящих Петрівського дедалі більше з'являється рис нового, комуністичного. Щороку восени, після закінчення польових робіт, в лісі, на березі Сіверського Дінця, святкують трудящі села День механізатора і закінчення збирання врожаю.

В перший літній місяць провадяться комсомольсько-молодіжні свята, спалахують піонерські костри на честь закінчення навчального року. Регулярно провадяться зустрічі ударників комуністичної праці з піонерськими загонами школи.

В Будинку культури в урочистій обстановці відзначаються комсомольські весілля, вручаються паспорти і комсомольські квитки.

За новим п'ятирічним планом дальшої забудови і реконструкції села особлива увага приділяється максимальному його благоустрою з тим, щоб забезпечити всі побутові і культурні інтереси жителів.

А. Д. МАЦИНА, К. П. РЕДЬКО

ЧЕРВО́НИЙ ДОНЕ́ЦЬ

Червоний Донець — селище міського типу, розташоване на лівому березі річки Сіверського Дінця, за 70 кілометрів від Харкова, за 4 км від залізничної ст. Шебелинка; асфальтовою дорогою зв'язане з Балаклією. Населення 4 тис. чоловік.

Селище має коротку, але цікаву історію. Його виникнення й розвиток зв'язані з відкриттям й розробкою величезних запасів природного газу.

Вивчення геологічної структури північно-західної околиці Донбасу почалося в другій половині XIX століття, але велось воно надзвичайно повільно. Лише після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції розгорнулись широкі дослідження району. Проблема нафтогазоносності його вперше одержала чітке оформлення на початку 30-х років. Видатний вчений-геолог, професор Харківського університету Д. Н. Соболєв переконливо довів можливість існування нафти та газу в східній частині України.

Перші розвідувальні пошуки почалися в 1936 році. Велика Вітчизняна війна перервала розпочаті роботи, але вже в кінці 1943 року вони відновилися в ще більшому обсязі. В 1946 році в цю роботу включилась експедиція геологів на чолі з досвідченим розвідником надр Н. Ф. Булаховським. Після старанних досліджень вона прийшла до висновку, що цей район має великі запаси природного газу.

Почату справу продовжила експедиція на чолі з В. Р. Литвиновим. Скоро почала діяти перша свердловина. В небо з силою вдарив газовий фонтан. Це було 3 травня 1950 року[1].

Відкрите газове родовище знаходиться на правобережжі річки Сіверського Дінця в межах Балаклійського району поблизу села Шебелинки, звідси й пішла назва — Шебелинське газове родовище. Ландшафт місцевості степовий. Клімат в районі помірно-континентальний. До відкриття родовища район був малорозвинений в економічному відношенні з перевагою сільського господарства.

Нині Шебелинське газородовище є одним з найбільших у Радянському Союзі і в Європі. Запаси газу тут становлять близько 500 мільярдів кубометрів. Величезне народногосподарське значення родовища визначається не лише запасами газу, але й високими дебітами свердловин і винятково вигідним географічним положенням. Це дає можливість при порівняно невеликих затратах часу і коштів на спорудження газопроводів широко використати шебелинський газ і як паливо, і як хімічну сировину для одержання цінних синтетичних продуктів.

За дослідження і відкриття Шебелинського газового родовища Н. Ф. Булаховський, Б. С. Воробйов, С. Я. Черпак, Н. А. Гор'єв, В. Р. Литвинов, Л. П. Палець були удостоєні звання лауреатів Ленінської премії.

Першим бурильникам довелося подолати великі труднощі: відсутність житла, хороших шляхів, нестачу техніки. Але, незважаючи на труднощі, бурильники працювали самовіддано. І зараз робітники з великою повагою говорять про першу бригаду, якою керував майстер О. І. Мелешко. Багато з них і в наш час трудяться в Шебелинській спеціалізованій конторі електробуріння. Одним з піонерів на родовищі був В. П. Римар. Нині він член КПРС, працює буровим майстром бригади, що бореться за звання бригади комуністичної праці. В кінці травня 1966 року В. П. Римаря за трудовий героїзм нагороджено орденом Леніна.

Шебелинська спеціалізована контора електробуріння є найбільшим буровим підприємством на Україні, в якому працюють 885 чоловік, з них 727 — робітники. З кожним роком зростав обсяг бурових робіт. Якщо в 1950 році було пройдено 3,5 тисячі метрів, то в 1965 році понад 82 тис. метрів.

Бурильники Шебелинки в 1961 році вперше впровадили новий прогресивний метод буріння газових свердловин електробурами, виготовленими робітниками

---

[1] Д. І. Саєнко. На високих швидкостях. Х., 1959, стор. 16.

Харківського електромеханічного заводу. В результаті цього швидкість буріння зросла більш ніж в три рази.

За методами роботи і виробничими показниками шебелинська контора електробуріння стала показовою в країні.

Тут проведено дві всесоюзні наради з питань електробуріння.

Розробка Шебелинського газового родовища стала загальнонародною справою. Велику допомогу у цій справі подали підприємства РРФСР, Азербайджанської, Таджицької, Казахської республік, Татарської АРСР, Дагестану та інших республік і областей нашої країни, багато спеціальних підприємств Москви, Ленінграда, Харкова та інших міст.

Братерську допомогу шебелинцям подають і трудящі Чехословаччини, Румунії, Німецької Демократичної Республіки та інших соціалістичних країн, які постачають будівельні матеріали, машини та інструменти.

Успішна розробка Шебелинського газопромислу дала можливість вже в 1956 році одержати промисловий газ. Нині це одне з найкрупніших газодобуваючих підприємств країни. З кожним роком зростає видобуток газу. В 1955 році тут одержано 333 млн. куб. м газу, а через десять років, у 1965 році,— близько 27 млрд. куб. м газу. З початку розробки родовища вже видобуто 134 млрд. кубометрів дешевого палива.

Шебелинку сьогодні називають «газовим Донбасом». І ця назва цілком виправдана. Звідси на тисячі кілометрів простяглися могутні магістральні газопроводи: Шебелинка — Харків — Бєлгород — Курськ — Орел — Брянськ — Москва — Ленінград; Шебелинка — Дніпропетровськ — Кривий Ріг — Запоріжжя — Миколаїв — Херсон — Одеса; Шебелинка — Полтава — Київ та інші. Вона зв'язана з численними економічними районами країни. На шебелинському газі працюють теплові електростанції і великі промислові підприємства Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Дніпропетровська, Запоріжжя, Львова, Кривого Рогу, Херсона, Брянська, Бєлгорода, Курська, Гомеля та багатьох інших міст.

На базі шебелинського газу розгорнуто будівництво великого Первомайського хімічного комбінату, навколо якого виростає нове сучасне місто хіміків — Первомайськ. Паралельно з газопровідною сіткою збудовано конденсатопровід, який зв'язує всі свердловини. На станції Шебелинка збудовано і працює газо-бензиновий завод, який переробляє конденсат у різні цінні хімічні продукти. Розвиток газового родовища змінив обличчя всього району. Нині на Шебелинському газі працюють такі великі підприємства, як збудований недалеко від Шебелинки цементний завод та Зміївська ДРЕС. Асфальтове шосе з'єднує штаб газовиків і буровиків Курган з усіма свердловинами і населеними пунктами району.

За минулі десять років Шебелинський газопромисел пройшов великий шлях технічного розвитку. Якщо експлуатація родовища почалася з експлуатації окремих свердловин з примітивним процесом очистки газу і збору конденсату, то нині діючі збірні пункти схожі на сучасні заводи. Запровадження нової техніки почалося з експлуатації декількох горизонтів однією свердловиною. Це значно підвищило продуктивність праці і дало можливість одержати велику економію коштів. Разом з експлуатацією декількох горизонтів однією свердловиною за пропозицією комуністів В. П. Максимова, Л. П. Власюка, Ю. Ф. Макогона та інших було запроваджено нову прогресивну технологію — кущування свердловин. За останні роки проведено велику роботу по впровадженню установок низькотемпературної сепарації газу, що дає можливість здійснити високоякісну осушку й очистку газу. Велика увага приділяється на газопромислі автоматизації процесів добування і збору газу. Уже проведено роботи по автоматизації і телемеханізації ряду групових пунктів.

Успішна розробка газового родовища у великій мірі залежить від наявності кваліфікованих кадрів робітників та інженерно-технічних працівників, від їхнього технічного озброєння.

За рішенням партії і уряду в 1956—1960 рр. сюди направлено близько 350 підготовлених спеціалістів — робітників, техніків, інженерів. У 1957 році прибули спеціалісти з Баку, Грозного, Татарії, Башкирії, Сахаліну, Саратова, Дашави, Стрия та інших місць[1].

На підприємства газородовища прибуло понад 200 молодих спеціалістів з вищою та середньою освітою — випускників московських, харківських, казанських, львівських та інших вузів і технікумів.

Значну допомогу шебелинським бурильникам, газовикам надав комсомол України. Взимку 1958 року ЦК ЛКСМУ оголосив Шебелинку ударною комсомольською будовою. Всього комсомол України направив у Шебелинку понад 2000 юнаків і дівчат.

На підприємствах родовища трудяться робітники 14 національностей: росіяни, українці, білоруси, азербайджанці, молдавани, дагестанці, татари та інші. Шебелинка являє собою яскравий приклад міцніючої дружби народів Радянської країни.

Великий і дружний колектив робітників, інженерів і техніків працює на Шебелинському газопромислі. Він налічує всього 1170 чоловік. Десять років тому на газопромислі працювали 53 робітники.

Цілком заслужено шебелинське родовище називають тепер справжньою кузнею досвідчених кадрів газовиків. Багато з тих, хто першими прийшли на розробку газородовища, стали знатними людьми на промислі. Так, В. П. Максимов почав працювати інженером, а тепер начальник управління. В. Ф. Будимко пройшов шлях від оператора до головного інженера Шебелинського газопромислового управління. Оператором почав працювати на газопромислі в 1960 році В. Г. Михно. Він заочно закінчив технікум і нині керує бригадою комуністичної праці. З 1956 року беззмінно працює головним геологом промислу Є. І. Пєтухов.

Багатьох бурильників шебелинців знає вся країна. Рядовим робітником почав свій трудовий шлях Д. І. Саєнко. Нині він очолює одну з кращих бригад комуністичної праці, удостоєний почесного звання Героя Соціалістичної Праці, вдруге обраний депутатом Верховної Ради УРСР. За роки роботи в Шебелинці його бригада пробурила 41 експлуатаційну свердловину і пройшла 88 кілометрів — це відстань від Балаклеї до Харкова. Досвідченими буровими майстрами стали О. П. Домашенко, О. І. Грицун, В. К. Гуляєв, М. С. Никон та багато інших.

Широко розгорнувся на промислі рух раціоналізаторів і винахідників. Лише в 1965 році було подано 112 пропозицій, впровадження яких дало 141 тисячу карбованців умовно-річної економії. Кращі раціоналізатори газопромислу — Ф. М. Колєсніков, І. П. Холодняк, О. І. Власюк, Н. О. Пелехов. Технічна творчість трудящих набула також широкого розмаху серед буровиків Шебелинки. В 1965 році тут було впроваджено 84 пропозиції. Найбільше цінних пропозицій надходить від інженера-технолога Є. М. Юрчака, механіка В. А. Желіби, майстра С. В. Каткова, робітників А. К. Дьоміна, І. Н. М'ясоєдова та інших.

Керівна роль у розвитку Шебелинського газородовища належить партійним організаціям газопромислового управління та спеціалізованої контори електробуріння, які налічують разом понад 240 комуністів. У колективі буровиків і газовиків працюють також близько 350 комсомольців.

Комуністи працюють на всіх основних ділянках виробництва, там, де вирішується успіх справи. Вони йдуть в авангарді виробничих колективів. Великою повагою на газопромислі користується комуніст Б. К. Зоц. Після закінчення Львівського політехнічного інституту він почав працювати на газопромислі. Від оператора до завідуючого Глазуновським газопромислом — такий його шлях. Робітники люблять його за чуйність, людяність, вимогливість до себе і інших. Партійна організація газопромислу обрала його членом парткому.

---

[1] І. П. Шкумат. Діяльність Комуністичної партії України по розвитку Шебелинського газового родовища. «Український історичний журнал», 1962, № 2, стор. 45—48.

Після закінчення в 1952 році фабрично-заводського училища прийшов у Шебелинську контору буріння і почав працювати робітником М. С. Никон. Тут він став досвідченим бурильником, ударником комуністичної праці. Його бригада систематично перевиконує виробничі норми. Тепер він сам навчає молодих робітників, працює агітатором у своїй буровій бригаді. У травні 1966 року його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У 1953 році почав працювати бурильником учасник Великої Вітчизняної війни, член КПРС Г. І. Манукало. Закінчивши заочно Дрогобицький нафтовий технікум, він працює інженером по бурінню свердловин. Його було обрано делегатом XIII Всесоюзного з'їзду профспілок. Нині він член республіканського комітету профспілки робітників нафтової і газової промисловості. Операторами почали свій трудовий шлях на газопромислі О. М. Волков і М. Ф. Федоров. Нині перший з них працює старшим інженером відділу праці й зарплати, а другий очолює кращу зміну другого групового пункту.

На всіх підприємствах газородовища під керівництвом партійних, профспілкових та комсомольських організацій широко розгорнуто соціалістичне змагання. Першими зачинателями руху за звання бригади комуністичної праці ще в 1959 році стали члени бригади старшого оператора комуніста В. П. Білоусова. Вони першими перейшли на обслуговування групового пункту одним робітником замість двох на зміну. Цей почин підхопили й інші бригади. В. П. Білоусов був також одним з перших на газопромислі серед багатьох послідовників Валентини Гаганової.

У 1965 році за звання колективів комуністичної праці по газопромисловому управлінню боролися 2 газопромисли, 1 дільниця, 8 цехів та 33 бригади операторів та слюсарів, які об'єднували 91 проц. всіх робітників управління. За звання комуністичних борються колективи, які очолюють комуністи С. Г. Банчужний, М. І. Степанець, В. В. Бак, П. М. Дорошенко, М. І. Серокуров та інші. Вже на початок 1966 року 26 бригадам присвоєно почесне звання комуністичних. 380 кращих виробничників удостоєні звання ударників комуністичної праці.

По Шебелинській спеціалізованій конторі електробуріння за звання бригад комуністичної праці в 1965 році боролись 13 колективів. Чотирьом з них це почесне звання уже присвоєне. Звання ударників комуністичної праці присвоєно 152 кращим виробничникам.

Крім того, колективам — переможцям змагання присуджуються звання — колектив кращої бригади, цеху, свердловини; імена бригадира, начальника цеху і свердловини заносяться на Дошку пошани, а колективам вручаються перехідні Червоні прапори та вимпели.

Натхненна праця колективів газопромислу і контори електробуріння сприяла тому, що семирічний план було виконано достроково. В 1965 році Шебелинка давала щодоби 75 млн. кубометрів, або понад п'яту частину всього видобутку газу в СРСР. За досягнуті успіхи колективи Шебелинського газопромислового управління і контори електробуріння неодноразово нагороджувались перехідними Червоними прапорами Ради Міністрів УРСР і Української ради профспілок. У червні 1966 року за дострокове виконання завдань семирічного плану по видобутку природного газу і досягнення високих техніко-економічних показників у роботі Шебелинське газопромислове управління нагороджено орденом Леніна. За зразкове виконання завдань бурові майстри З. Й. Рог, Д. І. Саєнко, О. П. Домашенко, А. Д. Булим, В. К. Гуляєв, оператори Н. І. Митякіна, Є. С. Воловенко, начальник газопромислу В. П. Максимов, директор контори електробуріння І. Ю. Гольштейн, електрозварники П. П. Приходько, А. Л. Пашкова, секретар парткому газопромислу О. М. Волков, слюсар І. М. Негода нагороджені орденами і медалями, понад 120 передовиків виробництва нагороджені значком «Відмінник соціалістичного змагання УРСР».

Серед газовиків багато тих, хто в роки Великої Вітчизняної війни зі зброєю в руках відстоював свободу і незалежність своєї Батьківщини. Тепер колишні

воїни зайняті мирною творчою працею. Оператором на газопромислі працює підполковник запасу М. О. Мельников, кавалер багатьох бойових орденів і медалей. Він брав безпосередньо участь у визволенні Шебелинки від німецько-фашистських загарбників. Десять років працює майстром аварійної бригади капітан запасу І. П. Холодняк, бригаду буровиків очолює старший лейтенант запасу О. П. Сень. Колишні воїни і тепер на передньому краї боротьби за комунізм.

Колективи шебелинських газовиків і буровиків постійно підтримують дружні зв'язки та змагаються з колективами Стрийського Львівської області, Газлійського Узбецької РСР і 2-го об'єднання «Краснодарнафтогаз» газопромислових управлінь та з колективами контор буріння Полтавської, Долинської і Туркменської РСР. Колективи обмінюються технічною інформацією, виробничим досвідом, щоквартально підбивають підсумки соціалістичного змагання, щорічно обмінюються делегаціями.

З розвитком Шебелинського газородовища нерозривно зв'язана історія селища газовиків Червоний Донець. З розширенням експлуатації родовища та його допоміжних підприємств, із збільшенням кількості робітників і службовців зростало і упорядковувалось нове соціалістичне селище буровиків і газовиків. Червоний Донець — це чудовий зразок того, як разом з розвитком економіки в Радянському Союзі швидко розвивається житлове будівництво, здіймаються нові, упорядковані, сучасні соціалістичні міста.

5 травня 1956 року на будівельний майданчик прийшли перші будівельники: старший виконроб І. А. Бровко, виконроб І. О. Шевцов, бригади Н. Терещенко, А. П. Красницької, В. П. Соляника та інші.

Багато труднощів зазнали будівельники. Але, незважаючи на важкі природні умови, недостатню кількість автотранспорту, на не завжди своєчасне постачання будівельних матеріалів на початку будівництва, колективи різних дільниць широко розгорнули змагання. Кожна бригада, кожний робітник знали завдання і боролися за його перевиконання. Замість старих вагончиків і палаток, де жили перші буровики, було закладено три восьмиквартирні будинки. Скоро збудували ще 20 будинків загальною площею 2 тис. кв. м. Одночасно закінчувалось будівництво контори, службово-експлуатаційного корпусу, котельної і т. д. Всі житлові будинки і службові приміщення були повністю газифіковані, одержали воду і центральне опалення. Населення було забезпечене питною водою із свердловини, пробуреної спеціально для цього.

З кожним роком росте і кращає селище Червоний Донець, збільшується житловий фонд селища, поліпшується добробут трудящих. У 1965 році селище мало вже 32 тис. кв. м житлової площі. Лише в 1965 році понад 200 сімей робітників і службовців — газовиків, буровиків, будівельників — одержали впорядковані квартири. За переписом населення 1959 року у селищі було тільки 1415 мешканців, а в 1965 році — вже 4 тис. Потурбувались будівельники і про приїжджих: новий готель на 50 місць вступив у дію влітку 1964 року.

Жителі люблять своє селище і хочуть зробити його ще кращим. Їх зусиллями посаджено кілька тисяч фруктових і декоративних дерев, впорядковано сквери.

До послуг трудящих Червоного Дінця широка сітка культурних закладів. Вже з 1959 року стала до ладу новозбудована середня школа.

Школа-інтернат у селищі Червоний Донець.

Селище газовиків Шебелинки Червоний Донець.

860 дітей кожного дня заповнюють світлі, просторі класи. В селищі функціонує консультаційний пункт Харківського хіміко-механічного технікуму. На базі Червонодонецької середньої школи працює вечірня школа робітничої молоді.

Багато трудівників газопромислу успішно поєднують роботу з навчанням, що допомагає їм оволодівати новими професіями та удосконалювати свою майстерність. 271 робітник і службовець Шебелинської контори електробуріння, газопромислового управління та будівників навчається у вечірніх школах, заочних відділеннях інститутів і технікумів.

У 1965 році став до ладу Будинок культури із залом для глядачів на 600 місць, лекційним і спортивним залами, багатьма кімнатами для гурткової роботи. В Будинку культури є стаціонарна кіноустановка, працюють різні гуртки художньої самодіяльності. Частими гостями у Червоному Дінці стали колективи обласних театрів.

Люблять книгу і дружать з нею жителі Червоного Дінця — центру шебелинських газовиків. Бібліотеки Будинку культури, середньої школи, червоних кутків мають великий книжковий фонд з різних галузей знань і щодня обслуговують десятки читачів.

Звичним і невід'ємним для кожної сім'ї є газета і журнал. Близько 6700 примірників періодичної преси одержують трудящі селища, що становить по 1—2 примірники на кожного жителя.

Добре налагоджено тут і медичне обслуговування. До Жовтневих свят 1961 року здано в експлуатацію лікарню на 75 ліжок. У восьми її відділеннях жителі селища і навколишніх сіл одержують медичну допомогу. 62 медичні працівники з середньою і вищою медичною освітою піклуються про здоров'я трудящих.

Будівельники виявляють турботу про найменших мешканців селища. Для них збудовано два чудові дитячі комбінати (ясла-сад) майже на 500 місць.

Великої уваги в Червоному Дінці надають розвиткові фізичної культури. Силами молоді у селищі збудовано прекрасний стадіон з футбольним полем, спортивними майданчиками, місцями для глядачів. У багатьох спортивних секціях займаються сотні молодих і літніх робітників і службовців.

Дружній колектив будівельників працює нині в селищі Червоний Донець. Він об'єднує понад 950 чоловік. Їх руками зведені багатоповерхові житлові будинки, школа, лікарня, Будинок культури. На протязі десяти років незмінно працюють на будівництві бригади мулярів В. П. Соляника, В. В. Студенця, штукатурів О. І. Птахіної, теслярів Д. А. Кривого, монтажників І. В. Пивоварова, електро-

монтажників С. І. Маковського, сантехніків П. К. Білика, оздоблювальників Г. О. Батрака, механізаторів П. П. Холодняка, бригада відділу підсобних підприємств Г. Я. Кузнєцова. По комсомольській путівці приїхав на будівництво десять років тому О. А. Солодовник. За цей час він став головним механіком управління. Будівництвом Червоного Дінця беззмінно керує начальник будівничого управління І. А. Бровко.

Великі трудолюби живуть і працюють у селищі газовиків і буровиків Червоний Донець. Вони виконують і перевиконують плани видобутку газу, дають людям дешеве блакитне паливо, за що їх заслужено називають Прометеями блакитного вогню. Показуючи зразки роботи, колектив Шебелинського промислу тільки за вісім місяців 1966 року двічі завойовував перше місце у всесоюзному змаганні споріднених підприємств.

Активну участь беруть вони і в громадському житті. Так, депутатом Харківської обласної Ради депутатів трудящих обрано начальника газопромислового управління В. М. Максимова, а бурового майстра В. П. Римаря — депутатом Балаклійської районної Ради.

Двадцять передовиків виробництва обрані депутатами Червонодонецької селищної Ради депутатів трудящих. Серед них ударники комуністичної праці С. М. Скляр, М. І. Степанець, начальник цеху кріплення Кузнєцов, бурильник Ю. М. Смирнов та інші. Багато виробничників ведуть партійну, комсомольську і профспілкову роботу, працюють пропагандистами і агітаторами.

З кожним роком селище Червоний Донець все більше набуває вигляду сучасного міста. Новий великий магазин «Гастроном», ательє мод, телеательє, майстерня по ремонту точних приладів, універмаг, АТС, магазин культспорттоварів — всі вони добре обслуговують жителів селища.

Величні перспективи намічено по дальшому розвитку і благоустрою селища. За п'ятирічним планом Червоний Донець стане ще більшим і кращим. Його населення зросте до 10—15 тисяч чоловік. У недалекому майбутньому задзвенять дитячими голосами в селищі ще одна нова школа і новий дитячий комбінат, буде збудовано технікум, здіймуться жилі корпуси багатоповерхових будинків. Заплановано провести озеленення вулиць і площ, насадити нові парки і сквери, прокласти додатково каналізацію, збудувати нову котельню високого тиску для опалення, ввести в дію додатково декілька свердловин для забезпечення селища водою, новий стадіон тощо. Трудівники селища газовиків впевнено йдуть вперед, до нових досягнень у комуністичному будівництві.

Б. К. РЕШЕТНЯК, Я. М. СЕГЕЛЬ, С. М. УЛЬЯНОВА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БАЛАКЛІЙСЬКОГО РАЙОНУ

АСІЇ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру і залізничної станції Балаклія. Населення — 727 чоловік. Сільраді підпорядковані села Жовтневе, Першотравневе, Плоскоярка, Попівка, Соколівка, Тернівське, Успенівка, Шевелівка, Шопенка.

В Асіївці є колгосп ім. Фрунзе, що має 3315 га землі, виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво.

В селі живе і працює Герой Соціалістичної Праці М. Р. Катихіна.

Тут споруджено двоповерхову середню школу, є клуб з залом на 200 місць, в якому діє кілька гуртків художньої самодіяльності, бібліотека.

Засноване село в 1731—1733 рр. як поселення будівельників Української лінії — системи прикордонних укріплень, що споруджувались за наказом російського уряду для оборони Лівобережної і Слобідської України від грабіжницьких нападів кримських і ногайських татар.

БОРЩІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру. До траси Харків — Ростов — 8 км. Населення— 1565 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, виробничий напрям якого зерновий і м'ясо-молочний. Колгосп має 3379 га орної землі.

У Борщівці є восьмирічна школа, клуб, в якому працюють гуртки художньої самодіяльності, бібліотека.

Виникло село як військове поселення в першій чверті XIX століття.

БРИГАДИ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, на автотрасі Харків — Ростов. Населення — 1615 чоловік.

В селі є два колгоспи: «Перемога» та ім. Кірова, що мають 6496 га землі. Виробничий напрям обох артілей — зерновий і м'ясо-молочний. Колгосп «Перемога» — один з кращих в районі за рівнем механізації.

Над колгоспами шефствує харківський завод «Поршень», який допоміг їм механізувати трудомісткі процеси у тваринництві.

У Бригадирівці є восьмирічна школа, бібліотека, колгоспний радіовузол, сільський і колгоспний клуби. Широкою популярністю користується в районі драматичний колектив сільського клубу.

Вперше згадується село в «Атласі Слобідсько-Української губернії» за 1797 рік.

ВЕРБІ́ВКА — село, центр сільської Ради. До районного центру і залізничної станції Балаклія — 3 км. Населення — 3202 чоловіки.

У Вербівці міститься центральний відділ овоче-молочного радгоспу «Вербівський» (3 серпня 1964 року колгосп реорганізовано в радгосп). Господарство має 3119 га ріллі. Радгосп вирощує також високі врожаї озимої пшениці.

В порядку шефства Балаклійська контора буріння № 2 побудувала в селі водонапірну станцію і проклала труби для зрошення полів.

В селі є середня школа, клуб, в гуртках художньої самодіяльності якого беруть участь понад 100 чол., шкільна і сільська бібліотеки.

Виникло село в 30-х роках XIX століття на місці військових таборів.

У період Великої Вітчизняної війни в селі був організований і діяв у Балаклійському районі з 1941 по 1943 рік партизанський загін, який очолював житель Вербівки М. С. Вербицький.

ВИШНЕ́ВА — село, центр сільської Ради. Розташована на трасі Харків—Ростов, за 18 км від районного центру. Населення — 640 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бабариківка, Сільське, Відродження, Дубниківка, Жуваківка, Макарівка, Мала Вишнева, Пазіївка, Першотравневе, Слабунівка, Українка, Устимівка.

В селі розташований колгосп «Зоря» — один з передових у Балаклійському районі. Рік у рік він досягає найкращих показників по рослинництву. Господарство має 2589 га ріллі, виробничий напрям — зерновий і м'ясо-молочний. З допоміжних галузей в ньому розвивається шовківництво. В 1962 році споруджена і стала до ладу птахофабрика на 20 тис. курей.

В селі — восьмирічна школа, клуб, у якому діють гуртки художньої самодіяльності, бібліотека.

Під час Великої Вітчизняної війни окупанти дощенту спалили Вишневу.

Після війни село відбудоване. Всі будинки колгоспників криті шифером і залізом.

ГЛАЗУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км від районного центру, до найближчої залізничної станції Шебелинка — 25 км. Населення — 564 чоловіки, переважно росіяни. Сільраді підпорядковані села Ново-Миколаївка, П'ятигорське і Серафимівка.

У Глазунівці міститься другий відділок птахофабрики «Курганська».

В селі — початкова школа, клуб з залом на 200 місць, бібліотека.

Заснована Глазунівка в 1683 році висланими з Воронезької губернії т. зв. опальними людьми.

ГУСА́РІВКА — село, центр сільської Ради. До районного центру і залізничної станції Балаклія — 12 км. Населення — 1555 чоловік. Сільраді підпорядковане село Волобуївка.

Колгосп «Здобуток Жовтня», що розташований у Гусарівці, має 5300 га землі. На базі машинно-тракторної станції працює ремонтно-технічна майстерня районного відділення «Сільгосптехніка». За рівнем механізації в тваринни-

цтві одним з кращих в районі є колгосп ім. Леніна (с. Волобуївка).

В Гусарівці є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури, в якому діють гуртки художньої самодіяльності. Хорошою традицією гусарівців стало посвячення в хлібороби і присвоєння звання майстер «золоті руки».

Засноване село в 1685 році.

Під час Великої Вітчизняної війни Гусарівка була місцем жорстоких кровопролитних боїв і не раз переходила з рук у руки.

Воїнам, що загинули при визволенні села від фашистських окупантів, в центрі його споруджено пам'ятник.

ЗАЛИМА́Н — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Дінці, за 21 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Савинці — 2 км. Населення — 1069 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мирна Долина, Мосорів Байрак і Норцівка.

В Залимані міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», що має 5426 га земельних угідь. Господарство зернового і м'ясомолочного напряму. Колгосп славиться високими врожаями озимої пшениці, овочів та соняшника.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Заснований Залиман у другій половині XVII століття селянами-втікачами з Правобережної України.

КРЮЧКИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 25 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Савинці — 18 км. Населення — 502 чоловіки. Сільраді підпорядковані села Зелений Гай, Новоселівка, Нурове, Теплянка.

На території села міститься третій відділок радгоспу «Червоний Жовтень». Радгосп є дослідним господарством Харківського науково-дослідного інституту рослинництва, селекції та генетики ім. академіка В. Я. Юр'єва.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Засновані Крючки в 1773 році на старовинному тракті Харків—Ростов.

Пам'ятник письменникові Г. П. Данилевському у с. Пришибі.

ЛОЗОВЕ́НЬКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км від районного центру і залізничної станції Балаклія. Населення — 884 чоловіки, переважно росіяни. Сільраді підпорядковані села Вільне, Мар'ївка, Нова Павлівка, Нова Серпухівка, Орлиноярське, Садки.

У Лозовеньці розташований колгосп ім. Свердлова, що спеціалізується у зерновому і м'ясо-молочному виробництві, він має 4177 га орної землі. Над колгоспом шефствує харківський завод «Серп і молот». Завод побудував тут кормокухню і допоміг механізувати трудомісткі процеси у тваринництві.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб з залом на 200 місць, працює стаціонарна лікарня на 30 ліжок.

Виникло село в 1731—1733 рр. як поселення будівельників, що споруджували Південну укріплену лінію.

МІЛОВА́ — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і станції Балаклія. Населення — 1263 чоловіки, переважно росіяни. Сільраді підпорядковані села Криничне, Первомайське, Червоний Шлях.

В Міловій є колгосп «Росія», виробничий напрям якого зерновий і м'ясо-молочний, господарство має 3389 га ріллі. На базі цінних покладів глини і крейди з 1963 року на території колгоспу працює сировинний цех Балаклійського цементного заводу.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

У Криничному живе і працює заслужений вчитель школи УРСР Г. Р. Щербак.

Заснована Мілова в 1686 році вихідцями з Росії. В 1829 році Мілова стала центром збройної боротьби військових поселенців проти аракчеєвського режиму. Боротьба тривала 6 днів, до повсталих приєднались військові поселенці інших сіл.

Під час Великої Вітчизняної війни багато мешканців Мілової перебували у партизанському загоні, що діяв на території району.

МОРО́ЗІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Савинці — 4 км. Населення — 1151 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бородоярськ, Вільховатка, Ковтунівка.

Морозівський колгосп «Червоноармієць», що має 2148 га ріллі, спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Це один з кращих колгоспів у районі за рівнем механізації в тваринництві.

340 нових житлових будинків побудували морозівці за післявоєнні роки. Споруджено також восьмирічну школу, клуб, бібліотеку.

Село виникло в кінці XVIII століття.

ПРИ́ШИБ — село, центр сільської Ради. Розташований по обидва береги річки Крайньої Балаклійки, за 80 км від Харкова. Населення — 2031 чоловік.

В селі — колгосп ім. Орджонікідзе, що має 3156 га землі. Це спеціалізоване молочно-овочеве господарство.

В Пришибі є восьмирічна школа, в ній відкрито дев'ятий і десятий заочні класи, в яких

вчаться колгоспники без відриву від виробництва, клуб на 250 місць з стаціонарною кіноустановкою, бібліотека з читальним залом на 25 місць.

Перші писемні згадки про Пришиб датовані 1686 роком, він названий в числі інших 13 містечок, підпорядкованих Ізюмському полку. Засновник села — подільський козак Данило Данилович, нащадком якого був письменник Г. П. Данилевський.

У Пришибі понад 40 років жив і працював Г. П. Данилевський (1829—1890) — відомий російський і український письменник. На могилі його споруджено пам'ятник (помер у Петербурзі, похований у Пришибі).

ПРОТОПО́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру і залізничної станції Балаклія. Населення — 1608 чол., переважно росіяни. Сільраді підпорядковане село Волвенкове.

Колгосп «Серп і молот», що міститься на території села, має 4638 га землі. Його виробничий напрям — зерно-м'ясо-молочний.

Під час Великої Вітчизняної війни окупанти зруйнували і спалили село.

Протопопівка повністю відбудована. Тут зведено понад 200 будинків, восьмирічну школу, будинок сільради тощо.

Широко відомий в районі та за його межами вокальний ансамбль села Волвенкового.

Виникла Протопопівка на початку XVIII століття як поселення втікачів з центральних областей Росії. У 1732 році тут був збудований скляний завод, продукція якого йшла за межі губернії.

В селі встановлено обеліск на могилі Хабі Халліуліна — депутата Верховної Ради СРСР першого скликання, батальйонного комісара, який загинув тут у травні 1942 року.

ЧЕ́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Чепільці, правій притоці Дінця. До районного центру і залізничної станції Балаклія — 18 км. Населення — 1515 чоловік. Сільраді підпорядковане село Вітрівка.

В Чепелі міститься центральна садиба колгоспу ім. XIX партз'їзду. Виробничий напрям його зерновий і м'ясо-молочний.

Палац культури в с. Чепелі.

Делегат XXIII з'їзду КПРС секретар РК КП України І. М. Кулинич розповідає механізаторам колгоспу ім. Чкалова (с. Червона Гусарівка) про роботу з'їзду.

У селі збудовано багато нових житлових будинків. Споруджено двоповерхову школу з спортзалом, майстернями, Палац культури з залом на 350 місць і кімнатами для роботи гуртків художньої самодіяльності, бібліотекою.

Трудівники села пишаються своїми земляками: доктором сільськогосподарських наук професором В. Г. Аверіним і його братом — українським радянським художником В. Г. Аверіним. У Чепелі жив і вчився О. Ф. Засядько — колишній заступник Голови Ради Міністрів СРСР.

Село належить до поселень періоду 80—90-х рр. XVII століття.

ЧЕРВО́НА ГУСА́РІВКА (до 1921 року — Хрести; сучасна назва усталилась після утворення в селі в 1919 році підрозділів червоних гусарів) — село, центр сільської Ради. До районного центру і станції Балаклія — 10 км. Населення — 719 чоловік. Сільраді підпорядковані села Байрак і Щурівка (раніше Вільховий Ріг).

Мешканці села брали активну участь у громадянській війні. Вони ввійшли в основний склад червоноармійської бригади, на долю якої випало боротися проти військ Врангеля і банд Махна.

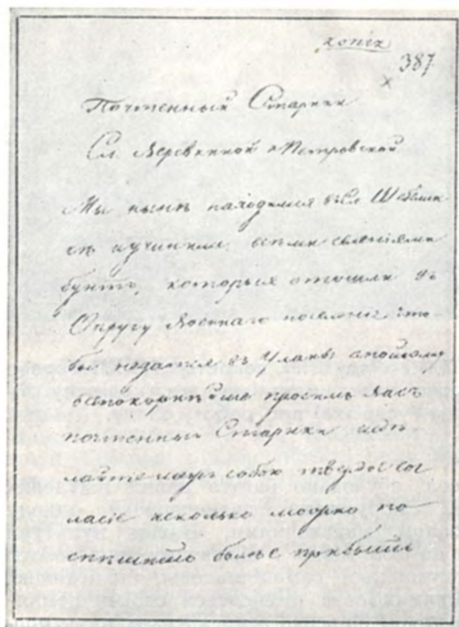
В Червоній Гусарівці розташований колгосп ім. Чкалова, що виробляє зерно, молоко і м'ясо. В господарстві 2969 га ріллі.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

ШЕБЕЛИ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі Сіверського Дінця, за 18 км від залізничної станції Шебелинка. Населення — 608 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ново-Троїцьке.

В Шебелинці розташований колгосп «Свободный путь», якому належить 3826 га землі, він має міцну матеріально-технічну базу. Тут збудовано корівники, свинарники, птахоферму, гараж, механічну майстерню, а також свинарник — маточник, корівник з лабораторією, вівчарню.

В селі є школа, бібліотека. Запроектовано збудувати нову школу, клуб, будинок для спеціалістів сільського господарства тощо.

копія
387

Почтенный Старики

Сл. Веревкиной и Петровской

Мы нынѣ находимся в Сл. Шебелинк

Лист від повстанців Шебелинки до старих селян сіл Верьовкіного та Петрівського з проханням підтримати повстання, 1829 рік.

Поблизу села — Шебелинське газородовище, яке є одним з найбільших у Радянському Союзі і в Європі.

Вперше згадується у 1681 році як козацька слобода. З 1817 року Шебелинка була військовим поселенням. У 1829 році тут спалахнуло повстання військових поселенців Серпуховського полку. Повсталі вигнали із слободи всіх офіцерів, знищили документи поселень, обрали своє управління, яке очолили селяни С. Дьомін, К. Ведерников та інші. За допомогою значних військових сил самодержавство жорстоко придушило повстання. Було вбито і поранено понад 100 чол., 143 учасників повстання заарештовано, керівників повстання засуджено до довічної каторги, 48 чол. відправлено на службу у військовопоселенські полки. Боротьба поселян примусила царизм реорганізувати військові поселення, а пізніше й зовсім ліквідувати їх.

Я́ВІР (до грудня 1964 року — Петрівське) — село, центр сільської Ради. Від районного центру і станції Балаклія розташований за 15 км. Населення — 781 чоловік. Сільраді підпорядковане село Вовчий Яр.

В Яворі міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, який має 3154 га землі. Виробничий напрям — зерновий і м'ясо-молочний. Колгосп є передовим господарством в районі у розвитку рослинництва. За рівнем механізації тваринництва кращим у районі є колгосп «Червоний партизан» (с. Вовчий Яр).

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб. Учасником обласних оглядів самодіяльності є оркестр народних інструментів Явірського клубу.

ЯКОВЕ́НКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і станції Балаклія. Населення — 1454 чоловіки. Сільраді підпорядковані села Таранушине, Червоний Степ, Червоний Яр (до 1918 року — Дудників Яр).

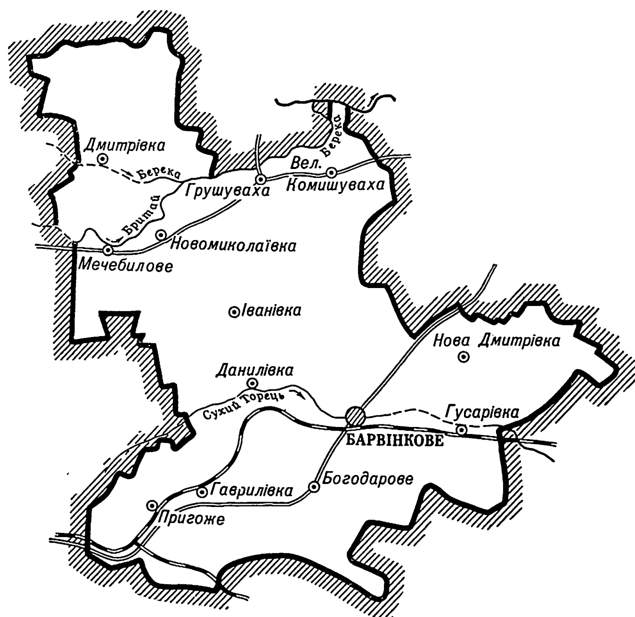
В колгоспі ім. Ватутіна, центральна садиба якого міститься в Яковенковому, 3871 га земельних угідь. Виробничий напрям артілі — зерновий і м'ясо-молочний.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб, автоматична телефонна станція.

Добре знають і люблять у районі хор, організований при клубі.

Яковенкове засноване в другій половині XVII століття вихідцями з Правобережної України.

БАРВІНКІВСЬКИЙ РАЙОН

БАРВІ́НКОВЕ

Барвінкове — місто районного підпорядкування, центр Барвінківського району, залізнична станція на лінії Харків — Ростов. Розташоване за 180 км на південь від Харкова, в долині р. Сухого Торця (басейн Дону). Населення — близько 15 тис. чоловік. Барвінкове виникло на початку другої половини XVII століття. За переказами, воно було засноване козаками отамана Барвінка.

На горі Чумацькій була збудована дерев'яна фортеця з потайним ходом до води. Тут містився козачий дозір. З гори було видно піщаний брід, звідки з'являлись татари, що чинили спустошливі напади на окраїни Російської держави і в т. ч. на землі Слобідської України. Стрімкий берег річки називали Пристіном. Тому й слобода дістала назву Барвінкової Стінки, а потім Барвінкового.

Навколо слободи були запорізькі зимівники, які відігравали важливу роль в боротьбі з татарськими набігами. Оскільки загроза нападів орди існувала й далі, фортецю постійно зміцнювали. У 1760 році граф Капніст надіслав у Барвінкове 200 козаків з своїм утриманням[1]. Населення слободи займалось землеробством і скотарством, а також чумацьким промислом і ремісництвом. Сіяли переважно пшеницю і льон, збуваючи їх мешканцям Азовського узбережжя. Звідти привозили сіль, сушену рибу тощо. Землю обробляли волами, рідше — кіньми. В заможних господарствах козаків були корови, свині, отари овець.

Слобода розросталась. Наприкінці XVIII століття в ній було вже дванадцять вулиць — сотень: Пристінська, Кутянська, Бобухівська, Радківська, Западенська та ін. В 1770 році тут проживало 2409, а в 1790 році — 3370 чоловік.

Після ліквідації Запорізької Січі у 1775 році Барвінкове спочатку входило до складу Азовської, потім Катеринославської і далі — Харківської губерній. Катерина II щедро роздавала запорізькі землі поміщикам. Відбувався швидкий процес

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. V, X., 1858, стор. 172.

закріпачення селянства. Навколо Барвінкового поміщики Пашков, Циглер, Пліщеєв та ін. мали кожен по 15 і більше тисяч десятин землі. Населенню Барвінкового лишалось дуже мало землі.

Селяни терпіли від феодально-кріпосницької експлуатації, епідемій, голоду. Внаслідок великої смертності в окремі періоди кількість населення різко зменшувалась. Так, наприклад, у 1831 році від холери в слободі померло 60 чоловік, а в 1849 епідемія поклала в могилу близько 700 осіб. Це призвело до того, що з 4399 чол. населення у 1830 році його кількість зменшилась до 4171 чол. у 1863 році[1].

Після скасування кріпацтва барвінківській громаді належав земельний наділ — 13 651 десятина, в т. ч. орної землі — 6760 десятин[2]. Барвінкове стало тоді волосним центром Ізюмського повіту Харківської губернії, навколо нього оселялось багато німців-колоністів. Кращі барвінківські землі були в руках поміщиків, куркулів, монастирів, колоністів. Біднота займала переважно солончаки, малопридатні землі, змушена була йти в найми. Жила в напівроззвалених мазанках з підсліпуватими вікнами.

Розвиток капіталізму в Росії викликав у Барвінковому появу нових промислових і торговельних підприємств. Тут почали працювати паровий млин, дві слюсарні майстерні; в 1869 році стала до ладу станція Курсько-Харківсько-Азовської залізниці — Барвінкове. У 1903 році ця станція відправляла різних вантажів у кількості понад 2 млн. пудів і одержувала близько 3 млн. пудів. У 1907 році звідси було вивезено 5 тис. вагонів зерна на суму 3 млн. карбованців.

Розорене внаслідок реформи 1861 року селянство швидко диференціювалося. В Барвінковому оселялися також знедолені селяни центральних губерній Росії, гнані злиднями в пошуках роботи. Створювані таким чином ринки робочої сили ставали своєрідними біржами праці, які називалися в народі «полежаєвками» (від місця, де завжди лежали голодні безробітні).

У той час досить інтенсивно проникав на південь Росії іноземний капітал. У 1910 році німецька компанія «Классен Фрезе і Дік» побудувала в Барвінковому завод сільськогосподарських машин «Луч». Його робітники зазнавали жорстокої експлуатації, досить сказати, що робочий день на заводі тривав не менше 12 годин.

Навіть і після скасування кріпацтва трудяще селянство залишалось безправним. Були випадки застосування до нього тілесних покарань. Щоб взяти участь у виборах до Ізюмської земської управи, громадянину необхідно було мати майновий ценз на суму не менше 3 тис. карбованців. Тому в земствах засідали поміщики, куркулі, купці.

В період революції 1905—1907 рр. робітники Барвінкового разом з трудящим селянством проводили мітинги. В жовтні 1905 року барвінківські залізничники оголосили страйк, рух на залізниці припинився. Селянство починало боротьбу за землю. 23 липня 1906 року на загальних зборах Барвінківської сільської громади селяни вирішили відібрати церковні землі, «бо церковники не мають потреби в землі, самі її не обробляють»[3]. На вимогу населення, а також враховуючи тривожні обставини того часу, місцевий староста 13 серпня надіслав рішення зборів благочинному 3-го округу Ізюмського повіту. Довідавшись про це, Харківський губернатор наказав Ізюмському земському начальнику та повітовому справникові скасувати те рішення, звільнити з посади старосту та притягти до відповідальності ініціаторів постанови зборів. Селян С. П. Митька, В. Ф. Бобуха, О. О. Моргуна, І. Ф. Бобуха було ув'язнено. Місцевий вчитель земської школи Я. І. Сухоносов звинувачувався в підтримці «бунтівників».

Та навіть у тих важких умовах реакції класова боротьба не припинялась. Розвиткові політичної свідомості народних мас сприяла революційна пропаганда, що

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1, СПб., 1863, стор. 213.
[2] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 3, СПб., 1885, стор. 12.
[3] М. Т. Дяченко. Ізюм. Х., 1963, стор. 63.

її вела більшовицька партія. У 1911 році в Барвінкове приїхав більшовик В. І. Штиров, який розгорнув революційну роботу серед населення. У тому ж році на заводі «Луч», куди Штиров влаштувався ливарником, було організовано політичний гурток. Політична боротьба не припинялась і в роки першої світової війни.

Повільно розвивались освіта і культура. До реформи 1861 року в Барвінковому була лише однокласна школа, у 1888 році відкрилась друга школа. В 1892 році тут навчалося 66 учнів[1]. Тоді ж було побудовано двокласну церковно-парафіяльну школу. У 1910 році у всіх школах Барвінкового навчалося близько 500 чол. з усієї волості, що становило менше 30 проц. дітей шкільного віку.

У 1909 році в Барвінковому відкрилось комерційне училище, до якого приймали передусім дітей заможних кіл населення. Незважаючи на те, що населення Барвінкового за національним складом переважно українське, викладання в школах провадилось виключно російською мовою. У цьому проявлялась насильницька русифікаторська політика царського самодержавства.

Звістка про повалення самодержавства в результаті Лютневої революції 1917 року викликала велике політичне піднесення робітників і селян. В центрі революційної боротьби у Барвінковому були робітники заводу «Луч», які очолили багатолюдні мітинги, демонстрації, що проходили під лозунгом «Геть війну!», «Восьмигодинний робочий день!», «Землю — селянам!». Повернення В. І. Леніна з еміграції, його історичні Квітневі тези надали боротьбі трудящих ясної перспективи, революційної спрямованості.

У квітні 1917 року в Барвінковому було створено Раду робітничих депутатів на чолі з більшовиком Штировим. 27 травня 1917 року Ізюмська Рада робітничих і солдатських депутатів звернулася до Барвінківської Ради з пропозицією про спільність дій. 1 червня Барвінківська Рада відповіла згодою і послала своїх представників — В. Скворцова та І. Карягіна — до Ізюма для з'ясування «способів об'єднання»[2].

Барвінківська Рада робітничих депутатів була перетворена в Раду робітничих і селянських депутатів, яка підтримувала політику більшовицької партії. Це підтверджується посвідченням, виданим 24 жовтня 1917 року виконкомом Барвінківської Ради П. І. Котелевському, обраному членом Ізюмського повітового виконкому Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. У документі зазначено, що Котелевський направляється в Ізюм з настановою проводити більшовицьку лінію[3].

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції викликала велику радість трудящих Барвінкового. 20 листопада 1917 року збори трудящих обрали революційний комітет, до складу якого ввійшли робітники заводу «Луч», залізничники, солдати. Серед них В. І. Штиров (голова), К. Н. Малюта, П. А. Осадчий, М. П. Сторчай та ін. Ревком звернувся до трудящих села з відозвою, в якій повідомив про повалення контрреволюційного Тимчасового уряду. Населення радо вітало заходи нової, революційної влади. При ревкомі було створено відділи соціального забезпечення, продовольчий, земельний, фінансовий, народної освіти, які одразу приступили до роботи. Продовольчий відділ вишукував резерви й лишки продовольства, організовував постачання Червоній гвардії, подавав матеріальну допомогу сім'ям червоногвардійців і найбіднішим селянам. Земельний відділ узяв на облік майно поміщиків, німців-колоністів та ін. великих землевласників, розподіляв землю серед малоземельних і безземельних селян.

Крім ревкому, було організовано також військово-революційний штаб для боротьби з контрреволюцією. До його складу ввійшли машиніст паровоза І. С. Зайцев (голова), І. П. Ніколенко, В. М. Сторчай, І. Власенко та інші.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 247, арк. 16.
[2] Там же, ф. Р-1630, оп. 2, спр. 13, арк. 23.
[3] Там же, арк. 75.

Штаб збирав серед заможної частини населення лишки продовольства і здавав їх Ізюмському повітовому військовому комісаріату.

У своїй діяльності військово-революційний штаб спирався на загін самооборони, створений з робітників заводу та залізничників. Загін, що мав 48 чоловік, підтримував революційний порядок, охороняв населення від нападів різних контрреволюційних банд. Ревком організував також загін Червоної гвардії, яким командував матрос М. Савгирін. Ці заходи сприяли підтримці дій революційного комітету, зростанню його авторитету серед трудящих.

Було також реорганізовано Барвінківську Раду робітничих і селянських депутатів. До її складу в січні 1918 року ввійшли В. І. Штиров (голова), П. А. Осадчий, І. Т. Гаркуша, М. П. Сторчай, В. М. Сторчай, Ф. Т. Труфманов.

У квітні 1918 року, під час навали німецьких окупантів і гайдамацьких банд, виконком Ради змушений був залишити Барвінкове; перед окупацією він поширив по селах звернення з закликом до населення добровільно вступати до лав Червоної Армії для боротьби проти окупантів та українських буржуазних націоналістів.

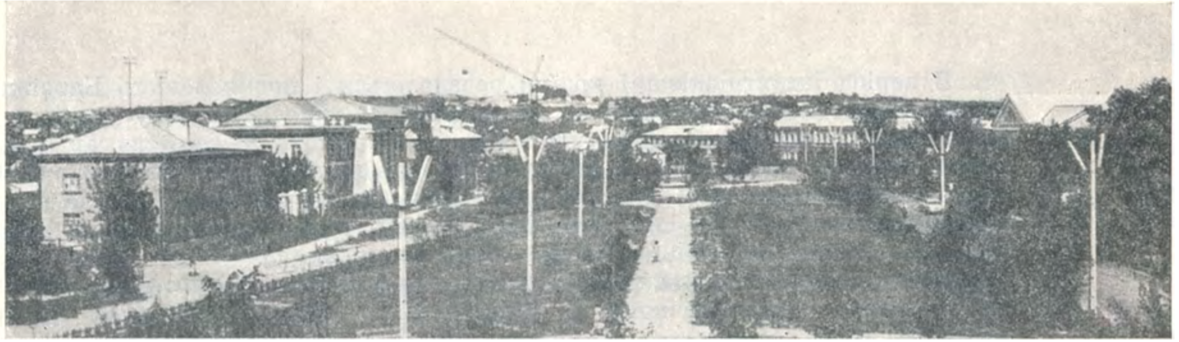
Під Барвінковим у Морозовій балці загони Червоної гвардії чинили німцям і гайдамакам запеклий опір. Тільки після чотириденних боїв ворог оточив село. Підпалені артилерійським вогнем, горіли Западня, Марусівка, залізнична станція Барвінкове. Під натиском переважаючих сил ворога червоногвардійці, прикриваючись бронепоїздом, залишили Барвінкове. В селі почалися грабежі, терор. Та недовго панували окупанти. Через два-три місяці загін Червоної гвардії разом з бійцями самооборони і червоними партизанами між селами Григорівкою і Богодаровим дав бій німецько-гетьманським військам. Удар по ворогу був настільки дошкульним, що він відступив. Наприкінці 1918 року Барвінкове визволене від німецьких окупантів. У селі знову було створено ревком, потім обрано Раду робітничих і солдатських депутатів, яку очолив В. М. Сторчай. Та мирний перепочинок і на цей раз не був тривалим.

У червні 1919 року Барвінкове захопили білогвардійські війська Денікіна. У травні 1919 року загони барвінківського військкомату, надзвичайної комісії і міліції влилися у 33-й Комуністичний полк, що формувався в Краснограді. В складі революційних військ були Іван та Андрій Лукашови, І. Жигайло, В. Шевченко, І. Решетняк, три брати Гаркуші та ін. барвінківці. У грудні 1919 року Барвінкове визволили від денікінців і в селі знову створено ревком. 11 січня 1920 року в Барвінковому відновлено партійну організацію, що була створена в 1919 році, вона мала 27 членів та 6 кандидатів партії. 20—21 січня 1920 року відбулась нарада Ізюмського повітового ревкому за участю голів волревкомів. Від Барвінківської волості з доповіддю на нараді виступив тов. Шелонов[1]. Діяльність ревкому та партійної організації розгорталась у дуже важких умовах. Уже весною (квітень) 1920 року в районі Гришине — Барвінкове лютували махновські банди, що мали близько 2000 чол. піхоти і 80 шабель. У цей час у Барвінковому було створено штаб для боротьби з бандитизмом.

Населення волості всіляко підтримувало дії Червоної Армії. Колишні червоні партизани були кращими розвідниками. Неодноразові спроби махновців захопити Барвінкове були марними. Наприкінці 1920 року бронепоїзд, викликаний з м. Слов'янська, та загін Барвінківського військово-революційного комітету розгромили бандитів на станції Гусарівка, а потім на станції Гаврилівка. За день бронепоїзд звільнив залізницю від Слов'янська до Лозової. Було захоплено багато зброї, продовольства та інші трофеї [2].

Після закінчення громадянської війни та розгрому інтервентів у селах району почало налагоджуватись мирне життя. Трудящі Барвінківської волості, які

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 2, оп. 1, спр. 88, арк. 6.
[2] Газ. «Правда Барвінківщини», 22 серпня 1957 р.

Одна з вулиць м. Барвінкового.

в боротьбі за владу Рад виявили високий героїзм, приступили до відбудови народного господарства, зруйнованого в роки імперіалістичної та громадянської воєн.

Боротьбою з розрухою і бандитизмом керували комуністи, активні учасники боротьби за владу Рад — В. О. Андрющенко, І. Т. Гаркуша, П. А. Осадчий, І. П. Ніколенко та інші.

Комсомольська організація в Барвінковому виникла в буремні дні громадянської війни. Днем заснування комсомольського осередку вважається 18 березня 1920 року, коли після мітингу, присвяченого пам'яті Паризької комуни, робітнича молодь Барвінкового провела свої перші комсомольські збори. Представник волпарткому відкрив збори молоді, яка побажала вступити до комсомолу, і привітав присутніх з народженням першої комсомольської організації. Тут же всім комсомольцям видали членські квитки. Ініціаторами організації комсомолу були С. Карпенко, О. Штирова, Ф. Коваленко, М. Бобовников, О. Бережний та інші.

У червні 1920 року організовано первинну комсомольську організацію на заводі «Луч». Комсомольці були помічниками партійної організації у проведенні суботників, в організації допомоги сім'ям червоноармійців. Під час наступу білополяків у травні 1920 року майже всі комсомольці подали заяви з проханням послати їх на польський фронт добровольцями. Ті ж комсомольці, що не пішли до армії, оголосили себе мобілізованими на трудовий фронт[1]. У 1921 році в районі лютували банди Марусі, Савонова та інші. Комсомольці виконували караульну службу у військкоматі, чатували в дозорах на випадок раптового нападу бандитів. Вони допомагали загонам Червоної Армії та органам міліції боротися з різними антирадянськими елементами, спекулянтами, самогонщиками. У 1922 році в комсомольській організації налічувалося вже 50 чоловік.

Було створено також спілку робітників землі і лісу, яка захищала інтереси батраків, та інші профспілкові організації.

У 1923 році Барвінкове стало центром району, що входив до Ізюмського округу. Партійна організація постійно спрямовувала діяльність комсомолу і профспілок на виконання поточних завдань Радянської влади.

З глибоким сумом населення Барвінкового зустріло звістку про смерть В. І. Леніна. На похорон Ілліча були відряджені кращі комсомольці І. Нестеренко і В. Єйбоженко. Засвідчуючи свою відданість ленінській партії, барвінківські безпартійні робітники у квітні 1924 року відрядили на Десяту окружну партконференцію до м. Ізюма свого представника М. М. Хоронька. Він привіз делегатам Червоний прапор на відзнаку солідарності робітників з Комуністичною партією і вітав учасників конференції[2].

---

[1] Юность комсомольская. Х., 1964, стор. 28.

[2] Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927 гг.). Изюм, 1927, стор. 62.

В період індустріалізації країни розвивається і промисловість Барвінкового. Реконструюється завод «Червоний промінь» (кол. «Луч»). Активну участь у відродженні заводу брали старий комуніст з дореволюційним стажем, слюсар Д. І. Мартинов, комуніст-робітник З. І. Леонтьєв, безпартійні І. Ф. Пучков, токар О. В. Богатинський. За час з 1927 по 1937 рік валова продукція заводу зросла в 5 разів, продуктивність праці — в 4 рази. Велику роль у цьому відіграло соціалістичне змагання. Майже 70 проц. робітників були ударниками[1].

Добре працював цей завод до самого початку Великої Вітчизняної війни. Високих успіхів у соціалістичному змаганні постійно добивалась бригада слюсарів на чолі з Н. В. Погосієм. У першому кварталі 1939 року вона виконала свою виробничу програму на 280 проц., у т. ч. березневу — на 360 проц. Бригада токарів, що нею керував І. А. Жигайло, квартальне завдання виконала на 300 процентів.

З 18 комуністів заводу 15 чол. працювали в цехах, були передовиками в роботі. Так, токар механічного цеху А. Т. Жигайло місячну програму виконував на 190 проц., слюсар І. В. Коваленко — на 182,5 процента. Серед кращих виробничників був секретар парторганізації заводу — Г. О. Селіверстов.

Будувалися і розвивалися в Барвінковому й інші підприємства. У 1925 році стала до ладу електростанція. У 1928 році створено артіль для виготовлення возів, згодом тут почали працювати артіль цукерково-булочних виробів «Зоря» та артіль «Спільна сила». Працювали також три парові млини, олійниця, бойня та ін. підприємства.

Як у відбудовний період, так і в період індустріалізації та колективізації сільського господарства партійні організації провадили велику роботу по вихованню молодого покоління. Постановою Барвінківського РК КП(б)У «Про загальне навчання, укомплектування шкіл соцвиху та ліквідацію неписьменності» передбачалося створити нові школи, забезпечити їх кадрами, дітей незаможників — стипендіями тощо.

До 10-річчя Великого Жовтня Барвінківський робітничий клуб був радіофікований. Щовечора збиралося тут багато людей, які «слухали доповіді і концерти з великих міст»[2].

Комуністична партія послідовно втілювала в життя ленінський кооперативний план. Ще в 1919 році в Барвінковому організовано трудову артіль садівників і городників, яка мала 44 члени, 20 десятин землі[3]. До складу її правління входили С. К. Ярошенко, П. П. Пісковський, А. Т. Бідний.

5 березня 1922 року на зборах селян Барвінкового створено землеробську артіль. Рішенням повітового земвідділу від 30 березня 1922 року її було названо Першою трудовою землеробською артіллю. До ради артілі входили Г. М. Тищенко (голова), І. П. Ніколенко, В. О. Андрющенко[4]. У 1924 році вона мала вже 110 чол. і 71 десятину землі.

8 серпня 1922 року в Барвінковому організовано Другу трудову землеробську артіль, до якої ввійшло 9 родин. Головою ради артілі був Г. Д. Пономаренко. До ради артілі входили також Ф. С. Осьмуха і Г. Т. Голуб.

У коопер уванні господарств активну участь брали комітети незаможних селян. На пленумі Ізюмського окружного комітету незаможних селян 2 січня 1924 року представник Барвінківського районного комітету незаможних селян тов. Кузьменко заявив, що незаможники радо вітають кооперування сільського господарства і що частина їх уже вступила в колгоспи. За допомогою органів влади комнезами району відбирали землі нетрудового користування в куркулів, організовували

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 83, оп. 1, спр. 14, арк. 67.
[2] Газ. «Червона зоря», 15 грудня 1927 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-1631, оп. 2, спр. 246, арк. 113.
[4] Там же, оп. 1, спр. 299, арк. 8.

комітети взаємодопомоги, створювали фонд від самооподаткування, збирали хліб і гроші на поліпшення медичного обслуговування населення, організовували школи.

В жовтні 1927 року конкурсний комітет Ізюмського окружного виконкому преміював кращі господарства округи, серед них комуну «Червона зоря» та артіль ім. Петровського Барвінківського району. У тому ж році в Барвінковому було організовано сільськогосподарську виставку по тваринництву, в якій взяли участь 163 господарства. На виставці було представлено 400 голів худоби. Було премійовано 77 господарств, видано грошових нагород на суму 425 крб., речових нагород (плуги, устаткування для олійниці, бібліотеки) на суму 313 карбованців[1].

У першій половині 1929 року в Барвінковому організовано кілька ТСОЗів і комун, а в грудні того ж року на їх основі утворилися селищні зернові товариства, значно більші, ніж колишні артілі[2]. 17 жовтня 1929 року був заснований колгосп «Червоний промінь». До 1931 року він об'єднував 26 господарств, серед них — 20 бідняцьких і 6 середняцьких, мав 241,5 га землі. 10 лютого 1930 року створено колгосп «Червоний лан», який протягом року об'єднав 65 господарств, з них 9 батрацьких, 28 бідняцьких, 24 середняцькі і 4 заможні[3]. Незаможники не тільки охоче вступали до колгоспу, вони боролися також за перебудову ТСОЗів на основну форму колективних господарств — артіль[4].

Кращими активістами у проведенні колективізації і хлібозаготівлі були голова сільської Ради Ф. І. Муравйов, В. П. Мироненко, Ф. О. Любицький, М. К. Міщенко та інші.

Успіхи соціалістичної індустріалізації в країні дали змогу забезпечити колгоспи механізмами і машинами, створити машинно-тракторні станції та машинно-тракторні майстерні. Все це сприяло широкому розгортанню колективізації. Трудове селянство району активно вступало до колгоспів, боролося з куркульством.

До початку 1931 року в Барвінковому колективізовано 80 проц. селянських господарств. Існували невеликі артілі: «Шлях до нового життя», «Перемога», «Перший Південний» і «Друга п'ятирічка», комуна «Комінтерн». Головами їхніх правлінь були Т. П. Ситник, Я. Т. Голуб, Я. І. Пащенко, М. П. Рева, І. Ф. Прохорський.

У 1932 році колгоспи були укрупнені. Наприклад, до артілі «Друга п'ятирічка» приєднали 6 артілей і 2 комуни. У 1940 році ця об'єднана артіль була вже багатогалузевим господарством. На цей час у селі та його околицях було 6 колгоспів з посівною площею близько 9 тис. га. На їхніх полях працювали 73 трактори, 30 комбайнів, 23 автомашини[5].

Артіль «Друга п'ятирічка», наприклад, мала 4 бригади: 3 польові і городницьку, 4 великі тваринницькі ферми, пасіку (300 колод). Землі у неї було 2325 га. Артіль мала 300 голів великої рогатої худоби, не рахуючи молодняка, 155 коней, 700 свиней, 260 овець. У 1940 році голова колгоспу С. І. Бут був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Передові колгоспники Барвінкового, як і всього району, боролись за вирощення стопудових урожаїв зернових[6].

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19 жовтня 1938 року село Барвінкове було віднесено до категорії міст районного підпорядкування[7]. За переписом 1939 року населення його становило 15 477 чоловік.

За роки довоєнних п'ятирічок Барвінкове виросло в місто з різноманітною промисловістю, високорозвинутим колективним сільським господарством, яке славилося на Україні високими врожаями пшениці, кукурудзи і соняшнику.

---

[1] Газ. «Червона зоря», 24 листопада 1927 р.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-1502, оп. 1, спр. 305, арк. 5.
[3] Там же, ф. Р-2775, оп. 1, спр. 50, арк 362—364, 378—380.
[4] Комітети незаможних селян Харківщини 1920—1933 рр. Х., 1961, стор. 486.
[5] Газ. «Вісті», 12 березня 1939 р.
[6] Харківський облпартархів, ф. 83, оп. 1, спр. 17, арк. 25.
[7] Газ. «Соціалістична Харківщина», 26 жовтня 1938 р.

На машинобудівному заводі «Червоний промінь», у машинно-тракторній майстерні та на інших підприємствах працювало 1090 робітників[1].

Уже в 1941 році Барвінкове мало понад 17 тис. населення. Його обслуговували дві поліклініки, лікарня на 100 ліжок, дві аптеки, дитяча і жіноча консультації, пологовий будинок. Тут було чимало навчальних закладів, серед них дві середні, три семирічні і три початкові школи, медична школа і школа глухонімих та сліпих. Районна бібліотека налічувала 30 тис. книг.

Змінився і вигляд міста, його вулиці освітлювалися електрикою. Працювали кінотеатр, бібліотека, клуб, готель — громадсько-культурні заклади, яких не знала, та й не могла знати стара Барвінківська слобода.

Місто зростало, розквітало; здійснювались плани його дальшого розвитку. Так тривало до 22 червня 1941 року.

З першого дня Великої Вітчизняної війни трудящі Барвінкового, як і весь радянський народ, стали на захист завоювань Великого Жовтня. Частина барвінківців пішла на фронт, решта працювала на потреби оборони. Розгорталось будівництво оборонних споруд, готувалась протитанкова оборона міста. Міські підприємства виробляли продукцію для фронту. Завод «Червоний промінь» випускав вогнемети. На початку вересня 1941 року проведено евакуацію заводів, колгоспів і населення.

У районі Барвінкового в 1941—1943 рр. відбувалися жорстокі бої. Ворог захопив місто 23 жовтня 1941 року. Тоді ж фашисти повісили тут літнього селянина і на грудях у нього почепили дощечку з написом: «Так буде зі всяким, хто не коритиметься німцям». Гітлерівці грабували, палили, по-звірячому вбивали людей. Особливо тероризували населення гестапівці.

Вони кожного дня заарештовували по кілька чоловік, мордували, а потім розстрілювали, вішали, тіла скидали в яр. Так були страчені колгоспник І. Ф. Орел, Д. Соломка, працівник райспоживспілки Т. М. Сіроштан, дружина комуніста Потуржанська та багато ін. По-звірячому замордовані були сестри Діна і Марія Дворецькі. Д Дворецьку в зимовий день, в лютий мороз, зовсім голу фашисти посадили в коляску мотоцикла і возили по місту під регіт п'яної фашистської солдатні, а коли вона знепритомніла — застрелили[2]. Окупанти вбили також Г. М. Милованова, І. Д. Гаркушу, Т. С. Подольського, Г. Л. Титаренка, В. І. Покотила, Я. І. Плиса та багатьох інших громадян.

Барвінківці чинили дійовий опір гітлерівським окупантам. Ще до першої окупації партійна організація створила партизанський загін з 62 бійців, на чолі з першим секретарем райкому партії А. У. Пісківським. Загін складався з трьох груп. Їхніми командирами були А. А. Давиденко, П. В. Пономаренко, І. Ф. Потуржанський.

Одними з перших до загону народних месників вступили комуністи І. М. та М. О. Поваляєви, І. О. Безмаленко, І. Є. Канілов, С. М. Цмак, Г. І. Глущенко, І. Д. Плис, М. А. Тищенко. Бази загону були розташовані в Теплинському і Курульському лісах.

Загін виконував розвідувальні завдання Червоної Армії, провадив бойові операції проти фашистів. Так, 3 листопада 1941 року група барвінківських партизанів та бійці 124-го кавалерійського полку вступили в бій проти ворога. В тому бою фашисти втратили 52 солдати й офіцери, 27 було поранено[3].

Залишений для виконання спеціальних завдань у Барвінковому Я. Т. Волик підпалив німецький гараж: згоріло 10 автомашин з обмундируванням. Розвідниця загону А. К. Молчанова зіпсувала сірчаною кислотою 8 автомашин, гранатою

---

[1] Газ. «Вісті», 12 березня 1939 р.
[2] Газ. «Правда Барвінківщини», 2 жовтня 1947 р.
[3] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 68, 81.

знищила двох ворожих мотоциклістів, захопила кулемет, п'ять гвинтівок, поширила близько 2 тис. листівок.

Під час наступу Радянської Армії 20 січня 1942 року партизани під командуванням А. А. Давиденка провели у ворожий тил 1-й кавалерійський полк. За цю вдалу операцію командування полку оголосило А. А. Давиденку, Ф. П. Кривоносу, В. Н. Колісниченку, Д. Д. Федоренку і В. О. Моргуну подяку.

24 січня 1942 року частини 5-го кавалерійського корпусу у взаємодії з окремими частинами 57-ї армії та партизанами визволили Барвінкове[1]. Населення радісно зустрічало своїх визволителів. Життя в місті відновилося. Почали працювати школи та ін. учбові заклади й установи, хоча фронт був лише за 18 км. Колгоспники сховали від гітлерівців посівний матеріал, а тепер добровільно здавали його до посівного фонду колгоспів.

До травня 1942 року Барвінкове було прифронтовим містом. У травні тут розгорнулися жорстокі бої. 17 травня місто знову було окуповане. Звірства фашистів ще більше посилились. Окупанти вимагали здавати по 1 тис. літрів молока від кожної корови, 150 яєць від несучки; хто цього не виконував, розстрілювали; молодь вивозили на каторгу до Німеччини. З Барвінкового вивезено 490 чоловік[2].

Після розгрому фашистів на Волзі наші війська розгорнули широкий наступ на Харківському напрямку. Була визволена майже вся Харківщина. 2 лютого 1943 року Барвінкове вдруге визволено, а 9 березня — знов окуповано ворогом[3]. Фронт зупинився на Дінці. Озвірілі фашисти, вдершись у Барвінкове, розстрілювали чоловіків, навіть підлітків.

З травня 1942 року в тилу ворога діяли партизани під командуванням М. К. Бородіна. Ця група руйнувала ворожі лінії зв'язку, мінувала ділянки залізниці, пускала під укіс ешелони з військами і технікою. Під час відступу фашистських військ партизани знищили переправи, відбили у ворога 150 цнт хліба, 60 коней, 20 голів великої рогатої худоби та інше награбоване у населення майно[4].

Після визволення Харкова наші війська продовжували широкий наступ. 10 вересня з району Ізюма прорвала ворожу оборону в напрямі на Барвінкове 31-а гвардійська танкова бригада. Танкісти завдали удару по вогневих позиціях ворога

---

[1] История Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. М., 1961, т. 2, стор. 341.

[2] Харківський облпартархів, ф. 83, оп. 1, спр. 61, арк. 14.

[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 429.

[4] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, июнь 1941—1943 гг. Сборник документов и материалов. Х., 1965, стор. 277.

Танкова колона «Барвінковець», подарунок трудящих району фронтові. 1944 р.

і відкрили шлях для піхоти. Одним з перших увірвався в місто танк, в екіпажі якого були бійці В. П. Семенов, Ф. П. Дюкарьов, Г. Я. Нестеренко, С. Мухін. Того ж дня — 9 вересня 1943 року — Барвінкове остаточно визволене від окупантів.

Страшну картину наслідків гітлерівської окупації побачили і тут воїни-визволителі. Комісія по розслідуванню злочинів окупантів виявила три великі ями з тілами закатованих людей. У північно-східній частині міста в траншеї було 50 трупів. У ямі на околиці міста — 155 трупів з слідами катувань: відрізаними вухами, поламаними руками, побитими ногами[1].

Гітлерівці зруйнували майже всі підприємства і будинки Барвінкового. Величезні збитки заподіяні сільському господарству. Всі колгоспні споруди були знищені, колгоспники поверталися з евакуації на голе місце. У Барвінковому залишилася лише одна напівзруйнована школа. Збитки, завдані району, становили понад 1 млрд. карбованців за старим масштабом цін[2].

Ще не закінчилася війна, а трудящі Барвінкового у відповідь на заклик Комуністичної партії з великою енергією взялися за відбудову рідного міста, водночас допомагаючи і фронту — здавали хліб для постачання Червоній Армії, збирали подарунки для фронтовиків і кошти на будівництво танкової колони «Барвінківець». До середини 1944 року колгоспники, робітники та інтелігенція Барвінківського району вже зібрали майже 2 млн. карбованців. Трудящі міста і району звернулися з сердечним привітанням до воїнів-визволителів 39-ї гвардійської Барвінківської стрілецької дивізії, 31-ї гвардійської Барвінківської окремої танкової бригади, 1890-го Барвінківського окремого самохідного артполку і 517-го Барвінківського окремого танкового батальйону. У своєму посланні вони писали: «Рідні наші визволителі! Ваша чиста кров освятила землю нашого рідного міста. Ваша безстрашність і відвага повернули нам життя, свободу і честь радянських громадян. Немає слів, якими б можна було висловити нашу радість, любов і подяку за наше визволення». У листі-відповіді фронтовики писали: «Дякуємо за теплого батьківського листа і подарунки, які ви надіслали нам — визволителям м. Барвінкового. Ваші подарунки свідчать про велику любов, що виявляє весь радянський народ до своєї Червоної Армії». Далі бійці і командири розповіли барвінківцям про свої нові бойові успіхи, передали їм бойовий армійський привіт і запевнили, що повністю виправдають високе найменування «барвінківців».

Трудящі відбудовували зруйновані підприємства і колгоспи. Невдовзі відновили свою роботу млин, столярний цех, слюсарня, шевська та кравецька майстерні райпромкомбінату, а також електростанція, що постачала енергію підприємствам, радіовузлу, кінотеатру. Почала виготовляти гончарні вироби артіль «Надробуд», відбудовувався завод «Червоний промінь». У жовтні 1943 року вже працювала школа.

У винятково важких умовах проходила відбудова колгоспів. Не вистачало тягла і робочої сили. Весь тягар господарювання падав на плечі жінок, стариків і підлітків. Жінки і діти коровами (коней не було) обробляли поля. Та поступово колгоспи зміцнювались. На допомогу їм прийшли колективи промислових підприємств, трудящі Російської Федерації та інших братніх республік. Особливо цінною була допомога трудящих Саратовської області. Вони з своїх фондів виділили для колгоспів Барвінківського району різні сільськогосподарські машини, посівний матеріал, велику рогату худобу.

Своєю самовідданою працею робітники і колгоспники допомагали Радянській Армії очищати рідну землю від фашистської погані. Барвінківці захищали свою Батьківщину на всіх фронтах Великої Вітчизняної війни. Серед відважних радянських воїнів, що героїчно билися з ворогом з перших днів війни, був В. П. Перевозчиков, командир окремого батальйону. Віктор Петрович був одним з керівників

[1] Харківський облпартархів, ф. 83, оп. 1, спр. 61, арк. 1, 2.
[2] Там же, спр. 52, арк. 1.

операції по врятуванню скарбів Дрезденської картинної галереї. А. М. Калашник брав участь у боях на Курській дузі, під Гомелем, Кенігсбергом. Лейтенант Калашник командував ротою ПТР, обороняв шосе Жлобін — Бобруйськ. У боях на цьому напрямку його бійці відбили дві танкові атаки ворога, знищили 8 фашистських танків. А. М. Калашник нагороджений орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни II ступеня, Червоної Зірки. Тепер він директор Барвінківської заочної середньої школи.

Сміливим воїном був І. С. Киян, нагороджений багатьма орденами і медалями, ударник комуністичної праці на заводі «Червоний промінь».

Пройшли з боями від Барвінкового до Берліна, подаючи медичну допомогу воїнам, медсестри В. П. Пащенко й О. Є. Осадча. За сміливість і відвагу вони відзначені урядовими нагородами.

Двома орденами Червоного Прапора, орденом Червоної Зірки і багатьма медалями нагороджений І. М. Фесенко. Він мужньо захищав місто-герой на Волзі, визволяв Барвінкове, Лозову, Харків і Донбас, громив фашистських стерв'ятників у повітряних просторах Югославії. У післявоєнний час за самовіддану працю Фесенко нагороджений медаллю «За трудову доблесть»[1].

Високо оцінила Радянська Батьківщина ратні подвиги й інших барвінківців: М. І. Кожевникова, М. О. Паволоцького, П. Ф. Петрухненка, І. С. Осадчого, М. А. Габу, які не лише виявили героїзм на фронтах Великої Вітчизняної війни, але й самовіддано відбудовували зруйноване господарство та боролися за дальший розвиток економіки і культури рідного міста.

Завдяки героїчним зусиллям населення, Барвінкове швидко відбудовувалось, красивішало.

У 1947 році став до ладу відбудований завод «Червоний промінь». Натхненно працювали на відбудові заводу муляри Т. М. Забашта, М. В. Григор'єва і Г. О. Колесник, директор заводу М. К. Плис, начальник цеху Г. І. Бут, механік В. Т. Зінченко, бухгалтер А. І. Воликова — депутат міськради та ін. У 1948 році на повну потужність почав працювати мельзавод № 17.

Поступово розвивалося і сільське господарство. В 1947 році колгоспи району завершили освоєння довоєнної площі орної землі. Вони здали державі зерна на 902 тис. пудів більше, ніж у 1945 році[2].

Високими трудовими показниками трудящі району зустріли 40 річницю Жовтня. Тракторист МТС І. К. Рибалка трактором ДТ-54 виробив умовної оранки 1463 га (за планом 985 га), заощадив на ремонті трактора понад 2 тис. карбованців.

Ланка Є. Л. Заєць з колгоспу ім. Калініна план здачі коконів тутового шовкопряда виконала на 305 процентів. У тому ж колгоспі доярка Л. К. Чикота за 9 місяців надоїла від кожної корови по 2390 літрів молока.

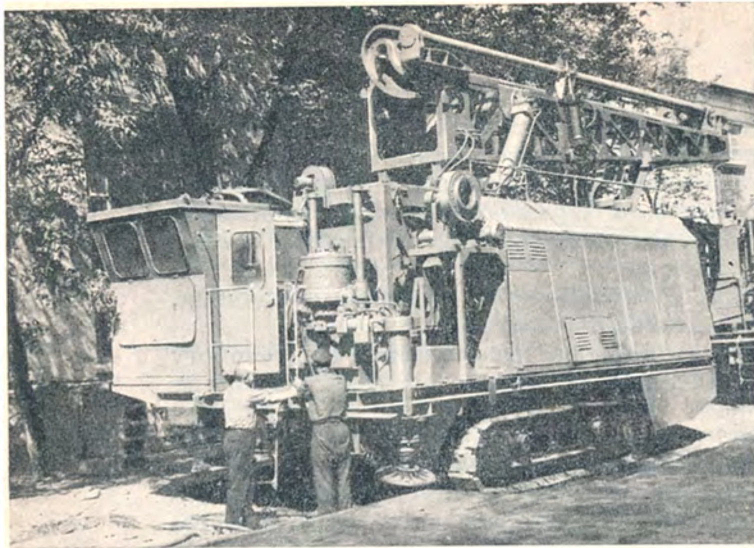
На заводі «Червоний промінь» токар М. Я. Плис свої виробничі завдання виконував на 290 проц., формувальниця М. М. Сопко — на 250 процентів.

На підприємствах міста посилився процес механізації, в колгоспах і радгоспах розвиток землеробства і тваринництва відбувався на базі механізації і хімізації сільськогосподарського виробництва.

Гордістю трудящих міста є завод «Червоний промінь». До 1958 року підприємство випускало насоси для парових котлів, вугленавантажувальні машини, транспортери, підіймальні лебідки та ін. шахтне устаткування. З 1958 року завод спеціалізується по виробництву бурового устаткування, верстатів канатно-ударної дії, а також виготовляє устаткування для хімічної промисловості. У 1962 році «Червоний промінь» уперше випустив 40 нових самохідних автоматизованих бурильних установок, які дають у 6—7 разів вищу продуктивність, ніж верстати старої

[1] Газ. «Жовтневі зорі», 9 травня 1965 р.

[2] Харківський облпартархів, ф. 83, оп. 1, спр. 316, арк. 46.

Самохідна бурильна установка заводу «Червоний промінь» м. Барвінкового.

конструкції. З 1964 року завод приступив до освоєння нової бурильної установки. За роки семирічки обсяг валової продукції заводу збільшився майже втроє, а в новій п'ятирічці має зрости у 1,6 раза. Продуктивність праці зросла за семирічку на 209 процентів.

З виникненням патріотичного руху — змагання за високе звання колективів і ударників комуністичної праці — в цей рух на заводі включились 12 бригад, 5 з них уже завоювали це почесне звання. 141 робітникові присвоєно звання ударника комуністичної праці.

У січні 1964 року колектив заводу закликав інші підприємства міста боротися за звання підприємств високої культури. Тепер завод не впізнати — на його території великий фруктовий сад, квітники, декоративні дерева. На Дошці пошани — портрети передовиків і новаторів виробництва: слюсарів М. В. Кожевникова і В. У. Плиса, токарів І. А. Онищенка, Г. І. Сулименка, І. Т. Ломаки — ударників комуністичної праці, які виконують норми на 150—170 проц.; керівників бригад комуністичної праці В. М. Власенка, А. К. Кобильника та інших.

Розширились й інші підприємства міста. У 1961 році виріс новий триповерховий корпус молокозаводу. В його цехах механізовано всі виробничі процеси. Продуктивність праці зросла порівняно з 1958 роком у 1,5 раза, підвищилась заробітна плата працюючих. Робітники цеху сухого молока борються за звання колективу комуністичної праці.

Повністю електрифіковано мельзавод № 17. Завдяки механізації всіх робіт значно підвищилась продуктивність праці, зменшилась собівартість продукції. За добу підприємство випускає 120—135 тонн продукції.

У 1960 році на базі артілі «Надробуд» створено завод будівельних матеріалів. Виробництво цегли в 1965 році збільшилось у 12 раз порівняно з 1940 роком (до 6 млн. штук). Валова продукція виросла з 1951 року по 1965 рік майже в 4 рази.

Ще у 1958 році в Барвінковому було створено колгоспну будівельну організацію — міжколгоспбуд. Тільки за 1962 рік нею було збудовано 5 корівників, 5 свинарників, птахоферму, два сільські клуби, двоє дитячих ясел. Будівництво рік у рік збільшується. Високими показниками в роботі відзначається бригадир теслярів С. М. Шевченко.

Значно розширився комбінат побутового обслуговування. Він збагатився новим устаткуванням, відкрито нові цехи: пошиття і ремонту взуття, ремонту годинників, радіоприймачів, телевізорів, фотоательє.

Новий хлібозавод потужністю в 5,5 тис. тонн хліба й булочних виробів на рік став до ладу в 1961 році.

За успіхи в соціалістичному змаганні підприємств Барвінкового у 1963 році місту вручено перехідний Червоний прапор обкому КП України і облвиконкому.

Трудящі Барвінкового добилися значних успіхів і в сільському господарстві. Колгоспники подвоїли і потроїли виробництво сільськогосподарської продукції. Так, колгосп «Друга п'ятирічка», перейменований в 1950 році на колгосп ім. Калініна, у 1958 році одержав урожай зернових 19,8 цнт з га, а в 1964 році — 24,9 цнт з га. З 1965 року господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. Валовий збір зерна

в артілі збільшився майже удвічі порівняно з 1955 роком. З кожним роком зростають посіви цукрових буряків та соняшнику. Якщо в 1955 році під цукровим буряком була площа в 25 га, то в 1965 році — 285 га. Всього колгосп має 2825 га земельних угідь, з яких орної землі 2127 гектарів.

У 1950 році укрупнився колгосп ім. Леніна; він об'єднався з колгоспом ім. XVIII партз'їзду. З грудня 1955 року його очолює комуніст колишній старший механік МТС В. О. Гордієнко. Артіль має 4516 га сільськогосподарських угідь.

Біля молокозаводу у м. Барвінковому.

Колгоспи побудували за типовими проектами цегляні тваринницькі приміщення: корівники, телятники, свинарники, широкогабаритний пташник, у якому в 1964 році зимувало 6 тис. штук птиці. Споруджено водонапірні башти, у двох корівниках діють скребкові транспортери.

Після реорганізації МТС у 1958 році обидва колгоспи придбали необхідну сільськогосподарську техніку. В артілі ім. Калініна є 26 тракторів, 13 зернових, бурякових і кукурудзозбиральних комбайнів, 14 автомашин та інша сільськогосподарська техніка. В артілі ім. Леніна — 20 тракторів, 15 зернових, бурякових і кукурудзозбиральних комбайнів, 9 автомашин та інші сільськогосподарські машини.

Виросли кадри спеціалістів і майстрів високої продуктивності праці. Серед них — механізатор колгоспу ім. Калініна В. М. Нестеренко. Працюючи в колгоспі з 1939 року, вона під керівництвом комбайнера артілі Ф. Г. Плаксіна оволоділа всіма типами комбайнів: зерновими, буряковими, силосними та кукурудзозбиральними. В 1959 році В. М. Нестеренко була учасницею Виставки досягнень народного господарства СРСР, одержала бронзову медаль. Згодом Радянський уряд нагородив її медаллю «За трудову відзнаку». В 1962 році вона виростила по 45 цнт кукурудзи на площі 50 га. У 1964 році Нестеренко посіяла квадратно-гніздовою сівалкою 108 га соняшнику і 164 га кукурудзи. Закінчивши сівбу, її ланка, без затрат ручної праці, виростила по 53 цнт кукурудзи з га на площі 112 гектарів.

Серед знатних людей Барвінкового — краща доярка колгоспу ім. Леніна М. А. Белим, яка надоює понад 3 тис. кг молока від кожної корови; бригадир механізаторів колгоспу ім. Леніна комуніст І. П. Фесенко, бригада якого першою в районі завоювала звання колективу комуністичної праці, телятниця Н. М. Гаркуша, скотар А. Г. Тищенко, свинарка О. І. Прокудіна, трактористи М. І. Земляк, І. М. Осадчий, ланкова Д. М. Куплевацька, бригадири С. А. Луговий і В. М. Маяцький.

Постійно поліпшується добробут трудящих. Неподільний фонд колгоспу ім. Калініна становить 897 тис. крб. Грошові прибутки артілі ім. Леніна зросли до 781 тис. крб. у 1965 році. Господарство першим по району перейшло на грошову оплату праці колгоспників.

Економічному піднесенню Барвінкового значною мірою сприяє Донецька залізниця, яку в 1958 році було електрифіковано. По ній курсують тепер могутні електропоїзди з швидкістю понад 120 км на годину. На станцію Барвінкове прибувають добрива, лісоматеріали, машинне обладнання, відвантажуються сільськогосподарська продукція, вироби заводу «Червоний промінь».

У соціалістичному змаганні барвінківські залізничники завоювали перехідний Червоний прапор Краснолиманського відділку руху.

Місто повністю електрифіковане і радіофіковане. Шосейні шляхи і мости капітально відремонтовані. Значно поліпшилося водопостачання. Прокладено майже 9 км водопроводу, 14 тис. кв. метрів тротуарів. Побудовано новий міст на вулиці ім. Леніна. Завершується будівництво асфальтової дороги від Барвінкового до с. Великої Комишувахи.

З 1959 року в місті курсують автобуси і таксі. В Барвінківському автопарку 32 автобуси і легкових таксі, які перевозять населення не тільки по місту, але й у віддалені села. Налагоджено автобусне та авіаційне сполучення з обласним центром.

Розширилась площа зелених насаджень. На вулицях і площах висаджено більше 7 тис. декоративних і фруктових дерев, створено лісопарк площею до 40 га, в якому тільки у 1960 році посаджено 120 тис. дерев[1]. У центрі міста збудовано стадіон на 5 тис. місць. Недалеко від нього височить пам'ятник В. І. Леніну.

У місті 4 тис. житлових будинків, серед них чимало двоповерхових і триповерхових. Тільки в 1963 році 50 родин одержали нові квартири. Розширилося також індивідуальне будівництво, якому держава допомагає кредитами, будівельним матеріалом тощо.

До послуг населення — 34 магазини, 9 підприємств громадського харчування.

Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих. У 1910 році Барвінківська лікарня, яка обслуговувала 4 волості, мала всього 12 ліжок, двох фельдшерів і одну акушерку. Тепер у місті працюють 24 лікарі, 130 середніх медичних працівників. Заслуженою повагою і авторитетом у місцевих жителів користуються лікарі М. Ф. Калашник (нині пенсіонер), О. О. Сороколат, Г. О. Топчій, С. Г. Шахотін, нагороджений орденом Леніна, та інші.

Міська поліклініка розташована у двоповерховому будинку. У місті виросло справжнє медичне містечко: серед густої зелені розміщено хірургічне, терапевтичне, пологове, інфекційне відділення. У 1958 році побудовано корпус тубдиспансеру. Є аптека, дитяча консультація. Всі медичні заклади укомплектовані сучасним обладнанням.

Зросла кількість загальноосвітніх шкіл. За активною участю громадськості в 1962 році побудовано триповерхове приміщення середньої школи № 2, в 1963 році — восьмирічної школи. У Барвінковому — дві середні і три восьмирічні школи, вечірня школа робітничої молоді. Працює заочна середня школа. Понад 2650 дітей і робітничої молоді щороку заповнюють світлі, просторі класи, добре обладнані кабінети, спортивні зали учбових закладів. Багато робітників заводу «Червоний промінь» має вищу і середню освіту.

У Барвінковому близько 200 вчителів. Майже всі вони — члени товариства «Знання», яким 12 років керувала член КПРС з 1920 року В. Г. Грабовська. Великою повагою користуються ветерани народної освіти вчителі-орденоносці: В. Д. Пономарьов, М. С. Ничик, М. І. Желіховська, М. Ф. Рубан та інші.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 83, оп. 21, спр. 1, арк. 72.

Поліклініка в м. Барвінковому.

В 1963 році в Барвінковому відкрито сільське професійно-технічне училище, в якому 325 юнаків і дівчат набувають спеціальності механізатора широкого профілю.

Розширилась сітка дошкільних закладів. У Барвінковому відкрито 3 дитячі садки і 5 дитячих ясел.

На площі ім. Леніна — районний Будинок культури. У Барвінковому працюють також Будинок культури заводу «Червоний промінь», три профспілкові і три колгоспні клуби, кінотеатр «Зірка», літній кінотеатр, театр народної творчості, 10 бібліотек — профспілкових і колгоспних, планетарій.

Барвінківський будинок культури.

Діють також університети культури і здоров'я, університет для батьків.

Дитячі роки провів у Барвінковому український поет С. В. Александров. Жив тут також друг О. С. Пушкіна К. К. Данзас.

У Барвінківській двокласній сільській школі вчився М. О. Скрипник — видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави (1872—1933). 6 червня 1962 року Барвінківській середній школі № 1 було присвоєно його ім'я.

У Барвінковому жили і вчились І. І. Магда — професор Харківського зооветеринарного інституту, М. Г. Карпов — журналіст і письменник, П. Т. Андрющенко — генерал.

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 року м. Барвінкове знову стало районним центром Харківської області[1]. Місто впорядковується, генеральним планом розвитку та реконструкції передбачено дальший розвиток промисловості і всього господарства. Завод «Червоний промінь» буде значно розширено, збільшать випуск продукції харчові підприємства міста.

Для поліпшення житлових умов трудящих буде побудовано понад 50 тис. кв. метрів житлової площі. Красиві багатоповерхові будинки виростуть по вулиці Леніна, у центральній частині міста та поблизу вокзала. В заплаві річки Сухого Торця буде Парк культури та відпочинку. Він з'єднає розрізнені частини міста в єдине ціле.

Невпізнанною стане центральна площа. Її прикрасять новий адміністративний будинок і кінотеатр.

Буде збудовано кілька дитячих садків і ясел на 1130 місць, дві середні школи, школу-інтернат на 480 учнів, нову лікарню, аптеку.

Стануть до ладу новий універмаг, ресторан, дві їдальні, кафе-закусочна, домові кухні і нові магазини.

Комфортабельні автобуси курсуватимуть від вокзалу до центру міста, вони з'єднають елеватор та вулицю Тараса Шевченка з вулицею Леніна.

Ці чудові плани успішно здійснюються.

А. М. КАЛАШНИК, В. П. КАСЬЯНОВ

---

[1] З 30 грудня 1962 р., коли райони було укрупнено, м. Барвінкове входило до Ізюмського району.

* * *

Барвінківський район розташований на півдні Харківської області. Він межує з Близнюківським, Лозівським, Балаклійським, Ізюмським районами Харківської області та Олександрівським і Слов'янським районами Донецької області. Територія району — 1,4 тис. кв. кілометрів, населення — 42,3 тис. чоловік.

До його складу входять міська та 11 сільських Рад; всього тут налічується 89 населених пунктів.

На території району є 5 залізничних станцій — Барвінкове, Гаврилівка, Гусарівка, Дубове, Язикове. Автобуси курсують між Барвінковим і селами по десяти маршрутах, з'єднують район з Харковом та Ізюмом. Місто зв'язане з Харковом і повітряним транспортом.

Барвінківський район має деякі запаси корисних копалин. Біля села Курульки є невеликі поклади кам'яного вугілля. Союзне значення має Гусарівський кар'єр формовочного піску. Він займає площу розробки 87 га. Тут добувають крупнозернисті кварцеві піски. В районі є різні види будівельної сировини — вапняки, кілька сортів глини, гравій та ін., що використовуються цегельними заводами і заводом будівельних матеріалів у Барвінковому.

Найбільшими підприємствами району є завод гірничого устаткування, завод будматеріалів, мельзавод № 17 та маслозавод — всі у Барвінковому.

Основний напрям землеробства — зерно-буряковий, тваринництва — м'ясо-молочний. В районі є 18 колгоспів і 6 радгоспів (з них два племзаводи). Площа сільськогосподарських угідь колгоспів становить 66 тис. га, а радгоспів — 58 тис. га. Зокрема, посівні площі колгоспів — 50 тис. га, а радгоспів — 46 тис. гектарів.

За післявоєнні роки значно зросла матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів. Вони мають 654 трактори, 448 комбайнів, 396 вантажних автомашин і багато іншого сільськогосподарського інвентаря. Відділення «Сільгосптехніки» є в Барвінковому і на території Балаклійського району в селі Петрівському, яке теж обслуговує колгоспи Барвінківського району.

Капітальне будівництво в колгоспах здійснює Барвінківський міжколгоспбуд. Будівельникам присуджено перехідний Червоний прапор Харківського облколгоспбуду та обласної ради профспілок.

У Барвінковому діє комбінат хлібопродуктів. У Барвінковому й Гаврилівці — реалізаційні бази хлібопродуктів, у радгоспі «Соцнаступ» — станція штучного запліднення тварин, в с. Пригожому — держсортодільниця. Є ветлікарня.

Велику допомогу трудівникам села подає Барвінківська автоколона. На колгоспних ланах працює великий загін механізаторів — 621 чоловік.

Сільськогосподарське виробництво району інтенсивно спеціалізується. Так, наприклад, спеціалізація племзаводів «Іллічівка», «Степок» і радгоспу ім. Петровського — вівчарство. В радгоспах ім. Куйбишева й «Соцнаступ» розвивається переважно свинарство, радгосп «Барвінківський» — зерновий. Створюються спеціалізовані господарства по вирощуванню великої рогатої худоби на базі колгоспу «Червоний степ» (село Велика Комишуваха) і господарство по відгодівлі свиней — на базі колгоспу ім. Калініна (Барвінкове).

У 1964 році валовий збір зернових по колгоспах району становив понад 643 тис. цнт. Вони продали державі 264 тис. цнт зерна, а разом з радгоспами район засипав у державні засіки 578 тис. цнт зерна. Крім того, колгоспи зібрали і продали державі багато соняшника і цукрових буряків.

За досягнуті успіхи 119 працівників сільського господарства району в 1966 році нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них 7 чоловік орденом Леніна, 17 чоловік — орденом Трудового Червоного Прапора. Пташниці радгоспу ім. Куйбишева О. К. Панасенко присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Під керівництвом партійних організацій в районі шириться нова форма змагання — рух за комуністичну працю.

В кожному колгоспі і радгоспі є первинна партійна організація. В 16 артілях створені бюро первинних партійних організацій, а в колгоспі «Радянська Україна» — партком. Партійні організації колгоспів і радгоспів налічують 950 комуністів. В районній партійній організації — 1688 комуністів. Комсомольські організації мають 3206 членів.

У районі є 124 промтоварних, продовольчих та змішаних магазини, а також 22 підприємства громадського харчування.

Працює 16 поштових відділень, в 7 з них є телефонні підстанції. Районна ощадна каса має 16 відділень.

Барвінківський район має широко розгалужену мережу медичних, шкільних і культурно-освітніх закладів, великий загін інтелігенції.

Медичну допомогу населенню подає районна лікарня, є також дільничні лікарні в селах Гаврилівці, Курульці та в радгоспі «Барвінківський»; працюють тубдиспансер, пологовий будинок, дільнична лікарня в селі Великій Комишуваці. На території району є психіатрична лікарня, діє 37 фельдшерсько-акушерських і фельдшерських пунктів, 2 аптеки і 39 аптечних пунктів, 7 колгоспних пологових будинків. Будуються нові медичні пункти, збільшується кількість нового обладнання і санітарних автомашин. У медичних закладах працюють 28 лікарів і 251 чол. середнього медичного персоналу.

Пам'ятник загиблим у Великій Вітчизняній війні в м. Барвінковому.

У районі — 5 середніх, 21 восьмирічна і 36 початкових шкіл, школа робітничої молоді та заочна в м. Барвінковому. При деяких восьмирічках є вечірні групи. При 13 школах є інтернати, організовано 24 групи подовженого дня. Всього працює 546 вчителів і вихователів, з них 182 мають вищу освіту, 71 — незакінчену вищу, решта — середню. 19 вчителів нагороджено значком «Відмінник народної освіти».

З 1963 року в Барвінковому працює професійно-технічне училище, в якому готують кадри механізаторів для сільського господарства.

Діє Будинок піонерів. У селах і в місті є дитячі садки та ясла.

З культурно-освітніх закладів, крім районного Будинку культури та Будинку культури заводу «Червоний промінь», є 15 сільських і 8 колгоспних клубів; працюють 38 бібліотек з загальним книжковим фондом 205 тис. примірників, 17 шкільних — мають понад 38 тис. книжок.

При районному Будинку культури працюють народний університет культури та університет для батьків, створюється університет «У світі прекрасного». Діють три народні університети при Будинку культури заводу «Червоний промінь». В будинках культури і клубах працюють близько 100 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 1500 чоловік.

В районі діє 31 стаціонарна кіноустановка, 7 кінопересувок, 9983 радіоточки, багато радіоприймачів і телевізорів.

Передова пташниця радгоспу ім. Куйбишева Герой Соціалістичної Праці О. К. Панасенко була делегатом XXIII з'їзду КПРС. В роботі XXIII з'їзду КП України як його делегати брали участь доярка колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС В. Д. Євтченко і перший секретар райкому партії М. І. Ткаленко.

Видається газета «Жовтневі зорі», орган Барвінківського РК КП України і районної Ради депутатів трудящих.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БАРВІНКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БОГОДА́РОВЕ (стара назва — Плішеєве) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і залізничної станції Барвінкове. Населення — 528 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Григорівка, Малолітка, Миколаївка, Надеждівка, Петрівка, Погонівка, Федорівка.

У селі—колгосп «Червоний авангард», який має 1,9 тис. га землі.

Школа, бібліотека, клуб.

Село виникло в першій половині XIX століття. Належало генералові, що програв його в карти. Новий власник назвав село Богодаровим.

У Богодаровому народився П. Р. Потапенко, учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції; за героїзм, проявлений на фронтах громадянської війни, його нагороджено золотою зброєю.

На території сільради проживають Герої Соціалістичної Праці О. В. Ємець — один з організаторів колгоспного руху, нині пенсіонер (с. Григорівка) та О. К. Панасенко — пташниця радгоспу ім. Куйбишева (с. Погонівка).

ВЕЛИ́КА КОМИШУВА́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і залізничної станції Барвінкове. Населення — 1177 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Барабашівка, Велика Гаражівка, Круто-Берестівка, Мала Гаражівка.

У Великій Комишувасі є два колгоспи: «Червоний хлібороб», що вирощує зернові і технічні культури, та «Червоний степ» — м'ясо-молочного напряму. Обидві артілі мають понад 9 тис. га землі.

У селі — середня школа, 4 бібліотеки, 2 клуби.

Село виникло в 1760 році.

В околицях Великої Комишувахи виявлено рештки неолітичного поселення (V тисячоліття до н. е.), група курганів періоду бронзи (III—II тисячоліття до н. е); тут розкопано 35 поховань та кілька курганів кочівників (X—XI ст. н. е.), на двох з них стояли кам'яні баби.

ГАВРИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Домасі, за 18 км від районного центру. Населення — 1128 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Африканівка, Богданове, Котовка, Новобогданове, Новопригоже, Соцнаступ, Степове, Червона Зоря.

У селі розташована 5-а бригада колгоспу «Родина».

Є 2 школи: середня (при ній — інтернат) та початкова, бібліотека, клуб.

Гаврилівка виникла в другій половині XVIII століття. В роки громадянської війни поблизу села діяв партизанський загін. Під час Великої Вітчизняної війни тут також діяв партизанський загін, організатором якого був І. І. Крайній.

В радгоспі «Соцнаступ» працює агрономнасіннєвод М. М. Губіна — Герой Соціалістичної Праці.

ГРУШУВА́ХА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від райцентру, на березі річки Береки. Населення — 1119 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільне Життя, Корбівка, Степок та Червона Гірка.

У селі розташований колгосп «Грушуваський», який має 4,6 тис. га землі. Вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво.

Є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 300 місць.

Слобода Грушуваха заснована в кінці XVII століття як козацький форпост для захисту від наскоків татар. Входила до Ізюмського полку, що брав участь у боротьбі із шведами (1709 р.) та французами (1812 р.). В роки громадянської війни в селі діяв партизанський загін. Білогвардійці закатували багатьох жителів села, зокрема П. X. Підмогильного, Терентія Жадана та двох його синів-червоноармійців закопали живцем.

ГУСА́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Сухого Торця, за 11 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 1466 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Василівка, Веселе, Іванівка, Нікополь, Червона Зоря.

У Гусарівці розташована друга бригада колгоспу «Радянська Україна» (центр в с. Нікополі), який має 5,7 тис. га землі, пилораму, цегельний завод, майстерню по ремонту сільськогосподарських машин. Тут є кар'єр кварцевих пісків потужністю 34 тис. куб. м на рік.

Сільська школа має вечірнє та заочне відділення, є бібліотека, клуб.

Село засноване у 1800 році.

У роки Великої Вітчизняної війни багато селян було в партизанському загоні М. К. Бородіна. Серед них 14-річний розвідник і підривник Коля Зелений (с. Нікополь). Прикриваючи відхід групи після знищення складу боєприпасів у с. Шидловці, Коля потрапив до рук фашистів, був відправлений до концентраційного табору, де й загинув 25 лютого 1944 року.

В бою за визволення с. Веселого загинув Герой Радянського Союзу В. К. Харазія.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Береки, за 36 км від районного центру. Населення—203 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільне, Іванівка, Катеринівка, Мар'їВка, Пантелієва Балка, Секретарівка, Стара Семенівка, Українка, Червона Балка.

У селі—колгосп ім. Ілліча, який має 4,6 тис. га землі, пилораму, майстерню по ремонту сільськогосподарських машин.

При Дмитрівській школі — заочне відділення; є бібліотека, клуб.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на вододілі річок Сухого Торця і Береки, за 15 км від районного центру та за 9 км від залізничної станції Язикове. Населення — 151 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Біликів Колодязь, Велика Андріївка, Грушуваське, Жовтневе, Молошне, Новопілля, Семиланне, Ставкова Балка, Успенівка, Червона Поляна, Червоне, Ясна Поляна.

В Іванівці розташований радгосп «Барвінківський». Господарство має 12,5 тис. га землі. Директор радгоспу В. С. Михайлов — Герой Соціалістичної Праці.

У селі — восьмирічна та дві початкові школи, бібліотека, клуб; лікарня, аптека.

У травні 1942 року біля села відбувся запеклий бій 96-го окремого саперного батальйону з гітлерівцями, в якому загинуло близько 300 радянських воїнів. У квітні 1962 року піонери знайшли на місці бою прапор батальйону та деякі документи. Ці бойові реліквії відправлено до Ленінградського військово-інженерного історичного музею.

МЕЧЕБИ́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Бритая, за 45 км від районного центру. Через село проходять шляхи Лозова — Ізюм і Мечебилове — Барвінкове. Населення — 792 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Крута Балка, Федорівка, Червона Нива, Червоний Шпиль, Шевченко.

У Мечебиловому — колгосп «Іскра», що має 6700 га земельних угідь. Його господарчий напрям — зерно-м'ясо-молочний. У 1957 році за високі врожаї ланкова О. О. Карнаух удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. За успіхи у вирощенні цукрових буряків колгосп з 1954 по 1958 рік був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

В селі є середня школа, клуб, 2 бібліотеки, діє лікарня на 50 ліжок.

Село засноване в XVIII столітті.

В околицях Мечебилового розкопано 4 кургани і виявлено 20 поховань, з них 19 належать до епохи бронзи (III—II тисячоліття до н. е., ямна і катакомбна культура) і одне досарматських часів (II століття н. е.).

НО́ВА ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Гусарівка. Населення — 534 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Вірнопілля, Григорівка, Дібровне, Дмитрівка, Іллічівка, Карнаухівка, Курулька, Нова Іванівка, Нова Комишуваха, Новоселівка, Пашкове.

На території сільради розташоване спеціалізоване племінне господарство «Іллічівка», що розводить овець породи прекос. У Новій Дмитрівці — ферма № 2, за якою закріплено 4,6 тис. га землі.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня.

Жителька села Н. Топчій в роки війни переховувала партизанів В. П. Моргуна та В. Н. Колісниченка. У Новій Дмитрівці встановлено пам'ятник полеглим воїнам Радянської Армії.

НО́ВА МИКОЛАЇ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 27 км від районного центру. Населення — 432 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Кагадіївка, Нова Семенівка, Норцівка, Павлівка Перша,Ряднівка, Червоний Лиман.

У селі розташований колгосп «Дружба», який має 3,8 тис. га землі; пилорама, майстерня по ремонту сільськогосподарських машин.

У Новій Миколаївці — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Засноване село у 1897 році.

У с. Червоному Лимані народився І. К. Сова — льотчик-винищувач, Герой Радянського Союзу.

ПОДО́ЛІВКА — село, центр Данилівської сільської Ради. Розташована на річці Сухому Торці, за 8 км від районного центру і за 1 км від залізничної станції Язикове. Населення — 660 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Архангелівка, Благодатне, Данилівка, Мало-Андріївка, Олександрівка, Федорівка, Язикове.

Колгосп ім. XXII партз'їзду, одна з бригад якого розташована у Подолівці, має 4,6 тис. га землі.

У селі — восьмирічна школа.

За переказами, у першій половині XIX століття село називалося Степанівкою. У 1848 році поміщик переселив сюди 20 кріпацьких сімей, що виграв у Подоліна, і назвав це село Подолівкою.

У с. Данилівці народився письменник Г. П. Данилевський (1829—1890 рр.).

ПРИГО́ЖЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 22 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Гаврилівка. Населення — 547 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Іванівка, Ковалівка, Малинівка.

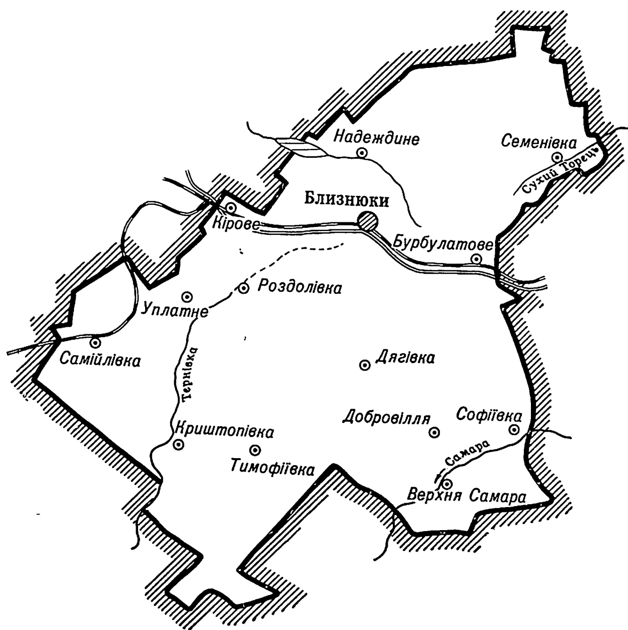
У селі розташований колгосп «Родина», який має 5,7 тис. га землі. Вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво. За рівнем механізації сільського господарства — артіль перша в районі. В артілі є олійниця, майстерня по ремонту сільськогосподарських машин.

У Пригожому — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село виникло після реформи 1861 року.

Під час революції 1905—1907 рр. відбувся виступ селян, в якому брали участь Д. Д. Сокіл, С. Дяченко, Г. О. Бурлай. Керував виступом П. П. Гирич, робітник з Донбасу. Активні учасники виступу були заарештовані, П. П. Гирича засудили на 12 років заслання.

БЛИЗНЮКІВСЬКИЙ РАЙОН

БЛИЗНЮКИ

Близнюки — селище міського типу, центр Близнюківського району і центр Близнюківської селищної Ради, якій підпорядковано населені пункти Водяне, Всеволодівка, Ганно-Рудаєво, Дмитрівка, Інтернаціональний, Ладний, Лукашівка, Миролюбівка, Садове. Селище розташоване за 163 км на південь від м. Харкова. Залізнична станція на лінії Харків — Ростов-на-Дону. Населення — 7100 чоловік.

Поселення Близнюки виникло під час прокладання Курсько-Харківсько-Азовської залізниці у 1868—1869 роках, яка пройшла через територію теперішнього району. Спершу тут була збудована залізнична станція, яка мала назву Надеждино. У 1903 році вона згоріла. Через два роки споруджено нову станцію, яку названо Близнюки. Недалеко від станції височать дві козацькі могили — свідки боротьби з татарськими ордами. Вони схожі одна на одну. Звідси, як розповідають старожили, пішла назва станції.

На кінець XIX століття біля станції виникає невеличкий населений пункт, в якому налічувалося 15 житлових будинків.

Першими поселенцями були залізничники. Слідом за ними тут оселюються селяни з навколишніх сіл, з'являються торговці, яких приваблював перш за все родючий чорнозем. Вони спорудили тут хлібні амбари, які наповнювали за безцінь купленим хлібом.

Близнюки стають важливим пунктом по вивезенню зерна та інших сільськогосподарських продуктів у різні міста Росії. Село рік у рік розширюється. У 1905 році тут зросло число житлових будинків, були споруджені нові хлібні амбари, два парові млини, олійницю, відкрито кілька крамниць.

Темним і безпросвітним було життя робітників. Умови праці на підприємствах були важкі. Робочий день тривав 12—14 годин, оплата була низькою. Та й мізерні заробітки зводились нанівець різними штрафами.

Близнюківські робітники вели боротьбу проти експлуататорів. Коли у Москві почалося збройне повстання в грудні 1905 року, його хвиля докотилася і до

Близнюків. Залізничники станції влаштували мітинг, на якому підтримали героїчну боротьбу робітників Красної Пресні. Вони припинили на кілька днів роботу і закликали всіх робітників та селян Близнюків і навколишніх сіл вести боротьбу за свої права, за повалення царизму.

Велику політичну роботу серед залізничників проводив член РСДРП К. Є. Скринник, який приїхав сюди із Синельникового в 1908 році. Під його керівництвом на станції відбувалися мітинги, на яких обговорювалися питання про події, що розгортались у Росії, поширювалися більшовицькі листівки та література.

Під час проведення столипінської аграрної реформи навколо Близнюків виникли невеликі хутори: Отрожки, Дяченки, Фисуни, Саксаганівка. Село з кожним роком зростало. Досить швидко збільшувалося його населення, головним чином, за рахунок залізничників, робітників млинів. У 1910 році в Близнюках створено агробазу. Тут можна було взяти на прокат плуг, борону, сівалку, молотарку. Але користуватися цими знаряддями могли тільки багатії. Для бідних селян вони були недоступними, бо за прокат треба було платити чималі гроші.

Великий Жовтень приніс радість і щастя для робітників та селян. Млини, олійниця та інші підприємства були націоналізовані, селяни одержали землю.

У роки громадянської війни в селі точилася запекла боротьба. Кайзерівські війська, контрреволюційні націоналістичні банди і денікінці пограбували жителів Близнюків, зруйнували промислові підприємства, нещадно розправлялися з радянськими активістами. Незважаючи на звірства окупантів, мешканці села вели боротьбу проти них. Частини Червоної Армії в грудні 1919 року остаточно визволили Близнюки від денікінців. У селі було створено ревком, який очолив К. Є. Скринник.

Наприкінці травня 1920 року в селі було створено Комітет незаможних селян, який очолив місцевий активіст М. А. Коруменко. Комнезам розподіляв землю між безземельними та малоземельними селянами, подавав допомогу сім'ям червоноармійців і найбіднішому селянству.

Широку роботу по зміцненню Радянської влади проводив партійний осередок, який виник у 1922 році. З кожним днем зростав авторитет і вплив комуністів.

На початку січня 1923 року в партосередку налічувалося 13 членів партії та 3 кандидати в члени партії.

За новим адміністративно-територіальним поділом, затвердженим ВУЦВК 12 квітня 1923 року, було утворено Близнюківський район, до якого ввійшли Рудаївська та Самойлівська волості. З цього часу Близнюки стали районним центром. Відкрилась нова сторінка в історії села. Швидкими темпами починає зростати продуктивність млинів, олійниці, які було реконструйовано і розширено, виникають нові підприємства по переробці сільськогосподарської продукції.

Відбулися значні зміни і в культурному житті: було відкрито райсільбуд, бібліотеку, середню школу. У райсільбуді демонструвалися кінофільми, відбувалися концерти, читання лекцій та доповідей, обговорювалися художні твори. Комуністи та комсомольці розгорнули велику роботу по ліквідації неписьменності. Їх праця увінчалася успіхом. До 10-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції було ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Велику виховну і організаторську роботу серед трудівників села проводили районні партійна та комсомольська організації, які йшли в авангарді боротьби за успішне розв'язання завдань соціалістичного будівництва.

25 серпня 1930 року вийшов перший номер районної газети «Червона Зірка». З 1931 року ця газета виходить під назвою «До нового життя», а з 29 вересня 1933 року — «Більшовик».

У 1930 році в Близнюках створено машинно-тракторну станцію, в якій налічувалося 44 трактори[1].

---

[1] ЦДАЖР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 23.

Щоб опанувати техніку, потрібні були знання. Комуністи МТС на чолі з директором В. М. Резніком і секретарем партосередку Г. М. Пєхотіним організували при машинно-тракторній станції та в колгоспах району курси трактористів. У Близнюках ще й тепер працюють механізатори, які на зорі колективізації після закінчення курсів сіли за кермо трактора. Це Ф. Ф. Стригунов — нині слюсар, на грудях якого сяє орден Леніна, В. О. Шаповал — слюсар відділення «Сільгосптехніка», С. І. Куряченко — завідуючий гаражем відділення «Сільгосптехніка» та ін. Вони внесли значний вклад у піднесення і зміцнення артільних господарств району.

Нові, соціалістичні перетворення у Близнюках, колективізація в районі відбувалися у гострій класовій боротьбі з куркулями, які тероризували населення, убивали партійних і радянських активістів, знищували колгоспні посіви, псували знаряддя і машини. Так, у 1930 році вони зіпсували в МТС 10 тракторів. Від куркульської руки загинув член буксирної бригади Гаркуша. 1 листопада 1931 року куркуль Кіпкало пострілом з мисливської рушниці вбив голову колгоспу «П'ятирічка» Ф. Федорчука. 7 грудня у Близнюках відбулася виїзна сесія Дніпропетровського міжрайонного суду, яка розглянула цю справу. Вбивця був засуджений до найвищої міри покарання — розстрілу.

Куркулі вдавалися не тільки до терору, а й пробиралися в радянські і партійні органи і підступно шкодили Радянській владі. Щоб викрити замаскованих ворогів, які намагалися пролізти в партію, комуністи мобілізували широку громадськість. Прізвища осіб, які вступали в партію, друкувалися у районній газеті. Лише після схвальних відгуків трудящих бюро райкому партії затверджувало рішення партійного осередку.

Йдучи назустріч 14-м роковинам Великого Жовтня, трудящі Близнюків виступили ініціаторами збирання коштів на підводний човен «Войовничий безвірник», літак «Колгоспниця України» та дирижабль ім. Ворошилова. Жінки Близнюків зібрали на літак 500 карбованців.

Трудящі села були ініціаторами й інших починань. Залізничники станції Близнюки першими в районі включилися у змагання за гідну зустріч XVII з'їзду ВКП(б) та XII з'їзду КП(б)У. Вони взяли нові підвищені зобов'язання і успішно перетворювали їх у життя. Черговий по станції Кривомазг, ставши на ударну вахту, добився скорочення простоїв поїздів та вантажних вагонів.

Значних успіхів добилися механізатори Близнюківської МТС, число яких зросло до 100 чоловік. У 1932 році вони обслуговували 28 колгоспів, обробляючи 36,5 тис. га землі. У машинно-тракторній станції, яка налічувала 62 трактори, було організовано 2 буксирні бригади. Вони допомагали відстаючим господарствам у проведенні весняних польових робіт. Найбільшу допомогу було подано колгоспам Олександрівської і Якимівської сільрад.

З року в рік зростав обсяг робіт, які виконували механізатори МТС. У 1935 році на кожний 15-сильний трактор вироблено в переведенні на м'яку оранку по 500 га ріллі, а трактористи Я. Коваль і Г. Денисенко — по 658 га. Кожним комбайном зібрано по 296 га зернових; передові комбайнери Семирульник, Боровський і Зубков — по 300 га. Це були успіхи, яких раніше не знали в районі. В цьому ж році МТС значно поповнилася новою технікою, одержавши 11 тракторів, 20 комбайнів, 3 автомашини.

5 травня 1933 року — в День радянської преси — вийшов перший номер газети «Більшовицький стерновий», орган політвідділу Близнюківської МТС. Газету передплачувало 1200 колгоспників і механізаторів. Редакція мала сількорівський актив, який налічував 140 чоловік. Газета мобілізувала колгоспників і механізаторів на боротьбу за здійснення завдань партії та уряду по дальшому розвитку сільського господарства. На її сторінках висвітлювалися питання економіки артільного виробництва, досвід передовиків, про діяльність сільських партійних організацій, масово-політичну і культурно-освітню роботу на селі, в тракторних бригадах.

Велику роботу по організаційно-господарському зміцненню колгоспів району, вихованню колгоспного активу, зміцненню сільських партійних організацій, комуністичному вихованню трудівників провів політичний відділ Близнюківської МТС.

Ось один із прикладів. У травні 1934 року на садибі МТС було організовано першу районну сільськогосподарську виставку, на якій демонструвались досягнення колгоспів, окремих селянських господарств, шкіл району. Понад 2000 експонатів виставки були розміщені у відділах рільництва, садівництва, городництва, бджільництва, тваринництва, кустарних виробів тощо. У політичному та бібліотечному відділах відвідувачі знайомилися з сільськогосподарською літературою, формами і методами агітаційно-масової і культурно-освітньої роботи, яку проводив політвідділ МТС. Сільськогосподарська виставка, організована в МТС, справила велике враження на селян.

На виробничій нараді в радгоспі ім. XVII партз'їзду. Село Садове. 1934 р.

Партійні організації Близнюків створили широку сітку партійно-політичної освіти. В 1932 році тут працювало 12 політгуртків: при МТС, сільраді, залізничній станції, млині. Місцеві партійні організації зростали в значній мірі за рахунок слухачів, які закінчили школи політграмоти.

З кожним роком розквітали Близнюки. Протягом першої п'ятирічки тут виросли нові квартали житлових будинків, які розкинулися обабіч залізниці, культурні і громадські будівлі. В 1935 році у селищі було споруджено нову простору лікарню з пологовим відділенням, поліклінікою, дитячою консультацією, санітарною станцією. У поліклініці відкрито рентгенівський і зубний кабінети, обладнані найновішою медичною апаратурою.

В передвоєнні роки у Близнюках споруджено новий Будинок культури, середню школу, приміщення ветлікарні, райконтори зв'язку, райспоживспілки, а також універмаг, продовольчі магазини.

Чимало змін сталося у Близнюках за роки Радянської влади не тільки в господарській діяльності людей, а й в їх духовному житті. У селі виросли нові люди, які самовіддано трудилися над здійсненням завдань соціалістичного будівництва. В 1935 році за сумлінну і невтомну працю багатьох трудівників Близнюківського району було нагороджено орденами і медалями.

За роки перших п'ятирічок у Близнюках виросла місцева промисловість. Тут працювали молокозавод, цегельня, райпромкомбінат і райхарчокомбінат. Зросло число робітників і службовців. За переписом 1939 року населення Близнюків становило 2276 чоловік.

З початком Великої Вітчизняної війни близнюківці, як і весь радянський народ, стали на захист рідної Вітчизни, помножили свої трудові зусилля. Районна партійна організація стала справжнім бойовим штабом перебудови життя і праці населення на воєнний лад. Під її керівництвом було успішно проведено мобілізацію до Червоної Армії. Все майно колгоспів, МТС евакуйовано в східні райони

країни. Виконуючи свій обов'язок перед Батьківщиною, понад 50 жителів села пішли в загони по знищенню ворожих десантників.

Коли ворог був уже на підступах до м. Лозової, туди прибув батальйон народного ополчення Близнюківського району. Зайнявши оборонний рубіж, ополченці почали відбивати ворожі атаки. Батальйон знищив понад 60 фашистських солдатів і офіцерів, захопив 9 кулеметів, 7 автоматів, 16 ящиків з гранатами, 100 гвинтівок, 2 радіостанції тощо[1].

12 жовтня 1941 року гітлерівські орди захопили Близнюки. Але і в період окупації близнюківці продовжували боротьбу проти ворога, саботуючи його заходи. Ось один з прикладів: місцевого жителя П. Р. Володченка німці примусили відремонтувати водокачку. Пустити її в дію, звичайно, можна було за кілька днів. Але радянський патріот ремонтував її два з половиною місяці. Володченко також переховував удома бійців Червоної Армії, що потрапили в оточення. Нині в нього як дорогі реліквії зберігаються їх листи. Ось що писав Володченку капітан Г. Б. Чудневський: «У жовтні 1941 року, коли я попросився до вас переночувати, ви без вагань впустили мене, нагодували, перев'язали рани. Три дні я жив у вас. А потім ви знайшли мені гвинтівку, і я продовжував боротьбу проти німецько-фашистських окупантів». П. П. Гнатько переховувала чотирьох солдатів, а А. М. Козаренко підібрала трьох поранених, вилікувала їх і переправила через лінію фронту.

Весною 1942 року в Близнюках почала діяти підпільна комсомольська група, організатором якої був майстер Лозівського вагонного депо О. І. Немченко.

До групи підпільників входили слюсар вагонного депо Л. З. Янко, офіцер Червоної Армії І. П. Мезенцев, політпрацівник 57-ї армії В. Г. Ахундов, житель Близнюків комуніст Р. А. Торбін і інші. Через деякий період партійно-комсомольська група переросла у велику підпільну організацію.

Одним з найактивніших бійців підпілля був Велі Гусейн Ахундов — до війни член ЦК КП Азербайджану, депутат Верховної Ради Азербайджанської РСР, а на фронті — комісар батальйону 57-ї армії. Вирвавшись з оточення, Ахундов продовжував боротьбу у Близнюках. За допомогою підпільників його було забезпечено документами на ім'я Олександра Гасанова, влаштовано на роботу в Близнюківську земельну управу.

З ініціативи Ахундова у селі Надеждине в хаті підпільниці Валентини Белушенкової для шефа районної управи Ангальта було організовано обід. Фашиста напоїли до безтями, забрали в нього печатку і проштампували чисті бланки перепусток, за допомогою яких згодом вдалося врятувати багатьох військовополонених[2].

Близнюківські підпільники діставали для голодуючого населення хліб, розповсюджували листівки, зривали заходи фашистів. Члени організації Галина Сулима, Людмила Слюсарчук та інші вбили вартового біля складу боєприпасів і взяли звідти кулемет, 10 гвинтівок та 2 тис. патронів.

В травні 1943 року підпільну комсомольську організацію очолив представник Харківського обкому комсомолу Микола Гонтаренко. У цей період в ній налічувалося понад 60 чол., в т. ч. 3 члени партії і 20 комсомольців. Підпільники збирали

Перевірка готовності причіпних знарядь до весняних польових робіт у радгоспі ім. XVII партз'їзду. 1934 р.

[1] П. М. Балковий. Народне ополчення Радянської України. К., 1961, стор. 84.

[2] В. Милюха. Шаги в бессмертие, Х., 1964, стор. 108.

і передавали командуванню Червоної Армії та партизанським загонам відомості про склад військ і техніку ворога, зривали відправку хліба до Німеччини, забезпечували продовольством партизанські загони. Так, наприклад, внаслідок диверсії, проведеної транспортною групою, перегін Близнюки — Дубово — Гаврилівка був виведений з ладу на 18 годин.

Тривалий час фашисти не могли розкрити комсомольське підпілля. Вони взяли під постійний нагляд сім'ю Миколи Гонтаренка, арештували його батька Олексія Митрофановича. Гітлерівці закатували О. М. Гонтаренка, але нічого не дізналися про сина, товаришів. Лише з допомогою місцевих зрадників їм вдалося напасти на слід підпільників. Гестапівці схопили Г. А. Сулиму, В. Н. Складнєву, Н. В. Трохименко, Р. А. Іщенко і багатьох інших. Над ними вчинили звірячу розправу. В цей час загинув і комуніст А. Р. Торбін, директор Близнюківського млинзаводу, який був залишений для підпільної роботи. З 1931 по 1937 рр. він працював директором Близнюківської МТС.

Наймолодший учасник Близнюківської підпільної комсомольської організації Юрко Старостін, замордований гітлерівськими загарбниками в лютому 1943 р.

Серед патріотів, замордованих фашистами, був наймолодший учасник підпілля Юрко Старостін. У своєму звіті керівник організації М. Гонтаренко повідомляв: «В останній час у нашій Близнюківській групі загинув 15-річний член організації Юрко Старостін, полум'яний радянський патріот, який усім єством ненавидів фашистське поневолення... Юрій був у курсі всіх справ. Він же доставляв відомості про заховану зброю, знав усіх до одного товаришів, але жодного слова не добилися від нього окупанти. Помер як герой...»[1]. А ось що пише про свого сина М. Ф. Старостіна: «9 лютого 1943 року біля Саксаганівського хутора знайшли труп Юри, його ледве можна було впізнати. Він був страшенно знівечений. Все тіло посічене, мабуть шомполами. Нігті на ногах зірвані, руки викручені з суглобів... Минуло багато років від тих страхітливих подій, а я не можу забути його слів: „Я витримаю!“. І я певна, що він витримав, не виказав нікого, не зрадив Батьківщину...»[2].

Уродженці Близнюків мужньо боролися проти ворога і на фронтах Великої Вітчизняної війни. Понад 140 жителів села за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. Понад 150 близнюківців не повернулися з війни. Вони загинули в боях за незалежність рідної Вітчизни.

У вересні 1943 року Близнюки були визволені від німецько-фашистських загарбників. Відступаючи під ударами радянських військ, фашисти зруйнували МТС, Будинок культури, школу, багато інших споруд.

Після визволення села його жителі, не гаючи часу, взялися за відбудову зруйнованого окупантами господарства, щоб поставити його на службу фронтові. Комсомольці й молодь виступили ініціаторами збору коштів на спорудження літака «Комсомолець Близнюківщини». Вони зібрали близько 120 тис. крб. Радянський уряд надіслав комсомольцям району з приводу цієї події привітання і побажав успіхів у відбудові зруйнованого господарства. На кінець 1947 року промислові підприємства села були не тільки повністю відроджені, але й значно перевершили довоєнний рівень виробництва. Наступного року від Лозівської ТЕЦ до Близнюків було підведено лінію електропередачі, що значно поліпшило енергопостачання підприємств.

За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства і місцевої промисловості багато трудівників району в 1947 році було нагороджено орденами і медалями.

---

[1] Газ. «Зірка», 22 лютого 1963 р.
[2] В. Милюха. Шаги в бессмертие, стор. 97.

Секретар райкому партії Г. А. Турбай, завідуючий райземвідділом І. Г. Гетьманенко, головний агроном райземвідділу Б. В. Бокарєв, директор МТС В. Д. Рибалко, механік МТС І. О. Євтушенко, голови колгоспів «Перемога» та ім. Петровського К. Я. Доля і П. Т. Зеленський та ланкова колгоспу «ВЧК-ДПУ» О. О. Харитонова були удостоєні найвищої урядової нагороди — звання Героя Соціалістичної Праці.

Між трудівниками Близнюківського району і Куйбишевського району Таджицької РСР розгорнулося соціалістичне змагання. Воно відіграло значну роль у дальшому піднесенні господарства Близнюківського району.

У 1956 році Близнюківський район і машинно-тракторна станція були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Понад 80 її учасників були нагороджені золотими і срібними медалями, Дипломами I й II ступенів, цінними подарунками. Райвиконком премійовано автомашиною і Дипломом II ступеня, а МТС — радіоустановкою.

Після реорганізації МТС утворено об'єднання «Сільгосптехніки», яке перетворилося у справжнє механізаторське містечко. Всі будівлі тут цегляні, споруджені за типовим проектом. До послуг ремонтників — клуб, бібліотека, їдальня, крамниця. Навколо садиби закладено сад, споруджено ставок. Тут працює 220 чоловік.

Районне об'єднання «Сільгосптехніки» в 1965 році продало колгоспам 36 тракторів, 67 комбайнів, 25 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки на загальну суму 5600 тис. карбованців.

Об'єднання «Сільгосптехніки» має свою потужну виробничу і ремонтну базу. Тут налічується 65 вантажних автомашин, 5 пересувних автомайстерень. В 1965 році стала до ладу потокова лінія по ремонту гусеничних тракторів. Щороку при об'єднанні «Сільгосптехніки» на курсах готують трактористів, комбайнерів, шоферів та інших спеціалістів для села. Ремонтники районного об'єднання «Сільгосптехніки» першими у Близнюках завоювали почесне звання ударників комуністичної праці. Це комуністи слюсарі С. П. Салій, В. О. Шаповал, О. Ю. Карпенко та інші. Нині за почесне звання ударників комуністичної праці борються 50 механізаторів. У 1965 році при райоб'єднанні «Сільгосптехніки» організовано науково-технічне товариство, членами якого стали понад 30 механізаторів. Мета його — популяризувати технічні досягнення і передовий досвід, допомагати впроваджувати їх у виробництво.

У Близнюках розташовано радгосп по відгодівлі великої рогатої худоби, а також свиней, овець, кролів. Він створений у 1948 році на базі «Заготскоту». Це господарство має понад 180 га орної землі, 4 трактори, 3 комбайни, 2 автомашини, зерносховище, тваринницькі ферми.

З року в рік радгосп збільшує виробництво м'яса. Якщо в 1948 році тут було відгодовано 160 свиней, то у 1960 році — понад 3200 голів. Собівартість центнера м'яса становила 72 карбованці.

Ще кращих успіхів було досягнуто в 1964 році. Працівники радгоспу відгодували 5 тис. голів свиней, 500 голів великої рогатої худоби, 27 тис. кролів. Тільки за рахунок дорощування свиней державі здано 2100 цнт м'яса. Господарство одержало понад 138 тис. крб. прибутку. Робітники радгоспу добиваються збільшення врожайності зернових культур. Вони щороку збирають з кожного гектара по 18—20 цнт вівса і ячменю, 25—30 цнт зерна кукурудзи.

У майстерні Близнюківського відділення «Сільгосптехніка».

В господарстві трудиться багато ударників комуністичної праці. Серед них свинарки Н. А. Грушак, О. В. Липова, О. В. Войтюк та інші, які добиваються щодобового приросту живої ваги кожної тварини по 500—600 грамів. Парторганізація радгоспу мобілізує робітників господарства на дальше піднесення господарства, збільшення виробництва тваринницької продукції.

За післявоєнні роки Близнюки стали невпізнанними; село розширило свої межі, виросли нові вулиці, громадські і житлові будинки. В липні 1957 року Близнюки було віднесено до категорії селищ міського типу. Тут працює ряд підприємств місцевої промисловості. Найбільшим з них є маслозавод, який виріс на пустирі. У 1953 році завод дав першу продукцію, переробивши 8320 тонн молока. Всі цехи обладнано новою технікою: діє потокова лінія Мілешина, придбано новий сепаратор. Виробнича потужність підприємства з 1953 року збільшилась у три рази, поліпшилась якість продукції. Щозміни завод переробляє 120 тонн молока. Всі робітниці маслоцеху борються за звання ударника комуністичної праці. Завод виробляє масло, кефір, сметану, сир лиманський, морозиво та інші молочні продукти.

На місці колишньої невеличкої олійниці виросли нові корпуси харчокомбінату. В 1959 році вступив у дію олійний цех з гідравлічним пресом. Щодоби тут переробляється вісім тонн соняшнику. Вихід олії доведено до 33 проц. У 1960 році став до ладу новий хлібозавод, який щодня випікає 25 тонн хліба. Тут всі виробничі процеси механізовані. В 1964 році здано в експлуатацію вальцьовий млин. Він щодоби переробляє 25 тонн зерна.

У 1957 році вся валова продукція харчокомбінату становила 30 тис. крб. (у новому грошовому обчисленні), а в 1965 році — 1,5 мільйона карбованців. Виробнича база цього підприємства з кожним роком розширюється. Змонтовано нові установки по переробці проса і гречки. Колектив харчокомбінату налічує 65 робітників і спеціалістів. Їх боротьбу за досягнення нових трудових успіхів очолює партійна організація, яка об'єднує 11 комуністів. Вона організувала серед робітників змагання за звання колективу комуністичної праці.

Все більше розширюється господарство Близнюківського хлібоприймального пункту. Окупанти зруйнували тут всі приміщення. Нині обабіч шляху, що веде на Лозову, височать зерносховище і 14 амбарів. У гарячу пору жнив з усього району йдуть сюди валки автомашин з хлібом нового врожаю. Щодня пункт приймає понад 3 тис. тонн зерна. Всі процеси роботи тут виконують механізми, з допомогою яких кожну годину розвантажується і навантажується 200 тонн зерна. На пункті обладнано 2 стаціонарні і 3 пересувні сушарки, діє 8 потужних зерноочисних машин тощо. У 1964 році збудовано нову потокову лінію. Всі механізми приводяться в дію з допомогою електроенергії, яку селище одержує від державної електромережі.

Невпізнанною стала й станція Близнюки. За роки Радянської влади вона повністю реконструйована і оснащена новою технікою. Рік у рік зростає вантажооборот. Щороку на станцію надходить понад 7 тис. тонн вантажів, а відправляють звідси понад 40 тис. тонн. У 1964 році колектив станції Близнюки завоював перше місце у змаганні серед станцій Донецької магістралі. Тепер залізничники борються за звання колективу комуністичної праці.

Дедалі змінюється зовнішній вигляд селища. Нині йде будівництво нових приміщень райкому партії і райвиконкому, комбінату побутового

В одному з цехів Близнюківського маслозаводу.

На хлібозаводі у с. Близнюках.

обслуговування, елеватора, кількох комунальних житлових будинків. Новобудови стали невід'ємною частиною пейзажу селища.

Великий обсяг будівельних робіт у селищі і колгоспах району здійснює Близнюківський «Міжколгоспбуд», який за вісім років існування спорудив у районі десятки добротних тваринницьких ферм, житлових і виробничих приміщень. У 1964 році близнюківські будівельники посіли третє місце в області серед міжколгоспних будівельних організацій.

«Міжколгоспбуд» створив свою власну виробничу базу. На зміну дерев'яним конструкціям на будівельні майданчики надходять залізобетонні власного виробництва. 16 автомашин щодня підвозять сюди вантажі. Тут працює понад 200 будівельників. На цегельному заводі стала до ладу нова піч потужністю 3 мільйони штук цегли за сезон. У майстернях встановлено 3 пилорами, деревообробні верстати та інше устаткування. Механізми прискорюють темпи будівництва, сприяють зниженню собівартості робіт, підвищенню продуктивності праці.

У 1965 році житловий комунальний фонд селища збільшився майже вдвоє. Переважна більшість мешканців за останні 5 років переселилася в нові добротні будинки. Тільки індивідуальними забудовниками споруджено 220 будинків, тобто кожна п'ята сім'я справила новосілля. В селищі споруджено також новий готель, баню, перукарню та інші побутові приміщення, заасфальтовано 18 км тротуарів. Довжина вулиць селища досягла 35 км. На кожній з них є електричне освітлення.

Успішно здійснюється план озеленення Близнюків. У селищі закладено три парки. У 1965 році посаджено 2500 декоративних та фруктових дерев, розбито клумби та квітники. Щороку на благоустрій селища комунгосп витрачає понад 28 тис. карбованців.

В центрі селища у 1957 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну, а в 1959 році— пам'ятник радянським воїнам і підпільникам, що загинули у роки Великої Вітчизняної війни за визволення Близнюків.

Трудящі Близнюків свято шанують пам'ять народних месників. Ім'ям Юрка Старостіна названо піонерську дружину середньої школи, а також одну з вулиць селища. Вулиці названо також іменами Героя Радянського Союзу Петра Ткаченка, керівника підпільної комсомольської групи Миколи Гонтаренка, підпільниці Віри Складнєвої.

З нагоди 20-х роковин перемоги над гітлерівською Німеччиною М. О. Гонтаренка посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни І ступеня[1].

Велику роботу провадить колектив комбінату побутового обслуговування, створеного на базі колишньої промислової артілі «Колективний труд» у 1960 році. В 1965 році відкрито дві шевські майстерні по ремонту та пошиву взуття, майстерні побутових приладів, годинникарську, фотографію.

Близнюківський побутовий комбінат широко практикує кільцеві об'їзди сіл району. Кваліфіковані фахівці виїздять у колгоспи і радгоспи, польові стани механізаторів, табори літнього утримання худоби, на поля, де працюють колгоспники, і приймають на місцях замовлення на пошиття одягу і взуття, роблять примірки, привозять готові замовлення. У 1964 році пересувна побутова майстерня зробила

[1] Газ. «Соціалістична Харківщина», 11 травня 1965 р.

понад 200 виїздів на села, а в 1965 році — понад 600 і виконала більше 5 тис. різних замовлень.

У районі організовано нові форми культурно-побутового обслуговування сільського населення. З Близнюків у села району часто виїжджає автопоїзд добрих послуг. До складу автопоїзда входять 4 автомашини, з якими виїжджає агіткультбригада, лектор районного відділення товариства «Знання», працівники служби побуту, лікарі і аптекар, працівники торгівлі, фотограф.

З кожним роком розширюється торговельна сітка селища. В ньому функціонує понад 20 торговельних підприємств — в півтора раза більше, ніж було до війни. За останні три роки жителі Близнюків придбали 80 телевізорів, 170 радіоприймачів, 12 легкових автомашин, 420 мотоциклів.

Селище повністю радіофіковане. У 1959 році тут вступила у дію телефонна станція. Тепер телефонні апарати стоять в квартирах багатьох жителів селища.

До послуг мешканців — нова простора лікарня на 100 ліжок з найновішим медичним обладнанням; медамбулаторія, дитячий садок і дитячі ясла. Якщо в 1932 році в усьому Близнюківському районі працювало 9 лікарів і 23 чоловіки середнього медперсоналу, то нині тільки в районній лікарні трудиться 16 лікарів, 58 фельдшерів та медсестер. На лікування хворих щороку витрачається понад 130 тис. карбованців.

На ниві охорони здоров'я у Близнюках 40 років працював заслужений лікар республіки М. О. Добровольський, чверть століття трудиться головний лікар Близнюківської лікарні заслужений лікар республіки М. Г. Прокопенко, яка за багаторічну і бездоганну роботу нагороджена орденом Леніна.

У центрі селища височить будівля. Це середня школа, в якій здобуває освіту понад 930 дітей робітників, службовців і колгоспників. Їх навчають 57 учителів. Більшість з них мають вищу освіту. На освіту в селищі щороку витрачається понад 165 тис. крб. Діти колишніх бідняків стали учителями, лікарями, інженерами, офіцерами Радянської Армії.

Серед педагогічного колективу Близнюківської середньої школи заслуженим авторитетом і повагою користується вчителька математики Є. Д. Шаповал. Її в селищі знають як талановитого педагога і активного громадського діяча. Вона — депутат обласної Ради. Є. Д. Шаповал — вірний слуга народу. До неї звертаються за порадами, з проханнями і скаргами щодня десятки людей. Всі жителі селища дуже вдячні депутатові за її невтомну працю.

До послуг трудящих району масова і дитяча бібліотеки, які налічують у своїх фондах понад 55 тис. книг. У бібліотеці часто провадяться читацькі конференції і диспути, на яких обговорюються нові твори. В 1965 році відбулися конференції та літературні вечори на тему: «Передовий досвід — у сільське господарство», «Ленін — вождь, товариш, людина», «Люби і знай свій край», «Жіноча доля у творах Т. Г. Шевченка» та інші.

Своє дозвілля трудящі Близнюків проводять у районному Будинку культури, в якому працюють драматичний, танцювальний, хоровий, музичний та інші гуртки художньої самодіяльності. Хор, яким керує учителька музики середньої школи С. П. Леніна, відомий далеко за межами району. Часто учасники художньої самодіяльності виїздять в колгоспи і радгоспи району, виступають з новими концертними програмами перед трудящими сусідніх Барвінківського і Лозівського районів. При районному Будинку культури працюють також 2 університети — культури й охорони здоров'я. Їх слухачами є понад 140 чоловік: робітники і службовці, інтелігенція, колгоспники навколишніх сільгоспартілей. В районному Будинку культури обладнано постійно діючу галерею слави. В ній розміщені фотографії передових людей промислових підприємств і колгоспів, працівників культури і охорони здоров'я та інших трудівників.

У західній частині Близнюків розмістився стадіон, споруджено просторий спортивний зал, де проводяться гімнастичні заняття, змагання з важкої атлетики

і гирьового спорту, баскетболу, боксу та інших видів спорту. Вихованець Близнюківської середньої школи уродженець селища Федір Осипа — світовий рекордсмен з важкої атлетики 1960 року — працює тренером Харківського обласного спортивного товариства «Спартак».

У селищі є Будинок піонерів, який подає велику допомогу вчителям у підготовці учнів до трудової діяльності. Тут провадяться цікаві експериментальні роботи, учні підвищують свої технічні знання. Члени гуртка «Юний технік» сконструювали діючу модель «Автоматична дослідна станція на Місяці» з програмним керуванням. За цю модель гурток нагороджено Комітетом ради Виставки досягнень народного господарства СРСР Дипломом 1-го ступеня, а його учасників — медалями.

У багатогранному житті селища активну роль відіграють депутати. До складу селищної Ради депутатів трудящих в 1965 році обрано 70 кращих виробничників і представників інтелігенції. Вони проводять велику роботу по дальшому розвитку селища: дбають про його впорядкування, поліпшення побутового обслуговування, за перетворення Близнюків у селище комуністичного побуту. При виконкомі створено 10 постійно діючих комісій, які очолюють депутати. До своєї роботи при вирішенні тих чи інших питань вони залучають широкий актив.

В селищі діє рада пенсіонерів. Очолює її заступник голови виконкому селищної Ради А. Я. Козлов. Серед 283 пенсіонерів є чимало справжніх ентузіастів, які беруть найактивнішу участь в громадському житті селища.

Один раз на місяць в розпорядження пенсіонерів надається Будинок культури. Там вони влаштовують читацькі конференції, провадять збори, слухають лекції, виступи гуртків художньої самодіяльності, дивляться нові кінофільми. Рада дбає про те, щоб у кожного пенсіонера було вчасно відремонтовано квартиру, завезено паливо на зиму і т. д.

Зміни сталися не тільки в господарській діяльності людей, але і в їх духовному житті. В цьому велика заслуга первинних партійних організацій, яких у селищі налічується 19. Вони об'єднують 330 комуністів. Партійні організації проводять наполегливу роботу по комуністичному вихованню трудящих. Важливого значення надається пропаганді марксистсько-ленінської теорії, формуванню у кожного трудівника матеріалістичного світогляду. В системі політичної освіти навчається близько 900 комуністів, комсомольців і безпартійних активістів.

Комуністи спрямовують роботу 14 комсомольських та громадських організацій. В селищі діють 14 народних дружин, товариські суди та інші добровільні організації.

З маленького села, яке ще тридцять років тому мало лише одну вулицю, Близнюки перетворилися в селище міського типу. Тут працює понад 2 тис. робітників і службовців.

К. С. Золотько, один із найстаріших мешканців селища Близнюки (1873 р. нар.) серед піонерів школи. Він учасник російсько-японської, імперіалістичної та громадянської війн. У дні Великого Жовтня — учасник штурму Зимового палацу.

Ще прекраснішим стане завтрашній день Близнюків. За роки нової п'ятирічки (1966—1970 рр.) в селищі намічено спорудити новий кінотеатр на 500 місць, Будинок культури на 500 місць, середню школу на 900 місць, поліклініку, готель, побутовий комбінат, десятки житлових будинків. Навколо Близнюків буде створено зелену зону шириною 2,5 кілометра.

Разом з усіма трудівниками нашої країни близнюківці з небувалим піднесенням працюють над здійсненням накреслень XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України і прагнуть ознаменувати 50-річчя Радянської влади дальшими успіхами в труді.

М. Д. КОЗЬМІНА, Й. Д. ФУРСЕНКО

* * *

Близнюківський район Харківської області створено у 1923 році. В січні 1963 року він був ліквідований і його територія увійшла до складу Лозівського району. Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 року про внесення змін в адміністративне районування Української РСР знову було створено Близнюківський район.

Район розташований в степовій зоні південної частини області. Територія — 1,3 тис. кв. км. Орна земля займає 92 615 га, тобто 75 проц. усієї площі району, сади та ягідники — 1791 га, лісосмуги, ліси колгоспів та радгоспів — 2256 га. Територія району перерізана численними балками та річками.

На північному заході межує з Лозівським, на північному сході — з Барвінківським районами Харківської області, на півдні — з Павлоградським та Петропавлівським районами Дніпропетровської області, на сході — з Олександрівським районом Донецької області. Залізнична станція — Близнюки. Населення — 32,3 тис. чоловік.

У районі 12 сільських Рад депутатів трудящих та селищна Рада, яким підпорядковано 115 населених пунктів.

Під час окупації району, що тривала з жовтня 1941 року до середини вересня 1943 року, німецько-фашистські загарбники повністю зруйнували всі промислові підприємства, колгоспи і радгоспи. Понад 870 юнаків і дівчат було відправлено на каторгу до Німеччини.

За мужність і героїзм, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, сотні жителів району нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, а П. Т. Ткаченку та М. І. Мясникову присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Головний напрям у сільськогосподарському виробництві — вирощування зернових, м'ясо-молочне тваринництво і свинарство. В районі є 22 колгоспи, 4 радгоспи. Посіви зернових займають 50 проц. всієї орної землі. Провідною культурою є озима пшениця. З технічних культур вирощують цукрові буряки і соняшник. Середній урожай зернових по району в 1964 році становив 21,6 цнт, в т. ч. 20,2 цнт озимої пшениці. Соняшнику зібрано по 19,5 цнт з га, цукрових буряків — по 218 цнт з гектара.

Поголів'я великої рогатої худоби колгоспів і радгоспів становить 50,2 тис. голів, понад 66 тис. свиней, 24,5 тис. овець. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено молока по 308 цнт, м'яса по 50 центнерів.

Машинно-тракторний парк району становить 609 тракторів, 169 зернових, 120 кукурудзозбиральних, 104 силосозбиральні та 107 бурякозбиральних комбайнів, 374 вантажні автомашини.

У районі є дві ремонтні майстерні відділення «Сільгосптехніка»: в Близнюках і на станції Самійлівка, підприємства «Міжколгоспбуду», хлібоприймальний пункт, маслозавод, харчокомбінат, цегельний завод та інші підприємства. Майже всі населені пункти району електрифіковані та радіофіковані.

Великий загін майстрів сільського господарства за успіхи в розвитку колгоспного виробництва відзначений урядовими нагородами, серед них 15 чоловік удостоєні звання Героїв Соціалістичної Праці, 41 чол. нагороджені орденом Леніна, 99 — орденом Трудового Червоного Прапора.

Район неодноразово був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За вирощення високих урожаїв сільськогосподарських культур Комітет ради ВСГВ у 1956 році нагородив район Дипломом 1-го ступеня. Багато учасників виставки нагороджено Золотими та Срібними медалями, 76 чол. премійовано мотоциклами, швейними машинами, велосипедами, радіоприймачами та іншими цінними речами.

На підприємствах, у колгоспах і радгоспах все більшого розмаху набирає рух за комуністичну працю. За почесне звання колективу комуністичної праці борються 45 бригад і ферм, 3 колгоспи. Це звання вже присвоєне 18 бригадам. 252 виробничники завоювали звання ударника комуністичної праці.

Розширяється торговельна мережа району. До послуг трудящих — 105 магазинів. За післявоєнні роки жителі району придбали 26 легкових автомашин, 400 мотоциклів, 450 телевізорів, близько 1500 радіоприймачів та інші культтовари.

Медичну допомогу мешканці району одержують в 36 лікувальних установах, де їх обслуговують 140 лікарів та медичних працівників середньої кваліфікації.

В районі 62 жінки нагороджено орденом «Материнська слава» і «Медаллю материнства» 1-го и 2-го ступенів.

Широкого розвитку набула народна освіта. В районі — 7 середніх і одна заочна середня школа, 18 восьмирічних та 36 початкових шкіл, в яких працюють 443 вчителі. Середньорічна сума асигнувань на освіту по району становить 959 тис. карбованців.

У районі є дитячий садок на 120 місць, 4 стаціонарні і 59 сезонних дитячих ясел, які розраховані на 1650 дітей. Під час літніх канікул у с. Острівщині діє районний піонерський табір, в якому відпочивають 240 школярів.

За роки Радянської влади, особливо за післявоєнний період, створена широка сітка клубів, бібліотек та ін. закладів культури. До послуг населення 17 сільських, 7 колгоспних, 3 профспілкові клуби та районний Будинок культури. Є 2 районні, 17 сільських, 10 колгоспних та 5 профспілкових бібліотек, загальний книжковий фонд яких становить понад 150 тис. томів. У 1965 році населенням району передплачено центральних журналів 6612 примірників, республіканських — 4338, іноземних —115 та 11 138 примірників газет. З 1 квітня 1965 року відновилося видання районної газети під назвою «Нове життя». У 1965 році організовано районне відділення товариства «Знання», в якому 308 членів.

Керівною силою в здійсненні завдань комуністичного будівництва виступає районна партійна організація, яка налічує в своїх рядах 1420 комуністів. Об'єднані вони в 42 первинні партійні організації.

Бойовим помічником партійної організації є комсомол. У районі — 48 первинних комсомольських організацій, які об'єднують 2228 членів ВЛКСМ.

Трудящі Близнюківського району, крокуючи в єдиному строю бійців комуністичного фронту, вносять свій гідний вклад у справу побудови комунізму в нашій країні.

ДОБРОВІ́ЛЛЯ

Добровілля — село, центр Добровільської сільської Ради Близнюківського району, якій підпорядковані населені пункти Берестовий, Ганнівка, Одинецький, Отрез, Яковівка. Розташоване в долині річки Опалихи, поблизу її впадіння в річку Самару, за 19 км від районного центру, за 17 км від найближчої залізничної станції Дубово, на магістралі Харків — Донбас, і за 198 км від Харкова. З Близнюками село має автобусне сполучення. В ньому проживає 826 чоловік.

Перші згадки про Добровілля припадають на 30-і рр. XVII століття. Село було засноване «служилими людьми» для охорони кордонів Російської держави від набігів татар, щоб утримувати (держати) рубіж по річках Опалисі та Самарі. Тому й село мало спочатку назву Надержиново. Пізніше село зростало за рахунок кріпаків, які тікали з польських володінь на Слобідську Україну і оселялись тут по добрій волі. Від слів «добра воля» поселення і дістало свою нову назву. Російський уряд був заінтересований у зміцненні своїх південних кордонів і допомагав біглим кріпакам оселятися на нових землях. Переселенцям виділялась грошова допомога: «на дворові будівлі отаману — сім рублів, черкасам — всім по п'ять рублів»[1].

У слободі налічувалося спочатку 12 дворів, в яких проживало 110 мешканців. Добровілля швидко зростало за рахунок переселенців, які несли сторожову службу. Адже село зазнавало частих нападів від татар. Ще й досі на березі річки Самари є залишки насипів, які були спостережними пунктами в ті часи.

У зв'язку з поділом Росії на губернії у 1708 році Добровілля було віднесено до складу Азовської губернії, з 1719 року — до Київської губернії, а з 1802 року — до Павлоградського повіту Катеринославської губернії.

На початку XVIII століття населення Добровілля поділялось на вісім сотень, кожна з яких займала окремі частини села. Згодом вони виросли у самостійні населені пункти. І досі жителі інколи називають сучасне село Федорівку, розташовану недалеко від Добровілля, восьмою сотнею.

Основним заняттям населення було землеробство і скотарство. Тут вирощували пшеницю, жито, гречку, льон, а також городні та баштанні культури. Розвинуті були також деякі ремесла. Чисельність населення Добровілля постійно зростала. Так, у 1858 році тут налічувалося 359 дворів, в яких проживало 1998 чол. В цей час село належало російському графові і великому землевласнику Сумарокову. Його землі, близько 10 тис. десятин, обробляли кріпаки. В період розвитку капіталізму у пореформений період землі графа Сумарокова поступово перейшли до рук дрібних поміщиків та куркульства. Так, поміщик Краснов мав 75 десятин землі, брати Галичі — 60 десятин, куркулі Шевченко, Комісар та інші — по 30—50 десятин. У поміщицьких та куркульських господарствах застосовувалася наймана праця.

У пореформений період в другій половині XIX століття в Добровіллі виник ряд невеликих підприємств по переробці сільськогосподарської продукції. Зокрема, були збудовані паровий млин, олійниця, винокурний завод, кілька вітряків. Двічі на рік, восени і взимку, на центральному майдані села, де розміщувалися графський палац, будинки сільських багатіїв, крамниця, церква, два шинки, відбувалися ярмарки. На них селяни навколишніх сіл торгували переважно сільськогосподарськими продуктами. Добровілля відоме вирощуванням синьої цибулі для промислових цілей, яку продавали не тільки на ярмарках у селі, а й у Ростові, Таганрозі, Катеринославі.

Добровілля рік у рік зростало, розширювало свої межі. На початку XX століття тут налічувалось 3200 жителів. Більшість селян була неписьменною. У початковій школі навчалося лише 50 дітей, здебільшого заможних селян.

---

[1] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 353, оп. 16, стор. 4, 7.

Не краще було і з охороною здоров'я. В селі лише інколи бував роз'їзний земський лікар, який подавав медичну допомогу за гроші. Тому й не дивно, що в Добровіллі частим явищем були епідемічні захворювання.

Економічне становище селян було надзвичайно тяжким. Частина селянських господарств мала наділи, які не перевищували двох десятин на сім'ю. Багато господарств не мало коней та сільськогосподарського реманенту. У рільництві використовувалися примітивні знаряддя праці. Врожаю з наділів не вистачало й до нового року. Біднота Добровілля повставала на боротьбу за землю, за поліпшення свого життя.

На початку жовтня 1906 року в селі відбувся великий мітинг селян, на якому жителі Добровілля закликали до захоплення поміщицької землі. Налякані цим виступом, місцеві власті викликали в село загін козаків, який жорстоко розправився з селянами.

В роки першої світової імперіалістичної війни багато жителів села були мобілізовані до армії, в селянських господарствах було реквізовано багато тягла і возів, продовольства. Війна призвела до занепаду селянських господарств у Добровіллі; скоротилися посівні площі, значна частина селян втратила свої мізерні наділи.

З часу революції 1905—1907 рр. аж до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції аграрний рух в Добровіллі по суті не припинявся. Один з активних виступів селян відбувся влітку 1917 року. Розорені в роки першої світової імперіалістичної війни, не бажаючи чекати розв'язання аграрного питання до скликання Установчих зборів, як закликали Тимчасовий уряд і місцевий земельний комітет, селяни Добровілля в червні 1917 року почали захоплювати поміщицький і куркульський хліб. Зокрема, група селян поділила між собою 77 десятин посівів урожаю, що належали куркулеві Коваленку[1].

Активну роль у встановленні в Добровіллі Радянської влади відіграв виходець із села робітник-шахтар Г. М. Федорченко, який працював кілька років у Донбасі. Коли повернувся до села, його обрали головою волосної Ради, за рішенням якої колишні поміщицькі землі були поділені між селянами-бідняками. У період боротьби проти німецьких імперіалістів та проти денікінців Федорченко очолював створений групою селян Добровілля партизанський загін, який діяв в районі Павлограда, Краснопавлівки, Близнюків і Добровілля. В роки громадянської війни у районі Добровілля діяли також партизанські загони, очолювані С. Budинським і Є. Кучеренком. На території села відбулося кілька збройних сутичок з білогвардійцями, махновцями та іншими бандами. Від рук махновців загинув комбриг М. А. Карпенко, житель села Т. Л. Кузнецов та інші. Влітку 1919 року, під час бою проти денікінців, загинули комісари Добригін і Канісов. Вони поховані на території села. Трудящі села свято зберігають пам'ять про своїх визволителів.

Після закінчення громадянської війни жителі села активно включились у будівництво нового життя. В Добровіллі організовано ревком на чолі з М. Й. Гутаровим, а також Комітет незаможних селян. Згодом було створено сільську Раду, яка разом із комнезамом спрямовувала селян на відбудову зруйнованого господарства, вживала заходів по боротьбі з голодом. 21 грудня 1922 року в Добровіллі виник перший волосний партійний осередок. До його складу ввійшло три члени партії. На початку 1923 року була створена і комсомольська організація.

Комуністи і комсомольці, члени КНС були організаторами перших колективних господарств. В березні 1929 року в Добровіллі було створено кілька ТСОЗів. До їх складу ввійшло 424 господарства з загальною земельною площею 3424 десятини[2].

---

[1] Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1. К., 1957, стор. 716.

[2] Харківський облпартархів, ф. 32, оп. 1, спр. 12, арк. 43—44.

У 1930 році в Добровіллі почала працювати школа машинно-тракторного учнівства. В ній навчали ковальської, слюсарської, теслярської справи. До школи приймали дітей робітників, наймитів та колгоспників, які закінчили чотири класи. На кінець 1931 року в селі було завершено колективізацію індивідуальних селянських господарств. На території Добровілля було створено три колгоспи: ім. Ворошилова, «Гігант», ім. Скрипника, до складу яких увійшли всі найбідніші селяни і середняки. В цих колгоспах у 1932 році були партійні групи. Партгрупа артілі «Гігант» складалася з 3 членів і 8 кандидатів у члени партії, колгоспу ім. Скрипника — з 31 члена партії і 3 кандидатів. В артілі ім. Ворошилова партгрупа налічувала 3 члени партії і 10 кандидатів у члени партії. У рішенні пленуму Близнюківського райкому КП(б)У від 20 грудня 1931 року зазначено, що в Добровіллі «змінилася структура колгоспного сектора, порівняно з минулим роком, поліпшено справу з тваринництвом та організацією праці»[1].

За рішенням бюро Близнюківського райкому партії від 25 жовтня 1933 року, в Добровіллі створено територіальний партійний осередок[2], який розгорнув роботу по зміцненню колгоспного ладу, організації хліборобів на боротьбу за вирощування високих урожаїв і піднесення продуктивності тваринництва. В центрі уваги партійної організації були й інші питання — допомога робітничому класу і Червоній Армії. На шахти Донбасу направили понад 20 чоловік. Для військової частини Червоної Армії було підібрано і відправлено 16 коней. У клубі організовувались вечори-зустрічі селян з червоноармійцями.

Трудящі Добровільської сільради в листопаді 1931 року виступили ініціаторами збору коштів на моторизацію прикордонних частин Червоної Армії і викликали на змагання трудівників навколишніх сіл.

У 1936 році трудящі Добровілля, виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, виступили на підтримку Іспанської республіки. Вчителі Добровільської середньої школи внесли у фонд допомоги жінкам і дітям іспанських бійців одноденний заробіток. Збір коштів провели також школярі. Велику грошову допомогу іспанським трудящим подали і добровільські колгоспники.

В 1934 році у Добровіллі було створено машинно-тракторну станцію, яка обслуговувала колгоспи села, а також значну частину сільгоспартілей Лозівського району. Після створення МТС більшість робіт, зокрема оранку та збирання врожаю, було майже повністю механізовано. При МТС виходила газета «Ударник ланів».

У передвоєнні роки значна увага приділялась підготовці кваліфікованих кадрів для колгоспів. У школі машинно-тракторного учнівства оволодівали професією механізатора також дівчата, наслідуючи почин Парасковії Ангеліної. У Добровіллі одною з перших жінок, яка здобула професію тракториста, була М. А. Калашник. Вона сіла за кермо машини в 1935 році. Трактористом також працював до 1941 року чоловік Марії Калашник, який загинув на фронті. Понад 15 років трудяться механізаторами три її брати, а з 1963 року — і племінник.

Партійні організації, сільська Рада в передвоєнний час добилися певних успіхів у поліпшенні добробуту і культурного рівня трудівників. У селі працювала семирічна школа, клуб із залом на 300 глядачів, бібліотека, лікарня на 30 ліжок, дитячий садок і ясла, кілька магазинів, їдальня.

Велика увага приділялася залученню селян-колгоспників до участі в громадському житті. В клубі, наприклад, систематично читалися лекції з актуальних питань внутрішньої і зовнішньої політики Радянської держави. Найбільш авторитетні і активні колгоспники були обрані депутатами сільської Ради. Велику роботу провадила комсомольська організація села. З їх ініціативи в селі було споруджено стадіон, насаджено багато плодових та декоративних дерев. Комсомольці створили молодіжні ланки по вирощуванню цукрових буряків, овочевих та баштанних культур.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—10, спр. 2268, арк. 69.
[2] Харківський облпартархів, ф. 32, оп. 1, спр. 22.

Війна, яку нав'язали нашій країні німецько-фашистські загарбники, перервала мирну творчу працю. Трудівники Добровілля, як і інших міст та сіл України, перебудували життя на воєнний лад. Машини МТС і худобу колгоспів було відправлено в східні райони країни. Багато жителів села пішли на фронт. Вони брали також активну участь у боротьбі проти ворога в партизанському загоні, створеному за рішенням Харківського обкому партії на території Лозівського і Близнюківського районів. Загін у складі 24 чоловік, які входили у 6 диверсійно-розвідувальних груп, діяв з листопада 1941 по березень 1942 року. Партизани кілька разів руйнували залізничну колію на дільниці Близнюки — Дубово, псували телеграфний та телефонний зв'язок, утруднюючи дії ворожих військ. Загін знищив понад 150 фашистських солдатів та офіцерів. Жителі Добровілля допомагали партизанам і радянським військам. Так, наприклад, хата колгоспника М. М. Семи була місцем зв'язку з партизанським загоном. Г. Д. Антоненко, Г. Ю. Каземірова, О. К. Овчаренко тривалий час переховували і доглядали кількох поранених радянських солдатів і офіцерів. Дізнавшись про це, фашисти закатували їх всіх.

Комсомолки, учениці Добровільської середньої школи Віра Васильченко і Раїса Іщенко створили підпільну комсомольську організацію в складі 7 чоловік. Вони поширювали рукописні листівки, допомагали пораненим радянським командирам та бійцям, які переховувались у селі, підтримували у людей віру в повернення Червоної Армії та остаточний розгром німецько-фашистських загарбників. Юні розвідниці були схоплені гітлерівцями і розстріляні.

Понад 230 жителів Добровілля, в основному молодь, окупанти відправили на каторжні роботи в Німеччину.

Трудівники Добровілля мужньо боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багато з них загинуло, захищаючи Батьківщину. В боях відзначилося понад 50 жителів, удостоєних урядових нагород. Серед них — І. Р. Мілько, Г. Т. Петренко, С. А. Калашник, П. С. Ачкасов, В. Т. Полетучий, І. С. Товстограй, В. І. Пономарьов, С. І. Головаш, М. В. Головаш, С. Т. Рибалко, П. С. Іващенко та інші.

Відступаючи під ударами Червоної Армії у вересні 1943 року, німецько-фашистські загарбники завдали Добровіллю величезної шкоди: вони спалили 356 будинків, 7 тваринницьких ферм, зруйнували млин, приміщення клубу, шкіл, МТС, лікарню.

У вересні 1943 року Добровілля було визволене від фашистів. В умовах величезних труднощів колгоспники відбудовували артільне господарство, готувались до весняних робіт 1944 року. Жителі села активно включились у боротьбу за високі врожаї і піднесення продуктивності тваринництва. Протягом кінця 1943 — початку 1944 року під керівництвом партійної організації в Добровіллі були відбудовані колгоспи, МТС. В селі почали працювати пошта, магазин, лікарня.

Завдяки наполегливій праці людей протягом кількох років не тільки було відбудовано, а й значно розширено громадське господарство, закінчено укрупнення колгоспів, розпочате напередодні війни. Результатом цього було утворення великого багатогалузевого господарства — колгоспу «Більшовик», в якому працюють трудівники Добровілля і кількох навколишніх населених пунктів. Земельні угіддя артілі «Більшовик» становлять 6283 га, з них орної землі — 4121 га, сіножатей — 411 га, пасовищ — 1258 га, садів — 39 га, лісів, чагарників, полезахисних смуг — 181 га, непридатних земель — 1258 га, садів — 39 га, під водоймами — 11 га. За високі врожаї зернових і технічних культур у 1947 році 7 трудівників села були нагороджені орденами й медалями, а директорові Добровільської МТС В. Д. Рибалці та механіку І. Є. Євтушенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Добровільську МТС премійовано радіоустановкою.

За роки семирічки зросли неподільні фонди артілі. В 1960 році вони становили 675 тис. крб., в 1964 році перевищили 1 млн. крб. Зростання доходів від громадського господарства сприяє поліпшенню добробуту трудівників села. В 1959 році фонд оплати праці колгоспників становив 372 тис. крб., а в 1964 році перевищив 800 тис. карбованців.

Великі перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва відкрив перед трудівниками села березневий Пленум ЦК КПРС (1965 р.). Ось плоди чудового засіву, який зробила партія у 1965 році. Здобутки артілі «Більшовик» відрадні. Урожайність зернових зросла майже у два рази. Якщо у 1965 році пшениці з кожного гектара було вирощено по 13,8 цнт, то у 1966 році — по 23,6 цнт. Такий високий урожай одержано не випадково. Цьому передувала велика й напружена робота. Партійна організація і правління артілі розробили нову, прогресивну систему культури землеробства. Сюди входить система правильних сівозмін, обробітку грунту, удобрення, боротьби із шкідниками сільськогосподарських рослин і інші агротехнічні заходи.

Встановлення постійних заготівельних планів, підвищені ціни за понадпланово продану державі продукцію сприяють зміцненню колгоспної економіки, посиленню матеріальної заінтересованості колгоспників. Тверді заготівельні плани допомогли правильно програмувати розвиток всього господарства, нагромаджувати необхідні внутрігосподарські фонди. У 1965—1966 рр. колгосп продав державі значно більше сільськогосподарської продукції, ніж було передбачено планом. Якщо у 1965 році на кожні 100 га земельних угідь було вироблено по 263 цнт молока і 34,2 цнт м'яса, то у 1966 році — по 300 цнт молока і 60 цнт м'яса.

Змінило Добровілля і свій зовнішній вигляд. У минулому його вулиці забудовувалися без певного плану, а тому село було дуже розкидане. Тепер нові садиби розміщуються за планом загального впорядкування і перебудови села. Щорічно 40—50 колгоспників справляють новосілля у просторих будинках. За останні роки найбільше житлових будинків зведено у долині річки Опалихи. Впорядковано центральну площу, на якій споруджено пам'ятник воїнам, що загинули під час Великої Вітчизняної війни, та могилу бійців, які віддали своє життя в період громадянської війни.

На кошти колгоспу — за рахунок неподільних фондів — у кожній бригаді побудовано дитячі садки і ясла. Члени сільгоспартілі користуються щорічно оплачуваними відпустками протягом 12 робочих днів, а старі колгоспники одержують пенсії.

Неухильне зростання доходів колгоспу плодотворно впливає на підвищення купівельної спроможності трудівників села. Товарооборот магазинів Добровілля в 1965 році становив понад півмільйона карбованців. Рік у рік зростає, зокрема, попит на культурно-побутові товари. За останні роки жителі Добровілля придбали кілька легкових автомобілів, 10 мотоциклів, понад 300 велосипедів, 250 радіоприймачів, багато телевізорів, пральних і швейних машин тощо.

Про здоров'я трудящих села дбають кваліфіковані лікарі і середній медперсонал. У Добровіллі є лікарня на 30 ліжок, амбулаторія, аптека.

З розвитком артільного господарства розквітає і культура села. Тут є середня школа, в якій навчається понад 300 дітей. Свої знання їм передають понад 20 вчителів. Заслуженим авторитетом і повагою в Добровіллі користуються педагоги Н. С. Кривенко, О. Т. Ширк, які на ниві народної освіти вже трудяться більше як по 20 років. Багато їх вихованців здобули вищу освіту і працюють у різних галузях народного господарства країни: М. К. Медяний і Р. І. Медяна вчителюють у рідному селі, І. М. Жук — кандидат фізико-математичних наук, а М. Є. Більський — кандидат медичних наук.

Трудівники села мають де культурно провести своє дозвілля. До їх послуг — Будинок культури, в якому є стаціонарна кіноустановка, працюють гуртки художньої самодіяльності. Велика і змістовна робота провадиться в сільській бібліотеці. Тут часто відбуваються читацькі конференції, літературні вечори, проводяться бібліографічні огляди, влаштовуються книжкові виставки, випускаються бібліотечні плакати. Постійними читачами бібліотеки є понад 750 чоловік. У селі активно працює група товариства «Знання», лектори якої в 1965 році прочитали понад 100 лекцій і доповідей на різні теми.

Трудову діяльність колгоспних мас очолюють комуністи. Партійна організація налічує 49 членів КПРС (1965 р.). Комуністи працюють на всіх найвідповідальніших ділянках колгоспного виробництва. У бригадах створено партійні групи. Комсомольська організація артілі налічує понад 30 членів ВЛКСМ. Майже всі комсомольці трудяться на тваринницьких фермах і в рільничих бригадах.

Як же розвиватиметься артільне господарство в майбутньому? У роки п'ятирічки (1966—1970 рр.) тут відбудуться значні зміни. Тепер у колгоспі провадиться велике будівництво: споруджуються птахоферма на 6 тис. штук птиці, три тваринницькі приміщення, пожежне депо, склад для зберігання мінеральних добрив. Для задоволення культурно-побутових потреб хліборобів уже споруджено їдальню, готель.

Правління артілі і партійна організація розробили комплекс агротехнічних заходів для дальшого піднесення культури землеробства і тваринництва, щоб кожну галузь господарства зробити рентабельною. Намічено, зокрема, провести ряд виробничих дослідів, створити агрохімлабораторію, широко застосовувати хімізацію.

За 50 років Радянської влади село Добровілля стало невпізнанним. Добробут і культура, радість і щастя стали постійними супутниками життя трудівників села. У новій п'ятирічці Добровілля стане ще красивішим, а колгоспники — заможнішими. Натхнені рішеннями XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, трудівники Добровілля впевнено крокують до нових перемог, до комунізму.

Н. К. КОРСУН, В. І. ЧЕПЕЛЄВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БЛИЗНЮКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕСТОВЕ́ (до 1917 року — Лаврушине) — село, центр Тимофіївської сільської Ради. Розташоване за 25 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Самійлівка. Населення — 736 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новоостерське, Новоселівка, Преображенівка, Радгоспне, Тимофіївка і Фінансове.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС. Артіль має 3212 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Є сепараторне відділення Близнюківського маслозаводу.

У селі — середня школа, бібліотека, клуб.

Уродженець Берестового П. Т. Ткаченко — Герой Радянського Союзу.

БУРБУЛА́ТОВЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване у верхів'ях річок Бритай та Опалиха, за 8 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Дубове. Населення — 514 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Благодатне, Вільне Друге, Вільне Перше, Дунине, Енергетик, Миколаївка Перша, Олександрівка, Острівщина, Серафимівка, Сергійова Балка, Степанівка і Тернове.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Ілліча. Артіль має 4713 га сільськогосподарських угідь. Господарство одне з передових в районі по механізації та електрифікації сільського господарства. Вирощуються зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Врожайність зернових по колгоспу становить більше 22 ц з га, а бригада № 1 у 1966 р. зібрала озимої пшениці на площі понад 100 га по 40 ц з га. Виробництво м'яса по колгоспу у цьому ж році — 83 ц на 100 га сільськогосподарських угідь.

У Бурбулатовому є середня школа, бібліотека, клуб.

Село виникло у другій половині XVIII століття. Першими поселенцями були селяни-кріпаки, втікачі з Полтавщини. Вони оселялися на землі поміщика Адама, який охоче приймав їх як дешеву робочу силу. За переказами, на початку XIX ст. село одержало назву Бурбулатове від слів «бір» і «Булатов» (прізвище поміщика, до маєтку якого прилягав бір).

ВЕ́РХНЯ СА́МА́РА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Самари за 35 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Дубове. Населення — 799 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Варварівка, Веселе, Павлівка, Федорівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Червона Самара», який має 4675 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. За 1965 рік колгосп виробив по 19 тис. штук яєць на 100 га зернових. Артіль має сепараторне відділення Близнюківського маслозаводу.

Працюють середня школа, Будинок культури, бібліотека. Верхня Самара — найкраще у районі село по забудові та благоустрою. Будівництво провадиться згідно з генеральним планом. Тільки за останні три роки збудовано 72 цегляні будинки.

Село засноване на початку XIX століття.

Під час Великої Вітчизняної війни Верхня Самара кілька разів переходила із рук в руки. В результаті боїв загинуло 360 радянських воїнів.

ДЯ́ГІВКА (стара назва — Максимівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру. Залізнична станція — Близнюки. Населення — 78 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Водолазьке, Водяне, Катеринівка, Новомиколаївка, Новоукраїнка, Степове, Сухе і Холодне.

На території сільради розташований колгосп «Червона Зоря», який має 3021 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У бригаді колгоспу (с. Дягівка) у 1966 році одержано врожай ячменю по 33 ц з га на площі 29 га. Артіль відноситься до числа передових господарств у районі по механізації та електрифікації сільського господарства.

У Дягівці є початкова школа, клуб, бібліотека.

Уродженка села О. І. Маркелова — Герой Соціалістичної Праці.

КІ́РОВЕ (до 1938 року — Галич) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Лозова. Населення — 364 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Воровського, Короленка, Петрівське, Рудаєве, Шевченкове Друге і Шевченкове Перше.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Петровського. Це багатогалузеве господарство, де крім рільництва розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, бджільництво, птахівництво, шовківництво. У 1966 році на площі 1293 га вирощено врожай зернових по 25,4 ц з га, в т. ч. озимої пшениці по 26,2 ц з га на площі 1058 гектарів.

Працюють восьмирічна школа, Будинок культури на 300 місць, бібліотека.

Село засноване у 1924 році у зв'язку з заселенням хуторів Рудаївської сільради.

КРИШТО́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване у долині річки Тернівки за 25 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Самійлівка. Населення — 773 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Далеке, Дмитрівка, Миколаївка Друга, Приютне, Путятине і Самійлівка.

На території сільради розташована артіль «Червона Тернівка», яка має понад 2900 га земельних угідь. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Відкрито дитячий комбінат.

Криштопівка заснована в 40-х роках XVIII століття на землях поміщика Криштоповича. Під час першої російської революції 1905—1907 рр. відбувся виступ селян, які спалили економію німецького колоніста Ріхтера. Виступ набрав такого розмаху, що власті змушені були викликати каральний загін із Павлограда, що жорстоко розправився з повсталими. Партійний осередок організовано у грудні 1917 року. Від рук білогвардійців та банди Махна загинуло 36 активістів — борців за встановлення Радянської влади в селі. В лютому—березні 1942 року, під час прориву Радянської Армії в районі Лозова—Барвінкове, село було місцем запеклих боїв. За допомогу радянським військам гітлерівці по-звірячому закатували 48 чоловік, серед яких 4 спалили живцем.

НАДЕ́ЖДИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі річки Бритай за 7 км від районного центру. Населення — 363 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Богданівка, Валер'янівка, Єлизаветівка, Жовтневе, Кам'янка, Морокине, Настасівка, Новонадеждине, Новотроїцьке, Привілля і Якимівка.

На території сільради розташований колгосп ім. Куйбишева, земельні угіддя якого становлять 5294 га. Вирощуються озима пшениця, цукрові буряки, соняшник, овочеві культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Самий високий врожай ранніх зернових в 1966 і в попередні роки одержано в колгоспі «Комсомолець» (центральна садиба знаходиться в с. Новонадеждиному). Тут на площі 1555 га зібрано в середньому по 29,4 ц з га, в т. ч. озимої пшениці на площі 900 га по 27 ц з га. Ця ж артіль є однією з передових по виробництву продуктів тваринництва.

У Надеждиному працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць. Проведено понад 2 км водопроводу. У цьому ж селі створено самодіяльну кімнату-музей, де висвітлюється історія колгоспу «Комсомолець». Відкрито кімнату-музей В. І. Леніна у с. Валер'янівці.

Надеждине засноване у 1855 році. За переказами, першими його поселенцями були кріпаки з Орловської губернії, яких поміщик Телепнєв виміняв за собак. Село назвав ім'ям своєї дочки Надії (Надежды). У період тимчасової німецько-фашистської окупації, в травні 1942 року, почала діяти підпільна комсомольська група з 8 чоловік на чолі з ученицею 10 класу Близнюківської середньої школи С. С. Ющенко. Підпільники провадили агітаційну роботу серед населення, брали участь у визволенні військовополонених з концтабору, розташованого недалеко від м. Лозової. Ющенко нагороджена медаллю «За відвагу», працює головою Надеждинської сільської Ради.

У Надеждиному народилися Я. Г. Бирюк — захисник Брестської фортеці та О. О. Харитонова — Герой Соціалістичної Праці.

САМІ́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від районного центру. Населення — 1187 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бубнове Друге, Бубнове Перше, Верхньо-Водяне, Водяне, Мар'янівка, Новоолександрівка, Новопавлівка, Покровське, Рябоконівка, Успенівка, Червона Балка, Червона Поляна, Шевченкове, Широке.

За 2 км від Самійлівки в селі Новоолександрівці міститься центральна садиба колгоспу «КІМ», який має 3 тис. га земельних угідь. Господарство — зерново-м'ясо-молочного напряму. Колгосп славиться найкращим в районі садом. Площа саду 111 га. Щорічний урожай фруктів 20—30 цнт. з гектара.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць. Функціонують лікарня на 50 ліжок, аптека.

У Самійлівській школі працює заслужена вчителька школи УРСР Є. Я. Плющ.

В селі Покровському встановлено пам'ятник Герою Радянського Союзу капітану А. О. Єлохіну (загинув 23 червня 1942 року).

Виникло село наприкінці XIX століття під час будівництва залізниці Лозова—Севастополь.

СЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 30 км від районного центру. Населення — 942 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Алісівка, Безпальцеве, Василівка, Дубове, Крута Балка, Мар'янопілля, Плахтіївка, Плисове, Рижове, Червона Нива, Червоний Шпиль.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», земельні угіддя якого становлять 2540 га. Вирощуються зернові культури, розвинуто м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво.

У Семенівці працюють восьмирічна і початкова школи, Будинок культури, бібліотека.

В районі села у роки громадянської війни діяв партизанський загін. Партійний осередок створено у 1920 році.

СОФІ́ЇВКА ДРУ́ГА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Самари, за 30 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Дубове. Населення — 300 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Башилівка, Лугове, Новоіванівка, Новопокровка, Рясне і Червоне.

На території сільради розташований колгосп «Радянська Україна», за яким закріплено 6188 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має машинно-ремонтну майстерню, олійницю, цегельний завод.

У селі — восьмирічна школа, клуб.

Уродженцю с. Червоного Ф. Т. Левченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В Софіївці Другій народився З. О. Бакай — учасник повстання на броненосці «Потьомкін».

Засноване село у кінці XVIII століття. На початку 1920 року створено партійний осередок.

СОФІ́ЇВКА ПЕ́РША — село, центр Роздолівської сільської Ради, розташоване за 4,5 км від залізничної станції Рудаєве. Населення — 377 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Башилове, Виселок, Гаражівка, Зубове, Мар'ївка, Новознаменка, Новомар'ївка, Новоселівка, Роздолівка.

Колгосп «Правда», розташований на території сільради, має 7140 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуте тваринництво. Врожайність зернових у колгоспі «Радянська Україна» (с. Башилове) становить у 1966 році понад 22 ц з га. Працює сепараторне відділення Близнюківського маслозаводу (с. Башилове).

У Софіївці Першій є восьмирічна школа, Будинок культури на 400 місць, бібліотека.

За переказами, село засноване на початку XIX століття. В роки Великої Вітчизняної війни уродженець Софіївки С. Крят (колишній голова ревкому) організував партизанський загін, який діяв в Ізюмських лісах. Розстріляний гітлерівцями у 1942 році.

УПЛА́ТНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Самійлівка. Населення — 802 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Берестове, Васюкове, Григорівка, Микольське, Милівка, Новоуплатне, Пролетарське, Савчинське.

Розташований на території сільради колгосп «Зоря комунізму» має 5626 га земельних угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Уплатному — середня школа, клуб, бібліотека. Діють лікарня, аптека. Працює комбінат побутового обслуговування.

Уродженцями Уплатного є Герої Соціалістичної Праці П. Т. Зеленський, В. П. Романченко та Герой Радянського Союзу М. І. Мясников.

Партійний осередок створено у 1920 році. За період тимчасової окупації гітлерівці спалили село, зруйнували всі господарські приміщення колгоспу. Після війни Уплатне повністю відбудовано.

БОГОДУХІВСЬКИЙ РАЙОН

БОГОДУ́ХІВ

Богодухів — місто районного підпорядкування, центр Богодухівського району. Розташований на правому, підвищеному, порізаному балками та ярами мальовничому березі річки Мерлі. Через місто проходять залізнична лінія і асфальтована дорога Харків — Суми. Віддаль до обласного центру залізницею — 77 км, асфальтованою дорогою — 58 км. Населення — 18,1 тис. чоловік. З археологічних пам'яток на території міста виявлено поселення пізнього неоліту.

В описі прикордонних сторожових постів 1571 року тут згадується Дяків острог. Датою виникнення міста вважають 1662 рік, коли сюди на постійне поселення прибули з-за Дніпра 1204 українці на чолі з отаманом Тимофієм Крисою. Серед новоприбулих було 33 чоловіки міщан, решту переселенців становили селяни[1]. Одержавши допомогу від російського уряду, вони побудували житла, а також досить міцне на той час укріплення — дубовий острог і земляний вал, обведений глибоким ровом. Уже в 1668 році козаки дали рішучу відсіч великому загонові кримських татар, яких закликав гетьман Брюховецький. У 1680 році Богодухів зазнав нового нападу татар. В боротьбі з ворогом тоді загинуло 49 чол., 184 чол. татари захопили в полон. Вони знищили і забрали також чимало хліба, худоби, вуликів та іншого майна, спалили 312 дворів.

Великих бідувань зазнали жителі міста в 1708—1709 роках, під час Північної війни. Шведські загарбники пограбували багато навколишніх сіл. Виступаючи проти ворога, місцеве населення організовувало партизанські загони і подавало всіляку допомогу російським військам під командуванням О. Меншикова та царевича Олексія, що зосереджувалися тоді в Богодухові.

Трудове населення Богодухова не раз повставало на боротьбу проти феодалів, яких захищав і всіляко підтримував царський уряд. Під час селянської війни 1668—1670 рр., коли на Слобожанщині діяв великий загін повстанців під проводом побра-

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. VII, стор. 314.

тима Степана Разіна — Олексія Хромого, трудящі міста активно підтримали його. 15 жовтня 1670 року четверо посланців О. Хромого прибули до Богодухова з «прелестными письмами», закликаючи жителів міста до боротьби проти козацької старшини і бояр. Царські сатрапи заарештували і ув'язнили їх. Але жителі міста визволили в'язнів і на загальній раді вирішили приєднатися до повстання[1].

І хоч після придушення повстання одного з керівників виступу богодухівського сотника Тимофія Решетилова було страчено, а чимало жителів міста зазнали переслідувань, боротьба проти гнобителів не припинялася і в наступний період.

Економічному розвиткові Богодухова сприяло його вигідне географічне положення — тут пролягав великий шлях, що з'єднував полкові міста Харків та Охтирку. З 1681 по 1765 рік Богодухів був сотенним центром Охтирського козацького полку.

Основним господарським заняттям населення міста було землеробство. Розвивалися також різні промисли. Богодухівські чинбарі добре вичинювали шкури, а чоботарі шили взуття. Уже на початку XVIII століття Богодухів був своєрідним центром ремісничого виробництва. В документах цього часу зазначається, що «головне заняття жителів є шкіряне діло»[2]. У 80-х роках XVIII століття в місті працювало 10 винокурень на 25 казанів[3], содовий завод, водяний та паровий млини[4]. Із зростанням населення млинарство набирало дедалі більшого розвитку. Млини, як і землі, були власністю місцевих багатіїв — козацької старшини, духівництва.

Значні соціально-економічні зрушення відбулися в житті Богодухова наприкінці XVIII та на початку XIX століть. Досить швидко зростало населення. У 1787 році в Богодухові — тоді вже значному місті Харківського намісництва — проживало 6154 чоловіки[5]. На початок XIX століття тут налічувалося 3959 жителів тільки чоловічої статі, з них 382 купці, ремісники та інші міщани. Розвивалися ремесла, всіляко підтримувалась і заохочувалась торгівля. Чимало жителів міста займалося чумацьким промислом. Серед них були досить заможні підприємці. Тільки в 1809 році у військових обивателів Богодухова було найнято 80 хур[6]. Переважна більшість жителів міста, як і раніше, працювала в сільському господарстві.

Козацька старшина, купці та духівництво нещадно експлуатували населення міста. З кожним роком усе більше селян та військових обивателів потрапляло у кріпосну залежність.

У 1860 році у Богодухові проживало 10 552 чоловіки, з них 111 купців, 1717 міщан і цехових; решта населення займалася сільським господарством[7]. Найкращі землі були власністю поміщиків.

Посиленню антикріпосницької боротьби, що наростала по всій країні, значною мірою сприяла агітаційна та пропагандистська діяльність революційно-демократичної інтелігенції. Членом Харківського таємного товариства, яке ставило своїм завданням ліквідацію кріпосництва і царського самодержавства та встановлення республіканського ладу в країні, був житель Богодухова — виходець із збіднілої дворянської сім'ї, студент Харківського університету М. Ф. Левченко (Богодухівський).

Члени товариства поширювали серед студентської молоді, селянства та солдатів твори М. Г. Чернишевського, Т. Г. Шевченка, О. І. Герцена, з яким вони підтримували зв'язки.

---

[1] В. І. Лебедєв. Селянська війна під проводом Степана Разіна, К., 1956, стор. 115.
[2] Харківський облдержархів, ф. 869, оп. 1, спр. 169, арк. 55.
[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 632, спр. 169, арк. 68—72.
[4] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 406.
[5] Там же.
[6] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 16, спр. 81, арк. 6 зв.
[7] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. I, стор. 276.

У 1858 році М. Ф. Левченко написав докладного листа про заворушення серед студентів Харківського університету, який був надісланий О. І. Герцену і надрукований ним в «Колоколе». М. Ф. Левченко намагався також встановити особисті стосунки з О. І. Герценом, але дозволу на виїзд за кордон не одержав. Пізніше властям стало відомо, що М. Ф. Левченко як представник Харківського таємного товариства «мав намір бути посередником між Іскандером (О. І. Герценом) і тими особами, які хотіли б надрукувати щось у його журналі»[1].

М. Ф. Левченко був заарештований і висланий у м. Курськ під нагляд поліції.

Гостре невдоволення населення Богодухова викликала реформа 1861 року. Селяни-кріпаки одержали наділи в середньому по 2,17 десятини землі на ревізьку душу[2]. Згідно з додатком до 9-ї статті «Місцевого положення про земельне влаштування селян», селяни Богодухова і повіту мали платити за кожну десятину орної землі по 2 крб. 80 коп. викупу і відробляти 19 днів на рік на поміщика[3].

Зовсім без землі лишалися 11,8 проц. селян повіту. Це були або колишні дворові селяни, які «звільнялися» від кріпацтва без наділів, або ті, що розорилися і самі відмовились від землі, не маючи змоги платити за неї.

11 березня в церквах читали маніфест про дарування «волі», а вже 23 березня 1861 року справник Богодухівського повіту доповідав харківському губернаторові Ахматову, що «безперервні заворушення і безпорядки серед тимчасово зобов'язаних селян тривають»[4]. Губернатор звернувся до царя, і той звелів послати для втихомирення селян дивізіон Стародубського драгунського полку.

У червні 1862 року в листі до міністра внутрішніх справ предводителі дворянства Харківської губернії, серед яких був і предводитель Богодухівського повіту, скаржилися, що «напружене чекання селян на нову волю і даровані права на всю поміщицьку землю з кожним днем все більше посилюється», що селяни не визнають уставних грамот, вбачаючи в них спробу поміщиків знову закріпачити їх.

Після реформи посилилося класове розшарування населення.

За переписом 1897 року, в Богодухові налічувалося 11 752 чол. населення, з них 8508 селян. Багато селян на цей час втратили свої наділи. В усьому повіті 25,9 проц. селян були безземельними. Наділи від 1 до 5 десятин мали 60,4 проц. селян, від 5 до 10 десятин — 12,8 проц. І тільки 0,9 проц. господарств повіту мали наділи більше 10 десятин землі. Безземельні та малоземельні селяни йшли в найми до поміщиків та куркулів або ж поповнювали ряди робітничого класу.

На початку XX століття помітне місце в господарському розвитку повіту посідала промисловість, особливо цукрова та винокурна. На підприємствах повіту працювало 1400 робітників. Навесні 1902 року, коли в Полтавській та Харківській губерніях розгорнувся могутній селянський рух, багато з них взяли в ньому найактивнішу участь.

На прохання поміщиків та цукрозаводчиків харківський губернатор послав у повіт батальйон солдат Тамбовського полку, три роти якого розташувалися на цукрових заводах, а четверта залишилась у Богодухові[5]. Губернатор додатково відкликав з Охтирки ще три ескадрони козаків 29-го Одеського драгунського полку[6]. Командирам військових частин були надані широкі повноваження,

---

[1] Общественно-политическое движение на Украине в 1856—1862 гг. Материалы и документы, К., 1963, стор. 43.

[2] Надельные земли крестьян Харьковской губернии. Х., 1907, стор. 136.

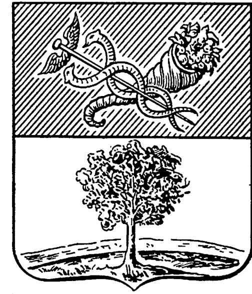
[3] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 164.

[4] Там же, стор. 208—209.

[5] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1071, арк. 144.

[6] Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г. Сборник документов, стор. 75.

а богодухівському справнику губернатор надіслав телеграму, в якій прямо вимагав застосувати зброю: «Опору військам не визнаю. Стріляти!»[1].

Герб м. Богодухова. Затверджений 1781 р.

Активними революційними виступами зустріли трудящі Богодухова 1905 рік. У цей час у місті та навколишніх селах поліція не раз виявляла соціал-демократичні видання, листівки.

Під впливом більшовицької агітації відбувалися демонстрації і сходки. Так, у грудні 1905 року колона демонстрантів з червоним прапором, співаючи революційних пісень, пройшла від вокзалу до центру міста. В лавах демонстрантів були також робітники, що приїхали з станції Люботин, де в той час влада перебувала в руках революційних залізничників. У листопаді 1905 року в канцелярії військового прокурора Київського окружного суду було заведено «справу» на нижчих чинів управління богодухівського повітового військового начальника, які вимагали усунення свого командира й негайного віддання його до суду[2], а в січні 1906 р. притягалась до слідства група службовців Богодухівської залізничної станції у зв'язку з спробою підготувати страйк залізничників восени 1905 року.

На зборах залізничників станції Богодухів тоді було обрано страйковий комітет і прийнято постанову про приєднання до загального залізничного страйку, а також резолюцію з вимогою відібрати на користь селян державні та поміщицькі землі. Під час обшуку у членів страйкового комітету виявили документи, які свідчили про їх широкі зв'язки із страйкарями інших залізниць.

Восени цього ж року начальник Харківського охоронного відділення повідомляв про заворушення серед учнівської молоді Богодухова.

У березні 1906 року в Богодухові відбувався повітовий з'їзд уповноважених від волостей, на якому обирали виборщиків на губернські збори, що мали обирати депутатів до 1-ї Думи. На з'їзд прибуло 25 священиків і дворян, 6 купців, 8 заможних селян. Трудовому селянству вдалося послати на з'їзд тільки двох своїх представників.

Під час виборів до 2-ї Державної думи більшовики розгорнули досить активну діяльність у місті та повіті. Богодухівський повітовий справник доповідав у ці дні харківському губернатору, що в багатьох подвір'ях по Загородній та Любівській вулицях міста та в ряді сіл виявлені видання, які закликали «до страйків і збройного повстання»[3].

Напередодні першої світової війни Богодухів залишався містом з малорозвинутою промисловістю. Тут працювали ватна фабрика і два парові млини. Це були дрібні підприємства. Потужність двигунів обох млинів становила 48 кінських сил. На одному з млинів працювало лише 8 робітників. Значну кількість міського населення становили ремісники, яких було 1704 чол. (в основному шевці, кравці, теслярі, столяри, ковалі).

Рік у рік погіршувалося становище трудового селянства. Після столипінської аграрної реформи процент безземельних тут був вищим, ніж по Харківській губернії в цілому[4].

Кращі землі були власністю поміщиків Кеніга, Харитоненка, Кованька та інших. Близько десяти тисяч десятин землі поблизу міста прибрали до своїх рук богодухівські купці Лук'янов, Панченко, Калитаєв. В руках поміщиків, купців

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1071, арк. 61.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 315, оп. 2, спр. 28, арк. 40—48.
[3] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1693, арк. 4, 9, 44.
[4] Переселенческое движение в Харьковской губернии за 1910 год. X., 1911, стор. 15.

та куркулів зосереджувалися влада та суд. У 4-й Державній думі Богодухівський повіт представляв священик-чорносотенець А. Station Станіславський.

Про становище трудящих до революції красномовно свідчать і дані про стан народної освіти. Переважна більшість населення була неписьменною. На кінець XIX століття у Богодухові письменне населення становило тільки 31,5 проц., а серед жінок письменних було тільки 17,8 проц. На початок 1912 року в повіті налічувалося 20 620 дітей шкільного віку, але тільки 52,2 проц. з них навчалося в школі[1].

Освіту здобували, як правило, діти багатих. Місцеві власті більше дбали про будівництво в'язниць, ніж про школи.

Незадовільним було медичне обслуговування. В лікарнях повіту було лише 140 ліжок, працювало 12 лікарів. Кожний лікар мав обслуговувати 16,8 тис. чоловік.

Дуже погіршало становище трудящих в роки першої світової війни. Невистачало продуктів харчування і предметів першої потреби, підвищувалися ціни на товари. До того ж доросле чоловіче населення було мобілізоване в царську армію. 18 серпня 1914 року в Богодухові відбувся великий виступ жінок-солдаток, які вимагали матеріальної допомоги і погрожували розправою місцевим властям[2]. Все активніше виявляли незадоволення політикою царського уряду селяни. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції вони почали захоплювати поміщицьку землю.

Влітку 1917 року, незважаючи на рішучу протидію властей, селяни самовільно розорювали землю, вирубували ліс, забирали поміщицьке майно. У багатьох випадках ініціаторами рішучих дій проти місцевих багатіїв були солдати, що повернулися з фронту.

Під тиском трудящих дещо пожвавила свою роботу і Рада робітничих та солдатських депутатів, створена у Богодухові навесні 1917 року. Але оскільки до її складу входили в основному представники т. зв. «соціалістичного блоку» — меншовики, есери, «народні соціалісти»,— то дії Ради були вкрай нерішучими[3].

Рада цілком залежала від повітового громадського комітету, який фінансував її[4]. В середині серпня 1917 року відбулися вибори до міської думи. Характерно, що у виборах брали участь всього 2598 чол., хоч у місті на цей час налічувалося понад 16 тис. населення[5]. «Соціалістичний блок» розгорнув бурхливу агітацію за своїх кандидатів. Йому всіляко сприяла есеро-меншовицька Рада. Керівні місця в Думі зайняли повітовий комісар Тимчасового уряду, «народний соціаліст» С. Коритько, міський комісар В. Зуєв, директор Богодухівського училища меншовик-інтернаціоналіст В. Тютрюмов. То ж не дивно, що всі заходи Думи були спрямовані на зміцнення органів Тимчасового уряду. Меншовики та есери очолювали і повітове земство.

Величезну революційну активність трудящих міста викликали звістки про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та про прийняття II Всеросійським з'їздом Рад декретів про мир і землю.

Всупереч розпорядженням та постановам органів Центральної ради — т. зв. повітової народної управи та повітової народної ради, куди входили куркулі — українські есери Калиненко, Гарбуз, Пушкар та інші[6], трудящі Богодухова, як і всієї України, почали здійснювати перші декрети Радянської влади. Особливо

---

[1] Календарь Харьковского губернского земства на 1913 г. Х., 1912, стор. 220.
[2] Журн. «Красный архив», 1936, № 3, стор. 6.
[3] Газ. «Известия Юга», орган Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів, Харківського губернського і обласного комітетів Рад робітничих і солдатських депутатів Донецького і Криворізького районів, 10 жовтня 1917 р.
[4] Газ. «Харьковский вестник», губернський орган Тимчасового уряду, 27 червня 1917 р.
[5] Газ. «Известия Юга», 15 серпня 1917 р.
[6] Газ. «Нова громада», вид. Ради Слобідської України, 29 грудня 1917 р.

посилився цей рух з середини грудня 1917 року — після I Всеукраїнського з'їзду Рад, який ухвалив поширити на територію Української республіки декрети робітничо-селянського уряду Російської федерації та оголосив недійсними всі постанови й розпорядження Центральної ради.

Першим органом Радянської влади в Богодухові став революційний комітет, створений 11 січня 1918 року.

Наприкінці січня 1918 року на селянському з'їзді Харківської губернії, доповідаючи про встановлення Радянської влади в повіті, делегати від Богодухівського повіту відзначали, що солдати, які повернулися з фронту, створюють військово-революційні комітети, ліквідують старі органи влади та організовано розподіляють поміщицькі землі і хліб[1].

Високу революційну свідомість та організованість проявили в ці дні трудящі Богодухова. З перших днів встановлення Радянської влади тут відбувалися мітинги та збори. За революційним порядком пильно стежили повітовий відділ Надзвичайної комісії, штаб та загін особливого призначення. Під керівництвом ревкому налагоджувалася робота на підприємствах. Було конфісковано майно місцевих купців. Бідноті міста передали ділянку лісу для господарських потреб.

Однак ця робота не розгорнулася повною мірою через наступ німецько-австрійських військ. Населення міста чинило рішучий опір окупантам. Вороже зустріло воно гетьманські закони про відновлення поміщицької власності на землю та повернення поміщикам майна. Вже на початку травня в околицях села Шарівки відбулася перша організаційна нарада колишніх червоногвардійців та радянських працівників повіту, на якій було вирішено створити в селах партизанські групи[2]. Згодом у Богодухові організувався підпільний більшовицький комітет. Головою комітету став Тимофій Красний, секретарем — Степан Роскошний, агітаційно-масова робота покладалася на І. П. Теличенка, питаннями бойової підготовки та озброєння відав Г. М. Кривонос[3].

У другій половині червня 1918 року комітет встановив зв'язок з Харківським партійним комітетом. Члени його проводили серед селян повіту роз'яснювальну роботу. Добре було налагоджено розповсюдження листівок. Частину листівок складали і писали від руки самі підпільники, частину одержували через демаркаційну лінію з Радянської Росії, а пізніше з Харкова.

Водночас підпільники виявляли і збирали серед населення зброю та боєприпаси. Була в них і своя збройова майстерня, в якій ремонтували зброю, виготовляли бомби, набивали патрони. У травні 1918 року група партизанів м. Богодухова і села Куп'євахи роззброїла варту, що охороняла склад зброї повітового військового начальника, і забрала звідти гвинтівки та кілька ящиків патронів[4]. Зростав вплив підпільників на селі. Боячись народних месників, окупанти змушені були направляти за хлібом загони солдатів з кулеметами.

Влітку 1918 року в повіті діяло 12 підпільних груп, в які входило близько 120 озброєних бійців.

У другій половині жовтня в Харкові відбулася нарада представників підпільних комітетів, на якій було дано вказівку готуватись на місцях до збройного виступу. Богодухівські підпільники провели також кілька інструктивних нарад з активістами повіту, де уточнювались завдання і погоджувались дії, попередньо обговорювався склад сільських і волосних ревкомів. У цей час в місто вступив загін гетьманців. У ніч з 17 на 18 листопада 1918 року члени підпільного комітету поширили по місту привезені напередодні з Харкова листівки, в яких закликали населення до

---

[1] М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине, стор. 87.

[2] Харківський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 280, арк. 22—23.

[3] Там же, арк. 26.

[4] Газ. «Прапор комуни», 9 червня 1957 р.

повалення гетьманщини і відновлення влади Рад. З с. Куп'євахи на допомогу було викликано загін партизанів.

Опівдні 18 листопада повстанці роззброїли гетьманців і сотню кінної варти повітового старости, оволоділи телефонною станцією, розігнали гетьманських чиновників, роззброїли охорону тюрми і визволили політичних в'язнів. Увечері того ж дня було створено ревком. А через кілька днів у місті відбувся з'їзд представників ревкомів Богодухівського повіту, який постановив відновити Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів.

Та оскільки до складу Богодухівського ревкому, крім більшовиків Г. Кривоноса і С. Роскошного, ввійшли три есери, ревком через кілька днів розпався. Владу в місті та повіті захопили петлюрівці.

Однак більшовики не припиняли роботи серед населення. Наприкінці листопада в Богодухові відкрився повітовий з'їзд так званих «трудових рад». Більшовики, що прийшли на з'їзд, запропонували розв'язати питання про поміщицьку землю, про панські економії та про запровадження в повіті декретів Радянської влади. Боячись впливу більшовицьких агітаторів, петлюрівці поспішили закрити з'їзд[1].

Більшовики розгорнули напружену роботу по підготовці збройного виступу проти петлюрівців. Було налагоджено зв'язок із радянськими військовими частинами, що наступали з нейтральної зони, з люботинським партизанським загоном. У міській друкарні нелегально було надруковано заклик до боротьби за відновлення Радянської влади.

24 грудня 1918 року вночі партизани захопили владу в місті. Згодом сюди прибув з району Грайворона 8-й Український повстанський полк. Повіт був повністю очищений від петлюрівців. У місті було створено ревком, до якого ввійшли члени колишнього підпільного комітету Г. Кривонос, Т. Красний, С. Роскошний, І. Теличенко та інші.

У січні 1919 року в місті було проведено організаційні партійні збори, в яких взяли участь сотні безпартійних робітників і селян. 4 січня 1919 року було організовано повітовий партійний комітет, створено повітову надзвичайну комісію[2]. З бійців-піхотинців партизанського загону було організовано комендантську роту, а з партизанів-кавалеристів — особливий загін при Надзвичайній комісії, командиром якого призначили С. І. Соболя.

В цей час поблизу Богодухова, на Грайворонському напрямку, стояв загін петлюрівців, який налічував понад 300 чоловік, переважно офіцерів, і намагався перешкодити наступові радянських військ.

Богодухівський особливий загін зненацька напав на петлюрівців і розгромив їх, здобувши багаті трофеї — кулемети, гвинтівки, коней.

На початку лютого 1919 року відбувся повітовий з'їзд Рад, який переважною більшістю голосів схвалив більшовицькі резолюції. З'їзд обрав повітовий виконавчий комітет, куди увійшли тільки комуністи[3].

Комуністи міста розгорнули велику агітаційну роботу серед населення. Про ставлення трудящих до Радянської влади красномовно свідчить такий факт. 1 травня в місті у приміщенні міського театру відбувся великий мітинг. Тут були і представники з навколишніх сіл. Учасники мітингу рішуче виступили проти есерівських промовців і схвалили резолюцію, в якій підкреслювали, що вони стоять на варті прав і свобод, здобутих кров'ю кращих людей, і шлють «своїм братам усього світу палкий товариський привіт».

Чимало членів партії було послано у ці дні в села для організаційної та політичної роботи. У кінці квітня тут діяли 24 волосні та сільські осередки[4].

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 280, арк. 71—72.
[2] Там же, арк. 87.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 179, арк. 6.
[4] Там же.

З їх участю розгорталася робота по забезпеченню селянства землею. 7 лютого 1919 року при повітовому виконавчому комітеті було створено земельний відділ, який негайно розпочав облік усіх нетрудових земель[1]. Слід, однак, зазначити, що в ці дні партійні та радянські органи Богодухова допустили серйозні помилки у проведенні ленінської земельної політики. На засіданні президії повітового партійного комітету 10 березня голова повітового виконкому Костильов вимагав негайної організації артілей та комун, для чого рекомендував вжити всіх засобів впливу на селянство. Його активно підтримували і деякі інші члени комітету.

Така практика нічого спільного не мала з ленінською лінією у земельному питанні і не сприяла зміцненню союзу робітничого класу з селянськими масами. В повіті підняли голову куркульсько-есерівські елементи, які всіляко намагалися дискредитувати політику Комуністичної партії щодо селянства.

Важливу роль у подоланні цих помилок і перекручень відіграли рішення VIII з'їзду РКП(б) та телеграма за підписом В. І. Леніна і Народного комісара земельних справ РРФСР С. П. Середи від 9 квітня усім губернським виконкомам і земельним відділам про неухильне додержання принципу добровільності в переході селян до спільного обробітку землі.

16 квітня 1919 року питання про VIII з'їзд партії та про ставлення до середнього селянства було заслухане на загальних зборах Богодухівської партійної організації. Гостро критикуючи неправильні дії деяких членів парткому і виконкому на селі, збори ухвалили, що до організації комун «треба підходити якомога обережніше»[2].

Комуністи міста брали активну участь у мобілізації сил на боротьбу проти денікінців. Повітова партійна конференція, що відбулася в середині травня, постановила «мобілізувати всі свої сили на захист пролетарської революції, напружити максимум енергії для підтримки нашого червоного фронту, нещадно боротися з проявами контрреволюції, звідки б вони не виходили»[3]. У червні, за завданням Харківського партійного комітету, виконком Богодухівської повітової Ради організував з добровольців Богодухівський повстанський загін. Наприкінці червня в загоні налічувалось 572 бійці. Крім того, близько 500 добровольців було послано в регулярні частини Червоної Армії.

Багато зробив для організації загону його перший комісар — місцевий учитель, колишній підпільник М. М. Колодько, який у ці дні вступив до лав Комуністичної партії. Комісарові довелося чимало попрацювати, щоб згуртувати загін, очистити його від анархістів, що вели розкладницьку роботу. Вже на кінець липня богодухівський повстанський загін виріс у значну військову частину і був перейменований на 6-й Богодухівський радянський полк, що ввійшов до складу 2-ї бригади 41-ї дивізії. Відчутну допомогу бійцям подавали селяни.

«Відмітною рисою полку,— писав згодом у своєму донесенні завідуючий політвідділом,— є те, що він одержав усе необхідне від селян Богодухівського повіту, які свідомо йшли назустріч червоноармійським інтересам»[4].

Протягом трьох тижнів полк стримував натиск переважаючих сил денікінців на Краснокутській ділянці фронту.

Бійці полку брали активну участь у боротьбі за Богодухів, який кілька разів переходив з рук в руки. Влітку 1919 року їх відвідав Олександр Пархоменко, що командував військами під час боїв за місто. У вересні 1919 року полк, разом з іншими частинами Червоної Армії, під тиском ворога відступив до Брянська, а звідти гнав денікінців на південь і, діючи в складі 41-ї дивізії, визволяв Полтаву, Валки,

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 288, арк. 11.
[2] Там же, спр. 70, арк. 35.
[3] Там же, спр. 228, арк. 6.
[4] ЦДАРА, ф. 1402, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

Харків, Синельникове, Павлоград, Олександрівськ, Миколаїв, Одесу. Чимало бійців і командирів полку було нагороджено урядовими нагородами, серед них Т. Ю. Бідило, уродженець села Мурафи, який виконував найскладніші завдання в тилу ворога. Іменем Т. Ю. Бідила, який у 1922 році загинув у боротьбі з бандитами, названо одну із площ Богодухова.

Активно допомагали трудящі Богодухова повстанським загонам, що діяли в тилу денікінської армії.

10 грудня 1919 року місто було визволено від денікінців. Наступного дня тут створено революційний комітет, який розгорнув роботу по відновленню та зміцненню Радянської влади в повіті[1]. На повітовому з'їзді Рад, що відкрився 19 квітня, було обрано постійний орган Радянської влади у повіті — виконавчий комітет, до складу якого увійшли тільки комуністи[2]; 15 грудня відновив свою роботу партійний комітет. Над усіма приватними підприємствами було встановлено контроль, взято на облік усю сировину і продовольство в економіях. Подавалась допомога родинам червоноармійців та потерпілим від денікінців[3]. Жодне важливе питання не проходило повз увагу комуністів. Партком відрядив половину членів партії для роз'яснювальної роботи серед населення, щоб забезпечити виконання продрозверстки[4].

З Богодухова було відправлено до Харкова 4 вагони з продовольством в обмін на промислові товари для селян[5].

3 лютого 1920 року в місті відбулася безпартійна селянська конференція. Незважаючи на злісну агітацію куркульства, делегати конференції схвалили резолюцію, в якій підкреслювалось, що тільки продоргани Рад можуть подолати продовольчі труднощі, що виступи проти політики твердих цін є виступами проти Радянської влади. Розглянувши питання про земельну політику Радянської влади, конференція прийняла «наказ земельної комісії», яким вимагала взяти на облік усі нетрудові землі і негайно задовольнити потреби в землі безземельного та малоземельного селянства[6]. Велику роль у забезпеченні селянства повіту землею відіграли комітети незаможних селян, в організації яких найактивнішу участь взяли комуністи міста.

За даними повітового земельного відділу, в місті на початку 1920 року було 527 безземельних господарств, у яких налічувалося 2736 чоловік. Багато господарств були малоземельними. Для задоволення їх землею треба було розподілити 4134 десятини[7]. Заходи партійних та радянських органів повіту у здійсненні земельного закону Всеукрревкому мали величезне значення для посилення впливу комуністів на сільське населення. «Помітне тяжіння селян у партію»,— доповідав на пленумі Харківської організації КП(б)У, що відбувся на початку жовтня 1920 року, представник від Богодухівської партійної організації[8].

Надійним помічником повітової партійної організації стала Спілка Комуністичної Молоді, створена 3 лютого 1920 року. Спочатку вона об'єднувала 25 комсомольців (12 робітників, 9 селян, 4 учні). З участю комсомольців було організовано молодіжний клуб, де відбувалися мітинги, читалися лекції, проводилися бесіди. За допомогою комуністів комсомольці міста почали наполегливу боротьбу з дрібнобуржуазно-націоналістичною молодіжною організацією, натхненниками якої виступали українські ліві есери[9].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-431, оп. 1, спр. 1, арк. 3—4.
[2] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 216, 217.
[3] Харківський облпартархів, ф. 29, оп. 1, спр. 2, арк. 16, 17, 18.
[4] Там же, спр. 1, арк. 3.
[5] Там же, спр. 2, арк. 17.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 21, арк. 68.
[7] Харківський облдержархів, ф. Р-452, оп. 2, спр. 11, арк. 15, 16.
[8] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 245, арк. 107.
[9] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины 1917—1920 гг., стор. 198.

Загін кінної міліції Богодухівського повіту. 1920 р.

Восени 1920 року в повіті діяли 3 міських і 14 волосних партійних осередків, які об'єднували 235 чол. (30 проц. цього складу становили робітники, 70 проц.— селяни). Комсомольці повіту на цей час об'єднувалися у 8 волосних і одному міському осередку[1].

Комуністи й комсомольці розгорнули культурно-освітню роботу у місті та в селах повіту. Вже на 1 червня 1920 року в місті діяли 10 шкіл, у яких училося 1900 учнів і працювало 38 вчителів[2]. У налагодженні їх роботи активну участь взяли також Ради та КНС[3]. Велася робота по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. У січні 1920 року в Богодухові розпочав роботу театр, було відкрито також народний дім, кінотеатр, 4 клуби. Працювали 4 бібліотеки.

До роботи в культурно-освітніх закладах залучалися передові, віддані Радянській владі представники інтелігенції. У театрі працювала артистка У. П. Суслова, яка ще до революції з великим успіхом виступала у трупі М. Л. Кропивницького. Струнним оркестром в одному з клубів керував видатний український бандурист І. Й. Кучугура-Кучеренко (1878—1943).

Налагоджувати господарське і культурне життя комуністам Богодухова, як і всієї республіки, доводилося в надзвичайно складних умовах. Вже в травні партійна організація розгорнула широку агітаційну кампанію по мобілізації трудящих на польський фронт.

Відповідаючи на заклик вождя революції В. І. Леніна, богодухівці сформували з числа добровольців два загони: піхотний з 99 чол., в якому було і 12 жінок, та кавалерійський, який очолив С. І. Соболь, з 45 чоловік. Майже третина добровольців були комуністами[4]. 3 вересня 1920 року жителі міста тепло проводжали своїх земляків на Південний фронт.

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 245, арк. 107.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-820, оп. 1, спр. 47, арк. 107.
[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 253—254.
[4] Газ. «Пролетарий», 8 вересня 1920 р.

Проводжаючи загін, партійний комітет та виконком Богодухівської Ради вручили йому атестат. «Видано цей атестат,— читаємо ми,— Червоному добровільному загону.., що відзначився за весь час служби відданістю Радянській владі, багато разів брав участь у придушенні контрреволюційних повстань в повіті. Вкрив себе невмирущою славою в боях проти денікінських банд у 1919 році. Як тільки з'являвся загін, вся контрреволюція тремтіла, а біднота з радістю зустрічала червоних визволителів. З гордістю Богодухівський виконавчий і партійний комітети проводжають червоних орлів на врангелівський фронт і вірять в нездоланну силу його, вручаючи червоний прапор, обагрений кров'ю робітників і селян». Це був перший загін добровольців, що вирушав з Харківщини на боротьбу проти Врангеля. Висловлюючи щиру подяку повітовому партійному та виконавчому комітетам за організацію загону, Харківський губернський партійний комітет повідомляв, що загін прибув до Харкова у зразковому порядку, із прапором, врученим йому повітовим парткомом[1].

Не припинялася боротьба з куркульсько-есерівськими та іншими контрреволюційними бандами. Від рук бандитів у Краснокутську загинуло 8 активістів повітової партійної організації, серед них голова виконкому Дмитро Базилевич, голова повітової Надзвичайної комісії Трохим Дригало, жінорг Оксана Піщаникова та інші. Бандити глумилися навіть над трупами комуністів, вирізуючи на них зірки.

Влітку 1920 року, у зв'язку з нападом махновських банд на південні волості повіту, партком оголосив міську партійну організацію мобілізованою. Велику мужність у боротьбі з бандами проявили бійці полку особливого призначення, місцеві комуністи, комсомольці і члени КНС.

Після закінчення громадянської війни в умовах неймовірних господарських труднощів комуністи піднімали трудящих на відбудову господарства. Програмою практичних дій усіх партійних організацій країни в ці дні стали рішення X з'їзду партії, спрямовані на побудову економічного фундаменту соціалізму. Для здійснення рішень з'їзду повітовий партійний комітет посилав кращих комуністів на місця. 14 липня 1921 року, наприклад, на засіданні комітету було вирішено мобілізувати для проведення масово-політичної роботи серед селян повіту 45 комуністів[2].

Організовувалися недільники та суботники на транспорті і промислових підприємствах. Тільки у квітні було проведено 16 суботників у місті та повіті[3]. Активну діяльність у налагодженні господарського життя розгорнула особлива комісія Богодухівського повіту, комісії і економічні ради при волосних та сільських Радах[4]. У липні 1921 року в повіті вже діяло 16 фабрично-заводських підприємств та 317 кустарних майстерень, 112 прокатних пунктів[5].

Помітну роль у відбудові промислових підприємств міста відіграли профспілкові організації, які посилили свою роботу по залученню робітників до активного громадського життя. 8 червня 1921 року, наприклад, у місті відбувалися загальні збори членів профспілки. Поряд з питаннями господарського будівництва вони розглянули і питання про допомогу страйкуючим англійським шахтарям: «Виявляючи солідарність з боротьбою англійських шахтарів проти капіталу,— записано в резолюції зборів,— постановляємо зробити відрахунок із свого заробітку в розмірі тижневого, щоб хоч трохи поліпшити їх становище»[6].

Важливого значення набирало кооперування селянства. У 1922 році в Богодухові були створені три сільськогосподарські артілі. Вони об'єднували спочатку всього 73 господарства, мали 74 десятини землі, 8 коней, 6 корів[7].

[1] Газ. «Пролетарий», 15 вересня 1920 р.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 684, арк. 31.
[3] Там же, ф. 1, оп. 6, спр. 684, арк. 62.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 363, арк. 6.
[5] Там же, ф. Р-431, оп. 1, спр. 149, 150, 151.
[6] Харківський облпартархів, ф. 80, оп. 1, спр. 38, арк. 37, 38.
[7] Там же, ф. 94, оп. 7, спр. 37, арк. 3, 5.

Учасники I з'їзду вчителів Богодухівського повіту. 1921 р.

Важливе місце в організації перших колективів та налагодженні їх роботи належало комітетам незаможних селян.

Перші досягнення в організації колективних господарств були продемонстровані на окружній сільськогосподарській виставці, що відкрилася в Богодухові 4 вересня 1923 року[1]. У влаштуванні виставки активну участь узяли робітники міста. Багато учасників виставки за успіхи у відродженні сільського господарства одержали премії від Харківської губернської спілки сільськогосподарської кооперації.

Незважаючи на певні успіхи у господарському будівництві, економіка міста у відбудовний період залишалася відсталою.

Тут було кілька дрібних підприємств, на кожному з них працювало не більш як по 25 чоловік. 88 чол. було на цегельному заводі[2].

Близько половини населення міста займалося сільським господарством. Це були в основному селяни-одноосібники.

Велику роботу належало провести і щодо піднесення культурного рівня трудящих — ще в 1926 році 53,7 проц. міського населення було неписьменним.

Докорінні зміни в економіці та культурному розвитку міста сталися в період здійснення ленінської політики індустріалізації країни та колективізації сільського господарства. Вже на початку першої п'ятирічки, у травні 1929 року, стала до ладу нова районна електростанція на 600 кінських сил[3]. З Богодухова електроенергія

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 360.
[2] Харківський облпартархів, ф. 80, оп. 1, спр. 38, арк. 37, 38.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-869, оп. 1, спр. 450, арк. 274.

постачалася також у навколишні села: Лозову, Крисине, Максимівку, Семенів Яр, хутір Щербаки.

Підприємства міста розширювалися і поповнювалися досконалішим устаткуванням. Зростала і кількість робітників на них.

Величезні зміни відбувалися в сільському господарстві. 21 квітня 1929 року комуністи Богодухівського району на своїх партійних зборах палко схвалювали політику Комуністичної партії на селі. «Проводячи реконструкцію промисловості та будівництво нових заводів, шахт, велетенських електростанцій і таке інше,— відзначалося в резолюції зборів,— партія, робітничий клас, спираючись на соціалістичну промисловість, правильно поставили завдання подолати відсталість сільського господарства шляхом організації радгоспів, артілей»[1]. Дедалі більше селян ставало на шлях колективного господарювання. В листопаді 1929 року в місті було організоване товариство спільного обробітку землі, в якому спочатку об'єдналися 35 бідняцьких і 27 середняцьких господарств[2]. В кінці року тут було чотири товариства спільного обробітку землі[3]. Зростанню колективних господарств сприяло створення у червні 1929 року в Гутах першої в Харківському округу машинно-тракторної колони. Вже у 1930 році врожайність основних зернових культур у колгоспах була на 25 проц. вищою, ніж в індивідуальних господарствах. Крім того, в артілях, що обслуговувались Гутянською колоною, затрати праці були на 25 проц. нижчими, ніж в індивідуальних господарствах, і на 7 проц. нижчими, ніж в тих колгоспах, яких колона не обслуговувала[4]. На 25 травня 1931 року в районі налічувалося 143 артілі, які об'єднували 9506 господарств і мали у своєму користуванні 35 062 га землі, на 1 грудня 1933 року було колективізовано 64,3 проц. селянських господарств та усуспільнено 82,5 проц. придатної землі.

У 1930 році була створена Богодухівська МТС, колектив якої багато допомагав молодим, ще не зміцнілим колгоспам району. У 1933 році в МТС було 43 трактори, які обслуговували навколишні колективні господарства. За 1932—1933 рр. при МТС було підготовлено 1251 спеціаліста сільського господарства.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 80, оп. 1, спр. 127, арк. 130.
[2] Там же, спр. 25, арк. 1.
[3] Там же, ф. 30, оп. 1, спр. 24, арк. 1.
[4] Там же, ф. 80, оп. 1, спр. 38, арк. 87—88.

Молотьба в господарстві Богодухівського кредитного сільськогосподарського товариства. 1926 р.

Організація колективних господарств відбувалася в умовах нещадної боротьби проти куркулів, які, не гребуючи ніякими засобами, чинили запеклий опір колгоспному рухові. Від куркульської кулі загинув організатор колгоспу в Богодухові А. Ф. Оксенич. Куркульські елементи використовували також найменші недоліки в організації колективів, щоб відвернути селян-одноосібників від колгоспів.

Неоціненну допомогу трудящому селянству подали у ці роки робітничі колективи міста. Чимало їхніх посланців — комуністів і комсомольців — поїхали на села, де допомагали створювати і зміцнювати колективні господарства. Значну допомогу селянству Богодухівського району подавали також робітники Харкова. У 1933 році шефство над богодухівськими колгоспами взяв колектив ХТЗ.

Завдяки допомозі робітників, невтомній організаторській і політичній роботі комуністів, трудящі Богодухова все ширше залучалися до соціалістичного будівництва. Включаючись у соціалістичне змагання, вони наполегливо боролися за виконання п'ятирічних планів.

У боротьбі за розв'язання завдань соціалістичного будівництва зміцнювались і загартовувались партійні організації міста і району. Керуючись рішеннями партії та уряду, районна партійна організація, яку з 1939 року очолював О. М. Мужицький (нині перший секретар Полтавського обласного комітету партії), проводила величезну політичну роботу серед трудящих. Вона виховала великий загін стахановців, передовиків виробництва. Серед них робітник Богодухівського шкіряного заводу П. Я. Нечитайло, робітниця ватної фабрики Н. О. Голубнича, шофер автоколони Д. Гаращенко та багато інших.

Важливим підсумком діяльності комуністів були досягнення у розвитку сільського господарства. Напередодні Великої Вітчизняної війни в місті було три колгоспи — «Перемога», «Жовтень» та колгосп ім. 8 Березня. У 1939 році в соціалістичному змаганні на честь XVIII з'їзду ВКП(б) особливо відзначився колгосп «Жовтень». У 1940 році колгоспи району зібрали по 14,7 цнт зернових і по 180 цнт цукрових буряків з гектара. Багато колгоспів і колгоспників брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Серед учасників виставки був і завідуючий агрохімічною лабораторією Богодухівської МТС О. М. Горбачевський, який зразково обслуговував стахановські ланки, що вирощували цукрові буряки.

Незмірно зросла громадська активність трудівників міста. Багато виробничників та представників інтелігенції у ці роки було висунуто на керівну партійну і господарську роботу.

Значно поліпшилось медичне обслуговування населення. В 1940 році бюджет Богодухівської лікарні був у чотири рази більшим, ніж у 1934 році. При лікарні діяли клінічна лабораторія, рентгенівський кабінет, пункт переливання крові тощо. В лікарні працювали висококваліфіковані лікарі.

Роки довоєнних п'ятирічок ознаменувались також значними досягненнями в галузі культурного будівництва. Крім трьох середніх і шести неповних середніх шкіл, тут було відкрито ветеринарний технікум, акушерську школу, комбінат по підготовці слюсарів, токарів та ковалів, школу механізаторів сільського господарства. У школах міста працювали досвідчені, віддані своїй справі вчителі, серед них нині заслужені вчителі школи УРСР Е. І. Бондаренко, К. М. Лихобабина та інші. Багато богодухівців здобували освіту у вищих учбових закладах країни. У 1937 році Київський державний інститут театрального мистецтва закінчив В. І. Івченко, нині народний артист УРСР. У місті діяли два кінотеатри, кілька бібліотек та багато інших культурно-освітніх закладів.

З перших же днів Великої Вітчизняної війни парторганізація району виступила як бойовий організатор всенародної боротьби з ворогом. Було проведено значну роботу по мобілізації в діючу армію, евакуації населення та матеріальних цінностей.

У жовтні 1941 року в районі Богодухова точилися запеклі бої. Спроба німецько-

фашистських військ захопити місто зненацька була зірвана стійкою обороною частин 21-ї і 38-ї армій Південно-Західного фронту. Незважаючи на значну перевагу в силі і техніці, ворогові не вдалося прорватися до Харкова на Богодухівському напрямку. Більше тижня місто і район героїчно захищали підрозділи 76-ї гірсько-стрілецької та 212-ї стрілецької дивізій. Разом з частинами Червоної Армії в обороні Богодухова та інших населених пунктів брали участь чотири бойові групи, куди входили жителі району. 12 жовтня Богодухів був окупований фашистськими загарбниками. Після окупації міста бійці цих груп влилися у створені тут партизанські загони.

Богодухівські партизани і підпільники завдавали відчутних ударів німецько-фашистським окупантам. Особливо активно діяв партизанський загін, командиром якого був директор Богодухівського цегельного заводу М. І. Золотарьов, а комісаром — секретар Богодухівського РК КП(б)У І. П. Гарник. До 12 червня 1942 року партизани загону знищили близько 300 фашистських солдатів та офіцерів, захопили багато зброї та військового спорядження.

Самовіддано боровся з ворогом і партизанський загін, очолюваний М. П. Руденком. Бійці цього загону — комуністи М. П. Кісь, С. М. Денчик, Д. П. Кравченко — виконували найнебезпечніші завдання. Успішно діяв у районі також партизанський загін, де командиром був О. Є. Кирилов, а комісаром — Д. Ю. Лагерєв. Серед бійців загону особливою хоробрістю відзначалися Г. В. Тризна, В. Ф. Олійник, М. П. Смаковський. Зв'язковою між цим загоном та підпільною групою, що діяла у місті, була Ф. С. Могилєвська.

Велику роботу в районі провадив підпільний райком комсомолу, секретарем якого був Ф. Н. Ситник, направлений сюди Харківським обкомом комсомолу. Підпільники розповсюдили серед населення 18 назв листівок загальним тиражем 4000 примірників. Плакати і листівки антифашистського змісту надсилалися обкомом комсомолу через зв'язкову Глущенко.

З перших днів окупації в місті розгорнувся рух опору німецько-фашистським загарбникам. Його активними учасниками були О. П. Климченко, Н. П. Климченко, В. П. Турчан, З. Г. Карпова, О. І. Сергієнко, Є. С. Решняк, Г. Мелещенко та інші. Вони переховували поранених бійців, що не встигли евакуюватись, всіляко допомагали в їх лікуванні. Багатьох бійців і офіцерів врятували від смерті лікарі М. М. Ревковський та М. А. Козловський. Переважна більшість тих, що видужали, повернулася в ряди Червоної Армії, перейшовши лінію фронту. Надійними документами забезпечувала бійців учителька М. Ю. Солодовник, яка була залишена на окупованій території райкомом партії. Їй вдалося влаштуватися перекладачкою в поліції. Добре володіючи німецькою мовою, М. Ю. Солодовник тримала підпільників у курсі всіх планів окупаційних властей.

Учасники антифашистського підпілля знищували облікові картки на жителів міста на біржі праці, для багатьох діставали фіктивні довідки про захворювання, щоб урятувати їх від насильного вивезення до Німеччини.

18 лютого 1943 року частини Червоної Армії визволили Богодухів. Проте, зібравши значні сили, німецьке командування почало контрнаступ. 10 березня 1943 року, коли ворог вийшов у район с. Дергачів, між військами 69-ї армії, що відійшли на цей час до Богодухова і зайняли тут оборону, та військами, які прикривали Харків, утворився розрив. Шлях на Білгород виявився відкритим. Щоб ліквідувати загрозу, радянські війська змушені були 12 березня залишити Богодухів і відступити на схід. Після розгрому німців під Курськом частини першої танкової армії генерала М. Ю. Катукова, пройшовши з боями понад сто кілометрів, 7 серпня 1943 року визволили Богодухів.

Намагаючись зупинити наступ наших військ, німці бомбардували Богодухів. Протягом трьох днів у місті рвалися бомби, сіючи навколо руйнування і смерть. У середині серпня 1943 року вперті бої з гітлерівцями точилися південніше Богодухова. Добірні есесівські танкові дивізії, сконцентровані на вузькій ділянці

фронту, розпочали знову навальний наступ на місто. Але, втративши понад 30 танків, фашисти змушені були відступити.

Богодухівці глибоко шанують світлу пам'ять генерал-майора Д. Х. Чернієнка, полковника М. Т. Леонова та інших бійців і командирів Радянської Армії, що віддали своє життя за визволення міста. На їх могилі, в центрі міста, встановлено пам'ятник.

З перших днів визволення міста від фашистської окупації трудівники Богодухівського району почали активно допомагати радянським військам. Тільки на будівництво танкової колони «Богодухівський колгоспник» вони внесли 7 185 000 крб.[1]

Братська могила воїнів-визволителів у м. Богодухові.

У дуже важких умовах розпочиналися відбудовні роботи в місті. Німецько-фашистські окупанти та їх прислужники стратили 222 жителів міста, 345 юнаків і дівчат було насильно вивезено на каторжні роботи до Німеччини, багато населення загинуло під час боїв. Після відступу ворога в місті залишилися тільки руїни. Всі промислові підприємства, культурно-освітні заклади були зруйновані або пограбовані. Вороги зруйнували також 810 житлових будинків. Великих втрат зазнали колгоспи. Окупанти зруйнували близько 40 колгоспних будівель, захопили і знищили 335 голів великої рогатої худоби, 228 голів свиней, 398 овець, 254 коней, більше 2000 штук птиці, чимало зерна, сіна, сільгосптехніки, яку не вдалося вивезти в тил. Загальні збитки, завдані окупантами тільки міським колгоспним господарствам, становили 6 122 268 карбованців [2].

Велику допомогу жителям міста у відбудові зруйнованого господарства подали трудящі тих міст країни, що не зазнали фашистської окупації.

Вже на початку 1944 року розпочали роботу шкірзавод, паровий млин, молокозавод, згодом була введена в дію районна електростанція.

За роки післявоєнних п'ятирічок усі промислові підприємства міста були значно розширені, оснащені новою технікою, деякі з них докорінно перебудовані. Так, на базі моторемонтних майстерень було створено авторемонтний завод. З окремих промислових артілей виник побутовий комбінат. Переобладнано молокозавод, потужність якого зросла більш як у 3 рази. Щороку молокозавод виробляє близько 8 тис. цнт масла та багато інших молочних продуктів. Встановлено нове устаткування в цехах м'ясокомбінату.

Реконструйовано також цегельні заводи, де щороку випалюється понад 25 млн. штук цегли та виробляються інші будівельні матеріали — гіпсошлакоблоки, цементно-піщані покрівельні листи.

З часом планується побудувати великі промислові підприємства — завод технологічного устаткування, штампувальних виробів, швейну фабрику. У 1965 році валова продукція промислових підприємств міста зросла проти 1958 року в 1,6 раза.

Нині на підприємствах та в установах міста працюють понад 8 тис. робітників і службовців.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 80, оп. 1, спр. 122, арк. 15.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-537, оп. 2, спр. 40.

На 1 січня 1965 року тут було 48 первинних партійних організацій, що об'єднували 1106 членів та кандидатів у члени партії. Партійні організації провадять велику організаторську та партійно-політичну роботу серед трудівників міста, спрямовуючи їх на успішне виконання величних накреслень Комуністичної партії. Їхні вірні помічники — 1710 комсомольців, об'єднаних у 40 комсомольських організаціях.

Комуністи та комсомольці йдуть в авангарді соціалістичного змагання за успішне виконання величних завдань нової п'ятирічки. В 1966 році за звання колективів комуністичної праці боролися 27 цехів, бригад та дільниць, у яких працюють понад 800 робітників; 175 чоловік змагалися за звання ударника комуністичної праці. Почесне звання комуністичних здобули 25 колективів, звання ударника комуністичної праці завоювали 184 робітники міста, серед них муляр П. Л. Кожушко, штампувальник А. Б. Кислань, обкатник П. Т. Яковлєв та інші.

Промислові підприємства та установи міста подають велику допомогу працівникам сільського господарства. На території Богодухова тепер два колгоспи — ім. Димитрова та «Перемога». Обидва колгоспи — багатогалузеві господарства. В колгоспі ім. Димитрова на початок 1966 року налічувалося 355 господарств колгоспників. Загальна земельна площа колгоспу — 2276 га, в т. ч. 1858 га сільськогосподарських угідь, з них — 1676 га ріллі. Вирощують тут головним чином озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, соняшник. У 1965 році зібрано зернових культур в середньому по 22 цнт з гектара.

Значне місце в господарстві колгоспу посідає також тваринництво. На початок 1966 року на фермах колгоспу налічувалося 652 голови великої рогатої худоби, 719 свиней.

У 1965 році тут вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь по 287 цнт молока, по 54,7 цнт м'яса та по 20 цнт свинини у живій вазі.

У цьому ж році колгосп одержав 372 тис. крб. грошових доходів і майже половину з них — від реалізації продуктів тваринництва. Загалом грошові доходи колгоспу на 100 га сільськогосподарських угідь обчислюються сумою 20 тис. карбованців.

Міцнішим є господарство колгоспу «Перемога». В цьому колгоспі налічується 387 господарств колгоспників, загальна земельна площа колгоспу — 3141 га, в т. ч. сільськогосподарських угідь 2552, з них ріллі — 2214. У 1965 році середня врожайність зернових культур становила 19,7 цнт з га, зокрема пшениці зібрано по 22,1 цнт з га. Середній урожай буряків — 244 цнт, соняшнику — 16,3 центнера.

Значних успіхів добився колгосп у розвитку тваринництва. Великої рогатої худоби налічувалося тут на початок 1966 року 900 голів, було також 700 свиней, 495 овець. У 1965 році одержано на 100 га сільськогосподарських угідь молока по 318 цнт, м'яса — 37 цнт у живій вазі.

Щороку зростає рівень механізації виробництва. Основні фонди колгоспу на початок 1966 року становили 717 тис. крб. На грошову частину оплати праці колгоспників виділено 151 тис. карбованців.

Проте в розвитку сільськогосподарського виробництва колгоспів ім. Димитрова і «Перемога» в 1958—1964 роках були значні труднощі, викликані окремими безпідставними рекомендаціями щодо зміни структури зернових культур, які призвели до значного скорочення посівів провідних зернових культур — озимої пшениці, жита, ячменю і занадто великого розширення посівів кукурудзи.

Розвиток тваринництва стримувався недостатньою кормовою базою. Послаблена була і матеріальна заінтересованість колгоспників у збільшенні виробництва продуктів сільського господарства. Працівники сільського господарства з особливим піднесенням приступили до здійснення рішень жовтневого 1964 року та

березневого 1965 року Пленумів ЦК КПРС, спрямованих на дальше піднесення сільського господарства.

Значні виробничі успіхи в колгоспах ім. Димитрова та «Перемога» в 1965 і 1966 рр. наочно підтверджують правильність рішень Комуністичної партії, спрямованих на прискорений розвиток сільського господарства.

За успіхи, досягнуті у виробництві зернових, кормових та технічних культур, у 1966 році 24 жителі міста нагороджені орденами і медалями, серед них чабан колгоспу «Перемога» О. С. Колосарьова, шофер авторемонтної контори В. М. Зеркалов та інші. Урядовими нагородами відзначені секретар Богодухівського райкому КП України М. Г. Бурлак та голова райвиконкому У. Ф. Меліхов.

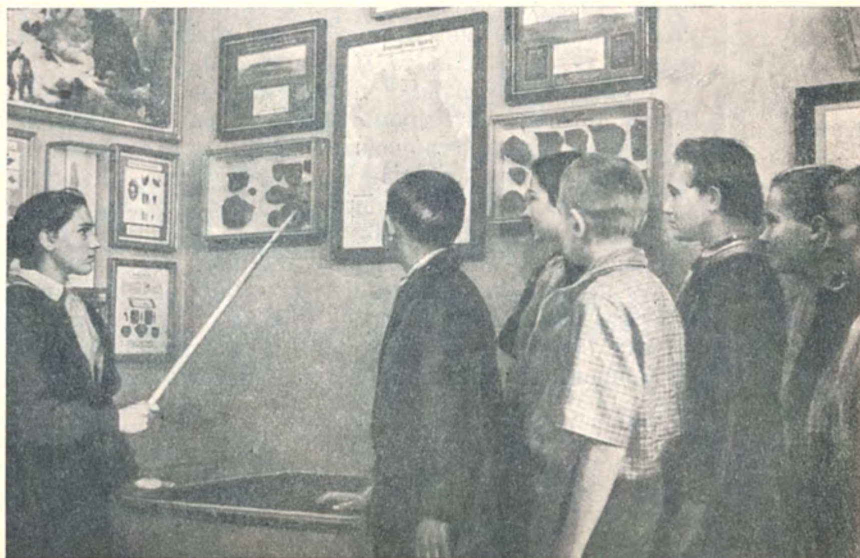
З кожним роком поліпшується добробут трудящих. Розширюється торговельна мережа міста, зростає продаж товарів населенню. На початок 1966 року в системі міськторгу було 48 магазинів, 36 кіосків, 24 підприємства громадського харчування. За сім років (1958—1965) товарообіг Богодухівського міськторгу зріс з 5508 тис. крб. до 9773 тис. крб., або в 1,8 раза. Крім того, в місті є 10 магазинів і кіосків, а також чайна Богодухівського сільського споживчого товариства, товарообіг їх у 1965 році становив близько 2 млн. карбованців.

Насамперед зростає продаж таких товарів, як одяг, меблі, радіоприймачі і телевізори, годинники, холодильники, спортивні товари, велосипеди, мотоцикли, моторолери. В кілька разів зріс продаж цукру, м'ясних, молочних та кондитерських виробів.

Набагато поліпшилося медичне обслуговування трудящих. У місті є поліклініка, лікарня на 300 ліжок, 2 диспансери, санепідстанція. В медичних закладах працюють 57 лікарів і 244 чол. середнього медичного персоналу. В розпорядженні лікарів 15 спеціальних машин швидкої допомоги, тоді як в 1941 році була лише одна. За самовіддану працю в галузі охорони здоров'я трудящих головному лікарю Богодухівського медичного об'єднання С. О. Густиліну присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР.

Незрівнянно зріс освітній та культурний рівень населення. У місті три середні, три восьмирічні, три початкові школи, восьмирічна школа-інтернат та вечірня школа робітничої молоді. У всіх школах навчається 3860 учнів, працюють 232 вчителі. Велику роботу по розвитку народної освіти в місті і селах району провели в післявоєнні роки заслужений учитель УРСР, колишній завідуючий районним відділом народної освіти О. М. Клочко та заслужений вчитель УРСР Я. Г. Діброва.

Населення міста передплачує понад 10 тис. примірників газет та журналів. До послуг читачів 23 бібліотеки, книжковий фонд яких становить понад 143 тис. примірників. Майже кожен другий житель міста — читач бібліотеки. Понад 50 000 примірників книг налічується в 100 індивідуальних бібліотеках.

Історичний музей Богодухівської середньої школи.

До послуг трудящих — Будинок культури, 5 клубів та 17 червоних кутків. При Будинку культури працюють театр народної творчості, 12 гуртків і шкіл, що охоплюють 360 любителів музики, співу, танцю, художнього слова. Працівники Будинку культури, якому присвоєно звання колективу відмінної роботи і в 1966 році Міністерством культури УРСР вручено ювілейну медаль Т. Г. Шевченка, систематично звітують перед трудящими: вони часто виступають на підприємствах, в польових станах колгоспів району. Програма богодухівських аматорів не раз передавалася по телебаченню з Харкова. Досвід роботи Богодухівського театру народної творчості висвітлювався на сторінках журналу «Соціалістична культура».

Все більше зростає потяг населення до музики. У 1966 році в музичній школі міста по класу баяна, акордеона, скрипки та фортепіано навчалося 176 учнів. Щорічні творчі звіти юних музикантів перетворюються на справжнє свято для жителів міста.

У 1963 році в Богодухові відкрито музей образотворчого мистецтва, де експонуються твори багатьох визначних художників.

В місті діють також народний університет культури, здоров'я, правових знань, університет для батьків. З лекціями перед трудівниками виступають представники місцевої інтелігенції та викладачі вузів Харкова.

З кожним роком змінюється зовнішній вигляд Богодухова. Тільки за роки семирічки тут забруковано 32 000 кв. м доріг, прокладено близько 20 000 кв. м тротуарів, висаджено десятки тисяч дерев і декоративних кущів.

В центрі уваги місцевих партійних і радянських органів — житлове будівництво. За післявоєнні роки комунальний житловий фонд значно зріс, нині він становить більше 22 000 кв. м. Тільки за 1965 рік побудовано 2000 кв. м житла, тоді як у 1960 році — всього 713 кв. метрів.

Здано в експлуатацію також дитячий комбінат, середню школу на 964 місця, нову аптеку в центрі міста, споруджується новий районний Будинок культури на 600 місць з лекційним і спортивним залами, кімнатами для бібліотеки та гурткової роботи. Трудівники міста докладають усіх зусиль, щоб зробити його ще красивішим.

М. С. БЄЛЯЄВ, І. П. ГОРБАТЕНКО, П. К. СИРОВ

* * *

Богодухівський район розташований у північно-західній частині Харківської області, межує на сході з Золочівським і Харківським, на півдні — з Валківським, на заході — з Краснокутським районами Харківської області, на північному заході — з Охтирським районом Сумської області.

Як адміністративну одиницю район створено 7 березня 1923 року. Площа району — 1,2 тис. кв. км. Рельєф території дуже різноманітний: рівнини перетинаються долинами невеликих річок, ярами і балками. Найбільші з річок, що протікають тут,— Мерля та її притока Мерчик.

Грунти переважно чорноземні, в долинах рік — опідзолені, багато луків та боліт. Близько 15 проц. території району займають ліси. Розташовані окремими масивами, вони утворюють багато мальовничих краєвидів.

З корисних копалин є піски і глина, подекуди зустрічається торф.

В районі 98 населених пунктів, 18 сільських, 2 селищні та одна міська Рада депутатів трудящих. Населення — 78,2 тис. чоловік, міського — 38,3 тис. чол. (49 проц.), сільського — 39,9 тис. чол. (51 проц.), густота — 67,9 чол. на 1 кв. км.

Вирішальне значення в економіці району має сільське господарство. Загальна площа земельного фонду — 115630 га, сільськогосподарських угідь — 82 605 га, орних земель — 72 882 га. Під зерновими і зернобобовими культурами зайнято 47,7 проц. посівних площ, під технічними — 15,6 проц., овочевими — 7,3 проц.,

Свято врожаю в Богодухівському районі. 1964 р.

кормовими — 29,4 процента. На початок 1966 року в районі було 20 колгоспів і 5 радгоспів, які мали 69 912 га сільськогосподарських угідь, посівних площ — 65 916 гектарів.

Колгоспи і радгоспи району мають 632 трактори, 130 зернових, 86 кукурудзозбиральних і 135 бурякозбиральних комбайнів, 379 вантажних автомашин, понад тисячу електромоторів. Рівень механізації в колгоспах та радгоспах у виробництві зернових культур, враховуючи збирання, досягає 91 процента.

Головні культури в рільництві — озима пшениця, цукрові буряки. За останні п'ять років урожайність зернових становила в середньому 19,2 цнт з га, цукрових буряків — 245,9 центнера. У 1965 році зібрано з кожного гектара по 22,9 цнт зернових.

У 1966 році трудівники колгоспів і радгоспів району зібрали в середньому по 26,3 цнт зернових з га, у т. ч. озимої пшениці 30,7 центнера.

Розвивається тут також продуктивне тваринництво, що має м'ясо-молочний напрям. По всіх категоріях господарств налічується 47 791 голова великої рогатої худоби, в тому числі корів — 16 723. Добре розвинуте свинарство — в господарствах району 49 836 голів свиней. У 1965 році колгоспи і радгоспи району виробили на 100 га сільськогосподарських угідь молока по 337,6 цнт, м'яса в живій вазі — по 52,4 цнт, яєць на 100 га зернових — по 13,7 тис. штук. Значних успіхів досягли тваринники району у 1966 році. На 100 га угідь вони виробили по 73 цнт м'яса та по 550 цнт молока.

За високі показники у виробництві зерна, цукрових буряків, м'яса, молока, яєць і шерсті, досягнуті в 1965 році, Харківський обласний комітет партії і облвиконком присудили району 5 перехідних Червоних прапорів, з них два — за успіхи у розвитку тваринництва і рільництва присуджено району, а три — передовим господарствам: радгоспу «Первухінський» (смт Гути) та колгоспам ім. Мічуріна (с. Олександрівка), «Родина» (с. Крисино). Перехідним Червоним прапором Ради Міністрів УРСР та премією відзначені досягнення району у збільшенні виробництва продуктів тваринництва за перше півріччя 1966 року.

В передових господарствах району — колгоспах «Родина», «Прогрес», «Шлях Леніна» і «Вперед» — діють школи-практикуми, які стали для трудівників сільського господарства справжньою народною академією господарювання.

За самовіддану працю 3563 трудівники району заслужили почесних урядових нагород; звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні 22 чоловіки, дев'ять з них — працівники Первухінського цукрового комбінату.

В районі 47 промислових підприємств, валова продукція яких у 1966 році становила 22,5 млн. крб. На підприємствах працює 3010 робітників. Найбільшим з них є Первухінський цукрокомбінат (в смт Гути), де на кінець семирічки вироблялося на 6 млн. крб. цукру. Тут працює 631 робітник. За звання колективу комуністичної праці борються робітники Кленівського спиртозаводу. Тут працює 133 чоловіки. Валова продукція заводу в 1965 році обчислювалася в 3,5 млн. карбованців.

В районі є також авторемзавод, цегельні заводи, районне відділення «Сільгосптехніка», швейна фабрика, лісокомбінат.

Підприємствами району в 1965 році вироблено 34 573 т цукру, 569 388 декалітрів спирту, 386 т тваринного масла, 22 млн. шт. цегли, на 2,2 млн. крб. меблів.

На основі господарських успіхів зросли добробут і культура трудящих. Рік у рік розширюється державне та індивідуальне будівництво. Тільки в 1965 році споруджено 137 будинків на 157 квартир, загальною площею 9021 кв. м. Для індивідуальних забудовників виділено з державних фондів понад 6 млн. шт. цегли, 3,5 тис. куб. м лісоматеріалу, 1200 т цементу, продано 99 стандартних будинків та ін. матеріали.

Значно зросла торгівля. На кінець 1965 року торговельна мережа райспоживспілки та змішторгу складалася з 199 магазинів, 235 кіосків та 43 підприємств громадського харчування. Особливо зріс продаж промислових товарів: телевізорів, холодильників, мотоциклів, радіо- і електротоварів. Товарооборот за останній рік семирічки становив 26,6 млн. карбованців.

У районі — 84 медичних установи: 11 лікарень на 720 ліжок, 6 фельдшерських пунктів, 3 амбулаторії, 64 фельдшерсько-акушерських пункти, 8 пологових будинків, 2 тубсанаторії. Тут працюють 83 лікарі та 460 медичних працівників із середньою освітою.

За самовіддану роботу в галузі охорони здоров'я 15 чоловік районного медоб'єднання нагороджено значком «Відмінник охорони здоров'я», а одному присвоєно звання заслуженого лікаря Української РСР.

В районі є 5 загальноосвітніх середніх шкіл, 35 восьмирічних, 22 початкові. Крім того, є 3 середні вечірні школи робітничої молоді і заочна середня школа для дорослих. В школах працюють 628 учителів, навчається 11 141 учень.

Крім загальноосвітніх шкіл, є також професійно-технічне училище і радгоспна школа, що готує механізаторів, електриків, шоферів тощо. 48 вчителів з району відзначено як відмінників народної освіти, трьом присвоєно звання заслуженого вчителя школи Української РСР.

В районі працюють університети: здоров'я, культури, досягнень науки і передового досвіду в сільському господарстві, правових знань, школи атеїзму, де навчається понад три тисячі чоловік. Є 2 будинки культури, 2 будинки піонерів, 92 клуби, де працюють гуртки художньої самодіяльності, 261 бібліотека, що налічує 792 тис. книжок, 4 сільські історико-краєзнавчі музеї. Населення району обслуговують 45 стаціонарних кіноустановок і 14 кінопересувок.

В районі виходять 4 багатотиражні газети: «За високий урожай» в колгоспі ім. Тельмана (с. Полкова Микитівка); «Родина» (с. Крисине); «Шлях Ілліча» в радгоспі «Ульянівський» (с. Куп'єваха) та районна газета «Маяк».

Більшість сіл району, як і районний центр — місто Богодухів — виникли у другій половині XVII століття, під час масового заселення Слобідської України. Населення Богодухівщини брало активну участь у боротьбі проти татарсько-туре-

цьких нападів. Під час селянської війни під проводом С. Разіна тут діяли загони повстанців, яким всіляко допомагали місцеві жителі.

Навесні 1902 року мешканці Богодухівщини брали найактивнішу участь у селянському русі.

Під час революції 1905—1907 рр. поліція не раз виявляла в населених пунктах району соціал-демократичні видання, листівки. Уже в травні 1905 р. в с. Кленовому наймані робітники розгромили економію поміщика Кеніга і поміщицькі маєтки в селах Хрущова Микитівка, Івано-Шийчине та інших. Навіть у 1907 році, коли революція йшла на спад, тут тривала вперта боротьба. З 99 зареєстрованих на Харківщині підпалів поміщицьких і куркульських господарств 38 сталися в Богодухівському повіті.

За ратні подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 4350 чоловік з району нагороджені орденами і медалями. Сім чоловік удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

ПОЛКОВА́ МИКИ́ТІВКА

Полкова Микитівка — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км від районного центру. Населення — 2007 чоловік.

Полковомикитівській сільській Раді підпорядковані також села Дев'ятибратове та Копанки.

На схід від Полкової Микитівки, де зливаються річки Куп'єваха та Мерля, було розташоване скіфське городище середини I тис. до н. е.[1].

Село виникло тут близько 1677 року, коли уманський полковник Микита Сененко (він же Уманець) одержав жалувану грамоту на ці землі[2]. Переважну більшість перших жителів слободи становили переселенці з Правобережної України. Йшли сюди і селяни-втікачі з Росії.

Населення Полкової Микитівки за своїм майновим станом уже з перших років заснування села не було однорідним. Крім полкових козаків, козацької старшини та духівництва, тут жили підпомічники, підсусідки. Жителі села займалися хліборобством, тваринництвом, ремеслами, мисливством, рибальством, садівництвом.

При сприянні царського уряду козацька старшина привласнювала громадські землі і залучала на них нових переселенців, приваблюючи їх всілякими пільгами. Основну масу переселенців становили бідняки, що не мали майна. Використовуючи своє становище, заможні козаки поступово перетворювали їх на своїх підлеглих. Наприкінці XVII століття чимало жителів Полкової Микитівки, як і інших навколишніх сіл, повинні були працювати на охтирського полковника І. Перехрестова.

За переписом 1773 року в селі проживало 1633 чоловіки, в т. ч. 1525 військових обивателів та 57 «підданих черкас»[3].

Поряд із сільським господарством багато жителів села займалися різними промислами. У 1781 році, наприклад, тут було 10 винокурень на 30 казанів, 7 з них належало багатим обивателям, 3 — поміщикам[4].

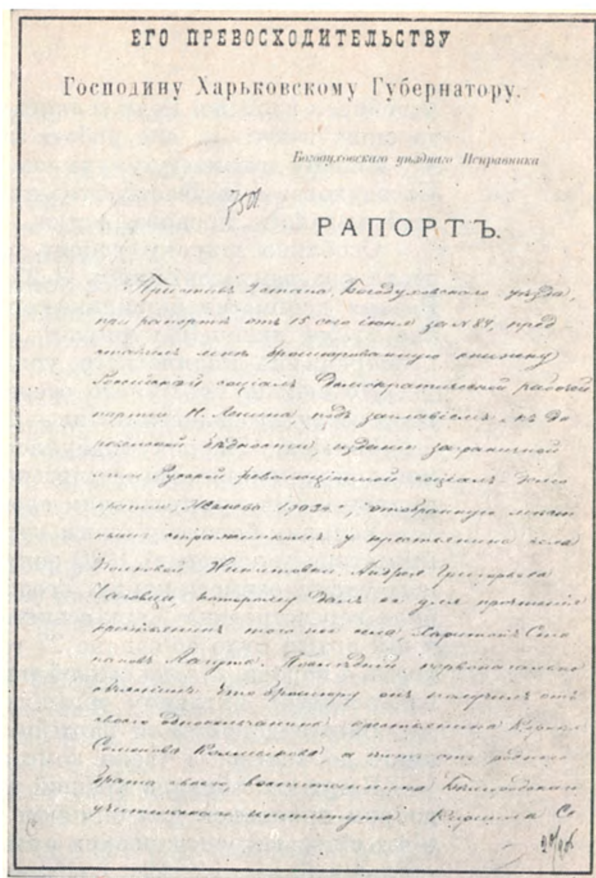
З середини XIX століття в селі щорічно відбувалося по 4 ярмарки[5]. Багаті селяни продавали тут хліб, фрукти. Полкова Микитівка славилась на весь повіт добре розвинутим садівництвом[6].

Реформа 1861 року призвела до посилення класового розшарування на селі. У 1880 році селяни, обурені підвищенням орендної плати, підпалили хліб у поміщиків Карпова, Філонова та М'якого. Активно виступала сільська біднота і проти куркульства. Виступи ці особливо посилилися наприкінці XIX та на початку XX століть. Пробудженню політичної свідомості селянства сприяли робітники навколишніх цукрових заводів та прогресивна інтелігенція.

Жителі Полкової Микитівки, сучасники революційних подій 1905—1907 рр., розповідають, з яким глибоким інтересом слухали селяни розповіді свого односельчанина, студента Бєлгородського учительського інституту К. С. Колмика про життя і боротьбу робітничого класу, про волю і землю, про те, хто винен у тому, що селяни живуть у нестатках та безпросвітній темряві. Він привіз кілька книжок, серед яких була і праця В. І. Леніна «До сільської бідноти». У червні 1905 року пристав Богодухівського повіту в рапорті харківському губернаторові доповів, що серед селян Полкової Микитівки з рук у руки переходила брошура В. І. Леніна «До сільської бідноти», яку вони читали з великим захопленням[7].

---

[1] Микола Фукс. Про городища скитської доби на Харківщині. Записки Всеукраїнського Археологічного комітету, К., 1931, стор. 96—97.
[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 3, стор. 216.
[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 399, спр. 1200, арк. 92—93.
[4] Там же, ф. 632, спр. 169, арк. 70.
[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. VII, стор. 317.
[6] Там же, стор. 159—160.
[7] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1118, арк. 6.

ЕГО ПРЕВОСХОДИТЕЛЬСТВУ

Господину Харьковскому Губернатору.

Богодуховскаго уѣзднаго Исправника

РАПОРТЪ.

Рапорт Богодухівського повітового справника харківському губернатору про поширення в с. Полковій Микитівці праці В. І. Леніна «До сільської бідноти». 1905 р.

У січні 1907 року в Богодухів на повітовий з'їзд прибули уповноважені від волостей, які мали обрати виборщиків на губернські збори, що обирали депутата II Державної думи. Серед прибулих (всього 71 чол.) було 16 селян, причому 13 з них — сільські багатії. Але з Полкової Микитівки повітових властей повідомляли, що тут був обраний неблагонадійний селянин М. М. Момот, що він «людина поведінки дуже хиткої»[1].

Напередодні першої світової війни основна маса населення Полкової Микитівки була малоземельною та безземельною. Поміщикам же належали тисячі десятин землі, лісів та водоймищ. З покоління в покоління наймитували селяни у поміщиків та куркулів.

На всю Полковомикитівську волость був один фельдшер[2]. Дітей навчав один учитель. Тільки 140 жителів села, серед них одна жінка, уміли читати й писати. А в селі наприкінці XIX століття проживало понад 2,5 тис. населення[3].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції населення Полкової Микитівки, втративши надію одержати землю від Тимчасового уряду, почало самочинно захоплювати її у поміщиків. Велику роз'яснювальну роботу вели в ці дні Ю. Касьяненко та Т. Бондаренко, що повернулися з фронту, а також робітники сусіднього Гутянського заводу. У квітні 1917 року було створено земельний комітет, на чолі якого став бідняк М. В. Землянський. Комітет встановлював примусові орендні ціни на поміщицькі та куркульські землі, відбирав також лишки продовольства у сільських багатіїв. Особливо активізувалася робота комітету у вересні та жовтні 1917 року.

Про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді та створення Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним селяни дізналися від своїх земляків, що працювали в Гутах на цукровому заводі. 28 жовтня вони зібралися біля волосного правління, звідки вирушили на мітинг у Гути.

На початку 1918 року в селі було встановлено Радянську владу.

Революційний комітет, очолений М. В. Землянським, поділив між безземельними та малоземельними поміщицьку землю, худобу та інше майно. Багато робили члени ревкому і по мобілізації трудящих на боротьбу проти німецько-австрійських окупантів та буржуазно-націоналістичних банд. А коли кайзерівські частини підійшли до села, ревкомівці приступили до організації підпілля.

Після вигнання окупантів та петлюрівців у селі було відновлено органи Радянської влади. На Богодухівській повітовій партійній конференції, що відбулася в середині травня 1919 року, представник Полкової Микитівки доповідав, що тут ще в лютому організовано комуністичний осередок, який взяв активну участь

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 989, оп. 1, спр. 16, арк. 2.
[2] Там же, ф. 304, оп. 1, спр. 67, арк. 69.
[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. VII, стор. 317.

у виборах волосної Ради селянських депутатів, до складу якої увійшли комуністи та співчуваючі їм, але роботі заважає лівоесерівська агітація[1].

Значну допомогу комуністам села подали в цей час партійні та радянські органи Богодухова. З їх участю було проведено облік і розподіл землі для ярового клину, здійснювалася продрозверстка.

Особливо широку роботу розгорнула партійна організація серед населення після розгрому денікінців. З 23 грудня 1919 року почав діяти волосний ревком[2]. Ревком допомагав бідняцько-середняцьким масам налагодити господарство, вилучав хлібні лишки в куркулів, контролював виконання жителями села законів та розпоряджень Радянського уряду, організовував боротьбу з бандами.

До складу партійного осередку спочатку входили лише три комуністи. Навколо осередку склався актив — 14 чоловік співчуваючих.

У квітні 1920 року відбулися вибори до сільської Ради. Комуністи села з допомогою працівників Богодухівського повітового партійного комітету та ревкому дали рішучу відсіч куркульським елементам, що намагалися пролізти до Ради.

Успішну боротьбу проти куркульства повів комітет незаможних селян. З його ініціативи у листопаді 1920 року 8 бідняцьких господарств об'єднались для спільного засіву озимого клину. Згодом вони організували артіль «Любов до праці», яка була зареєстрована Харківським губземвідділом у грудні 1920 року[3]. У 1922 році в цій артілі було об'єднано 27 господарств, вона мала 64 десятини землі, коня, 19 волів, 4 корови, кілька свиней тощо. У цьому ж році була заснована й артіль ім. Луначарського[4], активним організатором якої був колишній матрос С. І. Мартелов.

Багато допомагали партійній організації села у залученні селян-одноосібників до колгоспів члени комсомольського осередку, організованого у 1921 році.

В артілях збирали кращий урожай, ніж в одноосібних господарствах. Це стало добрим прикладом для бідняків та середняків села. Через чотири роки тут було вже п'ять сільськогосподарських артілей, в яких оброблялось близько 180 десятин усуспільненої землі[5]. На 1 грудня 1929 року в Полковій Микитівці налічувалось сім колгоспів, в яких було об'єднано 169 господарств[6].

Партійна та комсомольська організації приділяли також величезну увагу культосвітній роботі серед населення. У 1922 році в селі працювала бібліотека і три хати-читальні, кілька гуртків лікнепу, розповсюджувалися газети, політична література, влаштовувалися масові голосні читки, провадилася агрономічна та санітарно-медична пропаганда.

Зважаючи на значні успіхи села у колективному будівництві, партійні та радянські органи Харківщини обрали його місцем зустрічі представників Московського та Харківського округів для підписання договору про соціалістичне змагання за успішне виконання планів першої п'ятирічки.

Багато жителів села і досі пам'ятають день 7 липня 1929 року. Уже на світанку сюди зібралися тисячі селян з усього округу, щоб продемонструвати свою готовність самовіддано боротися за побудову соціалізму в нашій країні. Радісно зустрічали вони представників братнього російського народу та харківських робітників, що прибули сюди.

В урочистій обстановці відкрився мітинг, на якому виступали робітники і селяни обох округів, представники громадських та партійних організацій. «Сьогоднішній день,— говорив на мітингу голова Полковомикитівської сільської Ради т. Чумак,— мусить стати для нас днем перебудови сільського господарства, днем підвищення врожайності. Бідняки й середняки спільними силами перемагають

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 228, арк. 5.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 131, арк. 100.
[3] І. Х. Ганжа. Перші колективні господарства на Україні. К., 1960, стор. 97.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-94, оп. 2, спр. 37, арк. 3, 5.
[5] Там же, ф. Р-185, оп. 2, спр. 296, арк. 13, 14, 21, 37.
[6] Харківський облпартархів, ф. 80, оп. 1, спр. 25, арк. 11.

куркуля, що чинить опір соціалістичній перебудові нашого сільського господарства»[1].

Цікавим був виступ жителя села А. П. Сабадаша, який розповів про організацію колгоспів на селі. Звертаючись до представників Московського округу, він сказав: «Подивіться на наші лани, товариші москвичі, і ви впевнитесь у великій роботі, що її провадить селянин над підвищенням урожайності»[2].

Це свято було також яскравим проявом пролетарського інтернаціоналізму. Бурхливими оплесками зустріли присутні представника Центрального Комітету Комуністичної партії Німеччини, який передав їм палкий привіт від німецького пролетаріату.

Після мітингу в селі відкрився пленум Харківського окрвиконкому з участю Богодухівського райвиконкому, Харківської міськради, представників партійних, професійних та громадських організацій, а також делегації Московського округу. В роботі пленуму брали участь П. П. Постишев, П. І. Буценко та інші відповідальні партійні і радянські працівники. Учасники пленуму одностайно схвалили договір.

Багато зусиль доклали трудівники села, щоб внести гідний вклад у виконання договору. У 1932 році всі селяни Полкової Микитівки об'єдналися в колгоспи.

Вже за роки перших п'ятирічок колгоспи значно поліпшили своє господарство. На їхніх полях у 1937 році працювали 4 трактори, 2 зернові комбайни, 5 автомашин, 4 бурякокомбайни.

Значно зросло поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець, птиці. В цьому ж році колгоспники одержали на трудодень по 3—4 кг хліба. Вони достроково виконали плани хлібоздачі, 1172 цнт зерна було здано понад план. Зросли колгоспні кадри.

Багато сил і організаторського таланту докладали в справу зміцнення колгоспів І. Т. Ситник, О. Є. Солоха, М. Ф. Васильченко, О. Я. Яценко, І. С. Мартелов, М. М. Шевченко, Н. Т. Подолянко.

У 1939 році колгосп ім. «Правды» за високі врожаї сільськогосподарських культур завоював перехідний Червоний прапор райкому партії та виконавчого комітету районної Ради депутатів трудящих. У цьому ж році учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві був завідуючий хатою-лабораторією колгоспу «Нове життя» Т. І. Носатенко[3]. Заслуженою повагою колгоспників користувалися перші комбайнери П. Г. Ситник та Т. К. Васильченко, ланкова колгоспу «Нове життя» Т. Ю. Лагута, ланка якої збирала високі врожаї цукрових буряків.

В центрі села виросли нові будинки: семирічна школа, сільмаг, добре обладнаний медпункт, клуб, при якому була хороша бібліотека, пересувна кіноустановка. Зріс добробут колгоспників.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, майже все доросле чоловіче населення пішло в армію. З наближенням фронту колгоспи Полкової Микитівки евакуювали худобу і хлібні запаси в глиб країни. Колгоспники, які залишилися вдома, брали участь у спорудженні протитанкових ровів, траншей, виконували інші оборонні роботи.

10 жовтня 1941 року село було окуповане німецько-фашистськими військами[4]. В період окупації багато його жителів стало активними учасниками підпілля. За рішенням Харківського обкому комсомолу в Полковій Микитівці в жовтні 1941 року було створено дві підпільні комсомольські організації, керівниками яких стали Е. Н. Подолянко та М. О. Кириленко[5].

На території села перебував також підпільний Богодухівський райком комсомолу, очолюваний Ф. Н. Ситником. За його завданням комсомольці поширювали листівки. Петро Мартелов та Митрофан Кириленко, наприклад, розповсюдили

[1] Газ. «Селянин Харківщини», 10 липня 1929 р.
[2] Там же.
[3] Газ. «Прапор комуни», 22 липня 1939 р.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 5а, арк. 28.
[5] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 29.

в Богодухові, Полковій Микитівці, Гутах і Губарівці близько 900 примірників написаних від руки листівок. На квартирі П. С. Процая було встановлено приймач. Тут Митрофан Кириленко та Емілія Подолянко слухали повідомлення Радінформбюро і розповідали потім населенню про бойові успіхи Червоної Армії, про героїзм та стійкість радянських людей на фронті і в тилу ворога[1].

Багато жителів Полкової Микитівки, ризикуючи життям, рятувало поранених воїнів Радянської Армії, що опинилися в оточенні. Під час відступу наших військ у жовтні 1941 року поблизу села на полі бою залишилося 40 поранених бійців. Селяни перенесли всіх поранених у приміщення, подали їм першу допомогу, потім довгий час лікували і переховували їх. Після одужання бійцям допомогли переправитися через лінію фронту. Колишній голова колгоспу О. Є. Солоха допоміг вийти з оточення цілому батальйону бійців.

Чимало жителів села допомагали партизанам, серед них Дмитро Солоха, Микола Мартелов, Іван Процай, комсомолка Галина Атаманенко та інші.

За героїзм, проявлений на фронтах Великої Вітчизняної війни, 424 жителі села були нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу, серед них вихідці з села — генерали Є. С. Стасенко та Н. Т. Кібальник.

10 серпня 1943 року Полкова Микитівка була визволена від фашистських загарбників підрозділами 5-ї гвардійської танкової армії.

Почалася відбудова зруйнованого і пограбованого ворогом колгоспного господарства. Уже в 1948 році колгоспи села досягли довоєнного рівня виробництва сільськогосподарських продуктів[2]. З 1950 року населення Полковомикитівської сільської Ради працює в одному укрупненому колгоспі ім. Тельмана, який має 4426 га угідь, в т. ч. 2720 га орних земель. Поля колгоспу обробляють 26 тракторів та 13 комбайнів. Щороку трудівники села збільшують свій вклад у справу створення комуністичного достатку. В 1965 році в колгоспі ім. Тельмана зібрано по 21,7 цнт зернових з гектара, по 26,2 цнт озимої пшениці, в той час коли у 1959 році було зібрано по 16 цнт пшениці. Собівартість 1 цнт зернових знизилась за цей час з 15,4 крб. до 10,2 крб. На фермах колгоспу 1203 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 430 голів корів. У 1965 році від однієї корови тут надоєно 2986 кг молока проти 1700 кг у 1959 році. Зросли грошові прибутки колгоспу. На кінець семирічки вони досягли 690 367 крб. на рік.

Велику роль у піднесенні сільського господарства, в політичному та культурному житті села відіграє партійна організація колгоспу, в якій об'єднано 50 членів і кандидатів у члени партії. Досвідчені, вмілі організатори працюють бригадирами комплексних бригад, очолюють усі найважливіші і найвідповідальніші ділянки господарства. Серед них О. Г. Синельников — голова колгоспу, С. П. Колмик — бригадир, М. В. Колмик — колгоспний зоотехнік, О. Я. Касьяненко — помічник бригадира, Л. К. Нестеренко — бригадир та інші. Влітку 1961 року створено три партійні групи в комплексних бригадах і одну — в тракторній.

Заслуженою повагою колгоспників користуються механізатори. Щороку перевиконує плани тракторист член КПРС М. С. Ножка, В. С. Сабадаш оволодів чотирма професіями: тракториста, комбайнера, шофера і столяра. Поважають у селі за сумлінну працю завідуючу молочно-товарною фермою колгоспу, депутата сільської Ради В. К. Подолянченко, яка за високі надої молока в 1966 році нагороджена орденом Леніна і занесена до обласної Книги Пошани, доярок М. Д. Попову та К. Г. Касьяненко, які добилися підвищення річного надою молока від кожної закріпленої за ними корови до 3876 кг, за що нагороджені орденами Трудового Червоного Прапора. Всі вони були ініціаторами переходу на обслуговування збільшених груп корів, введення в раціон різних хімічних стимуляторів для підвищення продуктивності худоби.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 29, 30.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 5а, арк. 28.

Тракторна бригада колгоспу, яку очолює І. К. Нестеренко, та молочно-товарна ферма другої бригади, якою керує В. К. Подолянченко, борються за почесне звання колективів комуністичної праці.

Активними помічниками комуністів є комсомольці, об'єднані у колгоспній та шкільній організаціях. Комсомольці-механізатори — І. Г. Стасюк, Г. А. Васильченко, В. О. Татарчук — у 1965 році виробили по 1120 га умовної оранки при зобов'язанні 750 га. Успішно працюють на колгоспній фермі В. С. Падалка, Г. П. Тарасов, Г. І. Пилипенко, Н. А. Колмик, Е. Т. Касьяненко.

Значну допомогу колгоспникам подають шефи, партійні організації і трудящі Харкова та Богодухова.

Все більше трудівників села, передовиків виробництва залучається до активного громадського життя. У складі Полковомикитівської сільської Ради 35 депутатів, переважна більшість їх працює в колгоспі. Майже половина депутатів — жінки. При сільській Раді на громадських засадах працює сім комісій. Навколо них згуртувався актив з 200 чоловік. Особливо успішно працюють комісії: будівельно-шляхова, сільськогосподарська та благоустрою і народної освіти. Регулярно провадяться сесії сільської Ради, на яких обговорюються найважливіші питання господарського та культурного життя села. Часто влаштовуються збори виборців, де депутати звітують про свою роботу, вносять пропозиції щодо благоустрою села, поліпшення культурно-побутового обслуговування населення.

Протягом семирічки в селі збудовано 224 будинки, встановлено 67 водонапірних колонок, заасфальтовано центральну вулицю, споруджено водопровід. Всі будинки колгоспників електрифіковані.

Велику роботу по організації торгівлі і культурно-побутового обслуговування населення провадить сільське споживче товариство. За останні роки колгоспники придбали 12 легкових автомашин, 98 мотоциклів, 196 пральних машин, 498 швейних машин, 11 піаніно, 12 холодильників, 128 телевізорів тощо.

Невпізнанно змінилося культурне обличчя села, 62 жителі Полкової Микитівки мають вищу освіту, 158 чоловік — загальну й спеціальну середню освіту, 75 юнаків і дівчат навчаються у вищих та середніх учбових закладах країни. В селі є восьмирічна школа, яка має добре обладнані кабінети фізики та хімії, географічний майданчик, кіноустановку, бібліотеку, що налічує 5200 примірників книг, великий спортивний зал, стадіон.

Вчителі і вихованці школи систематично допомагають колгоспові.

Багато колишніх вихованців Полковомикитівської школи тепер трудяться в різних галузях народного господарства, серед них — наукові працівники, інженери, лікарі, вчителі. Чимало випускників школи працюють на селі. 20 років працює вчителькою молодших класів Г. А. Татарчук. З радістю зустріли жителі села звістку про присвоєння їй звання заслуженого вчителя школи Української РСР. Г. А. Татарчук — депутат сільської Ради, де вона очолює постійну комісію народної освіти і культури.

До перемоги Великого Жовтня в селі передплачували й читали газети лише урядник, піп та дяк. А тепер немає сім'ї, яка б не передплачувала ту чи іншу газету або журнал. Рік у рік зростає інтерес до періодичних видань. У 1965 році жителі села одержували понад 900 примірників газет і журналів.

У Будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, художнього читання та інші. В їх роботі активну участь беруть вчителі, механізатори, колгоспники. Хоровий гурток на огляді художньої самодіяльності навесні 1964 року зайняв перше місце в Богодухівському районі.

В селі є стаціонарна кіноустановка. Працює бібліотека з книжковим фондом в 6192 примірники. Багато колгоспників мають власні бібліотеки.

Життя трудівників села день у день поліпшується. Це стало можливим лише за Радянської влади, яка створила все необхідне для піднесення добробуту і культурного рівня народу.

П. Т. МІРОШНИКОВА, М. Н. НИКОНЕНКО

ША́РІВКА

Шарівка — селище міського типу, центр селищної Ради Богодухівського району. Розташоване по обидва боки річки Мерчика, за 20 км на південь від районного центру і за 13 км від найближчої залізничної станції Водяна. Населення — 4100 чоловік.

Селищній Раді, крім Шарівки, підпорядковані населені пункти: Деркачі, Мар'їне, Мирний, Першотравневе, Федорівка, Чапаєвка.

Виникнення селища відноситься до початку XVIII ст. Свою назву воно дістало від імені осавула Охтирського полку М. О. Шарія, який ще в 1700 році збудував тут біля річки Мерчика хутір. У 1709 році Шарію, згідно з його проханням, було дозволено поселити на хуторі переселенців з-за Дніпра в кількості двадцяти сімей.

За даними Охтирської полкової канцелярії, в 1732 році в слободі було 23 двори і проживало всього 69 «підданих черкас», які працювали в господарстві поміщика.

Важким тягарем для жителів слободи були міжусобиці їх власника з сусідами-поміщиками. Не раз нападав на Шарівку, грабував і розоряв її мурафський полковник Танський[1]. Нерідко мешканці слободи кидали рідні місця і шукали притулку в донецьких степах, на Кубані і навіть в Приураллі. В умовах посилення феодально-кріпосницького гніту населення слободи майже не зростало. У відомостях про провінції і комісарства Слобідсько-Української губернії за 1773 рік зазначається, що в Шарівці проживає всього 343 чоловіки, з них 308 «підданих черкас»[2]. Через півстоліття — у 1836 році в Шарівці налічувалося 342 чоловіки. Всі вони були кріпаками поміщика Ольховського.

Під час реформи 1861 року населення слободи було пограбоване поміщиком, в руках якого залишилися кращі землі. За мізерні наділи, що не перевищували 2,17 дес. на ревізьку душу, селян примушували платити величезний викуп. Населення Шарівки рішуче відмовлялося підписувати уставні грамоти, вбачаючи в них новий прояв поміщицької експлуатації.[3] Улітку 1861 року, вже після оголошення царського маніфесту про «волю», син шарівського купця Ростовцева у шинку сказав, що «селяни є й будуть кріпаками». У відповідь на це два брати Шульги, як писав богодухівський справник у рапорті харківському губернатору, «лаючись, підступили до нього і почали доводити, що вони не хочуть бути більше кріпаками». Купецький син ударив одного з братів в обличчя. Тоді селяни, що були тут присутні, проголосили сход. Зібралося близько 100 чоловік і, користуючись правом громади, вирішили покарати Ростовцева. Того сховав шинкар. Вирішено було покарати і його. Громада вимагала стягнути з Ростовцева 100 крб. сріблом на користь Шульги і змінити шинкаря. Разом з тим учасники сходу попереджували, що коли їхні вимоги не будуть задоволені, вони всі відмовляться від роботи.

Справник у своєму рапорті намагався висвітлити справу так, нібито це була п'яна бійка. Але насправді йшлося про обурення всього населення села, про пробудження людської гідності.

У 1869 році в селі був збудований винокурний завод, який належав поміщику Ольховському. Господарство поміщика розвивалося за рахунок тимчасово зобов'язаних селян, більшість яких, не маючи змоги викупити наділи, «відробляли» їх на поміщицьких ланах та підприємстві.

У 1895 році недалеко від заводу було збудовано ректифікаційне відділення, де перероблявся весь сирий спирт, а в 1900 році — вальцьовий млин.

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 3, стор. 208.

[2] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ. в XVI—XVIII ст., стор. 347.

[3] Журн. «Красный архив». 1941, № 3, стор. 77—78.

Шарівський винокурний завод, збудований у 1869 р.

Населення села в ці роки помітно зросло за рахунок прийшлих найманих робітників. У 1864 році в Шарівці проживало 736 чол., а на початку XX ст.— близько 1400 чоловік[1].

У 1876 році тут було відкрито початкову школу, в якій на 49 учнів працював один вчитель. У 80-х та на початку 90-х рр. XIX ст. навчалося 114 учнів (77 хлопців та 37 дівчаток)[2].

Наприкінці XIX ст. шарівський маєток став власністю поміщика X. Гебенштрейна, який виграв його у Ольховського в карти. Про становище населення слободи у цей період яскраво свідчить розрахункова книжка, видана конторою шарівської економії поміщика Гебенштрейна в січні 1893 року селянинові П. В. Бабченку. За кожний робочий день червня йому обіцяли по 24 коп., а виплатили по 11 копійок.

У 1900 році маєток купив барон Л. Кеніг. Йому належали також три цегельні заводи, збудовані в слободі. Житель Шарівки Т. Ф. Чабан, який працював у маєтку Кеніга в наймах, розповідав: «І старі, і малі робили, як чорні воли, на землі кенігівській. Дорослому платив пан 10—15 копійок за день, а підлітку п'ятачок. Та хіба дістав хто сповна оті гроші? Штрафами жили з нас висотували. Сякий-такий огрішок — і пропав твій заробіток. Зламав кілочок на граблях — плати штраф. А спробуй-но заперечити,— нагаями аж до п'ят спишуть кенігівські лакизи. Мені навіть від самого управителя перепало. Жили взагалі — не доведи боже. Гірше за свиней. Хто хату мав, хоч піч гріла та покрівля від дощу заслоняла. А були люди, що й хати не мали. Ставали вони на роботу в економії. Де жити? Управитель улітку гнав волів на пасовище. От і давали притулок робітникам у воловнях. Гній підбери, соломки підстели — і лягай опочивати...»[3].

У квітні 1902 року в селі почалися революційні заворушення. В своїй доповідній міністру внутрішніх справ Плеве харківський губернатор Оболенський писав, що повсталі селяни Шарівки забирають майно в поміщицькій економії, вбивають службовців Кеніга, палять і знищують маєтки і що він розпорядився відправити у Шарівку козаків. В село, як писав у своєму рапорті від 4 квітня 1902 року богодухівський повітовий справник харківському губернатору, прибуло три взводи козаків з Костянтинівки[4]. На вимогу Кеніга сто чоловік було побито нагаями, інших кинули до тюрми, деяких відправили на каторгу. А через рік селян примусили продати і свої наділи й переселитися в Уфімську губернію. Зроблено це було так. Кеніг купив в Уфімській губернії 6 тис. десятин землі. Згодом він покликав до себе лихваря Балабанова, куркулів Р. Мороза, Ф. Харченка та інших і домовився

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. VII, стор. 313.
[2] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 246-а, арк. 56, 58.
[3] Журн. «Прапор», 1956, № 5, стор. 4.
[4] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1071, арк. 144.

з ними переконати селян виїхати з Шарівки. За кілька днів на сходку зігнали всю громаду. «Отці» села були виділені ходаками до Уфімської губернії, щоб подивитися ту землю, яку пропонував селянам Кеніг. Ходаки повернулися на початку 1903 року і доповіли, що їм земля сподобалась.

Багато жителів села сподівалися, що, переселившись на нове місце, вони зможуть піднести своє господарство, бо в селі, як вони говорили, «малоземелля заїло так, що не тільки худоби, а й курки не було куди випустити»[1]. Склали так званий «приговор» про переселення, яким намічався виїзд 1200 чол. (майже 300 сімей) трьома-чотирма партіями з квітня 1903 року. І все ж за кілька днів до початку переселення більшість селян відмовилась їхати. Однак їх силоміць вигнали з села. Стогін і плач стояли над Шарівкою, коли люди залишали село. На Уфімщині землі було багато, але обробляти її не було чим. Селяни опинились не тільки без будь-яких засобів до існування, реманенту, але й без житла і хліба.

Майже всі змушені були повернутися назад. Багато хто не доїхав додому, а ті, кому й пощастило повернутися живими, не застали села. Хати, комори були знесені, село спалено. Так закінчила своє існування стара Шарівка.

Кеніг розпорядився зорати згарище і посадити на попелищах сосновий ліс. Створивши на території Шарівки нову економію, поміщик дав їй своє ім'я — віднині вона називалася Леопольдівка. А селяни, що повернулися з Уфімщини, змушені були оселитися на новому місці, за 1,5—2 км від старого села.

З радістю зустріли вони звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, створення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним, декрети про мир і землю. Цю звістку донесли до шарівців робітники заводу «ВЭК» (нині Харківський електромеханічний завод).

У кінці грудня до Шарівки прибув червоногвардійський загін на чолі з Є. І. Проценком. Він розгромив гайдамацьку варту, яка охороняла маєток Кеніга. Тоді ж, після розгрому гайдамаків, відбувся сход селян, на якому було вирішено створити революційний комітет як орган Радянської влади у Шарівці. На відзнаку цієї події і спільної боротьби харківських робітників та трудящих селян Шарівки за владу Рад у грудні 1957 року в парку радгоспу ім. Свердлова встановлено обеліск.

Після встановлення Радянської влади селянам-біднякам, які повернулись у Шарівку, були передані земля, майно Кеніга. В ці дні сорок п'ять родин звернулися з проханням до Радянського уряду, щоб він допоміг їм відбудувати село. Одержавши кошти, селяни приступили до будівництва нової Шарівки. Велику роботу на селі вів партійний осередок, який оформився у травні 1918 року в підпіллі; очолював осередок П. П. Курочка.

Активно боролися трудящі села проти німецьких окупантів та петлюрівців. Після визволення села від петлюрівських банд на початку 1919 року партійна організація, яка налічувала 17 чол., активно приступила до налагодження господарського життя.

На Богодухівській повітовій партійній конференції делегат від Шарівського осередку розповідав, що у зв'язку з тим, що адміністрація Шарівської економії не стежила за цілістю інвентаря, «партійний осередок вирішив втрутитися в справу управління економією і взяти на себе організацію всього господарства». Комуністи села просили також Богодухівський партійний комітет порушити перед військкомом питання про видання їм зброї для організації робітничої міліції[2].

Богодухівський партійний комітет допомагав шарівським комуністам налагоджувати масово-політичну роботу серед населення. У Шарівку з Богодухова часто приїжджали уповноважені повітового комітету партії — досвідчені пропагандисти і організатори[3].

[1] Книга для читання з історії Української РСР, ч. II, К., 1961, стор. 146.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 70, арк. 16.
[3] Там же, арк. 45.

Широко розгорнулася робота по налагодженню господарського життя після вигнання з села наприкінці 1919 року денікінців. У січні 1920 року шарівські комуністи побували на з'їзді голів волосних революційних комітетів, що відбувався в Богодухові. Виконуючи рішення з'їзду, вони готували вибори до Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, вживали заходів до охорони майна в економії, провадили облік всіх земель у селі, а згодом на підставі закону Всеукрревкому про землю організували розподіл їх між безземельними та малоземельними селянами. Активну участь у цій роботі брав комітет незаможних селян, першим головою якого працював Ф. І. Таран.

Сільська Рада подавала велику допомогу бідноті будівельними матеріалами, допомагала сільськогосподарським реманентом.

У 1920 році в селі було відбудовано школу на 100 учнів. Тоді ж відкрили школу по ліквідації неписьменності серед дорослих, клуб-театр і при ньому бібліотеку, дитячий будинок, дитячі ясла та фельдшерський пункт[1].

Велику культосвітню роботу провадили в ці дні шарівські комсомольці, яких очолював колишній робітник економії В. Ф. Батюк. У зведенні Харківського губкому комсомолу про діяльність комсомольських організацій на місцях за червень та липень 1920 року відмічалося, що в Шарівці при клубі ім. К. Лібкнехта комсомольці організували політгурток, театральну, музичну та хорову студії, в роботі яких беруть активну участь[2].

Великі зміни в житті шарівців відбулися після закінчення громадянської війни. У 1923 році на землях державного фонду, на місці колишньої панської економії, був організований радгосп ім. Свердлова, який відіграв значну роль у переході населення до колективного господарювання. У 1929 році 22 бідняцькі господарства створили товариство спільного обробітку землі. Незабаром товариство об'єднало 189 дворів, які мали 625 га землі[3]. У 1930 році товариство було реорганізоване в сільськогосподарську артіль «Авангард незаможних». Пізніше колгоспу було присвоєно ім'я Я. М. Свердлова.

Значну допомогу трудящим селища[4] в розвитку та організаційно-господарському зміцненні колгоспу подавали робітники ХЕМЗу. У 1939 році колгосп об'єднував 320 господарств — 1769 чоловік населення. Напередодні Великої Вітчизняної війни в ньому було 1350 га землі, 118 коней, 216 корів, близько 400 свиней.

Великим господарством став радгосп ім. Свердлова. В 1940 році в ньому працювало близько 350 чол., у господарстві було 2 трактори, 3 комбайни. Радгосп мав 2835 га землі, 14 автомашин, 145 коней, 210 корів і 500 свиней.

Напередодні війни в Шарівці була семирічна школа на 300 учнів, дитячі ясла на 30 дітей, лікарня на 15 ліжок, бібліотека, клуб. Велику роботу серед населення провадила селищна Рада.

З перших днів Великої Вітчизняної війни майже всі дорослі чоловіки селища пішли на фронт.

За мужність і героїзм, виявлені на фронтах війни, 367 чоловік з Шарівки були нагороджені орденами та медалями. Героєм Радянського Союзу повернувся з війни льотчик М. Ф. Макаренко. Він зробив 320 бойових вильотів, збив 10 фашистських літаків. Нині М. Ф. Макаренко, після закінчення військово-повітряної інженерної академії, працює викладачем в одному з військових училищ Москви.

Близько 200 жителів з селища загинули на фронті, захищаючи соціалістичну Вітчизну.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-820, оп. 1, спр. 250, арк. 306, 307, 309, 312, 313, 314, 317.

[2] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины 1917—1920 гг., стор. 295.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-80, оп. 1, спр. 25.

[4] У 1938 році Шарівку віднесено до категорії селищ міського типу.

Не корилося ворогам і те населення Шарівки, яке залишалося на території, тимчасово окупованій фашистськими загарбниками. Гітлерівці увірвалися в селище 9 жовтня 1941 року. Вони жорстоко розправилися з активістами. І все ж, незважаючи на терор окупантів, жителі селища всіляко допомагали партизанам.

А. Ф. Білоконенко, колишній робітник радгоспу ім. Свердлова, П. І. Цапенко, Ф. А. Салащенко, П. П. Харченко стали зв'язківцями партизанського загону, який діяв у Богодухівському районі. У лютому 1942 року вони були схоплені фашистами і повішені. М. М. Сидоренко — медсестра тубдиспансеру,— ризикуючи життям, лікувала пораненого радянського офіцера молодшого лейтенанта І. Г. Гольченка.

Боротьба проти фашистів значно активізувалась після того, коли в січні 1942 року тут пройшли партизанські загони на чолі з І. Й. Копьонкіним та І. М. Кулешовим, що здійснювали рейди з Богодухівського у Валківський район[1].

Протягом 1941—1943 років через Шарівку тричі проходила лінія фронту. Жорстокі бої поблизу селища точилися весною 1943 року.

25 лютого 1943 року в селище увійшли частини Радянської Армії, але 9 березня німці знову захопили його. Остаточно Шарівка була визволена від фашистських загарбників 17 серпня 1943 року.

У боях за селище віддали своє життя багато воїнів Радянської Армії. В братській могилі, за якою дбайливо доглядають трудящі селища, поховано 180 чоловік, серед них підполковники І. О. Калмиковський, Н. М. Меншиков, майор М. Д. Осов.

Гітлерівські головорізи завдали величезної шкоди селищу. Окупанти спалили 56 будинків колгоспників і приміщення семирічної школи, у радгоспі та колгоспах пограбували і вивезли 1460 голів рогатої худоби, близько 2 тис. свиней, знищили 14 тракторів, 9 автомашин, багато іншого майна. Збитки, завдані колгоспам та радгоспу, обчислюються в 230 тис. карбованців (колгоспам — 80 тис., радгоспу — 150 тис.).

Багато зусиль докладали трудящі села, щоб відродити зруйноване господарство.

8 вересня 1943 року відновила свою діяльність селищна Рада[2], яка під керівництвом та за участю комуністів організувала населення на відбудову підприємств і культурних закладів. Незабаром була відновлена робота в колгоспах та радгоспі. Методом народної будови були відбудовані школа, дитячий садок та дитячі ясла. Будувалися також житлові будинки для колгоспників та працівників радгоспу.

Позитивно позначилося на розвитку сільськогосподарського виробництва об'єднання колгоспів ім. Петровського та ім. Свердлова, проведене в грудні 1950 року.

Це об'єднання було кроком уперед по шляху зміцнення колективного господарства, а в 1957 році колгоспники знайшли доцільним приєднати господарство колгоспу до радгоспу ім. Свердлова. Це рішення було прийнято на загальних зборах колгоспників. Колгоспне господарство увійшло в радгосп як його п'яте відділення під назвою «Першотравневе».

До радгоспу приєднали своє господарство у 1959 році і колгоспники Мар'їнського колгоспу ім. 40-річчя Жовтня (територія колишньої Мар'їнської селищної Ради увійшла до складу Шарівської селищної Ради).

Нині радгосп ім. Свердлова має п'ять відділень: Свердловське, Мар'їнське, Федорівське, Першотравневе, Чапаєвське, в яких трудиться 1200 чоловік. Це велике спеціалізоване сільськогосподарське підприємство по виробництву високоякісного буряконасіння. Його продукція використовується багатьма колгоспами і радгоспами країни. У радгоспі добре організовані також тваринництво (є тут ферми великої рогатої худоби, свиноферми), птахівництво, садівництво (радгосп має майже 40 га садів), городництво та інші галузі сільськогосподарського виробництва.

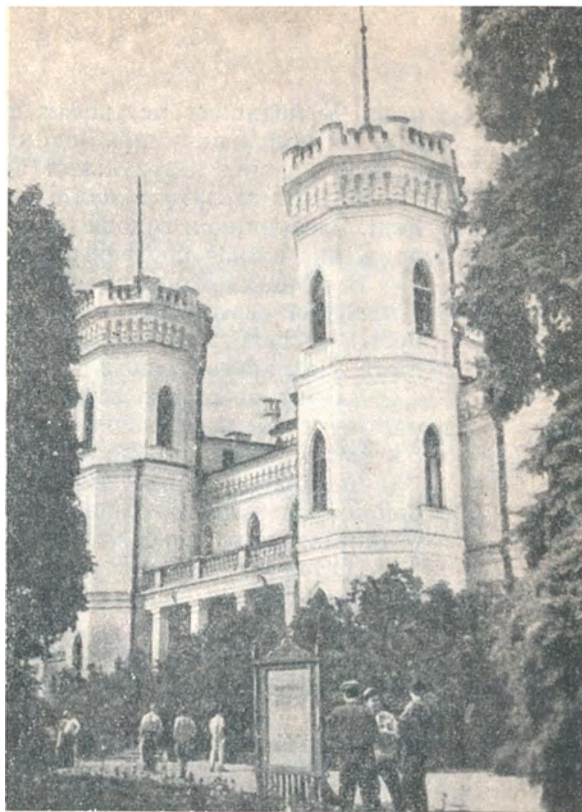
[1] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, июнь 1941—1943 гг. Сборник документов и материалов, стор. 271—272.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-537, оп. 1, спр. 230, арк. 14.

Всього радгосп має 6724 га землі, на його полях працює 56 тракторів, 12 зернових комбайнів; у господарстві є 11 двигунів, 30 автомашин, електрична станція, механічна й теслярська майстерні. У 1965 році працівники радгоспу на площі 2225 га зібрали по 28,4 цнт зернових культур, по 30,2 цнт озимої пшениці, на площі 215 га — по 258,5 цнт фабричних цукрових буряків. До того ж, собівартість 1 цнт цукрових буряків становить тепер 1 крб. 95 коп. проти 2 крб. 68 коп. у 1964 році. В радгоспі одержано по 20,2 цнт з га насіння цукрових буряків проти 11 цнт за планом.

Добрі показники радгосп мав і в галузі тваринництва. Так, якщо на початку 1964 року в радгоспі було 2782 голови великої рогатої худоби, з них корів 980, то на кінець того ж року радгосп мав уже 2898 голів, а корів — 1022. Свиней відповідно — 615 і 3098 голів.

Прибутки радгоспу в 1965 році обчислювалися в 306 307 крб. проти 7425 крб. у 1964 році. Багатьох працівників радгоспу відзначено урядовими нагородами, зокрема орденами Трудового Червоного Прапора в 1948 році було нагороджено головного агронома радгоспу Б. О. Обозненка (нині пенсіонер), бригадира рільничої бригади О. П. Степаненка, ланкових М. Я. Степаненко та О. М. Скирду.

Загальний вигляд Шарівського санаторію.

За досягнення в розвитку радгоспного виробництва у 1966 році нагороджено орденами «Знак Пошани» телятницю А. Т. Ус, доярку В. Г. Чумаченко, медаллю «За трудову відзнаку» — ланкову М. Ю. Бойченко.

Значну допомогу трудящим селища подають шефи — працівники Харківського науково-дослідного інституту ім. Мечникова. Вони допомогли встановити доїльні апарати у Першотравневому відділенні радгоспу, передали обладнання для хімічної лабораторії радгоспу.

Під керівництвом партійної організації, яка об'єднує 106 комуністів, трудівники сільського господарства включилися в рух за комуністичну працю. Почесне звання ударника комуністичної праці здобули 17 робітників радгоспу, серед них комуністи тракторист П. Д. Шаурі, шофер М. І. Заєць, депутат районної і селищної Рад, доярка В. Г. Чумаченко, бригадир тваринників М. І. Білоус, та інші.

Вірним помічником парторганізації є комсомольська організація, яка налічує 195 юнаків і дівчат. Комуністи та комсомольці розгорнули роботу по вивченню і поширенню досвіду передовиків виробництва.

На основі виробничих успіхів неухильно підвищується добробут трудящих Шарівки. З кожним роком збільшується їх купівельна спроможність. В 1965 році, наприклад, товарообіг радгоспного робітничого кооперативу порівняно з 1962 роком зріс на 182 284 карбованці.

Зростає попит на телевізори, на нові меблі, одяг, взуття тощо. 156 сімей мають телевізори, 278 — радіоприймачі, 65 — мотоцикли, 7 — легкові автомашини.

Тільки за останні роки в Шарівці споруджено понад 200 нових житлових будинків. У селищі є лікарня на 35 ліжок, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, чотири постійно діючі і п'ять сезонних дитячих

ясел. У медичних установах працюють 12 спеціалістів-лікарів з вищою освітою і 22 середні медичні працівники. Протягом усього року діє санаторій «Шарівка» — один з кращих лікувальних закладів на Україні.

Велика заслуга в поліпшенні побутових умов трудящих належить селищній Раді. Заступником голови селищної Ради на громадських засадах працює К. І. Орлова, яка з 1934 по 1959 рік працювала головою Ради.

В комісіях Ради (побутовій, по благоустрою, сільськогосподарській, культури і народної освіти, охорони здоров'я, торгово-заготівельній, соціалістичної законності) працюють на громадських засадах більше 60 чоловік. Серед них — спеціалісти сільського господарства, вчителі, лікарі, робітники радгоспу.

Значну роботу за останній час провела комісія по благоустрою селища. Вона організувала насадження дерев, спорудження громадської лазні, прокладення 800 метрів шосе, ремонт багатьох житлових будинків.

Шарівка є одним з найбільш мальовничих населених пунктів Богодухівського району. Особливо красивий парк санаторію, розташований на схилах великої балки. У Шарівському парку понад 130 видів, різновидностей і форм дерев та чагарників.

На території Шарівської селищної Ради працюють одна середня, дві восьмирічні і одна початкова школи, в яких 47 учителів вчать і виховують майбутніх будівників комунізму.

За роки Радянської влади сімдесят шарівців здобули вищу освіту, 67 з них працюють у своєму рідному селищі.

Ш. М. ВОЛОДАРСЬКИЙ, А. ТИМОХІН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БОГОДУХІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВІ́ННИЦЬКІ ІВАНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 17 км від районного центру. Залізнична станція Богодухів. Населення — 665 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дігтярі, Короткі, Степне.

В селі є колгосп ім. Леніна, що має 2529 га сільськогосподарських угідь. Вирощує зернові і технічні культури. Розвинуте тваринництво. За 1966 рік колгоспники артілі одержали високий урожай зернових (понад 30 цнт з га). По виробництву молока колгосп посідає друге місце в районі. Всі виробничі процеси механізовано.

У Вінницьких Іванах — восьмирічна і початкова школи, учбово-консультаційний пункт середньої заочної школи, Будинок культури з залом на 300 місць, бібліотека.

Засноване село в другій половині XIX століття переселенцями з м. Богодухова та з Полтавщини.

ВОСКРЕСЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Куп'єваха. Населення — 652 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Корбині Івани, Крупське, Куп'єваха, Мар'їне, Миколаївка, Мусієнки, Олексіївка, Свищі, Улянівка, Шкарлати, Щоглівка.

У Воскресенівці міститься перша бригада колгоспу «Зірка», що має 1107 га земельних угідь. Вирощує зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У 1966 році бригада зібрала по 32,6 цнт пшениці з га.

На території Воскресенівської сільради розташований Улянівський радгосп, що вирощує озиму пшеницю, буряки і насіння цукрових буряків. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За успіхи у підвищенні продуктивності тваринництва доярці радгоспу М. Г. Буркун присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Заснована в XVIII столітті.

Під час революції 1905—1907 рр. селяни виступили проти поміщика. Для придушення виступу викликано загін козаків.

ГУ́ТИ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташовані в долині р. Мерлі за 18 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Гути. Населення — 6400 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Губарівка, Первухінка, Першотравневе.

Основні підприємства Гут — цукровий комбінат, відгодівельний пункт великої рогатої худоби, лісгосп і лісництво. На цих підприємствах працює близько 2 тис. чоловік.

Одне з провідних місць в економіці селища належить радгоспу, який спеціалізується на виробництві насіння буряків, фабричних буряків і вирощуванні племінної рогатої худоби. Загальна земельна площа радгоспу — 2984 га.

Первухінський бурякорадгосп Гутянського цукрокомбінату є високопродуктивним передовим господарством у районі і області. У соціалістичному змаганні за 1965 рік серед радгоспів Харківської області цей радгосп став переможцем, йому вручено перехідний Червоний прапор обкому КП України і виконкому обласної Ради депутатів трудящих. Радгосп одержав у середньому з усієї площі посіву зернових по 30 цнт з га, виробив на 100 га сільськогосподарських угідь м'яса по 154,6 цнт і по 594,5 цнт молока.

У Гутах трудяться Герої Соціалістичної Праці — директор цукрокомбінату П. П. Дороженко, головний агроном Г. К. Дробницький, скотар А. Ю. Колесник, ланкова М. П. Кучкова, доярки Д. М. Овсяникова, Є. К. Піта, Є. С. Помазан, Т. Я. Сукачова, П. І. Торяник, М. П. Шумило, бригадир тваринницької бригади Ю. Р. Чаговець.

В селищі є середня загальноосвітня трудова політехнічна школа, вечірня школа робітничої молоді, школа фабрично-заводського навчання, початкова школа, 4 клуби з стаціонарними кіноустановками, кінотеатр, 6 бібліотек, працює лікарня.

Гути засновані в середині XVII століття. В 1688 році російський цар подарував їх полковнику І. Перехрестову, в 1704 році селище перейшло до казни. В 1765 році Гути були подаровані графу Підгорічани, нащадки якого володіли селищем довгий час. У 1869 році збудовано цукровий завод. У 1881 році гутянський маєток — цукровий завод і понад 4 тис. десятин землі — купив німець Кеніг. У квітні 1902 року робітники цукрового заводу припинили роботу і попсували машини. Виступ робітників і селян був настільки загрозливим для Кеніга, що харківський губернатор наказав Богодухівському справнику негайно перекинути роту солдат з Богодухова до Гут. Гутянські селяни, всупереч забороні, полювали в панських лісах, ловили рибу в панських ставках.

Первухінський цукровий комбінат в с. Гутах.

Герой Соціалістичної Праці Є. С. Помазан, доярка Первухінського радгоспу.

У жовтні 1905 року селяни і робітники оголосили страйк і організували мітинг. Драгуни, викликані на завод, розігнали мітинг, але деякі вимоги робітників Кеніг вимушений був задовольнити.

Боротьбу за встановлення Радянської влади в Гутах очолив Г. К. Первухін, який працював машиністом паровозу на цукрозаводі.

В січні 1918 року Гутянський цукровий завод оголошено народною власністю, а на землях колишнього володіння Кеніга організовано радгосп.

На початку квітня 1918 року Богодухівський повіт окупували кайзерівські війська. На цукрозаводі була створена німецька адміністрація. Сюди прибув гайдамацький загін. Робітники провадили невпинну боротьбу проти німецької адміністрації. Двічі у 1918 році гайдамаки ув'язнювали в Богодухівську тюрму Г. К. Первухіна, але партизани визволяли його. Велику допомогу трудящим Гут у боротьбі з гайдамаками і білогвардійцями подавав революційний загін під командуванням С. І. Соболя, який діяв у Богодухівському повіті. Серед бійців цього загону було багато гутянців. В одному з запеклих боїв з білогвардійцями у 1919 році гутянським бійцям допомагав чеський революційний загін.

У 1919 році Гутянському цукрозаводу присвоєно ім'я Г. К. Первухіна.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Гути. Населення — 692 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бабаки, Горбанівка, Матвіївка, Ново-Софіївка, Ново-Українка, Щербаки.

У Дмитрівці розташована третя бригада колгоспу «Червоний промінь», центральна садиба якого міститься в селі Губарівці. Колгосп має 4185 га сільськогосподарських угідь. Вирощує зернові та технічні культури. Виробничий напрям у тваринництві — відгодівля великої рогатої худоби.

На території Дмитрівської сільради є торфопідприємство. Продуктивність його 6000—6300 тонн за рік.

В селі є школа, клуб, бібліотека.

Дмитрівка виникла як поміщицьке село у XVIII столітті.

ЗАБРО́ДИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на лівому березі р. Мерлі (притока р. Ворскли), за 8 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Богодухів. Населення — 1118 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Воскобойники, Лозова, Новоселівка, Філати.

У Забродах міститься центральна садиба колгоспу «Україна», що має 3252 га земельних угідь. Виробничий напрям у рільництві — зернові культури і цукровий буряк. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека.

В Лозовій — школа по підготовці механізаторів, електриків і шоферів для радгоспів УРСР.

Заброди вперше згадуються в історичних джерелах за 1864 рік. Невеличку річку Мерлю, по лівому березі якої виникло поселення, переходили убрід, звідки й назва села — Заброди.

В Забродах народився П. Т. Тронько — заступник Голови Ради Міністрів УРСР.

ЗАРЯБИ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Богодухів. Населення — 907 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лесківка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, що має 3649 га сільськогосподарських угідь. Колгосп вирощує озиму пшеницю, цукрові буряки, кукурудзу. Розвинуте птахівництво, м'ясо-молочне тваринництво. За післявоєнні роки збудовано 11 тваринницьких приміщень, 2 механізовані широкогабаритні пташники, 2 водонапірні башти тощо.

У Зарябинці — восьмирічна і початкова школи, клуб з залом на 250 місць, бібліотека.

Заснована в кінці XVIII століття переселенцями з м. Богодухова та інших населених пунктів.

ІВА́НО-ШИ́ЙЧИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване по обидва береги річки Шийчиної. До районного центру 22 км, стільки ж до залізничної станції Богодухів. Населення —

1704 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Братениця, Гарбузи, Тимофіївка.

В Івано-Шийчиному міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, який має 6347 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 120 га саду. Вирощує зернові культури, цукровий буряк, картоплю, соняшник, городні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У 1957 і 1958 рр. колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і нагороджений дипломом II ступеня.

З допоміжних підприємств працюють 2 млини, олійниця, пилорама, майстерня по ремонту сільськогосподарської техніки, цегельний завод. У селі Братениці — спиртовий завод.

В селі є восьмирічна і початкова школи, консультаційний пункт заочної середньої школи, клуб на 300 місць з кіноустановкою. Працюють курси по підвищенню фахової кваліфікації колгоспників.

Село склалося внаслідок поступового злиття невеликих хуторів, що виникли в другій половині XVIII століття. Свою назву дістало від хуторів Іванків і Шийчиного.

Під час революції 1905—1907 рр. відбувся виступ селян, вони вимагали ліквідації поміщицького землеволодіння. 15—23 грудня 1905 року селяни розгромили економію поміщика Лук'янова, забрали близько 3 тисяч пудів хліба, вози, збрую тощо.

КИЯНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 12 км від районного центру і за 1,5 км від залізничної станції Гавриші. Населення — 423 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гавриші, Замниуси, Павлове, Сухини, Скосогорівка, Хорунжий.

В Киянах міститься виробнича бригада колгоспу ім. Жданова, центральна садиба якого розташована в селі Сухинах. У господарстві — 3175 га земельних угідь. Вирощують зернові культури (озиму пшеницю), великі площі відводяться під цукровий буряк. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по врожайності зернових і технічних культур.

За вирощення високих урожаїв зернових і технічних культур бригадирові колгоспу І. Є. Усу присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці.

У Киянах є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В селі Сухинах у братській могилі похований Герой Радянського Союзу старший сержант А. Б. Данилов; загинув при визволенні села від фашистських загарбників. Тут йому споруджено пам'ятник.

Кияни виникли в кінці XVIII століття. Назва села походить від прізвища перших поселенців. Серед жителів села до цього часу збереглось прізвище Киян.

КЛЕНО́ВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Максимівка. Населення — 1198 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Володарівка, Мерло, Пісочин. Таверівка, Шигимагине.

В Кленовому міститься центральна садиба Таверівського бурякового радгоспу, відділення якого є також у селищах Володарівці і Таверівці. Радгосп має 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь. Спеціалізується на вирощуванні буряків і насіння цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За досягнення у вирощенні бурякового насіння і високі надої молока директору радгоспу В. Ф. Олійнику і головному агрономові Ф. Л. Пащенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У колгоспі «Прогрес» (с. Мерло) працює доярка Р. М. Пилипенко — Герой Соціалістичної Праці.

Радгосп ім. Леніна (с. Мерло) у 1966 році за високі показники у розвитку тваринництва одержав перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР.

У Кленовому працює спиртовий завод, що виробляє за рік 500 тисяч декалітрів спирту.

В селі — восьмирічна школа, Палац культури з залом на 450 місць, музична школа, бібліотека; працює лікарня на 30 ліжок.

Кленове засноване наприкінці XVII століття. Назва села походить від кленових лісів, що оточували село. У 1835 році тут збудовано винокурний завод. 25 травня 1905 року селяни розгромили економію поміщика Кеніга. Для придушення виступу були послані кінні стражники.

У селі Мерло народився Д. С. Загорулько — Герой Радянського Союзу (загинув під час Великої Вітчизняної війни). Ім'я його присвоєно Мерлянській восьмирічній школі.

КРИ́СИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 9 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Максимівка. Через село проходить шосе Харків—Суми. Населення — 1605 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бабенки, Кадниця, Максимівка, Новоселівка.

В Крисиному міститься центральна садиба колгоспу «Ро́дина», бригади якого розташовані в усіх населених пунктах сільської Ради. Колгосп «Ро́дина» — передове господарство в районі, він має 4523 га сільськогосподарських угідь. Виробничим напрямом колгоспу є рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Тут постійно діє районна школа-практикум для поширення передового досвіду в галузі рільництва.

У 1956 році за успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, Головний комітет Всесоюзної сільськогосподарської виставки нагородив колгосп дипломом І ступеня, а голову колгоспу М. А. Цапенка — Великою золотою медаллю.

За досягнення високих показників і виконання зобов'язань по виробництву продуктів тваринництва колгосп у 1965 році одержав перехідний Червоний прапор обкому КП України і виконкому обласної Ради депутатів трудящих.

Пташниця колгоспу «Ро́дина» А. М. Коваль розповідає членам своєї бригади про роботу XXIII з'їзду КП України, 1966 р.

Колгосп «Ро́дина» підтримує тісні зв'язки з працівниками сільського господарства села Немоєва Чехословацької Соціалістичної Республіки.

У 1947 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці тодішньому голові колгоспу В. І. Гайдамаці (1902—1951). У 1966 році цієї високої нагороди удостоєна пташниця А. М. Коваль, яка на XXIII з'їзді Комуністичної партії України обрана членом ЦК КП України.

В селі є середня школа, вечірня музична школа, Будинок культури з залом на 400 місць.

З 1956 року видається багатотиражна газета «За комунізм».

В с. Максимівці — районне відділення «Сільгосптехніка».

Жителю села Кадниці О. М. Чалому за героїзм проявлений при форсуванні Дніпра, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Засноване Крисине в першій половині XVIII століття селянами, що переселялися на Слобожанщину з правого берега Дніпра.

КУП'ЄВА́ХА — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км від Богодухова і за 4 км від залізничної станції Куп'єваха на магістралі Харків—Суми. Через село проходить асфальтований шлях Харків—Суми. Населення — 895 чоловік.

Активний учасник громадянської війни, житель Куп'євахи С. Є. Присіч серед односельчан.

Колгосп «Комуніст», що міститься в Куп'євасі, має 2190 га земельних угідь, в т. ч. 25 га саду. Основний виробничий напрям — рільництво (озима пшениця, соняшник, цукровий буряк) і тваринництво (велика рогата худоба, свині, вівці).

В селі є восьмирічна школа, клуб з стаціонарною кіноустановкою, бібліотека.

Заснована Куп'єваха в 1684 році.

В часи громадянської війни в 1918 році в селі був організований один з найбільших у Богодухівському повіті партизанський загін, який успішно воював проти німецьких окупантів та гайдамацьких загонів. Активно діяли партизани Куп'євахи і проти денікінців у 1919 році. За участь населення у боротьбі проти контрреволюції Куп'єваху називали в повіті червоним селом.

Уродженець села П. А. Заковорот (1871—1951) — один з основоположників радянської школи фехтування, ще в 1899—1900 рр. він здобув золоті медалі в міжнародних змаганнях на першість світу з фехтування.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована понад річкою Сухим Мерчиком (притока Мерлі), за 16 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Гавриші. Населення — 879 чоловік. Сільраді підпорядковане село Сахни.

В селі — колгосп ім. Мічуріна, що має 2145 га сільськогосподарських угідь. Вирощує зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В соціалістичному змаганні колгоспів області за 1965 рік колгосп вийшов переможцем, йому вручено перехідний Червоний прапор Харківського обкому КП України і виконкому обласної Ради депутатів трудящих.

В Олександрівці є восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека.

ПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Мерлі, за 6 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Богодухів. Населення — 1612 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кручик і Миролюбівка.

В селі розташовані третя і четверта виробничі бригади колгоспу «Шлях Леніна», центральна садиба якого міститься в селі Кручику. Колгосп має 3713 га сільськогосподарських угідь. В рільництві головними культурами є озима пшениця і цукровий буряк. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних галузей господарства розвиваються городництво, садівництво і бджільництво. Колгосп «Шлях Леніна» — передове господарство району. Він є постійно діючою школою-практикумом для тваринників району.

У Павлівці — восьмирічна школа, бібліотека; в Кручику — Будинок культури на 250 місць. При Будинку культури організовано хоровий гурток, добре відомий в республіці, а жіночий ансамбль с. Кручика був учасником республі-

канського та всесоюзного оглядів художньої самодіяльності.

Уродженцю Павлівки генерал-майору С. Є. Шовковому за бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В селі Кручику працює С. З. Ножка — Герой Радянського Союзу. Це високе звання йому присвоєно за героїзм, проявлений при форсуванні Дніпра.

В Кручику народився В. Н. Каразін (1773—1842) — відомий вчений і громадський діяч, засновник Харківського університету.

Село Павлівка було засноване у 80-х роках XVII століття обозним охтирського полку П. Г. Павловим, який мав тут невеликий маєток.

ПЕТРОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Сухого Мерчика за 18 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Максимівка. Населення — 782 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Байрак, Балабанівка, Зелений Гай, Яблучне.

У Петропавлівці міститься центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня. Колгосп має 2380 га сільськогосподарських угідь, з них 15 га ставків і 45 га лісу.

Вирощує зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, консультаційний пункт заочної школи-десятирічки, клуб з постійною кіноустановкою, бібліотека.

Село засноване в першій половині XIX століття.

У лютому 1943 року поблизу Петропавлівки відбувся жорстокий бій частин Радянської Армії з фашистськими військами. 130 бійців і офіцерів Радянської Армії, що загинули в цім бою, поховано в селі. На могилі їх споруджено пам'ятник вічної слави.

В селі народився Н. І. Герасименко — підполковник, Герой Радянського Союзу (загинув в Орловській області під час Великої Вітчизняної війни).

ПРОТОПО́ПІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована в верхів'ях невеличкої річки Нецвітаю за 30 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Горіховий Гай. Населення — 344 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Безруків, В'язове, Гуківка, Криворотівка, Тернове, Христоси (Лісне), Ярошівка.

В Протопопівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча. Це високомеханізоване господарство, вирощує зернові культури, цукрові буряки. Тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, працює лікарня (в селі Терновому).

В Ярошівці народився Є. П. Ковалевський (1811—1868) — вчений, мандрівник і геолог. В сільському клубі є кімната-музей, присвячений його життю і діяльності.

Протопопівка виникла у першій половині XVIII століття.

Молотьба жита в с. Павлівці. 1932 р.

САЗО́НО-БАЛАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 28 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Ріпки. Населення — 587 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вертіївка, Горького, Крупчине, Мягківка, Ріпки.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, що має 2894 га сільськогосподарських угідь. Вирощує зернові культури і цукрові буряки. У тваринництві колгосп спеціалізується на виробництві молока і свинини.

В Сазоно-Баланівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, краєзнавчий музей.

У Ріпках — туберкульозний санаторій на 185 ліжок.

Село засноване у 1764 році. Це був хутір Юнаківка, який потім називався Глибоким; в 1920 році його перейменовано на Баланівку. В 1941 році Баланівку об'єднали з хутором Сазони і назвали Сазоно-Баланівкою.

СІННЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км від районного центру і найближчої залізничної станції Богодухів. Населення — 1708 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Шуби, Шийчине.

В селі — колгосп «Вперед», що має 5454 га сільськогосподарських угідь. Вирощує зернові культури і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У 1966 році перша бригада колгоспу виростила озимої пшениці по 45 цнт з га на площі 195 гектарів.

У колгоспі споруджено вальцьовий електромлин. Працює молокозавод.

У Сінному є восьмирічна школа, клуб з стаціонарною кіноустановкою, бібліотека; працює лікарня на 35 ліжок, амбулаторія, аптека.

Сінне виникло у 1601 році. Першими поселенцями були селяни, які, рятуючись від закріпачення та польсько-шляхетського гніту, тікали з правого берега Дніпра в південні степи. Згодом значні масиви орної землі, луків і лісу опинилися в руках у поміщиків та Сінненського

монастиря, який підпорядковувався Києво-Печерській лаврі.

Під час революції 1905—1907 рр. тут відбувся революційний виступ селян.

З 1924 по 1928 рік Сінне було районним центром Харківського округу.

ХРУЩО́ВА МИКИ́ТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Гавриші. Населення — 1747 чоловік.

У селі — колгосп ім. Тімірязєва, що має 2,4 тис. га сільськогосподарських угідь. Вирощує зернові культури (озиму пшеницю) і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі трудяться О. Г. Дорошенко і Г. А. Піковець — Герої Соціалістичної Праці.

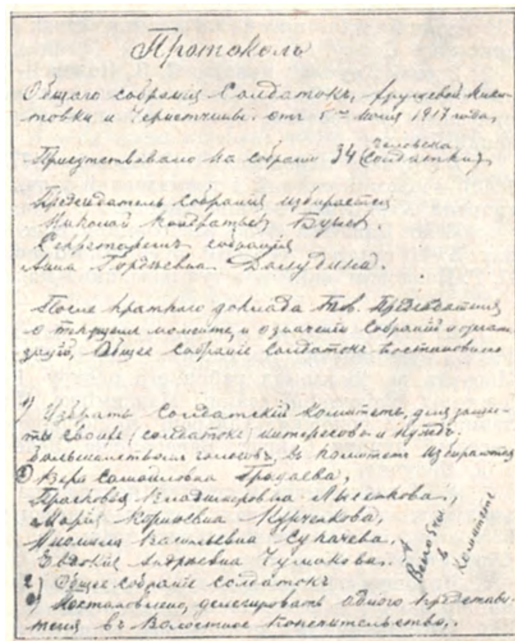
В Хрущовій Микитівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Заснована в 1676 році уманським полковником Микитою Сененком. Він же назвав село своїм ім'ям — Микитівкою. У 1788 р. перейшла у власність до ніжинського полковника Хрущова, звідси назва села — Хрущова Микитівка. На початку XX століття землі Хрущової Микитівки купив поміщик-цукрозаводчик Л. Кеніг.

Під час революції 1905—1907 рр. в поміщицькій економії Кеніга відбувалися селянські заворушення.

В другій половині жовтня 1941 року поблизу села і залізничної станції Гавриші відбулися жорстокі бої радянських військ з німецько-фашистськими загарбниками. 132-а танкова бригада знищила понад 2 батальйони ворожої піхоти, 5 танків, 10 протитанкових гармат, захопила великі трофеї.

Поблизу села розташоване городище скіфського часу (V—III століття до нашої ери).

Протоколъ

Общаго собранія Солдатокъ, Хрущевой Микитовки и [illegible] отъ 5-го июня 1917 года.

Присутствовало на собраніи 34 человека (солдатки).

Председатель собранія избирается Николай Кондратьевъ [illegible].
Секретаремъ собранія Анна Гордеевна [illegible].

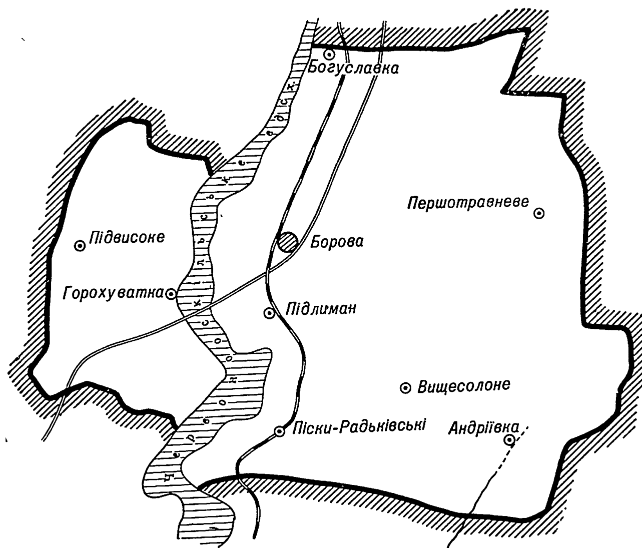
После краткаго доклада тов. Председателя о текущемъ моменте, и значеніи собраній и организацій, Общее собраніе солдатокъ постановило

1) Избрать Солдатскій комитетъ, для защиты своихъ (солдатокъ) интересовъ и нуждъ. Большинствомъ голосовъ въ комитетъ избираются
1) Вера Самойловна [illegible],
Прасковья Владимировна Лысенкова,
Марія Корнеевна Курченкова,
[illegible] Васильевна Сухачева,
Евдокія Андреевна Чумакова.
Выборы въ комитетъ

2) Общее собраніе солдатокъ
постановило, делегировать одного представителя въ Волостное попечительство.

Протокол загальних зборів жінок-солдаток с. Хрущової Микитівки. 1917 р.

БОРІВСЬКИЙ РАЙОН

БОРОВА́

Борова — село, адміністративний центр Борівського району. Розташована за 165 км від Харкова. Через Борову проходить залізниця Куп'янськ — Донбас. До найближчої залізничної станції Переддонбасівська — 2 км. Населення — 4276 чоловік.

Борівській сільській Раді підпорядковані населені пункти: Новоплатонівка і Шейківка.

На заході, за 4 км від села, широким морем розлилось Червонооскільське водоймище, а між ним і селом, з півночі на південь, майже на 20 км простягнувся сосновий бір. Можливо, що саме від цього бору дістала назву маленька річка Борова, ліва притока Осколу, що протікає через село. Від річки, мабуть, походить назва села.

Сучасна Борова включає колишній хутір Боровий і слободу Борову. Відомо, що вже в 1698 році, на правому березі Осколу, біля Гороховатських скель, існувала т. зв. Гороховатська чоловіча пустинь — невеликий монастир. Згодом, у 1760 році, цей монастир розташувався на лівому березі Осколу, при впадінні річки Борової[1]. Можливо, що водночас з монастирем був заснований і хутір Боровий. Перша згадка в літературі про цей хутір датується 1773 роком [2].

Приблизно в 1780—1784 рр. у Куп'янському повіті Харківського намісництва проведено перепис усіх земельних угідь. У цих документах згадується про два хутори з однаковою назвою — «Боровий».

Один із цих хуторів для тих часів був чималим населеним пунктом, він мав 35 дворів з населенням 247 чоловік.

Розташований хутір по обидва боки річки Борової[3]. Поблизу Піщаного озера та двох безіменних озер, обнесений огорожею з двома баштами, церквою і дерев'я-

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 1. М., 1852, стор. 233.

[2] Д. И. Багалей. История колонизации степной окраины Московского государства. М., 1887, стор. 553.

[3] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 7, арк. 100, 101.

ними келіями, стояв монастир. Саме цьому монастиреві і належав хутір, населення якого обробляло монастирські землі[1].

На лівому березі річки Борової був другий хутір Боровий, а землі його — по обидва боки річки. Цей хутір мав лише 3 двори, в яких жило 20 чоловік. Усі вони були кріпаками поміщиці Грекової.

Обидва хутори були заселені вихідцями з Правобережної України, т. зв. черкасами. В листопаді 1788 року монастир було ліквідовано, землі його та майно перейшли у власність держави, селян перевели в розряд економічних, а згодом — державних. Ось чому пізніше, в XIX столітті, хутір Боровий згадується в літературі як казенний хутір.

У 1794 році з території ліквідованого шість років тому монастиря перенесено до хутора Борового на лівому березі річки церкву, навколо якої розрослась слобода Борова[2]. Її населення поповнювалось також за рахунок колишніх військових з кірасирського полку, що після 25 років служби оселялись тут і наділялись невеличкими ділянками землі.

Населення хуторів, а потім і слободи Борової в основному займалося землеробством і тваринництвом. Вирощували жито, пшеницю, просо, овес, розводили велику рогату худобу, овець, подекуди розвивалось садівництво. Крім того, жінки пряли льон, коноплі, вовну, ткали полотно й сукно. Вироби йшли для власного користування, а іноді — на продаж.

Тривалий час Борова була невеликою слободою Гороховатської волості. В перші пореформені роки слобода мала лише 174 двори і близько 1400 жителів. Але вже тут працювала двокласна школа, щороку відбувалось два ярмарки. Пізніше кількість населення слободи значно збільшилась і досягла в 1885 році 4239 жителів[3], у 1903 році — понад 5000[4]. На початку XX століття слобода розрослась, особливо в напрямку до хутора Борового, з яким з'єдналась однобічною вулицею — Одноребрівкою. В слободі торгувало чотири лавки, щотижня в неділю збирався базар і щорічно відбувалось чотири ярмарки[5]. Борова серед навколишніх сіл поступово ставала торговельним центром. З 1903 року в ній перебувала волосна управа.

З розвитком капіталізму посилюється процес розорення трудового селянства. Поміщики і куркулі грабували селян, відбирали в них землі. Кількість зубожілих селянських дворів невпинно зростала, тим часом як поміщики зосередили в своїх руках кілька тисяч десятин землі, мали сотні пар волів, череди великої рогатої худоби. Жили вони не в Боровій, а в міських маєтках — у Куп'янську і Сватовому. Обробляли поміщицькі землі та доглядали худобу безземельні і малоземельні селяни за мізерну плату або ж за борги чи за оренду панської землі. В пошуках заробітку вони йшли на Дон, де їх нещадно експлуатували багаті козаки. Дехто йшов працювати на шахти Донбасу.

Малоземелля, поміщицький та куркульський гніт викликали невдоволення селян. У роки першої революції в Росії у селі були окремі випадки потрав поміщицьких посівів, спроби захопити врожай. Проте ці прояви класової боротьби селян мали індивідуальний характер, масових виступів ще не було. Щоб запобігти цим виступам, поміщики час від часу викликали стражників для охорони посівів та лісів.

Після революції 1905 року, під час столипінської реформи, і особливо в період першої світової війни, відбувається дальше розшарування селянства. Як і в інших місцях, у Боровій, поряд з безземельними та малоземельними господарствами, з'являються і куркульські господарства. Серед останніх найбільшим було господарство Колесника, що мав близько 40 десятин власної та орендував понад 300 десятин

[1] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3. спр. 7, арк. 100, 101.
[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 1, стор. 235.
[3] Волости и важнейшие селения Европейской России. СПб. Вип. 3, 1885, стор. 31.
[4] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 7, СПб., 1903, стор. 260.
[5] Волости и важнейшие селения Европейской России, стор. 31.

поміщицької землі. За часів першої світової війни цей куркуль купив усю орендовану землю.

Господарство Колесника збагачувалось за рахунок жорстокої експлуатації батраків та селянської бідноти. Щороку з весни він наймав на сезон 30—50 чоловік, крім десятка наймитів, що працювали постійно. Працювали вони від зорі до зорі, по 14—16 годин на добу, а одержували мізерну плату, якої не вистачало навіть для напівголодного існування. Ще менше платив куркуль своїм постійним робітникам — наймитам. Селяни змушені були йти до куркуля за позикою і потрапляли в кабалу. Так повторювалось з року в рік. Жорстоко експлуатували селян й інші куркулі.

Коли до Борової дійшла звістка про перемогу Лютневої революції, селяни спалили куркульську економію Колесника і зажадали розподілу землі. Але Лютнева революція не вирішила питання про землю, ніяких особливих змін у становищі селян не сталось.

Та ось пролунав постріл «Аврори». В Росії перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція. В грудні 1917 року I Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив Радянську владу на Україні. Тоді ж у Боровій створено волосний революційний комітет (ревком) і сільську Раду. Організаторами боротьби за Радянську владу в селі виступили солдати-більшовики, донецькі шахтарі-колишні борівчани та селяни-бідняки, що теж побували на заробітках у Донбасі. Першим головою Борівського волосного ревкому був В. Н. Гунько, а головою сільради — місцевий селянин-бідняк А. П. Тарасенко. Згодом В. Н. Гунько загинув у боротьбі з німецько-кайзерівськими окупантами.

Особливо загострилась у селі класова боротьба в 1918 році, коли почали ділити землю. Було поділено близько 4,5 тис. десятин поміщицької та понад 600 десятин куркульської землі. Та скористатися з цього селянам не довелось. Україна була окупована військами кайзерівської Німеччини. У квітні вони вступили в Борову.

Разом з окупантами прибув каральний загін гайдамаків, до якого приєднався син борівського куркуля Колесника — Гаврило. Карателі примусили селян сплатити по 25 крб. штрафу за кожну захоплену десятину, землю відібрали і вчинили жорстоку розправу: селян нещадно били нагаями, а тих, хто найбільш активно виступав за розподіл землі і підтримував Радянську владу, заарештували й катували. Серед заарештованих був Д. О. Редька. Кілька днів його сікли шомполами, топтали чобітьми. Знівеченого, ледве живого виштовхнули з катівні. Багато місяців минуло, поки він зміг стати на ноги.

Дії німецьких окупантів та їхніх прихвоснів — гайдамаків обурювали селян, і вони активно включалися у визвольну боротьбу. По всій Україні ширився партизанський рух. Група народних месників із селян діяла і в районі Борової. Багато жителів села й досі пам'ятають, що незабаром після розправи гайдамацьких карателів у село влетів озброєний партизанський загін, який покарав куркуля Колесника.

В січні 1919 року в Боровій було відновлено Радянську владу, створено волосний ревком. Та завоюванням робітничого класу і селянства загрожувала білогвардійська армія Денікіна. За короткий час під керівництвом волосного ревкому і його голови Х. М. Небувайла, начальника міліції В. С. Тимофєєва та інших у селі було сформовано загін Червоної Армії. Він налічував понад 150 бійців, колишніх солдатів-фронтовиків, здебільшого борівчан. Загін діяв у районі Пісок-Радьківських. Під Обоянню він з'єднався з радянськими військами. В боях проти денікінців загинув славний більшовик — голова Борівського волосного ревкому Х. М. Небувайло.

Наприкінці грудня 1919 року війська Червоної Армії визволили Харківщину, і зокрема Борову, від білогвардійців. Радянська влада перемогла остаточно. Борівський волосний ревком був очолений більшовиком М. М. Гнойовим, а після його

загибелі від рук бандитів — П. С. Миньком; головою Борівської сільради працював тоді В. С. Тимофєєв.

Перед радянськими органами влади постало завдання відбудувати господарство, якнайшвидше почати постачання Червоній Армії і промисловим центрам хліба та інших продуктів. Це завдання ускладнювалося ще й тим, що мирній праці заважали місцеві куркульські банди Данченка, Чаплія та інші. Не раз тут бували й банди Махна. Вони зненацька нападали на села, палили хати, вбивали комуністів, радянських працівників, грабували селян, знущались над населенням.

Час від часу в Боровій створювались бойові загони для боротьби з бандитизмом. Очолювали ці загони Є. М. Богатирьов, А. Н. Болотов та інші товариші. Активними учасниками боротьби з бандами були І. А. Колінько, М. В. Рудь, З. Є. Косович та інші. Боротьба за зміцнення Радянської влади була жорстокою і тривалою. Багато борівчан загинуло у цій боротьбі.

Чималу роль у боротьбі з куркульськими бандами відіграв комітет незаможних селян (КНС), створений влітку 1920 року. Організаторами його були І. І. Грабар, З. Є. Косович, Д. О. Редька та інші. Через рік організація налічувала вже понад 60 чоловік. Головою КНС був Д. В. Шульга. Комітет незаможних селян вів нещадну боротьбу з куркульським засиллям у селі, відбирав у куркулів хлібні лишки, зайву кількість землі тощо. Повністю були знищені куркульські банди лише за допомогою Червоної Армії.

Після закінчення громадянської війни до Борової повернулись фронтовики — комуністи С. М. Любий, Я. П. Ступак, П. О. Крамаренко та інші. У другій половині 1922 року було створено борівський партійний осередок на чолі з секретарем М. М. Величком. Ця група комуністів разом з позапартійним активом проводила велику роботу щодо розподілу землі, організації трудящих на відбудову села, налагодження господарства.

В березні 1923 року на Україні скасовано старий адміністративний поділ і запроваджено новий: губернії поділено на округи, округи — на райони. Борова стала центром Борівського району Ізюмської округи[1]. Для допомоги місцевій партійній організації Ізюмський окрпартком відрядив до Борової групу комуністів. Серед них були Ф. Н. Мігіц, обраний секретарем створеного тут районного комосередку, Д. І. Логвиненко, обраний головою райвиконкому, та інші. Незабаром було створено Борівський райком партії. Приблизно в той же час у Боровій створено і комсомольський осередок. Першими комсомольцями були П. Т. Безкровний (секретар), Г. І. Радін, К. І. Ворона, І. Б. Кравцов, Ф. Ю. Сикало, В. Ю. Колісниченко, М. М. Радін та інші товариші.

Перед сільськими партійними, радянськими та комсомольськими організаціями стояло важливе завдання — змінити обличчя села, поступово перебудувати його на соціалістичний лад. Крок за кроком треба було переконати селян у перевагах кооперативного господарства, привчити їх до колективного господарювання, підняти культуру села, передусім ліквідувати неписьменність, навчити людей грамоти.

Поряд із споживчими та збутовими кооперативами виникали й виробничі кооперативи. В 1924 році в Боровій та на хуторі Боровому було організовано тракторні товариства.

Сільське тракторне товариство об'єднало 9 середняцьких господарств. На пайові внески, з допомогою й клопотанням КНС, товариство купило трактор і використовувало його для обробітку землі в кожному з господарств.

У 1928 році деякі члени товариства виявили бажання перейти до спільного обробітку землі, але через відсутність повної згоди це здійснити не можна було.

24 березня 1924 року в селі було організовано меліоративне товариство, до якого ввійшло 106 членів.

---

[1] Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України за 1923 р., № 313.

Хоча ці кооперативи існували й недовго, вони все ж відіграли значну роль у підготовці умов для масового колгоспного руху.

Перший в селі колгосп, що мав назву «Перша Борівська артіль», організовано 23 серпня 1928 року. До колгоспу вступило близько 30 родин. Ініціаторами створення цієї артілі були М. М. Ковзало, А. Г. Сидоренко, Г. Х. Небувайло, І. М. Ісаєв, М. І. Сухомлин, Ф. П. Коновалов та інші.

25 травня 1929 року сільськогосподарська артіль перейшла на статут комуни з назвою «Ленінський шлях» [1]. Першим головою артілі, а потім комуни був місцевий селянин-середняк А. І. Сикало. В 1930 році його заступив на цьому посту робітник Харківської електростанції двадцятип'ятитисячник Ф. Н. Шпильовий.

Радянська влада допомагала молодим колгоспам посівним матеріалом, машинами, сільськогосподарським реманентом тощо. Так, навесні 1929 року Борівська артіль одержала від держави трактор і грошову допомогу.

Завдяки зусиллям партійної і комсомольської організацій, органів Радянської влади, відбувалися зміни і в культурному житті та побуті села. У 1924 році в Боровій уперше почали працювати лікар і акушерка, вони обслуговували весь район. Тоді ж у селі виникли хата-читальня, червоні кутки, гуртки ліквідації неписьменності. В 1927 році було відкрито клуб, у якому демонструвались кінофільми. Ці заклади стали осередками культурно-виховної роботи в селі.

Велику роботу щодо організації культурно-масових заходів проводили комсомольці. Вечорами вони збирали молодь, читали газети, обговорювали політичні події, організовували співи, випускали стінні газети, писали плакати.

У другій половині 20-х років за ініціативою комсомольців було створено хоровий та драматичний гуртки. Керували ними Володя і Віра Колісниченки, брат і сестра. У село приїжджав і багато допомагав їм старший брат Денис, який був актором. Колективи учасників художньої самодіяльності виступали не тільки в Боровій, але й у навколишніх селах та хуторах.

Всі більш-менш письменні комсомольці вели гуртки по ліквідації неписьменності. В 1927—1928 рр. один такий гурток, як згадує активна комсомолка того часу К. В. Сидоренко, припадав на кожні 10 хат. Активну участь у масово-політичній роботі та ліквідації неписьменності серед селян брали вчителі, зокрема Н. Д. Пелих та С. Д. Любарська.

Звичайно, діяльність комсомольців на цьому не обмежувалась. Під керівництвом партійної організації вони провадили велику роботу по кооперуванню населення, розповсюджували книги і брошури про досвід роботи колективних господарств, влаштовували читки цієї літератури серед селян. Допомагали вдовам і тяжко хворим у збиранні врожаю, провадили військово-шефську роботу, зокрема, організували осередок ТСОАвіахім, що налічував 37 юнаків і дівчат [2]. У 1928 році комсомольці стали членами заснованого тоді першого в селі колгоспу. Вони допомагали провадити хлібозаготівлі, збирали насіннєві фонди, протруювали зерно і т. п. Дуже часто охороняли вночі громадське майно.

Активними членами комсомольського осередку були тоді Ф. Ю. Сикало, К. С. Радін, вчителька В. Ю. Колісниченко, К. В. Сидоренко та інші. Всі вони в 1927—1928 рр. були членами бюро Борівського райкому комсомолу. Комсомольську організацію району очолював юнак з села Андріївки (тепер — Балаклійського району) П. Ю. Шелест. Пройшли десятиліття, і колишній ватажок борівських комсомольців виріс до відомого політичного діяча, очолив Центральний Комітет Комуністичної партії України, став членом Політбюро ЦК КПРС.

Наприкінці 1929 та на початку 1930 рр. почався масовий вступ селян у колективні господарства; було організовано ТСОЗи ім. Леніна, «Привілля», «Вільне поле», «Червоний прапор», «Кращий робітник», «Червона Москва», «Незаможник»,

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3551, оп. 1, спр. 164, арк. 396.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, арк. 2, 9.

«Зелений кут», «Праця бідняка» та інші. Створенню цих товариств протидіяли місцеві куркулі. Та вони відкрито не виступали, діяли нишком. Восени 1929 року, коли визначали ділянку для садиби комуни, деякі жінки, підбурені куркулями, з вилами, сапками, палицями побігли в поле і прогнали землемірів, потім повернулись до села й побили голову сільради М. М. Ковзала. Наступного дня на сільських зборах жінки з допомогою комуністів і комсомольців викрили підбурювачів і поставили вимогу виселити їх з села.

В авангарді колгоспного руху йшли комуністи. Секретарем сільського партосередку на той час був Д. М. Бабич. Незабаром всі ТСОЗи перейшли на статут артілі, деякі з них об'єдналися. До кінця 1930 року в селі було організовано п'ять артілей і комуну. Наприкінці 1931 року комуна «Ленінський шлях» реорганізувалась в артіль, а в лютому наступного року приєдналась до сільськогосподарської артілі «Привілля».

Таким чином, в селі було створено п'ять артілей: «Привілля», «Вільне поле», «Незаможник», «Зелений кут» і «Червона Москва». Вони існували (з перервою на час окупації) до 1950 року, коли відбулось укрупнення колгоспів.

У січні 1934 року в Боровій створено машинно-тракторну станцію та політвідділ при ній. Це сприяло дальшому зміцненню колгоспного ладу в селі.

Слідом за соціалістичною перебудовою сільського господарства йшла перебудова побуту, культури. На початку 30-х років майже повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення, діти шкільного віку навчались у школі. Цікаво, що до Жовтневої революції не тільки в Боровій, але й в усій Борівській волості не було жодної людини з вищою освітою, жодного лікаря[1]. На все село, в якому наприкінці 1917 року налічувалось понад 5 тис. жителів, працювало лише дві трирічні школи: в одній навчалось 214 учнів, у другій — 95[2].

Інтенсивно розвивалась шкільна освіта в селі в радянський час. Уже в 1929 році тут було відкрито п'ятий клас, а через три роки в Борівській семирічній школі відбувся перший випуск. В 1935 році відкрито 8-й клас і почато будівництво нової школи. Перший випуск середньої школи відбувся в новому двоповерховому приміщенні.

В 1935 році село знову стає центром відновленого Борівського району (з 1930 року, коли район було ліквідовано, Борова належала до Ізюмського району). Так було до 30 грудня 1962 року, коли Борівський район знову було ліквідовано, а Борову, як і вперше, передано до складу Ізюмського району.

Створення в Боровій МТС, районного центру відіграло значну роль у господарському і культурному будівництві села, в поліпшенні благоустрою. У 1934 році з ініціативи політвідділу МТС, колгоспники і службовці села, зокрема молодь, на громадських засадах перетворили сільський пустир на зелений парк. Комсомольці давно мріяли про нього. Ще в 1928 році вони посадили тут перші деревця.

У 1936—1937 рр. теж силами громадськості у парку споруджено Будинок культури на 350 місць. Тоді ж побудовано кілька приміщень для лікувальних закладів, житлових будинків для службовців, а також лазню, перукарню, кілька магазинів.

Ще у 1935 році Борівський райком партії порушив клопотання про прискорення будівництва залізниці, яка за проектом, складеним у 20-х роках, мала пройти поблизу Борової. Через три роки після того повз це село пройшла залізниця Куп'янськ — Донбас.

Колгоспи щодалі міцніли, зростали їхні прибутки, разом з тим підвищувався і добробут населення. З'являлись нові колгоспні ферми, все більше людей переселялось у нові будинки.

---

[1] К. К. Шиян, С. Я. Островський. Минуле і сучасне села. Х., 1963, стор. 301.
[2] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 3067, арк. 12, 15.

22 червня 1941 року, коли фашисти напали на радянську землю, в селі відбувся мітинг, після якого почався запис добровольців на фронт. Сотні борівчан стали до лав мужніх захисників Батьківщини.

Тимчасом фронт просувався на схід. Загроза ворожої окупації Харківщини ставала реальною. Райком партії приступив до формування підпільних та партизанських груп. У лісах понад Осколом було створено бази зброї, боєприпасів, продовольства, пального тощо.

Наприкінці вересня 1941 року частину населення було евакуйовано в тил країни. Вивезли основну техніку МТС, підприємств та колгоспів.

Фронт став на Сіверському Дінці. Борова опинилась у прифронтовій зоні. Почались бомбардування. Але трудящі села продовжували самовіддано працювати в колгоспах, на спорудженні окопів і траншей. Так було майже рік.

Влітку 1942 року гітлерівці знову перейшли в наступ, і 8 липня Борова була окупована ворожими військами [1].

Фашисти заарештовували і вбивали радянських патріотів, грабували колгоспи й населення. У вересні були заарештовані і після жорстокого катування розстріляні підпільники: колишній шахтар, пенсіонер, а напередодні війни секретар парторганізації колгоспу «Вільне поле» М. І. Виноградський, один з організаторів КНС, а пізніше голова одного з колгоспів Д. В. Шульга, комуніст М. І. Немилостивий та інші. Пізніше кати заарештували й вбили колишнього голову сільради комуніста М. М. Ковзала.

Окупанти докладали багато зусиль, щоб обмолотити і вивезти з району хліб урожаю 1942 року. Але завдяки діяльності підпільників, якими керував підпільний райком КП України на чолі з П. А. Журавльовим, фашисти свої наміри так і не могли здійснити. Радянські патріоти перешкодили цьому. Коли прийшла Червона Армія, на пунктах «Заготзерно» було 1200 тонн пшениці і 1000 тонн соняшнику [2].

Районне підпілля проводило велику роз'яснювальну роботу, розповсюджуючи листівки з повідомленнями Радянського інформбюро та інші матеріали.

Крім організованого підпілля, в районі діяли й окремі патріоти. Так, наприклад, не була зв'язана з районним підпіллям, але активно діяла в Боровій і в селах району лікар С. О. Головіна. Коли окупанти починали мобілізацію молоді для вивезення до Німеччини, вона оголошувала район тифозним, видавала довідки про вигадані хвороби.

1 лютого 1943 року частини Червоної Армії визволили Борову [3]. Райком партії вийшов з підпілля і разом з органами влади приступив до організації роботи колгоспів, радгоспів, підприємств і радянських органів. Було розшукано тіла закатованих підпільників і з належними почестями поховано в братській могилі серед парку.

Уже в перші дні після визволення трудящі села відбудовували колгоспне господарство. Це було важко. Тваринницькі ферми були зруйновані, поля заросли бур'яном. На колгоспних дворах стояли окремі порожні приміщення, уцілілі від бомб і пожеж, та дещо залишилося з сільськогосподарського знаряддя. З цим і почали господарювати.

Колгоспи очолили: «Вільне поле» — Е. І. Чашка, «Привілля» — О. І. Сало, «Незаможник» — П. І. Стрельник, «Зелений кут» — І. Ф. Вінник, «Червону Москву» — Я. К. Виноградський.

Комуністи, комсомольці, безпартійні активісти роз'яснювали селянам про необхідність контрактації телят для колгоспних ферм, про збирання зерна для посіву. Здебільшого власними коровами, а то і вручну колгоспники обробляли землю,

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 430.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 460.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 430.

Біля братської могили радянських воїнів, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни (с. Борова).

збирали врожай. Важко було, але село виконувало свої зобов'язання перед державою, зокрема поставки сільськогосподарських продуктів. Так, 7 грудня 1943 року сесія сільської Ради відзначала, що колгоспи «Вільне поле» і «Червона Москва» повністю виконали план обов'язкових поставок хліба державі[1].

Водночас населення допомагало фронту. Протягом першого місяця після визволення трудящі району зібрали й передали Першій гвардійській армії 250 тонн картоплі, 200 тонн овочів і 200 тонн м'яса. Готуючись до дня Радянської Армії, населення зібрало для дітей фронтовиків 1037 кг овочів, 823 кг картоплі, 1235 кг зерна, 1340 яєць тощо.

Весною 1943 року командування радянських військ звернулось до Борівського райкому КП України з проханням допомогти збудувати міст через Оскіл і відбудувати залізницю Куп'янськ — Донбас. На ці роботи вийшло понад 800 чоловік, переважно борівчан. Міст було споруджено за 12 днів, а залізницю від Куп'янська до Святогорська відновлено за 20 днів.

Весною і влітку 1943 року на Ізюмсько-Барвінківському напрямку відбувались великі бої. Борова приймала багато поранених, і райком партії, райвиконком та райком комсомолу докладали багато сил, щоб подати їм допомогу. Одночасно комсомольці організували збір подарунків для фронтовиків.

Мужньо боролися борівчани на всіх фронтах Великої Вітчизняної війни, відстоюючи свободу і незалежність Радянської Батьківщини. Багато з них повернулось до села з заслуженою славою й урядовими нагородами. Добровольцями пішли на фронт брати-комсомольці Микола та Іван Котки. Микола Тихонович став на фронті комуністом, офіцером. Його бойові заслуги відзначені трьома орденами «Червоної Зірки» і медаллю. Іван Тихонович загинув у боях за Москву. Тричі тяжко пораненим повернувся в село кавалер кількох орденів і медалей М. І. Гапєєв. З кількома орденами і медалями повернулися додому О. І. Вітченко та І. П. Колесник. Три ордени і сім медалей прикрашають груди І. Ф. Вітченка; всю війну пройшов, брав участь в обороні Одеси, Севастополя, Сталінграда І. Х. Соколов, нагороджений шістьма медалями.

Багато борівчан загинуло в боях за Батьківщину. Не повернулись три брати Радіни: політрук Іван Степанович загинув у бою під Москвою, солдат Павло Степанович — у бою на Ізюмсько-Барвінківському напрямку, капітан Федір Степанович — у бою за Кенігсберг. У боях з ворогом загинули також три брати Ларіонови: Василь Федосійович, Іван Федосійович і Володимир Федосійович. У боях за Прибалтику загинув капітан В. О. Колесник, нагороджений кількома орденами і медалями.

Під час війни з імперіалістичною Японією смертю героя загинув 22-річний комсомолець єфрейтор Василь Степанович Колесник. 10 серпня 1945 року в бою під містечком Шебеньтунь Колесник повторив безсмертний подвиг Олександра Матросова: він закрив грудьми амбразуру ворожого доту, щоб дати можливість своєму підрозділу розгорнути наступ. В. С. Колеснику посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 5615, оп. 1, спр. 2, арк. 5.

«Я дивлюсь на комсомольський квиток № 14668485 ..., — пише в статті «Крізь тайгу і вогонь» двічі Герой Радянського Союзу генерал армії А. П. Бєлобородов.— Стерлась фотографія бійця. Неясні обриси обличчя. Але я бачу його, бачу очі воїна. Вони сміливо дивились вперед. Їх не спотворював страх...

...В «Історії Великої Вітчизняної війни» вміщено фотографію його комсомольського квитка. І там, де відмічається сплата членських внесків, напис: „Загинув геройською смертю в боях з японськими агресорами 10 серпня 1945 року, закривши своїм тілом амбразуру ворожого дота“. Кров'ю своєю сплатив солдат членські внески...»[1].

Про подвиг цього героя складено пісні, написано поеми. Ім'я Василя Колесника з гордістю носять піонерські дружини Борівської середньої школи та школи в селі Турому Розі Приморського краю, де поховано героя. В Борівському парку стоїть пам'ятник-обеліск, встановлений комсомольцями району на честь свого славного земляка.

Війна і ворожа окупація завдали селу великої шкоди. За часів німецько-фашистської окупації в Боровій було знищено 55 будівель, пошкоджено школи, бібліотеки, Будинок культури, багато житлових будинків. Зруйновано МТС, телефон, телеграф, залізничну колію, електростанцію. Великої шкоди зазнало тваринництво, зернове господарство. За півроку окупанти вивезли з села лише великої рогатої худоби 520 голів[2]. Усьому Борівському району було завдано збитків на 187,5 млн. карбованців[3].

Першу допомогу борівчанам подали трудящі Російської Федерації. Російські брати надіслали трактори, сільськогосподарські машини, будівельні матеріали, допомогли насінням, худобою. На громадських засадах були відбудовані приміщення Будинку культури, бібліотеки, лікарні. Тимчасові приміщення для школи ремонтували в 1944 році учні старших класів. Вони привезли з лісу матеріал для ремонту, побілили приміщення, приготували класи. В 1945 році учні разом з вчителями та батьками відремонтували повністю двоповерхову школу.

Швидко відбудовувалось господарство. Вже в 1948 році колгоспи району мали більше великої рогатої худоби й овець, ніж до війни[4]. Всі борівські колгоспи того ж року виконали плани розвитку тваринництва. Збільшувалось поголів'я худоби і в господарствах колгоспників. Якщо на 1 січня 1949 року вони мали 643 голови великої рогатої худоби, то через півроку їх було вже 1043.

Підвищилась врожайність зернових; якщо в 1943 році, в перший рік після визволення району, середня врожайність цих культур у колгоспах становила всього 3,7 цнт з га, то в 1948 році вона піднялась до 10 цнт[5]. У 1949 році колгосп «Червона Москва» зібрав по 255 цнт цукрових буряків з гектара.

В 1949 році борівські колгоспи повністю освоїли довоєнні посівні площі. Це стало можливим завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії та Радянської держави про технічне оснащення сільського господарства. Лише в 1949 р. колгоспи району придбали 22 вантажні автомашини, 7 двигунів, 12 молотарок та багато іншої тех-

Комсомольський квиток В. С. Колесника.

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!
ВСЕСОЮЗНЫЙ ЛЕНИНСКИЙ КОММУНИСТИЧЕСКИЙ СОЮЗ МОЛОДЕЖИ
КОМСОМОЛЬСКИЙ БИЛЕТ
№ 14668485
Фамилия Колесник
Имя и отчество Василий Степанов
Год рождения 1933
Время вступления в ВЛКСМ Май - 1942 г.
Наименование организации, выдавшей билет Политотдел 112 Укреп. района

Уплата членских взносов за 1938 г.
Месяц | Подпись секретаря
Январь, Февраль, Март, Апрель, Май, Июнь, Июль, Август, Сентябрь, Октябрь, Ноябрь, Декабрь

Погиб героической смертью в боях с японскими агрессорами 10 Августа 1945 года. Закрыв своим телом амбразуру вражеского дот.

Пом. нач. политотдела по комсомолу 112 краснознам. укрепленного района капитан
11.8.45.

¹ Газ. «Комсомольская правда», 2 вересня 1965 р.

² Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 6, арк. 19.

³ Газ. «Радянське село», 23 серпня 1950 р.

⁴ Газ. «Радянське село», 26 травня 1949 р.

⁵ Газ. «Радянське село», 23 серпня 1949 р.

ніки. Тоді ж Борівська МТС мала 96 тракторів, 17 комбайнів, 40 молотарок тощо. Така кількість техніки дала змогу механізувати 98 проц. робіт на оранці, 74 проц. на сівбі, а також весь обмолот зернобобових культур.

У вересні 1950 року артілі «Зелений кут», «Вільне поле», «Незаможник» та «Червона Москва» за рішеннями загальних зборів кожної з них об'єднались в один колгосп. Спочатку він називався «Зоря комунізму», а потім — «Борівський». 11 березня 1953 року колгосп «Привілля» об'єднався з новоплатонівським колгоспом ім. Леніна і був названий іменем великого вождя. Об'єднання шести дрібних колгоспів у два великі створило нові умови для підвищення продуктивності праці в цих колгоспах.

Колгосп ім. Леніна має 4,5 тис. га землі, в т. ч. 2,8 тис. га орної, а також 253 га ставків, близько 100 га садів та інші угіддя. Артіль має велике технічне господарство. В її розпорядженні 17 тракторів, 10 вантажних автомашин, 16 різних комбайнів та інша техніка.

У 1965 році на кожні 100 га земельних угідь тут було 62 голови великої рогатої худоби, 35 овець та інша худоба; вироблено по 304 цнт молока, 67 цнт м'яса, в т. ч. по 24 цнт свинини. Тваринництво дало колгоспові понад 21 тис. крб. чистого прибутку. На 140 проц. виконано в 1966 році план зростання поголів'я великої рогатої худоби. В господарстві тепер понад 1,5 тис. голів овець (план — 1,1 тис. голів).

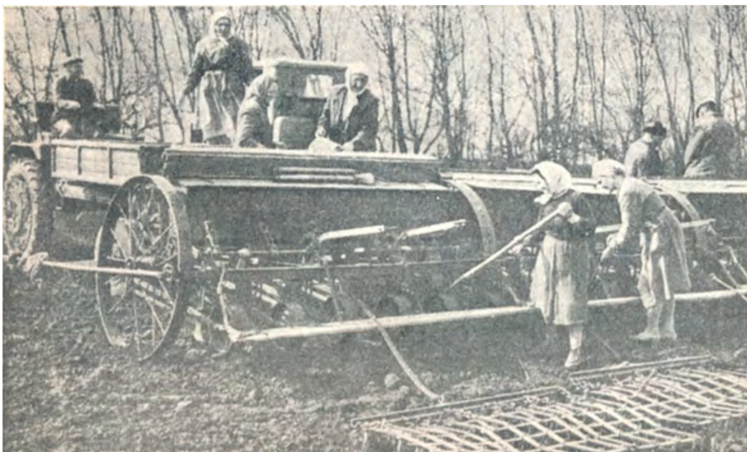
Якщо на початок 1954 року неподільний фонд колгоспу становив 139,7 тис. крб.[1], то на кінець 1965 року він виріс майже в 10 разів і становив 1,3 млн. карбованців[2].

Колгосп ім. Леніна став одним з кращих у районі. Він не раз завойовував перехідний Червоний прапор райкому КП України і районної Ради депутатів трудящих. Тут є багато передовиків виробництва. За один лише 1966 рік 10 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР: керівник механізованої ланки по вирощуванню кукурудзи В. Д. Буряк — орденом Трудового Червоного Прапора, чабан С. М. Кравцов — орденом «Знак Пошани», комбайнер М. І. Колесник — медаллю «За трудову доблесть». А пишатися справді було чим. Чабан С. М. Кравцов, наприклад, у 1965 році від 300 вівцематок одержав по 151 ягняті на кожні 100 маток; настриг по 4,5 кг вовни з вівці.

Міцне господарство має й колгосп «Борівський». Тут добра земля, є потрібна техніка, хороші працьовиті люди, серед них чимало майстрів високих урожаїв, досвідчених тваринників, кваліфікованих механізаторів, знавців садівництва.

Серед нагороджених у 1966 році урядовими орденами й медалями трудівників колгоспу — комбайнер В. І. Ляпка. В 1964 році комбайном РСМ-8 він зібрав урожай з площі 480 га (план — 200 га), в т. ч. ранніх зернових — з 347 га за 17 днів, намолотивши 8,8 тис. цнт зерна. У 1965 році він зібрав урожай з площі 521 га (план — 200 га), в т. ч. ранніх зернових — з 341 га за 14 днів, намолотивши близько 6,6 тис. цнт зерна. Не менші успіхи в нього і у збиранні врожаю 1966 року. В. І. Ляпка нагороджений орденом Леніна.

На полі.

В 1964 році заробіток колгоспників за день становив у середньому в артілі ім. Леніна — 3 крб. 75 коп., в колгоспі «Борівський» — 2 крб. 54 копійки.

В обох колгоспах надаються платні відпустки, діти в яслах та

[1] Ізюмський райдержархів, ф. 348, оп. 1, спр. 33, арк. 11.
[2] Звіт колгоспу ім. Леніна за 1965 р.

Дитячий садок у с. Боровій.

дитячих садках утримуються коштом колгоспів. За рахунок артілей трудівники ланів лікуються і відпочивають на курортах. Колгоспники мають також додаткові прибутки з присадибних ділянок та домашнього господарства.

У Боровій є невеликі підприємства харчової промисловості: маслозавод, млин, олійниця; тут працює інкубаторна станція, очолювана заслуженим зоотехніком Української РСР З. І. Жечус, досвідченим майстром своєї справи.

В 1957 році створено Червонооскільське водоймище, яке затопило місця, де був хутір Боровий, або Слобідка, як з часом його почали називати. Населення Слобідки переселилось на західну околицю Борової. Село стало більш компактним, добре впорядкованим. Лише вулиця Однoребрівка, що пунктиром хат простяглась на кілька кілометрів на захід, немов вказує на ті місця, де колись оселились перші мешканці.

На початку 60-х рр. у селі збудовано водопровід, лазню, прокладено 11 км шосейних доріг, 6400 кв. м тротуарів тощо. Значно зріс житловий фонд. Більшість вулиць озеленено. Особливо красивою стала вулиця Миру, до якої прилягає сільський парк.

Працюють 22 магазини, ларки та кіоски, в т. ч. магазини культтоварів, книжковий, взуттєвий, промтоварні, продовольчі та ін., майстерня побутового обслуговування.

Село електрифіковане і радіофіковане.

Тут постійно працюють поліклініка, лікарня на 100 ліжок, санстанція та інші медичні заклади. В 1963 році відкрито тубдиспансер на 25 ліжок. Серед медичних працівників, що обслуговують ці заклади, 15 лікарів та 56 чол. середнього медичного персоналу.

У Боровій три школи: загальноосвітня середня політехнічна, восьмирічна та початкова. У середній школі працює 37 вчителів, у т. ч. 25 з вищою освітою. При школі є інтернат на 25 учнів з державним утриманням, а також три групи подовженого дня на 96 учнів. У виробничій сільськогосподарській бригаді учні вчаться обробляти землю, застосовувати добрива, доглядати за посівами. Крім названих

шкіл, у Боровій є вечірня та заочна середні школи, в яких навчається 550 чол. колгоспної та робітничої молоді.

Важливими осередками культурно-виховної роботи серед населення Борової є клуби та бібліотеки. Ще з 30-х рр. у селі працює Будинок культури; в ньому завжди людно. Лише в 1964 році самодіяльні колективи Будинку культури дали 54 концерти і вистави на своїй сцені, в колгоспних клубах, польових станах і фермах Борової та навколишніх сіл.

Новий колгоспний клуб збудовано в 1962 році в колгоспі ім. Леніна. Як і в Будинку культури, тут відбуваються лекції і доповіді, працюють гуртки художньої самодіяльності, влаштовуються концерти, вечори відпочинку, демонструються кінофільми.

В селі три бібліотеки. Найбільша з них має близько 20 тис. книг і обслуговує півтори тисячі читачів. Деякі мешканці села мають великі особисті бібліотеки. Найзначніша з них у сім'ї вчителів Білецьких. Вона налічує майже 2 тис. книг. Це кращі твори російської, української та зарубіжної літератури, книги радянських письменників.

В особистій власності жителів є 10 легкових автомашин, понад 100 мотоциклів, багато велосипедів.

В селі працюють на громадських засадах народна дружина по охороні громадського порядку, товариські суди, групи сприяння народному контролю, місцеве радіомовлення, кімната по боротьбі з дитячою бездоглядністю. Роботу останньої очолює комуніст-пенсіонер, заслужений вчитель республіки Н. Г. Панасенко. П'ятдесят років він працював на ниві народної освіти, але й тепер, коли йому за 70 років, не лишається осторонь громадського життя.

Багато нового, цікавого відбулося в історії Борової. Та найбільші зміни сталися в радянський час. Змінилися насамперед люди. Від обмеженості сільського життя інтересами лише свого власного господарства не лишилось і сліду. Селянин став політично освіченим, він живе інтересами всього народу, цікавиться тим, що відбувається в країні, у світі. І не дивно, що на початку 1966 року в Боровій працювало 1230 радіоточок, понад 100 телевізорів, близько 600 радіоприймачів. Населення передплачує понад 4200 примірників газет і журналів.

Та цього мало. Люди потяглись до вищої освіти. За роки Радянської влади з Борової вийшло понад 20 учителів з вищою освітою, близько 20 інженерів, кілька науковців, громадських і державних діячів.

Так, у Харкові працює кандидат с.-г. наук Ф. А. Павленко; він вивів культурні сорти лісового горіха-фундука, розробив агротехніку вирощування сіянців тополі, опублікував чимало наукових праць. В інших містах країни наукову роботу провадять борівчани Я. С. Шевченко, В. Я. Головня, І. О. Павленко. Після 25 років служби в Радянській Армії у 1956 році вийшов у відставку полковник М. М. Радін; згодом на заслужений відпочинок пішов колишній заступник міністра сільського господарства УРСР К. С. Радін. Обидва вони — одні з перших комсомольців Борової.

...Так, справді, великі соціалістичні перетворення в історії й економіці села, в побуті й психології людей докорінно змінили на краще і життя трудівників, і зовнішній вигляд села, і все трудове обличчя Борової.

В. І. БУРЯК, В. П. СТРЕЛЬЦОВА

* * *

Борівський район — розташований в південно-східній частині Харківської області, межує з Ізюмським і Куп'янським районами Харківської, Сватівським — Луганської та Краснолиманським Донецької областей. До його складу входять 9 сільських Рад, яким підпорядковано 51 населений пункт. Площа — 968 кв. км. Населення — 24,5 тис. чол. Густота населення — 25,3 чол. на 1 кв. кілометр.

Вперше район створено у 1923 році, існував до 1930 року; вдруге — з 1935— до 1962 року. В теперішніх межах утворений 8 грудня 1966 року.

По території району проходить залізнична магістраль Москва—Донбас, автотраса Борова — Харків.

За 4 км від районного центру на захід — Червонооскільське водоймище, споруджене 1957 року для зрошення степових районів та забезпечення водою Донбасу. Його площа — 4,9 тис. га. Між водоймищем і селом Боровою майже на 20 км з півночі на південь простягнувся сосновий бір. Територія району рівнинна, лише на правому березі річки Осколу вона дещо підвищена, порізана ярами.

Район відзначається високорозвинутим сільським господарством. Він має 15 колгоспів, радгосп «20 років Жовтня», господарство «Червоний маяк», яке спеціалізується на відгодівлі свиней. Земельних угідь 75,2 тис. га, зокрема орної землі — 56,6 тис. га; лісів — 7,3 тис. га, лук і пасовиськ — 925 га, під садами — близько 1 тис. гектарів.

Основною сільськогосподарською культурою тут є озима пшениця, якою в 1966 році засіяно 10,5 тис. га, а зібрано врожаю по 29,8 цнт з гектара. Сіють також ярову пшеницю, кукурудзу, горох, гречку, соняшник, буряк. У 1966 році зібрано врожаю цукрового буряка по 207,4 цнт з гектара.

Важливою галуззю сільського господарства є також тваринництво, що має м'ясо-молочний напрям. На 1 січня 1967 року тут було 71,7 тис. голів худоби, в т. ч. корів — 8,3 тис. голів, овець — 14 тис. голів, свиней — 21,1 тис. голів. Птиці — 46,1 тис. штук. У 1966 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 56,4 цнт м'яса, 555 цнт молока. Яєць на 100 га зернових одержано 12 тис. штук.

Господарства району оснащені високопродуктивною сільськогосподарською технікою. Тут працює 305 тракторів, 214 зернових, бурякозбиральних і кукурудзозбиральних комбайнів, 234 вантажні автомашини та багато іншої техніки.

Основні сільськогосподарські роботи повністю механізовані, зокрема оранка, збирання врожаю, молотьба, а також водопостачання на тваринницьких фермах.

У 1966 році 104 трудівники сільського господарства району за високі показники виробництва нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу.

Район має кілька підприємств, зокрема харчовий і побутовий комбінати. Загальний обсяг промислової продукції у 1966 році — 540 тис. карбованців.

Торговельна сітка охоплює 84 магазини, 7 ларків, кілька підприємств громадського харчування. Товарооборот за 1966 рік становив 7,6 млн. карбованців.

Протягом 1966 року тут споруджено 30 будинків для колгоспників.

Всі населені пункти електрифіковані і радіофіковані.

Медичну допомогу трудящим подають 5 лікарень на 220 ліжок, 21 медичний, в т. ч. 14 фельдшерсько-акушерських пункти. Працює 36 лікарів.

Мережа навчальних закладів складається з 39 шкіл, в т. ч. 4 середніх і 15 восьмирічних. Навчається учнів 4,4 тис. чол., працює 360 вчителів.

Серед культурно-освітніх установ діють районний Будинок культури, 24 клуби, 19 стаціонарних і пересувних кіноустановок, 16 бібліотек, університет культури.

У 1942—1943 рр. територія району була ареною запеклих боїв радянських військ з німецько-фашистськими загарбниками (т. зв. Ізюмсько-Барвінківський напрям). Тут активно розгортали свою діяльність партизани. За подвиги у Великій Вітчизняній війні нагороджено в районі 2376 чол., серед них троє удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу.

В усіх селах району на місцях боїв встановлено пам'ятники-обеліски воїнам, що віддали своє життя за свободу і честь Батьківщини.

Видається газета «Борівський колгоспник», орган РК КП України і районної Ради депутатів трудящих.

Озброєні рішеннями XXIII з'їзду КПРС, трудящі Борівського району вносять і свій гідний вклад у будівництво комунізму.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД БОРІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІ́ЇВКА (кол. Вербищина) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Переддонбасівська. Населення — 143 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Глущенкове, Дружелюбівка, Іванівка, Красноярське, Новий Мир, Новосергіївка, Олександрівка, Ольгівка, Островське, Пролетарське, Червоний Гай, Червоний Став, Чернещина, Яцькове.

У селі є колгосп «Правда», який має 4852 га сільськогосподарських угідь, 2 ремонтні майстерні, лісопильню. Основний напрям господарства — зернове виробництво. Колгосп також одержує високі врожаї фруктів.

В Андріївці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

БОГУСЛА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Осколу за 15 км від райцентру і за 0,2 км від залізничної станції Колгоспна. Населення — 282 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Дмитро-Варварівка, Загризове, Колгоспне, Лозова, Нова Кругляківка, Олександрія, Новий Пришиб.

Колгосп ім. XXII з'їзду КПРС зерно-бурякового і м'ясо-молочного напряму. Артіль має 2600 га сільськогосподарських угідь.

Тут є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць, якому надано звання клубу відмінної роботи.

В селі проживають матері-героїні: М. С. Ковальова, В. М. Холошівська, О. А. Жорник. 13 жінок нагороджені медаллю «Материнська слава». 92 жителі одержують пенсію від колгоспу. Стало традицією святкувати день заснування свого колгоспу, день урожаю.

Богуславка виникла в середині XVII століття.

В період фашистської окупації загарбники закопали живими активістів села — комуністів А. М. Токаря, Л. Д. Тільного, В. П. Паська.

У с. Загризовому народився льотчик В. Є. Біжко, Герой Радянського Союзу.

На території Богуславської сільради біля с. Новий Пришиб виявлені мезолітична стоянка (VIII—VII тисячоліття до н. е.) та поселення періоду бронзи (IX—VIII ст. до н. е.), рештки поселення салтівської культури (VIII—X ст. н. е.). Поблизу с. Олександрії виявлено пізньонеолітичне поселення та могильник. Розкопано 25 поховань (IV—III тисячоліття до н. е.) та 4 поховання салтівської культури (VIII—X ст. н. е.). Також виявлено 2 поселення скіфського часу (IV—III ст. до н. е.) в околицях с. Загризового.

ВИЩЕСОЛО́НЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване біля річки Солоної, за 18 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Піски-Радьківські. Населення — 831 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Маліївка, Нижчесолоне, Помилуйківка.

Колгосп «Ленінський шлях» має понад 3 тис. га земельних угідь.

Засноване село на початку XVIII століття, належало до Ізюмського козацького полку.

Під час Великої Вітчизняної війни тут діяла підпільна група комуністів на чолі з Ф. П. Довженком та Д. Й. Колесником, які були схоплені і закатовані фашистами. Окупанти зруйнували всі колгоспні будівлі, більшу частину будинків села. За післявоєнні роки в селі споруджено 36 тваринницьких приміщень, електростанцію, пилораму, млин, механічну майстерню, приміщення лікарні, школи, клубу, понад 20 тис. кв. м житла.

ГОРОХУВА́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Осколу, за 9 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Переддонбасівська. Населення — 1067 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бахтин та Мирне.

У зв'язку з утворенням Червонооскільського водоймища село майже повністю перебудоване. Зведено 370 нових будинків, приміщення середньої школи.

В селі є колгосп «Родина», що спеціалізується на виробництві зерна. Артіль має 3570 га земельних угідь. Є середня школа, клуб, бібліотека. В Горохуватській школі створено історичний музей, де зібрано багато матеріалів про героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн. У центрі села встановлено обеліск в пам'ять першого голови ревкому М. С. Корчми, який загинув у 1921 році від рук бандитів.

Поблизу села виявлено поселення салтівської культури (VIII—X століття н. е.).

В документах Горохуватка згадується в 1670 році; в 1709 році вона була вже містечком Ізюмського полку.

ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ (кол. хутір Степи) — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Переддонбасівська. Населення — 387 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселівка, Вишневе, Галичівка, Зелений Гай, Ізюмське, Копанки, Сибірське.

В селі розташована центральна садиба радгоспу «20-річчя Жовтня», що спеціалізується на зерновому та м'ясо-молочному виробництві. В радгоспі близько 14 тис. га землі. Є допоміжні підприємства — ремонтна майстерня, пилорама, 4 електростанції.

У Першотравневому — середня школа, клуб, бібліотека, лікарня.

Уродженцеві с. Копанок Г. Й. Шутьку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Хутір Степи був заснований у 1910 році.

Краєвид поблизу с. Горохуватки.

Під час Великої Вітчизняної війни в селі діяв партизанський загін, який очолював директор місцевого радгоспу П. А. Журавльов; штаб загону розміщувався в с. Ізюмському.

ПІДВИСО́КЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на правому березі річки Осколу, за 20 км від районного центру. Населення — 563 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гаврилівка, Голубівка, Калинове, Парнувате, Прогрес, Ясинувате.

Колгосп «Дружба» має 5637 га землі, дві ремонтні майстерні, дві лісопильні. Бригадир колгоспу Г. А. Запорожченко — Герой Радянського Союзу. В господарстві працюють 70 механізаторів. Тут механізовані основні трудомісткі процеси в рільництві й тваринництві.

У Підвисокому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у другій половині XIX століття.

ПІДЛИМА́Н — село, центр сільської Ради. Розташований на березі Червонооскільського водоймища, за 6 км від районного центру. Населення — 1498 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Колісниківка, Нижня Журавка, Радянівка.

У селі розташований колгосп «Заповіт Леніна» — багатогалузеве господарство. Тут з року в рік одержують високі врожаї городніх культур.

У Підлимані є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У зв'язку з створенням Червонооскільського водоймища село значно перебудоване, тут рівні зелені вулиці, красиві цегляні будинки.

Засноване село в середині XVIII століття.

ПІСКИ́-РА́ДЬКІВСЬКІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, на березі Червонооскільського водоймища. Залізнична станція. Населення — 3413 чоловік.

У селі колгосп «Червоний маяк», який має 4494 га землі, в т. ч. 279 га зрошуваної. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. Є допоміжні підприємства: ремонтні та столярно-теслярські майстерні, млин. Тут також розташоване Червонооскільське рибне господарство союзного значення, створене у 1960 році, цегельний завод міжколгоспбуду та відділення «Сільгосптехніка».

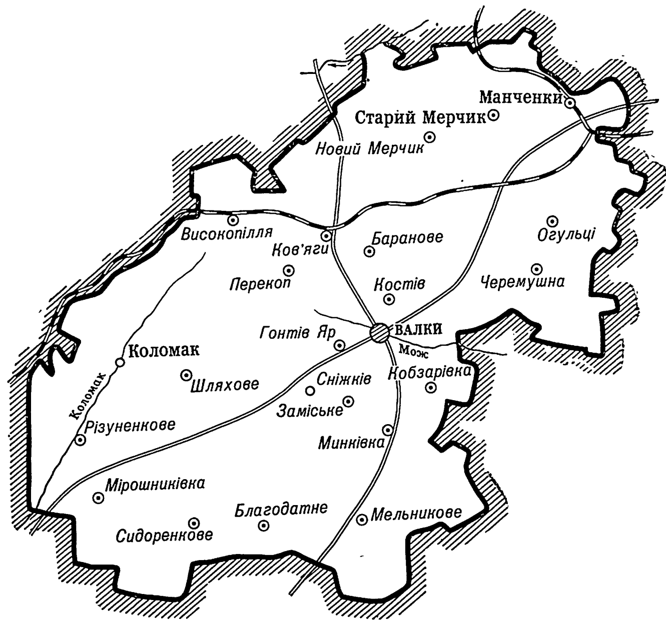
У Пісках-Радьківських є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня, аптека. Село має систему центрального водопостачання, автоматичну телефонну станцію, механізовану пекарню. Це одне з найкращих сіл району.

В околицях села знайдено 3 неолітичні поселення (IV тисячоліття до н. е.), курган та поселення епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.). На курганному могильнику розкопано один курган з 4 похованнями катакомбної культури.

Виникло село в другій половині XVII століття. У 1668 році тут був «Городок» для захисту від нападів татар.

Під час австро-німецької окупації 1918 року діяв партизанський загін під командуванням П. В. Гальворонського та А. О. Дрижорука.

ВАЛКІВСЬКИЙ РАЙОН

ВА́ЛКИ

Валки — місто районного підпорядкування, центр Валківського району. Розташоване на річці Можі (басейн Дону), на автомагістралі Київ — Харків, за 55 км від Харкова і за 12 км від найближчої залізничної станції Ков'яги. Населення — 7,2 тис. чоловік.

На території сучасного міста Валки в середині I тисячоліття до н. е. існувало скіфське поселення[1].

Валки — одне із стародавніх поселень Слобідської України. Воно засноване в 1646 році як фортеця Російської держави на її південних кордонах для захисту від нападів кримських і ногайських татар[2]. Укріплення, або острог, як тоді називали, споруджено за наказом бєлгородського воєводи Ф. А. Хілкова[3]. Воно розташоване на пересіченій місцевості, оточене насипаними земляними валами і стінами довжиною близько 45 м. На стиках стін були споруджені башти; найвища з них досягала 12 м. В середині острогу було викопано льох для зберігання пороху, сірки, селітри, зброї. Острог оперізував рів шириною 5 м і глибиною близько 4 м, а також частокіл «в три колоди дубові». Фортецю обороняло 300 чоловік, які мали на озброєнні 7 пищалей (гармат). Протягом другої половини 1646 року до острогу було прибудоване «рублене місто» на відстані 2,5 км від річки.

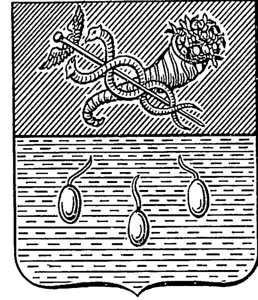
З 1660 року Валківська фортеця з усіма будівлями передана українським переселенцям, які взяли на себе обов'язок нести сторожову службу. Кількома роками пізніше, у зв'язку з нестачею води, місто було перенесене нижче по річці Можі, до гирла річки Турушки. На цьому місці Валки розташовані і тепер.

Населенню Валок не раз доводилося давати відсіч татарським нападам. Так, у 1661, 1667, 1673 і 1689 рр. до Валок підступали татарські загони. Жителі разом з військовим гарнізоном російських служилих людей чинили ворогам запеклий

---

[1] «Археологія», т. XIV, К., 1962, стор. 136.
[2] Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 16, Х., 1905, стор. 22.
[3] Д. І. Б а г а л і й. Історія Слобідської України. Х., 1918, стор. 17.

опір. Під час цих нападів татарам жодного разу не вдалося захопити фортецю, і вони змушені були відступати, залишаючи на полі бою багато вбитих і поранених[1]. Набіги татар погіршували становище селян, яке і без цього було нелегким, оскільки козацька старшина разом з російськими поміщиками посилювали кріпосницький гніт. Знедолені селяни піднімалися на боротьбу проти експлуататорів. Влітку 1670 року до Валок підійшли невеликі загони разінського повстанського війська, а 16 жовтня 1670 року через Валки до Полтави проїхала група повстанців із загонів Разіна, які піднімали на боротьбу проти поміщиків місцевих жителів.

Герб м. Валок. Затверджений 1781 р.

У квітні 1780 року з заснуванням Харківського намісництва Валки стали повітовим містом, а в грудні 1796 року — заштатним містом Харківського повіту. З 1802 року Валки знову стали повітовим містом.

Основним заняттям населення Валок було землеробство. З другої половини XVIII століття поряд з зерновими культурами тут почали вирощувати картоплю; набуло поширення бджільництво. Розвивалися ремесла, зокрема ковальське, шевське, кравецьке, ткацьке, теслярське, гончарне, бондарське, шаповаляльне, лимарське та інші. Наприкінці XVIII і на початку XIX століть Валки стають одним із центрів шкіряного виробництва у Харківській губернії[2].

До середини XIX століття значних розмірів у Валках набрала ярмаркова торгівля. Щороку відбувалося 5 ярмарків. У 1837 році у Валках було 8 крамниць, щотижня відбувалися базари.

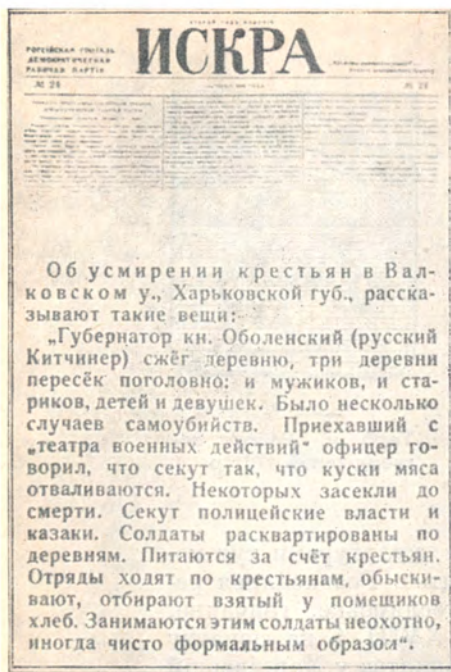
У Валках в 1861 році існувало три початкові школи, в т. ч. приватна школа для дівчат. У 2-й половині XIX століття відкрито повітове училище і церковно-парафіальну школу. Навчалися в них переважно діти заможних верств населення. Більшість селянських дітей до школи не ходила. Освітній рівень населення був надзвичайно низьким.

За відомостями 1897 року, у Валках проживало 7938 чоловік, серед них: дворян — 255, осіб духовного звання — 67, купців — 50, міщан — понад 1000, селян — 6,4 тис. чоловік.

На початку XX століття у Валківському повіті майже п'ята частина селян зовсім не мала землі. Переважна більшість селян (78,8 проц.) мала наділи від однієї до п'яти десятин. На фоні безземелля і малоземелля особливо виділялися великі маєтки. Лише дев'яти поміщикам повіту належало 26,3 тис. десятин землі.

Внаслідок неврожаю 1901 року бідняцька частина селян вже на початку 1902 року голодувала. Голод, епідемії внаслідок голоду, гніт поміщиків і куркулів, звірячі розправи поліції і жандармерії — все це було безпосередніми причинами повстання селян у 1902 році у Валках і Валківському повіті, так само як і в багатьох повітах Харківської та Полтавської губерній. В результаті цих виступів у Валках і повіті у березні — квітні 1902 року розгромлено більше 20 поміщицьких економій. Газета «Искра» так описувала ці події: «Підійде натовп до панської садиби, викличе її господаря і вимагає, щоб він з усією своєю родиною негайно залишив маєток. Земля залишається селянам, хліб і худоба тут же розподіляються між селянами, решта розламується і спалюється». Так було і в маєтку купця Молдавського, в розгромі якого брали участь і повстанці з Валок. Селяни прибули на підводах, зруйнували цукровий завод, навантажили на підводи 30 тис. пудів цукру, сільськогосподарські машини та інше майно. Забрали з собою сотні голів коней, волів і корів[3].

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 2, М., 1857, стор. 62, 198.
[2] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. I, К. 1959, стор. 173.
[3] Газ. «Искра», 1 червня 1902 р.

ИСКРА

Об усмирении крестьян в Валковском у., Харьковской губ., рассказывают такие вещи:

„Губернатор кн. Оболенский (русский Китчинер) сжёг деревню, три деревни пересёк поголовно: и мужиков, и стариков, детей и девушек. Было несколько случаев самоубийств. Приехавший с „театра военных действий" офицер говорил, что секут так, что куски мяса отваливаются. Некоторых засекли до смерти. Секут полицейские власти и казаки. Солдаты расквартированы по деревням. Питаются за счёт крестьян. Отряды ходят по крестьянам, обыскивают, отбирают взятый у помещиков хлеб. Занимаются этим солдаты неохотно, иногда чисто формальным образом".

Повідомлення газети «Искра» про придушення повстання селян у Валківському повіті. 1902 р.

Газета «Искра» в замітці «Селянські заворушення» писала, що селянський рух охопив у Валківському повіті 18 волостей. «Поміщики виїжджають не тільки з сіл, а й з м. Валок. Вони залишають майже все майно і вирушають із своїх насиджених місць у Харків»[1].

Царський уряд жорстоко придушив повстання. Сюди були послані козаки і драгуни. Про розправу над беззбройними селянами Валківського повіту газета «Искра» писала: «Губернатор кн. Оболенський (російський Кітчинер) спалив село, перешмагав три села поголовно: і мужиків, і старих, і дітей, і дівчат. Було кілька випадків самогубств. Офіцер, який приїхав з „театру воєнних дій", говорив, що шмагають так, що шматки м'яса відвалюються. Декого засікли насмерть»[2].

Царський уряд, розгромивши повстання, провів і комедію суду над так званими зачинщиками і підбурювачами. До суду було віддано 992 селян. Під час допиту повстанців було виявлено, що вони мали зв'язки з харківськими соціал-демократами, які були встановлені ще до початку виступу. В заарештованого у Валках селянина Д. Цехмистра була знайдена листівка «До робітників Харківського паровозобудівного заводу»[3]. Судили повстанців у кількох містах, побоюючись тримати їх в одному місці. У місцях суду були сконцентровані великі сили військ, поліції і жандармерії. Так, у Валки, крім розташованої тут артилерійської батареї, було введено піхотний батальйон і козачу сотню. Вулиці, перехрестя і площі під час процесу охороняли десятки городових і соцьких. На суді, писав В. І. Ленін, «не дозволили навіть оборонцям розповісти, як катували і мучили селян царські посланці, губернатор Оболенський та інші царські слуги»[4].

Розправа над повстанцями була винятково жорстокою. 836 з відданих до суду були засуджені на різні строки ув'язнення. Селянські громади, члени яких брали участь у повстанні, зобов'язані були сплатити поміщикам 800 тис. крб. контрибуції[5].

Захищати селян повинні були московські адвокати. Але вони, переконавшись, що їм створено неможливі для будь-якого захисту умови (на суді заборонялося підсудним відповідати на запитання адвокатів тощо), виступили з протестом проти такої сваволі і відмовилися брати участь у процесі. В листі до В. Г. Короленка в жовтні 1902 року О. М. Горький писав: «Відмова групи московських оборонців від захисту у Валках має величезне громадсько-виховне значення... Вона бентежить і турбує начальство, все вище здіймаючи хвилю громадського протесту проти беззаконня»[6].

Ленінська «Искра» в кореспонденції «Шемякин суд в Валках» писала: «Харківська судова палата, в особливому присутствії якої розглядалася справа валківських селян, зайвий раз виявила холопську залежність нашого „швидкого, правого і милостивого суду" від наказів зверху»[7].

---

[1] Газ. «Искра», 1 травня 1902 р.
[2] Газ. «Искра», 1 червня 1902 р.
[3] Сборник научных работ кафедр общественных наук Харьковского института инженеров железнодорожного транспорта. Х., 1958, стор. 101.
[4] В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 374.
[5] Искровские организации на Украине. Держполітвидав УРСР. К., 1950, стор. 239.
[6] А. М. Горький. Соч., т. 28, М., 1958, стор. 242.
[7] Газ. «Искра», 6 листопада 1902 р.

Про причини поразки повстання селян Харківської і Полтавської губерній у 1902 році В. І. Ленін писав: «Селянське повстання було придушене, тому що це було повстання темної, несвідомої маси, повстання без певних, ясних політичних вимог, тобто без вимоги змінити державні порядки. Селянське повстання було придушене тому, що воно було непідготовлене. Селянське повстання було придушене, тому що у сільських пролетарів не було ще союзу з міськими пролетарями»[1].

Ряд селянських виступів відбувся у Валках і Валківському повіті в роки першої російської буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. Під впливом розвитку революційного робітничого руху все більше селян стає на шлях революційної боротьби з самодержавством, поміщиками і буржуазією. Це повністю підтвердили події, які розгорнулися у жовтні — листопаді 1905 року. Страйки сільськогосподарських робітників і батраків, які навесні і влітку були одиночними, восени перетворились у масову форму боротьби бідняцької частини селянства проти поміщиків.

Наприкінці 1905 року у Валках і повіті проходили численні мітинги і збори, на яких більшовики закликали трудящих на боротьбу за свободу, проти самодержавства і експлуатації. Тут вони обговорювали революційні події, що відбувалися в країні, читали листівки та прокламації.

Органи царської влади все частіше почали відзначати наявність зв'язку між робітниками і селянами. Прокурор Харківської судової палати у жовтні 1905 року доповідав, що революційний рух робітників Харкова посилив рух селян, а заворушення у Валківському повіті почалися, «безперечно, під впливом приїжджих з Харкова агітаторів»[2].

У Валках і повіті відбулось кілька виступів селян, під час яких вони громили поміщицькі економії, забирали і ділили між собою зерно, сіно, різний інвентар тощо. Царські власті жорстоко придушили ці виступи селян Валок і Валківського повіту. Дуже багато з них було заарештовано і засуджено, а сотні їх побили кийками до крові. Але жорстокий терор і репресії не припинили виступів селян, які тривали і в наступні роки.

Столипінська аграрна реформа ще більше посилила класове розшарування у Валках і повіті. В цей період тут виникло багато хуторів, значно зросла кількість куркульських господарств. У той же час збільшувалась і кількість безземельних і малоземельних селян.

Перша світова імперіалістична війна призвела до занепаду виробництва як на кустарних підприємствах Валок, так і в селянських господарствах. У 1916 році посівні площі, порівняно з 1913 роком, скоротилися. Зросли ціни на землю і продукти харчування. Особливо страждали селяни від усяких поборів, що набрали характеру реквізицій. Менш як за рік (з квітня 1916 по січень 1917 року) з повіту було примусово вилучено для армії 3,2 тис. голів великої рогатої худоби, 1,2 тис. овець тощо.

Після повалення царизму в лютому 1917 року у Валках поряд з органами буржуазного Тимчасового уряду була створена Рада робітничих і солдатських депутатів, яку очолив машиніст парового млина більшовик Л. І. Фомичов.

Важливою подією в житті трудящих Валок була демонстрація, присвячена міжнародному пролетарському святу 1 Травня, яка проходила під керівництвом більшовиків. Нескінченним потоком ішли жителі міста і навколишніх сіл до центральної площі. Тут відбувся мітинг, лунали революційні пісні, майоріли червоні прапори, на фронтонах будинків були вивішені транспаранти з лозунгами проти імперіалістичної війни, за передачу селянам поміщицьких земель, за підтримку Рад.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 374.

[2] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 годов. Сборник документов и материалов. Х., 1955, стор. 190.

На мітингу виступив з промовою голова Ради більшовик Л. І. Фомичов. Він закликав робітників і селян розгортати революційну боротьбу, не довіряти чиновникам Тимчасового уряду, самим здійснювати революційні заходи.

Бідняцька частина селян, згуртовуючись навколо партії більшовиків, більше не слухала словоблудства угодовських партій, рішуче виступала проти поміщиків. Все глибше селянство починало розуміти, що його порятунок в союзі з робітничим класом, який керується в своїй боротьбі ідеями партії більшовиків.

В листопаді 1917 року у Валківській міській думі двічі обговорювалося питання про ставлення до Центральної ради. І обидва рази під впливом більшовиків більшістю голосів влада Центральної ради на Харківщині не була визнана[1].

Радянську владу у Валках проголошено на І з'їзді Рад Валківського повіту, який відбувся в кінці листопада 1917 року. Земська управа та різні органи і установи Тимчасового уряду були ліквідовані.

Контрреволюціонери у Валках зробили спробу виступити проти Ради. Ворожий бунт спалахнув 29 листопада 1917 року, але був придушений. На допомогу прибув з Люботина кінний загін Червоної гвардії, який і розгромив цей ворожий виступ. Харківський продовольчий загін у складі 35 чоловік, що прибув до Валок в середині грудня 1917 року, допоміг зміцнити місцеві органи Радянської влади[2].

На початку січня 1918 року було створено Валківський повітовий революційний комітет, до складу якого увійшли Єременко (голова), Л. І. Фомичов, М. Ф. Попільнух, І. Д. Вакуленко, Т. З. Васильєв, І. Г. Цикало, С. Т. Дідоренко, Богуславський.

Повітова Рада робітничих і солдатських депутатів та ревком розгорнули діяльність по створенню органів Радянської влади в селах, поданню допомоги бідноті, по формуванню частин Червоної Армії і боротьбі з контрреволюцією. Ось одне з інформаційних повідомлень: «Вирішено організувати Червону Армію, до якої вже відкрито запис добровольців, і тих, що записалися, є 150 чоловік»[3]. Організація загонів Червоної Армії була вкрай необхідним заходом, оскільки в цей час внаслідок зрадницької діяльності буржуазно-націоналістичної Центральної ради розпочалась окупація України військами кайзерівської Німеччини, які після короткого бою з загоном валківських робітників 7 квітня захопили місто. Вони всюди влаштовували облави і провадили арешти. Всіх, хто за Радянської влади брав участь у розподілі земель, у робітничому контролі на підприємствах, комуністів кидали в тюрми. Особливо лютував гетьманський офіцер Зінченко, який очолював каральний загін, створений німецьким комендантом Валок капітаном Вейсом. Буржуазний націоналіст, убивця Зінченко на центральній площі Валок, на очах у зігнаних до місця страти людей, живцем закопав більшовика І. П. Кобця. Після жорстоких катувань він же розстріляв першого військового комісара Валківського повіту С. Т. Дідоренка.

Трудящі Валок не корилися окупантам. Вони саботували виконання наказів окупаційних властей, згуртовувалися для боротьби проти ворогів Радянської влади.

Навесні 1918 року тут почав діяти створений з числа робітників і селян партизанський загін. Народні месники вчиняли напади на ворожу варту і визволяли заарештованих радянських активістів, здійснили ряд інших операцій.

6 січня 1919 року частини Червоної Армії визволили місто. Над ним знову замайорів червоний прапор. Було відновлено повітовий ревком, який очолив А. Я. Шустін, створено надзвичайну комісію по боротьбі з контрреволюцією та інші органи. Валківський військово-революційний комітет звернувся до бідних селян, батраків і робітників з відозвою, в якій закликав їх негайно приступити до

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1327, оп. 1, спр. 127, арк. 3.

[2] Журн. «Літопис революції», 1933, № 1—2, стор. 176.

[3] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль 1917— апрель 1918 гг. Сборник документов и материалов в трех томах, т. 3. К., 1957, стор. 269.

будівництва вільної соціалістичної республіки і, насамперед, взятися за створення комун. «Комуни необхідні,— говорилось у відозві,— бо, якщо ми будемо діяти в одиночку, то, по-перше, у нас не вистачить машин, зерна і т. д., а, по-друге, діючи в одиночку, нас легко розіб'ють, діючи спільно, ми будемо являти собою силу, непереможну трудову сім'ю»[1].

У лютому 1919 року відбувся II Валківський повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. На з'їзді розгорнулась гостра боротьба між більшовиками та їх прихильниками, які становили переважну більшість делегатів, і лівими есерами. Більшість делегатів з'їзду підтримала більшовиків. В ухваленій резолюції говорилося: «Ми, селяни й робітники, після дев'ятимісячного панування гетьмана, а також його прислужників Петлюри і Винниченка, на досвіді переконались, що єдина влада, яка може стійко захищати наші трудові інтереси, яка не запродасть нас ні в руки вітчизняної буржуазії, ні німецької, ні англо-французької, ні будь-якої іншої, — це влада робітників і селян в особі їх Рад»[2].

На з'їзді були накреслені конкретні заходи по зміцненню Радянської влади у місті і в повіті, зокрема щодо організації військового навчання трудящих. З'їзд на основі ленінського декрету про землю прийняв рішення про розподіл поміщицької землі між безземельними та малоземельними селянами і закликав їх засіяти всі землі, щоб забезпечити продовольством власні потреби і дати хліб пролетарському місту. Валківський повітовий виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів своєю постановою від 12 лютого 1919 року повідомив, що згідно з постановою повітового з'їзду Рад від 10 лютого 1919 року вся влада в місті Валках і повіті перейшла від військово-революційного комітету до повітового виконавчого комітету Ради. Виконавчий комітет на своєму засіданні обрав президію і затвердив завідуючих відділами: управління, ЧК, земельного, продовольчого, військового, юстиції, соціального забезпечення і праці, народної освіти, фінансів, охорони здоров'я, народного господарства[3].

При вступі радянських військ у Валки в місті налічувалось 6 комуністів. Тоді ж був організований партійний осередок, який через місяць затвердив губернський комітет партії. Члени міської партійної організації роз'їжджали по волостях повіту, організуючи там партійні осередки. У квітні 1919 року у повіті вже було створено 13 партійних осередків, що об'єднували 236 чоловік. Партійна організація Валок налічувала 88 чоловік[4]. 23 квітня 1919 року у Валках відкрився перший з'їзд організацій КП(б)У Валківського повіту, на якому було обрано повітовий комітет партії. Після перереєстрації у липні 1920 року в партійній організації Валок налічувалось членів партії — 83, кандидатів у члени партії — 48.

На заклик Комуністичної партії весною 1919 року сотні трудівників, у т. ч. всі комуністи Валок і Валківського повіту, здатні носити зброю, пішли в партизанські загони і добровільно до лав Червоної Армії для боротьби проти денікінщини.

В ході боротьби проти денікінщини 17 грудня 1919 року у Валках було відновлено Радянську владу. Політоргани військових частин допомогли налагодити діяльність ревкому, зміцнити його. Ревком, який було створено, складався з п'яти чоловік, у т. ч. двох представників від 41-ї дивізії[5]. В березні 1920 року ревком передав свої повноваження повітовій Раді. Влітку цього ж року під її керівництвом у повіті створюються комітети незаможних селян. У ці дні повітова парторганізація послала в села близько 50 своїх членів[6]. Вони проводили збори селян, роз'яс-

---

[1] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году, К., 1960, стор. 305.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-89, оп. 1, спр. 2, арк. 3.

[3] Там же, арк. 13.

[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 71, арк. 22.

[5] Там же, ф. 2, оп. 2—2, спр. 4, арк. 1.

[6] Комітети незаможних селян Харківщини. Збірник документів і матеріалів, X., 1961, стор. 8—9.

Валківський повітовий комітет. 1921 р.

нювали їм політику Радянської влади, згуртовували селянські маси на боротьбу проти куркулів, допомагали заготовляти продовольство для міст. Лише в грудні 1920 року агітвідділом повітового комітету партії було видано 30 масових відозв, 6 тис. листівок, 15 тис. примірників різних брошур[1].

В лютому 1920 року у Валках відбулася повітова селянська безпартійна конференція, на якій було обговорено питання про роботу селянських інспекцій та про підготовку до виборів Ради, а також питання, пов'язані з господарським будівництвом. На конференції точилася гостра боротьба між представниками різних партій (більшовиками, боротьбистами). Учасники конференції прийняли більшовицькі резолюції[2].

Велику роботу в той час проводила Валківська комсомольська організація, створена у травні 1919 року. Тут у квітні 1920 року були організовані відділи: по роботі на селі, економічно-правовий, політико-освітній, а також випущено перший номер газети «Юний комунар»[3]. Валківський повітком комсомолу забезпечував комсомольські організації сіл повіту літературою.

Комсомольці Валок гаряче відгукнулися на заклик партії «Всі на боротьбу проти Врангеля!». 3 вересня 1920 року на конференції безпартійної молоді у Валках 150 молодих патріотів записалися до загону бійців, що відправлявся на врангелівський фронт[4].

Широку і багатогранну діяльність проводила газета «Известия Валковского ревкома», яка пізніше стала органом повітової Ради робітничих і селянських депутатів і називалась «Известия уездного исполкома». У Валках виходили також «Селянська газета», щоденна стінна газета УКРРОСТА, бюлетень спілки молоді.

У березні 1919 року був створений народний університет, який відвідувало 200 слухачів[5]. Полюбився молоді також клуб «Молодий робітник», відкритий у листопаді 1920 року. Тут проводилася велика масова політична робота, працював літературний гурток, активними учасниками якого були нині відомі українські радянські письменники Петро Панч і Василь Минко.

Перехід до мирної праці після переможного закінчення громадянської війни відбувався у Валках в обстановці запеклої боротьби проти куркульства та інших контрреволюційних елементів, зокрема буржуазно-націоналістичних банд, що тероризували населення. Від їх рук загинули завідуючий повітовим відділом народної освіти С. Лаптєв з дружиною, яка була інспектором відділу народної освіти, М. Борщ — голова ревкому села Грякова.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 493, арк. 63.
[2] Там же, ф. 2, оп. 2—1, спр. 131, арк. 7.
[3] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины. Документы и материалы. Х., 1961, стор. 234, 304.
[4] Газ. «Коммунист», 4 вересня 1920 р.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-89, оп. 1, спр. 67, арк. 24.

Рішучу боротьбу з бандами розгорнула Валківська партійна організація, з ініціативи якої були організовані спеціальні загони для боротьби з ними. Так, Валківський загін, який складався із 100 комуністів і комсомольців, взяв активну участь у придушенні куркульського заколоту, що виник у селі Ков'ягах весною 1920 року[1]. Було також організовано виїзний революційний трибунал по боротьбі з дезертирами і бандитами. При ревтрибуналі діяла агітаційна група.

Високу оцінку діяльності партійних і радянських організацій Валківського повіту по боротьбі з бандитизмом дала газета «Коммунист», яка писала, що Валківський повітовий виконавчий комітет в боротьбі з бандитизмом проявив велику самодіяльність, організуючи волосні військові наради і загони при них[2].

Трудящі Валок і Валківського повіту схвалили закон про заміну продрозверстки продовольчим податком. Навесні 1921 року було відкрито перші товарообмінні пункти. Успішно виконувалися намічені плани продподатку. Протягом листопада і грудня було здано державі понад 15 тис. пудів хліба. Селяни охоче відгукнулися також на заклик допомогти своїм братам у Поволжі і в південній частині України, що дуже потерпіли від посухи. Так, комнезами повіту зібрали серед селян близько 48 млн. крб., які здали у фонд допомоги голодуючим.

Партійною організацією Валок було вжито заходів до відновлення роботи промислових підприємств. Дедалі більше продукції почали випускати солодовий, цегельні заводи та інші підприємства; на повну потужність працювала електростанція.

Велику увагу розвиткові сільського господарства, яке потерпіло під час першої світової та громадянської воєн, в період відбудови народного господарства приділяла партійна організація. Так, у 1927 році, коли у Валки було завезено 10 тракторів «Фордзон», чотири з них було передано комітетові взаємодопомоги, який організував оранку землі селян, що не мали коней.

У 1929 році у Валках було створено два колгоспи — «Червоний орач» та ім. Крупської, які об'єднали більшість селян. Суцільна колективізація тут в основному була завершена в 1932 році.

Комуністична партія велику увагу приділяла створенню технічної бази соціалістичного сільського господарства. У цьому велике значення мало створення державних опорних пунктів механізації сільського господарства — машинно-тракторних станцій. У Валках МТС було створено у 1934 році.

Партійна організація міста проводила велику роботу по піднесенню культурного і політичного рівня робітників та службовців, селянства, розвитку їх класової свідомості. Усі сторони господарського і культурного життя висвітлювалися на сторінках районної газети «Соціалістичний штурм». Газета відіграла значну роль у впровадженні в життя нових форм змагання, зміцненні Радянської влади.

Нові соціалістичні перетворення, що відбулися у місті, наочно показали, що церква, як опора всього старого й відсталого, відживає. Її майже ніхто не відвідував. Тому закономірно, що піп благовіщенської церкви

Загін Валківської ЧК по боротьбі з бандитизмом. 1920—1921 рр.

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 493, арк. 61.

[2] Газ. «Коммунист», 21 жовтня 1921 р.

Голова Раднаркому УРСР В. Я. Чубар серед делегатів селянської конференції. 1925 р.

м. Валок у 1933 році зрікся свого сану. Він писав у своєму листі до районної газети: «Я залишаю священницьку службу і пов'язані з нею обов'язки. Вважаю, що духівництво за теперішнього ладу життя цілком зайве, бо воно не давало й не дає будь-якої користі для трудящих» [1].

Великі перетворення відбулися за роки Радянської влади в галузі народної освіти. У Валках до революції було лише три початкові і церковно-парафіальна школи, а також повітове училище, де викладання велось російською мовою і в яких навчались переважно діти заможних верств населення. А вже в 1932 році у Валках і районі працювало 25 семирічок і шкіл колгоспної молоді, які повністю охоплювали всіх дітей шкільного віку. Викладання у переважній більшості шкіл велося українською мовою. Великі зміни сталися у Валках у передвоєнний період. У місті було відкрито дві нові середні школи, дві школи по підготовці сільськогосподарських кадрів, ветеринарний технікум, школу медичних сестер.

Партія і уряд приділяли велику увагу культосвітній роботі. У Валках і селах району відкривалися нові клуби, будинки культури, хати-читальні, червоні кутки. Пропагандисти і агітатори провадили серед трудящих велику роботу по вихованню радянського патріотизму, відданості народній справі і свідомого ставлення до громадського життя на всіх етапах соціалістичного будівництва.

Напередодні Вітчизняної війни у Валках працював Будинок культури, в якому демонструвалися кінофільми, читалися лекції, провадилися бесіди, тематичні вечори, працювали різні гуртки. Була тут і районна бібліотека з книжковим фондом понад 27 тис. примірників.

Населення обслуговувалось великою, добре обладнаною лікарнею, поліклінікою, тубдиспансером та іншими медичними закладами.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, трудящі Валок, як і мільйони радянських людей, повстали на захист рідної Батьківщини. Наприкінці вересня 1941 року Валки стали близьким тилом Червоної Армії. У місті розміщалися польові військові госпіталі, в яких багато жінок-трудівниць Валок доглядали поранених, брали

[1] Газ. «Соціалістичний штурм», 23 листопада 1933 р.

участь у будівництві оборонних споруд, в евакуації майна колгоспів і промислових підприємств у глибинні райони країни.

19 жовтня 1941 року фашисти окупували місто. Але з перших же днів вони відчули всю силу народної ненависті і опору.

На території Валківського району діяв партизанський загін, сформований у Новій Водолазі. Народні месники завдавали ударів по тилових комунікаціях ворога, громили військові загони, руйнували залізниці та інші шляхи сполучення, пускали під укіс поїзди з живою силою та технікою фашистських загарбників і цим допомагали Червоній Армії у розгромі ворога. Партизани знищили 497 фашистських солдатів і офіцерів, 74 поліцаї, визволили 200 радянських військовополонених з фашистських катівень.

Партизанський рух, саботаж, запеклий опір населення підточували владу окупантів, допомагали переможному наступові, що розпочався в районі Валок восени 1943 року, після визволення Харкова.

Валки були важливим опорним пунктом в усій системі оборони ворога на шляху наступу радянських військ. Фашистське командування гарячково зміцнювало свою оборону в цьому районі. Сюди зганяли людей з усієї округи і під загрозою смерті примушували їх копати окопи повного профілю, споруджувати доти, дротяні загорожі. У вересні тут розпочалися запеклі бої.

Відомий радянський письменник Борис Полевой в статті «Валки», опублікованій в газеті «Правда», дав виразний опис боїв під містом: «Щоб уявити собі силу тутешніх боїв, досить сказати, що одна наша частина за добу відбила 14 підтримуваних танками контратак і перемолола в них 700 німців; друга частина за вісім годин відбила п'ять контратак, які відбувалися з підтримкою танків і самохідних гармат, знищивши при цьому 400 німецьких піхотинців і гренадерів, 4 танки і дві самохідні гармати»[1].

16 вересня 1943 року Валки були визволені від німецько-фашистських окупантів. У визволенні міста брали участь 242-а і 280-а гвардійські стрілецькі дивізії 4-ї гвардійської армії.

Окупанти заподіяли місту величезної шкоди. Вони зруйнували підприємства, в т. ч. паровий млин, електростанцію, будинки середньої школи, технікуму, Будинок культури, кінотеатр, 84 житлові будинки. За час окупації в місті було вбито і закатовано фашистами 145 жителів, відправлено до Німеччини на примусові роботи 324 чоловіки[2].

Десятки радянських патріотів стали жертвами фашистських катів. Серед них — інспектор відділу народної освіти М. Я. Халецький, працівник фінвідділу П. А. Бортновський, вчителі Г. П. Абрамов, Є. Л. Трибухов і багато інших[3].

Завдяки героїчним зусиллям трудящих Валок уже на кінець 1945 року в місті було відновлено роботу всіх підприємств. У 1950 році промисловість міста значно перевершила довоєнний рівень виробництва. У відбудовний період було споруджено нові приміщення для швейної фабрики, ряду промартілей, промкомбінату, друкарні. Валківській МТС за високі показники у Всесоюзному соціалістичному змаганні в 1947 році було присуджено перехідний Червоний Прапор ВЦРПС і Міністерства сільського господарства СРСР, а директорові МТС І. Л. Ковалю і головному агроному О. О. Соловйову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[4].

У відродженні міста велику допомогу подавали шефи — робітники, службовці, студенти Київського району м. Харкова. Методом народної будови у Валках був споруджений районний Будинок культури, відбудовано семирічну школу, стадіон, упорядковано ставок, озеленено вулиці і площі.

---

[1] Газ. «Правда», 17 вересня 1943 р.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 7, арк. 24.
[3] Газ. «Більшовик Валківщини», 7 вересня 1944 р.
[4] Газ. «Красное знамя», 13 січня 1964 р.

Після визволення Валок від німецько-фашистських загарбників у місті не лишилося жодного шкільного приміщення. Тривалий час середня школа розташовувалася в п'яти маленьких будиночках. У 1955 році учні цієї школи одержали чудовий подарунок — у центрі міста було споруджено двоповерхову школу, в якій є просторі класні кімнати, учбові кабінети, актовий зал[1].

В роки семирічки промислові підприємства значно збільшили випуск продукції. Передовим підприємством у місті є швейна фабрика, яка обладнана найновішим устаткуванням. Тут працює понад 400 робітників. Найкращих показників добився колектив цеху комуністичної праці, яким керує старший майстер, комуніст Валентина Бойко. Молоді виробничники підвищують свій загально-освітній рівень. У 1964 році атестат зрілості одержали 12 чоловік. На підприємстві створено всі необхідні умови і для підвищення професійної підготовки робітничих кадрів.

Серед передових підприємств — Валківська мебльова фабрика, створена на базі колишньої промартілі ім. Комінтерну. Вона випускає меблі найновіших зразків. Тут працює близько 80 робітників.

Невпинно зростає матеріальний і культурний рівень трудящих міста. До Великої Жовтневої соціалістичної революції у Валках близько 70 процентів населення було неписьменним. В наш час це — місто суцільної грамотності. В місті працюють дві школи — середня і восьмирічна, в яких навчається 1440 дітей. На ниві народної освіти трудяться 74 вчителі, в т. ч. з вищою і незакінченою вищою освітою — 57 чоловік.

Багато зроблено і для розвитку системи охорони здоров'я трудящих. Якщо в 1913 році на весь повіт була лише одна лікарня та три медичні дільниці, то тепер лише у Валках є велика лікарня, кілька диспансерів. У цих закладах працюють 43 лікарі та 130 медичних працівників середньої кваліфікації.

Трудящим міста є де відпочити у вільний від роботи час. До їх послуг — Будинок культури, кінотеатр, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 44 тис. томів.

До революції у Валках була одна бібліотека, в якій на 1 січня 1917 року було 860 книжок «духовного змісту», тобто всякого релігійного напрямку, а під рубрикою «Природознавство» значилося 70 книжок. Протягом 1916 року послугами бібліотеки користувалися 152 читачі, в т. ч. 29 жінок[2]. Тепер постійними читачами бібліотек є всі мешканці міста. Бібліотеки кожного року поповнюються новою літературою. Щоб якнайповніше донести книгу в маси, районна бібліотека часто проводить читацькі конференції, літературні вечори, бібліографічні огляди літератури, влаштовує до всіх знаменних дат книжкові виставки, випускає плакати. При Будинку культури працюють вокальний, драматичний, хореографічний та інші гуртки художньої самодіяльності. В села виїжджає агіткультбригада Будинку культури з новими концертними програмами. У Валки часто приїжджають професіональні мистецькі колективи харківських театрів ім. Т. Г. Шевченка та

Заслужена вчителька школи УРСР М. Н. Тютюнник з учнями.

[1] О. А. Завадська, В. В. Корнілов. Розвиток народної освіти на Харківщині. Х., 1959, стор. 34.

[2] Харківський облдержархів, ф. 307, оп. 1, спр. 1, арк. 49.

ім. О. С. Пушкіна, Театру юного глядача, лялькового театру ім. Н. К. Крупської, артисти Харківської філармонії, цирку.

З Валками нерозривно зв'язане життя і творчість видатних українських письменників, працівників науки і культури. У місті перебував на військовій службі у 1885—1886 рр. видатний український поет-революціонер П. А. Грабовський; тут народилися письменник, вихователь літературної молоді в роки становлення української радянської літератури І. Д. Момот (1905—1931 рр.), український радянський письменник П. Й. Панч, видатний український математик А. Ф. Павловський, український радянський співак народний артист УРСР М. А. Частій, працювали український поет В. С. Кулик (1830—1870 рр.), український радянський письменник В. П. Минко та інші.

Місто з кожним роком прикрашається новими спорудами. Тут відкрито автостанцію, Будинок піонерів, музичну школу, нові магазини. В місті споруджено готель, комбінат побутового обслуговування, багато нових житлових будинків. Створюються нові житлові масиви. За 15 років (1950—1965 рр.) житловий фонд міста зріс удвоє і перевищив 10 тис. кв. метрів.

Пам'ятник П. А. Грабовському у м. Валках.

Жителі Валок пишаються своїм рідним містом, воно близьке і дороге для тих, хто власними руками відроджував з попелу і руїн кожну будівлю, кожен місток, хто садив кожне деревце.

Старожили міста охоче покажуть вам місця, пов'язані з історичними подіями. Ось на цій площі солдат П. А. Грабовський, видатний український поет-революціонер, вийшовши з військової шереги, заявив свій рішучий протест проти знущань офіцерів над солдатами. На цій вулиці кінна поліція розганяла демонстрантів у 1905 році. Отут стояв будинок, з балкону якого виголошував палкі промови голова першої Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів більшовик Л. Фомичов.

Доба громадянської війни живе у назвах вулиць. Вулиця ім. Лаптєвих названа в пам'ять про героїв громадянської війни подружжя Лаптєвих, які загинули від рук бандитів.

Вулиця ім. Дідоренка. Перший військовий комісар Валківського повіту, організатор молодих загонів Червоної гвардії, був розстріляний кайзерівськими загарбниками.

Схиливши голову, проходять трудящі міста повз пам'ятник героям Вітчизняної війни. Валків'яни віддають шану і тим патріотам, що відбудовували місто, будували тут нове життя.

Місто забудовується сучасними житловими будинками з усіма вигодами. На вулицях Леніна, Пушкіна, Лібкнехта відсвяткували новосілля робітники підприємств, вчителі, лікарі, службовці.

Сади і парки заполонили місто. І кожен зелений куток має свого засновника, свого господаря. Робітники швейної фабрики заклали парк ім. Леніна, колектив заводу будівельних матеріалів розбив парк ім. Гагаріна. На площі Жовтневої революції силами школярів висаджено новий парк. Учні шкіл впорядковували сквер на вулиці ім. Лаптєвих. Прикрасою міста є великий став, що розкинувся на тридцяти гектарах, споруджений методом народної будови трудівниками Валок.

Містом комуністичної праці, високої культури, містом, де радісно працювати і весело жити, стають Валки. Славні революційні традиції кличуть до невпинного руху вперед, до нових перемог.

Трудящі Валок успішно борються за перетворення в життя історичних рішень XXIII з'їзду КПРС і прагнуть внести свій гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

П. Т. РУЩЕНКО

* * *

Валківський район. Створений у 1923 році, розташований у західній частині Харківської області. На півночі межує з Богодухівським районом, на північному сході — з Харківським, на сході і південному сході — з Нововодолазьким, на півдні — з Красноградським, на південному заході з Полтавською областю, на заході і північному заході — з Краснокутським районом. Населення — 73,1 тис. чоловік. Міське населення становить 35 процентів, сільське — 65 процентів, загальна густота — 54,9 чоловіка на кв. кілометр.

На території району є міська Рада, 3 селищні і 20 сільських Рад депутатів трудящих, яким підпорядковано 163 населені пункти. Усі населені пункти електрифіковані і радіофіковані.

Площа — 1330,5 кв. км. Клімат помірно-континентальний, сприятливий для хліборобства та інших галузей сільського господарства. На території району протікають річки Мож, Коломак і Мокрий Мерчик. В заплаві річки Можу є поклади торфу. По району проходять автомагістраль Київ — Харків і лінія Південної залізниці Київ — Полтава — Харків.

В районі дев'ять промислових підприємств, на яких працює 1905 чоловік. Найбільші з них — Валківська швейна фабрика, Ново-Іванівський цукровий завод і Мерчинська меблева фабрика.

Земельні угіддя в 1966 році становили понад 100 тис. га, в т. ч. орної землі — 84 тис. га, сінокосів і випасів — 13,5 га, лісу — 4 тис. га, багаторічних плодових насаджень — 2,2 тис. га, ставків — 628 га. У 3 радгоспах і 33 колгоспах району вирощують пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, овочі. Оранка під сільськогосподарські культури, передпосівний обробіток, збирання зернових і цукрових буряків повністю механізовані.

На колгоспних і радгоспних ланах працює 676 тракторів, 139 зернових, 102 кукурудзозбиральні, 130 бурякозбиральних, 99 силосозбиральних комбайнів.

Широкого розвитку набула народна освіта. В районі 8 середніх, 29 восьмирічних і 24 початкові школи, середня загальноосвітня заочна школа для дорослих, в яких працюють 643 вчителі (418 чоловік з вищою і незакінченою вищою освітою), серед них — два заслужені вчителі школи УРСР — П. Я. Горовиць і М. М. Тютюнник, сімнадцять вчителів — відмінників народної освіти.

Функціонує широко розгалужена і добре обладнана сітка медичних закладів, яку обслуговує висококваліфікований медичний персонал. Є 7 лікарень, 3 диспансери, 5 амбулаторій, 29 фельдшерсько-акушерських пунктів, 3 дільничні медпункти. В десяти селах відкрито пологові будинки. У медичних закладах працюють 63 лікарі і 382 працівники з середньою спеціальною освітою. Серед медичного персоналу — заслужені лікарі УРСР С. Д. Посяда, К. Ф. Решевська.

Широкого розмаху набрала культурно-освітня робота. Є 2 будинки культури, 52 сільські, колгоспні і профспілкові клуби, 62 бібліотеки з фондом 282 тис. книг. З кожним роком збільшується передплата на періодичні видання. В 1966 році на тисячу чоловік припадає 730 примірників газет і журналів. У клубах району працює 162 гуртки художньої самодіяльності, у яких беруть участь 2023 чоловіки.

Невпинно підвищується добробут населення. Сума вкладів у ощадних касах в 1965 році становила 4 615 854 крб., в 1966 році — 6 844 419 крб.

За бойові заслуги в роки Великої Вітчизняної війни десяти уродженцям Валківського району присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 321 передовик сільськогосподарського виробництва нагороджений орденами і медалями.

КОЛО́МАК

Коло́мак — селище міського типу, центр Коломацької селищної Ради, якій підпорядковані населені пункти Булаківка, Жовтнева, Мала Кисівка, Терничкова Балка, Явтушенкове. Селище розташоване в мальовничій місцевості на річці Коломаку, притоці Ворскли, за 25 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Коломак. У селищі проживає 7300 чоловік.

Територія сучасного Коломака та його околиць була заселена в середині I тис. до н. е. скіфськими племенами, про що свідчать городище в урочищі Лозовий Яр та група курганів[1].

Вперше Коломак згадується у розписі за 1571 рік[2] як городище. На початку другої половини XVII століття переселенці з Правобережної України заснували тут острог. Його жителі несли сторожову службу на оборонній лінії по річках Сіверському Дінцю і Коломаку. У 1680 році Коломак — сотенне містечко Охтирського, а згодом — слобода Харківського полку. Він не раз зазнавав спустошень від татарських нападів. Після чергового (1680 р.) набігу татар коломацький сотник І. Михайлов звернувся до царського намісника боярина П. Шереметьєва з проханням дозволити прийняти з-за Дніпра нових жителів, надавши їм пільги. Такий дозвіл було одержано. Наприкінці XVII століття Коломак був укріплений кріпосним валом і бастіонами. Населення не перевищувало 200 чоловік[3].

25 липня 1687 року, коли гетьманська влада перейшла від І. Самойловича до І. Мазепи, в Коломаку відбулася козацька рада, яка прийняла т. зв. «Коломацькі статті» — договірні умови між козацькою старшиною і царським урядом, що складалися з 22 пунктів (статей). Договір був спрямований на обмеження влади гетьмана і посилення влади російського царизму на Лівобережній Україні. Обмежуючи політичні права козацької старшини, царський уряд водночас допомагав зміцнювати і юридично оформляти її панівне класове становище як феодалів. З цього часу посилюється процес закріпачення козаків і місцевих селян козацькою старшиною.

Під час Північної війни, після поразки під Городнім (у лютому 1709 року) шведи спалили Коломак. Ще не встигли жителі Коломака відбудувати слободу, як у 1711 році на неї вчинили напад татари. Вона знову зазнала руйнувань, багатьох жителів татари взяли в полон.

Після ліквідації слобідських козацьких полків Коломак входив до складу Слобідсько-Української губернії (1765—1780 рр.), до Харківського намісництва (1780—1796 рр.), з 1797 — до Слобідсько-Української, а з 1835 — до Харківської губернії.

Основними заняттями населення Коломака були хліборобство, садівництво та городництво. Розвивались і ремесла: ковальське, слюсарне, теслярське. Місцеві жителі виробляли також полотна і сукна, в'язали панчохи й рукавички. Чимале місце в економіці слободи посідали винокуріння і чумацький промисел. Чумаки возили рибу з Дону і Азова в міста Харківської губернії. Наприкінці XVIII ст. в самому Коломаку щороку відбувалося два, а згодом п'ять ярмарків[4].

У 1773 році в слободі проживало 3546 чоловік, з них козаків і селян 3385. Більшість селян терпіла від земельного голоду, який особливо загострився в першій половині XIX століття. Основна маса кращих земель була в руках поміщиків. Напередодні реформи 1861 року поміщикові Ділянову належало тут 3 тис. десятин. Селяни ж мали маленькі клаптики, які не могли їх прогодувати. Селянські родини

---

[1] М. Фукс. Про городища скітської доби на Харківщині. Записки Всеукраїнського археологічного комітету, вип. 1, 1931, стор. 98; Д. И. Багалий. Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии. «Труды XII археологического съезда», т. I, 1905, стор. 91.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. V, стор. 256.

[3] К. П. Щелков. Историческая хронология Харьковской губернии. X., 1882, стор. 44.

[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Вып. 7, СПб., стор. 292.

стогнали під тягарем подушного та інших податків. Крім того, вони виконували численні повинності — будували й ремонтували шляхи, мости, греблі тощо.

Реформа не поліпшила становища селян. Навпаки, вони втратили третину земель, якими користувалися до цього. Їх позбавили пасовищ. Щоб якось прожити, селяни змушені були орендувати землю, переважно за відробітки. Багато з них займалося ремеслом.

Вигідне географічне положення Коломака, наявність шляхів сполучення, близькість великого промислового і культурного центру — м. Харкова — сприяло його розвитку. Село стало волосним центром. У 1864 році в Коломаку налічувалось 4248 жителів. У ньому були цегельня, кілька крамниць, шинків і заїжджих дворів, поштова і етапна станція. 1887 року тут відкрито недільну школу[1].

У 1901 році капіталіст Молдавський купив землі в поміщика Ділянова і збудував на околиці Коломака Новоіванівський цукровий завод. У зв'язку з цим значну частину землі, що раніше здавалася в оренду селянам, тепер використовували під посіви цукрових буряків. У капіталістичних економіях працювали не тільки чоловіки та жінки, а й діти. Вони гнули спину від сходу і до заходу сонця і одержували: дорослий робітник — 50 коп., підліток — 25 коп. На невелику кількість землі, що залишалась у володінні селян Коломака, зазіхали куркулі. У 1883 році куркуль Кондрацький вирішив відібрати землю, якою користувалися жителі Коломака близько 50 років. Група селян з 200 чол. виступила проти куркульської сваволі, не допустила землеміра на спірну ділянку і розірвала межовий ланцюг[2].

У 1902 році хвиля селянських виступів прокотилась по Харківській і Полтавській губерніях. Найбільшої сили досягли ці заворушення у Валківському повіті. Неврожай 1901 року призвів до того, що селяни не мали на весну 1902 року посівного матеріалу. Місцеві органи влади склали списки тих, хто потребує насіння, але минули всі строки сівби, а жителі так і не одержали допомоги. Один з учасників революційних подій селянин Коломацької волості К. Н. Сидоренко на допиті 15 травня 1902 року розповідав: «...Минулого року був неврожай, селяни ще з осені продали худобу за безцінь, бо не було кормів. Наділ землі з садибою становив 2,25 десятини, багато було зовсім безземельних. А економії не всім дають землю в оренду, тільки тим, хто їм догоджає» [3].

1 квітня вдосвіта жителі Коломака, сусідніх сіл і хуторів організовано пішли до садиби і цукрового заводу купця Молдавського, забрали і поділили між собою весь цукор, майно, волів, коней та дрібну худобу. За визначенням адміністрації заводу, збитки становили 200 тис. крб. Того ж ранку повсталі розгромили економію Сухомлинової на Високопустянському хуторі Коломацької волості. Організаторами цього виступу були селяни Коломацької волості Д. С. Яровий, Г. І. Набока, Г. С. Чичибаба та інші. Було розібрано житнього борошна — 500 пудів, пшеничного — 250 пудів, пшона — 120 пудів, ячменю — 300 пудів, а також реманент — всього на суму понад 2 тис. карбованців. Проти повсталих уряд кинув війська, які жорстоко розправилися з учасниками виступів. Частину їх заарештували і засудили до тюремного ув'язнення. Харківський губернатор Оболенський особисто був присутній при екзекуції, якій піддали селян Коломацької волості.

Газета «Искра» присвятила виступам селян у 1902 році кілька статей, в одній з яких згадується про розгром цукрового заводу Молдавського. Особливу увагу звертала «Искра» на те, як люто були покарані учасники селянського руху[4].

Ще більшого розмаху набрала боротьба коломацьких трудящих у 1905—1907 рр. Під час революційних подій 1905 року робітники цукрового заводу проводили збори, мітинги і добилися того, що власник змушений був скоротити робочий день до

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 40, оп. 106, спр. 44, арк. 29.
[2] Крестьянское движение в России в 1881—1889 гг. М., 1960, стор. 254—256.
[3] Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 году. Сборник документов и материалов. Х., 1961, стор. 243.
[4] Там же, стор. 75, 94, 97, 145.

10 годин. Велику агітаційну роботу серед робітників цукрового заводу провадив Ф. І. Панич та інші. На заводі діяла підпільна група у складі І. Гриньова, Г. Сухомлина, М. Бійника. З Харкова привозив сюди політичну літературу коваль коломацької кузні І. Слісь.

У 1906 році агітацію серед населення Коломака також провадив житель м. Валок Железняков, який розповідав робітникам і селянам про державний устрій Франції і закликав боротися проти існуючого в Росії самодержавного ладу. Місцевий урядник намагався затримати Железнякова, але жителі стали на його захист і допомогли втекти. Він був затриманий поліцією в хуторі Морозиківці. У нього відібрали газети і брошури: «Робітниче питання», «Криза і безробіття», «Хто чим живе», «Популярна історія Росії» тощо[1].

Під впливом соціал-демократичної агітації боротьба селян Коломака проти поміщиків та інших експлуататорів дедалі загострювалась. У відповідь на незаконні дії управителя економії Молдавського, який наказав зорати луки, де жителі здавна пасли худобу, селяни Г. Чишко і Д. Тимченко вбили панського холуя.

Після поразки революції, незважаючи на репресії, боротьба коломацьких жителів за землю не припинялась. У роки революційного піднесення відбулись нові виступи в Коломацькому повіті. В листопаді 1912 року селяни Коломака не дозволили встановити межові знаки на відрубних ділянках куркулів. Внаслідок цих виступів межові роботи припинились[2].

Характерною рисою дореволюційного Коломака була економічна і культурна відсталість. Не було ні медичних закладів, ні лікарів. До Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі існували три церковно-парафіальні, одна двокласна і одна земська школи[3]. В них навчалися здебільшого діти заможних селян. Переважна частина населення була неписьменною.

Гаряче вітали селяни перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Трудящі Коломака на багатолюдних зборах і мітингах схвалили рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив Україну Радянською республікою. В січні 1918 року встановлено Радянську владу в Коломаку. Навесні 1918 року село захопили війська німецьких імперіалістів та їхніх прислужників — українських буржуазних націоналістів. Окупанти відновили буржуазно-поміщицький лад, грабували продовольство і худобу у населення. На початку липня 1918 року на один з коломацьких ярмарків приїхав німецький офіцер з кількома солдатами і почав реквізувати коней. Обурені селяни напали на них і відбили награбоване. Але через деякий час прибув загін солдатів, які почали стріляти в селян. Німецьке командування наклало на жителів Коломака контрибуцію.

Трудящі України, під керівництвом більшовицької партії, при допомозі російського народу, повстали на боротьбу проти іноземних загарбників та буржуазно-націоналістичної контрреволюції. В січні 1919 року Коломак був визволений від петлюрівських військ повстанськими загонами і частинами Червоної Армії. 1 лютого було обрано Коломацький волосний виконком Ради[4].

Проте передишка була нетривалою. Влітку 1919 року до Коломака підійшли білогвардійські полчища Денікіна. В ході запеклих боїв село кілька раз переходило з рук у руки. Денікінці протрималися в Коломаку недовго. На початку грудня 1919 року, не витримавши навального наступу Червоної Армії, ворог залишив село. 12 грудня 1919 року тут було відновлено Радянську владу. Створено волосний ревком, до складу якого ввійшли комуністи В. Бездітко, Я. Сторожко і Є. Гладкий, а також сільський Коломацький ревком, головою якого став Я. Сторожко. Ревком допомагав радянським військам, організовував заготівлю дров для залізничної станції, відбудову шкіл та культурно-побутових закладів.

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1243, арк. 4, 5.
[2] Там же, спр. 3720, арк. 2.
[3] Там же, ф. Р-101, оп. 1, спр. 69, арк. 30.
[4] Там же, ф. Р-89, оп. 1, спр. 50, арк. 1—11.

14 квітня 1920 року було обрано Коломацьку сільську Раду робітничих і селянських депутатів[1].

Щоб забезпечити нормальну роботу органів Радянської влади, виконання господарських і культурних заходів, треба було насамперед покінчити з внутрішніми ворогами. З цією метою в Коломаку створили загін частин особливого призначення (ЧОП), до якого входили комуністи, комсомольці і незаможники. Весною і влітку 1921 року загін неодноразово вів бої з бандами. У червні 1921 року в бою з бандитами загинув комуніст І. Г. Василенко. Під час нападу банд Махна (червень 1921 року) в нерівному бою загинув радянський активіст О. Пилипенко. На допомогу Коломацькому загону прибули Валківський і Полтавський загони та бронепоїзд Харківського паровозобудівного заводу. Бандитів розбили і відкинули за межі Валківського повіту. На кінець 1921 року банди в Коломаку та сусідніх селах були остаточно ліквідовані.

Після закінчення громадянської війни трудящі Коломака приступили до мирної праці. Одним із першочергових завдань сільради Коломака було проведення землеустрою, розподіл між трудовим селянством конфіскованої поміщицької землі. У 1920 році в Коломаку організовано перший радгосп на землях, що раніше належали поміщикові Молдавському, а в 1922 році біднота заснувала першу сільськогосподарську артіль «Нива»[2].

За короткий час членами кооперації стало близько ста незаможників і середняків. Кооперація уклала договір на контрактацію цукрових буряків на площі 112 десятин для Новоіванівського цукрового заводу. Крім сільгоспкооперації, було організовано кредитне товариство, яке сприяло економічному розвитку бідняцьких і середняцьких господарств.

Були відбудовані і стали до ладу державний млин та майстерня по виробництву вогнетривких матеріалів[3]. Пуском цукрозаводу трудящі Коломака відзначили четверту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

У червні 1923 року, за новим адміністративним поділом, Коломак став районним центром. Це сприяло його дальшому економічному і культурному зростанню. Цього ж року жителі заснували артіль «Селянська праця», на початку 1924 року — «Спілку праці» і артіль ім. Петровського[4]. Вони об'єднували понад 170 бідняцько-середняцьких господарств. Пожвавилася робота кредитного товариства, яке в 1924 році видало біднякам кредиту на суму 1750 крб., середнякам — 4796 карбованців і заможним селянам — 975 карбованців[5].

Організуючою і керівною силою у відбудові господарства та здійсненні соціалістичних перетворень на селі стали партійна і комсомольська організації, створені в Коломаку в 1920 році[6].

Комсомольці цукрового заводу контролювали виробництво. Вони організували клуб, де провадилися мітинги, бесіди, заняття по ліквідації неписьменності тощо. 2 вересня 1923 року в с. Коломаку було проведено святкування Міжнародного дня молоді.

Організовані в кооперативи сільська біднота і середняки одержували від Радянської влади всебічну допомогу промисловими товарами, сільськогосподарським знаряддям і машинами.

Особливо широкого розвитку набули соціалістичні перетворення на селі в зв'язку з курсом XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б) України на всебічне розгортання колективізації сільського господарства і рішучого наступу на куркульство. Наприкінці лютого 1930 року в селі було створено товариство по спільному

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-89, оп. 1, спр. 204, арк. 3.
[2] Там же, ф. Р-185, оп. 2, спр. 296, арк. 46.
[3] Там же, ф. Р-105, оп. 1, спр. 933, арк. 42.
[4] Там же, ф. Р-845, оп. 2, спр. 49, арк. 26.
[5] Харківський облпартархів, ф. 86, оп. 1, спр. 4, арк. 16.
[6] Там же, ф. 85, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

обробітку землі — «Твердий шлях» буряко-тваринницького напрямку. Це товариство об'єднувало 54 селянські господарства (231,6 гектара землі) і складалося з 215 членів[1]. У квітні 1930 року було створено колгосп «Червоний лан» зерно-бурякового напрямку. Він мав 99 га землі. В колективних господарствах відкрилися дитячі ясла, їдальні, бібліотеки, червоні кутки.

Перевезення зерна, конфіскованого у куркуля у 30-х роках (с. Коломак).

Комуністи Коломака першими вступили до колгоспів і особистим прикладом сприяли залученню бідняків і середняків в артілі. Партійна організація села, спираючись на бідняцько-середняцькі групи, створені на селі, успішно перебopювала опір куркульства. Куркулі намагалися зривати хлібоздачу державі, приховували хліб, здійснювали терористичні акти проти активістів колгоспного руху. В лютому 1930 року куркулі села Прядківки Коломацького району вчинили замах на члена КНС Коломака Є. Солонецьку, яка тут як представник району провадила роботу по збиранню посівного матеріалу. Поранену, в тяжкому стані, її привезли в лікарню. Збори трудящих Коломака, обурені злочинними діями куркулів, вимагали застосувати до винних найвищу міру покарання — розстріл[2].

Наприкінці 1930 року жителі Коломака заснували ще дві сільгоспартілі — «Здобуток Жовтня» і «Червоний запорожець»[3].

Важливу роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграла створена в 1932 році Коломацька МТС. Через 2—3 роки вона вже мала близько 100 тракторів, 18 автомашин та багато іншої техніки. В МТС працювало 14 стахановських бригад, 76 стахановців-трактористів.

У 1935 році в Коломацькому районі розгорнулися масові соціалістичні змагання між підприємствами і колгоспами та рух передовиків і ударників. Робітники цукрового заводу виконували виробничі завдання не менш як на 120 проц. На цьому заводі було близько 80 стахановців.

Соціалістичне змагання між колгоспами Коломацької та Високопільської сільрад сприяло розвитку сільськогосподарського виробництва. Члени артілі «Здобуток Жовтня» виростили в 1906 році високі врожаї пшениці — до 27 цнт з га, а цукрового буряку — понад 200 цнт з га. Комсомолка Чорнобай, бригадир артілі ім. Орджонікідзе, зібрала врожай картоплі по 200 цнт з га на площі 22 гектари.

У Коломаку широким фронтом провадилось культурне будівництво. На початку 1930 року в школах лікнепу навчалися майже всі неписьменні. Значну роботу в цій галузі провело сільське товариство «Геть неписьменність», районна бібліотека, яка для кращого обслуговування населення створила 12 пересувних бібліотек. У клубі систематично демонструвалися кінофільми, розгорнули роботу гуртки художньої самодіяльності.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-1814, оп. 1, спр. 27, арк. 1—3.
[2] Газ. «Пролетарий», 18 лютого 1930 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-525, оп. 1, спр. 417, арк. 15.

З великим піднесенням пройшли в селі перші вибори до Верховної Ради СРСР. Трудящі Коломака виявили велику політичну свідомість і беззавітну вірність Комуністичній партії та Радянському урядові, взявши активну участь у виборах. 99,6 проц. голосів було віддано кандидатам блоку комуністів і безпартійних[1].

Віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирну працю радянських людей. Трудящі Коломака разом з усім радянським народом стали на захист своєї соціалістичної Батьківщини. Багато жителів села пішли до лав Червоної Армії і боролися з ворогом на фронтах Вітчизняної війни. 16 жовтня 1941 року Коломак був окупований гітлерівськими загарбниками, які встановили тут «новий порядок», що означав необмежену сваволю і криваві насильства.

Для боротьби проти ворога райком партії ще у вересні організував у селищі партизанський загін. Група цього загону, до якої входив і колишній голова Коломацької сільради А. В. Чорнобай, висадила в повітря полтавський міст і спалила хліб, щоб не дістався ворогу[2]. Фашистам вдалося схопити А. В. Чорнобая і деяких інших партизанів. 30 жовтня 1941 року їх було страчено. Решта партизанів перейшла лінію фронту і влилася до частин Червоної Армії. Активну боротьбу проти німецьких окупантів вела молодь, комсомольці. Місцеві жителі збирали для командування штабу 38-ї армії відомості про пересування на фронт ворожих військових частин і танків. Особливо відзначилася в цьому телефоністка селища А. Чичибаба[3].

Уродженець Коломака З. А. Богатир був комісаром партизанського з'єднання під командуванням двічі Героя Радянського Союзу О. М. Сабурова. За бойові заслуги З. А. Богатир нагороджений шістьма орденами і чотирма медалями. Свято зберігають трудящі пам'ять про комуніста С. О. Желєзного, який до війни працював на Новоіванівському цукровому заводі спочатку ковалем, а потім секретарем заводського комітету партії. З Коломака він пішов на фронт, де героїчно загинув у боях за Донбас. На прохання жителів одну з вулиць селища названо ім'ям Героя Радянського Союзу Спартака Желєзного.

За період окупації фашисти завдали Коломаку великої шкоди. Вони замордували й розстріляли понад 30 чоловік, знищили приміщення універмагу, початкової і середньої шкіл, їдальні, спалили 96 будинків жителів. Так, у серпні 1943 року фашисти облили бензином і запалили оселю С. Д. Криворучка, в якій згоріло 4 члени його сім'ї і сусідка — дружина червоноармійця[4]. Гітлерівці примусово відправили на каторжні роботи до Німеччини 227 чоловік. Ця цифра була б значно більшою, коли б лікарі О. П. Лепескіна і Ю. Г. Караванов не допомагали молоді ухилятися від мобілізації, видаючи фіктивні довідки про захворювання. Окупанти вщент розорили жителів селища. Вони відібрали у населення і вивезли до Німеччини 146 голів великої рогатої худоби, 1,2 тис. тонн хліба тощо.

В середині вересня 1943 року війська Червоної Армії визволили Коломак від німецько-фашистських окупантів. Відразу ж були відновлені партійні і радянські організації, які розгорнули роботу по ліквідації наслідків окупації та відбудові народного господарства. Не шкодуючи сил, працювали жителі визволеного села, прагнучи дати для потреб армії необхідне продовольство. Разом з усіма трудівниками Харківщини населення Коломака відгукнулось на благородний почин саратовського колгоспника, Героя Соціалістичної Праці Ф. П. Головатого. Серед жителів було зібрано 100 тис. карбованців і передано у фонд оборони. Працівник контори зв'язку А. Я. Андрійченко особисто вніс у цей фонд 17 тис. карбованців.

Трудове піднесення мас та велика допомога Радянської держави матеріалами, худобою, машинами створили умови для зміцнення артільних господарств. Ще до закінчення війни колгоспи освоїли 50 проц. посівної площі. У 1944 році був відбу-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 85, оп. 1, спр. 39, арк. 130.
[2] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 100.
[3] В боях за Харківщину. Х., 1963, стор. 35, 36.
[4] Харківський облдержархів, ф. 3746, оп. 1, спр. 269, арк. 6.

дований Новоіванівський цукрозавод, відновила свою роботу Коломацька МТС, яка спочатку мала всього 12 тракторів та невелику кількість іншої техніки. Весною 1947 року машинний парк МТС поповнився 5 молотарками, 5 комбайнами, 13 тракторами. Незважаючи на нестачу техніки, план усіх робіт цього року МТС виконали на 114 процентів. Особливо відзначилась тракторна комсомольсько-молодіжна бригада Москаленка, яка обробила 938 га замість запланованих 600 га. Врожайність зернових і цукрових буряків порівняно з попередніми роками значно підвищилась. Це був перший трудовий успіх, здобутий у післявоєнні роки. За високі врожаї і здачу хліба та іншої сільськогосподарської продукції державі у 1947 році Указом Президії Верховної Ради СРСР багатьох колгоспників Коломака було нагороджено орденами і медалями. Трудівникам Новоіванівського бурякорадгоспу І. І. Киричок, У. С. Крамській, П. В. Кухтіній, З. Д. Протасовій та колгоспницям Н. М. Тригуб, У. П. Паймаш і Є. І. Грековій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Значних успіхів досягли члени артілі «Червоний лан», які зібрали озимої пшениці по 150—180 пудів з га на площі понад 100 гектарів.

Лікарня у смт Коломаку

У 1950 році в результаті укрупнення колгоспів у Коломаку було створено 2 артілі — ім. Орджонікідзе та ім. Кірова. Це дало можливість більш раціонально використовувати техніку і землі, успішно розвивати всі галузі сільськогосподарського виробництва.

Колгосп ім. Орджонікідзе тваринницького напрямку. Ним з 1949 року керує комуніст, колишній фронтовик Я. Ф. Бобонець. У господарстві вирощують і відгодовують велику рогату худобу — її тут понад 1680 голів. У 1966 році лише від тваринництва колгосп одержав прибутків близько мільйона карбованців. Трудівники артілі добилися також успіхів у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур — наприклад, зернових у 1965 році зібрано з кожного га по 27,6 цнт (у 1958 році — 21,5 цнт).

Не менших успіхів досяг і колгосп ім. Кірова, який з 1965 року спеціалізується на відгодівлі свиней (у артілі їх 5474 голови). Поряд із розвитком основної галузі виробництва неухильно підвищується врожайність зернових та інших сільськогосподарських культур. У останньому році семирічки хлібороби виростили по 23,2 цнт зернових з кожного га (у 1958 році — 19,9 цнт). Ланка Героя Соціалістичної Праці О. В. Грекової зібрала по 350 цнт цукрових буряків з га. Доходи колгоспу в 1965 році дорівнювали 802,7 тис. крб. Артілі Коломака — передові високомеханізовані господарства. В машинному парку колгоспу ім. Кірова — 27 тракторів, 21 комбайн, 16 автомашин тощо. За роки семирічки колгоспники побудували 6 тваринницьких ферм, 2 зерносховища, кормокухню. Колгосп ім. Орджонікідзе має 14 тракторів, 13 комбайнів, 9 автомашин та іншу сільськогосподарську техніку.

Зростання громадського господарства дало можливість коломацьким артілям піднести добробут колгоспників, посилити піклування про людей похилого віку, дітей, піднести культуру селища, розгорнути широке капітальне і житлове будівництво.

В економічному розвитку Коломака значну роль відіграють цукровий і цегельний заводи, птахоінкубаторна станція, молокозавод. Рік у рік зростають капітало-

вкладення у промисловість селища. Якщо в 1958 році на розвиток промислових підприємств було витрачено 9,4 тис. карбованців, то в 1965 році лише по цукрозаводу сума капіталовкладень дорівнювала 340 тис. карбованців. В останній рік семирічки виробництво цукру на цьому підприємстві становило 241 тис. центнерів.

Розставляючи комуністів на вирішальних ділянках колгоспного і заводського виробництва, партійні організації Коломака беруть під свій контроль проведення в життя всіх суспільно-політичних, господарських і культурних заходів у селищі.

За післявоєнні роки невпізнанно змінився вигляд Коломака. Тут споруджено понад 500 житлових будинків, двоповерхове приміщення середньої школи, двоповерховий будинок лікарні, дитячий садок, Будинок культури на 350 місць. Впорядковано вулиці, тротуари, селище зв'язано брукованим шляхом з шосе Харків — Київ, збудовано водонапірну башту, проведено водопровід. У центрі Коломака закладено парк. Багато зроблено для розвитку охорони здоров'я. Нині в селищі діють стаціонарна лікарня на 100 ліжок, тубдиспансер, інфекційна лікарня, дві амбулаторії, рентгенкабінет, дитячий садок та дитячі ясла.

Велика увага приділяється розвиткові народної освіти. В Коломаку — середня школа, дві восьмирічні, початкова і вечірня школа робітничої молоді, в яких працюють 82 вчителі. Населення передплачує 3200 примірників газет та 1120 — журналів.

У селищі є універмаг, що забезпечує населення широким асортиментом промислових товарів, 10 магазинів, чайна, їдальня, 2 буфети. До послуг жителів — пошта, телеграф, телефонна станція. В особистому користуванні трудящих 215 мотоциклів, 1116 велосипедів, 7 автомашин, 195 телевізорів.

За своїми побутовими умовами Коломак дедалі більше зближується з містом. Він повністю електрифікований і радіофікований. Трудящі селища докладають усіх зусиль, щоб внести гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

В. І. КОЛІСНИК, П. Є. ПОНОМАРЬОВ

СНІЖКІВ

Сніжків (старі назви — Сніжків Кут, Іванівка) — село, центр Сніжківської сільської Ради Валківського району, якій підпорядковані населені пункти Вільхівське, Кантакузівка, Молодецьке, Ясенове. Село Сніжків розташоване на автомагістралі Київ — Харків, за 10 км від райцентру м. Валки, за 22 км від найближчої залізничної станції Ков'яги і за 65 км від Харкова. Чисельність населення — 1451 чоловік.

Територія Сніжкова, як встановлено радянськими археологами, була заселена ранньослов'янськими племенами Черняхівської культури (II—VI століття н. е.)[1].

Виникнення Сніжкова пов'язане з масовим переселенням українських козаків і селян Правобережної України на незаселені землі Російської держави. В цей період чугуївський полковник Андрій Аксентьєв купив у валківського козака Григорія Золотька землю і пасіку. В 1737 році, після смерті А. Аксентьєва, цю ділянку в спадщину одержав його брат, липецький сотник Іван Аксентьєв. Він у 1743 році заснував уздовж шляху, що веде на Валки — неподалік від Морозового яру,— слободу, яка налічувала 50 дворів. Яр був настільки густо порослий деревами, що часом аж до середини літа в ньому не розтавав сніг. Тому поселення, яке тут виникло, дістало назву Сніжків Кут.

Згодом Аксентьєв продав Сніжків Кут графу Гендрикову, який мав великі землеволодіння. Управитель цього графа захопив для свого господаря у валківських козаків прилеглі до Сніжкового Кута землі з посівами та різними угіддями. Тут поселяли селян та зубожілих козаків з Придніпров'я та різних місць Слобідської України.

Пільги, які надавалися переселенцям, сприяли зростанню Сніжкова. Уже в 1744 році тут налічувалося 600 дворів, які поділялися на дві слободи: при урочищі Сніжків Кут — на Іванівку (нині Іванівська вулиця) та Лиховировому хуторі — Катеринівку (нині Лиховирівська вулиця).

Жителі села займалися землеробством і скотарством, дрібними промислами. Тут вирощували пшеницю, жито, гречку, просо, льон, коноплі, розводили велику рогату худобу та овець.

З розвитком торгівлі в селі відбувалися ярмарки — шість разів на рік: у січні, квітні, червні, серпні, вересні та жовтні, які тривали по кілька днів. На них привозили товари з Харкова, Охтирки та інших міст, багато сільськогосподарської продукції, виробів місцевих промислів[2].

У середині XIX століття в Сніжкові було кілька підприємств, зокрема два винокурні заводи, що належали поміщикам Базилевському та Кир'якову, а також цегельний[3]. На цих підприємствах працювали селяни-кріпаки, що мали мізерні наділи і були неспроможні прогодувати сім'ю за рахунок свого господарства. Робочий день був необмеженим, а плата за весь період роботи (сім-вісім місяців) ледве досягала 20 карбованців.

Становище селян-кріпаків було надзвичайно тяжким: їх жорстоко експлуатували, піддавали знущанням і нарузі. В одному з архівних документів першої чверті XIX століття згадується, що граф Гендриков «продає дівчат від батьків і матерів, а жінок — від малолітніх дітей». Тілесні покарання були звичайним явищем. За наказом поміщика П. Базилевського, кріпака-повара Іллю Лутищенка за припалену страву «побили мало не до смерті, а коли він знепритомнів, пускали кров і відливали водою». За випадкову потраву посівів поміщик карав пастухів різками,

---

[1] Е. В. Махно. Памятники Черняховской культуры на территории УССР. Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 82, 1960, стор. 49.

[2] Д. И. Багалей. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства в XVI—XVIII столетиях. X., 1886, стор. 304, 309, 329.

[3] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 166, спр. 295, арк. 137.

погрожуючи нагайкою, ганяв їх босими по колючках, примушував бігати в чоботях з насипаними всередину цвяхами.

Тяжке економічне становище, що рік у рік підточувало селянські господарства, наруга і насильство з боку поміщиків змушували сніжківців ставати на шлях класової боротьби проти своїх гнобителів. Поширеною формою протесту селян у дореформений період були втечі і розправи над ненависними поміщиками. Згаданий уже кріпак І. Лутищенко і його однодумець М. Сергієнко двічі тікали від жорстокого кріпосника-поміщика П. Базилевського, але обидва рази були спіймані і покарані. Не витримавши знущань цього ката, дворові люди у серпні 1798 року вбили П. Базилевського. За розправу над поміщиком І. Лутищенко і М. Какодеєнко були засуджені до покарання сотнею ударів києм, а кріпак Р. Шаповаленко — до 70 ударів. Їм повиривали ніздрі, випалили тавра на щоках та лобі, а потім заслали на довічні каторжні роботи в Нерчинськ. М. Сергієнко, який не брав участі в розправі над поміщиком, але знав про це і не доніс, був засуджений до 30 ударів киями і засланий до Єкатеринбурга[1].

В середині липня 1856 року велика група селян-кріпаків Сніжкова відмовилась підкорятися поміщиці Кир'яковій і виконувати розпорядження судових органів. Для придушення селянського виступу у Сніжків була викликана військова команда[2].

Гнівно протестуючи проти грабіжницької реформи 1861 року, у другій декаді квітня 1861 року велика група селян Сніжкова знову відмовилася виконувати панщину і сплачувати податки. Селяни заявили, що працюватимуть на поміщика лише один день на тиждень[3]. Багато селян взагалі не з'являлося до економії. А ті, що виходили, працювали недбало, починали роботу пізно, а закінчували рано. За прикладом сніжківців виступили й селяни інших сіл Валківського повіту. Незважаючи на те, що 13 квітня 1861 року до Сніжкова для придушення селянського виступу прибула військова команда місцевої внутрішньої охорони і артилерійський дивізіон, повстання охоплювало дедалі більшу територію. Наляканий розмахом повстання, харківський військовий губернатор Ахматов дав наказ генерал-майору корпусу жандармів Богдановичу негайно зломити опір повсталих і покарати винних. У Сніжків було направлено ще дивізіон Бєлгородського уланського полку, командир якого дістав необмежені повноваження. Селяни змушені були скоритися. Їх зобов'язали відшкодувати збитки, завдані поміщикові за цей період, і виконувати панщину — чоловікам по три дні, а жінкам по два дні на тиждень. Найактивніших повстанців — Г. Усаня, П. Посмітного, А. Гнатенка, І. Лутицького — після тілесних покарань ув'язнили у валківську тюрму, а потім відправили в арештантські роти[4].

Ще більшого розмаху масові селянські заворушення набули в Сніжкові у квітні 1902 року. 1 квітня 1902 року селяни рушили до поміщицьких економій. Вони зривали двері з комор, льохів, складів, забирали продовольство, а потім і худобу та сільськогосподарський реманент, руйнували будинки[5]. Були, зокрема, розгромлені економії орендаря Кузьминова, поміщиків Задонської і Базилевського. Економію поміщиці Яхонтової в сусідньому селі Кантакузівці спалено. Найактивнішу участь у виступі сніжківських селян в 1902 році брали О. Назаренко і його син Петро, Д. Гейко, П. Решетило, Яків та Семен Гармаші, І. Невоєнний, Макар та Сергій Тицькі, М. Нерубацький, Я. Корсун, П. Решетняк, М. Пелюшенко та інші.

Стихійні виступи селян Сніжкова були придушені силою зброї. За вказівкою харківського губернатора Оболенського проти повстанців послали перший баталь-

---

[1] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 659, оп. 1, спр. 390, арк. 10, 18.
[2] ЦДІАЛ, ф. 1405, оп. 54, спр. 4126, арк. 51—52.
[3] Крестьянское движение в России в 1857—1861 гг. М., 1962, стор. 699.
[4] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 204, спр. 148, арк. 5, 6, 7, 51—53.
[5] Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г. Сборник документов, стор. 22, 99, 103—104.

йон 124-го піхотного Воронезького полку. Багатьох селян Сніжкова та навколишніх сіл засудили до різних строків заслання, інших зобов'язали відшкодувати поміщикам збитки.

Селянський рух у Сніжкові в період першої російської революції 1905—1907 рр. відбувався під впливом революційних подій у Росії, а також на Харківщині. Так, робітник Харківського вагоноремонтного заводу А. П. Яблучанський, навідуючись додому в рідне село Сніжків, щотижня привозив революційні листівки і з допомогою бідняків таємно їх розповсюджував. Активними пропагандистами більшовицьких ідей були селяни-бідняки В. С. Андрущенко, А. Т. Носенко, Г. Р. Гура, М. М. Калимбет та інші. Деякі з них перебували під наглядом поліції. У В. С. Андрущенка після неодноразових обшуків поліція виявила листівки, і його було заарештовано. Селяни часто збиралися в лісі, обговорювали революційні події, читали листівки та прокламації, що закликали боротися за землю. В рапорті прокурора судової палати міністрові юстиції зазначалося, що заворушення, які почалися у Валківському та інших повітах, проходять, «безумовно, під впливом приїжджих агітаторів»[1]. 10 листопада 1905 року селяни розгромили економію сніжківської поміщиці Задонської [2]. Навесні 1906 року була спалена стайня разом із 40 породистими кіньми і матками з кінного заводу, який належав Кузьминову. В 1906—1907 рр. вони вчинили ряд нападів на економії поміщиків Базилевського, Задонської, Яхонтової, під час яких спалили млин і кілька будівель.

Наляканий широким розмахом революційної боротьби, поміщик Базилевський у 1907 році продав свій маєток у Сніжкові харківському відділенню Селянського земельного банку. Згодом цей маєток невеликими ділянками банк продав селянам у кредит на 55 з половиною років на кабальних умовах. Наприклад, сім'я І. М. Тицького, що складалася з 12 чоловік і мала ділянку близько 0,35 десятини, купила 9 десятин землі, за яку мала протягом більш як півстоліття щороку сплачувати по 123 карбованці. Інша сім'я — Д. С. Кулака, яка мала в період столипінської аграрної реформи тільки 2,5 десятини землі, взяла на викуп 9 десятин землі, за яку зобов'язалась сплачувати щороку по 107 карбованців. Але, придбавши таким чином земельні ділянки, біднота не добилась поліпшення свого становища. Не маючи тяглової сили, обтяжена величезними боргами, вона ще більше розорювалась і змушена була за безцінь продавати придбані землі куркулям або банкам.

Злидні й поневіряння селянської бідноти яскраво змалював на суді уродженець Сніжкова, учасник повстання валківських селян 1902 року Киян: «Дозвольте розповісти вам,— сказав він,— про наше нещасливе мужицьке життя. У мене батько і шестеро малолітніх, без матері, дітей. Треба жити — присадибної три чверті десятини землі, польової — одна чверть десятини. За випас корови ми платимо 12 карбованців орендареві Кузьминову, а за десятину під хліб треба зібрати врожай з трьох десятин. І це все ось цими двома мужицькими руками. Зараз навіть за таку ціну землю важко знайти. Жити нам так далі не можна, ми в петлі. Що ж нам робити? Зверталися ми, мужики, всюди. І у земського начальника були, ходили в земську управу, ніде нас не приймають, ніде нам не допомогли» [3].

Після столипінської аграрної реформи класове розшарування в Сніжкові ще більше посилилось. В цей період навколо Сніжкова виникло 5 нових куркульських хуторів: Тимченківський, Молодецький, Ясинівський, Пасічний, Вільхівський. Зросла кількість куркульських господарств і в селі. Понад 700 господарств села залишилися безземельними або малоземельними. Напередодні Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року приблизно 69 проц. жителів села становили бідняцькі господарства, 25 проц.— середняки, 5 проц.— куркулі, решту — поміщики та служителі церкви.

---

[1] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг. Сборник документов и материалов. Х., 1955, стор. 190.

[2] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 1099, арк. 145.

[3] Крестьянское движение 1902 года. М., 1923, стор. 75.

Тільки після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції у Сніжкові було розв'язано питання про землю. 28 жовтня 1917 року тут відбувся мітинг, на якому зачитано ленінський Декрет про землю, на основі якого селяни почали здійснювати аграрні перетворення, зокрема поділ поміщицької землі.

В кінці березня 1918 року в село вступили німецькі загарбники. Німецько-гетьманська влада розгорнула свою чорну діяльність. У Сніжкові німці били селян нагаями, шомполами, шмагали різками та закатували близько 180 чоловік. У своїй люті до радянських активістів окупанти після жорстоких мордувань розстріляли десятьох селян. «Втихомиривши» Сніжків, карателі пограбували його жителів. За чотири місяці забрано й вивезено з села 30 тис. пудів хліба, 20 коней, 400 свиней, 5 тис. курей, 25 тис. яєць, 30 пудів сала й масла, 900 аршин полотна[1]. Тільки на початку 1919 року частини Червоної Армії визволили Сніжків. Багато юнаків села добровільно пішли до лав Червоної Армії[2].

17 січня 1919 року у Сніжкові створено ревком, який очолив більшовик Т. А. Губський. До складу ревкому ввійшли також Т. Андрущенко та І. Строменко. Революційний комітет села насамперед вжив заходів, щоб зберегти націоналізоване у поміщиків майно в економіях, подавав матеріальну допомогу бідним селянам, організовував ремонт школи, млинів, криниць, шляхів, проводив масово-роз'яснювальну роботу.

В лютому 1919 року у Сніжкові було обрано волосну Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів, до якої увійшли М. І. Трохименко — голова, О. Новосел, Й. Решетняк, С. Бондаренко та інші.

Під час громадянської війни трудівники Сніжкова брали активну участь у боротьбі проти німецьких окупантів і гетьманців, проти білогвардійської армії Денікіна. У ці буремні роки віддали своє життя для перемоги і утвердження Радянської влади голова Сніжківської волосної Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів М. І. Трохименко, міліціонери Г. П. Зягун, Т. М. Передерій.

Після закінчення громадянської війни жителі Сніжкова енергійно взялися за відбудову зруйнованого господарства. Між селянами-бідняками було розподілено понад дві тисячі десятин поміщицької землі, створено прокатні пункти, де можна було брати сільськогосподарський реманент. Від держави біднота одержала в 1920 році понад 1000 пудів насіння зернових культур. Велику допомогу селянам подавали Валківський повітовий і Харківський губернський комітети партії. У 1920 році в Сніжкові організовано партійний осередок з шести комуністів і одного кандидата в члени партії та комітет незаможних селян. Комнезам очолив П. Л. Кулак. В його складі у перший же рік існування налічувалось 140 чоловік. З 1924 до 1926 року головою КНС був О. С. Курибіда.

У лютому 1923 року в селі виник комсомольський осередок у складі семи чоловік. Його секретарем обрали М. П. Головка.

У відбудовний період в Сніжкові поряд з відновленням індивідуальних селянських господарств розгорталось колгоспне будівництво. В 1922 році ініціативною групою селян було організовано сільськогосподарську артіль «Дубовий гай». До неї вступило понад 40 чоловік[3]. Але артіль

Оранка землі у Сніжківській сільськогосподарській артілі «Червоний прапор». 1926 р.

[1] Газ. «Більшовик Валківщини», 28 лютого 1937 р.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-89, оп. 1, стор. 39, арк. 73.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 1, спр. 289, арк. 42.

Селяни вступають до колгоспу, с. Сніжків. 1928 р.

проіснувала недовго. Після неї виникло ще дві артілі, загальна площа земель яких становила 79,2 гектара.

У 1926 році було створено сільськогосподарську артіль «Червоний прапор», яка об'єднувала 16 господарств селян-бідняків, членів комнезаму, і мала у своєму розпорядженні 40 га землі. Головою цього колгоспу обрали А. І. Кузьменка. В 1927 році виникла і сільськогосподарська артіль «Шлях до культури». Площа оброблюваних земель у ній становила 46 га. Крім того, для кращого обробітку землі селяни об'єднувались у земельні громади, які згодом перетворювались на товариства спільного обробітку землі, а потім — на сільгоспартілі. У 1928—1929 рр. у Сніжкові виникло ще кілька невеликих артілей: «Нове село», «Нова нива», «Новий шлях», «Боротьба» та інші.

Навесні 1929 року сніжківські колгоспи «Червоний прапор» та «Шлях до культури» об'єдналися, утворивши нову артіль — «Більшовик», яка існує й досі[1]. Організаторами були О. С. Курибіда (голова колгоспу) і Д. В. Нерівний — один із ветеранів колгоспного руху на Україні. На день заснування в артілі налічувалось 97 членів, а наприкінці 1930 року — 383. В колгоспі була парторганізація з 26 комуністів і комсомольський осередок у складі 34 комсомольців.

Колективізація у Сніжкові, як і в інших селах, відбувалась в умовах запеклої класової боротьби з куркульством. Куркулі всіляко намагалися зірвати організацію артільних господарств, не гребували ніякими засобами, аж до вбивства активістів колгоспного руху. Так, у ніч з 9 на 10 грудня 1929 року куркуль Посмітний пострілом з обріза поранив уповноваженого Валківського райвиконкому М. І. Чорно-Іванова[2]. Куркулі намагалися також убити голову артілі «Більшовик» О. Курибіду та інших активістів села. Ворожа діяльність куркулів викликала великий гнів серед селян. Наприкінці січня 1930 року у Сніжкові відбулися збори колгоспників і бідняків-одноосібників, на яких одностайно прийнято рішення вислати куркулів за межі України[3]. На вимогу селян Сніжківська сільська Рада 2 лютого 1930 року прийняла рішення про виселення куркулів із села. 47 господарств було розкуркулено, а 8 найзапекліших ворогів Радянської влади, які чинили терористичні акти, засуджено і вислано.

У своїй антирадянській діяльності вороги часто знаходили підтримку серед церковників і сектантів. Роль релігії, як опори всього відсталого й віджилого, ставала дедалі яснішою для трудового селянства. В ході колективізації селяни не раз виступали проти релігійного дурману. Трудящі села Сніжків на мітингу, що відбувся 7 листопада 1929 року, прийняли рішення про закриття церкви. Це було добре вмотивоване, дуже переконливе рішення: «Організувати культурне вогнище села,— записано в резолюції,— де виховувати нові кадри для будівництва соціалізму з бідняцьких дітей. Для цього просити райвиконком передати для культурних

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-525, оп. 1, спр. 284, арк. 36, 92, 103.
[2] Там же, ф. Р-845, оп. 12, спр. 124, арк. 35.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-1895 оп. 1, спр. 4, арк. 27—28.

Комсомольсько-молодіжна бригада колгоспу «Більшовик». 1934 р.

потреб сільську церкву і негайно відкрити семирічку». Під цією резолюцією підписалася переважна більшість мешканців села Сніжків. Вимога сніжківців була задоволена президією Харківського окружного виконавчого комітету, яка 11 січня 1930 року постановила закрити церкву у Сніжкові, а приміщення її передати під сільбуд [1].

Справи в артілі «Більшовик» поступово поліпшувалися. 1930 рік ознаменувався масовим вступом селянства у колгосп. Лише протягом січня — лютого до артілі подали заяви понад 200 селян.

У довоєнний період у Сніжкові сталися великі культурні зрушення. Замість церковно-парафіальної школи і народного училища, заснованих у 1893 році, в селі 1920 року відкрито загальноосвітню семирічну школу на 200 учнів. Навчання в ній проводилось рідною мовою, безкоштовно; у школі вже в 1922 році працювало 5 кваліфікованих учителів. Для подолання неписьменності серед дорослого населення в селі працювали гуртки лікнепу, і за кілька років неписьменність в основному було ліквідовано.

Для підвищення загальноосвітнього і культурного рівня селян багато зроблено було сільським клубом, який відкрився в 1930 році. Партійний та комсомольський осередки розгорнули в клубі культурно-масову роботу. Тут діяла бібліотека, влаштовувались вечори молоді, лекції й бесіди, демонструвалися кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності. Особливо відзначався драматичний гурток, яким керував директор школи І. Г. Какодій, а з 1933 року — ланкова колгоспу К. Г. Твердохліб. На сцені клубу в ті роки з великим успіхом ішли вистави українських класиків та радянських драматургів: «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка, «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського, «Сава Чалий» І. К. Карпенка-Карого, «Диктатура» І. К. Микитенка та інші.

Суворим випробуванням для трудівників Сніжкова, як і для всього радянського народу, була Велика Вітчизняна війна. З перших же днів багато з них пішли на фронт, щоб із зброєю в руках захистити Вітчизну від фашистської навали. 14 жовтня 1941 року село захопили німецько-фашистські загарбники. Багато горя зазнали жителі Сніжкова під час окупації. До Німеччини на каторжні роботи вивезено 221 чол., в т. ч. жінок — 109[2]. Від рук фашистів загинули колгоспники О. П. Пасічний, М. Я. Посмітна, О. А. Трухан, діти — Володя Посмітний, Оля Кузьменко, Галя Решетило, Тоня і Світлана Решетняки, Ліда Гнатенко та інші.

Багато воїнів — уродженців Сніжкова (близько 300 чол.) відзначилося на фронтах Великої Вітчизняної війни. Танкіст С. Д. Усань за бойові подвиги нагороджений орденами Слави 2-го і 3-го ступеня, а О. Д. Романенко удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Орденами і медалями нагороджені М. Назаренко, П. Ольховський, М. Нерівний та інші.

Жителі Сніжкова брали активну участь у боротьбі з окупантами. Обліковець рільничої бригади Т. Х. Шеремет, який згодом загинув на фронті, поширював у селі антифашистські листівки, був учасником диверсійної групи, що виводила з ладу ворожі автомашини та провадила інші операції.

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 6, спр. 343.
[2] Харківський облпартархів, ф. 102, оп. 1, спр. 102, арк. 1.

Допомогу партизанам подавали Л. І. Микитченко, М. І. Погрібняк, І. М. Кирко. Вони поширювали антифашистські листівки, ховали зброю та переправляли її партизанам, постачали їм продукти тощо.

17 вересня 1943 року село було визволено від окупантів. У лавах визволителів був і уродженець Сніжкова капітан Микола Нерівний, який командував артилерійським підрозділом.

Руїни і згарища залишилися в селі після хазяйнування німецько-фашистських загарбників. У Сніжкові уціліло лише 40 будівель із 599, що були тут до війни. Фашисти завдали селу збитків майже на 2 млн. крб. Близько 300 жінок стали вдовами, а їхні діти — сиротами.

Відбудова господарства у Сніжкові в роки війни відбувалась під лозунгом допомоги фронту. В 1944 році колгоспники передали значну частину урожаю державі для потреб фронту. Прагнучи прискорити розгром фашизму, трудівники села почали збирати кошти у фонд оборони країни і створення військової техніки. В Сніжкові було зібрано близько 100 тис. крб. на побудову літаків.

В результаті самовідданої праці колгоспників і братерської допомоги робітників Харкова та інших міст країни в 1947 році сніжківський колгосп «Більшовик» було в основному відбудовано. Переборюючи великі труднощі, всі 54 ланки артілі перевиконали плани по врожайності зернових і технічних культур. 17 ланок завоювали почесне звання стахановських. Серед них — ланка комсомолки М. Я. Гаркавої, яка виростила по 26,5 цнт ярої пшениці та по 340 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Цього ж року в колгоспі надоїли від кожної корови по 2500 кг молока.

У газеті «Більшовик Валківщини» 7 листопада 1948 року була опублікована стаття, в якій розповідалося, що колгосп знову став мільйонером, здав державі понад план 1000 пудів хліба. Сільгоспартіль зібрала з кожного гектара на площі 558 га по 134 пуди озимої пшениці. За досягнуті успіхи велика група хліборобів у 1948 році була відзначена урядовими нагородами. Голова колгоспу Д. В. Нерівний

На колгоспному святі в колгоспі «Більшовик» з приводу одержання Державного акту на вічне користування землею. Сніжків. 1935 р.

і бригадир П. С. Макаренко удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, ланкова К. Г. Твердохліб нагороджена орденом Леніна, бригадир тракторної бригади Г. М. Золотаренко та агроном Л. М. Мельник — орденами Трудового Червоного Прапора.

Сільськогосподарська артіль «Більшовик», якою двадцять років (1934—1954) беззмінно керував Д. В. Нерівний (помер у 1956 році), у 1949—1950 рр. виступила ініціатором змагання за високу культуру землеробства. Колгосп уже тоді був відомий на Харківщині як господарство, що систематично одержує високі врожаї. У соціалістичному змаганні брали участь колгоспники всіх бригад. Особливо відзначилася ланкова другої комплексної бригади К. Г. Твердохліб, яка понад 30 років вирощує високі врожаї цукрових буряків та кукурудзи, не раз виступала ініціатором цінних починань. Вона депутат Верховної Ради СРСР 4-го і 6-го скликань, протягом ряду років — незмінний депутат районної та сільської Рад депутатів трудящих, член виконкому обласної Ради, голова жіночої ради села, делегат І Української конференції прихильників миру та делегат Всесоюзної конференції прихильників миру (1951 р.). За сумлінну працю і досягнення високих показників у колгоспному виробництві як у довоєнні, так і післявоєнні роки вона нагороджена двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, двома медалями, а в 1965 році їй було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У 1952 році до складу колгоспу «Більшовик» увійшла артіль сусіднього села Кантакузівки. Після реорганізації МТС у 1958 році колгосп «Більшовик» придбав багато сільськогосподарської техніки для обробітку землі. На початку 1966 року в його парку було 29 тракторів, 34 комбайни, 17 тракторних багатокорпусних плугів, 27 сівалок, 26 культиваторів, 424 борони.

Багато трудомістких процесів у сільськогосподарському виробництві електрифіковано. В колгоспі працює 80 електромоторів загальною потужністю 250 кіловат. Тільки на побутові потреби колгосп щорічно витрачає 73 тис. квт.-год. Щоб виконати теперішній об'єм робіт у сільгоспартілі без техніки, потрібно було б не менше 10 тис. працездатних колгоспників. Механізація і електрифікація виробничих процесів докорінно змінили умови праці хліборобів. Збирання цукрових буряків механізовано на 85 проц., а зернових — на 96 процентів.

Тракторна бригада колгоспу, якою весь час керує комуніст Г. М. Золотаренко, добивається рік у рік все більших успіхів. Вона удостоєна почесного звання бригади комуністичної праці. В ній працює понад 100 чоловік.

За колгоспом «Більшовик» закріплено 4620 га земельних угідь, з них орної землі — 3940 га, садів — 96, ягідників — 6, пасовищ — 342 га. Майже 80 проц. усієї посівної площі займають озима пшениця, цукрові буряки, кукурудза, соняшник.

У сільгоспартілі збудовано 21 тваринницьке приміщення, авторемонтну і машинно-тракторну майстерню, дві водонапірні башти, які обслуговують тваринницькі ферми, прокладено водопровід до ферм, споруджено два кормозаготівельні цехи та ряд інших господарських приміщень.

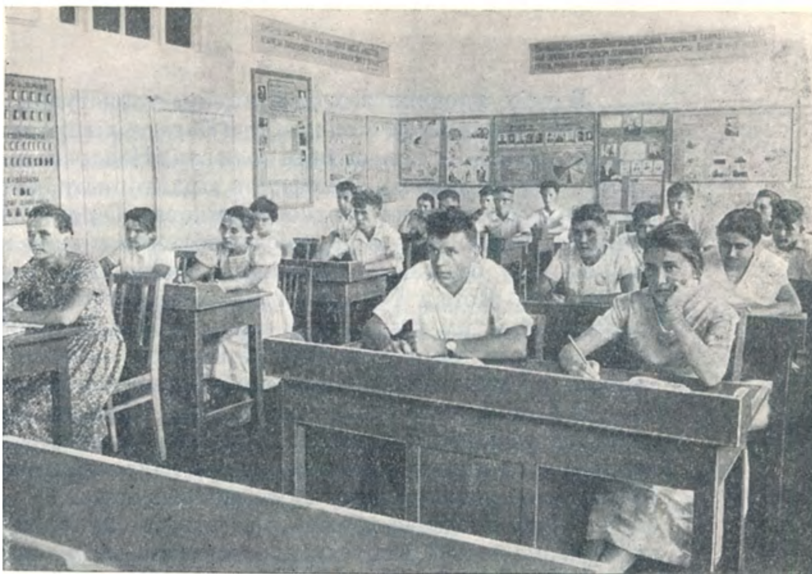
Герой Соціалістичної Праці депутат Верховної Ради СРСР К. Г. Твердохліб серед механізаторів колгоспу. 1966 р.

За післявоєнний період докорінно змінилося обличчя села. Культурно і заможно живуть нині колгоспники. Про невпинний ріст добробуту трудівників села свідчить хоч би той факт, що кожного року вони споруджують 40—50 нових житлових будинків з усіма вигодами. У світлицях хліборобів горять лампочки Ілліча, в кожному будинку є радіоприймач, кожна сім'я передплачує по кілька примірників періодичних видань. Понад 250 жителів мають телевізори, мотоцикли, швейні та пральні машини й інші речі культурно-побутового призначення.

У багатьох є власні бібліотеки.

Давно минули ті часи, коли в селі вмирало багато людей від епідемічних хвороб. Про медичну допомогу не доводилося й мріяти. Нині в Сніжкові є амбулаторія, споруджена в 1962 р., аптека. Тут працюють кваліфіковані медичні кадри, які дбають про здоров'я трудящих села. До послуг мешканців пошта, магазини сільського споживчого товариства, майстерні побутового обслуговування.

У Сніжківській вечірній середній школі.

В селі є середня школа, яку спорудили у 1963 році. Заняття тут проводяться в одну зміну, Вечорами за шкільні парти сідають юнаки і дівчата, літні колгоспники, щоб здобути середню освіту. В школі працюють 25 учителів, 13 із них — уродженці села. Понад 50 жителів Сніжкова здобули вищу освіту. А. Сметана став інженером, Б. Погрібняк — полковник Радянської Армії. Багато юнаків і дівчат села нині навчаються в технікумах та вищих учбових закладах. У колгоспі створено спеціальний фонд для підготовки кваліфікованих спеціалістів сільського господарства. За рахунок цього фонду правління артілі відряджає на навчання в технікуми та інститути здібну молодь.

Своє культурне дозвілля трудівники села проводять у колгоспному Будинку культури. Тут є стаціонарна кіноустановка, великий зал, де читаються лекції й доповіді, влаштовуються вистави й вечори, демонструються кінофільми. Є в клубі кімнати для гурткової роботи, для занять і репетицій колективів художньої самодіяльності. На чолі клубу стоїть рада, до складу якої входять кращі виробничники артілі, представники сільської інтелігенції і громадських організацій.

У клубі стало доброю традицією влаштовувати тематичні вечори. Так, наприклад, з великим успіхом пройшов вечір «Хвала рукам, що пахнуть хлібом», на якому виступили передові хлібороби і розповіли про свої трудові діла, про успіхи, здобуті в соціалістичному змаганні. Зі сцени лунали пісні про велич наших днів, про радість праці, про кращих людей соціалістичного села. Драматичний колектив показав п'єсу, що славить переможців. Читалися вірші й уривки з художніх творів.

Клуб став також організатором нових обрядів — влаштовує комсомольські весілля. Після реєстрації шлюбу, яка відбувається в самому клубі, молодих поздоровляють товариші і друзі, на їхню честь проголошують привітання. Грає музика, співає хор, виступають співаки, танцюристи. Урочисто й весело проходять зустрічі ветеранів праці з молодими трудівниками, дні механізатора, дні молоді, відзначення золотого весілля, свята трудової весни, врожаю тощо.

Колективи художньої самодіяльності стали справжньою школою народних талантів. На клубній сцені драмгуртківці показали оперу «Наталка Полтавка» М. В. Лисенка, музичну комедію «Весілля в Малинівці» Л. Юхвіда, вистави «Мартин Боруля», «Наймичка» і «Безталанна» І. К. Карпенка-Карого, «Фараони» О. Коломійця. Самодіяльні актори часто виїздять і в сусідні села. Драмгурток багато разів був учасником районного та обласного оглядів художньої самодіяльності.

В усіх масових заходах клубу, у виступах самодіяльних гуртків бере участь не лише талановита молодь, а й багато літніх колгоспників. Серед постійних учасників вистав — колгоспний слюсар Назаренко, працівник тваринницької ферми Корсун, кіномеханік Самофалов, трактористи Стролинко, Куліш, учителька Буряк та інші. Керує драмгуртком ланкова, Герой Соціалістичної Праці К. Г. Твердохліб. Сніжківський клуб став улюбленим місцем культурного відпочинку трудящих. У кожному будинку ви побачите книги. Над ними ввечері схиляються сотні колгоспників. Понад 10 тис. томів різноманітної літератури налічує сільська бібліотека. Майже всі трудівники села є постійними читачами бібліотеки. В їх абонементах записані твори класиків марксизму-ленінізму, світової літератури, української класики і сучасних письменників, сільськогосподарські посібники, довідники.

З 1956 року в артілі регулярно, тричі на місяць, виходить багатотиражна газета «Колгоспна праця», яка відіграє важливу роль у боротьбі трудівників села за перетворення в життя величних накреслень партії та уряду по дальшому піднесенню сільськогосподарського виробництва.

В селі постійно дбають про фізичне виховання трудівників артілі. Масова фізкультурна робота зосереджена в добровільному спортивному товаристві «Колгоспник». Нині в селі майже кожен другий житель займається спортом. Найбільш популярними видами спорту є футбол, волейбол, баскетбол, легка атлетика, гімнастика тощо. Колектив фізкультури колгоспу «Більшовик» щороку добивається хороших показників у розвитку фізкультури. Футбольна команда артілі у 1964 році завоювала кубок райради ДССТ «Колгоспник» і диплом 1-го ступеня. Найсильнішою у змаганнях з бігу на першість Харківської обласної ради спортивних товариств і організацій виявилась спортсменка Сніжкова К. М. Тимченко. Вона завоювала перше місце.

У новій п'ятирічці правлінням артілі намічено збільшити асигнування на культурне будівництво на селі. Ділом відповідаючи на постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про заходи по дальшому розвитку фізичної культури і спорту, колгосп намітив упорядкувати наявну спортивну базу, створити зону масового відпочинку трудящих, утримувати за рахунок культфонду і коштів на охорону праці організаторів спортивно-виховної роботи.

У Сніжкові є сільський історичний музей. Тут представлено близько 100 експонатів — діаграми, картини, фотографії, які розповідають про історію села з часів його заснування і до наших днів. У «Книзі відгуків і побажань» десятки записів. Вони свідчать про великий інтерес колгоспників і гостей, які приїздять до цього музею.

Хлібороби артілі «Більшовик» гостинно приймали в себе делегації братніх країн — Чехословаччини і Болгарії, Німецької Демократичної Республіки і Польщі. Ось один із відгуків: «Я вдячний трудівникам колгоспу «Більшовик», які дали мені можливість відвідати їх господарство. Повинен сказати, що результати колективного обробітку землі у вашому колгоспі перевершили всі мої сподівання. Наслідки праці надзвичайно хороші і для мене повчальні. Антоні Странек, Чехословаччина».

Первинна партійна організація артілі, яка складається з 59 комуністів (1966 рік), неустанно бореться за втілення в життя рішень партії і уряду по дальшому поліпшенню матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. У центрі уваги партійної організації рішення XXIII з'їзду КПРС та постанова 9-ї сесії Верховної Ради УРСР «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню благоустрою міст, селищ і сіл Української РСР». Комуністи села ширять серед членів артілі соціалістичне змагання за достойну зустріч 50-х роковин Великого Жовтня, який відкрив шлях до щасливого та заможного життя. Активним помічником парторганізації є комсомольська організація, що налічує 69 членів ВЛКСМ.

Велику роботу на селі провадить сільська Рада, при якій створено 5 постійно діючих комісій. Депутати допомагають у поліпшенні господарської діяльності

сільгоспартілі, дбають про благоустрій населеного пункту. За наказом виборців впорядковано шляхи, прокладено нову дорогу із Сніжкова до Благодатного.

Рік у рік стають все тіснішими зв'язки трудівників Сніжкова з шефами — робітниками, інженерно-технічними працівниками і службовцями Харківського заводу важкого машинобудування ім. Леніна, знаменуючи неухильне зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства. Колектив підприємства подає всебічну допомогу колгоспам у розвитку їх громадського господарства, у втілення в життя рішень березневого Пленуму ЦК КПРС і квітневого Пленуму ЦК КП України (1965 року), XXIII з'їзду КПРС, спрямованих на дальше піднесення сільськогосподарського виробництва.

Сніжків зростає з кожним роком. У новій п'ятирічці (1966—1970 рр.) село докорінно змінить свій зовнішній вигляд. На початку 1967 року розпочнеться забудова нового Сніжкова. Адміністративно-культурний центр залишиться на тому ж місці, що й тепер. Тут намічено спорудити Палац культури, торговий центр, адміністративний будинок, гуртожиток. Вулиці села освітлюватимуться електрикою, центральні магістралі буде вкрито асфальтобетоном. У селі буде водопровід, а в центральній його частині та у будинках культурно-побутового призначення — централізована теплофікація, газ. Сніжківці люблять своє село і не пошкодують сил для дальшого його розквіту.

В. І. БЕРЕЖНОВА, М. С. ЖИЛА, Є. М. НОВИКОВА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВАЛКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАРА́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 467 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Війтенки, Гринців Ріг, Коверівка, Мізяки, Рогівка і Тетющине.

На території сільради розташований колгосп «Перше Травня», який має 2853 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 120 місць, бібліотека.

Баранове виникло в середині XVIII століття. У 1905 році тут відбулося повстання селян. У період Великої Вітчизняної війни в районі с. Війтенків точилися жорстокі бої партизанів з фашистськими загарбниками. В одному з боїв було знищено гітлерівський загін. Карателі жорстоко помстилися за це. Вони розстріляли 28 чоловік на очах односельчан, понад 100 чоловік вивезли в Німеччину на каторгу. Серед них Л. Р. Сопільник. Вона була в'язнем концентраційного табору Освєнцім. На Нюрнберзькому процесі виступала свідком обвинувачення.

БЛАГОДА́ТНЕ (стара назва—Кирияківщина) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 406 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Корсунове, Крута Балка, Ландишеве, Новоселівка, Олександрівка і Серпневе.

Колгосп «Дружба», розташований на території сільради, має 2613 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво. На території сільради знаходиться садівничий радгосп ім. 1 серпня. Площа саду становить 1200 га.

У Благодатному є восьмирічна школа, клуб на 130 місць, бібліотека.

Село засноване у 1918 році. У період тимчасової фашистської окупації німецькі загарбники спалили господарські приміщення колгоспу і 70 проц. житлових будинків. За післявоєнні роки повністю відбудоване.

ВИСОКОПІ́ЛЛЯ (до 1907 року — Хмельове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 3677 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вовче, Гайворонське і Гвоздьове.

На території сільради розташований колгосп «Рассвет», який має 2466 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня і восьмирічна школи, клуб на 150 місць, бібліотека. Діє лікарня.

Високопілля засноване у 70-х роках XVII століття з невеликого козацького поселення. У 1902 році, коли селянські заворушення охопили майже весь Валківський повіт, повстали і селяни Хмельового. Вони брали участь у розгромі поміщицького маєтку і цукрового заводу в Новоіванівці. За роки тимчасової окупації гітлерівці спалили село. Після війни повністю відбудоване.

ГО́НТІВ ЯР — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 671 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Водопій, Іллюхівка, Корсунівка, Круглик, Кузьмівка, Обрізанівка і Старі Валки.

Колгосп «Шлях Леніна», розташований на території сільради, має 3079 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Це одне з передових господарств у районі. Врожайність зернових становить по 23 цнт з гектара.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 120 місць, бібліотека.

Гонтів Яр заснований у другій половині XVIII століття. Навесні 1902 року тут було селянське заворушення, жителі брали участь у розгромі поміщицьких маєтків Задонської і Яхонтова. В 1921 році виникла перша сільськогосподарська артіль «Об'єднаний труд», на базі якої у 1929 році організовано колгосп «Шлях Леніна». У роки Великої Вітчизняної війни через Гонтів Яр проходила лінія фронту. В результаті запеклих боїв село зазнало великих руйнувань. Після війни повністю відбудоване.

ЗАМІСЬКЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 632 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бугаївка, Бурякове, Корнієнкове, Косенкове, Мала Кадигробівка, Перепелицівка, Рудий Байрак, Тупицівка і Щербинівка.

На території сільради знаходиться колгосп «Зоря комунізму», який має 3830 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Врожайність зернових становить 21 цнт з гектара.

Поблизу села знайдено поклади торфу. В Заміському — восьмирічна школа, клуб на 200 місць, бібліотека.

У селі народилися І. Ф. Войтенко — Герой Радянського Союзу та М. О. Буряк — Герой Соціалістичної Праці.

КОБЗАРІ́ВКА (стара назва — Брагівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 263 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Данильчин Кут, Довжик, Зайцівка, Катричівка, Козаченківка, Литвинівка, Піски, Шийки і Яблунівка.

Колгосп «Родина», розташований на території сільради, має 3613 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 240 місць, бібліотека.

КОВ'ЯГИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 4675 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Журавлі, Розсохівка, Трохимівка і Халимонівка.

Бригадир тракторної бригади Герой Соціалістичної праці Є. І. Пентюх проводить бесіду з членами бригади.

На території сільради розташований колгосп ім. Леніна, який має 3753 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Є молочний завод, комбінат хлібопродуктів, майстерні по ремонту сільгосптехніки Валківського райоб'єднання «Сільгосптехніки».

Село на першому місці в районі по забудові та благоустрою. Збудовано 6 двоповерхових будинків, за післявоєнний період побудовано 645 будинків колгоспників, робітників і службовців. По електрифікації Ков'яги також займають одне з перших місць. Мережа електросітки становить 46 км. Є середня і восьмирічна школи, клуб на 240 місць, бібліотека, книжковий магазин. У 1966 році відкрито двоповерхову лікарню; працюють 2 дитячі садки. Діє аптека, ветеринарна лікарня. Закладено парк і сквери площею понад 5 гектарів.

У селі народилися Герої Соціалістичної Праці механізатори Д. П. Ваган та Є. І. Пентюх.

КОСТІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 953 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гузівка, Колодівка, Пожарне і Рубанівка.

Колгосп ім. Горького, розташований на території сільради, має 2172 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

З навчальних і культурних закладів у селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У Костеві народився і жив до 1912 року український письменник Г. М. Коцюба (1892—1939).

На початку XX століття у Костеві відбувся виступ селян. Вони розгромили поміщицький маєток Корсуна, інвентар і худобу поділили між собою. Виступ було придушено, а керівники його жорстоко покарані: після катувань нагаями їх засудили на різні строки ув'язнення.

МАНЧЕНКИ (до 1957 року — село) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 24 км від районного центру і за 3 км від залізничного роз'їзду Майський. Населення — 6600 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Барчани, Гурине, Мищенки, Нестеренки, Санджари, Спартаси, Травневе, Ударне та Ярощі.

На території селищної Ради розташований колгосп ім. Ілліча, який має 2512 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Діють цегельний завод, тепличний комбінат, млин, маслоробня.

У селищі є восьмирічна та початкова школи, бібліотека, клуб. Відкрито побутову майстерню.

У XVII столітті на території сучасного селища виникло кілька хуторів, які пізніше злилися і утворили село Манченки. Під час німецько-фашистської окупації в Манченках діяла підпільна комсомольська група «Іскра», керівником якої був Д. С. Ридванський.

МЕЛЬНИКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Власівка. Населення — 630 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишневе, Михайлівка, Різдвяне, Скельки і Суха Балка.

Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, розташований на території сільради, має 3739 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — середня школа, клуб на 200 місць, бібліотека.

Уродженець Мельникового С. М. Вільхівський — Герой Радянського Союзу.

Під час Великої Вітчизняної війни було місцем запеклих боїв. Із 230 дворів 178 повністю зруйновано. За післявоєнні роки побудовано 185 житлових будинків, колгоспні та громадські будівлі.

МИНКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 508 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бієвське, Велика Губища, Велика Кадигробівка, Водяна Балка, Гребінники, Дмит-

ренки, Коробки, Лісконоги, Манили, Мірошники, Нестеренки, Тугаївка і Яхременки.

На території сільради розташований колгосп ім. Чапаєва, який має 3557 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Є маслоробня, олійниця, млин.

У селі працюють восьмирічна школа, 2 клуби, 2 бібліотеки. Функціонує лікарня.

У Минках народилися М. М. Онопченко — Герой Радянського Союзу та український радянський письменник В. П. Минко.

За переказами старожилів, село заснував козак Мина, який вибрав місце для оселі у невеличкій балці, що починалася від Муравського шляху. Звідси, вважають, і походить назва села. В 1902 році жителі Минківки приєдналися до повстання селян, яке охопило Валківський і Костянтиноградський повіти. У період німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група.

МІРОШНИКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Коломак. Населення — 351 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ганнівка, Каленикове, Степове і Явтухівка.

На території сільради розташований колгосп ім. Шевченка, який має 2892 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Мірошниківці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

НОВИ́Й МЕ́РЧИК — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 1618 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Добропілля, Кирасирське, Копанки, Червона Нива і Шевченківка.

Колгосп ім. Димитрова, розташований на території сільради, має 2240 га сільськогосподарських угідь. Господарство — зернового напряму. Вирощуються також технічні культури.

У Новому Мерчику є восьмирічна і початкова школи, клуб на 180 місць, бібліотека.

Свою назву село одержало від річки Мерчик, яка протікає поблизу.

ОГУЛЬЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Огульці. Населення — 2793 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Городище.

Огульцівський колгосп ім. Калініна має 3141 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня і початкова школи, клуб на 270 місць, бібліотека, історико-краєзнавчий музей. Функціонують аптека і лікарня.

В Огульцях народився А. І. Холод — Герой Радянського Союзу.

Село засноване на початку XVIII століття. У документах за 1708 та 1717 роки уже згадується Угульчанська сотня. Розташоване у місцевості, де Курська височина утворює кут (російське — угол), звідси й походить назва Угольці, згодом — Огульці. У 1905 році під час селянських заворушень, що охопили весь повіт, жителі Огульців брали участь у розгромі поміщицьких маєтків Духовського та графа Святополка-Мирського. Навесні 1918 року біля станції Огульці в бою з німецько-австрійськими окупантами був оточений загін Г. Чудновського. Невелика група червоногвардійців на чолі з командиром билась до останнього подиху, але ворогові не здалась. У період тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці зруйнували три чверті села, вивезли на каторгу в Німеччину 250 юнаків і дівчат. Після війни Огульці відбудовано.

Біля села є кургани та знайдено рештки поселення скіфських часів (V—III століття до н. е.). Дві кам'яні баби свідчать про тривале перебування тут кочівників (X—XI століття н. е.).

ПЕРЕКІ́П — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Ков'яги. Населення — 1702 чоловіки. Сільраді підпорядковане с. Крашаничине.

Колгосп «Ленінська Іскра», розташований на території сільради, має 3590 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Перекопі є восьмирічна школа, клуб на 230 місць, бібліотека. Виходить багатотиражна газета «Шлях до комунізму».

Село засноване близько 1675 року як укріплення від татарських наскоків на місці земляного валу колишнього оборонного рубежу. Через село проходив Муравський шлях, яким татари, звичайно, вторгалися в російські землі, тому воно часто зазнавало спустошень. У 1902 році жителі Перекопа брали участь у повстанні проти поміщика — власника цукрового заводу в с. Новоіванівці. Виступ був придушений військами, 50 учасників — ув'язнено. В період тимчасової німецько-фашистської окупації загарбники відправили на каторгу в Німеччину 200 чоловік молоді, спалили 200 дворів колгоспників. Після війни в селі побудовано 235 житлових будинків і громадські приміщення.

РІЗУНЕ́НКОВЕ (стара назва — Гайдалемівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Коломак. Населення — 596 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вдовичине, Гришкове, Гуртовівка, Крамарівка, Куцівка і Прядківка.

Колгосп ім. Фрунзе, розташований на території сільради, має 2737 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі — восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека.

Уродженець Різуненкового С. Т. Крамар — Герой Радянського Союзу.

Різуненкове засноване у XVIII столітті.

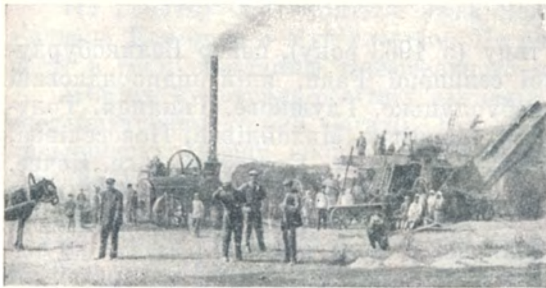
СИДО́РЕНКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 24 км від залізничної станції Коломак. Населення 638 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дегтярка, Дубина, Завгороднє, Майдан, Мозолівка, Очеретове, Рідкодуб, Сивокозове, Соснівка, Сторожків і Шелудькове.

Розташований на території сільради колгосп «Заповіт Ілліча» має 3632 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В артілі трудяться Герої Соціалістичної Праці Г. А. Пастушенко, І. А. Сторожко, М. Я. Шевченко.

У Сидоренковому є восьмирічна школа, клуб на 330 місць, бібліотека.

СТАРИ́Й МЕ́РЧИК — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Мерчик. Населення — 4400 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Газове, Золочівське, Мічурінське та Привокзальне.

На території селища знаходиться центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2823 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На току артілі «Жовтень». Старий Мерчик. 1927 р.

У селищі — меблькова фабрика, цегельний завод, ветеринарно-зоотехнічний технікум, лісництво. Є початкова і восьмирічна школи, клуб на 200 місць, кінотеатр, історико-краєзнавчий музей. Виходить багатотиражна газета «Вперед».

Старий Мерчик заснований у 60-х роках XVII століття. У травні 1906 року відбувся страйк у поміщицькій економії та на паркетній фабриці, у якому брали участь понад 400 чоловік. Під час обшуку поліція виявила прокламацію «Чому бунтують робітники і селяни?», випущену Харківським комітетом РСДРП. Організатори й активні учасники виступу були арештовані. На репресії біднота відповіла підпалом поміщицького маєтку.

Ще на початку XX століття в селі зберігалися 4 кам'яні баби, рештки від перебування тут кочівників.

ЧЕРЕ́МУШНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Огульці. Населення — 1092 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бужилівка і Паньківка.

На території сільради розташований колгосп «Червона нива», який має 3308 га сільськогосподарських угідь. Господарство — зернового напряму. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 230 місць, бібліотека.

Черемушна заснована у XVII столітті. В роки Великої Вітчизняної війни тут відбувалися запеклі бої, в результаті яких 75 проц. села зруйновано. Після війни село повністю відбудоване.

Біля села збереглися кургани пізньої бронзи та ранньоскіфського часу (I половина I тисячоліття до н. е.), а також поселення скіфського часу.

ША́РІВКА — село, центр Великолихівської сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Огульці. Населення — 347 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бурівка, Буцьківка, Велика Лихівка, Золочівське, Пасічне, Петренкове, Свинарі, Семківка, Хворостове, Цибульники, Шевченкове і Шлях.

Колгосп ім. Комінтерну, розташований на території сільради, має 3773 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Хоровий колектив Великої Лихівки був учасником обласного огляду, присвяченого 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка.

У Шарівці народилися Й. І. Буцький та І. М. Дзюба — Герої Радянського Союзу.

ШЛЯХОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Коломак. Населення — 243 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Андрусівка, Бондарівка, Бровкове, Дмитрівка, Дорофіївка, Кисівка, Латишівка, Логвинівка, Миколаївка і Сургаївка.

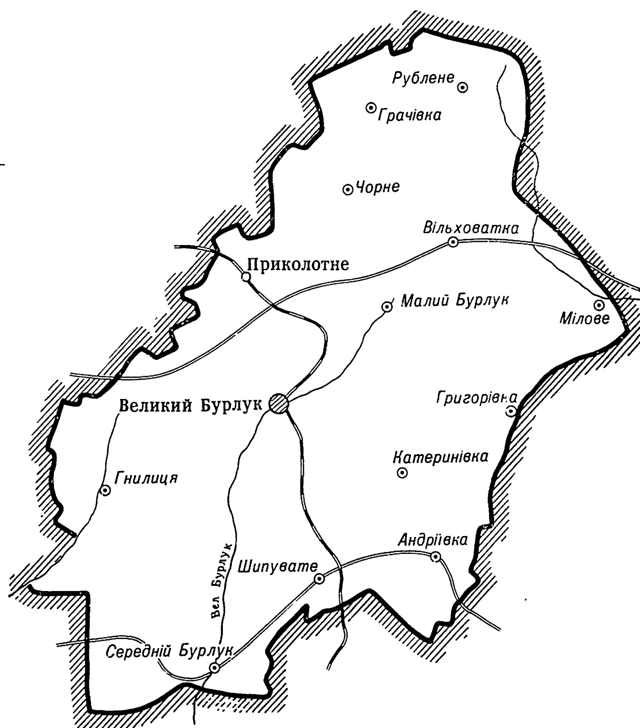
Розташований на території сільради колгосп «Радянська Україна» має 2049 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В артілі трудяться Герої Соціалістичної Праці М. М. Євтушенко, П. Є. Кись, Г. А. Маслій, П. М. Сторожко та Н. М. Титар.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село виникло у XVII столітті. В період тимчасової фашистської окупації гітлерівці спалили село. Після війни повністю відбудоване. У боротьбі з німецькими загарбниками відзначився житель села О. М. Чабан. Він навічно занесений до списків особового складу військової частини, його ім'ям названа шляхівська восьмирічна школа.

ВЕЛИКОБУРЛУЦЬКИЙ РАЙОН

ВЕЛИ́КИЙ БУРЛУ́К

Великий Бурлук — селище міського типу (з 1963 року), центр Великобурлуцького району і Великобурлуцької селищної Ради, якій підпорядковані населені пункти Вадбольське, Великобурлуцьке, Глушкове, Гнилиця, Голубівка, Жуків Яр, Лебедівка, Малахове, Манцівка, Михайлівка, Новоселівка, Підсереднє, Плоске, Пролетарка, Сірий Яр, Сіроярське, Старохутірське, Яєчне. До 1923 року Великий Бурлук належав до Вовчанського повіту, а з 1923 року став центром Великобурлуцького району. Селище розташоване на річці Великому Бурлуку (басейн Дону), за 3 км від залізничної станції Бурлук і за 108 км від Харкова. З багатьма районами області, а також м. Харковом селище має автобусне сполучення. Крім того, з Харковом — авіазв'язок. Чисельність населення — 9,5 тис. чоловік.

Перші згадки про Великий Бурлук припадають на 70—80-і рр. XVII століття. Село виникло як укріплений пункт для захисту південних кордонів Російської держави від нападу татар. У 1680 році значна частина земель навколо слободи стала власністю полковника Харківського полку Є. Г. Донця. В 1698 році Великий Бурлук був зруйнований татарами. У 1699—1700 рр. село було відбудоване. Воно тоді входило до складу Ізюмського слобідського полку.

Жителі Великого Бурлука брали участь у Північній війні — проти шведських загарбників, зокрема в боях під Ерестфером в 1701 році [1].

Переважну частину жителів Великого Бурлука становили козаки, українські та російські селяни, які тікали від кріпосної неволі. Після ліквідації полкового устрою значна частина козаків і селян була закріпачена.

Основним заняттям населення було землеробство. Тут вирощували пшеницю, жито, гречку, з другої половини XVIII століття — картоплю, а також займалися городництвом і баштанництвом. Розвинуті були скотарство і бджільництво, а також деякі ремесла, зокрема гончарне. На річці Великому Бурлуку було побудовано водяний млин, а на початку XIX століття — винокурний завод, продуктивність

[1] П. Головинский. Слободские казачьи полки. СПб, 1864, стор. 137.

якого 7200 відер алкогольних напоїв на рік [1]. Щороку у селі відбувалось чотири ярмарки [2].

Вигідне географічне положення, розвиток ремесла і промислів сприяли швидкому зростанню села. Якщо в 1750 році у Великому Бурлуку налічувалося 1760 жителів, то в 1850 році — 4237 чоловік [3].

Важким було життя трудівників-селян за умов самодержавно-кріпосницького ладу. Неврожай, голод, епідемічні хвороби були постійними супутниками життя селян. У 1822 році загинули посіви ярих, люди голодували. Неврожайним був і 1832 рік. В 1830 році спалахнула епідемія холери, від якої загинуло 30 чоловік, в 1847 році — 40, а у 1848 році — ще понад 160. У 1849 році від цинги померло понад 70 чоловік [4].

Не поліпшилося становище селян і після реформи 1861 року. Всі кращі землі належали поміщикам і куркулям. Лише у володіннях землевласниці Задонської було 34 тис. десятин землі. Селяни змушені були орендувати землі у Задонських, Вадбольських, Ребіндера та інших поміщиків на кабальних умовах. Нестатки примушували їх найматися на важку роботу в економії поміщиків або йти на заробітки до Харкова чи на Донбас, часто назавжди залишаючи рідне село. Ось яка доля спіткала селянина А. Сковороду. Великобурлуцький старшина куркуль І. Лелюк, купивши за безцінь невелику ділянку землі у А. Сковороди, який остаточно розорився, ще й вчинив наругу над гідністю цього селянина. Куркуль вигнав Сковороду з оселі на шлях, глузливо примовляючи: «Ну, Андрію, дарую тобі увесь цей шлях, аж до Вовчої. Оце тепер твій наділ» [5].

У другій половині XIX століття у Великому Бурлуку, крім винокурні, діяли ще селітроварня, кінний та вівчарський заводи [6].

На початку XX століття через Великий Бурлук прокладено залізницю, що з'єднала Бєлгород з Куп'янськом. Це сприяло пожвавленню господарської діяльності в селі, зростанню торговельного обороту на ярмарках.

Ніяких культурно-освітніх закладів у Великому Бурлуку не було. Газети передплачували тільки багатії. Більшість селян у дореволюційні часи була неписьменною. Першу школу у селі відкрито в 1864 році. Але навчалися в ній в основному діти заможних селян.

У роки першої російської революції у Великому Бурлуку набирає широких розмірів селянський рух. У середині листопада 1905 року селяни розгромили кілька маєтків найбільш ненависних їм поміщиків. 27 листопада 1905 року вони захопили і поділили між собою близько 100 тис. пудів хліба [7]. Цей виступ був жорстоко придушений. Кількох його учасників було вбито, багатьох поранено. Виступи великобурлучан відбулися також в 1906 і 1907 роках.

Трудівники села радо вітали падіння кривавої династії Романових. З нагоди перемоги Лютневої революції у Великому Бурлуку відбулася багатолюдна демонстрація. Люди вийшли на вулицю святково одягнені, з червоними прапорами, співали революційних пісень. Але й після буржуазно-демократичної революції становище трудівників села не поліпшилося. Тимчасовий уряд всіляко відтягував розв'язання земельного питання. Селяни не мирилися з цим, розгортали боротьбу проти поміщиків. Одним з проявів була масова відмова селян сплачувати орендну плату.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі утворили у Великому Бурлуку перший орган народної влади — революційний комітет.

---

[1] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 638, оп. 1, спр. 33, арк. 16.

[2] Там же, арк. 21.

[3] Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 4, X., 1857, стор. 309.

[4] Там же, стор. 315.

[5] Газ. «Прапор колгоспника» (орган Великобурлуцького РК і РВК), 7 листопада 1934 р.

[6] Памятная книжка Харьковской губернии на 1867 г.

[7] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов в двух томах, т. 2, ч. 1, К., 1955, стор. 705.

Організатори комуни ім. Петровського.

Його було обрано 8 січня 1918 року на багатолюдному мітингу. Головою революційного комітету став І. П. Застьола, а членами — селяни-бідняки: В. К. Єфременко, М. П. Скидан та інші. Ревком звернувся до трудівників-селян з відозвою, в якій закликав їх не допускати знищення майна, що належало поміщикам. Відозва закінчувалася словами: «Геть поміщиків! Геть їх ставлеників! Хай живе народна влада! Нехай те добро, яке нажито нашою спиною, не грабується чорними воронами. Товариші! Ми взяли маєтки й поставили довірених від народу керувати ними, ми ухвалили, щоб нічого не було взято без волі народу». Ревком організовував селян на боротьбу проти куркулів, які намагалися саботувати заходи Радянської влади, домігся вилучення зброї в антирадянських елементів.

Під керівництвом ревкому в селі було розгорнуто роботу по розподілу землі серед селян: складено породинні списки, визначено середню кількість землі на кожного їдця. Для охорони громадського майна були призначені народні контролери.

В умовах жорстокої класової боротьби трудівники села переходили до мирного будівництва. На початку 1918 року вороги Радянської влади живим закопали в землю члена ревкому М. П. Скидана, вбили радянського активіста Д. Д. Ракшу, вчинили замах на народного контролера Я. К. Єфременка.

У квітні 1918 року Великий Бурлук було окуповано військами німецьких імперіалістів та Центральної ради, що запродала Україну. На території Великобурлуцької волості відбулися запеклі бої радянських військ проти окупантів.

Радянську владу у Великому Бурлуку було відновлено в листопаді 1918 року. В лютому 1919 року Вовчанський повітовий комітет партії затвердив рішення про створення в селі партійного осередку. Він налічував 17 чоловік[1].

У червні 1919 року село захопили денікінці. Окупувавши його, вони вчинили жорстоку розправу над народним контролером Д. Т. Долею. В грудні цього ж року Великий Бурлук було визволено від денікінців. Комуністи села, радянські активісти почали рішучу боротьбу проти внутрішніх ворогів. У селі було організовано збройний загін, який боровся проти бандитів.

На початку 20-х років у Великому Бурлуку створено кілька колективних господарств. Одним із перших таких господарств у селі була комуна ім. Петровського, яку організували наймит І. В. Зелінський, колишній партизан Ф. Кіршов, селяни-бідняки К. Рубан, О. Попирайко, О. Пшенник та інші. В комуні спочатку працювало 63 чол. Дружно й сумлінно трудилися комунари. На конкурсі сільськогосподарських об'єднань у 1924 році в Куп'янському окрузі комуна за своєчасний і старанний обробіток землі, зразковий догляд за садом та за організацію плодового розсадника нагороджена грошовою премією. У Великому Бурлуку в 1922 році засновано сільськогосподарську артіль «Труд», а в 1924 році — комуну «Вільна праця». У травні 1926 року тут організовано перше машинно-тракторне товариство.

[1] Харківський облпартархів, ф. 374, оп. 1, спр. 5, арк. 67.

У 1925—1926 рр. до комуни ім. Петровського вступило багато бідняків і середняків. У цей час її земельний фонд становив понад 1000 га, а на кінець 1930 року — досяг 5300 га. Господарство мало 170 коней, 40 пар волів, 220 корів тощо. Комуна з кожним роком економічно міцніла. Силами її трудівників було споруджено нові тваринницькі приміщення, а також млин, олійницю, клуб. Про діяльність великобурлуцьких комунарів стало відомо далеко за межами району. Сюди приїздили за досвідом з багатьох сіл Харківщини. Президія Куп'янського окрвиконкому в спеціальній постанові від 1 березня 1930 року оголосила комуну зразковою і відзначила багатьох членів комуни, які своєю наполегливою працею подавали приклад селянам і вказували шлях до соціалістичного господарювання [1].

Делегати від Великобурлуцького району на II обласному з'їзді Рад. 1935 р.

Велику роль у переході селян на шлях колективного господарювання відіграла створена у квітні 1929 року Великобурлуцька МТС, про яку газета «Комуніст» писала: «Розгортає свою роботу Бурлуцька кооперативна машинно-тракторна станція. Глитай відразу ж побачив, що станція — його ворог. Вона об'єднує бідняцькі господарства, через що глитай втрачає грунт, щоб визискувати бідняків» [2].

У МТС налічувалося 54 трактори, багато причіпних знарядь. Лише за перший весняний сезон 1929 року машинно-тракторна станція обробила близько 3 тис. га земель у колективних та індивідуальних господарствах. Оранка одного гектара коштувала 6 крб. 50 коп., а сівба — 2 крб., тоді як куркулі за оранку землі їх знаряддям брали з селян 12—15 крб., а за сівбу — 4—5 карбованців.

Зачинателями колгоспного руху в селі були комуністи Д. М. Богдан, М. О. Герасимов, С. І. Кривуля. Велике значення для успішного проведення колективізації мала діяльність місцевого комнезаму, головою якого на початку 30-х рр. був активіст бідняцько-середняцької частини жителів села І. В. Щербак. Справами колективізації в селі, діяльністю молодих сільгоспартілей часто цікавився секретар ЦК КП(б)У та секретар Харківського обкому П. П. Постишев, який відвідав Великий Бурлук у лютому 1934 року. Протягом двох днів він знайомився з станом артільних господарств, їх підготовкою до весняної сівби, дав ряд цінних порад. Разом з П. П. Постишевим у селі побувала бригада політосвітніх працівників і спеціалістів, яка провела в колгоспах району значну масово-політичну роботу, а спеціалісти-механіки допомогли Великобурлуцькій МТС краще підготувати техніку до наступних робіт.

З кожним роком зростали й міцніли колгоспи. Так, у 1934 році трудівники артілі «Нове життя» одержали по 25 цнт зернових і по 300 цнт цукрових буряків з гектара. У 1939 році бригада цієї артілі (бригадир А. Ф. Келеберда) виростила по 20 цнт проса і по 17,8 цнт соняшнику з га. За досягнуті успіхи вона була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У 1935 році ланкова радгоспу, що розташований на території Великобурлуцької сільради, М. С. Удод за одер-

[1] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки. Збірник документів та матеріалів. Х., 1959, стор. 356.
[2] Газ. «Комуніст», 24 березня 1929 р.

жання високого врожаю цукрових буряків — 500 цнт з га — нагороджена орденом Леніна. Марія Удод — одна з перших п'ятисотенниць на Україні. По 400—450 цнт коренів з га одержували в довоєнні роки ланкові бурлуцьких колгоспів Є. О. Дерев'янко, Г. І. Ларіонова, Г. В. Псюрник.

З розвитком колгоспного виробництва у Великому Бурлуку було створено кілька підприємств по переробці сільськогосподарської сировини, а також підприємства побутового обслуговування трудящих. У 1936 році збудовано електричну станцію потужністю 25 кіловат, яка дала енергію для освітлення і задоволення деяких виробничих потреб.

У Великому Бурлуку за роки Радянської влади відбулися і значні зміни в культурному житті, побуті, галузі охорони здоров'я. До 10-х роковин Великого Жовтня у селі було ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Провадилась велика робота по здійсненню загальної семирічної освіти. На початку 1930 року у селі було відкрито дві нові школи, в яких працювали висококваліфіковані педагоги.

Значно розширилась мережа культурно-освітніх закладів. Тут працювали клуб, бібліотека, червоні кутки. У 1930 році почав діяти радіовузол на 500 абонентів, а з 1931 року виходить районна газета «Прапор колгоспника».

В центрі Великого Бурлука виросли нові громадські будівлі: телефонна станція, книгарня, універмаг, житлові будинки.

Медичну допомогу трудівникам надавали кваліфіковані лікарі, які працювали у поліклініці. Тут були зуболікарський кабінет, дитяча консультація, з 1927 року почав діяти протитуберкульозний диспансер.

У перші ж місяці Великої Вітчизняної війни багато жителів Великого Бурлука пішли в ряди Червоної Армії, щоб із зброєю в руках захистити Вітчизну від фашистського поневолення.

На початку червня 1942 року лінія фронту наблизилася до Великого Бурлука і фашистські загарбники піддали село варварському бомбардуванню, скинувши сотні авіабомб. Було вбито і поранено понад 50 мирних жителів. 14 червня німецько-фашистські варвари захопили Великий Бурлук. Але трудівники села не мирилися з фашистським поневоленням. Тут під керівництвом комуністів було утворено кілька партизанських груп. Діяла в селі і підпільна комсомольська організація, яку створила О. М. Руденко. До її складу входили М. С. Бичко, Н. В. Величко, Г. Н. Земляна, Д. М. Кобзарьов, Л. Ю. Марченко, М. Л. Шапка, М. О. Шпиль. Народні месники проводили масово-політичну роботу серед населення, читали селянам радянські газети, які одержували з інших підпільних організацій, писали і поширювали антифашистські листівки. Комсомольці-підпільники закликали населення не виконувати наказів окупантів, визволили 46 військовополонених [1]. Підпільну роботу в селі провадила також вчителька Г. Пархоменко, яка після закінчення спеціальної школи у Москві була доставлена радянським літаком в тил ворога [2].

В період окупації шестидесятилітній колгоспник В. В. Корнійчук з дружиною Г. А. Корнійчук переховували тяжко пораненого радянського танкіста В. З. Лонату. На допомогу хороброму воїну, що потрапив у біду, прийшли й інші мешканці села.

На початку лютого 1943 року, коли радянські війська розгорнули наступ на південно-західному напрямі, відбулися запеклі бої за Великий Бурлук. Частини 303-ї стрілецької дивізії, якою командував полковник К. С. Федоровський, 3 лютого визволили більшу частину села. Тільки північна околиця лишалася ще в руках ворога, яку фашисти дуже укріпили. Звідси можна було спостерігати майже за всією місцевістю Великого Бурлука, а також контролювати залізницю в напрямі

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 34, спр. 2, арк. 30—31.

[2] В. Милюха, В. Мисниченко, А. Шаповал. Шаги в бессмертие. Х., 1964, стор. 45—49.

до станції Приколотне. Кілька днів за цю висоту йшли запеклі бої, в яких загинуло багато радянських бійців і командирів. Жителі Великого Бурлука свято бережуть пам'ять про своїх визволителів. Братська могила в центрі селища старанно доглядається. У дні урочистих свят трудівники приходять сюди, щоб вшанувати тих, хто віддав своє життя за світле майбутнє радянського народу.

За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни багато воїнів — уродженців села — відзначені урядовими нагородами. Підполковник І. О. Келеберда за вміле командування бойовим підрозділом під час форсування Дніпра у 1943 році удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Це високе звання присвоєне також уродженцю Великого Бурлука генерал-майору Ф. В. Чайці за успішне виконання операції по форсуванню річки Одер та успішне просування на підступах до Берліна.

Уродженець с. Великого Бурлука Герой Радянського Союзу Ф. В. Чайка.

Фашистські окупанти завдали селу великої шкоди. Вони спалили і зруйнували 180 будинків. Збитки, завдані тільки Великобурлуцькій МТС, становили 13,5 млн. крб. Цілком зруйновано було школи. Після визволення села районна газета «Прапор колгоспника» писала: «До війни Великий Бурлук був красивим районним центром. Посеред села розкинувся густий зелений парк. Обабіч його вишикувалися будинки громадських організацій. Збудовано було нове двоповерхове приміщення середньої школи, двоповерховий житловий будинок. Був у селі клуб, кінотеатр, бібліотека, універмаг. Тепер нічого цього нема... Знищено парк, спалені школа, кінотеатр, будинки громадських організацій. Багато колгоспників лишилося без хат»[1].

У таких умовах трудівники села почали відбудовувати господарство. Уже в лютому 1943 року під керівництвом партійної організації почалась робота в колгоспах Великого Бурлука. В артілях відбувалися збори колгоспників, на яких вони брали зобов'язання працювати наполегливо, докладати всіх зусиль, щоб відбудувати господарство. Особливо слід відзначити старанну працю по ремонту сільськогосподарського реманенту колгоспника артілі ім. Димитрова — К. О. Мулика. Хоч йому було 70 років, він трудився, не покладаючи рук. 72-річний колгоспник сільгоспартілі ім. Комінтерну І. П. Доля був прикладом у роботі для будівельників, які споруджували тваринницькі приміщення. Завдяки старанній праці всіх хліборобів артілей, колгоспні поля були засіяні в строк. З нагоди 25-х роковин Червоної Армії трудівники села організували збір коштів на побудову танкової колони «За Радянську Україну». Вони подали також допомогу військовому госпіталю, брали участь у відбудові залізниці Куп'янськ — Бєлгород тощо.

У 1946 році господарства сільгоспартілей були відбудовані повністю. А вже в наступному році вирощено високий урожай. В 1947 році 16 кращих буряководів колгоспу ім. Димитрова були нагороджені орденами і медалями за одержання по 350 цнт цукрових буряків з кожного гектара.

У Великому Бурлуку в 1952 році проведено укрупнення колгоспів. Замість 11 артілей, що існували раніше, створено чотири сільгоспартілі. Після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) колгоспи були зміцнені кваліфікованими кадрами спеціалістів сільського господарства. З Харкова на постійну роботу в МТС і колгоспи села перейшли чотири інженери, ветлікар, зоотехнік. Значну допомогу артілям і Великобурлуцькій МТС подавали підприємства Харкова. Робітники тракторо-

[1] Газ. «Прапор колгоспника», 7 листопада 1943 р.

складального заводу у 1955 і на початку 1956 року допомогли колгоспникам артілі «Шлях Леніна» збудувати силосні ями і траншеї, забезпечили МТС потрібними запчастинами та інструментом.

У 1958 році після прийняття закону «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій» артіль ім. Димитрова придбала у Великобурлуцькій МТС техніки на 350 тис. крб. (за старим масштабом цін), сільгоспартілі «Шлях Леніна» та ім. Леніна — майже на 320 тис. крб. кожна, «Україна» — на 323 тис. крб. Сільськогосподарські артілі Великого Бурлука придбали 43 трактори, 19 зернових комбайнів, 39 сівалок і багато інших машин та знарядь.

На базі Великобурлуцької МТС було створено районне об'єднання «Сільгосптехніки», яке здійснює продаж сільськогосподарської техніки, запасних частин та інших матеріально-технічних засобів, мінеральних добрив, організацію ремонту і використання машин у сільськогосподарському виробництві.

Механізатори районного об'єднання «Сільгосптехніки» з перших днів реорганізації розгорнули змагання за високі показники у роботі, щоб створити трудівникам села всі умови для дальшого піднесення артільних господарств. Свої зобов'язання вони підкріплюють конкретними ділами. Бригада моторного цеху (бригадир Г. Н. Немченко) за високі виробничі показники першою в районі була удостоєна у 1962 році звання колективу комуністичної праці. Ця бригада систематично виконує виробничі завдання на 150—170 проц., домагається відмінних показників на ремонті тракторних і комбайнових двигунів.

За роки семирічки колгоспи селища домоглися деяких досягнень в економічному зміцненні громадського господарства. Колгосп «Україна», наприклад, збудував нові корівники, свинарники, шість приміщень для телят, цегельний завод, який щорічно виробляє понад 500 тис. штук цегли, а також інші виробничі будівлі. Артіль поповнилася новою технікою. У 1964 році вона налічувала 19 тракторів, 4 комбайни, 10 автомашин.

Новий п'ятирічний план на 1966—1970 рр. розкриває перед трудівниками сільгоспартілі перспективи дальшого розвитку всіх галузей господарства. У найближчі 2—3 роки всі виробничі процеси в рільництві та тваринництві будуть повністю механізовані та електрифіковані. Вже тепер на багатьох ділянках виробництва в артілі використовується електроенергія. Тільки в 1965 році на виробничі потреби витрачено понад 143 тис. квт.-годин, а в 1966 році — понад 220 квт.-годин електроенергії.

Тільки завдяки широкому використанню машин колгосп «Україна» з кожним роком підвищує врожайність всіх сільськогосподарських культур, підносить продуктивність громадського тваринництва, збільшує прибутки, грошову оплату праці колгоспникам.

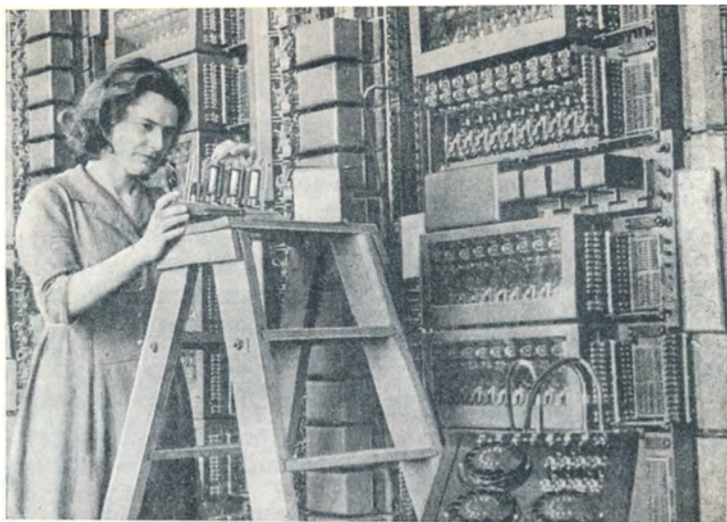
В 1964 році хлібороби колгоспу виростили по 27,3 цнт озимої пшениці, по 28,8 цнт жита з га. На фермах артілі в цьому ж році налічувалося 1450 голів великої рогатої худоби. Неподільний фонд колгоспу становив 877 тис. карбованців.

У сільгоспартілях селища працює багато хліборобів, які є передовиками виробництва. Далеко за межами району відомі імена майстрів високих врожаїв Великого Бурлука С. Я. Курочки, А. О. Пивоварової, Н. Д. Колісник, К. І. Сіренко.

В економічному розвитку Великого Бурлука значну роль відіграють промислові підприємства. Тут почала розвиватися, зокрема, харчова промисловість, яка працює на місцевій сільськогосподарській сировині. Кондитерські вироби, безалкогольні напої, олію, м'ясні вироби та інші продукти постачає населенню харчокомбінат. На маслосирзаводі, який оснащено найновішим устаткуванням, виробляються вершкове масло, сир, кефір, сметана, морозиво та інші молочні продукти.

Важлива роль у забезпеченні населення будівельними матеріалами належить цегельному заводові.

У 1963 році Великий Бурлук віднесено до категорій селищ міського типу. Систематичний ріст бюджетних асигнувань дає можливість рік у рік провадити значні роботи по впорядкуванню і озелененню вулиць селища, по житловому та культурному будівництву. Тільки за останні 2 роки тут споруджено двоповерховий корпус середньої школи, готель на 40 місць, побутовий комбінат, автоматичну телефонну станцію на 400 номерів, автовокзал, продовольчий магазин, перукарню, типову майстерню для райоб'єднання «Сільгосптехніки», чотири 16-квартирних житлових будинки та інші будівлі.

У залі Великобурлуцької автоматичної телефонної станції.

Значно впорядковано вулиці, площі і сквери селища, на яких посаджено понад 20 тис. декоративних та плодових дерев, багато квітів. За останні 5 років споруджено 7,4 км доріг з твердим покриттям, прокладено 5,3 км тротуарів, заасфальтовано центральну площу, яку освітлено люмінесцентними світильниками; побудовано два залізобетонні мости через річку Великий Бурлук.

У селищі ведуться роботи по спорудженню першої черги водопроводу. Уже встановлено понад 80 водорозбірних колонок на вулицях. Протяжність водопроводної лінії становить 9,6 кілометра.

Неухильно зростає добробут трудівників. Одним з показників цього є збільшення товарообороту. В 1960 році в роздрібній торгівлі було реалізовано товарів на 1,7 млн. крб., а в 1965 році — на 3,2 млн. крб. Тільки у 1965 році торговельні організації Великого Бурлука — універмаг, магазини промтоварів і культтоварів — продали 116 телевізорів, 65 пральних машин, 51 холодильник і багато інших товарів культурно-побутового призначення. На початку 1966 року кожний третій житель селища був вкладником ощадкаси.

В селищі працюють 13 шкіл, в яких здобувають освіту 1548 учнів. Їх навчають 109 вчителів. З 1950 року працює вечірня школа робітничої та сільської молоді, яка об'єднана в 1960 році з районною заочною загальноосвітньою середньою школою. В цій школі здобувають освіту без відриву від виробництва 930 юнаків і дівчат.

До послуг тих, хто вчиться і любить книгу, працюють дві бібліотеки, укомплектовані різноманітною літературою,— для дорослих і для дітей. Крім того, є ще кілька бібліотек у колгоспах і на великих підприємствах. За прикладом передових бібліотек України бібліотеки селища перейшли на нову систему обслуговування читачів — шляхом відкритого доступу до книг.

У багатьох мешканців села є власні бібліотеки. Трудящі передплачують понад 6 тис. примірників періодичних видань. У районному Будинку культури працює 10 гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 100 аматорів. Культурно-освітні заклади провадять велику роботу по комуністичному вихованню трудящих, особливо молоді.

При районному Будинку культури працює університет технічних знань. Слухачі його — робітники, колгоспники та інтелігенція. Для них читаються лекції про розвиток вітчизняного тракторобудування, перспективи створення машин нових конструкцій, оснащення найновішою технікою колгоспів і радгоспів у новій п'ятирічці та на інші теми. Лекції читають провідні спеціалісти Харківського тракторного заводу.

Серед трудівників селища великою популярністю користується хоровий гурток, яким керує місцевий композитор М. В. Улибкін. Репертуар гуртка завжди цікавий і різноманітний. Постійне місце в ньому займають пісні «Ланкова-бурлучаночка», «Мій Бурлук» на слова і музику Улибкіна.

Партійні організації підприємств і колгоспів, селищна Рада депутатів трудящих борються за дальше піднесення матеріального добробуту і культурного рівня життя трудящих. Найбільшою партійною організацією на території селищної Ради є парторганізація радгоспу, який підпорядкований до складу Великого Бурлука у жовтні 1963 року. В складі цієї парторганізації налічувалось у січні 1966 року 128 комуністів. У п'яти відділеннях цього господарства працює 870 робітників і службовців. У чотирьох колгоспах селища трудиться понад 150 членів КПРС. Вони є організаторами багатьох цінних починань, ведуть першість у соціалістичному змаганні. Ось один із прикладів. Бригадир рільничої бригади колгоспу ім. Леніна Б. І. Носач палким словом і особистим прикладом запалює колгоспників на нові трудові успіхи. Бригада Б. І. Носача у 1964 році виростила по 29,2 цнт зернових культур з га на площі 400 га. Активним помічником комуністів є молодь. Комсомольська організація селища налічує 688 членів ВЛКСМ.

Докорінні соціальні перетворення відбулися у Великому Бурлуку за роки Радянської влади. Трудівники села під керівництвом партійних організацій наполегливо працюють над тим, щоб ще вище піднести рівень промислового і сільськогосподарського виробництва, виконати рішення історичного XXIII з'їзду КПРС та XXIII з'їзду КП України.

У селища чудові перспективи. В новій п'ятирічці намічено здійснити великі роботи по дальшому впорядкуванню Великого Бурлука. Буде споруджено чимало багатоквартирних житлових та культурно-побутових будинків. Вже тепер ведеться будівництво приміщення для редакції та друкарні, районних установ, кінотеатру на 400 місць. Значно розшириться площа під зеленими насадженнями, з'являться нові сади, сквери, парки.

К. Г. ГОРБАТЬКО, В. П. ТЕРЕНТЬЄВ

* * *

Великобурлуцький район розташований на північному сході Харківської області. Створений у 1923 році. Межує з Дворічанським, Вовчанським, Чугуївським та Куп'янським районами Харківської області, а також з Бєлгородською областю Російської РФСР. Площа — 1140 кв. кілометрів. У районі є 11 сільських і 2 селищні Ради, яким підпорядковані 90 населених пунктів. Населення — 38 тис. чоловік. Питома вага сільського населення — 70 проц., міського — 30 проц. Більшість населення становлять українці.

Територія переважно рівнинна, але порізана ярами, а на півночі переходить у відроги Середньо-Руської височини. Територією району протікає річка Великий Бурлук (притока Осколу). Район входить у лісостепову зону України. Ліси переважно дубові, змішані з кленом, осикою, берестом, липою. Тут водяться вовки, лисиці, зайці, близько 300 видів птахів, а в річках і водоймищах — понад 30 видів риб.

По території району проходить залізниця, яка зв'язує Великий Бурлук з Куп'янськом та Вовчанськом. До Печеніг і Харкова від районного центру веде шосейна дорога.

Провідною галуззю є сільське господарство, головним чином виробництво зерна, м'яса та молока. Тут вирощують зернові культури, а також цукрові буряки, картоплю, соняшник. Значну питому вагу в господарстві посідає тваринництво. Розвинуто також садівництво і бджільництво.

Земельні угіддя становлять 100,8 тис. гектарів.

У районі є 24 колгоспи і 4 радгоспи. Це великі багатогалузеві господарства, в яких працює 595 тракторів, 372 комбайни, 374 вантажні автомашини. На території району розташовано районне об'єднання «Сільгосптехніка».

Врожайність зернових культур за 1956—1960 рр. становила 15,3 цнт, а за 1961—1965 рр.—16,7 цнт з кожного га. Колгоспи і радгоспи мають понад 41,1 тис. голів великої рогатої худоби (у т. ч. корів понад 13,4 тис.), 38,2 тис. свиней і 12,8 овець. В 1965 році тваринники району у порівнянні з 1964 роком досягли значних успіхів. Так, м'яса в живій вазі на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено у 1964 році — 28,3 цнт, в 1965 році — 39,2 цнт, молока відповідно — 192,5 і 280 центнерів.

Перевірка збиральної техніки перед виходом у поле в колгоспі «1 Травня».

У районі виросло багато передовиків сільськогосподарського виробництва. 16 трудівників удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці. Понад 30 чоловік нагороджено орденом Леніна, 152— іншими урядовими нагородами. 29 колективам присвоєно звання комуністичних, звання ударників комуністичної праці — 327 працівникам.

Невпинно здійснюється індустріалізація сільськогосподарського виробництва. З кожним роком на колгоспних ланах все ширше впроваджується передова технологія вирощування просапних культур без затрат ручної праці. Якщо у 1963 році у районі було створено лише 15 механізованих ланок по обробітку цукрових буряків і кукурудзи, то у 1964–50, а в 1965–113, які сільськогосподарську продукцію вирощують без затрат ручної праці.

Трудящі району розгорнули соціалістичне змагання за успішне перетворення в життя рішень XXIII з'їзду КПРС. Здійснюючи програму нового п'ятирічного плану (1966—1970 рр.), колгоспи збільшать виробництво і продаж державі тваринницької продукції порівняно з 1965 роком у середньому на 50 проц. Зросте виробництво зернових і технічних культур.

Керівна роль у розвитку артільних господарств, промислових підприємств, культурному будівництві належить районній партійній організації, яка в грудні 1966 року налічувала в своїх рядах 1884 комуністи. Бойовим помічником партійної організації є комсомольці, яких у районі 2300 чоловік.

У районі діють кілька промислових підприємств: олійний завод, два маслозаводи, цегельня, друкарня та інші, на яких працюють 850 робітників і службовців. Районний центр та всі підприємства і колгоспи повністю електрифіковано. Телефонізовано і радіофіковано всі села району.

Великобурлуцький район має широку мережу торговельних підприємств. Тут діють 145 магазинів, універмагів, ларків, 16 підприємств громадського харчування. Товарооборот зріс з 6,1 млн. крб. у 1958 році до 11,6 млн. крб. у 1966 році.

За післявоєнні роки широкого розмаху набрало будівництво культурно-побутових та житлових будинків. Тільки за роки семирічки у районі здано в експлуа-

тацію 9 шкіл, 7 клубів, 110 житлових будинків. Індивідуальними забудовниками з допомогою держави за 1959—1965 рр. споруджено 2233 нові житлові будинки. Це значить, що шоста частина сільського населення справила новосілля.

На території району є 6 лікарень: районна лікарня на 100 ліжок і 5 дільничних лікарень на 175 ліжок, протитуберкульозний диспансер, 33 фельдшерсько-акушерські пункти, 8 колгоспних пологових будинків. У медичних закладах працюють 34 лікарі, у т. ч. заслужений лікар УРСР О. Ф. Харченко і 245 медичних працівників середньої кваліфікації.

Створена також широка мережа шкіл, бібліотек та інших культурно-освітніх закладів. В районі є 58 шкіл, з них — 5 середніх, 19 восьмирічних і 34 початкові, в яких навчається близько 6268 учнів і працює 438 вчителів, у т. ч. 12 відмінників народної освіти.

До послуг трудящих — районний Будинок культури, 37 клубів, 40 бібліотек з книжковим фондом 200 тис. примірників. При Будинку культури і клубах діють 7 народних університетів, з них три для батьків, три університети здоров'я і один — культури. Тут же працюють 115 гуртків художньої самодіяльності, у яких беруть участь 1570 чоловік.

Члени товариства «Знання» у 1966 році прочитали 3760 лекцій і доповідей, які прослухали 150 тис. чоловік. У Великому Бурлуку виходить районна газета та друкується колгоспна багатотиражка. Населення району передплачувало у 1966 році 40 тис. примірників періодичних видань, що припадає на 1000 чол. по 890 газет і журналів.

Німецько-фашистська окупація району тривала з червня 1942 року до початку лютого 1943 року. В боях за визволення району від німецько-фашистських окупантів загинуло 2096 чоловік. Гітлерівські орди заподіяли району втрат на 270 млн. крб. На території району діяло кілька партизанських груп. За бойові заслуги на фронтах Великої Вітчизняної війни 7 уродженців Великобурлуцького району удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

ШИПУВА́ТЕ

Шипувате — село, центр Шипуватської сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Веселе, Мале Шипувате, Нова Андріївка, Тарасове, Шляхове, Зелений Гай, Канівцеве, Куп'єваха, Нова Олександрівка, Цицорине, Червона Хвиля. Село розташоване за 16 км від Великого Бурлука, за 2 км від залізничної станції Шипувате. Населення — 1770 чоловік.

Шипувате виникло близько 1716 року. Вважають, що назва села походить від того, що місцевість, на якій воно засноване, була колись густо вкрита шипшиною. Населення Шипуватого сформувалося з представників двох братніх, спільних за походженням народів — українського і російського, втікачів від кріпосницького гніту.

У 1732 році в Шипуватому проживало понад 290 чоловік, а через 40 років — 880 (447 чоловіків і 433 жінки)[1]. Жителі, які займалися хліборобством і тваринництвом, перебували в залежності від козацької старшини. Ще наприкінці XVII століття землі, де було згодом засноване поселення, уряд передав у власність нащадкам харківського полковника Г. Дінця. Вони і примушували козаків та селян працювати на себе.

Закріпачення селян було юридично завершено указом Катерини II від 1783 року. Тоді в Шипуватому хазяйнували поміщики Донець-Захаржевські. Тільки сама поміщиця Захаржевська володіла 487 кріпаками[2].

Важким було життя трудівників села в умовах самодержавно-кріпосницького ладу. Низький рівень сільськогосподарської техніки і агротехніки, жорстокий поміщицький гніт призводили до напівголодного існування, безпросвітної темноти трудового селянства. Великої шкоди завдавали селянам стихійні лиха, перед якими вони були безпорадні. У 1822 і 1832 рр. у Шипуватому був голод: посуха і сарана знищили посіви хліба.

Багато людей вмирало від епідемічних захворювань. Так, у 1830 і 1848 рр. в селі лютувала холера, в 1849 році — цинга. Лише в 1914 році відкрили першу лікарню.

Майже не дбало повітове начальство і про розвиток народної освіти. Тільки в 1865 році у Шипуватому було відкрито трирічну школу. В 1892 році в ній все ще був лише один вчитель, який навчав 63 учнів. Зате власті всіляко сприяли організації «закладів» іншого типу — у селі було 4 шинки.

Після скасування кріпосного права в 1861 році у селі набули розвитку селянські промисли, розширилися торговельні зв'язки. Шипувате стало волосним центром. У 1864 році в ньому працював винокурний завод. Побудова в 1901 році залізниці Бєлгород — Куп'янськ, що пройшла поблизу села, сприяла пожвавленню господарського життя.

Економічне становище трудового селянства не поліпшилось і після реформи 1861 року. Поміщики, як і раніше, володіли величезними масивами кращої землі. Так, поміщикам Задонським на території Шипуватської волості належало 3600 десятин, Козляникову — 3000 десятин землі[3]. Поміщики зробили все для того, щоб селяни якомога менше одержали землі. Вони відібрали у них випаси, луки, низинні зволожені ділянки, якими вони користувалися до реформи. Селяни змушені були орендувати поміщицьку землю, віддаючи поміщикові більшу частину врожаю, або відробляти оренду працею на панських угіддях. Майже третина жителів села після реформи не мала робочої худоби. Селянські наділи по Шипуватській волості становили у середньому 2,4 десятини[4].

---

[1] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 28, спр. 57, арк. 1192; ф. 399, спр. 1201, арк. 74.
[2] Там же, ф. 399, спр. 1814, арк. 87.
[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 257.
[4] Харьковский сборник. Вып. 6, отд. 2. Х., 1892, стор. 90.

За землю селяни сплачували викупні платежі. Річна сума їх для 757 ревізьких душ Шипуватого становила в пореформений період 5450 крб. 40 коп. Крім цього, селяни сплачували численні податки, що зростали швидше, ніж прибутки від їхнього господарства. За першу половину 1866 року Шипуватська сільська община повинна була сплатити 948 крб. 56 коп. різних податків та ще борг за минулі роки 779 крб. 82 коп. Через 28 років (за станом на 1 лютого 1894 року) заборгованість перевищила вже 11 тис. крб.[1]. Селяни розорялись, йшли на заробітки в міста, на Донбас, в станиці Дону.

Жорстоке гноблення, злидні штовхали їх на боротьбу проти самодержавно-поміщицького ладу. У донесеннях шипуватського волосного старшини і земського начальника Вовчанського повіту неодноразово відзначалися факти відмови селян платити податки, «незаконної» порубки поміщицьких лісів, самовільного використання панських пасовищ.

Під час революції 1905—1907 рр. у Шипуватому відбулось кілька селянських виступів. У 1905 році грудневим ранком жителі села великими групами рушили до панських маєтків. Перелякані поміщики поспішили роздати біднякам кілька десятків пудів зерна і кілька копиць сіна. Однак одну з економій — Зemборського було вщент зруйновано. Через кілька днів після цієї події загін поліції жорстоко розправився з повсталими. Багатьох побили шомполами, найбільш активних учасників заарештували і конфіскували їхнє майно[2]. Новий виступ відбувся восени 1907 року, коли вони підпалили господарські будівлі поміщика Козлянникова.

Тільки Великий Жовтень приніс трудящим масам справжнє визволення від експлуатації, зробив їх єдиним володарем усіх багатств країни. Перед жителями Шипуватого вперше за всю історію села відкрились широкі шляхи до нового щасливого життя. На початку грудня 1917 року в селі створюється Рада селянських депутатів. До її складу було обрано: членів більшовицької партії Д. Ю. Мойсєєва, що користувався великим авторитетом серед бідноти, довгий час вів на селі агітаційну роботу (голова Ради), Ф. Ходику (секретар Ради), безпартійних С. Житника, Г. Чепіля, В. Кашу та інших відданих справі революції селян. Рада здійснювала перші земельні закони Радянської влади. Біднякам і середнякам було передано поміщицькі землі, зерно, худобу, майно з панських економій.

Та дуже скоро молодій Радянській республіці довелося вступити у смертельну битву з силами іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції. У квітні 1918 року в село вдерлися німецькі окупанти. Кайзерівські загарбники та їх спільники — українські буржуазні націоналісти — повернули поміщикам власність, жорстоко розправились з тими, хто став на бік революції і Радянської влади. В перший же день окупації до рук ворога потрапили Ф. Ходика, С. Житник, Г. Чепіль. Окупанти потай вивезли їх з села і по-звірячому вбили в Мартовицькому гаю. Д. Ю. Мойсєєв довгий час перебував у підпіллі, керуючи рухом народного опору. З його ініціативи жителі забрали великі запаси зерна з економії Бекарюкова. Незадовго до визволення Мойсєєва вислідили і схопили гайдамаки. Спроба групи селян визволити його не вдалася. Гайдамаки стратили Мойсєєва за кілька днів до приходу частин Червоної Армії[3].

В листопаді 1918 року в Шипуватому було відновлено Радянську владу, обрано новий склад волосного виконавчого комітету Ради, який почав здійснювати конфіскацію поміщицьких маєтків, вилучення лишків землі у куркулів. Проведення цих заходів було перерване наступом денікінців, які захопили Шипувате в червні 1919 року.

Щоб дати відсіч білогвардійській контрреволюції, багато бідняків та середняків села пішли до лав Червоної Армії відстоювати незалежність першої в світі дер-

[1] Харківський облдержархів, ф. 600, оп. 1, спр. 6, арк. 1.
[2] ЦДІАЛ ф 1405, оп. 193, спр. 2256, арк. 1—12.
[3] Газ. «Прапор колгоспника», 5 листопада 1939 р.

жави трудящих. Вони організували загін з 200 чоловік і, забравши з собою коней, щоб не дістались ворогові, попрямували до Вовчанська, а там приєдналися до частин Червоної Армії і воювали до кінця громадянської війни[1]. У грудні 1919 року село було визволено від денікінців. Проте розгортанню мирного будівництва перешкоджали куркульські банди, що орудували в цих краях.

У липні 1920 року в Шипуватому був створений волосний партійний осередок, що складався спершу з 4 членів. Велику увагу приділяли комуністи боротьбі з бандитизмом. Було введено всевобуч, в якому активну участь брали комсомольці і молодь[2]. Чимало жителів Шипуватого навесні 1921 року добровільно вступили до Вовчанського ескадрону незаможних селян. Вовчанський і Куп'янський ескадрони були об'єднані в Другий Харківський кавалерійський дивізіон по боротьбі з бандитизмом. Штаб дивізіону протягом тривалого часу розташовувався у Шипуватому. Жителі села всіляко допомагали добровольцям-кавалеристам: поповнювали запаси продовольства, віддавали в розпорядження бійців своїх коней і т. д. 19 квітня 1921 року у вирішальному бою на околиці Шипуватого червоні кіннотники розбили об'єднаний бандитський загін[3].

По закінченні боїв волосний партійний осередок очолив боротьбу бідняцько-середняцьких верств селянства за подолання розрухи, розвиток сільськогосподарської кооперації та реалізацію інших заходів, пов'язаних із втіленням у життя нової економічної політики. У своїй роботі комуністи села спиралися на підтримку сільської бідноти. Про відданість трудящих Радянській владі красномовно свідчить телеграма учасників волосного з'їзду Рад, що відбувся на початку листопада 1922 року, В. І. Леніну: «Шипуватський волосний з'їзд Рад Вовчанського повіту на Харківщині,— говориться в ній,— поздоровляє Вас з видужанням і шле палкий привіт дорогому вождю пролетаріату. З'їзд клянеться дружно справитися з відбудовою народного господарства»[4].

Найбідніші селяни Шипуватого згуртувалися навколо волосного комнезаму. Комнезам під керівництвом комуністів сприяв перемозі над інтервенцією і внутрішньою контрреволюцією, допомагав відбудовувати сільське господарство. Члени КНС виявляли, збирали і розподіляли посівний матеріал, організовували спільний обробіток землі і збирання врожаю, допомагали ліквідовувати неписьменність. Значне місце в діяльності КНС посідала атеїстична робота. Питання про боротьбу з релігійною пропагандою розглядалось на волосному з'їзді 5 лютого 1922 року[5].

В житті і побуті населення Шипуватого поступово стверджувалися паростки нового: вживалися заходи щодо організації шкіл, лікнепів, культурного відпочинку трудівників. У квітні 1927 року відбулася знаменна подія в культурному житті села — було проведено радіо.

Визначну роль у формуванні нових, соціалістичних відносин відіграли виробничі успіхи першого на території сільради соціалістичного підприємства — насінницько-зернового і тваринницького радгоспу «Червона хвиля», заснованого в березні 1922 року на колишніх землях Задонського. На той час це було досить велике і економічно міцне господарство. В 1925 році радгосп мав 2 трактори, 5 сівалок, кілька молотарок. Користуючись перевагами великого господарства, робітники радгоспу ефективно використовували наявну техніку, застосовували передові агротехнічні заходи, добивались високих урожаїв зернових культур. На весь район славився своїми врожаями радгоспний фруктовий сад. Працівники радгоспу допомагали навколишньому трудовому селянству обробляти землю, на пільгових умовах від-

---

[1] З спогадів учасників громадянської війни К. Д. Пристенського, М. М. Кизима, З. З. Гонтара.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 390; спр. 253.

[3] Газ. «Прапор колгоспника», 18 квітня 1961 р.

[4] Трудящі України В. І. Леніну. К., 1960, стор. 179.

[5] Комітети незаможних селян Харківщини 1920—1933 рр. Збірник документів і матеріалів. Х., 1961, стор. 118.

пускали їм високосортний посівний матеріал. Шипуватські селяни-одноосібники з інтересом стежили за роботою радгоспу, поступово переконуючись у доцільності і необхідності об'єднання у артілі.

12 серпня 1925 року — пам'ятна дата для жителів старшого покоління Шипуватого — в цей день створено виробниче товариство, в якому об'єднались кілька селянських господарств[1]. Організаторами його були комуністи А. В. Удовик, згодом секретар Великобурлуцького райкому партії, О. В. Гунченко, який і тепер працює лісником колгоспу, а також З. З. Гонтар, нині пенсіонер. На території сільради створено великий, оснащений технікою насінницький бурякорадгосп «Канівцеве» (відділення радгоспу «Підсереднє»).

Бідняцькі маси, які не мали тяглової сили і мусили здавати землю в оренду або відробляти у куркулів за оранку, охоче пішли на об'єднання в колгоспи, коли партія проголосила курс на суцільну колективізацію сільського господарства. На селі почалась масова колективізація.

Бідняки й середняки Шипуватого створили чотири сільськогосподарські артілі. У двох з них були первинні партійні і комсомольські організації, які очолили боротьбу за господарське зміцнення молодих господарств, за подолання опору куркульства. Першими секретарями парторганізацій були В. В. Удовик і В. Д. Терентьєв, а комсомольськими ватажками — М. Балик та О. Бондар.

Колгоспники Шипуватого під керівництвом партійних організацій розгорнули боротьбу за подолання труднощів, що постали перед молодими колективними господарствами. Особливо важко було подолати куркульський саботаж. Пробравшись у колгоспи, ворожі елементи всіляко намагалися підірвати їх економіку. Одним з наслідків шкідництва куркулів був падіж робочої худоби на початку 1932 року. Щоб покласти край діяльності ворожих елементів, колгоспники створили громадський суд, який суворо карав винних за недбайливе поводження з робочою худобою — стягував штрафи, призначав на примусові роботи[2].

Багато уваги приділяли партійні організації і правління колгоспів вчасному і без втрат збиранню перших артільних урожаїв. Значну допомогу колгоспникам у цій справі подавали піонери, учні Шипуватської семирічної школи. Через районну газету «Прапор колгоспника» у серпні 1932 року вони звернулись до школярів району із закликом піти на поля, не допустити втрати жодного колоска. У рейді «За соціалістичний колосок» взяли участь учні майже всіх шкіл району.

У 1934 році почала працювати Шипуватська машинно-тракторна станція з політичним відділом, що подавав велику допомогу в організаційно-господарському зміцненні радгоспів і колгоспів.

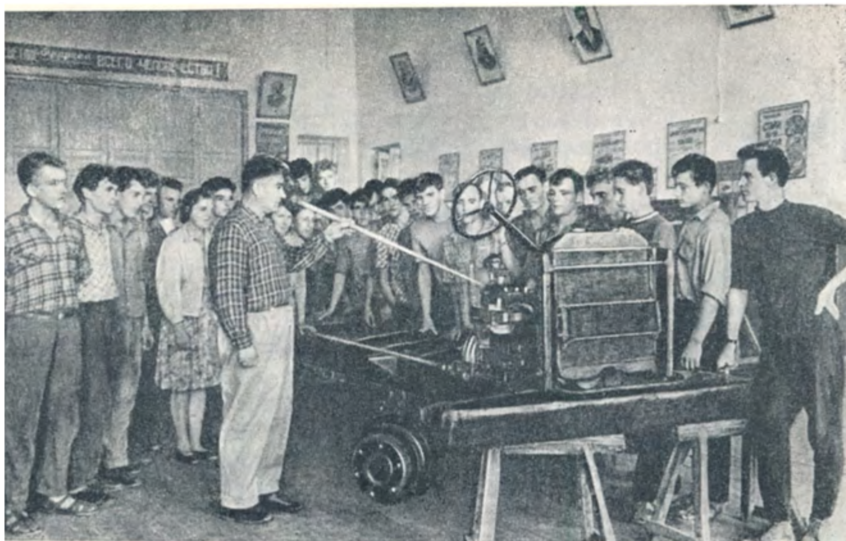
Для підвищення загальноосвітнього і агротехнічного рівня знань колгоспників у Шипуватому було організовано чотири вечірні школи, в яких навчалось до 150 чол. Викладали тут учителі семирічної школи, колгоспні трактористи, агрономи, зоотехніки. При Шипуватській МТС працювали курси підготовки трактористів.

Успіхи соціалістичного будівництва, величезні зміни в житті трудящих, усвідомлення ними цих змін породжували небачене трудове піднесення, яке знайшло свій вияв у соціалістичному змаганні. В господарствах Шипуватого з'являються свої передовики праці. Імена буряководів Г. Нестеренко, О. Пустоварової та інших послідовниць Марії Демченко відомі були далеко за межами району.

Зразковим доглядом за технікою, використанням її на повну потужність, систематичним перевиконанням норм виробітку славились у районі трактористи Шипуватської МТС Ф. Тимошенко, М. Поваров, П. Різниченко[3]. Трудові зусилля колгоспників давали хороші наслідки. В 1940 році середня врожайність зернових у господарствах Шипуватого становила 20 цнт з гектара.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3550, оп. 1, спр. 19-а, арк. 112.
[2] Газ. «Прапор колгоспника», 25 серпня 1932 р.
[3] Газ. «Прапор колгоспника», 18 квітня 1937 р.

Заняття у Шипуватській автошколі.

У передвоєнні роки у селі було збудовано електростанцію, що давала струм для виробничих потреб господарства і для освітлення будинків колгоспників.

Величезні зрушення відбулися в культурному житті трудящих Шипуватого. Працювали середня, семирічна і початкова школи. У 1935 році відкрилась автошкола республіканського значення, що існує і тепер. Готуючи шоферів високої кваліфікації, вона зробила село відомим серед працівників автотранспорту всієї країни. В 1930—1935 рр. в Шипуватому був зоотехнікум, що готував молодших зоотехніків.

Важливу роль у культурному житті села, в розвитку художньої самодіяльності відігрaв сільський клуб. З незмінним успіхом виступали на районних олімпіадах духовий та струнний оркестри радгоспу «Червона хвиля».

22 червня 1941 року мирне життя та соціалістичне будівництво в нашій країні порушив віроломний напад фашистської Німеччини. Багато колгоспників Шипуватого з перших днів війни пішли до лав Червоної Армії. Старики, жінки, підлітки замінили в господарствах тих, хто пішов на фронт. У надзвичайно важких умовах першого року війни вони зуміли виростити і вчасно зібрати врожай, внести свою частку в забезпечення фронту продовольством.

На початку червня 1942 року гітлерівські загарбники окупували село, вони встановили режим кривавих насильств та необмеженої сваволі щодо мирного населення. Але ні терор, ні переслідування не похитнули прагнення жителів села боротися за визволення. Вони створили бойову партизанську групу. Очолював її комуніст І. І. Кизим, який раніше працював головою Великобурлуцької сільради. До складу групи входили місцеві комуністи М. О. Курдупов, І. І. Муковоз, І. В. Росляк, безпартійний П. М. Безхутрий[1]. П'ятеро відважних, спираючись на підтримку і допомогу односельчан, здійснили ряд сміливих диверсійних операцій. Партизани підірвали кілька фашистських ешелонів, зруйнували залізничну колію. Вони не раз порушували телефонний зв'язок, влаштовували засідки на шляхах, знищуючи живу силу і техніку ворога. У серпні 1942 року п'ятеро шипуватських партизанів загинули смертю героїв. Комсомолець Петро Нестеренко, робітник Шипуватської МТС, провадив серед селян активну агітаційну роботу, спрямовану проти фашистських загарбників. Його розстріляли окупанти[2]. Володимир Яновський слухав передачі з Москви, а потім розповідав населенню про події на фронті і в тилу.

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 3, арк. 27, 28.
[2] Там же, спр. 38, арк. 46.

Багато мешканців села боролося з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни і мають урядові нагороди. В селі глибоко шанують пам'ять свого земляка прославленого льотчика, Героя Радянського Союзу І. М. Заболотного.

5 лютого 1943 року радянські воїни визволили Шипувате від фашистського ярма. Завдяки самовідданій праці колгоспників і робітників радгоспу «Червона хвиля» протягом трьох років були повністю відновлені посівні площі, відбудовані господарські споруди, а також культурно-побутові заклади села. Переборюючи післявоєнні труднощі, а також тяжкі наслідки посухи 1946 року, працівники радгоспу у 1947 році добилися великих господарських успіхів. За одержання високих врожаїв п'яти кращим робітницям: В. З. Сіренко, Т. С. Лідовській, В. П. Житник, Г. В. Пасмур, К. Г. Колісник присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В червні 1950 року було проведено укрупнення колгоспів. Замість чотирьох артілей утворено дві — «Зоря» і «Комінтерн». Об'єднання господарств дало змогу повніше використовувати сільськогосподарську техніку, краще розставити працівників, збільшити результативність їх праці.

Багато зробила для підвищення рівня виробництва в артільних господарствах Шипуватська МТС. У 1954—1957 рр. працівники машинно-тракторної станції значно поліпшили якість сільськогосподарських робіт, механізували трудомісткі процеси на тваринницьких фермах колгоспів, допомогли господарствам у заготівлі кормів, налагодженні зоотехнічної роботи.

Господарства, розташовані на території Шипуватого, з кожним роком зростають, добиваються дедалі кращих показників у роботі, міцніє їх матеріально-технічна база. На земельних угіддях господарств, що становлять 6,6 тис. га, працюють 33 трактори, 25 комбайнів, 19 вантажних автомашин. Значно зросло капітальне будівництво. В колгоспах «Зоря» і «Комінтерн» збудовано 9 тваринницьких ферм, 2 механічні майстерні, цегельний завод (при колгоспі «Зоря»), 2 електростанції. На фермах обладнано електроосвітлення, автопоїлки. Рік у рік збільшуються неподільні фонди колгоспів — основа їх економічного зміцнення. Так, у 1961 році в неподільні фонди колгоспу «Комінтерн» відраховано близько 35 тис. крб., а в 1965 році 113,5 тис. крб. Його доходи в останньому році семирічки становили 435 тис. крб. Того ж року колгосп «Зоря» одержав 488 тис. крб. доходу. У 1964 році в артілях на великих площах було посіяно нові високоурожайні зернові культури, що дало можливість одержати пшениці по 21 цнт з га, ячменю по 18 цнт, соняшнику — по 15 центнерів.

Партійні організації села приділяють велику увагу дальшому удосконаленню організації колгоспного і радгоспного виробництва, вишукують шляхи найбільш повного використання його резервів. Майже на всіх виробничих ділянках у господарствах застосовано госпрозрахунок. Запроваджено контроль за виконанням місячних завдань. Підсумки роботи систематично обговорюються на розширених засіданнях правлінь колгоспів, на загальних зборах колгоспників і працівників рад-

Підживлення кукурудзи в радгоспі «Червона хвиля».

Прийом до піонерів учнів Шипуватської школи.

госпів. Одним із важливих напрямів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва є дальше розширення зрошуваних ділянок. У Шипуватому ця робота провадиться з активною допомогою шефів — працівників ДРЕС № 4 м. Харкова.

Колгоспники і працівники радгоспів активно включились у рух за комуністичну працю. У 1964 році за право називатись колективами і ударниками комуністичної праці боролися бригада кукурудзоводів з радгоспу «Червона хвиля», робітники сирзаводу та багато інших трудівників села. На Харківщині добре відомі прізвища знатних шипуватських кукурудзоводів О. Т. Замлєлого і А. Є. Клейна, які збирають по 60—70 цнт зерна кукурудзи з гектара. Повчитись у передовиків, одержати цінні поради — з такою метою приїздять у Шипувате численні гості з усіх кінців Харківщини і навіть з інших областей України. А повчитись є чому. Високі врожаї кукурудзи вони одержують завдяки продуманій системі агрозаходів — затриманню снігів на всій площі посіву, своєчасному боронуванню і культивуванню, раціональному добору органічних і мінеральних добрив, міжрядному обробітку, систематичному прополюванню рослин, дотриманню потрібної густоти посівів і т. д. У червні 1966 року за високі показники у вирощуванні кукурудзи О. Т. Замлєлому було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Шанують в області доярок радгоспу «Червона хвиля» М. Н. Гайчук, Г. І. Бондаренко, кращих свинарок М. П. Митник, Н. І. Путієнко, М. П. Зозулю, що одержують від кожної свиноматки по 25—30 поросят, механізатора І. В. Нестеренка і багатьох інших. Чабан колгоспу ім. Комінтерна П. І. Куценко в 1965 році одержав понад 190 ягнят від 100 вівцематок. Він був делегатом XXIII з'їзду КП України.

Активно бореться за розвиток громадського господарства і «стара гвардія», яка брала безпосередню участь у здійсненні колективізації. Незважаючи на похилий вік, продовжують працювати в колгоспах Г. О. Кизим, Й. О. Павленко, Т. П. Шкарупета, К. Д. Пристенський. Їхнє ставлення до своїх обов'язків, сумлінна праця — чудовий зразок для молодих трудівників села.

Нині Шипувате — велике, добре впорядковане село. На його широких вулицях стоять добротні, криті шифером будинки колгоспників. Тільки за роки семирічки їх споруджено 139.

Село має лікарню на 35 ліжок, 3 ясел. У середній і початковій школах навчаються 534 учні, працюють 32 вчителі. Жителі Шипуватого пишаються багатьма вихованцями шкіл: генералом Г. К. Гунченком, агрономом Ніною та інженером Олександром Кузниченками та іншими. За роки Радянської влади більш ніж 120 юнаків

та дівчат з села закінчили вищі учбові заклади. У Шипуватому працює 37 чоловік з вищою і 178 — з середньою освітою. На хуторі Канівцевому народився український письменник Олекса Андрійович Слісаренко (справжнє прізвище — Снісар Буц Омелько; 1891—1937), автор кількох збірок оповідань («Сотні тисяч сил», «Сліди бурунів» тощо), багатьох повістей («Бунт», «Страйк») і романів («Чорний ангел», «Хлібна ріка» тощо).

Село має чотири клуби, з яких центральний вміщує до 300 чоловік. Усі вони обладнані стаціонарними кіноустановками. Тут регулярно виступають лектори, працюють драматичні і хорові гуртки. Колгоспники, особливо молодь, люблять книгу. Завжди багато відвідувачів у 5 бібліотеках, де до їх послуг близько 9 тис. книжок. У селі немає жодної сім'ї, яка б не передплачувала газети і журнали. До послуг жителів — 8 продуктових і промтоварних магазинів та ларків.

Невпинно посилюється громадська активність трудящих: постійно діють 4 добровільні народні дружини, стільки ж добровільних пожежних дружин, кілька груп сприяння народному контролю, товариські суди, жіночі ради. Керівною силою громадського і господарського життя є 4 первинні партійні організації, що налічують у своєму складі 80 членів КПРС. Помічниками комуністів є комсомольці, об'єднані в 5 комсомольських осередків.

Партійна організація села, спираючись на творчу ініціативу комуністів і безпартійних, мобілізує трудівників Шипуватого на боротьбу за перетворення в життя великих завдань, накреслених у Програмі КПРС, у рішеннях XXIII з'їздів КПРС і КП України.

С. М. КРЯЧУН, О. Г. СТЕЦЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВЕЛИКОБУРЛУЦЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Верхньої Дворічної, за 21 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Шипувате. Населення — 270 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселе, Рогозянка, Садовод і Стецьківка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Червона Армія», який має 3950 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має цегельний завод, 2 електростанції, олійницю, млин, ремонтні майстерні.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У 1905 році в Андріївці відбулося селянське заворушення. Селяни захопили поміщицьку економію, весь інвентар і худобу розподілили між собою. Виступ був жорстоко придушений. У період громадянської війни в районі села діяв партизанський загін на чолі з Л. М. Богачовим.

ВІЛЬХОВАТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Приколотне. Населення — 1780 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Анискине, Водяне, Довгеньке і Зарубинка.

На території сільради розташовані колгоспи ім. Калініна та ім. XX з'їзду КПРС. Вони мають близько 6 тис. га земельних угідь. Вирощуються зернові й технічні культури. У селі є відділення «Сільгосптехніки», маслозавод і завод будматеріалів. Працюють середня школа, клуб, бібліотека. Відкрито лікарню, яку очолює заслужений лікар УРСР О. Ф. Харченко.

Уродженець с. Зарубинки Я. Ф. Тарасов — Герой Радянського Союзу.

Вільховатка вперше згадується в історичних документах за 1767 рік. Назву село одержало від вільхових лісів, що були в цій місцевості. Під час революції 1905—1907 рр. було повстання селян. Вони забрали у поміщиків Соловйова і Ребіндера хліб, сільськогосподарський реманент, худобу і поділили між собою. Каральний загін жорстоко розправився з повсталими. У 1919 році організовано комуністичний осередок, у 1921 — артіль «Нова зоря».

ГНИЛИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Бурлук. Населення — 914 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Аркушине, Зелений Гай, Гнилиця Перша, Новоолександрівка, Попасне і Шевченківське.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, який має 4821 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека.

Поблизу села виявлено поселення пізньої бронзи (I тисячоліття до н. е.) та Салтівської культури (VIII—X століття н. е.). У 1891 році в Гнилиці відбувся виступ селян, який очолили Т. Дриль та В. Пискун. Викликаний поміщиком каральний загін придушив повстання. У 1905 році селяни знову піднялися на боротьбу, і цього разу власті жорстоко розправилися з повсталими: ватажка селян М. Т. Бондаря було засуджено на 12 років каторжних робіт, решту учасників виступу заслано до Сибіру. Для боротьби з інтервентами та білогвардійцями був створений партизанський загін, комісаром якого став А. О. Теряник. Загін діяв у районі сіл Гнилиці, Мартової та Печеніг.

ГРАЧІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Приколотне. Населення — 402 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гусівка, Івашкине, Комісарове, Купине, Лобанівка, Попельне, Потихонове, Устимівка і Широке.

На території сільради розташований колгосп «Росія», який має 2639 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В колгоспі працюють Герої Соціалістичної Праці І. М. Ситников і М. Х. Шев'яков.

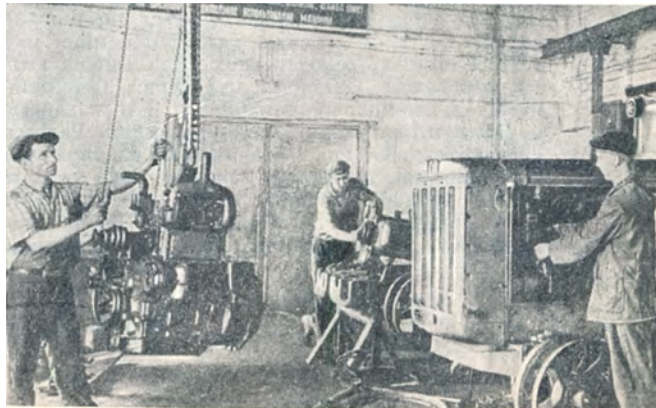
У Грачівці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня.

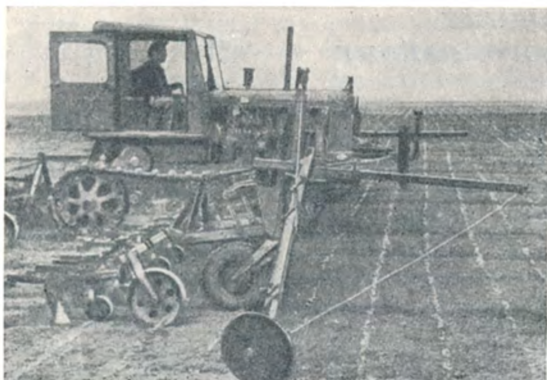
Село засноване у другій половині XVII століття.

ГРИГОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Червоної, притоки річки Осколу, за 21 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Бурлук. Населення — 789 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Амбарне, Галушкине і Комсомольське.

На території сільради розташований колгосп «Дружба», який має 3850 га земельних

У ремонтній майстерні Вільховатського відділення «Сільгосптехніки».

Букетування буряків у колгоспі «Росія», с. Грачівка.

угідь. Вирощуються зернові культури, овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль посідає перше місце у районі по врожайності овочів.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Уродженцю Григорівки І. Г. Кисельову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Григорівка виникла у другій половині XVIII століття.

КАТЕРИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Бурлук. Населення — 1295 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Микольське.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 5200 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У господарстві є цегельний завод.

У Катеринівці — початкова та восьмирічна школи, клуб, бібліотека.

Катеринівка заснована у другій половині XIX століття.

МАЛИ́Й БУРЛУ́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Приколотне. Населення — 752 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гогіне, Красноярське, Кругле, Миколаївка, Піонер, Федорівка, Хатнє і Шевченкове.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу «Хвиля революції», який має 1791 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються переважно технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В господарстві є ремонтні майстерні, олійниця, млин. Радгосп «Федорівський», що розташований на території сільради, має цегельний завод. У 1948 році за високі врожаї пшениці працівники радгоспу П. Р. Колінько, Є. С. Корочанська, М. Ф. Лоткова, О. Г. Січкарьова, М. А. Скринник, Ф. В. Фельберт, М. М. Чернецька, К. М. Шабанова та Є. А. Шевченко одержали звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Встановлено обеліск бійцям, які загинули під час громадянської війни.

Колектив клубу с. Хатнього славиться оркестром народних інструментів, драматичним колективом. Неодноразово брав участь на обласних оглядах художньої самодіяльності. За досягнуті успіхи нагороджено трьома Почесними грамотами і великою ювілейною медаллю Т. Г. Шевченка. У 1966 році Хатнянському сільському клубу присвоєно звання «Клубу відмінної роботи».

Влітку 1944 року уродженець Малого Бурлука М. М. Холод повторив на литовській землі подвиг Олександра Матросова — закрив собою амбразуру ворожого дота. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Сільська школа і піонерська дружина носить ім'я героя.

МІЛОВЕ́ (перша назва — Юшине-Козинка, з 1919 до 1957 — Будьоннівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Приколотне. Населення — 898 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Водяне, Отрадне, Остреньке, Чугунівка і Шев'яківка.

На території Мілового розташована центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено 4012 га земельних угідь. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має електростанцію, млин, майстерню по ремонту сільськогосподарської техніки.

У селі є восьмирічна школа і школа сільської молоді, клуб, бібліотека.

Виникло Мілове наприкінці XVIII століття. У 1919 році в селі деякий час перебував штаб кінного корпусу під командуванням С. М. Будьонного.

В районі села залягають великі поклади крейди (рос.— мела), звідси й походить його остання назва.

Олійниця. смт. Приколотне.

Герой Радянського Союзу К. Ф. Ольшанський. смт. Приколотне.

ПРИКОЛО́ТНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 3,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Гогіно, Пролетарське, Слизне.

Центральна садиба колгоспу «Прогрес» розташована у селі Чорному. Приколотне входить до нього як третя бригада, яка має 1870 га земельних угідь. Основний напрям — відгодівля молодняка великої рогатої худоби. Щороку відгодовується близько 1000 голів молодняка, що надходить з колгоспів району.

На території селищної Ради розташований відділок Федорівського радгоспу. Господарство спеціалізується на вирощуванні цукрових буряків. Ланка Героя Соціалістичної Праці М. М. Чернецької одержує по 350—400 цнт з гектара.

У селищі — середня школа, клуб, 2 бібліотеки. Є олійницький завод та завод будівельних матеріалів. Прокладено водопровід.

Уродженець Приколотного К. Ф. Ольшанський — Герой Радянського Союзу. Загинув у березні 1944 року при визволенні Миколаєва. Одну з вулиць міста названо його ім'ям. Середня школа Приколотного також носить ім'я земляка.

Історія заснування селища пов'язана з пореформеним періодом. У списках населених місць Харківської губернії, складених у 1864 році, Приколотне згадується як хутір. Він почав швидко зростати у зв'язку з побудовою залізничної лінії Бєлгород — Куп'янськ і спорудженням у 1896 році станції Приколотне. У 1907 році тут були олійниця, зернопункт, у 1911 — споруджено цегельний завод.

Під час громадянської війни командиром батальйону Корочанського повстанського полку був житель Приколотного П. М. Радченко. Батальйон громив німецьких загарбників, білогвардійців та націоналістичні банди. У 1920 році створено партійний осередок. Сільськогосподарську артіль «Громадська праця» організовано у 1921 році, у 1923 — артіль «Хлібороб».

РУ́БЛЕНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Приколотне. Населення — 195 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Артільне, Березники, Крейдянка, Куриньки, Огибне та Озерне.

На території Рубленого розташована центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», який має 2602 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Артіль має електростанцію, водопровід.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у середині XVIII століття. У 1919 році створено партійний осередок.

СЕРЕ́ДНІЙ БУРЛУ́К (стара назва — Картавівка) — село, центр сільської Ради, розташоване в середній течії Великого Бурлука, за 30 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Гусинка. Населення — 432 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Безводний Яр, Володимирівка, Ганнівка, Іванівка, Красне, Лозове, Михайлівка, Нестерівка, Нижній Бурлук, Петрівка, Побєда, Смолівка, Тараса Шевченка, Тихий Берег, Червоноармійське та Шишківка.

Місцевий колгосп «Вірний шлях» має 1905 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури і цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Жителю Середнього Бурлука О. А. Антонову присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Село виникло наприкінці XVIII століття.

У період революції 1905—1907 рр. жителі Картавівки і Шишківки розгромили маєток поміщика Шишки, забрали худобу, хліб і реманент. Наляканий виступом селян поміщик викликав каральний загін, який жорстоко розправився з повсталими. У серпні 1917 року селяни знову виступили проти поміщиків, знову запалали панські маєтки. Але і цей виступ був придушений. Організаторів повстання — І. Удовику, Г. Чепеля та І. Ходику — карателі розстріляли. В роки тимчасової німецько-фашистської окупації у Середньому Бурлуку діяла підпільна комсомольська група, яку очолювала О. М. Руденко. Група провадила агітаційну роботу серед населення, визволила 46 радянських солдатів і офіцерів з табору військовополонених.

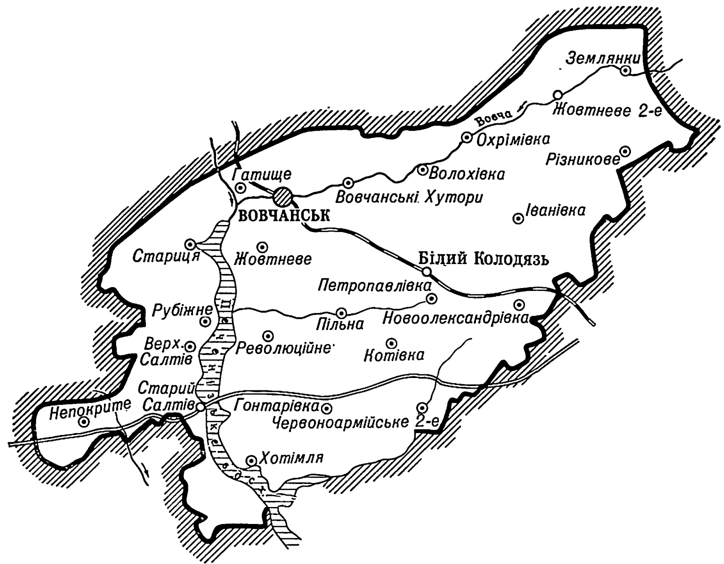
ЧО́РНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Приколотне. Населення — 573 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бабишкине, Березки, Волкове, Довжанка, Кругленьке, Мертелів, Нефедівка і Слизневе.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Прогрес», який має 4511 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові культури, розвинуто м'ясо-молочне тваринництво. Побудовано електростанцію.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване у середині XVII століття.

ВОВЧАНСЬКИЙ РАЙОН

ВОВЧА́НСЬК

Вовчанськ — місто, з 1923 року — центр Вовчанського району. Розташований в північно-східній частині області, на річці Вовчій, лівій притоці Сіверського Дінця, за 72 км від обласного центру. З обласним центром зв'язаний залізницею (через Бєлгород), шосейною дорогою і постійною авіалінією. Населення Вовчанська — 20,6 тис. чоловік.

На території сучасного міста і поблизу нього знайдені пам'ятки культури давніх часів, зокрема 2 неолітичні поселення (V—IV тисячоліття до н. е.), кургани ранньобронзового віку (III тисячоліття до н. е.), поселення черняхівської ранньослов'янської культури (II—VI століття до н. е.), а також городище і 5 поселень VIII—IX століть салтівської культури із змішаним слов'яно-аланським населенням.

Наприкінці XVI століття землі, розташовані поблизу р. Вовчої, належали Бєлгородському монастирю, який віддавав їх в оренду бєлгородським служилим та іншим людям. Історичні дані про заснування Вовчанська свідчать, що місто виникло в 1674 році.

В останній чверті XVII століття спостерігався великий рух переселенців з Правобережної України на землі південної частини Російської держави. Уряд Росії, зацікавлений у зміцненні південних кордонів, охоче приймав українців, яких тоді у документах іменували черкасами, залучав їх для несення сторожової служби. Так, у 1674 році на річці Вовчі Води, як тоді її називали, з'явилась група українців на чолі з Мартином Старочудним, що увійшла до складу сторожової служби від Нежегольського городища. В зв'язку з цим М. Старочудному часто доводилось бувати на Вовчих Водах, він знав цю місцевість, зручну як у господарському, так і у воєнно-стратегічному відношенні. Старочудний вирішив заселити місцевість вздовж річки Вовчі Води. З цією метою він надіслав листа до царя, в якому просив дозволу збудувати місто, заснувати слободи і села з фортецями та сторожами, «щоб татаров'я в українні міста безвісно не прийшли». Дозвіл було одержано. В листі Бєлгородського воєводи до Чугуївського згадується, що в 1674 році за указом царя Олексія Михайловича «наказано нежегольському черкашенину Мартину на річці Вовчі Води будувати слободу, а для проживання покликати своїх товаришів

Герб м. Вовчанська. Затверджений 1781 р.

черкас з малоросійських і задніпровських міст; а інших людей зовсім не приймати»[1]. Незважаючи на заборону, на Вовчих Водах оселялися також і селяни, які тікали від кріпосницького гніту з центральних районів Російської держави.

Так було засновано слободу, яка згодом перетворилася в місто Вовчанськ.

Приблизно з першої чверті XVIII століття місто почало втрачати значення військово-сторожового поселення і розвивалось як адміністративний центр. У 1781 році Вовчанськ стає повітовим містом. Кількість населення зростало в ньому повільно: у 1810 році тут проживало 3933 чоловіки, а у 1895 році — 10 981 чоловік. До 1865 року місто за складом населення в основному було селянським. Більшість населення Вовчанська займалась сільським господарством та ремеслами. В середині XIX століття в місті відбувалось 8—9 ярмарків на рік і тричі на тиждень — базари. Головними предметами торгівлі були велика рогата худоба, вівці, а також вовна, коноплі, хліб, ремісничі вироби тощо. Предмети промислового виробництва потрапляли на ярмарки з інших міст. У Вовчанську до середини XIX століття промислових підприємств не було. В документі за 1854 рік згадується про невеликий салотопний завод, що належав місцевому купцеві. Ремісників у 1865 році тут налічувалось 139 чоловік.

Скасування кріпосного права у 1861 році не полегшило становище селян Вовчанська і повіту. Грабіжницький характер реформи, свавілля царської адміністрації при її здійсненні викликали обурення селянства. Так в кінці квітня 1861 року у Вовчанському повіті почалися заворушення. Понад 4000 тимчасово зобов'язаних селян відмовилися від роботи на поміщиків. Царські власті, кинувши проти селян значні сили поліції і жандармів, які жорстоко розправлялися з ними, змусили селян припинити опір.

Після реформи 1861 року пожвавився промисловий розвиток Вовчанська. У 1882 році в місті вже було 16 підприємств, у т. ч. три цегельні, два парові млини і салотопний завод. На всіх підприємствах працювало 80 робітників.

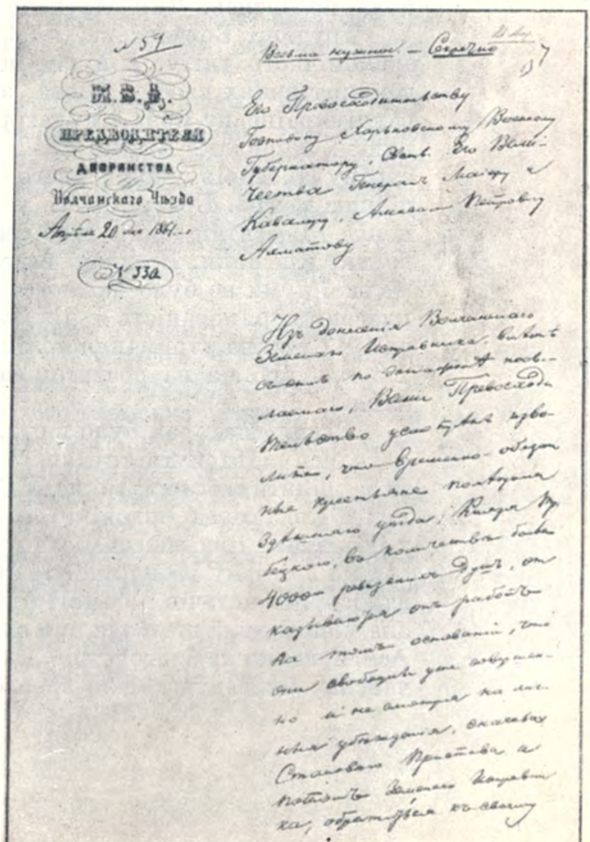
Становий склад населення в 1895 році був таким: 265 дворян, 67 осіб духовного звання, 160 купців, 4577 міщан і цехових, 5185 селян, 678 військових та членів їх родин. Таким чином, серед жителів міста селян було 47,2 проц., а міщан і цехових — 41,7 процента.

У 1896 році з Бєлгорода в Донбас через Вовчанськ проведена залізниця. Вона сприяла пожвавленню господарської діяльності в місті, появі нових підприємств, що переробляли сільськогосподарську сировину. В 1912 році у Вовчанську, крім названих вище підприємств, діяли дві олійниці, на яких було зайнято 56 чоловік, та холодильник, де працювало 30 чоловік[2]. У цей час на

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 4, стор. 273.

[2] А. Н. Опацкий. Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих. Х., 1912, стор. 125.

Донесення предводителя дворянства Вовчанського повіту Харківському військовому губернатору про відмову від роботи 4000 тимчасово зобов'язаних селян. 1861 р.

По описи 1861 года.

ПРОИЗВОДСТВО

ДѢЛА

Канцеляріи Харьковскаго Гражданскаго Губернатора.

Отдѣленія Распорядительнаго.

Начато 186/ года Апреля 23 дня

Кончено 186/ года Мая 2 дня

Сдано въ Архивъ 186 года дня

На тридцати 30 листахъ.

Обкладинка справи про заворушення тимчасово зобов'язаних селян у Вовчанському повіті. 1861 р.

центральних вулицях міста з'являються кам'яні будинки, хлібні, кондитерські та інші магазини. Торгових службовців у 1913 році було близько 200 чоловік.

У дореволюційний час основна маса населення міста — селяни і робітники — зазнавала жорстокого гноблення з боку самодержавства, поміщиків та капіталістів. Задихаючись від безземелля і малоземелля, селяни м. Вовчанська змушені були орендувати землю у поміщиків і куркулів на кабальних умовах. За мізерну плату вони працювали по 14—16 годин на добу в економіях поміщиків і господарствах куркулів. Постійне недоїдання, важка праця і відсутність необхідної медичної допомоги — ось основні причини частих хвороб і передчасного старіння. Газета «Волчанский земский листок», змальовуючи становище селян повіту, змушена була зазначити, що «сучасний селянин слабкий фізично в молоді роки, постійно хворіє в 40—50 років, і життя його порівняно коротке. Жінка його в 30—35 років стає старою».

Ця ж газета в 1917 році так описала становище робітників: «За гудком встає закоптілий робітничий люд з ломотою в усьому тілі і тягнеться на фабрику; тут жінки і діти-підлітки — усіх їх поглинає фабрика. Вони йдуть, коли ще сонечко тільки встане, і повертаються додому, коли воно лягло. Сонця немає, дня немає. Бідна вечеря і мертвецький сон. Притупляється думка... Робітникові ніколи почитати, ніколи подумати, ніколи повчитись. Так проходить його життя при 12 і 16 годинах роботи».

Трудящі Вовчанська, як і всієї дореволюційної Росії, терпіли не тільки від економічного гніту, а й від політичного безправ'я. Вони не мали елементарних демократичних свобод: слова, зборів, мітингів, спілок. Самодержавство переслідувало українську мову і культуру, забороняло видавати українською мовою газети, книги, журнали. Влітку 1912 року у Вовчанську справник заборонив місцевому гуртку аматорів українського драматичного мистецтва давати спектаклі з благодійною метою. Брати участь у виборах земських гласних могли тільки ті, хто мав понад 15 десятин землі. А обраними до повітової земської управи могли бути тільки великі власники. В складі гласних Вовчанського повітового земства і Вовчанської міської думи не було жодного представника від робітників і трудящих селян. Про класову спрямованість у діяльності Вовчанської думи свідчать дані про її бюджет за 1912 рік: на утримання поліції дума витратила 7,8 тис. крб., на народну освіту — 1,6 тис. крб., а на розвиток медичної і ветеринарної справи — тільки 458 карбованців.

Експлуататорам було вигідно тримати народ у неуцтві. Таким шляхом вони намагались відвернути трудящі маси від боротьби за своє визволення і тим зберегти та закріпити своє панування. У Вовчанську напередодні Жовтневої революції письменних було: серед чоловіків 36 проц., серед жінок — 21,1 процента. В 1893 році з ініціативи і на кошти міської інтелігенції в приватному будинку створено громадську бібліотеку, фонд якої за 20 років зріс до 11,2 тис. книг. Бібліотекою користувалось 745 читачів. У місті був народний будинок, збудований на кошти земства, але міська дума не дбала про нього, і жителі Вовчанська його майже не відвідували. Асигнування на благоустрій міста в 1912 році становили близько 4,5 тис. крб. У Вовчанську було дуже мало зроблено, «щоб визнати життя в ньому хоч у якійсь мірі

зручним: ні водопроводу, ні сучасного освітлення, ні хороших квартир з відповідними вигодами, а бруду і пилу — хоч відбавляй. І сховатись від пилу в місті нікуди». «Дерев'яні тротуари являють значну небезпеку, якщо не для ніг, то для взуття пішоходів. Під час грязюки перехід з одного боку вулиці на другий скрізь утруднений, бо більшість вулиць міста позбавлена бруківки та водостоків, а тому після дощу калюжі серед небрукованих вулиць стоять доти, доки їх не вбере в себе волога земля»[1].

В роки першої російської революції 1905—1907 рр. у Вовчанському повіті набирає великого розмаху селянський рух. Повсюдно відбувалися бурхливі сходи і мітинги селян, на яких виступали більшовики з закликами боротися проти самодержавства і сваволі поміщиків, читалися прокламації і відозви.

Особливо гострого характеру селянський рух у Вовчанському повіті набрав у кінці листопада і на початку грудня 1905 року. Селяни громили поміщицькі маєтки і вимагали заміни самодержавного управління, заявляючи, що «як земля, так і фабрики повинні належати тим, хто на них працює»[2]. В ряді сіл повіту відбулися збройні сутички селян з царськими військами і стражниками.

Але, незважаючи на рішучість селянства у боротьбі, ці виступи були жорстоко придушені. Сотні учасників виступів були заарештовані, кинуті в тюрми і заслані.

Рапорт харківському губернаторові про заворушення селян Вовчанського повіту. 1861 р.

Після поразки революції 1905—1907 рр. Вовчанськ на деякий час перетворився в місце адміністративного заслання учасників революційного руху. В 1907—1909 рр. тут жив письменник К. А. Треньов, висланий за те, що у своїх виступах на сторінках газети «Донская жизнь» (Новочеркаськ) розвінчував самодержавство і духовенство, виступав проти чорносотенної реакції.

Проте репресії не припинили революційної боротьби трудящих. В наступні роки у Вовчанську в сосновому бору на лівому березі річки Вовчої відбувались маївки, мітинги, збори трудящих. В ці роки у Вовчанську активну участь у революційній діяльності брала вчителька Ганна Петрівна Хоперська. Після переїзду в 1915 році до Харкова Г. П. Хоперська встановила зв'язки з більшовиками і за їх завданням неодноразово приїздила до Вовчанська, привозила з собою більшовицьку літературу і листівки. У червні 1917 року Г. П. Хоперська вступила в ряди більшовицької партії.

В перших числах березня 1917 року в місті відбулась багатолюдна демонстрація, учасники якої вітали перемогу Лютневої революції в Петрограді. 6 березня обрано міський громадський комітет, куди увійшли в основному купці, поміщики й попи. Повітовим комісаром був призначений голова повітової земської управи поміщик Колокольцев. Селянин із села Великі Бабки Вовчанського повіту на нараді представників споживчих і сільськогосподарських товариств Харківської губернії говорив про нього: «Старі власті раніше їздили на нас, а тепер Тимчасовий уряд призначає їх комісарами. У нас є Колокольцев, так він не дозволяє не тільки травинку з'їсти, а й бабам підійти до неї — штрафує». Невипадково передові робітники, солдати і селяни Вовчанська рішуче виступили проти призначення Колокольцева

[1] Газ. «Волчанский земский листок», 1913, № 9, стор. 4.
[2] Харківський облдержархів, ф. КХГ, 1905 р., оп. 287, спр. 1214, арк. 52.

Видатна діячка Харківської більшовицької організації в роки революції та громадянської війни Ганна Хоперська.

повітовим комісаром. 4 квітня 1917 року в місті відбувся мітинг, на якому з ініціативи солдатів прийнято рішення про арешт Колокольцева. Дізнавшись про це, він втік до Харкова під захист губернського комісара.

В середині березня 1917 року у Вовчанську було створено Раду робітничих і солдатських депутатів, у квітні — повітову Раду селянських депутатів. Але ці Ради за своїм складом були есеро-меншовицькими, угодовськими. Вони заявили про підтримку Тимчасового уряду.

На власному досвіді і завдяки великій агітаційно-пропагандистській роботі більшовицької партії робітники, солдати і трудяще селянство Вовчанська і повіту все більше переконувалися в антинародній політиці Тимчасового уряду і меншовиків та есерів. Найбільш передова частина трудящих дедалі рішучіше вимагала припинення війни, 8-годинного робочого дня, ліквідації поміщицького землеволодіння. Представники місцевої влади ще наприкінці квітня повідомляли з Вовчанська в міністерство внутрішніх справ про те, що становище у Вовчанському повіті дуже тривожне.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в центрі країни Радянська влада у Вовчанську відразу не була встановлена. Цьому чинили запеклий опір українські буржуазні націоналісти, меншовики і есери. В середині листопада робітники і солдати Вовчанська, які були на боці більшовиків, створили військово-революційний комітет. Він очолив боротьбу за встановлення Радянської влади у Вовчанську. Головою комітету був обраний місцевий житель більшовик М. І. Машинка, заступником голови — солдат В. О. Томпаков, членами ревкому — робітник-залізничник А. Т. Головятинський, слюсар В. Лосєв та інші[1]. З числа революційно настроєних робітників, солдатів і селян ревком створив червоногвардійський загін, провів арешти найбільш активних контрреволюціонерів.

Щоб не допустити встановлення влади Рад у Вовчанську, контрреволюційні сили підняли в середині грудня заколот. Вони захопили вокзал, приміщення ревкому та інші установи. В ці дні велику допомогу трудящим міста подали робітники Білоколодязького цукрового заводу. Розгромивши сили українських буржуазних націоналістів у с. Білому Колодязі, робітники заводу взяли активну участь і в придушенні заколоту у Вовчанську. 21 грудня влада в місті повністю перейшла до рук військово-революційного комітету.

Під керівництвом ревкому, а потім Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів у місті почали провадитись перші соціалістичні перетворення. Представник повіту на І Всеукраїнській конференції Рад селянських депутатів 21 січня 1918 року доповідав, що повітова Рада керує усім адміністративним і економічним життям, що в повіті створені земельні комітети.

Але вже в лютому 1918 року на Україну почали наступ війська німецьких імперіалістів, покликані буржуазно-націоналістичною Центральною радою. На початку квітня 1918 року вони захопили Вовчанськ. Ні на хвилину не припинялася боротьба трудящих проти окупантів та їх спільників. На території повіту активно діяли партизанські загони, які нападали на поміщицькі економії, громили їх, знищували ворогів. Партизани підтримували тісні зв'язки з Харківським ревкомом і комітетом більшовиків.

---

[1] Газ. «Земля і воля» (Харків), 17(4) лютого 1918 р.

Після вигнання з України військ німецьких імперіалістів у грудні 1918 року спільними зусиллями Білоколодязької робітничої дружини і Старосалтівського партизанського загону було здійснено наступ на Вовчанськ, де владу з середини листопада захопили українські буржуазні націоналісти. Петлюрівські війська були розбиті і у Вовчанську відновлено Радянську владу.

6 січня 1919 року у Вовчанську оформився міський більшовицький осередок, в якому на середину березня налічувалось 38 членів партії і 59 співчуваючих. В середині січня почали виникати більшовицькі осередки в селах повіту. На травень 1919 року вони існували вже у 16 селах[1]. Наприкінці січня 1919 року відбулася перша вовчанська повітова партійна конференція, на якій обговорювались завдання комуністів повіту, обрано повітовий комітет партії. Його секретарем став І. М. Єрещенко.

10 лютого 1919 року у Вовчанську відбувся повітовий з'їзд Рад. До обраного після з'їзду виконкому Ради увійшли тільки комуністи. При виконкомі було створено відділи: продовольчий, земельний, юстиції, фінансів, економічний, громадянських актів, народної освіти, праці і управління. Повітовий комітет партії і Рада вжили ряд заходів, спрямованих на організацію відсічі білогвардійській контрреволюції, що розпочала наступ з південних районів.

Напередодні наступу денікінських військ у Вовчанську були об'єднані всі наявні військові сили: комуністична рота, сторожова рота повітового військового комісаріату, кінний взвод міліції, з яких створена військова частина, названа Першим Вовчанським окремим батальйоном, під командуванням Г. М. Кобленца. Після напружених боїв проти білогвардійців у районі с. Білого Колодязя і Вовчанська батальйон пробився до Бєлгорода, а потім зосередився у Грайвороні. Тут він був об'єднаний з місцевим загоном і перетворений у Грайворонський революційний полк, переформований пізніше у 78-й стрілецький полк.

На території Вовчанського повіту проти денікінських військ досить активно діяло кілька партизанських загонів, для боротьби з якими з Харкова направлялися значні сили білогвардійців. Однак ці каральні загони знищувались партизанами.

Після визволення України від денікінських військ трудящі Вовчанська зосередили увагу на тому, щоб допомогти героїчній Червоній Армії якнайшвидше і переможно закінчити громадянську війну. В лютому 1920 року у Вовчанську створюється

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 93, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 5.

Перші жіночі делегатські збори у Вовчанському повіті. Грудень 1920 р.

комсомольська організація. В середині травня 1920 року 30 комсомольців добровільно вступили до лав Червоної Армії і виїхали на фронт. У червні, оголошеному в Харківській губернії продовольчим місяцем, на зсипний пункт Вовчанська щодня надходило по 3—4 тис. пудів хліба, який відправлявся для потреб фронту і робітничих центрів. Успішно виконувались завдання по поставці жирів і м'яса.

Під час «Тижня червоного добровольця» до Вовчанського військкомату з'явилось 573 чоловіки, а в дні «Тижня червоної молоді» (початок вересня) в місті провадився прийом до комсомолу і запис комсомольців на врангелівський фронт. У дні «Тижня допомоги фронту» (кінець жовтня 1920 року) з Вовчанська до Харкова прибув загін кавалеристів-добровольців з 50 чоловік для відправки на фронт.

Після закінчення громадянської війни та іноземної інтервенції трудящі Вовчанська під керівництвом партійної організації почали відбудову зруйнованого господарства. За даними на 1922 рік, у Вовчанську існували вже 11 партійних осередків, а в селах повіту — 18. В цей час партійна організація повіту об'єднувала в своїх рядах 131 члена і 56 кандидатів у члени партії. 23 січня 1925 року у Вовчанську відбулися районні партійні збори, на яких обговорювалося питання про підсумки січневого (1925 р.) Пленуму ЦК партії. Комуністи одностайно засудили антиленінський виступ Троцького і схвалили рішення Пленуму[1]. Комуністи Вовчанська і району на зборах 31 січня 1925 року одностайно схвалили рішення XIV з'їзду партії, засудивши антипартійну діяльність Зінов'єва та його спільників з «нової опозиції». Збори заявили, що комуністи міста і району «твердо стоятимуть на ленінському шляху за єдність і дисципліну в партії, боротимуться проти всіляких спроб послабити залізну дисципліну і єдність партії, звідки б ці спроби не виходили»[2]. На кінець 1925 року в місті відновили свою діяльність майже всі підприємства. Олійниці були об'єднані в одне підприємство, перетворене в держолійзавод. Налагоджувалась робота шкіл, медичних закладів. Було відкрито першу семирічну школу. Щоб діти селян навколишніх сіл також могли тут учитись, при школі було обладнано гуртожиток.

Трудящі Вовчанська подавали велику допомогу селянській бідноті в проведенні соціалістичних перетворень на селі. З міста систематично посилались комуністи і безпартійні працівники. Так, за період з вересня 1921 по березень 1922 року тільки для допомоги в організації сільськогосподарських робіт у села виїжджало 108 чоловік.

Влітку 1928 року Вовчанськ відвідав П. П. Постишев. Він виступив на районних партійних зборах з доповіддю про роботу Харківського окружного комітету партії, в якій розповів про міжнародне і внутрішнє становище СРСР; тут же були обговорені завдання партійної організації району. Вдруге П. П. Постишев приїздив до Вовчанська в жовтні 1933 року. Він брав участь у з'їзді колгоспниць-ударниць району.

В роки боротьби радянського народу за соціалістичну індустріалізацію у Вовчанську збудовано нові промислові підприємства, розширено і реконструйовано старі. В листопаді 1927 року стала до ладу фабрика по виробництву хусток, у 1928 році збудовано ткацьку фабрику. Здійснено великі

Вовчанський повітовий виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 2-го скликання. 1920 р.

[1] Харківський облпартархів, ф. 94, оп. 1, спр. 5, арк. 3.
[2] Там же, арк. 7.

роботи по реконструкції і розширенню державного олійного заводу. У 1930 році в місті відкрито швейну майстерню та інкубаторну станцію, яка забезпечувала курчатами колгоспи району. В роки першої п'ятирічки проведені великі роботи по благоустрою міста.

Зростання промислового і комунального будівництва в місті вимагало збільшення виробництва будівельних матеріалів. Тому в 1928—1930 рр. були розширені два діючі цегельні заводи, випуск цегли на них збільшено до 7,5 млн. штук на рік. В 1930 році було закінчено будівництво заводу по виробництву вапна.

Зростання народного господарства країни сприяло піднесенню матеріального добробуту і культурного рівня трудящих. У Вовчанську розширювалось індивідуальне житлове будівництво. В 1926 році в місті було збудовано 48 будинків, у 1927—52, в 1928 — 60. Запроваджувалась обов'язкова початкова освіта. В 1928/29 господарському році витрати на соціально-культурні потреби в місті становили близько 119 тис. крб., у 1929/30 — близько 137 тис. карбованців.

У відповідь на звернення XVI партійної конференції ВКП(б) «До всіх робітників і селян» трудящі Вовчанська розгорнули соціалістичне змагання за виконання першого п'ятирічного плану. З кожним місяцем зростала кількість ударників на підприємствах міста. У червні 1931 року на борошномельному заводі було 27 ударників, серед залізничників Вовчанська — 91, на олійному заводі — 98, а всього в місті — 391 ударник[1].

Більшість селян, які жили у Вовчанську, об'єднались у 1929 році у колгосп «Вільне життя». До середини 1930 року в районі було колективізовано 72 проценти селянських господарств.

Трудящі міста подавали велику допомогу селянам району в соціалістичній перебудові їх господарства: направляли досвідчені кадри для постійної роботи на селі, брали активну участь у проведенні сільськогосподарських робіт тощо. Особливо велику допомогу подавали комсомольці та молодь міста. Їх праця була високо оцінена на об'єднаному пленумі Вовчанського районного виконавчого комітету і завкому Харківського паровозобудівного заводу — шефа Вовчанського району. В рішенні цього пленуму від 2 жовтня 1930 року говорилося: «Комсомольські бригади з міста, організовані на допомогу колгоспам, показали дійсні зразки революційної праці та запалювали своїм ентузіазмом колгоспників. Силами комсомольських бригад викопано 105 га цукрових буряків, обмолочено 1235 пудів зернових культур».

Трудящі міста організували допомогу селу в підготовці кадрів. У 1931 році було відкрито технікум механізації сільського господарства, який до кінця року підготував для колгоспів 300 трактористів, 30 бригадирів і 20 рільників. У місті почала працювати районна колгоспна школа, де навчалось 140 чоловік. В 1933 році у Вовчанську створено другу в районі машинно-тракторну станцію (перша була організована в 1929 році в с. Білий Колодязь).

У період другої п'ятирічки багато було зроблено для розвитку промислового виробництва і комунального господарства міста. Закінчилось будівництво нового цегельного заводу. В 1937 році почала працювати фабрика дитячого

Робітники державного олійного заводу м. Вовчанська завітали до селян. 1925 р.

[1] Харківський облпартархів, ф. 94, оп. 1, спр. 31, арк. 78.

Відзначення десятирічного ювілею комуни «Червона зоря» Вовчанського району. 1929 р.

взуття, створено дві промислові артілі — одну по виробництву кондитерських виробів, другу — по пошиву і ремонту одягу. Поповнились новою технікою та значно розширились інші підприємства. Це дало змогу значно збільшити випуск продукції. Держолійзавод, наприклад, на кінець п'ятирічки давав продукції у два з лишком рази більше, ніж у 1932 році. В цілому в місті і районі у 1937 році було випущено продукції на 29,4 проц. більше, ніж у 1936 році, а продуктивність праці підвищилась на 7,7 процента.

Успішне виконання виробничих планів вирішувалось людьми, їх героїчною працею в ім'я побудови соціалізму. В місті з кожним днем ширилось змагання за успішне виконання завдань другої п'ятирічки. Якщо у 1935 році на підприємствах міста і району було 213 стахановців, то в 1936 році — уже 616 чоловік. Перед вели колективи держолійзаводу і ткацької фабрики. Зачинателями стахановського руху на держолійзаводі були робітники С. О. Красовський, В. М. Красовський, С. Голоденко, які виконували норми на 110—160 процентів. На ткацькій фабриці ткаля М. В. Усова виконувала норму на 160—180 проц., мотальниця Г. П. Лебеденкова — на 150—175, розмотувальниця Я. М. Рєзникова — на 130—150 процентів. Усі вони не мали браку в роботі.

Було досягнуто значних успіхів у піднесенні матеріального добробуту трудящих, у розвитку культури і охорони здоров'я. У 1937 році порівняно з 1936 роком заробітна плата у промисловості району збільшилась на 10,6 проц., а за роки другої п'ятирічки — в 2,1 раза.

В місті було відкрито нові магазини: меблевий, продовольчий, промтоварний та інші.

Поліпшено медичне обслуговування населення. Якщо в 1934 році на потреби охорони здоров'я в районі витрачено 899 тис. крб., то в 1937 році — близько 2 млн. крб. Збудовано два приміщення для дитячих ясел.

У 1936 році у Вовчанську відкрито нову семирічну школу. А всього в місті і районі працювало 58 шкіл, з яких 3 середні і 22 семирічні.

З 1937 року в місті почалась демонстрація звукових фільмів, у 1935—1937 рр. у Вовчанськ на гастролі приїздив Харківський державний театр, у репертуарі якого були п'єса «Наталка Полтавка», опера «Запорожець за Дунаєм» та інші. Театр обслуговував і села району. В місті працювало кілька бібліотек, їх книжковий фонд становив близько 77 тис. томів. Трудящі брали активну участь у художній самодіяльності. В місті і районі працювало 37 драматичних, 44 хорових, 29 музичних, 28 літературних і 5 танцювальних гуртків при клубах.

У різних галузях господарства і культури дедалі зростала кількість спеціалістів, які закінчили радянські вузи і технікуми. В 1936 році в місті і районі було 535 учителів, 54 агрономи, 35 зоотехніків, 45 лікарів, 130 інженерно-технічних працівників. У Вовчанську працювало 3 технікуми — педагогічний, механізації сільського господарства і медичний. В 1937 році технікуми підготовили 149 учителів і вихователів для дошкільних закладів, 48 механіків, 72 медпрацівники середньої кваліфікації; в районі було підготовлено 256 шоферів.

У третій п'ятирічці промисловість Вовчанська набула дальшого розвитку. Розгорнулося спорудження заводу будматеріалів. В 1939 році відкрито дві майстерні: ковальську і слюсарно-механічну, розширено взуттєву фабрику, завдяки чому вона збільшила випуск продукції майже в три рази. З 1938 року ткацька фабрика почала освоювати виробництво килимів.

У Вовчанську провадилась велика робота по зміцненню оборони країни. У місті працював аероклуб, автомотоклуб, школа медсестер. В організаціях Тсоавіахіму трудящі міста вивчали військову справу, готувались стати активними захисниками своєї Батьківщини.

22 червня 1941 року віроломним нападом фашистська Німеччина розв'язала війну проти Радянського Союзу. Мужньо піднялись на захист своєї Батьківщини трудящі Вовчанська. В місті організовано відбулась мобілізація в ряди Радянської Армії. У її ряди з перших же днів війни добровільно вступили 552 комуністи. Підприємства перейшли на випуск продукції для потреб армії.

У вересні 1941 року під керівництвом райкому партії з числа трудящих, які не підлягали призову, було створено 4 партизанські загони. Разом з військовими частинами вони брали участь в обороні Вовчанська.

На початку листопада 1941 року гітлерівцям на кілька днів удалося захопити Вовчанськ. Але частини Радянської Армії завдали ворогові відчутного удару, визволили місто і багато сіл району. Трудящі прифронтового Вовчанська подавали велику допомогу військовим частинам продуктами, фуражем, транспортом тощо. За період з листопада 1941 до початку квітня 1942 року населення зібрало близько 200 тис. крб. для будівництва танкової колони і ланки літаків-винищувачів.

10 червня 1942 року фашистські війська вдруге вдерлися у Вовчанськ. Його тимчасова окупація на цей раз тривала до 10 лютого 1943 року. Гітлерівці заподіяли місту величезної шкоди. Вони зруйнували всі промислові підприємства, залізничну станцію, багато житлових будинків та інших споруд, пограбували колгоспи, радгоспи, машинно-тракторні станції.

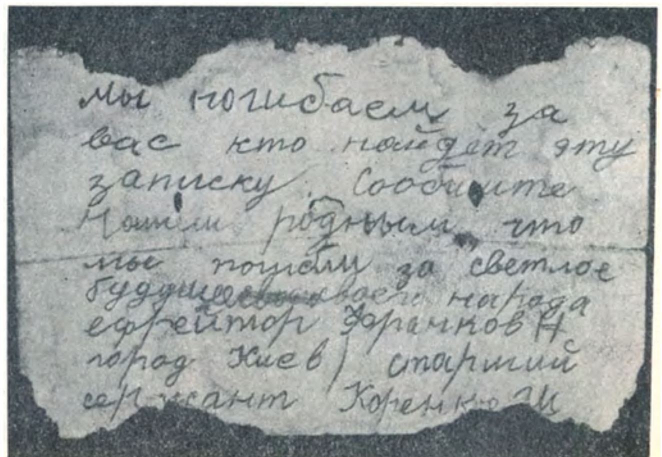
Радянські люди, які залишилися на тимчасово окупованій території, робили все для того, щоб наблизити час перемоги над німецькими загарбниками. Спираючись на підтримку і допомогу місцевих жителів, у Вовчанському районі діяв партизанський загін під керівництвом І. А. Шепелєва, який напередодні війни працював інструктором райкому партії. Комісаром загону був В. Є. Голуб, начальником штабу — А. Я. Нижегородов. Загін, що налічував понад 40 чоловік, базувався в Рубіжанському і Старицькому лісах. Партизани порушували комунікації ворога, висаджували в повітря мости, руйнували шляхи, нападали на ворожі автоколони. Однією з ланок партизанської діяльності була агітаційна робота серед населення.

Мужньо боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни жителі Вовчанська.

Як тільки Вовчанський район був визволений від окупантів, пішла на фронт М. З. Щербаченко. Перше бойове хрещення вона одержала під Гребениківкою на Сумщині. В одному з боїв санінструктор роти М. Щербаченко була поранена, але не кинула поля бою і продовжувала подавати допомогу пораненим бійцям. За виявлену мужність її нагородили медаллю «За відвагу». М. Щербаченко — учасниця форсування Дніпра. Майже цілу добу гітлерівці штурмували висоту, на якій закріпилися радянські воїни. В цих боях санінструктор М. Щербаченко винесла з-під вогню понад 120 поранених воїнів. За подвиг на Дніпрі вона удостоєна високого звання Героя Радянського Союзу. Зараз М. Щербаченко, закінчивши школу юристів, живе і працює в м. Чернігові.

Після визволення міста 10 лютого 1943 р.

Записка, знайдена в дуплі дуба в лісі біля с. Тернової.

Мы погибаем за
вас кто найдет эту
записку сообщите
нашим родным что
мы погибли за светлое
будущее нашего народа
ефрейтор Дорачков Н
город Киев) старший
сержант Коренко И

трудящі приступили до відбудови зруйнованого господарства. До літа 1943 року тут вже почали працювати хлібозавод, м'ясокомбінат, промкомбінат, цегельний завод, промартіль «Рекорд». Почалась відбудова електростанції, млина, держолійзаводу. Були відкриті кінотеатр, районний Будинок культури, районна і дитяча бібліотеки. Провадились великі роботи по відновленню діяльності шкіл і медичних закладів. Розгортали роботу колгоспи, радгоспи, МТС району. Весною 1943 року було засіяно 13,5 тис. га зернових.

Велику допомогу в справі відбудови зруйнованого господарства подавали району братні народи СРСР, особливо великий російський народ. З Москви та інших міст РРФСР до Вовчанська прибували спеціалісти для відбудови промислових підприємств. Трудящі східних областей країни допомагали технікою. Зокрема, з Поволжя в 1943 році було одержано 77 тракторів, 125 коней, 518 голів великої рогатої худоби, 2367 овець, 228 свиней, понад 11 тис. голів птиці, 3,5 тис. цнт зерна, 8 тис. цнт картоплі, 3,5 тис. кубометрів будівельних матеріалів [1].

Трудящі міста все робили для допомоги фронту, для переможного завершення війни. За першу половину 1944 року пройшли військову підготовку 662 чоловіки, які пішли в ряди Радянської Армії. Було підготовлено 30 медсестер, 44 санітарки, 52 телеграфістки. Завдяки активній участі трудящих міста в приміщеннях педучилища і дитячої технічної станції було обладнано евакогоспіталь, який у серпні 1944 року прийняв поранених воїнів. Жителі Вовчанська і району зібрали у фонд Головного командування 1 млн. 800 тис. крб., реалізували більш як на 1 млн. крб. облігацій Другої державної воєнної позики.

В 1944 році ще ширше розгорнулися відбудовні роботи. Влітку стали до ладу держолійзавод, ткацька фабрика, завод будівельних матеріалів, два млини. З ініціативи робітників держолійзаводу на всіх підприємствах міста розгорнулося змагання за збільшення випуску продукції. Зразки героїчної праці показували ініціатори змагання — робітники олійзаводу С. О. Красовський, С. І. Кравченко, А. Д. Безвесильна та інші, які виконували норми на 120—180 процентів. У процесі змагання жаровщик заводу С. О. Красовський домігся зменшення олійності макухи до 7,5 проц., замість 8,5 проц. по плану, що мало велике економічне значення.

Налагоджувалось міське господарство. В 1944 році було відбудовано 9446 кв. м житлової площі, районну лікарню і три дитячі будинки. Почав працювати літній театр. Відновилися заняття у педагогічному училищі, технікумі механізації сільського господарства. У місті і селах району почали працювати 56 шкіл, де навчалось 8112 дітей.

Незважаючи на великі труднощі, викликані війною, Радянська держава виділяла чимало коштів для відбудови зруйнованого господарства міста. На кінець 1945 року тут працювали майже всі промислові підприємства. До 1950 року в місті була завершена не тільки відбудова старих промислових підприємств, але й створено ряд нових, зокрема обозобудівний завод, меблеву артіль, розширено промкомбінат, перейменo-

Група бійців Вовчанського партизанського загону. 1943 р.

[1] Харківський облпартархів, ф. 94, оп. 1, спр. 166, арк. 46.

ваний у 1946 році в швейно-взуттєвий комбінат. У 1949 році тут встановили одержане з Ленінграда та інших міст країни нове устаткування, що дало змогу значно збільшити випуск взуття і швейних виробів.

Учні на виробничій практиці. Вовчанська текстильна фабрика. 1964 р.

У 1950 році три з чотирьох колгоспів Вовчанська (ім. Куйбишева, ім. Будьонного та ім. Паризької комуни) об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль ім. Куйбишева. Головою правління її було обрано А. М. Маслова, який з 1934 року очолював колгосп ім. Куйбишева і віддав багато сил і енергії розвитку колгоспного виробництва.

У роки відбудови були проведені великі роботи по благоустрою Вовчанська. Силами громадськості в місті було створено кілька скверів, посаджено 7 тис. дерев, капітально відремонтовано вулицю Кірова тощо.

Протягом наступних років у місті велика увага приділялася розвитку промислового виробництва. На обозобудівному заводі було встановлено нові спеціальні верстати, одержані з Уралу і Сибіру. Випуск продукції тут у 1955 році зріс більше ніж удвоє порівняно з 1951 роком, а на кінець 1958 року був потроєний. Найновішими засобами механізації обладнаний швейно-взуттєвий комбінат, перетворений у 1952 році у взуттєву фабрику, яка в 1957 році випускала понад 750 тис. пар взуття. На ткацькій фабриці було встановлено понад 30 нових ткацьких верстатів, збудовано складські приміщення та інші об'єкти. В 1955 році Вовчанську текстильну фабрику як одне з передових текстильних підприємств відвідала чеська делегація.

Трудящі м. Вовчанська брали активну участь у створенні великих новобудов, що зводилися в країні після війни. Більше 30 водіїв автомашин Вовчанського автогосподарства працювали на будівництві Волго-Донського судноплавного каналу. Восени 1954 року понад 50 водіїв виїжджали збирати врожай на цілинних землях Алтайського краю. В 1955 році Вовчанське автогосподарство налічувало 100 автомашин і значно розширило обсяг перевезень у місті і за його межами.

Після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) трудящі Вовчанська посилили допомогу трудівникам села у піднесенні сільського господарства. Всі промислові підприємства, великі установи міста встановили шефство над колгоспами, подаючи їм систематичну та всебічну допомогу. Тільки за кінець 1953 і початок 1954 року з Вовчанська було направлено на керівну роботу в колгоспи 8 чоловік. Колгосп ім. Куйбишева в 1954 році очолив О. Х. Зубов, який до цього працював заступником голови виконкому райради депутатів трудящих. Наприкінці 1958 року з колгоспом ім. Куйбишева об'єднався місцевий колгосп ім. Артема.

Визначні зміни в усіх галузях економіки і культури відбулися у Вовчанську в роки боротьби за виконання семирічного плану, який був важливим етапом у створенні матеріально-технічної бази комунізму.

Згідно з Директивами XX з'їзду партії, які передбачали широке впровадження екстракційного методу одержання олії з насіння, на держолійзаводі збудовано великий екстракційний цех. З введенням його в дію у 1961 році значно збільшився випуск продукції. У 1962 році вироблено 27,2 тис. тонн олії, в 1963 — понад 32 тис. тонн, що майже в 22 рази більше, ніж усі олійниці у 1913 році, а в 1965 році —

50 332 тонни олії. З невеликого кустарного підприємства олійний завод, реконструйований в олійно-екстракційний завод, перетворився за роки Радянської влади у велике сучасне високомеханізоване підприємство. Технічно переобладнані й інші підприємства. На м'ясокомбінаті збудовано холодильник місткістю в 132 тонни одночасного зберігання м'ясопродуктів, реконструйовано м'ясожировий цех, виробнича потужність якого доведена до 10 тонн за зміну, а також птахозабійний і ковбасний цехи.

Реконструйовані також обидва млинзаводи, а також цегельні підприємства, завдяки чому їх виробництво збільшилося до 16 млн. штук цегли на рік. З 1960 року цегельні і вапняний заводи об'єднано в одне підприємство — завод будматеріалів.

Великі зміни сталися на колишній ткацькій, тепер текстильній, фабриці. Застарілі ткацькі верстати замінені новими, автоматичними. В 1964—1965 рр. встановлено близько 100 нових машин. Фабрика випускає тепер тканини високої якості.

Завдяки технічній реконструкції взуттєва фабрика подвоїла випуск продукції порівняно з 1956 роком. У 1959—1965 рр. тут створено два нових цехи, поповнено парк технологічного, енергетичного і підйомно-транспортного устаткування. Тепер у Вовчанську 22 промислові, транспортні та будівельні підприємства, на яких працює понад 4 тис. робітників. У 1965 році промислові підприємства міста випустили продукції на 65276,6 тис. крб., або в 2,7 раза більше, ніж у 1958 році.

Трудящі міста широко розгорнули змагання за високе звання колективів і ударників комуністичної праці. На текстильній фабриці почесне звання комуністичних у 1964 році було присвоєно шести бригадам, в яких працювало понад 150 чоловік. Найкращою з них вважають бригаду М. Т. Вовчанського: робітники її показують зразки високої продуктивності праці на виробництві і комуністичної поведінки в побуті. Заслуженою пошаною користується в місті бригада комуністичної праці взуттєвої фабрики, яку очолює Г. М. Шмоніна. За 1965 рік ця бригада заощадила 24,9 тис. кв. дециметрів шкіряних товарів, з яких додатково виготовлено 2500 пар легкого взуття.

Всього у Вовчанську звання ударника комуністичної праці присвоєно 350 робітникам і службовцям, більш як 30 бригадам, змінам і дільницям.

На підприємствах Вовчанська протягом багатьох років працює велика група кадрових робітників, які своєю працею, прикладом і досвідом вносять значний вклад у справу побудови комунізму в нашій країні. На олійно-екстракційному заводі понад 36 років працює жаровщиком В. М. Красовський, який підготував багато молодих спеціалістів. Понад 30 років працює тут К. С. Жерновенко. Від рядової робітниці вона виросла до начальника пресового цеху. В 1947 році після повернення з армії прийшов на завод слюсарем В. В. Усов, а зараз він інженер по технічній інформації. З 1928 року працюють на текстильній фабриці П. Г. Цимбол і С. І. Шевченко. Разом вони прийшли різноробами на будівництво фабрики, разом з усім колективом, не покладаючи рук, працювали над розв'язанням багатьох складних питань фабричного виробництва. Від рядових робітників вони виросли до майстрів. Невипадково протягом багатьох років комуніст П. Г. Цимбол очолює партійну організацію фабрики, а комуніста С. І. Шевченка робітники фабрики багато років підряд обирають членом фабричного комітету. Заслуженою пошаною тут користується ткаля Л. М. Колесникова, яку трудящі Вовчанського району обрали депутатом обласної Ради, помічники майстрів П. Я. Самороков, М. А. Паляничко та інші. На обозобудівному заводі зразки комуністичної праці показують столяр П. І. Бондаренко, наладчик устаткування П. І. Чигринов та інші.

За останні роки економічно зміцнів вовчанський колгосп ім. Куйбишева, який об'єднує 552 селянські господарства, має 5102 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. орної землі 3574 га. Це багатогалузеве господарство зерно-бурякового

Урочиста реєстрація новонародженого. М. Вовчанськ. 1963 р.

напряму, з розвиненим м'ясо-молочним тваринництвом. Якщо в 1951—1956 рр. середня врожайність зернових становила 12—14 цнт з га, в 1958—1962 рр.— 18—20 цнт, то в 1964—1965 рр.— близько 22 центнерів. У 1965 році на колгоспних фермах налічувалось 1871 голова великої рогатої худоби (в т. ч. 650 корів), а також 965 свиней, 586 овець. Колгосп має 24 трактори, 18 комбайнів, 16 автомашин, близько 30 електромоторів. За роки семирічки доходи колгоспу зросли більше ніж у півтора раза і становлять 775,2 тис. крб. Неподільні фонди — 932,3 тис. крб. У 1965 році на оплату праці колгоспників було витрачено 344,3 тис. крб. Протягом багатьох років колгоспники одержують оплачувані відпустки, 230 колгоспників — пенсії.

В артілі працює чимало передовиків, які добиваються високих показників у роботі. Це майстри високих урожаїв М. І. Бібікова, Ф. Г. Стрижакова, О. Г. Медведєва, Ю. Ф. Радченко, тваринники О. Я. Дудкіна, Ю. С. Рула, О. Ф. Лазебна, Г. О. Зав'ялова, І. С. Пісоцький та інші. Доброї слави здобув голова колгоспу О. Х. Зубов, який віддає багато сил розвитку колгоспного виробництва.

Великі зрушення відбулися у Вовчанську в роки семирічки в галузі культурного будівництва. В місті збудовано два приміщення для восьмирічних шкіл, а всього тут є три восьмирічні і п'ять середніх шкіл, школа робітничої молоді. В них навчається близько 4 тис. учнів, працюють 274 вчителі. Багато років працюють в місті технікум механізації сільського господарства і медичне училище.

У Вовчанську діє велика мережа культурно-освітніх закладів: кінотеатр, Будинок культури, 8 профспілкових клубів. У міському літньому саду є зал для демонстрації кінофільмів, добре обладнаний дитячий майданчик. При клубах працює 30 гуртків художньої самодіяльності, в них беруть участь близько 500 чоловік. У 39 бібліотеках налічується майже 230 тис. книг. Місто повністю радіофіковане. Тепер у Вовчанську працює 75 лікарів і 190 медичних працівників середньої кваліфікації. В лікарні є 12 лікувальних відділень.

Трудящі Вовчанська у першій половині дня одержують такі центральні газети, як «Правда», «Известия» та інші. До 1917 року тут виходила російською мовою незначним тиражем газета «Волчанский земский листок», що надавала свої сторінки для виступів представникам тільки експлуататорських класів. З 1918 року в місті почала виходити газета повітової Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Тепер газета «Хлібороб» виходить на 4 сторінках значним тиражем. У ній

Біля пам'ятника В. І. Леніну у м. Вовчанську. Святкування 40-річчя піонерської організації.

друкуються статті передових людей міста і району — трудівників заводів, фабрик, колгоспів, радгоспів.

Невпізнанно змінився зовнішній вигляд міста. Воно чітко сплановане, має рівні, добре озеленені вулиці. В центрі упорядковано проїжджі частини вулиць, тротуари заасфальтовано або вкрито плиткою. Останнім часом і на околицях міста вулиці роблять з твердим покриттям. В 1964 році у Вовчанську завершено будівництво двох залізобетонних мостів через річку Вовчу. В роки семирічки збудовано 20 багатоквартирних будинків, 568 будинків спорудили робітники і службовці. В наступні роки поряд з розвитком промисловості передбачено реконструювати центральну частину міста. Такий проект уже підготував Харківський філіал інституту «Діпромісто». В основу реконструкції покладено принцип поступової заміни старих одноповерхових будинків багатоповерховими, які матимуть всі вигоди. Намічено створити кілька мікрорайонів, у кожному з яких будуть школи, дитячі садки і ясла, магазини, спортивні майданчики тощо. Деякі підприємства будуть перенесені з житлової зони за межі міста.

Трудящі Вовчанська, як і всієї країни, натхнені Програмою КПРС, рішеннями XXIII з'їзду, Пленумів ЦК партії, наполегливо працюють над тим, щоб внести свій гідний вклад у розв'язання головного завдання партії і народу — створення матеріально-технічної бази комунізму.

П. Ф. РЕШОДЬКО, М. А. ЩУКІН

* * *

Вовчанський район розташований у північно-східній частині Харківської області. Район створено у 1923 році на базі колишнього Вовчанського повіту. На півночі межує з Шебекинським районом Бєлгородської області, на заході — з Харківським, на півдні — з Чугуївським, на сході і південному сході — з Великобурлуцьким районами Харківської області. Площа району — 1883,3 кв. км. Населення — 72,5 тис. чоловік, в т. ч. міського — 27,7 тис. і сільського — 44,8 тис. чоловік. Густота населення невисока — 38,4 чоловік на 1 кв. км. В районі 128 населених пунктів, які об'єднані у 22 сільські Ради, одну селищну Раду і одну міську Раду.

Територію району з півночі на південь перетинає річка Сіверський Донець, на берегах якої розкинулися багаті на різних тварин і породи дерев ліси. Грунти переважно чорноземні, клімат помірний.

Економіка району має в основному сільськогосподарський напрям. Тут є 27 колгоспів і 5 радгоспів, які спеціалізуються на виробництві зернових культур, цукрових буряків тощо. Добре розвинуте молочне скотарство, менше — свинарство, птахівництво та вівчарство. В районі 129 тис. га земельних угідь, в т. ч. орної землі — 105,1 тис. га, пасовищ — 17 тис. га, сіножатей — 4,7 тис. га, садів — 2,2 тис. гектарів.

Із зернових культур найбільш поширені озима пшениця, сіють також ячмінь, овес, просо, гречку та бобові. Серед технічних культур сіють переважно цукрові

буряки. Великі площі зайнято під соняшником та кормовими культурами. Вирощують картоплю і овочі.

За 1963—1965 рр. середня врожайність зернових в районі становила 15,6 цнт з га, в тому числі пшениці — 16,7 цнт. В 1965 році середня врожайність цих культур була відповідно 18,4 і 20,6 центнера. Середня врожайність цукрових буряків за ці ж роки становила 155 цнт з га, а в 1965 році — 179 центнерів. Виробництво м'яса в 1965 році на 100 га сільськогосподарських угідь в середньому становило 45,5 цнт, молока вироблено 263,3 центнера. Середній надій на одну корову в 1965 році становив 1908 кг.

Ці успіхи обумовлені наявністю великої матеріально-технічної бази у колгоспах і радгоспах району. Вони мають 793 трактори, 542 комбайни, 353 автомашини та багато іншої сільськогосподарської техніки. У багатьох колгоспах збудовано виробничі майстерні по ремонту техніки. В 1965 році механізація основних сільськогосподарських робіт становила: оранка — 100 проц., посів — 99,9, догляд за посівами — 90, збирання врожаю — 87 процентів. Рівень механізації у тваринництві — 35 процентів.

В районі працює велика група передовиків сільського господарства, які рік у рік одержують високі і сталі врожаї і добиваються підвищення продуктивності праці. Серед них Герої Соціалістичної Праці А. Ф. Бєлінський і С. О. Божко. В районі орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено у післявоєнні роки понад 500 трудівників сільського господарства, з них орденом Леніна близько 30 чоловік. У 1964 році 8 механізаторів району, учасників Виставки досягнень народного господарства СРСР, нагороджені срібними та бронзовими медалями, а також грошовими преміями. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 червня 1966 року за досягнуті успіхи комбайнеру колгоспу ім. Котовського І. С. Солодовнику присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

На території району розташовано 29 промислових підприємств. Провідне місце в промисловості посідає харчова. Серед підприємств цієї групи найбільшими є Перший Петровський цукрокомбінат (смт Білий Колодязь), Вовчанський олійно-екстракційний завод, Вовчанський маслозавод, вовчанські м'ясокомбінат, комбінат хлібопродуктів та інші. Промислові підприємства району виробляють тканини, взуття, меблі, цеглу, вапно та іншу продукцію. В 1965 році вони виробили продукції на 70 470 тис. карбованців.

На території району значні запаси будівельних матеріалів: крейди, глини, піску. Є великі лісові масиви.

В районі розвинута сітка торговельних підприємств. У місті і в селах працює 213 магазинів, серед них 120 промтоварних, 51 продовольчий, 17 господарських, 6 книжкових; 20 побутових підприємств, 33 — громадського харчування. За 1965 рік населенню району було продано на 25229,3 тис. крб. різних товарів.

Район перетинає залізниця Москва — Донбас. Найбільші станції — Вовчанськ і Білий Колодязь. В 1965 році закінчено будівництво асфальтованого шосе Вовчанськ — Харків, яке зв'язало 12 населених пунктів району з обласним центром. В районі густа сітка поліпшених грунтових шляхів.

Вовчанськ з'єднаний з населеними пунктами району 8 автобусними лініями: Вовчанськ — Лошакове (52 км), Вовчанськ — Жовтневе Друге (38 км), Вовчанськ— Бузове (50 км), Вовчанськ — Благодатне (40 км), Вовчанськ — Москальовка (42 км), Вовчанськ — Гонтарівка (35 км), Вовчанськ — Хотімля (45 км), Вовчанськ — Білий Колодязь (18 км). На цих лініях курсує 21 автобус. 62 населені пункти обслуговуються автобусним сполученням. Майже всі населені пункти району мають телефонний зв'язок з райцентром. В районі працює 29 поштових відділень.

Рік у рік збільшується піклування про охорону і поліпшення здоров'я населення. Мережа медико-санітарних закладів району становить 10 лікарень, 10 лікарських дільниць, 62 фельдшерсько-акушерські пункти. В медичних закладах

працює 80 лікарів, у т. ч. заслужений лікар УРСР терапевт М. І. Новиков, а також 386 медичних працівників середньої кваліфікації.

В селищі Білий Колодязь відкрито міжрадгоспний піонерський табір Харківського цукротресту, в селі Верхня Писарівка, в сосновому лісі над річкою Сіверський Донець, — районний піонерський табір; в них за літо відпочиває більше тисячі дітей. На мальовничому березі Печенізького водоймища розташований відомий в усій країні Верхньо-Писарівський будинок відпочинку, в якому щороку відпочиває близько 6 тис. трудящих з різних кінців Радянського Союзу.

В районі трудиться велика група спеціалістів різних галузей народного господарства, в т. ч. в сільському господарстві — понад 250, в промисловості — понад 300 чоловік.

Велику виховну і педагогічну роботу провадять школи району — 10 середніх, 36 восьмирічних, 38 початкових. Діють 2 спеціальні школи, школа робітничої молоді, заочна школа. В школах району працюють 1032 вчителі, з них 401 має вищу освіту, 29 відмінників народної освіти, один заслужений вчитель школи УРСР І. А. Бондаренко.

У Вовчанську є технікум механізації сільського господарства та медичне училище. Для студентів-заочників працюють консультаційні пункти.

До послуг населення — 72 бібліотеки, серед них 35 сільських, 11 профспілкових, 3 районні, міська. 22 бібліотеки працюють на громадських засадах. Загальний книжковий фонд бібліотек становить 550 тис. примірників. У районі 70 клубів, в т. ч. 46 сільських, 10 колгоспних, 12 профспілкових, 2 будинки культури. В районі 45 стаціонарних кіноустановок і 6 пересувних.

В районі працюють народні університети культури, здоров'я і правових знань, понад 100 шкіл передового досвіду в сільськогосподарському виробництві, 2 музеї на громадських засадах. В 2 колгоспах випускаються багатотиражні газети. При клубах працює близько 100 гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь майже 1500 чоловік. Районна організація товариства «Знання» об'єднує 72 первинні організації, в яких працює 670 лекторів. У 1965 році вони прочитали для трудящих району близько 10 тис. лекцій та доповідей на різні теми.

Всі населені пункти району радіофіковані. У 1966 році трудящі району передплатили 66,1 тис. примірників газет і журналів.

З кожним роком зростають грошові вклади населення в ощадні каси. Якщо в 1958 році вкладників налічувалось 11,8 тис. чоловік, а загальна сума вкладів становила 2,6 млн. крб., то в 1966 році вкладників стало 20,1 тис. чоловік, а загальна сума їх вкладів перевищила 7,1 млн. карбованців.

Протягом багатьох років трудівники Вовчанського району змагаються з Золочівським районом Харківської області та сусіднім Шебекинським районом Бєлгородської області РРФСР.

БІ́ЛИЙ КОЛО́ДЯЗЬ

Білий Колодязь — селище міського типу (з 1938 року), центр Білоколодязької селищної Ради Вовчанського району, якій підпорядковані населені пункти Водяне, Волохівське і Земляний Яр. Білий Колодязь розташований за 15 км на південний схід від м. Вовчанська і за 89 км від м. Харкова. Залізнична станція на лінії Бєлгород — Куп'янськ. У селищі проживає 7,1 тис. чоловік.

Перші згадки про село припадають на другу половину XVIII століття. В документах, пов'язаних з описом земель і датованих 1763 роком, зазначається, що з 1760 року почала заселятися слобода Білий Колодязь і що на той час у ній було близько 30 дворів[1]. Всі навколишні землі належали поміщикові Гендрикову. А ще раніше землями користувалися козаки Вовчанської сотні, які заснували в цій місцевості кілька хуторів. Вони несли сторожову службу, займалися землеробством і тваринництвом.

У XIX столітті село Білий Колодязь і навколишні землі перейшли у власність великого поміщика з родини Скалонів. Напередодні реформи 1861 року тут був маєток генерала М. А. Скалона. Він мав 8 тис. десятин землі. В економії були дослідне поле, метеорологічна станція, багато великої рогатої худоби і коней, вівцезавод, де розводили тонкорунних овець, цегельня, паровий млин і цукровий завод, збудований приблизно в 1834 році. Завод виробляв за рік на 500 тис. крб. продукції[2].

Життя селян у Білому Колодязі було дуже тяжким. Найважче жилося тут кріпакам поміщика Скалона, яких примушували працювати на цукрових плантаціях, що забезпечували сировиною цукровий завод. Щороку під цукрові буряки відводили приблизно 550 десятин землі. Всі роботи по вирощуванню цієї культури провадилися вручну. Кріпаків, які з тих чи інших причин не виходили на роботу, жорстоко карали. Часто через панщину їм не залишалося часу для обробітку своїх клаптиків землі, і тому вони змушені були працювати і вночі.

Великої шкоди завдавали селянам стихійні лиха — неврожаї і падіж худоби, а також епідемії. У 1848 році в Білому Колодязі тільки протягом липня померло від холери 182 чол., у 1849 році від цинги загинуло 127 чол. Поряд з землеробством, селяни займалися різними промислами, зокрема ткацтвом, чоботарством, лимарством, теслярством та іншими.

На час реформи 1861 року Білий Колодязь був волосним центром. Тут проживало 1500 жителів, щороку відбувалося 5 ярмарків. Скасування кріпосного права не поліпшило земельного становища селянства. В їх користуванні залишилося навіть менше землі, ніж було до реформи. Щоб проіснувати, селяни змушені були найматися на завод і в економію Скалонів.

У 1896 році поблизу села прокладено залізницю, яка зв'язала цукрові заводи Курської та Харківської губерній[3]. Побудова залізниці дала поштовх для дальшого розвитку цукрової промисловості і взагалі пожвавлення господарської діяльності. У 1899 році на цукровому заводі в Білому Колодязі працювало понад 550 постійних робітників. За сезон цього ж року вироблено 181 тис. пудів цукру. На початку 1905 року в Білому Колодязі недалеко від залізниці побудували новий цукровий завод, а старий знесли. На новому підприємстві працювало понад 1000 робітників. На інших підприємствах Скалонів, що були в Білому Колодязі (механічна майстерня, цегельний завод, паровий млин), працювало 632 робітники.

У Білому Колодязі в цей період зосереджувалося 42,6 проц. постійних робітників усього Вовчанського повіту[4].

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 4, Х., 1857, стор. 297.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, СПб, 1903, стор. 257.

[3] В. М. Верховский. Краткий исторический очерк начала и распространения железных дорог в России по 1897 год включительно. СПб, 1898, стор. 35.

[4] А. Гнедич, С. Аксенов. Обзор фабрично-заводской промышленности Харьковской губернии. Вып. I. Х., 1899, стор. 154—155, 186.

Найгірші умови праці були в економії Скалона. Робочий день в літній період тривав від зорі до зорі, а оплата становила не більше 18 крб. на місяць. У зимовий період робітники одержували в місяць лише 3—4 крб.; жінок у цей час зовсім не брали на роботу. Щоб менше платити, Скалон наймав з глухих кутків Росії селян-бідняків на певний строк. Таких робітників називали строковими. Серед них було багато жінок. «Працювали ми,— згадує про ті часи колишня робітниця М. П. Цвіренко,— по 16—18 годин на добу. Ночували в казармах або сараях. Тут було тісно, брудно; багато робітників хворіло на тиф. Були випадки смерті робітниць і в полі». На цукровому заводі використовувалась дитяча праця. Підлітки працювали нарівні з дорослими, а одержували оплату в 2—3 рази меншу. «Вісім років мені довелося працювати учнем,— писав у своїх спогадах в районній газеті М. М. Хижняк, один з старих робітників цього підприємства,— бо учням платили менше». Багато процесів на заводі виконувалося вручну, зокрема буряки терли на терках.

Робітники і селяни не мирилися з своїм тяжким становищем і піднімалися на боротьбу проти експлуататорів. Класова боротьба з кожним роком набирала гостріших форм. На початку 1904 року група робітників цукрового заводу і механічної майстерні організувала підпільний гурток[1]. Збори членів гуртка провадилися вечорами в хаті слюсаря заводу Л. Т. Сироти. На зборах обговорювали питання про становище робітників, читали прокламації, які привозили з Харкова, накреслювали заходи по організації політичної агітації серед трудящих. Під впливом соціал-демократичної пропаганди кількість членів гуртка за короткий час зросла до 100 чоловік. Гуртківці розгорнули підготовку до страйку. Пропаганду серед робітників цукрового заводу вели В. С. Усов, І. М. Соболь, К. П. Толовжанський, С. Т. Шевченко.

11 листопада 1905 року в Білому Колодязі розпочався страйк[2]. Об 11-й годині обидві зміни робітників зустрілися біля воріт цукроварні. У цей час пролунав заводський гудок — сигнал до початку страйку. Понад 1000 чоловік припинило роботу. Управитель заводу, що з'явився разом з жандармами, почав погрожувати звільненням. Але у відповідь на це виступив представник харківської соціал-демократичної організації з закликом: «Товариші! Не поступайтесь, доки не задовольнять ваших вимог. Не вірте цим павукам!»

Всю ніч у селі було неспокійно. На світанку 12 листопада у Білий Колодязь прибули ескадрон драгунів і загін солдатів. Вони оточили страйкарів, які знов зібралися. Але й перед військовою силою робітники вистояли. Два тижні вони страйкували і виграли боротьбу. Управитель змушений був задовольнити більшість вимог робітників[3]. Адміністрація заводу зобов'язалася встановити 8-годинний робочий день із збереженням оплати праці, що була до страйку, поліпшити житлові умови строкових робітників, видати спецодяг, оплатити простої і, головне,— не вживати ніяких репресій проти учасників страйку. Це була велика, хоч і тимчасова, перемога робітників. У березні 1906 року, коли цукрову сировину було перероблено, адміністрація заводу намагалась анулювати свої зобов'язання, посилаючись на необхідність ремонту заводу. Але робітники знов застрайкували, і адміністрація змушена була частково задовольнити їх вимоги.

Після столипінської аграрної реформи в Білоколодязькій волості почали швидко зростати куркульські землеволодіння. Захопивши кращі землі, куркулі посилили експлуатацію бідноти і наймитів, які у своїх господарствах одержували мізерні врожаї. Середній збір зернових з десятини в бідняцьких господарствах досягав у 1913 році лише 30 пудів[4]. Це було на руку куркулям, які за безцінь скуповували землі селян, що розорялися.

---

[1] Журн. «Голос сахарника», 1925, № 12, стор. 11.

[2] Революция 1905—1907 годов на Украине. Сборник документов и материалов, т. 2, часть первая, К., 1955, стор. 563.

[3] Журн. «Цукровик», № 1, 1926, стор. 14.

[4] Газ. «Волчанский земский листок», 1914, № 3, стор. 12.

З початком першої світової імперіалістичної війни багатьох робітників було мобілізовано до армії і відправлено на фронт. Замість них на заводі Скалона використовували полонених, зокрема австрійців, які працювали в економії і на заводі під охороною козаків до середини 1917 року[1].

Спираючись на козаків, власник заводу жорстоко розправлявся з робітниками, звільняючи кожного, хто виявляв невдоволення умовами праці або був неблагонадійним. А в селі наростало невдоволення війною, тяжким становищем трудящих. В липні 1915 року робітники заводу знову страйкували і адміністрація була змушена задовольнити ряд їх вимог, зокрема збільшити заробітну плату на 10 проц., зменшити штрафи тощо.

Після повалення царизму в лютому 1917 року у Білому Колодязі на мітингу робітників і селян 6 березня було обрано волосну Раду. У травні 1917 року створено земельний комітет, а на цукровому заводі — профспілковий комітет.

Велику тривогу у робітників і селян Білого Колодязя, як і у трудівників інших міст і сіл України, викликав заколот Корнілова. Зібравшись 7 вересня 1917 року на мітинг, вони визнали виступ Корнілова контрреволюційним і ухвалили: «Всебічно підтримувати Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів, вступити в революційну бойову дружину і йти на захист свободи та революції»[2].

Звістка про перемогу збройного повстання робітників і солдатів Петрограда швидко долетіла до Білого Колодязя. В селі відбувся мітинг, на якому оголосили декрети II Всеросійського з'їзду Рад. Тут же робітники встановили контроль над цукровим заводом. Вони взяли керівництво підприємством у свої руки, а для управління ним створили колегію. В середині грудня 1917 року в Білий Колодязь увірвався загін українських буржуазних націоналістів, який намагався встановити тут владу Центральної ради. Але незабаром їх вигнала з села бойова дружина, створена з числа робітників заводу і солдатів, що повернулися з фронтів. У січні 1918 року, коли в Білому Колодязі було організовано волосний військово-революційний комітет, бойова дружина вирушила на Вовчанськ, де взяла участь у придушенні контрреволюційного заколоту. В цей час вона налічувала 300 чоловік, мала 250 гвинтівок, 4 кулемети та іншу зброю, яку одержала з Харкова.

Весною 1918 року в село вступили рота німецьких солдат і загін Центральної ради з 70 чоловік. Вони грабували селян, вивозили продовольство.

В листопаді 1918 року в Білий Колодязь повернувся більшовик М. М. Хижняк. Він скликав на цукровому заводі нелегальні збори робітників, на яких було вирішено відкопати зброю, заховану під час відступу, і створити військовий загін. Сформований за короткий строк загін не допустив вивезення в Німеччину 60 тис. пудів цукру, що лежав на складах заводу, розгромив гетьманську управу в селі. 17 грудня 1918 року Білий Колодязь був визволений богунцями.

На початку 1919 року на цукровому заводі створено комуністичний осередок. До його складу ввійшло 14 чол.— М. М. Хижняк, П. І. Мороз, Й. Д. Білинський, І. П. Петренко, Л. Т. Сирота, І. С. Шевченко та інші[3].

Всі комуністи працювали на заводі і брали активну участь у боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади в селі. Одним з перших важливих заходів, здійснених з ініціативи комуністів, були збір і відправка на ім'я В. І. Леніна 1099 пудів хліба для голодуючих робітників Москви і Петрограда.

Під керівництвом партійного осередку було організовано ремонт обладнання, комуністи допомагали селянам підготуватися до весняної сівби 1919 року. У механічних майстернях проводився ремонт сільськогосподарських знарядь. На заводі

---

[1] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов. Х., 1957, стор. 190.

[2] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов в трех томах, т. 1. К., 1957, стор. 588.

[3] Харківський облпартархів, ф. 93, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

був установлений 8-годинний робочий день. Багато сімей робітників одержали житло. Розпочалися заняття в школі, було відкрито клуб ім. Луначарського.

Партійний осередок вживав також заходів до організації збройних загонів для боротьби проти різного роду банд. Так, на території Білоколодязької волості була розгромлена анархістська банда, що тероризувала населення.

17 червня 1919 року у Білий Колодязь вдерлися денікінці. Білогвардійці відновлювали старі порядки, грабували населення, катували робітників і селян, особливо тих, хто в будь-якій формі висловлював свої симпатії до Радянської влади.

Під ударами Червоної Армії наприкінці 1919 року денікінці почали відступати. В Білому Колодязі були знов створені органи Радянської влади, розпочато відбудовні роботи. Цукровий завод перейшов у власність народу. Відповідно до закону від 5 лютого 1920 року земля була передана незаможним селянам і біднякам.

У травні 1920 року в селі почав діяти Комітет незаможних селян, який довгий час очолював селянин-бідняк П. С. Кухтенко. З перших днів свого існування КНС справляв значний вплив на політичне і громадське життя села. Комнезам провів значну роботу по утвердженню і зміцненню соціалістичних завоювань: подавав фінансову допомогу школам і вчителям, організовував культурно-освітню роботу, вів активну боротьбу з бандами, з спекулянтами і розкрадачами народного добра.

В листопаді 1920 року, за рішенням громадських організацій села, у куркулів були вилучені значні лишки зерна і передані у фонд Червоної Армії та для потреб сімей червоноармійців і незаможників[1].

У селі було відкрито будинок для дітей-сиріт, батьки яких загинули в період громадянської війни, організовано пункти лікнепу і школи малописьменних.

Велика увага приділялась відбудові цукрового заводу, який у 1921 році було пущено у дію. У зв'язку з нестачею кваліфікованих робітників, у цьому ж році при заводі було відкрито школу ФЗН. У серпні 1922 року на прохання робітників завод було перейменовано на честь одного з видатних керівників Комуністичної партії України і Української Радянської держави — Г. І. Петровського. На заводі ширилось змагання за перевиконання виробничих планів по випуску продукції. Завдяки наполегливій праці всіх робітників, завод з місяця в місяць добивався дедалі кращих показників по виробництву цукру, поліпшенню якості продукції. І ось чудові наслідки змагання. За успішне виконання плану 1922 року Харківське відділення цукротресту визнало колектив цукрового заводу передовим підприємством і нагородило його перехідним Червоним Прапором.

Рік у рік завод збільшував випуск цукру. Якщо в 1923 році за добу тут виробляли 5 тис. пудів продукції, то в 1924 році — 7,2 тис. пудів. Це дало можливість висунути перед колективом робітників та інженерно-технічних працівників нове завдання — не тільки збільшувати випуск продукції, а й добиватись зниження її собівартості. Важливу роль у справі розширення посівів цукрових буряків для повного забезпечення заводу сировиною на виробничий сезон відігравав Комітет незаможних селян. Він дбав про заготівлю добрив, надавав кредити для придбання кондиційного насіння, техніки тощо. Питання про одержання високих урожаїв цукрових буряків часто обговорювалося на загальних зборах і зборах активу КНС.

За рішенням комнезаму в 1925 році група селян була відряджена на навчання у Слов'янський технікум і вечірній робітфак фінансово-економічного інституту, на курси у Вовчанськ і в сільськогосподарський інститут. Значну увагу приділяв КНС передвиборній кампанії по виборах до місцевих органів влади.

На кінець 1925 року в Білому Колодязі було створено кілька невеликих сільськогосподарських артілей і ТСОЗів. Комуністи роз'яснювали селянам переваги колективного господарювання перед індивідуальним, вели підготовку до переходу трудівників села на соціалістичний шлях.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 93, оп. 1, спр. 15, арк. 8.

Завдяки наполегливій праці трудящих уже на початку 1929 року всі селяни Білого Колодязя вступили у ТСОЗи. А у Вовчанському районі в цей період на кожні 100 дворів тільки 85 господарств входили у сільськогосподарські кооперативи. Беручи до уваги успіхи села в колективному будівництві, Білий Колодязь було обрано місцем для укладення договору на соціалістичне змагання між Харківським і Донським округами.

Здача хліба державі у Білому Колодязі. 1927 р.

В неділю 23 червня тут було підписано договір на соціалістичне змагання між Харківським і Донським округами. До цієї визначної події трудівники Білого Колодязя провели підготовку. Виїзна редакція окружної газети «Селянин Харківщини» випустила спеціальний номер газети «Селянин Білого Колодязя». В газеті були вміщені матеріали про трудові будні села, опубліковані соціалістичні зобов'язання на честь цієї визначної події.

Робітники цукроварні включилися в боротьбу за зниження собівартості продукції на 7 проц., підвищення продуктивності праці на 17 процентів. Для успішного проведення весняної сівби цукроварня відпустила селянам 9 тис. пудів вівса, 2 тис. пудів ячменю, а також очистила 13 тис. пудів насіння, відремонтувала понад 290 сільськогосподарських знарядь, виділила для обробітку полів понад 100 машин.

Селяни Білого Колодязя викликали на змагання село Петропавлівку і зобов'язалися своєчасно провести всі сільськогосподарські роботи, організувати в селі комуну, сільськогосподарську виставку, на кожних 5 дворів придбати радіоприймач і передплатити газету або журнал. Споживча кооперація села викликала на змагання працівників торгівлі села Червоноармійське і поставила за мету кооперувати все населення, завезти достатню кількість різних господарських товарів, культтоварів, літератури, організувати книжковий базар, відкрити майстерню по ремонту взуття, допомогти в обладнанні дитячого садка і ясел[1].

В неділю 23 червня 1929 року на центральному майдані села зібралося понад 10 тис. трудящих. Сюди прибули з усіх кінців Вовчанського району колгоспники, робітники і службовці, представники добровільних товариств, військові частини Червоної Армії. Скрізь лунали звуки музики, пісні, майоріли червоні прапори, транспаранти, портрети, лозунги.

Збори, присвячені укладенню договору на соціалістичне змагання між Харківським і Донським округами відкрив голова Харківського окрвиконкому Канторович. Потім виступили голова Вовчанського райвиконкому Пашкевич, заступник голови Білоколодязької сільради Більченко, 60-річний селянин з села Бакшіївка Радченко та інші.

Від імені гостей хліборобів Харківщини вітали заступник голови окрвиконкому Голубень, який говорив українською мовою, робітник-металіст Ігнатов, комсомолка Мочаліна, селянин Олійник і інші. Командир авіабригади Алексєєв закликав селянство Харківщини і Донщини розгорнути змагання за те, щоб за п'ятирічку збудувати для радянської авіації ескадрилью імені Соціалістичного змагання. Його одностайно підтримали учасники зборів. В цей час у небі з'явилося

[1] Газ. «Селянин Білого Колодязя», 20 червня 1929 р.

16 аеропланів, які розкидали відозви включитися у змагання за успішну перебудову сільського господарства та спорудження ескадрильї літаків для Червоної Армії.

В урочистій обстановці було підписано договір на соціалістичне змагання на 5 років. Через місяць цей договір було стверджено в станиці Ягорлицькій Донського округу, куди виїжджала делегація Харківщини. Трудівники Харківщини і Донщини включилися у боротьбу за підвищення врожайності всіх культур, за розвиток кооперативних господарств, за соціалістичне будівництво[1].

У 1929 році селяни Білого Колодязя звернулися з закликом організувати колективні господарства в усіх селах України. В їхньому листі до газети «Комуніст» зазначалось: «Без створення великих культурних господарств ми труднощів не ліквідуємо. Отож, ідучи за вказівками нашого керівника — Комуністичної партії, ми, селяни Білого Колодязя, цілим селом вирішили організувати два ТСОЗи: один — ім. Сельінтерну, другий — «Червона Україна». Замість 242 розпорошених дрібних господарств у нас тепер буде два ТСОЗи, що об'єднуватимуть 1870 га землі. Днем початку існування наших ТСОЗів ми вважаємо 2 вересня — день колективізації нашої країни... Ми твердо переконані, що ще рік, два, три — і вся Україна вкриється великими соціалістичними господарствами»[2]. На почин селян Білого Колодязя відгукнулися тоді сотні сіл Радянської України. Газета «Комуніст» широко популяризувала лист загальних зборів білоколодязьких селян, друкувала відгуки і розповіді про хід колективізації. У 1930 році обидва ТСОЗи об'єдналися і поклали початок сільськогосподарській артілі «Червоний селянин», яку в 1934 році перейменовано в колгосп ім. Кірова.

Куркулі всіляко намагалися зірвати перехід селян на шлях колективізації. У Білому Колодязі вони підпалили кілька хат активістів колгоспного руху, скирти необмолоченої пшениці, сіна і соломи, що належали артілі, стріляли в активіста ТСОЗу ім. Сельінтерну Мирошниченка, відмовилися виконувати хлібоздачу. Партійна організація і сільська Рада вели рішучу боротьбу проти ворогів Радянської влади. Сільрада відкликала злісні куркульські елементи з рядів Червоної Армії, позбавляла їх права навчатися в учбових закладах.

Велике значення у зміцненні колгоспів мало створення у 1929 році Білоколодязької МТС. На початку 1930 року вона налічувала 80 тракторів, 46 молотарок та інші машини і причіпні знаряддя. Вже наступного року МТС виконувала значний обсяг найбільш трудомістких робіт у сільськогосподарських артілях.

У 1930 році в Білому Колодязі розпочато реконструкцію цукрового заводу і створено радгосп по вирощуванню насіння цукрових буряків для бурякосіючих колгоспів і радгоспів зони заводу. Після реконструкції завод перетворено у комбінат, який було названо 1-м Петровським цукровим комбінатом. У 1938 році він переробляв за добу 11,2 тис. цнт сировини. У передвоєнний період на заводі була велика партійна організація (137 членів і кандидатів у члени партії), яка успішно мобілізувала колектив підприємства на виконання планів виробництва цукру для потреб країни.

В Білому Колодязі сталися великі зміни і в культурному житті трудівників. На кінець 1930 року було повністю ліквідовано непись-

Правління та співробітники Білоколодязького сільськогосподарського кредитового кооперативного товариства. Травень 1929 р.

[1] Газ. «Радянське село», 28 червня 1929 р.; «Селянин Харківщини», 26 червня 1929 р.

[2] Газ. «Комуніст», 1 вересня 1929 р.

менність серед селян. Тут працювали курси по підготовці молоді до вступу на робітфаки та у вузи. На курсах навчалося близько 100 чол. У 1931 році при МТС створено робітфак, який готував молодь до вступу в Харківський інститут механізації сільського господарства. У селі було відкрито клуб, кінотеатр, літній театр, завершено радіофікацію.

З кожним роком поліпшувалося життя трудящих, воно ставало дедалі заможнішим і культурнішим. Якщо до 1917 року в Білому Колодязі працював лише один лікар і один фельдшер, то в 1941 році тут було 5 лікарів і 20 чол. середнього медичного персоналу. Лікарня мала стаціонар, поліклінічне і пологове відділення. В 1931 році у селі відкрито аптеку.

У 1938 році Білий Колодязь було віднесено до категорії селищ міського типу. Більшість його населення становили робітники і службовці, які працювали на цукровому комбінаті, в механічній майстерні, на цегельному заводі, в МТС. Завдяки впровадженню механізації у сільськогосподарське виробництво колгоспи і радгоспи рік у рік збільшували врожайність зернових і продуктивність тваринництва. В 1939 році вони були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві.

В перші ж дні нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз близько тисячі комуністів і комсомольців, а також безпартійних робітників і колгоспників Білого Колодязя пішли в ряди Червоної Армії, ставши на захист своєї соціалістичної Вітчизни. Щоб успішно виконати зобов'язання перед державою і допомогти країні, трудівники Білого Колодязя з ще більшою енергією взялися за роботу. Для збирання врожаю в МТС були терміново підготовлені 22 комбайнери, 50 трактористів, переважно з числа жінок[1].

Колгосп і радгосп Білого Колодязя в 1941 році вчасно зібрали врожай зернових. Значну частину хліба було передано державі для потреб армії і народу.

На цукровому комбінаті для армії було налагоджено виробництво концентратів. Селищна Рада і партійна організація вживали заходів по організації загонів народного ополчення. Створений загін налічував 120 чоловік. Його бійці налагодили охорону заводу, залізничної станції. З вересня 1941 року тут розміщувалися польовий госпіталь, армійські склади. Жителі всіляко допомагали військовим організаціям у їх роботі, особливо госпіталю, де лікували поранених радянських воїнів.

З наближенням фронту білоколодязькі цукровики частину устаткування комбінату евакуювали до м. Джамбула Казахської РСР та м. Токмака Киргизької РСР. По-братньому прийняли трудівники Середньої Азії своїх українських друзів, створивши їм необхідні умови для розгортання виробництва, а також нормального життя і праці.

11 червня 1942 року фашистські війська окупували Білий Колодязь. Напередодні в районі селища відбулися запеклі бої. На полі бою лишилися вбиті і поранені червоноармійці. Жителі селища поховали загиблих, а тяжко поранених бійців переховували у колгоспниці М. І. Ягнюк. Але не всіх бійців удалося врятувати. Фашисти знайшли поранених і кинули в концтабір.

Мешканці селища подавали також значну допомогу партизанським загонам, що діяли у східній частині Вовчанського району. Вони забезпечували їх продовольством і одягом, збирали відомості про розташування фашистських військових об'єктів, поширювали листівки, псували техніку. Так, наприклад, коли в Білоколодязькій МТС фашисти відремонтували трактори і автомашини, призначені для воєнних потреб, Д. С. Голуб, який тут працював, повідомив про це партизанів і допоміг їм знищити цю техніку.

Уродженці Білого Колодязя були сміливими і відважними бійцями партизанського загону. Одним із перших бійців загону № 13 був машиніст В. М. Рябчинський. У грудні 1941 року він допоміг перейти лінію фронту 215-му стрілецькому

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 94, оп. 1, спр. 97, арк. 40.

полку (командир — підполковник Кашляєв). Під час переходу лінії фронту полк несподівано для ворога оточив село Рубіжне і захопив його. В бою було вбито понад 100 фашистських солдатів та офіцерів, знищено дві гармати ворога.

У червні 1942 року В. М. Рябчинський, І. С. Шевченко та інші уродженці Білого Колодязя з групою партизан, за розпорядженням Українського штабу партизанського руху, були відряджені до м. Саратова на навчання. Тут вони закінчили спеціальні курси, і в жовтні цього ж року літаками їх переправили в партизанський загін, що базувався у Вовчанському районі.

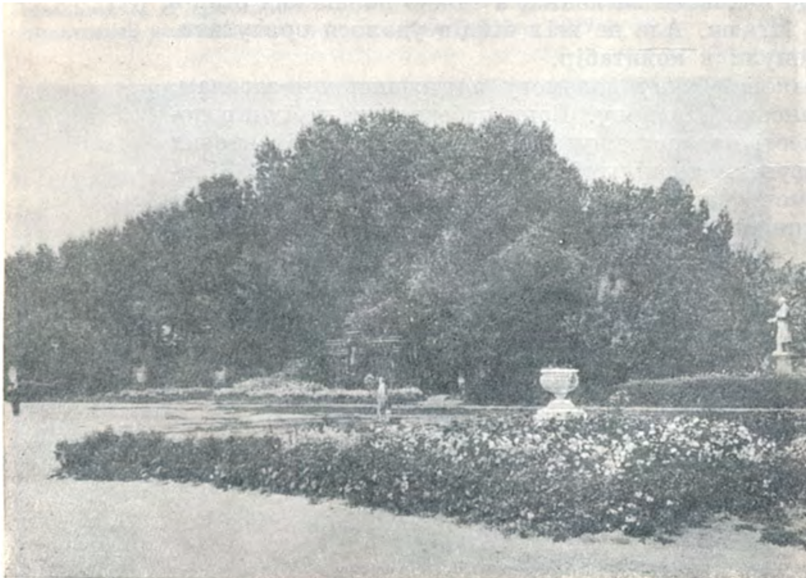
З поверненням у загін партизанів, що закінчили курси, його діяльність значно посилилась. Було налагоджено прямий зв'язок із штабом партизанського руху, накреслено нові конкретні заходи по дальшій боротьбі з гітлерівськими ордами. Начальником штабу загону № 13 було призначено В. М. Рябчинського. Цей загін вписав не одну славну сторінку у літопис Великої Вітчизняної війни. Партизани підривали рейки на залізничній лінії Вовчанськ — Білий Колодязь, порушували комунікації та зв'язок, руйнували шляхи, поширювали листівки, в яких закликали населення включитися в боротьбу проти німецьких окупантів.

Під час однієї з операцій фашисти кинули проти партизанів значні військові сили. 25 листопада 1942 року карателям вдалося оточити народних месників у селі Стариця. Два дні тривав жорстокий бій, в якому геройськи загинув начальник штабу загону № 13 В. М. Рябчинський. Трагічно склалася й доля партизана І. С. Шевченка. Після бою, вночі, він прийшов у Білий Колодязь на розвідку. Але один з місцевих прислужників фашистів видав його поліцаям. Кілька днів І. С. Шевченка катували в поліції, а потім відправили в гестапо, де 3 грудня 1942 року його розстріляли. У 1946 році на кошти населення в Білому Колодязі було встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в боях. Відважні партизани-комуністи В. М. Рябчинський та І. С. Шевченко були поховані у м. Вовчанську.

Під час окупації Білого Колодязя гітлерівці вчинили криваву розправу над радянськими активістами. Вони розстріляли і закатували 15 жителів — літнього колгоспника, одного з організаторів комнезаму К. І. Мирошниченка, вчителя І. М. Чекмарьова, комсомольців В. І. Куценка, І. М. Рубана та інших. На примусові роботи до Німеччини було вивезено багато людей. Відступаючи з Білого Колодязя, окупанти заподіяли йому великої шкоди. Були зруйновані середня школа, вокзал, заводські склади, під'їзні шляхи, літній театр, пошкоджений клуб, знищені парк і ліс на площі 15 га. Фашисти спалили близько 100 будинків. Вони намагалися висадити в повітря і цукровий комбінат, але радянські воїни-розвідники вчасно перехопили ворожих підривників і знищили їх. Збитки, заподіяні Білому Колодязю німецькими фашистами, тільки по заводу, радгоспу, МТС і механічній майстерні становлять більш як 41,9 млн. карбованців.

До середини серпня 1943 року Білий Колодязь перебував у прифронтовій смузі. Незважаючи на це, колективи радгоспу і колгоспу ім. Кірова провели весняну сівбу і зібрали врожай з площі 2654 га. Вони значно перевиконали встановлений план хлібозаготівель. Відразу ж після визволення селища в ньому почали розгортатися відбудовні роботи,

Сквер біля клубу цукрокомбінату в с. Білому Колодязі.

зокрема на цукровому комбінаті. У 1944 році стали до ладу механічна майстерня, електростанція, водокачка, лазня, у 1947 році було пущено в дію цукровий комбінат. Відновили свою діяльність культурно-освітні заклади — школи, клуб, кінотеатр, радіовузол.

У їдальні піонерського табору «Лісова поляна». 1965 р.

Одночасно йшла відбудова МТС. У 1950 році вона мала 73 трактори, які виконували всі основні сільськогосподарські роботи в колгоспах. У цьому ж році 13 тракторних бригад МТС перейшли на госпрозрахунок. Тоді ж у Білому Колодязі збудовано новий хлібоприймальний пункт, а через три роки маслозавод і пункт по відгодівлі великої рогатої худоби та свиней. Робітники МТС допомогли механізувати тваринницькі ферми колгоспу ім. Кірова. Механічне доїння корів було запроваджено на всіх фермах радгоспу. «Раніше,—розповідає доярка Білоколодязького відділення радгоспу П. Васюхнова,— ми доїли вручну 10—11 корів, а тепер одна доярка почала обслуговувати 25 корів, працювати стало значно легше». В квітні 1960 року колгосп ім. Кірова увійшов до складу радгоспу.

У післявоєнні роки швидко нарощувалася потужність цукрового заводу. Якщо в 1951—1952 рр. середньодобова переробка буряків становила 13 тис. цнт, то в 1965 році вона доведена майже до 22 тис. цнт. Усі виробничі процеси на заводі механізовані й автоматизовані. Завдяки інтенсифікації роботи апаратів у період цукроваріння цикл виробництва зменшено до 20 годин. Все це сприяє підвищенню продуктивності праці. За багаторічну бездоганну роботу, систематичне перевиконання виробничих завдань при високій якості роботи 6 бригадам комбінату, якими керують П. М. Логвинов, Ф. Е. Гаврюшенко, І. С. Харківщенко, П. С. Литовченко, М. Т. Ягнюк, І. В. Носов, присвоєно звання колективів комуністичної праці.

Нарощує виробничі потужності і маслозавод. Він за добу виробляє 40 цнт масла і понад 50 цнт інших молочних продуктів.

Одним з великих промислових підприємств селища є також авторемонтний завод. Він забезпечує ремонт автомашин і автомобільних двигунів, виготовляє запасні частини для сільськогосподарських машин. Підприємство працює ритмічно, перевиконує виробничі завдання. Тут багато раціоналізаторів. Серед них — кадровий робітник комуніст П. І. Триньов. У 1964—1965 роки він вніс 10 раціоналізаторських пропозицій, навчив токарній справі 15 молодих робітників.

У 1958 році в Білому Колодязі організовано автобазу. На початок 1966 року в ній працювало 239 чол. Тільки в 1965 році колектив цього підприємства перевіз зерна, силосу, цукрових буряків та інших вантажів понад 1 млн. тонн. Серед працівників автобази — 45 комуністів, причому 42 з них працюють водіями і слюсарями. 47 працівників удостоєні звання ударників комуністичної праці, в т. ч. водії І. В. Ніколенко, П. Д. Карлюк, І. Т. Луб'янко та інші. Зразковим підприємством транспорту є Білоколодязька залізнична станція.

Селище поступово набирає вигляду промислового міста. Понад 3200 жителів його зайнято на промислових підприємствах, у торгівлі, на транспорті. 70 проц.

з них працює на 1-му Петровському цукровому комбінаті. Селище підключене до Харківської енергосистеми. У Білому Колодязі є середня загальноосвітня політехнічна школа, в якій навчається понад 1000 учнів і викладає 60 учителів. Тут же розміщена вечірня середня школа робітничої молоді. У селищі в післявоєнні роки збудовано 500 житлових будинків. Тільки цукрокомбінат спорудив 4107 кв. метрів житлової площі. В селищі з'явилося 12 нових вулиць, на яких поставлено 28 водорозбірних колонок, збудовано приміщення універмагу, є магазин готового одягу, культтоварів, продовольчі магазини, чайна, їдальня. Відкрито дві швейні, дві взуттєві та слюсарну майстерні. Споруджується нова лазня. Жителі селища широко користуються власними радіоприймачами, телевізорами, сучасними побутовими приладами. Велосипеди і мотоцикли має більшість робітників і службовців. Майже кожна сім'я передплачує газети і журнали.

У Білому Колодязі працює кілька бібліотек. Найбільша з них — бібліотека цукрокомбінату. Її книжковий фонд перевищує 14 тис. томів. Бібліотеки провадять широку масову роботу: читацькі конференції, літературні вечори, диспути, зустрічі з письменниками, старими більшовиками, учасниками Жовтневої революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн. Вечорами і у вихідні дні відбуваються масові спортивні змагання, а також концерти художньої самодіяльності. Багато зроблено для дітей. Вони виховуються в дитячих садках і яслах. На березі ставка збудовано піонерський табір «Лісова поляна».

Трудящі Білого Колодязя наполегливо працюють над виконанням завдань, поставлених урядом, по дальшому піднесенню сільського господарства. Перед у соціалістичному змаганні веде колектив цукрового комбінату, який у 1964 році виробив понад план 30 тис. цнт цукру. В перших рядах змагання йдуть комуністи комбінату. Безпосередньо в цехах працює 79 членів партії, у радгоспі — 76 чол., механічній майстерні — 14. Серед трудівників підприємства провадиться широка пропаганда і вивчення марксистсько-ленінської теорії. Так, наприклад, в економічному семінарі, яким керує начальник зміни комуніст В. М. Шило, беруть участь 34 слухачі. Вони працюють в одній зміні. Цей колектив у 1965—1966 рр. вніс найбільший вклад у виконання плану виробництва цукру. За два роки робітники зміни дали 196 тис. цнт цукру, перевиконавши планове завдання на 3,2 тис. центнерів.

Передові виробничники селища беруть участь у роботі Білоколодязької селищної Ради депутатів трудящих. Великим авторитетом і повагою серед виборців користуються депутати — компресорник молокозаводу А. П. Чорнобай, вчителька М. С. Огулькова, пенсіонер Г. К. Нестайко. Депутати селища — вірні слуги своїх виборців.

Важливе значення надається виконанню перспективного плану розвитку селища у новій п'ятирічці (1966—1970 рр.), за яким передбачається збільшити потужності цукрового комбінату, авторемонтного заводу, а також вантажооборот залізничної станції і перевезення вантажів автобазою. В селищі будується нове приміщення середньої школи на 1000 учнів, клуб для цукровиків, багатоповерхові будинки площею 10 тис. кв. метрів житлової площі. В найближчі роки поблизу селища мають розгорнутися роботи по розробці покладів залізної руди.

Трудівники Білого Колодязя вносять свій вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму, гідно зустрічають славний ювілей 50-річчя Великого Жовтня.

А. М. НАУМЕНКО

ЖОВТНЕ́ВЕ ДРУ́ГЕ

Жовтневе Друге (колишня назва Миколаївка) — село, центр Жовтневої Другої сільської Ради Вовчанського району, до складу якої входять також населені пункти Варварівка, Валуйське, Деревенське, Кругле, Нестерне, Піщане, Хрипуни, Шабельне. Населення — 838 чол. Таку назву селу дали самі мешканці в 1922 році, прийнявши відповідне рішення на зборах, присвячених п'ятій річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Село розташоване в мальовничій місцевості, на правому березі річки Вовчої (притоки Сіверського Дінця). З сусіднім селом Варварівкою, розташованою на лівому березі Вовчої, Жовтневе Друге з'єднане мостом і дамбою довжиною 1 км. Відстань від села до Вовчанська становить 38 км, до Харкова — 110 км. Між Харковом і Жовтневим Другим діє регулярне повітряне сполучення. З райцентром село зв'язане шосейною дорогою. Поблизу нього — дубовий ліс (Охримівське урочище), що простягається вздовж високого правого берега річки Вовчої на 30—35 км. Після Великої Вітчизняної війни ліс оголошено заповідником.

На території Миколаївки в дореволюційні роки під час випадкових розкопок було виявлено старовинне поховання з предметами вжитку, прикрасами тощо. Після вивчення знахідок було висловлено припущення про те, що це поховання дружинників одного з князів Київської Русі. Частина знахідок була передана до Вовчанського музею[1].

Село виникло більш як 250 років тому. Воно засноване в кінці XVII — на початку XVIII століття українцями з Правобережжя Дніпра під час їх масового переселення на схід, у Російську державу, що було викликано жорстоким гнобленням українського селянства з боку польсько-шляхетських феодалів і Польської держави, яка захопила землі Правобережної України.

Спочатку на місці села був хутір, який називався Решетилівкою і належав корочанському (Білгородщина) козакові. У 1703 році тут збудовано церкву, і слободу назвали Миколаївкою[2]. З відомостей, що збереглися, можна вважати, що вже в 1730 році в ній проживало не менше 1000 жителів.

Надзвичайно тяжким було життя трудівників-селян за часів кріпосного права. Поміщики та їх управителі, церква, різного роду лихварі жорстоко гнобили і експлуатували селян. В історії Миколаївки періоду кінця XVIII — першої половини XIX століття є багато фактів, що свідчать про боротьбу селян проти експлуатації їх поміщиками, церквою, проти утисків царської держави. Так, незважаючи на сувору заборону переселення жителів з військових містечок в інші місця і намагання властей присікти втечі, вони все-таки відбувалися. Спроби селян утекти від поміщиків на вільні землі супроводилися часом гострими класовими сутичками. В квітні 1766 року селяни 50 дворів с. Миколаївки разом з мешканцями сусідніх слобід вирішили переселитися на Дон. Дізнавшись про цей намір, Харківська полкова канцелярія терміново послала загін карателів, щоб стягти з селян податки або в разі несплати їх відібрати у них худобу, оголосити їм царський указ про заборону переходити в інші місця, публічно покарати тих, хто «підмовляв» селян до втечі, а також стягти витрати за утримання каральної команди. Селян було покарано, та вони продовжували добиватися «бути не в підданстві» поміщика[3].

До нещадної експлуатації, цілковитої безправності селянства додавалися ще й стихійні лиха, які часто обрушувалися, спричиняючи до загибелі десятків і сотень жителів. У 1831 році в Миколаївці поширилась епідемія холери, від якої загинуло понад 70 селян. У 1848 році епідемія цієї тяжкої хвороби спалахнула

[1] Газ. «Волчанский земский листок», 1913, № 6, стор. 11.
[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 4, стор. 332.
[3] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 425.

з ще більшою силою і унесла життя понад 300 чол. У цьому ж році від великої посухи загинули посіви, а через нестачу кормів почався масовий падіж худоби. Селяни страждали від голоду. В 1849 році, внаслідок усього цього, почала лютувати цинга, від якої загинуло 112 чоловіків, жінок і дітей. Отже, тільки протягом двох років (1848—1849) у Миколаївці померла мало не половина жителів.

Тяжкі умови життя, гніт і утиски спонукали селян до антифеодальної боротьби, що проявлялась як у стихійних виступах і повстаннях селян, так і у формі відходу від церкви, відмови від вірування, відправлення церковних обрядів тощо. Царизм і церква жорстоко переслідували селян-розкольників, вбачаючи в цьому русі загрозу для офіціальної церкви як опори самодержавства. Так, у Миколаївці в 1810 році, як свідчать літературні джерела, «внаслідок вжитих заходів» було повернено до віри 115 жителів. Але відхід від церкви тривав і в дальшому. У 1826 році, наприклад, від місцевої церкви відійшло близько 90 чоловіків і жінок, а в 1842 році перестали сповідатися близько 200 жителів.

Приблизно з 1835 року Миколаївка з навколишніми землями і сусідніми селами та хуторами перейшла у власність поміщика М. І. Трубецького. За даними «Господарського опису Миколаївського та інших маєтків князя М. І. Трубецького», він володів майже 20 тис. десятин землі. Сама лише поміщицька економія Миколаївського маєтку мала близько 6 тис. десятин землі, з них понад 4 тис. перебувало у віданні економії, а решту вона здавала в оренду селянам. Причому селяни змушені були орендувати гірші і найбільш віддалені від населеного пункту землі, «незручні для використовування у власному господарстві» поміщика. В економії у с. Миколаївці були великий на той час винокурний завод (його вартість становила понад 51 тис. крб.), кілька млинів, а також цегельне підприємство, продукція якого збувалася переважно на місці[1]. На цих підприємствах працювала за мізерну платню по 12—14 годин на добу частина жителів села[2].

Головним заняттям жителів Миколаївки було хліборобство. Сівозміну вони застосовували звичайну для тих часів (трипільну) — з паром, без добрив. Щороку в селі відбувалося кілька ярмарків і щотижня базари. Торгували в ярмаркові дні головним чином предметами домашнього вжитку і найпростішими знаряддями виробництва кустарного виготовлення. Продавалася також худоба. В невеликому обсязі селяни займалися візництвом, доставляючи в Бердянськ пшеницю і повертаючись звідти з сіллю.

Реформа 1861 року не принесла селянам Миколаївки, як і всієї Росії, справжнього визволення, не полегшила ні їх земельного, ні економічного становища. В руках поміщиків залишилися величезні масиви кращих земель, а миколаївцям дісталися яри, бугри та інші погані ділянки. Згідно з реформою та актами, що були видані з метою її практичного здійснення, Вовчанський повіт, у т. ч. й Миколаївка, були віднесені до місцевості, в якій максимальний розмір душового наділу польової і присадибної землі встановлювався приблизно 3,5 десятини, мінімальний — трохи більше десятини[3]. В господарському описі Миколаївського маєтку 1869 року зазначається, що в 1861 році було проведено господарсько-інструментальну зйомку земель поміщика, після якої відбулось виділення селянських наділів за уставними грамотами і викупними договорами. Тим, хто мав одержати наділ, в середньому виділили по 2,3 десятини землі. За них селяни Миколаївки мали сплатити по строках 10-процентної викупної суми близько 56,5 тис. крб. та виконувати повинності на користь поміщика.

Селяни маєтків поміщика Трубецького виступали проти реформи та непосильних повинностей. Про один з таких виступів харківський губернатор змушений був

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, т. 1, стор. 440.
[2] Харківський облдержархів, ф. 308, оп. 2, стор. 3-а, арк. 28—29.
[3] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов, стор. 164.

доповісти царю спеціальним рапортом (датований 25 квітня 1861 р.). В ньому повідомлялось, що близько 500 селян відмовилися виконувати повинності, які на них були накладені додатково до сплати податків з тягла. «Всі умовляння були даремні, селяни виявили наполегливість». Щоб привести їх до покори, власті викликали ескадрон гусарського полку, і тільки збройною силою їм вдалося зламати опір. 8 чол. було віддано до суду. Проте селяни не припинили боротьби. У травні 1861 року заворушення в маєтку поміщика Трубецького тривали[1].

У 1867 році в Миколаївці було 393 двори і 2313 жителів[2]. Більшість населення терпіла «земельний голод» і змушена була шукати оренди або йти на заробітки, щоб дістати можливість якось зводити кінці з кінцями. З такого становища скористався поміщик Трубецькой. Він передав селянам в оренду приблизно 1900 десятин землі за плату, що значно перевищувала орендні ціни, по яких здавалися землі в усьому Вовчанському повіті.

Наприкінці 1870 року Миколаївську економію з винокурним заводом та маєтками поміщика Трубецького офіціально через департамент уділів було передано в оренду на капіталістичних засадах. Так само зробив Трубецькой з водяними млинами, що були тут побудовані наприкінці 50-х рр. XIX століття. Передача млинів в оренду місцевим багатіям давала йому величезні прибутки. Хижацька експлуатація трудівників Миколаївки ще більше посилилася. Частина селян мусила йти на заробітки в міста або найматись на місцевий завод. Робочий день робітників фактично був необмеженим. Він тривав 12, а нерідко і 14—15 годин на добу, тоді як заробітна плата була надзвичайно низькою.

Багато жителів цього села наприкінці 90-х років XIX століття опинилося в кабалі у поміщиків і куркулів через непомірно зростаючі орендні ціни на землю. Дуже тяжкими були побутові умови: часто в маленьких халупках, а то й просто в землянках проживало по 10—12 чоловік. Далеко не завжди такі сім'ї мали найнеобхідніше для задоволення своїх життєвих потреб, одягалися в лахміття, жили в жахливих антисанітарних умовах.

Тяжке життя штовхало селян Миколаївки на боротьбу проти своїх гнобителів за землю. І вони включалися в загальнонародний революційний рух робітничого класу і селянства Росії проти самодержавства і поміщиків.

Революція 1905—1907 рр. підняла до економічної і політичної боротьби широкі маси селянства. Були в її рядах і миколаївські селяни. У листопаді 1905 року велика група жителів Миколаївки і Варварівки, очолювана бідняками І. Я. Редькою, М. А. Адаменком, І. Я. Ситником, розгромила маєток поміщика Бекарюкова. А в другій половині грудня в аграрному русі тільки з Миколаївки, Варварівки та інших близьких сіл брало участь до 1000 чол. Селяни вимагали підвищення оплати праці за наймом, скасування непомірних штрафів і перерозподілу землі. В ході цих подій вони відбирали у поміщиків хліб, реманент та інше майно, зміщали ненависних їм поміщицьких прислужників[3]. Проти селян царський уряд послав карателів (поліцію та війська), які жорстоко придушили цей виступ. Активних його учасників було віддано до суду. Більше року тривало слідство в справі повсталих. 64 селян засудили до різних строків ув'язнення[4].

Столипінська аграрна реформа не обійшла стороною Миколаївку. Сільським глитаям були створені умови для виділення на хутори і відруби. В 1909—1910 рр. тут виник ряд хуторів — Химичів, Червоний Яр та інші. Після цього класове розшарування села посилилось. На невеликих ділянках землі селяни Миколаївки одержували такі низькі врожаї хлібів, що більшість з них не могла прожити з сім'єю

---

[1] Крестьянское движение в России (1857— май 1861 гг.). Сборник документов. М., 1963, стор. 494.

[2] Памятная книжка Харьковской губернии на 1867 год, стор. 255.

[3] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг. Сборник документов. Х., 1955, стор. 28.

[4] «Право», щотижнева юридична газета, грудень 1907 р.

до наступного врожаю. Навіть буржуазно-ліберальна газета «Волчанский земский листок» змушена була в 1913 році відзначати цю обставину[1].

В дореволюційній Миколаївці селяни-трудівники не мали можливості не тільки дати освіту своїм дітям, а часто навіть навчити їх грамоті. Наприкінці XIX століття тут була однокласна школа, що містилася в малопридатних для навчання приміщеннях; викладання в ній велося без певної системи. Незадовго перед першою світовою війною ця школа була перетворена на двокласну, і почала діяти ще одна двокласна школа. Для них збудували невеличкі приміщення і залучили до викладання осіб, які здобули педагогічну освіту в земському педагогічному училищі. 55 років учив селянських дітей у Жовтневому Другому М. Ф. Марадуда, який походив з бідної сім'ї. Діяла тут невеличка лікарня на 10 ліжок, що обслуговувалась фельдшером і двома медсестрами. Функціонувало поштово-телеграфне відділення, що мало для перевезення пошти 10 коней.

Перша світова імперіалістична війна важким тягарем лягла на плечі трудящих. Багатьох жителів Миколаївки відправили на фронт. У селян реквізували коней і продукти харчування для постачання армії. Школи закрили. У 1914 році в приміщенні однієї з них розмістили військовий госпіталь. Пошта різко скоротила обслуговування населення, а її «транспортні засоби» використовувалися для перевезення поранених, кількість яких весь час зростала. В 1916 році в Миколаївці відкрили «заразний» барак, який називали бараком смертників через те, що мало хто виходив з нього. Цей «лікувальний заклад» обслуговували один фельдшер, дві медсестри і чотири санітарки[2], але не було жодного лікаря. Хворі перебували в жахливих антисанітарних умовах, напівголодні.

Війна підірвала економіку селянських господарств. Багато сімей в Миколаївці втратили годувальників, десятки дітей лишились сиротами. Люди гинули від голоду і пошестей. Все це посилювало ненависть миколаївських селян до поміщиків, куркулів, що збагачувалися за рахунок нещадної експлуатації, до існуючих порядків, насаджуваних буржуазно-поміщицьким самодержавним ладом. І вони дедалі ширше розгортали боротьбу проти війни та царизму, відмовлялися здавати продукти, бойкотували трудову повинність, запроваджену в зв'язку з війною. Війна до краю загострила класові суперечності в країні і прискорила повалення царизму.

Незабаром після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді та інших великих центрах країни і встановлення Радянської влади в Миколаївці селяни конфіскували поміщицькі маєтки, а майно — хліб, худобу, реманент і частково посіви — було розподілено між батраками і біднотою. В селі відбувались мітинги і демонстрації, на яких трудящі висловлювали почуття глибокої відданості партії більшовиків, революції, справі великого Леніна[3].

Проте жителям Миколаївки, як і мільйонам трудящих інших міст і сіл України, не вдалося приступити до мирної праці. У квітні 1918 року село окупували кайзерівські загарбники, викликані на Україну буржуазно-націоналістичною Центральною радою. З ними повернулися й старі хазяї. Знову настали чорні дні терору, знущань і насильств. Десятки селян були кинуті в каземати, піддані катуванням. Але народ не втрачав надії на швидке визволення і продовжував героїчну боротьбу. Після вигнання окупантів, у кінці 1918 року, в селі були відновлені органи Радянської влади, обрано волосний виконавчий комітет Ради із земельним комітетом при ньому. Активними борцями за встановлення і зміцнення Радянської влади в Миколаївці були бідняки і батраки, зокрема С. М. Тур, Ю. М. Фесенко, М. І. Редько, М. Ф. Шевченко, С. І. Набока, Т. В. Мітла, О. Я. Симонов, Г. Ю. Земляк[4].

[1] Газ. «Волчанский земский листок», 1913, № 16, стор. 24.
[2] Харківський облдержархів, ф. 308, оп. 2, спр. 204, арк. 30,31.
[3] Там же, ф. Р-453, спр. 8, арк. 136.
[4] За спогадами жителів Жовтневого Другого І. С. Хижняка, народження 1895 року, члена КПРС, голови сільради, та І. І. Титаренка, народження 1893 року, члена КПРС.

У 1919 році в селі організовано комуністичний осередок. 19 березня Вовчанський повітовий комітет партії більшовиків видав О. Апашанському посвідчення на право організації комуністичного осередку в Миколаївці [1]. До складу осередку ввійшли 18 чоловік: Г. С. Авраменко, І. І. Бихун, Ю. В. Вдовенко, Є. Д. Герасименко, М. Я. Редька та інші. За соціальним станом — це батраки і бідняки. Всі вони були активними борцями проти поміщиків, білогвардійців та куркулів. 3 квітня 1919 року група бідняків на чолі з кількома членами комуністичного осередку була направлена в село Піщане для вилучення хліба у куркулів за продрозверсткою. Куркулі, організувавши збройну банду з 200 чол., напали на них. Було вбито двоє комуністів. Для приборкання куркулів і наведення порядку з Вовчанська було викликано загін червоноармійців.

Комуністи мобілізували населення на відсіч армії Денікіна, що перейшла в наступ у цьому районі наприкінці червня 1919 року.

У 1919 році Миколаївку захопила збройна банда і вчинила криваву розправу над комуністами. Їй вдалося схопити 5 комуністів. Коли заарештованих вели до місця страти, чотирьом вдалося вирватись і уникнути розправи. Ю. В. Вдовенко був смертельно поранений.

Йшов 1920 рік. Партія вживала заходів до дальшого зміцнення Радянської влади і рішучого приборкання куркульства. У Вовчанському повіті та с. Миколаївці в квітні 1920 року відбулися вибори до волосної Ради. До складу Миколаївського волвиконкому були обрані комуністи[2] і безпартійні активісти, серед них завідуючий відділом народної освіти О. М. Фаворов, уродженець Миколаївки, який згодом став відомим радянським вченим в галузі сільськогосподарських наук.

Волосний та сільський КНС, число членів у яких швидко зростало, (тільки на кінець 1920 року їх налічувалось 856) Миколаївки під керівництвом партійної організації твердо проводили в життя настанови В. І. Леніна і Радянського уряду України. Вони здійснювали наділення землею та реманентом безземельних і малоземельних селян, вживали заходів по збору продрозверстки і забезпечували бідноту передбаченою законом частиною заготовленого хліба, вживали заходів до ліквідації бандитизму, куркульського засилля. КНС були вірними помічниками партії в організації колективних господарств, боротьбі з неписьменністю тощо.

В роки відбудовного періоду у зв'язку з новим адміністративним поділом Жовтневе Друге стало районним центром Куп'янського округу (з 1923 по 1930 р.).

Ще в 1921 році під керівництвом партійної організації, при активній участі КНС, були створені перші дві невеликі сільськогосподарські артілі — Варварівська і Бударська. У 1932 році в повідомленні про стан колективізації в Харківській губернії Варварівська артіль відзначалась як зразкова щодо організації колективної праці і агрокультури[3]. В травні 1924 року ці дві артілі об'єдналися в одне колективне господарство — «Червоний орач». До його складу входило 39 господарств бідняків, з яких 23 — члени КНС. В артілі було усуспільнено землю, робочу і продуктивну худобу, вона мала допоміжні підприємства, млин, теслярську і слюсарну майстерні.

Рік у рік неухильно зростало господарство артілі, підвищувався її авторитет серед бідняків і середняків. Президією Куп'янського окружного КНС 7 квітня 1927 року відзначалося, що артіль добилася успіхів «як у галузі суспільного господарського будівництва, так і культурно-соціального виховання своїх членів»[4].

У 1927 році господарство мало 2 трактори, молотарку, 3 жатки, 4 культиватори, за ним було закріплено 270 десятин землі (174 десятини орної, 48,5 десятини

---

[1] Харківський облпартархів, ф. Р-93, спр. 5, арк. 30.

[2] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). Збірник документів і матеріалів, стор. 210.

[3] Історія колективізації сільського господарства УРСР, т. 1. К., 1962, стор. 314.

[4] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки. 1926—1932. Збірник документів і матеріалів. Х., 1959, стор. 275—276, 284—286.

під луками, 8 десятин саду, при якому був розсадник фруктових дерев). Крім того, артіль мала млин, олійницю, цегельний завод, що виробляв 170 тис. штук цегли на рік, слюсарну і столярну майстерні. Продукція підприємств використовувалась для задоволення потреб артілі та місцевих селян. Господарство велося за планом, застосовувалися поради агрономів, була запроваджена восьмипільна сівозміна. Велику допомогу «Червоний орач» подавав селянам-одноосібникам, особливо бідноті. В 1926 році засобами артілі перероблено для селян 80 тис. пудів соняшнику, 10 тис. пудів зерна, зорано землі тим селянам, які не мали коней. Велика увага приділялася розвиткові тваринництва, особливо свинарства. На початок 1927 року в господарстві було 38 корів, 100 овець і 150 свиней.

В центрі уваги членів артілі були питання організації праці, розподілу продуктів, збільшення суспільних фондів, які за 4 роки зросли на 12,5 тис. крб. Оплата праці була погодинною. Кількість відпрацьованих годин щодня записували до відомості, а раз на тиждень — до розрахункових книжок кожного члена артілі. В кінці місяця нараховувався аванс, а в кінці року з загальної суми чистого доходу вираховувалась вартість продуктової норми кожного їдця (харчування було громадським). Не менше 25 проц. доходу виділялося в основний і запасний фонди та на інші громадські потреби, в т. ч. на культурні заходи. Решта коштів розподілялась між членами артілі за кількістю відпрацьованих днів.

Із зростанням продуктивності праці примножувались багатства артілі. Її основні фонди збільшилися з 14 тис. крб. в 1924 році до 55 тис. крб. в 1926 році. Це давало можливість поліпшувати матеріальний і культурний рівень селян. Колгоспники мали свій клуб, бібліотеку, школу соціалістичного виховання, в якій навчалося 37 піонерів і 30 жовтенят, дитячий садок. Члени артілі передплачували 40 газет і журналів, брали активну участь у громадській роботі, зокрема були в складі КНС, сільради, райспоживспілки, сільгоспбанку і т. д. За час свого існування «Червоний орач» економічно зміцнів, ідейно загартувалися люди. Всією своєю діяльністю він подавав живий приклад переваги колективного господарювання перед індивідуальним.

Роботу артілі спрямовувала партійна організація, що налічувала у 1927 році 13 членів і кандидатів у члени партії. Опорою партійної організації у виконанні рішень партії щодо перебудови села і виховання молоді були 22 комсомольці[1].

На основі рішення Куп'янського окружного виконавчого комітету 20 серпня 1928 року при артілі «Червоний орач» створили тракторну колону. Вона допомагала в обробітку землі одноосібникам навколишніх сіл.

За активною участю робітників з Харкова і Куп'янська в Жовтневому Другому і прилеглих до нього населених пунктах в роки масової колективізації виникли нові колгоспи: «Нове життя», ім. Ілліча, «12 років Жовтня», ім. Тельмана, «8 березня» та інші.

Перехід на соціалістичний шлях розвитку супроводився гострою класовою боротьбою. Відчуваючи неминучість своєї загибелі, куркулі чинили запеклий опір заходам Радянської влади, намагалися зірвати колективізацію. Вони вели антирадянську пропаганду, деякі пролазили в колективні господарства з тим, щоб розвалити їх зсередини. В 1930 році куркулі з хутора Бударки (поблизу Жовтневого Другого) організували банду, з допомогою якої намагалися розгромити перше в селі колективне господарство «Червоний орач». Комуністи і комсомольці Жовтневого Другого дали гідну відсіч цій антирадянській вилазці куркулів. Банду було розгромлено[2].

Щоб запобігти підривній діяльності куркулів, у колгоспах проведено чистку, в результаті якої з артілей було виключено 14 куркульських господарств. Більшість виключених припадала на колгоспи Жовтневого Другого і Варварівки.

---

[1] Відомості Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, 6 жовтня 1927 р.
[2] Харківський облпартархів, ф. 3, спр. 87, арк. 3.

30 березня 1930 року на засіданні бюро райкому партії обговорювалося питання про стан колективізації. В рішенні бюро відзначалось, що в ряді сіл спостерігається вихід селян з колгоспів. У зв'язку з цим було намічено практичні заходи по запобіганню цьому явищу. В села послано уповноважених з числа комуністів і комсомольців для роз'яснювальної роботи. В результаті припинився вихід людей з колгоспів. З артілі «Червоний орач» жоден колгоспник не пішов — члени артілі мали вже значний досвід колективної праці і добре розуміли її переваги[1]. Цього року «Червоний орач» об'єднався з господарством «Нове життя», зберігши свою назву. Об'єднаний колгосп мав 2 тис. га землі, 130 коней, 50 пар волів, 100 корів, 200 свиней, 3 трактори, 3 молотарки, 8 сінокосарок та інші машини і реманент.

З метою підготовки кадрів для машинно-тракторних станцій у 1935 році в селі Жотневому Другому було створено школу механізаторів. У ній навчалось 250 чол., у тому числі 75 жінок. А навесні 1936 року в селі організовано МТС. Уже в перший рік існування вона обслуговувала кілька колгоспів, виконуючи такі трудомісткі роботи, як оранка, боронування тощо. Через рік послугами МТС користувались усі 26 колгоспів зони. За станом на 1941 рік в МТС було 36 тракторів, 18 автомашин, 15 комбайнів та інша сільськогосподарська техніка. Вона мала значний загін досвідчених механізаторів — трактористів, комбайнерів, шоферів.

В результаті застосування машинного обробітку грунту, підвищення загальної культури землеробства і тваринництва значно зросли продуктивність праці і врожайність сільськогосподарських культур у колгоспах. Тут з'явилися справжні майстри високих урожаїв. Так, у 1937 році ланка О. С. Ткаченка з колгоспу «Червоний орач» одержала по 31 цнт озимої пшениці з кожного із закріплених за нею 172 гектарів. Серед тих, хто самовідданою працею зміцнював колгоспний лад наприкінці 30-х рр., жителі з повагою називають Т. Г. Гончарова, нагородженого в 1938 році медаллю «За трудову відзнаку», комуністів І. П. Старостенка, І. І. Титаренка, ланкову колгоспу М. К. Лутченко та інших.

У передвоєнні роки колгосп і територіальна партійна організація Жовтневого Другого, комсомольські організації, сільська інтелігенція провадили велику роботу по вихованню трудящих. Завдяки цьому зросла політична, громадська і трудова активність колгоспників. Визначною демонстрацією політичної згуртованості, активної підтримки партії трудівниками села були вибори до Верховних Рад СРСР і УРСР. Вони одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

У двох школах Жовтневого Другого навчалися всі діти трудящих. В місцевому клубі працювали гуртки художньої самодіяльності (хоровий, музичний, танцювальний), в яких було до 60 чол. Протягом 1937—1940 рр. учасники художньої самодіяльності виступали на районних оглядах, де відзначалися почесними грамотами.

Ставши на соціалістичний шлях розвитку, трудівники Жовтневого Другого добилися значних успіхів у розширенні сільськогосподарського виробництва, піднесенні матеріального і культурного рівня життя колгоспників.

Після нападу фашистських полчищ на нашу країну жителі села робили все для захисту своєї соціалістичної Вітчизни. Близько 600 чол. пішли в ряди Червоної Армії, щоб із зброєю в руках відстояти радянську землю від фашистських поневолювачів. А ті, хто лишився в селі, працювали для забезпечення перемоги над ворогом, постачали фронту продукти харчування, теплий одяг, взимку 1941 року розчищали від снігових заметів шляхи і т. д. У червні 1942 року Жовтневе Друге окупували фашистські війська. За час свого хазяйнування (до лютого 1943 року) вони заподіяли селу величезної шкоди: зруйнували всі ферми колгоспу, школу,

[1] Харківський облпартархів, ф. 3, спр. 328, арк. 13.

Герой Радянського Союзу генерал-майор О. М. Голоско.

лікарню, МТС, сільмаг, реквізували неевакуйовану частину колгоспної худоби, забрали у жителів понад 200 голів великої рогатої худоби[1].

Жителі не корились загарбникам. Вони ховали продовольство, саботували виконання призначуваних робіт, брали активну участь у партизанському русі. Голова сільради комуніст Г. О. Сидоренко, наприклад, був активним бійцем партизанського загону ім. Щорса, комсомольці М. Г. Валентеєнко, М. Д. Редько, безпартійний І. М. Рябовол підтримували зв'язок з партизанами, провадили агітацію проти фашистських загарбників[2]. Близько 150 трудівників села, які воювали проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни, були нагороджені орденами і медалями за героїзм і подвиги. Серед них — Онисим Михайлович Голоско. Він народився у 1900 році в бідняцькій сім'ї і восьмирічним хлопцем почав батрачити у місцевого поміщика. Під час громадянської війни, у 1918 році, добровільно вступив у Червону Армію, пройшовши в її рядах шлях від солдата до генерала. В 1943 році дивізія під командуванням генерал-майора О. М. Голоска брала участь у форсуванні Дніпра і визволенні міста Дніпропетровська. За успішне виконання цієї операції йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. О. М. Голоско не пориває зв'язку з рідним селом.

Велику допомогу колгоспам Жовтневого Другого подали трудящі Саратовської області. Вони надіслали в цей період 23 трактори. Протягом 1943—1950 рр. в селі були відбудовані або споруджені нові ферми, будівлі МТС, приміщення середньої школи, лікарні, клуби. За трудові подвиги в період завершення Великої Вітчизняної війни і за успіхи у відбудові зруйнованого господарства 28 колгоспників були удостоєні урядових нагород — інвалід війни бригадир В. Ф. Шевченко і голова колгоспу Ф. Ю. Вдовенко нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора та багато інших.

У відбудові колгоспного виробництва трудівники села спирались на допомогу держави. Вони одержували насіння, довгострокові кредити, які нерідко перетворювались у безвідплатну допомогу. Протягом 1950—1954 рр. було проведено укрупнення колгоспів Жовтневого Другого. В результаті цього створене велике багатогалузеве господарство — колгосп ім. Тельмана. Він має 6 тис. га земельних угідь. У великому господарстві почали краще і доцільніше використовувати землю, машини, скоротився управлінський апарат, рентабельнішим стало господарство, зросла продуктивність праці. На території об'єднаної артілі проживає 2210 чоловік.

Під час реорганізації МТС колгосп ім. Тельмана придбав 16 тракторів, 13 комбайнів, багато причіпних машин та іншої техніки. В роки семирічки його технічна озброєність значно зросла. У 1965 році колгосп мав 24 трактори, 12 комбайнів, 26 автомашин. Тут збудовано електролінію і електропідстанцію, через яку село підключено до державної електромережі і завдяки чому повністю електрифіковане, механізовано ряд трудомістких процесів сільськогосподарського виробництва, особливо на тваринницьких фермах.

У 1958 році в артілі ім. Тельмана було створено партійний комітет. Тепер пар-

---

[1] Вовчанський райдержархів. Матеріали зборів громадян Жовтневого Другого 25 лютого 1953 р., присвячених 10-річчю визволення села від фашистських загарбників, спр. 11, арк. 31.

[2] Харківський облпартархів, ф. 2, спр. 3, арк. 122, 125.

тійна організація колгоспу складається з 71 члена і кандидата у члени партії, в 5 бригадах створені первинні партійні організації. Більшість комуністів працює безпосередньо в сфері виробництва: 28 комуністів — механізатори, 21 — тваринник, 5 — бригадири комплексних бригад, 7 комуністів — спеціалісти сільського господарства, інші працюють на різних роботах.

Трудівники колгоспу активно включилися в змагання за звання ударника комуністичної праці. Це почесне звання здобули 22 кращі виробничники.

У роки семирічки в селі розгорнуто капітальне будівництво. Уже збудовано 7 молочнотоварних ферм, 2 свиноферми, птахоферма, пилорамний цех, сирзавод. Новими є приміщення для 4 магазинів, їдальні, станції ветеринарної служби, відділення зв'язку, радіовузла, майстерні побутового обслуговування, клубу з бібліотекою та залом для глядачів на 300 місць.

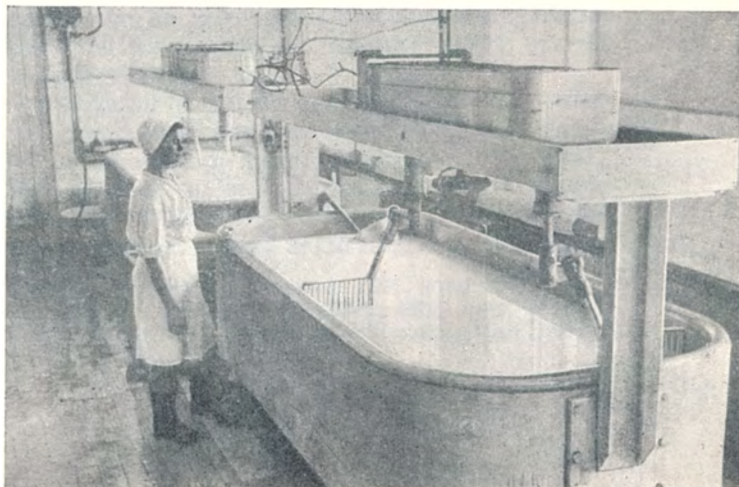
У 1962 році в Жовтневому Другому створено відділення «Сільгосптехніка», що обслуговує 7 колгоспів. Воно виконує роботи по ремонту техніки, механізації трудомістких процесів на тваринницьких фермах, постачає колгоспам запасні частини для машин, пальне, мастильні матеріали, здійснює технічний нагляд за використанням сільськогосподарської техніки в колгоспах.

Тут збудовано типову майстерню, готель, їдальню, магазин, квартири для інженерно-технічних працівників. Відділення має 23 автомобілі, бульдозер, нафтобазу. В ньому працює 79 чоловік, з них — 63 робітники, 10 інженерно-технічних працівників і 6 службовців. Первинна партійна організація відділення складається з 20 членів і кандидатів у члени партії, комсомольська організація — з 7 чоловік. Комуністи і комсомольці своєю сумлінною працею запалюють увесь колектив на виконання і перевиконання виробничих планів, що допомагає колгоспам у розвитку сільськогосподарського виробництва.

Жовтневе відділення «Сільгосптехніка». Трактори вже готові до весни.

На прикладі Жовтневого Другого яскраво видно проведену партією і Радянським урядом величезну роботу щодо піднесення сільського господарства і розвитку економіки та культури села. В роки семирічки урожайність зернових культур у колгоспі ім. Тельмана зросла з 14,3 цнт з га до 18,4 цнт, поголів'я великої рогатої худоби — з 1305 у 1958 р. до 2043 голів у 1965 р. (в т. ч. корів — з 595 до 770). Значно підвищилась грошова і натуральна оплата праці колгоспників. Вони тепер більше купують промислових товарів, краще харчуються і одягаються. За цей час (1960—1965 рр.) в селі збудовано понад 200 житлових

У цеху сирзаводу с. Жовтневого Другого.

будинків. Трудящі придбали близько 100 телевізорів, 98 пральних машин, 40 мотоциклів; майже кожна сім'я має швейну машину і велосипед.

За роки Радянської влади в селі відбулися величезні культурні зміни. В Жовтневому Другому є 2 школи — середня і восьмирічна. В них працюють 33 вчителі.

Більшість випускників, що закінчили школу за останні роки, працює в колгоспі. Загальну повагу і авторитет заслужили доярки Т. А. Дерев'янко, О. Г. Горобинська, тракторист В. К. Клименко, агроном Т. І. Старостенко та багато інших. Деякі випускники школи, закінчивши вищі учбові заклади і ставши спеціалістами, поїхали працювати в братні радянські республіки. Так, інженер-будівельник Л. С. Буряк працює на Алтаї, лікар М. Г. Абихвіст — в Узбекистані. За путівками артілі троє молодих колгоспників послані на навчання до вищих учбових закладів.

Вихованець школи економіст І. М. Андрійкін закінчує аспірантуру, 32 випускники, працюючи в рідному селі, продовжують навчання у вищих або середніх спеціальних учбових закладах. Так, успішно оволодівають знаннями колишній воїн Радянської Армії голова колгоспу В. О. Хижняк, агроном Г. І. Клименко та інші.

В Жовтневому Другому є сільська лікарня на 50 ліжок. Тут працюють 4 лікарі і понад 50 фельдшерів, медсестер і санітарок. Лікарня має рентгенапаратуру та інше необхідне обладнання.

По вечорах людно буває в сільських клубах. Їх у селі два. У бібліотеках при клубах налічується понад 8 тис. примірників політичної, художньої і наукової літератури. Постійних читачів — понад 400. Тут провадяться читацькі конференції, диспути, бесіди про новини книжкового світу. При клубах працюють гуртки художньої самодіяльності — хоровий, танцювальний, драматичний, музичний. В гуртках бере участь до 100 чол. У клубах, обладнаних стаціонарними кіноустановками, систематично демонструються художні, документальні і науково-популярні кінофільми. У селі люблять спорт. Особливо активно займається ним молодь. При середній школі з допомогою громадськості обладнано спортивний майданчик.

Жителі Жовтневого Другого беруть активну участь у громадському житті села, району, області, республіки і всієї країни. Велику організаторську роботу провадить сільська Рада, депутатами якої є 36 чол. Вони систематично звітують перед виборцями про свою роботу, дбають про розвиток громадського господарства колгоспу, про впорядкування села, про створення кращих культурно-побутових умов життя трудящих.

Натхнені рішеннями XXIII з'їзду КПРС, Програмою партії, рішеннями останніх Пленумів ЦК колгоспники, робітники та інтелігенція Жовтневого Другого наполегливо працюють, щоб внести свій гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

Ф. В. ЗАБЄЛІН, І. Д. МАЛЬЦЕВ

СТАРИЙ САЛТІВ

Старий Салтів — село, центр Старосалтівської сільської Ради Вовчанського району, якій підпорядковані населені пункти Березники, Лужки, Металівка, Петрівське. З 1923 по 1963 рр. Старий Салтів — центр Старосалтівського району. Розташований в лісовій місцевості на правому березі річки Сіверського Дінця, за 28 км від райцентру і за 45 км від Харкова. З північного заходу село омивають води Печенізького водоймища, спорудженого в 1964 році. В Старому Салтові проживає 2242 чоловіка.

Село засноване на початку 18 століття, коли в 1705 році з Салтова (тепер Верхній Салтів) за грамотою Петра I було переселено українських козаків (670 переселенців з-за Дніпра). Вони оселилися вздовж Дінця і заснували слободу Нижній або Новий Салтів, який у цьому ж столітті було перейменовано на Старий Салтів. У грамоті також було зазначено, щоб віддати новим поселенцям землі в урочищах річки Гнилушки...[1]

Землі Старого Салтова належали полковникові П. Куликовському, який у 1713 році продав їх генералові А. Апраксіну. За переписом 1732 року, в Старому Салтові налічувалося 142 двори.

Після ліквідації в 1765 році слобідських козацьких полків Старий Салтів входив до складу Слобідсько-Української губернії, в 1780—1796 рр.— Харківського намісництва, а з 1797 року став слободою Вовчанського повіту.

Землі Старого Салтова напередодні реформи 1861 року належали поміщикам Кузіним, яким належало тут 12 тис. десятин[2]. Значна частина жителів села були державними селянами, які мусили виконувати різні повинності, сплачувати податки. Але в найтяжчому становищі перебували кріпаки. Не поліпшилось їхнє життя і після скасування кріпосного права. Всі кращі землі захопили поміщики та куркулі. Селянам доводилось найматися до них і майже за безцінь продавати свої робочі руки. Багато знедолених жителів села залишало рідні оселі і йшло у пошуках заробітку до міста. З розвитком капіталістичних відносин дедалі більше посилюється розшарування села. Після реформи 1861 року у Старому Салтові починають діяти цегельний та винокурний заводи, млин. На цегельному заводі виробляли за рік 200 000 штук цегли[3].

Голод і безземелля, експлуатація з боку куркулів та власників підприємств, непосильні податки викликали серед селян невдоволення, заворушення. Але найбільших розмірів селянський рух у Старому Салтові набрав у 1905—1907 роках.

Поштовхом до революційних виступів селян Старого Салтова в період першої російської революції була звістка про події 9 січня 1905 року в Петербурзі. У березні 1905 року жителі села подали петицію, в якій вимагали свободи зборів, слова і друку. Ці вимоги, звичайно, не були задоволені, і на знак протесту селяни провели кілька масових мітингів.

У червні 1905 року в Старому Салтові були розкидані революційні листівки. Група селян у липні цього ж року, працюючи на молотьбі в економії Ротермунда на хуторі Мар'янівка, виступила з вимогою підвищити їм поденну плату від 60 копійок до 1 крб., а також поліпшити харчування.

Восени 1905 року селянські виступи набрали більш масового характеру. Одним з найрішучіших був виступ проти купця Стрєкалова, який нещадно грабував і розоряв селян. 22 листопада 1905 року вони підпалили його господарські будівлі, а худобу, зерно поділили між собою. 23 листопада селяни розгромили садибу купця О. Кир'янова. Проти повсталих харківський губернатор послав козаків, які вчинили жорстоку розправу. Карателям допомагав озброєний загін місцевих куркулів.

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 4, 1857, стор. 290.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7. СПб., 1903, стор. 258.
[3] Указатель фабрик и заводов Европейской России. Под. ред. Л. А. Орлова, СПб., 1881, стор. 506.

Козаки і куркулі вбили лікаря Познанського, ветлікаря Постникова і фельдшера Лазуркова, селян С. Захарченка, П. Саєнка і Л. Малька. Чотирьох повстанців було поранено, 22 — заарештовано.

Великий вплив на розгортання в Старому Салтові революційних подій мав робітничий рух, що відбувався у Харкові. Харківські робітники приїжджали в село, привозили з собою революційні листівки і газети, закликали селян до революційних виступів проти самодержавства.

Про такі зв'язки свідчить один з рапортів жандарма Харківському губернському жандармському управлінню, в якому він повідомляв, що в травні 1907 року «...у Старий Салтів з Харкова приїжджав промовець робітничої партії, який перебував у будинку селянина Л. І. Галушки, вночі таємно збирав селян, читав прокламації і всякого роду нелегальні видання від революційного комітету». В іншому рапорті зазначено, що жителі збираються ночами в будинку селянина Лимана, де читають заборонену літературу з Харкова.

Напередодні першої світової імперіалістичної війни Старий Салтів досяг деякого культурного піднесення. Тут був фельдшерський пункт. У 1913 році відкрилось народне училище. У цьому ж році в приміщенні нової школи сільськогосподарське товариство організувало виставку сільськогосподарської і кустарної промисловості. Від Старосалтівської волості було представлено понад 800 різних експонатів. Багато господарств — учасників виставки — відзначено грошовими винагородами та медалями[1].

Після повалення царизму селяни, переконавшись у тому, що Тимчасовий уряд, який обстоював інтереси капіталістів і поміщиків, не розв'язує питання про землю, почали самочинно захоплювати її, косити посіви, рубати для своїх потреб ліс[2]. У вересні і жовтні 1917 року в Старому Салтові відбувалися масові мітинги, на яких представники харківських більшовиків викривали реакційну суть буржуазного Тимчасового уряду, закликали селян боротися за його повалення. На мітингу 29 жовтня 1917 року було схвалено резолюцію з вимогою передачі влади Радам, а землі — селянам. В резолюції говорилося: «Ми вимагаємо: 1) негайно припинити грабіжницьку війну, яку ведуть капіталісти, поміщики і банкіри; 2) негайно оголосити всі землі — поміщицькі, церковні, монастирські, удільні, кабінетські — власністю народною, передати їх у повне розпорядження волосних і сільських комітетів зовсім без усякого викупу, а також і весь мертвий та живий інвентар, що є на таких землях, вважати народним добром; 3) ми вимагаємо негайного контролю над фабриками і заводами самими робітничими організаціями»[3].

Радянську владу в Старому Салтові було встановлено у грудні 1917 року. Село стало волосним центром Вовчанського повіту. В ньому було створено волосну Раду селянських депутатів, яка практично розв'язувала питання розподілу між селянами поміщицької землі, радянського, господарського і культурного будівництва. Волосна Рада націоналізувала невеликі підприємства, що існували до революції в селі,— млин, дві маслоробні, цегельний завод.

У період громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції багато жителів села активно захищали завоювання соціалістичної революції, зокрема в партизанському загоні, який діяв у Вовчанському повіті під час окупації його кайзерівськими військами. В ніч на 17 жовтня 1918 року 200 партизанів вступили в бій з німецькими військами і завдали їм значних втрат[4]. Активну участь у партизанській боротьбі брали уродженці Старого Салтова Ф. Є. Зінченко, А. І. Кисельов, Ф. П. Батулін, К. М. Кушнар, К. М. Харламов та інші. З наближенням наступу денікінських військ улітку 1919 року було створено Вовчанський окремий

[1] Газ. «Волчанский земский листок», 1913 р., № 8, 16, 18, 30.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1326, оп. 1, спр. 28, арк. 370—372; спр. 139, арк. 105.

[3] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов. Х., 1957, стор. 231.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 100, арк. 179.

військово-революційний батальйон. Його бійцями стало чимало жителів Старого Салтова. Начальником штабу батальйону був селянин Старого Салтова І. Н. Шевченко. Батальйон вів жорстокі бої з білогвардійцями в районі с. Білий Колодязь, а пізніше брав участь у визволенні Донбасу, Кубані, Криму[1].

Старий Салтів та його околиці були місцем кровопролитних боїв Червоної Армії проти денікінців. Про один з них розповідає учасник громадянської війни Ол. Вольський у своїй книзі «1919 рік». Влітку 1919 року білогвардійці, скориставшись зрадою Махна і прорвавши фронт, загрожували Харкову. В Харкові тоді було сформовано робітничий червоний загін, який виступив назустріч ворогові і зупинився на ніч у Старому Салтові. Дізнавшись про це, денікінці раптово напали на село. Загін відійшов, але швидко повернувся і завдав ворогові нищівного контрудару. Білогвардійці відступили, залишивши обоз та спорядження. Підступи до Харкова на цій ділянці фронту були зміцнені.

Після розгрому денікінців в кінці 1919 року у Старому Салтові був створений волосний партійний осередок, першим секретарем якого став М. П. Дубина. Член партії з 1917 року М. В. Циганков, уродженець Старого Салтова, харківський робітник, в 1919 році був головою Старосалтівської волосної Ради селянських депутатів. Головою ревкому працював Я. І. Бірюков[2]. Комуністи проводили велику роботу по зміцненню органів Радянської влади в селі, мобілізували жителів на допомогу Червоній Армії. За рішенням Старосалтівської волосної безпартійної конференції 29 лютого 1920 року було проведено «Тиждень червоного фронту», протягом якого збирались продукти харчування і різні речі для воїнів, заготовлялися і підвозилися до залізниці дрова.

Створена в квітні 1920 року комсомольська організація Старого Салтова була активним помічником партійного осередку в боротьбі з розрухою, у допомозі фронту. Сільські комсомольці оточили піклуванням сім'ї червоноармійців і бідняків. Вони допомагали їм орати землю, збирати врожай, проводили комуністичні суботники по заготівлі дров для шкіл та дитячих будинків, налагоджували культурно-освітню роботу на селі, відкрили клуб.

Опорою партійної організації і сільської Ради був також волосний комітет незаможних селян, організований у 1920 році.

У 1920 році в Старому Салтові вперше засяяла лампочка Ілліча. Місцевий кооператив асигнував 70 тис. крб. на електрифікацію села. Першим будинком, де загорілися електричні вогні, була школа[3]. У селі побудували клуб, який став центром культурно-освітньої роботи. Тут була бібліотека, читались лекції, працював драматичний гурток, музей[4].

В березні 1922 року в Старому Салтові створено волосний партійний комітет[5].

Партійна організація, сільрада, КНС очолили роботу по здійсненню ленінського кооперативного плану та культурної революції на селі. Вони роз'яснювали трудящим переваги кооперативного шляху розвитку сільського господарства, організували гуртки ліквідації неписьменності серед дорослих. 27 грудня 1920 року в селі було створено товариство спільного обробітку землі «Діброва», в 1922 році — артіль «Червоний плугатар, в 1924 році — ще одне колективне господарство — «Багнувате» — 48 сімей. Не всі перші колективи були міцними, деякі з них розпались. Найбільш стійким виявилось товариство «Діброва» (головою був І. З. Глянько), яке проіснувало до початку масової колективізації. В ньому був запроваджений обробіток землі за допомогою машин, придбаних через кредитне товариство. В 1929 році на базі товариства «Діброва» створено артіль «Прогрес», яка об'єднала близько 300 селянських господарств. Першим головою артілі було обрано комуніста

---

[1] И. Шевченко. Грайворонский революционный. Белгород, 1962, стор. 6.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-499, оп. 1, спр. 5, арк. 8,24.
[3] Газ. «Червоний шлях», 11 жовтня 1920 р.
[4] Газ «Червоний шлях», 6 і 16 травня 1920 р.
[5] Харківський облпартархів, ф. 93, оп. 1, спр. 19, арк. 20.

О. І. Лимана. В організації колгоспу «Прогрес» активну участь брали також І. І. Носик, А. І. Кисельов, М. Л. Колесник, Ф. С. Кушнар та інші. До 1931 року колгосп «Прогрес» об'єднував уже близько 700 селянських господарств. Згодом в селі було організовано артіль «Червона зірка», яку очолив І. О. Шевченко.

Важливу роль в будівництві і зміцненні колективних господарств відіграла створена в 1932 році Старосалтівська МТС. Взимку 1933 року при МТС було організовано політичний відділ, який провів велику організаційну роботу по зміцненню колгоспів, вихованню кадрів, підвищенню трудової активності селян.

Значну допомогу жителям Старого Салтова в справі соціалістичної перебудови господарства подали робітники промислових підприємств Харкова. Вони проводили на селі політично-масову роботу, брали участь у діяльності сільських громадських організацій, виділяли бригади для ремонту сільськогосподарського інвентаря, допомагали у придбанні складних машин.

Колектив робітників Харківського тракторного заводу, який шефствував над Старосалтівським районом, надіслав своїх кращих робітників у села на постійну роботу головами і парторгами колгоспів. ХТЗ допоміг МТС і колгоспам в ремонті тракторів та інших машин. За кілька років Старосалтівська МТС перетворилась у велике підприємство. В 1941 році вона мала 115 тракторів (у 15-сильному обчисленні), 32 комбайни, 70 тракторних плугів, 35 сівалок, 37 культиваторів, 164 косаркисамоскиди, 25 автомашин.

Під впливом стахановського руху в промисловості розвивалося соціалістичне змагання на селі. В колгоспі «Прогрес» на початку 1938 року налічувалося 12 стахановців. В їх числі був і завідуючий свинофермою В. Д. Кравцуренко, який за високі показники у підвищенні продуктивності тваринництва в 1939 році брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві[1].

У лютому 1939 року в цьому колгоспі було створено первинну партійну організацію[2]. Парторгом обрали В. Є. Юзвенковича, який раніше працював головою промартілі «Красная заря». Партійна організація добилась того, що колгосп «Прогрес» став передовим господарством району.

У передвоєнний період в селі повністю ліквідовано неписьменність. Якщо до революції 80 проц. жителів були неписьменними, то в 1940 році Старий Салтів став селом суцільної грамотності. Тут працювали школа, клуб, бібліотека та інші культурно-освітні заклади.

Під час Великої Вітчизняної війни багато жителів Старого Салтова пішло на фронт. Мешканці села допомагали частинам Червоної Армії у спорудженні оборонних об'єктів.

За постановою Харківського обкому КП(б)У, у вересні 1941 року в Старому Салтові створено підпільний райком партії і партизанський загін для боротьби проти німецько-фашистських загарбників. До складу райкому входили: З. С. Підлубний (до війни завідував відділом агітації і пропаганди райкому партії), О. М. Щербак (секретар РК ЛКСМУ) та інші. Секретар Старосалтівського райкому партії І. О. Корзін був членом Харківського підпільного обкому КП(б)У, а О. М. Щербак— секретарем другого підпільного обкому комсомолу. Підпільники створили три партизанські групи, які базувались у селах Старому Салтові, Хотімлі та Гонтарівці. Харківський підпільний обком партії призначив комуніста І. Р. Яковлєва командиром, а З. С. Підлубного — комісаром Старосалтівського партизанського загону.

Партизани широко розгорнули диверсійну роботу, доставляли «язиків», збирали й передавали розвідувальні дані для штабу 300-ї дивізії, здійснювали напади на ворожі гарнізони. 24 листопада 1941 року в селі Новодонівці партизани знищили 10 гітлерівців. 25 грудня народні месники, разом із бійцями Червоної Армії, атакували гітлерівський штаб та вогневі позиції ворога в селах Новодонівці та Хотімлі.

---

[1] Газ. «За комунізм», 1 серпня 1939 р.
[2] Харківський облпартархів, ф. 44, оп. 1, спр. 4, арк. 60—61.

Під час цієї операції вони вбили 250 гітлерівських солдатів та офіцерів. Через тиждень загін допоміг дивізії розгромити ворожий штаб у Хотімлі і знищити 350 фашистів[1]. Відважні патріоти, які внесли великий вклад у завоювання перемоги над гітлерівськими загарбниками, І. Р. Яковлєв, А. К. Панченко та інші удостоєні урядових нагород[2].

Героїчно боровся проти німецько-фашистських окупантів комуніст О. М. Щербак. В одному з боїв його було поранено. Після лікування, в серпні 1942 року, він виїхав до Москви, де вчився у спеціальній школі, яка готувала кадри для підпільної роботи. В жовтні 1942 року за завданням ЦК ЛКСМУ О. М. Щербак був направлений у тил ворога, в Старосалтівський район для зв'язку з партизанами. Як одному з керівників підпільного обкому комсомолу, О. М. Щербаку було доручено тримати тісний зв'язок з молоддю, створювати підпільні групи, поширювати листівки. Олександр разом із своїми друзями піднімав людей на боротьбу з окупантами. Фашистам вдалося дізнатися про місце перебування партизанського загону. 26 листопада підтягнули вони свої сили — кілька сот солдатів — в села Старицю, Тернову, Рубіжне. Відступати було пізно. 16 сміливців прийняли нерівний бій. Вони вирішили поділити загін на дві частини: одна мала прорвати вороже кільце і вийти з лісів Старого Салтова, друга на чолі з Щербаком — прикрити відхід партизанів. В цьому бою Олександр був поранений, але продовжував битися з ворогом до останнього подиху[3]. Бойові друзі прочитали в його записній книжці сповнені мужності і палкої любові до Вітчизни слова: «Смерть мені не страшна, коли в мені і в кожному з нас палає любов до Батьківщини і велика, сильніша від смерті, ненависть до ворога... Я буду битися до останньої краплі крові»[4].

За заслуги в керівництві підпільною організацією, мужність і героїзм, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, О. М. Щербаку напередодні 20-річчя перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 травня 1965 року посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а партизанів і підпільників Ф. Є. Зінченка, І. О. Корзіна, А. К. Панченка, З. С. Підлубного і П. С. Русанова нагороджено медаллю «За відвагу»[5].

386 уродженців Старого Салтова удостоєні урядових нагород за участь у Великій Вітчизняній війні. Серед них — І. Н. Шевченко, що став заступником командира механізованого корпусу Червоної Армії. За мужність і відвагу, за бойові заслуги перед Вітчизною генерал-майор І. Н. Шевченко нагороджений орденом Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни першого ступеня, багатьма медалями Радянського Союзу.

На початку серпня 1943 року Старий Салтів остаточно був визволений від окупантів. Село лежало у руїнах. Гітлерівці спалили 142 будинки, розграбували все майно колгоспів і МТС. Старосалтівський райком КП(б)У, виконком районної Ради депутатів трудящих, які відразу ж після визволення відновили свою роботу, мобілізували трудящих на відбудову господарства. Заново створювалися колгоспи «Прогрес» і «Червона зірка». Становище було надзвичайно важким: в селі не лишилося жодного трактора, автомашини, коня, корови, посівного матеріалу. На плечі жінок, старих і підлітків ліг тягар робіт в колгоспах. Якщо частка трудоднів, вироблених жінками, до війни становила 39—40 проц., то в 1944 році — 77 процентів[6].

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 60—61.

[2] За вказівкою Харківського підпільного обкому партії Старосалтівський партизанський загін припинив свою діяльність 10 червня 1942 року.

[3] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг. Сборник документов и материалов. Х., 1965, стор. 293—294.

[4] В. Милюха, В. Мисниченко, А. Шаповал. Шаги в бессмертие. Х., 1964, стор. 37—43.

[5] Газ. «Красное знамя», 13 травня 1965 р.

[6] М. Т. Гавриш, С. Я. Островский. Сельское хозяйство Харьковщины за 40 лет. 1958, стор. 68.

Господарства східних районів країни допомагали колгоспам Старого Салтова худобою, насінням, інвентарем. Зростав машинний парк заново організованої МТС. Уже в 1944 році вона мала понад 50 тракторів, 2 комбайни, 2 вантажних автомобілі тощо. При МТС було організовано підготовку механізаторів з числа жінок і сільської молоді. В червні 1944 року при машинно-тракторній станції створено первинну партійну організацію в складі 4 членів і 2 кандидатів у члени КПРС.

Розгортались роботи по відбудові села. В 1944 році були збудовані або відремонтовані приміщення районних установ, 2 магазинів, їдальні, клубу, парткабінету, лікарні, кінотеатру, радіовузла і т. д. Споруджено в цьому ж році 28 житлових будинків для робітників і службовців.

За даними на 1 грудня 1944 року, населення Старого Салтова становило 2218 чол., з них 1089 колгоспників, 1083 робітники і службовці та 46 одноосібників[1].

У 1946 році в колгоспі «Прогрес» було створено первинну партійну організацію в складі 4 членів і 3 кандидатів у члени партії[2] та комсомольський осередок у складі 7 чоловік. Ці організації постійно зростали за рахунок передовиків виробництва. В серпні 1955 року було обрано партійне бюро, а в серпні 1957 року — комсомольський комітет колгоспу. Колгоспна первинна партійна організація очолювала роботу по відбудові і зміцненню господарства артілі, організувала соціалістичне змагання в бригадах і ланках, боролась за зміцнення трудової дисципліни, здійснювала контроль за господарською діяльністю правління колгоспу. Комуністи колгоспу працювали на всіх відповідальних ділянках колгоспного виробництва. Так, наприклад, Ф. С. Кушнар очолював колгосп, А. В. Потитков — рільничу бригаду, Г. А. Чорнобай — тваринницьку ферму, М. Ф. Гончарова працювала дояркою, М. М. Фадєєва — обліковцем, М. С. Кислова — артільним комірником. Їх організаторська діяльність, повсякденна робота з людьми значною мірою сприяли зростанню артільного господарства, підвищенню культури землеробства. Але найголовніші досягнення парторганізації — зростання свідомості людей, які працювали з подвоєною енергією, щоб піднести економіку артільного господарства[3].

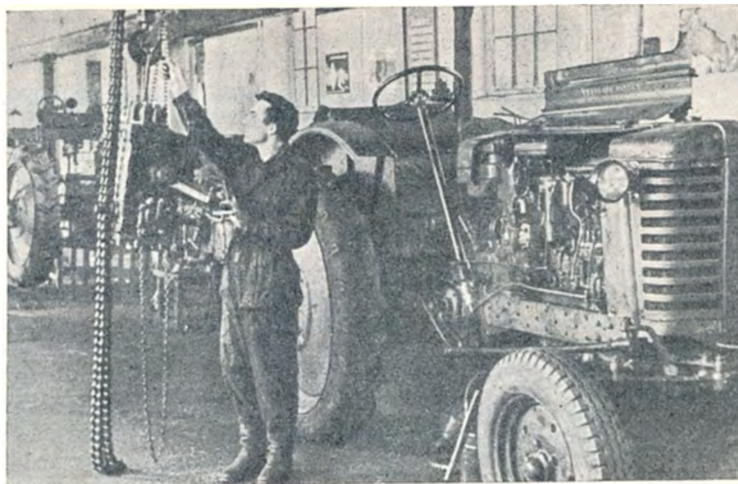
В мобілізації трудівників села на виконання поставлених завдань, ліквідації недоліків, у поліпшенні трудової дисципліни значну роль відіграла стінна преса. У всіх бригадах регулярно випускалися стіннівки, а в ланках — польові листки, «Перчики» та інші гумористичні листівки, в яких висвітлювалися питання економіки колгоспного виробництва, організації праці, гостро критикувалися бракороби, ледарі, спекулянти. Передові методи праці популяризувалися в листках слави, «блискавках». Випуск стінної преси в колгоспі організовували комуністи та комсомольці, які редагували їх, добирали цікаві матеріали.

До активної участі в колгоспному виробництві було залучено і молодь. В питанні трудової діяльності молодих колгоспників партійна організація опиралася на комсомольську організацію. Комсомольці всюди показували приклад у роботі. В 1958 році з 49 комсомольців 9 працювали механізаторами, 18 — на тваринницьких фермах, решта — в городній, рільничій та будівельній бригадах.

Незважаючи на великі зусилля партійної організації і членів артілей, зростання колгоспного виробництва після війни йшло повільно. Протягом ряду років у сільгоспартілях Старого Салтова серйозно відставали тваринництво, городництво, садівництво. Колгоспи одержували низькі надої молока і врожаї картоплі, овочів та фруктів. Старосалтівський райком партії в 1950 році разом з партійними організаціями, керівниками і спеціалістами колгоспів, МТС розробили і здійснили ряд заходів для подолання цих недоліків. На допомогу артілям і МТС прийшли шефи — колектив робітників та інженерно-технічних працівників Харківського тепловозобудівного заводу. Вони спорудили в колгоспах системи централізованого водопоста-

[1] Харківський облпартархів, ф. 44, оп. 1, спр. 32, арк. 20.
[2] Там же, спр. 1, арк. 1.
[3] Там же, ф. 2181, оп. 1, спр. 23, арк. 10.

чання для подачі води у тваринницькі приміщення, пробурили свердловини, виконали великі роботи по механізації трудомістких процесів. Були збудовані підвісні дороги на фермах, обладнані кормокухні тощо. Завод допоміг колгоспам у будівництві тваринницьких приміщень і млинів-вентиляторів для одержання сінного борошна, в спорудженні траншей для силосу, в механізації очистки зерна і транспортуванні соломи. Особливо діяльну допомогу харківські тепловозобудівники подали МТС у її технічному оснащенні. Завод виділив кілька верстатів, відремонтував і передав їх МТС. Шефи допомогли сільським механізаторам освоїти передові методи праці. Для обміну досвідом в МТС приїздили передові виробничники заводу.

Старосалтівське відділення «Сільгосптехніки». Ремонт тракторів.

Партійна, комсомольська і профспілкова організації заводу багато зробили в організації масово-політичної і культурно-виховної роботи. Шефи читали в селі лекції, доповіді, допомагали проводити семінари агітаторів, виступали з концертами, поповнювали книгами бібліотеки колгоспів і бібліотечки тракторних бригад МТС[1].

В артілі виросли хороші кадри, особливо механізаторів, збільшились неподільні фонди і грошові доходи, підвищився матеріальний добробут колгоспників. У 1958 році грошові доходи артілі «Прогрес» становили 2 420 605 крб., колгоспу «Червона зірка» — 1 287 651 карбованець.

У 1962 році в колгоспах Старого Салтова в зв'язку з будівництвом Печенізького водоймища відбулась реорганізація. За рішенням загальних зборів колгоспників обох артілей від 17 серпня 1963 року було утворено одне об'єднане господарство — сільгоспартіль «Прогрес».

Навесні 1964 року в колгоспі розпочато будівництво зрошувальної системи, яка в 1966 році почала діяти. В 1964 році артіль «Прогрес» мала 4068 га землі, в т. ч. 3218 га земельних угідь; 963 голови великої рогатої худоби, з них 509 корів; 2478 свиней. Її машинний парк складався з 18 тракторів, 15 комбайнів, 16 автомашин та іншої техніки. У сільгоспартілі є ремонтна майстерня, 3 електростанції загальною потужністю 140 квт, 5 корівників, 2 телятники, 3 свинарники, кормокухня, 3 зерносховища, 2 овочесховища та інші приміщення і споруди, працює 65 спеціалістів.

У серпні 1964 року колгоспи «Прогрес» (с. Старий Салтів) та ім. XVIII з'їзду ВКП(б) (с. Петрівське) об'єдналися в спеціалізований овоче-молочний радгосп «Салтівський», який постачає населенню Харкова овочі, картоплю та молоко. Цьому господарству передано 6497 га землі, в т. ч. 4190 га орної 121 га саду. На 1 січня 1967 року радгосп мав 2106 голів великої рогатої худоби, 1320 свиней, 66 тракторів, 14 комбайнів, 33 автомашини. У радгоспі створено партійну організацію, яка об'єднує понад 100 комуністів, а також комсомольську (68 чоловік) і профспілкову організації.

Трудівники села рік у рік добиваються дедалі вищих показників у соціалістичному змаганні за збільшення виробництва зерна, м'яса, молока, картоплі, овочів, фруктів та інших сільськогосподарських продуктів. За досягнуті успіхи у виконанні

[1] «Всенародное дело». Х., 1955, стор. 114—127.

семирічного плану орденом Леніна нагороджена ланкова Старосалтівського лісництва Н. Я. Журба; іншими урядовими нагородами — бригадир П. І. Курилов, доярка Я. Ф. Рибалко, ланкова М. І. Білько, доярка М. Д. Олійник.

В селі розташовані відділення «Сільгосптехніки», будівельна дільниця «Міжколгоспбуду», рембудконтора, маслозавод, електростанція, харчовий і побутовий комбінати тощо. Тут споруджується новий житловий масив на 500 будинків, з них 400 — вже заселено. Село повністю електрифіковано; на більшості вулиць прокладено тротуари. Воно має постійне автобусне сполучення з Харковом і Вовчанськом, курсують також таксі. Працюють пошта, телеграф, телефон, радіовузол, що обслуговує 1500 радіоточок, 19 магазинів, 3 їдальні, чайна тощо.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. Якщо до революції в селі була невелика платна лікарня, то тепер діє лікарня на 100 ліжок, яка обладнана сучасною медичною апаратурою. У селі є аптека, дитячий садок і ясла.

В Старому Салтові є 2 середні школи, одна з них заочна, для дорослих. У них працює 40 вчителів. Усього в селі є 60 спеціалістів з вищою освітою.

У 1961 році в Старому Салтові споруджено Будинок культури з стаціонарною широкоекранною кіноустановкою, в якому проводиться культурно-виховна робота. Молодь бере участь у хореографічному, драматичному та інших гуртках художньої самодіяльності. При Будинку культури працюють духовий і естрадний оркестри, музична студія, агітбригада, яка обслуговує радгосп, навколишні колгоспи і будинок відпочинку в с. Верхній Писарівці. У Старому Салтові п'ять бібліотек із загальним фондом понад 64 тис. книжок. Читачами бібліотеки є 2910 чоловік.

Старий Салтів потопає в зелені садів і декоративних насаджень. Мальовнича місцевість, зручне розташування села,— все це створює хороші умови для заснування тут здравниць. Перспективним планом у новій п'ятирічці в Старому Салтові передбачено спорудити 2 будинки відпочинку, 2 туристські бази, побутовий комбінат, заасфальтувати всі шляхи, озеленити вулиці та господарства декоративними та плодовими деревами. Зростає Старий Салтів, молодіє з кожним роком.

І. М. КОВАЛИК, І. Ф. ОЛІЙНИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ВОВЧАНСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕ́РХНІЙ СА́ЛТІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Сіверського Дінця, за 22 км від районного центру. Населення — 394 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе та Українське.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, який має 2613 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові культури, розвинуте садівництво. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Артіль займає одне з перших місць у районі по розвитку садівництва. З допоміжних підприємств є млин (с. Верхній Салтів).

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Верхній Салтів засновано у XVII столітті. Перші поселення на території села відносяться до VII—VIII століття н. е. У 1900 році археологи поблизу Верхнього Салтова виявили велике старовинне місто VIII—X століття з укріпленнями і багатьма пригородами. Воно займало площу понад 120 га і мало назву «Сарада». Був виявлений також великий катакомбний могильник довжиною 2,5 км, загальною площею 100 га. За досить обережними підрахунками тут налічується 40 тис. катакомб, з яких 700 розкопано. Відомий вчений А. А. Спицин писав, що дослідницькі роботи у Верхньому Салтові поклали початок «новій ері у вивченні стародавностей середніх віків Півдня Росії». Так було покладено початок вивченню археологічної культури, яка одержала назву Салтівської.

ВОВЧА́НСЬКІ ХУТОРИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Вовчої, притоки Сіверського Дінця, за 8 км від районного центру. Населення — 1463 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Заказне, Зибине, Покаляне, Тихе, Торф'яне.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Більшовик», який має 4526 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Артіль посідає одне з передових місць у районі по врожайності зернових. Є цегельний завод, олійниця, млин (с. Вовчанські Хутори). Колгосп змагається з артіллю «Красный Октябрь» (с. Маломихайлівка Шебекінського району Бєлгородської області).

У селі — середня школа, 3 бібліотеки, сільський та колгоспний клуби з загальною кількістю 280 місць.

Вовчанські Хутори засновані у XVII столітті. Поблизу села виявлено поселення пізнього неоліту (кінець IV — початок III тисячоліття до н. е.). У с. Торф'яному є торфопідприємство.

ВОЛО́ХІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Залізнична станція — Вовчанськ. Населення — 497 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бочкове, Караїчне, Славгородське, Тюрпне.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, який має 4446 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються овочі, зернові і технічні культури. По врожайності овочів артіль займає одне з перших місць у районі. Є механічна майстерня по ремонту сільськогосподарської техніки, крупорушка, олійниця. У Бочковому працює цегельний завод. Колгосп очолює Герой Соціалістичної Праці А. Ф. Бєлінський.

У селі — восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб на 200 місць. При школі створено музей. Бочкове та Волохівка відомі в районі таким видом художнього промислу, як вишивка.

Уродженці с. Бочкового В. І. Безменов і с. Караїчного Ф. С. Сабельников — Герої Радянського Союзу.

Село засноване у XVII столітті.

ГА́ТИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Сіверського Дінця, за 5 км від районного центру і найближчої залізничної станції Вовчанськ. Населення — 757 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бугроватка, Огірцеве, Прилипка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», який має 2806 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Напрям у тваринництві — м'ясо-молочний. Розвинуте також свинарство.

У селі працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Уродженець села Огірцевого І. Ф. Погорєлов — Герой Радянського Союзу.

Поблизу с. Огірцевого виявлено неолітичне поселення (V—IV тисячоліття до н. е.).

ГОНТАРІ́ВКА (до 1918 року — Дмитрівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Вовчанськ. Населення — 345 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Білаїівка, Ганнівка, Дідівка, Жихарівка, Паськівка, Радькове, Середівка, Томахівка, Широке.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Дружба», який має 2874 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Артіль спеціалізується на відгодівлі свиней. З допоміжних підприємств є млин (с. Томахівка).

У Гонтарівці — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село засноване на початку XIX століття.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1928 року — Лиман) — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км

від районного центру. Залізнична станція—Вовчанськ. Населення — 657 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Верхня Писарівка, Зелений Гай, Іванівка, Максимівка, Пролетарське, Радянське, Синельників, Цегельне, Цюрюпи, Червоноармійське Перше, Шестерівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Жовтень», який має 3792 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються овочеві, зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль займає одне з перших місць у районі по врожайності овочів. З допоміжних підприємств є крупорушка (с. Пролетарське) і млин.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць.

Уродженець с. Червоноармійського Першого А. С. Шип — Герой Радянського Союзу. В с. Радянському народилася народна артистка СРСР Є. С. Мірошниченко.

ЗЕМЛЯ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Вовчій, за 40 км від районного центру. Залізнична станція — Приколотне. Населення — 723 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бударки та Дігтярне.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 4870 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль має млин.

У Землянках—восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць. Є пам'ятник В. І. Леніну.

Село засноване у середині XIX століття.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж річки Плотви, притоки Вовчої, за 27 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Білий Колодязь. Населення — 651 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Василівка, Захарівка, Перше Травня, Рябушкине, Солом'яне, Хомутівка, Ягли Другі, Ягли Перші, Ясинове.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Победа», який має 5411 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. По врожайності цукрових буряків і по виробництву продуктів тваринництва артіль займає одне з перших місць у районі. Допоміжні підприємства — олійниця (с. Захарівка), млини (села Василівка, Іванівка).

У селі — середня школа, бібліотека, клуб на 200 місць. При школі створено музей. Функціонують лікарня, ветеринарна лікарня. Будівництво в Іванівці ведеться згідно з генеральним планом.

Встановлено обеліск І. Бондаренку, секретарю комсомольського осередку, вбитому куркулями (с. Захарівка) в роки колективізації.

Село засноване у другій половині XVII століття.

КО́ТІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Білий Колодязь. Населення — 681 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бережне і Сирітське.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 2817 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, по врожайності яких артіль займає одне з перших місць у районі. Напрям у тваринництві — відгодівля великої рогатої худоби.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 400 місць.

Уродженець Котівки І. С. Солодовник — Герой Соціалістичної Праці.

НЕПОКРИ́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру. Залізнична станція — Харків. Населення — 786 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Федорівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 4256 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Непокритому є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

12 травня 1942 року за Непокрите відбувся запеклий бій, в якому відзначився танковий батальйон під командуванням капітана М. Д. Шестакова. В цьому бою загинули М. Д. Шестаков і механік-водій П. Л. Перепелиця. За проявлену мужність їм посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На їх могилі встановлено мармуровий обеліск.

Село засноване у другій половині XVII століття.

НОВА́ ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване у долині річки Хотімельки, притоки Сіверського Дінця, за 25 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Бакшеївка. Населення — 1565 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бабаче, Бакшеївка, Вільне, Вірівка, Дорошенкове, Залізничників, Лозове.

На території села розташована центральна садиба радгоспу «Олександрівського», який має 8585 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Напрям у тваринництві — м'ясо-молочний. Радгосп займає одне з перших місць у районі по врожайності зернових.

У Новій Олександрівці є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, клуб на 300 місць. Село благоустроюється. Проведено водопровід, прокладено асфальтовані тротуари.

Село засноване у другій половині XVII століття.

ОХРІ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва боки річки Вовчої, притоки річки Сіверського Дінця, за 22 км від районного центру. Залізнична станція — Вовчанськ. Населення — 851 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Валки, Мала Вовча, Нежданівка, Рибалкине, Солом'яне, Чайківка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має 4457 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте садівництво. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму; артіль спеціалізується на відгодівлі свиней. Кол-

госп посідає одне з перших місць у районі по розвитку садівництва та виробництву продуктів тваринництва. Змагається з артіллю «Россия» (с. Купіно Шебекінського району Бєлгородської області). З допоміжних підприємств на території сільради є олійниця (с. Охрімівка) і млин (с. Мала Вовча).

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць, лікарня.

На території сільради народилися Герої Радянського Союзу Марія Щербаченко (с. Нежданівка), О. І. Кравченко (с. Охрімівка), Ф. В. Чайченко (с. Чайківка).

ПЕТРОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Білий Колодязь. Населення — 651 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ганнопілля, Гарбузівка, Капланівка, Середнє.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 2925 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Напрям у тваринництві — м'ясо-молочний. Є млин.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць, лікарня.

Петропавлівку засновано у першій половині XIX століття.

ПІ́ЛЬНА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Пільної, притоки Сіверського Дінця, за 18 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Білий Колодязь. Населення — 464 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Українське, Шевченкове Друге, Юрченкове.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який має 3062 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються овочеві, зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. По врожаю овочів артіль посідає одне з перших місць у районі. На території сільради є олійниця (с. Пільна), млини (села Пільна, Юрченкове).

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць.

Уродженець с. Юрченкового Ф. К. Лисенко — Герой Радянського Союзу.

Село засноване у XVIII столітті.

РЕВОЛЮЦІ́ЙНЕ (до 1920 року — Бугаївка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сіверського Дінця, за 20 км від районного центру. Залізнична станція — Вовчанськ. Населення — 793 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Профінтерн, Родники, Садове, Сосновий Бір, Шевченкове Перше.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Маяк», який має 3645 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. Розвинуте свинарство. Артіль займає передове місце у районі по врожайності технічних культур та по виробництву продуктів тваринництва. З допоміжних підприємств у Революційному є млин.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 650 місць, будинок для людей похилого віку.

Звання Героя Радянського Союзу удостоєні О. І. По́мазунов уродженець с. Революційного та В. Т. Саєнко уродженець с. Шевченкового Першого.

Село засноване у першій половині XVII століття. У січні 1943 року гітлерівці жорстоко розправилися з двома сім'ями, яких запідозріли у допомозі частинам Радянської Армії. Вони розстріляли людей, а будинки їх спалили.

РІЗНИКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Приколотне. Населення — 279 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Барсукове Друге, Барсукове Перше, Бедин, Бузове, Бузове Друге, Довжик, Кирносове, Красний Яр, Лошакове, Лукашеве, Сердобине, Хижнякове, Черняків.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», який має 2613 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млини (села Лошакове, Різникове).

У Різниковому є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць.

Село засноване наприкінці XVII століття.

РУБІ́ЖНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сіверського Дінця, за 18 км від районного центру і залізничної станції Вовчанськ. Населення — 1168 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Байрак і Варварівка.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Україна», який має 2067 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 300 місць. За післявоєнні роки Рубіжне повністю відбудоване, проведено водопровід, прокладено асфальтовані тротуари.

Рубіжне засноване у 1652 році. Від сусіднього населеного пункту Салтова воно відділялось валом, або рубежем, звідси, вважають, і походить назва села. Жителі займалися виробництвом глиняного посуду, виготовленням коліс,

Група партизанів загону ім. Щорса.

прядінням тощо. Після скасування кріпацтва в Рубіжному влітку і восени 1861 року відбулися селянські заворушення, які очолював Микола Решетняк, згодом заарештований поліцією. У 1850 році в Рубіжному німецька акціонерна компанія «Ротермунд і Вейссе» збудувала цукровий завод, де в жахливих умовах працювало понад 300 робітників. Під час революції 1905—1907 рр. на заводі неодноразово відбувалися страйки робітників, керівником яких був Д. Ф. Чопов. Повсталі селяни розгромили поміщицький маєток.

Після Лютневої революції було створено Раду робітничих депутатів, яку очолював робітник цукрового заводу А. Латишев, що встановив зв'язок з ЦК РСДРП(б). У січні 1919 року організовано партійний осередок з 16 комуністів. Через село, з жовтня 1941 до червня 1942 року, проходила лінія фронту, в результаті чого воно було повністю зруйноване. У лісах, поблизу Рубіжного, діяв партизанський загін ім. Щорса під командуванням І. А. Шепелєва.

СТА́РИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Сіверського Дінця, за 12 км від районного центру. Залізнична станція — Вовчанськ. Населення — 1179 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ізбицьке.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, який має 4216 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте садівництво. Напрям у тваринництві — м'ясо-молочний. По розвитку садівництва артіль посідає одне з перших місць у районі. Змагається з колгоспом ім. Ватутіна (с. Муром Шебекінського району Бєлгородської області). Допоміжні підприємства — млин (с. Стариця).

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 350 місць.

Партійний осередок створено у 1920 році. У роки Великої Вітчизняної війни в Рубіжанських лісах діяв партизанський загін, командиром якого був уродженець Стариці І. А. Шепелєв.

ХОТІ́МЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сіверського Дінця, за 36 км від районного центру, на Печенізькому водоймищі. Населення — 1540 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новодонівка і Перківка.

На території села розташована центральна садиба радгоспу «Хотімлянського», який має 4788 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте м'ясомолочне тваринництво. З допоміжних підприємств є цегельний завод та бондарний цех Вовчанського побутового комбінату.

У Хотімлі — середня школа, бібліотека, клуб на 250 місць. Функціонує лікарня.

Серед нагороджених хотімлян, учасників Великої Вітчизняної війни — 20 жінок, у їх числі льотчик-винищувач Є. Б. Пасько удостоєна звання Героя Радянського Союзу. Це високе звання посмертно присвоєно О. М. Щербаку, який жив і працював у Хотімлі.

Село засноване у 60-х роках XVII століття як козацьке поселення на шляху з Бєлгорода в Ізюм. Напередодні реформи 1861 року Хотімля значилася державною слободою Вовчанського повіту. У 1905 році селяни розгромили поміщицьку економію. Каральний загін жорстоко придушив повстання, 90 селян було арештовано і ув'язнено у тюрми. Організаторів повстання П. П. Рибаса, І. Д. Перевізнича, І. І. Прохоренка та інших засуджено на каторжні роботи. У червні 1917 року хотімляни захопили землі і луки поміщика Пасека. Селяни Хотімлянської волості відмовилися платити земські і державні податки. В районі Хотімлі у 1918 році діяв партизанський загін, який боровся з німецькими окупантами та гетьманцями. У 1919 році виник партійний осередок, у 1923 — організовано сільськогосподарську кооперацію і прокатний пункт сільськогосподарських машин та знарядь, створено артіль «Неждана».

Під час гітлерівської окупації в районі Хотімлі діяв партизанський загін під командуванням Яковлева. До складу загону входили голова Хотімлянської сільради А. І. Полуян, секретар Старосалтівського РК ЛКСМУ О. М. Щербак, учасник Харківського партійного підпілля О. Колісник та інші. В ніч з 25 на 26 грудня 1941 року партизани разом з бійцями 300-ї дивізії напали на німецький штаб і вогневі точки, розташовані у Новодонівці та Хотімлі. Штаб було розгромлено, знищено 250 гітлерівців. У ніч перед новим, 1942 роком бійці партизанського загону і розвідники однієї з частин Червоної Армії оточили фашистських солдатів, які зібралися в приміщенні середньої школи зустрічати Новий рік, і всіх знищили. Біля Хотімлі точилися запеклі бої. Сусідні села неодноразово переходили із рук у руки. В результаті боїв та окупації у селі залишився всього один будинок і той напівзруйнований. За післявоєнні роки повністю відбудоване. У будинки проведено водопровід, на вулицях прокладено асфальтовані тротуари.

Поблизу Хотімлі збереглися рештки поселення епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.). На цьому місці виявлено також поселення скіфських часів (V—III століття до н. е.) та періоду Салтівської культури (VIII—X століття н. е.).

ЧЕРВОНОАРМІ́ЙСЬКЕ ДРУ́ГЕ (до 1918 року — Миколаївка Друга) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Хотімельки, притоки Сіверського Дінця, за 35 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Білий Колодязь. Населення — 790 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Москалівка і Погоріле.

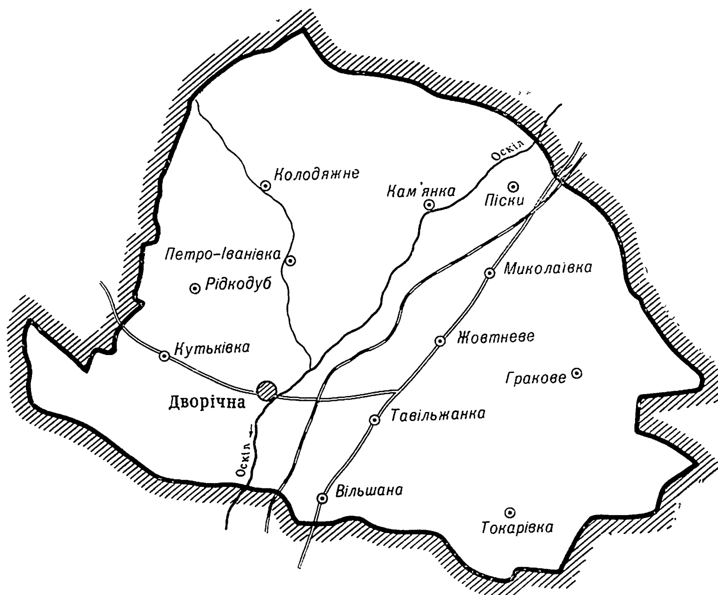
На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, який має 2954 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — олійниця, млин.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць, лікарня.

Засноване село у середині XVII століття.

Уродженець Червоноармійського Другого І. І. Якименко — один із захисників будинку Павлова у Сталінграді.

ДВОРІЧАНСЬКИЙ РАЙОН

ДВОРІЧНА

Дворічна — селище міського типу, центр однойменного району, розташоване в межиріччі Осколу та його притоки Нижньої Дворічної, за 3 км на захід від залізничної станції Дворічна на лінії Куп'янськ — Валуйки. Відстань від Дворічної до Харкова — 162 кілометри. Населення — 3100 чол. Дворічанській селищній Раді підпорядковані села Западне та Червона Долина.

Дворічна заснована близько 1660 року[1]. Виникнення її, як і багатьох інших міст і слобід на території Слобідської України, було пов'язане з масовим переселенням сюди козаків і селян у 60—70-х рр. XVII століття з Правобережної України.

В перші десятиліття свого існування Дворічна виконувала роль одного з прикордонних сторожових постів спочатку на території Харківського, а потім — Ізюмського полку. Це була добре укріплена слобода. Споруджена між двома річками Осколом та Нижньою Дворічною, вона мала острог з дубових палей, окружністю понад 115 сажнів, з п'ятьма вежами і проїзною брамою. Перед ровом завглибшки півтора сажня були встановлені надовбні.

Наприкінці XVII століття Дворічна була ще невеликим населеним пунктом. Тут проживали 48 жителів чоловічої статі, в т. ч. один отаман на коні з піщаллю, 35 чол. на конях з піщалями, один чоловік на коні без піщалі та 12 чол. без зброї[2].

Жителі зазнавали багато лиха від набігів татар, які під час нападів вбивали людей або брали їх у полон, грабували худобу та майно, палили житла. Під час одного з набігів у 1668 році слобода була повністю спустошена і розорена. Дворічанці мусили звернутися до властей з проханням дати їм хліба, бо не мали чого їсти. «Сіяти хліб,— писали вони,— через татарські напади не можна: доводиться завжди стояти на чатах».

---

[1] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, т. 2, стор. 170.

[2] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства, т. 1, стор. 126.

Дворічна майже повністю була зруйнована і в 1678 та 1698 роках[1]. Жителям, які врятувалися від загибелі, довелося з великими труднощами відбудовувати слободу.

В наступні роки Дворічна невпинно зростала. Якщо в 1712 році тут було тільки 260 жителів, то через двадцять років їх стало 587 чоловік. У 1750 році в Дворічній вже проживало 1224 чоловіки. Цьому сприяли вигідне географічне становище слободи та особливо припинення татарських нападів у 80-х рр. XVIII століття. У 1790 році тут вже проживало 2905 чол., а на 1850 рік — 3682 чоловіки[2].

Зростання кількості населення супроводжувалося класовим розшаруванням. У 1732 році тут було 33 підданих черкасів, а в 1834 році, крім 2870 жителів слободи — державних селян, було 98 підданих підпрапорщика Капустянського, який одержав у Дворічній у власність 12 дворів.

Головним заняттям дворічан було хліборобство, тваринництво, бджільництво і частково рибальство.

Із місцевих промислів головне місце належало винокурінню, виробництву дьогтю і селітроварінню. Про різноманітний характер промислів свідчать предмети, якими торгували жителі Дворічної на місцевих базарах, а саме: домотканим сукном, дерев'яним посудом, полотном, возами, колесами, відрами, горшками, дьогтем, селітрою та солоною рибою[3].

Повільно зростала культура. В 1732 році у Дворічній існувала початкова школа, в якій навчалося грамоти лише кілька дітей.

У дореформений період Дворічна була центром волості Куп'янського повіту, до якої входило 24 населені пункти. Згідно з положенням 1861 року, волость стала одиницею станового управління і об'єднувала 20 селянських общин.

В результаті реформи колишні державні селяни Дворічної — 1632 ревізькі душі — одержали від держави середній земельний наділ 5 десятин[4].

Важким тягарем лягли на плечі селян викупні платежі та численні податки. У 1886 році селяни Дворічанської волості платили 4547 карбованців подушного, 8278 карбованців поземельного податку, 8685 карбованців лісного збору, 6 тис. карбованців викупної плати, 1704 карбованці земських, 818 карбованців волосних, 185 карбованців сільських — всього 22 тис. карбованців на рік[5]. З кожним роком збільшувалися державні, земські, волосні та інші недоїмки.

У селянській общині зростала кількість бідняцьких господарств, які потрапляли в залежність від сільських багатіїв. Розорення селян супроводилося збільшенням числа куркульських господарств. За 10 років — з 1886 по 1896 — у Дворічній кількість куркульських господарств зросла від 6,6 до 13,4 процента[6].

У другій половині XIX століття в селі продовжували розвиватися дрібні селянські промисли, головним чином по виготовленню предметів господарського і побутового призначення: возів, коліс, саней, дерев'яних меблів тощо. Поряд із збутом товарів місцевого кустарного промислу селяни торгували продуктами сільського господарства: збіжжям, салом, маслом, медом, фруктами, овочами тощо. В селі з'явилися перші підприємства: кілька вітряків і один водяний млин.

З розвитком капіталізму в селі дедалі більшої сили набирали сільські багатії. Куркулі Оранський і Моргун мали тут магазини, Івлєв, Юхнов та інші — невеликі крамниці й ларки. На початку XX століття Оранський і Коненков побудували два невеликі цегельні заводи. У 1913 році місцеві торговці — брати Чалі і Томаров-

---

[1] Багалій Д. І. Історія Слобідської України, стор. 55.
[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. V, стор. 248.
[3] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 7, арк. 16.
[4] Земельные наделы крестьян Харьковской губернии, Х., 1907, стор. 59.
[5] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, вып. VII. Купянский уезд, стор. 16.
[6] «Харьковский сборник», Х., 1897, стор. 57.

Краєвид на Лису гору біля с. Дворічної.

ський — побудували ще один водяний млин та поблизу станції Дворічної — олійницю[1].

Поміщики, куркулі, торговці нещадно експлуатували трудове селянство. На землях поміщиків Білібіна і Гейцова та куркулів Пруненка, Моргуна, Івлєва від зорі до зорі гнули спину наймити. За сезон тяжкої праці вони одержували поганий харч, нічліг — «де застане ніч», такий-сякий одяг і 5 крб. грошима. Поденники одержували й того менше — за день важкої праці — 10—15 копійок. Згадуючи про своє життя в дореволюційний час, колгоспниця О. А. Дорошенко, якій у 1938 році минуло 97 років, під час виборів до Верховної Ради УРСР говорила: «Тяжко й гірко жилося у проклятих панів. Працюєш, бувало, від зорі до пізньої ночі, а додому прийдеш — і їсти нічого»[2].

Велике значення для зростання класової свідомості селянських мас мали події першої російської революції 1905 року. Дізнавшись, що селяни Куп'янської волості 10 червня 1906 року на сільському сході прийняли рішення вимагати від поміщика підвищення плати за роботу в маєтку, дворічанці й самі почали боротися за свої права. Місцевого багатія Оранського, який набагато розширив свої володіння за рахунок розорених селянських господарств, особливо ненавиділи селяни, тому і спрямували свій гнів насамперед проти нього. Влітку 1906 року вони покосили його хліб, траву і забрали сіно. Оранський скаржився на це в Харківське жандармське управління, і на його прохання в село прибув військовий загін[3].

Власті не дбали про охорону здоров'я трудящих. Тільки в 1913 році у Дворічній відкрили єдину на всю волость амбулаторію, в якій працював один лікар.

Трудове селянство не мало доступу до освіти. Церковнопарафіальна школа, відкрита у Дворічній у 1782 році, понад сто років була єдиним навчальним закладом. Лише в 1835 році в селі відкрили однокласне училище, перетворене через півстоліття (1890 року) на двокласне. Двоє вчителів навчали тут 110 дітей з усієї волості[4].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3550, оп. 1, спр. 10, арк. 25.
[2] Харківський облпартархів, ф. 35, оп. 1, спр. 31, арк. 62.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 236, спр. 900, 59, арк. 98.
[4] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 246, арк. 134—135.

З радістю дізналися дворічани про повалення царату в дні Лютневої революції. Незабаром вони й самі стали учасниками знаменних подій. В селі відбувся мітинг. У своїх виступах селяни вимагали миру й землі. Учасники мітингу з натхненням співали революційні пісні. Жандарм Гриньов, відомий селянам усієї волості як жорстокий насильник і хабарник, спробував знову вдатися до репресій. Працівники місцевої станції, підтримані жителями Дворічної, відомстили катові.

Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції у Дворічній було 3842 чол. жителів. З них бідняків з наділом до 3-х десятин було 37 проц., до 5 десятин — 32 проц.[1] Отже, найболючішим питанням для селян було питання про землю. Після Лютневої революції в селі був створений земельний комітет, але він не виправдав їх сподівань. Тільки після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції здійснилася селянська мрія про землю. В цей час землі місцевих багатіїв були конфісковані. В земельний комітет, який став відділом волосної Ради, ввійшли віддані Радянській владі люди, сповнені рішучості втілити в життя ленінський земельний закон.

У лютому 1918 року в Куп'янську відбулось об'єднане засідання представників Рад і їх земельних відділів 12 волостей повіту. Від Дворічної в засіданні брали участь 4 члени земельного відділу. Представники Дворічанської, Куп'янської, Вільшанської і Кам'янської волостей від імені своїх делегацій взяли на себе ініціативу підготувати для загальноповітового з'їзду, що незабаром мав відбутися в Куп'янську, резолюцію, яка вимагала не тільки вирішити земельне питання, а й запровадити єдиний облік усього конфіскованого у поміщиків: маєтків, майна, реманенту, худоби[2].

Органи Радянської влади не встигли розгорнути роботу, бо у квітні 1918 року німецько-кайзерівські війська захопили Дворічну. Жителі села А. Лебединський, Я. Гончар, К. Плескач, М. Санін, П. Лукашов та ін., на чолі з Я. І. Киптілим і Т. Н. Куценком, організували партизанський загін з 12 чол., який розпочав активні дії проти окупантів. Партизани збирали дані про розташування і кількість німецьких частин, добували зброю. Після визволення Дворічної Червоною Армією партизанський загін влився в одну з її частин.

Після визволення Дворічної тут був створений волосний революційний комітет, головою якого став М. П. Плескач, а заступником — Є. І. Мірошниченко. Наступ білогвардійського генерала Денікіна знову примусив дворічан взяти до рук зброю. Влітку 1919 року в селі була створена рота у складі 280 чоловік. Її приєднали до Валуйського партизанського загону, який разом з частинами Червоної Армії громив білогвардійців.

Невдовзі після опублікування в травні 1920 року закону про організацію комітетів незаможних селян у Дворічній було створено волосний КНС, до якого вступали бідняки та середняки.

Комітет незаможних селян провадив велику роботу по здійсненню земельної і продовольчої політики Комуністичної партії. Поміщицька земля та нетрудові землі куркулів були розподілені між безземельними та малоземельними селянами. Основною масою селян Дворічної стали середняки.

Велику роботу по запровадженню в життя перших декретів Радянської влади і розгортанню радянського будівництва очолив партійний осередок, створений у Дворічній у травні 1920 року. Спочатку осередок був нечисленним. Але у вересні 1920 року осередок вже налічував 10 членів і 11 кандидатів у члени партії[3].

Партосередок, з допомогою КНС, провадив рішучу боротьбу проти намагання куркулів перешкодити органам Радянської влади здійснювати основний земельний закон. Комуністи вели широку роз'яснювальну і виховну роботу серед населення

---

[1] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, вып. VII. Купянский уезд, стор. 16.

[2] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 456.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 19, арк. 441.

у зв'язку з підготовкою до виборів волосної Ради. Було вжито заходів до того, щоб засіяти всі землі та спільно, громадою, обробити й засіяти ділянки сімей червоноармійців, сиріт і вдів.

Комсомольська організація у Дворічній утворилась пізніше. Відомо, що в 1925 році тут було 2 комсомольці і тільки на початку 1927 року 14 комсомольців села організували свій осередок. Серед перших комсомольців були О. В. Дворниченко, В. І. Валуєв, Ф. П. Плескач, М. К. Сазонова[1].

Велика роль у відбудові господарства села належала новообраній волосній Раді.

В умовах нової економічної політики Рада надавала великого значення зміцненню всіх форм сільської кооперації. В селі були створені сільськогосподарська кредитна кооперація та сільське споживче товариство. В кооперацію намагалися пролізти куркульські елементи, що зазнали поразки на воєнному та політичному фронтах. З допомогою партійної організації КНС очистив від куркулів кооперативні організації та залучив до них батраків і малоземельних селян. Кооперативні організації, що були тоді в селі, сприяли поширенню серед селянства ідей ленінського кооперативного плану.

В серпні 1923 року у Дворічній відбулися збори членів КНС, в роботі яких взяли участь комуністи. Були по-діловому обговорені питання про поліпшення стану кустарної промисловості у Дворічній та соціальний склад комнезаму. Збори прийняли рішення провести чистку КНС[2].

У 1925 році, після реорганізації комнезамів, 70 проц. бідняків села стали його членами. Активну участь у роботі КНС брали жінки. Комнезами, зміцнені комуністами та поповнені сільською біднотою, стали надійною опорою партійної організації в боротьбі за соціалістичні перетворення на селі.

Ще в 1921 році, з ініціативи членів комнезаму, активістів А. С. Діденка та З. Ф. Фоменка, в тій частині села, яку жителі називають Раковим, 7 господарств об'єдналися, щоб спільно обробляти землю. Перші колективісти дали своєму товариству назву «Червоний орач». Наприкінці 1924 року в селі з'явилося друге товариство спільного обробітку землі — «Червоний куток». Це товариство об'єднало 13 сімей. ТСОЗ мав 76,4 десятини землі, 4 коней, 14 волів, 14 корів, 10 плугів, 12 борін, сівалку та молотарку[3].

Авторитет перших кооперативних об'єднань серед селян Дворічної і навколишніх сіл зростав з кожним днем. Досвід колективного господарювання запозичили й сусідні села. В 1929 році у Дворічній вже було 4 колгоспи: ім. Карла Маркса (в Сагунівці), першим головою якого став Ф. Ф. Гречка, ім. Литвинова (в Раковому), який очолив М. К. Санін, у Малих Підварках виник колгосп ім. Шевченка, очолений Я. І. Киптілим, та у Великих Підварках — колгосп «Соціалістична перемога», де головою обрали В. К. Хорунжого.

Першим колгоспам довелося переборювати чимало труднощів. Це і виснаженість землі, і далекоземелля, і нестача тягла, і відсутність кваліфікованих кадрів. Куркулі і підкуркульники, як тільки могли, шкодили розвитку і зміцненню колгоспів. У колгоспі ім. Литвинова вони підмовляли середняків спочатку різати або продавати худобу, а вже потім вступати в артіль. Переборюючи труднощі, колгоспи міцніли організаційно, зростав їх авторитет серед селян-одноосібників. Колективізація розгорталась швидкими темпами. У 1931 році на шлях колективного господарювання стали 76 проц. селянських господарств, а на кінець 1933 року — 90 процентів. У 1937 році село було майже повністю колективізовано[4].

Вже перші значні успіхи в колгоспному будівництві спростували пророкування ворогів і наочно довели перевагу колективних форм господарювання над одноосібними.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 34, оп. 1, спр. 2, арк. 4.
[2] Там же, ф. 35, оп. 1, спр. 2, арк. 6.
[3] Газ. «Вісті», 8 жовтня 1927 р.
[4] Харківський облпартархів, ф. 35, оп. 1, спр. 13, арк. 22.

Партійні та радянські організації подавали повсякденну допомогу дворічанам. Так, за чотири роки (1934—1937) дворічанські колгоспи одержали від держави кредитів на суму 734 тис. крб., насіннєвих фондів — 5 тис. тонн.

Наполеглива виховна та організаторська робота комуністів сприяла зміцненню трудової дисципліни, розгортанню соціалістичного змагання і ударництва. В селі виросли нові люди, до кінця віддані загальній справі, інтересам держави. Колгоспники виявляли справжній ентузіазм у праці, докладали всіх зусиль для зміцнення соціалістичних форм господарювання. Якщо в перші роки своєї праці вони виконували денну норму щонайбільше на 70—75 проц., то вже в 1933 році на збиранні врожаю передові колгоспники доводили виробіток до 120 проц., а на прополюванні буряків — до 175 процентів.

Активно включившись у соціалістичне змагання, В. Ф. Діденко, Г. Л. Гаркава, Х. Г. Медяник, М. О. Медяник та А. І. Плескач добилися середньої врожайності цукрових буряків по 290—305 цнт з гектара.

Основним напрямом сільського господарства Дворічної було вирощування цукрових буряків і зернових культур. Значного розвитку тут набуло також тваринництво.

Колгоспи села обслуговувала Дворічанська МТС, яка виконувала тут 70—75 проц. усіх сільськогосподарських робіт. Професіями трактористів, шоферів, комбайнерів, машиністів молотарок оволоділи десятки колгоспників. Це були нові кадри спеціалістів соціалістичного села. Поява їх свідчила про успішне здійснення і життєвість ленінського вчення про культурну революцію.

Після Жовтневої революції селянство потягнулося до знань, освіти. У 1924 році в Дворічній почав працювати лікнеп. За три роки було досягнуто відчутних наслідків: наприкінці 1927 року майже половина дорослого населення стала грамотною. Лікнеп, школа для дорослого населення, шефство міських навчальних закладів над селом були першими кроками Радянської влади у боротьбі з неписьменністю.

Великого значення надавалося всеобучу, особливо охопленню школою дітей батраків та бідноти. Сільська Рада Дворічної стала ініціатором створення спеціального фонду для подання допомоги дітям бідняків. Допомога була широка — від безкоштовних підручників, зошитів, олівців до одягу і безкоштовного харчування.

У 1927 році у Дворічній було відкрито 7-річну трудову школу. Через десять років на базі семирічки створено середню школу. З ініціативи комсомольців, що взяли активну участь у будівництві, для школи було споруджено двоповерховий будинок. Після закінчення школи молодь ішла вчитися у вищі і середні спеціальні учбові заклади.

Райком партії та первинні партійні організації Дворічної дбали про підвищення загального і політичного рівня знань членів партії, безпартійних і молоді. У 1927 році було створено радпартшколу, де вчилися 10 комсомольців та 10 безпартійних, а з 1933 року почала діяти школа підвищеного типу для комсомольського та колгоспного активу. В 1937 році в Дворічній було відкрито Будинок культури, обладнано радіовузол.

Результати великої виховної роботи партії в масах особливо яскраво виявилися під час виборів до Верховної Ради СРСР 1937 року, коли за блок комуністів і безпартійних проголосувало 99,9 проц. трудящих Дворічної[1].

Мирне життя дворічан порушила війна, нав'язана нашій країні фашистською Німеччиною. Дворічна була окупована гітлерівцями протягом 8 місяців — з 24 червня 1942 року по 2 лютого 1943 року.

В грудні 1941 року у Дворічній виникла розвідувально-диверсійна група, яку очолили М. Л. Плескач, П. Р. Хижняк і П. А. Титаренко. Група добувала для частин Радянської Армії цінні відомості про укріплення та пересування військових частин ворога. За успішне виконання завдань М. Л. Плескач був нагороджений

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 35, оп. 1, спр. 13, арк. 38.

орденом Леніна, П. Р. Хижняк — орденом Червоного Прапора. Група П. А. Титаренка влітку 1942 року зруйнувала залізничний міст між станціями Тополі і Дворічна. Німецький ешелон пішов під укіс. Провокатор виказав патріотів. Кількох відважних партизанів було схоплено й розстріляно.

В боротьбі з німецькими окупантами смертю героїв загинули партизани В. Н. Юрченко, Ф. В. Титаренко, П. Р. Хижняк, П. Т. Мариник, В. А. Нестеренко, П. А. Титаренко, Ф. С. Муратов, Є. І. Мірошниченко, П. А. Ареньєв, І. Л. Коляда, І. В. Куценко, О. Ф. Білоус, М. С. Свічкарьов, С. Є. Крисало, Х. Г. Курило та інші[1].

Багато горя завдали людям окупанти. Вони по-звірячому замучили і розстріляли понад 200 мирних жителів, осиротили дітей, пограбували майно, відібрали худобу, зруйнували громадські будівлі та інші споруди колгоспів, школу, Будинок культури, бібліотеку, електростанцію, МТС, комунальні підприємства.

В перші ж дні і місяці війни більшість чоловічого населення призивного віку була мобілізована в ряди Червоної Армії. Багато з них виявили себе мужніми воїнами на фронтах Великої Вітчизняної війни і за героїчні подвиги нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Льотчик-розвідник В. К. Лялін за виявлені мужність, хоробрість і відвагу при виконанні бойових завдань командування удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

В лютому 1943 року Дворічну було визволено. Радісно зустріло населення Радянську Армію.

Після вигнання окупантів кожен дворічанин в міру своїх сил прагнув допомогти своїй армії-визволительці. З активною участю населення було побудовано кілька мостів і ряд оборонних споруд. Поздоровляючи бійців і командирів Радянської Армії з першотравневим святом, колгоспники в листах дякували їм за визволення, за повернену можливість вільно жити і працювати.

6 травня 1943 року комуністи Дворічної зібрались на перші після визволення партійні збори. Вони запевнили партію і Радянський уряд, що віддадуть усі сили для священної справи — остаточної перемоги над ворогом.

Почалась відбудова зруйнованого війною та окупацією господарства.

Багато труднощів постало перед колгоспами. Працездатних членів артілі порівняно з 1940 роком було в два рази менше. Посівні площі скоротилися майже наполовину, тракторів — на 60 проц., волів, коней — у 5—7 разів. Дворічанам подали допомогу трудящі Російської Федерації. Вони надіслали будівельний ліс, сільськогосподарський реманент, посівний матеріал тощо.

Спираючись на допомогу держави, братніх республік і трудящих Харкова, дворічани добилися певних успіхів у відновленні посівних площ та поголів'я худоби.

Дворічанська МТС, що відновила роботу, почала подавати велику допомогу колгоспу в обробітку землі.

Протягом 1944—1950 рр. у Дворічній були відбудовані або заново побудовані електростанція, цегельний завод, лікарня, поліклініка, дитячий садок на 125 місць. Приділялось багато уваги відбудові культурно-освітніх та навчальних закладів. У ці роки дворічани збудували середню школу, Будинок піонерів, Будинок культури, нове шкільне приміщення на 4 класні кімнати та шкільну виробничу майстерню, радіовузол, літній кінотеатр.

У 1950 році дворічанські колгоспи об'єдналися. Замість чотирьох у селі стало два колгоспи — ім. Свердлова та ім. Шевченка. Після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 рік) партійні організації та правління колгоспів посилили боротьбу за додержання Статуту сільськогосподарської артілі, забезпечення матеріальної заінтересованості колгоспників. В результаті цього зросли ряди передовиків виробництва, підвищилась продуктивність праці в артілях. Рішення XX і XXI з'їздів партії відкрили перед колгоспниками Дворічної широкі перспективи. Вони поклали

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 35, оп. 28, спр. 75, арк. 16.

початок новому етапові в житті села. В лютому 1956 року на партійних зборах колгоспу ім. Свердлова обговорено звернення колгоспників Воронезької області про дострокове виконання завдань шостої п'ятирічки. Комуністи закликали всіх колгоспників схвалити це звернення і включитися в активну роботу по виконанню своїх соціалістичних зобов'язань.

У лютому 1958 року обидва дворічанські колгоспи об'єднались в один під назвою ім. Шевченка (з лютого 1963 року — «Дворічанський»). Колгосп став великим багатогалузевим господарством, де 5072 га землі, з них орної — 2820 га, пасовищ — 943 га, під садами — 49 га, під лісом — 200 га та понад 1000 га непридатних земель. Артіль почала вирощувати більше цукрових буряків, кукурудзи та різні кормові культури. Основними галузями виробництва колгоспу стали зернова та м'ясо-молочна.

В селищі розташовані комбінат комунальних підприємств, що має майстерні для пошиву й ремонту одягу і взуття, майстерню по ремонту годинників, перукарню, лазню, столярний цех, будівельну організацію, хлібопекарню, інкубаторну станцію, маслозавод.

За роки Радянської влади набагато змінився склад населення Дворічної. Виникли нові спеціальності, яких не знало дореволюційне село: трактористів, комбайнерів, будівельників, електриків, газозварників, сантехніків, кіномеханіків тощо. В селищі працюють 67 чол. з вищою освітою, 382 — з середньою.

Напередодні XXII з'їзду, розгорнувши змагання за його гідну зустріч, дворічани багато зробили для піднесення врожайності сільськогосподарських культур та збільшення продукції тваринництва. Колгосп успішно виконав узяті зобов'язання і дістав право в числі передових колгоспів рапортувати з'їзду КПРС про свої досягнення.

Та незважаючи на те, що в перші роки після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 рік) було немало зроблено для організаційно-господарського зміцнення колгоспів і обидва дворічанські колгоспи за кількістю виробленої продукції посідали одне з передових місць у районі, економічні показники з основних галузей господарства в останні роки виявились невисокими.

Це значною мірою пояснюється тим, що партійній організації та правлінню колгоспу доводилося переборювати немало труднощів, породжених помилками в керівництві сільським господарством. Практика адміністрування, нав'язування планів зверху, коли не бралися до уваги особливості господарства і місцевий досвід, призводили до того, що завдання семирічки не завжди виконувалися задовільно.

Після березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 року) трудівники Дворічної значно посилили боротьбу за піднесення економіки колгоспу. З січня 1966 року колгосп «Дворічанський» перейшов на грошову оплату праці. В усіх бригадах і на фермах діє внутрігосподарський розрахунок, встановлено тверді ліміти заробітної плати. Запроваджено шість розрядів оплати праці за певні види робіт. У колгоспі створено економічну раду, яка взяла на себе розробку і встановлення розцінок на роботи, не передбачені рекомендованими нормами. Трудівники Дворічної в 1965 році добилися підвищення продуктивності праці в усіх галузях громадського виробництва на 20 процентів.

За післявоєнні роки в колгоспі виросли люди, самовіддана праця яких звеличує колгосп. У будь-яких

Перед польовими роботами. Ремонт у Дворічанському відділенні «Сільгосптехніка».

Учасники самодіяльних колективів м. Харкова — бажані гості колгоспників Дворічанського району.

справах, великих і малих, на них можуть покластися партійна організація та правління колгоспу. «Календар трудової слави» дворічанської артілі розповідає про славні діла передовиків праці — І. Яковенка, І. Погрібняка, доярок Г. П. Рудіян, М. К. Зубко, Г. І. Білогаєнко, М. І. Волоховець, К. М. Конон, птахівників К. О. Кіптіла, С. М. Діденко, свинарок П. С. Дорошенко, Г. В. Медяник. Президія Верховної Ради СРСР Указом від 23 червня 1966 року нагородила ланкового колгоспу Є. М. Киричка орденом «Знак пошани». Сумлінною працею та високими показниками загальне визнання завоювали передовики виробництва — закройщиця швейної майстерні побутового комбінату І. І. Зозуля, медсестра В. І. Хаперська, лікар Н. Я. Степаненко, вчителька Н. Я. Польова та інші.

Результати праці трудівників Дворічної визначаються не лише центнерами хліба, буряків, тоннами силосу, а й постійним зростанням виробничої майстерності, культури. Дворічани не тільки водять трактори, обробляють землю, вирощують хліб, вони зростають духовно, вміють мріяти і добиватися своєї мети. Підвищення загальної культури жителів села, комуністична перебудова побуту посідають велике місце в роботі партійної та комсомольської організацій.

Досить пройтися вулицями села, побувати в будинках колгоспників, щоб переконатися в докорінних змінах у побуті і звичаях людей села.

За семирічку зріс житловий фонд Дворічної: комунальний — на 3844 кв. метри, індивідуальний — на 1008 кв. метрів. Введено в дію електростанцію потужністю 150 кіловат. Село повністю електрифіковане.

В селищі споруджено водопровід. Головна вулиця забрукована, на центральних вулицях селища прокладено тротуари. Через річку Оскіл зведено великий міст. Дворічани озеленили вулиці, заклали в центрі селища новий сквер, а на околиці — великий парк.

За післявоєнні роки значно зросла культура жителів селища. Колгоспники, робітники та інтелігенція Дворічної охоче відвідують лекції, які систематично читають члени місцевої лекторської групи «Знання», спектаклі, концерти. 1500 чол. — постійні читачі сільської бібліотеки, фонд якої зріс до 16,5 тис. книжок.

У Дворічній працюють народний університет культури, університет для батьків та університет медичних знань. Є де відпочити дворічанам після трудового дня. Вони беруть активну участь у роботі гуртків художньої самодіяльності, зокрема духового та інструментального оркестрів, танцювального колективу, створених у місцевому Будинку культури. Танцювальний колектив був учасником республіканського огляду художньої самодіяльності.

У селищі є два фізкультурні колективи — колгоспний та шкільний. Вони об'єднують 250 спортсменів. У їх розпорядженні — спортивні майданчики та стадіон «Колгоспник», споруджений комсомольцями і молоддю у 1960—1961 рр.

У Дворічній стало хорошою традицією вшановувати кращих виробничників на урочистих зборах і вечорах. Святкують тут День механізатора, День тваринника, День пісні.

Заможно живуть і натхненно трудяться дворічани. Усвідомлюючи патріотичний обов'язок перед Батьківщиною, вони вносять вагомий вклад у будівництво комунізму.

Н. Є. ШМАЛЬКО, П. А. ПЛЕСКАЧ

* * *

Дворічанський район розташований у північно-східній частині Харківської області. Існував з 1923 до 1963 року. Знову утворений 8 грудня 1966 року Указом Президії Верховної Ради УРСР. Межує з Валуйським Бєлгородської області РРФСР, Троїцьким та Сватовським районами Луганської області, Куп'янським та Великобурлуцьким районами Харківської області.

Територія району становить 1112 кв. кілометрів. Населення — 27 770 чоловік, в т. ч. міського — 9,5 проц., сільського — 90,5 процента. Густота населення — 25 чол. на 1 кв. кілометр.

До складу району входять Дворічанська селищна Рада та 12 сільських Рад. Всього в районі 107 населених пунктів.

Поверхня Дворічанського району являє собою горбасту рівнину, порізану річковими долинами. Найбільша річка, що ділить район на дві, приблизно рівні частини,— Оскіл, притока Сіверського Дінця. Лівий берег Осколу рівнинний, правий — підвищений, подекуди порізаний глибокими ярами. Вздовж правого берега річки безперервно тягнуться крейдяні схили, місцями утворюючи чудові краєвиди.

Клімат — помірно-континентальний. Середньорічна температура повітря +7, середньорічна кількість опадів — 450—500 мм. Повесні та влітку тут нерідко віють східні суховії. Переважна більшість грунтів придатна для ведення сільського господарства. Ліси займають близько 11 проц. площі району. Найбільшим природним лісовим масивом є Заливинський (711 га).

З природних багатств на території є крейда, вапняки, формовочні піски та черепичні глини.

Через Дворічанський район проходить залізнична колія Куп'янськ — Валуйки та автошлях Дворічна — Куп'янськ. Сільськогосподарське виробництво — основа економіки району. Головним напрямом сільськогосподарського виробництва є зернобуряковий та м'ясо-молочний.

Земельний фонд району становить 111 176 га. З них сільськогосподарські угіддя займають 60 проц. площі, решта — ліси, сади, шляхи та різні непридатні землі.

В районі є 16 колгоспів та 3 радгоспи. У 1966 році із загальної площі орної землі 48 проц. було відведено під зернові культури, з них 19 проц. під пшеницю; технічні культури займали 14,5 процента орної землі.

Матеріально-технічну базу колгоспів і радгоспів становлять — 503 трактори (в 15-сильному обчисленні), 314 комбайнів (з них 95 зернових) та 390 вантажних автомашин.

У колгоспах і радгоспах працює 99 чоловік спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою.

Обробіток зернових культур механізовано на 100 проц., міжрядний обробіток просапних на 99,3 проц., збирання цукрових буряків і соняшнику — на 96,4 проц., кукурудзи — на 96,1 процента. Переважна більшість трудомістких процесів у тваринництві також механізована.

У 1961—1966 рр. середня врожайність зернових становила 29,9 цнт з гектара. У 1966 році в районі на 100 га сільгоспугідь припадало 54 голови рогатої худоби (в т. ч.—18 корів); 13,6 овець; на 100 га ріллі — 57 голів свиней. За 1964—1966 рр. середнє виробництво тваринницької продукції в 100 га обчисленні становило: м'яса — 57,2 цнт, молока — 280 цнт, вовни — 52,4 кілограма.

За досягнуті успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції за післявоєнні роки орденами і медалями було нагороджено близько 1000 чоловік. Трьом передовикам присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Тільки в 1966 році за виконання й перевиконання планів семирічки нагороди одержали 85 чоловік.

В районі є підприємства місцевої промисловості. Це маслозавод, харчокомбінат, побутовий комбінат, цегельний завод, кукурудзокалібрувальний завод тощо.

Мережа торговельних закладів району включає 120 промтоварних та продовольчих магазинів, 10 підприємств громадського харчування. Товарооборот у 1966 році становив 8649 тис. карбованців.

В районі є 5 лікарень на 235 ліжок; 29 фельдшерських пунктів, 2 пологові будинки, 4 аптеки. В медичних закладах працюють 20 лікарів та 156 чоловік середнього медперсоналу, з них 1 заслужений лікар республіки і 4 відмінники охорони здоров'я.

В районі працює 40 загальноосвітніх шкіл, з них — 5 середніх, 15 восьмирічних, 20 початкових, в яких навчається понад 3700 учнів. У школах працює 270 учителів, з них 1 заслужений вчитель УРСР та 5 відмінників народної освіти. З культурно-освітніх установ у районі є Будинок культури, 31 сільський, колгоспний та профспілковий клуби; 34 бібліотеки, книжковий фонд яких налічує 144 650 книжок; 1 широкоекранний кінотеатр, 28 стаціонарних кіноустановок, 3 кінопересувки.

При районному Будинку культури та клубах працюють 114 гуртків художньої самодіяльності, в них бере участь понад 1000 чоловік. В райцентрі створені народний університет культури, лекторії педагогічних та медичних знань.

Районне відділення товариства «Знання» об'єднує 254 чоловіки. Широкого розповсюдження набула періодична преса. На 1967 рік в середньому передплачено 1000 екземплярів газет і журналів на 1000 жителів.

В районі діють 2 спортивні товариства, що об'єднують 14 низових колективів.

На території району діють 16 поштових відділень та 18 ощадних кас.

У роки Великої Вітчизняної війни під час тимчасової окупації в районі діяли розвідувально-диверсійні групи П. А. Титаренка та П. Р. Хижняка.

2 уродженцям району за героїзм і відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ДВОРІЧАНСЬКОГО РАЙОНУ

ВІЛЬША́НА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Вільшані за 14 км від райцентру і залізничної станції Дворічна. Населення — 1995 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лиман Перший, Масютине.

В селі розміщені колгоспи «Україна» та ім. Дзержинського — передові господарства району. Сільгоспартілі «Україна» належить 3900 га земельних угідь. Колгосп ім. Дзержинського, спеціалізоване господарство по відгодівлі великої рогатої худоби, має 2700 га сільськогосподарських угідь. Колгоспні ланкові Н. С. Біленька та О. С. Масна удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. У селі закладені 3 фруктові сади.

О. Д. Власенко, колгоспник с. Вільшани, передає літак, збудований на власні кошти, представникам військової частини. 1944 р.

В селі є середня і початкова школи, бібліотека, 45 жителів мають власні бібліотечки, діє лікарня на 25 ліжок. На кошти колгоспів побудовано 2 Будинки культури на 250 місць кожний і 2 клуби, при яких протягом 20 років працює місцевий драматичний колектив. 320 колгоспників одержують пенсії. За післявоєнні роки споруджено 395 будинків.

У побут входять нові звичаї і свята: вшанування ветеранів колгоспної праці, проводи на пенсію сільських трудівників, комсомольські весілля. Трудівники Вільшани борються за село зразкового порядку і комуністичної культури.

Перші поселенці на території сучасного села появились в другій половині XVII століття. В 20-х роках XIX століття в офіційних документах слобода називалась Нововільшана, а пізніше Вільшана.

На початку 1920 року у Вільшані була створена партійна організація.

В роки Великої Вітчизняної війни на всю країну став відомий патріотичний вчинок колгоспників-бджільників О. Д. Власенка, Г. З. Безсмертного, Г. М. Козиря, які на власні кошти придбали бойові літаки і передали їх військовій частині.

ГРАКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від райцентру і за 22 км від залізничної станції Дворічна. Населення — 390 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Абашкине, Берестове, Великий Виселок, Іванівка, Мальцеве, Мечникове, Мирний, Насєдкіно, Нова Дворічна, Нова Єгорівка, Русанівка, Степовий, Терни, Шаповалівка, Шепилівка.

В селі розміщений 3-й відділок м'ясо-молочного напряму радгоспу «Мечниково», якому належить 2700 земельних угідь. Молочно-товарна ферма відділку завоювала звання колективу комуністичної праці. Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку. В 1961 році в центрі його насаджений парк.

Виникло село у другій половині XVII століття.

В с. Іванівці народився великий вчений-біолог І. І. Мечников (1845—1916).

ЖОВТНЕ́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Осколу за 14 км від райцентру і залізничної станції Дворічна. Населення — 995 чоловік. Сільраді підпорядковане село Виноградне.

Колгосп «Родина» має 4 тис. га сільськогосподарських угідь.

До послуг населення — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 200 місць, якому надано звання клубу відмінної роботи. В центрі села — два парки.

Село виникло у XVIII столітті.

З 1919 року воно іменувалося Будьоннівкою на честь С. М. Будьонного, який з загоном червоноармійців зупинявся тут під час боротьби з денікінцями. З 1958 року перейменовано на Жовтневе.

За антифашистську діяльність гітлерівці розстріляли сільських комуністів: вчителя І. Є. Біліченка, полевода П. Я. Різника, секретаря сільради І. П. Щербаченка.

КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Осколу, за 22 км від райцентру і за 7 км від залізничної станції Тополі. Населення — 1118 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бологівка, Дворічанське, Зелений Гай, Іванівка, Красне Друге, Красне Перше, Криничне, Лихолобівка, Лупачівка, Мар'янська, Осинник, Погрібняківка, Приоскілля, Строївка і Тополі.

На території сільради розташований радгосп «Дворічанський», який має 11 734 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Кам'янці — середня школа, при якій діє консультаційний пункт районної заочної школи. Є клуб, бібліотека. Відкрито дільничну лікарню, в якій працює заслужений лікар УРСР В. І. Сазонов.

Село вперше згадується в історичних документах за 1767 рік. Назва походить від річки Кам'янки, яка протікала через село. Після зруйнування Запорізької Січі тут стали селитися козаки.

КОЛО́ДЯЗНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Тополі. Населення — 986 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Корешне, Кругле, Мальцівка, Новоужвинівка, Обухівка, Підгорне, Свяченівка, Сергіївка, Сонівка і Червона Долина.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Комуніст», який має 3882 га сільськогосподарських угідь. Вирощуються переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека. Діє лікарня, пункт швидкої допомоги.

У 1918 році під час німецької окупації в районі Колодязного діяли кілька партизанських груп. Після відступу кайзерівських військ вони приєдналися до Куп'янського бойового загону. В роки тимчасової фашистської окупації на хуторі Круглому за те, що був перерізаний телефонний провід, гітлерівці розстріляли як заложників 5 чоловік. У січні 1943 року група бійців, що виходили з оточення разом з жителями Колодязного М. Задорожним, О. Зюзюкою та А. Скибою, напала на поліцейську управу і захопила зброю. Бійці мали намір прориватися назустріч фронту. В нерівному бою із загоном поліцаїв майже всі члени невеличкої партизанської групи, якою командував майор Я. Олійник, загинули.

Уродженець Колодязного М. П. Титов — Герой Радянського Союзу.

КУТЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Нижній Дворічній, за 7 км від райцентру і залізничної станції Моначинівка. Населення — 725 жителів. Сільраді підпорядковані населені пункти Довгеньке, Касянівка, Лозова Друга, Лозова Перша.

В селі розташована сільгоспартіль «Хвиля революції» — багатогалузеве господарство, в якому 3700 га сільськогосподарських угідь. Цей колгосп неодноразово був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, нагороджувався грамотами і медалями. П'ятисотенниця Г. П. Крейдун в 1936 році була обрана делегатом Надзвичайного VIII Всесоюзного з'їзду Рад.

Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засновано у 1882 році.

Створений у 1919 році комітет бідноти провадив роботу по заготівлі продовольства і фуражу для Червоної Армії.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру і за 7 км від залізничної станції Тополі. Населення — 560 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лиман Другий, Нежданівка, Орлівка, Осоківка, Павлівка, Петрівка.

У Миколаївці розташований 3-й відділок радгоспу «Топільський», господарство якого має 2700 га земельних угідь і спеціалізується на виробництві м'ясо-молочної продукції.

До послуг населення — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Село виникло в XVIII столітті, і першими його поселенцями були чумаки.

Житель села С. В. Шевченко в громадянську війну воював в 25-й дивізії В. І. Чапаєва. Колгоспний коваль Є. І. Мажулін під час Великої Вітчизняної війни командував підрозділом польської армії. Він має 10 нагород Радянського Союзу і Польської Народної Республіки.

В селі Лиман Другий народився І. Х. Головченко — міністр охорони громадського порядку УРСР.

ПЕТРО-ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Верхній Дворічній, за 10 км від райцентру і залізничної станції Дворічна. Населення — 280 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Нововасилівка, Новомлинське, Митрофанівка, Михайлівка, Фиголівка.

У Петро-Іванівці розташована одна з бригад колгоспу «Зоря комунізму», що має зерновий та м'ясо-молочний напрям. Шефську допомогу колгоспу надає Дворічанське відділення «Сільгосптехніки».

Тут є клуб на 250 місць, бібліотека.

Село виникло у XVII столітті.

На території Петро-Іванівської сільради знаходиться колгосп ім. Леніна, який у 1965 році вийшов на перше місце у районі по вирощуванню цукрових буряків (267 цнт з га) і овочів (276 ц з га).

ПІ́СКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Осколу, за 32 км від райцентру і за 3 км від залізничної станції Тополі. Населення — 1030 чоловік, в основному росіяни. Сільраді підпорядковані населені пункти Піщанка, Тополі.

Відділок радгоспу «Топільський» має 3 тис. га сільськогосподарських угідь і спеціалізується у виробництві м'ясо-молочної продукції.

260 жителів одержують державні пенсії, 5 багатодітних матерів — державну допомогу.

Біля села виявлено неолітичне поселення (IV тисячоліття до н. е.). Поблизу села Тополі знайдено поховання VIII ст. н. е.

В с. Піски комплексне збирання врожаю.

Село Піски засноване в кінці XVIII століття.

Після встановлення Радянської влади селянській громаді було передано поміщицьку та куркульську землю.

Після Великої Вітчизняної війни стали до ладу 2 електростанції загальною потужністю 108 кіловат, збудовано понад 150 житлових будинків.

РІДКОДУ́Б — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру і залізничної станції Дворічна. Населення — 216 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березове, Васильцівка, Водяне, Плискачівка, Путникове.

В Рідкодубі розташована головна садиба колгоспу ім. Чкалова, що має 3300 га сільськогосподарських угідь.

Населення обслуговують восьмирічна школа, клуб на 250 місць, бібліотека.

Село виникло в другій половині XVII століття.

У с. Васильцівці народився О. Д. Дорошенко, учасник громадянської війни, депутат Верховної Ради СРСР, комісар дивізії, що загинув 25 травня 1942 року.

ТАВІЛЬЖА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від райцентру і за 2 км від залізничної станції Дворічна. Населення — 1500 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Винниця, Гороб'ївка, Гряниківка, Дворічна, Кущеваха, Кущівка, Новоселівка, Свистунівка.

Колгосп «Комуніст» — спеціалізоване господарство по відгодівлі великої рогатої худоби — має 5300 га сільськогосподарських угідь.

До послуг населення — восьмирічна школа, бібліотека, клуб, при якому відкрита дитяча музична студія.

Виникло село в кінці XVII століття.

За героїзм у боротьбі з фашистськими загарбниками дівчата-зв'язківці К. І. Гнатенко і Н. П. Рибалко нагороджені посмертно медалями Радянського Союзу.

За післявоєнні роки тут споруджено 120 житлових будинків.

ТОКАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру і за 16 км від залізничної станції Дворічна. Населення — 330 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Буряківка, Добролюбівка, Липівка, Маньківка, Новокутьківка, Петрівка, Петрівське, Первомайськ, Хрущівка.

Господарство колгоспу «Дружба» спеціалізується у зерновому і м'ясо-молочному напрямі і має 3500 га сільськогосподарських угідь. У 1966 році ця сільгоспартіль одна з перших у районі одержала 25 цнт з га зернових.

У Токарівці побудовано клуб на 250 місць, є бібліотека, восьмирічна школа.

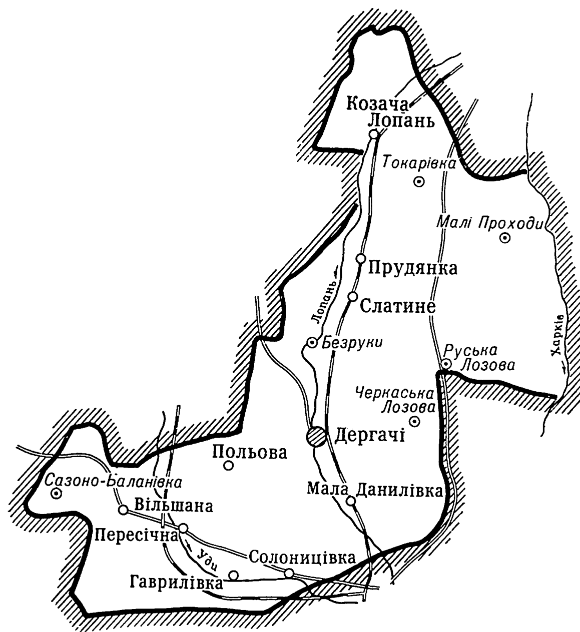
Село засновано в другій половині XVII століття.

Після встановлення Радянської влади селяни Токарівки і сусідніх сіл одержали до 2 тис. десятин поміщицької землі.

Під час фашистської окупації у Велику Вітчизняну війну гітлерівці зруйнували колгоспне господарство. За відвагу на фронті житель села О. Ф. Ковальов одержав звання Героя Радянського Союзу.

У 1947 році за високу врожайність зернових культур голова колгоспу «ХХ-річчя Жовтня» Р. Й. Кутько був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

ДЕРГАЧІВСЬКИЙ РАЙОН

ДЕРГАЧІ

Дергачі (до 1943 року — Деркачі) — селище міського типу, адміністративний центр Дергачівського району. Розташовані поблизу р. Лопані, за 12 км на північний захід від м. Харкова. Залізнична станція. Через територію селища проходить залізнична магістраль Харків — Москва і автомагістраль Харків — Золочів. Населення — 21 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти: Бакумці, Білаші, Болибоки, Глибоке, Ємці, Замірці, Лещенки, Маслії, Мищенки, Мотенки, Семенівка і Шовкопляси.

Поблизу селища зареєстровано близько 80 скіфських курганів (V—III ст. до н. е.), з яких розкопано 10. Тут же знайдено ранні слов'янські поселення Черняхівської культури (II—VI ст. н. е.)[1].

Документальних даних про походження назви населеного пункту не збереглося. Але в народі живуть різні перекази. Одні пояснюють, ніби колись у заростях очерету на берегах р. Лопані та навколишніх озер, біля яких осіли перші переселенці з Придніпров'я, водились болотяні птахи деркачі і що саме від назви цих птахів село назвали Деркачами. Інші твердять, що переселенці прийшли на територію теперішнього селища на чолі з отаманом, прізвище якого було Деркач.

Спочатку це була невелика козацька слобода. Виникла вона майже одночасно з Харковом, приблизно в 1660 році[2], як місце стоянки військових частин. В історичних документах згадується вона в зв'язку з нападом кримських татар у 1680 році. Серед багатьох міст і сіл, які зазнали великої шкоди від цього нападу, називаються й Деркачі[3]. Тут згодом стояла сотня Харківського полку.

У 60-х рр. XVII століття в Деркачах збудовано Миколаївську церкву, а в 1682 році — 4 вітряки. Це свідчило про значне розростання на той час слободи.

[1] Б. А. Шрамко. Поселення скіфського часу в басейні Дінця. Археологія, XIV, 1962, стор. 136; Е. В. Махно. Памятники Черняховской культуры на территории УССР. Материалы и исследования по археологии СССР, выпуск 82, 1960, стор. 49.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. II, стор. 140.

[3] Д. И. Багалей. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. М., 1887, стор. 460.

Панас Миколайович Матюшенко.

За переписом 1732 року, тут проживало 3225 жителів, з них чоловіків — 1665 і жінок 1560. То були переважно військові і службові люди, їхні сім'ї. За тим же переписом, ця слобода вже мала школу і госпіталь.

У XVII—XVIII століттях жителі Деркачів, як і інших поселень Слобідської України, кров'ю кількох поколінь захищали свою землю від татарських загарбників.

У першій половині XIX століття в слободі і волості з'являються перші підприємства. Так, у 1830 році тут було відкрито воскобілильний завод, що виробляв свічки на суму близько 70 тис. крб., трохи пізніше збудовано цукрорафінадний завод, який виробляв на 3 млн. крб. цукру і чорної патоки щороку. Збудовано також кілька невеликих цегельних підприємств, механічний млин і пивоварний завод[1].

Населення в Деркачах також збільшувалось. У 1850 році тут уже було 6053 жителі, з них чоловіків 2895 і жінок 3158. У слободі жило на той час багато шевців, ковалів, кравців і теслярів. У 1883 році четверта частина населення жила з ремесла і торгівлі, частина жителів займалась вивезенням дров і цегли. Решта працювала у своєму господарстві. Деркачівці їздили на ярмарки до Харкова, Мерефи, Вільшани, Золочева, Липців[2].

Більшість населення слободи жила в тяжких умовах. Землі було мало, не вистачало тягла. У 1881 році з 1929 селянських господарств волості 724, або 37,5 проц., не мали коней, реманенту[3]. Та головне лихо — безземелля.

У 1881 році по Деркачівській волості орендувалось 1116 дес. орної землі і 244,5 дес. сінокосів. Орендна плата була високою — до 10 крб. за десятину орної землі, до 30 крб. за десятину сіножатей. Селяни змушені були постійно шукати заробітків. Близько 38 проц. населення займалося поденними роботами, переважно в Харкові. Інші працювали на багатіїв у селі, розплачувались за землю відробітками.

Жителі Деркачів платили безліч різних податків і зборів. Так, у 1883 році подушний збір з населення слободи становив 8156 крб. 40 коп., державний — 1492 крб. 12 коп., обрchoчний податок — 10557 крб. 28 коп., лісовий податок — 1779 крб. 63 коп., земський і губернський — 2412 крб. 44 коп., страхові платежі — 1872 крб. 38 коп., волосний і мирський збір — 2409 крб. 13 коп. Основний тягар цих платежів падав на найбідніше населення. На кожний селянський двір пересічно припадало по 22,2 крб. різних платежів.

Безправне становище, жорстока експлуатація, малоземелля викликали незадоволення трудящих, штовхали робітників і селян на боротьбу за кращу долю проти ненависного самодержавно-поміщицького ладу.

У 1905 році революційний рух захопив і Деркачі. На чолі більшовицьких організацій м. Харкова та його околиць стояли Олександр Дмитрович Цюрупа та Федір Андрійович Сергєєв (Артем). Під їхнім керівництвом влаштовувались демонстрації, проводились маївки. Досвід робітників підхоплювали селяни. Одну з таких

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 248.
[2] Газ. «Вісті», 22 квітня 1928 р.
[3] Материалы для статистико-экономического описания Харьковского уезда. Вып. 1. Х., 1884, стор. 66.

демонстрацій деркачівська молодь провела влітку 1905 року на вулицях та біля млина поміщика Любарського. Демонстранти співали революційних пісень, проголошували антиурядові лозунги.

Жителі Деркачів І. І. Сурженко, Т. І. Бакуменко та інші, які працювали на Харківському паровозоремонтному заводі, підтримували більшовиків, поширювали революційні листівки. Згодом у Харкові їх було заарештовано. Організатором усієї підпільної і революційної діяльності в Деркачах був П. М. Чернишенко.

В революції 1905 року особливо відзначився мешканець села, що став справжнім народним героєм,— один з організаторів повстання на броненосці «Потьомкін» Панас Миколайович Матюшенко. Після поразки повстання П. М. Матюшенко жив до 1907 року в еміграції, зустрічався з В. І. Леніним у Швейцарії. У червні 1907 року Матюшенко повернувся до Росії. З липня того ж року в Миколаєві його було заарештовано, а 2 листопада (20 жовтня за ст. ст.) страчено в Севастополі.

У 1906 році агенти царської охранки заарештували в Деркачах місцевого селянина С. І. Манченка, який проводив політичну агітацію серед селян і поширював серед них нелегальну літературу. Слідством було встановлено, що С. І. Манченка за участь у грудневому страйку 1905 року заарештовували у м. Новоросійську, але після відбуття ув'язнення він продовжував революційну роботу. Після відбуття другого покарання Манченка було взято до армії, але й там він перебував під наглядом поліції. За спробу вести агітацію серед солдатів його в 1911 році було заарештовано втретє[1].

Крім арештів та розпродування селянського майна в непокірних селах, для придушення антиурядових виступів посилались військові частини, які розквартировувались у тих селах. Так, наприклад, в одному з розпоряджень Харківському повітовому справникові губернатор писав: «Відряджену в с. Деркачі сотню козаків розмістити на постій і повне утримання місцевими жителями, якщо протягом трьох днів ними не будуть вжиті заходи для сплати заборгованості по державних податках. Про це й оголосіть жителям с. Деркачів»[2].

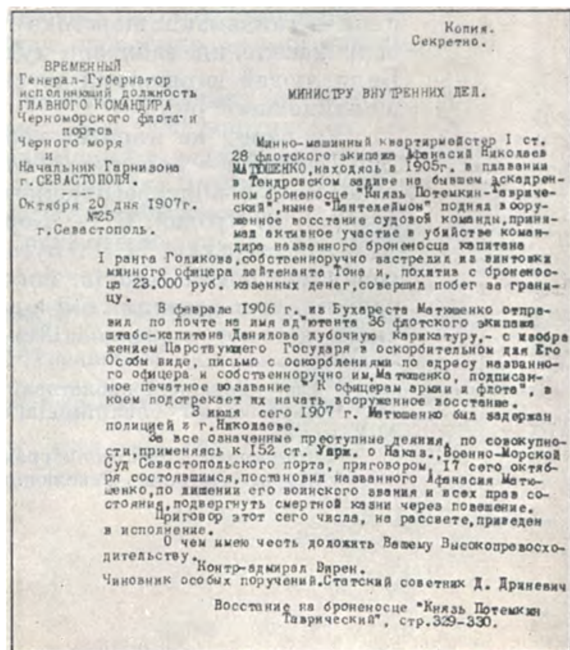
До речі, несплата податків, як одна з форм боротьби селян, доповнювала картину селянського руху, яким у 1906 році була охоплена більшість повітів Лівобережної України[3].

Столипінська аграрна реформа, а далі імперіалістична війна ще більше погіршили становище основної частини селянства, її бідноти, ще більше пауперизували село. Та водночас на цій реформі і на війні наживалось куркульство, дрібне і велике купецтво.

Низький був і культурний рівень населення. В 1890 році, наприклад, у Деркачах було 90 проц. неписьменних. До 1917 року тут був один лише медичний пункт з лікарем. Часто лютували в селі і навкруги різні пошесті й епідемії.

Та Деркачі знали й інше. У зв'язку з інтенсифікацією сільського господарства в губернії, яке зосереджувалось, головним чином, у руках поміщиків та інших землевласників, у 1848 році в Деркачах засновано Харківську сільськогосподарську ферму та невелику при ній метеорологічну станцію, а в 1890 році — школу садівництва, городництва і хмелярства.

Донесення міністрові внутрішніх справ про виконання вироку над П. М. Матюшенком. 1907 р.

Копия.
Секретно.

ВРЕМЕННЫЙ
Генерал-Губернатор
исполняющий должность
ГЛАВНОГО КОМАНДИРА
Черноморского флота и
портов
Черного моря
и
Начальник Гарнизона
г. СЕВАСТОПОЛЯ.

Октября 20 дня 1907г.
№25
г. Севастополь.

МИНИСТРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ.

Минно-машинный квартирмейстер I ст. 28 флотского экипажа Афанасий Николаев МАТЮШЕНКО, находясь в 1905г. в плавании в Тендровском заливе на бывшем эскадренном броненосце "Князь Потемкин-Таврический", ныне "Пантелеймон" подняв вооруженное восстание судовой команды, принимал активное участие в убийстве командира названного броненосца капитана I ранга Голикова, собственноручно застрелил из винтовки минного офицера лейтенанта Тона и, похитив с броненосца 23.000 руб. казенных денег, совершил побег за границу.

В феврале 1906 г. из Бухареста Матюшенко отправил по почте на имя ад'ютанта 36 флотского экипажа штабс-капитана Данилова лубочную карикатуру, - с изображением Царствующего Государя в оскорбительном для Его Особы виде, письмо с оскорблениями по адресу названного офицера и собственноручно им, Матюшенко, подписанное печатное воззвание "К офицерам армии и флота", в коем подстрекает их начать вооруженное восстание.

3 июля сего 1907 г. Матюшенко был задержан полицией в г. Николаеве.

За все означенные преступные деяния, по совокупности, применяясь к 152 ст. Улож. о Наказ., Военно-Морской Суд Севастопольского порта, приговором, 17 сего октября состоявшимся, постановил названного Афанасия Матюшенко, по лишении его воинского звания и всех прав состояния, подвергнуть смертной казни через повешение.

Приговор этот сего числа, на рассвете, приведен в исполнение.

О чем имею честь доложить Вашему Высокопревосходительству.

Контр-адмирал Вирен.
Чиновник особых поручений. Статский советник Д. Дриневич

Восстание на броненосце "Князь Потемкин Таврический", стр. 329-330.

[1] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, т. 2, спр. 541, арк. 12.
[2] Харківський облдержархів, ф. КХТ, 1906 р., оп. 287, спр. 1178, арк. 101.
[3] І. М. Рева. Селянський рух на Лівобережній Україні 1905—1907 рр. К., 1964, стор. 134.

Палко вітала сільська біднота повалення самодержавства в лютому 1917 року. Поділити землю й реманент поміщиків Любарського, Удянського, Черная та ін. — такі були прагнення і перші дійові кроки селян-бідняків восени того року. З радістю і ентузіазмом трудящі Деркачів зустріли Велику Жовтневу соціалістичну революцію. На масових зборах і мітингах трудящі висловлювались за цілковиту підтримку героїчного повстання робітників і солдатів Петрограда, схвалювали рішення 2-го Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів. Деркачівці, що працювали на сусідній станції Харків-Сортувальна, разом з своїми товаришами надіслали вітальну телеграму Петроградській Раді робітничих і солдатських депутатів і запевнили її у цілковитій підтримці «всіма силами і засобами»[1]. На зборах селян, що відбулись на початку грудня 1917 року, було вирішено «визнати єдино законною владою Раду Народних Комісарів», яка стоїть на сторожі інтересів робітників, солдатів і селян, веде революційну боротьбу за мир, хліб, землю і свободу. В грудні 1917 року в Деркачах створено ревком.

Та менше півроку тривала Радянська влада. У квітні 1918 року в Деркачі вдерлися німецькі окупанти[2]. Вони реквізували у населення зерно, худобу, свиней, вантажили у вагони і відправляли до Німеччини. На дорогах виставляли свої патрулі, перевіряли все, що селяни несли або везли на ярмарок, грабували. Постійно накладали контрибуції. За невиконання повинностей жителів ув'язнювали в тюрми. Окупанти розстріляли робітника Сухоноса з Харківського вагоноремонтного заводу за поширення листівок, які закликали до підтримки страйкуючих залізничників. За те, що партизани підірвали залізничний міст поблизу станції Нові Деркачі, окупанти заарештували робітників О. М. Ісаєва, В. І. Нестеренка та його трьох синів: Василя, Митрофана й Івана. О. М. Ісаєва та В. І. Нестеренка, що були засуджені до розстрілу, від смерті врятували загони Червоної Армії.

Наприкінці грудня в напрямі Деркачі — Харків вела наступ група військ Червоної Армії під командуванням В. О. Антонова-Овсієнка, 6-й Корочанський полк цієї групи, на чолі з О. Киселем, розгромив біля станції Деркачі ворожі війська. А з січня 1919 року від петлюрівців було визволено Деркачі і Харків. В оперативному зведенні штабу Реввійськради Червоної Армії 3 січня 1919 року повідомлялось: «... О 17-ій годині нашими доблесними військами зайнято ст. Деркачі та м. Харків»[3]. Отже, на початку січня український народ у боротьбі за відновлення Радянської влади добився перших серйозних успіхів. Та це знову ж таки тривало недовго.

У червні 1919 року озброєна до зубів Антантою армія Денікіна захопила Харків, окремі білогвардійські частини вдерлися в Деркачі. Денікінці, як і їхні попередники — гайдамаки, жорстоко поводилися з населенням, чинили терор. Вони грабували населення, забирали худобу, птицю, гужовий транспорт, різні побутові речі. Били людей шомполами та садовили в застінки контррозвідки тих, хто чинив їм щонайменший опір.

Та народ не корився ворогові. Сили Червоної Армії невпинно зростали. Жителі Деркачів — робітники і селяни — теж вливались до її загонів. Активну участь у боротьбі з контрреволюцією брали деркачівці: П. М. Чернишенко, С. Ф. Островерх, Л. Л. Яровий, В. А. Жеретій, І. І. Сурженко, Я. І. Нестеренко, його дружина А. М. Нестеренко, М. Г. Бугай та інші. В першій половині грудня 1919 року розгорнулись бої за Харків, його околиці і серед них — за Деркачі. На станції Деркачі відбувся запеклий бій з офіцерською частиною денікінської армії, який закінчився перемогою революційних військ[4]. 12 грудня 1919 року корпус Червоного

---

[1] Газ. «Донецкий пролетарий», 3 листопада 1917 р.

[2] Харківський облпартархів, ф. 10, оп. 1, арк. 14; «Український історичний журнал», 1963, № 2, ст. 95.

[3] Документы по истории гражданской войны в СССР, т. I, М., 1941, стор. 440.

[4] Журн. «Летопись Революции», 1926, № 5, стор. 12.

козацтва під командуванням В. Примакова — з боку м. Мерефи і латиська бригада під командуванням Р. Вайняна — з боку Деркачів вступили до Харкова[1].

До складу Деркачівського ревкому входили на різних етапах (грудень 1917 — січень 1920) Я. І. Нестеренко і М. Г. Бугай, члени партії з 1917 року; М. Л. Степаненко, член партії з 1919 року; Т. Ю. Смалько, член партії з 1920 року, О. Я. Нестеренко, І. П. Андрієнко і Г. І. Петік.

На початку 1920 року Деркачівський волосний з'їзд Рад обрав волосний виконком Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. Першим головою його обрано О. Я. Нестеренка. Тоді ж у Деркачах обрали і сільську Раду, на чолі її став І. Я. Головко. Згодом створено тут і комітет бідноти; головою його був М. Я. Гресь[2].

У травні 1920 року здійснено націоналізацію ряду промислових підприємств. До рук держави перейшли поміщицький паровий млин, винoробний завод, 50 господарських та житлових будинків, які належали куркулям і поміщикам.

Після визволення Деркачів від денікінців було створено партійний осередок, його секретарем працював тов. Масленик[3]. На 1 січня 1922 року в селищі діяло вже три партійних організації: при санаторії, в сільськогосподарській школі та волосний партосередок. В останніх двох організаціях налічувалось 11 членів партії та 6 кандидатів.

У квітні 1920 року в Деркачах виникла комсомольська організація, яка в серпні 1920 року об'єднувала 17 комсомольців. Комсомол допомагав партійній організації, особливо — в ліквідації неписьменності серед населення, брав активну участь в організації суботників та недільників, у проведенні політико-масової та культурно-освітньої роботи. Тільки за час з 24 червня по 24 липня 1920 року проведено 3 недільники і 1 суботник, 8 мітингів[4].

Партійний і комсомольський осередок, волосна і селищна Ради робітничо-селянських депутатів виступали організаторами всієї господарської, політичної та культурно-освітньої роботи в Деркачах. Регулярно проводились партійні конференції, волосні з'їзди Рад. Про це свідчать не тільки розповіді старих комуністів, але й деякі документи, що збереглися. До жовтня 1922 року тут відбулося 6 партійних конференцій.

7 жовтня 1922 року 6-а Деркачівська волосна партійна конференція надіслала привітання В. І. Леніну[5]. 7 грудня 1922 року відбувся 3-й з'їзд Рад Деркачівської волості. У вітальній телеграмі від делегатів з'їзду на ім'я В. І. Леніна говорилось: «Обравши Вас почесним головою, 3-й Деркачівський з'їзд Рад шле палкий комуністичний привіт вождю світової революції. Хай живе дорогий Ілліч! Голова з'їзду Ів. Летунов»[6].

В березні 1923 року Деркачі стали районним центром. Головою райвиконкому обрано тоді Т. Ю. Смалька. Депутати районної Ради провадили велику організаційну, політичну і культурно-масову роботу.

Та першорядна увага трудящих зосереджена була на питаннях економіки.

У 1928 році в Деркачах збудовано цегельний завод. А в 1930 році на базі колишньої майстерні Ломакіна створено державний механічний завод «Незаможник», де виготовлялись пасічні прилади та обладнання для випуску штучної вощини. Продукція заводу мала великий попит. Через рік «Незаможник» брав участь у Міжнародній виставці в Салоніках (Греція), де одержав медаль і диплом за

---

[1] І. Дубинський, Г. Шевчук. Червоне козацтво. К., 1965, стор. 96.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-845, оп. 2, спр. 134, арк. 39.
[3] Партійний архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 2, оп. 1, спр. 65, арк. 15.
[4] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. К., 1959, стор. 423, 472, 513.
[5] Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960, стор. 139.
[6] Там же, стор. 222.

Перша конференція жінок с. Деркачів, присвячена колективізації сільського господарства. 1930 р.

представлені на ній вальці. У 1932 році в Деркачах побудовано невелику електростанцію[1]. Протягом наступних трьох-чотирьох років споруджено нові корпуси механічного заводу, побудовано велику учбову металообробну майстерню. Розвинулись і такі ділянки виробництва, як швейна, цегельна та інші. Розширилась залізнична станція.

Перша в Деркачах сільськогосподарська артіль ім. Петровського виникла в 1924 році, а через п'ять років після того тут утворилось кілька ТСОЗів. У 1930 році на їх основі з'явились артілі ім. Ворошилова, ім. Комінтерна та «Жовтнева перемога». Першою жінкою, що сіла за кермо трактора, була колгоспниця цієї артілі Одарка Іванівна Степаненко.

На початку 1929 року в Деркачах організовано прокатну станцію, яка наступного року реорганізована в машинно-тракторну станцію (тепер об'єднання «Сільгосптехніка»).

У 1937 році селище мало вже 17 тис. чол. населення.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в районі засівалось 27 тис. га землі, середня врожайність зернових становила 11,3 цнт, овочів — 110—120 цнт з га. В колгоспах налічувалось 5,8 тис. голів великої рогатої худоби, 3,8 тис. свиней, 14,5 тис. овець і кіз, 4,3 тис. коней.

Значно зріс добробут населення Деркачів. Розширилась сітка торговельних установ — 36 крамниць та ларків.

Збудовано велику лікарню на 40 місць, тубдиспансер, аптеку.

В селищі працювало кілька неповних середніх і середніх шкіл. Всю молодь шкільного віку охоплено навчанням.

Ще на початку відбудовного періоду, в середині 20-х рр., у селищі працювала хата-читальня, в якій культармійці проводили заняття з неписьменним населенням. В 30-х рр. тут збудовано клуб на 250 місць, в якому діяли гуртки художньої самодіяльності, демонструвались кінофільми. Понад 4 тис. квартир жителів було радіофіковано.

За роки Радянської влади в Деркачах виріс чималий загін трудової інтелігенції — вчителів, лікарів, інженерів, агрономів, славних майстрів своєї справи.

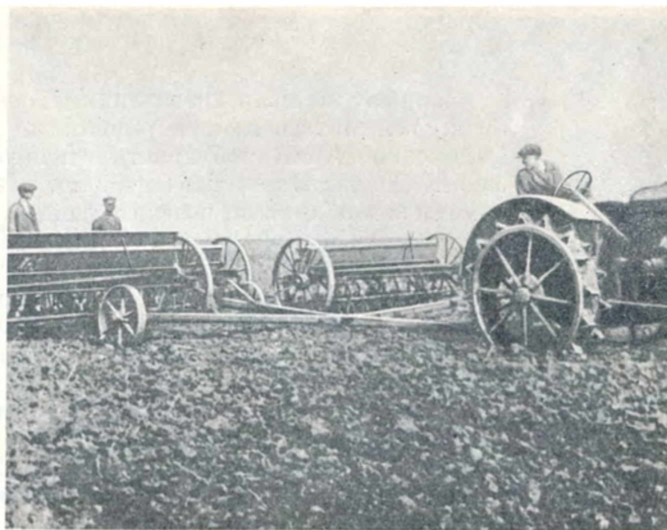
Коли на радянську землю в червні 1941 року напали німецько-фашистські загарбники, дорослі чоловіки і молодь селища пішли на фронт громити ворога. Старі чоловіки, жінки, дівчата допомагали Радянській Армії будувати протитанкові оборонні лінії. Крім того, понад 3 тис. трудящих району виїхало на спорудження лінії оборони біля м. Чернігова, с. Комарівки та станції Крути. За рішенням бюро Харківського обкому КП(б)У було створено фортифікаційну дивізію з цивільного населення.

Трудящі Деркачів, як і всього району, будували також оборонну лінію навколо Харкова, що проходила в районі сіл Гаврилівки, Солоницівки, Пересічного, Вільшаної, станції Ріпка (Богодухівського району). В цих роботах взяло участь понад 10 тис. жителів Деркачів і району.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-845, оп. 3, спр. 957, арк.15.

В липні — серпні 1941 року в Деркачах було створено винищувальний батальйон для боротьби з диверсантами та шпигунами, що їх засилали на радянську територію німецько-фашистські загарбники. Цей батальйон був постійно в стані бойової готовності, він мав гвинтівки, гранати та кулемети.

Сівба озимини, с. Деркачі. 1933 р.

Батальйон проводив військове і політичне навчання, виловлював та затримував підозрілих осіб, особливо тоді, коли район став прифронтовою смугою, роз'яснював населенню провокаційний зміст фашистських листівок, скинутих ворогом з літаків. Завданням винищувального батальйону було разом з регулярними військами захищати селище. Деркачі стали місцем запеклих боїв з фашистськими полчищами. Під час оборони селища відзначився підполковник, Герой Радянського Союзу Ребрик. Геройською смертю загинув тут командир батальйону старший лейтенант Г. К. Статієнко. Герой битви на Волзі командир взводу протитанкових гармат ст. лейтенант І. В. Машир в одному з боїв за селище Дергачі безстрашно відбив кілька атак п'яти ворожих танків. Четверо з них було знищено, і ворожа піхота, що йшла за ними, відступила.

Ворог двічі окупував селище. Вперше — 22 жовтня 1941 року; окупація тривала тоді до 13 лютого 1943 року, коли Радянська Армія визволила його від гітлерівців[1]. Та під натиском переважаючих сил ворога частини Радянської Армії змушені були 10 березня на деякий час відійти. Вдруге й остаточно селище було визволено 19 серпня 1943 року[2].

Під час окупації в селищі було створено підпільну районну партійну організацію, що мала 19 чоловік. До неї належали — М. Б. Яновицький, А. Г. Канівець, Д. С. Коваль та інші.

У партизансько-диверсійних групах району, залишених в тилу ворога, було близько 40 чол. зі складу партійно-радянського активу. На чолі цих груп стояли І. О. Мощенко — завідуючий райторгвідділом, О. Н. Змілус — штатний пропагандист РК КП(б)У, який встановив зв'язок з Харківським підпільним обкомом ЛКСМУ, зокрема з секретарем підпільного обкому П. А. Глущенком.

У перші дні окупації району знайшлися зрадники, які виказували фашистам підпільників. Гітлерівці арештовували й катували патріотів. У січні 1942 року були схоплені і страчені голова райвиконкому Д. С. Коваль, третій секретар РК КП(б)У М. Б. Яновицький та інші товариші[3].

Великих збитків завдали населенню гітлерівці. Вони спалили і зруйнували 123 житлові будинки, залізничну середню школу № 41, де перебували поранені бійці Радянської Армії, вокзал ст. Деркачі.

На каторгу до Німеччини з селища було вигнано понад 1 тис. чол., розстріляно і повішено 13 партизанів. За наказом гітлерівського капітана Лангхельда, в травні — червні 1942 року в селищі було розстріляно 20 військовополонених[4].

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 431.

[2] Там же.

[3] Харківський облпартархів, ф. 34, оп. 1, спр. 2, арк. 54, 58, 62—63.

[4] Судебный процесс о зверствах немецко-фашистских захватчиков на территории г. Харькова и Харьковской области в период их временной оккупации. М., 1948, стор. 18.

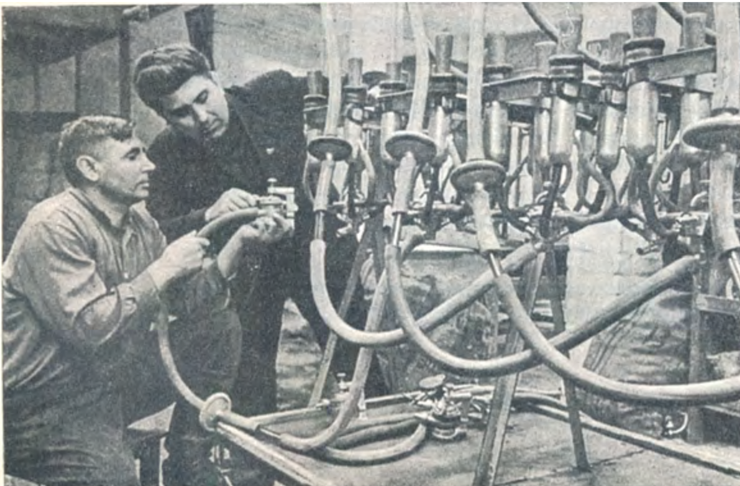
Відразу ж після визволення Дергачів трудящі селища, зокрема колгоспники артілі ім. Матюшенка, вирішили на свої трудові заощадження до 26-ї річниці Радянської Армії побудувати ескадрилью літаків-винищувачів і передати її на фронт. Одарка Семенівна Путієнко, чоловік якої загинув у боях з німецько-фашистськими загарбниками, внесла у фонд Верховного Головнокомандування 50 тис. крб., Анастасія Павлівна Кушнаренко — 20 тис. крб., 67-річний Прокіп Никифорович Безрук — 10 тис. крб. Всього в селищі і по району було зібрано 3,5 млн. карбованців[1]. У червні 1944 року ескадрилью винищувачів «Дергачівський колгоспник» було збудовано і урочисто передано одному з авіаційних полків. За успішний збір коштів на побудову літаків трудящі Дергачівського району одержали подяку від командування Радянської Армії. Ця ескадрилья брала участь у складі 3-го Білоруського фронту; військова частина, в якій вона воювала, нагороджена орденом Олександра Невського.

В Дергачівському районі, як і всюди, організаторами і натхненниками відбудови народного господарства стали комуністи. Вже на початку 1944 року тут було відновлено діяльність 13 партійних організацій, у яких налічувалось 124 члени партії. В селищі, колгоспах, радгоспах і промислових підприємствах району проводили роз'яснювальну роботу серед населення 150 агітаторів, об'єднаних у 19 агітколективах. Мобілізуючи комуністів, комсомольців і всіх трудящих на виконання рішень партії і уряду, Дергачівський райком КП(б)У невпинно домагався організаційного та ідейно-політичного зміцнення первинних партійних організацій, посилення їх ролі в господарському і культурному будівництві. Вже в перші місяці після визволення району від окупантів було відновлено роботу 19 селищних і сільських Рад депутатів трудящих. Протягом 1944—1945 рр. почали працювати 55 колгоспів, 11 радгоспів, машинно-тракторна станція[2].

Після закінчення війни збільшувався випуск продукції на Дергачівському механічному заводі. В 1955 році завод освоїв виробництво вощинопрокатної машини «Україна-3», вощинопрокатних вальців, верстата-автомата та різних запасних частин для сільськогосподарських машин. У роки семирічки він виробляв напівавтомати для виготовлення торфоперегнійних горщиків, а також картоплесаджалки СКГ-4, механізовані сортувалки зерна, котушки для квадратно-гніздового посіву, кормозапарники, автопоїлки, лущильники, 12-рядні пунктирні сівалки для буряків, сушарки для кукурудзи, культиватори, пристрої до жниварок, гноєрозкидувачі, пересувні доїльні установки ПДУ-4 тощо. Колектив заводу розгорнув також виробництво потужних дощувальних установок для колгоспів і радгоспів.

У жовтні 1961 року колектив заводу досить активно відгукнувся на заклик ніжинських машинобудівників і розгорнув соціалістичне змагання за прискорення випуску вакуум-насосів для доїльних апаратів. Завод вніс чималий вклад у виробництво машин Комплекс 101 для механізації трудомістких процесів у тваринництві[3]. Обсяг випуску продукції на підприємстві значно виріс, підвищилась продуктивність праці робітників. Наприклад, робітниця Є. Ярова виконувала змінні норми на 125 проц., зварник П. Шаптуха — на 120 проц., оператори

Регулювання доїльного агрегату. Селище Дергачі.

[1] Харківський облпартархів, ф. 34, оп. 1, спр. 11, арк. 1.

[2] Там же.

[3] К. К. Шиян і С. Я. Островський. Минуле і сучасне села. Х., 1963, стор. 327.

У Дергачівському універмазі.

А. Островерх та У. Лисенко — на 125—130 проц., токар В. Ляшенко — на 125 проц., стерженщиця Д. Кармазіна — на 115 проц. і т. д.

Свою продукцію завод експортує також до Болгарії, Румунії, Польщі, на Кубу. Деякі робітники заводу працювали на підприємствах країн народної демократії, передавали свій виробничий досвід.

Крім механічного заводу, в післявоєнний період, особливо за роки семирічки, значно розширили випуск промислової продукції швейна та меблева фабрики, місцевпромкомбінати, харчокомбінат, артілі «Третя п'ятирічка», ім. 1 Травня, «Жовтень», «Перемога»[1].

У 1956 році в Дергачах почав діяти радіофутлярний завод. Уже в 1962 році його колектив довів випуск продукції до 150 тис. красиво оздоблених радіофутлярів. На заводі успішно працюють: бригада складальників, очолювана комуністом А. Ф. Борщовим, яка виконує норми виробітку на 130—135 проц., комуністи В. П. Доброскок, М. Л. Соколов, М. С. Гук, М. С. Анісімов та інші; передові виробничники, ударники комуністичної праці М. І. Герасименко, М. П. Устименко, О. С. Їжак, П. С. Шинкаренко.

Поступово відбудовувалось і сільське господарство. До початку 50-х рр. було освоєно довоєнну посівну площу, відновлено поголів'я свиней, овець і птиці. Значно виросла Дергачівська МТС. У 1953 році тут було 135 тракторів — на 45 проц. більше, ніж до війни, 38 комбайнів тощо. Дергачівський колгосп ім. Леніна (с. Замерці) одержував по 15—16 цнт зернових з гектара, близько 100 цнт овочів, понад 100 цнт картоплі. Половину всіх прибутків артілі давало тваринництво.

І все ж сільське господарство в Дергачах, як і в багатьох інших районах, значно відставало від тих можливостей, що їх має соціалістичне сільськогосподарське виробництво. На початку 50-х рр. ще не було відновлено поголів'я великої рогатої худоби, особливо корів, яких налічувалось на 14 проц. менше, ніж до війни. Врожаї тут одержували низькі. Через 5—7 років після закінчення війни вони були нижчі від планових: зернових культур — приблизно на 5 цнт, картоплі — на 50—60 і овочевих на 40—45 центнерів.

Протягом 1955—1960 рр. Дергачівський район придбав багато тракторів, зернових комбайнів, сівалок, картоплесаджалок тощо. Проведено укрупнення сільськогосподарських артілей. Зросло виробництво продукції зернових та овочевих культур. В артілі ім. Матюшенка поголів'я великої рогатої худоби збільшилось з 512 одиниць у 1955 році до 1177 у 1962 році, свиней — з 270 до 372. Вихід тваринницької продукції на 100 га сільськогосподарських угідь збільшився по м'ясу з 22 цнт до 52 цнт, по молоку з 161 до 266 центнерів.

У колгоспі «Правда Леніна» з 1951 по 1960 рік майже вдвоє підвищилось виробництво зерна та овочів, у півтора раза зросло поголів'я свиней, у три з лишком рази — поголів'я великої рогатої худоби. Надої молока на 100 га сільськогосподарських угідь збільшились з 85 до 220 цнт, виробництво м'яса — з 8,3 до 46 цнт. Невпинно зростали і неподільні грошові фонди. Колгоспи ім. Матюшенка та «Правда Леніна» придбали 38 тракторів, 18 комбайнів, 36 автомашин та багато іншої техніки. Значно збільшились прибутки артілей і колгоспників.

[1] Харківський облпартархів, ф. 34, оп. 11, спр. 1, арк. 11.

В колгоспах було багато передовиків сільськогосподарського виробництва. Серед них — О. В. Островерх, член КПРС, краща доярка колгоспу ім. Матюшенка, яка протягом багатьох років посідала в районі перше місце по надоях молока. Олександра Василівна — одна з ініціаторів доїння великих груп корів. Я. В. Зубрич — один з організаторів колгоспу ім. Матюшенка, нагороджений орденом «Знак пошани»; Г. Є. Клочко, один із найстаріших колгоспників, організатор овочевого господарства колгоспу ім. Матюшенка. Бригада Клочка одержувала високий урожай овочів, пересічно по 110—120 цнт з га. Сумлінно працювала А. А. Семика, краща свинарка колгоспу ім. Матюшенка. В 1961 році від кожної свиноматки в середньому вона одержала по 18 поросят, у 1962 році — по 21. Краща пташниця колгоспу «Правда Леніна» Л. С. Підопригора одержувала по 183 яйця пересічно на курку-несучку (2500 курей), нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. С. Ю. Тараненко — бригадир тракторної бригади, нагороджений орденом Леніна, виростив урожай зернових по 22,7 цнт з гектара. О. Т. Доброскок — голова колгоспу «Правда Леніна», нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора за досягнення високого врожаю зернових культур; Т. І. Сулима, зоотехнік колгоспу «Правда Леніна» і секретар парторганізації, нагороджений орденом «Знак пошани» за високі досягнення в розвитку тваринництва.

В 1965 році в селищі понад 500 чол. успішно боролися за звання ударників і колективів комуністичної праці.

Ще в серпні 1964 року колгоспи ім. Матюшенка та «Правда Леніна» були реорганізовані в радгосп «Дергачівський», який постачає овочі, молоко і картоплю населенню Харкова. Колектив цього радгоспу в несприятливих погодних умовах 1965 року одержав 100-пудовий урожай зернових та по 101 цнт овочів (з кожного га). Вироблено також по 336 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. Кількість птиці збільшилась до 330 голів, а великої рогатої худоби — до 50 голів на 100 гектарів.

З кожним роком дедалі більше впорядковується селище, провадиться промислове й житлове будівництво. Досить відзначити, що тут у післявоєнний час було збудовано електростанцію, водонапірну башту, райпобуткомбінат, меблеву і швейну фабрики, харчокомбінат, будинок ремісничого училища, інкубаційну міжколгоспну станцію, друкарню і стадіон з літнім кінотеатром.

Втроє збільшився за роки Радянської влади житловий фонд селища. Споруджуються красиві дво- і триповерхові будинки. Працює водопровід завдовжки 12 км, споруджено 5,5 км тротуарів, забруковано 15 км вулиць.

Широко розвивається торгівля, збільшується асортимент товарів. Магазини продають телевізори, радіоприймачі, холодильники, пральні машини, мотоцикли, моторолери. Селище має кілька підприємств громадського харчування: чайні, їдальні, кафе. Збудовано двоповерховий райунівермаг, ресторан, кафе-закусочну, громадську кухню, павільйон побутового обслуговування.

Про те, наскільки зріс добробут трудящих, свідчать і такі факти. В особистій власності мешканців Дергачів — 81 легкова автомашина, 654 мотоцикли, 3500 телевізорів, близько 4800 радіоприймачів, 2900 пральних машин, понад 400 холодильників.

В селищі працюють пошта, телефонна, телеграфна і радіотрансляційна мережі.

У школі-інтернаті. Селище Дергачі.

Налагоджено систематичний рух автобусів від вокзалу до інших пунктів селища, а також до м. Харкова.

Про розвиток у с. Дергачах охорони здоров'я свідчать переконливі факти. Тут є лікарня на 150 ліжок з відділеннями: пологовим, туберкульозним, хірургічним, поліклінічним, дитячим, інфекційним та іншими. Крім того, на механічному заводі діє фельдшерський пункт. Всього в селищі працюють 163 медичних працівники, в т. ч. 54 — з вищою освітою.

Робітники, службовці на пільгових умовах одержують путівки до санаторіїв і будинків відпочинку.

Щороку збільшуються асигнування на дошкільні заклади. В Дергачах є 8 дитячих садків і ясел, в яких виховується близько 500 дітей.

Добре розвивається і народна освіта. У 1965/66 навчальному році в Дергачах працювали 2 середні загальноосвітні, 1 середня вечірня і 1 середня заочна школи, а також 3 восьмирічні і 5 початкових шкіл. В усіх школах навчалось 3600 учнів (проти 210 чол. у 1917 році), вчителів — 136 чол. (проти 5 чол. у 1917 році). Багато років працює в школі заслужена вчителька УРСР В. Т. Пашкова.

Працює в Дергачах і училище механізації сільського господарства, де навчається 400 чол.; воно готує комбайнерів, трактористів, механіків, слюсарів по ремонту сільськогосподарських машин та автомашин.

Велику роботу проводять культосвітні установи й громадські організації. При Будинку культури та в клубах механічного заводу і швейної фабрики діють стаціонарні кіноустановки. Відкрито також широкоекранний кінотеатр «Промінь» на 500 місць.

Бібліотека для дорослих має понад 22 тис. примірників книг і обслуговує 2300 читачів. Є в селищі велика дитяча бібліотека, бібліотеки ремісничого училища, профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ, а також бібліотеки при школах.

Трудящі передплачують понад 6 тис. примірників газет та журналів.

На 1 січня 1966 року в селищі працювало різних спеціалістів з вищою освітою 270 чоловік.

У народному університеті здоров'я лікарі читають лекції, проводять консультації з питань найновіших досягнень медицини.

При Будинку культури є музейний куток, де експонуються матеріали про життя і революційну діяльність одного з керівників повстання на броненосці «Потьомкін», відважного земляка — П. М. Матюшенка. На відзнаку його участі в революції 1905—1907 рр. в центрі селища споруджено меморіальний обеліск.

Трудящі Дергачів, шануючи пам'ять воїнів Радянської Армії, які в роки Великої Вітчизняної війни загинули смертю хоробрих, дбайливо доглядають пам'ятники й обеліски, які стоять на вулицях і площах селища. Такі ж пам'ятники й обеліски загиблим радянським воїнам встановлено на площах і майданах інших сіл району.

...Як символ безмежної любові трудящих до великого вождя революції височить на центральній площі пам'ятник Володимиру Іллічу Леніну. Тут відбуваються збори дружин юних ленінців, до підніжжя пам'ятника з глибокою любов'ю кладуть квіти вдячні радянські люди.

В. П. БУДНИКОВ, С. А. ДУБОВИК

Пам'ятник-обеліск П. М. Матюшенкові.

* * *

Дергачівський район розташований у північно-західній частині Харківщини, межує з Богодухівським, Золочівським і Харківським районами Харківської області і Бєлгородським районом Бєлгородської області (РРФСР). До його складу входять 10 селищних і 5 сільських Рад, усього 78 населених пунктів.

Площа району — 845 кв. км. Населення — 103 тис. чол., зокрема — міського 82 тис., сільського — 21 тис. чоловік. Географічне розташування району поблизу Харкова та наявність великої сітки шляхів сполучення (електрифікована залізниця Харків — Москва, автомагістралі тощо) зумовили густоту населення, яка становить тут 122 чол. на 1 кв. кілометр. Значна частина трудящих працює на підприємствах Харкова.

Вперше район створений у 1923 році, а в теперішніх межах — 8 грудня 1966 року.

Господарство району спеціалізується на виробництві овочів і молока. Землі — близько 90 тис. га, в т. ч. орної — 43,1 тис. гектара.

В районі 8 овочево-молочних радгоспів, 3 птахофабрики, два учгоспи Харківського зооветеринарного інституту, господарство науково-дослідного інституту овочівництва і картоплярства УРСР, відгодівельний радгосп та 7 підсобних господарств.

Широкого розвитку набуло в районі і тваринництво м'ясо-молочного напряму. На 1 січня 1967 року тут було 22,5 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. корів 8,6 тис. голів. Виробництво м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь становило 50,8 цнт, молока — 365 центнерів.

Всі основні сільськогосподарські роботи механізовані. В районі є 486 тракторів, 155 комбайнів, 329 вантажних автомашин.

Працює понад 500 спеціалістів сільського господарства, серед них з вищою освітою 213, з середньою — 144.

За визначні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва у 1966 році орденами і медалями нагороджено понад 50 чоловік.

Район має 9 промислових підприємств: машинобудівний завод, на якому працює близько 2 тис. чол., дві меблеві (сс. Вільшана і Солоницівка) та швейну фабрики, завод силікатних виробів. На цих підприємствах працює 5 тис. чол. Обсяг промислової продукції на 1 січня 1967 року становив 20,4 млн. карбованців.

У районі широко розгалужена сітка торговельних закладів, серед них — 240 магазинів, ларків і підприємств громадського харчування. У 1966 році населенню продано товарів на 22,7 млн. карбованців.

Широко розгортається житлове будівництво. Район електрифікований.

У селищі Дергачах та в інших населених пунктах розпочато газифікацію житлових будинків з використанням газу Шебелинського родовища. Лише в райцентрі у власному користуванні мешканців налічується 520 газобалонних установок.

В усіх населених пунктах району діють майстерні побутового обслуговування.

В районі 6 лікарень на 350 ліжок, 27 фельдшерських і акушерських пунктів, а також санаторій «Березівські мінеральні води». Із 827 медичних працівників — 135 лікарів.

На території району розташований Харківський зооветеринарний інститут. Тут є 10 середніх, 14 восьмирічних і 22 початкові школи, є також 2 школи-інтернати, 9 шкіл робітничої молоді та заочна середня школа. Працює 700 вчителів, в т. ч. два заслужені вчителі республіки Л. І. Лядська і В. Т. Пашкова.

Серед культурно-освітніх закладів: районний Будинок культури, 16 селищних і сільських клубів, 22 бібліотеки, книжковий фонд яких налічує 631,3 тис. примірників книг. Музей бойової слави в с. Козачій Лопані і музей А. С. Макаренка у с. Куряжі, а також 11 шкільних музеїв. При клубах працюють 44 колективи художньої самодіяльності.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ДЕРГАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕ́ЗРУКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані в долині річки Лопані, за 7 км від районного центру. Через село проходить лінія Південної залізниці. Населення — 3075 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Байрак і Лещенки.

У Безруках — 4-й відділок радгоспу «Слатинський». Є восьмирічна і вечірня середня школи, клуб, бібліотека, амбулаторія.

Назва села походить від прізвища перших жителів — Безруків. У XIX столітті існували окремі хутори Безруки, Бережний і Гужва, які в 1912 році були об'єднані в Безруківську управу, сюди переселили і частину жителів Дергачів. За Радянської влади ці хутори об'єднано в Безруківську сільську Раду. В роки Великої Вітчизняної війни окупанти вивезли у фашистську неволю 130 чол., розстріляли колишнього голову колгоспу Л. П. Зубрича, зруйнували колгоспні будівлі, понад 40 житлових будинків. За післявоєнні роки зведено 368 житлових і громадських будинків.

ВІЛЬША́НА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована біля р. Уди (бас. Дону), за 22 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Пересічне. Населення — 9700 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Вільшанське, Зіньківське, Клюсове, Перемога.

Радгосп «Вільшанський» спеціалізується на вирощуванні картоплі і виробництві молока. Тут розгорнулось велике будівництво. Побудовано 2 восьмиквартирні житлові будинки, гуртожиток на 100 чол. і інші господарські приміщення. Заплановано спорудження будинку культури тощо.

В селищі є меблева і швейна фабрики, цегельний завод, на промислових підприємствах працює 1100 робітників і службовців.

У Вільшані є школа робітничої молоді, середня, восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека. Працює лікарня на 100 ліжок з хірургічним, терапевтичним, інфекційним та пологовим відділеннями, поліклініка, дитяча консультація, кістково-туберкульозний санаторій на 75 ліжок.

Понад 25 років у лікарні працював П. М. Агеєнко (1888—1958) — заслужений лікар УРСР.

Біля селища — кургани скіфського часу (V—III ст. до н. е.).

Вільшана заснована близько 1655 року. Першими поселенцями були вихідці з Богуславської Вільшани (на Київщині), що тікали на землі Слобожанщини від польсько-шляхетського гніту. На чолі загону поселенців, за переказами, був сотник Семен Ковалевський. З сім'ї багатої козацької старшини Ковалевських, пізніше російських дворян, що мали великі земельні володіння навколо Вільшани, вийшло багато відомих людей Росії. Серед них М. М. Ковалевський — російський соціолог, історик і юрист, особисто знайомий з Марксом і Енгельсом; Є. П. Ковалевський — мандрівник, дослідник північно-східної Африки, Монголії і Китаю; В. О. Ковалевський — геолог, основоположник еволюційної палеонтології, чоловік Софії Ковалевської; О. О. Ковалевський — видатний зоолог-еволюціоніст.

Вільшанські козаки в складі військ Харківського полку брали участь у Полтавській битві з шведами в 1709 році.

6 квітня 1906 року відбувся сільський сход, на якому селяни відмовились сплачувати податки.

В роки Великої Вітчизняної війни в селищі діяла партизанська група на чолі з Д. В. Гришком, вона провела ряд диверсій. У червні 1942 року майже всіх учасників групи гітлерівці повісили.

В селищі встановлено обеліск бійцям, що загинули при визволенні Вільшани від денікінців у 1919 році. Рядом — пам'ятник на могилі бійців, що загинули при визволенні селища від німецьких окупантів у 1943 році.

У Вільшані народилися М. М. Андрійко — Герой Радянського Союзу, А. І. Крамаренко — народний артист УРСР.

ГАВРИ́ЛІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована на річці Удах, за 24 км від районного центру. Через селище проходить автотраса Харків — Суми та залізниця, яка зв'язує Харків з північними районами країни. За 1,5 км від селища розташована залізнична станція Шпаківка. Населення — 2300 чоловік.

Радгосп ім. Щорса спеціалізується на овочево-молочному виробництві, має 2,4 тис. га землі. Радгосп займає 2-е місце в районі по виробництву молока.

У селищі—восьмирічна школа, дві бібліотеки. Тут широко розгорнуте будівництво громадських та житлових будинків, споруджена водокачка, прокладено водопровід, частково — зрошувальна установка.

У Гаврилівці живе Герой Соціалістичної Праці І. В. Литовченко.

Виникла Гаврилівка в 1650 році.

КОЗА́ЧА ЛО́ПАНЬ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована в долині річки Лопані, за 27 км від районного центру. Біля селища — залізнична станція Козача Лопань на магістралі Москва — Донбас; за 8 км проходить автострада Москва—Сімферополь. Населення — 10 600 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Ветеринарне, Грани, Іллічівка, Шевченкове.

Колгосп ім. Мічуріна має 3487 га сільськогосподарських угідь, у радгоспі «Шлях індустрії» — 4512 га землі.

Бійці дивізії О. І. Родімцева в бою на підступах до селища Козачої Лопані. 1943 р.

Санаторій «Березівські мінеральні води» у селищі Пересічному.

Пам'ятник героям Великої Вітчизняної війни в селищі Козачій Лопані.

У Козачій Лопані 4 школи, бібліотека. На чотирьох братських могилах радянських воїнів є пам'ятники. Поблизу залізничної станції в 1962 р. збудовано пам'ятник жертвам фашистського терору. В середній школі створено музей бойової слави.

На території Козачої Лопані в XVII столітті виникли військові поселення; наприкінці XVIII століття тут жили державні селяни. В 1850 році відбулося заворушення селян, яке було жорстоко придушене. Будівництво залізниці (80-і рр. XIX ст.) зумовило перетворення Козачої Лопані на торговельний центр прилеглих районів. У 1918 році в селищі створено партійний осередок. Наприкінці 1918 року під Козачою Лопанню були розгромлені петлюрівські частини. Як вказував видатний радянський полководець В. М. Примаков, цей бій поклав початок великим перемогам на Харківському напрямку.

Під час Великої Вітчизняної війни селище було місцем запеклих боїв, переходило з рук в руки. Були зруйновані майже всі будівлі колгоспу і радгоспу, вокзал, водонапірна башта, школа тощо. У післявоєнні роки зведено 703 громадські та житлові будинки.

МАЛА́ ДАНИ́ЛІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 6 км від районного центру. Через селище проходить електрифікована залізниця Харків — Москва та шосе Харків — Золочів. Тут є дві зупинки приміського значення — Підгородня та Лозовенька. Населення — 6800 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Зайчики, Зелене, Інститутське, Караван, Копитець, Лужок, Чайківка.

У Малій Данилівці міститься 3-й відділок радгоспу «Шевченківський» Черкасько-Лозівської сільради. Відділок має 715 га сільськогосподарських угідь. Тут розташований також відділок № 2 експериментальної бази Українського ордена Леніна інституту рослинництва, генетики та селекції ім. академіка В. Я. Юр'єва. Відділок має 119 га орної землі, 32 га садів. Тут провадяться досліди по вирощуванню нових сортів кукурудзи, вирощуються декоративні та плодові дерева. Велику дослідницьку роботу в експериментальному господарстві інституту проводить лауреат Ленінської премії професор В. Є. Козубенко.

На території селища з 1933 року функціонує Лозовеньківський плодорозсадник, в якому вирощуються плодові та декоративні дерева. Він має 383 га землі.

У 1922 році в Малій Данилівці відкрито Харківський зоотехнічний інститут (на базі середнього сільськогосподарського училища, що існувало з 1911 року). У 1960 році зоотехнічний інститут об'єднано з Харківським ветеринарним в один зооветеринарний. Тут працюють 18 докторів наук, професорів, 80 кандидатів наук та доцентів. При інституті — учбові господарства (одне із них, «Прогрес», міститься в селищі і має 1,2 тис. га сільськогосподарських угідь), лабораторії, ветеринарна клініка, спеціальна учбово-медична бібліотека; є клуб, стадіон, дитячий садок.

У селищі — середня і початкова школи, дві бібліотеки, лікарня.

У населеному пункті Інститутському жив і працював у зооветінституті з 1924 до 1965 року (з перервами) академік ВАСГНІЛ М. Д. Потьомкін (1885—1965).

Засноване селище в середині XVII століття.

МАЛІ́ ПРОХО́ДИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Слатине. Населення — 839 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Алісівка, Великі Проходи, Висока Яруга, Липецьке Лісництво, Холодний Яр.

На базі місцевого колгоспу «Вперед» та колгоспу ім. Куйбишева села Великих Проходів створено радгосп «Проходянський», який має 5,1 тис. га сільськогосподарських угідь, спеціалізується на овочево-молочному виробництві. У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць. На могилі полеглих у Велику Вітчизняну війну воїнів споруджено пам'ятник.

Засноване село в 1660 році.

ПЕРЕСІ́ЧНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на березі річки Уди, за 19 км від районного центру і за 1,5 км від залізничної платформи Курортне. Через селище проходить шосе Харків — Суми. Населення — 9100 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Березівське, Комунар, Мечникове.

У Пересічному містяться птахофабрика, що має 1,9 тис. га сільськогосподарських угідь, учбове господарство Харківської радпартшколи, що має 355 га землі.

У мальовничому куточку Пересічного розкинувся санаторій «Березівські мінеральні води», що функціонує з 1926 року. Тепер тут 3 корпуси на 322 місця. Поблизу — завод «Березівські мінеральні води». Значна частина населення працює в Харкові.

У селищі є дві середні школи, бібліотека, клуб, при якому створена дитяча музична студія, зведено «Будинок побуту», є лікарня.

В околицях селища знайдено рештки поселення скіфських часів (V—III століття до н. е.), виявлено також поселення та могильник Черняхівської культури (II—VI століття н. е.), де розкопано землянки, господарські ями та кілька поховань.

Герой Радянського Союзу П. І. Коваленко — уродженець Пересічного. Він загинув смертю хоробрих у листопаді 1943 року в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

Засновано селище в 1650 році.

ПОЛЬОВА́ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 8 км від районного центру. Населення — 4000 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Дворічний Кут, Мануїлівка, Південне.

У Польовій розташований радгосп «Південний», що має 2545 га орної землі. Працюють восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека.

У роки Великої Вітчизняної війни селище було наполовину зруйноване. Тут є велика братська могила, де поховані 267 воїнів Радянської Армії, серед них полковник О. І. Сорокін, капітан Г. О. Лазебник, старший лейтенант Б. А. Анісімов. Є також могила 13 учасників громадянської війни, що загинули, визволяючи селище від білогвардійців.

Жителька визволеного с. Руської Лозової подає воду радянським воїнам. 1943 р.

ПРУДЯ́НКА — селище міського типу (з 1939 р.), центр селищної Ради. Розташована за 17 км від районного центру, через селище проходить залізнична лінія Харків—Москва, до залізничної станції Слатине — 3 км. Поблизу селища протікає річка Лопань. Населення — 4000 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Цупівка, Чайківка, Шаповалівка.

У селищі розташований 2-й відділок радгоспу ім. XXII з'їзду КПРС. Значна частина населення працює на підприємствах Харкова.

У Прудянці — 2 восьмирічні та початкова школи, клуб, 2 бібліотеки.

На початку XVII століття тут жили переселенці з с. Срібних Прудів Курської губернії, пізніше сюди прибували втікачі з Правобережжя. Спочатку село називалося Прудами, потім Новосергіївкою, з 70-х рр. XIX століття — Прудянкою. У роки Великої Вітчизняної війни гітлерівці розстріляли 34 чол.; зруйнували залізничний міст, 22 будинки. На братській могилі

воїнів, що загинули, визволяючи Прудянку, встановлено пам'ятник. За післявоєнні роки споруджено 659 будинків.

РУ́СЬКА ЛОЗОВА́ — село, центр сільської Ради. Розташована за 16 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Дергачі. Через село проходить автомагістраль Москва — Харків. Населення — 5847 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Питомник.

В селі розташована Харківська птахофабрика, яка має 4,1 тис. га сільськогосподарських угідь.

Є середня та початкова школи, дві бібліотеки, лікарня. Село впорядковане, тут багато зелених насаджень.

У 1924 році в Руській Лозовій була створена сільськогосподарська артіль ім. Леніна, якій від імені уряду Радянської України передав трактор «Фордзон» голова ВУЦВКу Г. І. Петровський.

СЛА́ТИНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на річці Лопані, за 12 км від районного центру. Залізнична станція. Населення — 8000 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Довгополи, Кононенки, Коробки, Кулики, Нове, Солоний Яр.

У селищі є два радгоспи: «Слатинський», який має 3200 га орної землі, та ім. XXII партз'їзду, що має 3423 га орної землі.

Є середня та дві початкові школи, 4 бібліотеки, 3 клуби.

Слатине виникло в 1913 році.

СОЛОНИ́ЦІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 29 км від районного центру. Населення — 6500 чоловік, більшість з них працюють у Харкові. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Барабаші, Діброва, Куряжанка, Подвірки, Сіряки.

У Солоницівці розташовані завод силікатної цегли, обласна база «Сільгосптехніки», база ліспапірзбуту, відгодівельне підсобне господарство, меблева фабрика.

У селищі є середня школа, бібліотека, клуб, Курязька дитяча трудова колонія, де створено багатий музей А. С. Макаренка.

ТОКАРІ́ВКА (кол. Гоптівка) — село, центр сільської Ради. Розташована за 26 км від районного центру. Населення — 308 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бугаївка, Гоптівка, Дементіївка, Довбнівка, Дубівка, Кочубеївка, Кудіївка, Лобанівка, Лляне, Мала Токарівка, Токарівка Друга, Токарівка Перша, Шопине, Щербаківка.

В селі міститься птахофабрика, що має 3934 га сільськогосподарських угідь; тут вирощують 250 тис. індиків на рік.

У Токарівці є школа, клуб, бібліотека.

Названо село в пам'ять учасника революційних подій 1905 року І. Я. Токаря, який загинув у в'язниці.

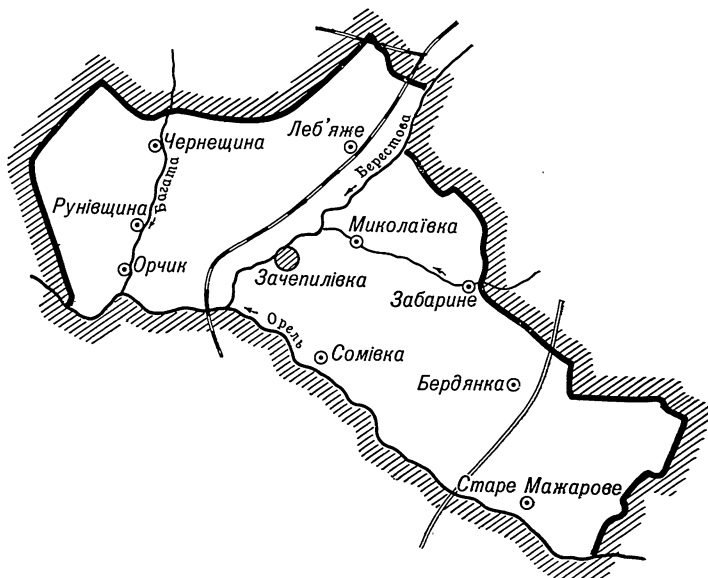
ЧЕРКА́СЬКА ЛОЗОВА́ — село, центр сільської Ради. Розташована за 7 км від районного центру, за 2 км від автостради Москва — Сімферополь. Населення — 4842 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Лісне та П'ятихатка.

У селі розташований радгосп «Шевченківський», який має 4,6 тис. га сільськогосподарських угідь, будується зрошувальна система. Є восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека.

Під час визволення Радянською Армією від гітлерівців у серпні 1943 року село було місцем запеклих боїв. 174 воїни Радянської Армії, в т. ч. Герой Радянського Союзу гвардії підполковник І. Л. Каспірович, що командував 35-м окремим танковим полком, загинули смертю хоробрих в боях за Черкаську Лозову. Вони поховані в центрі села; на братській могилі споруджено пам'ятник.

Засноване село у 1663 році.

ЗАЧЕПИЛІВСЬКИЙ РАЙОН

ЗАЧЕПИ́ЛІВКА

Зачепилівка — село, центр Зачепилівського району. Розташована на річці Берестовій, притоці Орелі, за 127 км від м. Харкова. Населення — 5000 чоловік.

Кілька курганів періоду бронзи, розташованих в околицях Зачепилівки, свідчать про те, що ці місця були заселені ще в III—II тис. до н. е.[1] Точної дати заснування тут села не встановлено. За одними відомостями, Зачепилівка виникла в першій половині XVII століття в результаті запорізької колонізації[2]; за іншими — заснування села припадає на більш пізній час — кінець XVII — початок XVIII століття, коли вихідці з Полтавського полку осіли хуторами по річках Орчику, Берестовій та Орелі. Серед селищ на річці Берестовій згадується і Зачепилівка[3].

В перші десятиліття свого існування село зростало повільно. У 1764 році тут налічувалося 734 чол., а через 20 років — у 1784 році — 759 чоловік[4].

Основним господарським заняттям населення було землеробство і скотарство; багато хто чумакував. Займалися жителі села також рибальством та полюванням.

Після визволення Північного Причорномор'я від турецько-татарського панування село почало зростати значно швидше. У 1802 році, після створення Полтавської губернії, Зачепилівка стала волосним центром Костянтиноградського повіту. На той час тут проживало 1068 чоловік[5], часто відбувалися ярмарки, на які їздили жителі з навколишніх сіл.

Напередодні реформи 1861 року в селі було 296 дворів і 1800 чоловік населення, більшість якого становили державні селяни[6].

---

[1] О. Тайтай. Археологічна Берестов'янщина в межах Полтавської округи. Рукописний архів Інституту археології АН УРСР, № 116/14, стор. 23—24.

[2] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. Полтава, 1914, стор. 191.

[3] «Журнал Министерства государственных имуществ», серпень 1860, LXXXIII, стор. 56—70.

[4] А. Ригельман. Летописное повествование о Малой России и казаках. СПб., 1885, стор. 184.

[5] Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем, вып. I, Полтава, 1901, стор. 26.

[6] Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года, XXXIII, Полтавская губерния, СПб., 1862, стор. 101.

За відомостями 1889 року, населення Зачепилівки становило 3290 чоловік [1]. З них 3236 колишніх державних селян, 21 селянин-власник (колишні кріпаки), 33 — міщани [2].

Про майнове становище населення свідчать такі факти. У 1889 році 510 господарств (колишні державні селяни) мали 356 дес. присадибної та 3390 дес. орної землі; але розподіл цих земель був дуже нерівномірним: 20 господарств не мали зовсім посіву, 132 господарства засівали по 1—3 дес.; 238 господарств — 3—6 дес.; 80 господарств засівали від 6 до 9 десятин [3].

Не маючи ніяких засобів до існування, 28 жителів села постійно батракували та ходили на далекі заробітки [4].

Не кращим було становище і в забезпеченні худобою: своїм тяглом обробляли землю 184 господарства; 207 господарств вдавалися до супряги і 99 обробляли свої наділи, наймаючи худобу у заможних селян [5]. Навіть на кінець XIX століття основним знаряддям обробітку землі була соха. У 1900 році Зачепилівська сільська громада, яка налічувала 600 господарств, сплачувала державі 3950 крб. викупних платежів; 2253 крб. припадало на державний поземельний податок, губернські та повітові земські збори, 5747 крб. — на т. зв. мирські (волосні та сільські) збори та страхові платежі [6].

З кожним роком в селі зростав прошарок бездомних і безземельних батраків, які за наймом працювали в поміщицьких та куркульських господарствах. Особливо зміцніли куркульські господарства після столипінської аграрної реформи. Вийшовши на хутори і відруби, куркулі скуповували за безцінь землю бідноти, яка не мала змоги обробити свої ділянки. У 1910 році 184 господарства мали до 3 дес. землі кожне, від 3 до 9 дес.— 316 господарств, від 9 до 25 дес.— 61 господарство, а понад 25 дес.— 13 господарств [7]. Багато селян-бідняків, не маючи змоги обробити свої ділянки, змушені були здавати їх в оренду куркулям.

Ще у 1905 році при сприянні повітового земства в селі було засновано сільськогосподарське товариство, метою якого, як зазначалося в його статуті, було підвищення рівня господарювання та створення культурно-показових ділянок на землях, що належали членам товариства. Проте бідняцькі та середняцькі господарства фактично були позбавлені можливості користуватися його допомогою. В 1912 році воно налічувало лише 94 чоловіки. Це були великі землевласники, як-от: член третьої Державної думи Шейдеман та «міцні господарі» — куркулі [8].

Напередодні першої світової війни село мало 4444 чол. населення [9]. На цю кількість жителів було тільки 3 школи — земська та 2 церковно-парафіальні. Навіть земські статистики підкреслювали, що потяг до навчання в селі дуже великий, але письменних надзвичайно мало. Так, у 1889 році, наприклад, з усіх 3290 жителів села читати й писати вміли тільки 111 чоловік, серед них не було жодної жінки.

В ще гіршому стані перебувало медичне обслуговування трудящих. Тільки в 1859 році в селі було відкрито приймальний покій на два ліжка, де працював один фельдшер, який мав обслуговувати всі населені пункти, що входили до Заче-

---

[1] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, XIV. Константиноградский уезд. Полтава, 1894, стор. 545.
[2] Там же, стор. 128.
[3] Там же, стор. 129.
[4] Там же.
[5] Список населенных мест Полтавской губернии за 1900 год, Полтава, 1904, стор. 400.
[6] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, XIV. Константиноградский уезд, стор. 122—123.
[7] Материалы подворной переписи в Полтавской губернии в 1910 г., стор. 32—33.
[8] Отчеты малорайонных сельскохозяйственных обществ Константиноградского уезда за 1911 год. Константиноград, 1912, стор. 356—357.
[9] Список населенных мест Полтавской губернии за 1910 год. Полтава, 1913, стор. 116.

пилівської волості [1]. Тяжке економічне становище, беззаконня властей — все це сприяло революціонізуванню основної маси трудящих, штовхало на боротьбу проти гнобителів. Свою віковічну мрію про землю і кращу долю трудяще населення Зачепилівки пов'язувало з ліквідацією класу поміщиків та конфіскацією їх земель. Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції бідняки та середняки села під впливом солдатів, що поверталися з фронту, почали рішуче вимагати поділу земель сусідніх поміщицьких економій. Але ця вимога була втілена в життя тільки після встановлення в селі на початку січня 1918 року Радянської влади. Зачепилівську Раду селянських депутатів очолив у ці дні бідняк К. М. Бречко. Члени виконкому Ради брали на облік і ділили поміщицьку землю, вилучали в куркулів лишки продовольства, дбали про школи. Ці перші кроки по налагодженню господарського і культурного життя доводилося здійснювати в запеклій боротьбі проти куркульства. Особливо активізувалося куркульство під час наступу німецько-австрійських військ.

Група партизанів, що діяла на території нинішнього Зачепилівського району в 1918 році.

З приходом німецьких окупантів почалися масові грабежі, з селян стягували величезні контрибуції. Каральний загін поміщика Зінов'єва лютував у всіх селах волості, відбираючи у населення землю та майно. Йому всіляко допомагав розправлятися з трудящими начальник гетьманської варти Горинович.

Трудящі села активно виступили на захист Радянської влади. Ще в січні 1918 року багато молоді вступило до червоногвардійського загону П. В. Єгорова, що наступав на Полтаву. Серед них були І. П. Бутенко, С. Т. Голуб, К. М. Запорожець, І. Є. Нестеровський та інші. Після загарбання села німецькими окупантами в березні 1918 року почала формуватися партизанська кінна сотня. Своїм командиром партизани обрали В. І. Литуса. Ця група партизанів влилась у загін, організований у селі Сомівці Зачепилівської волості колишніми молодшими офіцерами царської армії більшовиками Я. З. Покусом [2], уродженцем с. Сомівки, та М. Є. Козирєвим. Штаб партизанського загону спочатку розміщувався недалеко від села Семенівки. Загін швидко поповнювався бійцями. Вже у квітні в загоні налічувалося понад 500 чоловік.

До загону йшли не тільки трудящі Зачепилівської волості, а й інших районів. Багато тут було жителів сіл Катеринославщини — батьківщини М. Є. Козирєва.

Хоробро боролися з ворогом у складі загону К. М. Бречко, І. М. Бречко, П. Ф. Гирман, П. А. Галій, А. Є. Ковальов, М. Ф. Мацько, А. С. Товстий, В. Я. Швецов, П. С. Покус. Активну боротьбу з німецько-австрійськими окупантами та з націоналістичними бандами загін розпочав у квітні 1918 року в районі Костянтинограда, коли група партизанів — усього 16 чоловік — ліквідувала недалеко від Бердянки і хутора Олексівки великий загін гетьманців. Часто партизани діяли окремими групами в різних районах Полтавщини, а наприкінці листопада 1918 року

---

[1] История Полтавского земства. Дореформенный период и введение земских учреждений, Полтава, 1914, стор. 20—90.

[2] Я. З. Покус — герой громадянської війни, учасник штурму Волочаївки, визначний військовий діяч.

загін Козирєва, разом з іншими партизанськими загонами, брав участь у визволенні від гетьманців Полтави. Зайнявши місто, повстанці визволили з тюрми політичних в'язнів — більше 3000 чоловік. Активно боровся партизанський загін і з петлюрівцями. Пізніше в складі Червоної Армії колишні зачепилівські партизани громили інтервентів на півдні України, визволяли Одесу, а в листопаді 1920 року штурмували Перекоп. За участь у штурмі Перекопу командирові кінної сотні розвідників В. І. Литусу було вручено іменний годинник з написом «Командирові хороброї сотні від робітників Петрограда»[1].

Не одну славну сторінку в історію Зачепилівки вписали і ті, хто боровся за зміцнення Радянської влади в селі. У цій боротьбі влітку 1919 року від рук денікінців загинув голова сільського виконавчого комітету М. Д. Безчасний. З глибокою любов'ю згадують зачепиляни і К. М. Бречка. У грудні 1919 року, вже після визволення села від денікінців, він очолив революційний комітет. Ревком негайно приступив до роботи — наділяв сільську бідноту землею, відбираючи лишки в куркулів.

Енергійну діяльність розгорнув він серед селян у зв'язку з виборами до Ради. Але одного зимового вечора на село зненацька напали банди Іванюка та Матвієнка. До їх рук потрапили всі члени ревкому. Довго знущалися бандити з ревкомівців. Босих і роздягнутих, їх били ціпами і шомполами, топтали ногами, а потім розстріляли за селом. Від рук бандитів загинули влітку 1920 року начальник волосної міліції І. П. Бутенко, який тільки-но повернувся до села з рядів Червоної Армії, Я. Д. Галайдич, М. Ф. Мацько.

Для боротьби з бандитами в село було відряджено групу червоних курсантів[2].

Навесні 1920 року в селі оформився партійний осередок, який спочатку об'єднував 8 чоловік[3]. Під керівництвом комуністів здійснювалося радянське та господарське будівництво на селі. Міцною опорою партійної організації в її боротьбі за зміцнення Радянської влади став комітет незаможних селян, створений у червні 1920 року. До складу КНС спочатку входили Г. М. Пилипенко, Д. М. Бречко, Ф. А. Хижняк, П. А. Галій. У вересні 1920 року членами КНС були 15 незаможників села[4]. Вони розподілили серед трудящих селян 1100 дес. поміщицької та куркульської землі, забезпечували бідноту посівним матеріалом, допомагали сім'ям червоноармійців обробляти поля, збирали продовольство для Червоної Армії, налагоджували культурно-освітню роботу.

Після успішного завершення громадянської війни і ліквідації куркульського бандитизму трудящі Зачепилівки, очолювані комуністами, розгорнули боротьбу за відбудову сільського господарства. Для зміцнення партійної організації та органів Радянської влади на селі велике значення мало перетворення Зачепилівки в 1923 році на районний центр Красноградського округу. До складу новоствореного району ввійшов 21 населений пункт. Досвідчені працівники, які очолювали райком партії, виконком районної Ради депутатів трудящих та інші організації,— П. О. Зеленський, Г. К. Мотієнко, Ю. Ф. Сергієнко, Г. Ю. Кащеєв, П. І. Рудько, О. Д. Захарченко — вели систематичну роботу серед бідноти та наймитів району, залучали їх до роботи в сільських Радах та КНС.

У 1926 році партосередок села об'єднував 15 членів та 16 кандидатів у члени партії, з них 3 робітники, 23 селянина, 5 службовців[5].

КНС села об'єднував на цей час 208 чоловік[6], які брали діяльну участь у роботі сільської Ради, споживчого товариства, в залученні бідняків та середняків

---

[1] Газ. «Прапор перемоги», орган Зачепилівського районного комітету Комуністичної партії України і районної Ради депутатів трудящих, 22 вересня 1957 р.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 26, арк. 6.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 238, арк. 20.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 42, арк. 13.
[5] Харківський облпартархів, ф. 37, оп. 1, спр. 3, арк. 13—14.
[6] Там же, арк. 1—12.

до різних форм кооперації. Ця робота провадилася під лозунгом: «Бідняче! Кооперація є твоїм спільником проти куркульської кабали! Записуйся до кооперативу, будь активним пайщиком у ньому»[1].

Багато працювали комуністи села з молоддю, залучаючи кращих юнаків і дівчат до комсомолу і партії. Комсомольський осередок на селі створений у 1923 році. Організаторами його були А. П. Бутенко, його брат Г. П. Бутенко — тепер заступник Голови Ради Міністрів УРСР, А. Ф. Хижняк — нині відомий український письменник та Степан Богданов[2]. На початку 1924 року комсомольський осередок налічував 15 комсомольців.

З сільських дівчат першою до комсомолу вступила М. Я. Злидень. Її приклад наслідували Г. Г. Лебединець та О. М. Запорожець[3]. Під керівництвом комуністів комсомольці нещадно боролися проти куркулів, брали активну участь у роботі МОДРу. Ще й тепер жителі села згадують перший комсомольський недільник у 1924 році. Незважаючи на погрози та кепкування куркульських синків, комсомольці в перший день великодня приступили до спорудження артезіанського колодязя. Цей колодязь і досі називають комсомольським. А в центрі Зачепилівки, де колись був пустир, комсомольці заклали великий парк. Тоді ж була створена в селі і комсомольська пожежна дружина, нагороджена згодом ВУЦВК за відмінну роботу Червоним прапором.

Під керівництвом директора школи комуніста С. Д. Пахно комсомольці почали активну боротьбу за ліквідацію неписьменності. Вже в 1925 році з їх участю було організовано 5 гуртків лікнепу. Тільки у наступному році комсомольці навчили читати і писати 967 чоловік[4].

Велику виховну роботу серед сільської молоді провадив у цей час Л. С. Первомайський, який працював завідуючим бібліотекою при Зачепилівському районному будинку селянина. Комсомольці організували політгурток, до якого залучали молодь села. Вечорами всі збиралися в райбуді, засиджувалися допізна — читали газети, журнали, випускали стіннівку. Організували також драматичний та хоровий гуртки. З виставами та концертами часто виїздили і в сусідні села. Навколо комсомольців згуртувався актив молоді, за рахунок якої швидко зросла організація. На посаді секретаря райкому комсомолу тоді працював П. К. Зінченко, нині член редакційної колегії газети «Радянська Україна».

В складних умовах приступали комуністи та комсомольці до здійснення колективізації. Давалася взнаки відсутність досвіду, знань, вмілих організаторів. Ці труднощі посилювалися гострою класовою боротьбою. Куркулі вдавалися до різних провокацій, щоб відвернути середняцькі маси від колгоспів.

Важливим кроком у залученні селянства на шлях колективного господарювання було створення в Зачепилівці у 1925 році кредитного товариства та прокатного пункту, які постачали біднякам та середнякам сільськогосподарський реманент.

Того ж року під керівництвом партійної організації створено товариство спільного обробітку землі ім. Ф. Е. Дзержинського. Організаторами і першими членами товариства стали К. М. Запорожець, Ф. А. Хижняк, І. А. Швецов, І. Н. Кочерга. Всього в товаристві об'єдналося 30 бідняцьких сімей. Воно мало трактор «Фордзон», снопов'язалку, молотарку, кілька плугів і борін. Головою товариства був обраний брат першого голови ревкому комуніст Д. М. Бречко. В 1929 році на основі цього товариства була організована артіль ім. Ф. Е. Дзержинського. Її теж очолив Д. М. Бречко. В цьому ж році в селі виник другий колгосп «Зірка життя», головою якого був обраний комуніст Г. А. Бондаренко.

На початку 1930 року в селі створили ще один колгосп «Заповіт Леніна». Його

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 665, арк. 115—118.
[2] Газ. «Прапор перемоги», 15 вересня 1957 р.
[3] Харківський облпартархів, ф. 37, оп. 1, спр. 30, арк. 2.
[4] Там же, ф. 37, оп. 1, спр. 25, арк. 1—12.

організаторами були М. П. Дубина, М. Ф. Дубина та А. С. Товстий. Незважаючи на шалений опір куркульства і помилки, допущені під час колективізації, в Зачепилівському районі на 1 квітня 1930 року було організовано 86 колгоспів, які охоплювали 8541 селянське господарство[1]. Тільки в Зачепилівці було 6 колективів. У передовій статті газети «Соціалістична перебудова» від 7 лютого 1931 року говорилося, що майже всі села Зачепилівського району зустрічають другу більшовицьку весну суцільною колективізацією та ліквідацією куркульні. На 5 лютого в районі було колективізовано 82 проц. всіх бідняцько-середняцьких господарств. Та крім того, було подано 258 заяв до колгоспів[2].

Ці показники — результат тієї величезної організаторської та політичної роботи, що її провадили комуністи в селах району. Ось як писав, наприклад, пізніше один з жителів Зачепилівки Семен Сулима про діяльність в ті роки Г. П. Бутенка: «Особливо запам'ятався мені Григорій Прокопович у перші роки колективізації. Багато селян тоді ще вагалися, де буде краще — в артілі чи в одноосібному господарстві. А він щиро вірив у переваги колгоспного ладу і цю віру вселяв у людей. Він не тільки палко говорив на зборах, але й заходив у кожну хату, терпляче пояснював, переконував. І ми вірили т. Бутенку»[3].

В перевагах колективного господарювання селяни переконувалися, порівнюючи свої господарські показники з показниками колгоспів. Так, у 1930 році в колгоспах села на 1 дес. було зібрано озимої пшениці 115 пудів, жита — 100, ячменю — 80, вівса — 98, тоді як одноосібники зібрали озимої пшениці 82, жита — 70, ячменю — 50 пудів[4].

Восени 1934 року на районному зльоті колгоспників-ударників, в якому взяло участь 300 делегатів, підбивалися перші підсумки колективного господарювання. Делегати зльоту, розповідаючи про хід колективізації, підкреслювали, що опорою партійних організацій в цій справі були комітети незаможних селян та комсомольські організації, які згуртували навколо себе бідняцькі і середняцькі маси села і переконали їх у перевазі колгоспного ладу. При активній участі КНС та комсомольців у районі було організовано 108 колгоспів. На зльоті відзначалися кращі господарства — колгоспи Зачепилівки «Червоний партизан» та «Заповіт Леніна»[5].

Важливу роль у зміцненні колгоспів району відіграли працівники Зачепилівської машинно-тракторної станції, створеної у 1932 році на базі прокатного пункту. Вже в серпні 1932 року, за рішенням Харківського обкому КП(б)У, до МТС було направлено 50 трактористів і інших спеціалістів. Кадри для МТС готувалися також у Красноградi. В кінці 1932 року до МТС прибули 80 трактористів, 30 шоферів, 12 бригадирів тракторних бригад[6]. На той час МТС уже мала 25 тракторів, а в 1933 році — 32 трактори. В політвідділі МТС працювали досвідчені працівники, які провадили величезну роботу серед сільського населення. Очолював МТС здібний організатор комуніст С. Ф. Токар. При МТС були побудовані гуртожитки для трактористів, клуб, де демонструвалися кінофільми, влаштовувались концерти. Трактористи розбили квітники, вимостили двір, посадили тополі. І тепер шумлять ці тополі, розповідаючи молодому поколінню про діла перших механізаторів села.

Дружний колектив МТС першим у районі виступив застрільником стахановського руху. Навесні 1936 року в цей рух включилися 136 трактористів та 27 комбайнерів МТС. Стахановськими стали всі шість колгоспів села[7].

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 37, оп. 1, спр. 25, арк. 42; спр. 17, арк. 16.
[2] Газ. «Соціалістична перебудова», 7 лютого 1931 р.
[3] Газ. «Красное знамя», 21 січня 1946 р.
[4] Газ. «Соціалістична перебудова», 7 лютого 1931 р.
[5] Газ. «Соціалістична перебудова», 15 грудня 1931 р.
[6] Харківський облпартархів, ф. 41, оп. 1, спр. 2, арк. 6—8.
[7] Там же, ф. 37, оп. 1, спр. 44, арк. 42.

В боротьбі за високі врожаї зростали ряди передовиків сільського господарства. Багато трудівників Зачепилівки за самовіддану працю були відзначені в ці роки високими урядовими нагородами. Так, наприклад, за високі врожаї цукрових буряків ланкова колгоспу «Зірка життя» А. Є. Тимошенко в 1938 році нагороджена медаллю «За трудову доблесть», завідуючий вівцефермою колгоспу імені Г. І. Петровського М. П. Петренко — удостоєний ордена Леніна, медаллю «За трудову доблесть» був нагороджений також вівчар колгоспу ім. XVII партз'їзду Я. В. Люткін [1].

У передвоєнні роки всі колгоспи села добилися великих успіхів у розвитку господарства. Це не могло не відбитися і на добробуті колгоспників. У 1940 році вони одержали на трудодень по 7 кілограмів хліба та по 1 карбованцю грошей в цінах того часу [2]. В селі було споруджено нову лікарню, пологовий будинок, пекарню, лазню. При клубі була встановлена стаціонарна кіноустановка.

Зріс культурно-освітній рівень трудящих. Так, наприклад, з тих 45 учнів, які прийшли до школи ще в 1926 році, вищу освіту здобули 40 чоловік.

Вже в кінці 30-х років були надруковані перші твори колишніх зачепилівських комсомольців — українських радянських письменників А. Ф. Хижняка та Л. С. Первомайського. З перших комсомольців села вийшли здібні вожаки колгоспів Ю. К. Голуб та П. Л. Курінний. Тривалий час головою Берестовеньківської сільради працювала одна з перших комсомолок Зачепилівки М. Я. Кривко.

Народним комісаром землеробства УРСР, а потім заступником Голови Ради Народних Комісарів УРСР працював напередодні Великої Вітчизняної війни один з активних організаторів комсомольського осередку на селі Г. П. Бутенко.

В грізні дні війни тисячі трудівників села із зброєю в руках захищали свою соціалістичну Вітчизну. Активно допомагало Червоній Армії все населення села вже з перших днів війни — рили окопи, протитанкові рови, збирали хліб. У липні 1941 року був створений винищувальний батальйон із 150 чоловік під командуванням начальника міліції району А. К. Єрмолича. Пізніше за завданням Харківського обкому КП(б) України А. К. Єрмолич був залишений для організації підпільної роботи в тилу ворога.

З цією ж метою в Зачепилівці залишалися секретар райкому партії В. К. Вовченко та партизани часів громадянської війни М. В. Тютюнник, Г. М. Пилипенко, А. С. Товстий, В. І. Литус і П. А. Галій. В районі був створений партизанський загін, до складу якого входили дві групи: одна базувалася в селі Залінійному, друга — в Зачепилівці. Командиром партизанської групи в селі Залінійному був П. Ю. Коркіш, голова сільської Ради Залінійного, комісаром — М. В. Амелін, місцевий учитель. Командиром партизанської групи, створеної в Зачепилівці, був призначений К. М. Запорожець. До складу цієї групи входило 17 жителів села — комуністи і безпартійні, колгоспники і службовці, робітники, працівники партійних та радянських організацій району.

19 вересня 1941 року зачепилівські партизани приєдналися до групи П. Ю. Коркіша і перебазувалися в Ізюмські ліси. Більшість їх у цей час влилася в регулярні війська, а решта партизанів увійшла до складу Кегичівського партизанського загону № 6. Командиром загону став К. І. Баклагін, а комісаром — М. В. Амелін. Секретарем партійної організації загону партизани обрали жителя Зачепилівки М. В. Тютюнника.

Село було окуповане німецькими загарбниками 7 жовтня 1941 року. За час тимчасової окупації гітлерівці зруйнували всі будівлі колгоспів, забрали худобу і хліб, пограбували і спалили склади й магазини райспоживспілки та споживчого товариства, знищили вокзал і залізничні споруди, спалили школу, лікарню, а також

[1] Харківський облпартархів, ф. 37, оп. 1, спр. 44, арк. 42.
[2] Там же, спр. 45, арк. 28—32.

багато хат колгоспників. За роки окупації з району насильно вивезено до Німеччини 1570 чоловік [1]; 149 чол. фашистські недолюдки розстріляли.

В самій тільки Зачепилівці було заарештовано 86 учасників громадянської війни і жоден з них не повернувся додому [2]. В розбої і насильствах німецько-фашистським загарбникам допомагали зрадники Батьківщини, поліцаї М. Дубина та Ф. Красников, які замучили багатьох жителів села і багатьох насильно відправили на каторгу до Німеччини. Під час відступу фашистів у вересні 1943 року ці бандити підпалювали хати колгоспників, засипали землею колодязі, вбивали людей. Вони закатували комуністів М. М. Амеліна, Я. П. Баклагіна, Т. І. Доценка, У. М. Тищенка, П. П. Туму, орденоносця М. П. Петренка, якого схопили в селі Олександрівці і в лютий мороз босого привели до Зачепилівки.

Проте і в умовах кривавого терору гітлерівців та їх пособників жителі села допомагали партизанам. Комсомольсько-молодіжна група, до складу якої входили Б. Г. Костенко, П. А. Субачев, П. П. Орлов, І. Т. Корнєєв, О. М. Кизима та Ф. Й. Поздняков, забезпечувала партизанів продовольством і зброєю[3]. Мужньо боролися з ворогом у складі Кегичівського партизанського загону жителі Зачепилівки К. М. Запорожець, М. В. Тютюнник, Ф. В. Рибалко та інші.

Партизани добували для частин Червоної Армії дані про розташування гітлерівських військ, порушували лінії зв'язку ворога, руйнували шляхи та мости.

Перший бій партизанського загону з фашистськими загарбниками стався наприкінці жовтня 1941 року на території с. Червоний Шахтар Ізюмського району. В цьому бою партизани знищили 60 ворожих солдатів. В лютому 1942 року, під час бою в с. Чорнолозці Сахновщинського району, вони захопили в полон гітлерівського офіцера штабу з цінними оперативними документами та картами.

Виконуючи бойове завдання командування 6-ї армії, в березні 1942 року партизани зустрілися поблизу сіл Гришівки та Лигівки Сахновщинського району з каральним гітлерівським загоном. Протягом трьох днів тривав жорстокий бій, у якому перемогли партизани. У квітні 1942 року група партизанів у складі 18 чол. під керівництвом К. І. Баклагіна та М. В. Амеліна, за завданням командування 6-ї армії, прибула в с. Залінійне для виконання нового бойового завдання. Але зрадники виказали партизанів ворогові. В нерівному бою загинули 11 партизанів, серед них і М. В. Амелін. У братській могилі в с. Залінійному поховані зачепиляни Х. О. Гадяцький та його син Л. Х. Гадяцький, В. Т. Чурсинов, М. М. Лактіонов, Ф. С. Лук'янчиков.

Група партизанів з 5 чоловік — К. М. Запорожець, М. В. Тютюнник, Ф. В. Рибалко, М. В. Петренко та Г. В. Удовиченко,— що мали прикривати групу М. В. Амеліна, була виявлена поліцаями і обстріляна в Семенівській балці. В с. Миколаївці М. В. Тютюнник, М. В. Петренко та Г. В. Удовиченко були схоплені фашистами і закатовані. Із цієї групи партизанів залишилися в живих тільки двоє — Ф. В. Рибалко та К. М. Запорожець,— які перепливли ріку Орель і, перейшовши лінію фронту, в районі Дону приєдналися до частин Червоної Армії. За рішенням Центрального штабу партизанського руху К. М. Запорожець і Ф. В. Рибалко були відправлені командуванням Червоної Армії до Москви, а потім у складі групи з 46 партизанів направлені в розпорядження Харківського обкому партії[4]. Багато жителів села, не шкодуючи життя, боролися з ворогами на фронтах війни. За мужність і відвагу, проявлені в боях з ворогом, багато зачепилян були нагороджені орденами і медалями, а І. М. Сипало, А. І. Кизима, П. Д. Коваленко, В. А. Бурмака, М. Г. Нечипоренко удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Нині в парку села трудящі Зачепилівки поставили пам'ятник воїнам-землякам. На ме-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 37, оп. 3, спр. 1, арк. 36.
[2] Там же, спр. 74, арк. 1.
[3] Там же, ф. 2, оп. 122, спр. 1, арк. 132—133.
[4] Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 598, арк. 58—84.

моріальній дошці викарбувано майже 400 прізвищ героїв, що віддали своє життя за Батьківщину. На бойовому посту загинули командир полку А. П. Швецов, політпрацівник П. К. Запорожець; захищаючи місто Леніна, загинув командир бойового корабля І. А. Кононихін.

19 вересня 1943 року в село увійшли частини Червоної Армії. Після визволення від фашистських окупантів трудящі Зачепилівки під керівництвом районної партійної організації, відновленої вже в перший день визволення, приступили до відбудови зруйнованого господарства. Незважаючи на величезні труднощі — відсутність тягла, машин, недостатню кількість робочих рук,— трудівники сільського господарства взяли на себе зобов'язання закінчити всі польові роботи до 26-ї річниці Великого Жовтня[1]. Активну участь брали вони у відбудові залізниці, станції, мостів, грунтових доріг. Самовіддано працювали в ці тяжкі роки жінки — Євдокія Довбиш, Євдокія Дудка, Катерина Довбиш, Олександра Полив'яна, Варвара Литус, Ганна Козина, Анастасія Рибакова, Поліна Шаповал.

Велику допомогу у відбудові колгоспів подавав колектив Зачепилівської МТС, яку знову очолив С. Ф. Токар. Уже в 1943 році на курсах при МТС було підготовлено 150 бригадирів польових бригад, 302 ланкові, 43 ковалі, 59 рахівників, 66 бригадирів тваринницьких ферм, 49 доярок, 11 свинарок[2]. Кваліфіковані кадри забезпечували успішне відродження народного господарства.

Колгоспники систематично допомагали Радянській Армії. У 1944 році до фонду оборони трудящі всього району здали 44 417 цнт зерна. Трудящі Зачепилівки першими на Харківщині відгукнулись на заклик саратовського колгоспника Ф. Головатого і розпочали збір коштів у фонд оборони. Так, колгоспник артілі ім. XVII партз'їзду Д. З. Косенко з своїх трудових заощаджень вніс 25 тисяч карбованців, Я. П. Сипало — 15 тисяч карбованців, П. А. Галій і М. М. Гончаренко — по 10 тисяч карбованців, В. Я. Люткін і Д. Я. Крутько — по 5 тисяч карбованців, В. Я. Злидень і М. П. Дубина — по 3 тисячі карбованців. Усі ці гроші були внесені готівкою. Члени артілі «Червоний партизан» на своїх зборах 13 лютого 1944 року прийняли рішення внести у фонд оборони 373 тисячі карбованців. Тут же на зборах колгоспник В. С. Сахненко вніс готівкою 15 тисяч карбованців, Х. П. Крутоголов — 8 тисяч карбованців. На 15 лютого 1944 року у фонд оборони було внесено 5 мільйонів карбованців, а на 12 квітня в державний банк від колгоспників району надійшло понад 6 мільйонів карбованців. Колгоспники району просили Державний Комітет Оборони направити ці кошти на побудову танкової колони «Від колгоспників Зачепилівського району». 23 лютого 1945 року в районній газеті була вміщена телеграма Державного Комітету Оборони, в якій сповіщалося, що прохання зачепилян задоволене, танкову колону побудовано і передано в розпорядження військ генерал-полковника П. С. Рибалко. В цій телеграмі Державний Комітет Оборони дякував зачепилянам за допомогу Червоній Армії.

Разом з тим трудящі Зачепилівки та інших сіл району брали активну участь у підготовці подарунків для бійців фронту. Жителі села у ці дні взяли шефство над евакогоспіталем. Вони побілили приміщення, заготовили паливо, відремонтували вікна і двері, доглядали хворих, читали їм книги і газети, писали листи. 59 квартир для інвалідів Вітчизняної війни відремонтувала молодь села. У фонд допомоги інвалідам Вітчизняної війни комсомольці зібрали також 140 цнт картоплі, 25 тис. крб. грошей. Крім того, трудівники села відрахували для допомоги інвалідам Вітчизняної війни 2400 трудоднів.

Напружено працювали жителі села в перші післявоєнні роки. Комуністи та комсомольці очолили боротьбу трудящих за найшвидше освоєння довоєнних площ та високі врожаї сільськогосподарських культур. Добре працювали механізатори. Вже у 1945 році Зачепилівська МТС мала 60 тракторів та 17 комбайнів.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 37, оп. 1, спр. 74, арк. 1.
[2] Там же, спр. 82, арк. 6.

У стислі агротехнічні строки було засіяно озимину майже у всіх колгоспах. На колгоспних полях працювали тракторні бригади Івана Бойка та Михайла Ромашина. За успішне виконання планів першої післявоєнної п'ятирічки чабан Я. В. Люткін, доярки Анастасія Тріскун, Уляна Іващенко з колгоспу ім. XVII партз'їзду, свинарки колгоспу «Зірка життя» Н. С. Халаїм, Д. К. Філенко були нагороджені медаллю «За трудову доблесть». За високі показники в розвитку тваринництва багато колгоспників були нагороджені значком «Відмінник соціалістичного сільського господарства»[1]. Медаллю «За трудову доблесть» був нагороджений бригадир тракторної бригади Зачепилівської МТС А. Г. Дикун. Було нагороджено також багатьох комсомольців, серед них Галину Глобу, Григорія Гирмана, Анатолія Галія з колгоспу імені XVII партз'їзду.

Залікувавши рани війни, колгоспники боролися за дальші успіхи в розвитку сільського господарства і у відбудові села. У 1950 році колгоспи освоїли всі довоєнні орні площі[2]. В тому ж році у Зачепилівці з 6 дрібних колгоспів було створено три великі: колгосп ім. XVII партз'їзду, головою якого був обраний комуніст М. А. Безчасний, колгосп імені Дзержинського на чолі з комуністом М. П. Швецовим і «Червоний партизан», який очолював Б. О. Ковальов, а потім В. Я. Злидень. Тоді ж у Зачепилівці було споруджено 20 будинків, відбудовано електростанцію, радіовузол, лазню, маслозавод, зерносховище, вокзал, радіофіковано всі будинки колгоспників.

Успішно виконали трудящі Зачепилівського району і в 1952 році взяті ними на честь XIX з'їзду КПРС зобов'язання — виростити по 20 центнерів зернових з га, по 250 центнерів цукрових буряків, надоїти від кожної фуражної корови по 1700 літрів молока. Одним з перших в області Зачепилівський район закінчив збирання врожаю і здав державі на 10 800 пудів більше пшениці і жита, ніж у 1951 році. Понад план було здано також 719 тисяч літрів молока[3].

За сумлінну працю високого звання Героя Соціалістичної Праці в цьому році в районі удостоєно 14 колгоспників, серед них і житель Зачепилівки, тракторист А. Г. Дикун; орденом Леніна нагороджені трактористи П. М. Галій, І. М. Литус, В. І. Мудрац та інші.

Велику роботу провела партійна організація в наступні роки. У всіх трьох колгоспах на важливі ділянки роботи були поставлені комуністи. В селі було споруджено електростанцію на 50 кіловат, що дало можливість механізувати і автоматизувати трудомісткі роботи на тваринницьких фермах. За допомогою шефів з ХЕМЗу та інших заводів м. Харкова, на фермах колгоспів були збудовані шлакоблочні приміщення для утримання тварин. Багато було зроблено для вивчення і поширення досвіду передовиків виробництва. При клубах і хатах-читальнях діяли гуртки по агрономії і тваринництву, де молодь поповнювала свої знання, вивчала передовий досвід.

У 1955 році середній урожай ранніх колоскових по району дорівнював 24,8 цнт з га. За перевиконання державного плану продажу хліба державі зачепилівська артіль «Червоний партизан» одержала в премію три вантажні автомашини[4]. Зачепилівська МТС за високий урожай зернових і цукрових буряків була відзначена дипломом 2-го ступеня та нагороджена перехідним Червоним прапором Ради Міністрів СРСР і премією в сумі 25 тисяч карбованців та вантажною автомашиною[5]. У 1957 році, незважаючи на несприятливі погодні умови, всі 3 колгоспи села провели сівбу в короткі агротехнічні строки. У всіх колгоспах одержано на 100 гек-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 4792, оп. 1, спр. 1, арк. 58—62.
[2] Там же, ф. 39, оп. 5, спр. 11, арк. 7.
[3] Там же, ф. 37, оп. 9, спр. 2, арк. 151.
[4] Поточне діловодство колгоспу «Червоний партизан» за 1955 р.
[5] Поточне діловодство Зачепилівської МТС за 1955 р.

тарів по 174,7 цнт молока та 36,4 цнт м'яса, врожай зернових з гектара у кожному колгоспі у середньому становив 23 центнери[1].

В лютому 1959 року колгоспники всіх трьох артілей прийняли рішення об'єднатись в один колгосп імені XXI з'їзду КПРС. Колгосп мав 7287 га землі, в т. ч. орної — 4879, багаторічних насаджень — 224, садів — 115, тутових дерев — 29, полезахисних смуг — 78, сіножатей — 323, лісу — 11 і пасовищ — 849 га. На полях працювало 25 тракторів, 20 автомашин і 13 комбайнів. У 1959 році колгоспники домоглися високого врожаю і зібрали по 24 центнери зернових з кожного гектара. В авангарді боротьби за піднесення громадського виробництва йшли тракторна бригада комуніста В. Р. Греся, ланки Т. Я. Литус та Н. П. Хамової, доярки М. С. Фесенко, О. Ф. Погоріла, В. Д. Станкова та багато інших.

Колгоспники одержали високий урожай зернових і в 1963 році. Доходи колгоспу становили понад 7 мільйонів карбованців. З цієї суми було відраховано в неподільний фонд більше 106 тисяч карбованців, видано на трудодні більше 366 тисяч карбованців, витрачено на пенсії для колгоспників 11 600 карбованців, на культурні потреби 9573 карбованці[2].

Значними успіхами зустріли трудівники села 1965 рік — вони зібрали у 1964 році 54 328 центнерів зернових, продали державі 18 191 цнт хліба, 66 660 цнт цукрових буряків, 2062 цнт м'яса та понад 10 640 цнт молока.

За п'ять років у колгоспі було збудовано 16 тваринницьких ферм, склад для мінеральних добрив, гараж на 22 автомашини.

На будівництво житлових будинків тільки в 1964 році витрачено 78 985 крб., дитячих ясел — 5208 карбованців[3].

На передовій лінії боротьби за високий урожай — тракторна бригада комуністичної праці, яку очолює В. Р. Гресь. Добре працюють члени цієї бригади А. Г. Злидень, М. Х. Курінний, Д. Х. Курінний, В. Я. Хижняк, Г. Ф. Товстий, М. Й. Дорошенко, В. К. Черненко та багато інших.

Цей колектив механізаторів — один з найкращих і найбільших на Харківщині. В ньому налічується майже 100 чоловік. У бригаді є партійна організація, яку очолює тракторист П. Д. Гирман. 25 комуністів і 10 комсомольців — така основа колективу бригади, на рахунку якого багато хороших справ. Ручну працю в рослинництві механізатори майже зовсім витіснили. На долю машин та механізмів припадає 97 проц. сільськогосподарських робіт. За останні три роки кваліфікацію підвищили більше половини механізаторів бригади. Всі агрегати укомплектовані кадрами для двозмінної роботи. У соціалістичному змаганні тракторних бригад району в 1964 році бригада В. Р. Греся завоювала перше місце[4].

На колгоспній Дошці пошани — і хлібороби, і механізатори, і тваринники; серед них: Н. П. Хамова, О. А. Чернатенко, П. І. Педаш, Г. В. Литус, Г. Г. Остапенко, Т. А. Крутоголов та багато інших.

За рішенням бюро Красноградського райкому КП України та виконкому районної Ради депутатів трудящих[5] на районну Дошку пошани були занесені весь колектив тракторної бригади колгоспу ім. XXI партз'їзду; В. Р. Гресь, комбайнер цього колгоспу, депутат Верховної Ради УРСР І. П. Сулима, ланкова колгоспу О. А. Чернатенко, голова колгоспу М. Д. Веклич, робітниця хлібоприймального пункту Л. Д. Безчасна, робітниця маслозаводу О. І. Попова та багато інших. Керуючись рішеннями березневого 1965 року Пленуму ЦК КПРС, працівники сільського господарства невпинно дбають про зміцнення економіки колгоспу. З кожним

---

[1] Поточне діловодство колгоспів ім. XVII партз'їзду, «Червоний партизан» та ім. Дзержинського за 1957 р.

[2] Поточне діловодство колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС за 1959 р.

[3] Поточне діловодство колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС за 1964 р.

[4] Газ. «Комуністичним шляхом», 30 квітня 1965 р.

[5] З січня 1963 року Зачепилівка, як і усі інші села району, увійшла до складу Красноградського району, з грудня 1966 року — вона знову центр Зачепилівського району.

Лікарня в с. Зачепилівці.

роком колгосп збільшує витрати на капітальне будівництво. В артілі механізовано всі ферми, побудовано сотні нових господарських приміщень.

За сумлінну працю і успіхи у виробництві зернових та городніх культур, у дальшому розвитку тваринництва в 1966 році багато жителів села відзначені високими урядовими нагородами. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний комбайнер колгоспу І. П. Сулима, орденом Леніна нагороджені колгоспники М. О. Голуб та В. В. Васильєв, орденом «Знак Пошани» — В. І. Гирман, медаллю «За трудову відзнаку» — К. П. Довбиш та секретар партійного комітету колгоспу П. К. Хукало.

В селі зведені красиві будинки готелю, пошти, харчокомбінату. Розпочато будівництво моста через річку Берестову, нещодавно збудовано автостанцію.

Із своїх заощаджень зачепиляни збудували понад 100 будинків. 71 сім'я в селі живе у комунальних квартирах. В кожній третій комунальній квартирі є газ.

Зараз жителі села мають 172 телевізори, 270 радіоприймачів; усі будинки колгоспників, робітників і службовців електрифіковані і радіофіковані. Тільки за 1964 рік населення села придбало в магазині 93 телевізори, 90 радіоприймачів.

Багато уваги приділяється медичному обслуговуванню. В селі є лікарня на 130 місць, поліклініка, аптека.

Особливе піклування виявляє громадськість села про виховання підростаючого покоління. Зараз у Зачепилівці чотири школи: одна середня та три початкові. Тільки в середній школі навчаються 765 учнів та працюють 55 учителів. Учні зачепилівської школи, наслідуючи кращі традиції старшого покоління, беруть активну участь у виробничому та культурному житті села.

Сприймаючи рішення XXII та XXIII з'їздів КПРС як свою кровну справу, все населення Зачепилівки самовіддано трудиться, щоб внести гідний вклад у справу побудови в нашій країні комуністичного суспільства.

Г. М. СОЛОГУБ

* * *

Зачепилівський район розташований на південному заході області, межує з Красноградським, Кегичівським та Сахновщинським районами Харківської області, Новосанжарським та Карлівським районами Полтавської області, Новомосковським та Магдалинівським районами Дніпропетровської області.

В сучасних межах район утворений 8 грудня 1966 року. В районі 10 сільських Рад, яким підпорядковано 42 населені пункти. Площа району — 793,6 кв. км. Населення — 39 800 чоловік.

Територію району перетинають Придніпровська залізниця та автомагістраль Москва — Сімферополь. З рік найбільші тут Орель, Орчик, Берестова.

Це один із найбагатших сільськогосподарських районів Харківської області, який спеціалізується на виробництві зернових культур та продуктів тваринництва. Сільськогосподарські угіддя становлять тут 67 тис. га, 54 тис. га з них займають орні землі.

Провідна сільськогосподарська культура — озима пшениця. З технічних культур вирощують цукрові буряки та соняшник.

В 1966 році колгоспи району — всього тут 20 сільськогосподарських артілей — зібрали по 22,6 цнт зернових, по 231,4 цнт цукрових буряків та по 17,7 цнт соняшнику з гектара.

Зачепилівська середня школа.

На 1 січня 1967 року в районі по всіх категоріях господарств налічувалося 23 347 голів великої рогатої худоби (в тому числі 10 361 корова); 23 529 голів свиней, 13 564 овець. На 100 га угідь тут припадає 44 голови великої рогатої худоби, корів — 15,5 голови, свиней на 100 га ріллі — 42,3 голови, овець на 100 га ріллі — 21,1 голови. У 1966 році на 100 га угідь тут вироблено по 49,3 цнт м'яса та по 41 кг вовни.

Рік у рік зростає матеріально-виробнича база сільського господарства. На колгоспних полях працюють 318 тракторів та 190 комбайнів, колгоспи мають також 211 вантажних автомашин.

Велика робота провадиться в районі по забезпеченню колгоспів досвідченими спеціалістами. У 1966 році тут працювало 30 агрономів, 19 зоотехніків, 20 інженерів.

За досягнення у розвитку сільського господарства 18 жителів району удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Тільки в 1966 році урядовими нагородами відзначені 90 трудівників сільського господарства, з них 5 — орденом Леніна.

В населених пунктах району 4 підприємства — цегельний завод, районне відділення «Сільгосптехніка», харчокомбінат та побутовий комбінат.

Мережа торговельних установ району складається з 97 промтоварних та продуктових магазинів і 19 підприємств громадського харчування.

Майже всі села району електрифіковані. Про охорону здоров'я трудящих дбають 322 медичні працівники (з них 32 — лікарі), які працюють в 3 лікарнях, поліклініці, 23 медпунктах та 3 аптеках. В районі 42 школи, працює 293 учителі та навчається близько 4 тис. чоловік. Тільки в 1967 році середню освіту здобудуть 159 дітей трудящих. До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в селах району буде завершено будівництво ще 9 шкіл — середньої, восьмирічної та семи початкових.

З культосвітніх установ в районі діють Будинок культури, 20 клубів, 29 кіноустановок та 19 бібліотек.

За героїзм і відвагу на фронтах Великої Вітчизняної війни 5 жителів району удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЗАЧЕПИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРДЯ́НКА (старі назви — Безводне, Ополонівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Перещепине. Населення — 789 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Артемівка, Ленінське, Першотравневе, Чапаєве, Червоний Жовтень і Червоноармійське.

У Бердянці розташована центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, який має 4490 га землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур.

У селі є середня школа, 2 бібліотеки, Будинок культури на 450 місць, при якому працюють різні гуртки. Хоровий колектив, що налічує 80 чоловік, відзначений на обласному огляді художньої самодіяльності. На громадських засадах створено кімнату бойової і трудової слави. Діє лікарня на 35 місць і аптека.

Уродженцю с. Бердянки П. Є. Ромасенкові присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. У с. Червоний Жовтень живуть Герой Радянського Союзу М. Г. Нечипоренко (уродженець с. Мартинівки) і Герой Соціалістичної Праці М. Т. М'ягкоголов.

Бердянка виникла в середині XIX століття. Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили село. Після війни повністю відбудоване.

ЗАБА́РИНЕ (стара назва — Бродщина) — село, центр сільської Ради, розташоване за 14,5 км від районного центру, за 6 км від автомагістралі Москва—Сімферополь і за 18 км від залізничної станції Зачепилівка. Населення — 500 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Копанки, Лукашівка та Олександрівка.

У Забариному розташована центральна садиба колгоспу «8 Березня». Це велике багатогалузеве господарство. Земельні угіддя його становлять 4300 га.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 200 місць, бібліотека.

За вирощення високих урожаїв 9 колгоспників сіл Олександрівки та Копанок удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. У с. Лукашівці народився І. Є. Давидов — Герой Радянського Союзу.

Після робочого дня на оранці. Колгосп ім. К. Маркса у с. Залінійному.

Виникло Забарине у 30-х роках XIX століття. В період першої російської революції 1905—1907 рр. тут відбулося селянське заворушення. У червні 1906 року до селян Забариного і сусіднього с. Олександрівки приєдналися сільськогосподарські робітники. Поміщик викликав загін козаків, і виступ було придушено.

ЛЕБ'ЯЖЕ (стара назва — Козловщина) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Берестової, за 11,5 км від районного центру. Населення — 1470 чоловік, переважно росіяни. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Кочетівка і Червона Перемога.

В Леб'яжому розташовані два колгоспи — «Росія» і «Рассвет», земельні угіддя яких становлять 6780 га. Господарства мають зерновий напрям. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво.

В селі є восьмирічна і дві початкові школи, Будинок культури на 350 місць, бібліотека.

У Кочетівці живе Герой Соціалістичної Праці А. Г. Дикун.

Леб'яже засноване в середині XVIII століття, у зв'язку з будівництвом Української укріпленої лінії.

МАЛИ́Й О́РЧИК — село, центр Орчицької сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Орчика, де вона впадає в річку Орель, за 14,5 км від районного центру і залізничної станції Зачепилівка. Населення — 578 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Залінійне, Зарічне та Орчик.

У Малому Орчику розміщена бригада колгоспу ім. Карла Маркса, який має 6587 га земельних угідь. Господарство зернового напряму. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. Центральна садиба колгоспу — в с. Залінійному.

Малий Орчик має початкову школу, клуб на 120 місць, бібліотеку.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Вишневої, за 4,5 км від районного центру, за 18 км від автомагістралі Москва—Сімферополь і за 8 км від залізничної станції Зачепилівка. Населення — 1383 чоловіки. Сільраді підпорядковане село Абазівка.

У Миколаївці розташований колгосп «Прапор комунізму», земельні угіддя якого становлять 4395 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Збудовано млин, пилораму, механічну майстерню.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 250 місць, 3 бібліотеки.

У Миколаївці народився І. Ф. Шпедько, дипломат, посол СРСР у Канаді.

П. О. Левченко. «На Харківщині». Олія. 1900.

Село засноване в XVII столітті вихідцями з Правобережної України, які тікали від гніту польської шляхти.

РУНІ́ВЩИНА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Орчика, за 13 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Зачепилівка. Населення — 1102 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гусарівка, Педашка Перша, Романівка і Устимівка.

У Рунівщині розташовані три бригади колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, земельні угіддя якого становлять 3652 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, 2 бібліотеки, Будинок культури на 350 місць. Діє лікарня на 50 місць і пологовий будинок.

Уродженцю Рунівщини А. І. Кизимі присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Село виникло у XVIII столітті. В 1902 році, коли почалися селянські заворушення в Костянтиноградському повіті, повстали і селяни Рунівщини. Але губернські власті послали каральні загони, і виступ був жорстоко придушений. У період тимчасової німецько-фашистської окупації на території сільради діяв партизанський загін. За допомогу партизанам гітлерівці закатували і розстріляли 79 жителів, у т. ч. 11 комуністів.

СО́МІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Орелі, за 8 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Бузівка. Населення — 930 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Займанка, Лиманівка і Семенівка.

Місцевий колгосп ім. Ілліча має 5043 га землі. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб на 120 місць, бібліотека.

Сомівка виникла у XVIII столітті. Під час громадянської війни тут діяв партизанський загін, організатором якого був З. П. Покус. У період Великої Вітчизняної війни через Сомівку проходила лінія оборони радянських військ.

СТАРЕ́ МАЖА́РОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване в долині річки Орелі, за 37 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Перещепине. Населення — 479 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дудівка, Зіньківщина, Котовського, Нове Мажарове, Нове Пекельне, Петрівське, Старе Пекельне та Улянівка.

Місцевий колгосп ім. Комінтерну має 4410 га земельних угідь. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і молочно-м'ясне тваринництво. У колгоспі створено ферму племінної великої рогатої худоби. За післявоєнні роки побудовано 11 тваринницьких приміщень і 93 житлові будинки.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 250 місць, 2 бібліотеки.

У Старому Мажаровому народився В. А. Бурмака, якому за героїчну оборону Києва присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Старе Мажарове виникло в 30-х роках XVIII століття. Під час громадянської війни в районі села діяв партизанський загін, організатором якого був уродженець с. Ганнівки М. О. Козирьов.

ЧЕРНЕ́ЩИНА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Орчика, за 19 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Зачепилівка. Населення — 1490 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новоселівка і Письмаківка.

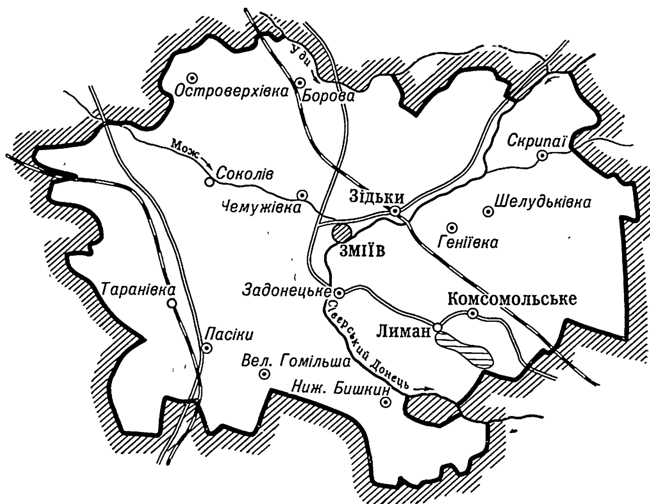
Місцевий колгосп «Україна» має 3993 га земельних угідь. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясомолочне тваринництво. За післявоєнні роки збудовано 39 громадських приміщень і 230 житлових будинків.

У селі є восьмирічна та початкова школи, клуб на 300 місць, 3 бібліотеки. На громадських засадах створено кімнату бойової і трудової слави. На честь 20-річчя з дня перемоги над гітлерівською Німеччиною учні Чернещинської восьмирічної школи насадили в центрі села парк.

На околиці Чернещини в кургані знайдена кам'яна скульптура кочівників (X—XI століття н. е.).

Село вперше згадується в історичних документах XVIII століття як хутір Чернецький, що належав полтавському Хрестовоздвиженському монастирю. Під час громадянської війни в селі діяла партизанська група, якою командував С. К. Шадько.

ЗМІЇВСЬКИЙ РАЙОН

ЗМІЇВ

Зміїв — місто районного підпорядкування, центр Зміївського району, розташоване при впадінні річки Можу в Сіверський Донець, за 42 км від Харкова, зв'язане з ним електрифікованою залізницею Харків — Донбас та асфальтованим шосе. Населення — 14,9 тис. чоловік.

На території міста Змієва та поблизу нього збереглися рештки двох ранньослов'янських поселень черняхівської культури (II—VI ст. н. е.)[1].

Перші письмові згадки про Зміїв припадають на XII століття. За свідченням літописів, новгород-сіверський князь Ігор Святославович, ведучи боротьбу проти половців, використовував ряд городищ вздовж Дінця, серед яких було і Зміївське[2]. Але під час татаро-монгольської навали воно було зруйноване. У другій половині XVI століття на цьому місці згадується Зміївський сторожовий пост. В царському указі 1571 року намічено шлях сторожових роз'їздів від Путивля до річки Можу і вниз до «Змієва кургану»[3]. «Змієве городище» та «Зміїв курган» згадуються і в «Книге Большому Чертежу» (1627 р.). В 1640 році Кіндрат Сулима з загоном задніпровських козаків наголову розгромив татар, що кочували по річках Можу та Мерлі, і взяв у полон хана Аксака. Тоді ж козаки поставили постійну варту, а згодом заснували і невелику фортецю. В царському указі від 23 березня 1656 року воєводі Якову Хитрово було наказано поставити тут постійну фортецю і керувати «черкасами».

На ті часи Зміїв був досить значною фортецею. У 1668 році тут було 7 великих чавунних гармат, 290 ядер та багато пороху[4]. І все ж татарам вдавалося захоплювати місто. Так було в 1688, 1689 та 1692 рр., коли Зміїв зазнав великих руйнувань. Остання татарська навала на місто була в 1736 році.

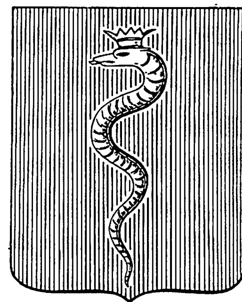
[1] Е. В. Махно. Памятники черняховской культуры на территории УССР, МИА, 82, М., 1960, стор. 49.

[2] Полное собрание русских летописей, т. 2, Третья Ипатиевская летопись. СПб., 1843, стор. 129—132.

[3] Городские поселения Российской империи, т. V, ч. 1, СПб., 1865, стор. 353.

[4] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 4, стор. 179.

Великих бідувань зазнавало населення і під час численних епідемій. У 1718—1719 рр. та 1738 році, наприклад, багато жителів Змієва загинуло від чуми.

Герб м. Змієва. Затверджений 1781 р.

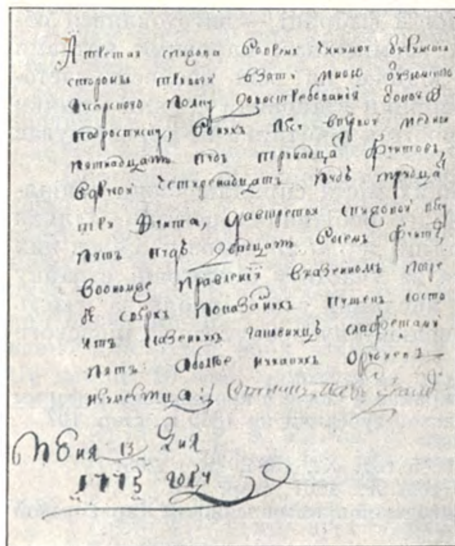
Жителі міста займалися хліборобством, ремеслами, торгівлею. Значну роль відігравали такі промисли, як бджільництво, рибальство, млинарство, гуральництво, селітроваріння. За відомостями 1666 року багато жителів Змієва варили на Торських озерах сіль, причому, поряд з хазяями, тут були т. зв. «робітні люди», які за відповідну плату працювали на підприємців [1]. У списках жителів міста за 1655 рік названі поіменно і старшини, і рядові «черкаси», які виконували ряд обов'язків щодо заможного козацтва [2], а за відомостями 1665 року населення Змієва поділялося на «пашенних черкас» та міщан; у документах 1680 року тут значаться, поряд з іншим населенням, козаки полкової та городової служби [3].

Про соціальну структуру населення Змієва того часу свідчать і дані перепису 1732 року. В ньому проживало 1474 чоловіки. З них козацької старшини і козаків — 225, підпомічників — 1001, шинкарів і «робітних людей» — 125, «підданих черкасів» — 109 [4].

Рядове козацтво, міські низи брали активну участь в антикріпосницьких виступах. У 1661 році воєвода Змієва скаржився уряду на непослушенство його «ратних людей» та українських поселенців [5].

У жовтні 1670 року зміївські козаки приєдналися до загонів донських і запорізьких козаків, яких очолював сподвижник Степана Разіна отаман Олексій Хромий. У Змієві ці загони об'єдналися з іншими, якими керував брат Степана Разіна — Фрол. Звідси розсилалися по містах і селах краю гінці, які розповсюджували від імені Степана Разіна «прелестные письма». Царський уряд жорстоко розправився з повсталими. Зміївському сотникові Панкрату Рябусі відрубали руки й ноги, а потім повісили його. Повісили також отамана Павла Сторожа й козака Івана Парасочина та багатьох інших [6]. Однак антифеодальні виступи не припинялися. У 1707—1708 рр. зміївці взяли участь у повстанні під керівництвом Кіндрата Булавіна [7].

Рапорт зміївського сотника про кількість гармат у місті.

З посиленням кріпосного гніту класова боротьба все більше загострювалася. В 1764—1775 рр. у районі Змієва діяли гайдамацькі загони. Особливо активізувалися вони в період селянської війни під проводом Омеляна Пугачова у 1773—1775 рр. У 1819 році трудящі

---

[1] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины, XVII — XVIII вв., стор. 318.

[2] Там же, стор. 370.

[3] Там же, стор. 370, 373.

[4] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. IV, стор. 194.

[5] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины, XVII — XVIII вв., стор. 408.

[6] Крестьянская война под предводительством Степана Разина. Сборник документов, т. II, ч. II, М., 1959, стор. 67—68, 80, 87.

[7] Булавинское восстание 1707—1708 гг. Сборник документов. М., 1935, стор. 261—263, 340—344.

Змієва взяли участь у повстанні, спрямованому проти аракчеєвських військових поселень.

Значні селянські заворушення були в Змієві і після реформи 1861 року. У Зміївському повіті «відрізки» становили 50 проц. загальної площі селянського землекористування. У володінні поміщиків залишалося 111 715 дес. землі, в користування ж селян передавалося 20 232 десятини[1].

Обурене селянство рішуче відмовлялося підписувати уставні грамоти, виконувати повинності, відбувати панщину. Для придушення цих виступів у повіт були направлені Харківська 6-а кавалерійська дивізія та Бєлгородський уланський полк. Заворушення тривали і в наступні роки[2].

Багато селян, пограбованих і розорених реформою, змушені були йти на заробітки у великі міста. В 1897 році у Змієві проживало всього 4650 чоловік, проти 1833 року населення зросло тільки на 242 чоловіки.

Через 40 років після реформи внаслідок розорення господарств та родинних поділів селянські наділи в Зміївському повіті, які становили 3—4 десятини, перетворилися на мізерні клаптики по 6 кв. сажнів на душу. Про тяжке становище селян свідчить і різке зменшення в їх господарствах кількості худоби. В 1863 році у Змієві налічувалося 250 коней і 430 голів великої рогатої худоби, а через 22 роки— у 1885 році — відповідно 210 і 360 голів[3].

Важким тягарем на плечі трудящого населення лягали різні податки і побори. У 1887 році, наприклад, на зміївську громаду припадало державних податків на суму 7558,4 крб., земельних повинностей — 1069,7 крб., страхових — 268,1 крб. До того ж стягалися ще волосні та сільські збори. За таких умов багато селян здавали свої наділи в оренду куркулям, а самі займалися поденною роботою.

У 1862 році в місті налічувалося 148 ремісників, серед них 15 кравців, 56 шевців, 3 столяри, 14 ковалів та інші[4]. Через три роки було 159 ремісників, деякі з них мали найманих робітників і учнів. Тоді ж у місті було чотири невеликі підприємства — одна салотопня, дві чинбарні і одна олійниця.

До реформи у Змієві щороку збиралося три ярмарки. На початку 60-х рр. XIX століття їх уже було чотири. Постійно діяли 15 крамниць, три винні льохи і три заїжджі двори.

В 1892 році стала до ладу паперова фабрика, а в 1899 році в місті вже було 6 підприємств, що мали 161 робітника, 5 підприємств належало братам Монаковим: паперова фабрика на 140 робітників, ремонтні майстерні, де працювало 8 робітників, дві мукомельні і сукновальня[5].

На найбільшому підприємстві міста — паперовій фабриці — виготовлявся обгортковий папір. Устаткована вона була двома громіздкими паровими котлами та малопродуктивною папероробною машиною. Майже на всіх процесах застосовувалась ручна праця. Більшість робітників фабрики становили селяни-бідняки Змієва та навколишніх сіл. Середній місячний заробіток робітника не перевищував 15 крб. Робочий день тривав 12 годин.

Пробудженню революційної свідомості трудящих міста сприяли члени соціал-демократичних організацій, вислані сюди з великих робітничих центрів. Тільки в 1900 році у Зміївському повіті під наглядом поліції жило 13 чоловік. Серед них робітник П. Р. Ткаченко, якого вислали з Харкова за участь у підготовці страйку на паровозобудівному заводі, Ф. В. Литовченко, висланий з Маріуполя за участь у революційному русі. Піднаглядні провадили революційну роботу серед місцевого

---

[1] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, К., 1959, стор. 295; Памятная книжка Харьковской губернии на 1865 г., стор. 107.

[2] Журн. «Красный архив», 1941, № 3, стор. 65—66.

[3] Харьковский календарь и памятная книжка на 1885 год. Х., 1884, стор. 205.

[4] Памятная книжка Харьковской губернии на 1867 год. Х., 1867, стор. 231.

[5] А. Гнедич, С. Аксенов. Обзор фабрично-заводской промышленности Харьковской губернии, вып. 1, Х., 1899, стор. 104—105, 187—188.

населення. В 1902 році у Змієві поширювалися соціал-демократичні прокламації та листівки.

Революційна діяльність у місті особливо посилилася в 1905 році. Великі страйки батраків відбувалися в повіті — в маєтках поміщиків Суковкиних, Лихачових, Захаржевських, Кенігів, Роттермундів, Вейссе та інших. Страйки відбулися і в Змієві. Майже тиждень страйкували учні ремісничого училища[1].

Восени 1905 року до Змієва прибули роти Єлецького, Пензенського, Воронезького і Тамбовського полків, почались арешти. Тюрму переповнили запідозрені в революційному русі. Особливо лютував повітовий справник капітан Жилов. Він шмагав нагаями навіть ні в чому не винних хлопців і дівчат, які затримувались на вулицях після дев'ятої години вечора.

У 1906 році у Змієві і в ряді сіл повіту поліцією були виявлені друковані прокламації харківських більшовиків[2]. Більшовики провадили роботу серед трудящих міста і в роки столипінської реакції.

Напередодні першої світової війни 30 травня 1914 року у Змієві було підпалено приміщення повітової землевпорядної комісії і знищено всі її документи.

Наприкінці XIX століття в Змієві діяли паперова фабрика, деревообробний, бричковий, спиртовий та цегельний заводи, дві смолокурні, кілька млинів, крупорушок та олійниця. Робітники, що працювали на цих підприємствах, зазнавали всіх страхіть капіталістичної експлуатації. Не кращим було становище і тих жителів міста, що займалися сільським господарством.

Справжніми хазяями міста були багаті поміщики — Лісевицькі, Суковкини, Стремухови, Фролови, Запольські, Кеніги, Роттермунди, Вейссе, банкіри Захаржевські, купці й фабриканти Монакови. Майже всі предводителі дворянства повіту походили з роду Суковкиних. Напередодні революції цю посаду зайняв запеклий монархіст і самодур С. Суковкин. На чолі поліції стояли справники-німці: барон фон Рауш, а потім Гедройц.

З міського бюджету виділялись мізерні фонди на розвиток освіти, охорону здоров'я та благоустрій. Чимало тих коштів потрапляло в кишені «хазяїв міста». Так, наприклад, на початку XX століття при щорічному асигнуванні на «лікарську частину» 15 тис. крб. фактичні витрати на утримання єдиного лікувального закладу — лікарні — становили менше 9—10 тис. карбованців.

У 1839 році інспектор Харківської управи відзначив, що в Змієві лікарня розташована в найманому, непристосованому, низькому й вологому приміщенні, що аптека дуже тісна і необладнана[3]. В 1866 році земство почало будувати лікарню, але відкрили її тільки через 29 років. На першому поверсі містилась амбулаторія, на другому — стаціонар на 17 ліжок. Обслуговували лікарню один лікар та два фельдшери[4]. При такому стані медичного обслуговування масові інфекційні захворювання були звичайним явищем. У 1888 році в Змієві від дифтериту померло 115, а в 1890 році — 733 чоловіки[5]. Особливо високою була смертність серед дітей.

Переважна більшість трудящого населення не мала змоги вчитися. Напередодні революції у всіх учбових закладах міста навчалося близько 800 дітей з усього повіту: понад 500 чоловік у середніх школах — чоловічій та жіночій гімназіях, міському й реальному училищах; 300 дітей відвідували початкові школи і ремісниче училище. В 1861 році було створено жіночу прогімназію з шестирічним строком навчання на 120 чоловік. У 1910 році її перетворили на восьмикласну гімназію для дітей обох статей. За навчання треба було платити 25 крб. щорічно. Не менше 10 крб. коштували підручники. Крім того, за квартиру — 5—8 крб.

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 9, спр. 1042, арк. 154.

[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 1906, спр. 5, арк. 21—26, 65.

[3] І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту. К., 1958, стор. 48—49.

[4] Труды VIII съезда представителей земских учреждений, Х., 1904, стор. 349—356.

[5] Медицинский отчет по Змиевскому уезду за 1890 г., Х., 1891, стор. 7.

щомісяця і 15—20 крб. на рік — за форму. Це було не під силу робітникам і селянам. У 1870 році відкрито церковно-парафіальну школу з трирічним строком навчання. Та більшість учнів навчалася тут менше року. З 57 учнів у 1886/87 навчальному році школу закінчили тільки 10 чоловік[1], решта пішла працювати вже після першого та другого року навчання. В 1901 році при кладовищенській церкві було створено ще одну невелику церковно-парафіальну школу, де дітей навчали напівписьменні дяки.

У 1894 році в місті відкрито ремісниче училище. У 1905—1907 рр. зміївське земство збудувало дві школи. Одна з цих шкіл у 1916 році була перетворена на чоловічу гімназію, друга — на реальне училище. Діти селян, робітників та ремісників училися здебільшого в парафіальних школах та ремісничому училищі.

У Змієві діяла тільки одна земська бібліотека, яка мала близько 500 книг. Користування бібліотекою було платним.

У місті було багато шинків, трактирів, пивних. Під час ярмарків людей розважали балаганні блазні. Взимку влаштовувались кулачні поєдинки — одна вулиця виступала проти другої. Часто це призводило до тяжких каліцтв.

Неблагоустроєний, з поганим плануванням вулиць, з великими калюжами, без каналізації та електричного освітлення — таким був Змиїв до революції.

Про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції трудящі міста дізналися в березні 1917 року, а наприкінці березня Харківську Раду було повідомлено про створення у Змієві Ради робітничих і солдатських депутатів[2]. В середині квітня відбувся багатолюдний мітинг, в якому взяли участь 4500 чол. — тут були не тільки жителі міста, а й навколишніх сіл. З великою увагою слухали вони виступи представників Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів. Учасники мітингу постановили організувати 16 квітня вибори Рад у всіх волостях повіту. Зразу ж після мітингу була обрана Зміївська волосна Рада селянських депутатів[3].

Ще до революції на паперовій фабриці міста діяла підпільна група, зв'язана з більшовиками Харкова. Очолював її слюсар П. К. Геращенко. Крім нього, до цієї групи входили робітники фабрики І. І. Педенко, Я. К. Геращенко, К. К. Юркін, С. П. Соколов[4]. Згодом група стала основою більшовицького осередку. Більшовики вели роз'яснювальну роботу серед мас, щоб ізолювати від них дрібнобуржуазні партії, які закликали очікувати Установчих зборів для розв'язання всіх важливих питань, у т. ч. і земельного. Під тиском зростаючого селянського руху волосна Рада 11 травня 1917 року вирішила взяти у своє розпорядження орендну орну землю та покоси дев'яти землевласників волості, Височинівського монастиря і двох церков Змієва, щоб передати її в оренду малоземельним селянам по ціні 5—8 крб. за десятину орної землі і 15 крб. за десятину сінокосу. 9 червня 1917 р. у волосну Раду з'явилися 15 представників селян з вимогою покласти край передачі в оренду за спекулятивними цінами покосів землевласниками Бурмистровим, Майбородою і Хорошівським монастирем. Рада вирішила взяти і ці покоси у своє відання[5].

Під впливом більшовиків 14 вересня 1917 року повітовий з'їзд Рад селянських депутатів прийняв резолюцію, в якій засуджував підготовлену буржуазією контрреволюційну змову генерала Корнілова. З'їзд висловив протест проти підвищення цін на хліб. Він також прийняв резолюцію про усунення з посади повітового комісара Тимчасового уряду Францевича «у зв'язку з невідповідністю його діяльності інтересам революційної демократії»[6].

---

[1] Л. В. Ильяшевич. Змиевский уезд (беглый очерк), стор. 73.
[2] Газ. «Соціалістична Харківщина», 10 березня 1957 р.
[3] Газ. «Известия Харьковского Совета рабочих и солдатских депутатов», 20 квітня 1917 р.
[4] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 7, арк. 4; спр. 5, арк. 3.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1326, оп. 1, спр. 28, арк. 19—21.
[6] Газ. «Земля і воля», 26 вересня 1917 р.

Партизанський загін Зміївського повіту. 1918 р.

Радянську владу в місті було встановлено в грудні 1917 року[1]. 21 січня 1918 року на засіданні Харківського губернського з'їзду Рад селянських депутатів повідомлялося про діяльність зміївських більшовиків, які розігнали міську думу і земство. Крім Ради, з ініціативи більшовиків був створений військово-революційний комітет[2], до складу якого увійшли П. І. Аров, А. Г. Левченко, М. В. Сівер, Т. О. Новиков і І. Є. Майстро. Незабаром більшовики очолили Раду. Головою Ради робітничих і солдатських депутатів був обраний І. Є. Майстро.

Під керівництвом більшовиків робітники запроваджували контроль на підприємствах, селяни брали на облік і розподіляли поміщицькі землі.

Під час наступу німецько-австрійських військ великий бій на станції вели червоногвардійські загони під командуванням Ф. А. Сергєєва (Артема), К. Є. Ворошилова, М. О. Руднєва, М. Л. Рухимовича, які проривалися з Харкова на Донбас. До них приєдналися і більшовики Змієва[3]. Червоногвардійці міста, під командуванням Співакова та Мірошниченка, допомагали революційним загонам з Харкова пробиватися через Зміїв у напрямі до Царицина.

Німецькі окупанти, що 9 квітня захопили місто[4], грабували народне господарство, розправлялися з більшовиками та радянськими патріотами. Їм всіляко допомагали різні націоналістичні, самостійницькі елементи, поміщики, що повернулися до Змієва.

І все ж, незважаючи на звірства окупантів, до літа 1918 року більшовики створили добре законспірований підпільний партійний осередок. Він об'єднував 17 чоловік[5].

---

[1] Газ. «Жизнь России», 30 грудня 1917 р.

[2] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов, февраль 1917 — апрель 1918 гг. Х., 1957, стор. 374.

[3] Журн. «Летопись революции», 1924, № 3, стор. 77.

[4] Газ. «Рух», Харків, 27 квітня 1918 р.

[5] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі ЦПА ІМЛ), ф. 17, оп. 6, спр. 369, арк. 131.

Під керівництвом осередку було створено підпільний ревком, до складу його увійшли А. Г. Левченко, П. І. Аров, В. Г. Козирєв, П. І. Буценко, Ф. Г. Шевченко, І. М. Канівець, П. І. Маковецький, А. Величко[1].

Під керівництвом ревкому партизанські загони М. В. Сівера та О. П. Ковальова на початку грудня 1918 року брали участь у визволенні Змієва і повіту від гетьманських військ, а пізніше — на початку січня 1919 року — від петлюрівців.

Після визволення міста революційний комітет, що вийшов із підпілля, вживав енергійних заходів для налагодження господарського та культурного життя. Активно діяла партійна організація міста — на 1 лютого 1919 року — вона об'єднувала 24 комуністів. У березні всі осередки міста налічували 32 члени партії і 56 співчуваючих[2].

Партійний комітет встановив зв'язок з комуністами сіл повіту. На 1 квітня 1919 року тут було 28 комосередків. При повітпарткомі було створено бюро роз'їзних агітаторів. Багатьох комуністів міста відряджали в села для організації допомоги місцевим осередкам. В середині квітня в повіті діяло 36 комуністичних осередків. Партійна організація повіту налічувала на цей час 63 члени партії, 28 кандидатів і 600 співчуваючих[3].

Комуністи проводили виховну роботу серед населення. Газета «Комунар» 16 березня 1919 року повідомляла, що у Змієві «збори, мітинги, лекції проходять дуже успішно, з великим пожвавленням».

Велика увага приділялася земельному питанню. Земельний відділ ревкому брав на облік поміщицькі землі, розподіляв їх серед безземельних. В цей час у повіті були створені і соціалістичні господарства — 3 комуни, 2 артілі, в яких об'єднувалось 200 чоловік. Вони одержали в своє розпорядження 780 десятин землі. 16 радгоспів мали 2527 десятин землі[4]. Але переважну більшість поміщицьких земель було розподілено між трудящими селянами. Комуни та артілі займали тільки 0,11 проц. земельних площ повіту, 0,34 проц. землі належали радгоспам.

Колективні господарства створювали ентузіасти — більшовики, учасники революційних боїв, які прагнули жити по-новому, в основному колишні наймити, селяни-бідняки, які розуміли, що в кооперативах вони зможуть поліпшити своє матеріальне становище. Та перші соціалістичні господарства, як і Радянську владу, доводилося всіляко захищати від ворогів. Куркулі та їхні агенти, що виступали проти всіх заходів Радянської влади, зводили наклепи на комуни й артілі, розправлялися з більшовиками і пробиралися до Рад. У доповіді повітового виконкому за квітень 1919 року повідомлялося, що «на місцях почали з'являтися темні особи під назвою лівих соціалістів-революціонерів, які повели інтенсивну злочинну агітацію, перекручуючи зміст виданих декретів і розпоряджень влади, завдяки чому куркульство і контрреволюційні елементи почали піднімати голови»[5].

У боротьбі проти куркульства важливу роль відігравали комітети бідноти. У квітні 1919 року вони діяли вже в усіх волостях повіту[6]. Комбіди сприяли проведенню мобілізації до Червоної Армії, вилучали в куркулів лишки хліба і допомагали бідноті посівним матеріалом, дбали про засів усіх земель.

Зміївський повітовий партійний комітет, до складу якого входили М. Осипов, П. І. Воробйов, Т. О. Новиков, І. С. Любченко, писав до Харківського губпарткому, що «селянські маси в більшості усвідомили свої завдання, з'ясували зміст і значення соціальної революції»[7].

---

[1] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 2, арк. 7—8.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 183, арк. 27.

[3] Там же, спр. 179, арк. 11.

[4] Отчет о совещании представителей губземотделов Украины 17—21 мая 1919 г. в Киеве, стор. 7.

[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. 274.

[6] Газ. «Известия Харьковского Совета и губернского исполкома РК и КД», 9 травня 1919 р.

[7] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 179, арк. 11.

Вибори до сільських, волосних і повітових Рад, що відбулися в березні — травні 1919 року, підтвердили зростаючий вплив комуністів на селянство. До складу виконкомів селяни Зміївщини «майже без винятку обрали комуністів»[1].

На другий повітовий з'їзд Рад, який відбувся 22—26 травня 1919 року, від 360 тис. населення було обрано 130 делегатів. Серед них — 44 комуністи та 76 співчуваючих. До повітового виконкому увійшли тільки комуністи.

Велику увагу приділяла партійна організація Змієва проведенню продрозверстки. Для вилучення хлібних лишків у куркулів було створено кілька загонів. Один з них сформовано з числа комуністів і активних робітників зміївської паперової фабрики. Командиром було призначено секретаря фабричного партосередку Й. Ф. Скрупського. Більшість бійців цього загону, в т. ч. Й. Ф. Скрупський, М. С. Колісник, П. М. Стольник, І. Гирман та інші, героїчно загинули в боротьбі з куркулями. Партійна організація Змієва втратила багатьох комуністів. У лісі, поблизу села Мосьпанового, куркулі повісили комуніста Ф. Г. Дамріна, за селом Коробочкиним вбили комуніста П. І. Спесивцева[2], в селі Ленівці куркульська банда Маслова вбила організатора сільської бідноти комуніста М. С. Меліхова, іменем якого в серпні 1920 року названо село.

І все ж, незважаючи на шалений опір куркульства, вже в травні 1919 року у Зміївському повіті було зібрано за продрозверсткою 13 705 пудів хліба. Крім того, 6901 пуд хліба було передано червоноармійським частинам[3].

З наближенням до Харкова денікінців комуністи Змієва мобілізували всі свої сили на організацію відсічі ворогові. В місті було сформовано загін з 50 чоловік. В інформації повітпарткому зазначалося, що «всі члени Комуністичної партії мобілізовані. Усі вміють володіти гвинтівкою»[4]. Багато комуністів у ці дні вступили до лав Червоної Армії, декого з них залишили для підпільної роботи в тилу ворога. 20 червня 1919 року денікінці захопили Зміїв. Вони повернули поміщикам маєтки, капіталістам — підприємства, проводили політику національного гноблення, без суду і слідства розстрілювали трудящих.

В умовах жорстокого білогвардійського терору були створені партизансько-повстанські групи і загони. Один з них діяв поблизу сіл Лимана, Андріївки, Балаклії. Для сприяння просуванню загону, як повідомляв його командир у своєму донесенні, до сіл, розташованих біля Сіверського Дінця, було послано 12 партійних працівників. Далі в цьому документі говориться, що в розпорядженні загону є ще «до 30 партійних працівників, які будуть направлені в тил ворога для агітації і виступів»[5].

Повстанці і партизани в ніч з 2 на 3 жовтня 1919 року влаштували аварію поїзда з денікінцями на лінії Зміїв — Ізюм. Разом з частинами Червоної Армії вони брали участь у визволенні Змієва[6]. 23 грудня 1919 року в місті організовано ревком, що складався з трьох чоловік: В. А. Лобанова, Вєткова, С. С. Крилова. У квітні 1920 року ревком передав свої повноваження повітовому виконавчому комітетові в складі Н. С. Цезарєва, І. С. Любченка, М. І. Проценка, Т. О. Новикова, Ф. П. Мосьпана.

Швидко зростали ряди партійних організацій. На 11 лютого 1920 року в повіті зареєстровано 5 волосних комосередків[7]. На початок червня партійні осередки міста налічували 45 членів, 10 кандидатів, а по селах — 40 членів і 117 кандидатів[8]. Наприкінці червня діяли 14 волосних комосередків (міські осередки на цей

---

[1] Газ. «Коммунар», 7 травня 1919 р.
[2] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 7, арк. 4; спр. 9, арк. 9—10.
[3] Газ. «Коммунар», 6 червня 1919 р.
[4] ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 6, спр. 369, арк. 131, 134.
[5] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 112, арк. 3.
[6] Трудящі Харківщини в боротьбі за перемогу комунізму, стор. 68.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 370, арк. 2, 3.
[8] ЦПА ІМЛ, ф. 17, оп. 12, спр. 704, арк. 9.

час увійшли до складу волосних), 2 сільські, один ескадронний та один при повітовому військкоматі. До їх складу входили 139 членів партії та 148 кандидатів[1].

Під керівництвом комуністів згуртувалася і робітничо-селянська молодь. 15 лютого відбулись організаційні збори комсомольського осередку міста. Спочатку до його складу входило 57 чоловік[2]. Було обрано комітет, який розгорнув роботу по створенню комсомольських організацій у селах. Секретарем комітету працював тоді Ф. П. Бугрименко. Вже у вересні в повіті діяло 8 комсомольських організацій.

На заклик партійного комітету робітники міста приступили до відбудови підприємств. Крім паперової фабрики, налагодили роботу бричковий завод, 2 смолокурні, кілька парових і водяних млинів, 12 крупорушок і олійниць, покрівельно-жерстяна та слюсарна майстерні.

Значну роль у відбудові господарства відіграли суботники — перші форми прояву нового, комуністичного ставлення до праці. Тільки з 1 по 7 травня 1920 року на відбудові Зміївської паперової фабрики працювало 165 робітників і 283 червоноармійці, на обладнанні військового лазарету — 20 чол., дитячого будинку — 139 чоловік[3].

Особливу увагу комуністи приділяли земельному питанню. Керуючись ленінськими вказівками, вони послідовно здійснювали закон Всеукрревкому про землю, суворо стежили за тим, щоб конфісковані поміщицькі землі і частина куркульських були розподілені між трудящими селянами, організовували всебічну допомогу сільській бідноті в освоєнні цих угідь.

Міцною опорою партійної організації в розв'язанні всіх важливих політичних і господарських завдань були комнезами, організація яких почалась у повіті в травні 1920 року.

Велику допомогу трудящим Змієва у зміцненні Радянської влади подавав Харківський губернський партійний комітет. За рішенням губпарткому сюди прибули група партійних працівників і загін робітників. Серед прибулих був і Х. Х. Скрипко, обраний згодом секретарем повітового парткому. На цій посаді Х. Х. Скрипко працював до березня 1923 року. У 1920 році на допомогу трудящим Змієва прибула група тверських робітників[4].

Всю свою діяльність партійні та радянські органи повіту спрямували на здійснення рішень VIII Всеросійської партійної конференції, на зміцнення союзу робітничого класу і селянства. Робітники підприємств та працівники установ міста брали активну участь у розподілі поміщицьких та надлишків куркульських земель серед селянства. Під час проведення «тижня селянина» у вересні 1920 року повітовий партком організував 6 ударних груп, куди входили робітники підприємств Змієва. Вони відремонтували близько 7000 дрібних сільськогосподарських знарядь, 5 млинів, поширили серед селян 600 примірників різних брошур, 15 тисяч листівок, 220 плакатів. Було подано матеріальну допомогу 250 сім'ям червоноармійців і бідняків, роздано 90 тис. аршинів мануфактури, багато пудів солі, колісного мастила, ковальського вугілля, понад 25 тис. коробок сірників.

Ці та інші заходи зміцнювали довір'я трудящого селянства до робітничого класу та його партії.

Під час тижня «Незаможнику, на куркульського коня — проти Врангеля!», який провадився в повіті з 15 жовтня по 1 листопада 1920 року, на фронт було споряджено 45 добровольців, відправлено 306 коней, багато продовольства[5]. Успішно було проведено і тижні «Червоного добровольця», «Допомоги фронту», «Добий Врангеля!».

---

[1] Газ. «Коммунист», 30 червня 1920 р.
[2] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы, стор. 225, 275.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 139, арк. 176.
[4] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 2, арк. 9.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр 139, арк. 177.

У важких умовах громадянської війни Радянська влада багато зробила для розвитку культурно-освітніх закладів Змієва. Уже на початку 1920 року почалось навчання в трьох трудових школах. Відкрилися школи для дорослих. Згодом було створено ремісниче училище, реорганізоване в грудні 1920 року в автомоторний технікум. У місті працювали 7 клубів, бібліотеки-читальні.

Значну культурно-освітню роботу серед населення проводили комсомольці міста. За їх участю організовано міський клуб і при ньому драматичний, музичний, лекційний та газетний гуртки.

Було відновлено і розширено сітку охорони здоров'я, в місті діяли лікарня на 155 місць, амбулаторія, 2 зубні кабінети, будинок санітарної освіти, дезинфекційний загін, будинок дитини на 35 місць, будинок матері й дитини, аптека.

Всю роботу по налагодженню господарського і культурного життя доводилося провадити в умовах жорстокого опору куркульства. Банди Стародубцева, Двигуна, Гурова, Кузнецова, Циби вбивали партійних та радянських працівників, тероризували населення. Три напади на повіт вчинили банди Махна. Активну участь у боротьбі з бандитами брали І. І. Сизранцев, Піголь, Ф. П. Мосьпан, І. А. Радченко, П. І. Воробйов, Г. А. Троїцька, І. С. Любченко, І. Є. Майстро, А. Г. Левченко та інші партійні і радянські працівники міста.

Після переможного завершення громадянської війни трудящі Змієва продовжували роботу по відбудові народного господарства, по соціалістичному перетворенню країни.

Палко вітали трудівники повіту запровадження нової економічної політики, яка забезпечувала дальше зміцнення союзу робітничого класу і селянства в будівництві соціалізму. 24 червня 1921 року 3-й Зміївський повітовий з'їзд КНС прийняв рішення, в якому одностайно схвалив «політику Радянської влади про заміну продрозверстки продподатком, товарообмін і відбудову промисловості» і обіцяв «усі сили віддати на проведення цієї політики в життя»[1].

Комнезами подавали допомогу голодуючим, боролися з куркулями, які гноїли хліб та витрачали його на самогон. На основі закону від 2 березня 1921 року КНС запроваджували нове землевпорядкування, допомагали Радам виявляти і відбирати у куркулів землю понад трудову норму, розподіляти її між безземельними та малоземельними селянами. На 1 січня 1923 року були наділені землею 1027 безземельних господарств, 1571 малоземельному прирізали землі від 1 до 3 десятин і 13 господарствам — від 3 до 5 десятин[2].

Велику роль відіграли КНС у кооперуванні сільського господарства. Перша сільськогосподарська артіль у Змієві «Вільний плугатар» була створена в 1922 році. Вона об'єднала 49 бідняцьких господарств. Артіль мала спочатку 26 десятин землі, 11 коней, 13 корів, 6 плугів і 13 борін[3].

У 1923 році у Змієві було створено сільськогосподарське товариство. Його членами були селяни, які вирощували овочі і фрукти, а також ремісники, що працювали в майстернях по виготовленню кілець для колодязів, черепиці і цегли. Товариство допомагало селянам налагодити зразкове парникове господарство, переробляти і реалізувати сільськогосподарську продукцію. Товариство було учасником Зміївської сільськогосподарської виставки, його члени за високі врожаї овочів одержали премії і нагороди[4].

В 1924 році з ініціативи КНС було організовано сільськогосподарську артіль ім. В. І. Леніна, яка об'єднала 68 чоловік[5].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-10, оп. 1, спр. 64, арк. 64.
[2] Комітети незаможних селян Харківщини, 1920—1933 рр., стор. 141.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 2, спр. 296, арк. 3, 27.
[4] Там же, ф. Р-1934, оп. 1, спр. 6, арк. 62.
[5] Там же, ф. Р-948, оп. 2, спр. 95, арк. 62.

Розвиткові кооперативних форм господарства сприяли і радгоспи району, створені в 1920—1923 рр. Радгоспи ім. ВУЦВКу та «Донець» на практиці переконували селян у перевазі великих соціалістичних господарств.

Протягом 1921—1926 рр. було повністю відбудовано промислові підприємства Змієва. Налагоджено роботу на паперовій фабриці. У 1924/25 господарському році фабрика випустила паперу 534,5 тонни, в наступному — 731,1 тонни, що значно перевищувало довоєнний рівень виробництва. Тоді ж побудували електростанцію. З допомогою Харківської губпрофради вдалося придбати три старі двигуни загальною потужністю 22 кінські сили. Але вони були настільки спрацьовані, що вдалося пустити тільки один двигун потужністю 6 кінських сил. У клубах, будинках, читальнях, установах засвітилося понад 60 ламп. Яке було свято! Із сіл приїжджали дивитися на це диво. У 1923 році спорудили лісопильний завод, на якому працювало спочатку тільки 17 робітників. Завод виготовляв бруски, дошки, а також шпали для залізничного транспорту[1].

Дедалі більше ремісників об'єднувалося у промислові артілі. Так, наприклад, кустарспілкою було організовано майстерню по виготовленню цементної черепиці. Вже в 1927—1928 рр. майстерня виготовляла 25 тис. штук черепиці. У товариство об'єдналися і робітники млинів та крупорушок.

Вже в роки відбудови народного господарства значно розширилась мережа народної освіти. В 1921 році у Змієві працювали три початкові трудові школи, в яких навчалося 375 дітей, одна семирічка на 230 учнів, автомоторний технікум на 60 учнів та школа для дорослих на 300 чоловік. Таким чином, навчалося близько 1 тис. чоловік.

В наступні роки на основі законів про загальне чотирирічне навчання до школи було залучено всіх дітей, взято на облік неписьменне населення до 50-річного віку і створено кілька груп лікнепу. Всі ці заходи сприяли підвищенню освітнього рівня населення. На час перепису 1926 року серед жителів Змієвазареєстровано 57,6 проц. письменних, тоді як до революції письменним було лише 30 проц. населення міста.

Велика увага приділялася в ці роки і діяльності культурно-освітніх закладів. У фонді районної бібліотеки налічувалася 2241 книга. Свої бібліотеки мали також школи, паперова фабрика і деякі установи. На підприємстві і вокзалі, в установах і колгоспах діяли червоні кутки та хати-читальні.

В лютому 1924 року відкрито сільбуд[2], а до 10-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції методом народного будівництва зведено Будинок культури. На урочистому відкритті його був присутній секретар ЦК КП(б)У і Харківського округжкому П. П. Постишев.

Протягом 1921—1923 рр. збудовано нову лікарню з добре обладнаними хірургічним, терапевтичним та інфекційним відділеннями, відкрито і дитячу лікарню на 25 ліжок, ще одну аптеку.

Вже на кінець відбудовного періоду в господарському та культурному житті Змієва сталися значні зміни. В 1926 році 42,2 проц. жителів працювали в сільському господарстві, 14,3 проц.— у промисловості, 9,1 проц. займалися кустарними промислами[3].

У зв'язку з дедалі більшим зростанням промисловості і значними перспективами, передбаченими першим п'ятирічним планом, Зміїв у грудні 1928 року було віднесено до категорії селищ міського типу[4].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 139, арк. 178; ф. Р-3774, оп. 1, спр. 24, арк. 7, 19—20; ф. Р-1934, оп. 1, спр. 23, арк. 9.

[2] Там же, ф. Р-820, оп. 1, спр. 151а, арк. 26; ф. Р-102, оп. 1, спр. 51, арк. 7; ф. Р-1934, оп. 1, спр. 9, арк. 8—9.

[3] Статистичний бюлетень. Матеріали народного господарства Харківської округи, книга 3. Х., 1929, стор. 24—25; Харківщина в цифрах на 1928—1929 рр., стор. 26—27.

[4] Харківський облдержархів, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3410, арк. 146.

У 1932 році тут, крім паперової фабрики, діяли лісопильний, цегельний та ремонтний заводи, млин, олійниця, кузня.

Більшість ремісників об'єдналась у промислові артілі, частина їх перейшла працювати на державні підприємства.

Прискорився процес кооперування селянства. Після XV з'їзду партії — з'їзду колективізації — у Змієві і в районі дедалі більше селян об'єднувалося в кооперативи. В місті на базі сільськогосподарської артілі, яка виникла ще в 1924 році, в 1927 році організовано великий колгосп ім. 1 Травня. У 1929 році створено колективні господарства ім. Ворошилова та ім. Шевченка.

Під час організації колгоспів довелось переборювати шалений опір куркульства. Газета «Пролетарий» писала 8 січня 1930 року, що у «Зміївському районі для агітації проти колгоспів куркулі розіслали своїх агентів, які, вдаючи з себе жебраків, просили милостиню і водночас поширювали байки про те, що колгоспи їх розорили». Куркулі не тільки вели контрреволюційну агітацію, а й вдавалися до терористичних актів проти ініціаторів колгоспного будівництва.

Велику виховну і організаційну роботу серед селян провадила партійна організація Змієва, зокрема її активісти Ф. Фединський, А. Зощин, А. Золотуха, В. Титаренко, І. Білоусов, А. Пасько, І. Коряк, М. Гуревич. Комуністи викривали підступи куркулів, допомагали трудящим згуртуватись і успішно розв'язувати завдання соціалістичної перебудови сільського господарства.

На 1 вересня 1932 року в усьому районі налічувалось 59 колгоспів, які об'єднували 7282 господарства з 26 304 десятинами орної землі, тобто 68,1 проц. усіх господарств і 71,2 проц. орної землі району. До кінця першої п'ятирічки колективізація в районі в основному була завершена.

Значну допомогу селянству подавали робітники. Над колгоспами Зміївського району взяли шефство колективи Харківської друкарні імені В. Блакитного та велозаводу. Вони брали участь у проведенні політичних і господарських кампаній, посилали бригади для допомоги в ремонті сільськогосподарського реманенту, для проведення культурно-освітньої роботи. Велику роль у розвитку колгоспного виробництва відіграв колектив Зміївської МТС, заснованої в 1933 році. Партійна організація селища приділяла багато уваги організаційно-господарському зміцненню колгоспів і розгортанню соціалістичного змагання на підприємствах та в колгоспах.

У роки другої п'ятирічки в Змієві було реконструйовано електростанцію, цегельний завод, млин, олійницю, друкарню, паперову фабрику. Будувались нові підприємства — обозобудівний завод на базі лісопильного, авторемонтні майстерні. Створено автомобільний парк, що мав 44 вантажні машини.

У 1935 році з ініціативи передових робітників паперової фабрики розгорнувся рух стахановців. Новатори виробництва — слюсар Андрій Мощенко, сіточник Пилип Ятлов, рольник Василь Ятлов — були відомі за межами Змієва. Завдяки творчій ініціативі та активності робітників фабрика достроково виконала план другої п'ятирічки. Серед підприємств целюлозно-паперової промисловості СРСР ця фабрика була передовим підприємством. Напередодні Великої Вітчизняної війни вона виготовляла в 3,5 раза більше паперу, ніж у 1924/25 році, до того ж цінних сортів[1]. Селище навколо фабрики набрало міського вигляду. Для робітників і службовців було споруджено 4 двоповерхові будинки, новий клуб, медичний пункт, їдальню, лазню, для дітей — початкову школу.

За прикладом новаторів виробництва у промисловості трудівники соціалістичного землеробства розгорнули рух за оволодіння новою технікою, за високу продуктивність праці. З ініціативи райкому партії на початку 1936 року в Змієві і Лимані відбулися зльоти новаторів сільськогосподарського виробництва.

Особливо широко розгорнулося змагання за кращий обробіток грунту, підвищення врожайності зернових і технічних культур. У Зміївському районі славилися

[1] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 7, арк. 3.

передові механізатори М. Г. Аулов, І. К. Авраменко, С. П. Богуславський, Л. М. Крамаренко, І. С. Миргород, Ю. Д. Нечитайленко, І. М. Ольшанський, Ф. П. Сердюк, П. Т. Сосницький, Я. В. Тарновський та інші.

Соціалістична промисловість мобілізувала свої можливості, щоб забезпечити колгоспи і радгоспи машинами. Основна частина нової техніки концентрувалась в МТС. У 1934 році Зміївська МТС мала 25 тракторів, 4 вантажні машини, 25 молотарок, 12 двигунів і локомобілів, 13 електроагрегатів.

Величезну роботу провадили на селах працівники політичного відділу МТС. До того часу була завершена перебудова сільських партійних організацій за виробничим принципом. Багато уваги приділялося добору, підготовці і вихованню керівних колгоспних кадрів. У 1935 році на курсах навчалося 20 завідуючих фермами, 12 бригадирів, 10 ветсанітарів, 20 трактористів[1].

Колгоспний лад дав можливість інтенсифікувати сільське господарство, значно розширити виробництво технічних культур. Раніше у Змієві не вирощували цукрових буряків. У роки третьої п'ятирічки вони стали тут основною технічною культурою. По всій Україні славились зміївські п'ятисотенниці Улита Чорна, Ганна Козлицова, Єлизавета Садовникова, Євдокія і Пелагія Кухтіни. На Дошку пошани райкому партії і виконкому районної Ради депутатів трудящих у 1940 році було занесено багато передовиків сільського господарства. За одержання високих урожаїв і підвищення продуктивності тваринництва передовиків виробництва Максима Кравцова, Павла Малюка та інших нагороджено орденами.

Трудящі Змієва під керівництвом партійної організації успішно здійснювали і культурну революцію. Ще в 1927/28 навчальному році при семирічній школі було відкрито кілька класів для дітей трудящих різних сіл району. В 1929/30 навчальному році всі школи працювали у дві зміни. В семирічній школі навчались 1332 учні, в трьох початкових — 458 учнів, у технікумі — 180 чоловік. Всього навчалося 1970 чоловік[2].

Для ліквідації неписьменності було створено групи переростків 18—25 років і лікнепу — для старшого віку, які працювали в школах у 2-у і 3-ю зміни. Проводились також заняття з неписьменними вдома. До 1932 року в Змієві майже не лишилося неписьменних.

Напередодні Великої Вітчизняної війни у Змієві було 5 шкіл, в т. ч. 10-річна, де навчалось 705 чоловік. В усіх школах разом налічувалося 1923 учні. Багато випускників зміївських шкіл продовжували навчання у вищих учбових закладах Харкова та інших міст країни.

Розширилися лікувальні заклади. Напередодні війни у лікарнях Змієва працювало 38 медичних працівників.

У 1940 році населення Змієва становило понад 7 тис. чоловік.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, партійні організації селища підпорядкували всю свою роботу завданням розгрому ворога. На підприємствах замість чоловіків, що пішли на фронт, трудились жінки, підлітки. Багато жителів Змієва працювало на будівництві оборонних споруд.

Бій на підступах до м. Змієва. Серпень 1943 р.

[1] Народногосподарський план Харківської області на 1935 р., Х., 1935, стор. 114—115, 175.

[2] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 1, арк. 6; спр. 24, арк. 6.

Восени 1941 року устаткування підприємств та значну частину колгоспного майна було вивезено в тил. 22 жовтня місто окупували німецько-фашистські війська. 11 лютого 1943 року радянські війська визволили місто, але 16 березня воно знову було окуповане гітлерівцями. Окупанти розстріляли і по-звірячому замучили 62 жителів селища, 226 чоловік відправили на каторжні роботи до Німеччини[1], знищили майстерні МТС, хлібзавод, значну частину паперової фабрики, обозобудівного заводу, спалили 814 будівель.

Двічі Герой Радянського Союзу З. К. Слюсаренко.

Незважаючи на терор окупантів, населення селища подавало всіляку допомогу партизанським загонам, що діяли на території Зміївського району. Вже у жовтні 1941 року почали свої операції загони Я. А. Брехунця та І. С. Любченка. У грудні цього ж року Харківський обком партії доповідав ЦК КП(б)У про встановлення зв'язку із Зміївським підпільним райкомом партії.

Група партизанів у складі Я. А. Брехунця, Н. А. Шаповалова, А. Н. Шаповалової, І. А. Черненка, П. С. Лиманова, А. С. Сірого з листопада 1941 року по травень 1942 року знищила кілька складів боєприпасів, зруйнувала в кількох місцях залізницю, лінії зв'язку. В цих операціях особливо відзначився комісар загону О. І. Шляхта.

Підпільний райком партії та партизанські загони проводили і політичну роботу серед населення. Так, загін Я. А. Брехунця за час з 22 жовтня 1941 року по 10 січня 1942 року поширив близько 4 тис. листівок та відозв у Змієві і в селах району[2]. В результаті роз'яснювальної роботи, що її проводили партизани серед населення, воно дедалі активніше включалося в боротьбу проти німецьких окупантів. 24 березня 1942 року фашисти стратили в Змієві за сприяння партизанам 9 чоловік — жителів Коробових хуторів та села Гайдарів. Серед них були Харитон Антюхов, Марфа Брехунець, Уляна Белищенко, Василь Пимененко та інші.

Разом з наступаючими частинами Радянської Армії партизани брали участь у визволенні деяких сіл району.

17 серпня 1943 року бійці 480-го полку 34-го стрілецького корпусу під командуванням генерал-лейтенанта Колчигіна, разом з підрозділами 646-го полку під командуванням майора Кривобока, обійшовши укріплення німців на Сіверському Дінці, визволили місто. Це було початком великої операції військ Південно-Західного фронту по визволенню Донбасу[3]. Військова Рада фронту та командуючий генерал армії, згодом маршал, міністр оборони СРСР Р. Я. Малиновський винесли учасникам боїв за визволення Змієва подяку[4].

Пишаються трудящі міста своїми земляками, які відзначилися в боях за свободу і незалежність нашої Батьківщини. Серед них двічі Герой Радянського Союзу З. К. Слюсаренко. Танкова бригада, якою він командував, пройшла з боями від Сталінграда до Берліна, а День Перемоги зустріла у Златій Празі. Першу зірку

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 13, арк. 52.

[2] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, июнь 1941 г. — 1943 г. Сборник документов и материалов, стор. 265—266.

[3] «Український історичний журнал», 1963, № 4, стор. 126.

[4] Газ. «Будівник комунізму», 22 серпня 1963 р.

Героя Радянського Союзу З. К. Слюсаренко одержав за вміле керівництво військами під час форсування Вісли і оборону Сандомирського плацдарму. Вдруге звання Героя було йому присвоєно за відвагу в битві під Берліном. І тепер прославлений воїн в рядах Радянської Армії. Він часто буває в рідному місті, зустрічається з своїми земляками.

Звання Героя Радянського Союзу присвоєно і колишнім зміївським комсомольцям — полковникові П. С. Бублію, М. Д. Чепуру. Багато жителів міста були нагороджені орденами й медалями.

Після визволення району партійна організація налічувала близько 60 чоловік. Це були партизани, що повернулися до мирної праці, поранені воїни. На весну 1945 року 41 партійна організація об'єднувала понад 200 комуністів[1].

Уже протягом перших місяців після визволення району почали діяти всі 48 довоєнних колгоспів, 3 радгоспи, 2 МТС, майже всі підприємства і установи міста[2]. Всебічну допомогу у відбудові народного господарства робітникам та колгоспникам подавали трудящі братніх республік.

У 1944 році було реевакуйоване устаткування паперової фабрики. Багатьом робітникам та інженерно-технічним працівникам, що повернулися з евакуації, доводилось тимчасово жити в землянках. Незважаючи на труднощі, вони вже у вересні 1945 року пустили фабрику. Частково повернулось устаткування автопарку. В 1945 році парк почав одержувати нові машини. Протягом 1943—1945 рр. було відбудовано друкарню, лісопильний та цегельний заводи, млини, олійницю[3].

Населення допомагало радянським воїнам не тільки самовідданою працею, але й своїми заощадженнями. Трудящі району внесли у фонд командування Радянської Армії 1657 тис. крб., а колгоспи тільки з урожаю 1943 року — понад 50 тис. пудів хліба та інших продуктів[4].

Партійні та комсомольські організації були ініціаторами розгортання соціалістичного змагання за швидке досягнення довоєнного рівня виробництва. Вони проводили масові рейди перевірки виконання соціалістичних зобов'язань. Особливо активно діяла комсомольська організація радгоспу «3-й вирішальний», один відділок якого розташований у Змієві. Комсомольці радгоспу подавали постійну шефську допомогу сусідньому колгоспові ім. 1 Травня, бригада якого теж входить у зону міста.

Значні кошти, виділені державою, самовіддана праця населення дали можливість швидко відновити зруйноване господарство. Найбільше підприємство Змієва — паперова фабрика — вже в 1946 році досягла довоєнної потужності, а в 1948 році всі промислові підприємства міста перевищили довоєнний рівень виробництва. Колгоспи і радгоспи в тому ж році освоїли довоєнну площу посівів. Уже в 1947 році в багатьох колгоспах району трудодень оплачувався вище, ніж у довоєнні роки.

Швидко було відбудовано школи та інші культурно-освітні заклади. Навчальний рік для всіх дітей у 1943 році почався 1 вересня. У 1944—1946 рр. з ініціативи райкому партії колективи підприємств, колгоспів та установ брали шефство над школами, готували до занять нові класи. Для дітей-сиріт було створено дитячий будинок, для підлітків — вечірню школу. У 1948 році школи відвідувало близько 2 тис. дітей[5], тобто стільки ж, скільки до війни.

За виявлення творчої ініціативи в розвитку народної освіти вчителі зміївських шкіл П. Г. Титаренко, А. М. Крамарчук, Г. О. Любченко, М. Н. Валєвич були нагороджені орденом Леніна, І. А. Титаренко — орденом Трудового Червоного Прапора.

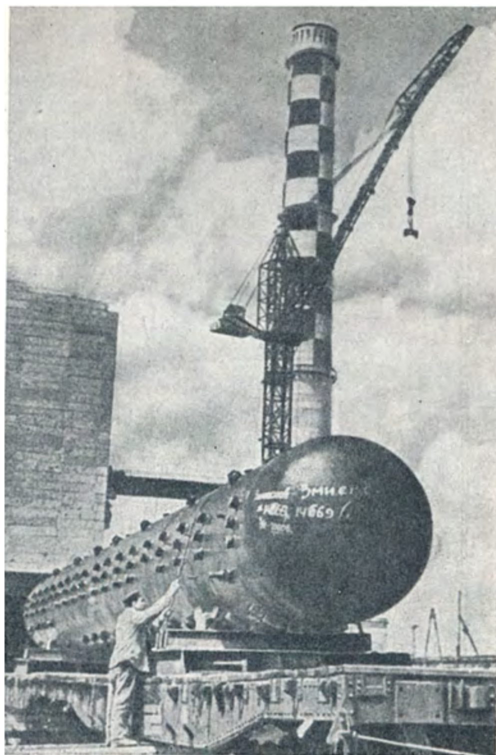
---

[1] Газ. «Правда Зміївщини», 18 січня 1948 р.
[2] Там же, 22 серпня 1948 р.
[3] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 3, арк. 3; спр. 7, арк. 6.
[4] Газ. «Правда Зміївщини», 22 вересня 1948 р.
[5] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 1, арк. 8, 9.

Орденами Леніна нагороджені також хірург О. О. Піддубний, медсестра лікарні О. М. Пінчук; головний лікар Зміївського медичного об'єднання Н. А. Максимова — медаллю «За трудову доблесть», фельдшер дитячої консультації Н. І. Гробова — медаллю «За трудову відзнаку».

22 грудня 1948 року Указом Президії Верховної Ради УРСР Зміїв було віднесено до категорії міст. В наступні роки посилився розвиток промислових підприємств. Багато уваги приділяла партійна організація поліпшенню якісних показників роботи підприємств. У 1949 році, наприклад, на паперовій фабриці з ініціативи бригадира комсомольсько-молодіжної бригади Д. Ф. Бондаренка розгорнулося змагання швидкісників. Стахановки Марія Софронова, Наталія Федотова і Наталія Безусова до 8 березня 1949 року виконали річний план. Продуктивність праці на фабриці в цьому році підвищилась більш як на 4 проценти. Ще кращих успіхів у підвищенні продуктивності праці і зниженні собівартості продукції добився колектив обозобудівного заводу.

Передовими методами праці славився тут слюсар В. Роженко, електрозварник Я. Химéнко, колісник К. Солоний, токар С. Надух. До 33-х роковин Жовтневої революції підприємства Змієва достроково виконали план четвертої п'ятирічки.

На будівництві Зміївської ДРЕС.

Наполегливо трудилися працівники підприємств міста, щоб успішно здійснити і плани п'ятої п'ятирічки. Так, колектив паперової фабрики виконав план п'ятирічки 1 листопада 1955 року. До того ж фабрика переключилася на випуск високоякісного цигаркового паперу. В 1955 році тут було вироблено 2286 тонн паперу — на 17,7 проц. більше, ніж у 1940 році. Зважаючи на те, що устаткування фабрики було дуже спрацьоване, ці досягнення слід визнати справжнім подвигом колективу.

За чотири роки виконали п'ятирічний план робітники обозобудівного заводу. Кожний другий робітник тут став раціоналізатором. У ході соціалістичного змагання вдосконалювалися всі процеси виробництва. Продуктивність праці в 1954 році порівняно з 1950 роком підвищилась на 89,9 проц., собівартість продукції тільки за 1950 рік знизилась більш ніж на 10 проц. при плані 8,7 проц. Весь колектив заводу був занесений на районну Дошку пошани[1].

Повільніше розвивалося сільське господарство. Негативно позначилося на ньому скасування додаткової оплати за підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва, порушення колгоспної демократії. До того ж у середині 1950 року без належної підготовки та врахування місцевих умов почали спішно укрупнювати колгоспи.

Розширення колгоспної демократії, розвиток принципу матеріальної заінтересованості та інші важливі заходи партії і уряду сприяли посиленню творчої активності трудівників-хліборобів у дальшому піднесенні колгоспного виробництва. Важливу роль відіграла також шефська допомога колективів підприємств Харкова. Особливо міцна дружба зав'язалася між комсомольцями зміївського колгоспу ім. 1 Травня і комсомольцями заводу ім. Т. Шевченка. Заводські комсомольці допомагали колгоспникам підвищити кваліфікацію, а деяким — освоїти професії, потрібні для артільних майстерень.

[1] Газ. «Правда Зміївщини», 7 листопада 1954 р.

Починаючи з 1955 року високих показників у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва домагалися не тільки окремі працівники, ланки, бригади, але й колгоспи та район у цілому.

В галузі промисловості цей період ознаменувався створенням нових підприємств. Так, у 1956 році в місті, на базі обозобудівного заводу виріс великий машинобудівний завод. У 1957 році за 18 км від міста розгорнулося будівництво Зміївської ДРЕС. На початок семирічки в основному було завершено підготовчі роботи по будівництву станції і закладався фундамент під її головний корпус. Будівники Зміївської ДРЕС уже в 1958 році йшли в авангарді учасників змагання за звання колективів і ударників комуністичної праці. Цей рух викликав у працівників усіх підприємств міста могутній творчий порив до вдосконалення виробництва, підвищення продуктивності праці, утвердження нових, комуністичних моральних принципів. Колектив паперової фабрики досяг у 1958 році рекордного зростання продуктивності праці — на 13,8 процента. Трудівники інших підприємств міста, як, наприклад, машинобудівного, тарного заводів, промартілі ім. XVIII партз'їзду, виконали річний план достроково.

На великий індустріальний центр перетворюється Зміїв у наші дні. Тільки машинобудівний завод у 1965 році випустив за вартістю в 5,5 раза більше продукції, ніж у 1958 році. Колектив найбільшого заводу міста став провідним у розвитку творчої активності працівників промисловості. В 1959 році почесне звання колективу комуністичної праці було присвоєно одній бригаді, три робітники заводу завоювали звання ударників комуністичної праці. В наступному ж році це звання присвоїли 9 бригадам і 43 ударникам, а в квітні 1966 року на заводі уже було 19 бригад і 478 ударників комуністичної праці. Широко розгорнулось на заводі змагання за «українську годину».

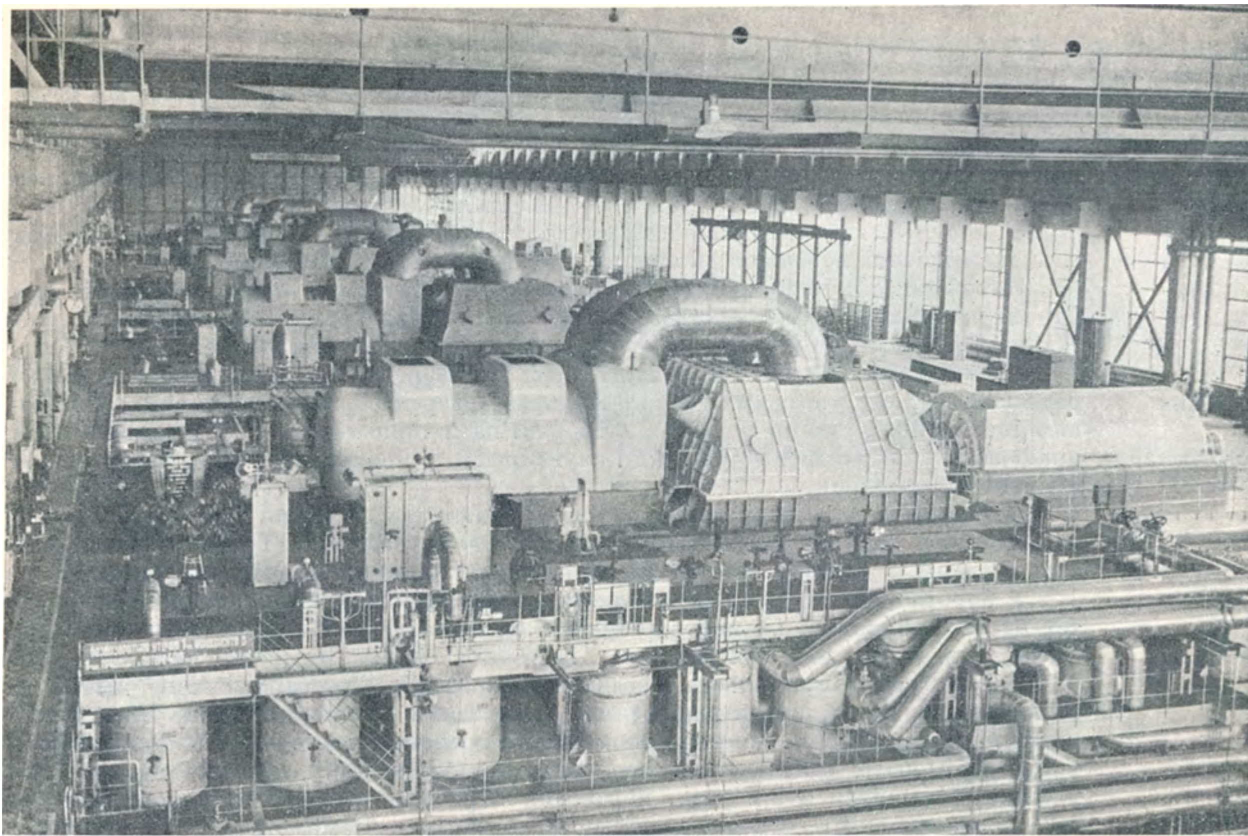
Весь колектив бере активну участь в управлінні підприємством.

Широкого розмаху набуває робота на громадських засадах — створено бюро конструкторів, технологів, економічного аналізу.

Великими виробничими успіхами позначені ці роки для будівників комсомольської Зміївської ДРЕС. 31 грудня 1960 року почала давати промисловий струм перша турбіна ДРЕС потужністю 200 тис. кіловат. У зв'язку з тим, що період освоєння першого турбогенератора такої ж потужності на Середньо-Уральській ДРЕС затягся, преса капіталістичних країн почала галасувати, що СРСР неспроможний подолати цей рубіж технічного прогресу в енергетиці. Пуск Зміївської ДРЕС в найкоротший строк і успішна експлуатація енергоблоків потужністю 200 тис. кіловат спростували ці вигадки. У грудні 1961 року дала промисловий струм друга потужна турбіна, а через рік — третя. В 1964 році вже діяли п'ять енергоблоків, що дали країні понад 1 млрд. квт. електроенергії. Проводилася також робота по встановленню нових блоків потужністю 300 тис. кіловат. 31 травня 1965 року дала промисловий струм шоста турбіна.

Чудові люди трудяться на будівництві електростанції. За самовіддану працю під час освоєння унікального устаткування станції старшому машиністові турбіни О. С. Журавлю присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Працівників ДРЕС М. В. Черкасова, А. А. Айзбекова, І. О. Бурдейнюка нагороджено орденами й медалями. Серед раціоналізаторів багато членів бригад комуністичної праці. Це А. А. Гетьман, О. О. Котельников, В. О. Омельяненко, В. А. Черкасов та інші. Десятки тисяч карбованців заощаджують своїми вдосконаленнями раціоналізатори А. Ф. Ізюмов, С. П. Озеров та Г. Д. Писарчук. Тільки у 1965 році, завдяки впровадженню нової технології, на багатьох процесах зекономлено 52,3 тис. квт.-год. електроенергії.

Учасники всесоюзної комсомольської будови поєднують свою працю з навчанням. Тільки в 1965/66 навчальному році в середній вечірній школі вчилося 325 чоловік, у філіалі заочного Куйбишевського будівельного технікуму — 188 чоловік, а у філіалі Івановського енергетичного технікуму — 183 чоловіки. Тому й не дивно, що ряди раціоналізаторів зростають день у день.

Загальний вигляд машинного залу Зміївської ДРЕС.

Керівником і організатором колективу ДРЕС є партійна організація, яка налічує у своїх рядах 300 чоловік. 520 юнаків і дівчат об'єднує у своїх лавах комсомольська організація. Під керівництвом комуністів комсомольська організація виховує великий загін активних будівників комунізму, вміло організує дозвілля, побут і навчання молоді. Широко розвиваються фізкультура і спорт, художня самодіяльність. Тут є улюблені спортсмени, актори, співаки, скульптори. Самодіяльні колективи на районних та обласних конкурсах часто одержували премії. В Комсомольському селищі, де живуть будівельники та енергетики, є Палац культури, школи та інші культурні заклади.

Велику роль у зростанні активності колективу по вдосконаленню виробництва на паперовій фабриці відіграє постійно діюча виробнича нарада, яка налічувала в 1965 році 75 чоловік. На фабриці працюють також комісії по впровадженню нової техніки, по якості продукції, техніці безпеки і охороні праці. Комісії сприяють ефективному використанню нового устаткування, підвищенню якості продукції. Активно діє група сприяння народному контролю, що налічує у своєму складі 15 чоловік. У проведених нею обслідуваннях-перевірках брали участь більше половини членів фабричного колективу. У 1970 році фабрика випустить 14 210 тонн високоякісного паперу на суму 13,9 млн. карбованців.

Позитивний вплив на дальший розвиток економіки Змієва мало злиття в 1960 році промислових артілей з державною промисловістю. Це сприяло поліпшенню технічного устаткування невеликих підприємств. Так, тарний комбінат після об'єднання перетворився на підприємство союзного значення. Він оснащений новим устаткуванням, багато процесів тут механізовано. Продуктивність праці зросла

на 20 процентів. Якщо раніше комбінат був збитковим, то з 1963 року він почав давати прибутки. Продукція комбінату користується великим попитом.

У зв'язку з реорганізацією промкооперації артілі об'єдналися в райпромкомбінат, перетворений 1963 року на райпобуткомбінат. У 1965 році комбінат мав 53 майстерні, ательє індивідуального пошиття одягу, взуття.

За останні роки поліпшилась і робота автопарку. У квітні 1966 року він мав 99 машин різної вантажопідйомності, 56 автобусів на 1116 місць.

Новою технікою збагатилось таке порівняно невелике підприємство, як друкарня, де працює 27 чоловік. Вона має 5 нових друкарських машин, 2 паперорізальні, 2 лінотипи і копіювальну машину для виготовлення кліше.

У Змієві також діють молочний завод, що переробляє продукцію колгоспів і радгоспів району, цегельний завод, пилорама, деревообробні майстерні, райхарчокомбінат та інші підприємства. У 1965 році на підприємствах та в установах міста працювало понад 3 тис. робітників і службовців, у сільському господарстві зайнято близько 600 чоловік.

Партійні та радянські організації докладають усіх зусиль, щоб домогтися піднесення всіх галузей сільського господарства в радгоспі «Третій вирішальний» і колгоспі ім. 1 Травня, частини господарства яких розташовані в зоні міста.

У боротьбі за розв'язання невідкладних господарських завдань районний комітет партії спирається на низові партійні організації, які в одному тільки Змієві об'єднують понад 1000 комуністів.

Багато уваги приділяють партійні організації міста підвищенню життєвого рівня трудящих. Важливим показником зростання матеріального та культурного рівня населення міста є дані про споживання продовольчих товарів та товарів культурно-побутового призначення. За сім років (1959—1965) продаж м'яса і птиці у місті збільшився в 2,2 раза, ковбасних виробів — у 5,5, вершкового масла — в 2, холодильників — у 3,8 і телевізорів — у 4 рази. В місті є 24 магазини, 4 підприємства громадського харчування.

Значно розширилась мережа закладів охорони здоров'я. У 1962 році завершено будівництво двоповерхового корпусу лікарні. Населення міста обслуговують також поліклініка, протитуберкульозний диспансер на 25 ліжок, райсанепідстанція. Створено пункти охорони здоров'я на машинобудівному заводі, паперовій фабриці, в радгоспі «Третій вирішальний».

У квітні 1966 року в Змієві працювало 48 лікарів і 130 чол. середнього медичного персоналу.

Великих успіхів досягнуто в розвитку народної освіти. За роки семирічки на околицях міста виросло нове містечко школи-інтернату. Це комплекс навчальних і житлових будинків для учнів та вчителів з допоміжними службами, спортивним залом, спортивними майданчиками і дослідними ділянками. В 1964 році було відкрито ще одну нову школу на 960 учнів.

У 1965/66 навчальному році у Змієві було три одинадцятирічні, восьмирічна і початкова школи. Всього навчалося 2768 учнів, працювало 145 учителів. Крім денних, у місті працюють вечірня школа робітничої молоді і школа заочного середнього навчання, де навчаються 1282 чоловіки. Понад 250 зміївчан вчаться у вузах Харкова та інших міст. У 8 дитячих дошкільних закладах виховується 700 дітей.

Швидко розвиваються культурно-освітні заклади міста. На кінець 1965 року фонд Зміївської бібліотеки складався з 32 173 примірників книг, брошур і журналів. Ними користувалося 3290 читачів. 42 активісти допомагають співробітникам бібліотеки проводити читацькі конференції та інші масові заходи. В місті створено бібліотеку дитячої літератури з загальним фондом 18 378 примірників. Функціонують бібліотеки на підприємствах, у радгоспі, колгоспі, клубі медичних працівників тощо[1].

---

[1] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 6, арк. 1, 2, 6.

Селище Комсомольське біля м. Змієва.

В місті працюють два книжкові магазини і 3 кіоски. У 1966 році населення міста передплачувало 14 459 примірників газет та журналів.

Центром культурно-освітньої роботи в місті став Будинок культури, де є зал для глядачів на 400 місць і багато кімнат для гуртків.

Велику роботу провадять клуби паперової фабрики, машинобудівного заводу, медичних працівників, міський клуб піонерів. На всіх підприємствах, у школах і багатьох установах діють гуртки художньої самодіяльності. Кінотеатри Змієва щодня відвідують понад 1800 чоловік. В місті є два стадіони — міський і паперової фабрики.

Багато уваги приділяють партійні організації благоустрою міста. В упорядкуванні дворів і вулиць міста беруть участь 22 квартальні комітети. Крім старого великого парку, де в 1950 році додатково було висаджено 3 тис. дерев, місто прикрасили три нові парки. Один з них розташований на мальовничому березі Сіверського Дінця. Дедалі більше вулиць покривається асфальтом. У 1965 році на впорядкування Змієва витрачено 2387 тис. карбованців. У 1965 році Зміїв одержав природний газ. Прикрашають місто новозбудовані мости через річки Мож та Сіверський Донець.

З любов'ю зміївчани доглядають пам'ятник В. І. Леніну, Т. Г. Шевченкові, героям громадянської і Вітчизняної воєн.

До Жовтневої революції у Змієві було лише п'ять двоповерхових будинків. Тепер цілі масиви забудовані багатоповерховими будинками. В 1963 році здано в експлуатацію великий лазне-пральний комбінат, двоповерховий корпус побутового обслуговування, почалось будівництво багатоповерхового універмагу. Вже зведено 5 багатоповерхових будинків. Всього в місті 3737 приватних будинків та 94 будинки фонду міської Ради.

Розташований у мальовничій долині Сіверського Дінця, оточений лісами, Зміїв є місцем відпочинку трудящих. Заслужену славу далеко за межами області мають благоустроєні будинки відпочинку — ім. Орджонікідзе, «Коробові хутори» та санаторій «Занки».

Так, завдяки невтомній праці трудящих, великій допомозі Комуністичної партії і Радянського уряду Зміїв, як і тисячі таких же колись аграрних глухих містечок царської Росії, перетворюється на соціалістичне індустріальне місто з квітучою економікою і культурою.

Л. Г. ГОЛЬДФАРБ, В. М. СЕЛІВАНОВ, К. Б. ПРАВОВЄРОВА

* * *

Зміївський район розташований в центральній частині Харківської області. На півночі межує з Харківським, на сході — з Чугуївським і Балаклійським, на півдні — з Первомайським, на заході — з Нововодолазьким районами Харківської області.

Як адміністративна одиниця район існує з 1923 року.

Територія району 1,4 тис. кв. км. Населення — 81,3 тис. чол., з них 58,9 проц.— сільського, 41,1 проц. міського.

В районі 12 сільських, 3 селищні та одна міська Рада, всього 94 населених пункти.

Район перетинає Південна залізниця, частина якої (Харків — Зміїв — Донбас) електрифікована; три автотраси: Зміїв — Харків, Комсомольське — Зміїв, Харків — Зміїв — Мерефа.

Поверхня району — рівнина, перерізана річковими долинами, ярами і балками. Найбільша ріка Сіверський Донець з притоками Мож, Уди; є озера, найбільші з них — Лиман, Чайка, Біле.

Природні багатства району — газ, будівельні і формовочні піски, кухонна сіль.

Головна галузь економіки — сільське господарство. Воно спеціалізується на вирощуванні зернових культур та м'ясо-молочному виробництві. 12 колгоспів і 6 радгоспів району мають в обробітку 43 425 га землі, під посівами зайнято 40 739 га, в тому числі: зерновими 20 396 га (50 проц.), фабричними цукровими буряками 1370 га (3,3 проц.), соняшником 2683 га (7 проц.), картоплею 999 га (2,3 проц.), овочами 1315 га (3,2 проц.), продовольчим баштаном 96 га (0,2 проц.), кормовими культурами 13 880 га (34 проц.), під садами 1902 га, сіножатями 6730 га, пасовищами 11 132 га, лісосмугами 1369 га.

Посівна площа колгоспів 27 192 га, радгоспів 13 585 гектарів.

У колгоспах і радгоспах 454 трактори, 240 комбайнів, 322 вантажні автомашини. Рівень механізації основних сільськогосподарських робіт досить високий: оранку зябу, посів, збір зернових, зернобобових, посів та посадку технічних культур механізовано на 100 проц.; догляд за посівами кукурудзи та соняшнику — 75 проц. Механізація робіт в тваринництві досягає 69 процентів.

Народне гуляння на березі р. Сіверського Дінця.

У піонерському таборі на р. Сіверському Дінці.

Середня врожайність зернових в районі за п'ятирічку (1961—1965 рр.) становила 16,1 цнт з га, цукрових буряків — 155 цнт, а в 1965 році 192 цнт, овочів і баштанових культур відповідно 76,5 і 97,7 цнт, картоплі — 47 і 69 цнт, соняшнику — 12 і 12,9 центнера.

У колгоспах і радгоспах району 26,5 тис. голів великої рогатої худоби, в тому числі 9,5 тис. корів; 11,5 тис. свиней, 74,2 тис. птиці. По всіх категоріях господарств — 33 924 голови великої рогатої худоби, 15 905 свиней, 255 500 шт. птиці.

На території району розташовані племінний завод «Червоний велетень» та господарство Українського науково-дослідного інституту птахівництва в с. Бірках, які мають всесоюзне значення.

За досягнення у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності громадського тваринництва протягом семирічки орденами і медалями Радянського Союзу нагороджено 116 трудівників.

За роки Радянської влади значного розвитку набула промисловість району. На 18 підприємствах в 1965 році працювали 4140 робітників, які виробили продукції на 98,6 млн. карбованців.

Найбільші підприємства району: Зміївський машинобудівний завод, «Буддеталь», зміївська комсомольська ДРЕС, тарний комбінат.

Є 4 будівельні організації: будуправління Зміївської Комсомольської ДРЕС, «Промбуд», «Міжколгоспбуд» (255 чол.), відділок начальника управління робіт.

В районі 156 магазинів, 45 установ громадського харчування. В 1965 році товарообіг досяг 24,5 млн. карбованців.

Із зростанням економіки підвищується життєвий рівень трудящих. Оплата за трудодень в колгоспах зросла з 81 коп. у 1963 році до 1 крб. 13 коп. в 1965 році.

За 1961—1965 рр. в населених пунктах району побудовано 124 житлові будинки державного фонду з загальною площею 77 600 кв. м., 1727 індивідуальних будинків.

У районі 9 лікарень, 43 фельдшерсько-акушерські пункти, де працюють 151 лікар і 467 середніх медичних працівників. За самовіддану працю в галузі охорони здоров'я трудящих 23 медичні працівники району нагороджені урядовими нагородами.

У 1965 році в районі діяли два філіали промислових технікумів, 11 середніх шкіл, школа-інтернат, дві школи робітничої молоді, заочна середня загальноосвітня, 18 восьмирічних та 21 початкова школа з загальною кількістю учнів 12 445 чоловік. В школах працює 738 вчителів. Більше 250 жителів району навчається у вузах країни. Тільки за останні 5 років побудовано 8 нових шкіл. У 18 дошкільних установах виховується 1920 дітей; є 2 будинки культури, 30 клубів, 26 кіноустановок, 39 бібліотек з загальним книжковим фондом близько 200 тис. прим., яким користуються більш як 25 тис. читачів. Жителі району передплачують 32 032 прим. газет і 21 824 прим. журналів. В районі випускаються 3 газети: «Будівник комунізму», (Зміїв), «Енергетик» (смт Комсомольське), «Прапор Жовтня» (с. Першотравневе). 1580 жителів району беруть активну участь в роботі 145 гуртків художньої самодіяльності.

На громадських засадах в районі працюють 12 народних університетів, університет культури в селі Таранівці, університет технічної культури в с. Комсомольському, університет здоров'я і університет правових знань у Змієві, 8 батьківських університетів діють при середніх школах Змієва, Комсомольського, Соколового, Таранівки, Лимана, Шелудьківки і Борової.

На громадських засадах працюють 3 музеї: історико-краєзнавчий при школі с. Першотравневого, в с. Соколовому — музей радянсько-чехословацької дружби, в с. Таранівці — історико-революційний.

Зміївщина не раз була ареною великих селянських повстань, зокрема, у 1670 році жителі населених пунктів сучасного району взяли участь у повстанні під керівництвом Олексія Хромого — соратника Степана Разіна; у 1707—1708 рр.— у повстанні під керівництвом Кіндрата Булавіна, в 1764—1775 рр.— йшли у гайдамацькі загони, які особливо активізувалися в період селянської війни під проводом Омеляна Пугачова. В 1819 році тут відбулося повстання, спрямоване проти аракчеєвських військових поселень. Значні заворушення були після реформи 1861 року.

Активну участь брало населення району в революції 1905—1907 рр. Радянську владу встановлено у грудні 1917 року.

Більше 15 тис. жителів району боролися проти фашистів в рядах Радянської Армії, з них понад 6 тис. чоловік загинули на фронтах. У боях за Зміївщину відзначилися 78-й гвардійський стрілецький полк. Взвод цього полку із 25 бійців під командуванням лейтенанта П. М. Широніна повторив подвиг панфіловців.

В боях за Зміїв дістав своє перше бойове хрещення і 1-й Чехословацький батальон «Свобода».

Трудящі Зміївщини, як і весь радянський народ, самовіддано борються за здійснення грандіозних завдань комуністичного будівництва, накреслених рішеннями XXIII з'їзду партії, Програмою КПРС.

ЛИМА́Н

Лиман — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 15 км від районного центру та за 6 км від найближчої залізничної станції Занки на лінії Харків — Святогорськ. Лиман зв'язаний з районним центром та селищем Комсомольським автомобільними шляхами. Населення — 8000 чол. Селищній Раді підпорядковане село Єгорівка.

Як свідчать дані археологічних розвідок, на території сучасного Лимана були неолітична стоянка (V—IV тисячоліття до н. е.), поселення епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.) та поселення скіфського часу (V—III століття до н. е.) [1].

Заснування Лимана датується 80-ми рр. XVII століття — часом інтенсивного заселення території Слобідської України.

Одним з перших документальних свідчень про існування Лимана є царська грамота від 1682 року, де він згадується як поселення, що переходило з Харківського полку у відання Ізюмського.

Це була малолюдна слобода. Тут був острог, але укріплення він мав слабкі. За даними 1683 року, в Лимані налічувалось тільки 23 жителі [2].

Як і багато інших українських слобід на південних рубежах Російської держави, Лиман довгий час зазнавав руйнівних набігів татарських орд. Наприкінці XVII та на початку XVIII століть кримські татари вчинили кілька нападів на слободу. Спустошливим був напад 1689 року, коли вороги вбили або полонили більш ніж половину жителів, також захопили багато коней, худоби, майна [3]. Але незважаючи на агресію татар, слобода зростала. Цьому значно сприяло її вигідне географічне положення. В озерах Лиман та Сухий Лиман водилось також багато риби, а лиманські луки були багатими пасовиськами для худоби. До того ж через Лиман пролягала велика дорога з Харкова на Ізюм.

З розвитком господарства зростала й кількість населення. Так, за даними 1732 року, в Лимані було старшин і козаків 446 чол., підпомічників 906 (всього 1484 чоловіки). Але особливо велике значення для дальшого розвитку й зростання слободи, як і для інших міст та слобід, мало закінчення будівництва Української укріпленої лінії. Вже в 1765 році тут проживало 3109 чоловік, в т. ч. військових обивателів 2992 чоловіки [4].

За переписом 1732 року в Лимані налічувалось 3 церковнопарафіальні школи з незначною кількістю учнів. Так, в одній із шкіл навчалося всього 18 учнів.

Жителі слободи жили з хліборобства, скотарства, рибальства. Розвивались тут і різні промисли. У вільний від польових робіт час вони вичинювали й дубили шкіру, виготовляли взуття, столярні та бондарні вироби для власних потреб та на місцеві базари. В другій половині XVIII століття у Лимані щороку відбувалося 4 ярмарки, щонеділі — базари, на яких була широко представлена продукція місцевих ремесел [5].

В першій чверті XVIII століття на Слобожанщині почало інтенсивно розвиватися селітроваріння. Відомо, що в 1768 році в Лимані була селітроварня, яка належала великому поміщикові М. Милорадовичу. В 1807 році тут працювало 20 робітників. Становище їх було таким тяжким, що всі вони змушені були втекти. Власник селітроварні звертався до Слобідсько-Української губернської канцелярії по

---

[1] Н. В. Сибилев. Донецкие городища и стоянки по Осколу. Архів Інституту археології АН УРСР № 165—126; Б. А. Шрамко. Отчет о разведках и раскопках археологической экспедиции ХГУ в 1958 году. Архів інституту археології АН УРСР, стор. 4; Б. А. Шрамко. Поселення скіфського часу в басейні Дінця. Археологія, т. XIV, К., 1962, стор. 136.

[2] Д. И. Багалей. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства, М., 1887, стор. 482, 535.

[3] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. IV, стор. 203, 204.

[4] Материалы для истории колонизации Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ., стор. 186.

[5] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. IV, стор. 206.

допомогу в справі повернення втікачів на завод. У відповідь на скаргу поміщика губернська канцелярія наказала місцевим органам влади розшукати і повернути втікачів [1].

Були в Лимані й винокурні. Одна належала громаді, яка здавала її на певних умовах у тимчасове користування приватним особам.

Після селянської реформи 1861 року становище колишніх державних селян, які населяли Лиман, нічим, по суті, не відрізнялося від становища поміщицьких. Середній селянський наділ тут був 4,1 десятини, тобто значно меншим від середнього наділу колишніх державних селян Харківської губернії (5 десятин на господарство), який вважався мінімальним.

За даними 1885 року, із загальної кількості (827) господарств не мали землі 75 господарств, а таких, у яких не було мінімальної норми і які ледве животіли на убогому клапті землі, було 332. Близько 200 господарств не могли обробляти землю, бо не мали ні коней, ні робочої худоби, ні реманенту. Не маючи змоги зводити кінці з кінцями, 205 лиманців здавали землю в оренду заможним жителям слободи[2].

Селяни мусили платити державі безліч різних податків. Так, у 1887 році вони сплачували: державних податків — 10 488 крб., земельних — 922 крб., волосних — 184 крб., сільських — 2062 крб., страхових — 1029 карбованців[3].

Багато селян змушені були йти на заробітки в інші села і краї. Тільки в 1884 році з Лимана виїхали 144 чоловіки.

Власті мало дбали про розвиток освіти й культури населення. На початку XX століття в Лимані працювали церковнопарафіальне та земське змішане однокласне (трирічне) училища. Наприкінці XIX століття Зміївська повітова земська управа ледве спромоглася відкрити в Лимані невелику народну бібліотеку, причому асигнування на поповнення книжкового фонду виділялись мізерні. З справою охорони здоров'я було не краще. На всю Лиманську волость, в якій проживало близько 11 тис. чоловік, був тільки один земський фельдшер[4].

Революція 1905—1907 pp. мала широкий відгук серед жителів Лимана. Багато з них працювали на підприємствах Харкова, привозили в селище і поширювали серед населення нелегальні видання. У червні 1906 року на базарі в Лимані серед селян, які з'їхались сюди, жандарми схопили селянина Лиманської волості І. М. Зоріна, який поширював прокламації. Того ж року було заарештовано селянина С. Т. Шаповалова, у якого відібрали нелегальні брошури.

Під впливом більшовиків перебувала також революційно настроєна частина інтелігенції Лимана. Вчитель І. А. Лебединський з синами також поширював революційну літературу. Вчительку В. П. Бугрименко в Лимані знали як полум'яного агітатора. Її виступи перед лиманцями були пройняті вірою в світле майбутнє. Житель Лимана В. Д. Золотарьов (1883—1954 pp.) — активний учасник повстання на броненосці «Потьомкін» — був інтернований до Румунії[5]. Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, Золотарьов повернувся на батьківщину, в рідне село. Працював спочатку ковалем на станції Основа, поблизу Харкова, а пізніше — в колгоспі, брав активну участь у громадському житті селища. Він часто виступав перед молоддю, школярами, розповідав про повстання на «Потьомкіні».

Незважаючи на терор і репресії, до яких вдалися власті після поразки революції 1905—1907 pp., в багатьох місцях боротьба проти самодержавства не припинялася. Жандармські та поліцейські органи Харківської губернії у своїх доне-

---

[1] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 279—280.

[2] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, вып. V, X., 1885, стор. 22—23; 24—25.

[3] Л. В. Ильяшевич. Змиевский уезд (беглый очерк), стор. 10, 97.

[4] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1534, арк. 1.

[5] Там же, спр. 2670, арк. 17—19.

сеннях усе частіше відмічали встановлення тісних зв'язків між селянами та фабрично-заводськими робітниками і те, що в багатьох волостях, зокрема в Лиманській, поширювалась революційна література і відбувались мітинги з участю приїжджих із заводів промовців.

Імперіалістична війна відірвала хлібороба від землі, вона зажерливо поглинала наслідки його праці. Загострилися класові суперечності і на селі. В той час, як господарства селян-фронтовиків занепадали, куркульські господарства зростали й міцніли. За перші місяці 1917 року 14 куркулів Лимана, скориставшись позичкою місцевого кредитного товариства, «прикупили» землі бідняків, які розорилися, спорудили нові будівлі, закупили машини та сільськогосподарське знаряддя. Куркулі Гарагатий, Н. Юношев, К. Юношев були власниками млинів, вітряків, молотарок тощо [1].

Велика Жовтнева соціалістична революція внесла докорінні зміни в життя Лимана. У грудні 1917 та на початку 1918 року тут здійснюються аграрні перетворення. Між бідняками було розподілено переважну частину поміщицьких та нетрудових куркульських земель — близько 1,5 тис. десятин,— а також конфісковані у поміщиків робочу худобу та сільськогосподарський реманент.

На початку квітня 1918 року Лиман був окупований німецько-австрійськими військами. Визволили його в грудні цього ж року. Радянське будівництво вступило в нову фазу свого розвитку.

Селянська біднота та значна частина середняків палко підтримували заходи Радянської влади. В травні 1919 року делегати від Лимана брали активну участь у роботі 2-го Зміївського повітового з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів [2].

На початку травня 1919 року в Лимані вже був партійний осередок. Він налічував 13 членів партії [3]. Партійна організація провадила велику роботу по виконанню продрозверстки, мобілізації сільського активу на боротьбу з куркульським бандитизмом, поданню допомоги сім'ям червоноармійців та мобілізації селян до Червоної Армії.

В середині 1919 року в зв'язку з наступом денікінських військ частина радянського і партійного активу волості евакуювалася в сусідні губернії Росії, частина лишилася в Лимані для підпільної роботи. Денікінці грабували жителів села, знущалися з них, особливо з тих, чиї родичі були в Червоній Армії або належали до радянського і партійного активу.

Населення чинило опір білогвардійцям. У районі Лимана діяв партизанський загін [4]. Активними учасниками боротьби з денікінцями були М. Є. Кучер, Р. З. Микитенко, Т. І. Микитенко, І. І. Зубрян, М. О. Ступка, А. В. Тищенко [5].

У грудні 1919 року війська Червоної Армії визволили Лиман, і політвідділ частини створив тут волревком. Головою ревкому став демобілізований червоноармієць Є. Ю. Христосов, уродженець сусіднього села Нижнього Бишкіна. У своїй практичній діяльності ревком здійснював функції місцевої влади: проводив у життя закон Всеукрревкому про землю, продрозверстку, був організатором боротьби з бандитизмом. Ревком проіснував до квітня 1920 року.

На початку січня 1920 року в Лимані відбувся волосний з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Він прийняв рішення про зміцнення органів Радянської влади на селі, затвердив і поповнив склад волосного ревкому за рахунок найбільш відданих Радянській владі людей. Наступний волосний з'їзд Рад, що відбувся в березні 1920 року, обрав виконавчий комітет волосної Ради. Але у вересні 1920 року, через те, що в Лиманській волості все ще мали місце

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 309, оп. 1, спр. 25, арк. 4; ф. Р-1963, оп. 1, спр. 119, арк. 18—19, 28.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 13, арк. 1.

[3] «Бюллетень секретариата ЦК КП(б)У», № 2, 18 травня 1919 року.

[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 112, арк. 3.

[5] Харківський облдержархів, ф. Р-1963, оп. 1, спр. 68, арк. 11.

прояви бандитизму, а робота волвиконкому внаслідок бездіяльності його керівників не була поставлена на належний рівень, Зміївський повітпартком поставив питання перед повітвиконкомом прийняти рішення про те, щоб у Лимані знову на деякий час створити ревком. Головою його було призначено П. М. Малихіна, членами — Троїцького та Лещенка [1].

Партійний осередок, який відновив свою роботу в квітні 1920 року і в цей час налічував 12 чоловік [2], проводив велику роботу серед населення. В селі відбувся «тиждень допомоги фронту», під час якого зібрано гроші, продовольство, одяг та взуття для бійців Червоної Армії. Комуністи очолили боротьбу проти куркульсько-махновських банд. В боротьбі за народну справу загинули члени партійного осередку Х. З. Сумцов, І. М. Лещенко та інші.

Партійна організація, КНС та сільська Рада добилися значних успіхів у відбудові сільського господарства і підготовці селян до переходу на соціалістичні форми господарювання. Лиманська сільська Рада на окружному огляді сільрад у 1923 році була названа в числі чотирьох кращих по Ізюмському округу [3]. Відзначалося, що вона задовільно справилася з завданням по відбудові сільського господарства, працювала в тісній взаємодії і під безпосереднім керівництвом партійної організації. Задовільною визнали роботу сільради та її голови С. М. Безноса і в лютому 1924 року. На засіданні президії виконкому Андріївської районної Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів відзначалося, що Лиманська сільська Рада твердо додержує земельного кодексу, веде облік оренди земель, не дає куркулям використати неп для економічного зміцнення своїх господарств [4].

Розгорнув активну роботу комсомольський осередок села, створений у 1920 році, в якому через два роки після створення налічувалося 20 чоловік.

Великі зміни відбулися в організації шкільної освіти. В селі проводилася ліквідація неписьменності, було запроваджено навчання рідною мовою. Переважна кількість дітей вчилась у школі, відкритій вже в перші роки Радянської влади. У 1923/24 навчальному році в школі вчилися 152 учні, з них 47 дівчаток.

Спираючись на бідноту, її бойовий актив, згуртований у комітеті незаможних селян та комсомольців, лиманські більшовики багато зробили для розвитку кооперативного руху. Лиманська споживча кооперація добилась майже повного усунення з торгівлі непманських елементів. Якщо в перші роки непу торгівля одягом, взуттям та бакалійними товарами в основному була в руках приватників, то в 1927/1928 рр. на долю непманів припадало тільки 11 проц. від усього товарообороту [5].

Велику допомогу подавало селянам Лиманське кредитне товариство. Завдяки йому селяни Лимана разом з членами андріївського сільськогосподарського товариства придбали в 1925 році 3 трактори, 7 сівалок, 18 віялок, 66 плугів, 2 косарки. У 1926 році незаможники села, діставши аванс від кредитного товариства, закупили 130 одиниць сільськогосподарського реманенту.

Діяльність споживчої та кредитної кооперацій сприяла підготовці селянства до виробничого кооперування.

В березні 1925 року в Лимані виник ТСОЗ, в якому об'єдналися 23 господарства. Організаторами ТСОЗу були активісти комнезаму—комуністи А. Д. Щербак, С. О. Позигун, С. М. Безніс та інші. На цей час комнезам Лимана об'єднував 39 чоловік [6].

Значну роботу серед селян провадив створений у 1923 році комітет взаємодопомоги, головою якого був комуніст І. М. Калина. Комітет мав у своєму розпорядженні 2 вітряки та кілька громадських споруд. Весь мірчук, який надходив за помол зерна, витрачався на допомогу бідноті, погорільцям та сім'ям червоноармій-

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 254, арк. 27.
[2] Газ. «Пролетарий», 8 липня 1921 р.
[3] У 1923 р. Лиман перейшов до складу Андріївського району Ізюмського округу.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-1639, оп. 1, спр. 268, арк. 29, 169; спр. 285, арк. 39.
[5] Там же, спр. 12, арк. 8.
[6] Там же, спр. 255, арк. 89.

ців [1]. Така допомога здебільшого надходила дуже вчасно, вона матеріально підтримувала бідняків, не давала їм потрапляти в економічну залежність від куркулів. Комітет взаємодопомоги брав участь у здійсненні заходів по землевпорядкуванню, яким з кінця 1924 року зайнялися по-справжньому сільська Рада та комнезам, маючи на меті вдосконалення землекористування.

Активно діяла комсомольська організація. Комсомольці були учасниками проведення хлібозаготівель, боротьби з куркулями; вони провадили агітаційно-пропагандистську роботу серед молоді та селян під час виборчих кампаній до Рад тощо [2]. Дійовою була атеїстична робота лиманських комсомольців. Під впливом їхньої агітації немало односельчан порвали з місцевою сектою баптистів. Комсомольці викрили ворожі дії місцевого пресвітера. Завдяки цьому трудящі селяни Лимана побачили, що община баптистів перетворилась на вогнище куркульської пропаганди проти Радянської влади і колективізації [3].

У 1929 році були завершені основні роботи по ліквідації далекоземелля і черезсмужжя. Завдяки взаємообміну між земельними громадами Лимана, Коробових хуторів та сусідніх сіл Гиївки й Киселів, землі лиманців було зведено у масиви. Це мало значення при організації колгоспів. У цьому році організовані ТСОЗ «Новий шлях», артілі ім. В. І. Леніна та ім. Т. Г. Шевченка. Пізніше були створені ще дві артілі — ім. Ворошилова та «Перше травня».

Колективізація в Лимані супроводжувалася гострою класовою боротьбою. Куркулі всіма силами протидіяли колективізації, намагалися зривати хлібозаготівельні кампанії, підпалювали колгоспний хліб у скирдах, вели злісну антирадянську агітацію.

Сільська Рада посилила наступ на куркуля. Тих, хто зривав хлібозаготівлю, обкладали штрафом, а тих, хто уникав сплати державних податків, за рішенням сільради дооподатковували. На загальних зборах селян, проведених сільрадою 15 березня 1931 року, було обрано комісію робітничо-селянської інспекції (РСІ) з п'яти чоловік. Комісія виявляла прихований куркулями хліб і цим допомагала сільраді у здійсненні хлібозаготівель. Проте куркулі, особливо Коваленко, Срібний, чинили опір заходам Радянської влади по суцільній колективізації села. Рішенням сільської Ради, яке було одностайно схвалено трудовим селянством Лимана, класово-ворожих елементів виселили за межі району.

На 10 серпня 1931 року в колгоспах об'єдналися 363 господарства, переважно бідняцькі, що становило 37,8 проц. від загальної кількості селянських господарств [4].

Боротьба проти куркульства і ліквідація куркуля як класу прискорили хід колективізації. У 1932 році, коли до колгоспів потяглась основна маса середняків села, колективізація була в основному завершена.

В умовах колективного господарювання особливого значення набула правильна організація праці. На липневому пленумі сільради 1931 року правлінням колгоспів було запропоновано широко застосовувати індивідуальну відрядність, налагодити щотижневий облік праці тощо. У 1932 році партійні організації колгоспів, виходячи з рішень партії та уряду, стали на шлях організації бригад з постійним складом (по 50—60 чол. у кожній). За бригадами закріплювалися на рік певні ділянки землі [5].

У 1933 році в Лимані було досягнуто перших значних успіхів в економічному та політичному зміцненні колгоспів. Артіль ім. Ворошилова однією з перших у районі закінчила збирання врожаю та виконання плану хлібоздачі. Того року правління колгоспу, розрахувавшись з державою і колгоспниками, засипало в комори 300 цнт насіннєвого та страхового і 66 цнт фуражного фонду.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-1639, оп. 1, спр. 255, арк. 87.
[2] Там же, ф. Р-1963, оп. 1, спр. 119, арк. 18, 33; спр. 91, арк. 18; спр. 116, арк. 3.
[3] Там же.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-1963, оп. 1, спр. 61, арк. 66.
[5] Газ. «Соціалістичні лани» (орган Балаклійського райкому партії і райвиконкому), 12 лютого 1932 р.

В авангарді боротьби за колгоспний достаток була партійна організація, що об'єднувала в цей час 4 члени і кандидати в члени партії. Навколо партійної організації гуртувалися передові люди колгоспу. Ударниця Ганна Клочко, що виробила в 1933 році 320 трудоднів, найбільше серед жінок, брала активну участь в роботі організації. Вона наполегливо працювала над підвищенням свого загальноосвітнього й політичного рівня [1]. У січні 1936 року в Лимані відбувся зліт стахановців. Виступаючи на зльоті, старий колгоспник К. К. Шрамко з піднесенням говорив про нове щасливе життя і світлі перспективи колгоспного ладу. Про це розповіли й інші жителі села — ударники праці. На обласний зліт стахановців зернового господарства було послано делегатами двох передовиків — Ф. Л. Боруту і Г. С. Овчаренка з артілей ім. Ворошилова та «Перше травня» [2].

В умовах колективного господарювання нова техніка знаменувала не тільки появу в селі нового механізованого способу обробітку землі, підвищення культури хліборобства, а й виникнення нових професій, зокрема механізаторів, яких село до цього не знало. У 1936 році створено Лиманську МТС, другу — в Зміївському районі [3]. Оснащеність колгоспних полів новою потужною технікою значно зросла, і це стало одним з могутніх засобів економічного піднесення артілей та поліпшення добробуту трудівників села.

За своїми знаннями та професіональною підготовкою трактористи і комбайнери наближалися до кадрових робітників індустріальних міст країни. Під час посівної кампанії 1940 року бригадир тракторної бригади № 11 Є. С. Кондратьєв у змаганні з тракторною бригадою № 2 за перші 6 днів засіяв 315 га ранніх зернових проти плану 240 га; бригадира тракторної бригади М. М. Довбія за відмінні показники в роботі було занесено на Дошку пошани [4].

В селі виростали нові житлові та громадські будинки. У 1937 році тут відкрили великий сільмаг, а через три роки — добре обладнану їдальню.

Вперше за всю історію Лимана тут було відкрито медичну дільницю. Селян обслуговували два лікарі, два фельдшери і сестра-акушерка [5].

За роки Радянської влади відбулися великі зміни в освіті й культурі трудівників села. У 1931/32 навчальному році тут відкрили семирічну школу, в якій навчалося 500 учнів. Сільська Рада створила шкільний фонд, з якого подавалась допомога малозабезпеченим дітям: 25 учням давали безплатні гарячі сніданки, 75 — одержали одяг, а 20 — взуття. Напередодні Великої Вітчизняної війни в селі була середня школа, де працювали висококваліфіковані вчителі. Всі свої знання і вміння вони віддавали вихованню й навчанню підростаючого покоління.

Зростала культура населення. Якщо на початок 20-х рр. майже 75 проц. населення Лимана, віком від 7 до 60 років, було неписьменним, то в 30-х рр. неписьменність була повністю ліквідована. В селі відкрили клуб із залом на 250 місць та кімнатами для роботи гуртків. При клубі працював драматичний колектив. У довоєнні роки майже кожна сім'я колгоспника передплачувала газети та журнали.

Війна порушила мирну творчу працю трудівників Лимана.

З перших днів Великої Вітчизняної війни більшість дорослого чоловічого населення Лимана пішла на фронт. Ті, що лишилися вдома, зводили оборонні споруди, брали участь у діях винищувального загону, а коли наблизився фронт, кількасот колгоспників з сім'ями, багато машин, худоби і зерна було евакуйовано в глибокий радянський тил.

24 жовтня 1941 року село окупували фашисти. Вони розстріляли 39 жителів Лимана тільки за те, що до війни це були сумлінні колгоспники, шановні люди

[1] Газ. «Соціалістичні лани», 19 грудня 1933 р.
[2] Газ. «Правда Зміївщини», 22, 31 січня 1936 р.
[3] Із Балаклійського до Зміївського району Лиман було переведено в 1934 році.
[4] Газ. «Соціалістичні лани», 26 квітня та 15 грудня 1940 р.
[5] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 53, 54.

села. Поліцаї полювали на молодь, щоб силоміць відправляти її на каторжні роботи до Німеччини. Всього фашисти вивезли з села в німецьку неволю 209 юнаків і дівчат.

Все це тільки посилювало опір окупантам з боку жителів Лимана, які закопували хліб, ховали худобу, птицю, а молодь всілякими засобами уникала вивезення в Німеччину. Серед населення поширювались листівки і зведення Радінформбюро, невидимі руки партизанів-патріотів псували військову техніку ворога, вбивали поліцаїв. За період з 22 жовтня 1941 року по 10 січня 1942 року в Лимані і сусідніх селах було поширено 4 тис. листівок та відозв.

Бійцями партизанського загону, яким командував Я. А. Брехунець, були жителі Лимана І. М. Самохвалов, до війни працівник Лиманської МТС, П. Р. Куляс, голова колгоспу ім. Ворошилова, Ф. П. Мироненко та інші.

Під час тимчасової окупації в селі діяли радянські патріоти, що були зв'язані з партизанами і боролися проти окупантів. Серед них М. У. Кущ, зв'язкова загону, яка переховувала поранених бійців, допомагала їм продовольством, лагодила одяг, прала білизну; Н. Сень (до війни працювала в Лиманській МТС) виконувала доручення партизанів і загинула під час виконання бойового завдання; Н. П. Юношев переховував партизанів, допомагав їм продовольством.

Гітлерівські окупанти знищили 60 колгоспних будівель, 4 вітряки, цегельний завод, дитячі ясла, 29 будинків колгоспників, вивезли до Німеччини або знищили майже всю велику рогату худобу, коней, овець, свиней [1].

Червона Армія визволила Лиман 21 серпня 1943 року. Багато лиманців громили ворога й далі на фронтах Великої Вітчизняної війни. В листі з військової частини повідомлялося, що боєць з Лимана, навідник П. В. Юношев у жорстокому бою з відстані 400 м розстріляв з гармати роту фашистських автоматників. «Ваш земляк,— говорилося в листі — гордість нашої батареї» [2]. За відвагу, виявлену в боях на Курській дузі, на Ленінградському фронті, при обороні Севастополя та ін. фронтах урядовими нагородами відзначені 350 лиманців [3].

Багато славних воїнів не повернулось до рідної домівки. Воїни Радянської Армії, що героїчно загинули при визволенні Лимана, поховані в братській могилі в місцевому парку в центрі села. Тут ніколи не в'януть квіти. Їх приносять діти й дорослі, які з любов'ю доглядають могили.

Після визволення від німецько-фашистських загарбників жителі села взялися за відбудову зруйнованого господарства. У 1944 році з допомогою харківських тракторобудівників вступила до ладу діючих Лиманська МТС. У 1949 році всі землі колгоспів були повністю освоєні; МТС виконала план тракторних робіт на 104,7 процента. Тракторна бригада В. С. Асєєва в 1951 році виконала план польових робіт на 144 проц.; комбайнер Довбій на комбайні «Комунар» зібрав урожай з площі 492 га замість 270 за планом.

На початку 1951 року колгоспи Лимана — ім. Леніна, ім. Ворошилова, ім. Шевченка та ім. Першого травня були об'єднані в один [4].

Нове укрупнене господарство ім. Леніна (пізніше «Заповіт Леніна»), маючи 5 тис. га земельних угідь, не відразу добилося зростання всіх галузей колгоспного виробництва, особливо тваринництва. Критика недоліків, увага районного та обласного комітетів партії допомогли партійній організації колгоспу очолити боротьбу за піднесення артільного виробництва і поліпшення добробуту колгоспників. Комуністи очолили найвідповідальніші ділянки колгоспного виробництва. Так, агронома В. Я. Головка було обрано головою колгоспу, І. Г. Корнійченко став головним механіком колгоспу, К. О. Чепурко — помічником бригадира тракторної бригади, Г. П. Позигун — помічником бригадира комплексної бригади.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 13, арк. 58.
[2] Газ. «Правда Зміївщини», 1 січня 1945 р.
[3] Матеріали Зміївського районного військового комісаріату.
[4] Харківський облпартархів, ф. 1401, оп. 1, спр. 11, арк. 1.

Партійній організації та правлінню артілі довелося долати немало труднощів, які виникали через недоліки й помилки в керівництві сільським господарством, внаслідок порушення принципу матеріальної заінтересованості, відсутності правильного поєднання громадських і особистих інтересів колгоспників.

І все ж колгосп «Заповіт Леніна» поступово зміцнював своє господарство і в роки семирічки вийшов у ряди передових господарств району. Це високомеханізоване господарство. На його ланах працює 28 тракторів (у 15-сильному обчисленні), 15 комбайнів, 16 вантажних машин тощо. Зміцненню колгоспу значно сприяло те, що з 1961 року він став великим спеціалізованим господарством по вирощенню великої рогатої худоби. Під безпосереднім керівництвом партійної організації, що налічує 46 комуністів, колгоспники провели велику роботу по збільшенню виробництва м'яса й молока.

Колгосп має 3 виробничі бригади. Одна з них спеціалізується на виробництві молока (400 корів), друга — на відгодівлі молодняка для поповнення поголів'я молочної худоби, третя — на відгодівлі великої рогатої худоби.

У зв'язку із запровадженням спеціалізації колгоспу перед партійною організацією та правлінням колгоспу постало багато невідкладних завдань. Одне з них — забезпечення худоби кормами.

Вирішили приступити до зрошення. У 1963 році почали будувати зрошувальну систему на площі 200 га. Завдяки цьому в 1964 році на 178 га зрошуваних земель було одержано з кожного га 474 цнт зеленої маси кукурудзи. Це відразу дало великий економічний ефект. Собівартість центнера кукурудзи в молочно-восковій стиглості становила 12 коп. проти 21 коп. на неполивних землях. Виявилося, що на зрошуваних землях добре росте не тільки кукурудза, а й такі культури, як картопля, цукрові буряки, люцерна. І не тільки ростуть, а й дають набагато більші врожаї, ніж на неполивних землях.

Врахувавши економічний ефект від посівів на зрошуваних землях, колгоспники артілі вирішили щорічно збільшувати їх площу. У 1965 році колгосп вже мав 250 га зрошуваних земель і на кожному гектарі було одержано прибутку на 221 крб. більше, ніж на неполивних землях.

Рішення травневого Пленуму (1966 р.) про широкий розвиток зрошення земель для одержання високих і гарантованих урожаїв зернових та інших сільськогосподарських культур трудівники артілі «Заповіт Леніна» зустріли з великим піднесенням. Вирішено до 1970 року оросити 2000 га колгоспної землі.

Всі ці заходи сприяли підвищенню продуктивності праці та інтенсифікації колгоспного виробництва. За рівнем виробництва м'яса і молока колгосп протягом кількох років посідає перше місце в районі. У 1963 році в артілі було вироблено на 100 га земельних угідь по 85 цнт м'яса в живій вазі [1]. У 1965 році надої молока від однієї корови становили 2823 кг, або на 645 кг більше, ніж у 1963 році.

За постановою облвиконкому від 15 січня 1958 року село Лиман віднесено до категорії селищ міського типу. При селищній Раді створені комісії сільськогосподарська, культурно-освітня, охорони здоров'я, торгово-заготівельна, охорони соціалістичної законності, дорожньо-будівельна та благоустрою.

Натхнені рішенням XXIII з'їзду КПРС, трудівники Лимана з великим піднесенням працюють над тим, щоб перетворити артіль у господарство високої виробничої культури. Весняну посівну кампанію 1965 року колгоспники артілі «Заповіт Леніна» провели у стислі строки і на високому агротехнічному рівні. Механізатори колгоспу вчасно закрили вологу на площі 2200 га зябу. Комбайнери Г. Д. Заболотний та Я. М. Сологуб одними з перших у районі закінчили збирання зернових. Від механізаторів не відстають тваринники.

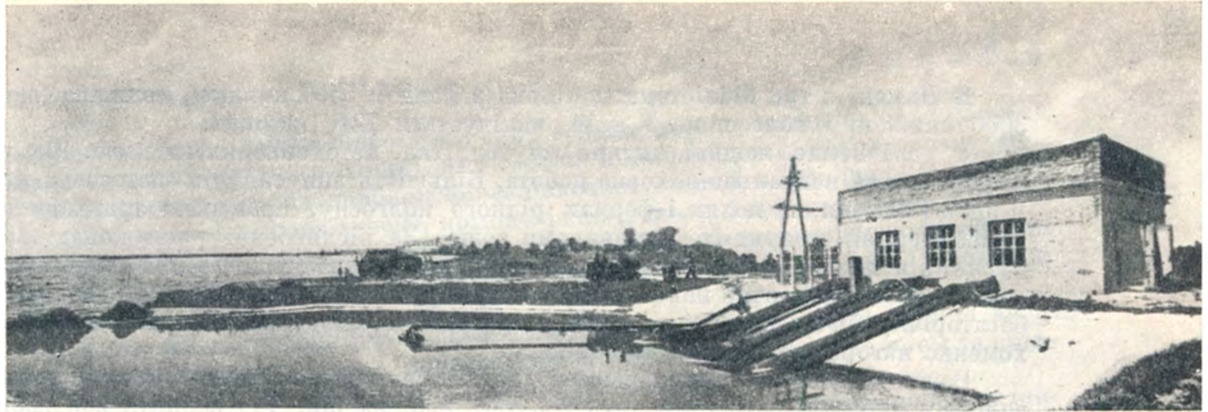
Зросли грошові доходи артілі. Тільки в 1965 році доходи на одного трудівника порівняно з 1964 роком зросли на 61 процент. Усі бригади перейшли на внутрігос-

---

[1] Газ. «Красное знамя», 28 березня 1964 р.

Мальовничий куточок — улюблене місце відпочинку трудящих. Зміївський район.

Насосна станція на озері Лиман, води якого зрошують землі колгоспу «Заповіт Леніна».

подарський розрахунок з широким застосуванням акордно-преміальної оплати праці. Більше уваги приділяється правильному поєднанню громадських та особистих інтересів колгоспників. Авансування стало одним із стимулів підвищення продуктивності праці і зміцнення трудової дисципліни колгоспників.

Тільки за два останні роки семирічки в селищі з'явилося 130 нових будинків. Упорядковуються вулиці селища, приведено в порядок парк, газифіковано багато квартир.

За післявоєнні роки поліпшився добробут жителів селища. Тут побудовано багато індивідуальних житлових будинків міського типу загальною площею 5500 кв. метрів.

Колгоспна партійна організація, що нараховує близько 50 комуністів, подає значну допомогу селищній Раді в упорядкуванні селища, проводить велику роботу по вихованню комуністів та забезпеченню їх авангардної ролі на виробництві. Вона виявляє також турботу про трудовлаштування молоді, що закінчила середню школу, тощо. Колгоспникам, якщо вони мають встановлений мінімум трудоднів (чоловіки — 300, жінки — 250), надаються оплачені відпустки на 12 робочих днів. З 1965 року 120 колгоспників пенсійного віку забезпечуються пенсіями держави. У фонд пенсійного забезпечення колгосп відраховує 4 проц. грошових доходів.

Самовіддана праця кращих трудівників відзначена орденами і медалями. Так, за успіхи в роботі комбайнер С. І. Кравченко, доярка К. О. Шеремет, голова колгоспу В. Я. Головко нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Велику роль у житті лиманців відіграє ударна будова — Зміївська ДРЕС. Колгосп «Заповіт Леніна» та робітничий колектив Зміївської ДРЕС єднає міцна дружба. Робітники електростанції подають велику допомогу колгоспу. З їх участю збудовано чотири відгодівельні майданчики на 1800 голів великої рогатої худоби.

Комсомольці колгоспу — надійна опора комуністів. Їх сили розставлені на головних ділянках виробництва: 11 членів ВЛКСМ працюють колгоспними механізаторами, 14 — у рільництві, 6 — на фермах.

Разом із зростанням добробуту колгоспників зростає їхня купівельна спроможність. У 1965 році в Лимані було 11 магазинів, причому 6 із них побудовані у післявоєнний час. Відкрито також магазин культтоварів. У селищі є дві їдальні, перукарня та інші побутові заклади.

Рік у рік зростають культурні запити населення. В селищному Будинку культури щодня демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності. Хорова капела учнів середньої школи під керівництвом Г. О. Шутова — незмінний учасник обласних оглядів художньої самодіяльності.

В Лимані є три бібліотеки: шкільна з фондом 5500 книжок, селищна, що має 3000 книжок, і колгоспна, в якій налічується 2240 книжок.

У селі немає жодної дитини чи підлітка, не охоплених школою. Рік у рік поліпшується навчально-виховна робота. Більшість випускників застосовує набуті в школі знання на полях і фермах рідного колгоспу, працюючи трактористами, комбайнерами, доярками, пташниками тощо. За післявоєнні роки понад 200 випускників школи здобули вищу освіту і стали кваліфікованими спеціалістами своєї справи або заочно навчаються у вищих учбових закладах країни. За відмінну багаторічну працю в справі виховання підростаючого покоління вчителька Т. П. Пархоменко нагороджена орденом Леніна.

Важливе місце в господарському житті селища належить «Сільгосптехніці», валова продукція якої становить 285 тис. крб. на рік. Тут зайнято 209 робітників, 41 службовець, створена партійна організація. «Сільгосптехніка» щорічно випускає з ремонту 175 тракторів та 85 комбайнів. Зразки відмінної праці показують слюсарі І. С. Мамот, Л. С. Чорноморець, шліфувальник Б. М. Шрамко та інші.

Великі плани у трудівників Лимана. Найближче завдання — запровадження повної механізації всіх основних та допоміжних робіт, забезпечення всієї площі орної землі хімічними та органічними добривами, використання нових типів машин, спроможних висівати разом з зерном і мінеральні добрива, розпилювати гербіциди тощо.

Відповідно до перспективного плану, складеного селищною Радою з широкою участю населення, в новій п'ятирічці у Лимані намічається будівництво нової середньої школи, Будинку культури, нових закладів побутового обслуговування, АТС, дитячих ясел та дитсадка.

Відкриваються ще ширші перспективи перетворення Лимана на селище високої комуністичної культури і побуту.

А. В. АНДРЮЩЕНКО, А. Ю. ГАФТ

СО́КОЛІВ

Соколів — село, центр сільської Ради, розкинулось на правому березі річки Можу (притоки Сіверського Дінця), за 12 км на північний захід від районного центру, на відстані 6 км від найближчої залізничної станції — роз'їзду Первомайський. З Харковом село сполучене, крім залізниці, також і асфальтованим шляхом. Населення — 1560 чоловік. Соколівській сільській Раді підпорядковані населені пункти Бірочок Перший, Бірочок Другий, Вилівка, Глибока Долина, Гришківка, Диптани.

На території нинішнього Соколова були розташовані древні поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.), періоду бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) та скіфського часу (V—III ст. до н. е.) [1].

Виникнення села припадає на 60-і рр. XVII ст., час, коли Слобожанщина інтенсивно заселялася втікачами-українцями з Правобережжя, які шукали порятунку від сваволі та гноблення польських панів [2]. Тут, на південних кордонах Російської держави, Соколів стає одним з численних укріплень проти нападу кримських татар. Але укріплення та сили захисників Соколова наприкінці XVII ст. були ще дуже слабкими, щоб стримати ворожий натиск. Розбійницькі набіги татар завдавали великої шкоди місцевому населенню. Так, в історичних джерелах вказується, що 1668 року «Соколів грабують татари, але хоробрий полковник Черніговець відбиває їх», і що особливо спустошливий характер мали напади татар на Соколів у 1692, 1694 та 1714 роках [3].

На початку XVIII століття царський уряд вживає ряд заходів по зміцненню південних кордонів держави. Зокрема будується нова лінія укріплень: Валки — Коломак — Водолага — Мерефа — Соколів — Зміїв — Балаклія. У Соколові, який на той час став уже сотенним містечком Харківського полку, будується острог окружністю близько 300 метрів, з надовбнями та чотирма баштами; все це оточується глибоким ровом.

В 1732 році у містечку налічувалось 197 дворів, 839 жителів. Серед них 174 козаки, 548 козацьких підпомічників, 27 робітних людей, 14 російських військовослужилих людей та інші [4].

У середині XVIII століття в Соколові щорічно відбувались три ярмарки, на які прибували жителі сусідніх сіл. Особливо багато на цих ярмарках продавалося місцевих товарів: шкіряних та гончарних виробів.

Поступово із козацької старшини та військовослужилих людей Соколова утворилася панівна верхівка, яка утискувала основну масу козаків та козацьких підпомічників, захоплювала общинні угіддя. Протягом першої половини XVIII століття великі земельні ділянки тут придбали соколівський сотник Жуков, майор драгунського полку Прокоф'єв та інші. Козацька верхівка Соколова збагачувалася також за рахунок різних промислів. Так, сотник Соколова у 1735 році здобув собі право поставити греблю на річці Можі й побудувати млин та винокурні.

Указом 1783 року на всій Слобожанщині був ліквідований полковий устрій. Рядове козацтво та підпомічники Соколова переводилися на становище державних селян і обкладалися непосильними податками. Селяни Соколова неодноразово виступали проти гноблення; царат жорстоко розправлявся з повсталими. Так, 23 грудня 1766 р. в село прибув каральний загін; жителів силоміць примушували здавати податки, багатьох селян було покарано шомполами, кинуто до в'язниці.

---

[1] Б. А. Шрамко. Поселення скіфського часу в басейні Дінця, «Археологія», т. XIV, К., 1962, стор. 136.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 4, стор. 207—210.

[3] Д. П. Щелков. Историческая хронология Харьковской губернии, стор. 33.

[4] Д. І. Багалій. Історія Слобідської України, стор. 56, 68, 120.

Після введення обов'язкових викупних платежів селяни Соколова були переобтяжені безліччю податків. Так, у 1887 році Соколівська громада змушена була платити 8642 крб. державного податку, 1313 — земського, 1003 — волосного, 540 — сільського, 730 крб.— страхового [1]. Якщо зважити на те, що чоловіче населення соколівської сільської громади в цей час становило всього 1197 чол., то можна уявити собі, яким великим тягарем для селянства була сплата цих численних податків. Багато селян були змушені тимчасово покидати село, йти на заробітки, щоб виплатити податки, якось підтримати своє занепадаюче господарство. Так, у 1882 році із Соколова на Кубань, Чорномор'я пішло 120 чол., у 1883 році — 166 чол., 1884 — 84 чоловіки. Внаслідок масового зубожіння селяни продавали свою землю або віддавали її під заклад куркулям та поміщикам.

Місцеві багатії, зокрема Збукар та Яковенко, в кінці XIX століття значно збільшили свої володіння і мали вже понад 2 тис. десятин орної землі. Майже стільки ж належало іншим селянам. Багато соколян, щоб якось прожити, назавжди покидали село і направлялися в Харків або йшли працювати на залізницю [2].

В період революції 1905—1907 рр. революційні настрої ширяться і серед трудящих Соколова. Ще в 1902 році жандарми знаходили у селян листівки під назвою «Первое мая» [3]. Революційна пропаганда, зокрема розповсюдження 1906 року прокламації «Новое издевательство над рабочим классом», мала великий вплив на селянство [4]. Восени того ж року в Соколові селяни розгромили господарство куркуля Яковенка і маєтки поміщиків Ковтуна та Сисоєва [5].

Після поразки революції 1905—1907 рр., у період столипінської реакції, в Соколові виникають великі куркульські господарства Коваленка, Жукова, Єрьоміна, які володіли більше як тисячею десятин орної землі. І в той же час все більше і більше селян розоряється, йде на заробітки по глитайських господарствах та поміщицьких економіях.

Не тільки злидні, а й темнота і забобони гнітили селян. На більш як тритисячне населення соколівської громади в кінці 80-х років XIX століття припадала лише одна початкова школа. В 1887 році тут навчалося всього 72 учні, з них тільки 9 дівчаток. У 1914 році з великими труднощами Зміївській повітовій земській управі вдалося організувати в Соколові народну бібліотеку. Не кращою була і справа охорони здоров'я; напередодні Жовтневої революції в селі лише інколи бував роз'їзний земський фельдшер.

Після перемоги Лютневої революції вплив більшовиків у Соколові значно посилюється. Так, у березні 1917 року, коли на сільських зборах представник Харківського більшовицького комітету партії П. Г. Аров розповів селянам про становище в країні і про програму більшовиків у питаннях війни, миру та землі, селяни гаряче схвалили цю програму. К. Г. Жуков — старий комуніст — згадує, що на зборах тоді виступив також есер Веретенов, батько якого мав по сусідству з Соколовим хутір і багато землі. Коли Веретенов проголосив лозунг «Війна до переможного кінця, землю викупити у поміщиків через селянський банк»,— селяни вигнали його з села. Такі настрої були серед трудящих усього повіту.

Зміївський повітовий з'їзд Рад селянських депутатів 14 вересня 1917 року рішуче висловився проти угодовських партій, які противились розриву коаліції з буржуазією і негайному припиненню імперіалістичної війни [6].

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, з перших днів встановлення Радянської влади в Соколові почали проводитись в життя

---

[1] Л. В. Ильяшевич. Змиевский уезд (беглый очерк), стор. 97.
[2] Харківський державний історичний музей, інв. № 17 108.
[3] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1072, арк. 32.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 1906(1), спр. 5, ч. 48, арк. 21.
[5] Рапорт Зміївського повітового справника харківському губернатору про розгром селянами Соколова маєтку поміщика. Харківський державний історичний музей, інв. № 15 217.
[6] Газ. «Пролетарий», 20 січня 1918 року.

декрети та постанови робітничо-селянського уряду, насамперед розподілялися між біднотою конфісковані поміщицькі землі. Але вторгнення кайзерівських військ на Україну в 1918 році припинило здійснення цих заходів. В січні 1919 року, після ліквідації німецького окупаційного режиму на Україні, Радянська влада в Соколові відновлюється. Соколівська волосна Рада робітничих, селянських та червоноармійських депутатів знову налагоджує свою роботу [1]. Понад 200 чоловік іде до лав Червоної Армії.

Наприкінці червня 1919 року Соколів було захоплено військами Денікіна. В селі відновлюються старі порядки. Земля була повернена поміщикам, у селі запанував білогвардійський терор. У Соколові активно діяла підпільна група, організаторами якої були К. П. Нечипуренко та І. С. Лимар. Денікінській контррозвідці вдалося схопити їх. Нечипуренка було розстріляно, а Лимар випадково лишився живий — при розстрілі він був тяжко поранений. Його підібрали односельчани і вилікували. Після цього він боровся за владу Рад на фронтах громадянської війни, був одним з організаторів колективізації на селі і передовиком колгоспного виробництва майже до останніх років свого життя (помер 1962 року). Активну участь у боротьбі проти денікінців брали також П. В. Філоненко (1886—1963) та П. П. Кононенко (1898—1963).

В грудні 1919 року Соколів було визволено від денікінських банд. Керуючись декретом робітничо-селянського уряду України про організацію влади на місцях, політвідділ військової частини, що визволяла Соколів, допомагає створити в селі із числа бідноти волревком. До його складу ввійшли К. Г. Жуков (голова волревкому), І. С. Лимар, Г. П. Лабунський [2].

Серед питань, що їх вирішував волревком, першорядне значення мали заходи, пов'язані з організацією боротьби проти контрреволюції і постачанням продовольства та фуражу для частин Червоної Армії. У квітні 1920 року проходять вибори до волосної Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Як і в усьому Зміївському повіті, ці вибори пройшли в обстановці загального піднесення, ще активнішої підтримки Радянської влади не лише біднотою, а й переважною більшістю середняків.

Після обрання Ради Соколівський волревком передав свої функції обраному на волосному з'їзді виконкому Ради, який розгорнув політичну, господарську та культурно-освітню роботу. Із врожаю 1920 року по продрозверстці було здано 3426 пудів хліба [3].

Сім'ям червоноармійців подавалася допомога під час оранки та обмолоту врожаю, допомагали також посівним матеріалом, грішми, мануфактурою. Була налагоджена робота бібліотеки, організована хата-читальня.

Члени волосної Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів провадили велику роботу, особливо в питаннях продовольчої політики. Ця робота мала тоді дуже велике значення — саме в другій половині 1920 року по Зміївському повіту прокотилася хвиля бандитизму, який мав на меті зірвати проведення продрозверстки, внести розгубленість і дезорганізацію в роботу радянських органів. Напружене становище в Соколові підігрівалося ворожою агітацією куркулів та спекулянтів [4].

Вирішальна роль в успішному проведенні радянського будівництва в Соколові, в економічному та культурному розвитку села належить партійній організації. Партійний осередок тут діяв уже в квітні 1919 року [5]. У 1920 році комуністи Соколова були в числі учасників першого суботника у Зміївському повіті. Разом

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. К., 1962, стор. 273.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-90, оп. 2, спр. 8, арк. 12, 39.
[3] Там же, спр. 8, арк. 56.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 76, арк. 32.
[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни, стор. 276.

з делегатами повітової безпартійної конференції вони працювали на вантаженні лісу для Харкова. В роки відбудови народного господарства, в умовах пожвавлення куркульсько-непманських елементів, партосередок села добився піднесення рівня політичної свідомості та активності переважної більшості населення. На загальних зборах 22 січня 1922 року селяни прийняли рішення, в якому зазначалося: «Ми, громадяни Соколова, вітаємо Радянський уряд, який видав новий земельний закон..., що сприятиме відновленню нашого сільського господарства та промисловості України»[1]. А 10 березня 1922 року було ухвалено сплатити продовольчий податок достроково.

Високу політичну зрілість селяни Соколова продемонстрували у важкий для країни час, коли партія і народ залишилися без великого Леніна. На мітингу з приводу смерті вождя селяни з болем говорили про тяжку втрату. В спеціальній ухвалі вони відзначали: «...Велике горе не зламає нас, воно ще більше згуртує нас у велику сім'ю, як це буває після смерті батька, коли його діти гуртуються ще тісніше, стають ще ближче один до одного...». Ухвала мітингу закінчувалася словами: «За перемогу, за справу, яку розпочав Володимир Ілліч!». Комуністи й безпартійний актив села зобов'язалися систематично вивчати твори великого Леніна[2].

Одним із результатів наполегливої роботи соколівського партосередку були успіхи в проведенні різних політичних кампаній. Так, у виборах до Рад 1924 року брала активну участь переважна більшість селян.

У своїй роботі соколівський партосередок постійно спирався на комнезам і комсомол. Комнезам у Соколові було організовано 21 серпня 1922 року; наприкінці 1925 року він налічував 155 чоловік[3].

Комнезам разом з органами влади вирішував питання про допомогу продовольством населенню міст, про обкладання селян єдиним сільськогосподарським податком, розробляв заходи по меліорації луків і землеустрою, а також обмежував куркулів у застосуванні найманої праці. В цьому ж напрямі — охорони інтересів наймитів від надмірного визиску їх куркулями — діяла також спілка робітників землі та лісу, яка об'єднувала в 1925 році понад 100 чоловік[4]. У Соколові в цей час систематично використовували найману працю 8 дворів, сезонно — значно більше. Багато бідняків через злидні були змушені здавати свою землю в оренду і шукати заробітків за межами села. Комнезами і робітком спілки робітників землі та лісу надавали пільги та допомогу біднякам-наймитам і притягали до судової відповідальності куркулів, що порушували закони про оренду та найману працю. Але всі ці заходи не могли вирішити назрілих соціальних проблем.

На порядок денний стає питання докорінної перебудови села на основі соціалістичного кооперування.

Важливим кроком на цьому шляху була організація в Соколові споживчої кооперативної спілки (1924 р.). У червні 1925 року ця спілка об'єднувала понад 60 чол. На 1 січня 1926 року кількість її членів досягла 378 чол. У своєму розпорядженні спілка мала крамницю по продажу сільськогосподарського реманенту і товарів широкого вжитку, а також прокатний пункт, де було два культиватори, сортувалка, молотарка, кілька борін.

Коли партія взяла курс на соціалістичну індустріалізацію країни, кооперативний рух у Соколові набрав особливо великого розмаху. В село стало прибувати все більше техніки. В 1928 році було організовано ТСОЗ, який об'єднав близько 30 дворів.

У 1931 році було створено велику артіль «Жовтнева перемога». Її першими організаторами були М. І. Коцюр, К. Я. Миргород, М. С. Іщенко, О. І. Кривко, І. М. Писаренко та ін. В 1932—33 рр. у Соколові було повністю завершено колекти-

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-90, оп. 1, спр. 47, арк. 10.
[2] Там же, ф. Р-1934, оп. 1, спр. 12, арк. 4.
[3] Там же, ф. Р-1947, оп. 1, спр. 5, арк. 12—14.
[4] Там же, ф. Р-1934, оп. 1, спр. 12, арк. 17.

візацію. Велику роль у розвитку господарства відіграла організація 1933 року першої в районі Зміївської МТС. Тракторний парк МТС за перші два роки існування забезпечив землі колгоспу оранкою та сівбою і майже наполовину — збиранням урожаю.

В артілі виросли нові люди колгоспного виробництва, передовики праці. Так, 1936 року колгоспники І. С. Писаренко, І. Я. Голиченко одними з перших у районі впоралися з сівбою ранніх зернових. За самовіддану працю зоотехнік Н. І. Гевліч була занесена на районну Дошку пошани. Таких людей з новим ставленням до праці ставало все більше.

Зросла і культура села. В спадщину від дореволюційних часів Соколову дісталось однокласне земське училище, де 1917 року навчалося 53 учні. А в 1925/26 навчальному році в селі було 4 початкові школи, в яких працювало 8 учителів. У цих школах навчалися не тільки діти, а й підлітки та дорослі. У 1929 році була відкрита семирічна школа, в якій навчалося 234 учні.

Школа давала учням не лише основи знань, а й прищеплювала любов до праці. Учні 7-го класу в 1930 році виробили 143 трудодні, брали активну участь у святі колективізації, збирали кошти у «Фонд інтернаціональної копійки». У 1939 році в Соколові була відкрита школа-десятирічка.

Лише за Радянської влади жителі села почали одержувати необхідну медичну допомогу. В 1921 році було відкрито амбулаторію, де працювали два фельдшери та одна санітарка. А в 1925 році в селі вже діяла невеличка лікарня, де був лікар. У районній лікарні (за 12 км від Соколова) до послуг селян були висококваліфіковані лікарі, добре обладнані кабінети. Перед Великою Вітчизняною війною в селі було споруджено багато будинків, клуб.

Коли гітлерівська Німеччина віроломно напала на нашу країну, населення Соколова разом з усіма радянськими людьми стало на захист Вітчизни. При наближенні фронту частина колгоспників разом з артільним добром була евакуйована вглиб країни. 24 жовтня 1941 р. фашисти захопили село.

З перших днів окупації в Соколові почала діяти підпільна організація. Очолював її призначений Зміївським підпільним райкомом партії лікар Д. Ф. Косенко. До складу організації входили голова сільради комуніст Д. І. Чернявський, колгоспний бригадир комуніст П. А. Яковенко, колгоспники І. М. Диптан, Н. Є. Онопко. Згодом склад підпільників поповнився [1].

Соколівське підпілля було зв'язане з партизанами, які базувались у місцевих лісах. Очолював партизанський загін С. І. Любченко — член партії з 1918 року, командир ескадрону в роки громадянської війни, активний учасник колективізації у Зміївському районі. Від партизанів підпільники одержували брошури та листівки і поширювали їх серед населення. За зиму 1941—1942 рр. було розповсюджено понад 2500 листівок. Партизанський загін завдавав фашистам відчутних ударів.

Партизанам доводилося діяти в дуже складних умовах. Взимку 1941—1942 рр. загін вів боротьбу в прифронтовій смузі, насиченій ворожими військами. Це утруднювало маневреність груп і зв'язок з підпільниками. Навесні 1942 року фашисти посилили каральні операції проти патріотів. Партизанський загін було розбито. Поліцаї напали на слід підпільників. Чернявський та Яковенко були розстріляні.

Фашисти закатували багато інших патріотів. Серед них — Х. П. Мандич, П. Т. Іщенко, П. І. Шемет, Г. Т. Мокієнко, М. А. Хоменко, подружжя Голиченко. Із Соколова у фашистську неволю відправлено понад 80 юнаків і дівчат.

За село Соколів, як важливий плацдарм на підступах до Харкова, зимою та влітку 1943 року точилися жорстокі бої.

З березня 1943 року в районі Соколова зайняв оборону 1-й окремий чехословацький батальон «Свобода» під командуванням підполковника Людвика Свободи.

[1] Харківський облпартархів, ф. 72, оп. 1, спр. 123, арк. 10.

Славний син чехословацького народу, Герой Радянського Союзу Отакар Ярош (1912—1943 рр.).

Цей підрозділ було сформовано в районі Бузулука, коли чехословацькі воїни, змушені залишити окуповану фашистами рідну землю, звернулися до радянського командування з проханням послати їх на найвідповідальнішу ділянку фронту для боротьби проти гітлерівців.

Лінію оборони споруджували чехословацькі воїни і жителі навколишніх сіл, в тому числі й Соколова. Учасники боїв із вдячністю згадують колгоспників с. Соколова М. І. Шемета, М. Д. Назаренка, М. І. Жукова, Т. Д. Єфременко[1]. П'ять діб ішла підготовка до оборони. В цей час воїни гвардійського 78-го стрілецького полку прийняли на себе удар головних сил ворога. На залізничному переїзді між станціями Безпалівка і Таранівка 25 гвардійців під командуванням лейтенанта П. М. Широніна повторили безсмертний подвиг панфіловців. Ворог не зміг прорвати тут оборону.

Вдень 8 березня гітлерівці розпочали наступ у місці розташування чехословацького батальйону. Головний удар прийшовся на позицію 1-ї роти надпоручика Отакара Яроша[2]. Разом з двома батареями із складу 25-ї дивізії соколівська оборона налічувала 350 бійців. На позиції роти Яроша обрушився артилерійський вогонь, потім в атаку пішла танкова група есесівців.

Радянські та чехословацькі воїни змусили ворога відступити, завдавши йому великих втрат. Проте через дві години гітлерівці знову кинули в атаку два батальйони автоматників і 60 танків.

Мужньо зустріли воїни нову атаку фашистів. Майже роту автоматників, кілька танків і бронетранспортерів ворога знищив взвод гвардії лейтенанта П. К. Пономарьова. Артилеристи під командуванням підпоручика Іржі Франка знищили багато танків і живої сили ворога. Вони билися, поки не загинули під гусеницями ворожих машин. Смертю хоробрих полягли комуніст Ігнац Шпігл, Петро Гьєрі та Герман Шварц, які вели кулеметний вогонь до останнього подиху.

Ворогові вдалося прорватися до центру села, але бій тривав. Взвод автоматників під командуванням підпоручика Антоніна Сохора непомітно проник у тил гітлерівської піхоти, що наступала на командний пункт Яроша. Солдат цього взводу автоматник Йозеф Черний знищив гранатами танк, бронетранспортер і понад тридцять гітлерівців. Пізно ввечері Ярош з частиною бійців коло церкви прийняв останній бій. Яроша було тричі поранено, але він продовжував керувати боєм. Отакар Ярош загинув смертю хоробрих у двобої з фашистським танком. Завдяки кількісній перевазі ворогу вдалося захопити село. Проте цей факт аж ніяк не применшує значення подвигу радянських і чехословацьких воїнів. Оборона Соколова дала змогу затримати ворога на рубежі р. Можу до підходу нових радянських частин.

Про героїзм чехословацького батальйону повідомляли радянське радіо і преса. О. Фадєєв у нарисі «Братство, скріплене кров'ю» розповів, як чехословацькі бійці разом з радянськими воїнами знищили під Соколовом 19 фашистських танків, 6 бронетранспортерів і близько 400 автоматників[3].

Героїзм чехословацьких воїнів у боях під Соколовом високо оцінив Радянський уряд: 86 бійців і офіцерів нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, у т. ч. полковника Свободу нагороджено орденом Леніна (в 1965 році його було удостоєно звання Героя Радянського Союзу), капітана Ломського — орденом Вітчизняної

---

[1] Газ. «Красное знамя», 2 лютого 1963 р.

[2] В. И. Котляров, А. Д. Марченко. Дружба, скрепленная кровью. Х., 1963, стор. 21, 38.

[3] Газ. «Правда», 18 квітня 1943 р.

війни 1-го ступеня; надпоручику Ярошу, першому серед іноземців, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Уряд Чехословацької Соціалістичної Республіки нагородив учасників боїв за Соколів спеціальною медаллю.

Подвиг радянських і чехословацьких воїнів під час боїв за Соколів — один із проявів непорушного братерства народів Радянського Союзу та Чехословаччини. У центрі села височить пам'ятник героям, що полягли в боях з фашистськими загарбниками. На гранітній плиті пам'ятника викарбувано їхні імена. Серед них ім'я Героя Радянського Союзу надпоручика Отакара Яроша. В селі відкрито музей радянсько-чехословацької дружби, закладено парк «Дружба». Іменем Отакара Яроша названа Соколівська середня школа та одна із вулиць Харкова. Ім'ям іншого героя боїв за Соколів — Антоніна Сохора, якому пізніше було теж присвоєно звання Героя Радянського Союзу, названа вулиця в Червонозаводському районі Харкова.

У боях за визволення Соколова загинув старший сержант 303-ї стрілецької дивізії Григорій Посохов, який із свого кулемета знищив 200 фашистів. Відважному воїнові присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За виняткову хоробрість цього ж високого звання посмертно удостоєно і капітана К. Н. Курячого, якого поховано на алеї героїв у м. Харкові.

Багато жителів Соколова нагороджено орденами і медалями за участь у Великій Вітчизняній війні, а двом присвоєно звання Героїв Радянського Союзу: О. Р. Шемигону, який повторив подвиг Матросова в серпні 1944 року при визволенні міста Ясс, та І. В. Міщенку за подвиг при форсуванні Прип'яті восени 1943 року.

Остаточно Соколів було визволено від фашистів 28 серпня 1943 року. Величезних зусиль доклали колгоспники, щоб відбудувати село. Під час окупації воно було майже вщент спалене. Великої рогатої худоби не залишилося зовсім, не було посівного матеріалу. Фашисти вивезли весь хліб, сільськогосподарські машини. Самовіддано працювали соколяни, відбудовуючи зруйноване війною колгоспне господарство.

З ініціативи комсомольців, першої ж весни після визволення Соколова в колгоспі «Жовтнева перемога» було створено кролеферму і парникове господарство. Кошти від продажу кролів та овочів стали за основу перших оборотних фондів колгоспу. З натхненням працювали соколяни. Все село вийшло на збирання врожаю 1944 року. За чотири дні було зібрано хліб на площі 129 гектарів.

Успіхів досягла в тому ж році і городня бригада. Майже без реманенту і тяглової сили вона обробила 39 га землі і одержала хороший врожай городини. Колгосп здав більш як 2 тис. тонн овочів у фонд допомоги фронту. Бригадира М. Д. Шемета нагороджено медаллю «За трудову доблесть». Цієї ж урядової нагороди був удостоєний і голова колгоспу О. В. Циба.

Всебічну допомогу у відбудові зруйнованого війною господарства подала колгоспникам держава, трудящі братніх радянських республік. Навесні 1944 року держава направила у Соколів понад 150 цнт сортового насіння ярої пшениці, вівса, ячменю і гречки. Не було транспорту, щоб привезти це зерно із станції, тому спеціально створені загони переносили його вручну. Колгоспники одержували також допомогу хлібом, фуражем і грошима. Трудящі Казахстану надіслали колгоспникам Соколова 50 корів і 30 коней. Неоціненною в роки відновлення господарства була і допомога шефів — харківських підприємств, які ремонтували сільськогосподарський реманент і автомашини.

Чехословацька медаль, вручена учасникам боїв за с. Соколів.

Пам'ятник радянським та чехословацьким воїнам у с. Соколовому.

На 1949 рік колгосп повністю освоїв усю довоєнну посівну площу. Велику роль у цьому відіграла Зміївська МТС.

У післявоєнні роки широко розгортається соціалістичне змагання між колгоспниками Соколова і Тимченок. Це сприяло різкому піднесенню врожайності. Так, у 1950 році бригада І. П. Штонди на площі 27 га зібрала по 23 цнт озимої пшениці.

Зміцнівши, соколівський колгосп «Жовтнева перемога» перетворився на велике, добре налагоджене господарство. За колгоспом закріплено 3225 га земельних угідь, в т. ч. 2063 га орної землі.

Колгосп спеціалізується на виробництві молока. З п'яти колгоспних бригад три — комплексно-рільничі, при кожній — велика молочно-товарна ферма. Такий напрям спеціалізації виправдує себе, про що свідчить хоча б той факт, що з 1963 по 1965 рік надої від кожної корови зросли на 718 кг. Найближчим часом передбачено завершити механізацію роздачі кормів, побудувати благоустроєне містечко тваринників.

У колгоспі широко впроваджуються досягнення науки і передового досвіду. 1965 року на великій площі було засіяно нові, вдосконалені сорти зернових та городніх культур, механізовано їх обробіток.

Авангардна роль у піднесенні колгоспного виробництва належить комуністам артілі, яких на 1965 рік налічувалось 38 чоловік. Вони трудяться на найвідповідальніших ділянках господарства.

З ініціативи комуністів в артілі розгорнулося змагання за великі надої молока. На 100 га сільськогосподарських угідь у 1965 році надоєно 424 цнт молока — на 65 цнт більше, ніж у 1964 році.

Комуністи і комсомольці молочнотоварних ферм — застрільники руху за комуністичну працю. Саме перша бригада, в якій багато комуністів, у повному складі включилася в боротьбу за звання колективу комуністичної праці. Її приклад наслідують працівники свиноферми тієї ж бригади, а також доярки другої бригади.

Колгосп «Жовтнева перемога» — високоприбуткове господарство. Доходи колгоспу за 1965 рік становили 535 тис. карбованців. Фонд грошової оплати на цей рік становив 234 тис. крб. Відповідно до цього збільшилась і грошова виплата колгоспникам. У 1964 році колгоспники одержали на трудодень по 1 крб. 30 коп., у 1965 — по 1 крб. 37 коп.

Невпізнанно змінився Соколів. У селі, яке в роки війни було майже вщент зруйноване, виросли нові благоустроєні будинки, школа, клуб, лікарня, пологовий будинок, аптека, відкрито поштове відділення і ощадну касу. В особистій власності жителів — багато телевізорів, радіоприймачів, мотоциклів. До послуг соколян — сільська бібліотека з великим книжковим фондом.

У колгоспному клубі щодня демонструються нові кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності. Успішно виступає перед односельчанами клубний естрадний колектив. Побудовано великий спортивний зал, де молодь систематично тренується в різних видах спорту.

На 1966 рік у середній школі ім. О. Яроша навчалося понад 400 учнів. Близько 70 чол. колгоспної молоді набуває знань без відриву від виробництва у філіалі заочної Зміївської середньої школи та в середніх спеціальних учбових закладах.

Успішно трудиться місцева інтелігенція: 28 учителів, 2 лікарі, 12 спеціалістів сільського господарства. Спираючись на неї, партійна організація колгоспу відкрила в селі народний загальноосвітній громадсько-науковий університет, при якому діють хімічний факультет, науково-атеїстичний та факультет комуністичного побуту.

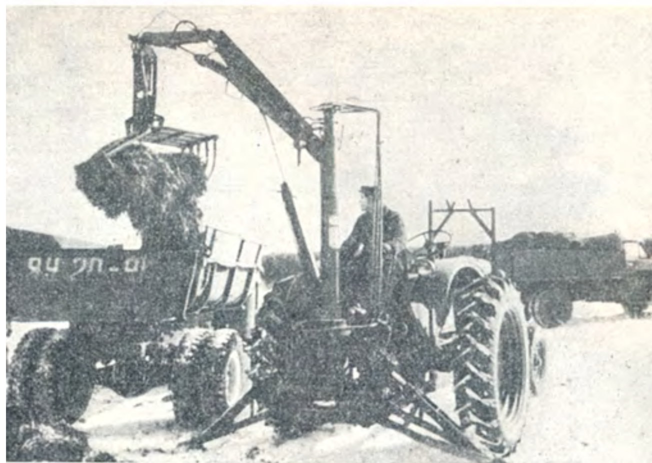
Соколяни мають тісні зв'язки з братньою Чехословаччиною. Всі жителі села — члени Товариства радянсько-чехословацької дружби.

В 1958 році у Соколові відкрито музей радянсько-чехословацької дружби, в якому експонуються матеріали з історії села, боротьби радянських і чехословацьких воїнів проти гітлерівців у районі Соколова. За станом на 1 січня 1966 року музей відвідало 400 тис. чол., з них понад 6 тис. іноземців.

До Соколова приїздять численні делегації воїнів, робітників, селян, інтелігенції братньої республіки. Регулярно провадяться місячники радянсько-чехословацької дружби.

У 1963 році в Радянському Союзі і Чехословаччині відмічалося 20-річчя битви під Соколовом. 8 березня 1963 року в Соколові відбувся мітинг на честь знаменної дати, на який прибули тисячі людей із сусідніх сіл, представники обласних і районних організацій, чехословацькі друзі. Святкування вилилось у яскраву демонстрацію непорушної радянсько-чехословацької дружби, боротьби за зміцнення миру. 18 квітня 1963 року у Соколів прибула військова делегація ЧССР на чолі з генералом армії Б. Ломським. У своєму виступі Б. Ломський сказав: «У нас в Чехословаччині про Соколів знає кожен. Це село рідне для нас. Я добре пам'ятаю ці місця, спустошення, що залишилися після гітлерівської окупації, а тепер маю щастя бачити, як розквітла вся Радянська Україна».

Так, у Чехословаччині люблять і шанують Соколів. Його іменем названо завод, найбільший кінотеатр у м. Празі, місто в Судетах. Щирої вдячності радянському

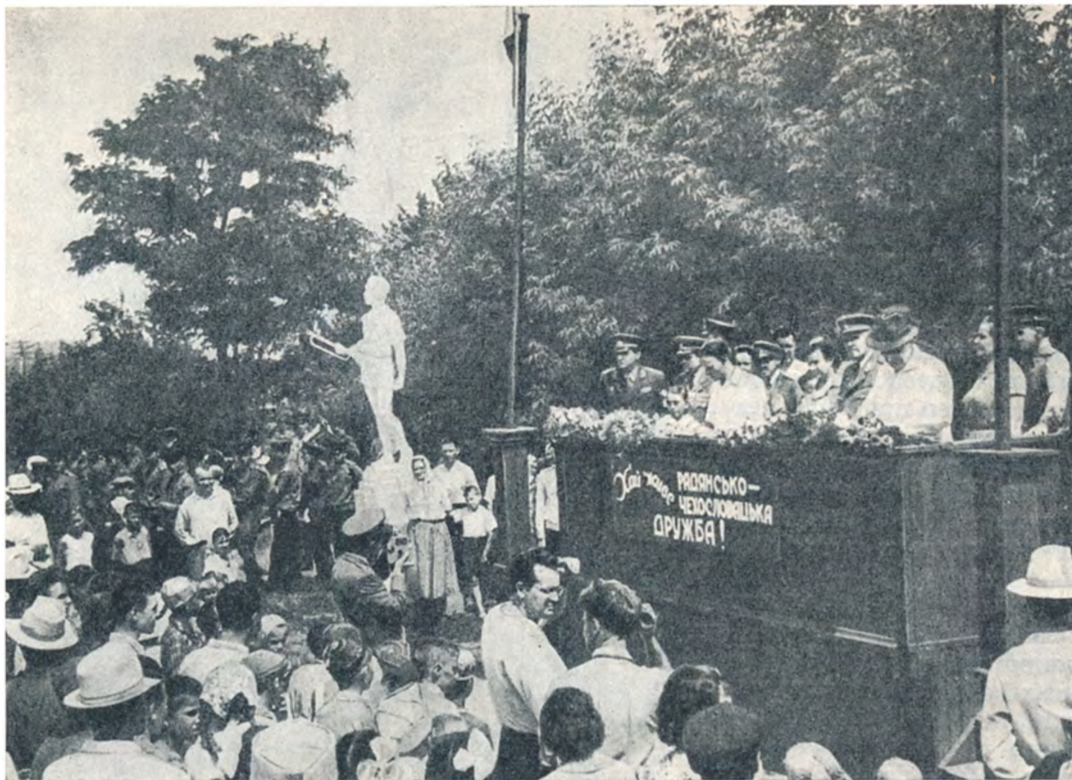
Вивезення добрив на поля колгоспу «Жовтнева перемога».

Чехословацька делегація на чолі з Людвиком Свободою в музеї радянсько-чехословацької дружби у с. Соколовому.

Хлібом-сіллю зустрічали жителі с. Соколового чехословацьку делегацію, очолювану Богумиром Ломським.

Мітинг радянсько-чехословацької дружби в с. Соколові.

народові за визволення, братерську допомогу сповнений лист соколянам від матері героя Отакара Яроша — Ганни Ярошевої. «Ми всі, чехи і словаки, з великою любов'ю ставимось до радянського народу, який визволив нас від фашистського ярма»,— пише вона.

На адресу Соколівського відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби надходить багато листів від учасників боїв за Соколів, визначних державних та громадських діячів Чехословаччини: генералів армії — Л. Свободи та Б. Ломського, доктора Ербана, Войта, генерал-лейтенанта В. Прхлика, генерального секретаря Товариства чехословацько-радянської дружби Я. Немеца та інших.

Багато соколян не раз виїздило до Чехословаччини, де їх приймали як братів, тепло й сердечно. В 1965 році група соколівських школярів відвідала Чехословаччину.

Протягом нової п'ятирічки (1966—1970 рр.) у Соколові буде завершено комплексну механізацію на фермах, споруджено новий клуб із залом на 550 місць і кімнатами для роботи гуртків, триповерхову середню школу, будинок для ясел і дитсадка, лазню, нові магазини.

Соколів ділами й помислами прямує в завтрашній день — день високої виробничої та духовної культури.

А. Ю. ГАФТ, О. М. КУЦ

ТАРА́НІВКА

Таранівка — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від Змієва і за 60 км від Харкова. Через село проходить електрифікована залізнична лінія Харків — Лозова, з містом Змієвим — автобусне сполучення. Населення — 6776 чоловік.

Таранівській сільській Раді підпорядковані населені пункти Козачка, Дудківка, Першотравневе, Борки, Безпалівка, Джгуни, Федорівка, Жаданівка, Погоріле, Кравцове, Кислий, Карпівка, Гужвинський, Кирюхи, Михайлівка.

Археологічні знахідки свідчать, що на території Таранівки в середині I тисячоліття н. е. існувало ранньослов'янське поселення черняхівської культури.

Таранівка заснована близько 1685 року на старовинному Муравському шляху, біля річки Берестової[1]. Першими її жителями були українські переселенці з Правобережжя, або, як їх називали, «черкаси»; вони прибували сюди, рятуючись від польсько-шляхетського гніту. Оселялися тут також і російські служилі люди. Російський уряд наділяв усіх прибулих землею, за це вони зобов'язувалися нести військову службу, відбивати набіги кримських татар.

Протягом тривалого часу Таранівка була одним із опорних пунктів проти нападів татар. Неодноразово доводилось їй боронитися: в 1693, 1694, 1697 та 1730 роках. Вона була обнесена земляним валом; його залишки збереглися й донині. Таранівка вважалася сотенним містечком Харківського полку[2].

У Таранівці в 1732 році проживало: 292 козаки-компанійці (117 дворів), 166 російських служилих людей (31 двір), 188 підпомічників (69 дворів), духівництва — 8 чол., сотник та чотири його робітники. Всього — 659 чол. у 219 дворах. В першій половині XVIII століття підпомічники Таранівки, бідні козаки, як і у всій Слобожанщині, були переведені на становище напівкріпосних. За грамотою Петра I, дарованою слобідським полкам у 1700 році, вони закріплялися за козацькою старшиною та полковими козаками і повинні були давати їм гроші для придбання зброї, коней та амуніції, у походах бути погоничами на підводах, виконувати інші повинності.

Коли на Слобожанщині остаточно було оформлено кріпосництво, таранівців перевели до стану державних селян. Навколо Таранівки виникли поміщицькі маєтки колишньої козацької старшини Андрєєва, Жукова, Шатинського, Склярова та інших, які ще в 1733 році були прирівняні в правах до офіцерів і зараховані до дворян.

З посиленням кріпосного гніту загострюється класова боротьба. В 1764—1770 рр. в районі Таранівки, Змієва та Олексіївки діяли гайдамацькі загони, в лавах яких боролись і таранівці[3].

Наприкінці XVIII століття Таранівка стала волосним центром Зміївського повіту.

Жителі села займалися землеробством, а також побічними промислами по обробці дерева. Зроблені вози, сани, борони тощо таранівці продавали тут же, на місці,— адже через село проходив Муравський торговий шлях, яким чумаки їздили на Південь по сіль та рибу. Розвивалося у Таранівці і винокуріння. В 1781 році тут було п'ять гуралень на десять казанів. Починаючи з 1799 року в селі щороку провадилось чотири ярмарки.

У Таранівці та волості споруджувалися вітряні та водяні млини. У 1837 році їх налічувалося близько 40. На той час у селі було 375 дворів, шинок, 3 крамниці, 5 заїзних дворів, продовжували діяти і ярмарки[4].

Зростало населення Таранівки. У 1750 році воно становило 1090 чол., через 20 років — 1567, а в 1850 році — вже 4319 чоловік.

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. IV, стор. 218.

[2] Д. И. Багалей. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства в XVI—XVIII вв. Х., 1886, стор. 216.

[3] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв. Х., 1964, стор. 432.

[4] Харківський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1, арк. 170—171.

Скасування кріпосного права значно зменшило селянське землекористування. У Таранівській волості в селян лишилося всього 60 проц. дореформеної земельної площі.

Після 1861 року в Таранівській волості на ревізьку душу припадало по 1,8 десятини землі[1]. Селяни були позбавлені випасів для худоби, луків. Гостра нестача землі змушувала таранівців орендувати її на кабальних умовах.

Грабіжницький характер реформи викликав обурення селян. У с. Борки селяни відмовилися прийняти уставні грамоти, що фіксували розміри землі, яку їм виділяли, не захотіли виконувати повинності в маєтках поміщиків Андрєєва, Жукова і Куликова. Коли 18 квітня 1862 року селянський сход у присутності предводителя дворянства та справника знову відмовився прийняти грамоти, посильні справника намагалися заарештувати «призвідників», але були побиті селянами. Лише через тиждень, після прибуття ескадрона Бєлгородського уланського полку та арешту керівників заворушення припинилося[2].

Крім відбування повинностей, селяни змушені були платити різні податки. У 1887 році, наприклад, таранівці сплатили державних податків на суму 17 713 крб., земських повинностей — 1950 крб., волосних зборів — 122 крб. та 1946 крб. страховки. А загалом припадало понад 4 крб. на кожну душу населення[3].

Про тяжке становище трудівників Таранівки свідчить те, що багато сімей не мали молочної худоби. На 5 тис. селян припадало в 1887 році лише 352 корови. У пореформений період неухильно зменшувалась кількість населення Таранівки. Це пояснюється тим, що селяни, які розорялися, йшли, шукаючи заробітків, до Харкова, на Дон, у Донбас. На 1864 рік у Таранівці було 4185 жителів, тобто на 134 чол. менше, ніж 14 років тому. Про відхід селян свідчить і кількість паспортів на право виїзду: у 1882 році їх було видано 495, у 1883 — 538 і в наступному році — 498[4].

Землі бідняків скуповували майже за безцінь сільські багатії. В документах того часу зазначено, що деякі таранівські «заможні селяни, які всіма правдами і неправдами зібрали капіталець...» купували у своїх односельчан-злидарів усі їхні ділянки за дуже низькими цінами[5]. Вони ж прибрали до своїх рук і громадський ліс. Найняті ними бідняки різали з цього лісу шпали і відправляли залізницею на південь. Ця ж залізниця (Курськ — Харків — Севастополь), що її проведено через Таранівку ще в 70-х рр. XIX століття, сприяла дальшому розвитку деревообробних промислів у селі: виготовленню возів, дерев'яного посуду, діжок. Місцеві жителі йшли працювати на залізницю, а також на підприємства Харкова. У 1905 році в селі налічувалося близько ста робітників.

На початок XX століття у Таранівці дальшого розвитку набрала торгівля. В селі вже було понад десять крамниць. Як і раніше, діяли чотири ярмарки, відбувалися щотижневі базари.

Ці часи характерні погіршенням становища трудівників Таранівки. Неухильно зменшується середній розмір земельного наділу на двір. Малоземелля, допотопні знаряддя і методи виробництва не давали змоги розвивати господарство. У 90-х роках XIX століття на кожен посіяний пуд зерна одержували врожай не більш як 2—3 пуди. В цей період все більше селян потрапляло в поміщицьку та куркульську кабалу. У селі з'явились великі куркульські господарства Шуліки, Круглика, Бабкова та інших[6].

Не лише злидні, а й темрява гнітили селян Таранівки. Тільки у 1866 році в селі було створено школу, де почало навчатись 48 дітей (і це на 4200 жителів!). Закін-

---

[1] Ю. Янсон. Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах. СПб., 1877, стор. 66.
[2] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 208, спр. 102, арк. 2, 11, 12.
[3] Л. В. Ильяшевич. Змиевский уезд (беглый очерк), стор. 74.
[4] Там же, стор. 122—123.
[5] Харьковский сборник, вып. 1, стор. 264—265.
[6] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 56, арк. 7.

чили ж у цьому році навчання лише 11 чол. Через 20 років тут працювали дві школи, але в них було всього 78 учнів, з них 7 дівчаток[1]. У наступні роки кількість учнів також зростала дуже повільно. Аж до самої Жовтневої революції вона не перевищувала 100 чол.

Не кращим було і медичне обслуговування таранівців. Приблизно з 80-х років XIX століття і до 1917 року в селі діяв лише фельдшерський пункт, який обслуговував один медичний працівник.

Тяжке становище не раз викликало протести трудящих. Ці протести виявлялися в різноманітній формі. Так, наприклад, справник повідомляв, що 31 жовтня 1883 року селянин Таранівської волості С. А. Рибалко був заарештований за образу особи царя[2].

Революційні події 1905—1907 рр. не обминули села. Залізничники Таранівки в лютому 1905 року страйкували разом з робітниками всієї Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці.

Крім місцевих робітників, що працювали на залізниці та підприємствах Харкова, великий вплив на розвиток революційного руху в селі мала інтелігенція. Так, учитель Таранівської земської школи І. І. Зозуля знайомив молодь села з марксистською літературою, провадив антиурядову агітацію. Зміївський справник повідомляв, що у 1905—1906 рр. І. І. Зозуля разом з учителем Пичкою і селянином Пустовойтом розповсюджували серед населення заборонену літературу «про землю, викупні платежі», влаштовували таємні сходки, закликали селян до боротьби. І. І. Зозулю та Пичку було звільнено з роботи, а потім заарештовано за доносом місцевого попа. Коли за ними прибула із Змієва кінна поліція, таранівці оточили волосне управління суцільною стіною, не даючи змоги вивезти арештованих. Поліції вдалося зробити це лише вночі[3].

Одним з вихованців І. І. Зозулі був П. І. Буценко. Навчаючись у Зміївському ремісничому училищі, він брав участь у страйку учнів цього училища в листопаді 1905 року. Щотижня навідуючись до Таранівки, Буценко створив з передової молоді села революційний гурток. Гуртківці влаштовували нелегальні збори, на яких виступали з революційними промовами, розповсюджували в Таранівці та навколишніх селах прокламації, зокрема листівку «Новое издевательство над рабочим классом», видану Федеративною Радою Харківських комітетів РСДРП та звернення «К рабочим Харьковского паровозостроительного завода», надруковане Харківським комітетом РСДРП[4].

Відкрито виступили таранівці проти царату 4 червня 1906 року. Ініціаторами виступу були жителі села, які працювали на Харківському паровозобудівному заводі. Разом із революційно настроєними селянами вони влаштували мітинг, на якому виступили Савелій Ягода, Калістрат Шарун, Степан Івуша та ін. А потім під червоним знаменом, співаючи «Марсельєзу», тричі пройшли вулицями, проголошуючи: «Геть царя!», «Хай живе революція!». На вимогу начальника Харківського губернського жандармського управління виявити всіх учасників маніфестації зміївський повітовий справник відповів, що цього зробити неможливо, «бо майже все населення Таранівки пройняте революційним духом і не бажає виказувати людей, яким воно симпатизує»[5]. Пізніше активних учасників маніфестації було посаджено до в'язниці на різні строки, а потім вислано з Харківської губернії.

Під впливом революційних виступів у Таранівці активнішими стали заворушення по всій волості, частішали випадки самочинних випасів худоби у казенних лісах. Так, жителі хутора Пасіки (поблизу Таранівки) Є. І. Решетняк, Т. З. Пусто-

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 267, спр. 1512, арк. 2.
[2] Л. В. Ильяшевич. Змиевский уезд (беглый очерк), стор. 65—66.
[3] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 564, арк. 51.
[4] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 58, арк. 2.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 1906(1), спр. 5, арк. 21, 26.

войт, І. М. Глущенко та інші самовільно випасали худобу на лісних дачах. Селян було заарештовано.

В роки столипінської реакції учасники революційного руху діяли у глибокому підпіллі. Охранка встановила таємний нагляд за багатьма жителями Таранівки. Так, жандарми доповідали, що в селі суворо законспіровану роботу провадив у 1908—1910 рр. «запеклий атеїст, переконаний революціонер» — селянин В. Д. Шулик. У 1910 році Шулик, переховуючись від поліції, виїхав із села. П. І. Буценко в ті роки працював слюсарем на заводі в Алчевську (нині Комунарськ). Досить часто відвідуючи родичів у Таранівці, він продовжував брати участь у підпільній революційній боротьбі земляків[1].

У роки реакції посилюється розорення основної маси трудівників Таранівки. На їх біді наживаються куркулі: вони скуповують бідняцькі наділи через селянський банк. Десять куркульських господарств виділилося з старої Таранівки на хутори Валкове, Сіриковку, Дисковку, Берестове, Марюхіне, Здоровку, Касьянівку, Пожарну та інші. Селяни, що розорилися, виїхали в Тургайську область, де створили нове село Таранівку.

Звістка про Лютневу революцію дійшла до села, коли переважна частина революційно настроєних таранівців — П. І. Буценко, В. Г. Ревуцький (Козирєв), К. М. Гарбуз, С. П. Лазуренко та інші — перебували в армії. Восени 1917 року багато з них повернулось до села; вони створили тут партійну групу більшовиків. Більшовики закликали селян до захвату поміщицьких земель, збирали сили для боротьби проти Тимчасового уряду. Наприкінці 1917 року до партійного осередку входили К. М. Гарбуз, Я. С. Крохін (учасники Жовтневого повстання у Петрограді), Ф. Г. Шевченко (матрос, учасник революційних подій у Севастополі), В. Г. Ревуцький, І. Р. Яценко (колишні робітники Харківського паровозобудівного заводу) та інші [2].

В цей же час у селах Таранівської волості було створено Ради.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Таранівці було скликано волосний з'їзд Рад [3].

11 грудня 1917 року Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, який було скликано в Харкові, обрав Український Радянський уряд і проголосив Україну Республікою Рад. Таранівська волосна Рада активізувала свою діяльність, приступила до здійснення ленінського Декрету про землю, вела боротьбу з прибічниками Центральної ради. 24 лютого 1918 року Таранівська волосна Рада ухвалила таке рішення про пособника Центральної ради — куркуля Деркача: «Заслухавши доповідь слідчої комісії і розглянувши толкування Д. І. Деркача, постановили: клопотати перед повітовою Радою селянських депутатів про вигнання Деркача з Таранівської волості і недопущення його на будь-яку державну і громадську роботу»[4].

У квітні 1918 року нашестя кайзерівських військ припинило роботу Ради. У Таранівці створюється і активно діє підпільний партійний комітет більшовиків. Головою його став В. Г. Ревуцький (Козирєв), членами — П. І. Буценко, Ф. Г. Шевченко. В зв'язку з тим, що німці і гетьманська варта основну увагу зосередили на Змієві, більшовики зробили Таранівку центром своєї діяльності. Під їх керівництвом створюється підпільний ревком. Ним керували П. І. Аров (Мордаченко) — представник Харківського губпарткому, П. І. Буценко, В. Г. Ревуцький.

Ревкоми діяли в Олексіївці, Борках, Гуляй-Полі, Западні, Гомільші та ін. селах [5]. Під керівництвом ревкомів почали формуватися партизанські і повстанські

---

[1] Газ. «Будівник комунізму» (Зміїв), 7 листопада 1963 р.
[2] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 58, арк. 2.
[3] Газ. «Пролетарий», 20 січня 1918 р.
[4] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сборник документов и материалов. Февраль 1917 — апрель 1918 гг., стор. 287.
[5] Газ. «Правда Зміївщини», 7 листопада 1959 р.

загони. Одним з перших було створено партизанський загін у Таранівці. Рішення про його створення прийняли на партійних зборах, які відбулися нелегально в липні 1918 року у Жуківському лісі. Основну увагу на зборах було приділено придбанню і доставці зброї. Ядро партизанського загону було сформовано тут же, з учасників зборів. Командиром загону обрали Ф. Г. Шевченка[1].

Загін почав швидко зростати. Серед таранівців, що були в загоні,— Я. С. Крохін, М. П. Горошко, М. Безуглий, О. Линцов, А. Ладоня, А. Морозов, О. Липовий та ін. До його лав йшли не лише таранівці, але й жителі Олексіївки, Лихачового, Охочого, Ленівки, Гуляй-Поля та ряду ін. населених пунктів.

Велику роль у боротьбі за відновлення Радянської влади на Україні відіграло організаційне оформлення КП(б)У, яке відбулося на її I з'їзді в Москві 5—12 липня 1918 року. Від партійної організації Зміївського повіту представником на з'їзді був П. І. Буценко, якого обрано членом ЦК КП(б)У.

Через місяць після з'їзду було скликано першу повітову партійну конференцію. Вона проходила недалеко від Таранівки — у Золотопупівському гаю. Обминаючи німецько-гетьманські пости, на конференцію прибули делегати від усіх крупних більшовицьких осередків повіту: із Змієва, Чугуєва, Балаклії, Гуляй-Поля, Таранівки, Охочого, Замостя та ряду ін. населених пунктів. Усього на конференції було 45 чол. Обговорювалася доповідь П. І. Буценка про роботу Першого з'їзду КП(б)У і про підготовку повстання проти німців та гетьманців. Конференція прийняла рішення посилити агітаційну роботу партійних організацій серед населення, зміцнити партизанські і повстанські загони, встановивши між ними контакти. Конференція обрала делегатами на II з'їзд КП(б)У В. Г. Ревуцького та П. І. Арова[2].

Після II з'їзду КП(б)У відбулася друга повітова партійна конференція. Вона проходила у селі Пасіках, в клуні залізничника Гунька, під самим носом у німців, піврота яких розташувалася недалеко від станції Безпалівка. І цього разу в роботі конференції взяли участь представники партійних осередків Зміївського повіту: Змієва, Чугуєва, Охочого, Борок, Семенівки. В. Г. Ревуцький у своєму звіті про роботу Другого з'їзду КП(б)У вказав на необхідність посилення дій партизанських загонів і підготовки збройного повстання. На конференції також було заслухано звіт П. І. Арова про роботу повітової партійної організації, затверджено план наступної роботи[3].

Конференція сприяла зміцненню партійних осередків повіту, посиленню їх роботи серед мас, розширенню партизанського руху. Так, у Таранівці нелегально відбулися партійні збори з питання підготовки збройного повстання. У першій половині листопада партизанський загін вже мав 2 ящики гвинтівок, 5 ящиків патронів, кулемет «Максим», ящик гранат. Збройне повстання вирішили розпочати одночасно в усьому повіті.

Однак повстання сталося передчасно. Воно стихійно почалося в Таранівці, на базарі, куди прибуло близько 3000 чол. селян, у т. ч. понад 60 партизанів. Вартові, як звичайно, збирали «данину». Один з них намагався побити селянина. Той закричав: «Годі катувати! Бий кровопивців!» Селяни оточили і обеззброїли карателя. Інші вартові почали стріляти по натовпу. Партизани змушені були відкрити вогонь. Спільно з селянами, озброєними голоблями, вилами, сокирами, вони розгромили варту, захопили волосне управління, телефонну станцію та ін. установи. Відбувся мітинг, а ввечері — волосні збори, на яких було обрано ревком на чолі з Ф. Г. Шевченком та М. І. Прихтою[4].

Та через передчасність і стихійність повстання не було підтримане іншими волостями повіту. Наступного дня зі Змієва прибув великий кавалерійський загін

---

[1] Газ. «Правда Зміївщини», 4 жовтня 1957 р.
[2] Газ. «Будівник комунізму», 7 вересня 1963 р.
[3] Харківський облпартархів, ф. 10, спр. 302, арк. 1.
[4] Там же, арк. 2.

гетьманців. Почалися масові арешти, знущання. Куркулі допомагали карателям розшукувати партизанів і більшовиків. Було ув'язнено 80 чол. Через кілька днів вистежили і кинули до зміївської в'язниці командира партизанів Ф. Г. Шевченка. Заарештованих піддали катуванням, а потім частину з них, у т. ч. Ф. Г. Шевченка, Івана Яценка, Андрія Глущенка, Опанаса Липового, Кузьму Гарбуза, Костянтина Глущенка, Опанаса Гадючку, Григорія Смагла та інших кинули до камери смертників.

Зміївський підпільний осередок встановив зв'язок з арештованими через тов. Лядового, якого вдалося влаштувати наглядачем зміївської в'язниці. «Якось увечері,— пригадує Шевченко,— до нас у камеру зайшов товариш Лядовий і повідомив, що вночі нас повинні розстріляти. Необхідно негайно діяти, підняти повстання арештованих і влаштувати втечу»[1]. Було розроблено відповідний план дій. Обеззброївши охорону, втікачі забрали зі складу зброю і зникли в лісі. Варта опам'яталася і прибігла до тюрми, коли там уже нікого не було.

Після вигнання німців і гетьманців у Таранівці деякий час безчинствували петлюрівці. Вони пограбували селян, вивезли з села багато хліба. Після їх втечі у Таранівці в січні 1919 року відновлюється Радянська влада, створюється волосний ревком на чолі з Ф. Г. Шевченком.

На цей час Таранівський партійний осередок налічував 27 комуністів[2]. Він проводив діяльну виховну роботу серед населення, влаштовував мітинги, лекції. У січні 1919 року обрано Таранівську волосну Раду в складі 40 депутатів, а також делегатів на перший Зміївський повітовий з'їзд Рад. На з'їзді виступив делегат від Таранівської волості — комуніст О. П. Гевлич[3].

Рада проводила перерозподіл землі за їдоками, вилучала хлібні лишки у куркулів для розподілу їх серед нужденних. У квітні в Таранівці створюється комітет бідноти. Спираючись на нього, комуністи села добилися прискорення розподілу поміщицької і частини куркульської землі та організації допомоги біднякам в освоєнні цієї землі[4].

Творчу роботу таранівців перервав наступ денікінських полчищ. Комуністи села на партійних зборах вирішили вступати в Червону Армію і кинути заклик до всіх безпартійних трудящих: «Всі на фронт проти білогвардійців!». 69 таранівців, майже всі комуністи і багато безпартійних, пішли добровольцями на Південний фронт.

Денікінці встановили в селі терор, нещадно розправляючись з учасниками боротьби за владу Рад, відновили владу поміщиків. Але вони недовго панували. Частини Червоної Армії разом з повстанськими і партизанськими загонами, що діяли на Зміївщині, в грудні 1919 року визволили Таранівку та інші населені пункти повіту[5].

25 грудня 1919 року було створено волосний ревком у складі голови — Андріана Комира, його заступника — Антона Горошка та членів ревкому — Івана Подплетька, Сидора Золотопупа і Андрія Кашпура. Відновив свою діяльність волосний партійний осередок. Його секретарем став С. С. Фалько. Осередок почав роботу з проведення агітаційної кампанії по виборах до Рад. У березні 1920 року було обрано Таранівську сільську Раду в складі 50 депутатів, в основному з бідняків. Ради було обрано і в інших селах. В березні почала діяти і Таранівська волосна Рада, якій передав свої функції волревком. Головою волвиконкому став О. П. Гевлич, Ф. Г. Шевченко відав земельним відділом, а згодом — відділом народної освіти, Т. Ф. Семененко очолював продвідділ.

---

[1] Газ. «Правда Зміївщини», 4 жовтня 1957 р.
[2] Газ. «Коммунар», 13 квітня 1919 р.
[3] І. К. Рибалко. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919). Х., 1957, стор. 138.
[4] Газ. «Известия Харьковского Совета и Губернского исполкома РК и КД», 9 травня 1919 р.
[5] Трудящі Харківщини в боротьбі за перемогу комунізму. Х., 1958, стор. 67—68.

Сільські та волосна Ради брали на облік землі та майно поміщицьких і великих куркульських господарств. Було описано маєтки поміщиків Шатинського (149 десятин), Учасова (320 десятин), Склярова (288 десятин), а також господарства куркулів Комира (80 десятин), Пугачова (40 десятин), Мураховського (33 десятини) та інших[1].

У березні 1920 року волосна Рада провадить розподіл взятих на облік поміщицьких і куркульських земель між безземельними та малоземельними селянами. Адже в Таранівці на цей час 42 куркульські двори мали стільки ж землі, скільки 907 бідняцьких та 997 середняцьких дворів, разом узятих.

Рада виявляла велике піклування про червоноармійські родини. Крім наділення землею, їм було подано допомогу в придбанні палива, видавалися продовольчі пайки. У березні таку допомогу одержало 57 сімей, а в наступні весняні місяці — 182 родини з 540 їдоками, влітку — ще 20 сімей[2].

Велику увагу партійна організація приділяла не лише господарському життю, а й розвитку культури. Вже в березні 1920 року при сільбуді Таранівки діяли гуртки художньої самодіяльності, ставилися спектаклі, читалися лекції, було створено бібліотеку.

Контрреволюціонери чинили соціалістичним перетворенням запеклий опір. Однією з форм такого опору став куркульський бандитизм. Так, з метою зриву виборів до Рад куркульська банда в січні розгромила Нижнєорельську виборчу дільницю, знищивши всі передвиборні матеріали. Банди тероризували населення, зокрема комуністів і радянських активістів, порушували нормальну роботу установ.

Велику роль у подоланні опору куркулів відіграли комітети незаможних селян. На кінець 1920 року в Таранівці і ще у чотирьох селах повіту було створено КНС, куди ввійшло 80 чол. Першим головою КНС Таранівки був І. М. Палій. КНС подавали істотну допомогу Радам у правильному розподілі землі, будівель, інвентаря, у проведенні продрозверстки і мобілізації до Червоної Армії. Комнезами передавали біднякам для посіву частину куркульського хліба.

Перехід до мирного господарського будівництва відбувався у тяжких умовах. У 1920 році в Таранівській волості вдалося засіяти лише 2912 десятин землі, було зібрано зерна по 5 пудів з десятини.

Гострих форм на цей час набрала класова боротьба. Коли куркулі та інші ворожі елементи почали робити спроби проникнути до Рад, за вимогою КНС та всіх трудящих було позбавлено виборчих прав у Таранівці 22 куркулів, 8 карних злочинців, 4 священнослужителів, 3 спекулянтів, 4 колишніх городових[3].

У травні 1921 року знову відбулися вибори до сільради та вибори делегатів на волосний з'їзд, який 1 червня обрав волвиконком на чолі з С. П. Лазуренком, а також 14 делегатів на повітовий з'їзд.

Третій Зміївський повітовий з'їзд, що відбувся 24 червня 1921 року, схвалив нову економічну політику, зокрема заміну продрозверстки продподатком.

Коли у 1922 році в Таранівці через неврожай почали з'являтись голодуючі, у селі з ініціативи комнезаму відкрили їдальню на 100 чол. У фонд допомоги голодуючим було також вилучено церковні цінності: 78 срібних речей вагою 3 пуди і 3 фунти та інше. На волосних зборах комнезамів у 1922 році було розроблено заходи допомоги дітям бідняків.

В цьому ж році комнезам Таранівки вирішив колективно обробити поміщицькі землі, перетворивши їх у зразкові соціалістичні господарства. Тільки так, зазначали комнезамівці, можна врятувати себе від голоду і куркульського засилля. 17 вересня 1922 року президія Таранівського волвиконкому розглянула заяву ініціативної групи і вирішила виділити для створення сільськогосподарського колек-

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-90, оп. 1, спр. 269, арк. 5, 8, 11, 16.
[2] Там же, спр. 225, арк. 100, 124.
[3] Там же, спр. 459, арк. 24.

тиву колишні землі генеральші Делярової з усіма будівлями, млином і ставком, а також 90 десятин землі поміщика Учасова. У грудні того року була створена сільськогосподарська артіль «Червона Зірка». Водночас у селі організувалося сільськогосподарське кредитне товариство, яке подавало допомогу селянам у придбанні машин, сортового насіння і племінної худоби. На 1922 рік у Таранівці жило 7899 чоловік.

У квітні 1923 року виникла Таранівська волосна організація Комуністичної спілки молоді, в якій вже незабаром було 80 членів. Комсомольці брали найдійовішу участь у житті села. Вони допомагали створювати кооперативи, самі першими вступали до них, чергували вночі на вулицях села, охороняючи жителів від нападів бандитів. Коли цього ж року напала сарана, комсомольці, всі як один, вийшли в поле, щоб врятувати врожай[1].

Наприкінці 1923 року, з ліквідацією повітів і утворенням районів, Таранівка стала центром щойно створеного Таранівського району, до якого ввійшло 10 сільрад. Він проіснував до 1931 року. У зв'язку з укрупненням районів Таранівка стала центром сільської Ради Зміївського району[2].

В 1923/24 господарському році у Таранівці було створено два машинно-тракторні товариства, які подавали селянам допомогу в обробітку землі та збиранні врожаю.

Зростав добробут таранівців.

У 1926 році колишній будинок поміщика Шатинського переобладнано в школу-семирічку ім. П. І. Буценка. Тоді ж споруджено і чотириквартирний будинок для вчителів. На цей час навчалися 352 учні, тобто в 3,5 раза більше, ніж до революції. У школі працювало 13 вчителів.

За ініціативою комсомольського осередку села методом народної будови було створено клуб на 300 місць. При ньому діяли хоровий, драматичний та інші гуртки.

Поліпшувалася справа охорони здоров'я таранівців. Крім відбудованого акушерського пункту, у 1921 році почали діяти амбулаторія, інфекційне відділення на 15 місць, аптека. В 1926 році у селі було збудовано лікарню.

Село прикрасилося новими будинками райвиконкому, сільради, контори сільгоспкооперації тощо. Через Таранівку було прокладено шосе[3].

У період відбудови народного господарства перед комуністами і всіма трудящими Таранівки постали нові завдання. Нові умови і зростання кількості членів партії вимагали створення первинної таранівської сільської партійної організації. До цього комуністи села входили до складу волосного осередку. В 1927 році було створено сільський партосередок, що налічував 14 членів та 15 кандидатів. До партійного бюро обрали товаришів Мордовенка (секретар осередку), Дубового, Островерхова, Горошка і Терентьєва.

Після XV з'їзду ВКП(б) партійна організація очолила рух трудящих селян за колективізацію сільського господарства. Вона регулярно проводила наради жителів окремих вулиць, на яких обговорювались питання організації колективної праці.

На партзборах 31 березня 1928 року було схвалено проведення таких нарад і запропоновано всім комуністам і комсомольцям взяти активну участь в організації колективних господарств[4].

В 1927—1928 рр. у селі було створено скотарсько-молочарське та сільськогосподарське кредитне товариства. У 1929 році на базі кредитного товариства почала діяти сільськогосподарська артіль «Перше травня», що об'єднала 52 селянські господарства (221 чол.). Від товариства до артілі перейшло 3 трактори, двигун. Селяни усуспільнили своїх 26 коней, 144 га землі. Тоді ж було створено і ТСОЗи «Червоний лан» (21 господарство) та «Червоний орач» (26 господарств).

[1] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 59, арк. 11, 12, 13.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3860, оп. 1, спр. 45, арк. 203.
[3] Газ. «Вісті», 11 серпня 1927 р.
[4] Харківський облпартархів, ф. 431, оп. 1, спр. 3, арк. 18.

У 1930 році «Червоний лан» об'єднував уже 58 господарств, «Червоний орач» — 46. В цьому ж році ТСОЗи було перетворено у сільгоспартілі з присвоєнням їм нових назв — «Правда Зміївщини» і «Прапор врожаю». На 1932 рік в Таранівці суцільну колективізацію в основному було завершено. У селі утворилися промислові артілі, що об'єднували ремісників. На 1928 рік налічувалось 70 теслярів, 28 шевців, 12 кравців, 11 колесників, 7 бондарів, 4 ковалі, 5 столярів.

Куркулі всіма силами чинили опір кооперуванню. Вони палили хліб артілі, вбили одного з організаторів колгоспів — комсомольця Трохима Кривка. На базі суцільної колективізації було ліквідовано куркульські господарства Комира, Шуліки та інших. Їх інвентар, худобу, землю передали колгоспам.

Таранівська партійна організація приділяла неослабну увагу організаційно-господарському зміцненню колгоспів. У квітні 1930 року при райвиконкомі стали діяти курси навчання колгоспних кадрів. Вони підготували 48 голів і членів правлінь кооперативів, 16 рахівників, 17 рільників та 19 табельників[1].

Парторганізація виховувала у колгоспників нове, комуністичне ставлення до праці. Між артілями Таранівського і Старовірівського районів розгорнулося соціалістичне змагання за краще проведення весняної сівби 1930 року. В цьому змаганні одне з перших місць зайняв таранівський колгосп «Перше травня». План посіву було виконано на 120 процентів.

Внаслідок колективного господарювання значно поліпшився добробут таранівців. Уже в 1934 році кожен член артілі одержав на трудодень понад 4 кг зерна і 35 коп. грішми. В 1936 році держава виділила колгоспам кредити для придбання корів; партійна організація села домоглася того, що всі колгоспники мали корів.

У зв'язку з ліквідацією Таранівського району і висуванням комуністів на роботу до Змієва тощо, зменшився склад територіальної партійної організації. У 1936 році в ній було 8 комуністів. Однак вже через рік вона поповнилась за рахунок кращих людей колгоспів — І. Г. Заварзи, Ф. К. Столбиря та інших. З передових колгоспників утворилась група співчуваючих. Чимало уваги приділялося підвищенню політичного і загальноосвітнього рівня комуністів. В селі функціонувала школа партійного навчання, в якій разом з вивченням історії партії викладаються загальноосвітні дисципліни. У школі, крім членів ВКП(б), навчалися і співчуваючі.

Підвищення теоретичного рівня комуністів сприяло ширшому розгортанню серед колгоспників партійно-масової роботи. Всі комуністи, чимало співчуваючих і комсомольців були агітаторами. Лише протягом чотирьох місяців 1937 року в бригадах колгоспів було проведено 68 зборів, на яких роз'яснювалися рішення партії та уряду, обговорювалися питання розвитку соціалістичного змагання тощо. У зборах взяло участь 1220 чол. Агітатори за цей час провели 104 читки газет і бесід, на яких було 1070 колгоспників[2].

Завдяки поліпшенню партійно-масової і організаційної роботи більш дійовим стало соціалістичне змагання. У березні 1937 року бюро Зміївського райкому партії відзначало, що в таранівському колгоспі «Правда Зміївщини» широко розгорнуто змагання між ланками, бригадами, взято конкретні зобов'язання, спрямовані на підвищення врожайності. Здійснення їх часто перевіряється, висвітлюється у стінній пресі, що сприяє росту колгоспного виробництва.

В цей час, за прикладом робітників промисловості, у таранівських колгоспах розвивається стахановський рух. У 1936 році 45 передовиків добилися високих показників у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва[3].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3860, оп. 1, спр. 8, арк. 87, 88, 188.
[2] Харківський облпартархів, ф. 72, оп. 1, спр. 80, арк. 95, 104, 318.
[3] Там же, спр. 96, арк. 123, 136, 180, 186.

З метою зміцнення партійного керівництва замість сільської територіальної партійної організації у травні 1939 року було створено колгоспні. Парторганізація стала діяти також при середній школі, а при сільпо — кандидатська група [1].

Лави членів партії зростали. В наступному році в усіх трьох колгоспах вже існували первинні парторганізації, а кандидатську групу сільпо було перетворено на первинну партійну організацію. Таким чином, напередодні Великої Вітчизняної війни у Таранівці діяло 5 парторганізацій. Їх очолювали: в колгоспах «Правда Зміївщини» — П. Є. Доценко, «Перше травня» — Я. Я. Євстратов, «Прапор врожаю» — Г. Ф. Омельченко, шкільну — І. Я. Хорунжий, в сільпо — Я. Т. Серебряников.

Під керівництвом колгоспних парторганізацій ширше розгортається стахановський рух. Особлива увага приділялася поширенню передового досвіду. Для цього було організовано міжколгоспний обмін досвідом. Врожайність зернових культур, овочів, продуктивність тваринництва в колгоспах значно перевищила показники одноосібного селянського господарства до масової колективізації.

У 1940 році колгоспи села одержали в середньому з гектара по 18 цнт зерна, по 14 — соняшнику, близько 125 цнт картоплі, надій молока від корови становив 1400—1600 кілограмів.

Колгоспи в 1941 році відмінно підготувалися і провели весняну сівбу.

Водночас із соціалістичним перетворенням господарства таранівці добилися успіхів у галузі культурного життя. Велика увага приділялась ліквідації ганебної спадщини царизму — неписьменності. У 1926 році в селі ще налічувалося 64,5 проц. неписьменного населення. Для ліквідації неписьменності при сільраді була створена комісія, яка й провела відповідну роботу. У 1929 році в селі вже працювало 70 культармійців. Неписьменність в основному було ліквідовано в 1933 році, а через три роки покінчили і з малописьменністю [2].

Особливо швидкими темпами розвивалася шкільна освіта. Всі діти в Таранівці вчилися. Глибоко поважали таранівці вчителів — Гапчинську, Сергієвського, Стрільбицьку, директора середньої школи Жосана. Активну громадську діяльність на селі вели комсомольці — учні старших класів середньої школи В. Гайдамака (нині кандидат технічних наук, завідуючий кафедрою машинобудування Харківського політехнічного інституту), І. Омельченко (загинув у боях за Ленінград), М. Криворучко та багато інших. Комсомольська організація школи налічувала в 1939 році понад 50 юнаків і дівчат.

Поліпшилась і справа охорони здоров'я. На початку 1941 року в Таранівці діяла лікарня, очолювана хірургом С. П. Шевелем.

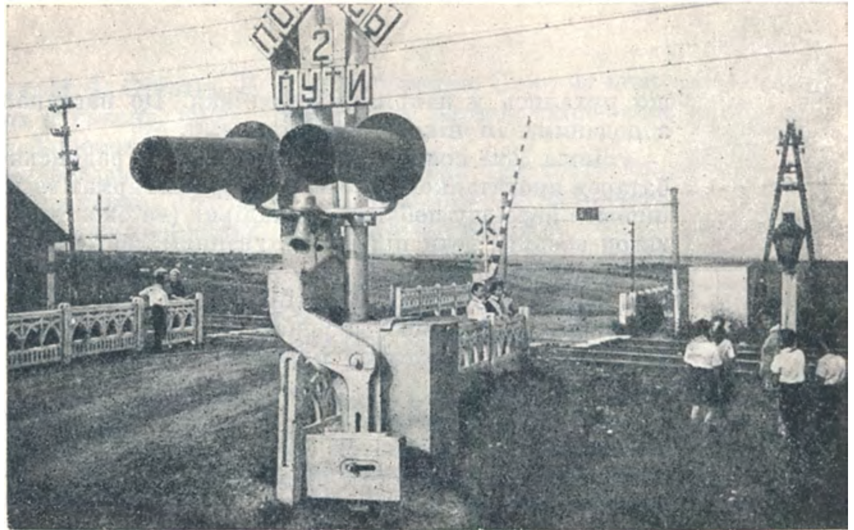
З перших же днів війни багато таранівців стало до лав Радянської Армії. На робочих місцях їх замінили старики, які раніше пішли на відпочинок, жінки та підлітки. Таранівці дружно взялися за збирання багатого врожаю. В колгоспі «Прапор врожаю» відмінно працювала перша бригада, до 20 серпня вона зібрала зернові з 125 га, перевиконавши планове завдання. На збиранні врожаю відзначились 70-річні брати Т. Я. і А. Я. Ткаченки, старі колгоспники Х. С. Котевник, В. О. Федорченко та інші [3]. Коли фронт став наближатись до Харківщини, таранівці взяли участь у спорудженні оборонних рубежів у районі Мерефи і Островерхівки.

Сама Таранівка стала місцем запеклих боїв з фашистськими загарбниками. Фашисти зайняли село 20 жовтня 1941 року. Жахливим було життя таранівців під час окупації. Фашисти розстріляли і закатували 143 жителі села, 286 — насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини [4].

---

[1] Газ. «Правда Зміївщини», 16 лютого 1941 р.
[2] Там же, 11 квітня 1941 р.
[3] Там же, 20 серпня 1941 р.
[4] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 59, арк. 16.

Залізничний переїзд біля с. Таранівки, де герої-широнінці вели бій з німецько-фашистськими загарбниками.

Таранівці піднялись на боротьбу з окупантами. У жовтні 1941 року Зміївський райком КП України створив партизанський загін № 65 на чолі з комуністом Я. А. Брехунцем. До складу загону ввійшли жителі Таранівки та навколишніх сіл. Умови бойових дій були надзвичайно складні. Адже неподалік від баз загону проходила лінія фронту, район був насичений фашистськими військами. Та незважаючи на це, партизанський загін розгорнув діяльну роботу по організації диверсійних актів. Партизани замінували шляхи між Змієвим і Таранівкою і між Таранівкою та Олексіївкою. Вже в листопаді 1941 року на партизанських мінах підірвалося 12 ворожих автомашин з вантажем. В грудні 1941 року та січні 1942 року партизани пошкодили 45 км телефонних ліній (між Таранівкою і Безпалівкою та іншими населеними пунктами). А 29 грудня 1941 року було зірвано залізничне полотно між станціями Таранівка і Безпалівка, на тривалий час порушено рух по залізниці.

Взимку 1941—42 року, коли частини Червоної Армії розгорнули наступальні дії, партизани загону № 65 активізували свою діяльність.

У травні 1942 року, беручи разом з регулярними частинами участь у боротьбі проти фашистів, партизанський загін зазнав великих втрат. Загинув і командир загону Я. А. Брехунець. Після цього загін припинив своє існування, його бійці влилися до лав Червоної Армії.

За роки війни Таранівка тричі була окупована фашистами. У травні 1942 року війська Південно-Західного фронту проводили Ізюмсько-Барвінківську наступальну операцію, в результаті якої на деякий час було визволено ряд міст і сіл Харківщини. Таранівку визволили 17 травня, але 24 травня гітлерівці знову захопили село.

Взимку 1943 року розгорнулися нові наступальні операції наших частин. На Харківському напрямі вони оволоділи Харковом, рядом міст і сіл області. 13 лютого цього року Таранівку було визволено [1]. Оборону в районі села зайняв 78-й стрілецький полк 25-ї гвардійської Червонопрапорної дивізії. Він був однією з груп прикриття, зосереджених на магістралях, які вели до Харкова, щоб дати можливість нашим з'єднанням відірватися від противника і тим самим зірвати план оточення, за яким гітлерівці хотіли створити на Харківщині «німецький Сталінград». На цій ділянці фронту фашисти мали велику перевагу в живій силі і техніці. З березня розвідка виявила значну кількість танків, самоходок, бронемашин та піхоти,

[1] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1943 гг. Сборник документов. Х., 1965, стор. 309.

що рухались у напрямку Таранівки. Це наступали дві есесівські танкові дивізії з доданими їм піхотними частинами.

Лише 230 солдатів налічувалось у радянському полку. Його підтримували батарея протитанкових 76-міліметрових гармат та кілька танків. Для захисту залізничного переїзду поблизу Безпалівки (на околиці Таранівки) було висунуто перший взвод восьмої роти під командуванням лейтенанта П. М. Широніна. 25 чол. захищали переїзд. Мирні люди — вчитель історії П. М. Широнін, робітник О. М. Тюрін, колгоспники М. І. Суботін, В. Д. Танцюренко, С. В. Нечипуренко та ін. стояли на смерть. Героїчною обороною Таранівки широнінці вписали одну з найяскравіших сторінок в історію боротьби нашого народу проти німецько-фашистських загарбників.

Бій почався похмурим ранком 3 березня 1943 року. Спочатку над окопами гвардійців з'явився літак-розвідник, а через півгодини німецькі бомбардувальники почали скидати свій смертоносний вантаж на Таранівку та станцію Безпалівку, зокрема на окопи взводу. Не встиг стихнути гул авіаційних моторів, як на гвардійців пішли 20 танків, 2 самохідні гармати, 15 бронемашин в супроводі автоматників. Фашисти сподівалися, що авіація розчистила для них шлях, знищила в окопах все живе [1].

Колишній тульський зброяр О. М. Тюрін славився як кращий навідник полку. Від його пострілів запалав один танк, потім другий. Розпалені боєм, гвардійці не помітили, як поза залізничним насипом зайшла у тил взводу самохідна гармата і помчала повним ходом до окопів. Її помітив комуніст А. А. Скворцов. Він кинувся наперерез машині та пробігши кілька десятків метрів, упав, підкошений кулеметною чергою. Обливаючись кров'ю, стискуючи у правиці зв'язку гранат, він уперто повз вперед. Герой загинув під гусеницями гармати, але підірвав її.

Загинув під ворожим танком, підірвавши його зв'язкою гранат, і комуніст гвардії сержант В. С. Грудинін.

Вороги повернули назад, втративши чотири танки, самоходку, залишивши на полі багато трупів автоматників. Поріділи і ряди гвардійців. Поранений П. М. Широнін продовжував керувати боєм [2].

Знову й знову кидаються в атаку знавіснілі фашисти. Вони зрозуміли, що перед ними невеличкий заслін, купка людей, і прагнули подавити їх бронею, чисельною перевагою. Подвиги Скворцова і Грудиніна повторюють старший сержант О. П. Болтушкін і солдат П. Т. Шкодін.

Група танків обійшла окопи з флангу. Наперерез їм побігли сержант О. І. Сухін, рядові Я. Д. Злобін, С. П. Фаджєєв та І. М. Чертенко. Вони загинули, але підбили ворожі машини. Ось упали скошені кулеметною чергою двоє наших бійців. Це стріляв з близької відстані підбитий німецький танк. Старший сержант І. Г. Верпигоренко вирішив знешкодити його. Вискочивши з окопу, він миттю опинився поблизу танка і, схопивши уламок розбитої гусениці, сильно вдарив ним по стволу кулемета. Вогонь припинився[3]. Атака гітлерівців захлинулася. Вони відступили, залишивши ще кілька підбитих танків, самохідну гармату; поле було вкрите трупами ворожих солдатів і офіцерів. Та мало лишилося в живих і радянських гвардійців.

Під час наступної атаки кілька ворожих танків обійшли позиції взводу. Снаряд, що розірвався поблизу, контузив і відкинув навідника О. М. Тюріна та бійця І. П. Букаєва. Командир гармати, комуніст С. В. Нечипуренко, залишившись сам, поранений, вів вогонь. Наперерез фашистським танкам кинулися рядові П. А. Гертман, І. П. Візгалін і В. Л. Ісхаков. Вони загинули, підірвавши танки. Із зв'язкою гранат кинувся під танк боєць В. М. Павлов. До останнього подиху відбивали атаки фашистських танків і піхоти сержанти М. І. Кир'янов, І. В. Сєдих,

[1] В боях за Харьковщину, стор. 158—163.
[2] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 309.
[3] В боях за Харьковщину, стор. 161.

рядові О. І. Крайко, І. М. Силаєв, М. І. Суботін, В. Д. Танцюренко. Поки не втратив свідомість від кількох важких поранень, продовжував вести вогонь, відрізаючи ворожу піхоту від танків, О. Ф. Торопов [1].

Після наступної атаки німців боєздатними залишились тільки три гвардійці, але взвод діяв. Вів вогонь по піхоті та танках лейтенант Широнін, поки не був втретє поранений і завалений стінкою командного пункту, що впала від вибуху.

Залишки фашистських танків і піхоти відходили.

Перед позиціями взводу Широніна залишилося підбитими і спаленими 13 танків, 2 самохідні гармати, бронемашина та понад 100 трупів гітлерівців [2]. Три з половиною години тривав нерівний бій 25 гвардійців із озвірілими, закованими у броню, численними ворогами.

Батьківщина високо оцінила подвиг своїх синів. Усім 25 гвардійцям було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В тому пам'ятному бою смертю героїв загинуло 19 широнінців, 6 воїнів було тяжко поранено. Четверо з них — командир П. М. Широнін, І. Г. Вернигоренко, І. П. Букаєв та О. М. Тюрін — після війни повернулися до мирної праці. С. В. Нечипуренко загинув у 1944 році під час бою, О. Ф. Торопов — у 1946 році при виконанні службових обов'язків.

Четверо героїв, що лишилися живими, час від часу навідуються до Таранівки, де поховано їхніх бойових друзів. Як рідних зустрічають жителі села своїх захисників.

Основні сили гвардійського полку вели бої в самій Таранівці з есесівцями, що рвалися до Харкова. Церкву, де засіли радянські автоматники, гітлерівці атакували раз у раз. Ріділи ряди захисників. Та ось до них прибула допомога з резервного батальйону. Атаки було відбито.

Стоячи на смерть, 78-й гвардійський полк відбивав атаки німців ще 5 днів. У боях за Таранівку відзначилася рота старшого лейтенанта С. Н. Дейнеки, учасника боїв на Халхін-Голі. Його воїни знищили бронетранспортер, танк, до 120 фашистів. Оборону наших бійців у Таранівці успішно підтримували танкісти. Мужність і відвагу виявив молодший лейтенант В. П. Дроздов; потрапивши із своїм танком у тил ворога, він знищив кілька десятків фашистів. П'ять днів оборонявся біля церкви екіпаж харків'янина лейтенанта Н. Ф. Садовського [3].

За час, протягом якого таранівська та інші групи прикриття стримували шалений натиск фашистів, була ліквідована загроза оточення.

26 серпня 1943 року радянські частини, зламавши впертий опір ворога, визволили Таранівку.

Свято шанують жителі села пам'ять воїнів, що загинули в боях за Таранівку. В центрі села закладено парк «Дружба» на честь бійців різних національностей, які захищали Таранівку. Тут же встановлено скульптурний пам'ятник загиблим воїнам. У братській могилі поблизу школи

Пам'ятник на братській могилі героїв-широнінців.

---

[1] Зміївський райдержархів, ф. 31, оп. 1, спр. 46, арк. 1, 23.

[2] Газ. «Правда Зміївщини», 25 серпня 1957 р.

[3] В. И. Котляров, А. Д. Марченко. Дружба, скрепленная кровью. Х., 1963, стор. 44, 45.

поховано 19 гвардійців-широнінців, підполковника М. Ф. Савоновича, лейтенанта Н. Ф. Федорова, рядових І. К. Бондаренка, І. П. Жидко та 930 бійців і офіцерів. У другій могилі покоїться прах 190 воїнів. Всього в Таранівці поховано 1124 солдати і офіцери Радянської Армії. Пам'ять про загиблих героїв назавжди залишиться в серцях жителів села.

Великих руйнувань зазнало село під час окупації. Гітлерівці спалили 1293 будинки, в т. ч. й господарські приміщення, вивезли всю худобу. Кожному з колгоспів окупанти завдали збитків на суму понад 6 млн. карбованців [1].

Після визволення села в артілях бракувало тяглової сили, інвентаря, худоби, насіння. Поля позаростали бур'янами. На перше січня 1944 року з 255 членів колгоспу «Прапор врожаю» працездатними були лише 9 чоловіків, 85 жінок та 45 підлітків [2]. Не краще становище склалось і в інших колгоспах. А треба було підняти господарство з руїн, допомагати фронту.

Колгоспи мали лише два трактори, доводилось копати грунт лопатами, запрягати у плуги корів. Завдяки самовідданій праці таранівці успішно впорались з сівбою ранніх колоскових культур [3].

Таранівці гаряче взялися за відбудову рідного села. Приміщення дільничної лікарні відремонтували самі її працівники. Колгоспники ремонтували будинки сімей військовослужбовців та інвалідів, завозили їм паливо. Вони зібрали у фонд допомоги сім'ям воїнів 1100 кг різних продуктів.

В останню воєнну весну особливо активно діяли комсомольці колгоспу «Перше травня». Вони ремонтували інвентар, зібрали у посівний фонд колгоспу 204 пуди зерна; 3 га землі скопали вручну члени ланки Ганни Дурнєвої з артілі «Правда Зміївщини», вони ж допомагали сім'ям військовослужбовців упоратися з городами.

Уже в 1945 році таранівські колгоспи освоїли довоєнну площу посівів озимини [4]. В дні святкування Жовтня колгоспники відправили валки з хлібом на пункт «Заготзерно». Лише колгосп «Прапор врожаю» здав у ці дні державі 1008 пудів хліба.

У перші післявоєнні роки сумлінною працею відзначилися колгоспниці артілі «Перше травня»: доярка Л. Ю. Пахуга, пташниця С. Н. Марченко, ланкова О. Н. Гадючко, ланковий колгоспу «Правда Зміївщини» Г. Й. Семененко, ланкова артілі «Прапор врожаю» Г. П. Дробот.

Вже в 1947 році колгоспи Таранівки повністю виконали плани посівів. Озимі культури займали тут 961 га, ярі — 838. На 269 га розкинулися посіви технічних та овочевих культур. Поголів'я великої рогатої худоби зросло до 155 голів [5].

Значну допомогу таранівським колгоспам у збиранні врожаю, посадці фруктового саду, механізації тваринницьких ферм подавали трудящі Харкова та Змієва, зокрема викладачі і студенти Харківського інституту хімічного машинобудування, робітники фабрики «Динамо», колектив Зміївської автороти «Союззаготтранс». Допомагав колгоспникам у проведенні польових робіт і колектив Таранівської неповної середньої школи.

В 1949 році в Таранівці було споруджено будинок зв'язку. Силами громадськості відбудовано також зруйноване фашистами приміщення початкової школи.

На громадських засадах активно діяла бібліотека в колгоспі «Перше травня». Парторганізація цього колгоспу, яка вже налічувала у своєму складі 12 чол., зробила бібліотеку центром агітаційно-масової роботи [6].

В 1950 році відбулося укрупнення колгоспів. Артіль «Прапор врожаю» злилася з артіллю «Червона зірка» (її знову повернули до Таранівської сільради), і на їх базі утворено колгосп «Червоний прапор». Об'єдналися і артілі «Правда Зміївщини»

---

[1] Газ. «Правда Зміївщини», 5 грудня 1944 р.
[2] Зміївський райдержархів, ф. 105, оп. 1, спр. 5, арк. 1—5.
[3] Газ. «Правда Зміївщини», 8 червня 1944 року.
[4] Харківський облпартархів, ф. 14, оп. 1, спр. 172, арк. 48.
[5] Газ. «Правда Зміївщини», 22 червня 1947 р.
[6] Там же, 27 липня 1950 р.

та «Перше травня», взявши назву останньої. Отже, з 1950 року в Таранівці існує 2 колгоспи.

Діяльнішою і різнобічною стає робота громадських організацій, культурно-освітніх закладів Таранівки. Сільська бібліотека на 1950 рік налічувала понад 3 тис. книг, вона систематично обслуговує колгоспників у полі. Для цього було виділено в рільничі бригади шість пересувних бібліотек. В колгоспі «Перше травня» випускається щоденна стінна газета. Близько ста вчителів, медичних працівників, спеціалістів сільського господарства провадять культосвітню роботу.

У бібліотеці с. Таранівки.

У квітні 1953 року в колгоспі «Перше травня» стала до ладу електростанція. Електромотори почали приводити в дію насоси, циркулярну пилку, дробарки, було освітлено будинки колгоспників.

У 1955 році колгоспи Таранівки одержали непоганий врожай майже всіх культур. Кожен гектар посівів озимини дав по 20—22 цнт зерна, ярих — по 14—18 цнт. Бригада Є. Т. Накрапленого з колгоспу «Красное знамя» виростила по 25 цнт ячменю на кожному з 45 га, а жита — по 32,2 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби зросло до 723 голів, овець — до 661, свиней — до 530.

Колгоспники артілі «Перше травня» в 1955 році одержали на трудодень по 2,65 кг хліба та по 1,81 крб. грішми. Члени артілі «Красное знамя» — по 3,5 кг зерна і 2,27 крб. Чабан І. Н. Буц з своїм сином виробили 1372 трудодні і одержали 247 пудів зерна, доярка Л. М. Караван — 147 пудів[1].

Поруч з відновленням господарства в селі велось житлове і культурне будівництво. На 1955 рік у Таранівці збудовано 50 400 кв. метрів житла, споруджено будинок для вчителів, інтернат для учнів середньої школи. Колгоспи придбали необхідні машини, інвентар.

20 квітня 1957 року на базі колгоспів села «Перше травня», «Красное знамя» та колгоспу «Перемога» Дудківської сільради було створено радгосп «40-річчя Жовтня», який спочатку спеціалізувався на відгодівлі великої рогатої худоби і свиней, а з 1962 року перейшов на відгодівлю птиці. Один з його відділків розташовано у Таранівці, другий — у Дудківці та Безпалівці.

У 1963 році в радгоспі було вироблено на 100 га угідь по 45,4 цнт м'яса, від кожної корови надоєно по 1503 кг молока, а вже в наступному році відповідно — 78,8 цнт м'яса і 2326 кг молока.

На 1964 рік у радгоспі було 5300 га сільгоспугідь, 1050 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 250 корів; 12 тис. качок (маточне поголів'я). Машинно-тракторний парк радгоспу мав 32 трактори, 19 комбайнів, 25 автомашин. Середньомісячний заробіток робітників радгоспу в 1964 році становив 72 карбованці.

Спеціалізація і створення великого соціалістичного господарства — радгоспу — дали змогу різко збільшити виробництво продукції. З кінця 1963 року в Таранівці (на північній околиці села, поблизу залізниці) почалося спорудження птахофабрики. На це будівництво держава асигнувала 3035 тис. крб. Споруджується комплекс, що складається з відгодівельників, акліматизаторів, інкубаторію, комбікормового заводу, забійного цеху і т. д. Щороку фабрика даватиме країні мільйон відгодованих качок — 2 тис. тонн м'яса. Споруджує фабрику будівельно-монтажне

[1] Газ. «Правда Зміївщини», 21 серпня 1955 р.

управління «Зміївпромбуд» і понад 30 підрядних організацій. На будівництві використовується потужна техніка — крани, бульдозери, трубоукладники.

Чимало жителів Таранівки прославилися своїми трудовими ділами.

Сумлінно працюють пташниці Є. П. Коваль, О. Т. Сердюк, сестри Ніна та Віра Сало; механізатори А. І. Дерев'янко, І. П. Золотопуп, М. Г. Симоненко, три брати Криворучко — Віктор, Анатолій та Микола; доярки Є. В. Коноваленко, Л. В. Єрмоленко, О. С. Громова; телятниці О. С. Редько, М. Я. Різниченко, Х. М. Дорошенко та інші.

З 1 січня 1965 року радгосп «40-річчя Жовтня» було перейменовано в Таранівську птахофабрику.

Життя села спрямовують парторганізації — при птахофабриці (54 комуністи) і середній школі (17 комуністів). Комсомольські організації села (фабрики та школи) об'єднують понад 200 членів ВЛКСМ. В Таранівці існують чотири профспілкові організації: працівників освіти, медиків, робітників та службовців птахофабрики, працівників торгівлі. Понад 30 активістів беруть участь у діяльності добровільної дружини села.

У Таранівці є перукарня, швейна, шевська майстерні, побудовано великий сільмаг, 5 нових продуктових і промтоварних магазинів, працюють чайна та їдальня. На належному рівні у селі медичне обслуговування. До послуг жителів 2 фельдшерсько-акушерські пункти, дільнична лікарня на 35 ліжок, пологовий будинок та аптека. Понад 50 малюків виховується у двох дитячих яслах, на які держава витрачає щороку 16,5 тис. крб. Щомісяця 1100 пенсіонерам села виплачується 25,3 тис. карбованців.

Рік у рік підвищується добробут і культурний рівень таранівців. У 1962 році в центрі села було збудовано триповерхову школу, двоповерховий житловий будинок для вчителів. Великий педагогічний колектив успішно поєднує навчальну і виховну роботу. В цій школі, де навчається близько 900 дітей, провадяться семінари педагогів району по організації виховного процесу, по естетичному вихованню. Активно діють у школі «Клуби веселих і винахідливих». Працює шкільний історичний музей, де зібрано цікавий матеріал — спогади старих більшовиків та перших комсомольців Таранівки, учасників громадянської і Великої Вітчизняної воєн, зброя широнінців.

У Таранівці також працюють вечірня середня та 2 початкові школи.

В селі є клуб із залом на 250 місць та кімнати для занять гуртків художньої самодіяльності. Ці гуртки вважаються одними з найкращих на Зміївщині. Вони об'єднують до 120 учасників. Серед них і сімдесятирічний П. Г. Золотопуп, який ще з 1920 року бере активну участь у роботі гуртків. Гуртківці виступають з концертами у клубі, в інших селах району, виїжджають на поля і ферми птахофабрики. Сільською бібліотекою з книжковим фондом 12 тис. примірників користується близько 900 читачів.

Любовно доглядають всі жителі парк «Дружба», посаджений у центрі села на честь радянських воїнів, загиблих під час визволення Таранівки. Щороку у парку з'являються нові дерева. В день 20-річчя перемоги над німецько-фашистськими загарбниками у селі відбувся мітинг, в якому взяли участь широнінці І. Г. Вернигоренко, І. П. Букаєв, О. М. Тюрін та члени сімей їхніх загиблих бойових побратимів. Як рідних, вітали і вшановували таранівці своїх гостей.

У 1964 році залізничну платформу Таранівка названо «Широніно».

370 жителів Таранівки за участь у Великій Вітчизняній війні, за самовіддану працю нагороджено орденами та медалями Радянського Союзу.

Щороку заможнішим і радіснішим стає життя трудящих радянської Таранівки, мальовничого села на Зміївщині.

Л. Г. ГОЛЬДФАРБ, І. М. ВОЙНАРІВСЬКИЙ, І. Н. ЕЛЬШТЕЙН, П. Ю. КОТЛОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЗМІЇВСЬКОГО РАЙОНУ

БОРОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу річки Уди, за 1 км від залізничної платформи Звідки і за 12 км від райцентру. Населення — 3275 чоловік, переважно росіяни. Сільраді підпорядковані населені пункти Водяне, Звідки, Костянтівка, Красна Поляна, Петрищеве,Реп'яхівка.

В селі є колгосп ім. Кірова, високомеханізоване господарство, в якому 4 тис. га земельних угідь; із допоміжних підприємств — олійня.

Борове має середню і початкову школи, клуб, бібліотеку. Державну пенсію одержують 150 колгоспників.

В околицях Борового виявлено поселення скіфського часу (V—III ст. до н. е.) та 2 поселення салтівської культури (VIII—X ст. н. е.).

Засноване село у 1660 році.

В роки першої буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр. біднота села виступила проти поміщицького гніту. Організаторів цього виступу О. І. Татаренка та Ф. П. Гладкова царські власті заслали до Сибіру.

Партійний осередок на селі створено в 1918 році.

ВЕЛИ́КА ГОМІ́ЛЬША — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Гомільки, за 8 км від залізничної станції Безпалівка і за 20 км від райцентру. Населення — 636 чоловік. Сільраді підпорядковане село Западня.

Колгосп ім. Шевченка на 2 тис. га орної землі вирощує зернові культури, цукрові буряки; спеціалізується на виробництві молока і м'яса, має млин.

У Великій Гомільші є бібліотека, клуб, восьмирічна школа.

Біля села збереглись рештки городища скіфського часу (V—II ст. до н. е.) і знайдені 2 кам'яні баби — свідчення перебування тут кочівників (X—XI ст. н. е.).

Засноване село у другій половині XVII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни гітлерівські загарбники зруйнували село вщент. У післявоєнний період воно повністю відбудоване, тільки за 1950—1965 рр. споруджено понад 140 житлових будинків.

ГЕНІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від залізничної станції Занки і за 12 км від райцентру. Населення — 3570 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дачне, Занки, Курортне, Українське.

Місцеві колгоспи ім. Леніна та «Червоний партизан» мають 4800 га земельних угідь і вирощують зернові культури, цукрові буряки, гречку, соняшник.

У Геніївці є середня і восьмирічна школи, бібліотека, клуб. До послуг жителів побутова майстерня.

Геніївка — упоряджене село, з широкими озелененими вулицями, більшість яких вкрита бетоном.

Заснована Геніївка як козаче поселення в 1666 році.

Під час громадянської війни активними діячами партизанських загонів, що діяли тут, були О. П. Ковальов, Л. К. Гирман, П. Л. Нагорний, Я. О. Русин.

У 1919 році селяни створили ТСОЗи. Під керівництвом партійного осередку, що виник у 1921 році, провадились комуністичні суботники.

ЗАДОНЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Сіверського Дінця, за 5 км від райцентру. Через село проходить автотраса Балаклія — Харків. Населення — 750 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гайдари, Іськів Яр, Кампліця, Коропове, Омельченки, Піонерське.

У селі є колгосп «Перше травня», м'ясо-молочного напряму, в господарстві якого 3800 га земельних угідь, 500 га пасовищ і сіножатей. Із допоміжних підприємств є олійниця.

До послуг трудящих села — клуб на 300 місць, бібліотека, восьмирічна школа.

Тут знайдені поселення неолітичного часу (IV тисячоліття до н. е.), епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.), скіфського часу (IV—III ст. до н. е.) та салтівської культури (VIII—X ст. н. е.).

Село засноване у другій половині XVII століття.

У кінці 1917 року тут виникла одна з перших Рад селянських депутатів Зміївського повіту. У 1920 році були створені партійний і комсомольський осередки.

В період Великої Вітчизняної війни Задонецьке було однією з баз партизанського загону Я. А. Брехунця.

ЗІ́ДЬКИ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Сіверському Дінці, за 3 км від райцентру. Населення — 4500 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бутівка, Лазуківка, Черемушне.

У селищі — відділок радгоспу «3-й вирішальний», овочево-молочного напряму, який має 7 тис. га земельних угідь.

Тут є восьмирічна школа, клуб, 3 бібліотеки.

Селище Зідьки засноване у 1659 році переселенцями з Правобережної України. За участь в революції 1905—1907 рр. жителі села Кравченко і Хорольський були ув'язнені царськими властями.

У роки громадянської війни в лісах навколо Зідьок діяв партизанський загін у складі 90 чоловік.

У Черемушному народився Г. І. Ковтун, Герой Радянського Союзу, який загинув у березні 1944 року.

КОМСОМО́ЛЬСЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 18 км від райцентру. Населення — 10 300 чоловік.

Комсомольське виникло у 1956 році на місці будівництва Зміївської ДРЕС — однієї з найбільших на Україні теплових електростанцій. На початок 1965 року потужність першої черги ДРЕС становила 1 млн. кіловат.

У селищі — 2 середні школи, бібліотека. Трудящих обслуговують дитячі ясла, лікарня на 350 ліжок. Селище газифіковане. У ньому побудовано переважно три-, чотириповерхові будинки. Є 15 крамниць, телеательє, комбінат комунального обслуговування, стадіон, 2 спортивні майданчики.

Тут виходить багатотиражна газета «Енергетик».

У центрі селища — Палац культури, який має зал для глядачів на 600 місць і лекційний — на 160 місць, читальний та спортивний зали. Трудящі селища підтримують культурні зв'язки з країнами народної демократії.

В Комсомольському — 2 Герої Соціалістичної Праці — О. Ф. Логвиненко і О. С. Журавель.

НИ́ЖНІЙ БИ́ШКИН — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Сіверського Дінця, за 22 км від райцентру. Населення — 655 чоловік, в основному росіяни. Сільраді підпорядковані населені пункти Геївка, Глинище, Суха Гомільша, Черкаський Бишкин.

В селі є колгосп ім. XX партз'їзду, господарство якого має 6 тис. га земельних угідь і спеціалізується на відгодівлі свиней.

Автомобілі і мотоцикли, що належать жителям с. Островерхівки. 1965 р.

Тут працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село Нижній Бишкин засноване в середині XVII століття. До Жовтневої революції місцевим поміщикам належало понад 2 тис. десятин землі, в той час як селяни мали по 1—2 десятини.

Під час Великої Вітчизняної війни село було однією з опорних партизанських баз загону Я. А. Брехунця. В березні 1942 року біля с. Черкаський Бишкин 17 бійців стрілецького полку повторили подвиг героїв-панфіловців.

ОСТРОВЕ́РХІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від залізничної станції Жихар, за 25 км від райцентру. Населення — 958 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Аксютівка, Колісники, Миргороди, Сидори, Тимченки, Тросне.

У селі розташована бригада колгоспу «Червоний Жовтень», в господарстві якого 5500 га земельних угідь, 500 га ягідників. Колгосп виробляє молоко, м'ясо і вирощує ранні овочі.

До послуг жителів лікарня. Тут є восьмирічна школа, 2 клуби, бібліотека.

Засноване село на початку XVII століття.

На його території розташоване городище (IV—III ст. до н. е.), яке існувало за часів скіфів. Під час розкопок тут виявлено наземне житло.

22 жовтня 1941 року німецькі загарбники окупували село. Гітлерівці жорстоко розправилися з тими, хто боровся проти «нового порядку». Колгоспних активістів І. С. Малика, В. Я. Колісника, С. М. Брегеля, партизана О. Д. Нечипоренка вони спалили живцем.

ПАСІ́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 2,5 км від залізничної станції Безпалівка і за 19 км від райцентру. Населення — 1200 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселе, Касьянівка, Клименівка, Козачка, Радгоспне, Роздольне.

В селі розташована бригада колгоспу ім. Шевченка.

Населення обслуговують восьмирічна школа, клуб на 200 місць, бібліотека.

Засноване село наприкінці XVII століття.

В період німецької окупації 1918 року в селі перебував підпільний центр більшовиків Зміївського повіту. Влітку цього ж року тут була проведена II повітова конференція більшовиків Зміївської, Балаклійської, Чугуївської і Таранівської волостей.

СКРИПАЇ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру. Населення — 2500 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лісне, Мохнач, Мохначанське, Пасіка, Північний Донець.

У Скрипаях розташований колгосп «Прогрес», який має 5700 га земельних угідь, 200 га садів, а також учбове господарство Харківського сільськогосподарського інституту ім. В. В. Докучаєва.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

На території Скрипаївської сільради біля сіл Пасіка і Мохнач виявлені рештки поселення

та городища скіфського часу (IV—III ст. до н. е.). Біля с. Мохнач розкопано ще 8 поселень салтівської культури (VIII—X ст. н. е.).

У 1906 році в Мохначі відбулась сутичка між жителями і лісниками державного лісу, що захопили селянську худобу, і селяни кілками та вилами відбили її.

Село Скрипаї засноване у 1647 році.

У роки громадянської війни перший голова сільради Д. Д. Гура організував партизанський загін із жителів Скрипаїв. Комітет бідноти утворив загін із 40 чоловік для боротьби з куркульськими бандами, від рук яких загинули комуністи В. А. Товстокорий, Д. Д. Гура.

Місцевий колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1937—1938 років.

Уродженцем села є Герой Радянського Союзу М. Ф. Пасько.

ЧЕМУЖІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Можі, за 3 км від райцентру. Населення — 1938 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Артюхівка, Водяхівка, Левківка, Пролетарське.

У селі знаходиться 2-й відділок радгоспу «Зміївський». Відділок має 800 га орної землі і спеціалізується на виробництві молока, овочів і картоплі.

Жителів села обслуговують восьмирічна школа та філіал Зміївської середньої заочної школи, клуб на 200 місць, бібліотека, побутова майстерня.

На території Чемужівки збереглися рештки 2 поселень епохи бронзи (III—II тисячоліття до н. е.).

Засноване село у 1864 році.

В період Великої Вітчизняної війни відзначився Герой Радянського Союзу А. Є. Кришталь, який своїм танком врізався у колону противника і знищив 50 автомашин.

ШЕЛУДЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сіверського Дінця, за 15 км від райцентру. До найближчої залізничної станції Занки 7 км. Населення — 3370 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Благодатне.

У селі розташований колгосп ім. Мічуріна, високомеханізоване господарство району, яке має 3300 га орної землі, 900 га сіножатей, працюють молочарня, олійня, млин. Є також ветлікарня.

До послуг жителів — клуб, середня школа, 3 бібліотеки, лікарня на 50 ліжок, побутовий комбінат.

Шелудьківка — одне з найбільш упорядкованих сіл району. Тут зелені і широкі вулиці, центральна частина яких вкрита бетоном.

Село засноване у 1685 році. Крім хліборобства, його населення займалося млинарством, чинбарством. У 1819 році жителі Шелудьківки брали участь у повстанні військових поселенців Чугуївського округу.

Після встановлення Радянської влади у 1920 році виник у селі партійний осередок. У 1921 році створено комсомольську організацію.

Під час Вітчизняної війни село було базою партизанського загону на чолі з командиром І. С. Любченком. Комуністу Ю. Є. Кравцову надано звання Героя Радянського Союзу.

ЗОЛОЧІВСЬКИЙ РАЙОН

ЗО́ЛОЧІВ

Золочів — селище міського типу, центр Золочівського району. Розташований на лівому березі річки Уди, притоки Сіверського Дінця, за 41 км на північний захід від Харкова; залізнична станція. Населення — 13 300 чоловік.

Золочівській селищній Раді депутатів трудящих підпорядковані села Березівка, Березів Яр, Бутове, Бугаї-І, Бугаї-ІІ, Зарубанка, Литвинова, Макариха, Орішанка, Розсоховате, Сніги і Чернецьке.

Територія Золочева вже була заселена ще з середини першого тисячоліття нашої ери. Про це свідчать рештки ранньослов'янського поселення Черняхівської культури, що виявлені на правому березі річки Уди [1]. Сучасне селище виникло в 1677 році. Першими поселенцями його були вихідці з задніпровського міста Мишуриного Рогу (тепер Верхньодніпровського району Дніпропетровської області). Очолював їх Костянтин Федорів [2].

З 1685 року Золочів стає сотенним містечком Харківського полку. Населення його не раз бралося за зброю, щоб відбивати напади татарських орд, які йшли на Україну і Росію Муравським шляхом. Про грабіжницький напад татар згадується в письмових джерелах. В них говориться, що в 1680 році великої поразки татарам було завдано під Золочевом. Під час цього нападу татари захопили в полон 156 чоловік, пограбували 1697 голів різної худоби, зруйнували багато дворів [3].

Козакам Золочівської сотні доводилось брати участь у війнах проти султанської Туреччини, Кримського ханства, проти шведських інтервентів, у семилітній війні 1756—1763 рр.

Основним господарським заняттям населення було землеробство. Певний час земля, ліси, сіножаті навколо Золочева належали усій сотні.

---

[1] Е. В. Махно. Памятники Черняховской культуры на территории УССР. Материалы и исследования по археологии СССР. Вип. 82, 1960, стор. 49.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 2, стор. 134.

[3] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ., стор. 97, 98, 101.

Та згодом козацька старшина — сотники, осавули — під різним приводом прибрали ці землі до своїх рук. У 20-х рр. XVIII століття золочівський сотник Роман Квітка захопив з фонду козацьких земель урочище Горіхове під Золочевом і поселив там зубожілих селян, заснувавши села Орішанку та Нехотіївку. Десь близько 1724 року цей же сотник загарбав урочище Волноги в долині Дохни і оселив там нову групу закріпачених людей, заснувавши село Одноробівку (воно ж Романівка). Козацькі землі в долині Березовій прибрав до своїх рук сотник Михайло Байковський, заснувавши хутір Березівку. Харківський городничий Голухович привласнив землі в долині Хвощеватій, де згодом виросло село Карасівка, а генерал Косогов, відібравши землю у золочівських козаків, заснував села Петрівку і Андріївку [1]. Пограбовані старшиною, козаки в 1748 році надіслали скаргу до цариці Єлизавети, в якій писали, що з 1040 козаків, які були раніше в Золочеві, залишилось менше 50, та й ті без землі, бо всі землі навколо міста захоплені то харківським городничим Голуховичем, то князем Кропоткіним [2].

Герб м. Золочева. Затверджений 1781 р.

В Золочеві і навколо нього було багато фруктових садів. Саме тому на старовинному гербі містечка зображено дві груші на зеленому полі [3].

Безземельні селяни, щоб прожити, ставали шевцями, кравцями, теслярами, інші йшли на заробітки до Харкова та інших міст.

В 60-х рр. XVIII століття Золочів належав до комісарства міста Ольшаної, а з 1780 року став повітовим містом Харківського намісництва. На ті часи Золочів — уже значний торговельний пункт. У ньому щороку відбувалося чотири ярмарки, які тривали по два-три дні. Сюди приїжджали купці з Харкова, Охтирки, Бєлгорода, Курська, з міст Астраханської і Бєлгородської губерній. На ярмарки привозили сукно, шовк, шкіряні, залізні, теслярські вироби. Торгували кіньми, різною худобою, хлібом, м'ясом, городиною, фруктами; скляним, глиняним і дерев'яним посудом та іншими товарами [4]. Із зростанням економіки поступово зростало і населення міста. В другій половині XVIII століття воно збільшилось у півтора раза і на 1790 рік вже становило понад 5200 чоловік [5].

Як у дореформені, так і в післяреформені часи збагачувалась незначна частина населення. Становище трудящих гіршало з кожним роком. Вони не раз зверталися до царського уряду зі скаргами на тяжку долю. Та всі ці скарги залишались без уваги [6].

Після реформи 1861 року дедалі більше поглиблюється суспільний поділ праці, зростає кількість господарств, які виробляють товари для продажу на ринок, зростає обсяг торгівлі. Цьому процесові сприяла диференціація селян, розшарування на бідноту, наймитів — на одному полюсі та зростання куркульських господарств — на другому.

В 1865 році в Золочеві вже було немало майстрів-хазяїв, які експлуатували робітників та учнів, що оволодівали їх професіями. Так, 6 ткачів мали по 4 робітники та 1 учню, 5 ковалів — 5 робітників та 3 учні, 6 шевців — 6 робітників та 4 учні. Важка була доля дітей, яких віддавали для навчання ремеслам. Протягом 3—6 років вони безкоштовно працювали на своїх хазяїв.

---

[1] А. Г. Слюсарський. Слобідська Україна XVII—XVIII ст., Х., 1954, стор. 146.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 2, стор. 139.

[3] Д. И. Багалей. Материалы для истории колонизации и быта, стор. 28.

[4] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ., стор. 221, 404.

[5] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 2, стор. 137—138.

[6] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 248, арк. 82, 86.

З розвитком промисловості в країні виникають підприємства і в Золочеві. Так, в 1875 році тут відкрито два горілчаних заводи[1]. В країні виникають банки. В цей час створюються вони у 7 містах губернії, в т. ч. один у Золочеві. В 1885 році обіг його становив 77 893 карбованці. Розвиткові торгівлі сприяли різні фінансові установи, які працювали в Харкові, а також місцевий банк. На той час в Золочеві вже налічувалось 18 лавок.

Дедалі більше розорювались селяни, значна частина їх ішла в найми до місцевих куркулів і багатих ремісників, а також до Сум, Харкова та інших міст. Крім збіднілих селян, що виконували різні роботи, в Золочеві на кінець XIX століття було чимало таких, які постійно займались ремеслами. Серед них 22 кравці, 73 шевці, 20 ткачів, 8 кожушників, 28 теслярів, 7 каменярів та пічників.

Соціальний склад населення того часу красномовно свідчить, на кого працювала більшість населення — селяни та робітники ремісничих майстерень і заводів Золочева. В 1897 році в Золочеві було 33 дворянини, 33 представники духовного стану, 16 купців, 256 міщан та 6213 селян. 58 господарств мали по 6—10 робітників. Купці, поміщики, куркулі дбали перш за все, щоб якомога більше визискувати селян, дешевше купити в них сільськогосподарських продуктів для перепродажу на Харківському та інших ринках з великими прибутками.

Нестримне соціальне розшарування та зубожіння значної частини жителів Золочева на рубежі двох століть зумовлювало посилення революційних настроїв.

Ще з часу першої російської революції серед трудящих селян революційну роботу провадив місцевий житель Я. Д. Коник. В 1905 році він працював слюсарем на заводі в Харкові, а потім повернувся до Золочева.

Незважаючи на зростання економіки наприкінці XIX і на початку XX століть, невеличка верхівка міста на чолі з поміщиками, купцями, лихварями давала на народну освіту дуже мізерні суми. Так, у 1900 році із 7 тис. 993 крб. міських витрат на утримання поліції витрачено 936 крб., на утримання міського управління — 1174 крб., а на школи — лише 320 карбованців. Звичайно, що за таких обставин більшість населення залишалась неписьменною. Так, на початок XX століття в Золочеві налічувалось лише 847 письменних.

Не дбали експлуататорські класи і про охорону здоров'я селян, робітників, ремісників. Так, тільки за один 1865 рік дітей до 5 років, яким своєчасно не подали медичної допомоги, померло 156 чоловік.

Такий стан з освітою і медичним обслуговуванням населення тривав до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

В роки реакції та першої світової війни становище трудової частини населення ще більше погіршилось, що сприяло дальшому зростанню революційного настрою трудящих міста напередодні 1917 року.

Вже 28 лютого трудящі Золочева знали про те, що в Петрограді відбулась Лютнева революція. Революційний актив на чолі з Я. Д. Коником організує бідноту Золочева і навколишніх сіл на боротьбу за розподіл земель, що належали багатіям. Під час виборів до Золочівської міської думи в липні 1917 року вони закликають трудящих бойкотувати вибори, бо кандидатами в думу були висунуті представники куркулів та міської буржуазії. З 4439 виборців близько чотирьох тисяч трудящих відмовились брати участь у виборах.

З ентузіазмом зустріли трудящі Золочева звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В кінці листопада 1917 року в Золочеві відбувся мітинг, на якому жителі вимагали встановлення Радянської влади і ліквідації органів Тимчасового уряду. Влада в місті перейшла до рук волосного виконавчого комітету Ради робітничих і селянських депутатів. Головою Ради був обраний Я. Д. Коник. Запроваджуючи в життя декрети Радянської влади, Рада націоналі-

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. II, 1962, стор. 137.

зувала паровий млин, що належав багатію Ільченку, відібрала у купців Гур'євих магазин і виробничі підприємства, наділила безземельних селян землею. При сприянні волвиконкому в селі Довжику було організовано першу у волості комуну.

Йшла весна 1918 року. Радянська республіка вела вперту боротьбу з внутрішньою контрреволюцією та іноземними загарбниками. Війська кайзерівської Німеччини захопили станцію Пересічне і вдерлись у Золочів. До осені 1918 року в місті хазяйнували окупанти та їх посібники — українські буржуазні націоналісти. Боротьбу трудящих проти іноземних загарбників очолив підпільний більшовицький осередок, яким керував Я. Д. Коник. Більшовики вели агітацію серед населення, закликаючи не коритись німцям, не давати продуктів, ховати добро. Підпільники не раз висаджували в повітря залізничне полотно та мости. Багато жителів Золочева вступило в цей час до партизанського загону, яким командував С. І. Соболь[1]. У грудні 1918 року, після краху німецької окупації, владу в місті на деякий час захопили петлюрівці.

2 січня 1919 року війська 2-ї Української Радянської дивізії визволили Золочів від петлюрівсько-націоналістичних банд.

Велику роботу по налагодженню громадського і господарського життя розгорнули члени ревкому. Багато зробив ревком по здійсненню земельних законів Радянської влади. У квітні в місті відновив роботу партійний осередок, у тому ж місяці було створено комсомольську організацію[2]. Комсомольці, за дорученням парторганізації, розгорнули виховну роботу серед молоді. Було відкрито бібліотеку з читальнею. При клубі розпочали роботу театральна, музична і культурно-освітня секції.

Влітку 1919 року Золочів знову захопили вороги — на цей раз денікінські війська. Денікінці жорстоко розправилися з більшовиками, активістами Радянської влади. Вони схопили і замордували членів ревкому, серед них організатора й керівника золочівських комуністів Я. Д. Коника, ім'я якого присвоєно одній із кращих вулиць селища.

Наприкінці 1919 року Червона Армія визволила Золочів від денікінських банд.

Організатором і керівником трудящих у відбудові народного господарства селища, у налагодженні нових, соціалістичних відносин став комуністичний осередок, що відновив свою діяльність 6 січня 1920 року[3].

В цьому ж 1920 році молодь Золочева — Олександр Пантелей, Семен Юхно, Петро Завадський, Микола Федорів і Антоніна Минаєва — вступила до селищної комсомольської організації, яка у вересні вже налічувала 13 комсомольців[4].

31 березня 1920 року відбулись вибори до волосної Ради робітничих і селянських депутатів. Вони проходили при великій активності трудящих. Серед обраних більшість становили комуністи[5].

На початку червня 1920 року в Золочеві та населених пунктах волості було створено комітети незаможних селян (КНС). Разом з виконкомом Ради волосний КНС провів розподіл 1500 десятин поміщицьких земель між безземельними та малоземельними жителями Золочівської та Довжинської волостей[6]. Від держави селяни одержали сільськогосподарський реманент та посівний матеріал. На початку 20-х рр. у селищі був збудований цегельний завод, молокозавод, реконструйований і переведений на електричну тягу млин.

---

[1] В. Мірошниченко. Харківська Червона гвардія, 1932, стор. 45.

[2] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины 1917—1920. Документы и материалы, стор. 121.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-4986, оп. 1, спр. 33, арк. 1—2.

[4] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины 1917—1920, стор. 322.

[5] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). Збірник документів і матеріалів, стор. 211.

[6] Там же, стор. 248.

Пам'ятник В. І. Леніну в м. Золочеві.

Комуністи та комсомольці Золочева активно включилися в боротьбу за здійснення нової економічної політики. В той же час вони цікавились розвитком революційного руху за кордоном. Про виявлення почуття братньої солідарності свідчать такі факти: в 1921 році комуністи та комсомольці Золочева організували суботники на честь III Інтернаціоналу, а в фонд допомоги страйкуючим англійським шахтарям відрахували половину свого місячного заробітку.

З 1923 року Золочів став районним центром. Під керівництвом партійної організації трудящі Золочева і навколишніх сіл вже в перші роки відбудовного періоду почали об'єднуватися в ТСОЗи, сільськогосподарські артілі, комуни. Організаторами колективних господарств у селищі і районі були М. А. Завадський, Л. К. Коник, Я. П. Колісник, П. Д. Рябуха, М. Л. Сиса та інші[1].

Значну роль у боротьбі за соціалістичну перебудову сільського господарства відіграли КНС, очолювані комуністами. Так, на загальних зборах членів Золочівського КНС в грудні 1926 року було прийнято рішення про необхідність «широкого розгортання соціалістичного будівництва» на селі, про дальшу організацію сільськогосподарських колективів та машинно-тракторних товариств[2].

Нещадно боролися члени КНС проти куркульства. Куркулі залякували тих, хто подавав заяви до колгоспу, підпалювали двори активістів. На золочівському з'їзді КНС (5 січня 1927 року) делегати говорили: «Не слухайте куркульських наклепів! Нам Радянська влада допомагає всім, чим тільки може. Нам кажуть об'єднуватись у колгоспні господарства, організовувати машинно-тракторні станції, а ми чогось боїмося і досі топчемося у своєму голому господарстві. Час уже покинути це! Всі йдіть у колективи! Спільно оброблятимемо землю, тоді позбудемося злиднів»[3].

Про успіхи Золочівської організації КНС у господарському будівництві свідчить її привітальний лист, надісланий червоноармійцям 68-го Охтирського полку

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 1491, оп. 1, спр. 10, арк. 2—34.

[2] Комітети незаможних селян Харківщини 1920—1933 рр. Збірник документів і матеріалів, стор. 196.

[3] Газ. «Селянин Харківщини», 6 січня 1927 р.

(19 квітня 1929 року). Комнезамівці писали, що тільки в межах Золочівської сільради 95 бідняцьких господарств залучено до сільськогосподарської кооперації та 91 господарство — до споживчої кооперації. На початок 1929 року організовано 4 колективні сільськогосподарські об'єднання. 928 бідняцьких господарств забезпечено посівним матеріалом, видано насіння 4506 пудів, очищено посівного матеріалу 19 тис. пудів, куплено 15 господарствам по одному коню. На закінчення члени КНС обіцяли вжити всіх заходів, щоб сім'ї червоноармійців користувалися пільгами, наданими їм урядом, а також всіляко сприяти кооперуванню селянства[1].

На 1 жовтня 1929 року колгоспи вже мали 9795 га землі, тобто 16,4 проц. земельних площ району проти 3,5 проц. у 1924 році. До 1931 року всі ТСОЗи і комуна були реорганізовані в сільськогосподарські артілі, а через рік завершено колективізацію по сільраді[2]. Велику допомогу колгоспам технікою та в їх організаційному зміцненні подавала машинно-тракторна станція, яка почала діяти з 1931 року. У передвоєнні роки МТС вже мала 187 тракторів, багато комбайнів, автомашин та іншу техніку.

Росли й міцніли колгоспи. Збільшилась врожайність сільськогосподарських культур. Ширився рух п'ятисотенниць, які за прикладом Марії Демченко і Марини Гнатенко вирощували по 500—550 цнт буряків з га. Високими врожаями цукрових буряків до війни славились ланкові сільськогосподарських артілей В. Д. Федорова та С. С. Лебединець, які в 1938—1939 рр. збирали по 500 і більше цнт буряків з гектара.

Рік у рік зростало поголів'я худоби в колгоспах. В кожному з них вже було по чотири ферми.

Із зміцненням колгоспного ладу значно поліпшилось життя трудівників Золочева. Напередодні Великої Вітчизняної війни колгоспники одержували на трудодень по 3—5 кг хліба, овочі, соняшник, фрукти.

Значні зміни сталися і в культурному житті трудящих. До 1936 року в селищі було ліквідовано неписьменність. Всі діти шкільного віку навчалися в початкових та середніх школах. В селищі працювали бібліотеки: районна, шкільні та клубні. Діяли районний будинок культури, клуби при кожному колгоспі. Молодь брала активну участь у роботі багатьох гуртків художньої самодіяльності, спортивних організацій.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, трудящі Золочева стали на захист Батьківщини. До лав Радянської Армії влилося близько 5 тис. золочівців.

Самовіддано, не шкодуючи сил, працювали жителі селища в перші дні війни на спорудженні оборонних об'єктів. Навколо Золочева було викопано понад 3 км протитанкових ровів. У районі залізничної станції спорудили бліндажі, окопи та інші укриття. Багато робилося для евакуації вглиб країни колгоспного майна. Провадилася робота по організації підпілля.

22 жовтня 1941 року в Золочів вдерлися німецько-фашистські війська. А вже через два дні розгорнув свою роботу підпільний райком партії на чолі з секретарем Т. Т. Зінченко[3]. Самовіддано працювали в підпіллі комуністи М. С. Нестеренко, К. Ф. Андрієнко, Ф. Д. Осадчий, Н. Р. Шунько, Т. І. Лугов та інші. Наприкінці 1941 року підпільний райком партії створив підпільну комсомольську організацію[4].

Комсомольці поширювали листівки, провадили бесіди з селянами. В Золочеві вони вночі виклали з червоної цегли велику зірку з написом «СРСР». Разом з підпільниками-комуністами комсомольці знищували поліцаїв та гітлерівців[5].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-896, оп. 1, спр. 70, арк. 67—68.
[2] Харківський облпартархів, ф. 96. оп. 1, спр. 4, арк. 5—6, 8, 10, 14.
[3] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 70.
[4] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, июнь 1941—1943 гг. Сборник документов и материалов, стор. 242.
[5] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 70.

Окупанти жорстоко розправлялися з усіма, хто не хотів підкорятися «новому порядку». Вже в перші дні окупації фашисти повісили 6 активістів селища, запідозрених у зв'язках з партизанами. Згодом закатували ще 41 чоловіка. Героїчно загинув тоді і командир партизанського загону М. Г. Левченко. Дику розправу над золочівцями вчинили гітлерівські головорізи у червні 1943 року. Близько 500 чол. було зігнано на центральну площу селища. Всіх їх есесівці прогнали через стрій. Здатних працювати тут же затримували і відправляли на каторжні роботи до Німеччини[1]. За час окупації гітлерівці вивезли до Німеччини 819 чоловік.

Незважаючи на звірства гітлерівців, жителі Золочева та району не скорилися і посилювали боротьбу. Створений у районі партизанський загін завдавав значних втрат окупантам, а в лютому 1943 року разом з частинами радянських військ вів бої за визволення Золочева та сіл Світличного, Карасівки, Уди, Чорноглазівки та інших[2].

8 серпня 1943 року танкісти 131-ї танкової бригади 5-ї гвардійської танкової армії визволили Золочів від німецько-фашистських загарбників. Першим увірвався в селище танк В. З. Глебова, знищивши 8 гармат німців.

Багато золочівців відзначилися на фронтах війни. Кавалером орденів «Слава» закінчив війну розвідник В. І. Тупкаленко, тепер механізатор колгоспу «Зоря комунізму». Орденами й медалями нагороджені сотні золочівців.

За час окупації фашисти завдали великої матеріальної шкоди селищу — зруйнували господарства колгоспів, приміщення громадських установ, лікарні, школи, 40 житлових будинків. Втрати, завдані селищу, становили близько 2 млн. карбованців.

Після визволення трудящі почали відбудовувати господарство, зруйноване війною. Вже в 1944 році колгоспи освоїли всі посівні площі, продали державі понад 160 тис. пудів хліба, відбудували всі ферми, МТС, цегельний завод, харчовий комбінат та інші промислові підприємства.

Трудящі Золочева продовжували подавати допомогу Червоній Армії у розгромі фашистських військ. За короткий строк вони зібрали і внесли у фонд оборони країни 1 млн. 100 тис. карбованців.

Велику допомогу у відбудові сільського господарства подавав трудящим району Харківський обком КП України, який направив сюди спеціалістів та партійних працівників. І все ж протягом кількох післявоєнних років золочівські колгоспи залишалися економічно слабими. Колгосп ім. Кірова в 1953 році виробляв на 100 га сільськогосподарських угідь м'яса лише 16,8 цнт, молока — 109,7 цнт. В інших колгоспах показники були ще нижчими. Значну роботу по піднесенню господарства колгоспів проведено після вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 року. Колгоспи зміцнили кваліфікованими кадрами. Так, головами відстаючих артілей ім. Литвинова і «Прапор комунізму» були обрані секретар райкому партії І. К. Манзюк, заступник голови райвиконкому П. Г. Гончаренко. Секретарями партійних організацій артілей ім. Кірова, ім. Чапаєва, «Прапор комунізму» — рекомендовані інструктори райкому КП України І. Р. Ічко, І. В. Катриченко. Досвідчених пра-

Агрохімкомбінат колгоспу ім. Кірова. Агроном проводить заняття з колгоспниками. 1965 р.

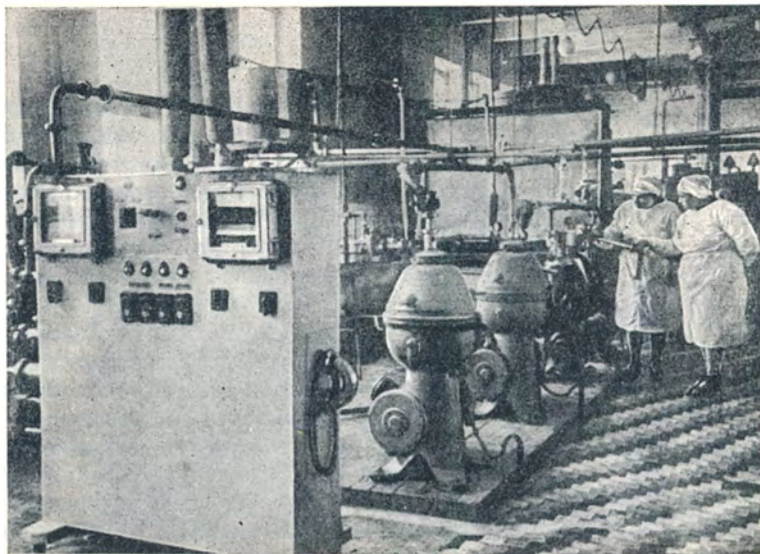
[1] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, июнь 1941—1943 гг. Сборник документов и материалов, стор. 160.

[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 60.

цівників послано в бригади і на ферми.

В 1950—1953 рр. замість 11 колгоспів у селищі створено 4 великі багатогалузеві господарства.

В результаті вжитих заходів уже в 1955 році набагато підвищилась урожайність зернових та технічних культур. Якщо в 1950—1952 рр. середня врожайність становила 12,4 цнт з га, то в 1955 році колгоспи Золочева зібрали з кожного га по 19,1 цнт зернових.

Один з цехів Золочівського молокозаводу. 1965 р.

Із створенням сталої кормової бази з'явилась можливість збільшити поголів'я громадського тваринництва, підвищити його продуктивність. Уже в 1957 році колгоспи ім. Литвинова та «Прапор комунізму» подолали відставання у тваринництві. В колгоспі ім. Чапаєва та ім. Кірова вироблено по 86—91 цнт м'яса і по 400—550 цнт молока на 100 га угідь.

За роки семирічки колгосп ім. Кірова став економічно міцним, багатогалузевим господарством. Нині це опорно-показове господарство району.

Колгосп добре оснащений передовою технікою. На кінець семирічки він мав 20 автомашин, 17 тракторів, 10 комбайнів, багато сівалок, моторів та різного реманенту. Є тут і допоміжні підприємства — механічна і столярна майстерні, пилорама, олійниця. Всі основні роботи на полі і фермах механізовані.

Щороку зростають економічні показники колгоспу. Так, якщо у 1964 році на 100 га сільськогосподарських угідь тут вироблено по 69 цнт молока, то за 1966 рік вже одержано близько 417 цнт молока і майже 100 цнт м'яса.

Разом з цим збільшувались і грошові прибутки колгоспу. У 1963 році вони становили 572 тис. крб., у 1964 році 830 тис. крб., а в 1965 вже дорівнювали 1 млн. 65 тис. крб. Неподільні фонди за один тільки 1964 рік збільшились на 110 тис. крб. і становили у 1965 році 183 тис. карбованців.

За роки семирічки зміцніли і інші колгоспи Золочева — ім. Чапаєва та ім. Литвинова.

Господарські успіхи в колгоспах і радгоспах обумовлювались не тільки наявністю техніки, організацією праці, а й кадрами. Нині лише спеціалістів з вищою освітою в сільському господарстві Золочева — агрономів, зоотехніків, ветлікарів та інших — понад 30 чоловік. За їх активною участю в агрономічній лабораторії колгоспу ім. Кірова навчаються трудівники усіх артілей Золочева. В колгоспах створені бригади, які за прикладом відомих механізаторів Гіталова і Світличного вирощують цукрові буряки, кукурудзу та інші культури без застосування ручної праці.

Райком партії та первинні партійні організації постійну увагу приділяли розвитку соціалістичного змагання. Ініціаторами змагання за високе звання колективу комуністичної праці виступили тваринники колгоспу ім. Кірова та бригади колгоспу ім. Чапаєва. В 1960 році звання колективів комуністичної праці завоювали тваринницька ферма колгоспу ім. Кірова, яку очолює Н. О. Лебединець і комплексна бригада колгоспу ім. Чапаєва — бригадир М. М. Кравченко.

В русі за комуністичну працю взяли участь 138 колективів району, що об'єднували 2970 чоловік. 1056 трудівників району виборювали звання ударника кому-

ністичної праці. 52 виробничим колективам було присвоєно почесне звання комуністичних, 682 чоловіки вибороли звання ударника комуністичної праці.

Підбиваючи підсумки соціалістичного змагання, партійні організації всебічно аналізують результати роботи всього колективу.

Важливим засобом підвищення ефективності роботи колгоспів та радгоспів, зниження собівартості продукції є впровадження господарського розрахунку. Комуністи району докладають всіх зусиль, щоб господарства із знанням справи впроваджували його в життя.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва високого звання Героя Соціалістичної Праці були удостоєні в 1958 році секретар райкому партії І. О. Будянський і голова колгоспу ім. Кірова П. С. Кравченко. Орденом Леніна нагороджено голову колгоспу ім. Чапаєва П. І. Андрієнка, зоотехніка колгоспу ім. Кірова В. А. Мірось, доярку цієї ж артілі О. М. Ільченко, орденом Трудового Червоного Прапора — секретаря райкому партії М. Г. Бурлака, орденом «Знак Пошани» — голову колгоспу ім. Литвинова І. К. Манзюка, бригадирів колгоспу ім. Чапаєва М. М. Кравченко, Д. П. Корнієнка та інших. У цьому ж році 8 колгоспів району були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, серед них колгоспи ім. Кірова, «Шлях до комунізму», ім. Чапаєва, «Дружба народів».

В 1964 році в зв'язку з створенням навколо Харкова овоче-молочної бази 2 колгоспи селища перетворено в радгоспи: на базі колгоспу ім. Чапаєва створено радгосп «Золочівський», а колгосп ім. Литвинова увійшов до складу новоствореного радгоспу «Довжанський».

Велику роботу по пропаганді рішень Пленумів ЦК та XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України серед трудівників сільського господарства провадять партійні організації селища, які об'єднують 469 комуністів. Про наслідки цієї роботи красномовно свідчать і матеріали газети «Зоря» — органу районного комітету партії та Золочівської районної Ради депутатів трудящих.

З номера в номер газета друкує виступи керівників району, колгоспів, радгоспів, підприємств, листи і зобов'язання доярок, свинарок, телятниць, пташниць району і рапорти про їх виконання; розповіді трудівників про свій досвід роботи.

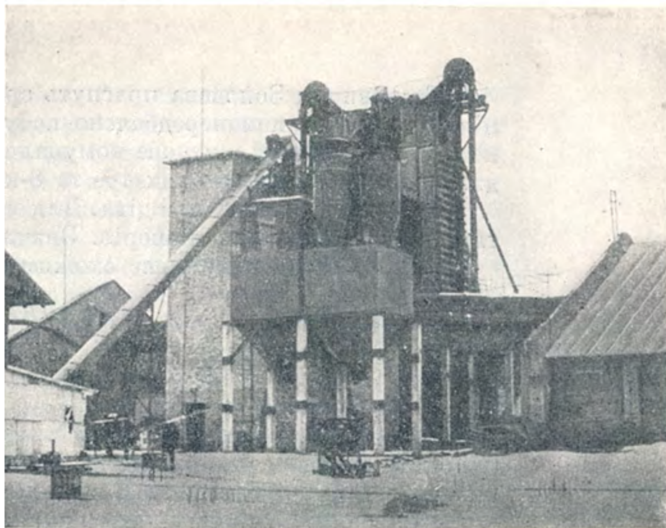
За високі виробничі показники і перевиконання взятих зобов'язань велику групу передових тваринників Золочева та інших трудівників напередодні XXIII з'їзду КПРС нагороджено орденами і медалями СРСР. Серед них орденом Леніна нагороджено передову доярку артілі ім. Кірова К. А. Касян; орденами Трудового Червоного Прапора — директора радгоспу «Золочівський» І. Р. Ічка, завідуючу фермою колгоспу ім. Кірова Н. О. Лебединець (депутата Харківської обласної Ради депутатів трудящих, делегата XXIII з'їзду КПРС) та доярку цього ж колгоспу Г. Ф. Клименко; орденом «Знак Пошани» — В. М. Синельникова, першого секретаря Золочівського райкому КП України (делегата XXIII з'їзду КП України) та інших.

За високі показники у соціалістичному змаганні колгоспу ім. Кірова бюро обкому КП України та облвиконком у 1965 і 1966 рр. не раз присуджували перехідний Червоний прапор та вручали грошову премію.

Делегат XXIII з'їзду КПРС завідуюча фермою колгоспу ім. Кірова Н. О. Лебединець (четверта зліва) розповідає дояркам про роботу з'їзду.

У післявоєнні роки Золочів швидко зростає і упорядковується. Виросли чудовий двоповерховий будинок універмагу, житлові будинки, цехи ремонтно-технічної станції «Міжколгоспбуду». За цей час в селищі збудовані: молокозавод, два цегельних заводи — державний і міжколгоспний, районне об'єднання «Сільгосптехніки», поточна лінія хлібоприймального пункту, підприємства по переробці зерна та олійних культур. Відкрито побутовий і харчовий комбінати, десятки магазинів.

Поточна лінія по переробці товарної кукурудзи в Золочеві. 1965 р.

За післявоєнні роки в Золочеві споруджено 600 нових цегляних будинків. Прокладено 6 км тротуарів. Магістральний водопровід досягає 12 км 700 метрів.

В центрі селища буяють зеленню два чудові парки. Золочів електрифіковано. Щороку зростає добробут трудящих. Про це свідчить хоча б той факт, що в особистій власності золочівців — 5 легкових автомашин, 120 мотоциклів, понад 500 телевізорів, багато радіоприймачів, велосипедів. Жителі селища передплачують близько 4 тис. газет і понад 2 тис. журналів. Рік у рік зростає продаж товарів для населення: добротних тканин, красивих платтів для дітей і дорослих, взуття, телевізорів, книжкових шаф тощо.

Значних успіхів досягнуто і в галузі медичного обслуговування населення.

До революції в Золочеві працював лише один лікар. Нині на кожні 300 жителів є один лікар. Діє добре обладнана поліклініка та лікарня на 120 ліжок.

Об'єктом постійного піклування є діти. Їх вихованню і навчанню приділяється багато уваги. В середній, вечірній, заочній, 4 восьмирічних та 6 початкових школах селища навчається близько 4 тис. дітей. 868 учнів відвідують середню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням. У школі є майстерні: слюсарна, токарна, столярна, а також свої трактори, комбайни та інші сільськогосподарські машини.

При 8-річній школі № 2 Золочева створено музей В. І. Леніна. В ньому зібрано багатий матеріал про життя і діяльність вождя, зокрема, про його дитячі і юнацькі роки.

Багато випускників золочівських шкіл оволоділи виробничими професіями і трудяться в різних галузях народного господарства. Сотні здобули вищу освіту, і частина з них працює в Золочеві.

Тепер в селищі працюють близько 200 спеціалістів різних галузей народного господарства з вищою освітою. З них у колгоспах і радгоспах працюють понад 30 спеціалістів сільського господарства: агрономів, ветеринарних лікарів, зоотехніків та інших.

Багато уваги приділяється розвитку культмасової роботи. До послуг трудящих — Будинок культури, дві бібліотеки. Крім того, кожний колгосп, радгосп має свої клуби. Відкрито червоні кутки на фермах. Тут встановлено телевізори, радіоприймачі, діють бібліотеки. Є де провести дозвілля і піонерам. Для них споруджено Палац піонерів, де постійно працюють секції з окремих галузей знань та спортивні.

Для малят добре обладнані дитячий садок та дитячі ясла.

Новим піклуванням про радянських людей пройняті рішення Пленумів ЦК та XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, здійснення яких відкриває ще ширші можливості для піднесення їх добробуту і культурного рівня.

Трудівники Золочева прагнуть зробити своє селище ще красивішим. За новим п'ятирічним планом передбачено побудувати нову лікарню, двоповерховий гастроном. Значно зросте житлове комунальне та індивідуальне будівництво: буде споруджено кілька комунальних 16- та 8-квартирних будинків.

Одержать подарунки і діти. Для малят будується дитячий комбінат. Споруджується районний Палац піонерів. Значно збільшиться площа зелених насаджень.

Селище стане ще більше схожим на впорядковане соціалістичне місто.

С. Г. ПАСМАННИК, В. І. СОКОЛОВСЬКИЙ, М. Х. ШАПОВАЛОВ

* * *

Золочівський район — один з найбільших в області сільськогосподарських районів. Вперше утворений у 1923 році, а в сучасних межах — з 1966 року. Межує з Дергачівським та Богодухівським районами Харківської області, Великописарівським районом Сумської області та з Борисівським і Бєлгородським районами Бєлгородської області РРФСР.

Районний центр — Золочів — розташований на відстані 41 км від Харкова і з'єднаний з ним дорогою з твердим покриттям.

Через Золочівський район проходить залізнична лінія Харків — Золочів — Готня — Брянськ (від станції Чепили до станції Одноробівка).

Площа району — 983 кв. кілометрів. Грунти чорноземні. Місцевість пересічена балками та ярами, є невеликі лісові масиви. З півночі на південь через Золочів тече річка Уда.

В Золочівському районі 96 населених пунктів, з них 1 є центром селищної Ради та 12 центрами сільських рад. Населення — 48 390 чоловік, густота населення на 1 кв. кілометр 49 чоловік.

В районі 15 колгоспів і 7 радгоспів, районне об'єднання «Сільгосптехніки» та «Міжколгоспбуд». Сільськогосподарських угідь 78 365 га, з них 65 866 га орної землі. В районі вирощують пшеницю, кукурудзу, ячмінь, цукровий буряк, овочеві культури. Розвивається садівництво, а також тваринництво м'ясо-молочного напряму.

Великої рогатої худоби в районі 31 616 голів (у т. ч. корів 12 336), свиней 17 036.

Значних розмірів у районі набуває птахівництво. Розпочато будівництво Одноробівської птахофабрики, яка стане одною з найбільших на Україні.

Рік у рік зростає виробництво тваринницької продукції. В 1964 році на одну фуражну корову одержано 1575 кг молока, а в 1966 році 2322 кг. Виробництво м'яса за ці ж роки зросло на 100 га угідь з 36,1 цнт до 64 цнт.

На колгоспних і радгоспних полях в 1966 році працювало 732 трактори, 307 різних комбайнів, 691 автомашина та багато іншої техніки. На придбання нової техніки в 1965 році колгоспи використали 1313 тис. карбованців.

Широко розгорнуто в районі будівництво. Тільки колгоспи за 1962—1965 рр. на капітальне будівництво витратили 10 400 тис. карбованців. За ці роки споруджено 47 ферм, 15 складів для мінеральних добрив, 20 зерносховищ та інші господарські приміщення.

Всі колгоспи переведені на госпрозрахунок. У 1965 році вони одержали чистого прибутку 3127 тис. карбованців. За роки семирічки знизили собівартість продукції на 14,5 проц., підвищили продуктивність праці в 2 рази.

Сума статутних (основних) фондів у 7 радгоспах становила в 1966 році 12 614 тис. карбованців. Чистого прибутку радгоспи одержали близько 1 млн. карбованців.

Здійснення рішень березневого та вересневого Пленумів ЦК КПРС (1965 року) дають помітні результати. Разом з піднесенням радгоспно-колгоспного вироб-

ництва підвищується добробут трудящих району. Всі колгоспи створили перехідний фонд для оплати праці в сумі 997 тис. крб., що становить 21,8 проц. до всієї суми фондів оплати. А такі колгоспи, як ім. Кірова, ім. Сковороди, «Дружба народів», мають фонди від 40 до 70 проц. річної потреби оплати праці.

За високі досягнення в сільськогосподарському виробництві в 1958 році орденами і медалями нагороджено 75 чоловік.

В 1961 році за високі показники в рільництві і тваринництві район одержав Перехідний Червоний Прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. За два останні роки — 1965 і 1966 — за трудові успіхи нагороджені орденами і медалями 155 громадян району.

Промисловість району представлена Конгресівським цукрозаводом, Івашківським спиртозаводом, цегельним заводом у Золочеві, молокозаводом, побутовим комбінатом, харчокомбінатом, підприємствами «Сільгосптехніки». Валова продукція промисловості району в 1966 році дорівнювала понад 17 млн. крб. На промислових підприємствах району зайнято понад 1200 чоловік.

До послуг трудящих є 7 лікарень, 1 амбулаторія, 32 фельдшерсько-акушерські пункти, 3 оздоровчі пункти, де зайнято 589 медпрацівників, у т. ч. 43 лікарі.

В районі розпочато будівництво приміщення нової районної лікарні та поліклініки.

В районі є 8 середніх, 17 восьмирічних, 33 початкові школи, 1 школа робітничої молоді, спецпрофтехучилище механізації сільського господарства. В школах працює 480 учителів.

Книжковий фонд 43 бібліотек району дорівнює 232 тис. книг.

У Золочеві видається газета «Зоря» — орган Золочівського РК КП України і Золочівської районної Ради депутатів трудящих.

У роки Великої Вітчизняної війни, з жовтня 1941 року по 4—7 серпня 1943 року, район був окупований німецько-фашистськими загарбниками. В цей час на території району діяла підпільна партійна організація, яка керувала партизанським рухом.

За активну участь у партизанському русі на території району 7 громадян нагороджено медалями.

Золочівська районна партійна організація налічує 1568 комуністів. Комсомольців у районі 2430 чоловік.

Славиться Золочівський район і знатними людьми.

В районі живуть 3 Герої Соціалістичної Праці, 1 заслужений лікар УРСР, 2 заслужені вчителі школи Української РСР. 7 громадян Золочівського району удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЗОЛОЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

БА́СОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 1,5 км від залізничної станції Одноробівка. Населення — 671 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Івашки, Перовське, Одноробівка.

У Басовому розташовані 5-а і 6-а бригади колгоспу «Дружба народів». У с. Івашках — державний спиртовий завод та птахофабрика, де щороку вирощується близько 400 тис. курей-несучок. Господарство має 4370 га земельних угідь, посідає одне з перших місць у районі по одержанню високих врожаїв зернових культур.

В селі дві початкові школи, клуб, бібліотека. В 1966 році за досягнуті успіхи в розвитку самодіяльного мистецтва та популяризацію його колектив художньої самодіяльності Івашківської птахофабрики нагороджено ювілейною медаллю Т. Г. Шевченка.

Засноване Басове в 1760 році.

Уродженцеві с. Івашок П. І. Лабузу присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ВЕЛИ́КА РОГОЗЯ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Довжик. Населення — 1053 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бабаки, Гуринівка, Овина, Сковородинівка, Сміле.

Колгосп ім. Енгельса має 2238 га сільськогосподарських угідь. У селі середня та восьмирічна школи, клуб, 4 бібліотеки, радіовузол, стаціонарна лікарня на 25 ліжок.

У Великій Рогозянці народився художник Г. О. Томенко — заслужений діяч мистецтв УРСР.

У с. Сковородинівці (кол. Пан-Іванівка) провів останні роки життя видатний український просвітитель, філософ і поет Г. С. Сковорода. В 1926 році, за проханням селян, Пан-Іванівку перейменовано на Сковородинівку; тут встановлено пам'ятник Г. С. Сковороді, у 1962 році відкрито музей.

Часто відвідують могилу Г. С. Сковороди місцеві школярі с. Сковородинівка.

Село виникло на початку XVIII століття у зв'язку із створенням Української лінії для захисту від нападів татар. Спочатку тут жили козаки і служилі люди, які поступово були покріпачені. У серпні 1905 року селяни виступили проти поміщика під керівництвом П. І. Кірсенка.

ГУ́Р'ЇВ КОЗАЧО́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Одноробівка. Населення — 463 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Баранівка, Коники, Олійники, Сотницький Козачок, Трясне.

Місцевий колгосп «Дружба народів» — потужне багатогалузеве господарство; він має понад 5 тис. га земельних угідь, у т. ч. 4127 га орної землі, 509 га пасовищ і сіножатей, 74 га садів.

Село засноване в 1672 році, назва його походить від прізвища перших жителів — козаків Гур'євих. В роки Великої Вітчизняної війни фашисти перетворили село на руїни, до німецької неволі потрапило 50 чоловік. Після війни село відбудоване.

ДО́ВЖИК — село, центр сільської Ради. Розташований за 9 км від районного центру, через село проходить залізнична лінія; станція Чорноглазівка. Населення — 3001 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вікнине, Нитянка, Рідний Край, Шовкове, Чорноглазівка.

В селі розташований радгосп «Довжанський» овоче-молочного напряму, який має 5154 га сільськогосподарських угідь. Тут є державний млин.

У Довжику є середня школа, 2 бібліотеки, клуб.

В околицях Довжика виявлено 6 поселень епохи бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) та поселення черняхівської культури (II—VI століття н. е.).

Село виникло наприкінці XVII століття.

У 1918 році з ініціативи більшовика Т. Г. Марченка на землях економії кн. Голіцина було створено комуну. 25 червня 1919 року денікінці раптово захопили село. Поблизу Довжика вони пустили під укіс поїзд з полоненими червоноармійцями (тепер на цьому місці встановлено пам'ятник). В самому селі вчинили розправу над засновниками комуни; І. І. Чабан, О. П. Довгопол та І. Н. Головань були повішені. У пам'ять про героїв колгосп, що виник на базі комуни, називався іменем Трьох комунарів. У роки Великої Вітчизняної війни фашисти вивезли на каторгу 380 чол. У післявоєнні роки село відбудовано; спорудже-

но 250 будинків, цегельний завод, ремонтну майстерню тощо.

Вихідцю з села П. Г. Стрижаку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЛЮ́ТІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км від районного центру. Населення — 1255 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Велика Цапівка, Возрожденівське, Мала Цапівка, Пролетарка, Фартушне, Яблучне.

У Лютівці розташований відділок Конгресівського бурякорадгоспу, який має 1865 га землі, в т. ч. 1275 га орної. У с. Цапівці — цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, стаціонарна лікарня.

ОДНОРО́БІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 13 км від районного центру. Населення — 1215 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Борохи, Гресі, Ковалі, Мартинівка, Муравське, Петрівка, Постільне, Сніги, Стогнії, Цилюрики.

В Одноробівці розташований відділок Івашківської птахофабрики, будується Одноробівська птахофабрика.

У селі є школа, училище механізації сільського господарства, бібліотека.

Вперше село згадується в документах 1724 року як хутір Романівка, в 1750 році називалося вже Одноробівкою, тоді тут жило 270 чоловік.

У 1905 році селяни Одноробівки повстали проти панського гніту, організаторами виступу були А. З. Скрипниченко, брати Жукови та інші. В роки Великої Вітчизняної війни господарство було зруйноване. Після війни все відбудовано, зведено 200 нових будинків.

Директор Постільнянської початкової школи Г. І. Гуцаленко — заслужений учитель школи Української РСР.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 17 км від районного центру, біля річки Грайворонки, притоки Ворскли. Населення — 2140 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Завадське, Скорики, Тарасівка, Тимофіївка, Широкий Яр.

Колгосп ім. Крупської в 1960 році реорганізований у відділок радгоспу. В Олександрівці є державний цукровий завод, автобаза, цегельний завод.

В селі середня школа, в якій створено музей В. І. Леніна; клуб, бібліотека; лікарня на 25 ліжок.

В Олександрівці працюють Герой Соціалістичної Праці І. Д. Пустоваров, заслужений учитель школи УРСР І. П. Проценко. В селі народився український радянський письменник П. Ф. Автомонов.

Село виникло в другій половині XVIII століття. Першими поселенцями були кріпаки, вивезені поміщиками з Богодухова, Головчина, Курська. Спочатку називалося Клинова-Новоселівка, після реформи 1861 року перейменоване в Олександрівку. В 1913 році тут збудований

Передача трактора «Червоний путіловець» ТСОЗу в с. Карасівці. 1929 р.

Лютівський цукрозавод (тепер Конгресівський). В роки колективізації в Олександрівській школі навчався піонер-герой Ваня Васильченко, який у 1933 році загинув від рук куркулів. Під час Великої Вітчизняної війни окупанти знищили господарство колгоспу і цукрозаводу; 85 чол. вивезли на німецьку каторгу. Після війни в селі зведено 460 будинків, відновлено господарство.

ПИСАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 22 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Максимівка. Населення — 1179 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гур'їв, Леміщене, Малижене, Мерло, Морозова Долина, Рясне, Стрілиця.

У Писарівці розташований колгосп ім. Фрунзе, який має 4507 га землі. Тут трудиться Герой Соціалістичної Праці М. Й. Рябко.

У селі — середня школа, 2 бібліотеки, клуб; лікарня на 35 ліжок.

Перші поселенці (тоді село називалося Монастирі) з'явилися тут наприкінці XVIII століття. Це були монахи, зіслані з різних монастирів. Пізніше населення зростало за рахунок селян-втікачів з Правобережжя. В 1867 році у Писарівці було 237 дворів. Під час громадянської війни чимало селян було в партизанах і Червоній Армії, зокрема, Є. П. Онуфрієнко очолював кінну

розвідку в повстанському загоні М. М. Колодька, І. П. Крисько нагороджений орденом Червоного Прапора за участь у розгромі Кронштадтського заколоту. У травні 1922 року в селі була створена сільськогосподарська артіль «Бідняк».

Уродженець с. Леміщеного П. Л. Шупик — міністр охорони здоров'я УРСР. О. М. Чалому, що народився і виріс у с. Леміщеному, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

СВІТЛИ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 9 км від районного центру і залізничної станції Золочів. Населення — 248 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дуванка, Макарове, Соснівка, Турове.

В селі є колгосп «Перше травня», що вирощує зернові культури та цукрові буряки; він має 2160 га землі.

У Світличному — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Колгоспники свято зберігають пам'ять про свого земляка Т. І. Світличного, командира гвардійської установки «Катюша», якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У́ДИ — село, центр сільської Ради. Розташовані на березі річки Уди, за 16 км від районного центру. Населення — 1927 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Костянтинівка, Нова Рудка, Окіп, Червона Зоря.

В Удах — три колгоспи: «Шлях до комунізму», який має 4907 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4288 га орної землі, він славиться в районі високими врожаями цукрових буряків; «Влада Рад», що має 2962 га землі, в т. ч. 2406 га орної, «Іскра», який має 1602 га землі, в т. ч. 1402 га орної; філія Золочівського державного молокозаводу, міжколгоспний цегельний завод.

У селі — середня і 3 початкові школи, 3 клуби, бібліотека, лікарня, фельдшерсько-акушерський та ветеринарний пункти.

Уродженець Уд М. Ф. Солодилов — Герой Радянського Союзу (тепер працює в Донбасі). Посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу уродженцю с. Окопа О. І. Матлаєву. Родом з Уд С. А. Красников — учасник повстання на броненосці «Потьомкін».

Біля Уд збереглися рештки чотирьох поселень епохи пізньої бронзи (бондарихінська культура VIII—VII століття до н. е.) та поселення скіфського часу (V—III століття до н. е.).

Засноване село в XVII столітті вихідцями з с. Балхівець, спочатку називалося Пристен. У 1706 році за указом Петра І Уди були закріплені за Золочівською козацькою сотнею. Головним заняттям населення були землеробство та ремесла (виготовлення сукна, полотна, поясів).

Проведення столипінської реформи зустріло опір селян. 13 березня 1914 року селяни Уд виступили проти запровадження відрубних господарств. Цей виступ був придушений козаками.

У 1923 році в селі посаджений громадський сад на 15 га. Напередодні війни Уди стали великим впорядкованим селом, тут були 4 школи, клуб, бібліотека, лікарня, сільмаг, власна електростанція. Майже все це, а також 155 будинків колгоспників знищено окупантами. На каторгу до Німеччини фашисти вивезли 358 чоловік.

У бою за визволення села героїчно загинув гвардії майор М. Н. Угловський, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його іменем названо Удянську середню школу.

ФЕ́СЬКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 3 км від річки Уди, за 16 км від районного центру. Тут є залізнична зупинка «211 км». Населення — 1960 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільшанське, Головашівка, Головки, Жовтневе, Зіньківське, Кантемири, Коробки, Мала Рогозянка, Маяк, Микільське, Першотравневе, Пролетар, Филоненки, Чепели.

Тут розташований відділок радгоспу «Пролетар Харківщини», що спеціалізується на молочно-овочевому виробництві. Господарство одержує найвищі в районі врожаї городніх культур та по 543 ц молока на 100 га сільськогосподарських угідь. У Малій Рогозянці є філіал Золочівського побутового комбінату, де виготовляють вироби з лози.

У селі — восьмирічна школа, лікарня.

Директор радгоспу М. П. Савченко — Герой Соціалістичної Праці. Житель Феськів Ф. К. Яровий — Герой Радянського Союзу.

Засноване у XVIII столітті і до 1924 року було хутором.

ЧОРНОГЛА́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру. Населення — 549 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Карасівка, Миронівка.

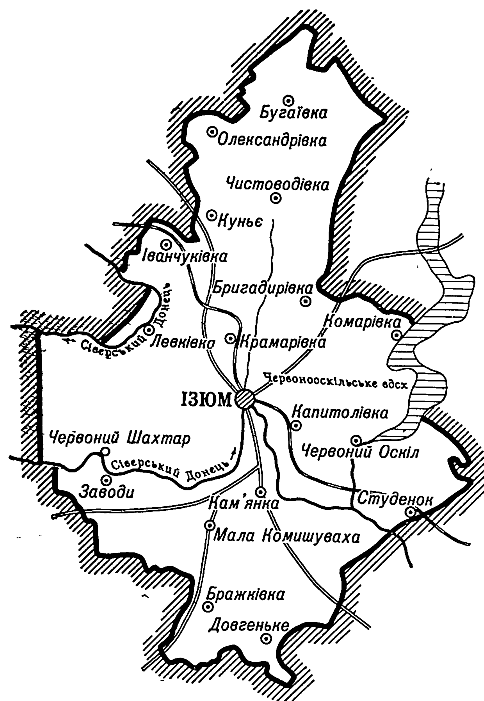
У Чорноглазівці розташований 2-й відділок радгоспу ім. 15-річчя Жовтня. У відділку — 999 га землі, господарство — овоче-молочного напряму. Є також цегельний завод.

У селі — початкова школа, клуб.

Засноване у 1720 році. Під час Великої Вітчизняної війни фашисти зруйнували господарство місцевої артілі, спалили 30 будинків. Після визволення господарство відбудоване, зведено 67 житлових будинків.

У 1862 році селяни с. Карасівки відмовились викупати наділи; для придушення цього виступу були викликані війська.

ІЗЮМСЬКИЙ РАЙОН

ІЗЮ́М

Ізюм — місто обласного підпорядкування, центр Ізюмського району. Розташований за 138 км на південний схід від Харкова по обох берегах Сіверського Дінця, на автомагістралі Харків — Ростов-на-Дону. Залізнична станція. Населення 41,9 тис. чоловік.

Місцевість, де розташований Ізюм, була заселена з давніх-давен. Тут археологи виявили залишки поселень часів мезоліту[1] (XIII—VI тисячоліття до н. е.), 5 неолітичних стоянок[2] (V—III тисячоліття до н. е.). Серед знахідок зустрічаються кремінні знаряддя праці (гарпуни з мікролітичними вставками — мезоліт; сокири, ножі, ручні скребки — неоліт) та керамічний посуд з ямково-гребінцевим і гребінцево-накольчатим орнаментом.

На рубежі переходу від бронзового віку до раннього залізного (VIII—VII століття до н. е.) на території поблизу Ізюма, в урочищі Бондарисі, існувало поселення, на якому були виявлені: напівземлянка і серед знарядь праці — ливарні форми для відливання кельтів (сокир). Це поселення і дало назву археологічній Бондарихинській культурі. На Бондарихинському поселенні виявлено, крім того, поселення пізньоскіфських часів (IV—III століття до н. е.)[3], а також рештки ранньослов'янського поселення (середина I тисячоліття н. е.)[4].

Отже територія по Дінцю, куди входив і сучасний Ізюм, була складовою частиною обширної землі східних слов'ян — предків російського, українського і білоруського народів, а згодом увійшла до складу древньоруської держави — Київської Русі.

У XII столітті, коли після розпаду Київської Русі на окремі князівства і землі посилився натиск кочівників-половців, населення краю поступово почало відсту-

[1] Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца, стор. 72, мал. 22.
[2] М. В. Сібільов. Старовинності Ізюмщини, вип. II, Ізюм. 1928, стор. 22—23.
[3] Археологія, вип. X, К., 1957, стор. 56—61.
[4] Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вип. 68, М., 1957, стор. 129—131.

пати на північ. У ті часи територія Ізюма та його околиць, як і навколишня місцевість, була ареною жорстоких битв. У 1111 році поблизу річки Сальниці (яка тепер має назву р. Річки), що впадає в Донець, напроти нинішньої Поромної вулиці на околиці Ізюма, русичі на чолі з київським князем Володимиром ущент розгромили половецьке військо[1]. Стародавній літопис зберіг до наших днів образний опис цієї битви: «И брань бысть люта межи ими... И поступи Володимер с полки своими и Давид, и возревше половцы вдашаплещи свои на бег. И падаху половцы перед полком Володимеровым...»[2]. Саме тут 9 травня 1185 року стала табором дружина сіверського князя Ігоря. Переправившись через Донець, руські війська вночі вирушили в похід, поетично оспіваний у «Слові о полку Ігоревім».

Боротьба з половцями тривала до початку XIII століття. У 40-х рр. південні древньоруські землі були повністю розорені монголо-татарами.

З кінця XV століття, після утворення Російської централізованої держави, почалося більш інтенсивне заселення території по берегах Дінця. У зв'язку із спустошливими нападами кримських татар на окраїнні російські землі московський уряд з початку XVI століття ввів на території краю сторожову службу.

Однією з варт, що контролювала броди через Донець, якими користувались татари для грабіжницьких нападів на Русь[3], була Ізюмська. Тут по черзі несли сторожову службу жителі Путивля, Лівен, Рильська та інших міст. У другій чверті XVII століття на переправі виникло невеличке укріплення — острожок, що було пристанищем для змін вартових. Історик І. І. Срезневський називає це укріплення Ізюмським окопом на лівому березі Дінця, поблизу р. Ізюмця. Десь у 60-х рр. XVII століття тут поселилася невелика група українських переселенців, які під керівництвом балаклійського полковника Я. С. Чернігівця спорудили нове укріплення. В 1670 році жителі цього укріплення брали участь у селянському повстанні під проводом С. Разіна. В документах 1680 року поселення вже називалось Ізюмським городком, у ньому жило 70 родин переселенців.

Ізюмський городок дістав свою назву від річки Ізюмця (притоки Дінця) та давнього Ізюмського броду, поблизу якого він і виник. Такої думки про походження назви дотримувалися М. Гербель, дослідник історії Слобідської України, А. Г. Слюсарський та інші. Щодо назви річки, на якій виник Ізюм, то вона існувала давно. Ще в 1627 р. в «Книге Большому Чертежу» писалося: «А от речки Булуклеи к речкам к верховью к Изюму да к Изюмцу, а пали в Донец под Изюмским Курганом»[4]. Слово «Ізюм» походить від східної назви винограду.

У січні 1680 року кримські татари здійснили спустошливий набіг на Слобідську Україну. В зв'язку з цим вже взимку того ж року російський уряд наказав валуйському воєводі М. Опухтіну провести підготовчі роботи по спорудженню оборонної лінії, а в квітні воєвода відправив креслення «Новой черты» в Москву[5]. Нова захисна смуга мала проходити через Валуйки, Цареборисів (тепер Червоний Оскіл), Ізюм, Балаклію, Зміїв, Валки і до річки Коломак. Спорудження Ізюмської фортеці покладалось на Чугуївський полк Г. Касогова, що складався з російських служилих людей, і на Харківський полк українських козаків на чолі з Г. Донцем.

Роботи по будівництву великого укріпленого пункту, який складався з т. зв. «великого» і «малого» міст, розпочалися в 1681 році. На території, де тепер розміщена центральна частина Ізюма, споруджувалось «велике місто», що являло собою фортецю, оточену високими дерев'яними стінами,— подвійним зрубом, для міцності перегородженим клітями (ряжами), заповненими землею. Довжина стін стано-

---

[1] Археологія, вип. IV. К., 1950, стор. 105—106.

[2] Повесть временных лет. М.—Л., 1950, т. I, стор. 192.

[3] И. Беляев. О сторожевой, станичной и полевой службе на польской украине Московского государства, до царя Алексея Михайловича, М., 1846, стор. 12.

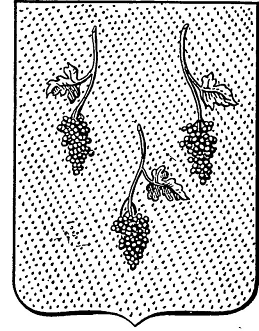
[4] Книга Большому Чертежу, М.—Л., 1950, стор. 67.

[5] ЦДАДА, ф. Разрядного приказа. Белгородский стол, столб. 943, разд. I, арк. 26—34, 660—662.

С. І. Васильківський. «Гребля Квітки-Основ'яненка». Олія. 1882.

вила 1800 сажнів (близько 4 км). Майже чверть фортеці займав замок, вхід до якого здійснювався через проїзну башту. В замку і фортеці було 14 чотирикутних і одна шестикутна башти. «Мале місто» — фортеця — знаходилась на вершині гори Крем'янець. Довжина його стін становила 334 сажні (713 метрів). Навколо фортеці, на деякій відстані від стін, пролягали рови, наповнені водою. Між «великим» і «малим» містами на правому березі Дінця було споруджено земляний вал, вздовж якого стояли подвійні надовбні. Такий же вал проходив нижче Кривого озера від «малого» міста до Дінця.

Герб м. Ізюма. Затверджений 1781 р.

До утворення Ізюмського слобідського козацького полку (1685 р.) сторожова служба в місті покладалась на козаків Чугуєва, Змієва та ін. міст Харківського полку. Після утворення полку переселенці, що населяли місто, ввійшли до його складу і стали зватися козаками. Козаки Ізюмського полку брали участь в Азовському поході (1696 р.), Полтавській битві (1709 р.) та в інших боях. Перетворення Ізюма на полковий центр сприяло дальшому розвитку міста.

Експлуатація козацькою старшиною найбіднішої частини козацтва (підпомічників і підсусідків) призвела до того, що козаки почали тікати з полку, хоч за втечу їх засуджували до страти. Процес розшарування козацтва відбувався дуже інтенсивно: в 1706 році Ізюмський полк налічував 289 полкових козаків і 2011 підпомічників, а за переписом 1732 року число підпомічників з дітьми вже становило 13 347 чол., тоді як полкових козаків було лише 708 чоловік[1].

У своїй боротьбі проти засилля старшини найбідніша частина населення вдавалася і до більш активних форм — зі зброєю в руках намагалася здобути собі кращу долю. 9 жовтня 1707 року недалеко від Ізюма загін бахмутських солеварів і козаків на чолі з К. Булавіним розгромив каральну експедицію, яка прямувала до Бахмута для виявлення біглих козаків і покарання робітних людей. Козацька голота була активним учасником повстання К. Булавіна. Влітку 1708 року Булавін направив до Ізюма свій загін на чолі з С. Драним, але він був розбитий карателями. Зазнавали поразки й інші виступи бідноти.

У зв'язку з тим, що в 1708 році Росія була поділена на губернії, Ізюм, разом з полковою територією, увійшов до складу Азовської губернії, а в 1718 році — до Бєлгородської провінції Київської губернії[2]. Після перетворення Ізюмського козацького полку на гусарський у 1765 році Ізюм став містом Слобідсько-Української губернії, а з створенням Харківського намісництва, у 1780 році,— його повітовим містом.

З часом змінювався і зовнішній вигляд міста, зростало його населення. На початку XVIII століття навколо фортеці виросли слободи, які звалися форштадтами. Так виникли Піски, Гончарівка, Попівка та інші слободи, що згодом злилися з містом.

Населення міста в 1767 році становило 5262 чоловіка. Основним їхнім заняттям були землеробство і скотарство. Вони вирощували жито, пшеницю, гречку, ячмінь, просо, горох, а також мак, овес. За розвитком скотарства Ізюм та його повіт посідали перше місце в Харківському намісництві. Розвивалось і ремісництво, зокрема ковальство, чинбарство, а також виготовлення полотна й одягу. Особливо славились вироби ізюмських гончарів. Починають виникати підприємства мануфактурного типу. Поширений в Ізюмі був і чумацький промисел. Зростання товарності землеробства і скотарства сприяло розвиткові ремесла і торгівлі.

[1] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI—XVIII столетии. Х., 1886, стор. 238—255.

[2] Полное собрание законов Российской империи с 1649 г., СПб., т. IV, № 2218, стор. 436—437.

 34 6-413

Щороку в Ізюмі відбувалось по 4 ярмарки, двічі на тиждень — торги (базари). На ізюмські ярмарки приїздили купці з Чугуївського посаду, Харкова, Бахмута та інших міст. На ярмарку можна було зустріти купців з Росії, які продавали хутро, вироби з заліза, зброю, полотно. З місцевих старшинських і монастирських маєтків вивозили на ярмарок сільськогосподарські продукти: зерно, мед, сало, м'ясо, прядиво, живу й биту птицю, вовну, гончарні вироби, горілку тощо.

Наприкінці XVIII — в першій половині XIX століття дальшого розвитку набувають промислові підприємства. Про їх розміри дає деяке уявлення Ізюмська вовномийня. Якщо в 1845 році продукція цього підприємства становила 700 пудів вовни, то вже у 1860 році — 5000 пудів[1].

Великим поштовхом для дальшого розвитку Ізюма було скасування кріпацтва. Значно зросла кількість підприємств. У 1887 році в місті працювали цегельні заводи Ізвєкова, Ковалівського, Мітіна, маслоробний завод Курилова, горілчаний Жевержеєва, вовномийня, що належала Ізвєкову, а також салотопний і воскобійний заводи. Мешканці Ізюма займались також гончарним, ковальським та іншими ремеслами.

У другій половині XIX століття Ізюм був відомий як один із значних ринків Харківської губернії по збуту сирих шкур, худоби, хліба. У 70—80-х рр. тут щорічно продавалося до 25 тис. голів великої рогатої худоби, понад 40 тис. овець і понад 1000 коней. У 1879 році було продано 4050 четвертей пшениці, 705 четвертей жита і 3015 четвертей вівса. Загальна вартість операцій по купівлі хліба становила 61 425 карбованців.

З розвитком промислових підприємств почалося досить швидке зростання міського населення (головним чином, за рахунок прийшлих робітників). За переписом 1897 року в Ізюмі було 24 300 жителів.

Умови праці на ізюмських підприємствах були нестерпні. Так, на цегельному заводі Шадлуна робочий день тривав 15 годин (з 6-ї години ранку до 9-ї вечора). За тяжку, виснажливу працю робітники одержували 40—50 коп. в день, а жінки — майже вдвоє менше. Крім того вони платили штрафи, які інколи досягали половини заробітку. Нещадна експлуатація, політичне безправ'я викликали протест робітників, які все рішучіше виступали проти своїх гнобителів.

Преображенський собор, збудований у 1684 р. в м. Ізюмі. 1966 р.

З початком революційного соціал-демократичного руху в Ізюмі пов'язане ім'я М. О. Скрипника, згодом відомого державного і партійного діяча. Наприкінці 80-х рр. XIX століття ще учнем Ізюмського реального училища він організував революційний гурток, за що був виключений з училища.

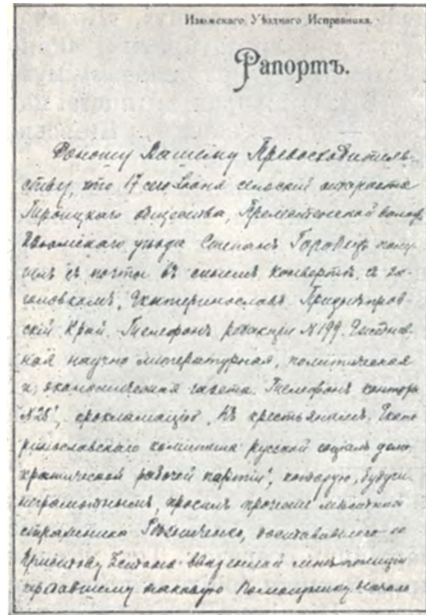
В роки першої російської революції 1905—1907 рр. в Ізюмі та повіті поширювались листівки Харківської більшовицької групи «Вперед». Під впливом революційних виступів у 1905 році застрайкували робітники цегельного заводу Шадлуна. Вони виступили з вимогами підвищити заробітну плату, скоротити робочий день. На початку квітня 1906 року розгорнулась підготовка до святкування 1 Травня. До міста приїздили

[1] Т. І. Дерев'янкін. Мануфактура на Україні в кінці XVIII — першій половині XIX ст., Текстильне виробництво. К., 1960, стор. 34.

представники Харківської та Слов'янської більшовицьких організацій, які проводили агітаційну роботу. На маївку 1906 року зібралось понад 100 робітників та учнів старших класів реального училища, але поліція розігнала її учасників.

Однак репресії не могли спинити революційного руху робітничого класу, який значно зріс напередодні першої світової війни. На деяких підприємствах повіту діяли більшовицькі організації.

В 1910 році через Ізюм пройшла залізниця Харків — Донбас, що значною мірою сприяло дальшому розвитку промисловості. У 1912—1915 рр. в Ізюмі було побудовано залізничні майстерні, що стали першим великим промисловим підприємством міста. Тоді ж виникли фарбовий завод Жевержеєва, два пивні заводи, що належали Шадлуну і Блезе, завод сільськогосподарських машин Сабо, три цегельні заводи Болтунова, лісопильні заводи Бідниченка, Бєловицького, Дерюгіна та інші підприємства.

Изюмскаго Уѣзднаго Исправника.

Рапортъ.

Рапорт ізюмського повітового справника про вилучення прокламацій Катеринославського комітету РСДРП. 1905 р.

Напередодні Лютневої революції виступами робітників Ізюмських паровозоремонтних майстерень керувала більшовицька група, до складу якої входили рахівник майстерень К. Калугін, котельники Я. Олександров, П. Гуров, свердляр П. Бакалов та інші. Ізюмські більшовики підтримували зв'язок з харківською партійною організацією і за завданням Харківського комітету РСДРП проводили агітаційну роботу серед робітників міста, поширювали прокламації та листівки[1].

До перемоги Великого Жовтня життя трудящих міста було дуже тяжким. Виснажлива праця на багатіїв забирала всі сили, все здоров'я. Медична допомога була доступна лише заможним верствам населення. На весь повіт, де в 1913 році жило близько 374 тис. чоловік[2], було 4 невеликі лікарні, що мали 109 ліжок.

Не краще було і в справі народної освіти. В Ізюмі працювали реальне училище і жіноча гімназія, де навчались переважно діти багатіїв, та кілька початкових шкіл.

З Ізюмом пов'язане перебування та діяльність ряду діячів української культури.

В ізюмській тюрмі з грудня 1886 по лютий 1888 року був ув'язнений український поет-революціонер П. А. Грабовський (1864—1902). Незважаючи на тяжкі умови ув'язнення, він створив тут свої відомі поезії: «Робітникові», «Швачка», «Надія», «Народовцеві», «Доки сонця — доки світу», «До матері» та інші.

Довгий час в Ізюмі жив і працював український поет-романтик XIX століття М. М. Петренко (1817 — р. см. невідомий). Серед його кращих творів — вірші: «Недоля» (відомий як пісня «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю»), «Вечір», «Вечірній дзвін» та інші[3].

В цьому ж місті народився видатний український художник С. І. Васильківський (1854—1917). За дипломну роботу «По Дінцю» С. І. Васильківський був удостоєний Золотої медалі. Кращі його твори: «Весна на Україні», «Ярмарок в Пол-

---

[1] Изюмскому тепловозоремонтному 50 лет. Х., 1965, стор. 7—8.
[2] Календарь Харьковского губернского земства на 1913 год, стор. 182.
[3] Історія української літератури, т. І. К., 1954, стор. 191—192.

таві», «Отари в степу», «Козача левада», «Дніпровські плавні», «Козаки в степу», «Дума про трьох братів», «Ранок», «Околиці Ай-Тодора» та інші[1]. У 1964 році в Ізюмському краєзнавчому музеї була влаштована виставка картин художника.

В Ізюмі жила в дитинстві народна артистка УРСР Г. І. Борисоглібська (1868—1939) — один з корифеїв Київського академічного українського драматичного театру ім. Івана Франка.

Багато талантів, зрощених генієм народу, не змогли розквітнути і засяяти на весь світ за часів ненависного самодержавства.

Новий злочин царизму — розв'язана ним братовбивча імперіалістична війна, що принесла з собою голод і страждання — переповнив чашу народного терпіння. В лютому 1917 року відбулася буржуазно-демократична революція, в результаті якої було повалено самодержавство.

Трудящі Ізюма, як і всієї країни, з радістю зустріли звістку про це. 5 березня 1917 року робітники Ізюма та селяни навколишніх сіл зібрались на мітинг, що відбувся поблизу залізничних майстерень. Після мітингу колона демонстрантів попрямувала до центру міста. Тут, на центральній площі, біля будинку реального училища (нині школа № 4 на Радянській площі), стихійно виник другий мітинг, який тривав до пізнього вечора.

В березні 1917 року в залізничних майстернях було створено більшовицький партійний осередок. Тоді ж організовано Раду робітничих депутатів, куди ввійшли представники робітників (по одному від сорока чоловік) від дільниці Зміїв — Святогорськ Північно-Донецької залізниці. Ця Рада стала районною організацією робітників-залізничників (до наших днів в Ізюмі зберігся будинок № 13 на Жовтневій вулиці, де відбувалися засідання Ради).

15 березня в Ізюмі створено Раду робітничих і солдатських депутатів. Серед депутатів були місцеві робітники К. П. Калугін, М. М. Прокопенко, О. Я. Кравцов, В. І. Штиров, М. І. Змієвський, І. О. Жигайло та інші, а також представники Ради залізничників. 30 квітня в Ізюмі зібрався перший повітовий з'їзд селянських депутатів, який обрав своїх представників у виконком Ради. Першим головою виконкому був робітник залізничних майстерень І. Ф. Францев.

Однак з перемогою Лютневої буржуазно-демократичної революції влада не перейшла до рук робітників і селян. В Ізюмському повіті місцева адміністративна влада фактично була зосереджена в повітовій земській управі та міських управах Ізюма і Слов'янська, де засідали великі поміщики й купці. Створені в березні повітовий і міський громадські комітети, на чолі яких стояли комісари Тимчасового уряду, були лише маскою, що прикривала справжнє обличчя буржуазної влади. Поміщики й капіталісти всіляко намагались закріпити свою владу, переслідували більшовиків, ігнорували Ради та інші масові організації трудящих.

У цих умовах ізюмські більшовики ще тісніше згуртувались для дальшої боротьби. Вони схвалили Квітневі тези В. І. Леніна і керувались ними у своїй дальшій роботі. На центральній магістралі Ізюма (вулиця Свердлова, 73) зберігся будинок, де більшовики Ізюма обговорювали Квітневі тези. На підприємствах утворювались фабричні і заводські комітети профспілок, у військових частинах, розквартированих на території Ізюма та повіту,— солдатські комітети.

22 березня 1917 року на засіданні Ізюмської районної Ради робітничих депутатів (залізничників) обговорювався статут профспілки[2]. Діяльну участь у роботі ізюмських профспілок брали робітники Ізюма — М. С. Бабенко, П. В. Бабець, Д. Г. Дуров, Я. М. Олександров, В. І. Штиров, Л. М. Цеховський.

З ініціативи молодих працівників ізюмських залізничних майстерень у квітні 1917 року було створено молодіжну організацію «Нова зоря», названу згодом «Чер-

---

[1] М. М. Безхутрий. С. Васильківський. К., 1954, стор. 31.

[2] Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927). Ізюм, 1927, стор. 17.

вона зірка». Її члени (М. О. Буканов, О. І. Вовченко-Хаярова, А. К. Ісиченко та інші) збиралися в їдальні залізничних майстерень або у Пісках на квартирі Д. Зеленкіної.

Свідченням зростаючого впливу більшовиків серед трудящих була першотравнева демонстрація. У своїх спогадах О. І. Вовченко-Хаярова писала: «На все життя залишився в пам'яті день 1 Травня 1917 року. Велику силу і згуртованість показали в той день робітничий клас і селянство. З самого ранку до залізничних майстерень почали стікатися робітники і службовці з сім'ями, селяни з найближчих сіл. Демонстрація розтягнулась не менш як на 6 км, рухаючись до центра Ізюма. Там до нас приєднались городяни, почався мітинг, цілий день виступали оратори різних партійних груп. Найбільше доходили до душі робітників полум'яні заклики передових робітників залізничних майстерень: Францева, Волошина та інших, які висловлювали більшовицькі погляди»[1].

Художник С. І. Васильківський (1854—1917 рр.).

Наприкінці серпня 1917 року більшовицька організація залізничних майстерень почала створювати загін Червоної гвардії. Активну участь у цьому взяли товариші К. Калугін, Й. Старченко, Л. Салтовський, О. Мізевич, В. Шевченко, М. Буканов та інші. До загону, поряд з робітниками, вступили майже всі члени молодіжної організації «Червона зірка». Очолив загін Червоної гвардії К. Калугін[2]. Червоногвардійці охороняли залізничні майстерні, станцію, мости тощо.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції з великою радістю була сприйнята трудящими Ізюмського повіту. Вони вітали і схвалювали всі рішення II Всеросійського з'їзду Рад, обрання на ньому першого Радянського уряду — Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним.

Відразу ж після жовтневих подій у Петрограді, на початку листопада, в ізюмських залізничних майстернях створено революційний комітет, головою якого обрано Я. Волошина, секретарем — К. Калугіна. Ревком був міцною опорою більшовиків у боротьбі за встановлення Радянської влади в Ізюмському повіті. Одночасно в Ізюмі створено повітовий революційний комітет і його виконавчий орган — революційний штаб.

Пожовтневі дні в Ізюмському повіті були періодом напруженої боротьби широких мас проти буржуазії, яка намагалась усіма силами затримати перехід влади до Рад. У боротьбі за владу Рад трудящі Ізюма діяли спільно з робітниками інших міст губернії. Загін Червоної гвардії залізничних майстерень допоміг трудящим м. Слов'янська придушити там контрреволюційний заколот.

У запеклій боротьбі з контрреволюцією робітничий клас і найбідніше селянство України спиралось на всебічну допомогу своїх російських братів. Так, група радянських військ на чолі з Р. Ф. Сіверсом, просуваючись у другій половині грудня 1917 року на Дон для ліквідації білокозачих банд Каледіна, вступила в Ізюм. У Пісках вона роззброїла розквартировану тут кавалерійську частину, а відібрану зброю передала ревкому залізничних майстерень та Ізюмській Раді[3].

22 грудня 1917 року було проведено перевибори залізничного і повітового ревкомів, керівництво яким повністю перейшло до більшовиків. Повітовий ревком

---

[1] Газ. «Соціалістичне життя», 22 вересня 1957 р.
[2] Изюмскому тепловозоремонтному 50 лет, стор. 9.
[3] Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927), стор. 24.

за допомогою профспілок провів ряд заходів по націоналізації промислових підприємств і крамниць. На буржуазію було накладено контрибуцію.

На початку січня 1918 року в повіті розпочався масовий організований розподіл поміщицьких земель, худоби та сільськогосподарського реманенту. В ряді сіл конфісковане майно продавали, а гроші ділили між найбіднішими селянами.

В середині лютого 1918 року в Ізюмі в Народному домі відбувся повітовий з'їзд Рад. З'їзд проходив в умовах гострої боротьби більшовиків з есерами та представниками інших контрреволюційних партій, які також намагалися провести свої кандидатури до Ради, а в разі провалу цих намірів — зірвати з'їзд. Ізюмські більшовики, підтримані робітничими делегаціями Слов'янська, Краматорська, Барвінкового та делегатами від найбіднішої частини селянства, 16 лютого 1918 року перенесли засідання з'їзду в будинок реального училища. Представникам контрреволюційних партій, що продовжували засідати в Народному домі, загін червоногвардійців наказав розійтись. З'їзд обрав виконком Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів на чолі з більшовиком І. В. Францевим [1].

Навесні 1918 року мирне соціалістичне будівництво було перерване воєнною інтервенцією і громадянською війною. Після захоплення ворожими військами Харкова над Ізюмом нависла загроза окупації. Владу в Ізюмі зосередив у своїх руках революційний штаб на чолі з Вітлицьким. Почалась евакуація. З залізничних майстерень вивозили верстати та устаткування. 15 квітня останній ешелон покинув місто. 16 квітня розпочався запеклий бій з німецькими окупантами. Місто обороняли кіннотники ізюмського червоногвардійського і балаклійського загонів та ізюмський піхотний червоногвардійський загін, що налічував 200 бійців [2]. На допомогу захисникам міста прибули також 2 бронепоїзди. Але під натиском переважаючих сил ворога (6 кавалерійських полків і дивізіон артилерії) червоногвардійці 17 квітня залишили місто.

Німецькі загарбники та їх прихвосні — українські буржуазні націоналісти — нещадним терором намагались зломити волю до боротьби робітників і селян. В залізничних майстернях 200 робітників звільнили з роботи і взяли на облік як неблагонадійних, кількох розстріляли, серед них і зв'язківця більшовицького підпілля — Гончарова. Але трудящі під керівництвом більшовиків піднялися на боротьбу за відновлення Радянської влади.

Одним з виявів протесту проти окупантів та українських буржуазних націоналістів була організована більшовиками першотравнева демонстрація 1918 року. Вранці 1 травня колона робітників, що налічувала понад 150 чоловік, з червоним прапором вирушила від залізничних майстерень до центру міста. Тут відбувся багатолюдний мітинг. Промовці вимагали відновлення восьмигодинного робочого дня, підвищення заробітної плати, зниження цін на продовольство. На мітингу поширювались більшовицькі листівки з закликом гуртуватись для боротьби.

Разом з робітниками проти окупантів боролися трудящі селяни. В середині травня більшовики Ізюма звернулись до селян із закликом виступити на боротьбу проти гетьманців і окупантів за відновлення Радянської влади.

У червні 1918 року робітники залізничної станції Ізюм приєдналися до страйкарів залізничної станції Основа Північно-Донецької залізниці [3].

В умовах зростаючого терору підпільній більшовицькій організації, центр якої перебував у місті, було дедалі важче керувати визвольною боротьбою в усьому повіті. Через це група більшовиків-підпільників перейшла працювати в село Цареборисів.

Велику допомогу місцевим більшовикам у створенні ізюмських повітового і міського військово-революційних комітетів та партійних осередків у селах пода-

---

[1] Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927), стор. 31—33.

[2] Харківська Червона гвардія. Збірник спогадів. Х., 1933, стор. 138—139.

[3] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. К., 1960, стор. 129.

вали харківські більшовики. Зокрема, для проведення повітової партійної конференції в серпні 1918 року до Ізюма з Харкова прибув С. Давиденко (Ключ). Він встановив зв'язок з підпільником І. Беляновичем, а через нього — з більшовиками Ізюмських залізничних майстерень. Там було обрано повітове організаційне бюро[1].

В Теплянських, Радьківських і Співаківських лісах діяли значні партизанські загони, які мали постійний зв'язок з організаційним бюро через О. Кравцова і Данкова, що працювали в Ізюмських майстернях.

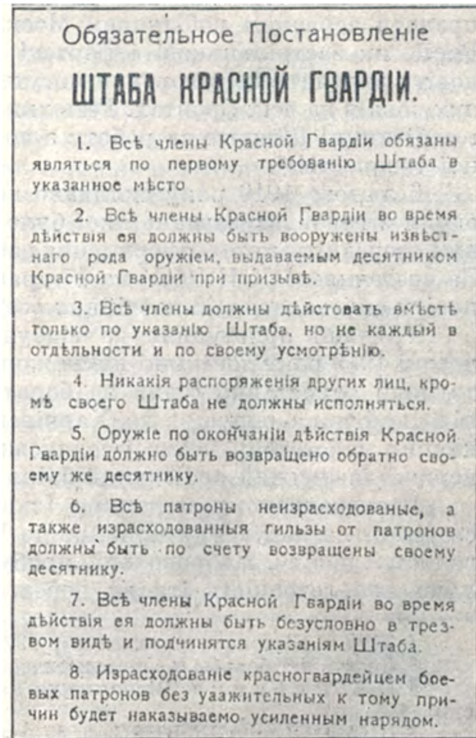
На початку вересня 1918 року в лісі, на березі Дінця, відбулась підпільна повітова конференція, на якій був присутній один з керівників Харківського більшовицького підпілля М. Безчетвертний. Конференція заслухала звіт організаційного бюро, провела вибори повітового військово-революційного комітету і обрала чотирьох делегатів на II з'їзд КП(б)У: М. Безчетвертного, С. Давиденка (Ключа) і ще двох більшовиків із залізничних майстерень[2].

9 жовтня 1918 року делегати виїхали до Харкова, де одержали гроші, документи. До того ж їм дали поради, як краще перейти демаркаційну лінію. На II з'їзді КП(б)У в Москві з доповіддю про підпільну революційну діяльність на Харківщині виступив М. Безчетвертний. Він розповів про ізюмське підпілля, про створення в повіті партизанських загонів, про агітаційну роботу, проведену серед робітничо-селянської молоді, в результаті якої багато юнаків з Ізюмського повіту влилось в ряди 1-ї Української радянської дивізії.

Повернувшись з Москви, делегати виступали на зборах підпільної більшовицької організації, у партизанських загонах, перед багатьма трудящими, розповідали про рішення II з'їзду КП(б)У, спрямовані на посилення визвольної війни українського народу, на розгортання повстанського руху.

Ввечері 10 листопада 1918 року в Ізюмському повіті під керівництвом підпільної більшовицької організації почалось народне повстання проти німецьких окупантів. Особливе значення надавалось визволенню Ізюма. Здійснення цього завдання покладалось на Цареборисівський партизанський загін (командир Я. А. Іщенко) та бойову дружину залізничних майстерень. До складу Цареборисівського загону ввійшли партизанські групи сіл Студенок, Яремівки та інших. Раптовим ударом повстанці зайняли залізничну станцію Ізюм, створили безпосередню загрозу контрреволюційним силам у місті, куди в паніці збігались ворожі недобитки. Керував військовими операціями в районі станції Ізюм залізничний ревком, створений під час повстання. До складу ревкому входили О. Кравцов, І. Белянович, М. Буканов та інші. Чутка про повстання миттю поширилась по повіту і за його межами. Щодня

Обов'язкова постанова штабу Червоної гвардії. Ізюм. 1917 р.

Обязательное Постановленіе

ШТАБА КРАСНОЙ ГВАРДІИ.

1. Всѣ члены Красной Гвардіи обязаны являться по первому требованію Штаба в указанное мѣсто.

2. Всѣ члены Красной Гвардіи во время дѣйствія ея должны быть вооружены извѣстнаго рода оружіем, выдаваемым десятником Красной Гвардіи при призывѣ.

3. Всѣ члены должны дѣйствовать вмѣстѣ только по указанію Штаба, но не каждый в отдѣльности и по своему усмотрѣнію.

4. Никакія распоряженія других лиц, кромѣ своего Штаба не должны исполняться.

5. Оружіе по окончаніи дѣйствія Красной Гвардіи должно быть возвращено обратно своему же десятнику.

6. Всѣ патроны неизрасходованые, а также израсходованныя гильзы от патронов должны быть по счету возвращены своему десятнику.

7. Всѣ члены Красной Гвардіи во время дѣйствія ея должны быть безусловно в трезвом видѣ и подчинятся указаніям Штаба.

8. Израсходованіе красногвардейцем боевых патронов без уважительных к тому причин будет наказываемо усиленным нарядом.

[1] Журн. «Летопись революции», 1925, № 2 (11), стор. 33.

[2] Ю. В. Шиловцев. О большевистском подполье на Украине в 1918 году. Ученые записки Харьковского университета им. А. М. Горького, т. CIII, стор. 305.

до повстанців прибувало поповнення. В залізничних майстернях ремонтували зброю. В повстанському загоні, який партизани називали полком, налічувалось 500 бійців з гвинтівками, 20 — озброєних шаблями і 400 чоловік, що не мали зброї, були в резерві. Повстанці 5 днів тримали в своїх руках станцію[1].

Контрреволюція, не покладаючись на власні сили, звернулась по допомогу до німецьких окупантів. 15 листопада 1918 року проти повстанців було кинуто великий підрозділ німецьких військ, у складі якого були артилерія і кавалерія. Повстанський полк героїчно оборонявся, завдаючи ворогові великих втрат, але сили були нерівні, і повстанці відступили.

Роботу по згуртуванню революційних сил проводили члени підпільної більшовицької організації Ізюмського повіту О. Я. Кравцов, М. С. Бабенко, Г. П. Сукачов, М. О. Буканов, М. І. Змієвський, М. М. Прокопенко, А. С. Єлак, С. Давиденко (Ключ), керівники партизанських загонів Я. А. Іщенко, П. Д. Бойко, Ф. Н. Мігіц, П. М. Забашта, І. Я. Майборода, І. К. Дерев'янко, І. П. Садовий[2].

Наприкінці листопада 1918 року революційний рух спалахнув з новою силою. У восьми волостях повіту було відновлено Радянську владу, день у день росли партизанські загони. Крім Повстанського полку, діяв кавалерійський загін. Проте 21 грудня 1918 року в Ізюмі владу захопила контрреволюційна Директорія. В цей же час розпочався наступ Червоної Армії проти ворогів українського трудового народу. Підпільний повітовий військово-революційний комітет прийняв рішення про загальне повстання. 2 січня 1919 року загони повстанців на чолі з О. Я. Кравцовим та Я. А. Іщенком розгромили петлюрівців і захопили станцію Ізюм, а 5 січня вступили в місто. Над Ізюмом замайорів червоний прапор.

20 січня 1919 року відбувся другий повітовий з'їзд Рад, на якому було обрано виконавчий комітет Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. У резолюції з'їзду зазначалося: «Ізюмський з'їзд вважає своїм обов'язком червоних комуністів згуртувати всі сили для створення і зміцнення Радянської влади на місцях, залучити всі активні сили повіту до того, щоб максимум продовольства відправити червоним робітникам Москви і Петрограда і взагалі всій соціалістичній Росії, як застрільникові і фортеці світової комуністичної революції; кращі сили повіту залучити до створення могутньої Червоної Армії для поразки імперіалістичних вовків на всіх фронтах. Геть хижаків світового імперіалізму! Бідняки — селяни і робітники! Швидше за роботу з новими надіями і вірою,— вперед до комуністичної творчості!»[3].

6 лютого 1919 року скликано першу Ізюмську повітову конференцію КП(б)У, одним з головних завдань якої було взяття на облік усіх членів партії та партійних осередків з метою оформлення і зміцнення єдиної повітової партійної організації. За зведенням ЦК КП(б)У на 17 травня 1919 року, партійна організація Ізюмського повіту складалася з 48 партійних осередків, у яких налічувалось 1978 членів партії [4].

Трудящі приступили до відбудови народного господарства. Але у травні — червні 1919 року денікінці після жорстоких боїв захопили Донбас. На заклик партії трудящі одностайно стали на боротьбу проти ворога. Сформований у Пісках 2-й піхотний полк вирушив до Харківського укріпленого району. З робітників залізничних майстерень Ізюма і селянської бідноти навколишніх сіл був організований перший ізюмський робітничий батальйон, що налічував близько 1000 бійців.

В оперативному зведенні з Ізюма у червні 1919 року повідомлялося, що спостерігається нечуваний приплив до Червоної Армії селян-добровольців з північних волостей повіту. Добровольці, прибуваючи в повному бойовому спорядженні, заявляли про готовність іти на передові позиції.

---

[1] Журн. «Летопись революции», 1925, № 2(11), стор. 35.

[2] Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927), стор. 35.

[3] І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919 рр.). Х., 1957, стор. 148.

[4] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 3, спр. 350, арк. 135.

Комуністи ввійшли в спеціальний комуністичний загін, який згодом був підпорядкований штабові 13-ї армії. Для підпільної роботи в залізничних майстернях залишилась трійка.

На початку червня 1919 року денікінські війська захопили Ізюм. Вони відновили владу капіталістів і поміщиків, розправлялися з комуністами, революційними робітниками і селянами.

Незважаючи на білогвардійський терор, у повіті діяло кілька великих партизанських загонів, які порушували зв'язок, руйнували залізниці, обстрілювали ешелони, що курсували між Ізюмом і Слов'янськом, знищували живу силу і техніку ворога[1]. Підпільна трійка в залізничних майстернях організувала саботаж: за сім місяців окупації в майстернях був відремонтований тільки один паровоз. У місті і селах проводилась агітаційна робота.

Жахливий злочин вчинили денікінці над тридцятьма в'язнями, привезеними в Ізюм з харківської тюрми. Покалічених в'язнів, що сходили кров'ю після нелюдських тортур, з поламаними руками і ногами, вони викинули на мороз.

19 грудня 1919 року денікінська контррозвідка вчинила ще одну розправу над 94 політичними в'язнями з ізюмської тюрми. Над ровом старої фортеці, біля гори Крем'янець, бандити рубали в'язнів шаблями, кололи багнетами. Після цієї розправи випадково уцілів житель Червоного Осколу, командир підрозділу Червоної Армії Ф. Г. Вощаний. Його, тяжко пораненого, підібрала й вилікувала родина Кузнецова. Свідок жахливих подій розповів людям про те, як до останнього подиху стійко трималися герої — вірні сини Радянської Вітчизни [2]. Народ не забув цього подвигу. На горі Крем'янець встановлено обеліск — пам'ятник борцям за владу Рад, що загинули 19 грудня 1919 року.

21 грудня 1919 року червоноармійці почали бої за гору Крем'янець, а 22 грудня завдали поразки білогвардійським бандам біля села Кам'янки. В той же день радянські війська увійшли в Ізюм. Їх продовольчі відділи організували видачу хліба населенню міста. 28 грудня 1919 року в Ізюмі створено повітовий революційний комітет.

Відновлення і зміцнення Радянської влади, налагодження мирного життя відбувалось під безпосереднім керівництвом партійної організації. Наприкінці грудня 1919 року було створено організаційне бюро КП(б)У, яке підготувало скликання другої повітової партійної конференції, що відбулась 18 лютого 1920 року. Конференція обрала повітовий партійний комітет, а також розглянула такі питання, як підготовка до виборів у Ради, проведення продрозверстки і боротьба з спекуляцією, посилення агітаційно-пропагандистської роботи тощо. Активна участь комуністів у здійсненні всіх заходів Радянської влади, їх безмежна відданість справі робітничого класу та найбіднішого селянства — все це сприяло зростанню їхнього авторитету. Під час виборів до Рад у квітні 1920 року з 210 обраних делегатів було 107 комуністів.

Повітова і міська Ради під керівництвом більшовицької організації розгорнули роботу по відбудові промислових підприємств, транспорту, поліпшенню постачання продовольства. Ради подавали допомогу Червоній Армії, що мужньо боролася проти білопольських загарбників і врангелівців.

Багатолюдний мітинг протесту проти навали польської шляхти, що підступно напала на молоду Радянську республіку, відбувся в Ізюмі у травні 1920 року. Понад 100 комуністів і комсомольців повіту пішли на фронт воювати проти Врангеля.

29 січня 1920 року в Народному домі в Ізюмі відбулися перші збори молоді, яка заслухала доповідь про завдання комсомолу. На цих зборах до Комуністичної спілки молоді України було прийнято 80 чоловік і обрано комітет[3].

---

[1] М. Супруненко. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни. К., 1951, стор. 210.

[2] Газ. «Соціалістичне життя», 22 травня 1957 р.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 265, арк. 3.

У 1920 році в повіті були створені комітети незаможних селян, які відіграли велику роль у боротьбі проти куркулів за зміцнення Радянської влади. Комітети незаможних селян створили тоді 6 землеробських трудових артілей і одну землеробську комуну.

Важливу роль у боротьбі з господарською розрухою відіграли комуністичні суботники, на яких з великим творчим піднесенням працювали трудящі Ізюма. 1 травня 1920 року, в зв'язку з проведенням Всеросійського суботника, Ізюмський комітет КП(б)У та виконком Ізюмської Ради робітничих і селянських депутатів звернулися з закликом до трудящих повіту, в якому говорилось: «Ми бажаємо, щоб весь світ, усе людство чесно працювало на користь суспільства і щоб усі чесні трудівники об'єдналися для спільної праці. Один для всіх, і всі для одного. Ми бажаємо встановити вічний мир, ощасливити людство новим життям праці, розуму, творчості»[1].

Активну участь у суботниках брали комсомольці. Учасники суботників упорядковували території підприємств, будували клуби, хати-читальні, створювали інші культурно-побутові заклади, а також насаджували дерева, розбивали парки. В Ізюмі у 1920 році відкрився селянський будинок і медичний пункт.

Робітники Ізюма подавали всебічну допомогу трудівникам села. Наприклад, 6 вересня 1920 року комісія по проведенню «Тижня селянина» прийняла рішення оголосити в Ізюмі і в усьому повіті мобілізацію тих, хто може ремонтувати сільськогосподарський реманент. Колектив залізничних майстерень допомагав матеріалами, потрібними для ремонту сільськогосподарських машин[2].

Господарство повіту налагоджувалось в умовах жорстокої боротьби з бандитизмом. На вулицях Ізюма і на горі Крем'янець завжди вартували озброєні дружинники. У травні 1920 року на околицях Ізюма з'явилась банда Махна. Делегати першого повітового з'їзду комсомолу, що тоді відбувався у місті, припинили засідання і оголосили себе мобілізованими на боротьбу з бандою. Після того, як махновців відігнали, з'їзд продовжував свою роботу. У липні того ж року махновці несподівано вдерлися в Ізюм, вчинили жорстоку розправу над комуністами, спалили міст через Донець, перервали телефонний зв'язок, зруйнували й пограбували державні установи, склади з продовольством, обмундируванням, зброєю.

В перших лавах борців проти бандитизму були комсомольці і сільські активісти. У 1921—1922 рр. комсомольський загін Ізюма брав участь в боротьбі з куркульсько-націоналістичними бандами, які тероризували трудове населення, всіляко намагалися перешкодити роботі радянських установ, зірвати постачання індустріальних центрів продовольством, а сіл — промисловими товарами. В листопаді 1922 року загін незаможних селян під командуванням П. Бойка біля села Мечебилового розбив банду «Козла» — останню, що діяла на території повіту.

Народ свято шанує пам'ять про тих, хто поліг в боротьбі за зміцнення Радянської влади. В центрі Ізюма, в міському парку, встановлено пам'ятник на могилі загиблих героїв. Тут, зокрема, похований тодішній голова земвідділу повітового виконкому І. Я. Майборода, який загинув у бою з бандою Савонова у 1920 році.

Запровадження нової економічної політики, заміна продрозверстки продподатком створювали умови для піднесення сільського господарства, для відбудови й розвитку промисловості, зміцнювали союз робітничого класу і селянства.

Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету 15 березня 1922 року за успішну господарську роботу нагородила Ізюмський повітовий виконавчий комітет орденом Трудового Червоного Прапора УРСР. Голові Ізюмського виконкому, делегатові VI і VII Всеукраїнських з'їздів Рад Г. П. Сукачову було оголошено товариську подяку.

---

[1] Матеріали Ізюмського краєзнавчого музею.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 255, арк. 178.

Члени штабу винищувального батальйону незаможних селян по боротьбі з бандитизмом в Ізюмському повіті. 1920 р.

В 1923 році Ізюм став центром округу, до якого входили Барвінківський, Ізюмський, Петрівський, Савинський та інші райони.

21 січня 1924 року радянський народ спіткало велике горе. Помер великий вождь і організатор Комуністичної партії, творець першої в світі соціалістичної держави Володимир Ілліч Ленін. Смерть В. І. Леніна була найтяжчою втратою для робітників і селян нашої Батьківщини. В ті дні на численних мітингах і зборах трудящі Радянського Союзу поклялись під керівництвом партії неухильно виконувати заповіти Ілліча.

Народ тісніше згуртувався навколо Комуністичної партії. За ленінським призовом, оголошеним ЦК РКП(б), тільки в ізюмських паровозоремонтних майстернях до партії вступило 100 передових робітників, а всього по Ізюмському округу — 200 чоловік[1].

У квітні 1924 року в Ізюмі зібралась окружна партійна конференція. На конференції виступив молодий комуніст робітник Нестеренко. Він заявив: «Ми знаємо... де та партія, яка йде по вірному шляху, ми зрозуміли, що вона єдина і дійсна захисниця пролетаріату, і ми... будемо проводити і проведемо ідею Ілліча». Від імені безпартійних трудівників барвінківського заводу «Луч» робітник Хоронько вручив конференції Червоний прапор. Передаючи прапор, він сказав: «Я привіз Червоний прапор на знак солідарності робітників з компартією»[2].

Рік у рік зростали лави більшовиків в Ізюмському окрузі. В 1925 році окружна парторганізація збільшилась на 468 чоловік і на 10 січня 1926 року налічувала 1550 членів і кандидатів у члени партії.

Трудящі Ізюма посилено працювали, відбудовуючи народне господарство. За рахунок молоді, що йшла працювати на підприємства, зростав робітничий клас. У 1924 році учнем слюсаря працював на Ізюмському паровозоремонтному заводі О. Ф. Засядько, пізніше (з 1958 р.) — заступник Голови Ради Міністрів СРСР. До 1926 року підприємства міста були повністю відбудовані. Паровозоремонтний завод — найбільше підприємство Ізюма — вже випускав щомісяця по вісім відремонтованих паровозів. Водночас виникали й нові підприємства: для переробки сільськогосподарських продуктів, фосфоритні копальні, деревообробні заводи.

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 23, оп. 21, спр. 1375, арк. 2.
[2] Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927), стор. 62.

Невпинно підвищувалась і продуктивність праці. У випуску валової продукції зростала питома вага державних і кооперативних підприємств при зниженні питомої ваги приватнокапіталістичного сектора. Якщо в 1926 році частка промислової продукції, виробленої на приватних підприємствах міста, становила 58,8 проц., то в 1927 році — лише 36,9 проц. вартості всієї валової продукції.

Поряд із розвитком промисловості зростала і торгівля: за один тільки 1925 рік обсяг роздрібного товарообороту на території округу зріс майже вдвоє порівняно з 1924 роком. Особливого значення в розвитку торгівлі набув соціалістичний сектор, на який у 1926 році припадало 78,8 проц. товарообороту.

Розвиток народного господарства вимагав насамперед поліпшення енергопостачання. 6 травня 1927 року окружна планова комісія прийняла постанову про організацію об'єднаного електрогосподарства. Було розширено електростанцію паровозоремонтного заводу, яка мала стати районною електростанцією[1].

Нова, радянська єдина трудова школа, створена замість старих шкіл — гімназій, реальних училищ,— підготовляла покоління активних будівників соціалізму. 730 дітей трудящих міста у 1923 році сіли за парти у нововідкритих школах. Важливого значення набуло також професійно-технічне навчання. В 1922 році при ізюмських залізничних майстернях для підготовки досвідчених кадрів було організовано школу фабрично-заводського учнівства (ФЗУ). Багато уваги приділялось і політосвітній роботі. Було відкрито робітничі клуби, на всіх підприємствах міста організовано червоні кутки.

З великим ентузіазмом трудящі Ізюма й округу працювали в роки першої п'ятирічки. Тільки в 1928 році колективи підприємств місцевої промисловості округу завдяки раціоналізації виробництва знизили собівартість продукції на 5—6 проц. Разом з тим зростали і надпланові нагромадження. Бюджет округу збільшився на 9—10 проц., що дало можливість провести ряд робіт по благоустрою. За рахунок бюджету споруджено також 4 мости, відремонтовано всі школи, лікарні тощо[2].

Змагаючись за дострокове виконання п'ятирічного плану, трудящі подавали чудові приклади соціалістичного ставлення до праці. Про трудовий ентузіазм робітників свідчить і зростання числа ударних бригад. Якщо в липні 1929 року на паровозоремонтному заводі було лише 4 ударні бригади, то в січні 1930 року їх стало 127. У цих бригадах працювало близько 50 проц. комуністів і комсомольців. У 1931 році на підприємстві вже було 2500 ударників, а кількість ударних бригад зросла до 222.

Самовіддано працювала і молодь. Колектив школи фабрично-заводського учнівства Ізюмського паровозоремонтного заводу в 1930 році був визнаний переможцем у змаганні з колективом школи ФЗУ в Дніпропетровську. Учні ізюмської школи в 1929—1930 рр. випустили з капітального ремонту 8 паровозів і з потокового — три, добившись при цьому підвищення продуктивності праці на 15 проц. і зниження собівартості на 30 проц. Гроші, зароблені під час праці у вихідні дні, учні передали у фонд оборони країни[3].

Профспілкові і партійні організації всіляко заохочували ентузіастів змагання. Завком профспілки ІПРЗ 10 червня 1930 року преміював велику групу виробничників путівками на курорти, до будинків відпочинку, годинниками, технічними бібліотечками. Серед премійованих — чимало жінок. У 1931 році на заводі було 4 ударні жіночі бригади ім. 8 березня.

Партійна, комсомольська і профспілкова організації всю свою діяльність будували на тому, щоб спрямувати творчу думку робітників на вдосконалення виробни-

---

[1] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки, 1926—1932 рр., стор. 57.

[2] Газ. «Червона зоря», 1 листопада 1928 р.

[3] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки, стор. 176—177.

чих процесів, на організацію змагання за підвищення продуктивності праці. В 1930 році, наприклад, від робітників заводу надійшло 774 раціоналізаторські пропозиції, впровадження яких дало підприємству 19 тис. крб. економії[1]. На загальнозаводській конференції, коли затверджувались контрольні цифри на 1930—1931 рр., колектив вирішив замість передбачених 300 паровозів відремонтувати 324, значно збільшити проти плану випуск інших видів продукції.

В липні 1930 року, у зв'язку з ліквідацією округів, Ізюмський район став підпорядкованим безпосередньо центру республіки, а з 1932 року — області.

25 січня 1931 року передове підприємство Ізюмського району — паровозоремонтний завод — відвідав голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Г. І. Петровський. Він ознайомився з цехами заводу та школою ФЗУ. Після закінчення робочого дня відбувся мітинг, на якому Г. І. Петровський виступив з великою доповіддю про міжнародне становище та рішення сесій ВУЦВК і ЦВК СРСР. Він закликав колектив заводу та всіх трудящих Ізюмського району ударною працею зміцнювати могутність Радянської Батьківщини. Увечері Г. І. Петровський узяв участь у розширеному засіданні райвиконкому.

За почином робітників паровозоремонтного заводу колективи інших підприємств включились у соціалістичне змагання за виконання п'ятирічки в чотири роки.

На багатьох підприємствах Ізюмського району за роки п'ятирічки з'явились нові високопродуктивні машини і верстати.

Велику допомогу трудящі Ізюма подавали селу. Колектив паровозоремонтного заводу взяв шефство над комуною «Іскра». Шефи допомагали ремонтувати сільськогосподарські машини, проводили культурно-освітню роботу серед сільських трудівників.

Ще більших успіхів досягли трудящі Ізюмщини в наступні роки. В 1940 році в місті працювали паровозоремонтний завод, торфорозробки, фосфоритні копальні, розробки охри і вапна, дві цегельні, фарбовий завод, підприємства деревообробної і керамічної промисловості, м'ясокомбінат, пивоварний завод, кондитерська фабрика, два хлібозаводи тощо[2]. Будувалися азбестовий завод і дослідна установка для виробництва цементу.

---

[1] Газ. «Соціалістичний наступ», 20 березня 1931 р.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 523, арк. 205, 263—264, 267—269.

Вид на гору Крем'янець.

Зростання бюджету міста з 2 млн. 600 тис. крб. в 1939 році до 4 млн. крб. у 1940 році дало можливість провести великі роботи по благоустрою. Значні кошти з бюджету були витрачені на розширення водогінної мережі, електростанції, розвиток культурно-освітніх установ.

Великі кошти асигнувала держава на поліпшення охорони здоров'я трудящих. Усі жителі міста були забезпечені висококваліфікованою, безкоштовною медичною допомогою. Здійснювались профілактичні заходи по запобіганню захворюванням.

У роки довоєнних п'ятирічок значна увага приділялась здійсненню загального навчання, створенню кадрів радянської інтелігенції. В 1940 році у 12 середніх і неповних середніх школах міста навчалося 8 тис. дітей[1]. Багато юнаків і дівчат навчалося у педагогічному та медичному технікумах, у технікумі механізації та електрифікації сільського господарства, у фельдшерській та автомобільній школах, що відкрилися в Ізюмі. Сіли за парти і дорослі, які навчалися на робітничому факультеті, що відкрився при технікумі електрифікації та механізації сільського господарства [2].

Багато уваги приділялось і культурно-освітній роботі. Збудований в 1927 році клуб залізничників мав театральний зал на 860 місць. Дуже популярними були виступи Ізюмського хорового ансамблю, колективів художньої самодіяльності ІПРЗ, автомобільної і фельдшерської шкіл.

У 1938 році в Ізюмі створено державний драматичний театр. Значну політико-виховну роботу проводив Ізюмський краєзнавчий музей, де працювали відомі краєзнавці — професор О. С. Федоровський і М. В. Сібільов.

Мирне соціалістичне будівництво було перерване віроломним нападом фашистської Німеччини на нашу країну 22 червня 1941 року. 26 червня 1941 року жителі Ізюма проводжали на фронт перший загін добровольців.

Робітники паровозоремонтного заводу, працюючи під лозунгом «Виконуй роботу за себе і за товариша, який пішов на фронт!», щодня давали по дві-три норми. Комсомольці заводу стали ініціаторами збору коштів у фонд оборони. Колектив лише одного з цехів здав до фонду оборони облігацій державних позик на 24 тис. карбованців[3].

Жителі Ізюма взяли активну участь у спорудженні оборонної лінії на підступах до Харкова. У серпні 1941 року почалась евакуація промислових підприємств і населення. З ізюмських заводів відправляли верстати і устаткування.

Ціною великих втрат німецько-фашистські загарбники 24 жовтня 1941 року захопили Харків, а через кілька днів, наприкінці жовтня, почалися бої за Ізюм. Фашистським військам вдалося захопити західну і південну частини міста, а на початку листопада, після тривалих боїв,— гору Крем'янець. Але бої в місті ще продовжувались.

У боротьбі за Ізюм частинам Червоної Армії подавали допомогу загони народного ополчення та винищувальний батальйон. Ще коли фашисти наближалися до міста, з членів районного активу був організований партизанський загін. Його командиром призначили голову колгоспу «Шлях до соціалізму» (с. Червоний Шахтар)

Група партизанів Ізюмського загону. 1942—1943 рр.

[1] Харківський облпартархів, ф. 59, оп. 1, спр. 62, арк. 65.
[2] Газ. «Соціалістичний наступ», 17 січня 1931 р.
[3] Комсомол Харківщини. X., 1958, стор. 146.

О. М. Салова[1]. Партизани здобували розвідувальні дані, знищували ворожі автомашини, бліндажі, захоплювали «язиків», руйнували телефонний зв'язок тощо. Протягом 8 місяців через район проходила лінія фронту. У тяжких умовах прифронтової смуги трудящі Ізюмського району продовжували самовіддано працювати, допомагаючи рідній Червоній Армії стримувати ворога.

Форсування р. Сіверського Дінця частинами Червоної Армії в районі м. Ізюма. 1943 р.

Після запеклих боїв у районі Ізюма (травень 1942 р.) радянські війська під натиском переважаючих сил ворога 24 червня 1942 року залишили місто. На окупованій території фашисти тероризували мирне населення, руйнували народне господарство. На каторгу до фашистської Німеччини було відправлено з Ізюмського району дві тисячі юнаків і дівчат.

У районі розгорнулася боротьба проти німецько-фашистських окупантів. Посилив свої удари по ворогу партизанський загін під командуванням О. М. Салова. З червня 1942 року до лютого 1943 року партизани знищили 264 гітлерівських солдатів й офіцерів, 10 автомашин, 11 возів з військовим спорядженням, два тягачі, багато боєприпасів, підірвали залізничну колію і пустили під укіс ворожий ешелон[2].

5 лютого 1943 року війська 6-ї армії Південно-Західного фронту визволили Ізюм. Одночасно очистили від фашистів частину району на лівому березі Дінця, але територія на правому березі річки ще залишалася окупованою ворогом.

В середині березня 1943 року біля Ізюма знову розгорнулись бої. Головний удар фашистських військ був спрямований на південь від міста. 13 березня піхота противника, підтримана танками і авіацією, почала штурмувати позиції радянських військ. Але наші частини відбили всі ворожі атаки, знищили шість танків і понад двісті гітлерівців. В районі села Кам'янки група радянських бійців під командуванням капітана Філіпова відбивала відчайдушні атаки фашистів. Коли ж боєприпаси закінчилися, бійці викликали на себе вогонь своєї артилерії. Вороги були знищені. Так ціною свого життя герої-солдати утримали рубіж на підступах до Ізюма[3].

4 квітня 1943 року противник намагався силами 6 батальйонів моторизованої піхоти і 20 танків прорвати фронт на невеликій ділянці. Наступ фашистів підтримувала авіація. Наші частини відбили ворожі атаки, знищивши близько 1000 солдатів і офіцерів, 9 танків, 30 автомашин, 7 ворожих літаків[4].

Не добившись успіху на цьому напрямі, німецько-фашистське командування, прагнучи прорвати лінію фронту, перенесло головний удар своїх військ на північну частину Ізюмського району. Але і тут ворожі війська не досягли успіху.

Великі бої в районі Ізюма знову розгорнулися влітку 1943 року, під час Курського наступу. Радянське командування активними діями намагалося скувати на Ізюмському плацдармі великі сили ворога і не дати можливості перекинути їх під Курськ. У цій операції брали участь три стрілецькі дивізії і танковий корпус під

---

[1] В боях за Харьковщину. Воспоминания участников Великой Отечественной войны. Х., 1963, стор. 137.

[2] Харківський державний історичний музей. Фонд документів № 1023, стор. 23.

[3] Газ. «Красная звезда», 16 березня 1943 р.

[4] Газ. «Соціалістична Харківщина», 22 червня 1961 р.

командуванням генерал-лейтенанта П. В. Волоха. 17 липня після двогодинної артилерійської підготовки радянські війська перейшли в наступ і захопили новий плацдарм. Особливо запеклими були танкові бої. В бою на південній околиці міста загинув генерал-лейтенант П. В. Волох. 13 вересня 1950 року в Ізюмі відбулось відкриття пам'ятника П. В. Волоху.

В жорстоких боях проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни відзначилось багато трудящих Ізюмського району.

В місті Ізюмі народився і жив льотчик-штурмовик А. К. Недбайло. За роки Великої Вітчизняної війни він зробив 219 бойових вильотів, під час яких знищив 63 фашистські танки, 100 автомашин, 5 паровозів і 60 вагонів, 2 цистерни з пальним, 76 артилерійських та зенітних батарей і багато іншої військової техніки. Особливо відзначився безстрашний воїн у боях за визволення Криму та в битві під Кенігсбергом. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1944 року А. К. Недбайлу було присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу, а 29 червня 1945 року його нагородили другою медаллю Золота Зірка[1].

Славний бойовий шлях пройшов житель Ізюма А. Н. Гергель. Він був комісаром полку, воював під Сталінградом, брав участь у боях на Курській дузі, у Прибалтиці. Під час прориву фашистської оборони в районі Двінських озер був тяжко поранений, але не залишав поля бою, поки не виконав завдання. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 липня 1944 року за героїзм, проявлений у боях, йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Винятковий героїзм у боротьбі проти ворога виявив учень ізюмської школи Володя Кузнецов. Разом з своїми товаришами він знищив шість ворожих бензовозів. Опинившись у німецькому таборі міста Нойвід на далекому Рейні, він встановив зв'язок з німецькими комуністами, брав участь у друкуванні листівок, текст яких вирізували на гумовій підошві взуття. Кузнецов — один з учасників знищення підземного складу боєприпасів «Жерло» і визволення групи в'язнів-смертників, які споруджували його. Фашисти схопили радянських патріотів і нещадно катували. Але гітлерівцям не вдалося добитися від підпільників жодного слова. 20 липня 1944 року ворожа куля обірвала життя юного героя.

Пам'ятник генерал-лейтенантові П. В. Волоху.

Героїзм і стійкість своїх земляків описав у книзі «Месники» друг В. Кузнецова Б. Андрійченко, якому пощастило врятуватися від смерті.

Війна і тимчасова окупація завдали народному господарству Ізюмського району величезних збитків. Фашистські варвари перетворили на руїни промислові підприємства. Були зруйновані паровозоремонтний і фарбовий заводи, цехи промислових артілей, близько 100 комунальних і понад 1330 індивідуальних будинків, міський кінотеатр, бібліотека з фондом в 60 тис. томів, чотири середні школи, педагогічне училище, лікарня, держбанк, музей, приміщення редакції газети.

---

[1] Люди бессмертного подвига. Очерки о дважды Героях Советского Союза, т. 2. М., 1961, стор. 56—63.

Збитки, завдані місту, перевищували 150 млн. карбованців[1].

Ще поблизу Ізюма точилися жорстокі бої, а трудящі міста під керівництвом партійних і радянських організацій почали відбудовчі роботи. Особливу увагу було приділено промисловості і залізничному транспорту. За короткий строк, завдяки братній допомозі залізничників різних міст країни, відбудовано першу чергу паровозоремонтного заводу. Самовіддано працювали, зокрема, товариші І. Т. Агарков, І. Л. Дроженко, І. М. Панченко, С. І. Смирнов та інші. В соціалістичному змаганні колектив ізюмських паровозоремонтників у 1944 році посів третє місце серед паровозоремонтних підприємств країни і був нагороджений перехідним Червоним прапором Народного Комісаріату шляхів СРСР і ВЦРПС. Відбудований завод з кожним місяцем збільшував випуск паровозів з ремонту, досягши в 1948 році довоєнного рівня випуску продукції. В 1948 році довоєнного рівня досягли також підприємства місцевої і кооперативної промисловості, служб залізничного транспорту.

Двічі Герой Радянського Союзу А. К. Недбайло.

Активно допомагало Червоній Армії населення району. Трудящі внесли один мільйон карбованців власних заощаджень на спорудження танків, літаків та гармат. Тільки 2 квітня 1944 року залізничники станції Ізюм зібрали і передали у фонд Верховного Головнокомандування 25 тис. крб. У лютому 1945 року вони виявили новий патріотичний почин — зібрали 60 тис. крб. на побудову літака «Комсомолець Північно-Донецької залізниці». Залізничники закликали трудящих наслідувати їх приклад. На побудову літака «Комсомолець Ізюма» комсомольці і молодь міста зібрали 90 тис. карбованців.

Висловлюючи палку любов до рідної Червоної Армії, колективи підприємств та установ міста, колгоспи і школи району звертались до бійців і командирів військових частин та з'єднань, що визволяли Ізюм, з теплими, дружніми листами, надсилали на фронт подарунки. Тільки на початку 1944 року фронтовикам було відправлено 630 посилок.

Водночас з відбудовою промисловості провадились роботи по ремонту і будівництву житлового фонду, побутових закладів, шкіл, бібліотек, лікарень тощо. Трудящі Ізюма власними силами відремонтували школу, клуб, хлібозавод, поліклініку, міську бібліотеку, для якої серед населення було зібрано 6500 книг політичної, художньої та технічної літератури. За один тільки 1944 рік кожний трудящий відробив на відбудові міста по 7 днів. Поновили роботу краєзнавчий музей, два будинки культури, клуб паровозоремонтного заводу, піонерський клуб та інші культурно-освітні заклади. Розширилась мережа медичних установ. На центральній площі знову буяв зеленню міський сквер, що був знищений під час війни.

Напередодні XXXI роковин Жовтня у міському сквері відкрито пам'ятник вождю пролетарської революції, засновникові першої в світі соціалістичної держави, генію людства В. І. Леніну.

20 вересня 1954 року було прийнято рішення про будівництво в Ізюмі оптико-механічного заводу; через два роки стала до ладу його перша черга, призначена для виготовлення окулярних лінз. Вже у жовтні 1957 року колектив оптико-механічного заводу виготовив мільйонну лінзу. В лютому 1965 року став до ладу ще один

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-5044, оп. 1, спр. 7, арк. 158.

великий цех. З введенням його в дію Ізюмський оптико-механічний завод став найбільшим у Радянському Союзі підприємством по випуску оптичних лінз.

В Ізюмі було споруджено також завод будівельних матеріалів, меблеву фабрику, комбінат залізобетонних виробів, створено будівельно-монтажне управління.

Енергооснащеність підприємств міста значно зросла після побудови поблизу села Червоний Оскіл гідровузла. Велике значення для міста мало введення в дію Співаківського газопромислу. Місто одержало дешеве паливо. Першими серед промислових підприємств були газифіковані паровозоремонтний завод та електростанція. Річний економічний ефект від застосування природного газу становив 231 тис. крб. У зв'язку із застосуванням автоматизації в котельнях значно зросла культура праці.

30 грудня 1961 року через залізничну станцію Ізюм пройшов перший електропоїзд.

Збільшуючи випуск продукції, колективи промислових підприємств подавали шефську допомогу й селу. Протягом 1955—1958 рр. трудящі Ізюма допомогли зробити в колгоспах і радгоспі району силосні траншеї і ями на 13,3 тис. тонн силосу, устаткували 16 механічних токів, виготовили і змонтували підвісні дороги для одинадцяти ферм. На 4 фермах збудовано вузькоколійні дороги загальною довжиною 254 м, механізовано подачу води на 8 фермах, прокладено три водопроводи загальною довжиною близько кілометра та електрифіковано п'ять ферм. Крім того, місто допомогло телефонізувати колгоспи.

28 листопада 1962 року завершено переобладнання паровозоремонтного заводу для ремонту тепловозів. Завод постійно розширюється.

Колектив меблевої фабрики устаткував своє підприємство новою технікою. Тут встановлено нові верстати — шліфувальний та універсально-фрезерний, змонтовано гідротермічний прес на 400 атмосфер для фанерування меблів, збільшено кількість сушильних камер. Впровадження нової техніки дало змогу збільшити випуск продукції в 1963 році порівняно з 1962 роком на 100 тис. карбованців.

В роки семирічки на Ізюмському маслозаводі введено в експлуатацію новий цех по виробництву молочних продуктів. На пивоварному заводі напівавтоматичну лінію розливу пляшкового пива переведено на автоматичну.

На оптико-механічному заводі впроваджено спеціальні верстати для фрезерування корпусів оправ окулярів, а також нанесення фотометодом шкал на дисках медичних наборів. Тут однією з перших у країні змонтовано і введено в дію установку регенерації абразивних матеріалів.

У 1963 році на підприємстві освоєно виготовлення лінз методом спікання без видимої лінії розділу, а також 12 моделей окулярних оправ і медичних наборів пробних лінз двох видів. На заводі працює 2800 чол. Майже всі вони борються за почесне звання ударників комуністичної праці. Першою звання бригади комуністичної праці на підприємстві завоювала бригада Є. А. Сухомлин. За почином Валентини Гаганової Є. А. Сухомлин перейшла у відстаючу бригаду і вивела її в передові. Пізніше вона стала працювати майстром дільниці, яка випускає продукцію тільки відмінної якості. Широко відоме в Ізюмі ім'я новатора слюсаря-інструментальника заводу В. М. Корсуна. Ударник комуністичної праці Корсун вдосконалив багато верстатів-автоматів, а деякі сконструював сам, розробив і виготовив різноманітні штампи.

Одним із перших у боротьбу за високе звання колективу комуністичної праці включився колектив Ізюмського тепловозоремонтного заводу. Тут це звання завоювали два цехи, дві зміни, 13 дільниць, 77 бригад. Звання ударника комуністичної праці удостоєно 1560 робітників. Серед них кращий виробничник цього підприємства, токар механічного цеху М. В. Воробйов, депутат Верховної Ради УРСР — токар В. О. Конониченко, стругальниця Ф. М. Бородіна, що виконала семирічку за п'ять з половиною років і навчила передових методів праці 12 молодих робітників-верстатників та багато інших.

Поточна лінія на Ізюмському тепловозоремонтному заводі.

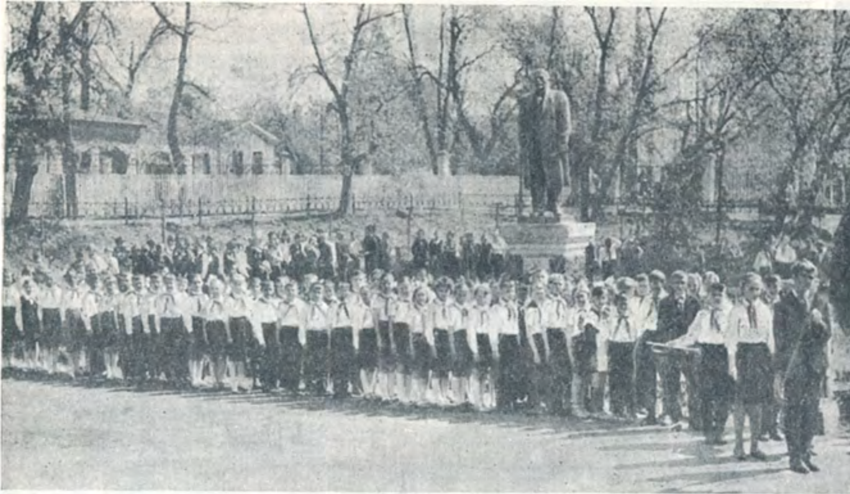
Під керівництвом партійної організації трудящі міста достроково виконали семирічний план по випуску промислової продукції. У 1965 році її обсяг збільшився проти 1958 року в 2 рази. За семирічку випущено на 11 млн. крб. надпланової продукції. Продуктивність праці зросла на 56 процентів. Вдвоє збільшилася механоозброєність праці робітників. З виробництва зняті застарілі види продукції і замінені на більш досконалі.

Виконуючи рішення вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, тепловозоремонтний і оптико-механічний заводи перейшли на нову систему планування виробництва і стимулювання праці трудівників підприємств. Потужність заводів швидко зростає. Колектив ІТРЗ почав освоювати ремонт тепловозів наприкінці 1962 року, а 9 травня 1966 року з його цехів уже вийшов тисячний відремонтований залізничний велетень. На початку 1966 року на оптико-механічному заводі введено в дію цех по виробництву окулярних оправ і провадиться будівництво нового корпусу для виготовлення медичних приладів. Швидко розвиваються і інші підприємства міста.

Росте і квітне Ізюм. Змінюється його обличчя. Старовинне місто останніми роками немов помолодшало. Воно посилено забудовується. Багато трудящих вселилося в нові квартири. За семирічку в Ізюмі збудовано й здано в експлуатацію 28 тис. кв. м житлової площі. Близько тисячі сімей одержали впорядковані квартири. 53 тис. кв. м житла побудовано індивідуальними забудовниками.

В роки семирічки споруджено 48 км газопроводу. Газифіковано всі основні промислові підприємства і 2 тис. квартир. До 60 км зросла мережа водопроводу. За цей же час протяжність замощених вулиць збільшилась до 40 км (у 1945 — 6 км), заасфальтовано шляхів і вулиць 30 км, тротуарів — 9 кілометрів.

Багато попрацювали ізюмчани над озелененням рідного міста. З'явились нові парки і сквери, на вулицях височать клени і сріблясті тополі. Тільки за останні

Піонерська лінійка біля пам'ятника В. І. Леніну в м. Ізюмі. 1965 р.

роки на горі Крем'янець та понад Дінцем посаджені дерева і кущі на площі 675 гектарів. Червоні й білі гладіолуси, полум'яні канни, різнобарвні жоржини прикрашають парки і вулиці. В серпні 1962 року в Палаці культури ім. С. М. Кірова було влаштовано першу міську виставку квітів, вирощених місцевими квітникарями.

Ізюмчани активно включилися в рух за звання міста комуністичної праці і побуту. Агроном-пенсіонер Н. О. Гулевата та інші мешканці будинку № 4 по Громадянській вулиці стали ініціаторами змагання за комуністичний побут і комуністичну культуру. Вони посадили на подвір'ї декоративні і фруктові дерева, розбили квітники, поставили столики для газет і журналів, для дітей придбали іграшки та книжки. Цей приклад наслідують і в інших будинках.

Широкого розвитку набуло і медичне обслуговування трудящих. В ізюмській лікарні та двох диспансерах працює 90 лікарів і близько 400 чоловік середнього медичного персоналу. Побудовано пологовий будинок на 60 ліжок.

Велику увагу приділяє громадськість підростаючому поколінню. Серед новобудов міста — дитячі садки, споруджені в центрі міста та в районах Верхнього селища, Замостянської вулиці, Крем'янецького кварталу. У дошкільних закладах виховується 1880 дітей.

Багато зроблено і для розширення шкільної мережі і матеріально-навчальної бази. У місті побудовано нові школи: середня № 1 на 520 місць, середня № 12 на 425 місць, восьмирічна № 7 на 150 місць, 2 початкові — на 100 учнів кожна. Нині споруджується середня школа на 950 учнів у Пісках (район міста). Школи мають навчальні майстерні, а середня № 1 — учбовий цех. У 12 школах міста навчається 7490 дітей, працює 450 вчителів, серед яких 13 відмінників народної освіти і 3 заслужені вчителі школи УРСР. Крім того, в місті є 2 середні вечірні школи, де вчаться 810 чоловік.

З 1956 року в Ізюмі існує опорний пункт Українського заочного політехнічного інституту, в якому навчається 502 студенти з спеціальностей: технологія машинобудування і металорізальні верстати, хімічна технологія, зв'язок. Крім того, в місті працюють учбово-консультаційний пункт інституту інженерів залізничного транспорту, машинобудівний технікум (заочний), медичне училище і професійно-технічне училище, яке випускає фахівців різних профілів для підприємств. У 1962 році перші 26 ізюмчан, які вчилися заочно в політехнічному інституті, одержали дипломи інженерів-механіків.

Для трудящих широко відкриті двері Палацу культури ім. Кірова, Піщанського будинку культури, клубу тепловозоремонтного заводу, кінотеатрів «Спартак» і «Хроніка» та інших культурно-освітніх закладів. У багатьох квартирах встановлено телевізори.

Часто на гастролі до Ізюма приїжджають колективи харківських театрів — українського ім. Т. Г. Шевченка, російського ім. О. С. Пушкіна та інші.

До послуг любителів спорту — фізкультурний зал і водна станція.

В Ізюмі 9 масових бібліотек з книжковим фондом понад 200 тис. томів. Працює краєзнавчий музей.

Видається районна газета «Радянське життя» (виходить з 1925 року під різними назвами).

Велику науково-атеїстичну роботу проводить планетарій, споруджений з ініціативи населення міста і при допомозі Московського центрального планетарію.

У квітні 1964 року в Ізюмі почала функціонувати постійно діюча виставка виробничих досягнень підприємств.

Захоплюючі перспективи розкрили перед нашою країною XXII та XXIII з'їзди КПРС. Трудящі Ізюма прагнуть внести гідний вклад у справу здійснення цих величних накреслень. Успішно виконавши завдання семирічного плану, вони ще ширше розгортають соціалістичне змагання за те, щоб у новій п'ятирічці значно збільшити випуск продукції, поліпшивши її якість, добитися ще кращих техніко-економічних показників.

Перспективним планом передбачено побудувати нові підприємства, збільшити виробничі потужності існуючих. Значно зросте житловий фонд міста. Посиленими темпами провадитиметься будівництво культурно-побутових закладів.

Заплановано спорудження Будинку Рад, Будинку зв'язку, АТС, Будинку фінансових установ, Палацу піонерів, 3 шкіл-інтернатів, 7 нових шкіл, сільськогосподарського технікуму, медичного і залізничного училищ, 7 бібліотек, 3 кінотеатрів, 2 готелів, механізованих пралень тощо. Передбачається збудувати 2 нові мости через Донець, шляхопровід, дамби на лівому і правому берегах Дінця.

Запорукою здійснення цих накреслень є самовіддана натхненна праця трудящих міста, які під керівництвом Комуністичної партії вносять свій вклад у будівництво комунізму.

М. Т. ДЯЧЕНКО.

* * *

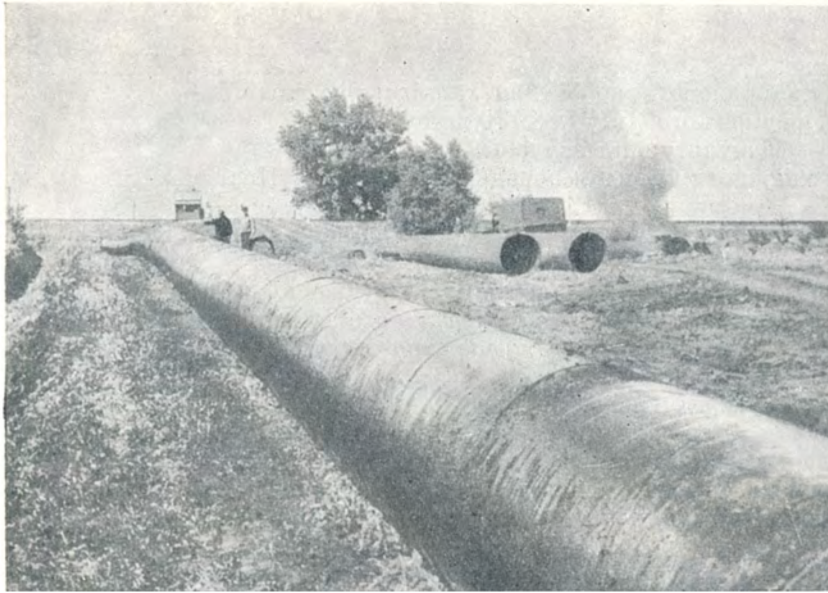
Ізюмський район розташований на південному сході Харківської області, межує з Барвінківським, Балаклійським, Шевченківським і Борівським районами Харківської та Краснолиманським — Донецької області. Район займає площу 1,5 тис. кв. км. Населення — 76,2 тис. чоловік. По його території проходить залізниця Харків — Ізюм — Донбас, а також автомобільний шлях Харків — Ростов-на-Дону, ряд шляхів місцевого значення. До складу Ізюмського району входить 89 населених пунктів, підпорядкованих 17 сільським Радам.

Ізюмський район розташований у степовій зоні. Але тут є і значні масиви лісів (412 кв. км). По його території протікають річки Сіверський Донець, Ізюмець, Кам'янка, Оскіл. На Осколі споруджено велике Червонооскільське водоймище. У районі є кілька підвищень, одне з них — гора Крем'янець (218 м) на південній околиці Ізюма.

Серед найбільш відомих родовищ корисних копалин в районі є Співаківське та Голубівське родовища газу.

Палац культури ім. С. М. Кірова в м. Ізюмі.

Ірокладка труб іригаційної системи Ізюмському районі.

Важливе народногосподарське значення мають фосфорити та вохра, а також кварцові та річкові піски, вапняки.

Сільське господарство є провідною галуззю господарства в Ізюмському районі. Тут налічується 23 колгоспи, які мають 101,4 тис. га землі, в тому числі 65,9 тис. га орної. Вони вирощують переважно з зернових — пшеницю, ячмінь, овес, гречку, кукурудзу, з технічних — цукрові буряки, соняшник тощо.

Значна увага приділяється молочно-м'ясному тваринництву. Поголів'я на громадських фермах в колгоспах становило 43,8 тис. голів великої рогатої худоби, 22,3 тис. свиней, 19,7 тис. овець. У 1965 році колгоспи району виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 265 цнт молока (удій на одну фуражну корову становив 1634 кг) та по 48,2 цнт м'яса.

Господарства району оснащені передовою сільськогосподарською технікою. На колгоспних ланах працюють 467 тракторів, 88 зернових комбайнів, 241 кукурудзозбиральний, силосозбиральний і бурякозбиральний комбайн, 273 вантажні автомашини та багато інших сільськогосподарських машин. Всі господарські приміщення і тваринницькі ферми колгоспів повністю електрифіковані, механізоване водопостачання.

Працівники сільського господарства району славляться своїми трудовими досягненнями. У 1966 році понад 128 передовиків колгоспних ланів було нагороджено орденами і медалями СРСР.

Серед знатних людей Ізюмського району — один двічі Герой Радянського Союзу, 8 Героїв Радянського Союзу та 4 Герої Соціалістичної Праці.

Поряд з сільським господарством значного розвитку досягла промисловість, яка працює на місцевій та довізній сировині. Промислові підприємства розміщені головним чином в Ізюмі. Серед них: тепловозоремонтний (ТРЗ) і оптико-механічний заводи, завод будівельних матеріалів, меблева фабрика, маслозавод та інші.

Значних успіхів досягнуто і в галузі житлового будівництва. Тільки протягом 1963—1965 років в селах споруджено 922 будинки.

Ізюмський район має розгалужену мережу закладів торгівлі і громадського харчування. В місті та селах працює 230 магазинів, їдалень, чайних тощо.

Велике значення надається медичному обслуговуванню трудящих району. В Ізюмі працюють центральна районна лікарня, диспансери, залізнична лікарня. Загальна кількість ліжок — 645. В районі є 35 фельдшерсько-акушерських пунктів, 2 поліклініки, 3 жіночі і дитячі консультації, 5 колгоспних пологових будинків,

4 амбулаторії, водогрязелікарня, 12 фізіотерапевтичних кабінетів, тощо. В медичних закладах району працює 117 лікарів.

Широкого розвитку набула народна освіта і культура. На території району є 73 школи (середні, восьмирічні,початкові), в яких навчається 13 330 дітей, працює 830 учителів, серед них 4 заслужені вчителі школи УРСР та 70 відмінників народної освіти.

До послуг трудящих Ізюма і сіл району 50 клубів, 3 будинки культури, Палац культури, краєзнавчий музей, планетарій, 80 бібліотек, із загальним фондом близько 600 тис. книг та інші культурно-освітні заклади. При клубах і будинках культури створено 158 гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких беруть участь 3453 чоловіки.

В районі діють 39 стаціонарних кіноустановок та 6 пересувних; виходить районна газета «Радянське життя» і 4 багатотиражки.

Любителі спорту, об'єднані в 81 фізкультурний колектив, де тренувально-спортивну роботу провадять 62 фахівці і 294 громадських інструктори. З кожним роком розширюється спортивна база. Тут є 2 стадіони, 2 водні станції, 8 спортивних залів, будинок мисливців і рибалок, багато баскетбольних і волейбольних майданчиків.

ЧЕРВО́НИЙ ОСКІЛ

Червоний Оскіл (до 1919 року — Цареборисів) — село, центр однойменної сільської Ради. Розташований від районного центру за 12 км, на південний схід від Харкова за 150 км, у долині річки Осколу та її притоки — річки Бахтин. Поблизу села проходить Північно-Донецька залізнична магістраль. До найближчої залізничної станції Букине — 5 км. Населення 3621 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Букине та Розсохувате.

Червоний Оскіл — одне з найбільших сіл району, воно простяглось майже на 6 км. На захід від села — великі масиви широколистяних лісів, на південь і північний захід — сосновий бір, на південний схід — червонооскільське водоймище, яке є прекрасним місцем відпочинку для трудящих.

Місцевість навколо села переважно рівнинна, порізана ярами. В ярах і на берегах рік зустрічаються цінні породи глини (червона, сіра, зелена, гончарна), крейда, пісковики та інше. На березі ріки Осколу знайдено родовища природного газу і лікувальних мінеральних вод. Грунти на північ і схід від села — чорноземні, на південь і захід — піщані і супіщані, по течії річки Бахтин — суглинисті, які часто переходять в солончаки.

На території сучасного села та його околиць (урочища Будрило, Гнилуші і Турильські ключі) виявлено кілька неолітичних поселень (IV—III тисячоліття до н. е.). Археологічні знахідки свідчать, що ця територія була освоєна і в час пізньої бронзи (кінець II тисячоліття до н. е.). В період Київської Русі тут розташовувалось слов'янське поселення. Про те, що слов'янські племена цієї території стикалися з кочовницькими і останні часом завойовували тут певні позиції, свідчить знахідка бронзової статуетки восьмиликого ідола[1].

Під час нападів кочових племен (печенігів, половців і особливо татаро-монголів) багато жителів цього краю було вбито, населені пункти пограбовано і зруйновано. До початку XVI століття ця місцевість являла собою мало заселене «дике поле», по якому пролягав один із шляхів нападів татар на українські та російські міста і села (Ізюмський шлях).

У XVI ст. російський уряд проводив ряд заходів щодо зміцнення своїх південних кордонів. У степах утворювали станично-сторожову службу, низку військових фортець-містечок. Одним із перших поселень, заснованих у «дикому полі», було укріплене містечко Цареборисів, побудоване за наказом царя Бориса Годунова від 5 липня 1600 року на місці колишнього укріпленого селища Царевого[2].

Для будівництва фортеці-містечка організували спеціальну експедицію на чолі з воєводами Б. Я. Бєльським і С. Р. Алферовим. До її складу входили майстри різних спеціальностей, а також великий загін війська (ратних людей, дітей боярських, стрільців і козаків), добре озброєний, забезпечений боєприпасами і продовольством.

За вказівкою царських властей, учасники експедиції — окольничі Федір Чулков та Істома Міхнєв — обрали на правому березі річки Осколу, недалеко від її гирла, місце для майбутньої фортеці і склали план її будівництва[3]. Це місце мало дуже зручні для захисту від ворогів природні умови: на сході його закривала висока крута гора, на півдні — глибокий яр, по якому тече річка Бахтин, на заході і північному заході — другий яр. Лише невелика частина місцевості з північного боку

---

[1] М. В. Сібільов. Старовинності Ізюмщини. Вип. II, Ізюм, 1926, стор. 25—26; Вип. IV, Ізюм, 1930, рис. 4; М. В. Сібільов. Археологічні пам'ятки на Дінці в зв'язку з походами Володимира Мономаха та Ігоря Сіверського. «Археологія», вип. IV, К., 1950, стор. 99; Б. А. Шрамко. Древности Северского Донца. Х., 1962, стор. 326—327.

[2] В. П. Семенов. Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 5, 1885, стор. 547.

[3] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) XVI—XVIII ст., т. I. Х., 1886, стор. 7.

фортеці була відкритою[1]. Будівництво фортеці і основної частини житлових та службових приміщень було закінчено протягом кількох місяців.

Так засновано Цареборисів. Навколо фортеці-містечка було викопано глибокий і широкий рів, насипано високий земляний вал, споруджено дерев'яну стіну з дев'ятьма сторожовими баштами. Гарнізон і населення містечка забезпечувались водою з спеціально побудованого тайника. Під фортецею споруджено підземний хід, який у таємному місці виходив до річки Осколу. Навколо Цареборисова поставлено три ряди надовбнів для захисту населення від нападів татар. Першими жителями Цареборисова були військовослужилі люди з Каширі, Тули, Рязані, Михайлова та інших російських міст.

Цареборисівська фортеця (з картини худ. В. І. Луценка).

Посилення кріпосницького гніту наприкінці XVI і на початку XVII століть викликало масовий опір селян, а згодом — селянську війну під керівництвом Івана Болотникова (1606—1607 рр.). Виступивши на підтримку повсталих селян, цареборисівці вбили свого воєводу М. Б. Сабурова, захопили до своїх рук владу і надіслали загони повстанців до м. Путивля, щоб допомогти Болотникову[2].

На початку XVII століття, в зв'язку з польсько-шведською інтервенцією, російський уряд майже припинив постачання Цареборисову продовольства і зброї. Тому він поступово обезлюднів, а в 1612 році був розорений татарами. Після розгрому польсько-шведської інтервенції царський уряд знову посилив увагу до південних окраїн. У 1633 році він надіслав до Цареборисова варту, а в 1639 році сюди прибули з Чугуївської фортеці станичники та стрілецький полк. В 1655—1656 рр. Цареборисівську фортецю було відбудовано і поповнено зброєю та боєприпасами. Тут проходив шлях з Москви до Криму, перебували посольський двір та постійна вартова застава проти чуми.

В цей час російський уряд вживав заходів щодо заселення вільних земель по ріках Осколу і Дінцю постійними мешканцями. Щоб заохотити людей до поселення, уряд надавав їм різні пільги. Переселенці забезпечувались орною землею, луками та іншими угіддями. Вони звільнялись від різних повинностей, крім обов'язків допомагати гарнізону. Поступово Цареборисів і вся навколишня місцевість були заселені селянами, які шукали порятунку від жорстокого феодально-кріпосницького гніту польських панів, російських поміщиків, а також козацької старшини. Більшість їх йшла на службу до царського війська. В 50-х рр. XVII століття Цареборисівське городище було заселене переважно українськими переселенцями. Воно називалось слободою тому, що його населення тимчасово звільнялось від феодальних повинностей і сплати податків. Тут жили здебільшого служилі люди і державні селяни. Жителі Цареборисова виконували військову службу, займались хліборобством, скотарством, виробляли полотно і сукно для своїх потреб та на ринок.

Серед верхівки військовослужилих людей та козацької старшини з'являлися великі землевласники, які жорстоко експлуатували малоземельних селян. Невипадково Цареборисів став одним з центрів селянського повстання під керівництвом

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 5, стор. 50.
[2] И. И. Смирнов. Восстание Болотникова. 1606—1607 гг. Л., 1951, стор. 89.

Степана Разіна. В жовтні 1670 року загін повстанців, що складався з донських та запорізьких козаків, маючи близько 1000 чол., на чолі з названим братом С. Разіна — Леськом Черкашениним (справжнє прізвище — О. Г. Хромий), за допомогою повсталих цареборисівців захопив місто. Місцеву владу на території краю було знищено, а цареборисівського воєводу Маслова скинуто з кріпосної башти. Та через місяць повстання було придушено, почалася жорстока розправа над повстанцями. На площі в Цареборисові відрубали голову названій матері С. Разіна — вдові Мотроні Говорусі, повісили її сина Якова і стратили інших повстанців.

Наприкінці XVII століття жителі Цареборисова брали найдіяльнішу участь у напруженій і тривалій боротьбі проти татарських нападів. Розбійницькі ватаги татар руйнували і грабували місто, вбивали і забирали в полон населення, виганяли худобу. Так, під час нападу на Цареборисів 16 грудня 1680 року вони захопили в полон 19 чол., 13 січня 1681 року — 24 чол., 16 лютого 1682 року — 50 чоловік. Напади татар тривали і в першій половині XVIII століття.

Та населення слободи зазнавало лиха не тільки від татарських наскоків, але й від різних епідемій. Так, наприклад, у 1718—1719 рр. тут лютувала епідемія чуми, від якої вимерло майже все населення (залишилось близько 100 чол.). Щоб запобігти поширенню епідемії, за наказом уряду решту мешканців переселили в долину невеличкої річки Поруб, фортецю, два храми і всі житлові будівлі було спалено. Заново створене поселення зберегло давню назву — Цареборисів.

Епідемія чуми знову спалахнула у 1738 році, внаслідок чого з 1323 чоловік померла майже половина населення. В наступні роки багато людей померло від холери, цинги та інших хвороб. Лише в останній чверті XVIII століття кількість населення збільшилась і 1810 року досягла 3499 чол. Та в середині XIX століття внаслідок нових епідемій кількість населення зменшується до 2970 чоловік [1], а далі, в зв'язку з притуханням пошестей, знову збільшується і 1879 року досягає 4322 чоловік на 616 дворів [2].

Пам'ятник на місці, де стояла Цареборисівська фортеця.

Наприкінці XIX — на початку XX століття, внаслідок дальшого розвитку капіталістичних відносин, в Цареборисівській та інших волостях Слобідської України посилювалось класове розшарування населення. З одного боку, виділялась куркульсько-поміщицька верхівка, з другого — сільська біднота. Так, 9 поміщиків Цареборисівської волості мали 8200 десятин землі, а 6350 селян волості — лише 2700 десятин. Більша частина цієї «селянської» землі була загарбана куркулями, заможними селянами. Близько 20 проц. сільської бідноти було зовсім безземельним. Основна ж маса селян мала наділи на ревізьку душу по 2,25 десятини найгіршої землі. За кожен наділ селянський двір платив по 10 крб., крім того, понад 20 крб. на двір становили різні податки — подушний, оброчний, земський, волосний, сільський та інші [3].

Багаті землевласники займались не лише землеробством, але й різними промислами. В селі було багато торговців: Гайворонські, Загнітки, Ковалевські, Воронова, Чуб, Щербаки та інші, які продавали

[1] Списки населенных мест Российской империи. XLVI. СПб., 1869, стор. 34.

[2] Харьковский календарь на 1886 г. Х., стор. 28.

[3] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии. Уезды: Ахтырский, Волчанский и Изюмский. Х., 1885, стор. 86.

у своїх крамницях продукти харчування, тканини, різні ремісничі вироби. Таких крамничок в селі було 18—20. Великі землевласники Сафонови і Стрепет мали 3 водяні борошномельні млини і один цегельний завод, купець Ткачов займався лісним промислом, інші мали олійниці.

Сільська біднота змушена була орендувати землю і реманент у куркулів або брати у них позички хлібом і грошима на кабальних умовах. В селі панували злидні, люди голодували. Понад 1 тис. малоземельних селян змушена була йти на заробітки на Катеринославщину, до Таврії, в Ізюмські паровозоремонтні майстерні.

Молодь слободи ходила на заробітки до Таганрога, Бердянська, Маріуполя, наймалась працювати матросами або вантажниками. Під час косовиці багато селян йшло на Дон та Кубань косити чужі хліба. Дівчата йшли в найми на Катеринославщину у поміщицькі економії. Пізніше селяни почали ходити на заробітки в Донбас.

Землі в селян не вистачало. Та навколо благоденствували пани Ряслови, Холодови, Карсови, Шаблуни, Бойчевські, Наріжні, Давиденки, які здавали землю та сіножаті в оренду. Від світанку до ночі наймити гнули спину на куркулів і поміщиків. Виконуючи каторжну роботу, вони одержували за весь строк, на який наймались (4—8 місяців), 20—30 карбованців.

Малоземелля, поміщицько-куркульська кабала, тягар податків та боргів, сваволя царської адміністрації — все це породжувало гострі класові суперечності і втягувало селян в активну боротьбу проти поміщиків і самодержавства.

Великий вплив на трудящих сіл мали робітники заводів і шахт Донбасу, підприємств Харківської губернії. Саме від них селяни довідувались про революційні події в країні, у них вони навчались досвіду політичної боротьби. Багато жителів Цареборисова, які працювали на шахтах і заводах, мали зв'язки з робітничими організаціями і брали активну участь у революційній боротьбі. Так, жителі Цареборисова П. М. Постільняк, О. І. Бриль, П. К. Скрипка, Ф. Є. Федорченко, Д. І. Лагоша та інші були членами революційної організації на Щербинівській шахті, де вони працювали. Вони поширювали політичну літературу і брали участь у страйках і маївках. Наприклад, Д. І. Лагоша зазнав переслідування від царської охранки за те, що в період революції 1905—1907 рр. проводив агітацію серед своїх односельчан, заявляючи, що «не потрібно царя, який в маніфестах своїх обманює народ»[1].

1 травня 1906 року П. К. Скрипка, О. І. Бриль, Ф. Є. Федорченко, Д. І. Лагоша приїхали в Цареборисів з завданням організувати маївку. Того ж дня вони провели збори сільської молоді, а 2 травня виступили на волосній сходці з революційними промовами. Всі присутні підтримали шахтарів, і волосна сходка швидко перетворилась на демонстрацію. Жителі села з червоними прапорами і революційними піснями пройшли по вулицях села, не лякаючись погроз куркулів і старости. З підпільниками-шахтарями були зв'язані також молоді селяни М. Ф. Шкарупа, Д. І. Логвиненко та інші. Вони повідомили шахтарів про те, що куркулі і староста викликали з повіту поліцію для арешту підпільників. Це дало можливість шахтарям своєчасно виїхати з села.

В роки столипінської реакції за участь у революційній боротьбі було заарештовано і ув'язнено в Бахмутську тюрму П. М. Постільняка та О. І. Бриля[2]. Та ні заслання, ні тюрми, ні що інше не могло придушити гострого невдоволення та революційного руху народних мас.

Світова війна ще більше погіршила важке становище трудящих. Основна маса населення була неписьменною. Працювала одна початкова трикласна школа, в якій навчались переважно діти куркулів і торговців. У селі був лише один фельдшер.

Трудящі Цареборисова радісно зустріли звістку про повалення самодержавства. На площі в селі наприкінці лютого 1917 року було проведено мітинг, де

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 491, арк. 12.
[2] Газ. «Соціалістичне життя», 2 липня 1958 р.

з промовою виступили підпільники-революціонери. Учасники мітингу вітали історичну перемогу над царизмом. Згодом в селі було створено Раду селянських депутатів і земельний комітет. Ще деякий час лишалась волосна земська управа.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і проголошення I Всеукраїнським з'їздом Рад Радянської влади на Україні в Цареборисівській волості, як і в усьому Ізюмському повіті, на основі здійснення ленінських декретів почались революційні соціалістичні перетворення.

Поблизу волосної земської управи відбувся багатолюдний мітинг жителів села, на якому повідомлялось про перемогу Жовтня, про те, що тепер влада належить Радам робітничих і селянських депутатів. На мітингу було ухвалено розпустити волосну й сільську земські управи та обрати Раду селянських депутатів у складі випробуваних борців за справу революції. Головою Ради селянських депутатів обрано М. А. Білика.

Було націоналізовано і взято на облік землі поміщиків, конфісковано їхнє майно, встановлено контроль за його використанням. Поступово здійснювався ленінський Декрет про землю; земля і сільськогосподарський реманент, що раніше належали експлуататорам, тепер стали всенародним добром, ним користувалось трудове селянство. Та навесні 1918 року Цареборисів захопили війська кайзерівської Німеччини. Разом з ними повертались поміщики і створені ними каральні загони. Німецькі окупанти свій вступ у Цареборисів ознаменували масовим пограбуванням населення, жорстоким терором. Куркульська верхівка допомагала німецькій комендатурі утискувати народ.

Для боротьби з окупантами і гетьманщиною на початку травня 1918 року в Цареборисові було створено підпільну революційну групу, яка об'єднувала понад 30 чоловік. На основі рішень I з'їзду КП(б)У в серпні 1918 року в Ізюмському повіті почали утворюватись військово-революційні комітети, організовувались партійні осередки. Було створено повітове організаційне бюро, яке перебувало в Цареборисівській волості. Під його керівництвом в Цареборисові утворено революційний комітет для організації боротьби проти німецьких окупантів і гетьманщини, до складу якого ввійшли Ф. Є. Федорченко, П. К. Скрипка, Я. А. Іщенко, О. І. Бриль та П. М. Садовий. Ревком проводив підготовку збройного повстання серед населення, організував партизанський повстанський загін, що мав 120 чоловік. Керівниками партизанського загону були І. М. Зінченко і М. О. Трощило.

10 листопада 1918 року в Цареборисові вибухнуло повстання, гетьманську владу було повалено, запроданців народу заарештовано. В селі пройшов великий мітинг, під час його до повсталих приєдналось близько 800 чол. Було створено 4 роти, кінний загін розвідки, обоз і санітарний транспорт. Після визволення села загін вирушив на станцію Ізюм. З'єднавшись з робітниками залізничних майстерень, повстанці 10 листопада захопили і тримали протягом п'яти днів станцію. Та ворог мав велику перевагу в зброї і живій силі. Після запеклих боїв повстанці змушені були відступити. Німці захопили станцію Ізюм. 102 повстанці потрапили до їх рук. 15 листопада 1918 року німці окупували Цареборисів, перед тим обстріляли село з кулеметів і гармат. Під загрозою смерті вони зігнали на площу близько 400 стариків і жінок. Площу оточили кулеметами і примусили жителів стати на коліна. Від населення окупанти вимагали сплати великої контрибуції: 200 тис. крб. грішми, 150 гарб степового сіна, 80 свиней, 80 голів великої рогатої худоби. Цю контрибуцію з народу допомагав стягувати окупантам каральний загін на чолі з місцевим поміщиком Неклюдовим. Потяглись на Ізюм селянські вози з сіном, зерном, борошном, слідом гнали худобу і селян-заложників. Тоді ж неклюдовці по-звірячому зарубали підпільників І. Г. Кремня, А. А. Гунька. Вони катували багатьох батьків і матерів, щоб ті повідомили про те, де їхні сини-партизани[1].

---

[1] Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917—1927), стор. 37—40.

Але ворогам не вдалося залякати народ. Партизанський загін, яким керували М. О. Трощило та Я. А. Іщенко, боровся. Партизани пустили під укіс німецький поїзд під Святогорськом, проводили велику пропагандистську роботу серед населення, готували нове повстання. Організаторами мас на боротьбу за встановлення Радянської влади були підпільники-революціонери. Під керівництвом повітового військово-революційного комітету в грудні 1918 року на Ізюмщині вибухнуло загальне повстання проти окупантів і петлюрівців.

15 грудня партизанський загін визволив Цареборисів і, об'єднавшись з іншими загонами повстанців, розгорнув наступ на Ізюм. Об'єднані загони повстанців на чолі з членом повітового військово-революційного комітету О. Я. Кравцовим 5 січня 1919 року визволили від петлюрівців Ізюм. Згодом загони повстанців Ізюмщини об'єдналися з Червоною Армією. На Ізюмщині, в т. ч. в Цареборисівській волості, було відновлено Радянську владу.

Після вигнання окупантів та петлюрівців вживались конкретні заходи по зміцненню Радянської влади. В січні 1919 року відбулось засідання військово-революційного комітету, на якому прийнято рішення про створення партійної організації. 5 січня 1919 року секретарем парторганізації обрано Д. І. Логвиненка. До партійного осередку входили комуністи: О. І. Бриль, П. К. Скрипка, І. Я. Майборода, Я. А. Іщенко, Ф. Є. Федорченко, О. Є. Говтва, Ф. Н. Мігіц та інші. Під керівництвом партійного осередку в селі здійснено важливі соціалістичні перетворення. Зокрема, проводилась робота по відбудові селянських господарств, обліку і конфіскації поміщицького майна, націоналізації земель. На базі колишньої економії Карсова в березні 1919 року організовано Нижньоосківську комуну, до якої ввійшло 11 родин[1].

24 березня 1919 року відбулись загальні збори жителів села, на яких виступили комуністи. Вони запропонували перейменувати село Цареборисів, дати йому нову назву — Червоний Оскіл. Таку назву було прийнято тому, що село розташоване на річці Осколі і в боях за владу Рад пролито багато крові кращих людей села — партизанів і підпільників.

Завоювання революції знову опинились під загрозою зриву. В червні 1919 року почався наступ білогвардійських армій Денікіна. Для боротьби з денікінщиною в Червоному Осколі було сформовано батальйон добровольців. Командиром загону був місцевий комуніст-партизан М. О. Трощило[2]. Проте сил, потрібних для відсічі білогвардійцям, не вистачало.

В червні 1919 року денікінці захопили Червоний Оскіл, з куркулів утворили місцеву управу. Денікінці жорстоко розправлялися з усіма, кого запідозрювали у співчутті Радянській владі. Особливо переслідувалися сім'ї учасників партизанського руху і добровольців Червоної Армії. Сім'ї комуністів Д. І. Логвиненка та М. Ф. Шкарупи замкнули в хатах і підпалили, стріхи хат обтикали патронами, щоб ніхто не міг подати їм допомогу[3].

Від денікінських військ Червоний Оскіл визволила Червона Армія, наступаючи з Харкова на Ростов. Протягом останніх днів перебування на Ізюмщині денікінці по-звірячому закатували 94 політичних в'язнів, що були в Ізюмській тюрмі. Серед жертв терору були й червоноосківці, наприклад, командир взводу Червоної Армії Ф. Г. Вощаний, який випадково залишився живим після 12 ударів багнетом.

В роки громадянської війни Комуністична партія виховала багато відданих Радянській владі командирів Червоної Армії. Серед них червоноосківці: Я. М. Федоренко — командир бронепоїзда, Я. А. Іщенко — командир 123-ї піхотної бригади, П. П. Постільняк — командир кінного дивізіону, М. Ф. Шкарупа — член ревтрибуналу 14-ї армії, Ф. О. Могилко — командир кінної розвідки 369-го полка,

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-1631, оп. 2, спр. 289, арк. 15.
[2] Газ. «Червона зоря», 26 жовтня 1927 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-1631, оп. 1, спр. 86, арк. 5.

Т. К. Дерев'янко — командир роти, А. І. Вощаний — командир батальйону 12-го українського полку, В. Д. Папірний — командир роти 84-го полку та інші.

Після вигнання білогвардійських полчищ Денікіна в Червоному Осколі під керівництвом партійних органів здійснювались важливі заходи. 25 грудня 1919 року в селі було утворено ревком на чолі з комуністами М. М. Федоренком, І. Я. Майбородою, П. М. Садовим. Ревком активно проводив політику Радянської влади, заготовляв хліб для Червоної Армії, боровся проти куркулів, подавав допомогу селянам у відбудові зруйнованого господарства.

Відновив свою діяльність партійний осередок, що мав 8 членів і 5 кандидатів у члени партії. Комуністи йшли в авангарді боротьби за здійснення політики партії. Для допомоги фронту кожен з них виділив п'ятиденний заробіток і пайок, а також теплий одяг.

З протоколу наради представників комосередків і членів президії Ізюмського волпарткому від 12—13 червня 1920 року видно, що за цей час червонооскільська партійна організація зросла до 12 членів партії, що вона в повному складі з'являлась по партмобілізації і забезпечувала виконання хлібної продрозверстки. Червонооскільський партійний осередок залучав населення до обробки землі родин червоноармійців, зобов'язував кожного комуніста бути прикладом у роботі, боротись з бандитизмом та спекуляцією, брати активну участь у проведенні т. зв. продовольчих тижнів.

В середині 1920 року в Червоному Осколі було утворено комітет незаможних селян (голова В. С. Трощило), який у своїй роботі спирався на бідняків і батраків у здійсненні соціалістичних перетворень. На нараді Ізюмського РВК і представників волосних ревкомів від Червонооскільської волості виступив Максименко, який повідомив, що за допомогою комнезаму здійснено розподіл землі — наділено безземельних і малоземельних селян, родини червоноармійців забезпечено посівним зерном.

Вже в перші дні Радянської влади почалась робота по ліквідації неписьменності серед населення. В березні 1920 року при волосному земельному відділі було утворено культурно-освітні гуртки, пізніше почала працювати хата-читальня, з'явились гуртки по ліквідації неписьменності. У вересні 1920 року в селі було відкрито дитячий будинок, в якому виховувались діти віком від одного до чотирьох років. В листопаді 1920 року почав працювати медичний пункт, санітарна станція, в 1922 році відкрилось поштове відділення.

Та на шляху соціалістичного будівництва зустрічались і труднощі. В роки першої світової і громадянської воєн багато селянських дворів було пограбовано і спалено, селяни, за невеликим винятком, лишились без живого тягла й реманенту. Ці труднощі ще більше ускладнювались ворожими діями контрреволюційних куркульсько-націоналістичних елементів. Восени 1920 року в Червонооскільській волості орудувала, ховаючись у лісах, контрреволюційна банда Савонова, яка завдавала великих збитків населенню. Бандити налітали на села, грабували людей, крамниці, склади. Протягом вересня і жовтня 1920 року банда Савонова кілька раз нападала на Червоний Оскіл, громила приміщення волосного ревкому, грабувала крамниці кооперації. Від рук бандитів тоді загинули партійні і радянські працівники Червоного Оскола: П. К. Скрипка, І. Я. Майборода, П. М. Постільняк, В. С. Трощило, В. С. Грузин, С. П. Хижняк, С. В. Лагоша, П. М. Зінченко, Н. В. Панов, І. В. Бобровський, П. Є. Повихіко, Я. К. Олешко. Вбивства ці здійснювались по-звірячому. Наприклад, недалеко від с. Синиченого савонівці захопили і після нелюдських катувань розстріляли, а потім вкинули в ополонку річки голову Червонооскільського ревкому П. К. Скрипку, члена ревкому С. П. Хижняка, завідуючого повітовим земельним відділом І. Я. Майбороду; на початку 1921 року в приміщенні волосної Ради бандити відрубали голову В. С. Трощилові — голові комітету незаможних селян. Але ворожі дії контрреволюційних елементів не могли зупинити соціалістичного будівництва. В червні 1921 року банду було повністю знищено.

Пам'ятник загиблим від рук бандитів у с. Червоному Осколі. 1920 р.

Під керівництвом партійної організації, яка в лютому 1922 року мала в Червоному Осколі 14 членів і 3 кандидатів у члени партії[1], здійснювались заходи по перетворенню в життя нової економічної політики і ленінського кооперативного плану. Комуністи проводили велику роз'яснювальну роботу серед селянства по зміцненню союзу з середняком, допомагали бідноті в обробці землі та збиранні врожаю. Активно працювала і комсомольська організація. Комсомольці залучили до сільської кооперації 78 чоловік, брали участь у проведенні посівної кампанії, в організації культурно-освітніх заходів. Важлива роль належала і сільській Раді, утвореній в лютому 1921 року. Радянська влада, замінивши продрозверстку на продподаток, відкрила перед селянством широкі можливості для розвитку економіки села і переходу в майбутньому на шлях колективізації сільського господарства.

Ще в перші роки Радянської влади значна частина жителів вступила до споживчої і кредитної кооперації. За допомогою кооперації селяни купували речі широкого вжитку, сільськогосподарський реманент, посівний і садивний матеріал, молодняк племінної худоби. В 1923 році в селі було створено два меліоративні товариства та промислову артіль інвалідів.

Наприкінці серпня 1923 року в Червоному Осколі на базі колишнього маєтку поміщика Бойчевського утворено першу в Ізюмському районі сільськогосподарську артіль «Ленінський шлях» (голова — комуніст А. Т. Кремінь), до якої вступило тоді 18 бідняцьких родин[2]. Наприкінці 1929 року артіль уже мала 50 селянських дворів. Це колективне господарство було зразково-показовим. Сюди приїжджали селяни з інших сіл, вивчали досвід артілі, тут влаштовувались сільськогосподарські виставки. Селяни поступово переконувались у перевагах великого колективного господарства.

В 1929 році в Червоному Осколі виникли зернове товариство і товариство по спільному обробітку землі (ТСОЗ), які охоплювали селян не лише цього села, але й сіл Пристіна, Комарівки, Миколаївки. Велику допомогу цим товариствам подав утворений у 1929 році прокатний пункт (машинно-кінна станція). Після оголошення постанови ЦК ВКП(б) від 14 березня 1930 року «Про боротьбу з викривленням партлінії у колгоспному русі» в приміщенні Червонооскільської школи відбулися збори селян, на яких було вирішено об'єднати всіх, хто бажав колективно господарювати, в єдиний сільськогосподарський кооператив. Його головою обрано Ф. О. Могилка.

Велику організаційну і політико-виховну роботу по створенню колгоспів і залученню до них трудящих мас селянства проводили комуністи.

У серпні 1930 року робота партійного осередку Червоного Оскола обговорювалась на бюро Ізюмського районного партійного комітету. Райком визначив завдання партійної організації у період масового колгоспного руху, підкреслив важливість посилення роз'яснювальної і політико-виховної роботи серед селянства, вказав на необхідність рішучої боротьби з куркулями, які шкодили колгоспному будівництву.

Партійний осередок Червоного Оскола став більш конкретно й оперативно займатись питаннями колгоспного будівництва. В період суцільної колективізації

---

[1] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, арк. 4.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-1631, оп. 2, спр. 289, арк. 4.

сільського господарства були виселені з села куркулі, які вороже ставились до Радянської влади. Та іноді траплялись факти неправильного ставлення до окремих селян-середняків. На це своєчасно вказував Ізюмський районний партійний комітет[1].

Новоутворений колгосп об'єднував 936 селянських господарств, що мали 2500 працездатних колгоспників. Він мав 4346 га землі, молочно-тваринницьку, свино- і птахоферми, пасіку, 400 коней і 250 пар волів. Уже протягом першого року діяльності артілі колгоспники здали державі 1800 цнт зерна. Тоді ж сільські комсомольці заклали колгоспний сад (60 га) на честь червоних бійців, що загинули в боях громадянської війни.

Червоноoскільська артіль була великим багатогалузевим господарством, але не мала потрібної кількості досвідчених керівних кадрів і спеціалістів сільського господарства. Ось чому партійна організація у 30-х рр. приділяла велику увагу підготовці фахівців на різних курсах і в школах, а також підвищенню агротехнічного рівня знань колгоспників. У 1932 році на таких курсах навчалось близько 50 чоловік.

Щоб поліпшити керівництво господарством та організацію праці, наприкінці 1933 року цей колгосп було поділено на чотири артілі: ім. Постишева (в 1937 році вона була перейменована і названа ім. Фрунзе), «Червоний партизан», «Друга п'ятирічка» та ім. Ворошилова.

За роки Радянської влади зросла економіка цих колгоспів, підвищився матеріальний і культурний рівень життя трудівників. У колгоспі ім. Ворошилова, наприклад, було утворено ферму племінної великої рогатої худоби сіроукраїнської породи, що мала 150 корів, ферму тонкорунної породи овець «короделі» — понад 500 голів, а також свиноферму — 80 голів. Господарство мало багато робочої худоби.

Добре налагоджувалась торгівля продовольчими та промисловими товарами в селі у передвоєнні роки. Тут було кілька магазинів і ларків. Працювали водяний млин і пекарня.

Мешканців села обслуговували амбулаторія, лікарня, аптека. Розвивались народна освіта і культура. Ще наприкінці 30-х рр. тут завершено ліквідацію неписьменності, відкрито дитячий будинок, середню загальноосвітню школу. Працювали клуб, хати-читальні, бібліотека, а також сільський Будинок піонерів. Заможно і культурно жили мешканці села.

Суворі випробування витримали червоноoскільці в роки Великої Вітчизняної війни. Понад 1 тис. громадян села була в лавах Радянської Армії. З ініціативи партійної територіальної організації в Червоному Осколі було утворено винищувальний батальйон, який з наближенням німців став партизанським загоном. Керований комуністами, він у листопаді 1941 року влився як розвідувальна рота в Діючу армію, що героїчно тримала оборону на річці Дінці. В той же час було проведено евакуацію поголів'я колгоспної худоби у східні райони країни. З листопада 1941 року по червень 1942 року передова лінія фронту проходила по річці Дінцю, за 10 км від Червоного Оскола. Літом 1942 року в районі села проходили жорстокі бої з німецько-фашистськими загарбниками. Тому населення евакуювалось у Борівський район. 60 родин було евакуйовано до Сталінградської області, де їх забезпечили житлом і роботою.

22 червня 1942 року німецько-фашистські війська захопили с. Червоний Оскіл. Терор, грабежі, вбивства — ось що характерне було для т. зв. «нового порядку» окупантів.

В жовтні 1942 року з ініціативи партійної і комсомольської організацій в окупованому районі створено молодіжний партизанський загін. Велику роботу по організації загону провів радянський боєць В. С. Кудашкін, який у свій час потрапив в оточення. Загін під керівництвом Г. Г. Панова мав у своєму складі 34 чоловіки. За час свого короткого існування загін провів десятки блискучих і сміливих опе-

[1] Харківський облпартархів, ф. 59, оп. 1, спр. 16, арк. 807, 817.

рацій у ворожому тилу, завдав окупантам серйозних втрат. Партизани зробили наліт на німецьку комендатуру у Червоному Осколі, захопили у полон коменданта і кількох поліцаїв, здійснили сміливий наліт на комендатуру в м. Ізюмі, де знищили 14 поліцаїв. Такі ж нальоти були і на поліцейські дільниці сіл Яцькового, Великої Кам'янки, Сухої Кам'янки та інших населених пунктів.

2 лютого 1943 року війська Радянської Армії визволили село від німецько-фашистських загарбників. У боях за Червоний Оскіл брали участь воїни 23-го танкового корпусу. Страшну картину німецько-фашистських злодіянь побачили вони. Ворог розстріляв понад 300 жителів села, спалив 340 дворів колгоспників, шкільні будинки, приміщення ферм, магазини, знищив майже все поголів'я худоби, вивіз запаси продовольства, що були в селі[1].

Радянський уряд високо оцінив славні подвиги червонооскільців у Великій Вітчизняній війні. Понад 500 воїнів з Червоного Оскола нагороджено орденами і медалями. Місцеві жителі з гордістю називають імена своїх односельчан, які прославились у боях. Серед них — Героя Радянського Союзу Г. К. Денисенка, Маршала бронетанкових військ СРСР Я. М. Федоренка, генерал-майора Я. А. Іщенка, полковників П. П. Постільняка, І. К. Дерев'янка та багатьох інших.

Вже з перших днів визволення трудівники села під керівництвом партійних та радянських органів приступили до відбудови зруйнованих окупантами колгоспів, переборюючи при цьому величезні економічні труднощі. Адже в колгоспах не вистачало тяглової сили та необхідного сільськогосподарського реманенту. Для обробки полів, догляду за посівами і збирання врожаю колгоспники використовували особистий реманент, а як тяглову силу — корів, що залишилися в окремих жителів після окупації.

Комуністична партія і уряд невтомно піклувались про поліпшення добробуту всіх радянських людей, що зазнали лиха під час окупації. В серпні 1943 року ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР прийняли історичну постанову «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». Артілі Червонооскільської сільради одержали від держави та колгоспів різних районів країни посівний матеріал, худобу, коней. Дві автомашини й п'ятеро коней виділили для них частини Радянської Армії. Все це, а також самовіддана праця сільських трудівників допомогли колгоспам у 1944 та 1945 рр. виробити і здати державі значну кількість сільськогосподарських продуктів.

Після успішного закінчення Великої Вітчизняної війни, коли з фронтів повернулися демобілізовані воїни, багато механізаторів та інших спеціалістів, економіка колгоспів почала інтенсивно розвиватися. В лютому 1945 року створено партійну організацію в колгоспі ім. Ворошилова — з чотирьох комуністів, у листопаді 1945 року — в колгоспі ім. Фрунзе — з п'яти комуністів. Того ж року почали свою діяльність партійні і комсомольські організації і в інших артілях. Велику організаційну роботу серед населення, зокрема по відбудові села і колгоспів, проводили сільські комуністи, комсомольці, позапартійні активісти.

Трудівники села вже в 1947 році досягли перших успіхів у розвитку громадського господарства. На ланах артілі ім. Фрунзе було вирощено багатий врожай зернових — по 27 цнт з га; 60 колгоспників одержали високі урядові нагороди. Серед них 4 чоловіки нагороджені орденами Трудового Червоного Прапора — голова артілі І. О. Федоренко, ланкові К. Й. Федорченко, М. Р. Водоріз, А. М. Шкарупа. За успіхи в розвитку громадського тваринництва в 1947 році колгоспові ім. Фрунзе вручено обласний перехідний Червоний прапор. Відбудовувалось громадське господарство і в інших артілях.

До 1950 року значно зміцніла матеріально-технічна база колгоспів. Ізюмська МТС мала найновішу сільськогосподарську техніку, але в умовах дрібних колгоспів ця техніка використовувалась непродуктивно. Тим часом колгоспи мали великі

---

[1] Ізюмський районний державний архів, ф. 289, оп. 1, спр. 4, арк. 5.

можливості дальшого підвищення урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва. В дрібних колгоспах багато коштів витрачалось на утримання адміністративно-управлінського апарату. В зв'язку з цим постало питання про укрупнення колгоспів, про піднесення їхньої виробничої потужності.

З ініціативи колгоспників-комуністів 27 липня 1950 року три червонооскільські колгоспи — «2-а п'ятирічка», «Вільна праця» та ім. Фрунзе — об'єднались в один колгосп — ім. Фрунзе, що мав 658 членів артілі, 29 липня на загальних зборах колгоспників «Ленінський шлях», «Червоний партизан» та ім. Ворошилова також було прийнято рішення про об'єднання їх в одне господарство — колгосп ім. Ворошилова.

Укрупнення колгоспів мало важливе значення для дальшого розвитку їхньої економіки. Трудівники села наполегливо боролись за піднесення культури землеробства. Але можливості артілей по збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції використовувались ще недостатньо. Особливо відставала артіль ім. Ворошилова. Партійні організації району і села всіляко допомагали їй зміцнити своє господарство. Тваринницькі ферми, рільничі бригади й ланки, кожен окремий колгоспник брали підвищені зобов'язання по виконанню рішень партії, спрямованих на піднесення сільського господарства[1]. Вчасно і на високому агротехнічному рівні було проведено сівбу сільськогосподарських культур, а також збирання врожаю на площі 1096 га. На колгоспну Дошку пошани було занесено чимало передовиків артілі.

В піднесенні продуктивності колгоспного виробництва важливу роль відіграли також заходи по використанню місцевих природних ресурсів. У 1954 році поблизу Червоного Оскола почалось будівництво гідровузла і водоймища. Вже у 1956 році водозливна гребля гідровузла завдовжки близько 800 метрів і завширшки 20 метрів перекрила річку Оскіл і утворила штучне озеро місткістю 550 млн. куб. метрів води. Від гідровузла до навколишніх сіл та Ізюма проведено лінії електропередач, а поряд з гідровузлом, на узліссі соснового бору, виросло нове робітниче селище. Механізація виробничих процесів на базі електрифікації сприяла значному підвищенню продуктивності праці в колгоспах Червоного Оскола.

До 1956 року артілі ім. Ворошилова та ім. Фрунзе перетворились на великі багатогалузеві господарства з високорозвинутою механізацією праці. Наприклад, у колгоспі ім. Ворошилова було 4055 га землі, з них орної — 2105 га. В господарстві налічувалось 765 голів великої рогатої худоби, 448 свиней, 938 овець, 1750 штук птиці, 523 кролі, 95 коней.

В колгоспах виросли висококваліфіковані кадри керівників та спеціалістів сільськогосподарського виробництва.

У лютому 1956 року відбулося об'єднання колгоспів ім. Ворошилова та ім. Фрунзе. Укрупненому колгоспові в березні 1958 року було надано назву «Червоний Оскіл», він мав 799 дворів, 1282 колгоспники. Це укрупнення давало можливість раціонально використовувати техніку, грошові та трудові ресурси, скоротити адміністративно-управлінський апарат, поліпшити підбір кадрів. Воно сприяло дальшому зростанню всіх галузей колгоспного виробництва, значному підвищенню матеріального й культурного рівня життя колгоспників.

На основі рішень XX з'їзду КПРС колгосп збагатився новими досвідченими кадрами керівних працівників, механізаторів та спеціалістів сільського господарства. За ці роки значно зміцніла матеріально-технічна база артілі, проведено великі роботи по механізації трудомістких процесів праці. В 1958 році колгосп «Червоний Оскіл» закупив 17 тракторів, 3 комбайни та іншу сільськогосподарську техніку на суму 660 тис. крб. У тому ж році колгосп у стислі строки провів усі сільськогосподарські роботи і виростив багатий урожай. Середня врожайність по колгоспу становила: зернові культури (без кукурудзи) — 19 цнт, в т. ч. озима пшениця —

[1] Харківський облпартархів, ф. 505, оп. 1, спр. 4, арк. 4.

Червонооскільське водоймище.

20 цнт, кукурудза в зерні — 27 цнт, цукрові буряки — 208 цнт, соняшник — 17,9 цнт з га. Кращих показників добились перша бригада (бригадир А. Я. Глуходід), яка виростила озимої пшениці по 22,3 цнт з га на площі 249 га, а також четверта бригада (бригадир П. П. Стежка), що зібрала кукурудзи в зерні по 30 цнт і зеленої маси по 320 цнт з кожного гектара на площі 70 га, цукрових буряків — по 250 цнт з гектара.

У 1958 році колгосп успішно виконав план розвитку громадського тваринництва. Кращих показників по надою молока від фуражної корови досягли доярки Є. І. Калюжна, Л. М. Копійка, М. К. Глуходід та інші колгоспниці. Колектив працівників свиноферми № 2 одержав і виростив по 10 поросят від кожної свиноматки.

Велике трудове піднесення серед колгоспників викликали рішення XXII і XXIII з'їздів КПРС, що визначили завдання розвитку сільськогосподарського виробництва в період будівництва комунізму. Завдяки самовідданій праці колгоспників і всіх працівників сільського господарства невпізнанно змінилось село. «Червоний Оскіл» став одним із найбільших господарств у районі з високопродуктивним рільництвом і тваринництвом.

У березні 1965 року артіль «Червоний Оскіл» об'єдналася з артіллю «Більшовик» (село Капитолівка).

Об'єднаний колгосп «Червоний Оскіл» має тепер 8239 га землі, в т. ч. 4806 га орної, 579 га сіножатей, 916 га пасовиськ, 127 га садів і виноградників тощо. Колгосп має 250 га поливних земель. У 1965 році на цих землях вирощено озимої пшениці по 28 цнт з га, в т. ч. пшениці «Миронівська-808» — по 39 цнт, кукурудзи в молочно-восковій стиглості — по 404 цнт, цукрових буряків — по 264 цнт, картоплі — по 102 цнт, цибулі-висадки — по 271,2 цнт з гектара.

Трудівники колгоспу «Червоний Оскіл» здійснюють ряд заходів щодо розвитку меліорації. Площа зрошуваних земель збільшиться удвоє у зв'язку з розширенням будівництва зрошувальної системи.

Артіль спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби і виробництві м'яса. У 1965 році вона продала державі понад 10,7 тис. цнт молока, понад 5 тис. цнт м'яса, 368 тис. яєць, 45 цнт вовни. На 1 січня 1966 року артіль мала 5417 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 344 корови.

Всі основні господарські роботи виконуються тут за допомогою машин і механізмів. Господарство має 37 тракторів, 23 комбайни, 25 сівалок, 32 культиватори, 20 вантажних і легкових автомашин. Збудовано 10 нових і добре обладнаних тваринницьких приміщень, а також механічну майстерню.

В колгоспі працює великий загін кваліфікованих спеціалістів сільського господарства — 72 трактористи-механізатори, 5 комбайнерів, 25 шоферів, 4 агрономи, зоотехнік, ветлікар, 3 ветфельдшери та інші. В авангарді боротьби за дальше

Пансіонат для старих у с. Червоний Оскіл.

Головний корпус Червонооскільської лікарні.

В музеї с. Червоного Осколу.

піднесення сільськогосподарського виробництва йдуть комуністи, яких в артілі 65 чоловік.

Ще 1965 року артіль перейшла на щомісячну гарантовану грошову оплату праці своїх членів. Тоді ж створено фонд соціального забезпечення для виплати колгоспникам пенсій. Цей фонд у 1965 році мав понад 34 тис. карбованців.

Напередодні XXIII з'їзду КПРС доярку Л. О. Ларикову нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. В 1964 році від закріплених за нею 15 корів вона надоїла по 2100 кг молока від кожної фуражної корови і виростила 15 телят. У 1965 році вона надоїла по 2492 кг від кожної корови, одержала і виростила 12 телят. Чесно й сумлінно ставляться до своїх обов'язків доярки колгоспу В. М. Різник і Н. О. Шаповал. Добре доглядаючи корів і раціонально використовуючи корми, доярки добились високих надоїв молока, зберігають приплід молодняка, перевиконують свої зобов'язання. Досвід своєї роботи вони передають іншимояркам.

Кращому комбайнерові колгоспу І. М. Вакуленкові присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 7 членів колгоспу в 1966 році одержали урядові нагороди. Серед них — Г. Д. Мірошниченко — керівник тракторної бригади, П. П. Стежка — бригадир рільничої бригади, Д. М. Копійка — керівник механізованої ланки по вирощуванню кукурудзи та інші.

З самого початку організації колгоспу трудиться в ньому М. О. Животуп. Працюючи тваринником, він рік у рік добивається високих показників по відгодівлі великої рогатої худоби і, як комуніст, виробничник, є прикладом для молоді. Добре працюють і комбайнер О. Я. Черненко, трактористи О. П. Приходько, В. С. Глуходід, В. П. Євченко, шофер І. Г. Вощаний. Вони виконують норми виробітку на 120—150 процентів.

За рішенням бюро Ізюмського міськкому КП України по підсумках

соціалістичного змагання між господарствами району в першому півріччі 1966 року колгосп «Червоний Оскіл» занесено на районну Дошку пошани.

Споруджену на річці Осколі гідроелектростанцію потужністю 3600 кіловат підключено до державної енергосистеми. На електричній енергії працюють цегельний завод, паровий млин, маслоробня, механічна майстерня та інші підприємства. Електрика обслуговує і чимале містечко, створене за річкою Осколом, де проживає 450 родин пенсіонерів з різних районів України.

Партійні і радянські організації велику увагу приділяють благоустрою села. У післявоєнний період тут споруджено близько 600 житлових будинків, а також приміщення для лікарні, сільмагу, клубів, для дитячого садка і дитячих ясел.

Село електрифіковане і радіофіковане. В ньому є пошта, телефонна станція. Водопровід довжиною 4 км обслуговує понад 200 дворів.

Для задоволення потреб населення, крім сільмагу, працюють 18 магазинів і ларків, 2 їдальні, пекарня.

Багато мешканців має радіоприймачі, телевізори, пральні машини, а також мотоцикли і легкові автомобілі.

Велику роботу проводять медичні заклади.

Червоноооскільська лікарня має терапевтичне, хірургічне, гінекологічне, дитяче та інші відділення на 75 ліжок. При ній працюють фізіотерапевтичний і рентгенологічний кабінети, клінічна лабораторія, а також амбулаторія, пологовий будинок, дитяча консультація. Серед медичних працівників — 6 лікарів, 35 осіб середнього медичного персоналу. Заслуженою повагою серед населення користуються головний лікар А. С. Слуцький, лікар-хірург К. В. Борисова, фельдшер-акушер Д. Я. Хижняк, фельдшер Г. П. Кібальник та інші.

У трьох будинках міститься середня загальноосвітня трудова політехнічна школа та інтернат на 30 місць для учнів з віддалених населених пунктів. У 1964 році споруджено нове двоповерхове приміщення школи, де навчається 628 учнів. Школа має деревообробну і металообробну майстерні, кабінети: механізації та автосправи, хімічний, фізичний, агробіологічний, домоводства, географії, історії з краєзнавчим музеєм. Працюють 37 учителів, з яких 23 мають вищу і незакінчену вищу освіту. Багато енергії і праці в кращій організації навчального процесу, у вихованні учнів докладають вчителі В. Ю. Кремінь, П. Д. Задніпровська, О. Г. Чашка, Г. О. Шевельова, М. Т. Реус та інші працівники школи.

Ще в довоєнні роки в селі ліквідовано неписьменність, а в 60-х рр. більшість жителів має середню освіту. В різних установах та на підприємствах працюють 44 чоловіки, що мають вищу освіту. Тим, хто навчається у вузах, колгосп у 1965 році виплатив стипендій на суму 1620 карбованців.

У Червоному Осколі є чимало і культурно-освітніх закладів. Серед них — три бібліотеки, 2 клуби із стаціонарними кіноустановками та історичним музеєм, літній кінотеатр. А в колгоспі «Червоний Оскіл» видається багатотиражна газета «За комунізм».

У с. Червоному Осколі (Цареборисові) народився Я. М. Федоренко (1896—1947), радянський військовий діяч, маршал бронетанкових військ.

Культурним і заможним стає життя в селі, зростають у ньому чудові люди, будівники нового життя.

М. Ф. ДЕРЕВ'ЯШКІН, П. Д. ЗАДНІПРОВСЬКА

ЧЕРВО́НИЙ ШАХТА́Р

Червоний Шахтар (до 1921 року — Співаківка) — село, підпорядковане Заводській сільраді. Розташований на лівому березі Сіверського Дінця, за 18 км від Ізюма і за 156 км від Харкова. Населення — 975 чоловік.

Місцевість низинна, грунт піщаний. Навколо села та по берегах Сіверського Дінця ростуть хвойні і листяні ліси. Переважає сосна, подекуди зустрічається і ялина. З листяних — переважно дуб, липа, вільха, береза, осика, верба, клен, ясен. Чимало є також чагарників — шипшини, ліщини, терну та інших.

Вірогідних даних про походження назви села Співаківки немає. В історичних документах є свідчення, що Співаківка виникла у другій половині XVII століття, незабаром після заснування міста Ізюма.

За Чугуївським переписом 1673 року, згадується т. зв. Співаківська слобода, двома роками пізніше згадується «храм св. Миколи, побудований у Співаківці»[1].

У грамоті царя Федора Олексійовича від 17 лютого 1682 року на ім'я Харківського полковника Григорія Донця говориться, що Співаківка стала «знаменитим містечком». Полковникові дозволяється побудувати тут селище, фортецю, «збільшити число жителів неслужбовими черкасами з інших місць».

У 1732 році в Співаківці було 28 дворів з 82 жителями. При церкві на той час була школа, в якій навчалося двоє дітей[2].

Постійні татарські набіги перешкодили існуванню навіть і цієї школи. В усіх документах та збірниках, де йдеться про Співаківку майже за 150 років після цього, нічого не говориться про школу, а в «Списке населенных мест по сведениям 1864 года» навіть підкреслюється, що у Співаківці школи немає[3].

Основним заняттям поселенців були хліборобство, рибальство, добування смоли, дьогтю, солі. В розташованому за 1,5 верстви від Співаківки Солоному озері в 1720 році вперше почалось добування солі. У зв'язку з цим виникла слобода Заводи, яка була заселена частково людьми з Бєлгородської губернії, частково солеварами із Слов'янська і Бахмута. Та згодом цей промисел виявився невигідним. Добування солі припинилось, а солеваріння було заборонене. Солеварів переселили до Слов'янська і Бахмута, інших мешканців — за річку Айдар. Заводи дістались частково ізюмським козакам, частково місцевим мешканцям, а в 30-і роки XVIII століття були об'єднані з с. Співаківкою в одну слободу, названу Співаківські заводи.

Населення слободи зазнавало жорстоких розбійницьких нападів татар. Вони руйнували житла, грабували майно, вбивали людей або забирали в полон і продавали в рабство. Найчастіше нападали татари наприкінці XVII і на початку XVIII століть.

У вересні 1694 року понад 5 тис. татар переправилось через Сіверський Донець біля Буніного броду (напроти сучасного с. Гаражівки), пограбували та спалили слободу. Населення ховалося в лісі, до Ізюма було надіслано гінця. Воєвода Шереметьєв виставив козачий полк від с. Бишкина до с. Савинець. Сформовано було козачі полки і в інших місцях. Дізнавшись про це, татари повернулися до Криму[4].

Щоб захищатися від татар, козаки Співаківки побудували фортецю. Вона являла собою земляний вал з острогом з дубових колод, мала 4 башти, чавунні гармати. За кілька верст від Дінця стояли рогатки. Та незважаючи на це, татари продовжували нападати на Співаківку. Такі напади були в 1736, 1737 і в листопаді 1738 років. Після цих спустошливих нападів у Співаківці та слободі Заводах залишилося тільки 12 дворів.

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение V, 1858, стор. 95—96.
[2] А. Г. Слюсарский. Слободская Украина. Х., 1954, стор. 202.
[3] Списки населенных мест Российской империи. XLVI. Харьковская губерния. СПб., 1869, стор. 92.
[4] Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение V, 1858, стор. 101—102.

За адміністративним поділом Співаківка належала до складу Ізюмського полку. Багаті козаки, що жили тут, теж утискували бідноту, а полковник Краснокутський для остраху людей надіслав сюди спеціальну команду. Населення не раз скаржилось на дії команди. Наприкінці 1751 року Державна військова колегія створила комісію для розслідування скарг[1]. Та жодних документів про наслідки роботи комісії не збереглось. Пізніше Співаківка заселялася козаками Ізюмського полку і називалася військовою слободою.

У 70-х рр. XVIII століття багатії села відкривали винокурні. У 1781 році тут було 6 винокурних заводів з одинадцятьма котлами. Один завод належав поміщикові Таранухіну.

Після скасування адміністративно-полкового устрою, в 1785 році, с. Співаківку передано у власність поручикові Норцову. Козаки називались тоді «військовими обивателями». Їх кількість зросла до 388 чоловік[2]. Вони володіли землею площею 3×4 верстви та громадськими лісами площею 3×1,5 верстви[3].

Після реформи 1861 року частина населення переселилася на правий берег Сіверського Дінця, на більш родючі землі. Так виникли два хутори: хутір Заводи і хутір Середній, розташований між Співаківкою і слободою Заводи.

Населення Співаківки дедалі збільшувалось. Наприкінці 70 — початку 80-х рр. XIX століття тут було 156 дворів, 956 жителів[4]. А за переписом населення 1897 року в селі жило вже 1358 чоловік[5].

З розвитком капіталізму поглибилась диференціація селянства. Вихідці з селян — Ворвуль, Макуха, Рогозін та інші — займалися лісовим промислом, торгували різними товарами. Їх називали «багатими мужиками». Але основна маса селянства і після реформи 1861 року жила у тяжких економічних умовах. Нещадна експлуатація, тягар податків, малоземелля та безземелля,— все це загострювало класові суперечності на селі.

Боротьба за землю проти поміщицько-куркульської кабали і політичного безправ'я породжувала революційні настрої. Під час революції 1905—1907 рр. жителі Співаківки не залишилися осторонь. Під впливом політичної агітації робітників, які приїжджали сюди з Ізюма, Харкова, Донбасу, селяни захоплювали поміщицькі землі та майно. В 1905 році вони зруйнували маєток поміщика Облогіна[6]. В січні 1906 року селяни Заводів і Співаківки рубали ліс, що належав поміщикам та іншим багатіям[7]. В роки реакції вони боролися проти аграрної столипінської реформи.

Грабіжницька імперіалістична війна особливо погіршила становище трудящих. Співаківські селяни в 1915 році не тільки виявили небажання йти на війну, але й поставили вимогу про поділ між ними земель, що належали землевласникам Біловицькому, Герсеванову, Купчиновському[8].

Протягом останньої чверті XIX і на початку XX століть у селі діяла лише одна церковно-парафіальна школа, в якій навчались переважно діти заможних селян. Зовсім не було медичного обслуговування населення.

З великим задоволенням селяни Співаківки зустріли повідомлення про повалення ненависного царського режиму. В червні 1917 року вони почали захоплювати поміщицькі землі, пасовиська, ліси. Антипоміщицький рух в Ізюмському повіті, в т. ч. у Співаківці, не припинявся до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Зразу ж після перемоги Великого Жовтня у Співаківці було створено ревком на чолі з Д. І. Богодухом. Куркулі намагалися захопити значну частину поміщицьких

---

[1] Філіал ЦДІА у м. Харкові, ф. 31, оп. 1, спр. 294, арк. 1—37.

[2] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 5, арк. 32—33.

[3] Філіал ЦДІА у м. Харкові. Ізюмська провінціальна канцелярія, ф. 378, спр. 146, арк. 24.

[4] Волости и важнейшие селения Европейской России. Выпуск III, СПб., 1885, стор. 29.

[5] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 2018, арк. 158.

[6] А. К. Ісіченко. Встановлення Радянської влади в Ізюмському повіті Харківської губернії (1917—1918 рр.). Кандидатська дисертація (рукопис), стор. 22.

[7] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1288, арк. 2—6.

[8] М. Т. Дяченко. Ізюм. Історико-краєзнавчий нарис. Х., 1963, стор. 68.

земель, але ревком не дозволив їм це зробити. Поміщицька земля конфісковувалась та передавалась у користування бідноті. А на землях поміщиці Нані було створено сільськогосподарське товариство городників[1].

Навесні 1918 року на Україну вдерлися німецькі окупанти. У квітні вони захопили весь повіт. Окупанти жорстоко розправлялися з більшовиками та передовими робітниками і селянами, грабували майно і вивозили його до Німеччини, руйнували все, чого не могли вивезти.

Трудящі Ізюмського повіту під проводом більшовиків піднялись на визвольну боротьбу. Більшовики створювали революційні загони, організовували масові виступи робітників і селян. У Співаківці було створено партизанський загін під командуванням В. І. Гнієвського. Членами загону були С. П. Дерев'янко, І. М. Попов, І. О. Щербак, О. М. Кіценко, М. І. Савченко та інші. До загону вступали жителі й інших сіл та Ізюма. Діяв загін у Співаківському лісі. Партизани знищували німецьких окупантів та їхніх прихвоснів — буржуазних націоналістів, відбирали майно, награбоване німцями. Коли до Співаківського загону приєдналися й інші загони, командиром об'єднаного партизанського загону було призначено П. Д. Бойка.

Наприкінці грудня 1918 року німецьких окупантів було вигнано, але на зміну їм прийшли петлюрівці. Партизанська боротьба не припинялась. В січні 1919 року весь повіт було повністю визволено, в Співаківці відновив свою діяльність ревком. Весною 1919 року в селі було створено партійну і комсомольську організації, організаторами їх були Д. І. Богодух та І. М. Кришталь.

Та мирну працю трудящих знову було перервано, на цей раз — білогвардійськими бандами Денікіна. В червні 1919 року в Співаківці було організовано партизанський загін, який налічував близько 30 чоловік, командиром загону був В. І. Гнієвський. Проти військ Денікіна в рядах Червоної Армії боролися І. П. Балаклійський, В. П. Галицький, І. К. Дрежавецький, С. С. Чигринець та інші співаківці.

На захопленій території денікінці відновляли владу поміщиків і капіталістів. За голову командира партизанського загону Гнієвського було обіцяно багато грошей. Їм вдалося схопити О. М. Кіценка та І. О. Щербака, яких по-звірячому вбили. За кілька днів до приходу Червоної Армії, 19 грудня 1919 року, денікінці закатували Д. І. Богодуха та І. М. Кришталя.

Наприкінці грудня 1919 року Ізюмський повіт було визволено від денікінців. 5 січня 1920 року у Співаківці, що мала вже понад 1 тис. жителів, обрано сільську Раду, яку очолив Г. О. Стужко[2].

В ті дні партійний осередок села налічував 16 членів партії[3]. Їм діяльно допомагала комсомольська організація. Комсомольці залучили до кооперації 119 селян, обмолотили кільком бідняцьким господарствам хліб, посадили в селі 300 дерев. Партійний та комсомольський актив села подав велику допомогу Червоній Армії у знищенні банд Шкарупи і Савонова, які тероризували населення.

З великим завзяттям трудящі відбудовували господарство, пограбоване та зруйноване німецькими окупантами і білогвардійцями. Весною 1920 року в Співаківці було організовано державний розплідник робочої худоби, який мав 80 десятин землі, 4 коней, 4 волів, 25 корів[4]. З 1921 року цей розплідник став називатися радгоспом «Букіно», в 1922 році він мав уже 380 десятин землі і понад 50 голів великої рогатої худоби, деякий сільськогосподарський реманент, а також зерноочисний пункт, ремонтну майстерню, кузню, 2 водяних млини. В господарстві працювало 19 постійних і 15 сезонних робітників, 5 службовців.

---

[1] А. К. Ісіченко. Встановлення Радянської влади в Ізюмському повіті Харківської губернії (1917—1918 рр.), стор. 250.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-1630, оп. 1, спр. 83, арк. 6, 11, 35.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, арк. 3.

[4] Харківський облдержархів, ф. Р-185, спр. 3, арк. 102.

У радгоспі були загальноосвітня школа, бібліотека-читальня[1].

На території Співаківки існував також розсадник декоративних дерев, створений у 1919 році[2]. Влітку 1921 року в селі відкрито клуб, а 7 листопада того ж року Співаківку, за бажанням її жителів, перейменовано на Червоний Шахтар. Це було викликано тим, що в боротьбі проти денікінців брали участь і шахтарі, які воювали в загонах Червоної Армії. Деякі з них загинули і поховані у Співаківці.

З 10 листопада 1921 року до 7 березня 1923 року, тобто до ліквідації на Україні волостей і повітів, село Червоний Шахтар було волосним центром.

Г. О. Стужко.

Активну діяльність розгортав у Співаківці заснований тут ще у 1920 році комітет незаможних селян (КНС). Партійна організація приділяла велику увагу роботі комнезаму. Сільські комуністи першими вступали до колгоспів, незважаючи на шалений опір куркульства, згуртовували навколо себе сільську бідноту. У 1928 році на території села Червоний Шахтар було створено першу комуну «Червоний степ», яка вже в 1929 році об'єднувала 28 дворів (6,3 проц. від загальної кількості дворів у селі), в 1930 році — 60 дворів (13,6 проц.)[3]. Першим головою комуни був Г. О. Стужко. В лютому 1929 року було організовано радгосп «Лісовий хутір», що мав 18 робітників. Згодом він був перетворений у Придонецьке лісництво Ізюмського лісгоспу[4].

Протягом 1930—1931 рр. на території Червоного Шахтаря було організовано 6 колгоспів: ім. 8 березня, «Червона зірка», «Перше травня», «Українка», «Червоний шпиль», ім. Фрунзе. Після того, як ЦК ВКП(б) засудив перекручення у проведенні колективізації, активісти комуни «Червоний степ», що була ліквідована, стали ініціаторами створення колгоспу ім. Будьонного. Крім С. В. Черненка, Г. І. Савченка, ватажками колгоспного руху у Червоному Шахтарі були І. Н. Удовиченко, П. М. Денисенко, К. С. Чернишов, Я. Г. Щербак, П. Г. Лаврик, Т. Ф. Лукашов та інші.

Перші колгоспи були невеликими, в них було по 50—60 чол. У другій половині 1931 року колгоспи об'єдналися у дві артілі: «Шлях до соціалізму» та ім. Будьонного. Двома роками пізніше з цих двох було утворено один колгосп «Шлях соціалізму».

Великого значення надавали партія та органи Радянської влади культурному будівництву. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції у Співаківці було училище (колишня церковнопарафіальна школа) з строком навчання три роки. В ньому навчалося 59 дітей. 30 січня 1918 року відкрилося ще одне училище, в якому вчилось 53 учні[5].

У 20-х рр. культура й освіта в селі невпинно зростали. У 1935 році тут було вже дві школи — початкова і семирічна, в 1937 році відкрито медпункт. Зростав добробут колгоспників, робітників і службовців. Молодь після закінчення семирічки йшла вчитись до десятирічної школи, технікумів, різних училищ. З 1938 року в селі постійно демонструються кінофільми, влаштовуються огляди художньої самодіяльності. Сільські бібліотеки мали понад 1,6 тис. книжок, майже кожна сім'я передплачувала газети і журнали.

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 3, спр. 43, арк. 1—3.
[2] Там же, ф. Р-185, оп. 1, спр. 104, арк. 8.
[3] Харківський облпартархів, ф. 59, оп. 1, спр. 13, арк. 75.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-248, оп. 2, спр. 294, арк. 14.
[5] Там же, ф. 304, оп. 1, спр. 3066, арк. 161—162.

За переписом населення 1939 року, в селі Червоному Шахтарі проживало 1675 чоловік.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в селі було дві партійні організації: територіальна, що налічувала 14 комуністів, та колгоспна — 12 комуністів.

22 червня 1941 року фашистська Німеччина віроломно напала на нашу країну. Радянські війська чинили героїчний опір, але ворог просувався вглиб країни.

Під керівництвом Ізюмського райкому партії населення Червоного Шахтаря і навколишніх сіл було залучено до оборонних робіт — спорудження протитанкового рову навколо села. У вересні — жовтні 1941 року багато жителів Червоного Шахтаря евакуйовано на Поволжя.

Після запеклих боїв німецько-фашистські війська 8 листопада 1941 року окупували село Червоний Шахтар. 19 січня 1942 року село було визволено, але 22 червня того ж року німецько-фашистські загарбники знову окупували його[1].

Під час окупації гітлерівці грабували та глумились з населення, тричі влаштовували облави на молодь, забирали юнаків та дівчат і вивозили їх на каторгу до Німеччини.

Ще у вересні 1941 року Ізюмський райком партії організував партизанський загін № 2, що мав 42 бійці. Командиром призначено комуніста О. М. Салова, голову колгоспу «Шлях до соціалізму», комісаром — комуніста В. А. Рогозу, завідуючого ізюмським райземвідділом. У загоні були переважно червоношахтарці. Це — Г. О. Щербак, О. Ю. Різник, М. Г. Шевченко, І. М. Попов та багато інших. Секретарем парторганізації загону комуністи обрали С. В. Черненка (до війни — голова Червоношахтарського сільпо). В січні 1942 року в зв'язку з визволенням більшої частини району загін розформовано. Відновив свою діяльність він у травні — червні 1942 року, коли фашисти знов окупували більшу частину району. Командиром, як і раніше, був О. М. Салов, а комісаром — О. Ю. Різник (до війни — голова Червоношахтарської сільради).

Цей загін мав свою базу в лісі, поблизу Червоного Шахтаря. Зв'язківцем між загоном і селом був колишній партизанський командир в роки громадянської війни В. І. Гнієвський[2]. Партизанський загін підривав фашистські автомашини, знищував ворожі бліндажі, діставав «язиків», псував телефонний зв'язок тощо.

Ось що записано у щоденнику цього загону в ті дні:

«23 грудня 1941 року. Проведено напад на штаб німецької військової частини. Вбито 7 фашистів... Партизан Шевченко знищив кулеметну обслугу, продовжуючи вести бій навіть після того, коли був поранений в обидві ноги...

6 червня 1942 року. Вночі група партизанів під командуванням О. Ю. Різника зустрілась з великим румунським підрозділом. Сміливий напад паралізував румунських солдатів, які в паніці втекли, залишивши 10 вбитих і поранених.

9 червня 1942 року. Вночі група партизанів під командуванням І. М. Попова напала на гітлерівську автоколону. Знищено 4 автомашини разом з солдатами»[3].

До загону вливалися нові люди, зростала в ньому й партійна організація. Лише у вересні 1942 року до партії прийнято 9 чоловік.

Слава про бойові діла загону ширилась далеко за межами району. З червня 1942 по лютий 1943 року загін знищив 264 німецькі солдати і офіцери, 10 автомашин, 11 підвід з військовим майном, два тягачі, підірвав залізничну колію і пустив під укіс ворожий ешелон, знищив багато боєприпасів. Жителі Червоного Шахтаря

---

[1] Ізюмський районний архів, ф. 289, оп. 1. Хронологічна довідка, арк. 10.

[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, арк. 39—43; «В боях за Харківщину». Х., 1963, стор. 134—137.

[3] Газ. «Красное знамя», 22 серпня 1947 р.

подавали допомогу партизанам одягом, продуктами, передавали розвідувальні дані[1].

Наприкінці січня 1943 року партизанська розвідка дізналася, що в селі Червоний Шахтар зібралось близько 300 поліцаїв та гестапівців, які намагались вчинити масовий розстріл селян. Щоб запобігти цьому, 2 лютого партизани несподівано ввірвалися в село. Багато поліцаїв було знищено. Під час цього бою загинув командир партизанського загону О. М. Салов. Після визволення Ізюма 5 лютого 1943 року партизани вулицями міста пронесли на руках труну з тілом командира і на міській площі урочисто поховали його. На прохання населення Червоного Шахтаря у 1946 році останки покійного були перенесені до Червоного Шахтаря і там поховані. До того партизанський загін влився до лав Діючої армії.

Під час фашистської окупації в селі Заводах активно діяла підпільна комсомольська група, тісно зв'язана з партизанами. До неї входили сестри Т., К. і Л. Сліпцови, Л. Венжега, Т. Ярезіна та А. Бабакова. Комсомольці випускали листівки, писали лозунги, в яких закликали населення до активної боротьби з німецько-фашистськими загарбниками[2].

Багато жителів Червоного Шахтаря воювали в лавах Радянської Армії і віддали своє життя за визволення Батьківщини. 36 чоловік нагороджено орденами, а командиру роти гвардії молодшому лейтенанту П. А. Коліснику за відмінне виконання бойових завдань і виключний героїзм при форсуванні Дніпра в ніч з 25 на 26 листопада 1943 року Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 лютого 1944 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Партизан громадянської та Великої Вітчизняної воєн І. М. Попов розповідає піонерам про героїчне минуле села.

5 лютого 1943 року село було остаточно визволене від окупантів[3], і тоді ж відновив свою діяльність виконком Червоношахтарської сільської Ради.

Німецько-фашистські загарбники майже повністю зруйнували село. Величезних збитків зазнало господарство колгоспу «Шлях до соціалізму». Гітлерівці знищили майже всі господарські будівлі. В колгоспі залишилося троє робочих коней, 7 плугів та кілька борін.

Та відразу після визволення території району почались відбудовні роботи. Колгоспники будували хати, школу, приміщення тваринницьких ферм. Було повернуто худобу, що її на початку війни евакуювали на Поволжя. Артіль одержала велику державну допомогу грішми та будівельними матеріалами. Трудящі Російської Федерації допомагали посівним матеріалом і сільськогосподарським реманентом. 18 грудня 1946 року колгосп «Шлях до соціалізму» було поділено на дві артілі — «Шлях до соціалізму» та ім. Будьонного. Держава забезпечувала їх тракторами, комбайнами та іншою технікою.

[1] Харківський державний історичний музей, ф. документів № 1023, стор. 23.
[2] Там же, ф. документів № 11 150, стор. 10—11.
[3] Ізюмський районний архів, ф. 289, оп. 1, хронологічна довідка, арк. 10.

Щоб раціонально використати машини, яких ставало щоразу більше, було проведено укрупнення колгоспів. 28 червня 1950 року артілі ім. Будьонного, «Перше травня» і «10-річчя ЛКСМУ» (останні дві — Заводської сільради) об'єднались в один колгосп «Перше травня». Згодом, 18 лютого 1953 року, артілі «Шлях до соціалізму» і «Перше травня» теж об'єднались в один колгосп, який було названо «Зоря комунізму». Члени цього колгоспу проживають у Червоному Шахтарі, Середньому і Заводах (тут — правління артілі).

В наступному, 1954 році, 11 серпня Заводську і Червоношахтарську сільради об'єднано в одну — Заводську сільську Раду.

Рік у рік зміцнюється економіка артілі «Зоря комунізму», збільшуються доходи колгоспників і підвищується культурний рівень трудящих. Артіль має 19 тракторів, 13 різних комбайнів, 12 вантажних автомашин та іншу техніку. Всіляко підтримується і стимулюється розвиток буряківництва, тваринництва. На 147 проц. виконано в 1965 році план зростання поголів'я великої рогатої худоби, на 130 проц.— план виробництва і продажу державі яєць.

Трудівники села підвищують на виробництві продуктивність праці, досягають значних успіхів у землеробстві і тваринництві. Чимало з них у 1965—1966 рр. нагороджено урядовими орденами і медалями.

Так, наприклад, комбайнера комсомольця І. Й. Полуріза нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. У 1964 році він зібрав зернових з площі 355 га при плані 250 га і намолотив близько 8,4 тис. цнт зерна. У наступному році він зібрав зернових з площі 340 га при плані 250 га і намолотив 8,5 тис. цнт зерна. У 1966 році він зібрав зернових з площі 311 га і намолотив близько 6,4 тис. цнт зерна.

Серед інших нагороджених — шофер Г. Т. Стужко, доярка Г. М. Гапоп, пташниця Г. І. Шульц та інші товариші. Г. Т. Стужко, наприклад, у 1965 році на автомашині ГАЗ-51 зробив 56 480 тонна-кілометрів (план — 52 300 т-км), перевіз вантажів близько 2,4 тис. тонн і зекономив 437 кг пального.

Г. М. Гапоп від кожної із 17 закріплених за нею корів надоїла в 1964 році по 1758 кг молока (план — 1400 кг), одержала і зберегла 17 телят. Ще вищих показників здобула вона в соціалістичному змаганні в 1965 році. Від кожної з тієї ж групи корів вона надоїла по 2020 кг молока і зберегла всі 17 телят.

Г. І. Шульц від кожної з закріплених за нею 1217 курей-несучок у 1964 році одержала по 107 яєць, при плані 70 штук. А в 1965 році від кожної з 1708 курей-несучок одержала по 110 яєць при плані 90 штук.

Серед передовиків виробництва — і ланкова В. В. Павленко, і тракторист О. А. Юзвюк, і багато інших славних трудівників цього колгоспу.

Непрацездатні колгоспники — старі і хворі — одержують від артілі допомогу грішми та продуктами. Грошову допомогу мають також одинокі та багатодітні матері. Все частіше колгосп посилає до санаторіїв і будинків відпочинку тих колгоспників, які потребують курортного лікування.

Великого розмаху набуло в селі житлове будівництво. Тут споруджують тепер 3- і 4-кімнатні будинки, криті залізом, шифером або черепицею. Тільки за сім років (1959—1965) зведено 55 житлових будинків загальною площею 3380 кв. метрів.

У 1965 році вступила до ладу автоматична телефонна станція, на початку 1966 року — новий сільмаг. Завершено будівництво нової школи.

За післявоєнні роки у Червоному Шахтарі значно підвищився добробут населення, матеріальний і культурний рівень життя трудівників. Свідченням цього може бути хоч би й те, що в особистій власності їх є 85 мотоциклів і моторолерів, 400 велосипедів, багато радіоприймачів.

В селі працюють також медичний пункт, аптека, дитячий садок, кілька дитячих ясел.

До революції більшість селян тут була неписьменною. Тепер неписьменних у селі немає. Діти шкільного віку (близько 200) вчаться у восьмирічній школі, при

якій є інтернат, бібліотека. У Червоному Шахтарі працює 48 чол. з середньою освітою, чимало — з вищою і незакінченою вищою освітою. Одного з найбільш досвідчених учителів — М. Я. Шарамка — нагороджено значком «Відмінник народної освіти».

Село повністю радіофіковане, при місцевому клубі працюють гуртки художньої самодіяльності, діє стаціонарна кіноустановка. Ще у 1955 році тут відкрито бібліотеку. В 1965 році її книжковий фонд становив понад 8 тис. книжок.

Населення Червоного Шахтаря, сіл Заводів і Середнього передплачує 805 примірників газет і 452 примірники журналів. Це значно більше, ніж у минулі роки.

Поблизу села відкрито значні родовища газу, запаси якого дорівнюють 1,5 млрд куб. м. Це родовище повністю забезпечить потреби місцевої промисловості та населення Ізюмського району.

Комуністи села закликають людей до самовідданої праці на благо Вітчизни, спрямовують їхні зусилля на розв'язання важливих завдань партії й уряду. Сільська партійна організація користується великим авторитетом серед колгоспників. До її лав за останні роки вступило багато кращих людей села. На 1 червня 1966 року партійна організація налічувала 60 комуністів.

Зросла також і комсомольська організація, що налічує 35 юнаків і дівчат. Комсомольці беруть участь в роботі спортивного колективу товариства «Колгоспник», в організації ДТСААФ, у народній дружині по охороні громадського порядку.

Велику громадську роботу провадить профспілкова організація, яка об'єднує працівників освіти, охорони здоров'я, торгівлі тощо.

Червоношахтарці глибоко шанують імена тих, хто віддав своє життя за Батьківщину. В жовтні 1962 року в селі встановлено пам'ятник на братській могилі партизанів і воїнів, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

Славними творчими ділами і хвилюючими планами живуть жителі Червоного Шахтаря. В селі збудовано новий клуб, будинок побутового обслуговування, завершується повна електрифікація села.

Н. А. ОВЧАРЕНКО, О. Й. ФРІДМАН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ІЗЮМСЬКОГО РАЙОНУ

БРА́ЖКІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру. Населення — 286 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вікнине, Довгий Яр, Сулигівка.

У селі розташований колгосп ім. Чапаєва — багатогалузеве високомеханізоване господарство. Колгосп має 3420 га орної землі, в господарстві працюють 60 механізаторів.

У Бражківці є початкова школа, клуб, бібліотека.

В околицях села розташована група курганів, частина з яких насипана в період бронзи (III—I тисячоліття до н. е.), частина належить кочівницьким народам (X—XI століття н. е.).

Заснована Бражківка в кінці XIX століття вихідцями з сіл Довгеньке і Мала Комишуваха. У 1897 році в селі було лише 26 дворів.

БРИГАДИ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сухому Ізюмці, за 12 км від районного центру. Населення — 601 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бабенкове, Вільне, Водорізівка, Забаштівка, Тернівка, Червоний хлібороб.

У Бригадирівці розташований колгосп «Всесвітній Жовтень», який має 2221 га земельних угідь, вирощує зернові культури і цукрові буряки. Є допоміжні підприємства: олійниця, млин, механічні майстерні. У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У роки Великої Вітчизняної війни комсомолець з Бригадирівки Микита Гомоненко повторив подвиг Гастелло; йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

БУГАЇ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 51 км від районного центру. Населення — 1387 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Голубівка, Горохувате, Копанки, Попасне, Розсохувате, Сухий Яр, Чорнобаївка.

У селі розташований колгосп «Восток» — велике багатогалузеве господарство, яке одержує високі врожаї зернових культур, має 3805 га орної землі, 1445 га пасовищ, ремонтні майстерні, олійницю. Всі трудомісткі процеси в тваринництві механізовані.

В Бугаївці є середня школа, клуб, бібліотека; лікарня на 25 ліжок.

Село засноване в другій половині XVII століття вихідцями з Правобережжя.

ДОВГЕ́НЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 1036 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Моросівка.

В селі є колгосп ім. Жданова, який має понад 4 тис. га сільськогосподарських угідь, електростанцію, млин, цегельний і черепичний заводи.

Біля Довгенького збереглися рештки неолітичного поселення (V—III тисячоліття до н. е.) та кургани з двома кам'яними бабами — сліди кочівницьких народів (X—XI століття н. е.).

Уродженцеві села І. П. Остапенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Довгеньке згадується в документах кінця XVIII століття.

У 1918 році місцевий житель В. Г. Тицький організував партизанський загін, який успішно боровся проти німців і білогвардійців.

ЗАВО́ДИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Сіверського Дінця, за 20 км від районного центру. Населення — 380 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Петропілля, Придонецьке, Рудніве, Середнє та Червоний Шахтар.

Колгосп «Зоря комунізму» має 5482 га землі, вирощує зернові та технічні культури.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

Село виникло в 20-х роках XVIII століття. Тут були колись солеварні заводи — звідки й назва.

ІВАНЧУКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Закомельська. Населення — 467 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Високе, Лисогірка, Новопавлівка, Підлужне, Червоний Донець, Червона Поляна.

У селі розташований колгосп «Червоний сівач», який має 3787 га землі, вирощує зернові культури, відгодовує худобу.

В Іванчуківці — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Село засноване в другій половині XVIII століття вихідцями із села Савинців.

КА́М'ЯНКА (кол. Стратилатівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру. Через село проходить автострада Харків—Ростов-на-Дону. Населення — 1499 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кам'янське, Перекоп, Перемога, Синичине, Суха Кам'янка, Тихоцьке.

Місцевий колгосп «Україна» — високомеханізоване потужне господарство. Він має понад 4 тис. га земельних угідь, авторемонтну майстерню, пилораму, кузню, млин.

У селі є школа, клуб, бібліотека.

В околицях Кам'янки розташовані 8 неолітичних поселень (V—IV тисячоліття до н. е.), курганний могильник, на якому в 15 курганах розкопано понад 70 поховань ямної, катакомбної та зрубної культур (III—I тисячоліття до н. е.) та поселення салтівської культури (VIII—X століття н. е.).

Житель Кам'янки Г. В. Яровий — Герой Радянського Союзу.

Після відбуття каторги у Сибіру та служби в солдатах на Кавказі декабрист А. Є. Розен провів останні роки життя недалеко від Кам'янки (тепер с. Перемога). В Кам'янці він заснував школу і викладав у ній.

Під час революції 1905—1907 рр. у селі відбулось кілька заворушень. Уродженець Кам'янки О. К. Рябенко брав участь у збройному повстанні на крейсері «Очаків».

У 1918 році партизанський загін місцевих бідняків, яким командував А. А. Задніпровський, успішно боровся проти німецьких окупантів. За героїзм, проявлений у роки громадянської війни, будьоннівець А. І. Короткий нагороджений орденом Червоного Прапора. Кооперування селян викликало шалений опір куркулів, взимку 1925 року вони вбили секретаря комсомольської організації В. Носикова.

Напередодні війни в Кам'янці була створена машинно-тракторна станція, що обслуговувала колгоспи району. На території Кам'янської сільради точилися запеклі бої під час Великої Вітчизняної війни, в селі залишилося 12 хат.

КАПИТО́ЛІВКА — село, центр сільської ради, розташоване поблизу р. Сіверського Дінця, за 4 км від районного центру. Населення — 1113 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Артемівське, Діброва, Підлужне, Яхничеве.

У Капитолівці знаходиться бригада колгоспу «Червоний Оскіл». Тут є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В околицях села Діброва виявлено 4 неолітичні поселення (V—IV тисячоліття до н. е.).

КОМАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради. В 1958 році у зв'язку з спорудженням Червонооскільського водоймища більша частина села Комарівки була перенесена в Холодний Яр і дістала назву Перебудова. Село розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 84 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Зелена Долина, Комарівське, Миколаївка, Перебудова.

На території сільради розташований колгосп «Комуніст». Господарство зернового і м'ясомолочного напрямку, має 4948 га землі.

У селі восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

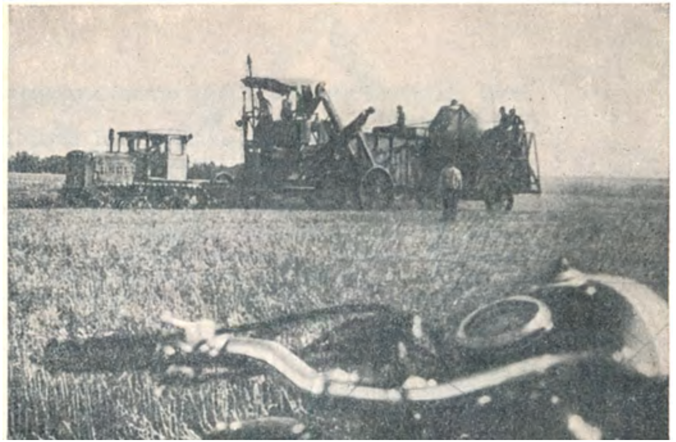
Знайдена поблизу Комарівки кам'яна баба зберігається в Ізюмському краєзнавчому музеї.

КРАМАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Населення — 308 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вербівка, Глинське, Забавне, Іскра, Пимонівка, Трохимівка, Федорівка.

У Крамарівці — центральна садиба колгоспу ім. Кірова; це багатогалузеве господарство, де вирощують зернові та технічні культури, розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

КУ́НЬЄ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кунянці, за 25 км від районного центру. Населення — 2179 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Майське, Ставки.

Збирання врожаю в колгоспі «Україна».

У Куньєму — два колгоспи: ім. Щорса та «Жовтень», яким належить 7905 га землі, є 3 млини, олійниця, столярні майстерні. Працюють середня, восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека.

На початку XX століття біля села провадилися археологічні розкопки. В двох розкопаних курганах виявлено 8 поховань періоду бронзи (катакомбної та зрубної культур III—II тисячоліття до н. е.). На одному з курганів стояла кам'яна баба — свідчення перебування тут кочівницьких народів (X—XI століття н. е.).

У селі народився С. П. Бабаєвський — письменник, лауреат Державної премії 1947, 1950 і 1951 років.

ЛЕВКІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована біля річки Сіверського Дінця, за 18 км від районного центру. Населення — 621 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Іванівка та Ізюмське.

В 1952 році сільгоспартілі сіл Левківки та Іванівки об'єдналися в один колгосп «Донецький», який в 1956—1957 рр. був учасником ВСГВ. Колгосп має 4242 га землі, спеціалізується на вирощуванні зернових культур і тваринництві. Господарство відзначається високим рівнем механізації трудомістких процесів у тваринництві.

Левківка заснована на початку XVIII століття. Спочатку це був укріплений пункт, що захищав Левківську переправу від татар.

У 1730 році тут вже жило 1758 чоловік. 1736 року Левківка була розорена татарами, велика частина жителів потрапила в полон.

МАЛА́ КОМИШУВА́ХА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Населення — 489 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бурханове, Донецьке, Копанки, Семенівка, Сніжківка, Топольське, Шпаківка.

У селі — колгосп ім. Шевченка, який має 2282 га орної землі, 895 га сіножатей. Господарство спеціалізується на виробництві зерна.

В Малій Комишувасі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, лікарня. Великою популярністю в районі користується ансамбль доярок,

який відзначено на обласному огляді художньої самодіяльності.

На території Малокомишуваської сільради виявлено чимало археологічних пам'яток. Біля Малої Комишувахи розкопано 16 поховань періоду бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), в околицях Малої Комишувахи та Шпаківки в двох курганах розкопані поховання скіфських часів, на одному кургані була кам'яна баба. Поблизу с. Сніжківки виявлені 4 неолітичні поселення (V—IV тисячоліття до н. е.). Крім цього, біля Малої Комишувахи розкопане поховання салтівської культури (VIII—IX століття н. е.).

Село засноване наприкінці XVIII століття. Селяни брали активну участь у боротьбі з бандитизмом під час громадянської війни. Особливо відзначився загін незаможників, яким командував П. Д. Бойко. В 1922 році загін розгромив у с. Мечебиловому останню банду, що діяла на території повіту.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 42 км від районного центру. Населення — 468 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Казютівка, Радянське, Підвисоке.

В Олександрівці розташований колгосп «40-річчя Жовтня», який має 4334 га землі. Протягом останніх трьох років господарство одержує найвищі в районі врожаї зернових і технічних культур. У селі є восьмирічна школа, клуб.

Заснована Олександрівка в 1886 році вихідцями з Льговського повіту Курської губернії.

СТУДЕНО́К — село, центр сільської Ради. Розташований на річці Студенку, за 25 км від районного центру. Населення — 2246 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Задонецьке, Красний Яр, Пасівка, Яремівка.

У селі розташована бригада колгоспу ім. Суворова; восьмирічна школа, бібліотека, клуб; лікарня, аптека.

Біля Яремівки знаходиться найстаровинніша в Харківській області і одна з найстаровинніших на Україні стоянка, яка відноситься до періоду раннього палеоліту (біля 300 тис. років тому). Тут же знайдено 7 неолітичних поселень (V—IV тисячоліття до н. е.), поселення катакомбної культури періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.) та сарматське поховання.

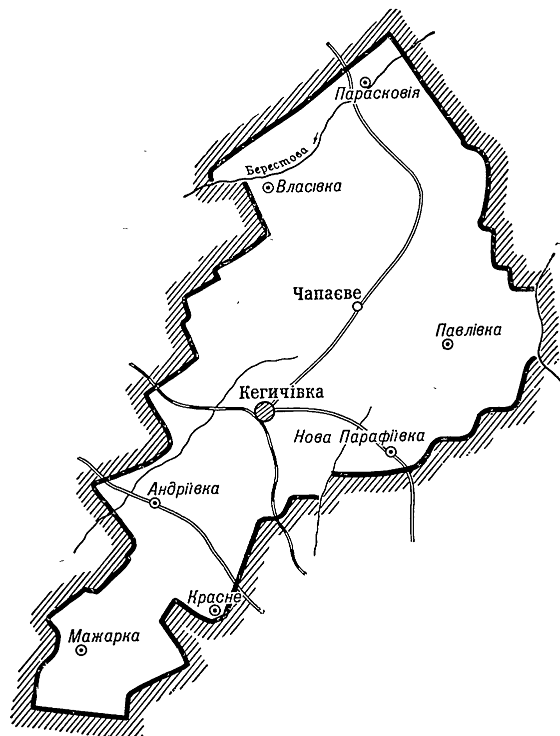
Засноване село в 70-х роках XVII століття.

ЧИСТОВО́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Ізюмця, за 32 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Закомельська. Населення — 1191 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Залізний Яр, Липчанівка, Малярівка, Михайлівка, Реут.

В селі — колгосп «Чистоводівський», що спеціалізується на вирощуванні зернових культур і тваринництві. Господарство відзначається високим рівнем механізації трудомістких процесів.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. Чистоводівка — одне з кращих сіл району, вона перебудована за новим проектом.

КЕГИЧІВСЬКИЙ РАЙОН

КЕГИЧІВКА

Кегичівка — селище міського типу, з 8 грудня 1966 року — центр однойменного району. Розташована на залізничній лінії Лозова — Красноград, за 128 км від Харкова. Населення — 8,5 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані також села Антонівка, Зелена Діброва, Золотарівка, Кардашівка, Крутоярівка, Розсохувата, Рояківка.

Кегичівка утворилася з двох невеликих хуторів — Доброіванівки і Єгорівки, що виникли в другій половині XVIII століття. Населяли ці хутори селяни-кріпаки, які належали поміщикові — офіцеру Курського полку І. М. Апостолу-Кегичу. Від його прізвища і походить сучасна назва села.

В дореформений час Доброіванівка і Єгорівка зростали досить повільно. У 1859 році, зокрема, в Доброіванівці було всього 18 дворів з населенням 166 чол., а в Єгорівці — 20 дворів з населенням 163 чоловіки [1].

Становище кріпаків було надзвичайно тяжким. На чорноземних, родючих землях вони голодували, бо мізерні клаптики землі не могли забезпечити їх продуктами харчування. До того ж чимало найкращого часу під час сівби або збирання доводилося працювати на панській ниві.

Реформа 1861 року майже не внесла ніяких змін в економічне життя трудящих. У Єгорівці в 1888 році з 34 господарств, що були на той час, одне зовсім не мало землі, 4 — тільки садибу, 15 господарств — від 2 до 3 десятин землі і 10, що мали від 3 до 6 десятин землі. Малоземелля примушувало селян на кабальних умовах орендувати землю у великих землевласників. 9 з 12 господарств орендували землю за відробіток і лише 3 — за гроші [2].

В той же час серед селян виділяється і заможна верхівка.

---

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. XXXIII, Полтавская губерния, СПб., 1862, стор. 100.

[2] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. XIV, Константиноградский уезд, Полтава, 1894, стор. 187—190.

В Доброіванівці, наприклад, 3 сім'ї переселенців, що придбали тут землю, мали 390 десятин орної землі і 11 десятин лісу [1].

Наявність власних великих земельних масивів і коштів давала можливість багатіям впроваджувати сівозміни, збирати високі врожаї.

Найбідніша частина населення на своїх мізерних наділах змушена була рік у рік на одній і тій же ділянці сіяти зернові, що призводило до виснаження грунту. Це, в свою чергу, вкрай розорювало їх. Тільки через 17 років після реформи селяни Доброіванівки і Єгорівки, внаслідок повного виснаження землі, змушені були половину орної землі відвести на два роки під толоку [2].

Заможні селяни широко користувалися найманою працею і ще більш багатіли за рахунок бідноти.

Дальший розвиток Кегичівки пов'язаний з будівництвом у 1897—1900 рр. залізниці Лозова — Красноград. Кегичівка стає волосним центром.

В цей час значно зросла кількість населення. Вже у 1900 році тут налічувалось 116 дворів (750 жителів) [3]. Навколо залізничної станції виросло чимало пристанційних споруд, складів тощо. Багато збіднілих селян знаходять тут заробіток, остаточно пориваючи з сільським господарством. Поширюються в цей час і ремесла — ткацьке, ковальське і столярне. Самих тільки ткачів у Кегичівці було 11. Частина селян візникувала у цукрозаводчика Харитоненка, перевозячи із залізничної станції вугілля і камінь на завод, а з заводу — готову продукцію, інші працювали на цьому підприємстві.

Непосильна праця, тяжкі умови життя штовхали трудящих на боротьбу проти самодержавства. Революція 1905—1907 рр. знайшла широкий відгук і в Кегичівці. У лютому 1905 року у Кегичівці розповсюджувались листівки, які закликали селян до повстання, до боротьби за розподіл земель місцевих поміщиків [4]. Першими виступили на боротьбу залізничники станції. Вони взяли участь у жовтневому всеросійському політичному страйку. Зокрема, в ті буремні дні, коли царське самодержавство надсилало до Севастополя війська для розправи з повсталими моряками, залізничники Кегичівки виявили велику організованість. Завдяки їхнім зусиллям через станцію не пройшов ешелон з карателями. Слідом за залізничниками виступили селяни. Вони весною 1907 року самочинно рубали ліс і підпалювали будівлі в маєтках поміщиків Капніста, Колчевського та інших [5]. Для розправи з селянами і для охорони поміщицьких маєтків у Кегичівку прибув загін козаків.

Багато кегичівців брали участь у революційних виступах в інших містах країни. Так, матрос А. М. Пахущий — активний учасник повстання на броненосці «Потьомкін». За це він був засуджений царським судом на довічну каторгу.

Прагнучи створити собі з куркульства широку соціальну опору на селі, царський уряд здійснив ряд законодавчих актів. Зокрема, зруйнував общинне землеволодіння.

Внаслідок цієї реформи і в Кегичівці прискорився процес класового розшарування. Зростали куркульські господарства, а бідняцькі і середняцькі — розорялися.

Не маючи куди подітись, розорені селяни, щоб не померти з голоду, йшли в найми до куркулів, де працювали по 12—14 годин на день, одержуючи за виснажливу працю копійки.

Водночас зростає і кількість населення, в якого головним засобом до існування було не землеробство. Зокрема, у 1910 році таких господарств у Кегичівці було 38 (з загального числа 147). З 69 господарств, які головним засобом до існування мали

---

[1] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. XIV, Константиноградский уезд, Полтава, 1894, стор. 187—190.

[2] Там же, стор. 366—367.

[3] Алфавитный указатель населенных мест Полтавской губернии, Полтава, 1910, стор. 11.

[4] ЦДІА УРСР, ф. — 320, оп. 1, спр. 3, арк. 205.

[5] Там же, спр. 9, арк. 205, 207.

землеробство, ходило найматися на заробітки поденно 10 чоловік; крім того, 7 господарств взагалі жило з поденних заробітків [1].

Про те, щоб їх діти навчалися в школі, бідняки і не мріяли. Не було на це матеріальних можливостей.

У початковій школі, що відкрилася в селі у 1907 році, навчалося тільки 60 дітей переважно заможних селян [2].

Ще більше погіршилося становище селян під час першої світової війни. Сподіваючись на кращу долю, вони палко вітали повалення самодержавства. Але буржуазний Тимчасовий уряд не міг і не хотів припиняти братовбивчу війну, розв'язувати земельне питання.

Тільки перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрила перед селянством шлях до творчої радісної праці на власній ниві. На мітингах, що відбувалися в листопаді і грудні 1917 року в Кегичівці, селяни захоплено вітали встановлення Радянської влади, ленінські декрети про мир і землю, висловлювали свою готовність зі зброєю в руках захищати справу соціалістичної революції.

В січні 1918 року волосна і земська управи в Кегичівці були розпущені. Найбідніше селянство створило волосну Раду, яка взяла владу в свої руки. Головою волосної Ради односельчани обрали А. М. Пахущого, який після Лютневої революції був звільнений з каторги і повернувся до села.

Волосна Рада разом з активом приступила до здійснення ленінського Декрету про землю: відбирала землю у багатіїв і наділяла нею безземельних і малоземельних селян.

Але довести цю справу до кінця волосна Рада не змогла. У квітні 1918 року Кегичівку захопили німецько-австрійські окупанти, разом з гайдамаками, які відновили тут старі порядки. В перші ж дні окупанти жорстоко розправилися з сільськими активістами, кинули до в'язниці селян О. П. Щербину, М. Ф. Довженка, Н. П. Білокриницького та інших.

На боротьбу проти загарбників і їх прихвоснів піднявся весь народ. Влітку 1918 року в Кегичівській волості було організовано партизанський загін, який завдавав відчутних ударів окупантам. Серед партизанів було чимало селян з Кегичівки: І. Л. Балюк, С. М. Грицай, М. А. Кузьмин, У. Я. Калиниченко, А. П. Бандеберя та інші. Партизани організовували диверсії на залізниці. Вони висадили в повітря залізничний міст на лінії Лозова — Костянтиноград. Залізничники Кегичівки брали участь у Всеукраїнському залізничному страйку влітку 1918 року, який паралізував сполучення з Німеччиною і тим самим позбавив окупантів можливості вивозити з України награбовані хліб, вугілля і сировину. В листопаді партизани здійснили напад на Кегичівську волосну дільницю гетьманської варти, розташовану в економії поміщика Флагге. Розігнавши варту, партизани конфіскували хліб у поміщика і роздали його біднякам. Командування окупаційних військ направило в Кегичівку каральний загін, який жорстоко розправився з населенням, не шукаючи, хто правий, а хто винуватий. Окупанти наклали на село контрибуцію в сумі 250 тис. карбованців.

Проте ніякі репресії не допомогли окупантам і петлюрівцям утримати владу в своїх руках. Після краху німецької окупації на Україні і розгрому Директорії в Кегичівці відновлюється Радянська влада. Волосний ревком, створений у січні 1919 року, очолив А. М. Пахущий. Спираючись на актив, він провів велику роботу по забезпеченню бідноти землею та реманентом.

Велике піклування про допомогу селянам в налагодженні господарства подавала держава. Для забезпечення селян високоякісним сортовим насінням Костянти-

---

[1] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года, Константиноградский уезд, Полтава, 1913, стор. 114—115.

[2] Очерк положения народного образования в Полтавской губернии за 1907/1908 учебный год, вып. 1, Полтава, стор. 34—35.

ноградський повітовий земельний відділ ухвалив відвести у Наталинській, Кегичівській і Дар-Надеждинській волостях з колишніх маєтків поміщиків Гамавецьких і Кохановського 1500 десятин землі і організувати на ній селекційно-насіннєве господарство[1].

Проте денікінські війська, які в червні 1919 року захопили Кегичівку, не дали можливості здійснити це. Білогвардійці відновили поміщицьке землеволодіння. Денікінці жорстоко розправилися з населенням. Особливо вони переслідували активістів: розстріляли завідуючого земвідділом Є. П. Устименка, селян І. Я. Копитченка, братів Й. Л. Балюка, П. Л. Балюка, І. Л. Балюка та багатьох інших.

У всенародній боротьбі, що за закликом В. І. Леніна розгорнулась проти підступного ворога, активну участь взяли кегичівці. Понад 70 уродженців села в лавах Червоної Армії мужньо бились на фронтах громадянської війни. Смертю хоробрих полягли в цих боях І. П. Титаренко, С. М. Грицай та інші.

Героїчна Червона Армія, разом з партизанами, у грудні 1919 року визволила Кегичівку. В селі відновилася Радянська влада.

Відбудова господарства проходила в умовах гострої класової боротьби і розгулу куркульського бандитизму. Жителів Кегичівки тероризувала, зокрема, банда Іванюка. Створений у червні 1920 року комітет незаможних селян, на чолі з П. С. Перевалом, проводив велику роботу по організації самооборони і боротьби з бандитизмом. Для цього, зокрема, біднота згуртувалася в загін самооборони, що налічував понад 40 чоловік. Командував загоном колишній військовополонений чех Купка.

Організаторами боротьби за зміцнення Радянської влади виступали комуністи. Партійний осередок виник у Кегичівці наприкінці 1923 року. В його складі було 5 комуністів: Г. К. Голованов, Г. А. Ільченко, М. Д. Семенов та інші. Секретарем осередку комуністи обрали посланця робітничого класу М. Д. Семенова.

Після проведення нового районування на Україні в 1923 році Кегичівка стала адміністративним центром Кегичівського району.

Молодь райцентру — М. О. Болдовський, Г. М. Андрусенко, Ф. Р. Корж, М. О. Кузьмін та інші — у 1924 році об'єдналася в перший у районі комсомольський осередок. Вони були надійними помічниками комуністів.

В селі виникають досі незнані, нові форми спілкування між селянами. Понад 100 дворів бідняків і середняків об'єдналося у товариство взаємодопомоги, яке мало у своєму фонді 64 га землі. Стала діяти сільська споживча кооперація[2]. З ініціативи комсомольців і незаможників у 1924 році була створена сільськогосподарська комуна «Нове життя».

У 1928 році в селі виникло чотири товариства спільного обробітку землі та машинно-тракторне товариство, яке мало 2 трактори, 2 молотарки, 4 жатки і 5 сівалок.

Успішна діяльність цих товариств підготувала умови для колективізації сільського господарства. Організаторами перших колгоспів — («Нове суспільство», «Дружна праця», «Майбутнє життя»), що виникли в 1930 році, були комуністи: Г. Я. Воїнов, А. П. Рилик, О. А. Мосенцев, Г. М. Андрусенко, У. М. Чубенко, О. М. Єрмоленко.

Куркулі чинили шалений опір. Але після того, як у 20 куркульських господарствах було конфісковано землю та реманент і передано в громадський фонд колгоспів, вони змінили тактику,— пролізаючи до колгоспу, намагалися дезорганізувати роботу там, щоб цим скомпрометувати ідею колективізації.

Спочатку колгоспам довелося переборювати багато труднощів. Колгоспники не мали досвіду ведення великого господарства. Але, незважаючи на це, робота ударників колгоспу «Дружна праця» показувала великі переваги колективного госпо-

---

[1] Газ. «Известия» (Костянтиноград), 6 травня 1919 р.
[2] Полтавський облдержархів, ф. Р-363, оп. 1, спр. 414, арк. 1, 4, 6, 7.

дарювання. Колгосп осінню сівбу закінчив вчасно, без втрат зібрав і вивіз цукрові буряки. На трудодень в артілі було нараховано по 1 крб. 71 копійок[1].

Значну допомогу молодим колгоспам надавала Кегичівська МТС, створена у 1930 році, її політвідділ. Під керівництвом партійних організацій створений у 1933 році політвідділ Кегичівської МТС провів значну роботу щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів, зміцнення сільських партійних організацій, комуністичного виховання трудящих.

У 30-х рр. політвідділ часто скликав наради механізаторів по профілях, жіноргів, партгрупоргів, збори комсомольців, жінок, колгоспного активу. Політвідділ видавав газету «За соціалістичну перебудову». З 1938 року вона стала районною і виходила під назвою «Прапор Леніна».

Активізація мас давала хороші результати. Так, у 1933 році політвідділ за допомогою широкого активу викрив і знешкодив в колгоспах зони діяльності МТС 62 куркульські, класово ворожі елементи[2].

Партійна організація всіляко допомагала колгоспам долати труднощі, які в першу чергу виникали через відсутність у колгоспників досвіду ведення великого господарства. Через нечіткий облік праці і зрівнялівку в оплаті заінтересованість колгоспників у роботі зменшувалась, занепадала трудова дисципліна.

Вже у 30-х рр. було запроваджено відрядну оплату праці і розподіл прибутків за трудоднями, створено постійні рільничі і тваринницькі бригади, зміцнено трудову дисципліну, посилено виховну роботу серед колгоспників. Підготовка керівних колгоспних кадрів, бригадирів, рахівників провадилась на різних курсах, у школах, гуртках.

Наполеглива праця дала свої наслідки. Зросли люди — творці матеріальних благ, розвинулися їх здібності і вміння. У 1938 році при Кегичівській МТС було організовано першу тракторну жіночу бригаду на чолі з Н. О. Коцюриною. Ця бригада добилась високих показників у роботі і в 1939 році була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Н. О. Коцюрина була нагороджена орденом «Знак Пошани». Право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці завоювала також свинарка колгоспу «Нове суспільство» П. Н. Голенко, яка в 1938 році одержала від кожної свиноматки по 19 ділових поросят, та чабан цього ж колгоспу Б. І. Симаков, який від 100 вівцематок одержав 127 ягнят[3].

Зростання колгоспного виробництва у передвоєнні роки відчувалось і в тому, що кожен колгосп мав по 3 тваринницькі ферми: великої рогатої худоби червоностепової породи, овець каракульської породи, свиней — великої білої англійської породи і птахоферму, де розводили курей породи леггорн. У Кегичівці перед війною працювали цегельний завод, МТС, яка мала 107 тракторів, 41 комбайн, 48 молотарок, 6 автомашин і добре обладнану майстерню[4].

Змінився і зовнішній вигляд Кегичівки, яка значно зросла. Тут налічувалось близько 400 будинків колгоспників[5]. В селищі з'явилися нові впорядковані вулиці: Червоноармійська, Першотравнева, ім. Кірова, Богдана Хмельницького та інші.

Ще у 20-х рр. було відкрито лікарню, а в роки довоєнних п'ятирічок споруджено поліклініку, де трудящі могли одержувати безкоштовну медичну допомогу.

Велику роботу провели партійна і комсомольська організації по підвищенню культурного рівня населення. У 1925 році в Кегичівці відкрилась семирічна школа. В ній уже наступного року навчалось 279 учнів. Школа мала дослідну ділянку площею 10 га, фруктовий сад, розсадник декоративних дерев. З допомогою громадськості при школі було створено інтернат на 30 дітей. Учні, що жили в інтернаті, забезпечувалися безкоштовним триразовим харчуванням, одягом та взуттям. За

[1] Газ. «На штурм за суцільну», 29 грудня 1930 р.
[2] Газ. «За соціалістичну перебудову», 1 січня 1935 р.
[3] Газ. «Прапор Леніна», 17 лютого, 8 березня, 18 травня 1939 р.
[4] Харківський облпартархів, ф. 40, оп. 1, спр. 106, арк. 3.
[5] Там же.

зразкову постановку навчально-виховної роботи школа одержала республіканську премію: навчальне обладнання фізичного та хімічного кабінетів, бібліотеку.

Почесне місце серед новобудов довоєнних п'ятирічок займали середня школа, де навчалося близько 700 учнів, бібліотека, радіовузол, дитячі ясла.

Велику увагу приділяла школа і естетичному вихованню дітей. Щороку у Кегичівці провадилися районні виставки дитячих малюнків і вишивки. Перша така виставка була проведена у 1935 році. В ній взяло участь 345 обдарованих дітей.

Активними учасниками у роботі по ліквідації неписьменності були вчителі П. А. Нечипоренко, Є. І. Репетина, Г. М. Нечипоренко, У. М. Чубенко, О. А. Мосенцев, Л. І. Мосенцева та інші. Комсомольці організували лікнеп, у якому в 1928 році навчалось понад 50 чоловік. Ще більшого розмаху робота по ліквідації неписьменності набрала у 1930 році, коли у Кегичівському районі було організовано 74 пункти по ліквідації неписьменності, якими охоплювалося 1628 чоловік неписьменних та 17 998 чоловік малописьменних проти 851 чоловіка у 1928 році. Було відкрито клуби, де почали працювати драматичні і хорові гуртки. Молодь спорудила спортмайданчик, заклала парк культури і відпочинку.

У побут колгоспників міцно увійшли радіо, книги. В 1934 році жителі Кегичівки передплачували 373 примірники газет і журналів; у 1939 році ця цифра зросла до 1370. Колгоспники почали добре одягатись, майже кожен мав велосипед.

Підступний напад фашистської Німеччини порушив мирну працю радянських людей, які будували соціалізм.

З перших же днів Великої Вітчизняної війни кегичівці, які були здатні носити зброю, пішли в ряди Радянської Армії. Інші брали участь у спорудженні оборонних рубежів і водночас з подвоєною енергією працювали на підприємствах і в колгоспах, щоб забезпечити воїнів Діючої армії всім необхідним.

Ціною великих втрат ворог просунувся в глиб нашої країни і 7 жовтня 1941 року захопив Кегичівку.

Розгорнулась нещадна боротьба проти окупантів. За рішенням райкому партії, в Кегичівці був сформований партизанський загін, яким командував К. І. Баклагін, який ще в роки громадянської війни боровся проти іноземних загарбників і білогвардійців. Загін підривав мости, руйнував лінії зв'язку противника, передавав розвідувальні дані частинам Радянської Армії.

У березні 1942 року поблизу сіл Гришівки та Лигівки Сахновщинського району партизани вступили в бій з загоном фашистських карателів і розгромили його. Під час цієї операції особливо відзначилися комсомольці М. Мірошниченко і В. Галецький, які, знищивши дві ворожі кулеметні обслуги, захопили кулемети.

Розвідницею партизанського загону була комсомолка А. П. Андрусенко. Виконуючи бойове завдання, вона потрапила до рук окупантів. Її катували, домагаючись відомостей про партизанів, обіцяли зберегти життя, якщо вона викаже місце перебування загону. Нічого не добившись, гітлерівці розстріляли відважну патріотку.

У квітні 1942 року партизанський загін був перебазований у Зачепилівський район. Дізнавшись про це, фашистське командування кинуло проти народних месників до 400 солдатів і поліцаїв. Майже 3 доби йшов нерівний бій з ворогом, у якому смертю хоробрих загинуло понад 30 партизанів і серед них командир загону К. І. Баклагін, Г. Ю. Нездименко, Г. В. Скуб, Я. К. Стороженко та інші[1].

Німецько-фашистські загарбники, вдершись до Кегичівки, як і в інших містах і селах, провадили масові репресії й розстріли радянських людей.

За далеко не повними даними, фашистські загарбники закатували і розстріляли 100 мирних жителів — старих, жінок і дітей. На каторжні роботи в Німеччину вивезли понад 200 чоловік[2].

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 40, оп. 2, спр. 39, арк. 1.

[2] Там же.

Та, незважаючи на звірства й репресії, загарбникам не вдалося залякати селян, перетворити їх на своїх покірних рабів.

Жителі Кегичівки подавали допомогу партизанам, саботували заходи окупантів. Вони, зокрема, розібрали і переховували до повернення Радянської Армії понад 20 тракторів і 22 комбайни.

Доблесна Радянська Армія 17 вересня 1943 року визволила Кегичівку від фашистської нечисті. Серед радянських воїнів, які за мужність і відвагу, виявлені на фронтах в боротьбі проти ворога, були нагороджені орденами і медалями Союзу РСР, — 350 кегичівців. Серед них Ф. К. Бендеберя, взвод якого одним з перших форсував ріку Німан і відбив сильну контратаку фашистів, чим забезпечив переправу своєму батальйону, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Два ордени Слави, орден «Червоної Зірки» та медаль «За відвагу» прикрашають груди Г. М. Прокопенка — учасника боїв проти гітлерівців у Норвегії.

З перших же днів після визволення трудящі Кегичівки взялися за відбудову господарства, зруйнованого фашистами. Цю роботу їм доводилося провадити в тяжких умовах. За час окупації загарбники зруйнували всі виробничі будівлі колгоспів, знищили залізничну станцію, клуб, школу, пошту, телеграф, лікарню і дитячі ясла, спалили понад 80 житлових будинків, розграбували тваринницькі ферми. Загальні збитки, заподіяні окупантами господарству Кегичівки, становили кілька мільйонів крб. Труднощі посилювались тим, що не вистачало тяглової сили і транспортних засобів. Мало було і робочих рук. Колгоспникам доводилось орати власними коровами, майже всі польові роботи виконувати вручну.

Незважаючи на величезні труднощі, було відбудовано МТС. Уже в 1944 році МТС мала близько 30 тракторів, десятки комбайнів, 12 молотарок та іншу сільськогосподарську техніку[1]. Того ж року посівні площі становили 63 проценти довоєнних. Колгосп «Нове суспільство» здав у фонд Радянської Армії 10 тис. пудів хліба. Всього в 1944—1945 рр. трудящі Кегичівки внесли в цей фонд 117 тис. пудів зерна.

Відновили роботу партійні і радянські установи, культурно-освітні заклади. Знову почали працювати школа, бібліотека, лікарня.

Величезну допомогу потерпілим від окупації районам країни подала Радянська держава. На відбудову жител трудящих Кегичівки в 1943—1949 рр. було відпущено 879 тис. крб. кредиту, понад 4 тис. кубометрів будівельного лісу та інші матеріали. Органи державної влади та правління колгоспів подавали допомогу сім'ям військовослужбовців та інвалідів Великої Вітчизняної війни в ремонті квартир і будівництві житла. Колгоспи відпустили їм близько 4500 кг зерна, виділили 13 голів великої рогатої худоби[2].

Під час Великої Вітчизняної війни трудящі Кегичівського району провели збір коштів на будівництво літака «Кегичівський колгоспник». Між льотчиками частини, якій було передано літак, і трудящими району зав'язалась тісна дружба. В одному з багатьох листів, що надійшли до Кегичівки після її визволення, льотчики писали: «Прийміть від нас бойове червоноармійське спасибі і побажання найкращих успіхів на трудовому фронті по відбудові нашої Батьківщини» [3].

Це побажання воїнів трудящі Кегичівки успішно здійснили. За роки першої післявоєнної п'ятирічки сільськогосподарське виробництво в районі було майже повністю відбудовано.

Активну участь у післявоєнній відбудові Кегичівки брали воїни Радянської Армії, які після демобілізації поверталися до рідних осель. Один з них — М. Ю. Кравченко — очолив тракторну бригаду в Кегичівській МТС. Механізатори цієї бригади виробили за сезон по 429 га на 15-сильний трактор і заощадили 2566 кг пального. Бригада була занесена на районну Дошку пошани[4].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 1, оп. 2, спр. 668—669, арк. 44.
[2] Там же, ф. 40, оп. 2, спр. 1, арк. 30.
[3] Газ. «Прапор Леніна», 8 травня 1945 р.
[4] Там же, 30 квітня 1946 р.

Добре працювали механізатори і інших бригад цієї МТС. Вони перевиконували річні плани, виробляючи на трактор по 640 і більше га умовної оранки (при плані 424). Трактористка М. А. Бойко, виробивши за сезон своїм трактором понад 520 га оранки, заощадила при цьому близько 655 кг пального [1].

Значно активізувало колгоспників артілі «Майбутнє життя» запровадження авансування. По 1 крб. 50 коп. на кожний вироблений трудодень було видано у 1946 році. Колгоспник Митрофан Доценко з дружиною одержав тоді авансом 955 крб., Ганна Мирошниченко — 420 крб., Настя Бондаренко — 480 карбованців [2].

Зростання рівня механізації всіх сільськогосподарських робіт у колгоспах, нагромадження досвіду ведення господарства створили умови для того, щоб у 1950 році 3 колгоспи Кегичівки об'єднались в одну сільськогосподарську артіль «Прогрес».

Успішне здійснення завдань післявоєнної п'ятирічки забезпечило дальше зростання добробуту трудящих.

У 1950 році заробітки робітників, службовців і колгоспників Кегичівки значно перевищили довоєнний рівень. Того ж року було прокладено високовольтну електролінію від залізничної станції Лихачово до Кегичівки. Від неї було електрифіковано виробничі приміщення колгоспів, будинки робітників, службовців і колгоспників [3].

Важливу роль у дальшому розвитку сільськогосподарського виробництва відіграв вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС.

Партійна організація району, зміцнюючи кадри колгоспів, насамперед звертала увагу на ділянки, що відставали. В районі були організовані міжколгоспні семінари бригадирів рільничих бригад, ланкових, завідуючих фермами та інших працівників.

Важливу роль у поширенні передового досвіду відіграли районна і обласна сільськогосподарські виставки. У 1956 році деякі підприємства і колгоспи Кегичівки були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За високі показники в сільськогосподарському виробництві Головвиставком нагородив район Дипломом 2-го ступеня і преміював вантажною автомашиною. Кегичівську МТС теж відзначено Дипломом 2-го ступеня і премійовано автомобілем [4].

Колгосп «Прогрес», придбавши у 1958 році трактори та сільськогосподарські машини у Кегичівській МТС, став великим механізованим багатогалузевим господарством. Посівні площі його становлять 4476 га. В колгоспі на 1 січня 1966 року було 24 трактори, 15 різних комбайнів, 15 автомашин. Наявність сільськогосподарської техніки, організаційне зміцнення колгоспу і творча праця трудівників села — все це дало змогу значно підвищити врожайність зернових і технічних культур, збільшити виробництво м'яса і молока. Колгосп успішно виконує свої зобов'язання. У 1964 році, наприклад, було зібрано зернових в середньому по 25,4 цнт з га і цукрових буряків по 213 цнт з га. Поголів'я великої рогатої худоби на фермах колгоспу в 1965 році збільшилось до 2052, в т. ч. корів — до 669. На свинофермі — понад 1800 свиней. У 1965 році колгосп одержав на кожні 100 га угідь по 303 цнт молока і по 60 цнт м'яса і на 100 га посівів зернових — по 8,4 тис. штук яєць.

Тваринництво стало прибутковою галуззю громадського господарства, в 1965 році від тваринництва колгосп одержав близько 400 тис. крб. доходу. Загальний доход артілі становить майже 1 млн. крб. У 1965 році середньомісячний заробіток колгоспників [5], зайнятих на польових роботах, становив 65 крб., у тваринництві — 90 крб., у механізаторів — 110 карбованців.

Зросли справжні майстри сільськогосподарського виробництва. Серед механізаторів заслуженою повагою користуються трактористи В. І. Коханов, П. Т. Артюх, П. А. Григоренко, Д. М. Прийдак та багато інших.

[1] Газ. «Прапор Леніна», 23 серпня 1946 р.
[2] Там же, 15 серпня 1946 р.
[3] Харківський облпартархів, ф. 40, оп. 5, спр. 2, арк. 3.
[4] Газ. «Прапор Леніна», 14 квітня 1957 р.
[5] Ще у 1959 р. колгосп перейшов на гарантовану грошову оплату праці.

Бурова вишка в районі Кегичівки.

Кращі з кращих, хто своєю самовідданою працею забезпечує невпинне піднесення колгоспного виробництва,— О. Г. Левицька, М. Ф. Сладкомед, Н. Ф. Котенко — нагороджені орденами та медалями Союзу РСР. Голова правління артілі І. С. Балюк удостоєний орденів Леніна та Трудового Червоного Прапора.

За роки Радянської влади докорінно змінився і зовнішній вигляд Кегичівки.

Добротні, світлі й просторі будинки потопають у зелені садів. Вулиці селища також обсаджуються фруктовими та декоративними деревами. Лише за післявоєнні роки в селищі з'явилося 20 нових вулиць. За типовими проектами зведено 1135 упорядкованих житлових будинків.

У 1957 році Кегичівка стала селищем міського типу. Тут прокладено водопровід, усі будинки електрифіковані і радіофіковані. Став до ладу комбінат побутового обслуговування, збудовані нові приміщення дитячого садка і дитячих ясел.

До послуг трудящих — розгалужена торговельна мережа продуктових і промтоварних магазинів, є спеціалізовані магазини взуття, готового одягу, культтоварів. У селищі працює лазня, дві перукарні, 6 їдалень, які обслуговують трудящих за місцем роботи. Трудящі мають широкі можливості для вибору місця роботи. Можна працювати на газопромислі (на території селищної Ради відкрито значні запаси природного газу) і в «Міжколгоспбуді», комбінаті побутового обслуговування, на цегельному заводі, у відділенні «Сільгосптехніки», на птахоінкубаторній станції, маслозаводі тощо. Всі ці підприємства запрошують на роботу різних фахівців. Заробітки у робітників і колгоспників високі. В магазинах не залежуються радіоприймачі, телевізори, холодильники, велосипеди, мотоцикли. Багато жителів селища придбали автомашини. Так, у 1966 році бригадир тракторної бригади колгоспу «Прогрес» Ф. Л. Колісник придбав автомашину «Москвич», а робітник електромережі А. Я. Стороженко — «Запорожця». Значно зросла кількість вкладників і сума вкладів в ощадкасу.

Жителі селища забезпечені висококваліфікованою медичною допомогою. Тут є лікарня на 100 ліжок, поліклініка, аптека, санітарно-епідеміологічна станція. В медичних закладах працюють 14 лікарів з вищою і 53 працівники з середньою спеціальною освітою.

За роки Радянської влади значно зросла культура населення. Близько 1,5 тисячі робітників, службовців і колгоспників Кегичівки мають середню і вищу освіту.

В селищі немає жодної сім'ї, де б не було людини з середньою або вищою освітою. Батьки з великою радістю розповідають про своїх дітей, які закінчили середні й вищі навчальні заклади і стали освіченими людьми. Колгоспник Ю. М. Губарков виростив семеро дітей, з них 4 одержали вищу і 3 середню освіту. Троє працюють учителями, один — лікарем, один — агрономом, двоє — механізатори сільського господарства широкого профілю.

Пишається своїми дітьми дружина колишнього партизана Великої Вітчизняної війни В. М. Стороженко. Її чоловік загинув у боротьбі проти ворога. Радянська влада подала велику допомогу вдові у вихованні і навчанні її трьох дітей. Віктор і Лариса успішно закінчили середню школу, а потім навчалися в Харківському політехнічному інституті, стали інженерами і працюють на великих заводах Донбасу. Старший син Анатолій працює в галузі промислової електрифікації.

Вищу освіту здобули і діти Т. К. Полтавської. Олександр — інженер-хімік, Костянтин — технік нафтогазорозвідки, Леонід закінчив будівельний інститут і працює на новобудовах.

Таких сімей у Кегичівці багато. Лише за післявоєнний період понад 500 кегичівців здобули вищу освіту і зараз працюють учителями, лікарями, агрономами, інженерами, економістами на фабриках і заводах, в колгоспах і радгоспах.

Всі діти трудящих мають можливість навчатися в середній школі, що працює в селищі. Крім того, тут є заочна середня школа і школа робітничої молоді. Дітей навчають 57 вчителів, серед них заслужений учитель школи УРСР П. Т. Омельченко.

Чимало випускників школи робітничої молоді здобули вищу освіту і тепер працюють в різних галузях народного господарства. Серед них М. О. Шуба, який після закінчення фінансово-економічного інституту працює завідуючим Черкаського обласного фінансового відділу, М. С. Григоренко, що одержав диплом Харківського сільськогосподарського інституту, очолює колгосп «Червоний господар», М. К. Даценко — заступник голови виконкому Сахновщинської районної Ради депутатів трудящих.

Трудящим селища є де провести своє дозвілля. У 1956 році тут споруджено Будинок культури, значно розширено парк, в якому височать пам'ятники В. І. Леніну і воїнам, що полягли в боях за свободу і незалежність нашої Батьківщини. Крім Будинку культури, в селищі працюють 12 клубів і червоних кутків. У культурно-освітніх закладах працюють гуртки художньої самодіяльності, музична школа, школа крою і шиття та інші.

На території селища є 9 бібліотек з книжковим фондом понад 40 тис. томів. В бібліотеках часто провадяться літературні диспути, читацькі конференції, огляди нової літератури.

Великий інтерес виявляють трудящі і до періодичної преси. В кожен дім листоноша доставляє в середньому не менше двох періодичних видань, а в окремі — по 8—10 газет і журналів.

Заможно і культурно живуть кегичівці. Небачені раніше перспективи розвитку громадського господарства та підвищення матеріального і культурного рівня трудящих відкрили перед ними рішення XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України.

Нова п'ятирічка передбачає дальший розвиток газової промисловості на території селища. Якщо на сьогодні газопромисел дає 60 млн. куб. метрів газу на місяць, то в майбутньому ця цифра зросте в 4—5 разів. Працівники газової промисловості приступили до побудови робітничого кварталу, де, крім житлових будинків, будуть споруджені культурно-побутові установи: клуб, школу, дитячі ясла, магазин. Значно зросте житловий фонд для робітників і службовців. Уже в цьому році «Міжколгоспбуд» і хлібоприймальний пункт приступили до спорудження двоповерхових будинків на 16 квартир.

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в центрі селища реконструюється площа. Для відпочинку трудящі мають насадити парк на площі 6 га і збудувати купальний басейн.

Сільське споживче товариство запланувало протягом п'ятирічки побудувати в селищі пекарню, меблевий магазин, їдальню.

Колгосп в роки нової п'ятирічки передбачає збільшити в півтора раза виробництво зерна, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів, зробити всі галузі громадського господарства рентабельними.

Крім того, тут передбачається і велике культурно-побутове будівництво — спорудження дитячого комбінату на 100 місць, приміщення клубу на центральній садибі, розширення стадіону. Намічено побудувати також ставок площею 60 гектарів.

Запорукою здійснення цих накреслень є самовіддана праця трудівників селища, які прагнуть внести свій вклад в справу побудови комунізму в нашій країні.

О. П. ВЛАСОВ, П. Т. ОМЕЛЬЧЕНКО

* * *

Кегичівський район розташований в південно-західній частині області. Він межує з Красноградським, Нововодолазьким, Первомайським, Сахновщинським та Зачепилівським районами Харківської області. Значну частину його території займає вододіл річок Берестової і Багатої. Район утворений у 1923 році. Двом селищним і семи сільським Радам підпорядковано 44 населені пункти. Територія — 790 кв. км. Населення — 28,9 тис. чол. Через район проходять залізнична лінія Красноград — Лозова, автомагістралі Красноград — Сахновщина, Кегичівка — Лозова, Станичне — Кегичівка.

В районі багато корисних копалин. Найбільш відомі — це Кегичівське родовище газу, яке дає близько 2 млн. куб. м газу на день.

Рівнинний рельєф, помірно-континентальний клімат й родючі чорноземні грунти сприяють розвитку сільськогосподарського виробництва. Тут вирощують головним чином пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, соняшник та інші культури, розвинено також молочно-м'ясне тваринництво.

З загального земельного фонду району орних земель — 60,2 тис. га, лісів — 1,9 тис. га, садів — 725 га, лук і пасовищ — 7,8 тис. га, водойм — 484 га.

У Кегичівському районі 17 колгоспів і 3 радгоспи. Понад 50 проц. посівних площ всіх зернових займає озима пшениця. Сільське господарство району оснащене передовою технікою. В колгоспах і радгоспах працює 4336 тракторів, 205 комбайнів, 310 автомашин.

Середня врожайність зернових у колгоспах і радгоспах у 1966 році становила 25,1 цнт з га (в т. ч. озимої пшениці 28,5 цнт), технічних — цукрових буряків 242 цнт, соняшнику — 18,7 цнт з гектара.

Водночас колгоспи і радгоспи виробили на 100 га сільськогосподарських угідь: молока по 282 цнт і м'яса по 85,9 цнт. На громадських фермах є 32 863 голови великої рогатої худоби, 37 546 свиней, 9110 овець і кіз.

Всі основні процеси виробництва як в рільництві, так і в тваринництві механізовані.

З промислових підприємств найбільше значення мають газопромисел та цукровий комбінат ім. Леніна, ряд підприємств по переробці сільськогосподарських продуктів (маслосирзавод, маслозавод, млини). В Кегичівці працюють відділення «Сільгосптехніка» та «Міжколгоспбуд».

Район має розгалужену торговельну мережу — 117 крамниць та підприємств громадського харчування.

За роки Радянської влади в районі створена широка мережа медико-санітарних установ. У 5 лікарнях — 250 ліжок. Крім того, в районі працюють 15 фельдшерсько-акушерських та фельдшерських пунктів, 5 пологових будинків. 160 лікарів та працівників середнього медичного персоналу забезпечують населення кваліфікованою допомогою. Працює кілька аптек, 4 дитячі садки та ясла.

Значно зріс культурний і освітній рівень населення. Діти трудящих навчаються в 36 середніх, восьмирічних та початкових школах. Крім того, є дві середні школи робітничої молоді. В школах працюють 364 вчителі. Серед них один заслужений вчитель школи УРСР, багато вчителів — відмінників народної освіти.

До послуг трудящих широка сітка культурно-освітніх установ, Будинок культури, 17 сільських, селищних та колгоспних клубів, 31 стаціонарна кіноустановка. У 18 бібліотеках книжковий фонд перевищує 144 тис. книг.

При культурно-освітніх закладах працює 74 гуртки художньої самодіяльності.

Серед знатних людей району — 2345 чол. нагороджених за подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни, 3 Герої Радянського Союзу, 12 Героїв Соціалістичної Праці.

Боротьбу робітників і колгоспників у районі за дальші успіхи в промисловості й сільськогосподарському виробництві очолюють комуністи. В районі 1104 комуністи, 2500 комсомольців.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КЕГИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і залізничної станції Кегичівка. Через село проходить шосе Красноград — Ізюм. Населення — 505 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бабаки, Землянки, Олександрівка.

Колгосп «КІМ» — велике механізоване господарство, його земельні угіддя становлять 3647 га, в тому числі 2935 га орної землі, 273 га пасовищ, 26 га садів, 51 га шовковичних насаджень. Артіль спеціалізується на виробництві зерна та молочно-м'ясної продукції, зокрема пташиного м'яса. Колгосп «КІМ» — неодноразовий учасник ВДНГ.

В Андріївці — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць.

Село засноване в другій половині XVIII століття.

ВЛАСІВКА — село, центр сільської Ради. Власівка лежить на березі річки Берестової, за 22 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Власівка. Населення — 745 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Золотухівка, Котлярівка, Кофанівка, Медведівка, Нова Українка, Петрівське, Шевченкове.

У селі розташований колгосп «Більшовик», який має 4764 га землі, в тому числі 563 га пасовищ, 39 га садів. Господарство спеціалізується на виробництві зерна, розвинуте також тваринництво. Всі ферми механізовані. Є ремонтна майстерня, пилорама, млин. В с. Медведівці працює державний сироварний завод.

У Власівці є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Понад 200 років тому село називалося Федорівкою, згодом перейменоване за прізвищем нових хазяїв — Власових. Під час німецької окупації 1918 року місцевий партизанський загін, очолюваний більшовиком Я. С. Їжаком, завдавав відчутних ударів ворогам, які оголосили нагороду за голову Я. С. Їжака — 25 десятин землі. Виказаний зрадником, він був закатований. Пізніше (в 1920 р.) у с. Медведівці, на місці страти Я. С. Їжака, встановлено обеліск. У роки Великої Вітчизняної війни окупанти знищили 124 чол., вивезли до Німеччини 139 чол., спалили 262 житлові будинки, близько 100 різних споруд. У післявоєнні роки село повністю відбудоване.

КРАСНЕ — селище, центр селищної Ради. Розташоване за 7 км від районного центру і за 1,6 км від залізничного роз'їзду Вольний. Населення — 864 чоловіки. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Багатеньке, Вільне, Григорівка, Калинівка, Карабущине, Краснянське.

У Красному розташований радгосп «Кегичівка», виробничий профіль якого — свинарство. В господарстві 7812 га землі, в т. ч. орної — 6429 га. Під час Великої Вітчизняної війни окупанти завдали збитків радгоспу на суму 11 млн. крб. (за старим масштабом цін). Після визволення трудящі гаряче взялись за відбудову. Вже в 1948 році радгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки за одержання високих урожаїв пшениці (по 33 ц/га). Ланковим Н. Я. Віденчевій, Н. П. Горошко, М. Т. Коденко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В 1956 році робітники радгоспу знову демонстрували свої досягнення перед усією країною — вони одержали найдешевшу свинину.

В селищі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць; лікарня на 25 ліжок. Красне — найбільш впорядковане селище в районі: тут майже всі будинки покриті шифером, проведено водопровід, є три мальовничі ставки, спортивний комплексний майданчик, багато садів та парків.

Красне виникло в 1920 році. Першими тут оселилися батьки командирів Червоної Армії, тому й селище спочатку називалося Червоноармійським.

МАЖАРКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 21 км від районного центру і залізничної станції Кегичівка, за 7 км від автостради Москва — Сімферополь. Населення — 1053 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Вовківка, Гладківка, Серго і Тарасівка.

Місцевий колгосп ім. Комінтерну — багатогалузеве господарство, яке має 3029 га земельних угідь. У с. Серго розташований радгосп ім. Паризької комуни. Обидва господарства вирощують високі врожаї зернових культур (29 цнт з га).

У Мажарці є клуб на 200 місць, 2 бібліотеки, середня школа, при якій відкрито інтернат на 50 учнів.

Мажарка виникла в першій половині XIX століття. У період тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили 155 будинків колгоспників, зруйнували господарські приміщення колгоспу.

В післявоєнні роки село повністю відбудоване, споруджено 25 тваринницьких приміщень, олійницю, просорушку, вальцьовий млин, механічну майстерню, лісопилку і понад 300 житлових будинків.

У с. Вовківці живуть Герої Соціалістичної Праці робітниці радгоспу М. Є. Онищенко та В. П. Караптан.

НОВОПАРАФІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і залізничної станції Кегичівка. Населення — 1070 чоловік. Сільраді підпорядковані на-

селені пункти Бессарабівка, Коханівка, Тарасівка.

В селі розташований колгосп ім. Щорса, який має 4053 га землі, в тому числі 3409 га орної. Спеціалізується на виробництві зерна і молочно-м'ясної продукції. Всі основні трудомісткі процеси в тваринництві механізовані. Велику допомогу в цьому колгоспові подали шефи — робітники харківського заводу «Гідропривод».

У Новопарафіївці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 180 місць.

Село засноване у 1880 році переселенцями із с. Парафіївки Чернігівської губернії.

ПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 18 км від районного центру і залізничної станції Кегичівка. Населення — 528 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Калюжине, Комунарка, Парасковія, Писарівка, Сумці, Шевченкове.

Колгосп ім. Енгельса має 2318 га землі, спеціалізується на виробництві зерна і м'ясо-молочної продукції.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць.

Уродженці с. Калюжиного А. М. Волошин та с. Парасковії Й. Т. Доценко — Герой Радянського Союзу.

Заснована Павлівка у XVIII столітті.

ПАРАСКО́ВІЯ — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Берестовій, за 26 км від районного центру і за 26 км від залізничної станції Власівка. Населення — 1025 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лозова.

Місцевий колгосп «Правда» має 2622 га землі, з них сіножатей — 112 га, пасовищ — 406 га, садів — 30 га; млин, олійницю, столярно-теслярські майстерні та майстерні по капітальному ремонту сільськогосподарських машин. Всі виробничі процеси на тваринницьких фермах і допоміжних підприємствах механізовані. Артіль славиться в районі високими врожаями соняшнику та добре розвинутим бджільництвом.

В Парасковії є восьмирічна школа, клуб, бібліотека, радіовузол; лікарня на 25 ліжок.

Визначна пам'ятка Парасковії — Турецький вал з земляними укріпленнями, збудований на початку XVIII століття.

Засноване село в першій половині XVII століття селянами-втікачами. Назва його походить від назви фортеці святої Параски, що була поблизу села.

Під час Великої Вітчизняної війни окупанти знищили 82 чол., на німецьку каторгу вивезено 74 чол., від села залишилося всього три хати. Населення не корилося загарбникам — тут діяла підпільна група, якою керували Т. К. Рибка, Г. Й. Проценко.

В післявоєнний час зведено 340 житлових будинків, 5 капітальних тваринницьких ферм.

Чапаєвська середня школа.

ЧАПА́ЄВЕ — селище міського типу (з 1957 р.), центр селищної Ради. Розташоване за 13 км від районного центру та за 11 км від залізничної станції Кегичівка. Населення — 7300 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Артемівка, Василиха, Козачі Майдани, Комунарське, Маяк, Пиркіна, Улянівка, Шляхове.

В Чапаєвому розташований цукровий комбінат ім. Леніна, до складу якого входять цукрозавод і бурякорадгосп, що в основному вирощує насіння цукрових буряків.

У селищі — 8 шкіл, 3 бібліотеки, 3 клуби. Місцева лікарня має 4 відділення, є також амбулаторія, дитяча консультація, 2 медпункти, аптека.

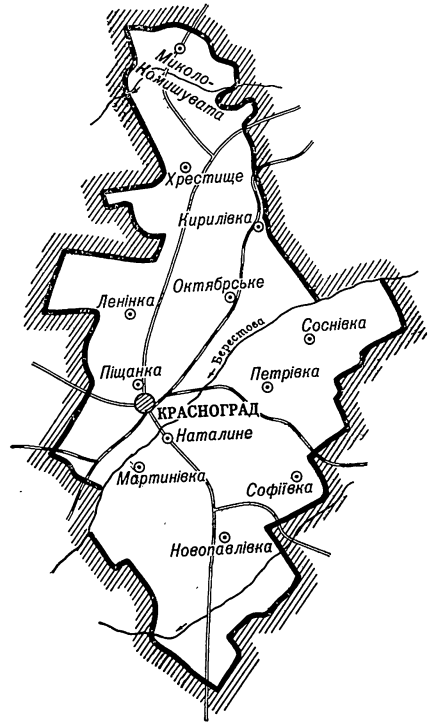
Працівники цукрового комбінату М. Ф. Войцехов, М. В. Гнатенко, Є. М. Нагорна, М. М. Конєва удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

Селище засноване в другій половині XIX століття на землях царської династії. З 1899 року було дворищем Циглерівського цукрозаводу. З 1925 року носить назву Чапаєве.

Під час революції 1905—1907 рр. робітники цукрозаводу та селяни з економії домоглися скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати. У роки революційного піднесення більшовик А. М. Пахущий створив на заводі підпільний більшовицький гурток, до якого ввійшли А. Ю. Прикорень, П. І. Кравченко та ін. Цей гурток пізніше очолив боротьбу циглерівських робітників за встановлення Радянської влади в селищі і здійснення націоналізації заводу. В період громадянської війни робітники активно боролись з денікінцями та махновськими бандами.

Під час Великої Вітчизняної війни окупанти спалили заводські будівлі, знищили Улянівський та Комунарський відділки радгоспу, зруйнували майже все селище; 95 чоловік розстріляли. Багато жителів селища брало участь у боротьбі проти німецьких загарбників. Токар цукрозаводу І. Ф. Фомичов командував партизанським загоном у Франції, він підняв червоний прапор на будинку Посольства СРСР у визволеному Парижі.

КРАСНОГРАДСЬКИЙ РАЙОН

КРАСНОГРА́Д

Красноград (до 1922 року — Костянтиноград) — місто районного підпорядкування, центр Красноградського району, розташоване на р. Берестовій, за 101 км на південний захід від Харкова. Через місто проходить автомагістраль Москва — Сімферополь. Від залізничного вузла Красноград (до 1964 року — станція Костянтиноград) відходять лінії на Дніпропетровськ, Полтаву, Харків, Лозову. Населення — 15,5 тис. чоловік.

Початком заснування міста було спорудження у 1731—1733 рр. Бєльовської фортеці у складі т. зв. Української лінії — системи оборонних укріплень від Дніпра до Сіверського Дінця. Назву свою ця фортеця дістала, очевидно, від назви міста Бєльова, звідки прибув на будівництво оборонної лінії Бєльовський полк. У 1733 році на Українській лінії для постійної сторожової служби були розміщені двадцять ландміліцьких полків. Управління Ландміліцького корпусу з 1735 по 1764 рік перебувало в Бєльовській фортеці.

Залишки фортеці збереглися до наших днів. Майже півстоліття вона була важливим опорним пунктом у боротьбі з татарськими ордами. Це була велика земляна споруда у формі квадрата з бастіонами по кутах. В середині розміщувалися казарми, пороховий погріб, цейхгауз. Навколо фортеці оселилися перші мешканці майбутнього міста — переважно російські селяни-однодворці та козаки з Правобережної України[1].

У зв'язку з частими нападами татар та господарськими труднощами населення селища зростало повільно; перших переселенців російський уряд заохочував всілякими обіцянками і пільгами. І все ж козацька старшина разом з російськими дворянами та воєводами, поступово прибираючи до своїх рук кращі землі, нещадно

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 3, Одесса, 1853, стор. 301.

Одна з вулиць у м. Краснограді.

експлуатували поселенців. Поряд з виконанням сторожової служби вони займалися землеробством, скотарством, ремісництвом, рибальством, торгували різними сільськогосподарськими продуктами і ремісничими виробами.

З розвитком торгівлі з'являються перші ярмарки — в 1745 році їх було вже три. Сюди приїздили купці з Коломни, Калуги, Орла, Тули, Старого Оскола, Вітебська, Курська, Бєлгорода та з багатьох українських міст [1]. У 1756 році на кошти держави тут побудували 16 крамниць і 2 шинки, які здавалися в оренду купцям та міщанам. В 70-х рр. XVIII століття були споруджені перші житлові будинки з цегли, що вироблялася на місцевому Хомутівському заводі, заснованому в 1766 році. До наших днів на теперішній Полтавській вулиці міста збереглися два будинки з виразними прикметами архітектури тієї доби. Найкращим був т. зв. генералітетський будинок, де перебувало управління Ландміліцького корпусу. У 1775 році із скасуванням Запорізької Січі та створенням Азовської губернії сюди перенесено головне управління губернії, яке перебувало тут до 1777 року. В наступному році Бєльовська фортеця стала повітовим центром Азовської губернії. На цей час вона втратила будь-яке оборонне значення і указом Катерини II у 1784 році була перейменована на місто Костянтиноград. На кінець 70-х рр. XVIII століття в місті налічувалося 306 жителів чоловічої статі. Певну уяву про соціальну структуру населення цього часу дає «Опис міст і повітів Азовської губернії 1779 року». За даними опису, воно складалося з 83 міщан, 25 цехових ремісників, 66 «різного звання жителів» та 132 купців [2]. Костянтиноградські купці збували шовк російським шовковим мануфактурам. Ще в 1757 році Сенат видав указ, в якому вимагав від місцевих властей повідомити селян Української лінії, щоб вони виробляли шовк. Всім, хто бажав

---

[1] И. Ф. Павловский. Статистические сведения о Полтавской губернии сто лет назад, Полтава, 1905, стор. 69.

[2] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 3, стор. 300.

зайнятися шовківництвом, пропонувалося відвідати Бєльовську фортецю і ознайомитися з виведенням шовкопрядів [1].

Шовківництво розвивалося в місті і в наступні роки. У 1779 році тут були шовкові державні «заводи»[2]. Обладнання такого «заводу» було нескладним: біля тутових плантацій будували дерев'яні сараї, де стояли покриті рогожами столи, на них годували шовкопрядів. В другому приміщенні стояли дерев'яні мотальні, на які намотували шовк[3].

Чимало жителів міста займалося ткацьким промислом. Власники ткацьких верстатів об'єднувалися в цех. У 1805 році до міста прибула група німців-колоністів. Це були вихідці з Бранденбурга, Австрії, Саксонії, які займалися виробництвом сукна. «Суконним фабрикантам» та «майстрам» спорудили сорок будинків і виділили 195 дес. землі. Вже у 1819 році на новозбудованих фабриках було вироблено 4495 аршинів сукна[4].

На цей час у Костянтинограді — повітовому місті Полтавської губернії [5] — проживало 1402 чоловіки. 6,4 проц. з них становили ремісники, близько 7 проц.— купці, решта займалася сільським господарством[6]. За відомостями Костянтиноградської ратуші, тут було 32 крамниці, 4 кузні, 1 вітряк. Збереглися плани міста, датовані 1841 і 1850 роками. На них позначені не тільки квартали, але й окремі будинки, вказані назви деяких вулиць. Квартали здебільшого чотирикутні, вулиці прямі і досить широкі. Місто було мальовничим і затишним, особливо влітку. Його прикрашав Казенний сад з могутніми дубами, каштанами і плодовими деревами. Залишки цього саду збереглися до наших днів. На середину XIX століття в місті проживало 2289 чоловік[7]. Влітку тут зупинялося багато заробітчан, що йшли на південь країни. «В літній час через місто,— писав М. Арандаренко у 1852 році,— проходить не менше як 70 тисяч чорноробів у Новоросійський край, в Крим і Ставропольську губернію для заробітків»[8].

До них приєднувалося також багато костянтиноградців. Тільки в 1861 році 118 жителів міста одержали паспорти і 194 тимчасові білети[9]. Міські низи, що не мали змоги прожити з свого господарства, змушені були шукати також додаткових засобів до існування, працюючи по найму у власників мануфактур, в навколишніх поміщицьких економіях. Відхід на заробітки особливо посилився після реформи 1861 року. За відомостями 1864 року, в Костянтинограді налічувалося 380 ремісників, серед них найбільше (144 чол.) столярів, теслярів, стельмахів, за ними йшли шевці, кравці та інші [10]. На цей час у місті проживав 3231 чоловік. Тут було 4 салотопні заводи, 2 маслоробні, 2 цегельні заводи, кілька підприємств виробляли солдатське сукно. У 1879 році на підприємствах міста було зайнято всього 76 чоловік[11]. На початку XX століття в місті налічувалося 482 ремісники[12]; на 18 дрібних підприємствах — шкіряних заводах, сукновальнях, цегельнях, мукомельнях — працювало 343 робітники[13], які зазнавали всіх страхіть капіталістичної експлуатації — працювали по 12—14 годин на добу, виконуючи важку, переважно ручну, роботу, а одержували за це мізерну плату. «Не життя то було, а каторга,— згадує

---

[1] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 220—221.
[2] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 3, стор. 300.
[3] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 223.
[4] «Журнал Министерства государственных имуществ», 1854, № 10, стор. 8, 27.
[5] Повітовим центром Полтавської губернії Костянтиноград став у 1802 році.
[6] Журн. «Киевская старина», 1902, № 10, стор. 10—11.
[7] Н. Маркевич. О народонаселении Полтавской губернии, К., 1855, таблиця № 17.
[8] Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губернии, ч. III, Полтава, 1852, стор. 256.
[9] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. II, стор. 172.
[10] Памятная книжка Полтавской губернии на 1865 год, Полтава, 1865, стор. 101—102.
[11] ЦДІА УРСР, ф. 1191, оп. 1, спр. 63, арк. 12.
[12] Кустари и ремесленники Полтавской губернии, Полтава, 1913, стор. 10—11.
[13] ЦДІА УРСР, ф. 320, оп. 1, спр. 1076, арк. 159—160.

колишній робітник костянтиноградських млинів В. М. Кокоша.— Під загрозою голодної смерті ми мусили погоджуватися на всі умови хазяїв. Працювали по 12 годин в тяжких умовах, про полегшення праці не можна було й слова сказати. А коли робітник хворів, то його зовсім виганяли з роботи, бо хвора людина не потрібна була господарю»[1]. Навіть діти за мізерну плату повинні були працювати нарівні з дорослими. Колишній директор районної друкарні О. А. Соболевський пригадує, як йому доводилося «виходити в люди» в друкарні Іцковича: «Хазяїн не тільки примушував нас працювати в друкарні, але й часто посилав на інші роботи до себе додому. Нам, колишнім учням, доводилось нянчити дітей, ходити в крамницю, колоти дрова. А заробіток був такий, що іноді і на хліб не вистачало»[2].

Не кращим було і становище трудящого селянства. На кінець XIX століття населення Костянтинограда помітно зросло за рахунок переселенців з північних губерній Росії; розвиткові міста сприяло також будівництво у 1895—1897 рр. залізниці Полтава — Лозова. За даними першого всеросійського перепису населення, в місті проживало 6455 чол., з них 6163 чол. постійних жителів. З усієї кількості населення 2085 працювали в сільському господарстві[3].

На 1880 рік за костянтиноградською громадою числилось 9281 крб. недоїмок, з яких значна частка припадала на викупні платежі[4].

В користуванні сільського населення всього Костянтиноградського повіту, яке налічувало 250 тис. чоловік, було тільки 225 тис. дес. землі, тобто в середньому по 0,9 дес. на чоловіка[5]. Наділ більшості селян не забезпечував самостійного ведення господарства, і вони змушені були йти в кабалу до поміщиків та куркулів.

З власних земельних ділянок селяни повіту щорічно задовольняли тільки близько чверті своїх потреб у хлібі, а решту доводилось позичати під обробіток у поміщика чи куркуля[6].

В. І. Ленін у праці «До сільської бідноти» (1903 р.) писав: «Багаті селяни не тільки купують землю навічно, але вони ж найбільше наймають землі і на роки орендують землю. Вони одбивають землю у сільської бідноти, наймаючи великі ділянки. Ось, наприклад, по одному повіту Полтавської губернії (Костянтиноградському) було підраховано, скільки землі орендували багаті селяни. І що ж виявилось? Таких, хто орендував по 30 і більше десятин на двір, було зовсім мало, всього по два двори з кожних 15 дворів. Але ці багатії забрали в свої руки *половину* всієї найнятої землі, і на кожного багатія припадало по 75 *десятин* орендованої землі!»[7].

Гноблене поміщиками та глитаями селянство повіту бралося за зброю. Поступово визрівали умови для спільних революційних виступів сільських трудівників і робітників Костянтиноградщини.

Зростанню революційних настроїв у місті і повіті сприяла діяльність соціал-демократичних організацій і гуртків. Величезну роль в цьому відіграла ленінська «Искра». Так, у травні 1901 року в Казані жандарми виявили ряд іскрівських видань, надісланих з Костянтинограда: 319 примірників відозви «Первое мая», 17 примірників «Листка „Искры"», 5 примірників брошури «Майские дни в Харькове»[8]. Іскрівська література поширювалась у Костянтинограді і деяких навколишніх селах. Так, взимку 1901—1902 рр. окремі примірники «Искры» виявлені у жителів Карлівки, у березні 1902 року — у селян Ладижена і Рубанівки Тагамлицької волості. В червні цього ж року притягався до дізнання колишній житель села Федо-

[1] Газ. «Зоря», 20 вересня 1957 р.
[2] Там же.
[3] Первая Всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г., XXXIII, Полтавская губерния, СПб., 1904, стор. 3.
[4] ЦДІА УРСР, ф. 1191, оп. 1, спр. 63, арк. 41.
[5] Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г., стор. 7.
[6] Революционные события 1905—1907 гг. на Полтавщине. Документы и материалы, Х., 1957, стор. 9.
[7] В. І. Ленін, Твори, т. 6, стор. 337.
[8] ЦДІА УРСР, ф. 320, оп. 1, спр. 105, арк. 213.

рівки Карлівської волості М. Ф. Калиниченко за те, що він передав селянину О. Ю. Наконечному газету «Искра» №№ 5 і 6. Селянина С. Підгорного власті обвинувачували в тому, що він читав і роз'яснював «Искру» селянам Рубанівки.

Повстання селян Полтавської і Харківської губерній у 1902 році почалося, як відомо, в Карлівській економії герцогів Мекленбург-Стреліцьких, де працювало 6 тисяч найманих робітників. Виступи селян висвітлювались на сторінках ленінської «Искры». «В Костянтиноградському повіті Полтавської губернії — бунт, — говорилося в одній із кореспонденцій за 1 травня 1902 року. — Вбито управителя, бунтує кілька сіл. В Карлівці зібрано війська 1500 чоловік»[1].

Три тижні не згасало полум'я селянського руху, що охопило більшість населених пунктів повіту. Тільки з 28 березня по 3 квітня 1902 року, за неповними даними, було розгромлено 38 поміщицьких економій.

Царські сатрапи вчинили жорстоку розправу над повстанцями. Їх катували і розстрілювали, судили і засилали на каторгу. Колишній директор Красноградського краєзнавчого музею П. Я. Зеленов розповідає, як, проїжджаючи залізницею мимо Карлівського маєтку, він, тоді шістнадцятирічний хлопець, побачив жахливу картину. В середині величезного натовпу стояли лави. До них були прив'язані селяни. Солдати шмагали їх батогами. А щоб заглушити крики катованих і плач їхніх матерів та дружин, офіцер викликав на місце екзекуції полкових музикантів і звелів їм грати вальс[2].

На початку жовтня 1902 року в Костянтинограді за закритими дверима розпочався судовий процес над учасниками селянського повстання. Обвинуватили 254 селян повіту. Гнівно викривали беззаконня царського суду соціал-демократичні організації Росії. «Чому ж не карають той уряд і тих дворян,— говорилося в прокламації Харківського комітету РСДРП,— які обезземелили селян, які за лихварські проценти відбирали у них весь урожай, за податі виводили останню корову? Хіба це не грабіж?». Тавруючи ганьбою кріпосницькі порядки, прокламація закликала селян вступати до лав партії: «Ідіть до нас: згуртовуйтесь, просвіщайтесь світлом істини, зігрівайтесь вогнем самовідданої боротьби»[3].

В. І. Ленін, високо оцінюючи мужню боротьбу селян, підкреслював, що «свідомі робітники всіма силами постараються допомогти селянам *ясно зрозуміти, чому було придушене перше селянське повстання* (1902 р.) *і як треба зробити, щоб перемога лишилась за селянами і робітниками, а не за царськими слугами*»[4].

Діяльність соціал-демократів серед трудящих Костянтинограда і повіту посилилась напередодні і під час революції 1905—1907 рр. У місті, у підвалі одного з будинків по Харківській вулиці, друкувалися більшовицькі листівки. Їх поширювали по всьому повіту. В ніч на 19 січня 1906 року на парканах і будинках міста були розклеєні соціал-демократичні прокламації[5]. Окремі революційні гуртки одержували літературу з підпільної друкарні, організованої у Валках, а також з Харкова, Катеринослава, Полтави та інших міст України. В січні 1906 року на книжковому складі в Костянтинограді виявлено брошуру В. І. Леніна «Аграрне питання і „критики Маркса"»[6].

І досі старожили міста пам'ятають про бурхливі події тих літ. 1 травня 1905 року в центр на ринкову площу з усіх кінців міста прийшли трудящі. Були тут і селяни з навколишніх сіл. Жадібно слухали вони виступи більшовиків. А коли поліцейський патруль і околодочний наглядач намагались розігнати людей, учасники мітингу закидали їх камінням.

---

[1] Искровские организации на Украине. Сборник документов и материалов, К., 1950, стор. 225.
[2] Журн. «Прапор», 1960, № 4, стор. 80.
[3] Искровские организации на Украине, стор. 233, 234.
[4] В. І. Ленін, Твори, т. 6, стор. 374.
[5] ЦДІА УРСР, ф. 320, оп. 1, спр. 430, арк. 133.
[6] Исторические записки, 1954, № 49, стор. 191—192.

Старі більшовики м. Краснограда. 1963 р.

26 грудня 1905 року з ініціативи більшовиків мітинг трудящих було проведено у костянтиноградському Народному домі. Промовці-більшовики, викриваючи боягузтво і підступність меншовиків, закликали до збройної боротьби проти царизму. Великий загін кінної жандармерії з повітовим справником намагався заарештувати промовців. Але учасники мітингу примусили карателів відступити.

Революційні виступи в місті не припинялися. 11 червня 1906 року на центральній площі, де зібралися не тільки місцеві робітники та селяни, але й жителі деяких сіл повіту, що прибули на базар, почали читати і коментувати газету. Поліцейський наглядач і кілька городових спробували заарештувати читців і розігнати натовп. Але народ відтіснив поліцейських. Наглядач кинувся тікати, шукаючи порятунку в поліцейському управлінні, де стояв у засідці загін кінних стражників. Один з учасників виступу звернувся до справника, який командував загоном, з вимогою покарати наглядача за те, що той дуже грубо поводився з людьми. Справник замість відповіді вихопив револьвер і застрелив робітника. З допомогою двох рот Севського полку була здобута «перемога» над беззбройними людьми, двох чоловік убито, кілька поранено[1]. В похоронах жертв контрреволюції, що відбулися 12 червня 1906 року, взяло участь понад тисячу чоловік. Багато костянтиноградців проводжали своїх товаришів в останню путь з червоними стрічками[2]. Після цих подій костянтиноградський справник доповідав прокуророві Полтавського окружного суду, що настрій у місті і навколишніх селах залишається дуже тривожним[3]. 25 вересня 1906 року в залі Народного дому поширювались друковані тексти революційних пісень «Варшав'янки» і «Марсельєзи»[4].

З ініціативи Полтавського комітету РСДРП у місті організовувались маївки. Особливо вдало було проведено маївку в 1907 році. В підпільній друкарні більшовики надрукували відозву до робітників та кілька прокламацій. 1 травня робіт-

---

[1] Революционные события 1905—1907 гг. на Полтавщине, стор. 190—191.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 320, оп. 1, спр. 431, арк. 263.
[3] Революционные события 1905—1907 гг. на Полтавщине, стор. 191.
[4] ЦДІА УРСР, ф. 320, оп. 1, спр. 718, арк. 58.

ники міста поодинці й невеликими групами зійшлися в гай біля хутора купця Таранова (тепер тут розміщується господарство технікуму механізації сільського господарства). Розпочався мітинг, на якому виступали прибулі з Полтави більшовики. Вони говорили про необхідність активізувати революційні виступи, закликали сміливіше поєднувати боротьбу за поліпшення умов праці, встановлення 8-годинного робочого дня з політичною боротьбою. Заклик боротися з царизмом до повної перемоги був палко підхоплений всіма присутніми. Демонстранти розійшлися, впевнені в своїх силах, готові до нових боїв під революційним стягом. Поліція дізналася про організацію маївки тільки після її закінчення. Але згодом вона все ж натрапила на слід підпільної друкарні. Друкарню було розгромлено і заарештовано двох членів соціал-демократичної групи, а незабаром поліції вдалося схопити всіх членів організації. Була розгромлена також профспілка торговельних службовців.

Після поразки революції місцеві багатії нещадно мстилися трудящим за їхні революційні виступи. У зв'язку з скороченням виробництва підприємці звільняли з роботи насамперед найактивніших робітників.

Дуже тяжкими були ці роки і для трудящого селянства. Продавши за безцінь свої наділи куркулям, сотні селян покинули рідні місця і потяглися на заробітки, багато хто з них поїхав шукати кращої долі в Сибір.

Жорстоке економічне гноблення, темрява, цілковите політичне безправ'я — ці риси життя трудящих дореволюційної Росії були характерними і для трудівників Костянтинограда.

Навіть у зовнішньому вигляді міста досить виразно проявлялись соціальні контрасти. В центрі — особняки, з чудовими садами, обнесені високими парканами. Тут були будинки місцевих урядовців і духівництва. А на околицях — оселі робітників та сільської бідноти: глиняні хати, прогнилі бараки. Тут же тулилися і чорнороби-поденники, що прийшли до міста, шукаючи заробітку.

В російському парламенті, що був карикатурою на народне представництво, Костянтиноградський повіт репрезентували великі поміщики: Шейдеман — у третій Думі, Герценвіц і Гриневич — у четвертій.

Характерною була картина виборів у Костянтиноградському повіті до 4-ї Державної думи. Місто Костянтиноград з повітом мало обрати на губернський з'їзд свого виборщика. В день виборів — 29 вересня 1912 року — в Костянтиноград прибуло багато поліцейських, шпиків і зграї царських прислужників у рясах, які активно втручалися у вибори, допомагали фальсифікувати результати їх. Троє попів незмінно чергували біля входу до Народного дому, де відбувалися вибори, нав'язували бюлетені з прізвищем міського голови — чорносотенця П. Білого. Не обійшлося і без прямих підтасовок. Внаслідок таких махінацій виборщиком був проголошений багатій Білий.

Трудящим, по суті, не подавалась медична допомога. На весь повіт була одна лікарня, а тільки в місті проживало 8209 чоловік населення[1].

В Костянтинограді діяли 2 гімназії, учительська семінарія та кілька училищ, але для дітей трудящих ці заклади були недоступними. Наприкінці XIX століття 63,2 проц. населення міста було неписьменним[2]. У 1896 році по всьому Костянтиноградському повіту навчалося тільки 31,8 проц. дітей шкільного віку[3].

В січні 1900 року повітове земство відкрило в Костянтинограді безплатну ремісничу навчальну майстерню, яка мала готувати робітників, «що вміють доглядати за сільськогосподарськими машинами та знаряддями»[4]. В школі навчалося не більше як 60 чоловік з усього повіту.

[1] Статистический справочник по Полтавской губернии на 1914 год, стор. 21.
[2] Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., XXXIII. Полтавская губерния, стор. 1.
[3] Ежегодник Полтавского губернского земства на 1897 г., Полтава, 1897, стор. 337.
[4] ЦДІА УРСР, ф. 575, оп. 1, спр. 197, арк. 1.

Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції в повіт надходило 500 примірників газет і журналів. Одержували їх переважно поміщики, попи, чиновники, купці, жандарми. До їх послуг були кінотеатр приватного підприємця з залом на 100 місць, бібліотека з книжковим фондом до 2 тис. примірників та клуб чиновників.

З захопленням зустріли трудящі міста звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. Красномовним свідченням зростання впливу більшовиків у місті і повіті були вибори до Українських установчих зборів, що відбувалися наприкінці 1917 року. Всупереч шаленій наклепницькій діяльності дрібнобуржуазно-націоналістичних партій більшовики одержали тут абсолютну більшість голосів[1].

13 січня 1918 року в Костянтинограді було встановлено Радянську владу[2]. Загін петроградських та московських червоногвардійців, очолюваний П. В. Єгоровим, що в складі революційних військ під командуванням В. О. Антонова-Овсієнка наступав на Полтаву, роззброїв батальйон гайдамаків, зосереджений у місті[3]. Політпрацівники загону допомогли також створити органи Радянської влади у Костянтинограді.

Трудящі міста, організовуючи управління підприємствами, налагоджували їх роботу. Вони всіляко підтримували заходи ревкому по організації продовольчої справи в повіті. 24 січня 1918 року Народне секретарство по продовольству надіслало деяким місцевим Радам робітничих і солдатських депутатів і ревкомам, в тому числі Костянтиноградському, телеграму, в якій пропонувалось вжити рішучих заходів для вилучення лишків хліба, відправки його губерніям, що голодують, а також в Петроград і на Південно-Західний фронт. Місцевим органам влади рекомендувалось спиратися на сільську бідноту і нещадно боротися проти куркульства, яке приховує хліб. «Ленін,— говорилося у телеграмі,— просить вжити іменем революції все, що необхідно зробити для врятування армії»[4].

Трудівники міста палко відгукнулися на цей заклик.

Величезні зміни відбувалися в селах повіту. Керуючись ленінським декретом про землю, селяни організовано ділили між собою землю та інвентар поміщицьких маєтків, а подекуди починали відбирати і куркульські землі.

І коли з навалою німецьких військ на Україну постала загроза втратити те, що дала соціалістична революція, трудящі повіту, керовані комуністами, стали на захист Радянської влади. В повіті було створено кілька партизанських загонів. Особливо відзначилися в боях з окупантами та петлюрівцями загони під командуванням Я. З. Покуса, М. Є. Козирєва, П. О. Зеленського.

Після визволення 20 січня 1919 року Костянтинограда від петлюрівських банд партизанські загони були об'єднані в окрему бригаду при Харківській групі військ. Ця бригада прославила свої прапори і в наступних боях проти білогвардійців та іноземних інтервентів.

Організацію революційного порядку в місті і в повіті на початку 1919 року здійснював Костянтиноградський військово-революційний комітет, очолюваний катеринославським слюсарем-комуністом С. С. Щучкою, у березні ревком передав свої повноваження виконкому повітової Ради.

Відновлення Радянської влади трудящі сприйняли з величезним ентузіазмом. 31 січня 1919 року селянський повітовий з'їзд, що відбувся у Костянтинограді, заслухавши доповідь військово-революційного комітету, визнав, що тільки влада Рад робітничих і селянських депутатів «відповідає сподіванням селянства». «Партія комуністів (більшовиків),— говорилося в резолюції з'їзду,— єдина, яка відкидає

---

[1] В. Д. Калита. Створення першого Уряду Радянської України, «Український історичний журнал», 1966, № 3, стор. 72.
[2] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, К., 1957, стор. 152.
[3] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 1, М., 1924, стор. 135.
[4] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, стор. 152.

будь-яке угодовство з буржуазією, і цю партію селянство буде підтримувати до останньої краплі крові»[1]. Опорою революційних органів стала повітова партійна організація. У травні 1919 року, після перереєстрації, вона об'єднувала 49 комуністів. «Організація в губернському комітеті вважається однією з кращих за складом»,— повідомляла 12 червня газета «Известия» — орган Полтавського губвиконкому Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів та губкому КП(б)У. Комуністи Костянтинограда мали великий вплив не тільки на населення міста, але й на сільську бідноту повіту. Характеризуючи політичне становище в повіті, представник Костянтиноградської партійної організації доповідав на Полтавській губпартконференції наприкінці лютого 1919 року: «Наші бідняки тримаються тільки за партію комуністів, і це у всіх волостях Костянтиноградського повіту»[2].

На час скликання повітової партійної конференції — 9 травня 1919 року — повітовий партійний комітет підтримував тісні зв'язки з 12 волосними та сільськими партійними осередками. Для боротьби проти куркульських банд в місті із комуністів і співчуваючих їм була створена бойова дружина, що налічувала 100 бійців[3].

Дійову допомогу Костянтиноградській партійній організації подали члени робітничих продовольчих загонів, що діяли в повіті. Крім організації заготівель хліба, вони брали участь у створенні і зміцненні комуністичних осередків та органів влади на місцях. У свою чергу комуністи Костянтинограда всіляко допомагали продзагонам у забезпеченні виконання продрозверстки. З повіту в Петроград було відправлено два ешелони хліба[4].

Активно допомагали комуністам міста в роботі серед населення комсомольці. Членами першого комсомольського осередку, організованого при місцевій друкарні, були Олександр Приходько, Іван Литовченко, Семен Кузнецов, Іван Шандоров та інші. До складу осередку входили також юнаки і дівчата, що працювали на інших підприємствах міста[5].

Всі заходи по налагодженню господарського життя в місті та повіті доводилося здійснювати в надзвичайно напруженій обстановці, не випускаючи з рук зброї,— у повіті не припинялися куркульські заколоти. Влітку 1919 року, коли особливо загрозливим стало становище на Південному фронті, партійні організації розгорнули роботу по мобілізації трудящих на відсіч ворогові. На боротьбу проти денікінців вирушали загони добровольців.

Характерні протоколи зборів і засідань партійних та радянських організацій тих днів. «Стоячи на варті соціалістичної революції,— записано в рішенні виконавчого комітету Костянтиноградської повітової Ради,— в цю грізну для пролетаріату годину, коли всесвітня буржуазія, користуючись зрадницькими виступами Григор'єва та економічною розрухою всередині країни, накинулась на Радянські республіки з усіх сторін, Костянтиноградський виконком, вважаючи життєвою потребою пролетаріату якнайшвидше визволення Донецького басейну від білогвардійських банд Денікіна, посилає для зміцнення Червоного Донецького фронту 8 товаришів, кращих працівників, за вказівкою повітового комітету партії»[6].

9 червня загальні збори Костянтиноградської спілки робітничо-селянської молоді одностайно вирішили мобілізувати всіх членів спілки і направити їх на боротьбу проти білогвардійських банд. Збори звернулися до всіх спілок молоді Полтавщини із закликом наслідувати приклад костянтиноградців[7]. 17 червня 1919 року газета «Коммунист» — орган Центрального та Харківського комітетів КП(б)У—

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. 393.
[2] Там же, стор. 398.
[3] Газ. «Известия», 15 червня 1919 р.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 3110, оп. 1, спр. 502, арк. 64—65.
[5] Газ. «Зоря», 18 квітня 1958 р.
[6] Газ. «Известия», 15 червня 1919 р.
[7] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 138.

відзначала, що на боротьбу проти білогвардійців Костянтиноградський комітет відправив більшу частину членів партії, а комсомольська організація відрядила на фронт 30 проц. комсомольців.

На початку липня на території Костянтиноградського повіту точилися важкі кровопролитні бої — добірні сили «добрармії» наступали звідси на Полтаву. 4 липня, після бою з денікінцями, радянські частини залишили Костянтиноград[1].

Тоді ж Реввійськрада групи військ Полтавського напряму направила в рейд по ворожих тилах полк Червоного козацтва на чолі з В. М. Примаковим. На світанку 18 липня дві сотні червоного козацтва на чолі з П. П. Григор'євим захопили станцію Кегичівку і рушили на Костянтиноград. Денікінці відступили з міста. Але під натиском переважаючих сил ворога радянські війська змушені були відступити[2].

Після загарбання території повіту денікінцями чимало костянтиноградців пішли в партизанські загони.

Для керівництва повстанською боротьбою в тилу ворога Полтавський губернський підпільний партійний комітет направив у місто трьох комуністів. З їх участю в Костянтинограді було створено підпільний ревком[3], що підтримував тісні зв'язки з партизанськими загонами, якими командував Я. З. Покус.

У жовтні 1919 року, виконуючи наказ командуючого Головного повстанського штабу радянських військ Лівобережної України Г. О. Колоса, партизанські загони розгорнули широкий наступ проти денікінців і захопили та певний час утримували Костянтиноград, Кобеляки і інші населені пункти[4]. В листопаді партизани підірвали в районі Костянтинограда залізничні мости, утруднивши цим пересування денікінських військ[5].

8 грудня 1919 року загін червоних партизанів знову зайняв Костянтиноград і кілька днів утримував його. 23 грудня частини 41-ї дивізії визволили Костянтиноград від денікінців. У місті було створено спочатку тимчасовий революційний комітет, до складу якого ввійшли політпрацівники дивізії. Того ж дня члени ревкому звернулися з відозвою до населення міста, в якій підкреслювали, що тільки при умові «активного сприяння трудящого населення можлива наша плодотворна діяльність по влаштуванню і налагодженню життя в нашому розграбованому білими хижаками і напівзруйнованому місті»[6]. На початку січня 1920 року повітовий ревком був реорганізований. До його складу ввійшли комуністи, направлені у місто Полтавським губернським комітетом КП(б)У[7]. Ревком негайно вжив заходів, щоб забезпечити порядок у місті і повіті, налагодити господарство і подати допомогу родинам червоноармійців та всім, хто постраждав від білогвардійців.

17 січня 1920 року в місті розпочала роботу повітова партійна конференція. В центрі уваги конференції було радянське будівництво на місцях. Заслухавши доповідь представника Полтавського губкому партії А. І. Вагранської про рішення VIII Всеросійської партійної конференції «Про Радянську владу на Україні», більшовики повіту одностайно схвалили ці рішення і зобов'язали обраний на конференції партійний комітет послідовно впроваджувати їх у життя. Конференція прийняла також розгорнуту резолюцію в земельному питанні, в якій накреслила заходи щодо остаточної ліквідації поміщицького землеволодіння у повіті[8].

У своїй діяльності по зміцненню Радянської влади на місцях повітова партійна організація та революційний комітет спиралися на широкі маси трудящих. 31 бе-

---

[1] Газ. «Селянська біднота», Полтава, 4 липня 1919 року.
[2] В. Петров. Комкор червоних козаків, К., 1964, стор. 91—92.
[3] Журн. «Летопись революции», 1929, № 5—6, стор. 216, 292, 298.
[4] Там же, стор. 213.
[5] Там же, стор. 214.
[6] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920), стор. 425.
[7] М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні, 1919—1920, Х., 1958, стор. 79.
[8] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 238, арк. 18, 19.

резня відкрилася повітова безпартійна селянська конференція у Костянтинограді. Заслухавши доповідь голови повітового ревкому Г. А. Башловки, вона висловила цілковите довір'я ревкому і доручила йому надалі, до наступних виборів у повітові і волосні Ради робітничих і селянських депутатів, продовжувати роботу. «Беручи до уваги, що успіх Червоної Армії на фронті залежить від міцного, організованого і спокійного тилу,— говорилося в резолюції,— селянська конференція закликає робітників міста і селян тісно згуртувати свої сили навколо Радянської влади, пам'ятаючи, що без Радянської влади не може селянин одержати землю від поміщиків»[1].

Велику роль у забезпеченні умов для мирної праці в повіті відіграли бійці 19-ї стрілецької бригади під командуванням К. П. Трубникова. На підмогу бригаді прибули курсанти Полтавської піхотної школи і загін кіннотників губернської міліції[2]. Разом з ними в боях з куркульськими бандами брали участь і місцеві чопівці — комуністи, комсомольці, радянські працівники, якими командував комуніст, колишній робітник харківського заводу «ВЭК» Саксаковський. Влітку 1920 року боротьбу з махновськими бандами в Костянтиноградському повіті провадив 1-й Естонський комуністичний стрілецький полк, що входив до складу Української трудової армії.

Поступово надзвичайні органи повіту замінювалися постійними органами Радянської влади. 5 квітня 1920 року Костянтиноградський повітовий революційний комітет передав свої повноваження виконавчому комітетові, обраному повітовим з'їздом Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Головою його був обраний Г. А. Башловка[3].

Яскравими сторінками в літопис міста ввійшли роки мирного соціалістичного будівництва. Вже перший рік нової економічної політики добре позначився на розвитку господарства міста і повіту. Костянтиноградці не тільки розрахувалися з державою, вони допомагали селянам Поволжя й південних областей України, де внаслідок посухи почався голод. У грудні 1921 року, за рішенням V повітового з'їзду Рад, голодуючим було відправлено 26 вагонів хліба. У Костянтинограді відкрили кілька дитячих ясел, садків і будинків для дітей, які прибували з Поволжя.

За успіхи у відбудові народного господарства і зразкове виконання зобов'язань перед державою Костянтиноградський повіт у грудні 1922 року був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора УРСР. Високу нагороду трудящим вручив голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Г. І. Петровський. Відданість трудівників міста справі революції і соціалізму символізувала і його нова назва — у цьому році Костянтиноград було перейменовано на Красноград.

Зміцнювалась і розширювала свої зв'язки з масами партійна організація. У вересні 1921 року вона об'єднувала 280 чоловік — 175 членів і 105 кандидатів у члени партії[4].

Мобілізуючи трудящих на подолання труднощів відбудовного періоду, комуністи міста широко залучали до цієї роботи комсомольців, безпартійний актив. У квітні 1922 року відбулася повітова конференція Комуністичної Спілки Молоді, яка розглянула питання про участь комсомольців у відбудові народного господарства. «Делегати — молодь,— писала газета «Червоний юнак»,— хлопці з засмаглими обличчями, більшість з них озброєні — хто з пістолетом, а хто «огірок» (гранату) має в кишені. Та як же інакше? Скільки їм доводилось битися з бандитами, з ворогами революції. Серед делегатів і дівчата... Всього чотири, зате бойові. Одна — секретар осередку, а інші троє — активні члени іншого осередку»[5].

---

[1] Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти, стор. 182.
[2] Газ. «Зоря», 13 листопада 1957 р.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 3103, оп. 1, спр. 2, арк. 46.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 6, спр. 657, арк. 9.
[5] Газ. «Червоний юнак» — орган селянської молоді Полтавщини, 7 травня 1922 р.

Учасники повітової комсомольської конференції. Красноград. 1922 р.

В 1923 році в результаті адміністративно-територіальної реформи Красноград став окружним центром. Організаторська і політична робота партійних та радянських органів міста в цей час була спрямована на завоювання широких мас на сторону Радянської влади. Про результати цієї роботи свідчать численні документи. З хвилюванням читаємо телеграму першого Красноградського окружного з'їзду незаможних селян В. І. Леніну, надіслану в 1923 році: «Дорогий Ілліч! Перший окружний з'їзд незаможного селянства Красноградщини, з глибоким сумом почувши звістку про Вашу хворобу, шле своє гаряче побажання якнайшвидше видужати, знову стати керманичем корабля світової революції»[1].

8 та 9 червня 1924 року в Краснограді відбувався другий окружний з'їзд незаможних селян. Його делегати, заслухавши доповідь про міжнародне і внутрішнє становище СРСР, вирішили послати до Москви на V Конгрес Комуністичного Інтернаціоналу своїх представників, щоб через Е. Тельмана висловити солідарність німецькому пролетаріатові в його боротьбі з капіталістами. 22 червня делегація від трудящих Красноградського округу, яку очолював П. І. Рудько — голова окружного комітету незаможних селян, прибула до Москви. Наступного дня делегатів запросили на засідання конгресу Комінтерну.

Привітавши учасників конгресу, члени делегації зачитали адрес незаможників німецьким робітникам і передали Е. Тельману Червоний прапор та фотографію делегатів з'їзду КНС. «Робітники і селяни Червоного міста України,— говорив у відповіді Е. Тельман,— передали Комуністичній партії (Німеччини) цей Червоний прапор з написом „Пролетарі всіх країн, єднайтеся!". Мені здається, весь склад п'ятого Конгресу є доказом того, що він насправді здійснює цей лозунг, об'єднуючи всі пролетарські партії. Комуністична партія Німеччини вбачає в цьому прапорові символ, що виражає солідарність російських робітників і селян з революційним пролетаріатом Німеччини...»[2].

Комнезами повіту були надійною опорою партійної організації у розв'язанні важливих політичних і господарських завдань. Велику роль відіграли вони у підготовці масового колгоспного руху. Перші колективні господарства, створювані здебільшого з ініціативи членів КНС, ставали в багатьох випадках зразками господа-

[1] Газ. «Красное знамя», 15 жовтня 1961 р.
[2] Газ. «Красное знамя», 27 жовтня 1961 р.

рювання для навколишнього селянства. На 1 липня 1923 року в повіті налічувалося 15 колективних об'єднань, а через 2 роки — 72 артілі й комуни[1].

Вірними помічниками партійної організації у боротьбі за колективізацію сільського господарства були комсомольці. Чимало кращих комсомольців міста було послано на постійну роботу в села, серед них — Аркадій Єрьоменко, Сергій Чередник, Іван Сербиченко, Петро Подкантер, Панас Йосипенко; активну участь у створенні колгоспів брали також комсомольці Федір Куляба, Петро Козюпа, Зіновій Птушкін, Феодосій Кокоша, Ганна Ушкварова, Сергій Капшук, Прокіп Мадика, Олександр Серебрянський, Іван Яценко та інші. З допомогою комсомольців, сільського активу, членів КНС комуністи виявляли недоліки в коопероуванні селянських господарств, як це було, наприклад, у селі Циглерівці, де порушувався принцип добровільності при організації колгоспу; не шкодуючи життя, рішуче боролися проти спроб куркульства зірвати справу колективізації.

У боротьбу за соціалістичну перебудову сільського господарства активно включився також колектив МТС. Вже на початку 1931 року в Красноградській МТС налічувалось 35 тракторів, які обробляли колгоспні поля. Велику допомогу колгоспам району подавав колектив машинно-тракторних майстерень, побудованих у місті в 1931 році.

Залучаючи трудяще селянство до колективного господарювання, Красноградська партійна організація разом з тим розгортала роботу по організаційно-господарському зміцненню сільськогосподарських артілей, вихованню їх членів — вчорашніх селян-одноосібників — у соціалістичному дусі. Помітну роль у цій роботі відіграли також робітники Краснограда.

Напруженими, але водночас і героїчними були для трудівників міста, як і для всього радянського народу, роки перших п'ятирічок. Чимало красноградців працювали на будівництві ХТЗ, спорудженні Дніпрогесу, на інших будовах країни. Досвіду роботи з масами в нових умовах набували і партійні та радянські організації. Велику допомогу в цьому подавали їм ЦК КП(б)У та Радянський уряд України.

Про наслідки роботи партійних та радянських організацій серед міського населення красномовно свідчать ті зміни, які сталися в житті міста за роки довоєнних п'ятирічок.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Краснограді було чимало підприємств легкої, харчової та місцевої промисловості. На комбікормовому заводі працювало 400 робітників і службовців. У мукомельному виробництві було зайнято понад 900 робітників. М'ясокомбінат щодоби давав чотири тонни м'яса, багато ковбасних, копчених виробів. Райпромкомбінат, створений у 1940 році, налагодив роботу чотирьох цехів: ковальського, деревообробного, складально-слюсарного, бондарного. Працювали маслозавод, райхарчокомбінат, швейпром та артілі, що виробляли речі широкого вжитку.

Колгоспи району обслуговувала Красноградська МТС, яка налічувала 87 тракторів. Крім того, МТС мала 7 автомашин, 16 двигунів, 70 багатокорпусних плугів, 38 культиваторів, 58 сівалок, 32 комбайни, 44 молотарки. Значну допомогу колгоспам подавала дослідна селекційна станція.

Глибокі зміни сталися в культурному житті міста. Дбаючи про піднесення культурно-освітнього рівня трудящих, партійні та радянські органи невпинно піклувалися про розширення мережі шкіл та культосвітніх установ. У місті працювали 8 шкіл, Будинок культури, кінотеатр, Будинок піонерів, клуб медичних працівників, краєзнавчий музей. До послуг трудящих була бібліотека, що налічувала 75 тисяч книг.

Красноградський вчительський інститут, технікуми механізації сільського господарства і агрохімії та полеводства, медичне училище випускали сотні фахівців.

[1] Газ. «Більшовик Полтавщини», 17 липня 1925 р.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, 1483 красноградці в рядах Червоної Армії зі зброєю в руках захищали здобутки соціалістичної революції. З перших днів війни добровольцями на фронт пішли 288 членів Красноградської партійної організації. Трудящі міста і району героїчними ділами відповідали на заклик партії стати на захист Вітчизни. Вони самовіддано працювали, щоб дати фронту хліб і зброю.

20 вересня 1941 року Красноград був окупований німецько-фашистськими загарбниками. Незважаючи на жорстокий окупаційний режим, населення міста, як і весь український народ, не стало на коліна перед ворогом.

Одну з перших підпільних груп у Краснограді очолив М. Ф. Шевченко. Широку антифашистську пропаганду вела також підпільна група М. С. Гонтаря, що діяла в місті і навколишніх селах. Особливо активізували свою діяльність підпільні групи під час другої окупації Краснограда[1] (20 лютого 1943 року місто було визволене радянськими військами, 8 березня 1943 року знову окуповане фашистами).

У квітні 1943 року окремі підпільники і групи були об'єднані в Красноградську підпільно-партизанську групу. Командиром групи став учитель з с. Тишенківки П. К. Семеренко, заступником командира було обрано М. С. Гонтаря, начальником штабу — М. Ф. Шевченка.

Об'єднана група розгорнула активну боротьбу проти окупантів. Підпільники організували свою службу інформації. На складеному інженером О. Г. Зубанем радіоприймачі щодня приймалися зведення Радінформбюро, які передавалися з уст в уста, а також розмножувалися в листівках.

Систематично організовувалися диверсії на залізничній лінії Костянтиноград—Полтава, псувалися лінії зв'язку між Красноградом, Карлівкою, Кочубеївкою, Берестовенькою.

Підпільники А. Г. Олійник і Н. Г. Тараненко вміло організовували акти саботажу на транспорті і на довгий час виводили з ладу локомотиви. Мало не щодня в приміщенні Красноградської машинно-тракторної станції, де окупанти створили майстерні для ремонту зброї, спинялися мотори. Це М. С. Гонтар влаштовував аварії на динамомашині.

Група всіма засобами перешкоджала окупантам вивозити молодь на каторгу до Німеччини. Партизани дізнавалися про місце й час німецьких облав і попереджали про це населення. Не раз вдавалося визволяти молодь, яку вже приводили на мобілізаційні пункти або ув'язнили в табори.

Члени групи організовували також втечі військовополонених з фашистських таборів, а поранених — з госпіталів, забезпечували їх одягом, харчами. Коли треба було, втікачам видавалися документи: Олександр Москаленко викрадав їх у німецькій комендатурі.

Врятовані радянські солдати і офіцери з глибокою подякою згадували своїх визволителів. Капітан В. С. Кучеренко у своєму листі 22 березня 1944 року писав: «Красноградці Яковенко з дружиною Ганною, Зіна Кіценко та інші, не боячись смерті, щодня приносили нам ліки і продукти... Зі мною в одній палаті лежали мої товариші Пігарєв, Циганков, Сполохов, Коробка. Всім їм допомогли втекти подружжя Яковенків та інші красноградці»[2].

У червні 1943 року в групу влились парашутисти-розвідники Д. М. Шейко та Н. Т. Шейко[3]. Через них група налагодила прямий зв'язок зі штабом партизанського руху. Н. Т. Шейко в супроводі кількох красноградських підпільників вирушила з села Вербівки на північ, щоб передати радянському командуванню важливі відомості. Група підготувала на цей час плани розташування фашистських військових об'єктів. Карти й рисунки були заховані в спеціально зшитому взутті

---

[1] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов и материалов, стор. 221.

[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 83, арк. 60.

[3] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 277.

між підошвами і набійками. Завдання було виконано: важливі документи вчасно доставлено до штабу радянського військового з'єднання.

У серпні 1943 року були заарештовані керівник групи П. К. Семеренко, К. С. Єрмак, Д. М. Шейко, І. Г. Дзябура, О. Москаленко, Г. Назаренко. Після катувань 31 серпня відважні патріоти були розстріляні.

А незабаром — 18 вересня 1943 року — червоні прапори замайоріли над Красноградом. За визволення міста трьом військовим з'єднанням було присвоєно звання «Красноградських». У бою за місто брали участь і красноградці І. П. Золотухін, тепер працівник Красноградської залізничної станції, І. М. Дяченко — нині інженер Красноградської електростанції, С. І. Іванцов — працівник Красноградського райвійськкомату, М. Ф. Філонов — тепер електрозварник Красноградської дорожно-експлуатаційної дільниці.

Криваві сліди залишили після себе фашистські загарбники на нашій землі. В Краснограді вони замордували, повісили і розстріляли 126 чоловік, 134 чоловіки вивезли на каторжні роботи до Німеччини[1]. Багато хто втратив своїх близьких, залишився без притулку.

В руїни і попіл було перетворено вокзал і всі споруди залізничної станції, знищено також промислові підприємства, МТС, дослідну селекційну станцію, комунальне господарство, зруйновано 361 будинок[2].

Комуністична партія і Радянський уряд подали велику допомогу трудящим міста і району хлібом, худобою, машинами, сільськогосподарським реманентом. Для відбудови міста було виділено кошти, будівельні матеріали. Тільки на індивідуальне будівництво у Краснограді зразу ж після визволення одержано кредит на суму 100 тис. карбованців[3].

Виконуючи завдання радянського командування, залізничники з допомогою робітників міста за кілька днів відбудували залізничний вузол і колії, забезпечивши швидке просування військових ешелонів на фронт. У жовтні 1943 року з ініціативи районного комітету партії для відбудови залізничної лінії Красноград — Мерефа було мобілізовано 2005 чол., в т. ч. 375 жителів Краснограда. Активну участь брали красноградці у збиранні коштів на побудову нових танків і літаків. На 1 квітня 1944 року вони внесли у фонд Верховного Головнокомандування Радянської Армії 2 млн. 740 тис. карбованців[4].

Вже на кінець 1943 року більшість підприємств міста в основному була відбудована.

Відновилось навчання в школах, налагодилось медичне обслуговування трудящих. У грудні 1943 року в районі працювало 45 шкіл, в яких вчилося 4810 учнів. В 1944 році Красноградське педагогічне училище, створене після визволення міста від фашистських загарбників, підготувало і випустило багато вчителів початкової школи. В цьому ж році Красноградський технікум механізації сільського господарства, створений у листопаді 1943 року на базі двох довоєнних технікумів — механізації сільського господарства і агрохімії та рільництва,— дав республіці 79 агрономів.

Включившись у всесоюзне соціалістичне змагання, Красноградська МТС у 1945 році достроково виконала річний план тракторних робіт і зайняла у Харківській області перше місце.

Комуністична партія і Радянський уряд, піклуючись про поліпшення матеріально-побутових умов трудящих, подавали їм велику допомогу в справі індивідуального будівництва. Місцеве відділення держбанку з 1943 по 1949 рік видало 1510 тис. крб. кредиту індивідуальним забудовникам. За цей час було збудовано 1999 житлових будинків.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 17, арк. 2.
[2] Там же, ф. 41, оп. 1, спр. 83, арк. 32.
[3] Там же, арк. 45.
[4] Газ. «Зоря», 1 квітня 1944 р.

У місті діють підприємства борошномельної промисловості, маслозавод, м'ясокомбінат, консервний завод. Вже після війни стали до ладу заводи будівельних матеріалів і залізобетонних виробів, текстильна фабрика, цех художніх виробів фабрики «Україна», меблева фабрика, створено будівельно-монтажне управління, автомобільний парк.

У 1966 році в промисловості було зайнято 1547 чол., на транспорті — 2100 чол., на будівництві — 968 чоловік.

З кожним роком промислові підприємства Краснограда збільшують випуск і поліпшують якість продукції. Текстильна фабрика, що виготовляє бавовняні доріжки, заснована на базі невеликої промислової артілі, в якій у 1946 році працювало 12 робітників. Зараз тут працюють 245 робітників. З 1956 по 1966 рік випуск валової продукції фабрики збільшився в 67 разів, продуктивність праці зросла в 3 рази. За цей же час в 2 рази збільшилась заробітна плата робітників. Широкого розмаху на підприємстві набув рух за комуністичну працю. 13 бригад фабрики завоювали почесне звання комуністичних. Вже кілька років в авангарді трудівників підприємства йде бригада комуністичної праці Н. В. Анахіної — один з перших колективів комуністичної праці в місті.

В 2,5 раза зросла продуктивність праці на меблевій фабриці, де працює 73 чоловіки. Кожний другий робітник тут вчиться.

В 1955 році був створений автомобільний парк, в якому нині працює близько 548 чоловік.

Високих виробничих показників досягає рік у рік дружний колектив станції Красноград. У 1961 році залізничники вузла завоювали перше місце серед дільничних станцій залізниць СРСР і були нагороджені перехідним Червоним прапором Міністерства шляхів СРСР і Центрального комітету профспілки залізничного транспорту. Колектив вокзалу станції удостоєний почесного звання колективу комуністичної праці.

Спрямовуючи ініціативу трудівників промислових колективів на дострокове виконання народногосподарських планів, Красноградська партійна організація не послаблювала уваги і до питань розвитку сільського господарства. Багато було зроблено для зміцнення керівництва колгоспів району досвідченими кадрами.

І досі на посаді голови колгоспу «40 років Жовтня» в селі Піщанці успішно трудиться тридцятитисячник П. Х. Бідненко, колишній секретар партійного комітету Красноградської МТС. Щоб зробити колгоспи району економічно міцними господарствами, чимало зусиль доклали А. І. Логвинов, колишній директор Красноградського технікуму механізації сільського господарства, С. О. Кібець, який раніше очолював будівельне управління в Краснограді, колишній директор заготконтори М. І. Шость, нагороджений за самовіддану працю на посаді голови колгоспу орденом Леніна.

Передовим господарством у районі став колгосп «Прогрес» у с. Володимирівці, який протягом тривалого часу очолював тридцятитисячник орденоносець В. І. Кривуца.

За досягнення в землеробстві район не раз був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Преміями виставки нагороджені районний комітет партії та виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих, колгоспи ім. Карла Маркса та ім. Т. Г. Шевченка, багато передовиків сільського господарства району, серед них колишній фронтовик, кавалер трьох орденів Слави, керуючий відділенням Красноградської дослідної станції Д. Ф. Ганцев.

Під керівництвом райкому КП України партійні організації міста залучають дедалі більше трудящих до шефської роботи на селі.

З кожним роком поліпшується добробут та медичне обслуговування населення. В місті є районна поліклініка, стаціонарна лікарня на 200 ліжок з терапевтичним, хірургічним та іншими відділеннями. Спеціальна лікарська дільниця обслуговує робітників і службовців залізничного вузла. Відкрито медичні пункти при відді-

ленні «Сільгосптехніка» і на текстильній фабриці. Крім того, функціонують водолікарня, дитяча консультація з стаціонарним лікуванням, районна санітарна станція, два диспансери. Тут працюють висококваліфіковані спеціалісти, серед них заслужені лікарі Української РСР Г. В. Усенко, В. М. Самойлов, С. Г. Буланий. У Краснограді діють три аптеки, аптечний пункт, магазин санітарії та гігієни. У місті є дитячий будинок, 5 дитячих садків, 2 ясел.

Діти трудящих навчаються у 4 середніх школах, восьмирічній школі-інтернаті, технікумі механізації сільського господарства, медичному училищі, вечірній та заочній школах робітничої молоді. У 1966 році відкрито професійно-технічне училище. Велику навчальну й виховну роботу провадять у школах 158 учителів, серед них заслужені вчителі школи УРСР О. І. Кацович, М. К. Редько. Значна увага приділяється естетичному вихованню. Музичну школу відвідують 160 дітей. Тут є класи фортепіано, баяна, скрипки. Учні часто виступають перед робітниками й колгоспниками, беруть активну участь в роботі агіткультбригади.

Збудовано нове приміщення технікуму механізації сільського господарства. В новому будинку розмістилася також школа-інтернат.

У школах міста значного поширення набули такі форми позакласної роботи, як клуб веселих і винахідливих, тимурівські команди, загони юних дзержинців.

В просторому і світлому Будинку піонерів працюють 12 гуртків, дитяча бібліотека.

Нові форми культурно-освітньої роботи запроваджує районний Будинок культури. Все, що є кращого в сільській самодіяльності, можна побачити на його сцені, часто тут організуються молодіжні вечори. І коли на афішах з'являється оголошення: «Клуб молодіжних вечорів запрошує вас...», молодь уже знає, що неодмінно буде щось цікаве: лекція з діапозитивами про космічні польоти або зустріч з харківськими письменниками, відповіді на запитання з медицини або читацька конференція. При Будинку культури працюють університети здоров'я, культури, науки і техніки.

Великою популярністю користується створений у 1954 році самодіяльний оркестр українських народних інструментів. В 1960 році оркестр взяв участь у Декаді української літератури і мистецтва в Москві. Тепло вітали москвичі Красноградський народний оркестр і в Кремлівському театрі, і на сценах палаців культури та клубів, а то й просто у цехах фабрик і заводів столиці. Керівник оркестру М. І. Данильченко був нагороджений медаллю «За трудову відзнаку», а весь колектив — преміями і подарунками.

Визначним культурним осередком міста є краєзнавчий музей, заснований у 1922 році. Музей працює на громадських засадах. Справжнім центром наукової і антирелігійної пропаганди став планетарій. При музеї діє також клуб атеїстів, що нині об'єднує вже понад 60 членів — фізиків, хіміків, лікарів, істориків, викладачів літератури. Вони часто виїжджають у радгоспи і колгоспи, де читають лекції, що супроводяться демонструванням різних хімічних дослідів, показом науково-атеїстичних кінофільмів.

До послуг трудящих Краснограда — районна, міська, 12 профспілкових відомчих бібліотек, що налічують 176 тис. томів. В 1964 році красноградці передплачували 12 864 примірники газет і журналів.

В місті працюють добровільні спортивні товариства «Спартак», «Колгоспник».

У Краснограда велике майбутнє. Вже визначені ділянки для будівництва нових промислових підприємств, зокрема, найближчим часом почнеться спорудження великого м'ясокомбінату, заводу збірного залізобетону та інших.

Щоб поліпшити житлові умови трудящих, передбачається будівництво великого житлового масиву в західній частині Краснограда. Між житловою зоною і промисловими підприємствами передбачається висадити захисні зелені лісосмуги. В мікрорайонах будуть споруджені також школи, дитячі садки, ясла, магазини і побутові комбінати.

У Красноградській школі-інтернаті.
Кабінет біології.

З часом буде вирішено питання про реконструкцію центральної частини міста. Замість старих одноповерхових будинків виростуть красиві багатоповерхові. І не лише тут, але й у селі Піщанці, що межує з Красноградом і за проектом має злитися з ним. На місці, де тепер стадіон, запроектовано створити центральну площу Краснограда. Тут буде споруджено Будинок Рад, поштамт, готель, великий універмаг. Основним композиційним ядром центру стане Бєльовська фортеця — історична пам'ятка XVIII століття. Фортецю передбачається відбудувати і навколо неї створити зелену смугу, яка зіллється з міським парком.

Намічається побудувати новий Будинок культури, 2 кінотеатри, створити в південній частині міста парк культури та відпочинку, другий парк — в новому житловому районі.

В заплаві річки Берестової проектується лугопарк з водною станцією і спортивними будівлями літнього типу.

Люблять своє місто, пишаються ним красноградці. Все їм тут до вподоби: і буйне цвітіння вишневих садків, і земляні вали старої фортеці, і овіяний славою революційних боїв Народний дім — нині тут кінотеатр і художня виставка.

А який високий пафос бринить у голосі красноградця, коли він говорить про відомих земляків, що прославили своє місто. От ви йдете вулицею Олександра Копиленка (колишня Вокзальна), який не раз змальовував у своїх творах рідні місця. В Краснограді народилися поети Л. С. Первомайський та Л. Я. Писаревський (Леонід Зимний). На Жовтневій вулиці стоїть затишний будинок краєзнавчого музею, в заснуванні якого взяв активну участь визначний український художник П. Д. Мартинович, що створив чудові краєвиди Краснограда.

Багато зробив для поліпшення охорони здоров'я трудящих уродженець Краснограда, академік АН УРСР О. В. Корчак-Чепурківський. Великий вклад у наукову розробку питань автоматики, телемеханіки й вимірювальної техніки вніс член-кореспондент АН УРСР В. М. Михайловський.

Схиліть голову перед обеліском над могилою Сергія Щучки, полум'яного комуніста, віддайте шану героям громадянської війни — естонським червоноармійцям, що загинули в боях з контрреволюційними бандами в Костянтиноградському повіті, воїнам Радянської армії і патріотам міста, які полягли в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Навколо пам'ятників над їх могилами в міських скверах ростуть молоді дерева.

Здіймаються в небо стріли підйомних кранів, риштування новобудов. Місто славних революційних традицій живе повнокровним життям і з гордістю вдивляється у своє майбутнє.

П. Т. РУЩЕНКО

* * *

Красноградський район розташований на південному заході області, межує з Валківським, Нововодолазьким, Кегичівським і Зачепилівським районами Харківської області та Карлівським районом Полтавської області. Район створено в 1923 році. Площа — 1010,8 кв. км. У районі одна міська та 12 сільських Рад, яким підпорядковано 72 населені пункти. Населення — 47,244 тис. чол., з них міських жителів — 32,8 проц., сільських 68,2 проц., густота — 46,7 чол. на 1 кв. кілометр.

Через територію району проходять залізничні лінії на Харків, Дніпропетровськ, Полтаву, Лозову, автомагістралі Москва — Сімферополь, Красноград — Полтава. 27 автобусних маршрутів зв'язує Красноград з селами району.

Типові краєвиди — степ, невеликі ліси. Грунти родючі — переважно чорноземи. У районі є кілька річок Дніпровського басейну, найбільша з них Берестова. Сільськогосподарські угіддя становлять 78 637 га, в т. ч. орної землі — 65 766 га (83,3 проц.), сіножатей — 2568 га (3,2 проц.), пасовищ — 8252 га (10,5 проц.), плодоягідних насаджень — 2051 га (2,6 процента).

У районі 20 колгоспів, 2 радгоспи, дослідна станція Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи. Колгоспи і радгоспи спеціалізуються в основному на вирощуванні озимої пшениці, цукрових буряків та соняшнику. Так, з орної землі колгоспів і радгоспів району в 1966 році було відведено під зернові — 49,4 проц., під технічні культури — 17,1 проц., овочебаштанні і картоплю — 1,7 проц., під кормові культури — 24,4 проц., чисті пари — 7,4 процента.

На колгоспних і радгоспних полях працюють 480 тракторів, 311 комбайнів (зернових, кукурудзозбиральних, бурякозбиральних, силосозбиральних), 265 машин. Крім того, в автогосподарствах, на підприємствах, в організаціях і установах району налічується 641 автомашина.

В сільському господарстві району повністю механізовані такі роботи, як міжрядний обробіток кукурудзи, цукрових буряків, збирання зернових і цукрових буряків, очистка зерна, збирання силосних культур. На 95—99 проц. механізовано навантаження мінеральних і органічних добрив при вивезенні їх на поля, навантаження зерна при вивезенні з току, косіння на сіно, зелений корм, навантаження цукрових буряків, міжрядний обробіток картоплі. В господарствах району створені механізовані ланки, які вирощують сільськогосподарські культури з мінімальними затратами ручної праці.

За станом на 1 січня 1966 року, в районі 34 372 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 11 048 голів корів), 33 657 свиней, 9716 голів овець, 45 701 штука різної птиці.

За досягнення у розвитку сільського господарства у післявоєнні роки три передовики району були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, тільки в 1965 році орденами й медалями нагороджено близько 200 чоловік.

В місті Краснограді та інших населених пунктах району працюють підприємства харчової та деревообробної промисловості, з них найбільші — текстильна і меблева фабрики, красноградський цех фабрики «Україна», що виготовляє художні вироби, плодоконсервний завод, зданий в експлуатацію в 1965 році, який виробляє 5 млн. банок консервів на рік; діють також заводи будівельних матеріалів і залізобетонних виробів.

На 14 підприємствах району працюють 1600 чоловік. Крім того, понад 1000 чол. працюють у Красноградському автомобільному парку та Красноградській конторі буріння. Загальний обсяг валової продукції промисловості району в 1965 році становив 16 101 тис. карбованців.

Боротьбу трудівників району за дальший розвиток народного господарства очолюють комуністи. У районі 93 партійні організації, що об'єднують 2564 комуністів.

До послуг населення 148 продовольчих і промтоварних магазинів, 28 кіосків, 18 їдалень громадського харчування, 35 буфетів. У 1965 році обсяг товарообороту становив 18 млн. 618 тис. карбованців.

Яскравим свідченням зростання матеріального добробуту трудівників району є розширення будівництва.

В 1965 році тільки за рахунок індивідуального будівництва загальна житлова площа району збільшилася на 12 599 кв. м, у т. ч. в селах на 9090 кв. м. Всього ж у районі за 1965 рік збудовано 14 350 кв. м житлової площі.

В районі є 7 лікарень і диспансерів на 480 ліжок, 33 фельдшерсько-акушерські пункти, 9 пологових будинків, 154 дитячі ясла і садки, 6 аптек. Тут працюють 62 лікарі та 302 чол. середнього медичного персоналу, троє з них удостоєні почесного звання заслуженого лікаря УРСР.

Діти трудящих здобувають освіту в 9 середніх, 21 — восьмирічній, 49 початкових школах, є також технікум механізації сільського господарства, медичне та професійно-технічне училище. Працює учбово-консультативний пункт Харківського сільськогосподарського інституту ім. Докучаєва. У школах і спеціальних середніх навчальних закладах 506 викладачів, троє з них удостоєні почесного звання заслуженого вчителя школи УРСР, 15 — відмінники народної освіти.

До послуг трудящих широка мережа культурно-освітніх закладів: Будинок культури, 42 сільські, колгоспні, профспілкові клуби, 2 кінотеатри і літній кінотеатр, 29 стаціонарних кіноустановок, 5 кінопересувок, краєзнавчий музей, музична школа, 51 бібліотека з загальним фондом 407 386 книжок.

Трудящі району передплачують близько 60 тис. примірників газет і журналів. У районі виходить районна газета, одна радгоспна та 2 колгоспні багатотиражні газети.

За героїзм, проявлений на фронтах Великої Вітчизняної війни, 5 жителям району було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ХРЕ́СТИЩЕ

Хрестище — село, центр сільської Ради. Розташоване на північному заході Красноградського району, на автостраді Москва — Крим. Віддаль від райцентру — 20 км. Найближча залізнична станція — Берестовеньки Південної залізниці (за 12 км). Населення — 982 чоловіки. Сільській Раді також підпорядковані села Першотравневе, Тарасівка, Українка, Оленівка, Кобцівка і Квітка.

Виникло Хрестище в першій половині XVIII століття, після побудови Української оборонної лінії. Тривалий час село мало також назву Дзябурівка. Прізвище Дзябура і досі дуже поширене тут. Землі, на яких розташоване село, після побудови Української лінії були пожалувані Карлу Мініху, фаворитові російської цариці Анни Іоанівни. Наприкінці XVIII століття вони належали графу К. Г. Разумовському [1], а згодом стали власністю герцога Мекленбург-Стреліцького, що володів лише в Костянтиноградському повіті 60 тис. десятин землі.

У 1859 році в селі було 190 дворів з 1061 жителем [2]. Землі навколо села належали тоді до управительства Цехмистрівки Карлівської економії герцога Мекленбург-Стреліцького та принцеси Саксен-Альтенбурзької. Тяжким було життя кріпаків. Протягом року вони працювали на пана 3 дні на тиждень, а в жнива — щодня. З селян стягували ще й різні побори. За випас корови на панському пасовищі треба було своїм тяглом обробити і зібрати у пана 1,25 десятини посіву жита чи пшениці (скосити, пов'язати у снопи, звезти на панський тік). До того ж поміщик відібрав наділи в багатьох селян, перевівши їх у розряд дворових. Жили селяни надголодь. Майже не поліпшилося їхнє економічне становище і після реформи 1861 року. За уставною грамотою, жителі Хрестища одержали від поміщика 2255 дес. землі [3], по 4 десятини на ревізьку душу. Дворові люди землі не одержали.

Наприкінці XIX століття в користуванні 278 господарств (1607 чоловік) селян-власників було 1914 дес. орної та 122 дес. присадибної землі, 12 господарств мали тільки садибу, від 3 до 6 дес. орної землі мало 121 господарство, зате 42 куркульським господарствам належало від 9 до 15 дес. землі, 4 — від 15 до 20 десятин. Своєю худобою обробляли землю тільки 66 господарств; 158 — об'єднувалися в супряги; більше 30 господарств наймали худобу для обробітку своїх наділів [4]. Більшість селянських господарств була погано забезпечена фуражем для худоби. Хрестищенська громада зовсім не мала пасовищ та сіножатей. Щороку вона наймала за відробітки толоку в сусідній Карлівській економії. У 1888 році, наприклад, селяни Хрестища за випаси з водопоєм зібрали і перевезли хліб з 200 дес. поміщицької землі [5].

На початку XX століття в селах повіту, де за уставними грамотами колишні кріпаки одержували по 4 дес. землі, на двір припадало тільки від 1 до 1,3 десятини. В 1908 році по Берестовеньківській волості, до якої входило і с. Хрестище, безземельних і тих, що не мали ріллі, на 1000 було 126 господарств, а тих, що мали від 1 до 4 дес. землі і водночас купували хліб,— 236. Середній урожай за 8 років (1900—1907) становив тут 47 пудів на 1 десятину [6]. Селянський наділ був, по суті, засобом для забезпечення поміщика робочими руками [7]. Біднота села потрапляла в кабалу і до куркулів. Місцеві багатії орендували в поміщиків землю по 5 крб., а здавали

---

[1] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 629, спр. 549, арк. 1.

[2] Списки населённых мест Российской империи по сведениям 1859 года. XXXIII. Полтавская губерния, стор. 96.

[3] Список населенных мест Полтавской губернии на 1900 год, стор. 408—409.

[4] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, XIV, Константиноградский уезд. Таблицы, показывающие хозяйственное положение селений каждой волости, стор. 99—101.

[5] Там же, стор. 322.

[6] Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1908 г. Полтава, 1908. Приложения, стор. 64.

[7] В. І. Ленін. Твори, т. 18, стор. 55.

її селянам по 12—18 крб. за десятину [1]. Переважала оренда землі за відробіток, яку В. І. Ленін характеризував як одну з найтяжчих у той період форм кабальної залежності [2]. У жнива селянин збирав 6—7 дес. хазяйського хліба, лишаючи свій стиглий хліб на пні, і, тільки відробивши оренду, починав працювати на своїй ділянці.

Одна з вулиць у с. Хрестищі.

У 1889 році 34 жителі села постійно батракували в куркульських господарствах, багато наймалося в економії поміщиків.

У Карлівській економії та її управительствах, куди населення Хрестища йшло на заробітки, дорослий чоловік заробляв узимку не більш як 19 коп. за день, а влітку, під час збирання врожаю,— 79 коп. Для жінок і підлітків розцінки були ще нижчими. Велику частину селянського бюджету поглинали численні побори та податки. Тільки в 1900 році за Хрестищенською сільською громадою було 4255 крб. недоїмок, більше половини цієї суми — 2594 крб. — припадало на викупні платежі [3].

Тяжке економічне становище селян погіршувалось повним політичним безправ'ям. Сільський староста, який стояв на чолі громади і обирався, як правило, з числа куркулів, стежив за сплатою селянами податків та виконанням повинностей. Порядкувати в сільській управі, влучно названій селянами «розправою», багатіям всіляко допомагав піп.

За відомостями 1889 року, читати й писати в селі вміли тільки 16 чоловік [4]: староста, писар, шинкар та деякі заможні селяни. В земській та церковнопарафіальній школі навчалося тільки 50 учнів, хоч у селі було 300 дітей шкільного віку. Вчилися переважно хлопчики. Більше половини дітей, що починали вчитися, залишали школу через тяжкі матеріальні умови і йшли в найми. В селі, де на 1900 рік налічувалося 1789 чоловік, не було ні лікарні, ні аптеки [5].

Навесні 1902 року в повіті почався селянський рух, що захопив і Хрестище. Після кількох місяців недоїдання й голоду наставала пора весняної сівби, а сіяти було нічим. Розореному селянинові лишалось одне — продавати свою працю куркулям та поміщикам або йти на заробітки до міст. 12 березня 1902 року величезна Карлівська економія, в т. ч. і Цехмистрівське управительство, стали ареною масових виступів селян. Хвиля обурення весь час наростала. Селяни відкрито приїздили в економію, відмикали амбари, склади і вивозили звідти зерно, фураж, картоплю, сільськогосподарський реманент, виганяли худобу.

30 березня в Карлівку і Цехмистрівку прибув Орловський піхотний полк. Два тижні тривала жорстока розправа над селянами. У Хрестищі в ці дні були заарештовані 12 селян і відправлені до повітової в'язниці. А волосний старшина та староста Хрестищенської управи за ревну службу і допомогу карателям одержали нагороди від царського уряду.

У революційній роботі серед жителів Хрестища в ці роки брали участь робітник Костянтиноградської друкарні, палітурник П. П. Цехмистро, селяни

[1] Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г., стор. 9.
[2] В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 64—65, 75.
[3] Список населенных мест Полтавской губернии на 1900 год, стор. 408—409.
[4] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, XIV. Константиноградский уезд. Таблицы, показывающие хозяйственное положение селений каждой волости, стор. 99.
[5] Список населенных мест Полтавской губернии на 1900 год, стор. 408—409.

П. С. Кокоша і Д. Ф. Таран, а також учитель хрестищенської школи М. Й. Копитчук. М. Й. Копитчук організував у селі чоловічий хор. Серед учасників хору були його довірені, які поширювали революційну літературу.

У грудні 1905 року батраки, що працювали в економії, вивезли звідти значну кількість зерна та сіна. В село було послано загін солдатів. Вони заарештували М. Й. Копитчука[1].

Після поразки революції бідняки та середняки села рішуче виступали проти столипінської аграрної реформи, спрямованої на зміцнення куркульства. Незважаючи на погрози місцевих властей, переважна більшість селян відмовлялася виходити на відруби. 6 березня 1914 року Костянтиноградський повітовий справник доповідав начальнику Полтавського губернського жандармського управління, що майже всі учасники сільського сходу в Хрестищі одностайно відмовилися підкорятись направленому сюди повітовою землевпорядною комісією землеміру.

Призвідниками виступу справник вважав селян І. Л. Дернового, Ф. І. Бойка, С. Н. Дзябуру та О. І. Тарана, які не тільки закликали селян не слухатись землеміра, а й вимагали вигнати його геть. На вимогу більшості жителів села С. П. Таран силою відібрав у землеміра список куркульських господарств, які хотіли виділитися з общини. Тільки після цього учасники сходу розійшлися[2].

В роки імперіалістичної війни до царської армії з села було мобілізовано близько 300 чол., понад 100 з них загинуло, 90 чол. повернулись додому інвалідами. На потреби війни у селян реквізували коней та худобу. Все це призвело до цілковитого занепаду економічно слабких господарств, з чого скористалося куркульство. Багатії за безцінь скуповували землю бідняків.

Куркулі та піп були фактичними господарями села і після Лютневої буржуазно-демократичної революції.

Тільки з перемогою соціалістичної революції сільська біднота Хрестища одержала землю. З радістю зустріла вона ленінські декрети про мир та землю. У січні 1918 року в селі було встановлено Радянську владу. До складу першого виконкому ввійшли Я. Пономар, Т. М. Могилка, що повернулися з фронту, та Й. П. Кривоніс. Під керівництвом членів виконкому селяни брали участь у конфіскації та розподілі земель Цехмистрівського управительства. Вони ділили між собою також реманент, хліб та худобу поміщиків.

Коли село навесні 1918 року було загарбане німецько-австрійськими окупантами, селян примусили повернути в економію все майно. Каральний загін наклав величезну контрибуцію на селян. Вони повинні були внести понад 20 тис. крб. грошима і багато продовольства за зруйнування поміщицької економії. У селян забирали все: хліб, масло, сало, яйця, гроші. Всіх жителів села зігнали до управи і 80 чоловік прилюдно висікли шомполами[3].

На початку 1919 року, після вигнання окупаційних військ та петлюрівців, активісти села негайно приступили до відновлення органів Радянської влади. У січні було створено волосний революційний комітет на чолі з Я. Пономарем, у березні ревком передав свої повноваження виконавчому комітету, який очолив В. М. Явтух. До виконкому входили також Й. С. Кириченко, Ф. В. Цехмистро, К. К. Ракосій. Різні питання вирішував волвиконком. Тут і боротьба з куркульським саботажем заходів Радянської влади, і наділення селян землею, і питання господарські, як, наприклад, постачання палива. Активну допомогу виконавчому комітету подавали члени комбіду, створеного в березні.

Волосний виконком залишався нелегальним органом Радянської влади і під час окупації села денікінцями в червні 1919 року. Білогвардійці чинили криваву розправу над активістами. Від їх рук загинули Д. М. Кугно, П. К. Вільженко, О. Л. Лісняк, Д. Г. Бойко.

---

[1] Газ. «Соціалістична перебудова», 7 листопада 1935 р.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 320, оп. 1, спр. 1321, арк. 22.
[3] Газ. «Соціалістична перебудова», 7 листопада 1935 р.

Наприкінці грудня 1919 року частини Червоної Армії очистили село від денікінських головорізів. Створений у селі ревком почав налагоджувати господарське життя. Велику допомогу подавали в ці дні членам ревкому костянтиноградські комуністи. З їх участю в селі було організовано партійний осередок, до складу якого входили селяни-бідняки К. І. Дзябура, І. О. Шевченко та інші.

На початку 1920 року було проведено вибори до Ради селянських депутатів [1].

Улітку 1920 року був створений комітет незаможних селян, до якого спочатку входили Ф. Г. Більовський, Г. Ф. Якименко, І. Г. Зубко, Кокоша, Пелих, Купка, Свириденко. Члени КНС нещадно боролися проти куркульства, яке намагалося зірвати радянське будівництво, брали активну участь у здійсненні закону Всеукрревкому про землю, в розподілі поміщицької та надлишків куркульських земель.

Волосний виконавчий комітет та комітет незаможних селян проводили велику роботу і в інших селах волості. З ініціативи комнезаму бідноті були виділені землі в колишній панській економії. Так виникли Нове Хрестище (тепер Першотравневе), Тарасівка. В ці, а також і в інші, села Красноградського району у зв'язку з перерозподілом землі переселилося багато жителів Хрестища.

В умовах запеклої боротьби проти куркульства здійснювали трудівники села перехід до мирного будівництва. Гостро відчувалася нестача тягла, посівного матеріалу. Давалися взнаки продовольчі труднощі. На кінець 1920 року в Хрестищенській волості, куди входили 3 населених пункти, було 1268 господарств, 59 з них зовсім не мали худоби, 27 не могли засіяти свої земельні ділянки. У 224 господарствах не було корів. А чого вартий був сільськогосподарський реманент того часу? На всю волость було 683 однолемішних плуги, 15 — дволемішних, 4 букери, 4 залізні борони, 1108 борін з дерев'яною рамою і залізними зубцями і 363 дерев'яні борони, 18 ручних і 55 кінних молотарок. Майже все це було власністю куркулів. У волості на цей час налічувалося 48 куркульських господарств, в яких застосовувалася наймана праця [2].

Найголовнішим у роботі партійної організації була підготовка селянства до переходу на соціалістичні рейки господарювання. На кінець відбудовного періоду господарство селян залишалось переважно дрібним, одноосібним. Перші зародки нових, соціалістичних форм господарювання почали виникати спочатку в нових поселеннях, на колишніх поміщицьких землях. Об'єднавшись по 15—20 сімей, селяни спільно придбали реманент, допомагаючи один одному в сільськогосподарських роботах. У самому ж Хрестищі перші колективні господарства виникли в 1929 році. Зачинателями колгоспного руху були А. І. Калюжний, Ф. Ф. Таран, Н. П. Якуба, Г. Ю. Салій. Уже на 15 лютого 1931 року колгоспи об'єднали 85,5 проц. бідняцько-середняцьких сімей. Це були невеликі за розмірами земельної площі господарства. Так, у колгоспі ім. Чубаря об'єдналися 96 дворів, в артілі «Червоний колос» — 81, у колгоспі «Нове життя» — 67 [3]. Вже восени 1931 року в артілі «Червона перемога» з'явились перші ударники соціалістичного змагання — К. О. Іванченко, О. С. Гонтар, Д. Ф. Таран та інші [4]. Активну боротьбу за організаційно-господарське зміцнення колгоспів вели комуністи села. У 1931 році, напередодні XIV роковин Великого Жовтня, колгоспи Хрестищенської сільської Ради повністю виконали план хлібоздачі [5].

14—15 серпня 1932 року колгоспи села відвідав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський, який познайомився з роботою партійних та радянських органів і дав їм цінні поради щодо організації роботи в колгоспах.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-4816, оп. 1, арк. 2; спр. 2, арк. 3, 203, 256.

[2] Статистика Украины, № 9, серия II, т. 2, вып. 2, X., 1922, стор. 34—35; Статистика Украины, № 9, серия I, т. 1, вып. 2, X., 1922, стор. 3.

[3] Газ. «Соціалістична перебудова», 15 лютого 1931 р.

[4] Газ. «Соціалістична перебудова», 27 вересня 1931 р.

[5] Газ. «Соціалістична перебудова», 7 листопада 1931 р.

Піднесення громадського господарства значною мірою залежало від невпинно зростаючої творчої активності трудівників села, які під керівництвом комуністів дедалі ширше розгортали соціалістичне змагання. Наприкінці 1935 року за вирощення високих урожаїв орденом Леніна було нагороджено бригадира колгоспу ім. 1 Травня П. Ф. Литовченка, орденом «Знак Пошани» — бригадира колгоспу «Нове життя» А. І. Калюжного, орденом Трудового Червоного Прапора — свинарку колгоспу ім. 1 Травня Т. Ф. Литовченко[1]. П. Ф. Литовченко і його сестра Т. Ф. Литовченко — діти батрака. У зв'язку з нагородженням їх орденами П. Ф. Литовченко — їхня мати — звернулася до партії та уряду з листом, в якому писала: «Мені 66 років. З раннього дитинства і до 20 років гнула я спину по куркульських господарствах. 20-ти років мене віддали заміж за вдівця, в якого було 5 дітей. Думала, що всі загинуть у наймах. Павло першим пішов батракувати до графа Мекленбург-Стреліцького. В 1914 році виїздили до Саратовської губернії шукати землі, але дістали її вже після революції...

Мої діти — кращі стахановці. Павло та Тетяна тепер орденоносці. В колгоспах справжнє життя почалося. Працю тепер цінують над усе. Щаслива, радісна в мене старість, усюди привіт та поважання...»[2].

А колгоспник-стахановець Д. Д. Середа розповідав про своє життя так: «Своєї матері я не пам'ятаю зовсім. Померла, коли мені було всього 6 місяців. На тяжкій роботі підірвалась мати, хворіла все і померла.

Батька пам'ятаю, наче уві сні. Пригадую, як ми з братом і сестрою уже восени в повітці лежали. Батько з роботи повернувся, а ми аж задубіли з холоду. Їсти просимо. Глянув він на нас, защеміло, мабуть, йому під серцем, застогнав і впав на підлогу. Помер від розриву серця.

Сиротами розлізлися ми поміж людьми. Я поводирем був — старців водив. А потім — по куркулях та економіях. Клаптя землі не мав. Навіть свого притулку — хати — не було. Не те зараз. Колгосп мені хату дав, телиця є, поросята, дві кози, кури, хліба вдосталь. Та мені й не снилося життя таке. От якби батько або мати діждалися! Все в мене є тепер»[3].

В листі до голови Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР М. І. Калініна колгоспники артілі «Червона перемога» писали: «Спасибі нашій партії за те, що ми тепер живемо в достатку і на панів не платимо, як це було за старих часів. Адже ця земля, де ми зараз працюємо, колись належала панові Мекленбург-Стреліцькому, і ми на нього працювали. А зараз вона наша і хліб наш, і ми працюємо на себе...»[4].

Кращі люди Хрестища — такі, як П. Ф. Литовченко та А. І. Калюжний, що одержували по 150—200 пудів пшениці з га, брали участь в районних і обласних зльотах колгоспників-стахановців, де ділилися досвідом своєї роботи.

За забезпечення поставок державі високоякісного зерна Хрестищенська сільська Рада була премійована духовим оркестром, колгосп «Червона перемога» — обладнанням хати-лабораторії, голова колгоспу С. С. Таран — автомашиною, яку він передав колгоспові, снопов'язальниця С. Л. Пелих — піаніно, бригадир І. О. Гонтар — велосипедом. За високі показники в розвитку сільського господарства артіль ім. 1 Травня було відзначено орденом Трудового Червоного Прапора. В 1939 році цей колгосп брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці, де йому було вручено Диплом 1-го ступеня та автомашину.

На червень 1941 року п'ять артілей Хрестищенської сільради (ім. Кірова, «Нове життя», ім. Шевченка, «Червона перемога», ім. 1 Травня) мали 4396 га землі, 5 вантажних автомашин, 565 коней, 475 голів великої рогатої худоби, 407 овець, 909 свиней, 5264 штуки домашньої птиці, 229 бджолосімей, 5 рибних ставів.

---

[1] Газ. «Соціалістична перебудова», 16 серпня 1932 р.
[2] Газ. «Соціалістична перебудова», 28 лютого 1936 р.
[3] Газ. «Соціалістична перебудова», 7 листопада 1935 р.
[4] Газ. «Соціалістична перебудова», 11 грудня 1935 р.

Любителі велоспорту у с. Хрестищі. 1937 р.

У селі було споруджено клуб з залом на 300 місць, створено 5 червоних кутків, дитячі ясла, лазню, перукарню, піонерський клуб, готель, будувався Палац культури. У новому сквері до XVIII річниці Жовтня трудящі села спорудили пам'ятник В. І. Леніну.

Величезні зміни сталися в культурному житті села. Вже в перші роки після завершення громадянської війни, спрямовуючи свою діяльність на відродження сільського господарства, партійна організація села велику увагу приділяла піднесенню освітнього та культурного рівня населення. Її вірним помічником був комсомольський осередок. Комсомольці розгорнули роботу по ліквідації неписьменності; за один тільки 1924 рік в селі було створено близько 20 гуртків лікнепу. Активно включилися в цю роботу вчителі села. У 1927 році в Хрестищі було відкрито семирічну школу, де здобували освіту діти трудящих. Напередодні Великої Вітчизняної війни в селі працювали середня школа, де навчалося 450 дітей колгоспників, колгоспний університет, 5 шкіл для малописьменних, одна партійна школа, 2 комсомольські і одна сількорівська школи. Трудівники села передплачували 320 примірників газет і журналів, в бібліотеці налічувалось понад 2 тисячі книг[1]. Уже в жовтні 1936 року в селі була організована перша радіоаудиторія. Лише за 16 років Радянської влади село дало країні 3 інженерів, 6 агрономів, 20 учителів, кілька десятків механізаторів та інших спеціалістів.

Величні соціалістичні перетворення, здійснені під керівництвом Комуністичної партії, докорінно змінили вигляд села Хрестища, як і десятків тисяч інших сіл України.

Успіхи в економічному та культурному розвитку села стали можливими завдяки повсякденній партійно-масовій роботі, яку вела серед колгоспників партійна організація. Це вона виховала таких людей, як А. І. Калюжний, П. Ф. Литовченко, С. С. Таран, І. Н. Дзябура. 30 чоловік з села очолили партійні, радянські та господарські органи в Красноградському районі[2]. Колишній бригадир колгоспу «Нове життя» А. І. Калюжний, набувши знань у Красноградській агрошколі, згодом очолив колгосп «Вільна праця». У 1938 році його обрали депутатом Верховної Ради Української РСР.

Голова колгоспу «Червона перемога» В. І. Дзябура багато років був директором Красноградської МТС. Один із зачинателів колгоспного руху на селі І. Н. Дзябура очолював колгосп «Нове життя», а пізніше працював інструктором Красноградського РК КП(б)У. Багато років головою колгоспу «Червона перемога» працював С. С. Таран. П. А. Більовський, який очолював комсомольську організацію Красноградського району, нині підполковник Радянської Армії. В. Г. Пелих багато років був головою сільради, а потім заступником голови і головою Красноградського райвиконкому Ради депутатів трудящих.

Коли почалась Велика Вітчизняна війна, сотні жителів села із зброєю в руках стали на захист здобутків Великого Жовтня. 104 чоловіки віддали своє життя за незалежність Батьківщини. Близько 80 хрестищан за мужність і героїзм, виявлені

[1] П. Т. Рущенко. Красноград. Історико-краєзнавчий нарис. Х., 1962, стор. 86—87.
[2] Харківський облпартархів, ф. 41, оп. 1, спр. 13, арк. 68.

в боротьбі з ворогом, нагороджені бойовими орденами і медалями, серед них Й. Д. Лобач, В. П. Дем'яник, О. Т. Бушанов, А. І. Гонтар, І. М. Гонтар, В. Г. Телевний, Н. С. Єрмілова, М. Я. Одринський та інші. Ті ж, хто залишився вдома, самовіддано працювали, щоб забезпечити Червону Армію всім необхідним. У вересні 1941 року частину майна колгоспів та худобу було евакуйовано. На схід, у Красноярський район Саратовської області, виїхало і чимало колгоспників.

З 28 вересня 1941 року по 17 вересня 1943 року село було окуповане німецько-фашистськими окупантами. Чимало жителів Хрестища в ці роки допомагали партизанам. У 1942 році окупанти схопили і розстріляли А. М. Колісника, члена Комуністичної партії, який до війни працював головою колгоспу ім. Кірова[1]. Від рук гітлерівців загинули і активісти села Г. І. Кривоніс та Г. М. Нищета.

Незважаючи на терор окупантів, колгоспники А. А. Дем'яник та Т. Е. Сальник зберегли пам'ятник В. І. Леніну, споруджений перед війною. Тепер цей пам'ятник встановлено на центральній площі Краснограда. А. Г. Пелих допомагав партизанам.

17 вересня 1943 року підрозділи механізованої бригади 1-го механізованого корпусу, що входив до складу 69-ї армії, визволили село від фашистських загарбників. У бою особливо відзначились командир танкового взводу молодший лейтенант І. М. Шишкін та командир стрілецької роти лейтенант А. М. Губін. За участь у цьому бою І. М. Шишкін та А. М. Губін були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу[2].

Після визволення села від гітлерівців почалась відбудова зруйнованого господарства. Збитки, завдані колгоспам сільради, обчислювалися в 19 млн. крб., більш як на 30 млн. крб. було пограбовано і знищено особистого майна колгоспників[3]. Незважаючи на великі господарські труднощі, жителі села за досить короткі строки відновили колгоспи. Вже в 1944 році вони здали державі 9549 цнт хліба, перевиконавши план на 1281 цнт, а також 408 цнт соняшнику, 1425 цнт цукрових буряків. Разом з тим трудящі Хрестищенської сільської Ради внесли у фонд перемоги на 220 тис. крб. облігацій державної позики[4].

Вже в роки першої післявоєнної п'ятирічки колгоспи Хрестища за врожайністю зернових культур досягли довоєнного рівня, а бригада колгоспу «Червона перемога», якою керував С. Ю. Кузнець, виростила в 1947 році по 30,6 цнт озимої пшениці з га на площі 30 гектарів[5].

За високі врожаї зернових культур перехідний Червоний прапор райкому КП України та райвиконкому в 1952 році завоював колгосп ім. Кірова. В 1952 і 1953 роках колгосп був учасником обласної сільськогосподарської виставки[6].

У 1956 та 1957 рр. на полях колгоспу ім. Кірова вирощували по 33 цнт озимої пшениці з гектара. За високі показники колгосп двічі був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Значних успіхів досяг цей колгосп і в галузі тваринництва. В 1958 році тут було вироблено по 28 цнт м'яса на 100 гектарів. Грошові прибутки колгоспу зросли до 5 млн. карбованців проти 3 млн. карбованців у 1957 році. Добре відбилось на зміцненні громадського господарства об'єднання колгоспів села в укрупненому колгоспі ім. Кірова. Колгосп в достатній мірі оснащений сільськогосподарською технікою. Він має 3411 га орної землі, 517 га сіножатей та пасовищ. На 100 га сільськогосподарських угідь в колгоспі 17 корів, 89 свиней, 32 вівці.

Рік у рік працьовита колгоспна сім'я поповнюється новими передовиками. Багато років працює на колгоспній фермі М. П. Мацегорова, яка стала ініціато-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 281, оп. 1, спр. 1, арк. 24.
[2] М. Д. Соломатин. Красноградцы. М., 1963, стор. 73—75.
[3] Харківський облпартархів, ф. 281, оп. 1, спр. 1, арк. 26.
[4] Там же, арк. 25.
[5] Там же, ф. 41, оп. 1, спр. 349, арк. 78.
[6] Там же, ф. 653, оп. 1, спр. 14, арк. 19, 30.

ром впровадження турових опоросів на фермах району. Від кожної свиноматки вона одержувала по 25—26 поросят. У 1961 році М. П. Мацегорова перейшла у відстаючу ферму колгоспу. Багато праці довелося докласти, щоб добитися високих показників і тут. У 1964 році на фермі одержано від закріплених свиноматок 1454 поросят при плані 1168, у 1965 році від 98 свиноматок одержано 2268 поросят при плані 1435 (по 24 поросят на одну свиноматку).

Сумлінна праця М. П. Мацегорової відзначена високими урядовими нагородами: у 1958 році — орденом Леніна, а в 1966 році їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Колгоспниця-комуністка бере активну участь у громадському житті країни. Вона була делегатом XXI та XXII з'їздів КП України, а 12 червня 1966 року її обрали депутатом Верховної Ради СРСР 7-го скликання. М. П. Мацегорова охоче ділиться досвідом роботи з свинарями свого та інших колгоспів району, часто виступає з порадами та пропозиціями на сторінках районної газети «Комуністичним шляхом». У неї багато послідовників, серед них ударниця комуністичної праці Р. Г. Колісник, яка вже у 1961 році одержала по 33 поросят від кожної свиноматки, Г. М. Видюк — депутат обласної Ради депутатів трудящих, нагороджена орденом Леніна, Н. П. Волошина та Т. Є. Одринська, працю яких теж відзначено урядовими нагородами. Успішно працюють на своїх ділянках ланкові Н. І. Заєць, О. І. Жоріна, В. В. Сонька, Н. С. Ричик, К. А. Сухотська.

Наполегливо борються за піднесення господарства колгоспу механізатори. Самовіддано працює тракторист П. К. Гонтар. Разом з механізаторами В. С. Тараном, В. О. Ричиком, М. І. Старокольцевим, П. П. Сумцем він обробляє 80 га цукрових буряків та 300 га кукурудзи без затрат ручної праці. Відомі своїми трудовими успіхами і токарі Г. С. Дебелий, В. Т. Таран — люди з золотими руками. Справжнє творче натхнення вкладають в колгоспне виробництво спеціалісти сільського господарства зоотехніки та агрономи Й. Д. Лобач, Я. Г. Улько та В. Ф. Дерновий.

Виробнича нарада у колгоспі ім. Кірова, с. Хрестище. 1964.

Герой Соціалістичної Праці М. П. Мацегорова серед тваринників колгоспу.

Колгоспні дитячі ясла в с. Хрестищі.

Всі передовики колгоспу — люди з відкритою душею, охоче діляться своїм досвідом, щоб спільно, з більшим успіхом боротися за втілення в життя величних накреслень Комуністичної партії.

Успіхи у виробництві не могли не відбитись на добробуті трудящих села. Колгоспники мають чудові затишні будинки. Вони й споруджуються тепер по-новому. Будинок ставиться на цегляному фундаменті, дах покривається залізом або шифером. В кожному дворі є господарський сарай, льох з цегли, колодязі з цементними кругами.

Колгоспники мають радіоприймачі, телевізори, понад 300 велосипедів, 30 мотоциклів, 6 легкових автомашин. Радіовузол на 300 радіоточок колгосп одержав як премію від Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В багатьох сім'ях є пральні машини, холодильники тощо.

До послуг трудівників села лікарня на 25 ліжок, де працюють 13 чоловік медичного персоналу з вищою та середньою медичною освітою.

З кожним днем зростає потяг населення до знань. У 3 клубних і 3 шкільних бібліотеках, що обслуговують понад 2500 читачів, налічується близько 20 000 книг. Жителі села щороку передплачують близько 1100 примірників газет, 600 примірників журналів. Майже кожна сім'я має власну бібліотеку.

Діти колгоспників навчаються у 8-річній загальноосвітній трудовій політехнічній школі. Справжнім вогнищем культури на селі став клуб, де систематично читаються лекції, демонструються кінофільми, працюють гуртки художньої самодіяльності.

Успіхи в колгоспному виробництві, зростання культури на селі — результат великої роботи, що її проводять серед трудящих комуністи. Всюди відчувається керівництво партійної організації колгоспу. Велику роботу серед населення провадять і 30 депутатів сільської Ради. З кожним роком кращає село. Про це невтомно дбає сільська Рада, яку понад 20 років очолює комуніст І. М. Гонтар, колишній тракторист. Рада одержала кілька почесних грамот Харківської обласної Ради депутатів трудящих.

В. Т. ШУМАРОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КРАСНОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ

КИРИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 21 км від районного центру, за 7 км від автомагістралі Москва—Сімферополь і за 3 км від залізничної станції Берестовеньки. Населення — 1109 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Високе, Світле і Червоне.

У Кирилівці розташовані центральна садиба колгоспу «Дружба» та бригада колгоспу ім. Щорса. Обидві артілі — багатогалузеві господарства. В їх користуванні є 4940 га землі. За післявоєнні роки в селі збудовано 5 громадських і 200 житлових будинків.

Кирилівка має восьмирічну школу, клуб на 300 місць, дві бібліотеки.

Село виникло в XVII столітті. В 1905 році тут відбулося повстання селян, організатором якого був місцевий житель більшовик Ф. І. Забара.

ЛЕ́НІНКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 9 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Красноград і за 3 км від автомагістралі Москва—Сімферополь. Населення — 325 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гриньківка, Петрівське, Чапаєве, Червона Зоря і Тишенківка.

Ленінка виникла в 1922 році. За рішенням Костянтиноградського повітового виконавчого комітету, між селами Піщанкою і Тишенківкою було виділено 595 га землі, на якій засноване селище ім. Леніна. Незабаром тут створено сільськогосподарську комуну. На її базі в 1929 році організовано артіль ім. Леніна.

В Ленінці розташовані центральна садиба і перша бригада колгоспу ім. Леніна, земельні угіддя якого становлять 3710 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі врожаї пшениці колгоспниці У. Р. Золотухіній присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, при якій діє консультаційний пункт Красноградської заочної середньої школи, Будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки. На громадських засадах створено музей. Його експозиції розповідають про історію села. В Ленінці працює цукровий завод.

У роки тимчасової фашистської окупації на території Ленінської сільради діяла підпільна група на чолі з учителем с. Тишенківки П. К. Семеренком.

МАРТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Населення — 289 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільховий Ріг, Вознесенське, Гадяч, Добренька, Кам'янка і Катеринівка.

У Мартинівці розташована центральна садиба колгоспу «Червона Україна», який має 7540 га земельних угідь. Вирощуються переважно зернові культури. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Планом передбачено протягом двох років повністю завершити комплексну механізацію всіх процесів по утриманню і відгодівлі худоби. Споруджено зрошувальну систему.

В селі є початкова школа; діє клуб на громадських засадах.

Село виникло в кінці XVIII століття. У 1904 році тут відбувся виступ селян. Організаторами його були В. А. Литвин, Д. К. Спас, Л. І. Шевченко. В період тимчасової німецько-фашистської окупації три чверті Мартинівки було зруйновано. У післявоєнні роки село відбудоване. В лютому 1943 року за активну допомогу частинам Радянської Армії гітлерівці розстріляли 18 жителів. У с. Добренькій діяв партизанський загін під командуванням комуніста С. П. Братчикова.

МИКО́ЛО-КОМИШУВА́ТА (до 1840 року — Комишувата) — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Власівка. Населення — 1027 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гірчаківка, Мокрянка, Пащинівка і Суха Балка.

Місцевий колгосп «Зоря комунізму» має 6142 га земельних угідь. Вирощуються переважно зернові культури та цукрові буряки. По врожайності цукрових буряків господарство займає перше місце в районі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За післявоєнні роки збудовано 30 громадських приміщень і 267 житлових будинків.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць. Миколо-Комишуватський хоровий колектив, який налічує 80 чоловік, був відзначений на обласному огляді художньої самодіяльності.

Миколо-Комишувата виникла у XVIII столітті, у зв'язку з будівництвом Української укріпленої лінії. У 1905 році тут відбулося селянське заворушення. Селяни намагалися розділити панську землю і майно, але поміщик викликав війська, і виступ був жорстоко придушений.

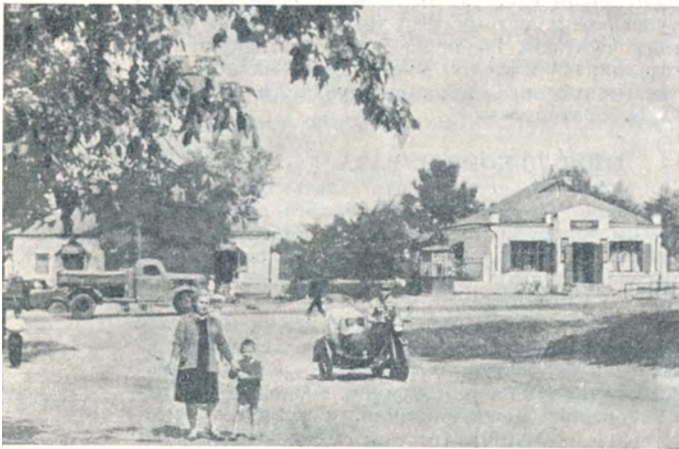
У 1920 році в селі створено партійний осередок, у 1921 році — комсомольський. У період тимчасової фашистської окупації німецькі загарбники зруйнували 28 приміщень ферм, 2 школи, клуб, лікарню, 239 будинків колгоспників, вивезли в Німеччину на каторгу 33 чоловіки молоді.

Уродженцю села С. І. Зосі посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

НАТА́ЛИНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване по обидва береги річки Берестової, за 3 км від районного центру. Через село

Міжколгоспний свиновідгодівельний пункт у с. Наталиному.

Одна з вулиць у с. Наталиному.

проходить автомагістраль Москва — Сімферополь. Населення — 1412 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ленінське, Маховик, Попівка, Розжив'їівка та Улянівка.

У Наталиному розташована комплексна бригада колгоспу «За мир», земельні угіддя якого становлять 6154 га. Вирощуються переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В селі міститься міжколгоспний комплексний свиновідгодівельний пункт, де щороку відгодовується 20 тис. голів свиней. Діюча модель цього пункту експонується у Москві на ВДНГ.

Наталине має восьмирічну школу, а також вечірню і заочну середні школи, 2 бібліотеки, клуб.

У селі народився І. Ю. Сенченко — український радянський письменник.

На території Наталинської сільради біля с. Попівки виявлено поселення епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.).

В історичних документах Наталине вперше згадується у другій половині XVIII століття. У 1921 році тут створено партійний, у 1922 році — комсомольський осередки. У період тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили село. Після війни воно повністю відбудоване.

НОВОПА́ВЛІВКА (стара назва — Комликівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 1 км від автомагістралі Полтава—Ізюм. Населення — 140 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Варварівка, Вільне, Володимирівка, Кобзівка, Кобзівка Друга, Новомихайлівка, Одрадівка, Олександрівка, Роздолля, Садове, Шкаврове та Ясна Поляна.

У Новопавлівці розташована комплексна бригада колгоспу «Ясна Поляна», земельні угіддя якого становлять 3724 га. Господарство має зерновий напрям. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Радгосп «Красноградський» (с. Садове) займає перше місце в районі по вирощуванню яблук.

Восьмирічна школа міститься в с. Роздоллі.

В с. Володимирівці створено на громадських засадах кімнату бойової і трудової слави.

Новопавлівка виникла на початку XIX століття. Під час громадянської війни вона була місцем запеклих боїв частин Червоної Армії з денікінцями. Тут поховані червоноармійці, яких улітку 1919 року розстріляли денікінці, що захопили село.

ОКТЯ́БРСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 14 км від районного центру і за 6 км від автомагістралі Москва—Сімферополь. Населення — 1536 чоловік, переважно росіяни. Сільраді підпорядковані населені пункти Берестовенька, Гранове і Калинівка.

В Октябрському розташована центральна садиба колгоспу «Знамя Октября», за яким закріплено 4346 га землі. Господарство має зерновий напрям. Розвинуте молочно-м'ясне тваринництво. В колгоспі ім. Жданова (с. Берестовенька) вирощуються найвищі в районі врожаї овочевих культур, зокрема помідорів.

У селі є восьмирічна і дві початкові школи, клуб, бібліотека. На території села збереглася фортеця, збудована в 30-х роках XVIII століття. Вона охороняється як історичний та архітектурний пам'ятник.

У с. Берестовеньці працює Герой Радянського Союзу М. А. Сябро.

Октябрське в 1933 році виділилось із с. Берестовеньки. Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили село. У післявоєнні роки воно повністю відбудоване.

ПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Відстань від районного центру — 13 км, від залізничної станції Балки — 3 км. Населення — 2052 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Балки і Лип'янка.

У Петрівці розташована центральна садиба колгоспу «Серп і молот», земельні угіддя якого становлять 7578 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня і початкова школи, 2 бібліотеки, Будинок культури на 600 місць. Петрівський самодіяльний хоровий колектив, який налічує 120 чоловік, відомий далеко за межами села. Він був відзначений на обласному огляді художньої самодіяльності.

У Петрівці народився В. А. Колісник — генерал-лейтенант авіації, Герой Радянського Союзу.

Петрівка заснована в кінці XVII століття. З 1764 року село входить до складу Іванівської сотні Донецького пікінерського полку, який охороняв Українську укріплену лінію від татар. У вересні 1769 року татари напали на Петрівку і забрали в полон багато жителів. У квітні 1917 року тут відбувся виступ селян під керівництвом більшовика-матроса Р. Д. Пересади. У вересні 1918 року в селі організовано партизанський загін, який пізніше ввійшов до складу Другої бригади при Харківській групі військ. Для боротьби з контрреволюцією у Петрівці був створений окремий загін на чолі з головою ревкому більшовиком С. Чернушенком. У 1922 році виникла комуна «Червона Армія».

ПІЩА́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована на околиці Краснограда, вздовж автомагістралі Москва—Сімферополь. Населення — 4153 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе і Новоселівка.

У Піщанці розташовані колгоспи «Красный партизан» і «40 лет Октября», які мають 6500 га земельних угідь. Обидва господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових культур. Тваринництво — молочно-м'ясного напряму.

В селі є середня і 2 початкові школи, 2 клуби на 500 і на 200 місць, 2 бібліотеки.

Уродженець Піщанки Ф. К. Абакумов (помер у 1961 році) — учасник повстання на броненосці «Потьомкін».

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні місцевому жителю Д. В. Гамову присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Виникнення села пов'язане із спорудженням Української укріпленої лінії, зокрема з будівництвом Більовської фортеці. Переселенцям, що селилися вздовж укріпленої лінії, надавалися тимчасові пільги. Частина їх осіла на мілководній річці Піщанці, у верхів'ях якої, а також у прилеглих балках було багато будівельного каменю-пісковика. В 1764 році село ввійшло до складу Донецького пікінерського полку. Під час війни з Туреччиною в 1768—1769 рр. татари вчинили напад на Українську лінію, в т. ч. й на Піщанку, захопили багатьох жителів у полон і завдали селу великих збитків. Під час громадянської війни в 1918 році тут створено партійну групу. Цього ж року виникла комуна ім. Фрунзе. У 1922 році організовано комсомольський осередок.

Сад колгоспу ім. Жданова в с. Берестовеньці.

Молотьба в артілі «Незаможник» у с. Петрівці. 1933 р.

Комсомольці с. Петрівки. 1927 р.

СОСНІ́ВКА (до 1944 року — Циглерівка) — село, центр сільської Ради. Відстань від районного центру — 19 км, від залізничної станції Берестовеньки — 9 км. Населення — 781 чоловік. Сільраді підпорядковане село Березівка.

У Соснівці розташована центральна садиба колгоспу «Перше травня», земельні угіддя

якого становлять 6276 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, клуб на 240 місць, 2 бібліотеки.

Соснівка виникла в 1764 році, коли підполковникові Курського полку фон Циглеру були відведені землі по річці Берестовій перед Українською укріпленою лінією. В його обов'язок входило створення на цих землях нових сіл. Одне з таких поселень було назване Циглерівкою.

У 1902 році в селі був недорід і голод. Почалося селянське заворушення. На спроби голодуючих забрати в поміщика хліб власті відповіли жорстокими розправами. В 1905 році біднота Циглерівки знову піднялася на боротьбу проти поміщиків, але і цей виступ був придушений.

У період тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці закатували і розстріляли 64 жителів села, вивезли на каторгу до Німеччини 67 юнаків і дівчат, спалили 93 будинки колгоспників і 6 господарських приміщень колгоспу. Після закінчення Великої Вітчизняної війни село повністю відбудоване. Жертвам фашизму споруджено пам'ятник.

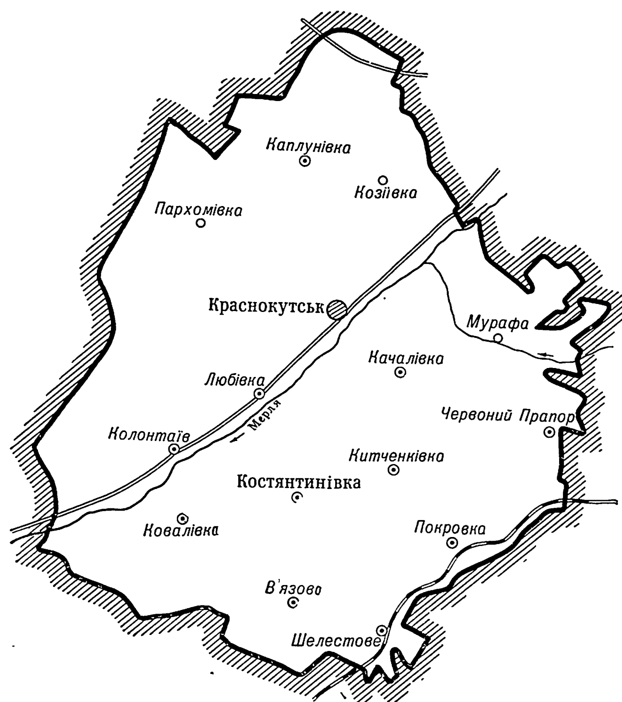
СОФІЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру, за 2 км від залізничного роз'їзду Шляховий і за 10 км від автомагістралі Москва—Сімферополь. Населення — 242 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гутирівка і Дальнє.

У Софіївці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, земельні угіддя якого становлять 2640 га. Вирощуються зернові та овочеві культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Артіль займає перше місце в районі по урожайності картоплі. За післявоєнні роки збудовано 12 приміщень тваринницьких ферм.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Софіївка заснована в другій половині XIX століття.

КРАСНОКУТСЬКИЙ РАЙОН

КРАСНОКУ́ТСЬК

Краснокутськ — селище міського типу, центр Краснокутського району і Краснокутської селищної Ради, якій підпорядковано населені пункти Основинці, Ситники, Степанівка, Чернещина. Розташований у північно-західній частині Харківської області, на правому березі річки Мерлі (притока Ворскли), за 22 км від найближчої залізничної станції Гути і за 109 км від Харкова. З Харковом, станцією Водяною і м. Богодуховом селище зв'язане автобусним сполученням. Населення — 8325 чоловік.

Краснокутськ — один з найстаріших населених пунктів Слобідської України. Він заснований у період визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі як один з опорних пунктів захисту південних кордонів Російської держави від нападів татар. Значна група переселенців з Корсунщини оселилася поблизу річки Мерлі, на місці майбутнього Краснокутська, в 1651 році[1]. Цю дату вважають часом його заснування. Уже в 1652 році тут збудовано острог. У 1654 році і пізніше фортеця була ще більш укріплена.

В XVII і XVIII століттях це поселення мало назву Красний Кут. Воно розташоване у мальовничій, зручній для жителів місцевості, на пагорбі, поблизу річки, в оточенні великих лісових масивів. У 1780 році поселення перейменоване на Краснокутськ. Тривалий час, до 1765 року, Краснокутськ був сотенним містечком Охтирського полку. Козаки Краснокутської сотні брали участь у походах 1687 і 1689 років проти кримських татар, в Азовських походах Петра I у 1695—1696 рр. Наприкінці XVII — на початку XVIII століття Краснокутськ кілька раз зазнавав руйнувань від нападів татар. Один з найспустошливіших набігів відноситься до 1680 року. Татари спалили багато будівель, захопили у полон понад 100 чоловіків, жінок і дітей. Другий подібного характеру напад стався в 1688 році.

Однією з яскравих сторінок в історії спільної боротьби російського і українського народів проти іноземних загарбників є відсіч шведській інтервенції під час

[1] Памятная книжка Харьковской губернии на 1865 год. Х., 1865, стор. 74.

Північної війни. У 1709 році недалеко від Краснокутська (с. Городне) відбувся бій між військами інтервентів і російською армією, в ході якого один з великих шведських загонів зазнав поразки. Разом з російськими військами активну участь у боротьбі проти загарбників брали селяни, в т. ч. краснокутські. Відступаючи, шведи заподіяли Краснокутську величезних руйнувань, пограбували його жителів.

Деякий час, наприкінці XVIII століття, Краснокутськ був повітовим містом, а з 1798 року перетворений у заштатне місто Богодухівського повіту. За даними на 1773 рік, в ньому проживали 4134 жителі, в т. ч. військових обивателів — 3741, підсусідків — 170, монастирських підданих — 7. Понад 200 чол. становили представники привілейованих станів — військові, військові у відставці, колишня козацька старшина та інші[1].

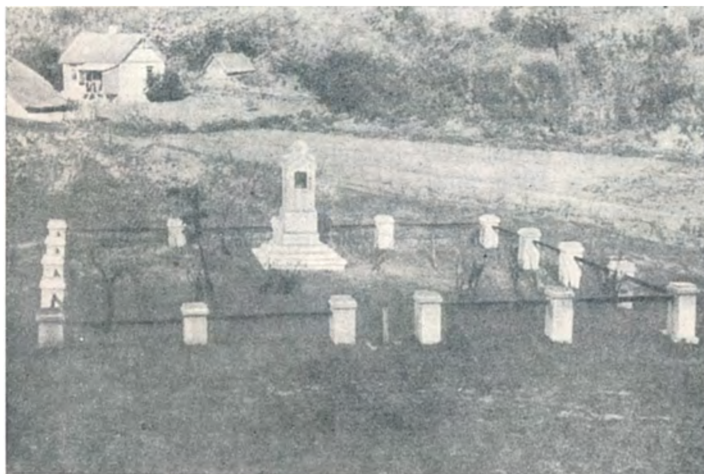
Основним заняттям жителів Краснокутська було сільське господарство. В значних розмірах провадилася торгівля, переважно предметами, застосовуваними в селянському побуті. За відомостями на 1779 рік, в Краснокутську щороку відбувалося 4 ярмарки — в березні, квітні, червні і листопаді. Вони тривали від 2 до 6 днів. На ярмарки привозили товари з Харкова, Полтави, Охтирки. Приїздили купці з центральної Росії, які скуповували худобу для продажу її у великоросійських губерніях. У вільний від польових робіт час населення займалося виробництвом возів і частин до них, якими торгували в Харкові, Полтаві, а також вивозили в Таврію. У Краснокутську виробляли гончарний посуд. Існувало невелике підприємство по виробництву селітри. Частина селян чумакувала.

Напередодні реформи 1861 року з 4673 жителів Краснокутська три чверті становили державні селяни і ремісники, а решту — міщани, купці, духівництво, дворяни. З усієї кількості жителів тільки 11 проц. володіли нерухомим майном, у т. ч. землею. В середньому на один селянський двір припадало 1,3 десятини общинної землі, причому більшу частину її становили сіножаті і непридатні для обробітку грунти[2]. Реформа 1861 року майже не внесла змін у економічне становище державних селян. Малоземелля, занепад місцевих ремесел примушували бідноту йти на заробітки в донські і херсонські степи, до Криму.

У пореформений період, особливо наприкінці XIX століття, навколо Краснокутська виникло кілька великих економій капіталістичного типу. Провідною культурою в них були цукрові буряки. Ці економії належали одному з найбільших цукрозаводчиків на Україні — Харитоненку, а також поміщикам Каразіну, Айзенштейну, Кенігу та іншим.

Значна частина краснокутських селян працювала на бурякових плантаціях цих економій. Становище найманих сільськогосподарських робітників-поденників, особливо жінок і дітей, праця яких широко застосовувалася в поміщицьких економіях, було надзвичайно тяжким. Робочий день тривав від сходу і до заходу сонця. Харчувалися строковики погано, спали в сараях на брудній соломі. За свою тяжку працю чоловіки одержували за сезон 3 крб., а жінки і діти — ще менше.

Пам'ятник біля с. Городного, на місці битви російських військ із шведами під час Північної війни.

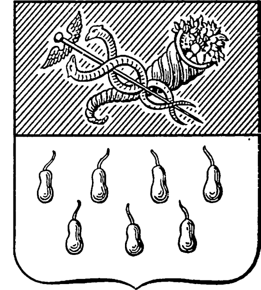
Будівництво промислових підприємств, зокрема цукрових заводів, посилило попит на кваліфіковану робочу силу. Тому в 1894 році в Краснокутську

---

[1] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. Х., 1890, стор. 345.

[2] ЦДІАЛ, ф. 1355, оп. 2, спр. 68, арк. 4.

було відкрито ремісниче училище по підготовці робітників механічних спеціальностей[1].

Герб Краснокутська. Затверджений 1781 р.

За переписом населення 1897 року, в Краснокутську проживало 6860 жителів, у т. ч. селян 4888, міщан 1811, дворян 74, купців 28, духівництва 20. З 1823 жителів, що мали самостійне заняття, в сільському господарстві працювали 665 (без членів сімей), у ремісництві — 232, торгівлі—22. 85 чоловік (5 проц.) було зайнято в адміністративних установах, суді, поліції тощо. Педагогічною діяльністю займалося всього 12 чоловік, лікарською — 13 чоловік. На 1897 рік 82,6 проц. населення було неписьменним. Серед селян кількість письменних дорівнювала 14,5 проц., а жінок — 1,1 процента.

Дані перепису відображають процес розшарування селянства Краснокутська. На одному полюсі була купка багатіїв, на другому — швидко зростаюча маса селянської бідноти, яку жорстоко експлуатували поміщики і куркулі. З 1309 господарств 70 користувалися найманою робочою силою; в 50 працювали по одному наймиту, в 15 — від 2 до 3, в 5 — від 4 до 10[2]. На початку XX століття майнове розшарування ще посилилося. З 1029 селянських господарств 49 зовсім не мали орної землі, 246 — належало лише по одній десятині. Переважна більшість господарств мала 2—3 десятини, в 47 — кількість землі коливалася від 20 до 40 десятин, а в чотирьох — перевищувала 40 десятин[3]. Таким чином, значна частина селян Краснокутська не могла прогодувати своїх сімей за рахунок власного господарства і була змушена орендувати клаптики землі за відробіток у поміщицьких економіях або куркулів. У зв'язку з тим, що роботи в цих господарствах мали сезонний характер, було багато випадків, коли селянина одночасно викликали працювати в кілька економій, бо в одній він брав за відробіток солому, в другій орендував землю, в третій — випас для корови.

Особливо погіршало економічне становище селянської бідноти весною 1902 року, коли після кількох місяців голодування, викликаного неврожаєм 1901 року, настала пора весняної сівби, а сіяти було нічим. Саме в цей період у Краснокутську, як і в інших місцях Харківської та Полтавської губерній, почалися заворушення. Селяни кидали роботу в поміщицьких економіях, не виконували розпорядження місцевих властей, а в деяких випадках громили поміщицькі економії. Наляканий такими подіями міський староста Зайцев звернувся до харківського губернатора з телеграмою, в якій просив вислати війська, зважаючи на «безпорядки в Краснокутську, розташованому серед економій, заводів та ізольованому від залізниці»[4]. Селянські заворушення були жорстоко придушені.

В роки першої російської революції виступи трудящих Краснокутська все більше набирали політичного характеру. Зростав вплив більшовицької партії. Про це переконливо свідчить постанова загальних зборів селян Краснокутської волості, що відбулися 2 червня 1906 року. Їх учасники вимагали негайно передати всі державні, монастирські, церковні та поміщицькі землі в руки трудящих без усякого викупу; скликати Установчі збори, запровадити загальне, пряме, рівне виборче право при таємному голосуванні; скасувати всі прямі та непрямі податки, акцизи і замінити їх прогресивним податком; скасувати смертну кару; амністувати всіх борців за свободу. Учасники зборів висловили готовність захищати до останньої

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-820, оп. 1, спр. 151, арк. 25, 26.

[2] Перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 р., Харківська губернія, 1904 р., стор. 2, 7, 16.

[3] Харківський облдержархів, ф. 60, оп. 1, спр. 77, арк. 174—177.

[4] Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г. Сборник документов. Х., 1961, стор. 37.

краплі крові своїх представників, які ведуть боротьбу за інтереси всього трудящого люду [1].

Напередодні першої світової війни, у 1913 році, в Краснокутську працювало три невеликі підприємства, які виробляли продукції на 9,6 тис. крб. Освітній рівень населення, особливо селян, був низьким. З культосвітніх закладів тут були: 3 церковнопарафіальні школи, земська трикласна школа і початкова школа для дівчаток. Середнім навчальним закладом вважалось міське вище початкове училище. Існували також жіноча гімназія і Олександрівське ремісниче училище. В початкових та земській школах навчалось близько 200 дітей селян та ремісників і працювало в них 8 учителів. У міському вищому початковому училищі та в жіночій гімназії вчилися діти переважно заможних верств. Тільки ці верстви могли користуватися медичною допомогою, бо в місті була лише платна лікарня, яку обслуговували 2 лікарі.

З початком першої світової імперіалістичної війни багато жителів Краснокутська було мобілізовано в армію. Для потреб війни царський уряд вилучив з селянських господарств значну кількість коней, через що вони були позбавлені тягла. В 1916 році в Краснокутську та навколишніх селах 40,4 проц. селян-бідняків не мали ні коней, ні волів, а 18,2 проц.— взагалі ніякої худоби.

Після Лютневої революції вкрай розорені селяни почали захоплювати землі поміщиків і цукрозаводчиків. В телеграмі управителя Павло-Ольгинського цукрового заводу від 21 жовтня 1917 року вказується, що жителі розташованих навколо Краснокутська сіл самовільно захопили орендовану заводом землю [2]. На його прохання проти «бунтівників» були кинуті війська.

Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція розв'язала земельне питання. Наприкінці 1917 року — на початку 1918 року в Краснокутську була створена Рада робітничих, селянських та солдатських депутатів. Її представники брали участь у повітовому з'їзді Рад, що відбувся на початку 1918 року в Богодухові. Коли на Україну вторглися австро-німецькі загарбники, в районі Краснокутська у квітні 1918 року відбулися запеклі бої. Багато краснокутчан боролися проти окупантів та їх націоналістичних найманців в партизанських загонах, що діяли в Богодухівському повіті.

Наприкінці 1918 року, після краху австро-німецького окупаційного режиму на Україні, трудящим довелося боротись проти буржуазно-націоналістичної Директорії. 23 грудня 1918 року невеликий загін на чолі з А. С. Лискою увірвався в Краснокутськ і завдав великих втрат петлюрівському гарнізону.

У січні 1919 року в селище вступили загони Червоної Армії. З метою зміцнення Радянської влади та посилення боротьби проти куркульських банд 15 січня 1919 року в Краснокутську створено ревком, а в лютому — партійний осередок. До складу осередку входили 3 члени партії і 50 співчуваючих [3]. Наступного року кількість комуністів збільшилася до 11 чоловік [4].

З членів партосередку найактивнішу участь у боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади у Краснокутському повіті брали С. Л. Стороженко, А. І. Раїна, В. П. Міщенко та інші. С. Л. Стороженко, виходець з робітничої сім'ї, у період, коли селище захопили петлюрівці, підтримував тісний зв'язок з більшовицькою партійною організацією, яка діяла в той час у Богодухівському повіті. Згодом був секретарем ревкому, виконував обов'язки волосного військового комісара [5].

В. П. Міщенко, син селянина-бідняка, до революції наймитував у поміщицьких економіях, брав участь у селянському русі в 1902 і 1905 рр. Після військової служби

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 1553, арк. 9.
[2] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции, X., 1957, стор. 223.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 228, арк. 3.
[4] Там же, оп. 5, спр. 251, арк. 24.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-1769, оп. 1, спр. 13, арк. 1—3.

в царській армії повернувся в Краснокутськ, вступив до партизанського загону, який вів боротьбу проти німецьких окупантів і гетьманців. В. П. Міщенко був членом Краснокутського ревкому[1].

А. І. Раїна — активний учасник підпільної більшовицької організації Краснокутська в період німецької окупації у 1918 році, потім голова Краснокутського ревкому, член Богодухівського ревкому.

Члени партосередку багато уваги приділяли підготовці і проведенню виборів до Ради робітничих і селянських депутатів. Вибори відбулися наприкінці березня 1919 року і проходили в умовах жорстокої класової боротьби з куркульством та буржуазними націоналістами. Селяни дали рішучу відсіч спробам класового ворога пробратися до Ради[2] і обрали до неї комуністів і співчуваючих їм.

Одним з першочергових завдань новообраної Ради було забезпечення селянської бідноти землею. У Краснокутську налічувалося 456 безземельних і 715 малоземельних господарств (із загальної кількості 1658). Вже на початку 1919 року бідняцьким господарствам було виділено 174 десятини, в т. ч. з Пархомівської економії — 105, колишнього маєтку Каразіна — 30, Оленовської економії Кеніга — 20 десятин тощо. Близько 200 десятин роздали безземельним селянам під садиби[3].

З метою подання допомоги біднякам у спорудженні житла Рада виділила ділянки в навколишніх лісах для заготівлі будівельного матеріалу. Радянські та партійні органи вживали всіх заходів для налагодження роботи двох цегельних заводів. Однак мирне будівництво було перерване денікінцями, які в липні 1919 року захопили селище. Комуністи Краснокутська, зокрема С. Л. Стороженко і В. П. Міщенко, боролися проти білогвардійців в рядах Богодухівського полку.

Після визволення Краснокутська червоними військами від денікінців (кінець 1919 р.) його жителям ще не раз доводилося братися за зброю. У квітні 1921 року в селище вдерлися махновці. Вони оточили будинок волвиконкому, схопили його керівника М. Базилевича, помічника начальника міліції Фурсова, жінорга і секретаря партійного осередку міліції О. Піщаникову і вчинили над ними криваву розправу[4]. Для боротьби проти банди в Краснокутськ з Пархомівки прибув загін комендантської роти, очолюваний М. Заклепенком. Махновці були розгромлені, але в запеклій сутичці з переважаючими силами бандитів багато бійців цього загону загинуло. Серед них чимало комуністів і радянських активістів з с. Пархомівки[5]. Трудящі Краснокутська поховали загиблих у братській могилі біля школи, а згодом тут спорудили пам'ятник.

На честь одного з героїв цих подій, командира пархомівського загону М. Заклепенка, названо вулицю в Краснокутську. Місцевій трудовій школі і меліоративному товариству присвоєно імена Базилевича і Піщаникової.

З переходом до мирного будівництва перед партійними та радянськими органами Краснокутська постали невідкладні завдання щодо налагодження нормального життя в селищі та навколишніх селах, постачання Радянській державі і армії продовольства, мобілізації коштів для фінансування лікарень, шкіл та інших культурно-побутових закладів. На засіданні Краснокутської Ради 21 грудня 1922 року були заслухані питання про продовольчий податок, розподіл земель, місцевий бюджет та інші. На цьому засіданні була прийнята постанова про забезпечення продовольством 68-го стрілецького полку і Краснокутського дитячого будинку, а також виплату заробітної плати вчителям ремісничого училища[6].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-1769, оп. 1, спр. 30, арк. 5—8.
[2] Боротьба трудящих Харківщини за побудову комунізму, Х., 1948, стор. 40.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-94, оп. 1, спр. 20, арк. 54
[4] Там же, ф. Р-431, оп. 1, спр. 39, арк. 9.
[5] Там же, ф. Р-820, оп. 1, спр. 250, арк. 310.
[6] Там же, ф. Р-546, оп. 1, спр. 5, арк. 30—31.

Активну допомогу партійним і радянським органам подавала комсомольська організація, створена в Краснокутську на початку 1920 року[1]. Очолював її В. П. Усань (він загинув у роки Великої Вітчизняної війни). Комсомольці стежили за виконанням продовольчої розверстки, проводили культурно-освітню роботу серед населення, боролися з куркулями, дезертирами і бандитами. Не раз комсомольці виїздили в сусідні села — Павлівку, Мурафу, Качалівку — для охорони народного добра. Піонерська організація була створена в Краснокутську в травні 1922 року. Юні ленінці були добрими помічниками комсомольської організації. Вони допомагали збирати врожай, садити парки тощо.

Велику роль у житті села відігравали волосний і сільський комнезами, організовані у 1920 році. Активну участь в їх діяльності брали комуністи і комсомольці, які становили близько 11 проц. загальної кількості їх членів[2]. Головою волосного комнезаму був А. С. Лиска, в минулому наймит. У 1918 році він брав активну участь в боротьбі проти німецьких окупантів та петлюрівців, у 1919—1920 рр. служив у рядах Червоної Армії, боровся проти військ Денікіна і Врангеля. Тепер А. С. Лиска — пенсіонер, живе в Краснокутську.

Під керівництвом партійної організації комітети незаможних селян вели боротьбу проти контрреволюційних елементів і куркульського бандитизму. У звіті Краснокутського волосного КНС за перше півріччя 1922 року зазначалось, що комнезамівці знешкодили 4 бандитів, 15 дезертирів та 30 інших злочинців. Члени КНС брали участь у збиранні продподатку[3].

З допомогою Радянської держави трудящі Краснокутська швидко налагодили роботу лікувальних та культурно-освітніх закладів. Ще в 1920 році тут відкрито лікарню, в якій працювали лікар, три фельдшери, акушерка і медсестра. У 1922 році в селищі організовано самодіяльний театр, відкрито кінотеатр, школу по ліквідації неписьменності, трудову школу для дітей, дитячий будинок, професійно-технічну школу.

Вирішальні ділянки адміністративного, господарського і культурного життя селища очолювали комуністи. В інформації Богодухівського повітпарткому Харківському губкому вказувалося, що в Краснокутську дуже сильний комуністичний прошарок у волвиконкомі, міліції, райпродкомі і дільничному суді[4].

У 1923 році, за новим адміністративним поділом, Краснокутськ став районним центром. До складу району увійшли Краснокутська, Козіївська, Пархомівська, Качалівська та Мурафська волості.

У перші роки Радянської влади економіка селища в основному базувалась на виробництві сільськогосподарської продукції в дрібних індивідуальних господарствах. Частина краснокутчан працювала на цукрових заводах та на інших підприємствах. Близько 1 тис. жителів селища займалися кустарними промислами, в т. ч. 532 чол.— лимарством, 327 чол.— шевством, 104 чол.— ковальством[5].

В селянських господарствах значне місце посідало бурякосіяння і постачання сировини цукровим заводам. Врожайність сільськогосподарських культур у дрібних індивідуальних господарствах була невисокою. В середньому за п'ять років (1921—1925 рр.) врожай озимої пшениці в них становив 67 пудів з десятини, вівса — 63, озимого жита — 62 пуди.

Незважаючи на те, що за роки Радянської влади кількість землі в обробітку зросла, дрібні господарства були неспроможні повністю задовольнити свої потреби і потреби держави. Життя вимагало переходу до соціалістичних форм господарювання на селі.

---

[1] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины, 1917—1920 гг., Х., 1961, стор. 198.

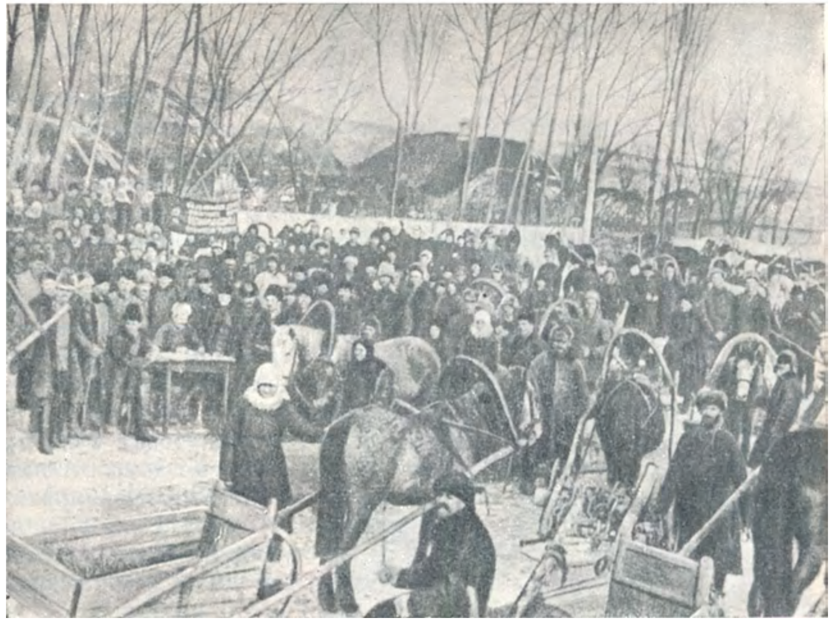
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-4170, оп. 1, спр. 5, арк. 37—38.

[3] Там же, арк. 17.

[4] Там же, ф. Р-94, оп. 1, спр. 36, арк. 9.

[5] Там же, ф. Р-869, оп. 1, спр. 450, арк. 284.

Збори селян Краснокутська, присвячені організації колгоспу «Піонер». 1930 р.

Перші кооперативні об'єднання виникли у Краснокутську в 1924 році. Це були два меліоративні товариства: Першотравневе та ім. Базилевича і Піщаникової. В березні цього ж року почало свою діяльність друге Червоноармійське сільськогосподарське кредитне товариство, яке налічувало 81 пайщика. В його розпорядженні були машинопрокатний пункт, дві кузні. Члени цих товариств користувались машинами для обробітку землі, очистки насіння та збирання врожаю, одержували кредити від держави для купівлі посівного матеріалу і господарського реманенту. Участь селян у цих найпростіших формах кооперації допомагала їм усвідомити переваги спільного господарювання.

У 1928 році на території Краснокутська і в навколишніх селах виникли перші виробничі кооперативні об'єднання. Так, у червні 1928 року почало свою діяльність товариство спільного обробітку землі «Серп і молот», що об'єднувало селянські господарства, земельна площа яких становила 81,5 гектара[1]. У 1929—1930 рр. були організовані артілі «Жовтневий орач», «Піонер», «Перемога», «Червоний партизан» та ім. Шевченка. Серед зачинателів колгоспного руху в Краснокутську були І. О. Ломанченко, І. С. Дубинка, П. І. Долуда, О. С. Чаговець та інші. Хоч нині вони вже літні люди, але й досі деякі з них продовжують працювати в колгоспному виробництві. Колективні господарства діставали всіляку допомогу від держави. У 1929 році їм було продано на вигідних умовах 187 плугів, 109 борін, 32 сівалки, 32 жатки, 3 молотарки[2].

Налякані тим, що бідняцькі і середняцькі маси стають на шлях колективного господарювання, куркулі та інші недобитки ворожих елементів розгорнули агітацію проти вступу селян у колгоспи, почали тероризувати активістів, шкодити, псувати та знищувати громадське майно. У 1930 році куркулі вбили одного з організаторів колгоспів у Краснокутську Д. Д. Кабашного. Але терор класового ворога було зламано. Трудящі селяни взяли активну участь у розкуркулюванні. Питома вага куркульських господарств у 1930 році скоротилася до 0,4 проц., а в наступні роки вони зовсім зникли.

У передвоєнний період над сільгоспартілями Краснокутська шефствували трудящі Жовтневого району Харкова та воїни Українського військового округу. Вони

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1763, арк. 130.
[2] Харківський облпартархів, ф. 38, оп. 3, спр. 3, арк. 23.

допомагали колгоспам і МТС у ремонті техніки, збиранні врожаю, провадили культурно-масову роботу серед селян. У серпні 1933 року в Краснокутськ приїздив П. П. Постишев, який допоміг розв'язати ряд господарських питань, зокрема щодо побудови вузькоколійної залізниці, мостів.

Ще до Великої Вітчизняної війни колгоспи Краснокутська перетворились у міцні господарства з розвинутим рільництвом і тваринництвом. Так, артіль «Піонер» мала у своєму користуванні 1650 га землі, в тому числі 1303 га орної. Основні процеси обробітку землі в значній мірі були механізовані. Ці роботи в колгоспах проводила Краснокутська МТС, створена навесні 1931 року. В її розпорядженні на початку 1934 року було 65 тракторів, 19 автомашин та інша техніка[1], а перед війною — 121 трактор, 27 зернових комбайнів, 113 тракторних сівалок та 250 інших сільськогосподарських машин.

У тридцятих роках в Краснокутську була проведена велика робота по мобілізації коштів для зміцнення обороноздатності нашої Вітчизни. У 1930 році комсомольці району виступили з ініціативою збирати кошти на побудову літака імені газети «Колективіст Краснокутчини». Було зібрано 35 тис. крб. 10 травня 1931 року літак був переданий представникам Червоної Армії. Трудящі взяли участь у збиранні коштів для побудови ще одного літака, а також танка, дирижабля «Україна» та в проведенні Декади оборони країни.

Неухильно зростала роль партійних і комсомольських організацій, які були створені майже в усіх колгоспах та на підприємствах селища, у розв'язанні всіх важливих політичних і господарських питань. Багато уваги приділяли вони піднесенню культурного рівня трудящих. З метою ліквідації неписьменності в Краснокутську та навколишніх селах у роки колективізації організовано 39 загальноосвітніх курсів, в яких навчалось понад 3 тис. чоловік. Крім цього, партійні і комсомольські організації допомогли створити 18 політгуртків, 26 військових гуртків, 3 гуртки читання художньої літератури, сприяли розвитку художньої самодіяльності. Для підготовки кваліфікованих кадрів колгоспного виробництва в селищі були відкриті курси майстрів сільського господарства, де навчалось 120 чоловік.

З учбових закладів у Краснокутську в 30-х роках були: школа колгоспної молоді, середня школа, індустріальний технікум, професійно-технічна школа, ремісниче училище. Починаючи з 1933 року всі діти віком від 8 до 12 років були охоплені загальним обов'язковим навчанням. З 1930 року в селищі виходила районна газета «Колективіст Краснокутчини», тираж якої до війни дорівнював 6 тис. примірників. Незабаром відкрилася бібліотека з фондом в 14,5 тис. книжок, яка обслуговувала 890 дорослих і близько 1600 дітей. У 1936 році споруджено піонерський клуб з читальнею, кімнатами для юних музикантів, жовтенят, спеціальною кімнатою для ігор. Створено перший великий дитячий садок. Щоб краще задовольняти потреби населення в різних товарах, відкрито універмаг.

У передвоєнні роки в колгоспах Краснокутська широко розгорнулось змагання за право бути учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Це право здобули завідуючий свинофермою артілі «Перемога» К. Ф. Цибинога, свинар колгоспу «Піонер» П. П. Самілик, колектив Краснокутської науково-дослідної станції садівництва та інші. Багато учасників виставки були нагороджені дипломами, цінними подарунками і грошовими преміями.

У день 19-ї річниці Жовтня в Краснокутську відкрито пам'ятник В. І. Леніну, а пізніше — К. Марксу. Колгоспники, робітники, інтелігенція селища, як і всі радянські люди, продемонстрували тісну згуртованість навколо партії під час перших виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради Української РСР і місцевих Рад депутатів трудящих. У виборах до Краснокутської селищної Ради, які відбулись 24 грудня 1939 року, брало участь близько 4 тис. виборців, або 99,7 проц. Серед 25 обраних депутатів було 14 комуністів і 11 безпартійних; 6 жінок.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 38, оп. 1, спр. 8, арк. 4, 32.

З початком Великої Вітчизняної війни сотні краснокутчан пішли захищати рідну Вітчизну. Жителі, які не були призвані до армії, брали участь в оборонних роботах. За кілька місяців фронт наблизився до Харківщини. 9 жовтня 1941 року фашистським військам вдалося тимчасово окупувати селище. Але жителі його не скорилися загарбникам. В навколишніх лісах почали діяти партизанські групи, в самому Краснокутську розгорнули боротьбу підпільники. Особливо посилився партизанський рух після розгрому німецько-фашистських військ на берегах Волги. Одним з найактивніших його учасників був Т. С. Милюха. Ще в перші місяці війни він за завданням ЦК КП(б)У стає начальником штабу одного з партизанських загонів, який діяв на Київщині. В одному з боїв Милюха був тяжко поранений. Друзі допомогли йому добратися до с. Костянтинівки Краснокутського району. Тут він знайшов притулок у сім'ї Кириченків, які переховували його від гітлерівців.

Пам'ятник К. Марксу в місті Краснокутську.

Як тільки загоїлися рани, комуніст Т. С. Милюха взявся за формування партизанського загону та патріотичних антифашистських груп (кінець 1942 р.). Народні месники провадили агітаційну роботу серед населення, закликаючи його чинити рішучий опір окупантам, здійснювали акти саботажу на цукрових заводах, тричі руйнували залізничне полотно на лінії Харків — Полтава. В лютому 1943 року, коли радянські війська наближалися до Харкова, партизанський загін, очолюваний Милюхою, 9 днів утримував у своїх руках майже весь Краснокутський район, вів бої з фашистськими військами і перешкодив окупантам вивезти людей, худобу, награбоване майно. Партизани передали наступаючим частинам Червоної Армії захоплені у фашистів автомашини, пальне, продовольчі склади, худобу та інше [1].

20 лютого 1943 року радянські війська визволили Краснокутськ від німецько-фашистських загарбників. Селище опинилося у фронтовій зоні. Тут радянським військам довелося вести запеклі бої проти великого фашистського угрупування. Під натиском переважаючих сил ворога частини Червоної Армії на деякий час змушені були відійти. 9 березня був знову залишений і Краснокутськ. За наказом штабу партизанського руху 5 квітня 1943 року був сформований другий Харківський партизанський полк. До його складу ввійшли бійці партизанського загону Краснокутського району. Командував полком Т. С. Милюха. Окремі загони полку вели боротьбу в тилу ворога в районах Лимана, Сум та інших місцях. 11 серпня 1943 року радянські війська остаточно визволили Краснокутськ від фашистів[2].

У визволенні селища брала участь 71 стрілецька дивізія під командуванням генерал-майора Замировського, яку підтримував 680-й протитанковий артилерійський полк. Велику мужність і відвагу проявили бійці 5 батареї цього полку і особливо сержант О. Д. Майоров та рядовий І. Н. Нестеров. У серпні 1943 року, під час однієї з контратак, гітлерівці кинули проти нашої піхоти танки. Але влучні постріли артилеристів примусили їх повернути назад. Три фашистські машини підбили з своєї гармати Майоров і Нестеров. У цьому бою вони загинули смертю хоробрих. Їм посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нині Краснокутська середня школа носить ім'я І. Н. Нестерова.

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 60.

[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 433.

У лавах Червоної Армії боролися проти гітлерівських загарбників близько 2 тис. краснокутчан. Серед них старший лейтенант А. О. Прокопенко, який має 6 урядових нагород, стрілок-автоматник, кавалер ордена Слави II і III ступеня В. П. Безкоровайний та багато інших.

Чимало жителів Краснокутська віддали життя в боротьбі за свободу Радянської Вітчизни. Гітлерівці розстріляли комуніста, голову колгоспу «Жовтневий орач», партизана О. П. Завгороднього, колгоспника артілі «Маяк», партизана І. С. Солонецького. Був закатований ветфельдшер, партизан І. Л. Муковоз. На бойовому посту, поширюючи листівки, трагічно загинула комсомолка-партизанка Ганна Завгородня[1]. Окупанти насильно відправили у фашистське рабство 290 краснокутчан.

За час окупації фашисти зруйнували багато житлових будинків, 14 приміщень культурно-побутових закладів, висадили в повітря міст через річку Мерлю. Окупанти зруйнували майже всі колгоспні будівлі, вивезли до Німеччини близько 1000 голів великої рогатої худоби і коней, понад 508 свиней та овець тощо. Так, у колись багатій артілі «Піонер» після вигнання гітлерівців лишилося всього 3 виробничі приміщення, 10 коней і стільки ж свиней.

Важко було жителям селища піднімати з руїн село, колгоспне господарство. Йшла війна, не вистачало робочих рук, машин, коштів. Але з допомогою держави вони поступово подолали численні труднощі. Силами робітників і селян були відбудовані школи, клуби, лікарня, поліклініка тощо. Було вжито заходів для відновлення посівних площ. Трудящі братніх республік прислали машини. Навесні 1944 року Краснокутська МТС вже мала 36 тракторів, 25 комбайнів, 13 плугів, 65 сівалок[2].

Однак колгоспи селища ще довго не могли оправитися від жахливих руйнувань, підняти культуру землеробства. Урожайність зернових протягом десятиріччя (1944—1953) не перевищувала в середньому 10 цнт з гектара. Після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) справи в артілях пішли значно краще.

Колгосп «Маяк», який до цього був одним із найвідсталіших в районі, очолив комуніст А. Я. Гук. Віра в людей, організаторський талант, принципіальність допомогли йому швидко завоювати авторитет серед колгоспників, підняти дисципліну, налагодити громадське виробництво. З допомогою партійної організації і самих колгоспників йому вдалося вивести артіль у ряди передових. У 1955—1959 рр. урожайність зернових у цьому господарстві в середньому становила 17 цнт з га, а в роки семирічки — 22,1 цнт з гектара. З цукрових плантацій колгоспники зняли у 1964 році по 225,4 цнт солодкого кореня з га, а в наступному році — 265,8 центнера. Невпинно збільшується поголів'я продуктивної худоби. У 1965 році на фермах артілі «Маяк» налічувалося 1459 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 470 корів; 1030 свиней.

В останній рік семирічки колгосп одержав у розрахунку на 100 га земельних угідь м'яса 73,5 цнт (проти 43 цнт у 1958 році), молока — 428 цнт (в 5 раз більше, ніж у 1958 році). За виробництвом молока артіль тепер займає одне з перших місць в районі. Значно зросли і її доходи. У 1960—1964 рр. вона одержувала від реалізації своєї продукції в середньому понад 600 тис. крб., а в 1965 році — 917 тис. крб. Неподільний фонд колгоспу становив у 1965 році 1183 тис. карбованців[3].

Великі доходи артілі дають можливість краще озброїти господарство технікою, проводити велике будівництво, підвищувати оплату трудодня колгоспників. На початок 1966 року її машинний парк складався з 18 тракторів, 6 зернових, 10 кукурудзозбиральних, силосних та бурякозбиральних комбайнів, 9 автомашин. За роки семирічки тут збудовано 5 корівників, 4 телятники, 3 великі свинарники, 2 відгодівельні майданчики на 600 голів, 2 птахоферми, овочесховище, цегельний завод

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 33, арк. 6—8.
[2] Там же, ф. 38, оп. 1, спр. 31, арк. 33.
[3] Звіти колгоспу «Маяк» за 1958—1965 рр.

Садиба колгоспу «Маяк» у Краснокутську.

потужністю 2 млн. штук цегли на рік та багато інших об'єктів. Усі вони споруджені капітально: з цегли, вкриті шифером, черепицею, залізом. Тваринницькі приміщення електрифіковані, обладнані автопоїлками, а в корівниках та літніх таборах є установки для механічного доїння.

У новій п'ятирічці члени артілі планують довести врожай зернових культур до 24 цнт з га, молока — до 476 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь. Ще більше зміцніє виробнича база колгоспу. Буде збудовано комбікормовий завод та цех по переробці овочів і фруктів. Передбачається спорудити дитячий комбінат, універмаг, лікарню, їдальню, побутову майстерню, лазню, провести водопровід.

Дбають в колгоспі і про добробут людей, задоволення їх матеріальних і культурних потреб. У 1965 році колгоспники цього господарства одержали на трудодень, крім натуроплати, по 1 крб. 62 копійки. Понад 200 літніх членів артілі забезпечені пенсіями. Колгосп щороку виділяє кошти для оздоровлення своїх людей у санаторіях та будинках відпочинку.

Все багатство артілі створено працьовитими руками її членів. На всю область славляться передовики цього господарства. Так, М. П. Овсяник протягом багатьох років систематично добивалась високих надоїв молока — 6 тис. літрів від кожної із закріплених за нею корів. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 лютого 1958 року Марії Павлівні присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ударник комуністичної праці М. П. Овсяник була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, кількох республіканських нарад передовиків сільського господарства в Києві. Її обирали депутатом Верховної Ради УРСР. Досвід М. П. Овсяник став надбанням багатьох доярок району. І в рідному колгоспі вона виховала чимало гідних послідовників. Роки перебування в неволі (фашисти вигнали її на каторжні роботи до Німеччини) підірвали здоров'я, і вона, незважаючи на тривале лікування, змушена була залишити роботу на фермі. Але Марія Павлівна продовжує працювати, завідує дитячими яслами в своєму селищі.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, близько 100 членів артілі «Маяк» відзначені урядовими нагородами, понад 120 чоловік — медалями, дипломами і цінними подарунками ВДНГ СРСР. Ланкова М. О. Гіль і доярка П. І. Підлісна нагороджені орденом Леніна, доярка Н. М. Гончарова — орденом Трудового Червоного Прапора, ланкова К. Л. Ророг — орденом «Знак Пошани». Голову колгоспу А. Я. Гука уряд нагородив орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора. Він представляв комуністів Харківщини на XXIII з'їзді КПРС.

Шанують у колгоспі «Маяк» і ветеранів праці. У 1965 році за багаторічну сумлінну роботу члени артілі П. М. Приходько, О. С. Чаговець, Д. М. Солонецький, П. П. Гіль, А. Г. Нагорний рішенням загальних зборів удостоєні високого звання заслужених колгоспників.

Члени гуртка «Умілі руки» Краснокутського будинку піонерів за роботою.

Чималих господарських успіхів добилися і дві інші артілі Краснокутська — «Піонер» та ім. Петровського. В середньому на кожний колгосп селища припадає 2300 га землі, в т. ч. 1560 га орної. І з кожним роком ця земля використовується все більш продуктивно.

Зразки комуністичного ставлення до праці і виконання громадських обов'язків показують трудівники міських промислових підприємств — заводу будівельних матеріалів, маслозаводу, меблевої фабрики, побутового комбінату, харчокомбінату, «Міжколгоспбуду», районного відділення «Сільгосптехніка». Добре працюють робітники автотранспортного підприємства, яке має 63 вантажні автомашини, 27 автобусів, 7 вантажних та легкових таксі. Після напруженого трудового дня жителям селища є де відпочити, є де підвищувати свій культурний і освітній рівень. До їх послуг районний Будинок культури на 560 місць, 5 колгоспних клубів. В них читаються лекції, демонструються кінофільми, влаштовуються літературні вечори, драматичні вистави. Люблять краснокутчани виступи хорового колективу і домбрового оркестру колгоспу «Маяк» та чоловічого ансамблю Будинку культури. Перші два відзначені грамотами і преміями на обласному, а третій — на республіканському оглядах самодіяльних колективів 1964 року. В селищі є кілька бібліотек.

Любов'ю і увагою оточені в селищі його маленькі жителі. Для них споруджено Будинок піонерів, Будинок дошкільнят, 3 дитячі садки. Всі діти шкільного віку вчаться в школах. Їх в Краснокутську 9: середня, три восьмирічні, дві початкові, школа-інтернат, вечірня і заочна (для працюючої молоді). Загальна кількість учнів перевищує 1500 чоловік. Педагогічний колектив складається з 60 досвідчених вчителів. Шанують жителі селища заслужених вчителів школи УРСР П. О. Дехтяренка та П. Т. Завгородню, які доклали багато зусиль, щоб їх учні набули потрібних знань, виросли активними учасниками комуністичного будівництва.

За роки Радянської влади багато краснокутчан здобули вищу і спеціальну середню освіту й нині працюють в різних галузях народного господарства. Так, М. Ю. Гущин, виходець з бідняцької сім'ї, ще в 1927 році за путівкою комсомолу був посланий на навчання до Полтавського садово-городнього технікуму. Пізніше він закінчив Уманський сільськогосподарський інститут, захистив кандидатську дисертацію, а тепер працює заступником директора Українського науково-дослідного інституту садівництва. З Краснокутська родом український радянський письменник М. О. Дашкієв — автор науково-фантастичних повістей і романів «Володар Всесвіту», «Зуби дракона» та інших. З Краснокутська одержали путівку в життя генерал-майор В. Калінін, Герой Радянського Союзу В. О. Войцехович — колишній заступник начальника штабу партизанського з'єднання С. А. Ковпака та інші.

Десятки і сотні краснокутчан стали вчителями, інженерами, агрономами, лікарями. Нині в селищі працює чимало спеціалістів з вищою освітою. Самих тільки лікарів — 26 чоловік. Якщо у 1918 році тут була одна лікарня на 50 ліжок, то тепер населення обслуговують близько 10 лікувальних закладів — лікарня на 150 ліжок, пологовий будинок, протитуберкульозний диспансер, поліклініка, дитяча консультація.

Селищна рада проводить велику роботу по благоустрою Краснокутська. Зведено 14 великих житлових будинків на кошти держави. Крім того, 52 будинки міського типу спорудили індивідуальні забудовники. Розширено водопровідну сітку, прокладено нові тротуари. Селище електрифіковане і радіофіковане. До послуг його жителів 22 магазини, 2 перукарні, 2 лазні тощо. Дбають краснокутчани і про озеленення. На вулицях посаджено 5 тис. молодих дерев, багато квітів. Є в селищі

чудовий дендрологічний парк, заснований в 1809 році відомим українським ученим В. Н. Каразіним. Площа парку — 15 га. В ньому проводиться акліматизація цінних і рідкісних порід дерев та кущів.

Трудящі Краснокутська живуть заможно і культурно. В їх особистому користуванні 11 легкових машин, понад 100 телевізорів, багато мотоциклів, холодильників, пральних машин. Кожна сім'я передплачує 2—3 примірники газет і журналів.

Трудящі Краснокутська разом з усім радянським народом активно борються за виконання історичних рішень XXIII з'їздів КПРС і КП України.

Б. І. АНАТОВСЬКИЙ, П. О. ГРИШКО

* * *

Краснокутський район розташований у північно-західній частині Харківської області і межує на півночі з Охтирським районом Сумської області, на заході — з Котелевським районом Полтавської області, на північному сході — з Богодухівським районом Харківської області. Район утворено в 1923 році. Його територія — 1120 кв. км. Населення на 1 січня 1966 року — 56,6 тис. чоловік, у т. ч. міського — 22,4 проц., сільського — 77,6 процента. Густота населення 50,5 чол. на 1 кв. км.

До складу району входять 2 селищні і 13 сільських Рад, що об'єднують 90 населених пунктів.

Через південно-західну частину району проходить залізниця Харків — Полтава. В останні роки значно розширилася сітка шосейних доріг. Краснокутськ зв'язаний асфальтованими шляхами з селами Городним, Козіївкою, станцією Гути, містами Богодуховом та Харковом. Є шосейна дорога між райцентром та станцією Водяна, Каплунівкою й Пархомівкою. Густа сітка поліпшених грунтових шляхів забезпечує регулярне автобусне сполучення з більшістю населених пунктів району.

На території району є поклади глини та піску, які використовуються для місцевих потреб — на виробництво цегли. В долині річки Мерлі — невеликі поклади торфу.

Економіка району має в основному сільськогосподарський напрям з розвинутою цукровою промисловістю. Загальна площа земельних угідь — близько 112 тис. га, в т. ч. сільськогосподарських угідь — 77,3 тис. га (69 проц.). Із них ріллі — 67,4 тис. га (60,1 проц.), пасовищ і сіножатей — 8,1 тис. га (7,2 проц.), лісів — 19,1 тис. га (17 проц.).

На території району є 24 колгоспи і 2 радгоспи. Вони вирощують зернові і технічні культури. Із зернових — найбільш поширені озима пшениця і кукурудза, з технічних — цукрові буряки. Врожай озимої пшениці за 1961—1965 рр. становив по району в середньому 22,9 цнт з гектара.

Колгоспи і радгоспи мають розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. На 1 січня 1966 року на 100 га сільгоспугідь припадало великої рогатої худоби 46,9 голови, у т. ч. 13 корів; на 100 га ріллі — свиней 41,5 голови. У 1965 році виробництво молока дорівнювало 327 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь, або 2527 кг від корови.

За післявоєнні роки значно зросла технічна оснащеність колгоспів і радгоспів, які мають нині 581 трактор, 116 зернових, 280 кукурудзозбиральних, силосних і бурякових комбайнів, 209 вантажних автомашин та чимало іншої сільськогосподарської техніки.

Збирання зернових культур, цукрових буряків, садіння картоплі, міжрядну обробку кукурудзи механізовано на 100 проц., міжрядну обробку цукрових буряків — на 83,5 проц., очистку зерна — на 97 процентів. На багатьох колгоспних фермах механізовано доїння, водопостачання, переробку кормів та очистку приміщень. За післявоєнні роки колгоспи і радгоспи неодноразово були учасниками Виставки досягнень народного господарства СРСР.

В районі є 12 промислових підприємств, на яких працює 2278 робітників. Найбільші — Ананьївський і Мурафський цукрокомбінати, Пархомівський цукровий, Дублянський спиртовий заводи, Краснокутський маслозавод та Володимирівський лісокомбінат.

У 1965 році Пархомівський цукрозавод виробив 203,2 тис. цнт цукру-піску, Краснокутський маслозавод — масла тваринного 8197 цнт та цільномолочної продукції 3976 центнерів, Дублянський спиртозавод — спирту-ректифікату близько 1261 тис. декалітрів. Валова продукція Володимирівського лісокомбінату дорівнювала 5760 тис. карбованців.

Риси нового, комуністичного ставлення до праці яскраво виявляються в соціалістичному змаганні трудівників району за дальше піднесення сільського господарства та промисловості. За досягнуті успіхи у вирощуванні високих врожаїв сільськогосподарських культур, збільшенні виробництва і заготівлі м'яса, молока та іншої продукції близько 120 передовиків району нагороджені орденами Радянського Союзу.

В районі працюють 7 Героїв Соціалістичної Праці. В роки Великої Вітчизняної війни трьом уродженцям населених пунктів району присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу (двом посмертно).

Район має значну кількість закладів охорони здоров'я, зокрема 8 лікарень, амбулаторію, 26 фельдшерсько-акушерських пунктів, 5 медпунктів, 3 пологові будинки, дитячу консультацію та 7 аптек. У медичних закладах працюють 46 лікарів і 234 медичні працівники з середньою спеціальною освітою. Відкрито 10 стаціонарних дитячих садків і ясел. На період польових робіт у кожному колгоспі і радгоспі створюються сезонні дитячі заклади. Є 2 піонерські табори — міжколгоспний у селищі Краснокутську і профспілковий у с. Чернещині. Щороку в них відпочивають до 500 дітей. Крім того, діють 8 оздоровчих майданчиків та 8 трудових піонерських таборів.

Провадиться велика педагогічна і виховна робота в учбових закладах району. В 51 школі навчається близько 9 тис. дітей і працюють 683 вчителі, серед них — 20 відмінників народної освіти, 2 заслужені вчителі школи УРСР.

До послуг населення району 19 сільських, 18 колгоспних і 9 профспілкових клубів, які мають 32 стаціонарні кіноустановки і 7 кінопересувок. В клубах працюють гуртки художньої самодіяльності. Є 19 сільських, 13 колгоспних, 6 приклубних і 17 профспілкових бібліотек, загальний фонд яких становить близько 153 тис. книжок. В колгоспах «Зоря комунізму», «Маяк» і «XX з'їзду КПРС» виходять багатотиражні газети. В райцентрі працює університет культури. У Пархомівці, Козіївці і Мурафі на громадських засадах організовано краєзнавчі музеї.

В районі є широка торговельна сітка. Працюють 165 торговельних закладів, у т. ч. 19 універмагів і сільмагів, 18 підприємств громадського харчування, 60 майстерень побутового обслуговування та інші. Товарооборот за 1965 рік становив 15,3 млн. карбованців.

З кожним роком зростає добробут населення. В особистій власності трудівників є 70 легкових автомашин, 1500 мотоциклів, 1882 телевізори тощо. В районі провадиться значне житлове будівництво. Лише за 1965 рік тут споруджено 208 будинків. До 50-річчя Великого Жовтня в районі будуть побудовані 16 клубів і бібліотек, 5 медичних закладів, 7 дитячих ясел, 14 магазинів, 11 підприємств громадського харчування тощо. У 1967 році буде завершено електрифікацію всіх населених пунктів. Нині електрифіковано 84, радіофіковано всі села і селища району. 15 колгоспів і радгоспів користуються електроенергією від державної мережі. Трудівники району не покладаючи рук працюють над виконанням п'ятирічного плану.

КОЗІЇВКА

Козіївка — село, центр Козіївської сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Глобове, Городне, Лучки, Прокопенкове, Ходунаївка. Населення Козіївки — 3721 чоловік. Вона розташована за 10 км від райцентру і за 100 км від Харкова. Через неї проходять шосейні асфальтовані шляхи, які зв'язують її з Краснокутськом, Богодуховом, Охтиркою. Село оточене лісовими масивами, є невеликі озера.

Територія, на якій нині розташована Козіївська сільрада, була заселена вже в першій половині І тисячоліття до н. е. Про це свідчить велике городище скіфського часу, виявлене між селами Городним та Козіївкою[1].

Село засновано десь у середині XVII століття. Перша згадка про нього зустрічається в «Смотренной книге городов Ахтырского полка». Там зазначається, що в 1686 році в Козіївці проживало 50 жителів, у т. ч. 30 козаків-переселенців з Правобережної України, що перебувала тоді під владою польсько-шляхетської держави, та селян-втікачів з центральної Росії. Родючі землі та багаті лісові масиви приваблювали нових переселенців, і чисельність населення «черкаської державної слободи»[2] Козіївки рік у рік зростала. Козаки, що перебували на державному утриманні, несли військову службу по охороні південних кордонів Російської держави. Росіяни і українці спільними силами відбивали часті напади татарських і турецьких орд.

Яскравим проявом міцності братерського союзу і дружби російського та українського народів була їх спільна боротьба проти шведських інтервентів на початку XVIII століття. Під час військових операцій на Україні шведські війська зустріли тут могутній опір селянства, який зірвав їх плани щодо швидкого захоплення українських земель.

У лютому 1709 року недалеко від Козіївки, поблизу села Городного, відбувся бій між передовими загонами армії Карла XII і російської армії. В цьому бою шведським загарбникам було завдано відчутного удару. За допомогу, яку козіївці подавали російським військам, шведи пограбували і спалили село. Один із сподвижників Петра І О. Меншиков у листі від 16 лютого 1709 року з Богодухова писав: «Неприятель, после учинившагося ему под Городнею безсчастия и не возмогши против того воинским образом учинить нам отплаты, починя здешним жителям многия разорения»[3].

До кінця XVIII століття населення Козіївки значно зросло. Тут вже налічувалось понад 2200 чоловік[4]. Більшість селян займалася землеробством і тваринництвом. Певного розвитку набули і ремесла: ковальське, столярне, шевське. Виготовлялися також полотна і сукна для власних потреб і частково на продаж. Селяни займалися ще чумацтвом — вивозили на Дон продукти землеробства і привозили сіль та «красну» рибу. Поступово розширювалися торговельні зв'язки. До середини XIX століття в Козіївці щороку проводилося 4 ярмарки. На ярмарках, що тривали по кілька днів, крім продуктів сільського господарства і худоби, продавалися шкіряні та металеві вироби, тканини селянського виробництва тощо.

Після реформи 1861 року економічне становище селян Козіївки не поліпшилося. Найвищий розмір подушного наділу польової і присадибної землі тут, як і в інших селах Богодухівського повіту, становив 3 десятини. Фактично ж земельні наділи були значно менші від цього максимуму — 1—2 десятини. Чимало землі, якою раніше користувалися кріпаки, відійшло у формі відрізків до поміщиків.

---

[1] И. И. Ляпушкин. Днепровское степное Левобережье в эпоху железа. Материалы и исследования по археологии СССР, вип. 104, 1961, стор. 68—69.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. III. М., 1857, стор. 185.

[3] Див. А. Маркевич. Великий подвиг. К 250-летию Полтавской битвы. К., 1959, стор. 82.

[4] Сборник статистическо-экономических сведений по Богодуховскому уезду. Х., 1886, стор. 80.

Крім викупних платежів, селяни були зобов'язані за кожну десятину щороку відпрацьовувати на поміщика 19 днів і сплачувати великий оброк[1].

У пореформений період в Козіївці посилено відбувався процес класового розшарування населення. Обтяжені непосильними платежами і податками селяни-бідняки продавали за безцінь свої землі або кидали земельні ділянки і йшли з села, перетворюючись у найманих робітників.

Наприкінці XIX століття на 1028 дворів Козіївки припадало 3266 десятин землі[2]. Більшість бідняцьких господарств володіли до 1 десятини. Понад половину дворів не мали коней і сільськогосподарського реманенту. Селянське безземелля в Козіївці особливо впадало в око, бо її оточували великі масиви поміщицьких економій Харитоненка, Кеніга, Йоненка, Кременецького, великі монастирські угіддя. Тяжке економічне становище змушувало селян найматися за мізерну плату в ці економії, де їх нещадно експлуатували.

В селі панували злидні і темрява. За станом на 1886 рік, з 2877 дорослих жителів письменних було лише 220 чоловік (7 проц.), з них 8 жінок[3]. Частим явищем тут були епідемічні захворювання. І це не дивно, бо Козіївську волость обслуговував лише один фельдшер.

Тяжке економічне становище, утиски, політичне безправ'я зумовлювали численні виступи трудящого селянства проти поміщицько-капіталістичного ладу, за землю, за поліпшення умов життя. Особливо гострих форм ця боротьба набрала на початку XX століття. Біднота Козіївки брала участь у могутньому аграрному русі в березні — квітні 1902 року, що охопив ряд повітів Харківської і Полтавської губерній. Заворушення відбулися і на цукровому заводі великого землевласника Кеніга. Проти селян були послані війська.

В період революції 1905—1907 рр. бідняки і середняки Козіївки активно виступали проти поміщиків. Восени 1905 року разом з селянами Городного вони висунули вимогу поділити землі Харитоненка. Загін поліції, викликаний для захисту маєтку, стріляв у селян. Було вбито і поранено кілька чоловік, заарештовано організаторів цього виступу Б. В. Гусарова, Я. Є. Харченка, Н. М. Валентиєнка[4].

8 квітня 1906 року жителі Козіївки, які наймитували в економії Харитоненка, застрайкували і зажадали збільшення заробітної плати. У відповідь на цю вимогу їх було звільнено. Страйкарі стійко трималися, не допускаючи до роботи селян інших сіл, яких хотіла залучити економія. 4 липня 1906 року козіївці, слідом за жителями Краснокутська та інших населених пунктів, прийняли рішення про перехід поміщицьких, церковних і державних земель до рук тих, хто на них працює, про негайне скликання Установчих зборів[5].

Боротьба селян набрала особливо гострих форм у липні 1906 року. 20 липня близько 500 жителів Козіївки, Городного та інших сіл, озброєних вилами, ціпами, рушили до економії. Між селянами та загоном драгунів, викликаних для охорони маєтків і придушення заворушень, відбулася сутичка. Одного з учасників виступу було вбито, кількох поранено, багатьох заарештовано[6]. Заворушення в Козіївці відбувалися і в 1907 році.

Після поразки революції 1905—1907 рр. царський уряд розпочав здійснення столипінської аграрної реформи. Насадженням хутірської і відрубної системи царизм намагався створити собі опору в особі куркульства для боротьби проти

[1] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов, К., 1964, стор. 164.

[2] Харківський облдержархів, ф. 60, оп. 1, спр. 92, арк. 2—7; спр. 82, арк. 1—9; спр. 44, арк. 2—250.

[3] Там же, ф. 304, оп. 1, спр. 67, арк. 69.

[4] К. К. Шиян, С. Я. Островський. Минуле і сучасне села. Х., 1963, стор. 303.

[5] Харьков и Харьковская губерния в период первой русской революции 1905—1907 гг., Х., 1955, стор. 359.

[6] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов в двух томах, т. 2, ч. 2. К., 1955, стор. 181.

революціонізованих селянських мас. Біля Козіївки в цей період утворилися хутори Кременецький і Ходунаївка. Земля в Козіївці розподілялася так: 290 дворів мали по 1 десятині і менше, 397 дворів — від 2 до 5 десятин, 71 двір — від 6 до 11 десятин[1].

У період першої світової імперіалістичної війни багатьох жителів Козіївки було мобілізовано до армії. В селянських господарствах, які лишилися здебільшого без чоловіків, було реквізовано значну частину тягла. Для потреб армії у селян систематично вилучалося продовольство. На селі панували голод і злидні. Багато сімей втратили своїх рідних і близьких.

Після повалення самодержавства в лютому 1917 року землі лишилися у поміщиків, найголовніші вимоги трудящих не були задоволені. Ось чому звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді, Москві та інших великих центрах селяни зустріли з великою радістю. Після проголошення Радянської влади на Україні в Козіївці були конфісковані землі поміщиків, службовців економій зміщено, на селі встановлювався революційний порядок.

Бідняки і середняки Козіївки згідно з Декретом про землю, прийнятим II Всеросійським з'їздом Рад, одержали в користування близько 10 тисяч десятин землі, конфіскованої у поміщиків. Але не відразу змогли селяни докласти до неї рук. Весною 1918 року територія України була окупована німецькими загарбниками, покликаними сюди українськими буржуазними націоналістами. Кайзерівські окупанти та Центральна рада, а після її розгону — уряд гетьмана Скоропадського, жорстоко розправлялися з селянами, відбирали у них землю і повертали її поміщикам і куркулям.

Наприкінці 1918 року трудящі України за допомогою російського та інших народів Радянської Республіки вигнали окупантів, а потім розгромили і буржуазно-націоналістичну Директорію. Але боротьба не була закінчена. Імперіалісти Антанти, білогвардійська контрреволюція продовжували організовувати все нові і нові походи з метою реставрації в країні старих порядків. Влітку 1919 року Козіївку захопили денікінські війська.

Після визволення села Червоною Армією (грудень 1919 р.) тут був створений ревком. Його очолив М. Я. Попов. З місцевої бідноти ревком організував сільську міліцію на чолі з С. К. Момотом, а також військовий загін, який складався з 50 чоловік[2]. Командував загоном місцевий житель Т. Є. Савченко. Загін брав участь у боротьбі проти білогвардійців у районі села Городного, а пізніше на нього було покладено завдання ліквідації куркульських збройних банд, що оперували в Богодухівському повіті. Група селян, серед яких були І. П. Шаповал, П. М. Темнохуд та інші, пішла в ряди Червоної Армії і боролася із зброєю в руках проти білополяків та врангелівців.

Боротьбою за зміцнення Радянської влади на селі керував Козіївський волосний партійний осередок, створений у лютому 1919 року[3]. У 1920 році до його складу входили П. С. Прогонний, М. Я. Попов, В. Я. Дидика, С. К. Момот, Т. Є. Савченко. Партійна організація і сільський актив дбали про відродження села, про створення культурно-освітніх і медичних закладів. В Козіївці було відкрито 6 шкіл, в яких навчалося 350 дітей. Для шкіл придбали підручники, до викладання залучили учителів. Почала працювати лікарня.

У 1920 році в Козіївці організовано комітет незаможних селян. Першим головою комнезаму обрано П. С. Прогонного. За даними на 1924 рік, президія КНС складалася з 4 членів і 2 кандидатів. Головою президії в цей час був селянин Я. П. Резник, член партії більшовиків з лютого 1922 року. В 1923 році у фонді взаємодопомоги КНС налічувалося 120 пудів жита, 117 пудів ячменю, 21 пуд гречки, 20 пудів

[1] Харківський облдержархів, ф. 60, оп. 1, спр. 92, 82, 44.
[2] Там же, ф. Р-3100, оп. 1, спр. 7, арк. 3.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 495, арк. 50.

проса, 18 пудів вівса, а всього 287 пудів зерна. Комнезам допомагав бідноті продовольством і посівним матеріалом.

З ініціативи комуністів і селян-бідняків у березні 1920 року на землях колишнього Троїцького жіночого монастиря виникло перше колективне господарство — сільськогосподарська артіль ім. Леніна. В ній об'єдналося 20 господарств. Артіль обробляла 62 десятини землі[1]. Запеклого характеру набрала боротьба з куркульськими бандами. На території Козіївської волості від рук бандитів загинув один з організаторів КНС Г. О. Прокопенко. В пам'ять про героя-односельчанина жителі хутора Кременецького в 1921 році вирішили перейменувати його на хутір Прокопенків.

Селяни Козіївки, як і всієї Радянської України, схвально зустріли рішення X з'їзду РКП(б) про перехід до нової економічної політики, спрямованої, зокрема, на піднесення сільського господарства. Вони розгорнули активну роботу по відновленню посівних площ, поступово добиваючись налагодження сільськогосподарського виробництва. У боротьбу за господарський і культурний розвиток села активно включилася молодь. В 1922 році за її участю відкрито сільбуд та хату-читальню. У 1923 році в Козіївці створено комсомольську організацію[2]. Її засновниками були М. М. Момот, І. М. Темнохуд, М. М. Скрипник, М. А. Дзюба, В. М. Соколовський, який пізніше загинув від рук куркулів. Комсомольці спрямовували роботу культурно-освітніх закладів, боролися з неписьменністю, допомагали партійній організації в налагоджуванні сільськогосподарського виробництва.

Наприкінці 20 — на початку 30-х років в умовах відчайдушного опору куркульства в Козіївці відбувся перехід до колективного господарювання. У 1927 році в селі створюється друга сільськогосподарська артіль — ім. Ульянова. Намагаючись перешкодити колективізації, куркулі вдавалися до терористичних актів. У 1928 році вони вбили голову КНС Д. С. Носика. Але зірвати створення колективних господарств їм не вдалося. В 1930 році в Козіївці вже було 6 колгоспів, які об'єднали майже всі господарства бідноти і середняків. Активними організаторами артілей були І. А. Скрипник, О. П. Богуславський, О. П. Шаповал, Г. Яцюк, П. Тимошенко та інші. Трудівники колгоспів поступово створювали матеріальну базу артільного господарства. Кращих успіхів у роки першої п'ятирічки добився колгосп ім. 14-річчя Жовтня, який очолював О. П. Богуславський. Завдяки створенню МТС основні сільськогосподарські роботи в колгоспах виконувалися за допомогою машин.

У 1930 році на території Козіївської сільради, на базі колишньої економії Харитоненка, був заснований радгосп «Глобівський» (земельна площа 80 га) з відділком «Каразінський сад». На початку 1931 року йому передано ще 350 га землі, а в 1938 році — 50 га луків. Всього радгосп мав 515 га землі, в т. ч. 80 га саду. Восени 1931 та весною наступного року посаджено новий сад на площі 200 га. Радгосп «Глобівський» спеціалізувався на садівництві та виноробстві. У 1940 році на його полях працювали 4 трактори і 4 автомашини. Багато сил розвиткові радгоспу віддали його тодішній директор М. Т. Радченко, агроном І. І. Щербина, передові робітники М. Я. Яцюк, К. Г. Торяник, Ф. С. Гусаров, І. М. Саловаренко, О. С. Макаренко та інші.

Праця людей змінила і обличчя села. У 1937 році почалася його електрифікація і радіофікація. Через 2 роки тут було відкрито середню школу, клуб на 200 місць, бібліотеку з книжковим фондом понад 2 тис. примірників. У клубі відбувалися концерти, демонструвалися кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності. До пізнього вечора лунали тут пісні. Козіївці славили в них вільну працю, рідну Батьківщину, яка створила їм умови для заможного і культурного життя. А коли воєнна гроза грянула над Вітчизною, вони одностайно стали на її захист.

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 2, спр. 296, арк. 13, 90; ф. Р-94, оп. 2, спр. 37, арк. 3.

[2] Газ. «Харьковский пролетарий», 16 грудня 1924 р.

Г. О. Томенко. «Майбутні хлібороби». Олія. 1959—1960.

З перших днів Великої Вітчизняної війни сотні трудівників села пішли в ряди Червоної Армії. За бойові заслуги, за виявлену мужність у боях проти ворога багато жителів Козіївки були нагороджені орденами і медалями. А ті, кому довелося залишитись в селі, брали участь у партизанській боротьбі. Фельдшер Козіївської лікарні П. М. Темнохуд разом з М. А. Темнохудом, С. Рудьом та Г. Сухомлином винесли з поля бою після відступу Червоної Армії 18 бійців і влаштували їх у місцевій лікарні. Всі поранені одужали. Частина з них за допомогою місцевих жителів перейшла лінію фронту і влилася в ряди радянських військ.

У жовтні 1941 року в селі була створена партизанська група, що складалася з 10 чоловік. Вона діяла до липня 1942 року і завдала гітлерівцям багато шкоди. Через кілька місяців після її розгрому, в січні — лютому 1943 року, виникла нова партизанська група. Жителі Козіївки боролися з ворогом і в партизанському загоні (керівник Т. С. Милюха), який діяв на території Краснокутського району [1].

За час окупації (з жовтня 1941 по серпень 1943 року) гітлерівці зруйнували і спалили 270 будинків, усі колгоспні будівлі, два клуби, бібліотеку, школу. Нечуваних страждань зазнало населення. Фашисти вивезли на каторжні роботи до Німеччини 190 чоловік, 20 сімей партизанів відправили в концентраційні табори. Від рук окупантів загинули партизани Г. П. Момот, І. К. Готвянський, М. Й. Темнохуд, 14-річний Іван Скрипник, жителі села Д. Ф. Гунько, Т. П. Кириченко, Г. Д. Яцюк, М. Д. Сулименко, Ф. С. Козар — радист, який за завданням партизанського загону змонтував радіоприймач, приймав та поширював зведення Радянського інформбюро.

Особливо посилили свою діяльність партизани на чолі з Т. С. Милюхою перед відступом фашистів. Вони організували охорону Ананьївського цукрового заводу, МТС, радгоспу, очистили від ворога Козіївку, Пархомівку, Каплунівку, Костянтинівку, Ковалівку. Партизани перетнули ворогові шляхи до Охтирки, Котельви, Коломака і протягом дев'яти днів тримали в своїх руках майже весь Краснокутський район, ведучи бої з фашистськими військами. Партизани не дали їм вивезти з району награбовані цінності.

10 серпня 1943 року Козіївка була визволена від фашистських окупантів. З великою радістю зустріли трудящі радянських бійців. Усі сили вони віддавали тепер справі допомоги фронту, відбудові зруйнованого господарства. Почала працювати сільрада. 27 грудня 1943 року відновила роботу партійна організація. В січні 1946 року Козіївська територіальна організація КПРС налічувала 9 членів і 7 кандидатів у члени партії. Хоч вона була і нечисленна, але змогла мобілізувати колгоспників на відбудову громадського господарства.

Протягом кількох років у селі були відбудовані всі артілі, що існували до війни, а також радгосп «Глобівський». Самовіддано працювали над відновленням господарств колгоспів рільник І. С. Напшевал, столяр Т. Н. Микитенко, голова артілі ім. Ульянова Г. М. Плохий, член правління С. Д. Юрченко та інші. У 1950 році всі шість колгоспів села були об'єднані в одне велике багатогалузеве господарство — сільськогосподарську артіль ім. Леніна. У 1952 році в цьому колгоспі під озимими культурами було 1840 га, в т. ч. під озимою пшеницею 1100 га, житом — 740 га. Ярі культури займали 1267 га, цукрові буряки — 695 га. В артілі було 7 рільничих бригад і одна городня. На початок 1951 року колгосп мав 1325 голів великої рогатої худоби, 800 овець [2].

Комуністи і комсомольці були розставлені на вирішальних ділянках колгоспного виробництва. В цей час партійна організація села налічувала 35 членів і 6 кандидатів у члени партії, комсомольська — 89 чоловік [3].

Однак об'єднаний колгосп виявився надто великим, незручним для керівництва всіма галузями артільного виробництва. Тому в 1956 році він був поділений

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, додаткові списки 1962 і 1964 рр.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-5742, оп. 1, спр. 5, арк. 30; арк. 14, 15; спр. 1, арк. 1.
[3] Там же, спр. 1, арк. 1—62.

на два господарства — ім. Леніна та ім. XX з'їзду КПРС. Головою першого обрано І. Є. Савченка, другого — І. М. Колесникова. Обидва вони мають вищу освіту.

За останні роки значно зросла матеріально-технічна база обох господарств. На їх полях працюють 42 трактори, 27 комбайнів, 24 автомашини та інша техніка. За артіллю ім. Леніна закріплено 4243,9 га, за колгоспом ім. XX з'їзду КПРС — 4341,9 га землі. Перше господарство — м'ясо-молочного напряму, друге спеціалізується на виробництві молока і вирощуванні птиці.

В артілях Козіївки споруджено нові тваринницькі та інші приміщення. У колгоспі ім. XX з'їзду КПРС збудовано 3 цегляні корівники, обладнані доїльними установками, 2 свинарники, телятник, 3 широкогабаритні пташники на 24 тис. штук, 2 брудери для вирощування 35 тис. штук птиці, 8 артезіанських колодязів з насосними станціями і забезпеченням механічної подачі води на ферми. Поблизу ферм зведено 2 будиночки для тваринників, де вони у вільний від роботи час можуть відпочити, почитати газети, журнали, послухати радіо[1].

В артілі ім. Леніна збудовано 4 корівники, 2 свинарники, телятник, пташник, обладнано механічне доїння корів тощо. Обидва господарства мають цегельні заводи.

Колгоспи Козіївки посідають перше місце в районі за врожайністю зернових культур. У 1964 році вони одержали зернових у середньому по 20,8 цнт, у 1965 — по 24 цнт, у 1966 — по 29 цнт (без кукурудзи) з кожного гектара посіву. В міру зростання економіки господарств збільшуються їх неподільні фонди. Якщо в 1952 році в об'єднаному колгоспі ім. Леніна неподільний фонд становив 32,7 тис. крб., то в 1965 році — 629,5 тис. крб., а в колгоспі ім. XX з'їзду КПРС — 861,8 тис. карбованців.

У післявоєнний період відбудував і значно розширив своє господарство радгосп «Глобівський». Як і до війни, основними галузями господарства в ньому є садівництво і ягідництво. Нині під садовими і ягідними культурами зайнято 395 гектарів. Радгосп постачає яблука, груші, ягоди великим промисловим центрам — Москві, Ленінграду, Харкову, Свердловську та іншим. У 1965 році з кожного гектара садів одержано врожай плодів по 170 цнт і ягід — по 22,9 цнт з гектара. Для переробки продукції радгосп має виноробний цех, який у 1965 році дав 18,3 тис. декалітрів фруктових вин. Продукція виноробного цеху реалізується в містах і селах Харківської області. У 1965 році радгосп мав 12 тракторів, 12 вантажних автомашин і необхідний сільськогосподарський реманент. На фермі радгоспу — 177 голів великої рогатої худоби[2].

За період існування радгоспу тут склалися постійні кадри робітників і службовців. Серед них — бригадир ягідницької бригади П. С. Соколовський, ланкова Г. Є. Кайдаш, яка працює з 1934 року, конюх Д. Г. Благадир та інші. Директором радгоспу з 1952 року — комуніст С. К. Ягідка. У 1965 році за високі виробничі показники, досягнуті господарством, і багаторічну бездоганну роботу С. К. Ягідка був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Урядовими нагородами були відзначені також технолог-винороб Г. Г. Горячук, головний агроном І. Т. Загребельний і ланковий Ф. С. Гусаров.

Козіївські школярі в колгоспному музеї.

У радгоспі провадиться велике будівництво. Споруджено зрошувальну систему для садів і ягідників. У 1964 році закінчено будівництво плодопакувального цеху,

[1] Річні звіти колгоспу ім. XX з'їзду КПРС.
[2] Із звіту радгоспу «Глобівський» за 1965 р.

У магазині культтоварів, с. Козіївка.

з холодильним обладнанням, 4 складських приміщень, приміщень для їдальні, побутового павільйону. Зростає робітниче селище. В ньому споруджуються благоустроєні типові будинки. Радгосп «Глобівський» стає зразковим спеціалізованим господарством.

Велику допомогу колгоспам Козіївки подають шефи. Над артіллю ім. Леніна з 1960 року шефствує колектив Харківського науково-дослідного інституту радіофізики і електроніки АН УРСР. Шефи допомогли обладнати на свинофермі підвісну дорогу довжиною 180 метрів, електрифікувати подвір'я колгоспу тощо. Над артіллю ім. XX з'їзду КПРС шефствує Науково-дослідний інститут металів. За короткий час колектив інституту подав колгоспникам велику допомогу. Зокрема, на молочнотоварній фермі змонтовано доїльну установку. В будиночку тваринників обладнано центральне опалення. На свинофермі встановлено транспортер для механічної подачі кормів. Шефи допомагають в організації наочної агітації, виступають з лекціями тощо.

Колгоспники своєю сумлінною працею добиваються високих показників у роботі. За післявоєнні роки урядових нагород удостоєно більше 50 тваринників, рільників, буряководів. Доярка О. П. Козуб нагороджена орденом Леніна, а згодом їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденами Леніна нагороджений також колишній голова колгоспу ім. XX з'їзду КПРС О. П. Богуславський. За успіхи, досягнуті в розвитку тваринництва, збільшенні виробництва і заготівель м'яса, молока, яєць, вовни та іншої продукції, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 березня 1966 року орденами і медалями було нагороджено 8 чоловік: голову колгоспу ім. Леніна І. Є. Савченка, голову артілі ім. XX партз'їзду І. М. Колесникова, ланкового механізованої бригади І. С. Стрільця, тракториста П. І. Рудя, дояра О. М. Новохатського та інших.

У період розгорнутого будівництва комунізму трудівники села Козіївки включилися в змагання за почесне звання ударника комуністичної праці. В радгоспі «Глобівський» це високе звання присвоєно 36 чоловікам.

В обох козіївських колгоспах — великі партійні організації. Вони є дійовою силою, спроможною успішно розв'язувати всі питання колгоспного виробництва. Правління обох колгоспів, партійні, комсомольські організації, колгоспники борються за виконання рішень XXIII з'їзду КПРС, за дальший розвиток сільського господарства.

Козіївка стала великим і добре впорядкованим селом. Вона має широкі вулиці, просторі площі. В зелені садів потопають нові добротні будинки колгоспників. Зручно розплановані і забудований центр села. Тут розташовані приміщення сільської Ради, клуб, магазини, поштове відділення, аптека, стадіон, ощадна каса.

Методом народної будови в селі споруджено нове двоповерхове приміщення середньої школи. Збудовано автобусну станцію, готелі в колгоспі ім. Леніна і радгоспі «Глобівський». За останні роки колгоспники спорудили 400 цегляних житлових будинків, зокрема, у 1965 році—57, у 1966 році — 69. Заасфальтовано 12 км шляхів, прокладено 3,5 км тротуарів, 27 км водопроводу. На центральній вулиці села в кілька рядів посаджено фруктові і декоративні дерева.

Багато зроблено для нормального побутового обслуговування населення. В селі є 3 сільмаги, 3 продмаги, магазини культтоварів і господарських товарів, чайна тощо. Товарооборот магазинів у 1965 році становив 1,7 млн. крб. У 1965 році жителі Козіївки мали 9 власних автомашин, 150 мотоциклів, 1500 велосипедів, 60 телевізорів тощо.

Добре налагоджено в Козіївці та навколишніх селах медичне обслуговування населення. На території сільської Ради розташовані лікарня на 25 ліжок, 2 медичні дільниці. В цих закладах — 17 медичних працівників, у т. ч. заслужений лікар УРСР М. П. Коломенський, який трудиться в Козіївці понад 30 років. Особливо піклуються в селі про малят. До їх послуг є кілька дитячих садків, ясла. Дошкільні дитячі заклади обслуговує спеціально виділена для цього автомашина.

Високого розвитку в селі досягла освіта. На території сільської Ради є середня, восьмирічна і чотири початкових школи, в яких працює 57 учителів. Всі діти шкільного віку охоплені навчанням. Трудова молодь, яка не має середньої освіти, навчається заочно і у вечірній школі. Чимало жителів Козіївки закінчили вищі навчальні заклади. Ще до 1941 року закінчив медичний інститут житель села П. А. Писаренко. Під час Вітчизняної війни він працював головним дивізіонним лікарем; нині у відставці в чині полковника. У післявоєнний час понад 100 місцевих жителів одержали вищу і середню спеціальну освіту. На 1 січня 1966 року в інститутах і технікумах стаціонарно навчалися 5 чоловік, заочно 29. Секретар парткому колгоспу ім. XX партз'їзду М. Ю. Бартала вчиться у Московській ветеринарній академії, обліковець другої комплексної бригади цієї артілі — в сільськогосподарському інституті і т. д.

В Козіївці створено широку мережу культосвітніх закладів — 2 сільських клуби, 4 бригадні, клуб при радгоспі «Глобівський». В центрі села споруджено двоповерховий Будинок культури на 650 місць з широкоекранною кіноустановкою, бібліотекою, читальнею і кімнатами для гурткової роботи. На весь район славляться хоровий і танцювальний колективи Будинку культури. У 1964 році вони нагороджені ювілейною медаллю на честь 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.

Трудівники Козіївки наполегливо працюють над тим, щоб буйно розквітала наша земля, щоб достаток міцно ввійшов у кожний радянський дім.

К. І. МАКАРЧУК, П. Г. ПЛУГАТИРЬОВ,
О. Л. ШАПОВАЛ, В. П. ШКАРЛЕТ

МУРА́ФА

Мурафа — село, центр Мурафської сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Володимирівка, Лісне, Мирне, Оленівське, Пильнянка, Сорокове. Розташоване на правому березі р. Мерчика, за 15 км від районного центру і за 85 км від Харкова. Найближча залізнична станція — Водяна на залізниці Харків — Полтава. Населення — 5288 чоловік.

Поблизу села по шляху до станції Водяна до наших днів збереглося кілька могил — курганів. Розкопки їх, проведені у 1955 році, свідчать про те, що це поховання стародавніх слов'ян. Археологи вважають, що знайдена тут зброя (меч, наконечник списа), яка зберігається у шкільному музеї, належала воїнам часів Київської Русі.

Мурафа виникла в середині XVII століття. В одному з своїх Указів за 1637 рік цар Михайло Федорович у зв'язку з нападами татар на південні землі Російської держави наказував спорудити на Муравському шляху, яким звичайно пересувались татари, остроги і фортеці. Невдовзі виник і острог Мурафа. В описі міст Білгородської смуги 1668 року вказується, що в Мурафі побудовано острог, в якому було 2 проїзні та 5 глухих башт, викопано рів шириною 2 сажні та заповнений водою. Мурафський острог постійно охороняли 12 станичників, 6 пушкарів і 850 черкас[1].

У 1655—1658 роках було створено Охтирський козачий полк, до складу якого увійшла і Мурафа як військове сотенне місто. Незабаром, у 1676 році, сюди прибули ще 260 сімей з Уманського полку (на Київщині) на чолі з полковником М. К. Сененком, відомим також на прізвище Уманець. Переселенці збудували нові укріплення, обгородили поселення дерев'яною стіною і ровом, по краю якого насипали земляний вал[2].

Мурафа, як і інші поселення Слобожанщини, в XVII—XVIII століттях зазнавала частих нападів татар. Внаслідок татарського нападу у 1679 році вона була пограбована і зруйнована. Понад 30 чоловік татари забрали в полон. У 1709 році, відступаючи під натиском російських військ, пограбували і спалили село шведські інтервенти[3].

У 1712 році слобода з хуторами була жалована царем Петром I білоцерковському полковнику Танському. Серед чоловічого населення Мурафи у 1732 році було 469 військових козаків, 410 підданих полковника Танського. Були тут піддані і других власників із козацької старшини. Всього населення чоловічої і жіночої статі було понад 2200 чол. Нові поселенці всіляко кривдили місцевих обивателів. Часто Танський з юрбою своїх підданих грабував жителів Мурафи, палив їхні хати[4].

Населення Мурафи, крім військової служби, займалося хліборобством, а також бджільництвом. Але через поступове закріпачення селян кількість селян-пасічників у XVIII столітті значно зменшилась. Бджільництво ставало доступним лише для поміщиків і заможних селян. Розвинутий був чумацький і гончарний промисли, існували кахельні майстерні. Селяни-ремісники виготовляли різноманітний посуд, а також різні види кахлів — гладкий білий, різноколірний, художньо оздоблений. У XVIII столітті в Мурафі щороку відбувалось три ярмарки.

У другій половині XVIII століття, коли в країні посилився кріпосницький

---

[1] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний в XVI—XVIII ст. Х., 1890, стор. 72, 73.

[2] Очерки по истории колонизации степной окраины Московского государства, т. 1. М., 1887, стор. 436—494.

[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7. Малороссия, СПб., 1863—1865, стор. 313.

[4] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний в XVI—XVIII ст. Х., 1890, стор. 238.

гніт, тяжчим стало життя більшості населення Мурафи. Представники козацької старшини, які після ліквідації козацького полкового управління на Слобожанщині у 1765 році були формально зрівняні у правах з російським дворянством, перетворювалися у великих землевласників, а селян і рядових козаків обертали в своїх кріпаків. Селяни Мурафи, віднесені до категорії державних, також перебували в тяжкому становищі, яке мало відрізнялось від кріпацького. За користування землею вони сплачували оброк і подушне, відбували рекрутські та інші повинності.

Наприкінці XVIII століття Мурафа була великим селом, яке іноді називали навіть містом. За даними на 1773 рік, тут проживало понад 3 тис. чол.: представників привілейованих верств (військові, військові у відставці, колишня козацька старшина, особи духовного звання, іноземці) налічувалось понад 300 чол., військових обивателів — близько 1700, черкас — понад 1000 чоловік[1].

Під час проведення реформи 1861 року селяни Мурафи одержали земельні наділи в середньому по дві з чвертю десятини на душу чоловічої статі. Багато селян бідувало, не мало змоги обробляти свої наділи, і тому незабаром близько третини селянських земель опинилося в руках великих землевласників і куркулів. Сім'я капіталіста-мільйонера Харитоненка закупила навколо Мурафи більше землі і угідь, ніж їх мали 750 середняцьких і бідняцьких сімей. Сотні розорених селян змушені були найматись на роботу в поміщицьку економію Харитоненка, куркульські господарства або йти в Харків на фабрики і заводи. Шукаючи кращої долі, чимало їх переселилось до Сибіру. Чисельність населення в Мурафі порівняно з кінцем XVIII століття дещо зменшилася: в 1864 році тут було 418 дворів і 2859 жителів[2].

Після скасування кріпосного права відбулись деякі зміни в напрямі сільськогосподарського виробництва, поширились капіталістичні методи господарювання. В поміщицьких господарствах і в частині селянських почали більше займатись тваринництвом, відгодовуючи худобу для продажу на м'ясо. Розвиток цукроваріння зумовив збільшення посівів цукрових буряків. У 1884 році в Мурафі поміщик Харитоненко збудував цукровий завод. Експлуатація селян на бурякових плантаціях і робітників на цукрових заводах давала поміщикові великі прибутки. Він скуповував землі, будував розкішні палаци і парки. У 1884 році поблизу Мурафи на площі 55 га посадили Наталіївський парк. За проектом відомого архітектора академіка О. В. Щусєва на території парку збудовано кілька споруд, у т. ч. в'їзну браму і церкву, які є визначними пам'ятками архітектури.

Експлуатація жителів була надзвичайно жорстокою. Денний заробіток сезонного робітника на початку XX ст. становив 15—20 коп. Найбільш кваліфікований робітник машиніст парового двигуна на цукровому заводі одержував не більше 50 коп. на день. Селяни Мурафи вели постійну боротьбу за землю, проти поміщицько-куркульської експлуатації. Боротьба за землю набрала особливої гостроти і розмаху в 1902 році та в період революції 1905—1907 років. Значний вплив на селян Мурафи справило повстання в Чорноморському флоті на броненосці «Потьомкін». Активну участь у ньому брав матрос Я. М. Пушкар, уродженець Мурафи, який після поразки повстання був засуджений до тюремного ув'язнення і хворим повернувся в рідне село лише в 1911 році.

В аграрний рух періоду революції 1905—1907 рр. включились сотні жителів Мурафи. Однією з форм боротьби проти експлуатації були систематичні масові потрави посівів, випаси худоби в Наталіївському лісі. Незважаючи на переслідування з боку властей, близько 100 мурафських жителів організували потрави на початку червня 1906 року. Чотирьох з них, найбільш активних, заарештували[3].

Значною подією того часу був спільний виступ селян Мурафи і сусідніх сіл проти поміщика Харитоненка 20 липня 1906 року. Понад 500 чол. зібрались біля

[1] Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний в XVI—XVIII ст. X., 1890, стор. 345.

[2] Списки населенных мест Российской империи, XLVI. Харьковская губерния, стор. 40.

[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 336, оп. 1, спр. 1725, арк. 46, 49.

будинку управителя і зажадали від адміністрації економії повернути худобу, захоплену за потраву, і вивести з села військовий загін. У разі відхилення цих вимог селяни погрожували розгромити маєток і вигнати з села драгунів. Під час сутички з військами солдати вбили одного і поранили кількох селян[1].

У роки реакції, що настала після поразки революції 1905—1907 рр., становище основної маси жителів Мурафи ще більше погіршало, посилився процес класового розшарування. Столипінською реформою руйнувалося общинне користування землею. Кожному селянинові пропонувалося одержати наділ в особисту власність і надавалось право вийти на хутір чи відруб або продати свій наділ. Цим законом насамперед скористалися куркулі. В Мурафі третину найкращих земель скупили куркулі-відрубники, які утворили хутори Бідило і Кусторівку. Так, сільський багатій Келеберда збільшив свої земельні володіння до 80 десятин лише орної землі. Куркулі Бідило та Тимченко мали по 50 десятин орної землі та лісу.

Більшість селян не могли як слід обробляти землю, бо не мали ні тягла, ні інвентаря. В Мурафі на п'ять бідняцьких дворів припадали один кінь, пара волів, один плуг та дві дерев'яні борони. У найкращі за врожайністю роки біднота одержувала з десятини не більше як 25—30 пудів хліба.

Архітектурна пам'ятка XIX століття, с. Мурафа.

Перша світова імперіалістична війна призвела до дальшого занепаду селянських господарств. Значна частина трудівників втратила свої клаптики-наділи. Скоротилися посівні площі. Велике обурення селян викликали масові реквізиції коней, великої рогатої худоби, возів, упряжі і продовольства для воєнних потреб. У ці роки в селі загострилася класова боротьба. Виступаючи проти поміщиків і куркулів, селяни палили і розоряли хазяйські маєтки, виганяли свою худобу пастись на луки, що належали Харитоненку та куркулям, відмовлялись платити податки. Через земляків, що працювали на заводах в містах, надходила в Мурафу революційна література, в т. ч. більшовицька газета «Правда». Селянство дедалі більше проймалося свідомістю, що тільки в союзі з робітничим класом і під проводом партії більшовиків можна здобути перемогу.

Небачені перспективи розвитку села відкрила Велика Жовтнева соціалістична революція. На початку 1918 року в Мурафі владу взяли в свої руки трудящі. В результаті здійснення ленінського Декрету основна маса жителів, що тяжко страждала від малоземелля і куркульської кабали, одержала довгоочікувану землю. Націоналізація землі і інші заходи Радянської влади створили необхідні умови для переходу трудящого селянства до колективного ведення господарства.

Окупація України австро-німецькими військами затримала розгортання радянського будівництва на селі. Трудящі різними засобами чинили опір загарбникам. Боротьбу односельчан за відновлення Радянської влади організував житель Мурафи більшовик Т. Ю. Бідило. Він писав листівки, в яких кликав селян до нещадної відсічі ворогу. Листівки поширювалися не лише в Мурафі, а й у навколишніх

[1] Центральний державний військово-історичний архів СРСР, ф. 1759, оп. 3, спр. 240, арк. 117.

селах. Після визволення від німецьких окупантів та військ буржуазних націоналістів у Мурафі 9 січня 1919 року було створено Раду робітничих і селянських депутатів у складі 27 чол. Виконавчий комітет Ради взяв на облік землі, підприємства, мобілізував трудящих на відсіч внутрішньої контрреволюції та інтервенції імперіалістичних держав.

Боротьбою трудящих Мурафи проти денікінців у 1919 році керував нелегальний військово-революційний комітет, у складі якого були Т. Бідило, А. Довгополюк і Г. Олійник. Як тільки Червона Армія вигнала з села білогвардійців, 6 грудня 1919 року Мурафський ревком проголосив встановлення Радянської влади на звільненій від денікінців території Богодухівщини, а себе — Тимчасовим районним військово-революційним комітетом. Тимчасовий районний ревком зробив перші кроки по відновленню і зміцненню Радянської влади у Богодухівському повіті: усі заводи і економії було передано у руки місцевих ревкомів, заводами стали керувати робітничі комітети. Ревком оголосив рішучу боротьбу контрреволюції і спекуляції. Найбільша увага приділялась організації загонів червоного козацтва, такі загони було створено у багатьох селах повіту. Після визволення м. Богодухова від денікінців і створення Богодухівського повітового революційного комітету 11 грудня 1919 року Мурафський Тимчасовий революційний комітет склав свої повноваження [1].

Близько 100 жителів Мурафи добровільно пішли до лав Червоної Армії. З добровольців були сформовані червоні загони [2]. Багато селян Мурафи стали активними борцями за Радянську владу. Серед них — І. І. Пушкар, П. М. В'юник, М. М. Котелевський, В. С. Малько, Є. А. Юхно, П. С. Пушкар, А. Л. Тубелець. Т. Ю. Бідило у 1919—1920 рр. був командиром батальйону 6-го Богодухівського радянського полку. Під час наступу денікінців його залишили в тилу для керівництва партизанською боротьбою. Партизанський загін, на чолі якого став Т. Ю. Бідило, провів багато сміливих бойових операцій, подавав важливі розвідувальні відомості військам Червоної Армії. Після закінчення громадянської війни Т. Ю. Бідило деякий час працював у Мурафській сільській Раді, а з 1922 року — в м. Богодухові. Відданого борця за Радянську владу ненавиділи і боялися куркулі та їх петлюрівська агентура. У 1922 році колишній петлюрівець пострілом у вікно на смерть поранив Т. Ю. Бідила. Поховано його в центрі Мурафи. Іменем Бідила названо одну з площ Богодухова.

Нові складні завдання постали перед трудящим селянством, коли країна приступила до мирної праці. В Мурафі почали відбудовувати розорене війною господарство. Керівну роль в житті села відігравав комуністичний осередок, створений 6 серпня 1920 року [3].

Наприкінці 1920 року в Мурафі утворено комсомольський осередок. Під керівництвом партійного осередку, при активній участі комсомольської організації та КНС у селі провадилась робота по відбудові сільського господарства і піднесенню культури населення.

Сільська Рада здійснила розподіл значної частини землі, якою раніше володіли поміщик Харитоненко та куркулі. Не залишилося жодного бідняцького двору, який би не одержав землі.

Значну допомогу селянам у розвитку їх господарства надавала Радянська держава. Бідняцькі господарства звільнялися від податку, їм надавалась можливість брати в кредит сільськогосподарські знаряддя. 1923 року у Мурафі організовано кредитне товариство, що також сприяло зміцненню господарств трудящих. Того ж року в селі було засновано сільськогосподарську артіль ім. Мануїльського, що об'єднувала 144 чол. У 1924 році артіль обробляла 80 десятин землі, мала 11 коней,

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-431, оп. 1, спр. 1, арк. 12, 19, 24.
[2] Там же, ф. 203, оп. 1, спр. 131, арк. 100.
[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 495, арк. 51

2 воли і 10 корів[1]. Це були перші кроки у виробничому кооперуванні селянських господарств Мурафи.

У січні 1920 року у колишньому маєтку поміщика Харитоненка організовано радгосп «Наталівка». Крім орної землі, радгосп мав 206 десятин луків, 83 десятини саду. Досвідом і послугами культурного господарства користувалися селяни[2]. У 1921 році було організоване Наталівське лісництво, за яким закріплено близько 5 тис. десятин лісу. Це лісництво існує і тепер.

З відбудовою і розвитком господарства в Мурафі розширювалася і торгівля. В постачанні села різними товарами вирішальне значення мала сільська споживча кооперація, що поступово витісняла приватну торгівлю.

Широко розгорнулося в селі культурне будівництво. Особлива увага приділялась ліквідації неписьменності та розвиткові радянської школи як основного вогнища освіти народних мас. До Жовтневої революції в Мурафі працювала двокласна школа, більшість дорослого населення була неписьменною, значна частина дітей не навчалась в школі. Після перемоги Радянської влади сотні людей в гуртках лікнепу вчились читати і писати. Налагоджувалось також шкільне навчання. На початку 1922 року в семирічній трудовій школі Мурафи працювало 10 учителів, вчилось понад 200 дітей[3]. Восени 1922 року при Мурафському цукрозаводі було відкрито ще одну семикласну трудову школу, якій присвоїли ім'я В. І. Леніна. З нагоди такої події 11 листопада 1922 року робітники заводу надіслали вождю телеграму: «В день урочистого відкриття заводської семигрупової трудової школи імені Володимира Ілліча Леніна трудящі Мурафського цукрового заводу вітають дорогого Ілліча, який з новими силами стає до напруженої роботи державного будівництва»[4]. В селі існувала невеличка бібліотека, хата-читальня, діяла амбулаторія, в ній працювали фельдшер і акушерка. Зрозуміло, що цих освітніх та медичних закладів було недостатньо для села, в якому тоді проживало понад 10 тис. чоловік.

Докорінні зміни в розвитку Мурафи пов'язані з соціалістичною перебудовою дрібного селянського господарства. Велике значення для колективізації селянських господарств мали організовані навесні 1928 року два машинно-тракторних товариства: «Червоний плуг» (з площею землі 106 га) і «Шлях до культури села» (114 га землі). Ці товариства мали трактори та інші машини, держава подавала їм допомогу кредитами, насінням тощо. Організація цих товариств сприяла переходу бідняків і середняків на шлях спільного обробітку землі. У 1929 році в Мурафі засновано кілька невеликих ТСОЗів, які незабаром об'єдналися у чотири артілі — «Комунар», «Червоний колос», «Червоний плуг» і «Червона зірка».

Активними організаторами і керівниками колгоспів були сільські комуністи — Т. В. Савченко, брати О. О. і В. О. Марченки, П. В. Кондратенко, безпартійні активісти В. К. Решетник, В. М. Грищенко та багато інших.

Куркулі всіляко намагалися перешкодити справі колективізації. У 1929 році вони вчинили більше десяти терористичних актів. Від руки злочинців загинув колгоспний активіст П. І. Грищенко. Деякий час на території Мурафи діяла куркульська банда Івахненка. Бандити вбили селянина Т. М. Решетняка, уповноваженого міліції Воробйова. Селяни зламали опір куркульства. Вони конфіскували на користь колгоспів куркульську худобу і сільськогосподарський реманент, а куркулів виселили. З допомогою жителів села органами Радянської держави було знешкоджено банду Івахненка.

Колективізація селянських господарств у Мурафі завершилася навесні 1932 року. Рік у рік міцніли колгоспи, розвивалося їх господарство.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 2, спр. 296, арк. 13, 18.
[2] Там же, оп. 3, спр. 80, арк. 13—14; спр. 43, арк. 91—93.
[3] Там же, ф. Р-114, оп. 1, спр. 6, арк. 39.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 6, спр. 304, арк. 57.

Значних успіхів у розвитку виробництва сільськогосподарських продуктів добився колгосп «Червона зірка». Протягом ряду передвоєнних років ця артіль вирощувала на своїх ланах в середньому по 19 цнт зернових з га. Вона була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року в Москві. Персональними учасниками ВСГВ були голова колгоспу Я. І. Ковальов, колгоспники Л. Грищенко, П. Цовма та інші. У 1940 році врожай зернових становив 24,5 цнт з га, колгоспники одержали на трудодень по 5 кг зерна, 1 кг картоплі, овочі. Того ж року артіль «Червона зірка» на ВСГВ демонструвала свої досягнення у тваринництві, рільництві. За високі показники врожайності уряд нагородив колгосп орденом «Знак пошани», Головний виставочний комітет — дипломом першого ступеня ВСГВ, легковим автомобілем і грошовою премією [1].

Піднесення економіки колгоспів сприяло підвищенню матеріального добробуту колгоспників, розвиткові культури на селі, зокрема народної освіти. У 1928 році в Мурафській семирічній школі навчалось 650 учнів, щороку її закінчувало понад 70 юнаків і дівчат. З 1929 року в селі відкрито неповну середню школу колгоспної молоді. Через 5 років на базі двох неповних середніх шкіл було утворено десятирічку, в якій працювало 32 вчителі. Навчалось в цій школі близько 900 учнів. Багато випускників її пішли вчитись в інститути та університети. Діти робітників та колгоспників Мурафи ставали вчителями, лікарями, агрономами, інженерами. За заслуги у вихованні підростаючого покоління та багаторічну педагогічну діяльність завідуючій Мурафською початковою школою № 2 О. В. Варченко уряд присвоїв звання заслуженої вчительки школи УРСР.

У селі зросли кадри нової інтелігенції. Так, життя і робота К. Г. Дворник — яскравий приклад того, як з темної селянки дореволюційних часів виріс в нашій країні вихований партією Леніна радянський державний діяч. Сумне дитинство було у Катерини Гнатівни, рано помер батько, і злидні примусили 10-річну дівчинку піти в найми. Великий Жовтень приніс їй справжнє, світле життя. Вона здобула педагогічну освіту, працювала на різній громадській роботі, виявила себе прекрасним організатором жінок. Працюючи завідуючим відділом народної освіти К. Г. Дворник багато турботи приділяла вихованню дітей. У 1937 році її прийнято до лав ВКП(б). Жителі Мурафи обрали К. Г. Дворник своїм депутатом до Верховної Ради УРСР [2].

Мирна праця, що несла щастя і добробут радянським людям, була порушена нападом на нашу країну фашистської Німеччини. Трудящі Мурафи, як і мільйони радянських людей, взялися за зброю, щоб захищати рідну країну. Жителі Мурафи як на фронті, так і на окупованій ворогом території мужньо боролися проти фашистських загарбників.

Велику мужність і героїзм виявив у роки Великої Вітчизняної війни уродженець Мурафи комуніст Спартак (Петро) Оксентійович Железний. До війни він учився у ФЗУ, працював ковалем на Новоіванівському цукровому заводі, потім секретарем заводського комітету партії. 10 грудня 1941 року комісар дивізійної розвідки С. О. Железний з групою бійців брав участь в нічному бою у районі села Княгинівки на Донбасі. Мужньо билися розвідники, але сили були нерівні. Все ближче підступали вороги, все менше лишалося людей. Герої-розвідники воліли краще вмерти, ніж потрапити у полон. Вони поховані у шахтарському місті Красний Луч. С. О. Железному посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу [3]. Його ім'ям названо одну з вулиць Коломака, де він жив з сім'єю до війни.

В запеклих боях на фронтах Вітчизняної війни відзначився також уродженець Мурафи К. С. Діброва. За мужність та відвагу, виявлені при висадці десанту в Новоросійському порту у вересні 1944 року, він був нагороджений орденом Червоного

[1] Газ «Колективіст Краснокутчини», 7 листопада 1940 р.
[2] Газ. «Колективіст Краснокутчини», 8 березня 1939 р.
[3] Газ «Правда», 23 квітня 1942 р.

Прапора. У тому ж році К. С. Діброві присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Тепер колишній фронтовик працює начальником цеху рибозаводу в м. Адлері.

Славний бойовий шлях пройшов О. О. Ничипоренко. До війни був він завідуючим мурафським клубом і очолював партійну організацію колгоспу «Червона зірка». В боях проти німецько-фашистських загарбників під Харковом і Лозовою Олександр Ничипоренко з групою бійців і командирів потрапив у оточення, але вийшов з нього. Згодом він став командиром партизанського полку, який вів бої проти фашистів у Житомирській, Ровенській, Львівській, Станіславській областях та на Закарпатті.

Великих страждань зазнало населення Мурафи в роки тимчасової окупації. Фашисти розстріляли К. М. Цовму за те, що він зберігав акт на вічне користування землею колгоспу «Червоний плуг», закатували 12 колгоспників, насильно вивезли на каторгу в Німеччину 481 чоловіка. Гітлерівські загарбники завдали селу величезної шкоди. Вони зруйнували цукровий завод, електростанції в колгоспах і на Володимирському лісокомбінаті, пограбували артільні господарства, спалили 128 і зруйнували 113 будинків колгоспників та 126 інших будівель, забрали 380 голів рогатої худоби, понад 500 свиней та близько 7 тис. штук птиці[1].

10 серпня 1943 року Мурафа була визволена від фашистських загарбників. Ще в роки війни трудівники села під керівництвом партійної організації почали відбудовувати господарство.

Всі колгоспи села відновили свою діяльність до літа 1944 року. Їх посівна площа становила 80 проц. довоєнної. Того ж року почали працювати цукровий завод, лісокомбінат, середня школа. У 1949 році машинно-тракторна станція і артілі Мурафи одержали від держави тракторів і сільськогосподарських машин значно більше, ніж вони мали у довоєнному 1940 році. З метою ефективнішої експлуатації наявної сільськогосподарської техніки, кращого використання земель, зменшення витрат на управління та ін. постала потреба укрупнити колгоспи. В зв'язку з цим у 1950 році артілі «Червоний колос» і «Комунар» об'єднались; укрупненому колгоспові дали назву «Промінь».

В післявоєнні роки в колгоспах зроблені важливі кроки в напрямі спеціалізації господарства. Значну увагу, зокрема, приділено розширенню посівів цукрових буряків. Якщо в 1948 році цукровими буряками тут засівалось 880 га, то в 1958 під цією культурою було зайнято 1785 га. Це стало можливим внаслідок кращої озброєності господарств спеціальною технікою, завдяки якій процеси обробітку цукрових буряків, за винятком проривки, вдалося механізувати. У 1958 році колгоспники Мурафи з кожного гектара плантацій в середньому одержали по 240—250 цнт коренів.

1960 року зроблено нові кроки до укрупнення колгоспів. Сільгоспартілі «Червоний плуг» і «Промінь» об'єднались в одне господарство — артіль ім. Горького. Колгоспи ім. Чапаєва і «Червона зірка» також об'єднались. Укрупненій артілі присвоєно ім'я Артема. Тепер у Мурафі два колгоспи: ім. Артема та ім. Горького.

Сільгоспартіль ім. Артема має 2848 га сільськогосподарських угідь, з них 2361 орної землі, 227 сіножатей, 225 га випасів, 25,5 га лісу і чагарників, 4,9 га ставків. В машинному парку її — 14 тракторів, 15 різних комбайнів, 9 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. В артілі непогані господарські приміщення. За роки семирічки тут збудовано п'ять тваринницьких ферм, дві електростанції, механічний млин, олійницю, пилораму. Крім виробничих приміщень, колгосп спорудив два клуби із залами на 600 місць, дитячі ясла. Неподільний фонд артілі становить понад 460 тис. карбованців.

У Мурафі виросли чудові майстри сільського господарства, які вміло використовують досягнення сільськогосподарської науки і техніки. Кращим механізатором артілі ім. Артема є М. В. Стороженко. Він понад 15 років очолює тракторну

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 18, арк. 68.

бригаду. За досягнуті ним високі виробничі показники Радянська держава нагородила М. В. Стороженка орденом Леніна.

Колгосп ім. Горького також велике господарство, що посідає одне з перших місць у районі. За ним закріплено 3684 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 3323 га, сіножатей — 78 га, випасів та вигонів — 213 га, саду — 45 га. Під ставками і водоймищами — понад 20 га. Артіль має 28 тракторів, 20 різних комбайнів, 14 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Тут працює три електростанції загальною потужністю 136 квт. Поблизу колгоспного ставка в 1959 році споруджено цегельний завод, який щороку виробляє 800 тис. штук цегли. Завдяки цьому в колгоспі за останні роки збудовано ряд добротних господарських приміщень, зокрема 4 корівники, свинарник, телятник, широкогабаритний пташник на 10 тис. голів птиці, зерносховище, зернопереробний цех, ремонтну майстерню, водонапірну башту та інші споруди. З 1963 року господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. З року в рік в колгоспі підвищується врожайність зернових і бобових культур — у 1966 році вона зросла до 26 цнт з га проти 20,6 цнт у 1961 році. Валовий доход артілі в 1965 році становив 1176 тис. карбованців.

Багато трудівників колгоспу ім. Горького відзначились своєю сумлінною працею, стали досвідченими майстрами колгоспного виробництва. Серед них — Я. С. Сургай, який уже понад десять років очолює укрупнену артіль ім. Горького. Раніше він завідував відділом Краснокутського районного комітету КП України. Я. С. Сургай приїхав у Мурафу в числі тридцятитисячників, був обраний головою одного з відстаючих колгоспів села і виявив себе добрим організатором і вихователем. Він нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора. За видатні досягнення у збільшенні надоїв молока кращій доярці колгоспу М. І. Кручак присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджений агрономом І. І. Ярмистий, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадир І. З. Білаш, доярка комуністка М. Б. Грищенко, яка близько 15 років працює в артілі.

Великою пошаною користується Я. Г. Павлюк, який ось уже більше тридцяти років очолює тракторну бригаду.

Значне місце в господарстві Мурафи займає радгосп цукрокомбінату, Оленівський відділок якого розташований на території Мурафської сільської Ради. Загальна площа земельних угідь у відділку — 365,5 га, в т. ч. орної — 206 га.

Наявність на території села цукрового заводу в значній мірі впливає не тільки на галузеву спеціалізацію сільського господарства — вирощування на значних площах цукрових буряків, розвиток тваринництва, а також і на трудову зайнятість населення. Понад 500 жителів Мурафи працюють на цукровому заводі постійно або сезонно. У колективі підприємства заслуженою пошаною користуються ветерани виробництва батарейник Я. М. Кондратенко, який працює на підприємстві близько 50 років, старший механік В. С. Шевцов, член КПРС з 1919 року Н. С. Дерев'янко та інші. За успішне виконання семирічного плану по виробництву цукру уряд нагородив орденом Трудового Червоного прапора О. І. Подольського, орденом «Знак Пошани» Д. К. Грищенко, О. І. Зятько.

Механізованим підприємством є Мурафський лісокомбінат. Він оснащений двома електроустановками, має слюсарний і механічний цехи. На деревообробному заводі обладнано поточну лінію з автоматичною обробкою деталей. Працівники комбінату живуть у нових будинках робітничого селища. Великим підприємством є Мурафська автоколона Краснокутської автобази, яка має понад 100 вантажних автомобілів.

Невпинно зростає матеріальний добробут трудящих села Мурафи: люди краще харчуються, одягаються, покращуються житлові умови, повніше задовольняються їхні культурні запити. Одним з яскравих показників підвищення життєвого рівня трудящих є зростання продажу товарів магазинами Мурафського споживчого товариства. У 1965 році різних товарів було продано на 1850 тис. крб. Рік у рік зро-

В куточку атеїста Мурафської середньої школи.

стають трудові заощадження населення. У мурафських ощадкасах понад дві тисячі вкладників, їх грошові вклади перевищують 500 тис. карбованців.

В індивідуальному користуванні громадян Мурафи — 16 легкових автомобілів, понад 60 мотоциклів і майже 3 тис. велосипедів. У селі розгорнуто індивідуальне житлове будівництво. Щороку новосілля справляють 80 сімей робітників і колгоспників. За роки семирічки виросли робітничі селища цукрового заводу і Оленівського відділку радгоспу.

У побут жителів Мурафи міцно увійшла електрика. Працює сім невеликих електроустановок, провадяться підготовчі роботи для одержання струму від державної електросітки.

Багато зроблено в Мурафі для охорони здоров'я людей. В селі є лікарня на 20 ліжок, пологовий будинок, 9 медичних пунктів і амбулаторій, аптека та 9 аптечних пунктів. Обслуговують населення понад 30 кваліфікованих медичних працівників.

На території Мурафської сільської Ради, в чудовій місцевості функціонує санаторій для лікування хворих на туберкульоз, дитячий санаторій «Мурафа».

За роки Радянської влади в Мурафі, як і в усій нашій країні, відбулась справжня культурна революція, багато зроблено для розвитку народної освіти, культури. У 1966 році збудовано нову двоповерхову школу, в якій є 12 добре обладнаних учбових кабінетів.

Понад 700 громадян здобули середню освіту у місцевій школі. Багато випускників школи навчаються у вищих учбових закладах або вже їх закінчили і працюють інженерами, лікарями, вчителями, агрономами, партійними працівниками тощо. В середній школі працює 10 вчителів — колишніх її випускників. За сумлінну працю вчителі І. П. Богуславський, П. Т. Тимченко і М. М. Мальцев у 1964 році удостоєні звання «Відмінник народної освіти». Діти колгоспників — М. М. Котелевський та М. Д. Горбань — закінчили Харківський університет ім. Горького, тепер працюють науковими співробітниками. З 1963 року випускники Мурафської школи разом з атестатами про середню освіту одержують і свідоцтво про набуття спеціальності: юнаки — механізаторів, дівчата — рахівників-обліковців.

При школі кілька років працює учнівська виробнича бригада, де молодь має можливість безпосередньо пов'язати навчання з виробничою практикою. В складі бригади понад 70 старшокласників. Незважаючи на посушливе літо 1963 року, учнівська бригада з площі 15 га одержала по 46,7 цнт зерна кукурудзи з кожного гектара.

Велику роль в культурному житті села відіграють сільські клуби, бібліотеки, група товариства «Знання».

В середньому щороку члени товариства «Знання» читають трудівникам майже 400 лекцій і доповідей. Із змістовними цікавими лекціями на різноманітні теми систематично виступають голова колгоспу ім. Артема Б. Б. Воробйов, вчителі М. І. Тимченко, Ф. Д. Підбуцький та інші. Велика увага приділяється вихованню трудящих села в дусі наукового матеріалістичного світогляду. Тут працює школа пропагандистів-атеїстів, які своїми лекціями та індивідуальною роботою з віруючими допомагають їм звільнитись від релігійних пережитків.

У Мурафі — 7 клубів з залами для глядачів на 2600 місць, з них чотири колгоспні і три профспілкові. В клубах шість стаціонарних кіноустановок, демонструються кінофільми, провадяться вечори відпочинку, лекції, бесіди тощо. При клубах працюють драматичні, хорові та шахово-шашковий гуртки. Великою популярністю серед жителів Мурафи і навколишніх сіл користуються концерти гуртків художньої самодіяльності. До послуг трудящих села 10 бібліотек із загальним фондом 34 тис. книжок. Вони обслуговують понад три тисячі читачів.

З Мурафи родом популярний український радянський кобзар, народний артист УРСР І. Й. Кучугура-Кучеренко (1878—1943).

Широко користуються трудівники села книгами, газетами, журналами, радіо, телебаченням. Листоноші розносять жителям Мурафи близько 2547 примірників газет, 1687 примірників журналів; у будинках встановлено 2560 радіоточок, 736 сімей мають власні радіоприймачі, понад 50 сімей — телевізори.

У повсякденній боротьбі за дальший розвиток господарства, культури і поліпшення побуту населення керівну роль відіграють партійні організації. У Мурафі — дев'ять партійних організацій, є три комсомольські організації. Своєю сумлінною працею, постійною турботою про життєві інтереси трудящих села і соціалістичної Батьківщини комуністи здобули довір'я і повагу своїх односельчан.

І. П. ГОРБАТЕНКО, М. М. МАЛЬЦЕВ

ПАРХОМІВКА

Пархомівка — село, центр Пархомівської сільської Ради, якій підпорядковані населені пункти Гаркавець, Павлівка, Піонер. Розташоване село за 14 км від райцентру, за 32 км від найближчої залізничної станції Гути (на магістралі Харків — Суми), з якою зв'язана вузькоколійною залізницею, і за 115 км від Харкова. Воно розкинулось в долині річки Котельви, навколо великого ставу. З північного сходу до нього підходить листяний ліс, що неширокою смугою простягається до Богодухова. Грунти чорноземні. Населення — 6680 чоловік.

Перші згадки про Пархомівку зустрічаються в другій половині XVII століття. У 1688 році Пархомівський хутір разом з орними землями і сіножатями належав охтирському полковникові, власнику великих маєтностей і жорстокому кріпосникові І. Перехрестову. Підтримуваний царськими властями, Перехрестов нещадно експлуатував і грабував козаків та селян. Проти нього було подано десятки скарг за утиски, кривди, захоплення земель і чужої власності, за накладання непосильних податків тощо. Але його дії лишалися безкарними. Царські власті не зважали на неодноразові просьби козаків вислати Перехрестова з Охтирського полку за зловживання. Більше того, після кримських походів йому надали нові пільги і нагороди. І тільки в 1704 році за провини перед царем Перехрестова усунули з полкової посади, а маєтності, в т. ч. Пархомівку, віддали до державної казни [1]. Більшість жителів перевели в розряд державних селян. У 1789 році Катерина II подарувала Пархомівку графу генерал-поручикові Подгорічані, і селяни стали його кріпаками [2].

В цей час Пархомівка була вже великим селом; в ній, за даними на 1765 рік, налічувалось 224 двори, населення — 1600 чоловік [3]. Після загибелі графа Подгорічані у Вітчизняній війні 1812 року Пархомівка перейшла у власність поміщика Вучичевича, нащадкам якого до 80-х років XIX століття належало тут 8,5 тис. десятин землі. В часи кріпацтва поміщики жорстоко експлуатували селян. Панщина тривала 5 днів на тиждень. На кріпосницький гніт селяни відповідали боротьбою проти поміщиків, втечею в інші місця.

Напередодні реформи 1861 року Пархомівка була волосним центром, в ній проживало близько 3,5 тис. чоловік. У селі існувала невеличка лікарня, діяли поштова станція, кілька крамничок, по неділях відбувався базар, раз на рік провадився ярмарок. Основним заняттям жителів було хліборобство і тваринництво.

Реформа 1861 року, проведена, як зазначав В. І. Ленін, кріпосниками-поміщиками в інтересах поміщиків-кріпосників, викликала могутню хвилю селянських заворушень, ще більше загострила боротьбу за землю. Один з виступів селян, невдоволених реформою, відбувся у Пархомівці. У повідомленні харківського губернатора про селянський рух у травні 1861 року зазначалось, що тимчасово зобов'язані селяни Пархомівки «виявили сваволю і дух непокори». За це власті вчинили над ними принижуючу людську гідність розправу — «покарання на місці різками для прикладу іншим» [4]. Після реформи 1861 року більше третини кращої землі, яку до цього обробляли селяни, перейшло у вигляді відрізків до поміщиків, а трудящим лишилися наділи в середньому по 2,5 десятини на душу чоловічої статі.

У пореформений період прискорився розвиток капіталістичних відносин в країні, в т. ч. і на селі. У Пархомівці, за даними на 1867 рік, крім великої економії (8,5 тис. десятин землі), що належала поміщикам Вучичевичам, а пізніше, в 90-х рр. XIX століття, стала власністю одного з наймогутніших українських капіталістів Харитоненка, працювали заводи винокурний і цегельний [5].

---

[1] Д. І. Багалій. Історія Слобідської України, Х., 1918, стор. 90—91.

[2] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 503, спр. 1269, арк. 27.

[3] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 2, спр. 6, арк. 32, 33.

[4] Отмена крепостного права на Украине Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 209.

[5] Памятная книжка Харьковской губернии на 1867 год. Х., 1867, стор. 75.

Малоземелля, злидні примушували селян за дуже низьку плату значну частину року працювати в економії і на підприємствах. На цукровому заводі наймали до 300 робітників. Тут вироблялось більш як на 1,5 млн. крб. цукру-піску і патоки. Робочий день в економії і на заводі Харитоненка тривав 12—13 годин. Люди, що наймалися сюди, замість грошей одержували талони, за які змушені були купувати втридорога крам у місцевого купця.

Найгострішим для селян в кінці XIX — на початку XX століття було питання про землю, і вони дедалі рішучіше ставали на шлях революційної боротьби. Одним з її проявів була могутня хвиля виступів весною 1902 року у Валківському і Богодухівському повітах Харківської губернії, що захопила й Пархомівку. Наслідком цього виступу був, зокрема, розгром десятків економій великих поміщиків. Царський уряд розгорнув проти повсталих справжню війну, «послав проти них військо, як проти ворогів, і селяни були розбиті, в селян стріляли, багатьох убили, селян пересікли по-звірячому, засікали до смерті» [1]. Щоб запобігти селянським виступам, за наказом властей у села, в т. ч. і до Пархомівки, були введені війська. Рота козаків прибула на Пархомівський цукровий завод [2].

В селянському русі на Харківщині і Полтавщині у 1902 році вже виявився вплив робітничого руху. На початку XX століття в село дедалі більше проникали революційні ідеї, пропаговані ленінською «Искрой». Їх носіями часто були не тільки робітники, а й селяни, які в пошуках виходу з тяжкого економічного становища змушені були найматися на промислові підприємства або в економії. У Пархомівку через робітника економії Ф. П. Скляренка і селянина А. Л. Саська з Харкова доставлялися газета «Искра», праці В. І. Леніна «Про штрафи», «До сільської бідноти» та інші брошури революційного змісту.

В період першої російської народної революції 1905—1907 рр. у Пархомівці відбулося кілька революційних виступів селян і робітників цукрового заводу. Тут проходили сходки, демонстрації. Жителі вступали у відкриті сутички з військами і поліцією.

29 березня 1905 року група поденних робітників Олександрівської економії, розташованої біля с. Пархомівки, висунула вимоги скоротити робочий день і збільшити оплату праці. Та управитель економії Недзельський не тільки грубо відхилив вимоги, а й увільнив «зачинщиків безпорядків». У відповідь на це селяни оголосили страйк, зняли з робіт тих, хто продовжував працювати на старих умовах. За кілька днів страйк поширився на сусідню Каплунівську економію і охопив понад 100 чоловік. Внаслідок згуртованого виступу селян обидві економії лишилися без робітників. Щоб придушити заворушення, 7 квітня 1905 року в село були викликані війська — ескадрон драгунів, який розташувався в Олександрівській економії. 11 квітня місцеві власті скликали в Пархомівці сход селян, щоб примусити їх вийти на роботу. Але страйкарі рішуче наполягали на виконанні своїх вимог. Тоді проти них було кинуто півсотню 17-го Долинського козачого полку. В сутичці між страйкарями і козаками кількох селян було тяжко поранено; багатьох покарано нагаями. Але й після цього, як зазначається в жандармському зведенні, «настрій селян був дуже тривожний» [3]. Активних учасників і ватажків цього страйку — Ф. Долгополова, М. Шерстюка, Г. Сашила, П. Бондаря, І. Логвиненка було заарештовано і відправлено до Богодухівської тюрми.

Через кілька днів, 12 квітня, сталася нова сутичка селян з поліцією і військами. Приводом до неї було намагання властей заарештувати ще чотирьох активних учасників страйку. Селяни не допустили розправи над товаришами. І коли драгунам було наказано оголити шаблі, один з жителів, Н. Вавенко, побіг до церкви і вдарив у

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 374.

[2] Крестьянское движение в Полтавской и Харьковской губерниях в 1902 г. Сборник документов. Х., 1961, стор. 42, 60, 75.

[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 336, оп. 1, спр. 1674, арк. 46.

дзвони, щоб зібрати побільше людей для відсічі карателям. Перед одностайним опором селян власті не наважились застосувати зброю.

8 червня 1906 року за участь в аграрному русі заарештовано ще десять чоловік: І. Я. Даниленка, І. І. Полторацького, І. Д. Колонтаївського, М. І. Литовченка, І. А. Скляренка, С. В. Завгороднього, Г. М. Коваля, І. І. Веприцького, К. М. Масенка, О. М. Нелипа. За визнанням місцевих властей, припинити аграрний рух у Пархомівці вдавалося «лише за допомогою військової сили»[1].

Про революційний настрій і рішимість робітників та селян Пархомівки продовжувати боротьбу свідчить і те, що на вимогу поміщика Харитоненка для охорони цукрового заводу та економії в Пархомівці постійно перебував військовий загін чисельністю близько 50 карателів.

За участь в революційній боротьбі в 1905—1906 рр. було засуджено 15 селян Пархомівки[2]. У 1908 році заарештовано керівника революційного руху в Пархомівській волості А. Л. Саська і засуджено на довічне заслання в Сибір.

Після поразки революції 1905—1907 рр., коли царський уряд шляхом столипінської аграрної реформи намагався зміцнити куркульство як свою опору на селі, в Пархомівці ще більше посилився процес класового розшарування селянства. Основна маса жителів Пархомівки і далі розорялась, а їх землі скуповували куркулі. Імперіалістична війна остаточно підірвала бідняцькі і середняцькі господарства.

Після повалення царизму, у квітні 1917 року в Пархомівці було створено волосний земельний комітет. Робітники встановили контроль над виробництвом на Пархомівському цукровому заводі. У вересні 1917 року організовано ревком. До складу його увійшли революційно настроєні солдати, що повернулися з фронту. А. А. Коваль став головою ревкому, Д. П. Охтирченко — секретарем, С. П. Завгородній — членом ревкому і військовим комісаром волості.

Революційний комітет налагодив охорону цукрового заводу, який селяни через ненависть до його власника Харитоненка намагалися зруйнувати, вживав заходів до поліпшення становища бідноти тощо. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії і проголошення Першим Всеукраїнським з'їздом Рад Радянської влади на Україні (грудень 1917 р.) створено Пархомівську волосну Раду робітничих і селянських депутатів. У 1918 році на основі ленінського Декрету волосна Рада конфіскувала землі у поміщиків Харитоненка і Декрешова. Понад 5 тисяч десятин було передано селянам, а в колишній економії Харитоненка створено радгосп.

Організований на заводі в 1918 році більшовицький партійний осередок проводив велику роботу серед трудящих. Першим секретарем партійного осередку був робітник цукрового заводу П. І. Гонтаренко.

В роки громадянської війни багато відданих Комуністичній партії і Радянській владі робітників і селян Пархомівки пішли до лав Червоної Армії захищати здобутки Жовтневої революції. В полк Червоної Армії, який формувався в Богодухівському повіті, вступили добровольцями і пройшли з ним славний шлях боротьби проти іноземних інтервентів та білогвардійців М. Д. Охтирченко, М. В. Качайло, І. Ф. Карабут та багато інших жителів села.

У першій половині березня 1919 року в Пархомівці створено волосний партійний осередок[3], а 15 грудня, після звільнення села від денікінців,— волосний ревком[4]. Для боротьби проти куркульських банд, які діяли в повіті, комуністи організували Пархомівську комендантську роту. У 1921 році під час наступу махновців, у бою між Пархомівкою і Краснокутськом, більшість її бійців загинула смертю хоробрих.

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 1725, арк. 55.

[2] Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 годов. Сборник документов и материалов. Х., 1957, стор. 236, 359, 375.

[3] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 495, арк. 50.

[4] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 131, арк. 100.

Скінчилася війна. Жителі Пархомівки приступили до відбудови господарства. Відновив роботу націоналізований ще в 1919 році цукровий завод, налагоджувалось виробництво в радгоспі. Поступово відбудовувалось сільське господарство.

В Пархомівці почали виникати і розвиватись різні форми сільськогосподарської кооперації. Було утворено кредитне товариство. Сільськогосподарський кредит допоміг біднякам і середнякам піднести своє господарство і звільнитись від куркульської кабали. Чималу роботу провадило сільське споживче товариство.

Важливу роль в житті села відіграв партійний осередок цукрозаводу. В ньому в 1921 році налічувалось вісім комуністів. Навесні того ж року в селі організовано комсомольський осередок та комітет незаможних селян. В політичному і господарському житті все більшого значення набувала Пархомівська сільська Рада. Одним з важливих завдань, які вона розв'язувала в той час, була робота серед селян по залученню їх до колективного господарювання. У 1924 році за ініціативою комнезаму на хуторі Декрешівка створено сільськогосподарську комуну ім. Володимира Ілліча. Одним з її організаторів був селянин-незаможник Д. П. Масенко. Комуна об'єднала понад 60 бідняцьких і кілька середняцьких господарств.

Селяни Пархомівки виявили великий інтерес до комуни, з повагою ставились до неї. Господарство її поступово міцніло, обробіток землі і врожаї були кращі, ніж у одноосібних господарствах. Великою подією в селі була поява першого трактора, що в 1925 році придбала комуна. Колишні бідняки, які вступили до комуни, стали жити значно краще, ніж раніше. Але через деякий час в ній виникли суперечки і незадоволення у зв'язку із зрівняльним розподілом, що не стимулював сумлінної праці всіх її членів. За їх бажанням у 1929 році комуна була перетворена на сільськогосподарську артіль, в якій зберігалися переваги колективного господарства, але усувалась зрівнялівка в розподілі доходів.

У 1929—1930 рр. на шлях колективного господарювання стала основна маса одноосібників села. Перше товариство по спільному обробітку землі «Червоний орач», яке об'єднувало 13 дворів, було організовано в 1929 році. Головою його став сільський активіст, незаможник Г. П. Мисик. Через рік створено ряд ТСОЗів, які об'єднали майже всі індивідуальні трудові господарства села. ТСОЗи тут мало чим відрізнялись від сільськогосподарських артілей, на статут яких вони незабаром і перейшли. Суцільна колективізація селянських господарств Пархомівки була завершена в 1932 році.

Активними організаторами колгоспів були комуністи І. В. Завгородній, П. А. Литовченко, Т. М. Коваль, Д. П. Масенко та інші. Важливим кроком в організаційному і господарському зміцненні невеликих сільськогосподарських артілей стало їх укрупнення, яке відбулося у 1932 році. В селі залишилося п'ять колгоспів.

До Великої Вітчизняної війни ці сільгоспартілі досягли значних успіхів у розвитку виробництва. Усі вони були затверджені учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1941 року. Основні роботи в рільництві виконувались машинами, завдяки чому зростали врожаї. Підвищувалась продуктивність тваринництва. В колгоспах було збудовано багато господарських приміщень. Зросла трудова активність колгоспників, поліпшилась організація праці. Високі врожаї цукрових буряків — по 500 цнт з га і більше — вирощували колгоспниці М. А. Колонтаївська, Косолапова та інші. З розвитком громадського виробництва збільшувалась оплата праці колгоспників, підвищувався їх добробут.

Пархомівці показали себе справжніми патріотами і в мирні дні, і в грізний для Батьківщини час. З початком Великої Вітчизняної війни багато жителів Пархомівки пішли до лав Червоної Армії. Частину устаткування цукрового заводу і майна колгоспів було евакуйовано вглиб країни.

9 жовтня 1941 року фашистські війська окупували Пархомівку. Її жителі самовіддано боролися проти загарбників. У селі діяла партизанська група, командиром якої був колгоспник К. М. Випрецький. Але гітлерівці швидко напали на

її слід. Від рук фашистських катів загинули К. М. Випрецький, голова сільського споживчого товариства С. В. Муковоз, колгоспник І. Л. Муковоз, агроном Д. П. Охтирченко, інженер цукрового заводу Ф. Г. Качайло, шістнадцятирічний Віталій Муковоз, який вивів радянську військову частину з оточення [1].

Обмолот хліба в сільськогосподарській комуні Пархомівки. 1925 р.

З листопада 1941 року до серпня 1943 року в селі діяла підпільна антифашистська група, яку очолював П. О. Масенко. Вона проводила активну агітаційну роботу серед населення. Комсомолець Ю. Кисельов зробив радіоприймач і систематично слухав повідомлення Радянського інформбюро. Через листівки і усні перекази вони ставали відомими населенню Пархомівки і навколишніх сіл. Наприкінці 1942 року кілька робітників цукрозаводу, залучивши молодь села, утворили другу підпільну антифашистську групу. Вона складалася з 28 чоловік. Її очолив М. Я. Трошин, який утік з німецького полону наприкінці 1941 року і влаштувався в Пархомівці кочегаром на цукрозаводі. Командир Краснокутського партизанського загону Т. С. Милюха встановив зв'язок з цією групою і доручив їй виконання ряду бойових завдань. Підпільники збирали розвідувальні дані і передавали їх радянському командуванню. Так, у лютому 1943 року, під час наступу наших військ в районі Харкова, П. О. Масенко з кількома бойовими друзями перейшов лінію фронту і повідомив командування про кількість і розташування частин гітлерівців у Краснокутському районі і, зокрема, в Пархомівці.

Одночасно група М. Я. Трошина готувала жителів села до збройної боротьби проти окупантів. Підпільники організували мітинг на цукровому заводі, де повідомили про визволення Харкова і закликали робітників і селян до повстання проти загарбників. Населення Пархомівки активно допомагало партизанському загону Т. С. Милюхи, який 9 днів вів бої з переважаючими силами ворога [2]. Радянські частини прийшли на допомогу партизанам. Майже весь Краснокутський район було очищено від фашистів. Проте вони підтягли нові сили, і наші війська змушені були тимчасово відступити. Остаточно Пархомівку було визволено 12 серпня 1943 року.

Багато пархомівців відзначилися на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу, виявлену в боях, жителю села І. Нестеренку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. При форсуванні Дніпра й захопленні плацдарму відзначився М. І. Охтирченко. Він також удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Багато жителів села нагороджено бойовими орденами та медалями.

За час окупації фашисти спалили в Пархомівці цукровий завод, зруйнували будівлі радгоспу і колгоспів, приміщення школи, лікарні, універмагу, клубів, 150 будинків, знищили пам'ятник В. І. Леніну [3].

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 38—39.
[2] Там же, спр. 1, арк. 60.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 18, арк. 70.

Завдяки великій допомозі держави і самовідданій праці пархомівці села за короткий строк відбудували господарство, налагодили нормальне життя села. Героїчною працею, головним чином жінок, за один рік було піднято з руїн цукровий завод, який у виробничому сезоні 1944/45 р. дав майже 4 тис. цнт цукру.

Багато труднощів довелось подолати при відбудові колгоспів, які були повністю зруйновані фашистськими загарбниками. Так, у колгоспі ім. Калініна, крім одного вола, нічого не лишилось. Землю доводилось обробляти на коровах або вручну, лопатами. Врожаї зернових і технічних культур були низькі. В 1944 році, наприклад, вдалося зібрати зернових лише по 10,1 цнт з га, цукрових буряків — по 119 центнерів. М'яса та молока вироблялось теж мало.

З року в рік Радянська держава посилювала матеріальну і технічну допомогу колгоспам і МТС. Зростав парк тракторів і сільськогосподарських машин. Поліпшувалась агротехніка обробітку землі і завдяки цьому підвищувалися врожаї зернових і технічних культур, зростала продуктивність тваринництва.

Швидше почало міцніти господарство колгоспів після їх укрупнення. У 1951 році колгоспи «Червоний орач» та ім. «ХТЗ» об'єдналися в артіль «Більшовик». У 1954 році на базі інших трьох колгоспів було створено артіль «Зоря комунізму». Вже у 1956 році цей колгосп зібрав зернових по 17 цнт з га, цукрових буряків — по 167 цнт. Підвищувалась і продуктивність тваринництва. У 1956 році було продано державі м'яса в живій вазі по 23 цнт і молока — по 138 цнт в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. Грошовий доход артілі за цей рік зріс до 226 тис. крб. (в новому масштабі цін).

Колгосп «Більшовик» в 1958 році одержав озимої пшениці (з площі 500 га) по 23,7 цнт, кукурудзи в зерні (з площі 124 га) — по 33,6 цнт, цукрових буряків (з площі 285 га) по 266 цнт. Він мав 572 голови великої рогатої худоби, в т. ч. 195 корів. Удій молока на фуражну корову становив 2167 кг. Грошовий доход колгоспу за рік дорівнював 323 тис. карбованців[1].

В роки семирічки трудівники Пархомівки досягли значних успіхів у зміцненні економіки колгоспів «Більшовик» і «Зоря комунізму». В колгоспі «Більшовик» середня врожайність зернових культур за 1961—1965 рр. становила 21,6 цнт, в т. ч. пшениці — 25 цнт з га. Середній удій молока від одної фуражної корови в 1961—1964 рр. дорівнював 2300 кг, а в 1965 році — вже 2907 кг. На 100 га сільськогосподарських угідь артіль одержала в 1965 році по 315 цнт молока.

Трудівниками колгоспу «Зоря комунізму» споруджено багато капітальних будівель: 43 тваринницькі, 14 складських приміщень, слюсарно-механічну майстерню тощо. Є тут чотири свердловини для водопостачання ферм, встановлено доїльні агрегати, 2 електроустановки потужністю 100 квт. На 5 колгоспних фермах обладнано наземні і підвісні дороги, працює 12 електромоторів, пилорама. Середній врожай зернових становить 24 цнт, цукрових буряків — 200 цнт з га. Рік у рік зростає продуктивність тваринництва колгоспу, який спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. В 1965 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 74,3 цнт м'яса (у живій вазі). Середній удій молока від кожної фуражної корови становить 3164 кілограми.

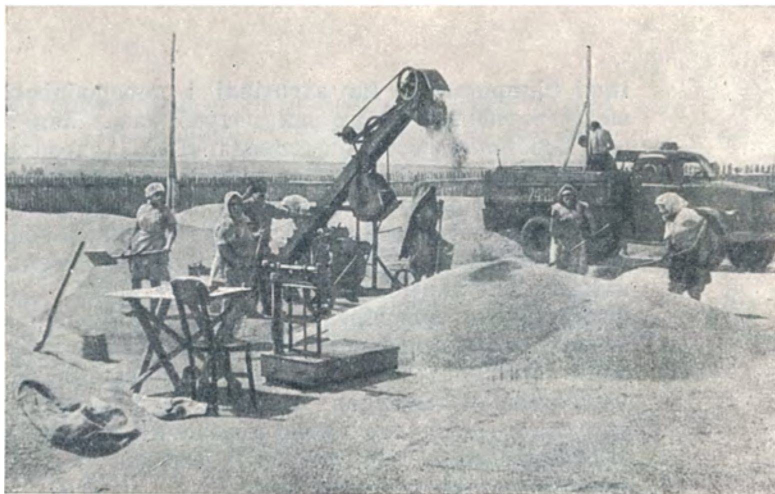
Значний вплив на розвиток економіки села справляє Пархомівський цукровий завод, що став одним з передових підприємств цукрової промисловості. В зв'язку з розширенням площі посіву і підвищенням врожайності цукрових буряків у радгоспах і колгоспах, які постачають заводові сировину, було проведено перебудову підприємства, збільшено його потужність. З 1950 по 1960 рік на оновлення технологічного устаткування і механізацію трудомістких процесів витрачено близько мільйона карбованців.

Внаслідок перебудови заводу вдвоє скоротилися виробничі затрати. Якщо в довоєнний період на переробку 100 цнт буряків в середньому витрачалося 67,5

---

[1] Звіти колгоспів «Більшовик» і «Зоря комунізму» за 1961—1965 рр.

На току колгоспу «Зоря комунізму», с. Пархомівки.

людино-дня, то в 1963 році — лише 34,7. В роки семирічки в середньому вироблялося до 175 тис. цнт цукру на рік проти 107 тис. цнт у 1940 році. На цукрозаводі постійно працює понад 200 жителів села, а в сезон цукроваріння — до 600 чоловік. Робітники та інженерно-технічні працівники є ініціаторами багатьох важливих починань у громадсько-політичному і культурному житті села.

Великим, добре розвинутим господарством у Пархомівці є насінний радгосп, безпосередньо підпорядкований Всесоюзному науково-дослідному інституту цукрових буряків. Поряд з вирощуванням нових сортів і насіння цукрових буряків у радгоспі з успіхом сіють зернобобові, кукурудзу, кормові культури; розвинуто також тваринництво. Радгосп має 3285 га земельних угідь, з них під ріллею зайнято 2898 гектарів. В господарстві є три відділки: Пархомівський (центральний), Павлівський і Піонерський (останні розташовані за 7—8 км від Пархомівки). В кожному відділку — по одній рільничій і тракторній бригаді. Радгосп добре озброєний сучасною сільськогосподарською технікою. Він має 35 тракторів, 21 комбайн для збирання зернових, кукурудзи і буряків, 38 сівалок, 21 автомашину та іншу техніку. Ремонтно-механічна майстерня забезпечує весь необхідний ремонт сільськогосподарської техніки.

Високі виробничі показники — запорука зростання матеріального і культурного рівня життя робітників радгоспу. За останні 15 років понад 300 сімей одержали присадибні ділянки, на яких збудували добрі житлові будинки. В усіх трьох відділках виросли культурні, благоустроєні робітничі селища. За високопродуктивну працю більше 100 працівників радгоспу відзначено урядовими нагородами. У 1966 році орденом Леніна нагороджено директора радгоспу Є. П. Лисенка, головного механіка І. І. Демченка, тракториста Х. М. Прядка. Поздоровляли своїх передовиків з нагородами і інші колективи. За самовіддану працю орден Леніна одержали помічник бригадира колгоспу «Зоря комунізму» В. М. Качайло, майстер цукрозаводу М. Й. Пелих. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 4 чоловіка, орденом «Знак Пошани» — 3 чоловіка.

У Пархомівці з 1932 року діє пункт по відгодівлі великої рогатої худоби. Вона надходить з колгоспів Харківської та Полтавської областей і відгодовується на жомі цукрозаводу. Загальний приріст ваги худоби за рік дорівнює 140—150 тонн. Відгодівельний пункт працює рентабельно, щороку дає державі 120—150 тис. крб. доходу. У весняно-літній період, коли відгодівля худоби не провадиться, робітники пункту працюють за іншими професіями.

Велике багатогалузеве господарство Пархомівки обслуговує розташована в селі автоколона Краснокутської автобази. Автоколона налічує більше 40 вантажних автомашин, має добре обладнані гаражі і механічну майстерню. В селі є також

інші підприємства (по заготівлі і переробці сільськогосподарської продукції, по обслуговуванню побутових потреб населення тощо).

Всебічний розвиток господарства Пархомівки є джерелом невпинного зростання матеріального добробуту та культури її населення. З року в рік росте товарооборот сільської споживчої кооперації, в складі якої 2200 пайовиків. В дореволюційній Пархомівці було дві приватні крамнички, а основними товарами в них — гас, сіль, мило, хомути, дьоготь, відра та інколи — ситець і хустки. Тепер у Пархомівці 16 магазинів споживчої кооперації. Тут можна придбати телевізори, радіоприймачі, фотоапарати, велосипеди, мотоцикли, пральні машини, меблі, одяг, взуття, різноманітні тканини. Якщо в 1956 році населенню було продано товарів на 906 тис. крб., то в 1965 році — на 1,5 млн. карбованців. Набагато зріс продаж продовольчих і особливо промислових товарів. Для дальшого розширення торгівлі, поліпшення побутового обслуговування населення за останні роки збудовано ще три магазини. В селі введено в дію хлібозавод потужністю 12 тонн виробів на добу, є майстерні по пошиву взуття та одягу тощо.

Значно поліпшилось медичне обслуговування населення Пархомівки. До 1917 року в селі був фельдшерський пункт та невеличка заводська лікарня, в якій працювали лікар, фельдшер, акушерка та три санітарки. Турбота про здоров'я людини стала однією з найважливіших справ нашої Радянської держави. Тепер у Пархомівці є лікарня на 50 ліжок, амбулаторія, три фельдшерські пункти і один медпункт. В лікарні обладнано клінічну лабораторію, рентгенівський, фізіотерапевтичний, зуболікувальний кабінети та зубопротезну лабораторію. Штат медичних працівників лікарні зріс порівняно з 1917 роком в десять разів. Завдяки здійсненню медико-профілактичної роботи та поліпшенню культурно-побутових умов населення вже багато років немає випадків захворювання на висипний тиф, віспу, дизентерію тощо. Медичні працівники села користуються у населення великою повагою і довір'ям. Старша медична сестра А. Д. Випрецька обрана депутатом районної Ради, а зубний лікар Г. Т. Сосонна — депутатом сільської Ради.

Незрівнянно з минулим зросла освіта на селі. У дожовтневий час тут були церковнопарафіальна школа, двокласне училище і земська школа, в яких навчалися 100—110 учнів, причому більшість з них ходила до школи один рік, і тільки діти багатих мали можливість закінчити навчання, яке провадилось виключно російською мовою. Понад 70 проц. жителів (серед жінок — 95 проц.) були неписьменні. Лише один чоловік в селі мав вищу та 18 — середню освіту.

Вже в перші роки Радянської влади в селі майже ліквідовано неписьменність серед дорослих. Замість старих шкіл створена трудова семирічна школа з навчанням рідною українською мовою. Всі діти були охоплені навчанням, і більшість з них закінчувала сім класів. Багато зробив для розвитку освіти на селі в довоєнний час І. X. Лебеденко, який вчителював тут понад 35 років.

У 1937 році в селі збудовано нове двоповерхове приміщення школи. Вона була перетворена з семирічної на середню. Крім середньої школи, були ще семирічна і три початкові. Тепер є п'ять початкових, восьмирічна та середня загальноосвітня політехнічна школа. В них навчається близько 1200 учнів. Молодь села, закінчуючи середню школу, здобуває і виробничу спеціальність — механізатора широкого профілю, електромонтера, слюсаря. В середній школі добре обладнано слюсарну і столярну майстерні, учбові кабінети механізації, електротехніки, фізичний, хімічний кабінети та інші. Для учнів з віддалених сіл є шкільний інтернат. З 1955 року працює середня вечірня школа. В ній без відриву від виробництва навчається близько 100 юнаків і дівчат.

В школах села працюють 59 учителів. Значна частина з них — корінні жителі. За багаторічну і бездоганну роботу та активну громадську діяльність чимало учителів нагороджено орденами і медалями, значком «Відмінник народної освіти». За заслуги в галузі народної освіти учительки Я. І. Голубєва та І. І. Богодист нагороджені орденом Леніна.

В Пархомівці молоді створено всі умови, щоб здобути середню і вищу освіту. Чимало спеціалістів, які тут працюють, вчаться заочно у вищих учбових закладах, в аспірантурі. Так, агроном радгоспу М. Ф. Федоряка і економіст С. І. Дем'янко вчаться заочно в аспірантурі Харківського сільськогосподарського інституту.

З Пархомівки вийшло чимало науковців. Серед них П. Г. Данильченко — доктор біологічних наук, професор Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, директор Палеонтологічного інституту Академії наук СРСР. У вищих учбових закладах і науково-дослідних інститутах працюють кандидати наук Р. О. Гребеник, Г. М. Охтирченко, М. Ф. Сасько та інші. Вихідцями з села є генерал-майор М. І. Дяченко, полковники Я. П. Шульга й М. Я. Шульга. Так виросли люди Пархомівки, для яких відкрито широкий шлях до освіти, науки, активної участі в усіх галузях громадського життя.

Невпинно підвищується культурний рівень населення. До Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі не було жодного культурного закладу. Тепер є чотири клуби. При клубі цукрозаводу працюють різні гуртки, в т. ч. драматичний, який ставить п'єси «Наталка Полтавка», «Мартин Боруля», «Назар Стодоля», «Фараони» та інші. Свої вистави драматичний гурток показував у Москві на ВДНГ.

Жителі Пархомівки люблять і цінують книги. В селі шість масових бібліотек з книжковим фондом 28,6 тис. томів. Бібліотеками постійно користуються 2459 читачів. Трудівники Пархомівки мають більш як 350 індивідуальних бібліотечок. У 1965 році населення передплачувало 2500 примірників газет і 1185 — різних журналів. Крім того, сільська пошта щомісяця продає вроздріб чимало періодичної літератури.

Понад 10 років в селі існує історико-художній музей, створений на громадських засадах учнями Пархомівської середньої школи під керівництвом вчителя О. Ф. Луньова. Експозиція музею розташована в залах будинку цукрозаводу і налічує понад 3 тис. експонатів. В музеї зібрано переважно оригінальні твори видатних російських і українських художників, зокрема етюди «Голова старца» до картини О. Іванова «Явление Христа народу», картини І. Левітана «После дождя», С. Васильківського «На закате», малюнок В. Васнецова «Вологодская деревня», окремі твори І. Шишкіна, І. Айвазовського, малюнки Т. Г. Шевченка, а також твори скульпторів і художників С. Коненкова, В. Фаворського, М. Сар'яна, В. Касіяна та ін. В музеї представлено також багато цікавих експонатів прикладного мистецтва: фарфор, кераміка, художнє скло, різьба по дереву і кості, вишивка і т. п. Два зали займає історико-краєзнавча експозиція, у якій представлені цінні історичні реліквії. В музеї є зали західного і східного мистецтва.

Пархомівський історико-художній музей — визначний культурно-освітній осередок на селі. Він відіграє важливу роль у комуністичному вихованні трудівників села, особливо молоді. Музей відвідують колгоспники, робітники, школярі не тільки з Пархомівки, а й з багатьох міст і сіл Харківської та сусідніх Сумської і Полтавської областей. Щороку тут буває понад 30 тис. чоловік.

Нещодавно група пархомівських школярів побувала в Німецькій Демократичній Республіці, в Дрезденській картинній галереї, ознайомилася із зібраними тут шедеврами світового образотворчого мистецтва.

Суцільна грамотність населення, доступність соціалістичної культури та науки, поширення наукового

Будинок, де розміщується історико-художній музей с. Пархомівка.

світогляду зумовили те, що переважна більшість трудівників села є невіруючими. Непотрібною для пархомівців стала церква, і вони закрили її.

Провідну роль у розв'язанні завдань розвитку економіки і культури села відіграють партійні організації, яких в селі п'ять: дві колгоспні, а також на цукровому заводі, в радгоспі і сільському споживчому товаристві. В 1965 році у Пархомівці було 160 комуністів, більшість з них працює на найважливіших виробничих ділянках.

В селі — 6 комсомольських організацій, в яких налічується понад 300 юнаків і дівчат. Профспілкові організації об'єднують понад 700 чоловік. Велику роботу проводять також добровільні товариства ДТСААФ, Червоного Хреста та інші.

Плодотворну діяльність розгорнула Пархомівська Рада депутатів трудящих, до якої обрано 69 депутатів. При ній працюють постійні комісії: фінансово-бюджетна, сільського господарства, культурно-освітня, торговельно-кооперативна, благоустрою та шляхового будівництва, соціалістичної законності. Крім того, значну роботу проводять громадська комісія по боротьбі з бездоглядністю дітей, батьківська рада, дружина по охороні громадського порядку та товариські суди. Постійний актив сільської Ради налічує близько 100 чоловік. Активна громадсько-політична діяльність допомагає трудівникам Пархомівки добиватися нових успіхів у здійсненні завдань, накреслених XXIII з'їздами КПРС і КП України.

О. І. ГОЛУБЄВА, І. П. ГОРБАТЕНКО, П. І. ДАНИЛЕНКО, І. П. МАСЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КРАСНОКУТСЬКОГО РАЙОНУ

В'ЯЗОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Коломак. Населення — 715 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Михайлівка.

На території сільради розташований колгосп ім. Кутузова, який має 2082 га земельних угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна і початкова школи, вечірня школа сільської молоді, бібліотека. У В'язовій працював І. Ф. Погорєлов — Герой Радянського Союзу.

Село засноване у другій половині XVIII століття.

КАПЛУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Гути. Населення — 1557 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Мойка і Новеньке.

На території сільради розташований колгосп ім. Постишева, який має 3211 га земельних угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, 2 бібліотеки, 2 клуби. Уродженець Каплунівки І. М. Нестеренко — Герой Радянського Союзу.

Село засноване у 1688 році. Походження назви, вважають, походить від імені першого поселенця Каплуна.

КАЧА́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Водяна. Населення — 1449 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бузове, Долина, Земерлянське, Карайкозівка, Кустурівка, Михайлівське, Павлюківка, Петровське, Турове, Шевченкове.

На території сільради розташовані колгоспи ім. Першого травня і «Нове життя». Артілі мають 3950 га земельних угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

У Качалівці — восьмирічна та середня заочна школи, 2 клуби, 2 бібліотеки. Восьмирічній школі присвоєно ім'я Героя Радянського Союзу О. Д. Майорова. Є братська могила радянських воїнів, що загинули в боях з гітлерівськими загарбниками. Серед похованих — два Герої Радянського Союзу — старший сержант В. А. Сидоров, 1924 року народження, удмурт, член ВЛКСМ і сержант М. А. Ніколаєв, 1917 року народження, росіянин, кандидат у члени партії.

Село засноване у середині XIX століття.

КИТЧЕНКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Водяна. Населення — 384 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Ковальчуківка, Коломацький Шлях, Колядівка, Комсомольське, Красний Яр, Настеньківка, Сергіївка, Сухомлинівка.

На території сільради розташований колгосп ім. Куйбишева, який має 2832 га земельних угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Китченківці є восьмирічна школа, клуб, 2 бібліотеки.

Село засноване в другій половині XIX століття.

КОВАЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Коломак. Населення — 620 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березівка, Гринів Яр, Зубівка, Комарівка, Комсомолець, Кубашівка, Олійники, Отрада, Рандава, Рябоконеве, Слобідка.

Колгосп ім. Крупської, розташований на території сільради, має 5787 га земельних угідь. Напрям колгоспу — відгодівля великої рогатої худоби. Вирощуються також зернові культури. Колгосп ім. газети «Правда» (с. Рандава) займає одне з перших місць у районі по бджільництву.

У Ковалівці є восьмирічна школа, Будинок культури на 300 місць, бібліотека. Функціонує лікарня.

Село засноване у 1911—1912 роках.

КОЛОНТА́ЇВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Мерлі, за 18 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Коломак. Населення — 2244 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Капранське і Котелевка.

На території сільради розташовані колгоспи «Прапор» і «Червоний Жовтень». Артілі мають 7059 га земельних угідь. Вирощуються

Лікарня в с. Колонтаєві.

зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Колонтаєві є середня і 2 початкові школи, 2 клуби, 3 бібліотеки. Діє лікарня, якою завідує заслужений лікар УРСР Є. Я. Сербінова.

Село засноване у 1646 році як фортеця для захисту південних кордонів Росії від татар. У роки тимчасової німецько-фашистської окупації діяла підпільна група, очолювана Є. Я. Сербіновою. Підпільники провадили агітаційну роботу серед населення Колонтаєва та навколишніх сіл, видавали фіктивні довідки про стан здоров'я тим, кого повинні були відправити на примусові роботи. Розміщували в лікарні поранених бійців Радянської Армії, після видужання забезпечували їх документами, переправляли через лінію фронту. За все це група колонтаївських підпільників відзначена урядовими нагородами.

Поблизу села знайдено скарб, в якому було 12 різної форми бронзових сокир, що відносяться до періоду бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.).

КОСТЯНТИ́НІВКА (стара назва — Грузьке) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 18 км від районного центру і на такій же відстані від залізничної станції Коломак. Населення — 4200 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Кам'яно-Хутірське, Ковалівське і Степова.

На території селища розташований Ананьївський цукровий комбінат, до складу якого входять цукровий завод (заснований у 1885 році) і бурякорадгосп, що має 6324 га земельних угідь і спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків. Є відділення Краснокутського об'єднання «Сільгосптехніки». У радгоспі працює Герой Соціалістичної Праці К. Ф. Пащенко.

У селищі — середня, початкова і вечірня школи, 2 клуби з загальною кількістю 500 місць, 3 бібліотеки. Функціонує лікарня. При середній школі створено музейну кімнату.

Селище засноване у 1780 році. Під час гітлерівської окупації на заводі діяла підпільна партійна організація. Підпільники провадили антифашистську агітацію серед населення, збирали інформацію для партизанів, всіляко допомагали частинам Радянської Армії, а також окремим військовим, що виходили з оточення. Німецькі загарбники вигнали жителів з селища і спалили його. За післявоєнні роки повністю відбудоване.

ЛЮБІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Мерлі, за 9 км від районного центру і за 32 км від залізничної станції Водяна. Населення — 1404 чоловіки.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який має 3989 га земельних угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Є цегельний завод, олійниця, млин.

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури на 300 місць, бібліотека.

ПОКРО́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 3 км від залізничного роз'їзду. Населення — 623 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Гладківка, Дублянка, Мирне, Олексіївка, Панасівка, Прогрес, Трудолюбівка.

На території сільради розташований колгосп «Здобуток Жовтня», який має 3598 га земельних угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Є спиртовий завод (с. Дублянка).

У Покровці — восьмирічна школа, клуб, 2 бібліотеки. Уродженці с. Олексіївки — Герой Радянського Союзу О. М. Катрич та український радянський поет І. І. Нехода.

Село засноване у XVII столітті.

ЧЕРВО́НИЙ ПРА́ПОР (до 1921 року — Княжа Долина) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Водяна. Населення — 542 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бідило, Водяне, Сонцедарівка.

На території сільради розташований колгосп ім. Дзержинського, який має 3110 га земельних угідь. Вирощуються зернові і технічні культури. Спеціалізується на відгодівлі свиней. Є хлібоприймальний пункт (с. Водяне).

У селі — восьмирічна школа, Будинок культури, 2 бібліотеки.

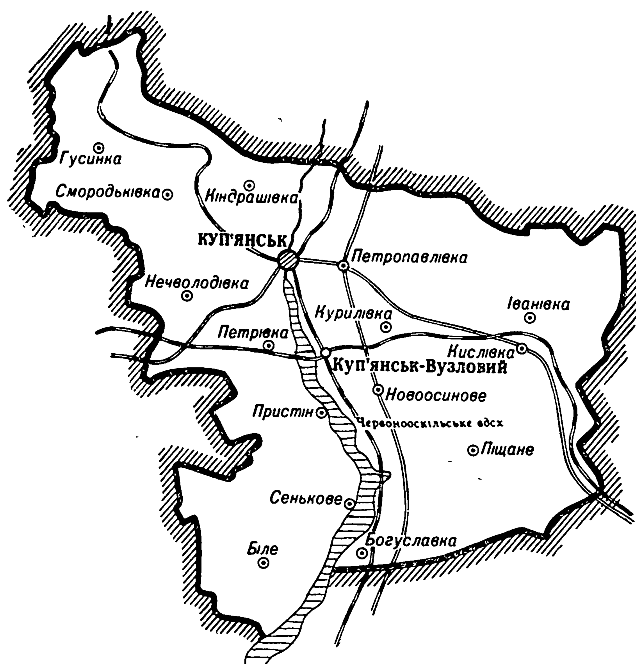
Село засноване наприкінці XVII — на початку XVIII століття.

ШЕ́ЛЕСТОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру. Залізнична станція — Коломак. Населення 1872 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бідоусове, Григорівка, Лісне, Нагальне, Пащенівка, Петропавлівка, Подлісне, Сенькова Балка, Щепочкине.

На території сільради розташований колгосп «Червоний партизан», який має 2065 га орної землі. Вирощуються овочеві, зернові і технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. По врожайності овочів і соняшнику артіль займає одне з перших місць у районі. Є млин, олійниця, цех Краснокутського райхарчокомбінату, хлібоприймальний пункт. У колгоспі працюють Герої Соціалістичної Праці Г. Г. Борисенко, Г. А. Варяниця і М. Ф. Кулайстра.

У Шелестовому є середня школа, клуб, бібліотека. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

КУП'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

КУ́П'ЯНСЬК

Куп'янськ — місто обласного підпорядкування, центр Куп'янського району. Розташований на річці Осколі — притоці Сіверського Дінця — при впадінні в неї невеликої річки Куп'янки. Від Харкова Куп'янськ віддалений на 116 км. Вузол залізничних та автомобільних шляхів. Населення 37 266 чоловік.

В околицях Куп'янська виявлено стоянку періоду неоліту (V—IV тисячоліття до н. е.)[1], розкопано 4 кургана з похованням періоду бронзи (катакомбна та зрубна культура) II тисячоліття до н. е.[2]. Знайдено монету візантійського імператора Михайла VIII (IX ст. н. е.)[3] та арабську монету 778 року.

Куп'янськ виник у другій половині XVII ст., коли відбувалося інтенсивне заселення Слобідської України.

У документах відзначено, що «Купенка» осажена, тобто заселена першими поселенцями, в 1655 р.[4]. У 1662 р. тут уже побудували церкву[5]. В описі ряду населених пунктів, складеному в 1683 р., згадується про Купецький, як одну з новозбудованих черкаських (тобто українських) слобід[6]. У царській грамоті на ім'я полковника Григорія Донця, в якій говорилося про перехід поселення у відання Ізюмського козачого полку, Купецький вперше названо містом. Фактично ж це була типова військова козача слобода.

---

[1] М. Я. Рудинський. Археологічні досліди року 1926. Короткі звідомлення Всеукраїнського археологічного комітету, К., 1927, стор. 10.

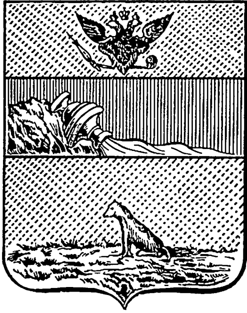
[2] Е. Мельник. Дневник раскопок. Труды XII Археологического съезда, т. I, М., 1905, стор. 717, № 721, мал. 132—134.

[3] Д. И. Багалей. Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии, Труды XII Археологического съезда, т. I, стор. 62.

[4] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства в XVI—XVIII ст., стор. 148.

[5] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. V, стор. 204.

[6] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства в XVI—XVIII ст., стор. 118.

Герб м. Куп'янська. Затверджений 1781 р.

Протягом перших десятиріч свого існування поселення мало кілька назв: Купецький, Купчинка, Купенка. Проте за населеним пунктом закріпилась назва річки Куп'янки, поблизу гирла якої виникло місто. В державних актах кінця XVIII століття місто почали називати Купенськ, дещо пізніше — Куп'янськ. Поряд з цією офіціальною назвою ще й тепер місцеві жителі вживають назву Куп'янка.

З 1685 року Куп'янськ став сотенним містечком спочатку Харківського, а потім Ізюмського полку. Те, що він став адміністративним центром, сприяло швидшому розвитку міста. Після ліквідації слобідських полків (1765 р.) Куп'янськ був центром комісарського управління Ізюмської провінції. З 1780 року Куп'янськ — повітове місто Воронезького намісництва. У 1781 році Сенат затвердив герб міста. На ньому зображений байбак у золотому полі — символ степняків. «Тими звірками», — писалося в указі Сенату, — околиці цього міста багаті». У 1797 році Куп'янськ увійшов у склад Слобідсько-Української, згодом — Харківської губернії.

Над Куп'янськом, як і іншими слобідськими поселеннями, більше як півстоліття нависала постійна загроза нападу татарських орд, що й зумовило військовий характер слободи.

Перші поселенці Куп'янська побудували на високому стрімкому березі річки Осколу, між татарськими бродами — Осиновим та Калиновим — острог. Спочатку укріплення мали примітивний характер: дерев'яна огорожа завдовжки 83 сажні, з одними ворітьми, без бастіонів і земляних укріплень[1]. Наприкінці XVII століття побудували нові фортечні стіни з 7 бастіонами, обнесли їх земляним валом і ровом[2]. Біля фортеці розростався посад. Під час татарських нападів жителі рятувалися за фортечними стінами.

Поряд з виконанням військової служби, жителі Куп'янська займалися хліборобством, промислами, торгівлею. На початку 30-х рр. XVIII століття, коли припинилися татарські набіги, ще більше посилився господарський розвиток міста. Дальшого поширення набули промисли, особливо гуральництво. Горілку продавали в шинках та вивозили в інші міста й слободи. Розвивалося млинарство. На р. Осколі було побудовано кілька млинів. Частина жителів виробляла дьоготь, мило, свічки, глиняний посуд, сукна, полотна, одяг тощо.

У другій половині XVIII століття Куп'янськ став значним торговельним центром. В 1767 році тут було вже 4 ярмарки на рік, в 1780 році — 6 ярмарків, на які з'їжджалися купці з Тули, Бєлгорода, Чугуєва, Харкова, а також жителі сусідніх слобід з хлібом, лляним полотном, рибою, бахмутською й торською сіллю, вином, м'ясом, шкірами, дьогтем, худобою тощо[3]. Торгували також сукнами, які завозили з Правобережної України, юхтою, виготовленою в російських і слобідських містах[4].

Крім ярмаркової торгівлі, в місті по понеділках і п'ятницях відбувались базари, де торгували зерном, борошном та різними харчовими продуктами. У 12 крамницях щовівторка і щосуботи місцеві купці та міщани торгували тканинами, галантереєю та іншими дрібними товарами.

Розвиток торгівлі, промислів, землеробства сприяв зростанню населення міста. За даними 1732 року тут налічувалось 1456 жителів.

Відбулися великі зміни і в соціальному складі населення. Із загальної кількості населення 1456 чоловік військової старшини і місцевої адміністрації з сім'ями

[1] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства в XVI—XVIII столетиях, стор. 126.
[2] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 7, арк. 1.
[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 378, оп. 1, спр. 94, арк. 104.
[4] Там же, ф. 612, оп. 1, спр. 48, арк. 2—3.

було понад 20 чоловік, духівництва — 32, шинкарів — 29, козаків — 160, підсусідків — 9, підпомічників — 1073. Решту становили робітні люди, жебраки тощо[1].

Важливі соціальні зміни відбулися в зв'язку з ліквідацією полкового устрою в 1765 році. Козацька старшина дістала привілеї дворян-кріпосників. Козаки, підсусідки і підпомічники в основній своїй масі були переведені в стан державних селян і тільки незначна частина з них, найбільш заможна, перейшла в купецький і міщанський стани[2].

В період розкладу феодально-кріпосницької системи Куп'янськ розвивався досить повільно, значно повільніше, ніж інші міста Харківської губернії. У 1837 році промисловість міста була представлена лише ремісниками, яких налічувалось до 40 чоловік. Згадувалось тільки шість ремісничих професій: кравці, чоботарі, ковалі, каретники тощо. Незначною була і торгівля. Товарооборот чотирьох невеликих ярмарків становив всього близько 35 тис. карбованців. У місті було декілька невеликих крамниць і 22 шинки, проживало 9 купців 3-ї гільдії[3].

Населення Куп'янська займалось переважно хліборобством, скотарством, бджільництвом. Значна частина міського населення з числа селян і міщан не мала землі і щоб прожити, змушена була працювати на поденних роботах або ж шукати роботу в інших місцях. Так, у 1861 році місцеві власті видали пашпорти на відхід з міста 136 міщанам і 566 селянам[4].

Кількість населення в Куп'янську на 1837 рік становила 2710 жителів — менше, ніж у другій половині XVIII століття. З цієї кількості дворян було 81, міщан і цехових — 99, робітних людей — 107, дворових селян (поміщицьких) — 76, решта — державні селяни[5]. Саме місто в цей час складалось з одного квартала, де розмістилися повітові установи. Будівлі були виключно дерев'яні. За першу половину XIX століття місто «прикрасили» тільки три цегляні споруди — дві церкви та в'язниця. В місті була лікарня всього на 10 ліжок.

На низькому рівні перебувала освіта. Хоча тут існували повітове (з 1807 р.) і духовне (з 1819 р.) училища, але кількість учнів у них була незначна. Стан охорони здоров'я й освіти значною мірою характеризується розподілом міського бюджету. В 1854 році на утримання лікарні витратили 300 крб., освітніх закладів — 617 карбованців. Зате утримання поліції й чиновників міста обійшлося в 1515 карбованців[6].

У перші десятиліття після реформи в промисловому відношенні Куп'янськ розвивався також повільно. Дещо розвинулося ремісниче виробництво, з'явились нові ремісничі професії. В 1879 році їх було 19. Всього в місті налічувалось 173 майстри, 152 підмайстри, 135 учнів[7]. Виникають перші промислові підприємства напівкустарного типу. У 1880 році налічувалося 10 таких підприємств. Що це за підприємства, не важко уявити з кількості робітників, які працювали там. На двох горілчаних «заводах» було 6 робітників, на 4 цегельних — 33, на шкіряному — 2, на 3 олійницях — 24 робітники[8].

Промисловий розвиток міста значною мірою був прискорений залізничним будівництвом. У 1895 році було здано в експлуатацію лінію Балашов — Харків. Згодом стали до ладу залізничні лінії Куп'янськ — Вовчанськ та Куп'янськ — Лисичанськ. Куп'янськ став залізничним вузлом. За 7 км від міста виросло робітниче селище Куп'янськ-Вузловий.

Найбільша кількість робітників зосереджувалася на залізниці. На залізничному вузлі працювало близько 600 чоловік. З підприємств, які виникли наприкінці

---

[1] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 28, оп. 1, спр. 37, арк. 1643.
[2] Д. І. Багалій. Історія Слобідської України, стор. 137.
[3] Харківський облдержархів, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 196.
[4] Памятная книжка Харьковской губернии на 1863 год, стор. 63.
[5] Харківський облдержархів, ф. 51, оп. 1, спр. 1, арк. 196.
[6] Там же, спр. 35, арк. 33.
[7] Там же, арк. 32.
[8] Харьковский календарь на 1882 год, стор. 11.

Одна з околиць дореволюційного Куп'янська.

XIX і на початку XX століття, слід назвати майстерні Олександрівського земського ремісничого училища, завод силікатної цегли, водяні й парові млини, броварню, цегельню тощо. В 1914—1915 рр. було побудовано і введено в дію міську електростанцію[1]. У 1913 році в Куп'янську налічувалось 8 фабрик і заводів, на яких працювало 150 чоловік. Підприємства були напівкустарними, з примітивним обладнанням. Більшого поширення набуло ремісництво, яким займалися, головним чином, міщани та селяни. У 1913 році в місті налічувалося 484 кравці, 752 шевці, 535 ткачів, 536 теслярів, 590 мулярів тощо.

У пореформений період Куп'янськ все ще залишався містом з незначним промисловим розвитком. Велику кількість жителів Куп'янська становили селяни. За даними перепису 1897 року, із загальної кількості жителів міста 6 893 чол. селяни становили понад половину всього населення (3 504 чол.), міщан було 2 609 чол., дворян — 417, духівництва — 159, купців — 72, інших соціальних груп — 132[2].

Загальний вигляд міста міг багато сказати про умови життя мешканців. Місто майже не впорядковувалося. Дві кам'яні церкви, в'язниця (спалена в'язнями в 1905 році), приміщення земської управи, духовного училища та ще десяток будинків, де жили чиновники, підносилися над безліччю маленьких дерев'яних будиночків і селянських хат. У 1913 році в Куп'янську було 1600 будинків, з них тільки 193 цегляних. Забруковані були тільки дві вулиці — Дворянська та Бєлгородська. На цих вулицях, добре освітлених ліхтарями вночі, у просторих будинках і особняках жили дворяни, чиновники, духівництво. Дуже відрізнялися від них інші вулиці і провулки з убогими халупами, непролазною грязюкою навесні і восени, а влітку — з пилюкою та непроглядною темрявою вночі. Тут жила міська біднота, містилися шинки, біля яких часто-густо відбувалися бійки, дикі розваги, особливо у святкові дні.

Невелика лікарня на 50 ліжок, амбулаторія та аптека — от і всі лікувальні заклади, призначені обслуговувати населення всього повіту.

В інтересах пануючих класів всіляко обмежувався доступ народних мас до освіти, знань, культури. Навчання провадилося виключно російською мовою. Учбові заклади призначалися, головним чином, для привілейованих станів — дворян, духівництва, купців. У них була найвища плата за навчання. До таких учбових закладів належали духовне чотирикласне училище, відкрите в 1819 році, жіноча і чоловіча гімназії. Для нижчих верств населення призначалися міське трикласне училище, сільське народне училище (з 1871 року) і міське училище (з 1889 року)[3].

Потреба у кваліфікованих робітниках в різних галузях господарства примусила місцеву адміністрацію заснувати у 1885 році на кошти земства Олександрівське ремісниче училище. І все ж більшість населення лишалася неписьменною.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3603, оп. 3, спр. 468, арк. 24.

[2] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. XLVI, Харьковская губерния. СПб., 1904, стор. 2.

[3] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 247, арк. 112, 41, 74, 75, 110—112.

За даними перепису 1897 року, в Куп'янську неписьменного населення було 64,8 процента. З культурно-освітніх закладів тут працювала міська бібліотека, відкрита в 1911 році. В ній налічувалося близько 3000 примірників книжок, якими користувалися тільки за плату. Існувала ще невелика земська бібліотека. У 1911 році в Куп'янську деякий час діяв приватний кінотеатр Діденка, видавалася незначним тиражем газета повітового земства «Голос народу».

Злидні, безправ'я, тяжкі умови праці і життя викликали незадоволення трудящих існуючим ладом. Економічні зв'язки і близькість Харкова й Донбасу, розповсюдження революційної літератури та листівок сприяли зростанню класової і політичної свідомості робітників Куп'янська.

Робітники-залізничники становили бойове ядро трудящих Куп'янська в боротьбі проти царизму та буржуазно-поміщицького ладу. В роки першої російської революції — 1905—1907 — вони одними з перших приєдналися до Всеросійського політичного страйку в жовтні 1905 року. Сигналом до виступу куп'янських залізничників стала звістка про початок страйку в Харкові. 10 жовтня на станції Куп'янськ-Вузловий припинився рух поїздів, перестав працювати залізничний телеграф. Страйкуючі робітники провели мітинг, у якому взяли участь близько 600 чоловік[1].

Страйк куп'янських залізничників проходив організовано. З самого початку робітники обрали страйковий комітет, до якого ввійшли телеграфіст М. Г. Чистяков (голова комітету), начальник куп'янської дистанції Південно-Східної залізниці інженер І. В. Нестеров, конторник О. М. Глазко, машиністи В. Д. Ширяєв, І. О. Горбачов та інші — всього 14 чол. Страйковий комітет налагодив зв'язки з іншими страйковими комітетами Південно-Східної залізниці для спільних з ними дій. Члени Куп'янського страйкового комітету провадили бойову агітацію, підтримували революційний дух серед робітників та солдатів, які поверталися після закінчення російсько-японської війни. Вони закликали їх включатися у збройну боротьбу проти царату, щоб змінити існуючий лад[2].

Харківські залізничники, керовані більшовиками, подавали допомогу робітникам Куп'янського залізничного вузла. На станцію Куп'янськ-Вузловий був направлений з Харкова агітпоїзд[3]. Харківський комітет боротьби через свого представника П. Л. Корбасенка підтримував зв'язок з куп'янськими страйкарями та спрямовував їх діяльність[4]. Після царського маніфесту від 17 жовтня 1905 року куп'янські залізничники не тільки не припинили страйку, а готувалися до майбутніх боїв. У листопаді, спільно з робітниками інших залізниць, вони відмовилися пропустити до Севастополя царські війська для придушення виступу чорноморських моряків.

Страйковий комітет 8 грудня 1905 року усунув з посад залізничних начальників, захопив телеграф і взяв під свій контроль рух поїздів. Члени страйкового комітету почали озброювати робітників, посилили агітацію серед солдатів. Вони вирішили вчинити збройний опір урядовим військам з метою підтримки загальноросійського революційного

Одна з вулиць м. Куп'янська з боку Заоскілля. 1917 р.

[1] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 914, арк. 2.
[2] Там же, спр. 1047, арк. 65—68.
[3] В. Астахов, Ю. Кондуфор. Революционные события 1905—1907 гг. в Харькове и Харьковской губернии, стор. 65—66.
[4] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 914, арк. 66.

Першотравнева демонстрація в м. Куп'янську. 1917 р.

руху[1]. На станцію прибув становий пристав із загоном стражників, щоб арештувати керівників страйкового комітету — М. Г. Чистякова, І. В. Нестерова. Робітники, озброєні револьверами, рушницями, списами, вчинили опір. Пристава та урядника обеззброїли й арештували. Повсталі фактично захопили й утримували до 21 грудня станцію і селище у своїх руках. Викликані з Харкова частини піхоти й козаків придушили виступ, члени страйкового комітету були арештовані і віддані до суду[2].

Після поразки революції 1905—1907 рр. зростання класової і політичної свідомості трудящих не припинялося. Це зростання прискорювали сваволя реакційних сил, соціальний та національний гніт, непосильний тягар світової війни, звалений на плечі трудящих. І коли в лютому 1917 року революція змела ненависний царизм, широкі маси населення потяглися до активної участі в політичному житті. В березні 1917 року в Куп'янську була створена повітова Рада робітничих і солдатських депутатів, а в квітні — повітова Рада селянських депутатів. Ніколи за всю свою історію Куп'янськ не бачив на вулицях стільки народу, як на першотравневій демонстрації 1917 року. Сюди прибули робітники залізничного вузла, селяни з сусідніх сіл та солдати Куп'янського гарнізону. Лунали музика і революційні пісні, майоріли червоні прапори. Більшовицькі лозунги «8-годинний робочий день!», «Земля трудовому народу!» трудящі сприймали з великим ентузіазмом. Більшовики закликали робітників, солдатів і селян рішуче боротися за перехід влади до Рад робітничих і солдатських депутатів, за встановлення 8-годинного робочого дня, за передачу землі селянам.

Проте керівництво в Радах захопили представники угодовських дрібнобуржуазних партій меншовиків та есерів. Буржуазно-поміщицький Тимчасовий уряд, спираючись на есеро-меншовицькі Ради, не виконав жодної вимоги трудящих, тому народні маси почали висловлювати недовір'я такому урядові. Солдати 31-го піхотного полку, розквартированого в Куп'янську, 20 жовтня 1917 року прийняли резолюцію, в якій вимагали, щоб Тимчасовий уряд передав владу Радам робітничих і солдатських депутатів та уклав демократичний мир[3].

[1] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 годов, стор. 325.
[2] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 1047, арк. 65.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3571, оп. 1, спр. 27, арк. 1, 45.

Після повалення Тимчасового уряду та його органів на місцях головною перешкодою до встановлення влади Рад на Україні стала буржуазно-націоналістична Центральна рада. Вона спиралася на регулярні військові частини, створені за допомогою брехні й демагогії з солдатів — українців. Однією з таких частин був 3-й Запорізький український полк, що стояв у Куп'янську. Офіцери полку вели націоналістичну пропаганду серед солдатів та населення. Провадилися масові обшуки, арешти, чинилися розправи над робітниками, особливо над залізничниками, які активно виступали за встановлення Радянської влади в місті.

Більшовики розгорнули агітаційну роботу серед солдатів полку, в числі яких було багато селян, обдурених націоналістами. Комуніст, слюсар залізничного депо І. В. Яковина під час демобілізації з армії в листопаді 1917 року дістав від більшовицького комітету в Мінську завдання виїхати на Україну і вступити до однієї з частин Центральної ради для проведення більшовицької агітації. Йому вдалося влаштуватися на роботу в майстернях по ремонту зброї 3-го Запорізького полку, згуртувати навколо себе однодумців та розпочати широку роз'яснювальну роботу серед солдатів полку. Внаслідок цієї роботи багато солдатів відмовлялися виконувати накази своїх командирів, дисципліна в полку розхитувалася. Солдати рвалися додому, щоб взяти участь у розв'язанні земельного питання, до чого закликали їх більшовики.

Куп'янська есеро-меншовицька Рада вороже зустріла звістку про те, що 12(25) грудня 1917 року І Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові проголосив Україну Радянською республікою. Щоб якось зміцнити своє становище, вона прийняла 15 січня 1918 року рішення про створення «революційного штабу», якому б надавалася вся повнота влади в повіті.

Більшовики були проти створення цього «штабу». Всі зусилля вони зосередили на проведенні перевиборів повітової Ради, проти чого заперечували меншовики та есери.

Опорою більшовиків були червоногвардійські загони, організовані в місті і на залізничному вузлі. Активну роботу по організації загонів Червоної Гвардії в Куп'янську провадив член більшовицької партії І. А. Ряснянський, який повернувся з фронту до рідного міста і незабаром став комісаром куп'янського пролетарського загону. Більшовики Куп'янська опиралися також на революційний загін московських робітників, який, в числі інших, на початку грудня 1917 року був направлений для подання допомоги українським трудящим у боротьбі за Радянську владу. Загін залишався в Куп'янську до підписання Брестського миру[1].

Незважаючи на протидію есеро-меншовицьких елементів, більшовики добилися проведення перевиборів Ради робітничих і солдатських депутатів і Ради селянських депутатів. 14 лютого 1918 року обидві Ради злилися в одну. Було обрано виконавчий комітет Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів з 35 чоловік. Але й цього разу до виконкому ввійшло чимало меншовиків та правих есерів. Головою був обраний А. К. Пилипенко, запеклий націоналіст, який раніше мав тісний контакт з офіцерами 3-го Запорізького полку, допомагав їм зброєю і всіма силами намагався перешкодити розформуванню полку. Прикриваючись «безпартійністю», він видавав себе за прибічника Радянської влади.

Такий склад виконкому заважав здійснювати заходи Радянської влади. В самому виконкомі постійно точилася боротьба між більшовиками і групою меншовиків, есерів та

І. А. Ряснянський, організатор Куп'янського пролетарського загону «Червоної Гвардії». Москва, 1918 р.

[1] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 402—403.

буржуазних націоналістів. Ця група зуміла протягти до складу народного суду суддів, які працювали за царизму. Навіть орган земства — газета «Голос народу» — лишалась у віданні земської управи. Рада мала в ній тільки один відділ, очолюваний редактором-більшовиком. Пилипенко і його однодумці перешкоджали формуванню загонів Червоної Армії в Куп'янську[1]. Через опір меншовиків та есерів не вдалося стягти контрибуцію з буржуазії.

Зрештою, переборюючи опір меншовиків, есерів, націоналістів, більшовики добилися прийняття виконкомом рішення про вивезення з повіту всіх надлишків хліба для населення Харкова, Куп'янська та північних губерній Росії[2]. Було розроблено і затверджено тимчасову земельну інструкцію на 1918 рік по розподілу нетрудових земель[3].

Непослідовність виконкому, ворожі дії в ньому контрреволюційних елементів викликали незадоволення робітників та бійців червоноармійського загону. 3 квітня 1918 року вони виступили проти виконкому. Частину його членів на чолі з Пилипенком було арештовано. Виконком припинив своє існування[4].

Зважаючи на важливе стратегічне значення Куп'янська в боротьбі проти німецьких і гайдамацьких частин, 4 квітня до міста прибули загін революційних військ, а також представники Харківського губвиконкому, штабу Українського фронту, Центро-Штабу Юзівки і комісар по евакуації. Вони створили надзвичайний штаб, до якого ввійшли і представники від Куп'янської Ради та робітників залізничного вузла.

8 квітня, на екстреному засіданні Куп'янської повітової Ради, замість виконкому було обрано колегію Ради з семи членів. Вона стала фактичним органом Радянської влади в повіті й місті аж до виборів нового виконкому[5]. Проте розгорнути роботу колегія Ради не встигла. Під тиском озброєних до зубів військ німецьких імперіалістів та їхніх націоналістичних прихвоснів органи Радянської влади змушені були припинити свою діяльність. 10 квітня 1918 року німецькі війська захопили місто. Частина комуністів залишилася в Куп'янську для підпільної роботи. Підпільники закликали саботувати розпорядження окупаційних властей, чинили диверсійні акти. Вони були організаторами страйку куп'янських залізничників під час Всеукраїнського страйку залізничників. В липні 1918 року за дорученням ЦК КП(б)У до Куп'янська з Донбасу прибув робітник-шахтар І. І. Мозговий (партійна кличка Юрко), член більшовицької партії з 1913 року. Він провів велику роботу по об'єднанню сил більшовицького підпілля в місті й на вузлі. В цей час у підпіллі працювали більшовики І. В. Яковина, П. С. Михайлюк, Т. Г. Репко, Ф. В. Зайцев, В. С. Водолазький, І. Д. Сморшко, П. О. Сизонов, П. О. Водолазький та інші.

Після вигнання німецьких окупантів (листопад 1918 року) петлюрівці намагалися встановити владу буржуазно-націоналістичної Директорії. Але революційний народ зірвав ці задуми. У грудні 1918 року, коли в Куп'янськ вступили частини Червоної Армії, тут була відновлена Радянська влада.

До революційного комітету увійшли Н. Я. Клименко, А. Т. Черкаський, А. І. Ганшин та інші — всього 7 чоловік, головним чином робітників залізничного вузла. Комендантом міста став М. В. Палій, робітник з Донбасу, учасник штурму Зимового палацу. Надзвичайну комісію очолив Я. М. Ткач, робітник з Луганська. На першій повітовій партійній конференції, що відбулася в Куп'янську на початку березня 1919 року, був обраний партійний комітет на чолі з І. І. Мозговим (голова) та І. В. Яковиною (секретар).

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3571, оп. 1, спр. 2, арк. 94.
[2] Там же, арк. 45.
[3] Там же, арк. 17.
[4] Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 403.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-3571, оп. 1, спр. 2, арк. 80, 85.

Командир бронепоїзда № 3 «Влада Радам» Л. Г. Мокієвська.

З 8 по 10 лютого 1919 року в Куп'янську відбувся повітовий з'їзд Рад, на якому головним було земельне питання та вибори до Рад[1].

На початку 1919 року особливо посилилось воєнне значення Куп'янська. Тут перебував штаб 13-ї армії Південного фронту, частини якої вели вперту боротьбу з білогвардійцями в Донбасі. У перших числах квітня куп'янчани проводжали в останню путь відважну дочку українського народу, командира бронепоїзда № 3 «Влада Радам» Л. Г. Мокієвську, яка загинула в бою з білогвардійцями біля станції Дебальцеве.

В травні 1919 року в Куп'янську побував Артем (Сергєєв), член Робітничо-Селянського уряду України, комісар Чугуївської ділянки фронту. Він звернув увагу місцевих працівників на важливе стратегічне значення Куп'янська.

Серйозним випробуванням для більшовиків Куп'янська було придушення на початку червня 1919 року контрреволюційного заколоту. Частина командирів місцевого гарнізону, серед яких головна роль належала Зубкову, колишньому офіцерові царської армії, ввела в оману і підбурила бійців гарнізону на антирадянський виступ.

У плани контрреволюції входило захопити Куп'янськ і цим полегшити наступ денікінців з Донбасу на північ. Заколотникам вдалося арештувати ряд членів Ради і парткому, почати роззброєння червоноармійців. Спільними діями бійців 32-го Валуйського полку 13-ї армії, який у цей час був поблизу Куп'янська, та робітників залізничного вузла білогвардійський заколот було ліквідовано.

Денікінське командування розраховувало після Ізюма захопити Куп'янськ і таким чином перетяти шлях відступу частинам 8-ї і 13-ї армій, які вели бої біля Дебальцева. Перед куп'янськими більшовиками було поставлено бойове завдання — створити озброєний загін для оборони міста. Це завдання було виконано. Батальйон чисельністю 700 чоловік під командуванням секретаря Куп'янського повітпарткому І. В. Яковини успішно відбивав атаки денікінців аж до того часу, поки останній ешелон з частинами 8-ї і 13-ї армій не відійшов з Куп'янська.

Під час денікінської окупації боротьба комуністів, залишених для підпільної роботи, і робітників залізничного вузла не припинялася. Саботаж на залізниці, знищення зброї, диверсії підривали сили ворога. В селах Куп'янщини розгорялося полум'я партизанської боротьби проти денікінців.

У жовтні 1919 року розпочався загальний наступ проти Денікіна. Частини Червоної Армії після запеклих боїв під Гусинкою 16 грудня 1919 року визволили Куп'янськ від денікінських банд[2]. Радянська влада була утверджена остаточно. 18 грудня особливий відділ 42-ї дивізії створив у Куп'янську ревком.

На початку 1920 року до міста повернулися працівники партійних і радянських органів періоду 1918—1919 рр. і включилися в роботу ревкому, який діяв до обрання Ради робітничих, червоноармійських і селянських депутатів (березень 1920 року) і створення повітового виконкому, що розпочав свою роботу 22 квітня 1920 року[3].

Органам Радянської влади доводилося працювати в тяжких умовах. Білогвардійці спустошили місто і повіт. Кращі будинки, мости, транспорт були зруйновані.

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 2, арк. 100.
[2] ЦДАРА, ф. 198, оп. 5, спр. 247, арк. 15.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-432, оп. 1, спр. 61, арк. 4.

Господарське життя міста завмерло. За 3 місяці 1920 року біржа праці зареєструвала 1120 безробітних.

Першочерговим завданням органів Радянської влади, крім обслуговування фронтових військових частин, було зміцнення апарату управління та проведення невідкладних заходів господарського будівництва. У волостях і селах повіту на кінець січня 1920 року вже діяли 23 волревкоми. У лютому 1920 року в Куп'янську відбулася повітова селянська конференція, яка намітила конкретні заходи по розподілу нетрудових земель, проведенню продовольчої політики та інших заходів Радянської влади. Партійна організація міста приділила велику увагу організації і діяльності комітетів незаможних селян (КНС). У листопаді 1920 року в повіті вже налічувалося 238 організацій КНС[1].

Швидко зростали ряди партійної організації міста. Партійний тиждень, проведений наприкінці грудня 1919 року, сприяв зростанню організації. До партії вступили 40 чоловік[2]. У квітні 1920 року міська партійна організація налічувала 127 членів і 40 кандидатів у члени партії, в травні — 208 членів і 123 кандидати в члени партії[3].

Партійна організація доклала багато зусиль, щоб нормалізувати життя міста, розпочати його відбудову. Вона організувала кілька суботників. Уже в першому з них (січень 1920 року) разом з комуністами брали участь 70 чол. безпартійних. Учасники одного з суботників відбудували міст через р. Оскіл та впорядкували лазарет[4].

Первинні партійні організації провадили велику роботу по вихованню мас. Тільки в лютому було організовано й проведено 48 мітингів, лекцій та бесід.

Важлива мобілізуюча і пропагандистсько-агітаційна роль належала пресі. Крім центральних, розповсюджувалися місцеві газети: «Добьем Врангеля», «Труд», в яких висвітлювалися злободенні питання боротьби за зміцнення Радянської влади, мобілізації сил проти контрреволюції.

У 1920 році в місті виникли профспілки радянських службовців, харчовиків тощо.

На початку 1920 року утворюються спілки молоді. Першими комсомольськими організаціями міста були: Куп'янськ-Міська (65 чол.), Куп'янськ-Вузлова (53 чол.) і Куп'янськ-Донецька (32 чол.)[5]. Комсомольці брали активну участь у постачанні продовольства Червоній Армії та робітникам міст, влаштовували суботники. Чимало комсомольців добровільно пішли на фронт.

Великою перешкодою на шляху радянського будівництва був бандитизм. У зведеннях повітпарткому неодноразово відзначалася складність становища, що створилося в повіті. Крім банд Махна, тут діяло близько 10 місцевих банд. У 1920 році в Куп'янську була створена надзвичайна трійка по боротьбі з бандитизмом у складі секретаря повітпарткому І. П. Жолдака, голови повітвиконкому О. Бурдина та члена повітпарткому І. А. Ряснянського. В місті були створені загони, основним ядром яких стали робітники. Велику роботу по боротьбі з бандитизмом проводив О. П. Кухтін, на той час начальник тилу і начальник повітової міліції. Він брав безпосередню участь в операціях проти бандитських банд.

Переможно закінчилася громадянська війна. Рішення X з'їзду РКП(б) про запровадження нової економічної політики озброїли партію, трудящі маси конкретним планом відбудови народного господарства та створення передумов для будівництва основ соціалізму. Робітники Куп'янська напружували всі зусилля, щоб у найкоротший строк забезпечити відбудову промислових підприємств та подолати

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 145, арк. 56, 136, 143.
[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 2, оп. 21, спр. 83, арк. 67.
[3] Там же, спр. 837, арк. 66; спр. 83, арк. 69.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-403, оп. 1, спр. 145, арк. 49.
[5] Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины 1917—1920, стор. 221, 279.

Учасники I з'їзду колгоспників на Куп'янщині. 1927 р.

господарську розруху. На суботниках і недільниках вони працювали разом із своїми родинами.

Відбудова всіх підприємств у місті розпочалася не відразу, бо більшість їх була на місцевому бюджеті і могла відбудовуватись тільки після нагромадження відповідних коштів. Незважаючи на це, трудящі вишукували кошти на відбудову підприємств. Кінець 1924 і початок 1925 року пройшов під лозунгом відродження цих підприємств. Стали до ладу діючих млини «Зоря», «Відродження» та силікатний завод. У 1925/26 господарському році працювало 8 підприємств, які давали продукції на суму 540 710 крб. проти 72 000 крб. у 1924/25 господарському році[1]. Після того, як були відбудовані підприємства міста, зростання обсягу промислового виробництва відбувалося за рахунок підвищення продуктивності праці, яка в 1928 році, порівняно з 1926 роком, зросла на 61 процент[2].

Початок розгорнутого будівництва соціалізму в нашій країні куп'янські залізничники ознаменували цінною ініціативою — вони розпочали соціалістичне змагання за піднесення продуктивності праці і зміцнення трудової дисципліни. 14 квітня 1929 року на відзнаку відкриття 5-го окружного з'їзду Рад Куп'янського округу, який мав затвердити п'ятирічний план розвитку округу, вони провели суботник та недільник і досягли в ці дні значних виробничих успіхів[3].

У роки першої п'ятирічки в Куп'янську розпочалося промислове будівництво. В травні 1931 року на околиці міста — Заоскіллі — був закладений потужний цукровий завод. Під час будівництва цукрозаводу довелося переборювати серйозні труднощі. Давалися взнаки і недостатній досвід будівельників і організаційні неполадки. Та з часом усі ці труднощі вдалося подолати. В 1937 році завод, який за потужністю посідав друге місце в Українській РСР, став до ладу. У 1933—1935 рр. побудовано нові цехи механічних майстерень, де виготовлялися окремі види устаткування для цукрової промисловості, запасні частини до автомашин тощо. У 1940 році розпочалося будівництво шкірзаводу.

[1] Харківський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 21, арк. 4.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3603, оп. 1, спр. 2, арк. 21.
[3] Там же, арк. 5.

У 30-х рр. швидкими темпами розвивалася місцева промисловість. Значними підприємствами, створеними в ці роки, були промартілі «Металіст», «Кустшвейпром», «Червоний кондитер», «Інпромторг» та інші. Були реконструйовані силікатний, вапняний заводи; у 1940 році почалось переобладнання пивоварного заводу і перетворення його на велике підприємство — райхарчокомбінат. На базі нової техніки проведено перебудову залізничного депо та всіх служб вузла.

В роки другої п'ятирічки на підприємствах міста і вузла з'явилося багато передовиків виробництва. Широко відомою в місті стала бригада теслярів, очолювана І. Ф. Івченком. На спорудженні цукрового заводу та інших об'єктів ця бригада, виконуючи планові завдання на 300 проц., показувала зразки високої продуктивності праці. Вона завоювала почесну нагороду — перехідний Червоний прапор. Не відставала від неї жіноча бригада будівельників житлової дільниці, очолювана комсомолкою О. І. Сядристою. На силікатному заводі зачинателем стахановського руху виступила О. О. Рябоконь. Ширився стахановський рух у куп'янських залізничників. Серед численної армії стахановців залізничного транспорту країни, удостоєних урядових нагород у 1936 році, були куп'янчани: машиніст І. Т. Реуцький, помічник начальника служби колії О. Й. Любомирська, бригадир комплексної бригади Н. П. Макухіна.

З 15 квітня по 1 травня 1936 року в Куп'янську проходив стахановський півмісячник. За цей час армія стахановців зросла до 400 чол.[1]. З'явились нові імена, нові досягнення. Серед залізничників у передвоєнні роки особливо відзначився машиніст-кривоносовець Д. А. Шипулін. Його методи водіння великовагових поїздів наслідувало багато машиністів Куп'янського вузла, зокрема Я. Ф. Печериця, В. О. Козаков та інші. На 400—600 проц. виконували виробничі норми робітники залізничного депо І. Д. Чебанний, О. Т. Шевцов, О. Г. Погребняк і багато інших[2].

Успіхи в господарському будівництві у довоєнні роки сприяли поліпшенню життя трудящих. Були встановлені тверді ціни на предмети широкого вжитку, введено робітничий кредит. Тільки за два роки — з 1926 по 1928 — заробітна плата робітників Куп'янська зросла на 24 проценти[3]. Партійні і радянські органи приділяли багато уваги боротьбі з безробіттям. У 1928 році в місті ще налічувалося 750 безробітних[4]. Проте в умовах незначного розвитку промислового виробництва розв'язати цю проблему було нелегко. Безробіття остаточно ліквідували на початку 30-х років.

Рік у рік зростала державна та кооперативна торгівля, яка в 1-й половині 30-х рр. повністю витіснила приватника.

За роки перших п'ятирічок у Куп'янську розширилась торговельна мережа, підвищилась купівельна спроможність населення. У 1939 році магазини міста продали населенню промислових товарів більше як на 1,5 млн. карбованців.

Порівняно з 1917 роком населення міста зросло на 8 тис. чоловік і становило в 1939 році 22 530 чоловік.

Швидко зростала мережа лікувальних закладів. З 1921 по 1925 рік в місті було відкрито поліклініку, 2 диспансери, дитячу консультацію; вдвоє зросла кількість ліжок у міській лікарні. У 1927 році почав функціонувати пастерівський пункт, у 1932 році — санітарно-епідеміологічна та малярійна станції. Напередодні війни в медичних закладах міста працювали 41 лікар та 260 чол. середнього медичного персоналу.

Важливою справою було подолання важкої спадщини дореволюційного минулого — темноти і неписьменності. Для ліквідації неписьменності і малописьменності

---

[1] Газ. «Колективний шлях», 1 травня 1936 р.
[2] Газ «Колективний шлях», 20 лютого 1939 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3603, оп. 1, спр. 2, арк. 21.
[4] Там же, ф. Р-3577, оп. 1, спр. 1, арк. 123.

серед дорослого населення в місті було розгорнуто мережу лікнепів. Тут діяло товариство «Геть неписьменність!». У цій справі брали участь широкі кола громадськості, зокрема працівники народної освіти, культурно-освітніх закладів та комсомольці. У січні 1928 року у 8 школах лікнепу навчалося 240 чоловік. На початку 30-х років з неписьменністю було покінчено.

Розширення мережі початкових і семирічних шкіл у Куп'янську дало змогу в 1926/27 навчальному році охопити навчанням 90 проц. дітей шкільного віку, а на початку 30-х рр.— усіх дітей шкільного віку. У передвоєнні роки в Куп'янську було здійснено семирічне навчання та зроблено значні кроки на шляху запровадження десятирічного. У 1939/40 навчальному році в місті було 8 масових шкіл, в т. ч. 5 середніх. Крім загальноосвітніх шкіл, діяли сільськогосподарський технікум, медична школа, школа колгоспних зоотехніків. У 1930 році в Куп'янську почав працювати робітфак, який готував до вступу в Харківський сільськогосподарський інститут. Характерний соціальний склад студентів робітфаку: дітей робітників — 60,3 проц., колгоспників — 32,9, одноосібних бідняків — 1,7, службовців — 3,8[1]. З 1939 року почав підготовку педагогічних кадрів Куп'янський учительський інститут.

У відбудовний період були зроблені значні кроки в розвитку культури. Так, у 1925 році в місті налічувалося 3 клуби, 2 кінотеатри. При клубах працювали гуртки художньої самодіяльності. Три драматичні гуртки об'єднували 119 чоловік[2]. У 1939 році в гуртках художньої самодіяльності при районному Будинку культури, що розпочав свою діяльність в цьому році, та клубах міста брали участь понад 1000 чоловік.

Якщо в 1925 році в місті налічувалося 3 бібліотеки, то в 1940 році їх було 43. Центральна районна бібліотека в 1920 році (в рік свого заснування) мала тільки 180 читачів, а в 1940 році — близько тисячі. У 1929 році книжковий фонд бібліотеки становив 3600 книжок. За 10 років він зріс до 20 тисяч. За цей же час асигнування на утримання бібліотеки та на придбання книжок зросли більш як у 22 рази[3].

У 20-х рр. у Куп'янську видавались газети «Селянин», «Селянська правда», «Праця», що стали найкращими порадниками селянам у соціалістичній перебудові сільського господарства та зміцненні союзу робітників і селян. Газета «Праця» друкувалась і поширювалась у кількості 2200 примірників. У 1929 році вона мала 920 сількорів, що свідчило про її тісний зв'язок з масами. З 1930 року почала виходити районна газета «Колективний шлях».

У передвоєнні роки в місті були створені необхідні умови для розвитку фізкультури і спорту. Фізкультурники і спортсмени міста мали міський стадіон, два фізкультурних зали. В місті працювали товариства «Спартак», «Цукровик», «Буревісник».

У травні 1926 року в Куп'янську почала діяти міська Рада, якій належала важлива роль у розвитку промисловості, охорони здоров'я, освіти, культури, упорядкуванні міста тощо. Рада мала 4 секції: культурно-соціальну, комунально-господарчу, адміністративну та фінансово-економічну. Серед членів міськради першого скликання було 37,3 проц. комуністів, 1,5 — комсомольців, решта — безпартійні.

В процесі соціалістичних перетворень зростала роль Куп'янська як адміністративного центра, посилювалися його зв'язки з селами району. Тут були зосереджені партійні і радянські органи: спочатку повітпартком і повітвиконком, з 1923 року, в зв'язку з утворенням округів,— окрпартком і окрвиконком; а також — райком і райвиконком. Куп'янськ був місцем повітових, окружних і районних з'їздів КНС, перших з'їздів кооператорів, колгоспників. Селяни діставали

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3603, оп. 2, спр. 82, арк. 14.
[2] Там же, ф. Р-3550, оп. 1, спр. 9, арк. 13.
[3] Газ. «Колективний шлях», 21 лютого 1940 р.

значну допомогу через куп'янські кооперативні організації, такі як сільськогосподарське кредитне товариство, збутове товариство «Хлібороб», а також куп'янське відділення сільгоспбанку тощо. З початком масової колективізації партійна організація округу, робітники міста подали селянам величезну допомогу в проведенні соціалістичних перетворень на селі.

В числі двадцятип'ятитисячників місто послало на село 26 кращих робітників. Профспілки організували і відрядили на села 11 бригад для допомоги в посівній кампанії 1930 року, а також 23 бухгалтери і рахівники для налагодження обліку в колгоспах. У Куп'янську в березні 1930 року була створена МТС, яка допомагала молодим колективним господарствам в обробці землі та підготовці спеціалістів сільського господарства. На той час 65 проц. селянських господарств Куп'янського округу об'єдналися в колгоспи[1].

Спрямовуючи маси на будівництво соціалізму, Куп'янська партійна організація в усі періоди своєї діяльності відстоювала єдність рядів партії, була вірною її генеральній лінії. Так, збори міського та вузлового партактиву 31 липня 1926 року засудили діяльність опозиції, спрямовану на підрив єдності і розкол партії. Загальноміські партійні збори 7 жовтня 1927 року одностайно схвалили і підтримали постанову ЦК ВКП(б) про виключення розкольників-фракціонерів із лав партії. Учасники зборів заявили про цілковиту підтримку ленінської генеральної лінії партії і ЦК ВКП(б)[2].

Велика виховна та організаторська робота комуністів у роки довоєнних п'ятирічок сприяла піднесенню політичної і громадської активності мас. Це яскраво продемонстрували перші вибори до Верховної Ради СРСР 1937 року, Верховної Ради УРСР 1938 року та вибори до місцевих Рад 1939 року, на яких трудящі гаряче схвалили політику Комуністичної партії і Радянського уряду, віддавши свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Під час виборів до Куп'янської міської Ради в голосуванні взяли участь 98,4 проц. виборців, а в селищі Куп'янськ-Вузловий — 99,9 процента. До Ради було обрано 60 депутатів, з них 29 комуністів, 31 безпартійний[3].

Досягнення в господарському і культурному розвитку вселяли в людей радість і впевненість у майбутньому. Перед ними розкривалися нові горизонти.

Мирну працю радянських людей перервав віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 року.

Те, що можна було побачити в Куп'янську в перші дні і тижні війни, було характерне для сотень міст і сіл країни: обурення і гнів на обличчях людей, натовп добровольців біля військкомату. В місті на кожному підприємстві були створені винищувальні загони і загони охорони громадського порядку та майна. Подвоювали і потроювали свій трудовий ентузіазм робітники підприємств. Залізничники працювали як фронтовики.

Наближався фронт. Після того, як 24 жовтня 1941 року радянські війська залишили Харків, лінія фронту понад півроку пролягала за 80 км від Куп'янська. Куп'янчанам довелося працювати у надзвичайно тяжких прифронтових умовах. Усі підприємства міста переключилися на виготовлення продукції для фронту. Механічні майстерні ремонтували автомашини, танки, виготовляли запасні частини. На інших підприємствах випускали взуття й одяг для бійців Червоної Армії. Куп'янчани напружували всі зусилля, щоб дати якомога більше продукції фронту. Найбільше підприємство — цукровий завод — було евакуйовано в Середню Азію. Кращі приміщення переобладнано під військові госпіталі.

З жовтня 1941 року по червень 1942 року у Куп'янську діяли Харківський обком КП(б)У, очолюваний О. О. Єпішевим, та облвиконком, головою якого був

---

[1] Газ. «Праця», 27 березня 1930 р.
[2] Харківський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 122, арк. 20.
[3] Газ. «Колективний шлях», 28 грудня 1939 р.

П. Г. Свинаренко (загинув тут під час нальоту ворожої авіації в травні 1942 року). В ці дні у Куп'янську працювала також оперативна група ЦК КП(б)У.

Важливу роль у діяльності партійної організації Куп'янська відіграв X пленум обкому КП(б)У (21—22 березня 1942 року), який обговорив питання про поліпшення діяльності Куп'янського залізничного вузла, чітка, безперебійна робота якого мала велике значення для фронту, а також питання всебічної допомоги Радянській Армії, активізації партизанського руху на тимчасово окупованій території Харківщини, успішного проведення посівної кампанії тощо.

Після кровопролитних боїв під Харковом радянські війська змушені були відступати. 23 червня 1942 року для жителів Куп'янська настали чорні дні неволі. Масові розстріли, катування, пограбування, вигнання на каторгу в Німеччину — такими методами фашисти намагалися зламати волю і мужність радянських людей. За сім місяців окупації міста фашисти розстріляли сотні радянських патріотів. Після визволення тільки у восьми ямах було виявлено 248 трупів людей, розстріляних і закатованих фашистами [1]. Гітлерівці закопували навіть живих людей. Жителі, що проходили поблизу однієї з ям після розстрілу, бачили, як ворушилася земля, і чули глухий стогін з могили [2].

Та не скорилися куп'янчани ворогові. Різними засобами чинили вони опір, вірячи в остаточну перемогу. У 1942 році 17-річний комсомолець Володимир Куліченко, виконуючи доручення командування Червоної Армії, двічі пробирався в окуповане місто і повертався звідти з цінними відомостями про розташування військових об'єктів ворога. Відважний юнак загинув від фашистської кулі під час третього переходу лінії фронту.

В Куп'янському районі діяло кілька партизанських загонів і диверсійних груп. Бійці партизанського загону І. М. Підлипняка розповсюджували листівки, де повідомляли населення про успішні наступальні бої Радянської Армії взимку 1942—1943 рр. На території Кіндрашівської сільради партизани цього загону пошкодили польовий кабель фашистських військ і розгромили поліцейський загін. Інша група партизанів, під керівництвом П. А. Титаренка, влітку 1942 року підірвала залізничний міст між станціями Тополі і Дворічна, внаслідок чого сталася аварія німецького військового ешелону. Каральний фашистський загін оточив відважних народних месників. Усі вони загинули в нерівному бою [3].

Після розгрому німецько-фашистських військ під Сталінградом частини Радянської Армії, продовжуючи переможний наступ, 3 лютого 1943 року визволили Куп'янськ і залізничний вузол. Місто лежало в руїнах. Приміщення учительського інституту, сільськогосподарського технікуму, корпуси цукрового і пивного заводів, механічні майстерні та ряд інших споруд були вщент зруйновані окупантами. Загальна сума збитків, заподіяних Куп'янську, обчислювалася 231 024 тис. крб. Збитки, завдані підприємствам залізничного транспорту, становили 136 684 тис. карбованців [4].

Тисячі куп'янчан боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. Сотні з них нагороджені бойовими нагородами, а 6 удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

Влітку 1942 року колишній оператор Куп'янського паровозного депо А. Я. Печериця відважно воював з фашистами на Північному Кавказі. В одному з боїв бійці гвардії молодшого лейтенанта Печериці підбили 4 ворожі танки, але ворог продовжував наступати. Тоді назустріч п'ятому танку кинувся молодший лейтенант Печериця, обв'язаний гранатами. Його героїчний подвиг вирішив результат бою. Фашисти відступили.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 598, арк. 84.
[2] Харківський державний історичний музей. Фонд листівок № 9008.
[3] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 132.
[4] Трудящиеся Харьковской области в Великой Отечественной войне, стор. 78.

Герой Радянського Союзу М. С. Шкарлетова.

Славний шлях пройшла від Дніпра до Дністра, а потім до Вісли і Шпрее відважна дівчина М. С. Шкарлетова — медсестра Куп'янської лікарні. У 1944 році М. С. Шкарлетова з першою групою бійців під ураганним вогнем ворога форсувала річку Віслу. Під час боїв по розширенню плацдарму на лівому березі Вісли 1 серпня 1944 року вона винесла з поля бою понад 40 тяжко поранених бійців і командирів. Відважна дівчина була удостоєна звання Героя Радянського Союзу, нагороджена бойовими орденами і медалями[1]. Вона кавалер медалі ім. Флоренс Найтінгейл — однієї з найвищих нагород Міжнародної ліги Червоного Хреста сестрам милосердя.

За героїзм і відвагу, виявлені при форсуванні Дніпра, високе звання Героя Радянського Союзу було присвоєно І. І. Сидоренку, командирові стрілецького відділення, та саперові С. С. Жало. Високого звання Героя Радянського Союзу були удостоєні уродженці Куп'янська — М. П. Чалий (посмертно) та Л. Д. Чурилов.

У роки війни лейтенант Чалий М. П. брав участь у багатьох морських десантних операціях. У липні 1944 року він керував висадкою морського десанту на берег, захоплений ворогом. В цьому бою лейтенант Чалий загинув смертю хоробрих.

Л. Д. Чурилов — вихованець комсомольської організації Куп'янськ-Вузловий. В Радянській Армії він пройшов славний шлях від рядового до генерала. У роки Великої Вітчизняної війни командував танковим з'єднанням. Високого звання Л. Д. Чурилов удостоєний за вміле командування під час форсування ріки Одер і виявлені при цьому особисту хоробрість і мужність.

Після визволення Куп'янська почалася самовіддана праця його трудівників по відродженню транспорту, промислових підприємств, шкіл і культурних закладів. Насамперед було відбудовано залізничний вузол. У його відбудові, крім спеціальної залізничної бригади, брало участь понад 6 тис. місцевих жителів. 18 лютого 1943 року розпочався рух поїздів. Завдяки героїчній праці куп'янських залізничників, відповідальне завдання Державного Комітету Оборони і Наркомату шляхів — до 1 Травня 1943 року збільшити пропускну спроможність Куп'янського відділення до 24 пар поїздів на добу — було успішно виконано. За це колектив станції Куп'янськ-Вузловий був нагороджений перехідним Червоним прапором Міністерства шляхів і ВЦРПС. Пізніше його було передано на вічне зберігання локомотивному депо.

Успішно відбудовувалася промисловість міста. Через рік після визволення Куп'янська на повну потужність працювали райлегпромкомбінат, раймісцевпромкомбінат, 5 промартілей. Відновили роботу школи, бібліотеки і радіовузол. Було створено ремонтну базу, де лагодили для фронту танки, мотори і автомашини. Про самовіддану працю трудящих Куп'янська в роки війни свідчить нагородження 1507 чол. медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»[2].

Куп'янчани збирали кошти у фонд Радянської Армії на побудову танкових колон та авіаескадрилей, шили і відправляли на фронт бійцям теплі речі, доглядали поранених, що лікувались у міських госпіталях, піклувалися про дітей-сиріт, які втратили батьків на війні тощо.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 33, оп. 1, спр. 42, арк. 14; спр. 613, арк. 49.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3577, оп. 3, спр. 55, арк. 25.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни відкрилися широкі можливості для повної відбудови і дальшого розвитку господарства міста. З великим ентузіазмом включилися жителі Куп'янська в боротьбу за виконання й перевиконання плану четвертої п'ятирічки. У 1947 році вже стали до ладу 23 відбудованих підприємства, план розвитку державної промисловості був виконаний на 104 проценти. Наполегливо працювали робітники на відбудові великого підприємства харчової промисловості — цукрозаводу. В 1948 році він почав видавати продукцію. У тому ж році за успішну підготовку заводу до пуску колектив його був нагороджений перехідним Червоним прапором ВЦРПС та Міністерства харчової промисловості. Відбудоване підприємство було обладнано новим, більш потужним, ніж до війни, устаткуванням.

На підприємствах міста і залізничного вузла розгорнулось масове соціалістичне змагання за дострокове виконання четвертої п'ятирічки. Перед вели трудівники залізничного вузла. Вже до 30-х роковин Великого Жовтня з 3093 робітників річні норми виконали 1409 чол., дві річні — 1263, три — 187, чотири — 56, п'ять — 20 і шість — 7. Славу героїв післявоєнної п'ятирічки завоювали комуністи: мідник Т. Р. Гаркавий, що в 1947 році виконав шість річних норм, бригадир Н. Б. Бабков, у бригаді якого кожен робітник виконував план на 200 проц., та інші[1].

На кінець четвертої п'ятирічки всі підприємства Куп'янська досягли довоєнного рівня виробництва, а деякі з них значно перевищили його. Випуск валової продукції за 1946—1950 рр. зріс на 730,7 процента.

В період п'ятої і шостої п'ятирічок та семирічки було здійснено дальші кроки в промисловому розвитку Куп'янська. Зросла потужність підприємств харчової промисловості. У 1957 році видав першу продукцію великий молочно-консервний завод, який виготовляє 20 млн. банок консервів щорічно. Введено в дію м'ясокомбінат, оснащений новим устаткуванням. Нарощував виробничі потужності цукровий завод, який з 1956 року, після приєднання до нього радгоспу, став цукрокомбінатом. У 1957 році він переробляв 26 тис. цнт. сировини на добу, а в 1965 році — 35 тис. центнерів.

Розвивалися й інші галузі промисловості: у 1963 році споруджено завод залізобетонних конструкцій та технічно реконструйовані силікатний, вапняний, цегельний та інші заводи.

В наступні роки для Куп'янська відкрилися нові перспективи в дальшому розвитку машинобудівної та металообробної промисловості. Ще в 1955 році механічні майстерні були переобладнані в механічний, а з 1958 року — в машинобудівний завод, який випускає устаткування для цукрових заводів. У 1963 році розпочалось будівництво великого спеціалізова-

Продукція Куп'янського машинобудівного заводу перед відправкою в колгоспи.

[1] Харківський облпартархів, ф. 1788, оп. 1, спр. 166, арк. 57—59, 63—64.

ного підприємства — заводу централізованих ливарних виробів — «Центроліту», який забезпечуватиме цими виробами більшість заводів Харкова. Введення в дію повних його потужностей вдвоє збільшить обсяг промислового виробництва міста.

У 1965 році валова продукція промисловості обчислювалася в 51 млн. крб.— це вдвоє більше, ніж у 1958 році. За роки семирічки проведені значні роботи по реконструкції залізничного транспорту, збудовано локомотивне депо. З 1961 року поїзди були переведені з паровозної на тепловозну тягу. За роки семирічки вантажооборот по Куп'янському відділку залізниці зріс на 40 процентів.

Партійні організації підприємств надавали великого значення вивченню і поширенню досвіду новаторів виробництва. Трудящі Куп'янська змагалися з трудівниками Вовчанська та Ізюма за прискорення темпів відбудови народного господарства, за дострокове виконання планів післявоєнних п'ятирічок. Нові форми соціалістичного змагання, які виникали в країні, мали своїх послідовників на куп'янських підприємствах. Змаганням за звання бригад відмінної якості в останньому році першої післявоєнної п'ятирічки було охоплено 2 тис. робітників. 15 бригад завоювали це почесне звання. Внаслідок змагання за економію сировини і матеріалів, заощадження в 1950 році досягло 400 тис. крб.

На залізничному вузлі поширився рух великоваговиків. За 1957 рік залізничники Куп'янська провели 25 тис. великовагових поїздів, перевізши понад план 9,5 млн. тонн вантажів. Це було велике досягнення.

Благородний почин Валентини Гаганової мав своїх послідовників на куп'янських підприємствах. 20 кращих начальників змін, дільниць і бригадирів перейшли працювати на відстаючі дільниці. Однією з перших послідовниць Гаганової у Куп'янську стала бракувальниця швейної фабрики В. Н. Дзюбанова, яка перейшла у відстаючу бригаду і за короткий час вивела її в ряди передових. Бригада Дзюбанової почала змагатися з бригадою В. Гаганової. Дзюбанова їздила у Вишній Волочок, щоб ознайомитися з організацією та методами праці в бригаді В. Гаганової. Пізніше Дзюбанова стала директором швейної фабрики. Очолюване нею підприємство систематично виконує й перевиконує виробничі плани.

У роки семирічки в Куп'янську, як і по всій країні, розгорнувся рух за комуністичну працю. У 1959 році за право називатися колективами комуністичної праці боролися робітники 169 бригад; 43 бригади добилися цього звання. Після XXII з'їзду КПРС рух за комуністичну працю став масовим. В нього включилося понад 4 тис. чол., 800 бригад, змін та дільниць. Великого поширення на підприємствах міста і вузла набув рух раціоналізаторів. У 1960 році було подано 380 раціоналізаторських пропозицій, з яких понад половину впроваджено у виробництво, що дало економії близько 100 тис. карбованців[1]. В останньому році семирічки з 1425 раціоналізаторських пропозицій більше половини було впроваджено у виробництво, що дало 526 тис. крб. економії. В 1965 році ряди раціоналізаторів зросли до 1150 чоловік.

Трудящі Куп'янська брали активну участь у відбудові колгоспів району. В перші післявоєнні роки вони взяли шефство над 41 колгоспом. Цукрозавод, механічні майстерні, паровозне депо виготовляли запасні частини для сільськогосподарських машин.

Після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) партійна організація міста мобілізувала колективи підприємств і установ на подання всебічної допомоги колгоспам Куп'янського району. Відгукнувшись на заклик партії, на роботу в колгоспи поїхали з підприємств та будов міста

Зустріч у Вишньому Волочку. В. Дзюбанова вручає подарунок куп'янських швейниць В. Гагановій. 1960 р.

[1] Харківський облпартархів, ф. 1788, оп. 5, стр. 2, арк. 95.

55 чол., в т. ч. 10 агрономів, 10 інженерів і техніків[1]. Колективи найбільших промислових і транспортних підприємств взяли шефство над колгоспами району. З міста надсилали селам будматеріали, механізми, запчастини. Подавалась допомога також в організації культурно-масової роботи.

У роботі партійних і радянських організацій велике місце посідало поліпшення добробуту трудящих, розвиток охорони здоров'я, освіти, культури, благоустрою міста. Вже в роки четвертої п'ятирічки було відбудовано і збудовано близько 34 тис. кв. метрів житлової площі. Будівництво житла зростало рік у рік; особливо воно прискорилося в останні роки семирічки. Так, з загальної кількості 53,8 кв. метрів житлової площі, 13 730 кв. метрів — майже чверть, введена в дію в останньому році семирічки.

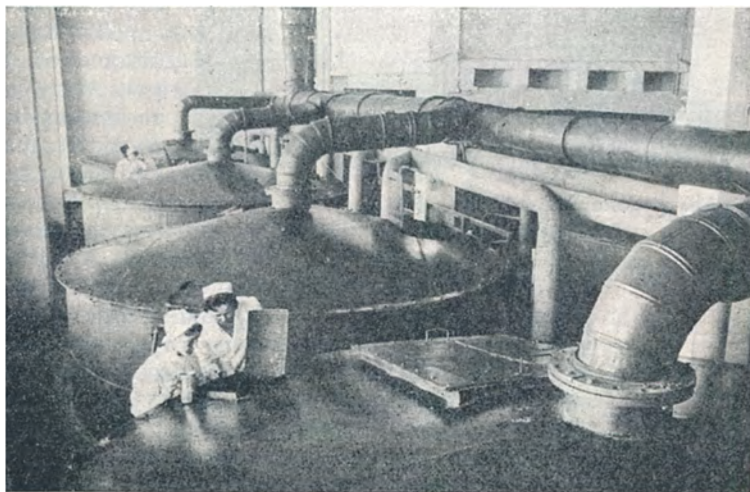
Змінився, невпізнанним став Куп'янськ за післявоєнні роки. У 1950 році в центрі міста реконструйовано площу ім. Шевченка. Там, де колись були купецькі крамниці, тепер розкинулися два чудові сквери. В центрі одного з них височить пам'ятник В. І. Леніну. Площа ім. XXII з'їзду КПРС повністю забудована багатоповерховими житловими будинками. Центральні вулиці міста заасфальтовані. У 1966 році відкрито новий міський парк ім. Ленінського комсомолу, насаджений громадськістю міста. За парком починаються схили Осколу, звідки відкривається вид на чудові річкові далі.

За післявоєнні роки поліпшилось комунальне обслуговування населення міста, постачання електроенергією, водопостачання тощо. До війни довжина міського водопроводу становила 2,3 км; у 1950 році вона зросла до 8,3 км, а в 1965 — до 26 км. У 1963 році почалася газифікація міста. Газ одержали мешканці 500 квартир. У роки нової п'яти-

[1] Харківський облпартархів, ф. 1788, оп. 14, спр. 2, арк. 91.

Святкування дня Перемоги. Виступ учасників Свята пісні і танцю. Куп'янськ, 1966 р.

Дріжджовий цех Куп'янського цукрового заводу. 1965 рік.

Палац культури залізничників. Куп'янськ.

Прийом у піонери. Куп'янськ. 1966 р.

річки щорічно газифікуватиметься по 100—150 квартир.

Зросла мережа магазинів, підприємств громадського харчування, систематично зростав товарооборот. За семирічку він збільшився на 25 процентів. Великим попитом у населення користуються речі тривалого користування. У 1965 році магазини міста продали населенню 145 холодильників, 656 пральних машин, 800 телевізорів тощо.

В місті і на залізничному вузлі є дві лікарні (з відділенням на цукрозаводі) на 430 ліжок, 2 медичні диспансери, 2 поліклініки, 5 медичних пунктів на підприємствах, 3 аптеки. Лікарні та поліклініки обладнані новітнім медичним устаткуванням. У лікувальних закладах міста і вузла працюють 134 лікарі, 412 чол. середнього медперсоналу. В Куп'янській районній лікарні працюють два заслужені лікарі УРСР — М. П. Савельєв, кандидат медичних наук, і Є. П. Соболь та 9 відмінників охорони здоров'я.

Трудящі Куп'янська за післявоєнні роки добилися великих успіхів у галузі освіти. У 1965 році тут було 6 середніх, 4 восьмирічні школи та школа-інтернат, в яких навчалося 6300 дітей. У місті працюють 322 вчителі, переважна більшість яких має вищу освіту. Серед учителів шкіл п'ять відмінників народної освіти. До недавнього часу в школах міста працювали два заслужені вчителі УРСР — Я. С. Капленко та Г. Я. Вауліна, які віддали понад 30 років кожна справі навчання й виховання дітей. Понад 1300 молодих робітників та службовців здобуває середню освіту в двох вечірніх школах міста. В місті є також заочна середня школа та спеціальні учбові заклади: автодорожній технікум з заочним відділенням, медичне училище, сільськогосподарська школа; з 1966 року тут відкрито професійно-технічне училище.

Невпинно зростала культура, розширювалася мережа культурно-освітніх установ, поліпшувався зміст їх роботи. Відкрито нові клуби при машинобудівному заводі, на цегельному та цукровому заводах. Чудовий подарунок до 40-річчя Жовтня одержали куп'янські залізничники: в селищі Куп'янськ-Вузловий розпочав роботу Палац культури залізничників, де є великий зал для глядачів, лекційний та спортивний зали, бібліотека-читальня, кімнати для гурткової роботи.

При районному Будинку культури працює 9 самодіяльних колективів, в яких бере участь близько 200 чоловік. Великою популярністю користується театр народної творчості, створений при Будинку культури. Тут виступають кращі колективи міста. Театр обслуговує також села району. У Куп'янську є 3 кінотеатри, один з яких — широкоекранний.

У 1947 році в місті було 48 бібліотек з книжковим фондом 148 тис. примірників книжок. Бібліотеки провадять велику виховну роботу серед читачів, систематично влаштовують читацькі конференції, зустрічі з письменниками, вечори запитань і відповідей. За активну роботу по пропаганді книги районній бібліотеці присвоєно звання бібліотеки відмінної роботи, а районна дитяча бібліотека у 1966 році нагороджена ювілейною Шевченківською медаллю.

У Куп'янську створені всі необхідні умови для розвитку фізкультури і спорту: тут 2 стадіони, 5 комплексних спортивних майданчиків. Любителі спорту об'єднані в 4 добровільні товариства.

Партійна організація та радянські органи міста рік у рік поліпшували свою організаторську роботу. Важливим кроком для піднесення партійно-організаційної роботи в самому Куп'янську було створення в 1945 році міськкому партії.

Партійна організація міста, всі трудящі одностайно схвалили рішення XX з'їзду КПРС. Їм належала важлива роль у піднесенні громадсько-політичного життя. На засіданнях виконкому міськради вирішувалося широке коло питань побуту, зростання добробуту трудящих, роботи місцевої промисловості, поліпшення діяльності культурно-освітніх і медичних закладів та багато інших. У місті і на вузлі було створено 30 квартальних комітетів, до яких увійшло 250 активістів міста.

XXII з'їзд КПРС сприяв дальшому пожвавленню партійно-організаторської роботи і громадсько-політичного життя. На честь з'їзду КПРС трудящі міста включилися в соціалістичне змагання. Взяті зобов'язання підприємства міста виконали, давши за 10 місяців понад план на 1960 тис. крб. продукції. Першість у передз'їздівському змаганні завоювали колективи цукрового комбінату, молочноконсервного заводу, заводу будматеріалів, швейної та мебльової фабрик. Куп'янська партійна організація послала своїм делегатом на з'їзд КПРС від Куп'янської партійної організації знатного машиніста-інструктора локомотивного депо, депутата Верховної Ради СРСР Д. А. Шипуліна.

Великого поширення в житті партійних і радянських організацій набула робота на громадських засадах. При відділах міськкому працюють 60 позаштатних інструкторів. При міськраді на громадських засадах створено 3 відділи: організаційно-інструкторський, культури, торгівлі. Особливо значну роботу проводить відділ культури, який керує діяльністю художньої ради по естетичному вихованню дітей. Відділ став ініціатором створення двох документальних фільмів про Куп'янськ до 50-річчя Жовтня та фільму про успіхи соціалістичного будівництва у Куп'янському районі.

Всіляко заохочується інтерес до розвитку самодіяльного образотворчого мистецтва, художньої самодіяльності тощо. Про це яскраво свідчить організація у 1963 році першої виставки робіт самодіяльних художників, де було експоновано 132 картини та етюди. Серед авторів картин — робітники, службовці, інженерно-технічні працівники.

Куп'янське відділення товариства «Знання», яке налічує 947 членів, організує для трудящих лекції на політичні, науково-популярні, медичні, сільськогосподарські, атеїстичні та інші теми. У 1965 році в Куп'янську прочитано 5183 лекції. Міськком КП України та первинні партійні організації створили широко розгалужену систему політичних гуртків і теоретичних семінарів у системі партійної освіти. З 1965 року в Куп'янську відкрито філіал Харківського вечірнього університету марксизму-ленінізму.

При районному Будинку культури працює народний університет знань з факультетами мистецтвознавства, радянського права, наукового атеїзму, музичних знань.

Великі перспективи відкриваються перед Куп'янськом у новій п'ятирічці. Місто й далі зростатиме як промисловий і культурний центр. З'являться нові підприємства та багатоповерхові будинки. За п'ятиріччя намічається ввести в експлуатацію 83 тис. кв. метрів житлової площі.

Під керівництвом партійної організації трудящі Куп'янська напо-

Пляж на р. Осколі біля Куп'янська.

легливо борються за виконання п'ятирічного плану розвитку народного господарства на 1966—1970 рр., який стане важливим кроком у будівництві комунізму в нашій країні. Розпочавши змагання за гідну зустріч XXIII з'їзду КПРС, вони добилися великих трудових перемог.

Імена багатьох видатних людей минулого і сучасного пов'язані з Куп'янськом. У 1897 році, після відбуття каторги, в Куп'янську поселився відомий по «процесу 193-х» революційний народник П. І. Войнаральський (1844—1898 рр.).

Деякий час жив у Куп'янську і тут похований В. О. Тихоцький (1850—1929 рр.) — революційний народник 70—80-х рр., член Долгушинського гуртка. На свої кошти він придбав для гуртка друкарню. В радянський час був членом КНС одного із сіл Куп'янського округу.

В місті народився С. О. Глазуренко (1869—1934 рр.) — український драматичний актор, керівник і режисер ряду українських театрів.

У Куп'янському повітовому училищі вчилися: корифей українського театрального мистецтва — народний артист СРСР, професор І. О. Мар'яненко (1878—1962 рр.) та український радянський актор і режисер М. О. Петлишенко (1880—1938 рр.).

У Куп'янську народився відомий український радянський хімік, заслужений діяч науки М. А. Валяшко (1871—1955 рр.).

Понад 300 років існує Куп'янськ, але тільки за роки Радянської влади він став красивим благоустроєним містом. Немає більше глухого повітового містечка — є нове, соціалістичне місто. У повсякденному його житті виразно відчувається ритм епохи — епохи будівництва комунізму.

М. І. КСЕНЗЕНКО

* * *

Куп'янський район утворено 7 березня 1923 року. Розташований у східній частині області, межує з Борівським, Шевченківським, Великобурлуцьким, Дворічанським районами Харківської області та Троїцьким і Сватівським районами Луганської області. Територія району становить 1261 кв. км. Населення — 80 213 чол. З цієї кількості 53,5 процента становить сільське населення, 46,5 — міське. Густота населення — 63,6 чол. на 1 кв. кілометр.

Крім районного центру — м. Куп'янська, район включає 14 сільрад та селищну Раду Куп'янськ—Вузловий. Всього в районі налічується 198 населених пунктів.

Поверхня Куп'янського району рівнинна, порізана річковими долинами, балками, ярами. Найбільшою річкою, що ділить район на дві частини, є р. Оскіл — притока Сіверського Дінця. Після спорудження Червонооскільського гідровузла на р. Оскіл утворено водоймище площею 4240 гектарів.

З корисних копалин в районі є поклади мергелів, вапняків, крейди, черепичних глин, формовочних пісків, торфу тощо. Грунти району в основному сприятливі для розвитку сільського господарства. Тут переважають малогумусні чорноземи. Ліси становлять 10,2 проц. території району. З лісових масивів найбільші — урочища Поклонське (527 га), Подолянський Бір (487 га), Ново-Осинівський Бір (466 га). Штучні зелені насадження займають близько 2 тис. гектарів.

Клімат помірно-континентальний. Середньорічна температура повітря в м. Куп'янську становить +7° — найвища у Харківській області. Район розташований у напівзасушливій зоні. Середньорічна кількість опадів — 457 міліметрів.

Через територію Куп'янського району проходять залізничні колії в п'яти напрямках: Куп'янськ—Харків; Куп'янськ—Червоний Лиман; Куп'янськ—Сватове; Куп'янськ—Валуйки; Куп'янськ—Бєлгород. Район перетинає автомагістраль Харків—Луганськ. Куп'янськ зв'язаний з населеними пунктами району 35 автобусними маршрутами.

Куп'янський район має розвинуте сільське господарство і промисловість. Головний напрям сільськогосподарського виробництва — зерно-буряковий та м'ясо-молочний.

Земельний фонд району становить 126 149 га, в т. ч. 94 530 га (75 проц.) зайнято під сільськогосподарськими угіддями. Решта території — ліси і лісосмуги, двори, присадибні ділянки, шляхи та непридатні землі. В структурі посівних площ (на 1966 рік) зернові культури займали 48 проц. орної землі (з них озима пшениця — 16 проц.); технічні культури — 14,1 проц., кормові — 28,4 проц. Решта — чисті пари, городи тощо.

В районі 18 колгоспів, 4 радгоспи, птахофабрика. Ряд колгоспів району стали спеціалізованими господарствами.

Майже всі населені пункти району електрифіковані та радіофіковані. Переважна більшість колгоспів і радгоспів дістає електроенергію від державної енергосистеми. Матеріально-технічну базу колгоспів і радгоспів складають 543 трактори, 330 комбайнів (з них 101 — зерновий), 320 вантажних автомашин та багато інших машин і знарядь.

Рівень механізації сільськогосподарського виробництва досить високий: оранку, сівбу та збирання зернових культур механізовано на 100 проц.; міжрядний обробіток просапних — на 99,3 проц.; збирання цукрових буряків і соняшника — на 96,4 проц.; кукурудзи — на 96,1 процента. Механізована також переважна більшість трудомістких процесів у тваринництві. Вартість основних засобів виробництва колгоспів і радгоспів у 1966 році досягла 26 631 тис. карбованців.

Сільське господарство району обслуговує Куп'янське районне об'єднання «Сільгосптехніка», Куп'янський «Міжколгоспбуд», районна ветлікарня, станція штучного запліднення тварин, держсортодільниця та держлісорозсадник, метеорологічна станція тощо. У колгоспах і радгоспах району працює понад 230 спеціалістів сільського господарства, переважна більшість яких має вищу та середню спеціальну освіту.

За 1961—1966 рр. середня врожайність озимої пшениці становила — 22 цнт з га, виробництво тваринницької продукції за цей час на 100 га сільськогосподарських угідь становило: м'яса 51,3 цнт, молока — 225 цнт, яєць на 100 га зернових — 19 тис. штук. На 1965 рік у районі по всіх категоріях господарств на 100 га сільськогосподарських угідь припадало великої рогатої худоби 52 голови (в т. ч. 18 корів); 19 овець; на 100 га ріллі — 56 голів свиней, на 100 га зернових — 739 штук птиці.

У післявоєнні роки за досягнення в розвитку сільського господарства орденами і медалями нагороджено понад 1000 чоловік, 18 кращим передовикам присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Значного розвитку в районі набуло промислове виробництво. Тут розміщено 19 промислових підприємств, на яких зайнято понад 5 тис. робітників і службовців. Найбільші з підприємств: цукровий, молочно-консервний, машинобудівний заводи та завод залізобетонних конструкцій. Валова продукція промислових підприємств становила в 1965 році 52,3 млн. крб. Головні галузі промисловості — харчова, машинобудівна, будівельних матеріалів. В районі значного розвитку набув залізничний і автомобільний транспорт. Вантажооборот по Куп'янському відділку залізниці за 1965 рік склав 11 245 тис. тонна-кілометрів.

В районі широко розвинуте житлове будівництво. В 1966 році тільки в райцентрі та селищі Куп'янськ-Вузловий на кошти держави було збудовано близько 17 тис. кв. метрів житлової площі. Крім того, в районі споруджено понад 300 індивідуальних будинків.

Мережа торговельних закладів району включає 276 промтоварних, продовольчих та інших магазинів, 41 підприємство громадського харчування. Роздрібний товарооборот разом з громадським харчуванням досяг у 1966 році близько 40 млн. карбованців.

Мережа медичних установ представлена 9 лікарнями на 790 ліжок, 3 поліклініками, 6 медичними пунктами, 24 фельдшерськими пунктами та 33 фельдшерсько-акушерськими пунктами, 8 аптеками, 76 аптечними пунктами. В районі налічується 22 постійних дитячих ясел на 625 місць, 6 дитячих комбінатів на 814 місць. У медичних установах міста й району працює 150 лікарів та 695 працівників з середньою медичною освітою. Таким чином, у районі на 10 000 тис. населення припадає 18,7 лікаря та 85,6 працівника з середньою медичною освітою. Серед медичних працівників району 2 заслужені лікарі УРСР та 9 відмінників охорони здоров'я.

Район має широко розгалужену мережу загальноосвітніх шкіл. З 65 масових шкіл, в яких навчається понад 11 тис. дітей, — 10 середніх, 22 восьмирічні, 33 початкові. У школі-інтернаті та в допоміжній школі-інтернаті виховується 550 учнів. У 2 вечірніх та заочній школах робітничої та сільської молоді здобувають середню освіту близько 2500 юнаків і дівчат. Виховання й освіту підростаючого покоління здійснюють 750 вчителів та близько 200 вихователів. Трьом працівникам школи присвоєне звання Заслуженого вчителя школи УРСР, 12 — нагороджено значком «Відмінник народної освіти».

Культурно-освітні установи представлені 2 будинками культури, Будинком піонерів, 56 сільськими, колгоспними та профспілковими клубами, 12 червоними кутками, 58 масовими бібліотеками з фондом 550 тис. примірників. При клубах є 40 стаціонарних кіноустановок. На 1 січня 1967 року населення району передплатило в середньому близько 1080 прим. газет на 1000 чол. населення. В районі видаються місцеві газети — міська і районна газета «Червоний прапор» та 5 багатотиражних газет у колгоспах та на підприємствах. В районі є 4 спортивні товариства, роботою яких охоплено понад 12 тис. чоловік.

На території Куп'янського району виявлено значну кількість пам'яток стародавньої матеріальної культури. Вони розповідають про поселення часів неоліту (V—IV тисячоліття до н. е.) — в Глушківці, Кошарівці, Колесниківці; періоду бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) — у Воронцовці, Пристіні, Сеньковому; скіфського та сарматського часу (V—III ст. до н. е.) — в Воронцовці; а також 2 половини I тисячоліття н. е. — у Кругляківці, Пристіні.

З рядом населених пунктів Куп'янського району пов'язані життя й діяльність видатних людей: українського філософа і поета Г. С. Сковороди, революційних народників П. І. Войнаральського, В. О. Тихоцького та інших.

У роки Великої Вітчизняної війни Куп'янський район двічі перебував на становищі прифронтової території (з листопада 1941 року по червень 1942 року та з лютого по серпень 1943 року). Під час тимчасової фашистської окупації на території району діяли партизанський загін під керівництвом І. М. Підлипняка та антифашистські підпільні групи. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, високе звання Героя Радянського Союзу присвоєне 8 уродженцям району.

ГУ́СИНКА

Гусинка — село, центр сільської Ради, розташоване на автомобільному шляху Куп'янськ — Просянка, на відстані 20 км від районного центру, за 3 км від залізничної станції Гусинка на лінії Куп'янськ — Бєлгород. Населення — 1000 чоловік. До складу сільради входять також населені пункти: Абрамів Яр, Василівка, Вишнівка, Вовчий Яр, Дорошівка, Єгорівка, Курочкине, Миколаївка Друга, Миколаївка Перша, Моначинівка, Просянка, Самборівка, Селище, Цибівка.

Заснування Гусинки припадає на другу половину XVII століття. Це підтверджується тим, що в 1690 році в слободі Гусинка було закінчено будівництво церкви[1]. Виникло поселення у великій розлогій балці, з джерел якої бере початок річка Гусинка, що впадає в річку Великий Бурлук — притоку Сіверського Дінця. Поблизу проходив шлях Ізюм — Бєлгород[2]. Навкруги балки простяглися широкі степові простори з родючими чорноземами, подекуди порізаними густими смугами лісів. Дика, але багата місцевість приваблювала переселенців.

У документах початку і середини XVIII століття слобода носила назву Гусинець[3], а в кінці XVIII століття — Гусинка. Про походження самої назви слободи не збереглося відомостей. Жителі села пов'язують її з назвою місцевої річки Гусинки.

За переписом 1732 року, слобода мала 57 селянських дворів з 376 жителями. Крім цього, значився двір підпрапорщика Г. Сошальського і 3 двори служителів культу. Перепис розкриває також характер соціальних відносин: селяни слободи вважались уже підданими Сошальського[4]. Григорій Сошальський — представник козацької старшини — домігся від російського уряду пожалування для себе великих земельних масивів. За даними 1785 року, жителі слободи Гусинки і сусідньої Моначинівки вважалися кріпаками поміщиків Сошальських. Селяни двох слобід обробляли 992 десятини поміщицької землі. На цей час у Гусинці було 100 дворів і 1093 жителі, в Моначинівці — 105 дворів і 550 жителів. В цей час селяни головним чином займалися хліборобством. Жінки, крім роботи в полі, ткали полотна і сукна для своїх потреб, а також для продажу.

Поміщики мали винокурні і великі пасіки. У чотирьох шинках продавалося вино, наливки, мед[5].

Минали роки. Після поміщиків Сошальських тут панували Ковалевські, Сабови, Зайцеви, Поклонські, Грановські, а життя селян лишалося таким же безправним, безпросвітним.

Панщина гусинських кріпаків у першій половині XIX століття становила 3 дні на тиждень. Крім того, селяни відбували у поміщиків ряд повинностей. На час скасування кріпосного права у 1861 році Гусинка належала дворянам Ковалевським, які мали 4200 десятин землі[6].

З середини 60-х років XIX століття Гусинка стала центром волості[7]. На той час у селі налічувалося 138 дворів і 1303 жителі[8]. Широкого розмаху почала набувати торгівля. За даними на 1864 рік, тут було 4 щорічні ярмарки.

Реформа 1861 року, звільнивши селян від кріпосної залежності, не поліпшила їхньої долі. Кращі землі лишилися у поміщиків. Селянське землеволодіння рік у рік зменшувалося. На початку 80-х років XIX століття в Гусинці було 5 селян-

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. V, стор. 283.
[2] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 7, арк. 12.
[3] Філіал ЦДІА УРСР в м. Харкові, ф. 393, спр. 1, арк. 64.
[4] Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства в XVI—XVIII столетии, стор. 253.
[5] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 7, арк. 12, 14.
[6] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. VII, стор. 256.
[7] Памятная книжка Харьковской губернии на 1867 г., стор. 137.
[8] Списки населенных мест Российской империи, т. XLVI, Харьковская губерния. СПб., 1869, стор. 129.

ських громад, де налічувалось 270 жителів чоловічої статі. Площа орної землі становила 882 десятини[1]. В середньому на двір припадало 4,5 десятини. В селянських господарствах було зовсім мало робочої і продуктивної худоби. В усіх п'яти громадах налічувалося тільки 45 коней і 113 корів. Селяни сплачували багато податків: подушний, земельний, викупні, земські, волосні. Загальна сума їх становила щорічно 2078 карбованців[2].

У другій половині XIX століття і на початку XX століття посилюється процес розшарування селян, особливо після столипінської реформи. В селі виникають великі куркульські господарства з 80, 100 і більшою кількістю десятин землі. Водночас все більше й більше селян переходить у розряд безземельних і малоземельних. Все це спричинило до того, що частина гусинців переселялась у Сибір, на Далекий Схід, а ті, що зовсім розорялися, йшли працювати на залізницю, в поміщицькі економії і куркульські господарства. Дані перепису 1910 року по Гусинській волості свідчать, що господарства, які не мали орної землі, становили 21,5 проц., а господарства від 0,1 до 3 дес.— 13,7 проц.[3]. В той же час велика кількість землі в Гусинці належала поміщикам і куркулям. У поміщика Поклонського було понад 700 десятин землі. Близько 400 десятин поміщик обробляв руками найманих робітників, а 300 десятин здавав в оренду селянам за гроші або відробітки. В економії були жорстокі порядки. За найменші провини робітників карали: позбавляли роботи, штрафували тощо.

Про злидні та постійні нестатки свідчив і вигляд села: убогі хатини під солом'яними стріхами, виснажені люди в домотканому одязі. Крім церкви і кількох поміщицьких будівель, у селі не було жодного цегляного будинку.

Безправ'я, жорстока експлуатація, кабала викликали обурення широких селянських мас проти поміщиків і куркулів, що особливо яскраво виявилося під час революції 1905—1907 років. Поблизу Гусинки була розгромлена економія поміщика Бєлкіна. Влітку 1906 року селяни, що працювали в економії Розальйон-Сошальського вимагали, щоб плата під час збирання хлібів була щонайменше чоловікам 3 крб. і жінкам 2 крб. за місяць. Поміщик не згодився з цим і покликав інших робітників, але селяни не допустили їх до роботи. Через два дні з Куп'янська прибув пристав з драгунами. Виступ селян придушили. Чотирьох організаторів цього стихійного виступу було арештовано[4].

В наступні роки бідняцькі й середняцькі господарства були ще більше підірвані. Кількість малоземельних селян значно зросла. У 1912 році в Гусинці було 46 бідняцьких господарств, які не мали ні тягла, ні землі. В цей час із 4200 десятин землі 2250 дес. (60 проц.) було панської, 1050 дес. (25 проц.) — церковної і тільки 630 дес. (15 проц.) належало селянам.

Крім злиднів, селян гнітили темнота і забобони. На початку XX століття відбулися деякі зрушення в галузі народної освіти. В селі відкрили церковнопарафіальну і земську школи, земську бібліотеку, в якій у 1911 році налічувалось 1007 примірників книжок. Проте стан освіти далеко не задовольняв потреб села. Не всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. У тому ж 1911 році в церковнопарафіальній школі, де навчалося 84 учні, працювала тільки одна вчителька з помічницею. В цьому році 14 дітям шкільного віку було відмовлено в прийомі до школи. Навчання провадилося російською мовою. Злидні, необхідність працювати в господарстві призводили до того, що багато учнів не закінчували навіть трикласну школу. В 1911 році навчання закінчило всього 8 дітей, у 1912— 13 дітей[5]. Доросле

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 7, арк. 14.

[2] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, вып. VII, Купянский уезд. X., 1884, стор. 50—55.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3550, оп. 1, спр. 5, арк. 25—26.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 236 (II), спр. 700, ч. 59, арк. 97.

[5] Отчеты и доклады Купянской земской управы, вып. I. Купянск, 1912, стор. 11, 20, 44, 48, 84.

населення Гусинки в основній своїй масі було неписьменним. Серед корінних жителів села не було жодної людини, яка мала б середню освіту.

Після Лютневої революції волосне правління в Гусинці було ліквідоване. Його замінив волосний громадський комітет, що підтримував Тимчасовий уряд. Власті змушені були піти на створення земельного комітету. Поряд з цими установами виникла волосна Рада селянських депутатів. Куп'янська газета «Голос народа» у повідомленні про роботу Гусинської Ради селянських депутатів відзначила, що до Ради ввійшли в основному бідні селяни і що навколо неї вже починає групуватися біднота[1]. Не раз із Куп'янська приїздили представники повітової Ради, в якій верховодили меншовики та есери. Вони умовляли селян чекати скликання Установчих зборів, де, за їхніми словами, буде розв'язане земельне питання. Але це ненадовго утримувало селян від виступів. Як свідчать сучасники, восени більшість гусинців і слухати не хотіли про Установчі збори. Серед селян панувало загальне прагнення — поділити землю великих власників.

Та тільки після встановлення Радянської влади в повіті стало можливим приступити до розв'язання цього завдання. Повесні селяни почали ділити поміщицьку землю, але окупація України німецькими загарбниками стала на перешкоді цьому.

У грудні 1918 року, після вигнання німецьких окупантів, в селі було створено волосний революційний комітет з 5 чоловік. Головою ревкому став місцевий бідняк І. М. Заливаха. Членами волревкому були М. Т. Курило, І. В. Колісник, Т. А. Краснокутський, І. А. Сабада. Основну увагу ревком зосередив на згуртуванні бідноти, виконанні продрозверстки, розподілі землі та зміцненні революційного правопорядку. Влітку 1919 року Гусинку захопили денікінці. Вони відразу відновили старі, дореволюційні порядки, відібрали врожай, вирощений на поміщицькій землі, а землю передали колишнім власникам. Білогвардійці нещадно грабували населення. Недарма гусинські селяни дали денікінцям прізвисько «кожушники». Під час наступу Червоної Армії Гусинка стала місцем запеклих боїв. 15 грудня 1919 року 372-й стрілецький полк розгромив два кавалерійські полки генерала Шкуро. Частини Червоної Армії визволили Гусинку і повітове місто Куп'янськ[2].

Чимало жителів Гусинки безпосередньо брали участь у боях за Радянську владу на фронтах громадянської війни. Один з них — Г. Ф. Таран — став на чолі ревкому[3], створеного тут незабаром після визволення села від денікінців. До складу ревкому входили М. Т. Курило, П. С. Удовика, П. П. Таран, Л. Л. Губа. У березні 1920 року відбулися вибори Гусинської волосної Ради. До волвиконкому були обрані в основному комуністи. У червні 1920 року в Гусинці створюється волосний комітет незаможних селян, головою якого став комуніст Л. Л. Губа. Партійний осередок Гусинки офіційно було затверджено 16 березня 1920 року Куп'янським повітпарткомом[4].

Одним з найважливіших заходів Радянської влади в 1920 році був розподіл поміщицьких і частково куркульських земель між безземельними і малоземельними селянами. Понад 1000 десятин поміщицької і куркульської землі перейшло трудящому селянству. Те, що в Гусинці було багато поміщицьких земель, зробило норму наділення значно вищою, ніж в інших селах, — 1,5 десятини на їдця.

В інформаційних зведеннях Куп'янського повітвиконкому неодноразово відзначалась енергійна і злагоджена робота Гусинського волвиконкому і КНС та ефективна діяльність партосередку, що дало змогу згуртувати бідноту та ізолювати куркулів. Активно пройшла в Гусинці кампанія по набору добровольців-кавалеристів на фронт проти Врангеля та по збору теплих речей для Червоної Армії[5]. Від-

[1] Газ. «Голос народа», 10 вересня 1917 р.
[2] Центральний Державний архів Радянської Армії, ф. 198, оп. 4, спр. 154; оп. 5. спр. 247, арк. 14.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 70, арк. 31.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 495, арк. 30.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 145, арк. 162, 166, 168.

гукнулися гусинські незаможники й на заклик Радянської влади вступити добровольцями в загони для боротьби проти бандитизму. Успішно здійснювались і такі заходи, як виконання продрозверстки, допомога сім'ям червоноармійців, підготовка школи до нового навчального року, проведення посівної кампанії. Восени 1920 року озимих було засіяно вдвічі більше, ніж у попередньому році[1].

Селяни Гусинської волості схвалили нову економічну політику, вбачаючи в ній надійний засіб боротьби з розрухою в країні. «Обіцяємо,— говорилось у рішенні Гусинського волкомнезаму,— що ми, незаможні селяни, зробимо все, щоб перемогти розруху і відбудувати народне господарство країни»[2]. В роки непу в Гусинці закладалися основи колективного методу господарювання. У березні 1921 року організувалася Перша Гусинська сільськогосподарська артіль, в якій об'єдналися в основному наймити і малоземельні селяни. В артілі було 177 десятин землі, в тому числі орної — 104 десятини, також 8 господарських будівель, 4 пари волів, кінь, 3 плуги, 4 борони, 2 сівалки та ін. реманент. Артіль розмістилась у маєтку поміщика Поклонського. Безпосередню участь в артільному господарюванні брали 77 чол. (60 чоловіків і 17 жінок).

Господарство артілі велось успішно, і це справляло позитивний вплив на селян навколишніх сіл. Сільрада, КНС і партосередок сприяли діяльності артілі. Вони допомогли їй одержати трактор. Сільрада пропагувала діяльність артілі, обговорювала на своїх засіданнях звіти артілі.

У грудні 1921 року було організоване ще одне колективне господарство — Друга Гусинська трудова сільськогосподарська артіль. Її очолив Ф. Г. Таран. У 1923 році створюється сільськогосподарська артіль «Надія», в якій об'єдналися 12 дворів[3].

У 20-х роках в Гусинці існував ряд кооперативних об'єднань: товариство споживчої та сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарське кредитне товариство, тракторне товариство, засноване в 1925 році.

Партійна організація Гусинки, в рядах якої наприкінці 20 років налічувалося близько 30 комуністів, була однією з найбільших серед сільських організацій на Куп'янщині. У сільраді та в КНС комуністи становили основне ядро. Партійний осередок, згуртовуючи навколо себе бідняків і середняків, успішно здійснював лінію партії на селі. Особливо значні були досягнення комуністів у пропаганді колективних форм господарювання, у створенні умов для масової колективізації.

У 1925—27 рр. у Гусинці створюється кілька ТСОЗів, які очолили комуністи І. М. Красноиос, І. М. Завалиха та ін. У квітні 1928 року був організований ТСОЗ «Червона зірка», а в 1929 році виникло ще три — «Добробут незаможника», «Перемога», ім. Шевченка. До кожного з них входило від 20 до 50 господарств[4].

Хоча Гусинка була краще підготовлена до колективізації, ніж деякі інші села, все ж партійній організації та бідняцько-середняцькому активу села довелося провести велику роботу, подолати серйозні труднощі. Насамперед треба було знешкодити куркульську агітацію проти колгоспу, переконати в перевагах колективного господарювання багатьох селян, які ще не наважувалися вступити в артіль.

У 1930 році в Гусинці на базі трьох колективних господарств організовується велика сільськогосподарська артіль «Червоний маяк». Артіль очолив М. Хомутков — комуніст, робітник Куп'янського залізничного вузла, один з двадцятип'ятитисячників. Протягом 1930 року на шлях колективного господарювання стала більшість селян Гусинки.

У 1931 році колгосп «Червоний маяк» об'єднував 480 дворів, що становило 91 проц. бідняцько-середняцьких господарств[5]. Це був один з найбільших колго-

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-203, оп. 1, спр. 145, арк. 155.
[2] Там же, спр. 207, арк. 71.
[3] Там же, ф. Р-3582, оп. 1, спр. 135, арк. 68.
[4] Там же, ф. Р-185, оп. 1, спр. 666, арк. 1а.
[5] Газ. «Колективний шлях», 19 жовтня 1931 р.

Колгоспні активісти за навчанням. Заняття політгуртка в артілі ім. Робітничо-Селянської міліції. Гусинка. 1937 р.

спів Куп'янського району. Він мав 5690 га земельних угідь, міцну технічно-виробничу базу. Майно колгоспу обчислювалось у 136 тис. крб.[1] Проте досвід перших років господарювання показав недоцільність на той час створення надто великих колгоспів. Тому в 1934 році артіль «Червоний маяк» розукрупнили на 3 господарства: колгосп ім. Робітничо-Селянської міліції (в Гусинці), ім. XVII партз'їзду (в Самборівці) і «Червоний промінь» (в Єгорівці).

Гусинський колгосп ім. Робітничо-Селянської міліції мав 3277 га земельних угідь, з них 2327 га орної землі. Розукрупнення колгоспу дало можливість більше уваги приділяти організації праці, розвитку соціалістичного змагання, впровадженню передових агротехнічних методів у рільництві. В колгоспі зросла врожайність. У 1935 році бригада № 2 зібрала озимої пшениці по 30 цнт з га на площі 25 га, а з усієї площі 67 га — по 23,6 цнт[2]. Це була найвища врожайність у Куп'янському районі. У 1937 році колгосп добився врожайності всіх зернових по 16 цнт з га, а озимої пшениці — по 28 цнт з га. На весь район славилися трудівники гусинських бурякових плантацій. Вони одержували з року в рік по 300 цнт буряків з гектара, а передові ланки М. С. Гордієнко та М. І. Нечполюк — по 360 і більше цнт з кожного гектара[3].

Агрономічним центром колгоспу стала хата-лабораторія. Значним досягненням колгоспу ім. Робітничо-Селянської міліції був повний перехід у 1940 році на науково обгрунтовані сівозміни[4].

Колгосп досяг також успіхів і в розвитку тваринництва. Окремі ферми були представлені на Всесоюзній сільськогосподарській виставці і нагороджені свідоцтвами. На свинофермі за 2 роки (1937—1938) було одержано і збережено в середньому по 16 поросят на кожну з 27 свиноматок, а на вівцефермі одержано 123 ягнят від 100 вівцематок і по 3 кг вовни на вівцю.

Широкого розмаху набуло в колгоспі соціалістичне змагання. Партійна організація добивалася поширення соціалістичного змагання не лише між окремими бригадами, фермами, ланками, а й з іншими колгоспами. Традиційним стало змагання з сусідніми колгоспами — ім. Димитрова та ім. XVII партз'їзду.

Рік у рік зростало колгоспне виробництво. Поліпшувався добробут трудівників Гусинки. Колгоспники одержували на трудодень по 4 крб. та 1,5—2 кг хліба.

За роки Радянської влади відбулися великі зміни в освіті і культурі трудящого селянства. Щоб покінчити з неписьменністю, в селі ще на початку 20-х рр. був організований лікнеп, який відвідувало 80 чоловік, створено хату-читальню і бібліотеку,

---

[1] Газ. «Колективний шлях», 19 жовтня 1931 р.
[2] Там же, 3 січня 1936 р.
[3] Харківський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 32, арк. 10.
[4] Газ. «Колективний шлях», 5 червня 1940 р.

які привертали до себе багато читачів. При хаті-читальні працювали гуртки: ленінський, сільськогосподарський, військовий, хоровий. У 1928 році в селі побудували сільський клуб. При клубі працювали гуртки художньої самодіяльності, в хатах колгоспників заговорило радіо. Всі діти шкільного віку відвідували семирічну школу. У школі для дорослих підвищували свою освіту і літні колгоспники. Багато дітей колгоспників навчалося в інститутах і технікумах. Так, у 1936 році 8 чол. здобули вищу освіту, 25 — спеціальну середню[1]. У селі з'явилися нові професії, яких раніше тут не знали: тракториста, комбайнера, шофера, агронома. В 1936 році на полях Гусинського колгоспу працювало 25 трактористів. Радянська влада виявляла велику турботу про трудівників села. В Гусинці були побудовані пологовий будинок, пункт медичної допомоги, аптека. Гусинка жила щасливим життям.

У роки Великої Вітчизняної війни жителі Гусинки, як і всі радянські люди, вносили свій вклад у справу оборони Вітчизни. В перші місяці війни багато жителів села брали участь у спорудженні оборонних укріплень. У селі було створено винищувальний загін для боротьби з ворожими десантниками. З кінця 1941 року гусинські колгоспники працювали в складних прифронтових умовах. Коли виникла загроза окупації села, колгоспну худобу і сільськогосподарську техніку було евакуйовано вглиб країни. Евакуювалась і частина жителів.

24 червня 1942 року Гусинку захопили фашистські війська. Понад 7 місяців село було під чоботом фашистських загарбників. Багато лиха зазнали жителі Гусинки від поневолювачів. Їх грабували, виганяли на примусові роботи, а юнаків і дівчат насильно вивозили на фашистську каторгу в Німеччину. Але радянські люди не скорилися окупантам. Багато жителів боролись проти ворога у партизанських загонах і підпільних групах. Деякі з них загинули, виконуючи відповідальні бойові завдання. Серед них К. П. Кириченко, П. І. Байдак та інші[2].

На початку лютого 1943 року радянські війська визволили Гусинку. Понад 100 чоловіків з Гусинки брали участь у боротьбі проти фашистських загарбників у рядах Червоної Армії. 78 з них за героїчні подвиги нагороджені бойовими орденами і медалями.

Відступаючи під натиском радянських військ, окупанти завдали великих збитків колгоспу, селу, його жителям. Вони повністю зруйнували господарські приміщення колгоспу, залізничну станцію, пункт «Заготзерно», лікарню, пологовий будинок, поштове відділення, 21 будинок жителів села[3]. Збитки по громадському господарству колгоспу ім. Робітничо-Селянської міліції становили 1175 тис. крб., а збитки, заподіяні школі, лікарні, зооветдільниці, пункту «Заготзерно», залізничній станції і млину в цілому становили 1152 тис. карбованців[4].

Після визволення села від окупантів зразу ж розпочалося відродження колгоспу. Великі труднощі стояли перед колгоспниками. Довелося відновлювати посівні площі, громадське тваринництво. Основну роботу виконували жінки та підлітки.

Не було машин, колгоспники обробляли землю вручну, власними коровами. Тому урожайність зернових ще була занадто низька. В 1944 році зібрали озимої пшениці по 7,3 цнт з га, ярої — 6,7 цнт, ячменю — 4 центнери. За рік після визволення були відроджені ферми. На кінець 1943 року в колгоспі налічувалося великої рогатої худоби 64 голови та 10 свиней. У цей час громадське тваринництво зростало за рахунок контрактації худоби колгоспників.

Переможне закінчення Великої Вітчизняної війни дало змогу кинути всі сили на відродження господарства колгоспу. В 1946 році кількість чоловіків, які працювали в колгоспі, збільшилась майже в три рази. Посилилась допомога

[1] Газ. «Колективний шлях», 1 листопада 1936 р.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 38, арк. 63.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 19, арк. 35.
[4] Куп'янський райдержархів. Акти збитків, заподіяних фашистськими окупантами.

колгоспу з боку Куп'янської МТС. Партійна організація колгоспу, яка налічувала 10 комуністів, мобілізувала колгоспників на самовіддану працю по відбудові громадського господарства, на виконання завдань післявоєнної п'ятирічки. У 1946 році порівняно з 1943 колгосп збільшив посівні площі на 450 га, успішно провів посівну кампанію і зайняв перше місце в районі[1].

У наступні роки, завдяки наполегливій праці колгоспників, розвитку соціалістичного змагання, поширенню передового досвіду, впровадженню передової агротехніки в рільництво, колгосп досяг значних успіхів. За високі врожаї зернових (по 25 і більше цнт з га в 1948 році) 17 трудівників колгоспу були нагороджені орденами і медалями. Зокрема ордена Леніна удостоєні ланкові Є. І. Жорник, А. С. Кусинська, Л. І. Пономарьова, бригадири рільничих бригад А. І. Хрипко та О. Я. Чорний, голова колгоспу С. І. Писаренко. Агроном П. В. Онищенко був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора[2]. Гусинський колгосп, як один з кращих у районі, був учасником районної сільськогосподарської виставки в м. Куп'янську 1948 року. За роки четвертої п'ятирічки колгосп з усіх основних показників досяг довоєнного рівня.

Відроджувалось і село. Було відбудовано сільмаг, поштове відділення. Село прикрасилось новими насадженнями декоративних та фруктових дерев.

На початку 1951 року колгоспи ім. Робітничо-Селянської міліції і сусідніх сіл — ім. XVII партз'їзду та «Червоний промінь» — об'єдналися в одне господарство — колгосп ім. Ватутіна. Він мав 5433 га земельних угідь, в т. ч. 3900 га орної землі, 1000 голів великої рогатої худоби, 1030 овець, 700 свиней, 5300 штук птиці. Все це дало змогу побудувати капітальні господарські приміщення, успішно здійснювати механізацію виробничих процесів, що в свою чергу сприяло розвитку колгоспного виробництва.

Партійна організація посилила увагу до питань господарської діяльності. В її рядах було 18 комуністів, які працювали безпосередньо на виробництві. Бригади і ферми були укріплені ініціативними працівниками, досвідченими виробничниками. Велика увага приділялася політико-масовій роботі. На найважливіших виробничих ділянках були закріплені 24 агітатори. Перший рік господарювання після об'єднання дав добрі наслідки. У 1951 році колгосп одержав озимої пшениці на площі 940 га в середньому по 20 цнт з га, здав державі 1600 цнт зерна, виконав план поставок молока, м'яса, яєць[3]. В соціалістичному змаганні з сусіднім колгоспом ім. Димитрова гусинці були попереду. Це були перші досягнення укрупненого колгоспу.

Втілюючи в життя рішення вересневого (1953 р.) і січневого (1955 р.) пленумів ЦК КПРС, XX з'їзду КПРС, партійна організація і правління колгоспу ім. Ватутіна добилися нових успіхів у дальшому розвитку колгоспного виробництва. Багато зробив для підвищення культури рільництва та поліпшення агротехніки досвідчений спеціаліст Н. М. Ангелюк, який 1955 року почав працювати агрономом. У 1957 році в колгоспі ім. Ватутіна виростили найвищий урожай по району. З площі 1105 га тут зібрали зернових в середньому по 26,5 цнт з гектара[4].

Певних успіхів було досягнуто і в тваринництві. Передовики свиноферми — свинарки У. Г. Саленко, К. П. Пивоварова і завідуючий свинофермою П. С. Боженко — за високі показники в роботі були затверджені учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1955 року. В 1958 році доярки М. І. Ломака і Г. А. Ткаченко надоїли понад 2 тис. кг молока від кожної з закріплених за ними 11—12 корів.

У колгоспі зросла механізація трудомістких робіт, особливо після того, як колгосп став хазяїном сільськогосподарської техніки. В 1964 році в колгоспі

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 3181, оп. 1, спр. 1, арк. 12.
[2] Газ. «Колективний шлях», 19 травня 1948 р.
[3] Харківський облпартархів, ф. 5738, оп. 1, спр. 4, арк. 9.
[4] Газ. «Колективний шлях», 19 січня 1958 р.

налічувалось 22 гусеничні і колісні трактори, 15 комбайнів, з них 5 зернових, 11 вантажних автомашин, 5 зерноочисних машин, 24 культиватори, 4 агрегати для доїння корів та інша техніка.

Зростання механізації виробничих процесів викликало зміни в організації праці. Від рільничих бригад перейшли до комплексних, набули великого значення механізовані ланки. Досвід кращих механізаторів країни партійна організація і правління колгоспу поширювали на своїх полях.

У 1965 році без затрат ручної праці вирощувалися просапні культури на 1223 га. Кращі механізатори П. М. Мірошниченко, О. І. Загребельний, І. Є. Сисоєв набагато перевиконували денні та річні норми виробітку.

Колгосп мав значні досягнення і в хліборобстві. В 1964 році було одержано врожай озимої пшениці на площі 1050 га, в середньому по 25,8 цнт з га, бригада В. М. Максимова зібрала на площі 250 га по 30,4 цнт. Колгосп засипав у державні засіки 24 тис. цнт зерна — найбільше за всю історію колгоспу.

Зміцнення господарства колгоспу сприяло зростанню добробуту трудівників села. За післявоєнний період 140 жителів села справили новосілля. Зникли хати під солом'яною стріхою. Їх замінили добротні будинки, здебільшого цегляні з шиферним або залізним дахом. Село повністю електрифіковане і радіофіковане. Над 50 будинками хліборобів височать щогли телевізійних антен.

До послуг гусинців промтоварний, продуктовий та посудогосподарчий магазини, чайна, лазня, взуттєва і швейна майстерні. Жителі села купують радіоприймачі, пральні машини, добротні меблі, велосипеди, різноманітні тканини, одяг. Великі зміни, порівняно з дореволюційним часом, відбулись у розвитку охорони здоров'я. В селі є лікарня на 50 ліжок з пологовим відділенням і зуболікарським кабінетом, аптека. Лікарню побудували в 1949 році. Тут працює 3 лікарі та 17 медпрацівників з середньою освітою. Є в Гусинці дитячі ясла на 50 місць, побудовані в 1959 році.

У післявоєнні роки в Гусинці невпинно зростали освіта й культура. У 1951 році семирічну школу було реорганізовано в десятирічну. Тут навчається близько 300 учнів. У 1964 році закінчено будівництво нового двоповерхового приміщення школи на 400 учнів, де, крім класних кімнат, є спортивний зал, лабораторії і кімнати для гурткової роботи. Двадцять досвідчених педагогів, переважна більшість з яких має вищу освіту, озброюють учнів глибокими знаннями. В селі також працюють 11 спеціалістів з вищою та середньою освітою.

Значною подією в культурному житті села було закінчення в 1963 році будівництва нового клубу з залом глядачів на 250 місць, кімнатами для бібліотеки і читальні, для гурткової роботи. При клубі працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, танцювальний, струнний. Учасники самодіяльності виїжджають з концертами і виставами у сусідні колгоспи. В клубі є постійна кіноустановка. Три рази на тиждень тут демонструються художні фільми.

Клуб став центром пропаганди нових звичаїв. Святково проходять проводи в армію, урочисті реєстрації шлюбів. Велику роботу серед населення провадить сільська бібліотека, що має 9500 примірників книжок. Крім цього, в шкільній бібліотеці налічується 3300 книжок. Багато колгоспників, робітників і службовців мають власні бібліотечки. Близько тисячі примірників газет і журналів передплачують щороку жителі Гусинки.

Велику організаторську та виховну роботу серед населення здійснюють партійні, комсомольські та профспілкові організації села. Тут є дві партійні організації: шкільна, що налічує 11 чоловік, та колгоспна, на обліку в якій перебуває 47 комуністів. У селі дві комсомольські організації — шкільна та колгоспна, чотири профспілкові: працівників освіти, охорони здоров'я, торгівлі і спеціалістів сільського господарства. Є в Гусинці добровільні товариства: ДТСААФ та ДСТ «Колгоспник», а також народна дружина, в роботі якої беруть участь 35 чоловік.

Вид на с. Гусинку.

Значну роботу серед трудівників села провадить первинна організація товариства «Знання», що налічує в своєму складі 20 чоловік. У 1965 році члени товариства прочитали для жителів села 220 лекцій.

Велику роль у житті села відіграє орган місцевої влади — сільська Рада. До її складу обираються кращі з передовиків колгоспного виробництва і сільської інтелігенції. У своїй діяльності сільська Рада охоплює всі сторони життя трудящих: питання освіти, культури, соціального забезпечення, постачання, благоустрою села. При виконкомі Гусинської сільської Ради створено 6 постійно діючих комісій: благоустрою і шляхового будівництва, фінансово-бюджетна, соціально-законодавча, мандатна, культурно-освітня та сільськогосподарська. В роботі комісій активну участь беруть 40 постійних членів комісій. Багато уваги приділяють розвиткові колгоспного виробництва члени сільськогосподарської комісії.

В історії минулого Гусинки є один примітний факт, про який з гордістю розповідають жителі села. У 80-х рр. XVIII століття в Гусинці деякий час проживав видатний український просвітитель, філософ і поет Г. С. Сковорода. За свідченням особистого друга і біографа Сковороди М. І. Ковалевського, поет кілька разів бував у Гусинці, полюбив місцевість і людей. Він поселився поблизу села на пасіці. «Тиша, безтурботна свобода,— пише Ковалевський,— збуджували в ньому всі почуття тих дорогоцінних задоволень, які відомі тільки мудрим і доброчесним» [1]. У Гусинці Сковорода написав деякі із своїх творів.

Красивим і впорядкованим стало село за роки Радянської влади. Та ще кращим воно стане в недалекому майбутньому. Радісні перспективи відкриває перед Гусинкою нова п'ятирічка. З 1966 року почалася перебудова села за генеральним планом реконструкції міст і сіл області. Тут будуть рівні широкі вулиці, обсаджені декоративними і фруктовими деревами. Центр села буде забудовано двоповерховими будинками з центральним опаленням, вулиці заасфальтовано та освітлено електрикою.

Відкриваються реальні перспективи перетворення Гусинки в село високої продуктивної праці і комуністичної культури.

М. І. КСЕНЗЕНКО

---

[1] М. И. Ковалевский. Житие Григория Сковороды. Харьковский сборник на 1894 г., стор. 26.

КІНДРАШІВКА

Кіндрашівка — село, центр сільради, розташоване на автодорозі районного значення Куп'янськ — Дворічна, на відстані 7 км від районного центру і 4 км від залізничної станції Сніжна на залізничній лінії Куп'янськ — Бєлгород. Населення — 200 чоловік.

До складу сільради входять населені пункти: Веселий, Голубівка, Калинове, Книшівка, Мала Шапківка, Махівка, Московка, Новошевченківка, Опарине, Першотравневе, Радьківка, Рочняківка, Соболівка, Тищенківка.

За переказами, в кінці XVIII століття на місці сучасного села Кіндрашівки виник хутір. Першим поселенцем був Кіндрат Григоров (тобто син Григорія). Від його імені й походить назва села. Від нього ж, очевидно, походить і поширене в селі прізвище «Григоров». Кіндрашівка зростала повільно. На початку 60-х років XIX століття в ній налічувалося 13 дворів з 97 жителями[1]. В кінці XIX і на початку XX століття кількість населення збільшилась.

Хутір Кіндрашівка з другої половини XIX століття перебував у віданні казни, за адміністративним поділом належав до Куп'янської волості. Перші поселенці займалися хліборобством. Вони володіли землею на правах власності. Такої землі було близько 200 десятин. Населення, в міру його зростання, задовольнялося наділами з громадського фонду від Куп'янської сільської громади, до складу якої входила Кіндрашівка[2].

Розвиток капіталізму, ріст населення призводили до зменшення земельних наділів переважної частини селян. На початку XX століття величина наділу коливалася від 0,5 до 3 десятин на господарство (в другій половині XIX століття 5—6 десятин).

Процес розшарування селянства на бідних та багатих особливо посилився проведенням столипінської земельної реформи. Ліквідація общинного землеволодіння (Куп'янська волость була цілком переведена на відруби) надавала широкі можливості куркулям скуповувати мізерні наділи бідноти. Напередодні 1917 року кіндрашівські куркулі зосередили в своїх руках близько половини всієї землі.

У дореволюційний час переважна більшість селян Кіндрашівки мала злиденне господарство. Частина їх змушена була поневірятися в наймах у поміщика Ігнатьєва, власника сусідньої економії, та куркулів, а частина цілком відривалася від хліборобства, перетворювалася в сільських пролетарів: копачів колодязів, пічників, теслярів. Особливо багато таких було на хуторі Книшівці (нині частина с. Кіндрашівка).

Злиденне життя бідняка виявлялося в усьому: в убогих хатах, домотканому грубому одязі, злиденному харчуванні. Ще й тепер згадують старожили, що цукор у ті часи був предметом розкоші, а одяг з фабричної тканини — вдивовижу. Темне, забобонне було селянське життя. Епідемії, інфекційні захворювання були постійними супутниками кіндрашівців. Тільки один раз у два місяці відвідував хутір фельдшер Куп'янської повітової земської лікарні. Більшість населення змушена була «лікуватись» у повитух, шептух, костоправів тощо.

До початку XX століття жителі Кіндрашівки були майже поголовно неписьменні. Відкриття в 1903 році трикласної земської школи (усі учні розміщувалися в одній кімнаті, а заняття проводила одна вчителька з помічницею) далеко не вирішувало справи з освітою. Школа не могла охопити усіх бажаючих вчитися. На 1 січня 1912 року в школі навчалося 59 хлопців і 9 дівчат з Кіндрашівки та сусідніх сіл. Понад 20 дітей не було прийнято[3]. Навчання розпочинали пізньої осені, коли закінчувалися збирання городини та випас худоби. Припиняли навчання рано на-

---

[1] Списки населенных мест Российской империи. XLVI. Харьковская губерния, стор. 113.

[2] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, вып. VII, Купянский уезд, стор. 8.

[3] Отчеты и доклады Купянской уездной земской управы, вып. 1, стор. 12.

весні, коли для більшості школярів наставала пора працювати в господарстві. Багато школярів не закінчували навіть трьох класів. Так, 1913 року школу закінчили всього 8 учнів.

Певним кроком на шляху до поширення освіти на селі було відкриття при школі бібліотеки. У 1911 році в ній налічувалося 1095 книжок. Всі свої знання, багато сил і любові віддала народній освіті перша вчителька Кіндрашівки В. І. Веткова. Вона була ініціатором створення в селі «недільної школи», де частина дорослого населення змогла навчитися читати й писати. З душевною теплотою і вдячністю ще й тепер згадують старі жителі Кіндрашівки свою першу вчительку, яка багато добра зробила селянам.

Трудящі селяни Кіндрашівки вірили в краще майбутнє і боролися за нього. Бурхливі події революції 1905—1907 рр., коли в сусідніх селах палали поміщицькі маєтки, події Лютневої революції 1917 року, в результаті якої був повалений царизм, підсилювали їхні надії та сподівання. Але тільки Великий Жовтень приніс селянам жадану волю. Встановлення Радянської влади у Куп'янському повіті на початку 1918 року, перші її заходи показали кіндрашівцям, що нова влада — виразник інтересів трудящих. Знущання і пограбування населення окупантами та білогвардійцями ще більше переконали селян у цьому.

Опорою Радянської влади на селі став сільський комітет незаможних селян, створений влітку 1920 року. Це була перша селянська організація в Кіндрашівці. Головою КНС селяни обрали бідняка П. С. Касяна. Комнезам у цей час фактично здійснював функції Радянської влади на селі. Переборюючи опір куркулів, він дбав про виконання продрозверстки, приділяв велику увагу перерозподілу землі. Забезпечення бідноти землею ускладнювалося тим, що поблизу Кіндрашівки не було поміщицьких володінь. Комнезам забирав у місцевих куркулів лишки понад встановлену Харківським губземвідділом норму — 7 десятин на господарство, які були досить значні. Ці землі розподілялися між безземельними та малоземельними селянами.

У 1921 році Кіндрашівка стає центром сільської Ради. Першим її головою селяни обрали О. Д. Книша, незаможного селянина із сусіднього села Книшівки.

Через сільраду, комнезам, кооперативні товариства селяни залучалися до активного громадського життя.

Глибокий сум, тяжкий біль у серцях селян Кіндрашівки викликала смерть В. І. Леніна. Від кіндрашівських незаможників у Москву на похорон вождя їздив П. С. Касян. Розповіді земляка про все бачене й пережите в Москві справили незабутнє враження на селян, вони ще більше прониклись бажанням іти по шляху, вказаному Леніним,— через кооперацію до соціалізму.

З членів КНС і сільської Ради в Кіндрашівці згуртувався міцний бідняцько-середняцький актив, до якого входили П. М. Горбашов, В. Я. Книш та ін. Активісти подавали діяльну допомогу виконкому сільради і КНС у кооперуванні населення, ліквідації неписьменності та в інших заходах. У 20-х роках в Кіндрашівці створюється споживча кооперація.

У 1927 році було остаточно покінчено з куркульським впливом у сільській Раді. Бідняцько-середняцький актив прийняв рішення припинити видачу кредитів куркулям. Частина кіндрашівських селян вступила до Куп'янського кредитно-збутового товариства, яке подавало допомогу бідняцько-середняцьким господарствам. Кооперування населення, організація колективних господарств в інших селах, допомога з міста, агітація за нові форми господарювання — все це підводило кіндрашівців до створення колгоспу. Наприкінці 1929 року в Кіндрашівці було засновано ТСОЗ. Такі ж товариства виникли і в сусідніх селах — Малій Шапківці, Радьківці, Новошевченковому, Тищенківці, Рочняківці.

Куркулі вели оскаженілу агітацію проти колективізації. Бідняцько-середняцький актив, очолюваний КНС, викривав ворожі дії куркулів та провадив широку роз'яснювальну роботу серед селян про переваги колективного господарювання.

куркулів, які чинили шалений опір колективізації, шкодили ТСОЗам, виселили з території сільради.

Велику допомогу місцевому комітету незаможників надавав уповноважений Куп'янського окружкому партії по Кіндрашівській сільраді, тодішній голова Куп'янського сільськогосподарського кредитно-збутового товариства, комуніст М. Т. Курило. На початку березня 1930 року члени Кіндрашівського ТСОЗу разом із членами ТСОЗів сусідніх сіл організували сільськогосподарську артіль і назвали її на честь Міжнародного жіночого дня — ім. 8 Березня. Першим головою артілі було обрано П. М. Горбашова, в минулому батрака, а в радянський час — сільського активіста, одного з ініціаторів створення колгоспу[1].

Переборюючи труднощі росту, використовуючи допомогу держави, особливо через Куп'янську МТС, організовану 1930 року, сільськогосподарська артіль ім. 8 Березня з кожним роком міцніла. І все ж в артілі, як і в багатьох інших господарствах, ще низькі були доходи від громадського господарства, особливо від тваринництва, а, отже, й низька оплата трудодня.

Головними причинами цього явища була незадовільна організація праці, низька трудова дисципліна та недооцінка матеріальної заінтересованості колгоспників у результатах праці. У 1932—1933 рр. урожай зернових у колгоспі становив 6 цнт, цукрових буряків — 45 цнт з га. Надої молока на одну фуражну корову становили близько 300 літрів молока на рік. Колгоспники одержували на трудодень по 300 г зерна та 15 коп. грошима.

На початку 1934 року артіль була розукрупнена на три господарства: ім. 8 Березня (с. Кіндрашівка), ім. 16-річчя РСЧА (с. Тищенківка) і «Комсомолець» (с. Мала Шапківка). В умовах ще недостатнього рівня механізації й недосконалої організації артільного виробництва цей захід був необхідним кроком у розвитку колгоспів.

В історії с. Кіндрашівки й колгоспу ім. 8 Березня велику роль відіграли заходи організаційно-господарського характеру, проведені в 1938 році. Колгосп очолив здібний організатор сільськогосподарського виробництва С. К. Ярошенко, який до того 8 років працював директором радгоспу «Комсомолець». У 1938 році в с. Кіндрашівці було створено територіальну партійну організацію, в яку ввійшли 5 комуністів. Нове правління колгоспу при діяльній допомозі партійної організації взяло для того часу передовий, новаторський курс, спрямований на всебічний розвиток і поєднання двох найважливіших галузей сільського господарства — рільництва й тваринництва. Було вжито заходів до того, щоб піднести матеріальну заінтересованість колгоспників у результатах своєї праці. За короткий час артіль ім. 8 Березня стала передовим господарством на Куп'янщині. Загальний доход її за 1940 рік зріс до півмільйона крб., з яких понад 180 тис. дало тваринництво[2]. Це в 6 разів більше, ніж було одержано у 1937 році. Середня оплата трудодня протягом трьох років (1938—1940) становила понад 2 кг зерном і 4 крб. грошима[3].

Партійна організація виховала чимало передовиків сільськогосподарського виробництва. Ланки Я. Є. Решетняк та К. В. Книш вирощували по 280 цнт цукрових буряків з гектара. М. Г. Ольшевська, М. П. Григорова, Г. М. Книш добилися найвищих по Куп'янському району надоїв молока — від 2 до 3 тис. літрів на одну корову. В 1940 році вони були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки і завоювали це право на 1941 рік. В цьому ж році молочно-товарна ферма, якою керував Г. О. Радченко, дістала право на участь у ВСГВ. За ініціативою партійної організації та її секретаря агронома І. Г. Жлуденка у колгоспі почали постійно провадити агрозаняття. На цих заняттях активісти й передовики артілі знайомилися з передовою агротехнікою, вивчали досвід новаторів колгоспного виробництва.

---

[1] Газ. «Колективний шлях», 15 грудня 1939 р.
[2] Там же, 3 грудня 1940 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-467, оп. 1, спр. 120, арк. 26.

За роки існування колгоспу змінилася Кіндрашівка. Було побудовано нові господарські й житлові приміщення, поповнилися засоби виробництва, транспорт. Колгоспні поля обсаджувалися лісосмугами, споруджувалися ставки. В будинках колгоспників з'явилося радіо. На власному досвіді переконалися трудівники Кіндрашівки, що дає колгоспний лад та які перспективи відкриває перед ними.

До 1936 року в Кіндрашівці була повністю ліквідована неписьменність. Діти колгоспників після закінчення початкової школи вчилися далі в середніх школах м. Куп'янська, у вузах Харкова та інших міст. Зросла політична активність трудівників села, особливо під час обговорення проекту нової Конституції, виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР та інших політичних кампаній. На колгоспних зборах 1 червня 1936 року, на яких кіндрашівці знайомилися з проектом нової Конституції, загальну думку трудівників села висловив пасічник К. Ю. Ляшенко. «Про що віками мріяли наші діди й прадіди,— сказав він,— тепер ми це бачимо в проекті Основного закону Союзу. Ось вона Конституція народу». Колгоспники записали в резолюції зборів, що кожний пункт проекту Конституції обговорять, вивчать до останнього рядка[1]. Одностайно проголосували кіндрашівці за блок комуністів і безпартійних на виборах до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР.

Напад фашистів на нашу Батьківщину перервав мирну творчу працю колгоспників. На фронт пішла більшість чоловічого населення, були мобілізовані транспортні засоби колгоспу. З осені 1941 року колгоспники артілі працювали у надзвичайно тяжких прифронтових умовах. 24 червня 1942 року Кіндрашівка була окупована. Фашисти та їхні посіпаки знущалися з населення, переслідували колгоспних активістів. Вони катували Ф. І. Радченка, І. І. Повелицю, що були зачинателями колгоспного руху в селі.

Кіндрашівці не примирилися з становищем рабів, яке їм призначали окупанти. Вони допомагали хлібом та іншими продуктами партизанському загону, дії якого поширювались і на села Кіндрашівської сільради, ховали в лісі або закопували в землю колгоспний реманент, щоб його не знищили окупанти.

Фашисти вщент зруйнували господарство колгоспу, пограбували особисте майно колгоспників. Окупанти завдали збитків лише по артілі більш як на 4 млн. карбованців[2].

У лютому 1943 року Радянська Армія визволила село від фашистських загарбників.

Відважно боролися проти фашистських окупантів на фронтах Великої Вітчизняної війни воїни з Кіндрашівки. І. Г. Жлуденко, Г. Т. Погребняк, П. І. Кизим, В. Ф Григоров, І. М. Скорик, А. М. Риловцев, Т. Ф. Рочняк, О. І. Бондар, С. Д. Колесник, М. П. Шаповал, І. О. Чорний та інші відзначені урядовими нагородами.

У 1950 році жителі села бережно перенесли останки воїнів, які загинули під час визволення Кіндрашівки і сусідніх сіл, та останки партизанки, повішеної фашистами в сусідньому селі Тищенківці, і поховали їх у братській могилі в найкращому місці села, біля колгоспного саду. На могилі було встановлено пам'ятник.

Переборюючи труднощі воєнного часу, кіндрашівці дружно взялися за відродження свого села й колгоспу. На допомогу прийшла держава. Невдовзі після визволення села колгосп одержав будівельні матеріали, хімікати, мінеральні добрива, посівний матеріал. В перший же рік, працюючи по-фронтовому, колгоспники артілі ім. 8 Березня відбудували 4 тваринницькі ферми, успішно виконали план здачі сільськогосподарської продукції у фонд Радянської Армії, план натуроплати за роботу МТС тощо. Молодечий запал, енергію у відбудові зруйнованого фашистами господарства колгоспу виявили комсомольці села на чолі з секретарем організації М. А. Григоровою. Комсомольці власними силами відремонтували конюшню,

[1] Газ. «Колективний шлях», 16 червня 1936 р.

[2] Куп'янський райдержархів. Акти збитків, заподіяних німецько-фашистськими загарбниками, стор. 1.

кузню, підготували до сівби інвентар, зібрали насіння городніх культур на 5 га. 30 комсомольців і молодих колгоспників виїхали обробляти колгоспну землю власними коровами. Тоді ж вони звернулися з закликом до всіх комсомольців і молоді визволених районів Харківської області включитися в соціалістичне змагання за кращу підготовку і проведення весняної сівби 1943 року. Добре підготувався колгосп ім. 8 Березня і до весняної сівби 1944 року. За це голова колгоспу В. С. Сизонов був нагороджений Почесною грамотою виконкому райради депутатів трудящих і РК КП(б)У. Кіндрашівці виявляли справжній трудовий героїзм. Вони першими в районі вже в 1945 році відновили довоєнні посівні площі, систематично перевиконували державні плани, зокрема плани розвитку тваринництва.

В колгоспі зросли грошові доходи. Якщо в 1943 році вони становили 50 тис. крб., то в 1945 — 140 тис. крб. Відповідно зросли й відрахування до неподільного фонду артілі з 7900 крб. до 20 тис. карбованців.

Після війни дружний колектив кіндрашівців поповнився демобілізованими воїнами. Повернувся в рідне село з Радянської Армії С. К. Ярошенко, який очолив колгосп, та І. Г. Жлуденко, якого комуністи обрали секретарем партійної організації. Почався новий етап боротьби за відродження господарства. Вже в 1946 році колгосп добився перших значних успіхів. Впровадження прогресивних агротехнічних заходів дало змогу посушливого року зібрати в середньому з га по 16,5 цнт озимої пшениці. Окремі бригади й ланки зібрали по 24 цнт пшениці, по 30 цнт кукурудзи та 14,8 цнт соняшника з га. Колгосп здав державі 15 тис. пудів хліба, на 3 тис. пудів більше, ніж у 1939 році. В соцзмаганні з сусіднім колгоспом ім. 16-річчя РСЧА кіндрашівці вийшли переможцями. За досягнуті успіхи колгосп ім. 8 Березня був нагороджений перехідним Червоним прапором райвиконкому та райкому партії.

Ще більших успіхів у розвитку артільного господарства добилися кіндрашівці наступного 1947 року. В середньому по колгоспу було зібрано з кожного га 21 цнт озимої та 16,8 цнт ярої пшениці, 20,9 цнт ячменю, 37 цнт кукурудзи, 273 цнт цукрових буряків. Ланка В. П. Григорової досягла найвищої врожайності озимої пшениці — 35,3 цнт з га, ланка Н. П. Вінецької — 29,9 цнт, бригада С. О. Комаристого — 25,6 цнт. За ці успіхи Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 лютого 1948 року голові колгоспу С. К. Ярошенку і ланковій В. П. Григоровій було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а 46 колгоспників та спеціалістів сільського господарства нагороджено орденами і медалями. З них орденом Леніна — агронома І. Г. Жлуденка, ланкову Н. П. Вінецьку, бригадира С. О. Комаристого, колгоспника І. М. Книша.

Досягнення в розвитку хліборобства були закріплені в наступні роки. У 1949 році урожай озимої пшениці становив 23,4 цнт з кожного гектара.

Збільшення площі та підвищення врожайності кормових культур забезпечили умови для певних досягнень у тваринництві, особливо свинарстві. У 1948 році колгосп одержав по 14,2 цнт свинини на кожні 100 га орної землі. В той час це досягнення мало загальносоюзне значення. Президія Верховної Ради СРСР Указом від 24 червня 1949 року присвоїла звання Героя Соціалістичної Праці завідуючому свинофермою Я. Т. Рочняку і ветфельдшерові колгоспу Л. Ф. Вінецькому, а голова колгоспу С. К. Ярошенко був нагороджений другим орденом Леніна. Урядовими нагородами були відзначені свинарки М. П. Вінецька, Н. Т. Рочняк, М. В. Сукач.

Сумлінна праця трудівників села примножувала багатства колгоспу. З 1947 року річні доходи артілі перевищують один мільйон крб. Відрахування до неподільного фонду зросли за 4 роки (1946—1949) з 80 до 280 тис. крб. Колгоспники почали одержувати на трудодень по 2 і більше кг хліба і до 9 крб. грошима.

В лютому 1948 року комсомольсько-молодіжна ланка Героя Соціалістичної Праці В. П. Григорової звернулась до всіх молодих працівників колгоспних ланів Куп'янського району з закликом включитися в соціалістичне змагання за вирощу-

Загальні збори колгоспників артілі ім. 8 Березня 25 червня 1950 року.

вання високих урожаїв зернових культур. У вересні 1949 року кіндрашівці звернулися з листом до трудівників сільського господарства Куп'янського району, щоб розгорнути соціалістичне змагання на честь 10 роковин возз'єднання українського народу і 32 роковин Великого Жовтня. Бюро Куп'янського РК КП(б)У підтримало ініціативу трудівників колгоспу ім. 8 Березня і зобов'язало секретарів партійних і комсомольських організацій, голів сільрад і колгоспів, директорів МТС вжити заходів до розгортання соціалістичного змагання за вирощення високих врожаїв зернових культур.

З 1948 року передова Кіндрашівка стала місцем проведення багатьох районних нарад з питань розвитку сільського господарства. І це не випадково. Вирішення ряду важливих питань колгоспного виробництва пов'язувалося з конкретною практикою передової артілі. Представники багатьох колгоспів відвідували Кіндрашівку, щоб перейняти досвід передової на Харківщині артілі.

14 березня 1950 року відбулися вибори до Верховної Ради СРСР. Для колгоспників артілі ім. 8 Березня це були особливі вибори. Вони віддали свої голоси за С. К. Ярошенка, відомого організатора колгоспного виробництва. В день виборів Кіндрашівка прокинулась раніше, ніж звичайно. Багато виборців заповнили приміщення виборчої дільниці ще до 6 години ранку, коли розпочалося голосування. Кожний трудівник Кіндрашівки йшов на вибори з почуттям гордості за свій колгосп, за свою Батьківщину.

Визначною подією в історії Кіндрашівки та розташованих поблизу неї сіл було об'єднання колгоспу з сусідніми артілями, офіційно оформлене на загальних колгоспних зборах 25 червня 1950 року. В одне господарство об'єдналися колгоспи: ім. 8 Березня (с. Кіндрашівка), ім. 16-річчя РСЧА (с. Тищенківка), «Комсомолець» (с. Мала Шапківка), «Червона хвиля» (с. Голубівка) та «Вільна праця» (с. Калинове). В 1954 році до них приєдналася ще артіль «П'ятирічка» (с. Московка). За об'єднаним колгоспом збереглася назва ім. 8 Березня, головою був обраний С. К. Ярошенко. Об'єднання колгоспів сприяло дальшому розвитку артільного господарства, зростанню добробуту та культури жителів Кіндрашівки і сусідніх сіл. У перший рік після об'єднання загальний прибуток колгоспу ім. 8 Березня обчислювався в 1950 тис. крб., а в 1953 році він уже становив 3051 тис. крб. Суми відрахувань до неподільного фонду збільшилися за цей період з 380 до 585 тис. карбованців.

Матеріальна база колгоспу давала змогу розгорнути будівництво господарських і культосвітніх приміщень та житлових будинків для колгоспників. Ще до об'єднання в Кіндрашівці розпочалося значне будівництво. В 1947—1949 рр. було побудовано електростанцію, цегляний свинарник, корівник, кормокухню, п'ять будинків для колгоспників. Це був початок. У 1950 році збудували ще два стандартні свинарники, два корівники на 100 голів кожний, 5 будинків для колгоспників, розпочали будівництво клубу з залом на 300 місць, дитячих ясел на 50 дітей. На фермах було запроваджено механізоване водопостачання, автопоїлки. В наступні

роки широко розгорнулося житлове будівництво. Колгосп створив свою будівельну базу: в 1946—1949 рр. було побудовано цегельний завод, створено теслярську майстерню та організовано будівельну бригаду.

Разом з укрупненням колгоспу кількісно зросла партійна організація (з 8 комуністів у 1949 році до 25 у 1950). У рільничих бригадах були створені партійні групи. Велике позитивне значення мало те, що всі комуністи були безпосередньо зв'язані з виробництвом. Партійна організація перебудувала агітаційно-масову роботу в такий спосіб, що вона стала активніше впливати на колгоспне виробництво. Була підібрана група агітаторів у складі 38 чол. із числа передовиків і спеціалістів сільського господарства та вчителів, яка всю агітаційно-масову роботу тісно пов'язувала з виконанням господарських завдань колгоспу. Стало більше приділятися уваги керівництву соціалістичним змаганням, 3—4 рази протягом року провадилася перевірка виконання взятих зобов'язань. За ініціативою партійної організації правління колгоспу встановило перехідні Червоні прапори для нагородження передових бригад і ланок.

В наступні роки колгосп ім. 8 Березня зробив значний крок уперед по шляху економічного розвитку. У 1953 році в постанові жовтневого Пленуму ЦК КП України «Про підсумки вересневого Пленуму ЦК КПРС і завдання партійної організації України по дальшому розвитку сільського господарства» колгосп ім. 8 Березня був відзначений в числі передових колгоспів республіки. Виробничі показники колгоспу, зокрема по тваринництву, вже досягли рівня завдань, поставлених вересневим Пленумом ЦК КПРС на найближчі 2—3 роки. Середній надій молока на фуражну корову досягав 2703 кг, на кожні 100 га орної землі було вироблено по 34,8 цнт свинини.

У 1954 році на Всесоюзній сільськогосподарській виставці кіндрашівський колгосп демонстрував свої успіхи перед країною. Честь представляти колгосп випала Героям Соціалістичної Праці С. К. Ярошенку, Я. Т. Рочняку, В. П. Григоровій, кращим дояркам Н. К. Шапці, П. С. Мисько, М. А. Григоровій, М. П. Григоровій. У павільйоні УРСР колгосп ім. 8 Березня мав свій стенд. Стенд і експонати колгоспу ім. 8 Березня викликали жвавий інтерес відвідувачів та учасників виставки — тваринників і спеціалістів сільського господарства. Багато схвальних записів залишили тваринники колгоспів України, РРФСР, Казахстану та ін. республік. Наприклад, свинар колгоспу «Пограничник» Приморського краю Нетребін писав: «У тваринників артілі ім. 8 Березня є чого повчитися. За їх прикладом ми також широко застосуємо міжпорідне схрещування свиней». Перебування на виставці кіндрашівці використали для вивчення передового досвіду інших колгоспів.

Як учасник Всесоюзної сільськогосподарської виставки колгосп ім. 8 Березня був нагороджений дипломом 1 ступеня і премійований електродоїльним агрегатом ДА-3. Золотими і срібними медалями було нагороджено ряд учасників виставки.

Всесоюзна сільськогосподарська виставка сприяла встановленню зв'язків з іншими артілями і обміну з ними передовим досвідом. У жовтні 1954 року в Кіндрашівку надійшов лист від тваринників молодого ще колгоспу ім. 8 Березня Снятинського району Івано-Франківської області. Члени прикарпатської артілі писали, що на виставці в Москві вони добре ознайомилися з досягненнями тваринників колгоспу ім. 8 Березня і вирішили викликати їх на соціалістичне змагання, яке сприятиме дальшому розвитку обох господарств.

Доярка М. П. Григорова у складі делегації Куп'янського району побувала у Вінницькому районі, де обмінювалася досвідом з прославленими доярками М. Ю. Плахотник та О. П. Островською, учасницями Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1954 і 1955 років.

Розвиток тваринництва в колгоспі поставив на порядок денний питання про розширення кормової бази. Збільшили посівну площу кормових культур, зокрема кукурудзи. Це дало змогу колгоспу відгодувати за п'ять років (1950—1954) 2670 сви-

ней, здати та продати державі 3113 цнт свинини. З цього він мав 3090 тис. крб. прибутку.

1956 рік відзначено посиленням політичної і трудової активності колгоспників. Про XX з'їзд партії та його рішення по приїзді з Москви докладно розповів на відкритих партзборах делегат з'їзду С. К. Ярошенко. У відповідь на рішення з'їзду збори ухвалили взяти підвищені зобов'язання по виробництву зерна і продуктів тваринництва.

Активним помічником партійної організації в боротьбі за піднесення сільського господарства стала комсомольська організація колгоспу, яка налічувала 60 комсомольців. Комуністи і комсомольці всю свою роботу серед молоді скерували на те, щоб залучити юнаків і дівчат до активної участі в колгоспному виробництві, в соціалістичному змаганні. В 1957 році комсомольська організація послала на ферми колгоспу 20 чоловік. Того ж року 40 юнаків і дівчат, які закінчили школу, пішли працювати на ферми і в бригади. Серед них Надія Шапка, Раїса Григорова, які незабаром стали майстрами високих надоїв молока.

Значну роль у житті колгоспу, в розвитку соціалістичного змагання почала відігравати колгоспна багатотиражна газета «Зоря комунізму», перший номер якої вийшов 15 січня 1957 року.

1957 рік був роком високої активності трудівників колгоспу: вони готувалися гідно зустріти 40 роковини Радянської влади. Кожен колгоспник взяв підвищені зобов'язання, готував трудові подарунки до дня Великого Жовтня. Правління колгоспу та партійна організація послали на відповідальні ділянки виробництва комуністів. 6 комуністів очолили бригади, два — ланки; у тваринництві почали працювати 12 членів партії. В ювілейному році трудівники колгоспу зібрали по 25,1 цнт озимої пшениці на площі 884 га, а 3-я бригада — по 28,2 цнт на площі 35 га. Колгосп достроково розрахувався з державою та закінчив збирання цукрових буряків.

Славно потрудилися тваринники. Вони виробили по 50,6 цнт м'яса в живій вазі на 100 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 36,2 цнт свинини на 100 га орної землі. Перше місце в соціалістичному змаганні посів колектив кіндрашівської молочнотоварної ферми, де на кожну корову було надоєно на 416 кг молока більше, ніж у середньому по колгоспу. Доярка Н. К. Шапка зобов'язалася надоїти за рік по 3500 кг молока, а надоїла по 3731. Не відстали від неї доярки М. А. Григорова, Н. З. Сизонова, М. Н. Демченко, К. Т. Донцова. На районній нараді передовиків сільського господарства, яка підбила підсумки соціалістичного змагання за 1957 рік, артілі ім. 8 Березня було вручено перехідний Червоний прапор. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 лютого 1958 року за досягнення в розвитку тваринництва була відзначена урядовими нагородами група тваринників колгоспу. С. К. Ярошенко був удостоєний четвертого ордена Леніна.

Після реорганізації МТС колгосп викупив техніку, виплативши державі 381 тис. крб., та додатково закупив машин на 196 тис. крб. В розпорядженні колгоспу були 12 тракторів, 5 зернових комбайнів, тракторні плуги, сівалки, культиватори та інша техніка. В колгоспі було створено тракторну бригаду. Партійна організація (з 1959 року в колгоспі був створений партійний комітет) і правління стали приділяти багато уваги питанням впровадження у виробництво комплексної механізації, збільшення валових зборів зерна і продукції тваринництва, комуністич-

Голова колгоспу С. К. Ярошенко та агроном колгоспу І. Г. Жлуденко на колгоспному полі.

Одна з тваринницьких ферм колгоспу ім. 8 Березня в с. Кіндрашівці.

ному вихованню трудівників артілі. За короткий час була розв'язана проблема підготовки механізаторських кадрів. За ініціативою членів правління колгоспу в 1959 році було створено міжколгоспний відгодівельний пункт, кормовою базою якого стали відходи підприємств харчової промисловості м. Куп'янська (цукрозаводу, маслозаводу, пивзаводу). Колгосп ім. 8 Березня першим приступив до обладнання цього пункту. На молочнотоварній фермі в Кіндрашівці впровадили механічне доїння корів. У 1960 році в колгоспі почали працювати ланки комплексної механізації, внаслідок чого собівартість пропашних культур набагато знизилась.

У роки семирічки колгосп ім. 8 Березня добився певних досягнень у збільшенні валових зборів зерна. Значна роль у цьому належить держсортодільниці, розміщеній у Кіндрашівці. За роки свого існування (з 1957 р.) дільниця випробувала десятки цінних сортів зернових, технічних та кормових культур. Кіндрашівці першими впроваджують нові районовані сорти на землях свого колгоспу.

Виробничі колективи Куп'янська: машинобудівний завод, міська електростанція — здійснюють шефство над колгоспом ім. 8 Березня. Шефи допомогли колгоспу електрифікувати 4-у комплексну бригаду, провели підготовчу роботу для подачі струму високої напруги в Кіндрашівку, Радьківку, Тищенківку. Вони надають допомогу в ремонті сільськогосподарської техніки.

Зустрічаючи XXII з'їзд КПРС, колгоспники артілі ім. 8 Березня виступили ініціаторами соціалістичного змагання на честь з'їзду і взяли підвищені зобов'язання. На славу потрудилися кіндрашівці, щоб виконати взяті зобов'язання, подати приклад іншим. У 1961 році колгосп зайняв перше місце в Куп'янському районі по врожайності озимої пшениці, соняшнику, кукурудзи і цукрових буряків. На всій площі 757,7 га, зайнятій у 1960 році під озиму пшеницю, в середньому було зібрано по 28,4 цнт зерна, а в третій бригаді на площі 24,5 га одержано 44,6 цнт з га. Напередодні XXII з'їзду партії колгосп продав державі 130 тис. пудів хліба — найбільше за всю свою історію. Такий був трудовий подарунок колгоспників артілі з'їзду.

Помилки в керівництві сільським господарством країни негативно відбились і на справах колгоспу ім. 8 Березня. Допускалися вони при визначенні структури посівних площ, також встановлювалися завищені завдання по надпланових закупках зерна, що підривало кормову базу тваринництва та знижувало матеріальну заінтересованість колгоспників.

Рішення березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 рік) поклали край такій практиці. Економічно обгрунтовані, визначені на ряд років закупки сільськогосподар-

ських продуктів, підвищення закупівельних цін та ряд інших заходів дали добрі наслідки, сприяли дальшому розвитку колгоспу. Тільки в 1965 році підвищення цін на сільськогосподарську продукцію дало змогу колгоспу одержати додатковий прибуток в сумі 45 тис. карбованців.

Для зміцнення економіки господарства колгоспу велике значення мала дальша механізація основних процесів сільськогосподарського виробництва. Колгосп має міцну технічну базу: 21 трактор, 14 комбайнів різних видів, 14 вантажних автомашин та багато іншої сучасної техніки. У 1965 році без затрат ручної праці вирощувалися кукурудза та технічні культури на площі 8,35 га. Запроваджено механізацію трудомістких процесів у тваринництві. В останньому році семирічки на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 317,8 цнт молока, 48,3 цнт м'яса.

Річний доход колгоспу становив 715 тис. карбованців, значно зросла оплата трудодня. На цей час сума основних засобів виробництва досягла 1448,8 тис. карбованців.

Досягнення колгоспу ім. 8 Березня в економічному розвитку позитивно відбилися на зростанні добробуту, освіти і культури колгоспників. Докорінно змінилася Кіндрашівка, її загальний вигляд. Зникли мазані глиною, під солом'яною стріхою хати. Близько 90 проц. житла — це просторі, світлі цегляні будинки з верандами, криті залізом або шифером. Побудовані вони в основному у післявоєнні роки. Тільки за роки семирічки в селі зведено 47 нових будинків. Вулиці села освітлені електрикою. З виробничих приміщень колгоспу в Кіндрашівці розміщені 3 стандартні свинарники, 3 корівники, обладнані для електродоїння, великогабаритний пташник, телятник, автогараж та інші капітальні споруди. Колгосп витрачає значні кошти на культурні потреби. У 1965 році вони становили майже 28 тисяч карбованців. У центрі села височить великий двоповерховий Будинок культури, поблизу розташовані нові приміщення правління колгоспу, сільської Ради, відділення зв'язку, держсортодільниці, дитячих ясел. Перед Будинком культури розкинувся парк.

У 1948 році Кіндрашівська початкова школа була реорганізована в 7-річну, а з 1960 року — у 8-річну.

В Кіндрашівській школі працює 11 учителів переважно з вищою освітою, тривалий час тут працює відмінник народної освіти О. Г. Соляник. В селі є дві бібліотеки — сільська та шкільна. Фонд сільської бібліотеки налічує 6778 книжок — політичної, сільськогосподарської та художньої літератури. В селі немає

Культбригада на польовому стані колгоспу ім. 8 Березня в обідню перерву.

сім'ї, яка б не передплачувала газет та журналів. Великою популярністю користується колгоспна багатотиражна газета «Зоря комунізму».

В селі працює 12 чоловік з вищою та 29 чоловік з середньою спеціальною освітою. Сільська інтелігенція відіграє велику роль у формуванні нового типу працівника соціалістичного хліборобства. В селі проводяться спеціальні семінари з основ агрономії, читаються лекції на різноманітні теми, влаштовуються читацькі конференції. Лекції провадяться в колгоспному Будинку культури, куди збираються кіндрашівці у вільний від роботи час. Тут проводяться також зустрічі з новаторами виробництва, концерти учасників художньої самодіяльності. Відвідують Кіндрашівку і художні колективи з Куп'янська та сусідніх колгоспів, культбригади з м. Харкова. Три-чотири рази на тиждень демонструються художні, науково-популярні та хронікальні фільми.

За роки Радянської влади у Кіндрашівці виросли нові люди. Розкрився талант організатора колгоспного виробництва С. К. Ярошенка. Понад 27 років очолює він колгосп ім. 8 Березня. Син селянина-бідняка з с. Волоської Балаклійки, він до революції був наймитом, а при Радянській владі — головою сільради, сільського кооперативу, директором радгоспу і, нарешті, головою колгоспу ім. 8 Березня. Діяльність С. К. Ярошенка високо оцінили громадськість району і Радянський Уряд. Він обирався депутатом Верховної Ради СРСР двох скликань, депутатом обласної та районної Рад депутатів трудящих. Радянський уряд присвоїв йому високе звання Героя Соціалістичної Праці та нагородив 4 орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, орденом «Знак пошани», а Президія Верховної Ради УРСР — Почесною Грамотою.

Довгий час у селі працював І. Г. Жлуденко. Очолюючи держсортодільницю, він одночасно був агрономом колгоспу, секретарем партійної організації — спочатку територіальної (при Кіндрашівській сільраді), потім колгоспної. Заслужений агроном УРСР, орденоносець І. Г. Жлуденко з 1953 року очолив колгосп ім. Димитрова (Гусинської сільради Куп'янського району) і вивів його в ряди передових господарств району. М. Г. Григоров працював завідуючим тваринницькою фермою, а зараз — головою колгоспу ім. Шевченка Смородьківської сільради.

Нові перспективи дальшого розвитку постають перед колгоспом ім. 8 Березня. Вже в найближчі роки буде завершено комплексну механізацію і суцільну електрифікацію господарства артілі. Це дасть змогу реалізувати не використані ще резерви в рільництві і тваринництві. А саме на цій основі квітнутиме й розвиватиметься колгоспна Кіндрашівка.

З 1966 року в числі перших сіл на Харківщині розпочалася перебудова Кіндрашівки за новим генеральним планом реконструкції міст і сіл області. Провадиться зселення ряду дрібних населених пунктів на територію Кіндрашівки. Центр села буде забудовано двоповерховими з центральним опаленням будинками культурно-побутових і адміністративних установ. Виросте нова двоповерхова школа, універмаг, лазня. В селі буде водопровід, газ, забруковані, а в центрі села заасфальтовані, вулиці з електричним освітленням.

З невеликого хутора в дореволюційні часи, де панували злидні, темнота, забобони, виросла нова Кіндрашівка — село, яке відбиває торжество нового, соціалістичного ладу в нашій країні.

М. І. КСЕНЗЕНКО

СЕ́НЬКОВЕ

Сенькове — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Осколу, за 25 км від Куп'янська і за 8 км від найближчої залізничної станції Колгоспна, на залізничній лінії Куп'янськ — Святогорськ. Через село проходить автомагістраль Харків — Луганськ. Населення — 1640 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вовче, Кругляківка і Ревуче.

У Сеньковому збереглися пам'ятки давнини. Дані археологічних розвідок свідчать про те, що територія, де розташоване сучасне село, була заселена в період бронзи. Поблизу села розкопано курган, в якому знайдено поховання зрубної культури (кінця II і початку I тисячоліття до н. е.)[1].

Сенькове виникло у другій половині XVII століття. Першими поселенцями слободи були козаки з Правобережної України. Відомо, що в 1685 році Сенькове — вже сотенне містечко Ізюмського полку. Назва слободи походить від імені засновника, сотника козацького ізюмського полку Семена (Сенька) Богуславського. Спочатку Богуславський оселився на пустоші, в гирлі невеликої річки, що впадає в річку Оскіл і нині зветься Сеньок. Але через те, що ця місцевість була незручною для оборони під час нападів татар, він змушений був переселитися на підвищену місцевість, з якої в ясну погоду можна було побачити наближення ворога. На цьому підвищенні було збудовано укріплення. Воно являло собою земляний вал, огороджений високими гострими надовбнями. Всередині валу містилися льохи для зберігання пороху та припасів на випадок татарських наскоків[2].

Перші поселенці слободи несли військову службу та займалися хліборобством і дрібними промислами. У 1732 році в Сеньковому налічувалося старшин і козаків — 133, підпомічників — 372, робітних людей і підданих — 91, всього — 596 душ. На той час у Сеньковому було 159 дворів з 197 хатами[3]. З розвитком господарства зростала кількість населення слободи. На 1785 рік число дворів у Сеньковому збільшилось до 257, а населення — до 1911 чоловік.

Серед населення слободи з кожним роком зростала майнова нерівність. При цьому збільшення землі у козацької старшини відбувалося за рахунок захоплення общинних земель. Якщо в 1767 році за військовими обивателями Сенькового числилося 12 тис. десятин орної землі, то на 1784 рік володіння ці зменшилися до 6528 десятин — майже наполовину. Тільки одному з нащадків Семена Богуславського в цей час належало близько 500 десятин орної землі[4]. В той же час зростала кількість безземельних і малоземельних селян.

Крім хліборобства, жителі Сенькова займались ремеслами і промислами. Продукцію ремісничого виробництва і промислів сеньківці збували на місцевих базарах. Серед предметів торгівлі були мило, дьоготь, воскові свічки, риба. У другій половині XVIII століття в селі була винокурня, що належала громаді. Горілку продавали в шинках, яких налічувалося шість. Розвивалась ярмаркова торгівля. У 1779 році збиралося два ярмарки, а на кінець століття їх вже було чотири.

У першій половині XIX століття Сенькове продовжувало зростати. На 1859 рік тут проживало 1514 чоловік, а до 1886 року населення збільшилося до 2078 чоловік.

В результаті реформи колишні державні селяни Сенькова дістали земельні наділи в середньому по 7,4 десятини — всього 5218 десятин на 709 ревізьких душ. Але значна частина землі була малопридатною або й зовсім непридатною для хліборобства. Тому переважна більшість селянських дворів на кінець XIX століття мала орної землі не більше як 3,8 десятини на ревізьку душу[5].

---

[1] А. Спицын. Курганы с окрашенными костяками. Записки русского археологического общества, XI, СПб., 1899, стор. 127.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. V, стор. 223—224.

[3] Філіал ЦДІА УРСР у м. Харкові, ф. 28, спр. 57, арк. 767.

[4] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. V, стор. 227.

[5] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, вып. VII, стор. 62—67.

В міру дальшого зростання населення малоземелля селян ставало дедалі більш відчутним. Місцеві багатії, головним чином куркульська верхівка, зосередивши у своїх руках велику кількість землі, нещадно експлуатували селян. На початку XX століття із загальної кількості наділів — понад 5 тис. десятин[1] — общині належала тільки половина.

Близько 2 тис. десятин кращої землі були власністю поміщиків Рабиновича, Балабанова та інших. Великі ділянки — по 100—120 десятин, мали кілька місцевих куркулів.

Селянські господарства у Сеньковому були здебільшого бідняцькими. Значна частина селян зовсім не мала свого господарства. Розорені, зубожілі селяни змушені були працювати в поміщицьких маєтках та господарствах місцевих багатіїв.

В межах Сеньківської волості був розташований маєток Ієнове, що належав поміщикові Рабиновичу. Тут за копійки від зорі й до зорі гнули спину селяни Сенькового та сусідніх сіл. В цьому господарстві на 960 десятинах землі вирощували ефіроолійні культури. Їх переробляли на місцевому заводі, а відходами виробництва відгодовували велику рогату худобу. Крім цього капіталізованого поміщицького підприємства, в селі був ряд дрібних промислових підприємств, заснованих місцевими багатіями: три олійниці, бондарня, чинбарня, шевська майстерня, крупорушка, сукновальня. Тут працювало по 2—3 майстри, які мали по 3—5 учнів[2]. Місцевий куркуль Кузнецов мав цегельню з двох печей, які давали за сезон 154 тис. штук цегли. У селі було також 2 парові і 4 водяні млини, з яких тільки один належав общині.

Тяжка праця на поміщиків і куркулів, політичне безправ'я призводили до незадоволення селян, яке рік у рік зростало. Найбільш яскраво виявилось воно в роки першої російської буржуазно-демократичної революції. Революційну пропаганду в Сеньковому проводили житель сусіднього села Кругляківки В. Д. Токар, який повернувся в село після служби у флоті, і вчитель місцевої школи, прізвище якого невідоме.

Дізнавшись про те, що селяни Куп'янської волості 10 червня 1906 року збираються на сільський сход, щоб прийняти ухвалу про підвищення плати за працю в поміщицькому маєтку, селяни Сенькова вирішили припинити роботу і взяти участь у цьому сході. Справник, довідавшись про це, звелів вислати кінні роз'їзди на дороги, щоб не пустити селян у Куп'янськ[3].

Після поразки революції 1905 року знову підвела голову реакція. Уряд всіляко сприяв створенню на селах міцного ядра з багатих селян — чорносотенців для боротьби з революційно настроєною біднотою. Заснували союз чорносотенців і багатії Сенькового. У квітні 1907 року вони вирішили відсвяткувати цю подію. Але як тільки чорносотенці слободи вийшли на сільську площу, щоб відслужити молебен з нагоди відкриття волосного відділення «Союза русского народа», близько 200 селян Сенькова та навколишніх сіл розігнали чорносотенне зборище, розгромили приміщення, відведене їм, а разом з тим і квартиру станового пристава.

Поліція, що прибула на місце подій, мусила відступити. Тільки війська, викликані з Куп'янська, змогли придушити цей виступ. Активні його учасники були заарештовані. Багатьох селян вислали до Сибіру.

Столипінська реформа створила ще більш сприятливі умови куркулям для грабування общини і розорення основних мас селянства.

Користуючись безвихідним становищем бідноти, багатії за безцінь скуповували в них землю.

Зубожіння і злидні змушували значну частину селян залишати рідні місця. Бідняки М. Пугачов, П. Шляхов, Й. Кирмас, Х. Протас, І. Бондаренко та багато інших виїхали до Сибіру і Казахстану шукати кращої долі, але й там її не знайшли.

[1] Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии, вып. VII, стор. 62—67.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3550, оп. 1, спр. 20, арк. 106—116.
[3] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг., стор. 380.

Перша світова війна ще більше загострила класові суперечності. Багато сімей вона позбавила годувальників, господарство їх занепадало. На плечі жінок лягло піклування про сім'ю, господарство. Але, як і раніше, жінки одержували за свою працю у багатіїв копійки. У 1916 році вони виступили проти цього. Виступ очолили Д. А. Кравченко, П. Д. Дрогіна, М. А. Кушніренко. 25 селянок, які працювали в економії Маркова, залишили роботу. Організаторів виступу: Кравченко, Дрогіну, Кушніренко — було заарештовано[1].

Мрія селян Сенькового про землю здійснилася тоді, коли в селі було встановлено Радянську владу. В грудні 1917 року тут утворився волосний революційний комітет, першим головою якого став В. Д. Токар.

Землі поміщиків Рабиновича, Афанасьєва, Балабанова та нетрудові землі місцевих куркулів були розподілені між безземельними та малоземельними селянами. Але недовго довелось господарювати селянам на своїй землі. На початку квітня 1918 року село окупували німецько-кайзерівські війська. Окупація тривала до листопада 1918 року. Після вигнання німецьких окупантів у селі знову була встановлена Радянська влада.

На початку 1919 року в селі був створений партійний осередок. Першими комуністами села були вчитель сеньківської школи В. Г. Соболь, місцеві жителі Я. П. Мартовицький, С. Х. Коваленко, І. С. Трембак та інші. Але розгортанню активної діяльності партійного осередку перешкодили білогвардійські банди Денікіна. У червні 1919 року вони захопили село і відновили старі порядки. Почалися репресії і переслідування сільських активістів. П'ятьох місцевих комуністів, серед яких був і В. Г. Соболь, у 1919 році схопили денікінці. Їх катували, били шомполами.

У жовтні 1919 року розпочався загальний наступ проти Денікіна. Частини Червоної Армії після запеклих боїв у грудні 1919 року визволили Куп'янський повіт від денікінських банд. З цього часу Радянська влада на селі була утверджена остаточно. Тут утворився волосний ревком, головою якого став місцевий житель С. І. Дрогін. Ревком провадив велику роботу по охороні революційного порядку, подавав допомогу Червоній Армії продовольством, очолив роботи по розподілу землі тощо. Велика роль належала йому і в боротьбі з бандитизмом.

Сеньківці назавжди зберегли добру пам'ять про відважного бійця Червоної Армії, свого земляка А. В. Войтенка, який віддав життя за владу Рад. Відважний воїн загинув у нерівному бою з махновською бандою і похований у братській могилі в селищі Куп'янськ-Вузловий.

Ревком припинив свою діяльність у березні 1920 року. На цей час розпочав роботу виконавчий комітет волосної Ради.

Після закінчення громадянської війни багато сеньківців повернулися з фронтів і включилися в активну роботу по будівництву і зміцненню Радянської влади на селі. Серед них С. Г. Гордієнко, С. П. Дробитько, А. Д. Трембак, матрос Чорноморського флоту Д. Є. Дробитько та інші.

В середині літа 1920 року в селі був створений комнезам[2]. Першим його головою став житель села Сенькового, партизан громадянської війни А. А. Комишанський. Комнезам відіграв велику роль у залученні середняків села до соціалістичного будівництва та в боротьбі з куркульством; він захищав інтереси бідноти, наділяв землею та реманентом безземельних і малоземельних селян. Комнезам здійснював продрозверстку, вилучав продовольчі лишки у куркулів, готував селянську молодь до служби в Червоній Армії.

У статті «Гайда, сеньківці!», вміщеній у газеті «Добьем Врангеля» (орган Куп'янського повітового Виконавчого комітету), делегати з'їзду комітетів незаможних селян від Сеньківської волості палко вітали Червону Армію, яка визволила їх

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 5908, арк. 16.
[2] Газ. «Добьем Врангеля», 2 вересня 1920 р.

від ярма капіталістів та поміщиків, і запевняли, що нещадно боротимуться з дезертирами та ворогами Радянської влади.

До 1923 року Сенькове було волосним центром, а цього року стало центром Сеньківського району, що існував як адміністративна одиниця до 1930 року.

Кількість членів комітету незаможних селян на 1923 рік зросла в селі до 125 чоловік. Органи Радянської влади передали комнезамові 437 десятин орної землі і 557 десятин луків[1]. Землею наділили безземельних і малоземельних селян, а сіножаті залишили в розпорядженні комнезаму.

Керовані партійною організацією, сеньківці брали активну участь у будівництві нового життя. Було відкрито хату-читальню, при якій працювали гуртки: хоровий, драматичний, музичний. У 1924 році організували однорічні курси по підготовці трактористів, механіків, де навчалося 30—35 чоловік. У наступному році в Сеньковому відбулась районна агрономічна конференція, в якій взяло участь 60 чоловік.

Партійна організація розгорнула широку масово-політичну роботу по пропаганді ленінського кооперативного плану. Авторитет і вплив партійного осередку на селян день у день зростали. Вірними помічниками партійної організації були комсомольці. Комсомольський осередок виник у Сеньковому в 1922 році. Організатором і секретарем його був Я. Г. Сидоренко. Перші комсомольці: С. А. Близько (нині пенсіонер), М. Г. Бобров (загинув на фронті під час Великої Вітчизняної війни), М. Т. Силантій (нині пенсіонер) та інші — були застрільниками в боротьбі з неписьменністю, допомагали сім'ям червоноармійців, дітям-сиротам тощо. Комсомольська організація брала також активну участь у створенні сільськогосподарських кооперативних товариств.

У середині 20-х рр. у Сеньковому приступили до здійснення ленінського кооперативного плану. Тут організувалися промкооперація, кооперативне об'єднання, що займалося вирощуванням племінної худоби, і кредитне товариство, яке забезпечувало селян молотарками, сівалками, віялками тощо. Через це товариство держава давала селянам кредит для придбання машин. Дальшим кроком було створення ТСОЗів. Так, у квітні 1928 року з активною участю КНС в Сеньковому був створений ТСОЗ ім. 10-річчя Жовтня. Спочатку в ньому об'єдналися 19 господарств[2]. Першим головою товариства обрали жителя села С. Х. Коваленка. В 1929—1930 рр. тут виникло ще три товариства спільного обробітку землі.

Справжнім святом для селян стала перша борозна, прокладена трактором на ланах ТСОЗу в 1929 році. Першими трактористами, що навчилися управляти «Фордзоном», були Ф. Г. Гордієнко і колишній наймит М. А. Нардід. Трактор відібрали в куркуля, але мотор був зіпсований. Довго возилися з ним механізатори, а все ж полагодили і «Фордзон» почав працювати. У 1931 році на базі чотирьох товариств утворено дві артілі. Зачинателями колгоспного руху були жителі села Д. К. Шипенко, партизан громадянської війни, Д. Є. Дробитько, які усе своє трудове життя віддали колгоспу; Н. Г. Гордієнко, С. Х. Коваленко та інші члени КНС. Артіль «20 років РСЧА» тривалий час очолював Г. Р. Сантищев, двадцятип'ятитисячник, який на заклик партії поїхав працювати на село. В роки Великої Вітчизняної війни він загинув смертю героя.

Велика роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів належала МТС, створеній у Сеньковому в 1932 році. Вона подала велику допомогу колгоспам у проведенні сільськогосподарських робіт, організації праці та розвитку їх економіки. До Великої Вітчизняної війни Сеньківська МТС мала 120 тракторів (у т. ч. 35 гусеничних) та 45 комбайнів. Вона обслуговувала 30 колгоспів.

Кращі працівники МТС брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1939 року. Серед них трактористи І. Р. Самойлов, В. П. Двірник, І. С. Непий-

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 1, спр. 84, арк. 35—36.
[2] Там же, ф. Р-3550, оп. 1, спр. 62, арк. 103.

Молотьба в с. Сеньковому в 1930 році.

вода, А. С. Кривобок, які в 1938 році значно перевиконали план тракторних робіт і заощадили багато пального. Комбайнер А. І. Гордієнко, теж учасник Всесоюзної сільськогосподарської виставки, в цьому ж році зібрав урожай з 811 га і заробив близько 5 тис. крб., в т. ч. 1600 крб.— за економію пального.

Подолавши перші труднощі, скориставшись з допомоги держави, колгоспи зміцніли організаційно. Колгоспники працювали самовіддано. Почуваючи себе повновладними господарями землі, своєї долі, вони в усьому, що було зв'язане з життям колгоспу, виявляли ентузіазм і трудовий героїзм.

Партійна організація, керуючи соціалістичним змаганням, виховала багатьох передовиків сільського господарства. Серед кращих людей колгоспу були послідовниці Марії Демченко — п'ятисотенниці Ф. Ф. Гур'єва з колгоспу «Друга п'ятирічка», Д. П. Пелих і Н. Д. Шляхова з колгоспу «20 років РСЧА». Великих успіхів досягли буряководи в колгоспі «Друга п'ятирічка». Середній урожай цукрових буряків у 1938 році був 320 цнт з гектара[1].

Сеньківці добилися значних успіхів і в тваринництві. Прославила себе самовідданою працею свинарка О. О. Гур'єва, яка виростила по 24 поросят від кожної з 6 свиноматок. У 1938 році її удостоїли високої нагороди — ордена Трудового Червоного Прапора[2]. За досягнуті успіхи голова колгоспу «Друга п'ятирічка» С. О. Соляник та голова сільради І. Г. Гоптенко були затверджені учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року.

Разюче змінилося Сенькове за роки Радянської влади. У 1935—1938 рр. в селі було споруджено дві електростанції потужністю 22,5 і 30 кіловат. Вони дали світло в будинки колгоспників та електроенергію для колгоспів і МТС. У селі з'явилось багато нових красивих будинків, вулиці села були озеленені.

В дореволюційні часи медичну допомогу населенню Сенькового подавав фельдшер, і тільки в 1913 році тут відкрили лікарню на десять ліжок, де працювали один лікар і фельдшер[3]. В 30-і роки тут побудували лікарню, аптеку.

В темноті і неуцтві жили селяни Сенькового в дореволюційні часи. Переважна більшість їх була неписьменна. Тільки в 1903 році тут відкрили земську школу. В селі, де проживало понад 2 тис. населення, школа могла охопити лише 70 дітей, головним чином з сімей заможних селян. Шкільний учитель, який мав середню

[1] Газ. «За ударный труд» (орган партійного комітету Сеньківської МТС), 24 липня 1939 р.
[2] Там же, 2 лютого 1939 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. 304. оп. 1, спр. 2240, арк. 30.

освіту, був найосвіченішою людиною на селі. Докорінно змінилося становище за роки Радянської влади. На початку 30-х рр. у селі було повністю ліквідовано неписьменність. Тут побудували школу-десятирічку, в якій у передвоєнні роки навчалося близько 400 учнів. Багато дітей колгоспників, що закінчили десятирічку, вчилися в технікумах та інститутах.

Зросла культура населення. У 30-х рр. в Сеньковому побудували новий великий клуб із залом на 500 місць, кімнатами для роботи гуртків та бібліотеки.

Війна порушила мирну творчу працю сеньківців. Вже в перші дні війни в ряди Червоної Армії влилися 400 чоловіків із Сенькового, а ті, що лишилися в селі, доклали багато зусиль, щоб евакуювати в глибокий тил країни державне і колгоспне майно. В Саратовську область було відправлено трактори та іншу техніку МТС.

Фашистські стерв'ятники неодноразово бомбардували Сенькове. Під час одного з нальотів загинуло багато жителів села, було зруйновано міст через річку Оскіл, школу, клуб, аптеку, близько 100 будинків колгоспників. 19 червня 1942 року в село вступили ворожі війська. Фашисти вщент зруйнували колгоспні будівлі, МТС, електростанції. Вони переслідували колгоспних активістів, знущалися з них. 28 жителів села окупанти розстріляли тільки за те, що вони були чесними трудівниками, передовими колгоспниками[1]. Колгоспника «20 років РСЧА» М. І. Гур'єва і тракториста Сеньківської МТС І. С. Непийводу та жителя села М. І. Болдирєва фашисти розстріляли за зв'язок з партизанами. Їх поховано в братській могилі у Куп'янську. Гітлерівці розстріляли також комсомольців І. І. Дрогіна, Г. І. Ратія, О. І. Китнюха та інших.

Та, незважаючи на терор і насильства, жителі Сенькового не скорилися окупантам. Вони перешкоджали відправці молоді в Німеччину, ховали хліб, худобу, чим могли допомагали партизанам.

На фронтах Великої Вітчизняної війни сеньківці виявили себе мужніми захисниками Батьківщини. 36 жителів села, воїнів Радянської Армії, були нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу, а гвардії капітану Д. Ф. Лозі присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Зустрівши ворожу танкову колону із 25 танків і самохідних гармат, командир танкового батальйону Д. Ф. Лоза розгорнув свій підрозділ і сам на танку кинувся вперед. Розгорівся жорстокий бій. Танкова колона ворога була розгромлена. На полі бою лишилися 15 танків (з них 7 типу «Пантера»), 50 автомашин та 250 ворожих солдатів і офіцерів. Після війни Д. Ф. Лоза закінчив військову академію і працює там викладачем.

2 лютого 1943 року Сенькове було визволено від фашистів. Збитки, завдані селу, величезні. Тільки по двох колгоспах — «20 років РСЧА», «Друга п'ятирічка» та Сеньківській МТС вони становили 48 млн. карбованців[2]. Не лишилося ні машин, ні худоби, ні майна. Відновлювати господарство довелося, головним чином, жінкам і підліткам. Незважаючи на труднощі воєнного часу, сеньківці дружно взялися за відбудову колгоспів. На допомогу їм прийшла держава. В 1943 році капіталовкладення в господарство артілей становили 7 тис. крб., а через два роки досягли 18 тис. карбованців. Великої рогатої худоби в 1943 році було тільки 97 голів, а в 1945 — вже 246 голів.

За самовіддану працю в роки Великої Вітчизняної війни 85 колгоспників с. Сенькового нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни колектив трудівників сеньківських колгоспів поповнився — в нього влилися демобілізовані воїни.

Правління колгоспів і парторганізація села, спираючись на трудовий ентузіазм колгоспників, розгорнули масове соціалістичне змагання. Колгосп «20 років РСЧА» досяг значних показників у розвитку економіки. Він став одним з передо-

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 19, арк. 44—57.
[2] Там же, ф. Р-2, оп. 118, спр. 38, стор. 64.

вих у Куп'янському районі. Великих успіхів досягла Сеньківська МТС. В колгоспах, які вона обслуговувала, в 1947 році було одержано високий урожай, зокрема, 25,5 цнт зернових з гектара на площі 1019 га. Впровадивши режим економії, працівники МТС зберегли сотні карбованців державних коштів, набагато знизили собівартість одного гектара умовної оранки.

За досягнуті успіхи Президія Верховної Ради СРСР у 1948 році присвоїла директору МТС К. Д. Бондарю високе звання Героя Соціалістичної Праці. Старший агроном М. П. Балутенко був нагороджений орденом Леніна[1]. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені механік МТС П. А. Беззубка, бригадир тракторної бригади П. М. Корх, заступник директора по політичній частині В. М. Маслик, коваль М. В. Мацюка, завідуючий майстернею МТС О. О. Стефанов, токар М. Т. Трембак.

В наступному році серед бригад перше місце завоювала бригада № 15 (бригадир Я. І. Заїка). Вона стала переможцем змагання, обробивши по 805 га на 15-сильний трактор. Передові трактористи цієї бригади обробили по 830—950 га на трактор.

У 1951 році колгоспи «20 років РСЧА» і «Друга п'ятирічка» об'єдналися. Укрупнений колгосп ім. Жданова очолив колишній голова артілі «Друга п'ятирічка» учасник Великої Вітчизняної війни, агроном І. Г. Войтенко.

Укрупнення дало можливість повніше й раціональніше використовувати техніку, скоротити адміністративно-управлінські витрати, а це сприяло дальшому економічному розвитку колгоспу, підвищенню добробуту колгоспників. У 1952 році прибутки артілі становили 122 тис. крб., а відрахування в неподільний фонд — 24 тис. крб. На 100 га орної землі було здано державі 17,5 цнт м'яса.

У післявоєнні роки в Сеньковому відбудовані або заново побудовані млин, олійниця, маслозавод, шевська та швейна майстерні. Великі зміни сталися в селі у зв'язку з будівництвом на річці Оскіл Червонооскільського водосховища, розпочатим у 1956 році. Частину колгоспних будівель і 120 будинків колгоспників довелося перенести на нове місце. Всі вони збудовані за новими типовими проектами, на 4—5 кімнат кожен.

Для дальшого розвитку і зміцнення колгоспу важливе значення мав вересневий Пленум ЦК КПРС (1953 р.). Колгосп ім. Жданова досяг певних успіхів у зміцненні свого господарства і матеріально-технічної бази. Велику увагу було приділено розвитку тваринництва, будівництву нових та розширенню існуючих тваринницьких приміщень. Завдяки цьому в 1955 році надої молока від кожної фуражної корови збільшилися на 200 літрів[2].

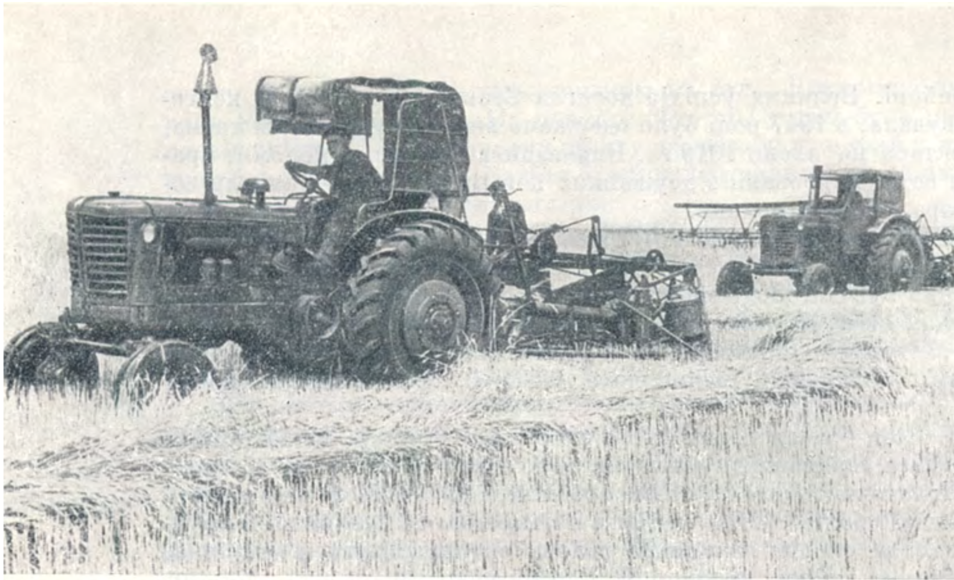
Колгосп розширив посівні площі і підвищив урожайність основних сільськогосподарських культур. Окремі ланки й бригади одержали по 250 цнт буряків та 28—30 цнт кукурудзи з гектара. І все ж середня врожайність основних сільськогосподарських культур, приріст поголів'я худоби та надої молока не завжди досягали запланованого рівня. Так, якщо в 1958 році середня врожайність буряків була 290 цнт з га, то в 1964 році колгоспники зібрали тільки 156 цнт; кукурудзи було зібрано 12,4 цнт проти 14,5 цнт; соняшнику — 14 цнт проти 19 цнт у 1958 році. Середня врожайність зернових культур хоч і збільшилась, але не набагато.

Це значною мірою пояснюється тим, що в ці роки не приділялося достатньої уваги питанням організаційно-господарського зміцнення колгоспу, підвищенню матеріальної заінтересованості кожного члена колективу в результатах своєї праці.

Щоб піднести економіку колгоспу, правління та партійна організація розробили в 1963 році конкретні заходи по підвищенню продуктивності худоби. Колгосп добре підготувався до літнього утримання худоби в полі, створив табори для молочної худоби поблизу зелених масивів, що значно сприяло збільшенню надоїв молока від кожної фуражної корови.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3582, оп. 4, спр. 16, арк. 1—5.
[2] Харківський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 16, арк. 187.

Роздільне збирання хлібів у радгоспі «Лісна стінка» у с. Білому. 1964 р.

В колгоспі ім. Жданова побудовані добротні капітальні ферми, з механізованим водопостачанням, автопоїлками. За допомогою шефів — харківського заводу «Світло шахтаря» тут споруджено підвісну дорогу. Широко застосовується в господарстві хімія. Здріжджування та здобрювання кормів карбамідом сприяє піднесенню продуктивності тваринництва.

Славиться колгосп ім. Жданова фруктовим садом, площа якого досягла 60 гектарів. Колгосп рік у рік добивається високих врожаїв фруктів і одержує від цього значні доходи. Має він і свою пасіку.

Рішення березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.) та накреслені ним заходи, зокрема, щодо підвищення матеріальної заінтересованості трудівників сільського господарства та введення нових закупівельних цін, сприятимуть дальшому зміцненню економіки колгоспу. Так, тільки від реалізації зернових культур за новими закупівельними цінами грошові доходи колгоспу ім. Жданова зросли на 8,4 тис. крб. та на 23 тис. крб.— від продуктів тваринництва.

У 1965 році основні фонди артілі становили 823,1 тис. крб., тобто в 3,4 раза більше, ніж у 1955 році. Грошові доходи досягли в 1965 році 516 тис. крб., тобто порівняно з 1955 роком зросли більш як у 4,6 раза. Зростання доходів дало колгоспові змогу збільшити фонд грошової оплати колгоспникам з 35 тис. крб. у 1955 році до 203 тис. у 1965 році, тобто майже в 6 разів.

Спорудження Червонооскільського водосховища дало змогу розширити поливні площі під овочеві культури. Колгосп побудував насосну та водорозбірну станції. Все це сприяло підвищенню врожаїв картоплі до 120 цнт з га проти 50 цнт у минулі роки.

З кожним роком кращає, впорядковується Сенькове, особливо головна його вулиця — Харківська. Рівна, широка, вона проходить через усе село. Її прикрашають нові добротні красиві будинки, криті шифером та залізом. Село повністю електрифіковане. Майстерня побутового обслуговування, їдальня, перукарня, продмаг, аптека — всі ці заклади покликані задовольняти побутові потреби сеньківців, поліпшувати їхній побут.

У 1965 році тут закінчено спорудження нового приміщення лікарні з родильним, терапевтичним і хірургічним відділеннями, обладнано рентгенологічний та фізіотерапевтичний кабінети. У сеньківській лікарні місцеві лікарі роблять складні операції. Медичні працівники лікарні проводять велику профілактичну роботу

серед населення. Вони бувають у бригадах, на фермах, де проводять бесіди і медичні огляди колгоспників. Це дало плідні наслідки: за останні 10 років у селі не було жодного випадку інфекційного захворювання. 50 років працювала в лікарні акушеркою О. А. Карнаухова, нині пенсіонерка, нагороджена за сумлінну багаторічну працю орденом Леніна. Є в селі ветеринарна дільниця, де працює ветеринарний лікар і 2 ветфельдшери.

За післявоєнні роки значно зросли освіта і культура жителів села. У 1956 році тут збудовано двоповерхову середню школу, в якій навчається 400 учнів і працює 28 учителів, у т. ч. 18 з вищою освітою. Сеньківська школа політехнізована. Її профіль — механізація сільськогосподарського виробництва. В школі є добре обладнані слюсарна і столярна майстерні.

За роки Радянської влади 250 жителів села здобули вищу освіту. Серед них 65 агрономів і ветлікарів, 130 учителів, 35 лікарів та 20 інженерів.

У Сеньковому працюють 30 спеціалістів з вищою і 40 з середньою спеціальною освітою. Серед них учасник Великої Вітчизняної війни, директор школи, комуніст М. Т. Печенізький. У 1957 році йому присвоєно звання заслуженого вчителя школи Української РСР.

Вміють сеньківці трудитись і відпочивати. У Будинку культури завжди людно. Гурток художньої самодіяльності, в якому бере участь 42 чол., регулярно виступає з концертними програмами в Будинку культури та в колгоспних бригадах. В селі є дві стаціонарні кіноустановки, радіовузол, три бібліотеки з загальним фондом 13 тисяч книжок.

Село Сенькове пройшло важкий і славний шлях — від голоду, безправ'я, експлуатації і темноти до вільного, щасливого, культурного життя. Сьогодні дітям сеньківських хліборобів, які бувають у Києві, Москві, Ленінграді, відвідують музеї, театри, залишають свої відгуки про шедеври світового мистецтва в державному Ермітажі, навіть важко уявити, що був час, коли переважна більшість молодих селян далі сусіднього села не бувала.

Нове велике піднесення панує серед трудівників села після XXIII з'їзду КПРС. Вони самовіддано працюють на колгоспних ланах і фермах, у рільничих і будівельних бригадах. Механізатори, тваринники, овочівники, сільські спеціалісти взяли підвищені зобов'язання і роблять усе для того, щоб успішно виконати плани нової п'ятирічки, яка відкрила нові великі перспективи для розвитку села і всієї країни.

М. Д. ІСАКОВ, О. Г. СТЕБЛЯНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД КУП'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БІ́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від райцентру. Населення — 435 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Богородичне, Вишневий Сад, Воронцівка, Генове, Іванівка, Лісна Стінка, Марсівка Друга, Марсівка Перша, Синиха, Хомине, Хрещата, Шаповалівка.

Третій відділок радгоспу Лісна Стінка, що існує з 1919 року, має 2700 га земельних угідь і спеціалізується у молочно-м'ясному напрямі.

В селі є восьмирічна школа, клуб та бібліотека. Жителям належить 50 власних бібліотечок.

Біле виникло на початку XVIII століття. Під час німецької окупації у 1918 році селяни роззброїли ворожий загін, який грабував село.

На території Біленської сільради в с. Воронцівка розкопані 4 курганні могильники; на одному з них виявлено 24 поховання періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.) та одне сарматське поховання.

В с. Синисі народилися В. О. Тихоцький (1851—1929), революціонер-народник; В. Д. Колесник — Герой Соціалістичної Праці; С. С. Грабовський — Герой Радянського Союзу, що загинув у вересні 1944 року.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру і за 6 км від залізничної станції Кислівка. Населення — 206 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Загоруйківка, Затишне, Заячий Яр, Миколаївка, Новоіванівка, Тарасівка, Олександрівка, Орлянське, Парневе, Степна Новоселівка, Тимківка, Ягідне.

В селі — головна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», господарство якого зерно-бурякового напряму має 3 тис. га сільськогосподарських угідь.

Тут є початкова школа, клуб, бібліотека. Функціонує лікарня на 35 ліжок.

Іванівка виникла в кінці XVIII століття.

В роки Великої Вітчизняної війни фашисти розстріляли членів підпільної організації.

А. С. Германова, У. Є. Бідина, К. К. Загоруйко — працівники Куп'янського цукрокомбінату, що розміщений на території сільради, за високі врожаї зернових і технічних культур в 1948 році одержали звання Героя Соціалістичної Праці. У 1966 році його працівники виростили по 26 ц з га зернових культур.

КИ́СЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від райцентру. Населення — 560 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Котлярівка, Крохмальний, Русанівка, Табаївка, Топорівка.

У 1948 році звання Героя Соціалістичної Праці за вирощування високих врожаїв зернових і технічних культур удостоєні колгоспники І. С. Марченко та П. М. Супрун. На початку 1965 року створено на базі радгоспу ім. 45-річчя Жовтня спеціалізоване господарство — Кислівську птахофабрику.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека. За післявоєнні роки жителі села побудували 155 нових будинків.

Село виникло в другій половині XVIII ст.

Під час фашистської окупації у роки Великої Вітчизняної війни гітлерівці зруйнували залізничну станцію, тваринницькі ферми.

Уродженці села М. С. Шкарлетовій надано звання Героя Радянського Союзу.

КУРИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Куп'янськ-Вузлова. Населення — 5560 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Оливне, Піщане, Подоли.

В господарстві колгоспу «Червона зірка», зерно-бурякового і молочно-м'ясного напряму, 2500 га сільськогосподарських угідь.

На селі є восьмирічна школа, 2 клуби, бібліотека. За післявоєнні роки побудовано 500 нових будинків. Село поступово перетворюється на селище міського типу. Майже дві третини його жителів — робітники і службовці.

На території Курилівської сільради розташоване підсобне господарство «Піщане» Харківського тресту міськгромхарчу, створене в 1931 році, яке спеціалізується на відгодівлі свиней і великої рогатої худоби. За високі врожаї цукрових буряків (662,5 ц з га) працівниці підгоспу В. І. Гутник у 1948 році надано звання Героя Соціалістичної Праці.

Село виникло в другій половині XVIII ст.

В роки Великої Вітчизняної війни від рук окупантів загинули партизани — жителі села: К. А. Ковшар, А. М. Глушко, М. С. Курило та інші.

В Курилівці знаходиться могила Героя Радянського Союзу льотчика І. І. Чучваги, який загинув 12 березня 1943 року.

НЕЧВОЛО́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Старовірівка. Населення — 180 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Грушівка, Комісарівка, Оливівка, Соляниківка.

Колгосп «Червоний Жовтень», зерно-бурякового і молочно-м'ясного напряму, має 3300 га сільськогосподарських угідь. Колгоспники за післявоєнні роки побудували 30 нових будинків.

Село виникло в кінці XVIII століття.

НОВООСИ́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Новоосиновій за 12 км від райцентру і за 7 км від залізничної станції Куп'янськ-Вузлова. Населення — 840 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бодрівка, Заборівка, Глушківка, Животівка, Ківшарівка, Колесниківка, Кринички, Притулове.

Колгосп ім. Тельмана, зерно-бурякового і молочно-м'ясного напряму, має 4 тис. га сільськогосподарських угідь. Трудівники сільгоспартілі ім. Петровського (с. Колесниківка) одержали у 1965 році по 39 ц з га фруктів.

У 1948 році за високі врожаї зернових звання Героя Соціалістичної Праці одержали М. Л. Глушко, І. Й. Кардаш, М. Д. Мовмиза.

В селі за післявоєнні роки збудовано 95 будинків. Є восьмирічна школа, бібліотека, якій надано звання бібліотеки відмінної роботи.

У Ківшарівці народився М. А. Живолуп, Герой Радянського Союзу.

Село засноване у 1710 році. Його першими поселенцями були жителі навколишніх слобід.

На території Новоосинівської сільради біля сіл Глушківка, Ківшарівка, Колесниківка виявлені залишки 3 неолітичних поселень (IV тисячоліття до н. е.). Поблизу с. Колесниківки, крім того, знайдено ще 2 поселення доби пізньої бронзи (І тисячоліття до н. е.).

ПЕТРІ́ВКА (до 1919 року — Білоцерківка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Осинівці за 6 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Куп'янськ-Вузлова. Населення — 365 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатівка, Болдирівка, Василівка, Осадьківка, Осинове, Пойдунівка, Прокопівка, Тамарганівка.

Петрівський колгосп «Комунар», зерно-бурякового і м'ясо-молочного напряму, має 3600 га сільськогосподарських угідь.

До послуг жителів восьмирічна школа, клуб на 250 місць, бібліотека.

Петрівка виникла в 1864 році.

У роки Великої Вітчизняної війни під час боїв за визволення села загинув лейтенант І. Д. Мерзляк, Герой Радянського Союзу. 9 березня 1943 року під сильним вогнем ворога він з групою танків зайняв село і протягом доби утримував його. В Петрівці знаходиться його могила і споруджений пам'ятник. Уродженці с. Осадьківки С. С. Жало і О. П. Нечипоренко (посмертно) за героїзм в боях з фашистськими загарбниками удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

В с. Василівці народився російський і український радянський гігієніст, фахівець у галузі шкільної гігієни Д. Д. Бекарюков (1861—1934).

ПЕТРОПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гнилиці, за 8 км від райцентру і за 6 км від залізничної станції Заосківля. Через село проходить автомагістраль Харків — Луганськ. Населення — 2520 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кучерівка, Синьківка.

В селі є 2 колгоспи — «Шлях Леніна» та ім Кірова. Колгосп-мільйонер «Шлях Леніна» має 5700 га сільськогосподарських угідь і спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Сільгоспартіль ім. Кірова, що має 5200 га сільськогосподарських угідь, спеціалізується як овочево-тваринницьке господарство.

Тут є 5 бібліотек, 2 клуби, середня і початкова школи. До послуг жителів лікарня на 35 ліжок, дитячий комбінат, побутові майстерні.

ПІЩА́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Піщаної, за 27 км від райцентру і за 10 км від залізничної станції Скоросна. Населення — 590 чоловік. Сільраді підпорядковане село Берестова.

Тут розташований колгосп «Червоний партизан» зерно-тваринницького напряму, в якому 3400 га сільськогосподарських угідь.

В селі є бібліотека, восьмирічна школа, клуб на 250 місць.

Село виникло в середині XVII століття.

Під час громадянської війни в селі була розгромлена банда анархіста Шкіля.

ПРИСТІ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Осколу, за 15 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Куп'янськ—Вузлова. Населення — 913 чоловік. Сільраді підпорядковане село Перемотове.

В 1952 році після укрупнення 3 колгоспів створилася артіль «Заповіт Ілліча» зерно-тваринницького напряму, що має 3400 га сільськогосподарських угідь.

Село має восьмирічну школу, клуб, бібліотеку. За післявоєнні роки збудовано понад 200 житлових будинків.

В околицях Пристіна знайдені залишки поселень доби пізньої бронзи (І тисячоліття до н. е.) та 2 поселення салтівської культури (VIII—X ст. н. е.). Село засновано в другій половині XVII століття як військову козацьку слободу.

СМОРО́ДЬКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Куп'янці, за 11 км від райцентру, за 5 км від залізничної станції Сніжна. Населення — 300 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Велика Шапківка, Іванівка, Кленки, Ковалівка, Пономарівка, Притиківка.

Сільгоспартіль ім. Шевченка має 3700 га сільськогосподарських угідь. При братній допомозі колгоспників східних областей РРФСР колгосп відбудував тваринницькі ферми, що були зруйновані під час окупації у Вітчизняну війну. В 1948 році за високі врожаї зернових культур колгоспниці М. Д. Чернушенко, Є. Ф. Островерх, М. І. Білогур, Є. К. Курило удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

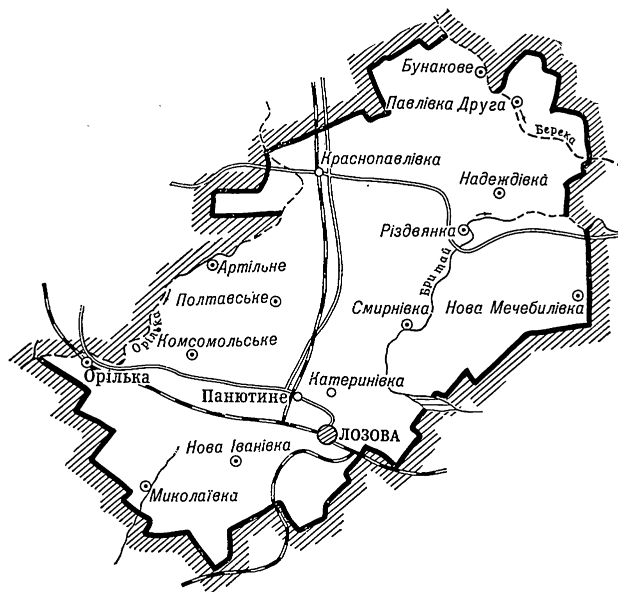
В Смородьківці працюють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Смородьківка виникла в 1712 році як козацьке поселення. Згодом поселенці стали кріпаками сотника Ізюмського полку Федора Смороцького. У 1861 році місцеві селяни виступили проти реформи, відмовившись брати землю за викуп. Під час революційних подій 1905 року в Смородьківці відбулися селянські виступи проти поміщика.

До 1917 року поміщикові належало 900 десятин землі і 235 десятин лісу, селянам — 500 десятин землі, з яких 200 — 12 куркульським господарствам.

Уродженцем села є голова Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР М. К. Білогуров.

ЛОЗІВСЬКИЙ РАЙОН

ЛОЗОВА́

Лозова — місто обласного підпорядкування, центр району, розташоване на півдні області, за 148 км від Харкова.

Лозова — один з найбільших залізничних вузлів Південної залізниці. Через місто проходять залізниці: Харків—Донбас; Харків—Павлоград; Полтава—Красноград—Слов'янськ; вітка до Смирнівського кар'єру та два автомобільні шляхи республіканського значення: Мерефа — Лозова та Ізюм — Красноград. Населення — 30 тис. чоловік.

Поселення Лозова виникло в кінці 60-х рр. XIX століття під час прокладання Курсько-Харково-Азовської залізниці. Разом з будівництвом залізниці у 1868 році почалися роботи по спорудженню залізничної станції. З'явилися землянки будівельників, крамниці, харчевні. Станцію з невеликим дерев'яним вокзалом назвали Лозовою. При станції заснувалося селище[1]. 25 грудня 1869 року над Лозовою вперше пролунав паровозний гудок, що сповістив про початок залізничного руху на лінії Харків — Ростов-на-Дону. Через чотири роки почалося будівництво залізниці від Лозової до Севастополя, а в 1875 році Лозово-Севастопольська залізниця була здана в експлуатацію.

І все ж у 90-х рр. XIX століття Лозова все ще була поселенням на приватновласницькій землі з 246 дворами і 2135 жителями[2].

Лозова в цей час поділялася на дві частини: Заруднівську й Авилівську. Назва першої походить від прізвища поміщика Зарудного, на землях якого оселялися купці й торговці. В цій частині споруджувалися двоповерхові кам'яні будинки, крамниці, прокладалися дерев'яні тротуари. До послуг багатіїв були сад, кінотеатр, купецький клуб. В Авилівській оселялися залізничники — стрілочники, кочегари, зчіплювачі вагонів, кондуктори та інший робочий люд, який жив в убогих мазанках і дерев'яних хатинах. Тут не було ні крамниць, ні тротуарів. У дощ і сльоту люди по коліна в багні брели на роботу і в Заруднівку, де були крамниці, за різними покупками.

---

[1] Памятные книжки Екатеринославской губернии за 1875—1889 рр.
[2] Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, СПб., 1896, т. 34, стор. 913.

У 1902 році вступила до ладу залізнична лінія Лозова — Полтава, що зв'язала Донбас із західними районами країни. Лозова стала залізничним вузлом.

Перетворення на вузол залізниць сприяло швидкому зростанню економіки та населення Лозової. Розташована в центрі великого сільськогосподарського району, вона розвивалася і як торговий центр. Тут були великі торгові склади, чимало крамниць, постійні базари, кілька великих зсипок хліба та млинів. На лозівські базари з далеких і близьких поміщицьких маєтків, з хуторів тягнулися вози, навантажені пшеницею. Сюди ж прибувала дарова робоча сила — чоловіки й жінки — в надії знайти роботу за шматок хліба.

В. І. Ленін у творі «Розвиток капіталізму в Росії», відзначаючи зростання робітничих ринків на півдні України, називає станцію Лозова одним із пунктів дешевої робочої сили. Він писав: «До якої міри відкрито панує тут у відносинах між класами „безсердечний чистоган", це видно з такого, наприклад, факту: „досвідчені наймачі добре знають", що робітники „піддаються" тільки тоді, коли з'їдять увесь свій хліб. „Один хазяїн розповідав, що, приїхавши на базар наймати робітників... він почав ходити між їх рядами і палицею обмацувати їхні торбини (sic!): у кого хліб є, то з тими робітниками й не говорить, а йде з базару" і чекає, поки „не з'являться на базарі порожні торбини"»[1].

Зростання видобутку вугілля в Донбасі, розвиток промисловості в Катеринославі, Харкові та інших містах позначилися на перевезенні вантажів через Лозівський вузол. Станція значно розширилася. В 1891 році тут побудували новий цегляний вокзал.

У тяжких умовах жили робітники, що працювали на залізниці. Робочий день тривав 15—17 годин. Заробітна плата робітника була дуже низькою. Особливо низькою була зарплата працівників служби колії. У 1883 році вона в середньому не перевищувала 17,7 крб. на місяць. Окремі категорії робітників одержували ще менше. Так, заробітна плата обхідників залізничної колії не перевищувала 10—11 карбованців, а переїжджих сторожів — 3—4 крб. на місяць.

Жахливі були житлові умови робітників, особливо тих, що працювали на будівництві залізниць. Будівельники Лозово-Севастопольської залізниці жили в казармах і землянках без вікон[2].

Становище трудящих особливо погіршилося в кінці XIX — на початку XX століття, коли капіталізм почав переростати в свою вищу і останню стадію — імперіалізм — і його суперечності особливо загострилися. Зростало незадоволення народних мас. Значну роль у цьому відіграла агітаційно-масова робота соціал-демократичних організацій. У 1900 році до Лозової приїздив С. А. Лозовський (Дрідзо). Він розгорнув серед залізничників революційну роботу, створив у Лозовій соціал-демократичні гуртки, до яких увійшли передові робітники. Через гуртки провадився збір коштів, частину яких було використано на заснування робітничої бібліотеки. Вона існує й тепер і носить ім'я великого Леніна. У місті розповсюджувалися марксистська література, більшовицькі листівки. Ленінська «Искра» так писала про це в 1903 році: «На станціях Панютине і Лозова групою свідомих робітників розповсюджено в лютому відозву до робітників і селян під заголовком: «Що таке соціаліст, або соціал-демократ». У відозві спростовуються буржуазні наклепи на соціалізм і пояснюється суть ідеалів соціалізму»[3].

У травні 1904 року тут були розповсюджені листівки Катеринославського комітету РСДРП під назвою «З тюрми».

Марксистська література сприяла підвищенню політичної свідомості робітників, підготовці їх до боротьби з самодержавством. У роки першої російської революції

---

[1] В. І. Ленін. Твори, вид. 4, т. 3, стор. 203—204.

[2] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90 гг. XIX века). К., 1963, стор. 128—129.

[3] Газ. «Искра», 15 березня 1903 р.

лозівські залізничники були з революційним пролетаріатом Росії. Залізничники станції Лозова активно підтримали Всеросійський жовтневий політичний страйк, припинивши 9 жовтня роботу. Особливо активні були виступи робітників наприкінці листопада та в дні Грудневого збройного повстання в Москві. Залізничники Лозової оголосили загальний страйк. Погасли топки в паровозах, припинився рух від Лозової до Харкова, Слов'янська, Синельникового, Полтави, Кременчука, замовкли телефон і телеграф. Страйк тривав з 12 до 26 листопада і з 10 до 27 грудня. Вся Курсько-Харково-Севастопольська залізниця була оголошена на воєнному стані[1].

Для обговорення програми страйку і остаточного захоплення залізниці в свої руки комітет боротьби Курсько-Харково-Севастопольської залізниці скликав на станції Лозова, найбільш безпечному від поліції і жандармерії місці, з'їзд залізничників. Він відбувся 11 грудня 1905 року о 4 годині дня в ремонтних майстернях. На з'їзді були присутні 300 делегатів від залізничників Сімферополя, Севастополя, Олександрівська (Запоріжжя), Харкова, Курська, представники трудящих селища Лозової, виборні від селян навколишніх сіл, представники Харківської організації РСДРП. Оратори розповідали про політичне становище в Росії і на місцях, закликали до активної боротьби проти царизму. Було зачитано ряд телеграм про страйки на інших залізницях і в містах. З'їзд одноголосно ухвалив таку резолюцію: «Делегатський з'їзд у Лозовій, радісно приєднуючись до боротьби всього російського пролетаріату під лозунгом "Геть мерзенний уряд сваволі й насильства над знедоленим російським народом", вимагаючи негайного скликання всенародних Установчих зборів, вибраних на основі загального, прямого, рівного, таємного голосування, відміни воєнного стану, смертної кари і звільнення всіх арештованих за політичні і релігійні переконання — оголошує негайний, з часу одержання цієї депеші, страйк»[2].

Потім відкрився загальний мітинг. Представник Харківської організації РСДРП виголосив палку промову. Члени комітету зробили доповіді про організацію професійних спілок. З'явилися червоні прапори, залунали революційні пісні. Співаючи «Марсельєзу», робітники попрямували до вокзалу, де відкрився новий мітинг.

Революційні події на станції Лозова викликали занепокоєння в урядових колах. Для придушення страйку сюди були направлені війська. Начальник жандармського управління Курсько-Харково-Севастопольської залізниці 10 грудня 1905 року телеграфував катеринославському губернатору: «Прошу про негайне відкомандирування на станцію Лозова не менше як 70 чол. солдатів, бо на станції немає військової охорони, через що станція і рухомий склад переходять під владу страйкарів, кількість яких збільшилась значно після приїзду агітаторів, а також делегатів, прибулих у кількості понад 300 чоловік»[3].

Про з'їзд залізничників у Лозовій довідалась і харківська жандармерія. В Лозову терміново виїхав начальник жандармського відділу з військами і з «певним повноваженням» як делегат. Члени страйкового комітету, довідавшись про виїзд жандармського «делегата», вирішили не пустити його на з'їзд. 11 грудня назустріч «делегату» з Лозової вийшов поїзд з робітниками, які на роз'їзді Герсеванівський розібрали колію. Жандармський «делегат» змушений був повернутися до Харкова[4].

Рішення з'їзду про оголошення страйку залізничники зустріли з великим піднесенням. На станціях Лозова, Панютине, Краснопавлівка, Синельникове, Олександрівськ (Запоріжжя), Мелітополь, Джанкой та ін. відбулися загальні збори робітників. Делегати розповіли учасникам зборів про рішення з'їзду, про події в країні. Залізничники оголосили загальний страйк, заявивши, що до кінця боротимуться за свободу й щастя народу. Рух поїздів було припинено. На зборах обрали комітети, які взяли на себе керівництво страйком.

---

[1] Высший подъем революции 1905—1907 гг. М., 1955, ч. 1, стор. 135.
[2] Газ. «Известия федерального Совета Харьковского комитета РСДРП», 16 грудня 1905 р.
[3] Дніпропетровський облдержархів, ф. 11, оп. 87, спр. 458, арк. 241.
[4] Там же, оп. 85, спр. 546, арк. 256—257.

Уряд не відмінив воєнного стану на Курсько-Харково-Севастопольській залізниці. 15 грудня 1905 року начальник харківської охранки повідомляв у Петербург департаменту поліції, що залізничники організували опір на станціях Лозова, Люботин, Куп'янськ. «Захопивши ці станції в свої руки, вони замкнули виходи з Харкова по трьох лініях»[1],— доповідав він.

На коліях Лозівського вузла нерухомо стояли состави з вугіллям для промислових центрів — Харкова, Тули, Москви, Петербурга. Залізничники не пропускали палива для фабрик і заводів. У цьому вони теж керувалися рішенням з'їзду, де говорилося: «Поїзди із запасними солдатами — нашими братами належить пропускати безперешкодно; поїзди з вугіллям, хлібом і необхідними припасами вважаємо за потрібне пропускати під контролем і з дозволу страйкового комітету й місцевих районних комітетів, бо волієм, щоб страйк, спричинений свавіллям уряду, впав головним чином на його голову і заподіяв якомога менше горя й скрути бідаку»[2].

Царський уряд жорстоко розправився із страйкарями станції Лозова. В кінці грудня 1905 року страйк був придушений. У період реакції за участь у революції 1905—1907 рр. десятки страйкарів Лозової було кинуто у в'язниці, засуджено на каторжні роботи за вироком Одеського воєнно-окружного суду.

З 1910 року в країні почалося пожвавлення виробництва в основних галузях промисловості. Зросли видобуток кам'яного вугілля в Донбасі, залізної руди в Кривому Розі. Збільшилася кількість перевозок через станцію Лозова, розширився залізничний вузол, зросла кількість населення.

В ці роки у селищі були споруджені вальцьові млини, 2 олійниці, цегельний завод, завод фруктових вод, 2 кондитерські, великі зсипні пункти хліба, десятки дрібних промтоварних і продовольчих крамниць. В селищі відкрили чоловічу гімназію, в якій переважно вчились діти купців і торговців, купецький клуб, кінотеатр «Марс», дві друкарні тощо.

У роки першої світової війни через Лозівський залізничний вузол йшли невпинним потоком війська. Між залізничниками й революційно настроєними солдатами-фронтовиками встановлюються контакти, і це значно впливало на зростання класової свідомості робітників вузла.

Після Лютневої революції на вокзалі в Лозовій раз у раз виникали стихійні мітинги, організаторами яких були більшовики. Більшість робітників була на боці більшовиків, що виступали за припинення братовбивчої війни, за мир, хліб і землю.

У Лозову приїжджали представники Катеринославського і Харківського комітетів РСДРП. За їх допомогою в березні 1917 року в Лозовій було створено осередок Російської соціал-демократичної робітничої партії. Першими членами осередку стали найбільш передові, свідомі робітники: столяр станції Д. А. Агафонов, коваль С. П. Буренко та інші. Під керівництвом більшовицького осередку в селищі й на станції Лозова було роззброєно поліцію та жандармів і створено міліцію з числа кращих робітників.

На початку квітня 1917 року в Лозову приїхав колишній депутат IV Державної думи від Харківської курії М. К. Муранов, дитячі роки якого пройшли в Лозовій. Він виступав на мітингах, роз'яснював трудящим, що Тимчасовий уряд продовжує політику царату, що він і не думає віддавати землю селянам чи припиняти війну, навпаки, підтверджує старі царські договори і збирається вести війну «до переможного кінця». Оратор закликав робітників іти за більшовиками, які борються за мир, свободу, рівність, землю. Посланець харківських більшовиків надав практичну допомогу в роботі місцевого партійного осередку. Осередок розповсюдив серед трудящих більшовицькі листівки й газети, створив на підприємствах профспілкові організації. 1 Травня 1917 року осередок провів у Лозовій першу маївку під більшовицькими лозунгами.

---

[1] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг., стор. 283.
[2] Высший подъем революции 1905—1907 гг., ч. 1, стор. 447—448.

7—8 жовтня 1917 року в країні відбувся страйк залізничників під гаслами за «8-годинний робочий день, підвищення заробітної плати, поліпшення постачання продовольством». Лозівські залізничники під керівництвом партійного осередку взяли активну участь у страйку.

Як і в багатьох містах Росії й України, у 1917 році в Лозовій виникають загони Червоної гвардії, завданням яких було охороняти завоювання революції, боротися з силами реакції і контрреволюції. Першим виник міський лозівський загін. До нього ввійшли робітники приватних млинів і олійниць. Штаб його розмістився в конторі млина Шифрина. Командиром загону був А. О. Рибін, начальником штабу — А. І. Мірошниченко. Другий загін утворився на Лозівському залізничному вузлі. Сюди ввійшли передові робітники вузла. При загоні було сформовано кавалерійський ескадрон.

З перших днів свого існування червоногвардійські загони озброювалися, готуючись до наступних боїв за владу Рад.

Трудящі Лозової палко вітали перемогу соціалістичної революції і піднялися на завоювання влади Рад. Але на шляху до її повної перемоги було багато перешкод.

Український радянський уряд, створивши свої збройні сили, готувався до розгрому Центральної ради. Але перш ніж наступати на Київ — гніздо української націоналістичної контрреволюції — треба було вдарити по гайдамаках, зосереджених на лінії Лозова — Павлоград — Синельникове, бо це були важливі пункти, через які просувалися на Дон до Каледіна контрреволюційні козачі частини. В ці дні червоногвардійські загони Лозової посилено озброювалися. Для спільної боротьби вони об'єдналися у зведений загін з панютинськими й катеринівськими червоногвардійцями. На чолі бойового загону став молодий машиніст панютинського паровозного депо В. Ю. Фуфрянський. Вночі червоногвардійці розформували состави з реакційно настроєними солдатами, викликаними Каледіним з фронту для підкріплення. Заганяючи по одному-два вагони на різні колії, червоногвардійці відкривали їх і іменем революції наказували солдатам скласти зброю. Приголомшені несподіванкою, козаки здавалися. Таким чином червоногвардійці, роззброївши кілька ворожих ешелонів, здобули багато гвинтівок, кулеметів і гармат.

В середині грудня 1917 року великий загін гайдамаків (близько 1500 чол.)[1] захопив Лозову.

Штаб по боротьбі з контрреволюцією, очолюваний В. О. Антоновим-Овсієнком, послав у район Лозової бронепоїзд, збудований у Петрограді робітниками Путіловського заводу. З бронепоїздом у Лозову направилися зведений загін Червоної гвардії робітників Петрограда, Москви, Харкова та бойовий загін революційних солдатів 30-го полку під командуванням більшовика М. О. Руднєва.

14 (27) грудня 1917 року після жорстокого бою революційні війська визволили станцію Лозову від військ Центральної ради. 17 (30) грудня в Лозову прибув великий загін московських червоногвардійців, який раптовим ударом по петлюрівцях визволив Павлоград і почав наступ на Синельникове — Катеринослав[2].

Після розгрому гайдамаків у Лозовій створюється районний виконавчий комітет Ради робітничих і солдатських депутатів, який здійснював керівництво роботою волосних Рад усієї північної частини Павлоградського повіту та селища Лозової. До виконкому ввійшли активні учасники революційної боротьби: Д. А. Агафонов (голова), О. Б. Дейніс, Г. С. Левченко, А. І. Мірошниченко та ін. Виконком провадить націоналізацію млинів, торговельних підприємств, конфіскацію землі та майна у поміщиків і куркулів[3]. Селянам навколишніх сіл було передано 45 тис. десятин поміщицьких, церковних і монастирських земель.

---

[1] Журн. «Пролетарська думка», 1923, № 2, стор. 11—12.

[2] А. В. Лихолат. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні. К., 1955, стор. 88.

[3] Газ. «Звезда» (орган Катеринославського комітету РСДРП), 3 березня 1918 р.

Славну сторінку вписали лозів'яни і в історію громадянської війни. У квітні 1918 року німецькі та австро-угорські війська, запрошені Центральною радою на Україну, наблизилися до Лозової. На підступах до неї зав'язався запеклий бій. Станція кілька разів переходила з рук в руки[1].

Під натиском переважаючих сил воїни молодої Червоної Армії відійшли на схід. Разом з ними залишили рідні оселі червоногвардійські загони Лозової, щоб продовжувати героїчну боротьбу проти ворога. Славний бойовий шлях пройшов бронепоїзд, названий спочатку «Советская Россия № 25», пізніше «Советская Украина», «Коммунист», особовий склад якого був з робітників Каменського (нині Дніпродзержинська) та Лозової. Безстрашним у боях виявив себе командир і комісар бронепоїзда чех комуніст Йосип Скалік.

Партійна організація очолила боротьбу залізничників проти окупантів, стала організатором партизанської боротьби. Партизани вели бої з німецькими загарбниками і петлюрівцями, контролювали залізничну лінію Лозова — Павлоград, зупиняли поїзди, що йшли через Лозівський залізничний вузол у Німеччину з награбованим майном, хлібом та худобою, і роздавали відібране населенню.

Запеклі бої партизанів з окупантами й петлюрівцями відбулися на дільниці Лозова — Павлоград у вересні — жовтні 1918 року. Павлоград і Лозова кілька разів переходили з рук у руки. В листопаді в Лозовій було відновлено Радянську владу[2].

Але ворог не склав зброї. Стягнувши в район Лозова — Павлоград рештки свого війська, петлюрівці знову захопили Лозову. Тут розташувався їхній штаб.

Боротьба тривала до половини січня 1919 року. На початку січня 1919 року в район Лозової була направлена окрема група військ П. Ю. Дибенка, що входила до 2-ї Української дивізії. 7 січня 1919 року Дибенко одержав від В. О. Антонова-Овсієнка, командуючого Українського фронту, наказ: «Наступаючи напрямком Лозова — Синельникове — Катеринослав, до 10 січня розгромити групу петлюрівців, що діють напрямком на Лозову. Навальним ударом оволодіти Катеринославом». Дибенко організував швидке просування військ. 15 січня червоні бійці оволоділи станцією Панютине. 17 січня було визволено від петлюрівців станцію і селище Лозову і почато рішучий наступ по лінії Лозова — Павлоград — Синельникове[3]. В цьому районі петлюрівці відступали так швидко, що загони Червоної Армії змушені були наздоганяти їх поїздами.

У другій половині червня 1919 року в Лозову вторглися білогвардійські банди Денікіна, а з ними повернулися поміщики й купці. Панував жахливий терор. Білогвардійці провадили масові облави, арешти, розстрілювали і вішали людей без суду і слідства. Особливо знущалися з радянських активістів.

В умовах білого терору комуністи-підпільники вели роз'яснювальну роботу серед трудящих міста, закликали їх чинити опір білогвардійцям. Заклик вождя революції В. І. Леніна «Всі на боротьбу з Денікіним!» знайшов відгук і в Лозовій. Тут були створені партизанські загони, які затримували просування ворожих ешелонів на лініях Лозова — Павлоград, Лозова — Костянтиноград та перешкоджали мобілізації в денікінську армію.

Восени партизанський рух в районі Лозової, Павлограда і Синельникового Катеринославської губернії набув широкого розмаху.

У вересні 1919 року в Лозовій відбувся перший бій партизанів з білими бандами. В середині жовтня запеклі бої партизанів розгорнулися в районах Синельникового, Лозової та в ін. місцях. На кінець жовтня Лозово-Синельниківський штаб об'єднував понад 40 загонів, зведених у чотири бригади і дві дивізії. Чисельність їх досягла 20 тис. бійців, а в листопаді — 35 тисяч.

---

[1] Б. Могилевський. Артем. М., 1960, стор. 333.
[2] Журн. «Летопись революции», 1929, 5—6, стор. 171.
[3] ЦДАРА, ф. 1489, оп. 1, спр. 74, арк. 10, 13, 14, 27.

11 жовтня командуючий червоними повстанськими військами видав наказ про посилення натиску по всьому фронту. Командування білих для боротьби з партизанами послало свої найбільш надійні частини, в т. ч. корпус Шкуро в кількості 15 тис. чоловік, перший Донський кавалерійський офіцерсько-козачий полк[1]. Але марними були їх зусилля. 15 грудня 1919 року радянські війська разом з партизанами остаточно визволили Лозову і навколишні населені пункти від білогвардійців.

У літопис боротьби за Радянську владу багато славних сторінок вписала молодь Лозової. Перша комсомольська організація на Лозівщині була створена навесні 1920 року. Перед першими зборами ініціативної групи по створенню організації робітничої молоді в Лозовій та Панютиному була розклеєна відозва уповноваженого прифронтбюро КСМУ. Вона закликала робітничу молодь вступати в комсомол і йти добровольцями в ряди Червоної Армії.

Всі члени осередку проходили військове навчання, виїжджали в сусідні райони і села на боротьбу з бандитизмом. Бронепоїзд «Радянська Україна», що курсував на залізниці, допомагав комсомольцям у боротьбі проти бандитів.

Одним із важливих завдань осередку було створення дитячого будинку для дітей-сиріт. Комсомольці ходили по хатах, збирали у населення одяг та продукти для дітей.

Вони проводили також велику культурно-освітню роботу. У клубі депо комсомольці створили драматичний, хоровий та музичний гуртки. Значну роботу провели перші комсомольці Лозової по охороні маршрутних паливних ешелонів, що йшли з Донбасу, та по відбудові господарства селища.

Наприкінці липня 1920 року Лозовій почали загрожувати врангелівці. Лозова стала місцем перебування штабу Південно-Західного фронту. На боротьбу з Врангелем було кинуто кращі бойові сили. Завдяки цьому вже 7 серпня 1920 року командування фронту телеграфувало з Лозової В. І. Леніну: «Сьогодні ранком наші частини форсували Дніпро, зайняли Олешки, Каховку та інші пункти на лівому березі. Є трофеї, які підраховуються. По всьому Кримському фронту наші перейшли в наступ і просуваються вперед».

Беручи участь у розгромі врангелівців, комуністи й комсомольці селища Лозової та залізничного вузла в той же час допомагали волревкомам навколишніх сіл у здійсненні продовольчої розверстки, вели активну боротьбу з куркульським бандитизмом.

Відгриміли залпи громадянської війни, проте поблизу Лозової, в селах району, все ще розгулювали контрреволюційні банди, які перешкоджали радянському будівництву, тероризували населення. Від рук бандитів загинуло немало комуністів, комсомольців та радянських працівників. У братській могилі, в центрі міста, поховані вісімнадцять воїнів експедиційного загону другої Кінної армії разом з командиром загону Оксманом, які загинули в боях з бандою Брови. Комуністи та комсомольці Лозової у складі продовольчого загону виїжджали в села, брали участь у заготівлі хліба та дров для шкіл і лікарень. Після однієї з сутичок з бандитами були по-звірячому закатовані лозівські комсомольці Гриша Авчухов і Ваня Рибалка.

Залізничники Лозової приступили до відбудови транспорту, зруйнованого війною. Як залізничний вузол Лозова набуває все більшого значення, особливо з часу індустріалізації країни. У 1926 році сюди з Панютиного перевели паровозне і вагонне депо, в селищі і на залізничному вузлі збудували дві електростанції. Відновили роботу млини, олійниці, крамниці. В телеграмі, надісланій В. І. Леніну 1 лютого 1923 року, працівники харчової промисловості селища писали: «У день святкування п'ятих роковин профспілки харчової промисловості Лозівське відділення надсилає Вам свою вітальну телеграму. Незважаючи на всі труднощі в зв'язку

[1] Журн. «Летопись революции», 1929, № 5—6, стор. 107.

з економічною розрухою, через тривалу, нав'язану буржуазією громадянську війну, ми робітники спілки харчової промисловості, клянемося, що як на бойовому фронті, так і на економічному, не покладаючи рук, відбудуємо зруйновану нашу харчову промисловість на благо трудового народу»[1].

Поступово розгортала роботу місцева промисловість. Будується обозний завод, 2 заводи безалкогольних напоїв, хлібопекарня, виникають пошивочні майстерні. Торгівля від приватників переходить до кооперації. Починається швидке зростання господарства міста. Разом з цим збільшується кількість населення. На кінець 1927 року Лозова вже налічувала понад 12 тис. жителів.

У 1926 році, після ліквідації Павлоградського округу, весь Лозівський район було передано до Харківського округу. У серпні 1928 року Харківський окружний виконком постановив віднести селище Лозову до категорії міст[2].

Величезну роботу по відбудові господарства і культури міста очолила районна партійна організація. VII районна партійна конференція, яка відбулась 4—6 листопада 1928 року, відзначила, що район і, зокрема місто, значно краще впорядковано, розширено мережу політосвітніх установ і шкіл, зросли витрати на охорону здоров'я, соцзабезпечення і сільське господарство[3].

За роки першої п'ятирічки Лозова стала великим залізничним вузлом. У кілька раз зросли перевозки вантажів. Через Лозову безперервним потоком йшло вугілля з Донбасу в промислові центри країни, нафта для промислових підприємств і сільського господарства.

Широкого розвитку набули ударництво і соцзмагання. Ударники Лозової виступили ініціаторами боротьби за зміцнення трудової дисципліни, раціоналізацію виробництва. У грудні 1929 року у вагонних майстернях станції виникла перша ударна бригада. Число бригад швидко зростало. Сотні залізничників, бригади паровозників, шляховиків, працівників служби руху, вагонників змагалися за виконання і перевиконання планів, вносили свій гідний вклад в успішне завершення завдань п'ятирічки. В цьому важлива роль належала створеній у 1929 році районній газеті «Правда Лозівщини», яка згуртувала навколо себе робкорівський та робсількорівський актив району, стала організатором стінної преси на промислових підприємствах, у колгоспах, радгоспах та установах. Лозунгом газети та робсількорів було: «Критикою і особистим прикладом боротися за побудову нового суспільства». Газета викривала підступні дії куркульських елементів, які труїли худобу, палили артільне добро, всіляко шкодили колгоспам. На її сторінках систематично висвітлювався досвід передових господарств, практика роботи кращих бригад і ланок.

У 1935 році на дільниці Лозова — Слов'янськ машиніст слов'янського паровозного депо Петро Кривоніс досяг небувалих на той час показників по використанню потужностей локомотива, вдвічі перевищивши установлену на той час технічну швидкість.

Машиністи Лозівського паровозного депо широко наслідували метод П. Кривоноса. Першими повели на великих швидкостях великовагові поїзди О. В. Мясников, П. А. Мащенко, Д. С. Наумкін. Комуністи й безпартійні боролися за перетворення станції Лозова в передовий вузол Радянського

Група організаторів колгоспного руху в Лозівському районі. 1930 р.

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 76, спр. 191, арк. 79.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3408, арк. 133.

[3] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки, стор. 310.

Союзу. На 1 січня 1939 року тут було 2750 стахановців і 1292 ударники, а на 1 січня 1940 року 2999 стахановців і 1923 ударники[1].

Залізничники та робітники промислових підприємств Лозівського району, керуючись лозунгом партії «лицем до села», брали активну участь у соціалістичній перебудові села, створенні колгоспів, в їх організаційному і політичному зміцненні. Почалося швидке зростання всього господарства району, особливо виробництва зерна. Вже в 1927 році обсяг продукції сільського господарства перевищив дореволюційний рівень.

У 1930 році в Лозівському районі була завершена суцільна колективізація. За успішний розвиток сільського господарства Лозівський район у 1931 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора УРСР.

За роки перших п'ятирічок місто Лозова стало центром адміністративного, громадського і культурного життя одного з найбагатших сільськогосподарських районів республіки, а станція Лозова — однією з кращих станцій Радянського Союзу. Просторий, красивий перон, високі, світлі зали вокзалу; чітка, організована робота служб руху — все це було великим досягненням трудівників Лозової.

У роки перших п'ятирічок в Лозовій були побудовані маслозавод, цвяховий, дротовий та ходоремонтний заводи. В місті було прокладено водопровід, у більшість будинків проведено електричне освітлення та забруковано вулиці. У зовнішньому вигляді Лозової зникли риси старого дореволюційного міста з характерним поділом на квартали багатих особняків і квартали бідноти.

Перед війною тут була розв'язана житлова проблема. Робітники і службовці переселились у красиві впорядковані квартири в нових світлих будинках. Населення міста, за переписом 1939 року, становило 21 975 чоловік[2].

Міський бюджет у 1938 році становив 990 тис. крб., з них 99 тис. було витрачено на благоустрій міста. В місті побудували і добре обладнали лікарню, поліклініку, аптеку.

Широкого розвитку набули освіта, культура. У 1938 році в Лозовій було 5 середніх і семирічних шкіл. Понад тисячу юнаків і дівчат навчалися в індустріальному технікумі, технікумі механізації сільського господарства та робітфаці при сільськогосподарському інституті. Сотні робітників закінчили інститути і працювали інженерами, вчителями, лікарями.

У передвоєнні роки в Лозовій було відкрито Будинок культури, Палац піонерів і жовтенят, три кінотеатри, два клуби, кілька бібліотек. Було побудовано стадіон місцевого товариства «Локомотив» на 5000 місць. Методом народної будови було закладено Парк культури і відпочинку ім. Горького на площі 60 гектарів.

Чудову молодь виховувала громадськість, партійні та комсомольські організації. Тільки в 1934 році у комсомол було прийнято 1200 юнаків і дівчат[3].

Разом з усім народом лозів'яни самовіддано працювали над збільшенням багатства країни, мріяли про дострокове виконання завдань, накреслених Комуністичною партією, але війна, нав'язана фашистською Німеччиною, порушила ці плани. З перших же днів Великої Вітчизняної війни тисячі лозів'ян із зброєю в руках стали на захист Батьківщини.

Від трудящих міста надійшло до райвійськкомату близько тисячі заяв з проханням відправити в діючу армію. Ті, що залишалися біля верстатів, на паровозах, віддавали всі сили для перемоги над ворогом. Залізничники Лозової, перевівши рух поїздів на воєнний графік, безперебійно і вчасно доставляли вантажі на фронт.

Велику роботу провела партійна організація міста по створенню винищувального батальйону та груп сприяння винищувальному батальйону для боротьби з во-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 81, оп. 1, спр. 95, арк. 55.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-5231, оп. 2, спр. 75, арк. 120.
[3] Газ. «Красное Знамя», 21 листопада 1938 р.

Група працівників Лозівської МТС. 1931 р.

рожими десантами і диверсантами. Тільки за один день від трудящих Лозівського району надійшло три тисячі заяв з проханням про прийом у народне ополчення[1].

У другій половині вересня 1941 року почалася евакуація в радянський тил обладнання промислових підприємств, устаткування залізниці, майна колгоспів, радгоспів, МТС. Останніми залишали місто партизани. Загін під командуванням М. Й. Воронцова відійшов на Харків, а загін О. Г. Загребельного — на Петрівське, в Ізюмські ліси.

11 жовтня 1941 року фашисти вдерлися в місто. Вони встановили в Лозовій жорстокий окупаційний режим. На околиці міста влаштували два табори смерті, в яких замучили десятки тисяч радянських людей. Ці табори були справжніми «островами» смерті. Щодня від холоду, голоду й мордувань у таборах вмирало не менше 100 чоловік. Німецькі загарбники перетворили місто в страшну катівню. Гестапо арештовувало й кидало в підвали сотні людей. Над ними жорстоко знущалися, піддавали неймовірним катуванням. Фашистські кати повісили вірних синів народу, залишених на підпільну роботу: Івана Гармаша, Дмитра Тимофієва, П. Незнамова та інших[2].

Та не скорилися радянські люди фашистським поневолювачам. У роки тимчасової окупації в місті були створені і діяли партійні і комсомольські підпільні групи та організації. З 11 жовтня 1941 по 29 січня 1942 року діяв підпільний райком партії[3]. Підпільники виводили з ладу транспорт, псували паровози, кілька раз влаштовували аварії турбіни, яка давала енергію для депо, заховали понад 400 тонн хліба і постачали ним сім'ї радянських воїнів та партизанів. В умовах

[1] Газ. «Комуніст», 11 липня 1941 р.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 37, арк. 9—10.
[3] Газ. «Соціалістична Харківщина», 6 жовтня 1945 р.

жорстокого терору підпільники розповсюджували серед населення повідомлення радінформбюро, випускали листівки, відозви до населення, передавали на велику землю відомості про розташування частин і військових баз ворога. З 22 травня 1942 по 16 лютого 1943 року діяла підпільна партійна організація. В організацію входили майстер лозівського вагонного депо О. І. Немченко, оглядач вагонів Трохим Свергуненко, слюсар депо Олександр Янко та інші працівники залізничного вузла. Очолив організацію О. І. Немченко. Підпільники розповсюджували повідомлення Радінформбюро, викривали мерзенні дії ворогів, організовували трудящих на боротьбу з окупантами.

Після смерті О. І. Немченка керівником підпілля став військовополонений майор І. П. Мезенцев (дядя Ваня).

В місті активно діяла підпільна комсомольська група, очолювана Надією Немченко. До підпільної комсомольської організації, крім неї, входили Микола Хитущенко, Олексій і Віра Мелащенко, Женя і Віктор Таран, Ліда Романенко, Віра Шелдугіна, Люся Кордикова, Ангеліна Чередниченко. Патріоти псували лінії зв'язку, розповсюджували листівки, перешкоджали рухові ворожих ешелонів, допомагали втечі радянських воїнів з фашистського табору смерті.

На окупованій ворогом території Чернігівської області та під час оборони Києва відчутних ударів фашистам завдав партизанський загін ім. Котовського, організаторами якого були лозівські комуністи М. Й. Воронцов (командир загону), К. А. Скляров (секретар партбюро), П. Ф. Берко, І. І. Соломоненко, В. М. Яремчук та інші. Народні месники завдали фашистам великих втрат. Вони пускали під укіс поїзди, нападали на німецькі обози, каральні загони, порушували лінію зв'язку, держали в постійному страху гестапівців і поліцаїв.

Особливо відважно діяв керівник підривної групи В. М. Яремчук. До війни він був учителем у Новоіванівській семирічній школі Лозівського району. Бойова група Яремчука пустила під укіс 18 ешелонів, знищила багато танків. За героїзм і відвагу, виявлені в боях проти фашистів, В. М. Яремчуку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Високими урядовими нагородами відзначені подвиги багатьох інших народних месників. Так, секретаря партійного бюро партизанського загону К. А. Склярова нагороджено орденом Леніна, командира загону М. Й. Воронцова — двома орденами Червоного Прапора.

Невмирущою славою вкрила себе радянська патріотка, касирка універмагу Лозівського залізничного відділку В. І. Шевченко. Відступаючи, фашисти вирішили підірвати склад боєприпасів, розміщений на території теплоелектроцентралі. Про це підпільники дізналися від В. І. Шевченко, яка знала німецьку мову і почула, що офіцер віддав наказ підірвати склад. Підпільники перерізали проводи, охорону перебили і цим перешкодили висадженню в повітря складу. Фашисти оточили підпільників та жителів міста, що були в цей час на складі. Були тут і В. І. Шевченко та її 17-річний син Юрій. Тільки декому пощастило пробитися. Героїчною смертю загинула В. І. Шевченко[1].

Військовий лікар комуніст С. Г. Домбровський у травні 1942 року в районі Лозової потрапив у полон. Добре володіючи німецькою мовою, він зумів завоювати прихильність окупаційних властей і стати хірургом і головним лікарем Лозівської районної лікарні. Цим він скористався, щоб під виглядом хворих на тиф лікувати поранених радянських воїнів, повертати життя десяткам захисників Вітчизни, які пораненими потрапили в полон. У лікарні не було медикаментів, перев'язочних матеріалів, і головному лікарю доводилося діставати це в німецьких госпіталях. У комісії по відбору молоді для відправки в Німеччину Домбровський багатьох звільняв, приписуючи їм різні хвороби. Німецька польова поліція заарештувала С. Д. Домбровського, але й після його арешту підпільники лікарні продовжували діяти.

---

[1] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 288—289.

Фашисти перетворили Лозову в руїни. Місто й залізничний вузол були дощенту зруйновані. З 139 населених пунктів району зруйновано 81. Знищено 1108 громадських будівель, дві машинно-тракторні станції, 5 радгоспів. У колгоспах і радгоспах окупанти забрали всю худобу, знищили сільськогосподарський інвентар. В катівнях гестапо й поліції було замордовано і розстріляно 1425 жителів Лозівського району.

Фашистське командування надавало великого значення Лозовій як стратегічному пункту і станції, що була для них дверми в Донбас. Гітлерівці перетворили її на базу постачання своїх військових частин. Через Лозову вони надсилали резерви, продовольство, зброю і боєприпаси для групи Шведлера, італійського експедиційного корпусу, для групи Клейста тощо. В місті знаходилися також склади 17-ї німецької армії. Тому втрата Лозової для окупантів була дуже небажаною і вони билися за неї з виключною впертістю. За час війни місто кілька раз переходило з рук в руки. У другій половині січня 1942 року в районі міста Ізюм війська Південно-Західного і Південного фронтів перейшли в наступ. Прорвавши оборону ворога, наші війська під командуванням генерал-майора А. М. Городнянського почали швидко просуватися вперед у напрямку Лозова — Барвінкове.

27 січня радянські частини підійшли до станції Лозова. Зав'язалися вперті вуличні бої. Німці чинили шалений опір. Вони вели вогонь з горищ будинків, з підвалів. Кожен дім доводилося брати з боєм. Фашисти не витримали натиску радянських військ.

Залишаючи будинок за будинком, кидаючи техніку, ворог відходив до станції. Там окупанти сподівалися протриматися до підходу підкріплення — румунської дивізії. Але наприкінці дня 29 січня фашисти, не витримавши натиску, залишили станцію і безладно відступили в західному напрямку. Румуни, які підійшли на допомогу, змушені були тікати разом з гітлерівцями.

30 січня країну облетіла радісна звістка. З Москви по радіо було передано в «Останню годину»: «18 січня 1942 року війська Південно-Західного і Південного фронтів перейшли в наступ. Після запеклих боїв наші війська прорвали укріплену лінію противника і почали просуватися вперед. Виконуючи завдання, з 18 по 27 січня наші війська просунулися вперед більше як на 100 кілометрів і зайняли міста: Барвінкове, Лозову. Визволено понад 400 населених пунктів»[1].

В боях за Лозову були повністю розгромлені 68, 267, 298 німецькі дивізії, 236-й протитанковий полк, 179-й піхотний полк, 57-а дивізія, угорський кавалерійський полк[2].

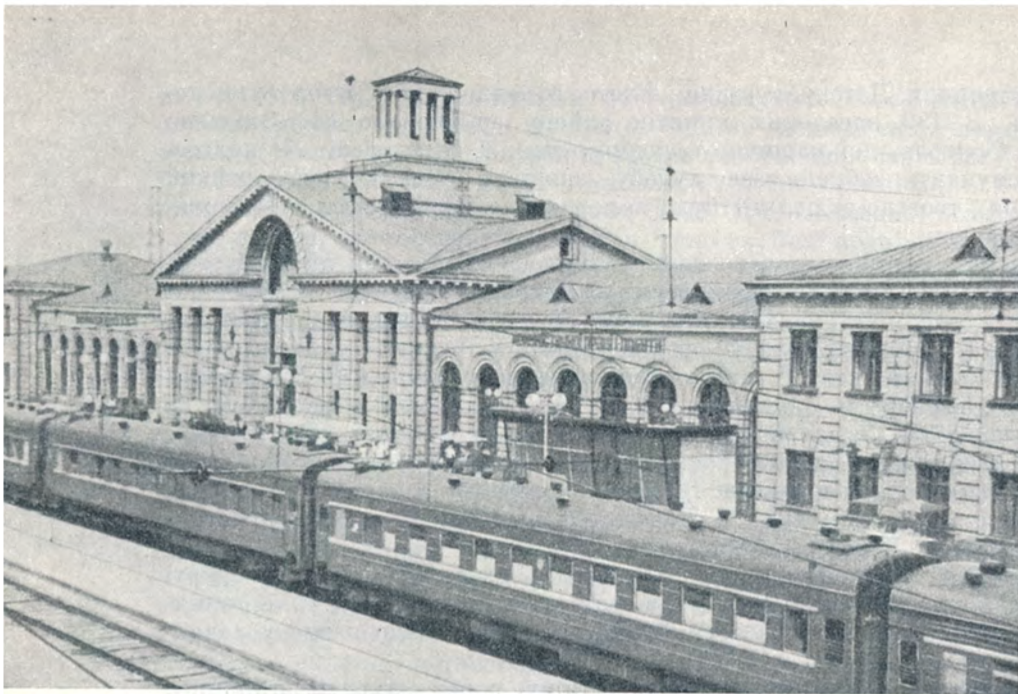
Радо зустріли лозів'яни своїх визволителів. Робітники паровозного депо станції Лозова за два дні обладнали бронепоїзд «Внезапный» і передали бійцям Радянської Армії. Командиром бронепоїзда було призначено старшого лейтенанта Крейзера, що першим із своїми бійцями ввійшов у місто.

Втрата Лозової була дуже відчутною для гітлерівського командування. 20 лютого фашисти почали контрнаступ, кинувши в бій три німецькі та одну румунську дивізії. Зав'язався упертий бій. Ціною великих втрат ворогові вдалося захопити кілька вулиць, але під натиском наших військ фашисти відкотилися назад. У цих боях особливо відзначилися бійці частини полковника Кутліна. Тільки за 5 днів вони знищили 8400 німецьких солдатів та офіцерів, захопили 380 полонених та багато трофеїв[3].

Готуючись до літнього наступу 1942 року, гітлерівське командування зосередило на ділянці Південно-Західного фронту великі сили. 17 травня 1942 року ворог прорвав оборону в районі Барвінкового і вийшов на Ізюм. Лозова опинилась у кільці. 22 травня фашисти вдруге захопили місто.

---

[1] Газ. «Правда», 30 січня 1942 р.
[2] Газ. «Красная звезда», 1, 2, 3, 4 лютого 1942 р.
[3] Газ. «Радянська Україна», 1 березня 1942 р.

Вокзал станції Лозова. 1950 р.

Розгромивши німців на Сталінградському та інших фронтах і просуваючись на захід, частини Радянської Армії 11 лютого 1943 року визволили від фашистів залізничний вузол і місто Лозову[1]. Проте через кілька днів становище ускладнилося. 21 лютого, незважаючи на великі втрати, фашисти знову окупували Лозову.

16 вересня 1943 року радянські війська остаточно визволили Лозову від фашистських загарбників. У боях за визволення міста відзначилися 35-а гвардійська Червонопрапорна стрілецька дивізія генерал-майора Кулагіна, 38-а гвардійська стрілецька дивізія полковника Щербакова, 244-а бомбардувальна авіаційна дивізія генерал-майора Клевцова, 262-а нічна бомбардувальна авіаційна дивізія полковника Беглицького. На ознаменування досягнутої перемоги наказом Верховного Головнокомандуючого від 23 вересня 1943 року ці дивізії дістали назву «Лозівських»[2].

Одразу ж після визволення міста від фашистських окупантів відновили роботу райком партії, комсомольські й радянські організації. Місто зажило новим життям. Жителі міста взялися розчищати вулиці, ремонтувати будинки. Залізничники почали налагоджувати рух поїздів, щоб забезпечити вчасну доставку фронту військових вантажів і продовольства.

Почалася відбудова промислових підприємств. Відбувалася вона в тяжких умовах: не вистачало матеріалів, устаткування і робочих рук. За час свого «господарювання» німецько-фашистські загарбники усі підприємства місцевої промисловості — 2 комбінати та 8 артілей — пограбували і знищили.

Завдяки самовідданій праці лозів'ян у 1944 році вже були відроджені райпромкомбінат, райхарчопромкомбінат та артілі «Вишивальниця», «Вапно», «Товариство інвалідів», «3-й вирішальний», які за 1944 рік випустили валової продукції на суму 645,3 тис. карбованців у тодішньому масштабі цін, що становило 142,8 процента плану. Велика роль у господарстві району належала МТС та райпромкомбінату з цвяховим, шорним, обозним та металоремонтним цехами, годинниковою та швейною майстернями.

---

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг., т. III, стор. 114.
[2] Газ. «Правда», 24 вересня 1943 р.

У 1947 році було розпочато будівництво потужної електроцентралі та відроджено залізничний вузол.

Трудящі Лозової виявляли великий ентузіазм у відбудові міста. Так, за 1945 рік вони безплатно відпрацювали 7400 людино-днів. Працівники харчопромкомбінату власними силами відремонтували локомобіль та прес для олійниці.

У 1949 році в Лозовій став до ладу новий механізований хлібозавод; на райпромкомбінаті були механізовані усі процеси виробництва, верстати приводила в рух електрика.

Колективи промислових підприємств, транспорту, будов активно включилися у соціалістичне змагання за дострокове виконання плану четвертої п'ятирічки. У змаганні високих показників добилися робітники й службовці 5 дистанції служби колії вагонного депо, райпромкомбінату, Лозівської МТС, елеватора, артілі «3-й вирішальний». Робітники Лозівського вагонного депо у змаганні добилися першості на Південній залізниці. Вони завоювали перехідний Червоний прапор управління залізниці та одержали грошову премію. Старший машиніст Лозівського депо В. І. Даниленко кілька років підряд тримав першість у соціалістичному змаганні. Його паровозу було надано звання «кращого паровоза» на Південній залізниці[1].

Порівняно з довоєнним часом, набагато підвищився рівень вантажообороту на залізничному вузлі. У 1950 році на місці руїн виросло красиве приміщення вокзалу із залом відпочинку для транзитних пасажирів, готелем, кімнатами для матері й дитини, рестораном, буфетом, поштою, телеграфом та інше. За роки післявоєнних п'ятирічок на залізничному вузлі проведені великі роботи по переведенню поїздів на електротягу. У 1958 році закінчено електрифікацію лінії на дільниці Харків — Лозова — Слов'янськ. Напередодні 41-ї річниці Жовтня, 2 листопада, через Лозову пройшов перший електропоїзд.

З великим піднесенням зустріли лозів'яни рішення XXI та XXII з'їздів КПРС і активно включилися у всенародну боротьбу за створення в країні матеріально-технічної бази комунізму. У роки семирічки в Лозовій інтенсивно розвивалася промисловість. Тут виросли авторемонтний і ремонтний заводи, м'ясокомбінат, завод по калібруванню насіння кукурудзи, швейна фабрика, харчокомбінат, комбінат побутового обслуговування населення. На 1 січня 1964 року в місті було 16 промислових підприємств.

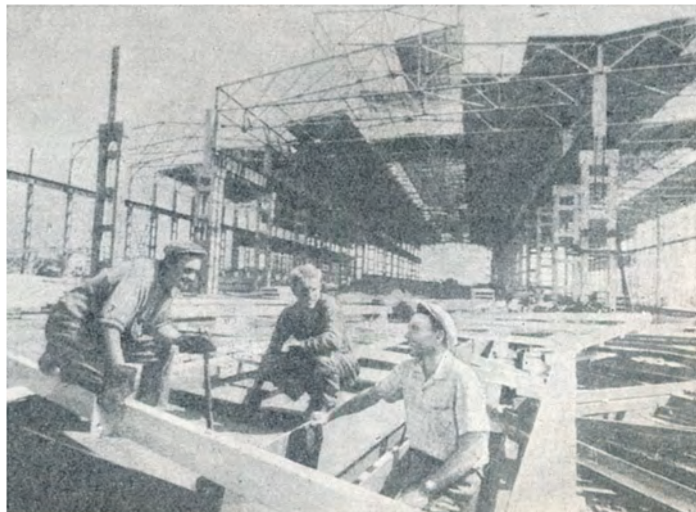
Основні виробничі фонди промисловості міста зросли з 7530 тис. крб. до 27 600 тис. крб. Обсяг промислового виробництва зріс у 2,5 раза, а продуктивність праці — на 45 процентів.

Більшість промислових підприємств міста достроково виконала семирічний план по всіх показниках. Так, колективи м'ясокомбінату, автопарку, авторемонтного і ремонтного заводів, автотранспортної колони № 6, будівельного управління № 111 тресту «Південтрансбуд» виконали семирічне завдання на кілька місяців раніше строку.

Успішно виконали план семирічки колективи будівельних організацій. Харківське будівельно-монтажне управління план виконало на 104,2 процента, добившись високої продуктивності праці. По будівельному управлінню № 111 «Південтрансбуду» план будівельно-монтажних робіт виконано на 107 процентів. Особливо значних успіхів добилися ви-

[1] Газ. «Правда Лозівщини», 31 травня та 3 червня 1945 р.

На будівництві ковальсько-пресового цеху філіалу Харківського тракторного заводу. Лозова. 1965 р.

робничники Лозової у завершальному році семирічки. Обсяг промислового виробництва порівняно з 1964 роком зріс на 13 процентів. Річний план випуску валової продукції було виконано на 107,7 процента та вироблено понад план продукції на 2 мільйони 516 тисяч карбованців. План підвищення продуктивності праці було виконано на 104,2 процента. Трудівники м'ясокомбінату виконали план випуску валової продукції на 118,8 процента, одержавши прибутку 464 тисячі карбованців проти 329 тисяч карбованців за планом.

Майже всі підприємства міста включилися в змагання за комуністичну працю, 2745 чоловік працюють у колективах, яким присвоєно почесне звання колективів комуністичної праці. Крім того, 4126 чоловік змагаються за звання ударника комуністичної праці, 2156 чоловік вже удостоєні цього звання. Майстрами високої кваліфікації виявили себе газозварник заводу «Запчастина» В. П. Ващенко, бригадир швейної майстерні міськпобуткомбінату С. А. Гетьман, бригадир штукатурів будівельно-монтажного управління «Лозоважитлобуд» Н. Г. Кобзар та багато інших.

За роки семирічки значних успіхів досягли залізничники Лозової. Керування стрілками переведено на централізоване електричне управління. На дільниці Лозова — Сімферополь пішли електровози. Колектив станції Лозова тричі виходив переможцем у Всесоюзному змаганні і був удостоєний перехідного Червоного прапора Міністерства шляхів сполучення та ЦК профспілки залізничників і першої грошової премії. Не раз виходили переможцями у Всесоюзному змаганні, завойовуючи перші місця, колективи комуністичної праці 4-ї дистанції колії та 4-ї дистанції сигналізації і зв'язку. У 1965 році залізничники Лозівського вузла виконали план перевезення вантажів на 104 проценти. Всі служби завершили рік з прибутками, а по вузлу економія державних коштів перевищила 500 тисяч карбованців. Працівники служби руху відправили 7282 великовагових поїзди, якими додатково перевезено близько 2 мільйонів тонн вантажів. Собівартість обробки вагонів знизилася на 7,7 процента. Цьому значно сприяло те, що на станції працювали науково-технічне товариство по впровадженню передових методів праці та 10 шкіл по вивченню прогресивних методів формування поїздів, де навчалося 126 чоловік. На станції впроваджено 23 раціоналізаторські пропозиції з економічним ефектом 8 тисяч карбованців. Успішно справились з планом 1965 року працівники локомотивного депо. Річний план перевезення вантажів тут виконано на 105,8 процента. Собівартість цієї роботи знижена на 2,5 процента, економія державних коштів становила 134 тисячі карбованців. На всю країну прославили себе машиністи депо В. Г. Кобиляцький, П. А. Туркін, П. А. Григоров, О. Д. Гаврик, В. Т. Леус та інші. Вони перші в Радянському Союзі добилися найвищого середньодобового пробігу електровозів — понад 1000 кілометрів.

Виросла й розквітла післявоєнна Лозова. В зелені садів і парків утопають її рівні, красиві вулиці, нові житлові квартали. Особливо красивою стала головна

Міська поліклініка. Лозова.

Місто Лозова. Площа Космонавтів.

вулиця міста, що носить ім'я Жовтня. Нова площа Космонавтів — найбільш улюблене місце відпочинку лозів'ян. Тут відбуваються всі торжества. Посередині площі — обеліск на честь перших космонавтів — супутник землі мчить у Всесвіт. Поряд — широкоекранний кінотеатр «Восток» на 800 місць.

До площі Космонавтів прилягає Парк культури й відпочинку ім. Пушкіна, з любов'ю вирощений лозів'янами ще до війни і відновлений після визволення міста від окупантів. Крім цього парку, в Лозовій є ще парки ім. Горького, залізничників та 5 скверів. В одному із скверів, у центрі міста, на Першотравневій площі, серед троянд, стоїть пам'ятник генію людства В. І. Леніну, відбудований трудящими міста після війни.

Розвиток економіки і господарства сприяв зростанню добробуту трудящих міста. За післявоєнні роки набагато збільшився житловий фонд, в центрі й на околицях міста виросли багатоповерхові житлові будинки. За останні три роки семирічки 500 сімей справили новосілля.

Трудящі міста користуються послугами 150 магазинів та кіосків державної і кооперативної торгівлі. В місті є три їдальні громадського харчування, чайна та залізничний ресторан.

До революції в селищі і на залізничному вузлі не було жодного медичного закладу. Щоб одержати медичну допомогу, залізничники змушені були їхати до міста Олександрівська (Запоріжжя). Зараз у місті і на вузлі працюють дві лікарні на 300 ліжок, дві поліклініки, два диспансери, десять медичних пунктів, дві дитячі консультації, дві санітарно-епідеміологічні станції, дві аптеки. В медичних закладах міста працюють 64 лікарі, 252 чол. середнього медичного персоналу. Першим лікарем у Лозовій був І. Ф. Дикий. Охороні здоров'я трудящих Лозової він віддав понад сорок років свого життя. І. Ф. Дикий у роки Радянської влади одержав високе звання заслуженого лікаря республіки. Довгий час він працював головним лікарем районної лікарні.

За післявоєнні роки Лозова розвивалася і як культурний центр. У місті працює 6 середніх шкіл, 2 восьмирічні і 5 початкових, школа-інтернат, в яких навчається 7334 дітей. У двох вечірніх школах робітничої молоді навчається 900 чоловік[1]. У 1965 році закінчено будівництво середньої школи № 11 на тисячу учнів з світлими просторими класами, лабораторіями, виробничими майстернями, їдальнею. У школах міста працює близько 500 учителів з вищою та середньою освітою. Серед учителів є багато ентузіастів своєї справи, організаторів позашкільної та позакласної роботи. Серед них М. П. Лебеденко, вчитель математики в середній школі № 11. Відмінно володіючи предметом, він добився повної успішності учнів.

[1] Облдержархів, ф. Р-4839, оп. 2, спр. 102, арк. 15—16.

Микола Петрович створив у місті математичний гурток, який відвідує багато молоді, робітників та інженерно-технічних працівників.

Багато лозів'ян здобувають освіту заочно. У 1965 році 865 робітників і службовців заочно навчалися в середній школі та вищих учбових закладах.

Значне місце в культурному житті трудящих належить товариству «Знання». Членами товариства є 335 чол.— інженерів, лікарів, учителів, партійних та комсомольських працівників. Силами активістів товариства створено три лекторії, два університети здоров'я, один університет культури, університет технічного прогресу, який відвідують новатори виробництва та інженерно-технічні працівники. Лозів'яни — великі книголюби. В шести бібліотеках для дорослих і одній дитячій завжди людно. До послуг книголюбів у місті є два магазини, книжкові та газетні кіоски, в яких трудящі завжди можуть придбати цікаву книгу, свіжий журнал чи газету.

До революції газети й журнали передплачували головним чином купці й чиновники. Зараз кожна сім'я в місті передплачує в середньому одну-дві газети та журнал. Щороку тут передплачується понад 30 тисяч примірників газет і журналів.

Для тих, хто бажає розвивати свої здібності і талант, у районному Будинку культури, районному Будинку піонерів, клубі залізничників та клубах підприємств створені й працюють художні студії та гуртки художньої самодіяльності.

Любителі спорту мають стадіон із спортивним залом, який вважається одним з кращих в області.

Велику увагу приділяють у Лозовій вихованню молоді. Однією з форм виховання молоді є вечори трудової слави, зустрічі з ветеранами виробництва. На ці вечори запрошується не тільки молодь, що працює на виробництві, а й учні старших класів середніх шкіл.

У життя і побут міста владно ввійшла нова соціалістична обрядність. Звичайним явищем стали в Лозовій комсомольські весілля; урочисто відзначається колективами підприємств, де працюють батьки, народження нових громадян Лозової.

У Лозівському районі народилися, вчилися, або певний час працювали В. О. Кучеренко, інженер-будівельник, дійсний член АБіА СРСР та її президент з 1961 року; П. А. Оровецький, український письменник, який трудову діяльність починав у Панютинському вагоноремонтному заводі столяром. Пізніше він працював секретарем і редактором Лозівської районної газети. П. А. Оровецький — автор книжок «Цвіт землі», «Серце солдата», «Друга зустріч», «Глибока розвідка» та інших.

З великим піднесенням зустріли лозів'яни затверджений XXIII з'їздом КПРС план нової п'ятирічки. Нова п'ятирічка перетворить Лозову у велике промислове місто. За новим планом значно розшириться обсяг промислового виробництва міста. На 30—40 процентів зросте за п'ятирічку випуск запасних частин до тракторів, автомобілів та електричного обладнання на авторемонтному заводі. Виростуть нові корпуси на будівництві філіалу Харківського тракторного заводу імені Орджонікідзе — Лозівському «Центрокузі». Поруч з ковальсько-пресувальним цехом, який у 1966 році видав першу продукцію, стане до ладу потужний механічний цех площею 78 тисяч кв. метрів.

Гордістю лозів'ян стане красунь канал Дніпро — Донбас, який пройде повз Лозову. В десяти кілометрах від міста, на місці впадіння води з каналу у річку Бритай, буде споруджено потужну електростанцію. Нова водна магістраль забезпечить достаток електроенергії, зросить поля Лозівщини, поліпшить водопостачання міста.

Озброєні рішеннями XXIII з'їзду КПРС, трудящі Лозової докладають всіх зусиль для виконання нового п'ятирічного плану, плану дальшого зміцнення економіки країни. На будівельних майданчиках, у цехах і на транспорті несуть вони трудову вахту. Разом з усім радянським народом лозів'яни впевнено крокують до світлого майбутнього, ім'я якому — комунізм.

П. А. ГАРАГАН, Є. В. ШАЧНЄВА

* * *

Лозівський район утворено в 1923 році. Розташований він на півдні Харківської області. Межує на півночі з Первомайським, на сході — з Балаклійським, на південному сході — з Близнюківським районами Харківської області, на заході — з Сахновщинським Харківської та Павлоградським районом Дніпропетровської областей.

Територія району становить 1,6 тис. кв. кілометрів. Населення — 85 300 чоловік, в т. ч. міського — 44 800 чоловік. Густота населення — 53,3 чоловіка на 1 кв. кілометр.

До складу району входять 2 селищні та 17 сільських Рад. Всього в районі 166 населених пунктів.

Район одним із перших на Україні здійснив суцільну колективізацію і за досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства в 1931 році був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора УРСР.

У 1956—1958 рр. район за досягнення високих врожаїв зернових — 25,7 цнт, соняшнику — 21 цнт; надій молока на 1 корову 2109 кг — був представлений на Всесоюзній виставці досягнень у народному господарстві і нагороджений дипломом 1-го ступеня. Близько 200 передовиків колгоспного і радгоспного виробництва нагороджені золотими та срібними медалями виставки.

Основними транспортними магістралями, що зв'язують Лозівський район з іншими районами країни, є Південна залізниця з великою вузловою станцією Лозова та автомобільні шляхи. По території району проходять залізниці: Харків—Донбас; Харків—Павлоград; Полтава—Красноград—Слов'янськ; вітка до Смирнівського кар'єру та два автомобільні шляхи республіканського значення: Мерефа — Лозова та Ізюм—Красноград.

Земельний фонд району становить 154 557 га. З цієї кількості землі під сільськогосподарськими угіддями зайнято 119 390 га (понад 75 проц.), решта — ліси, сади, шляхи та різні непридатні землі.

В районі є 27 колгоспів та 3 радгоспи. У 1966 році із загальної площі орної землі (111 742 га) 52 проц. було відведено під зернові культури, з них понад 30 проц. — під пшеницю.

На 1 січня 1966 року в районі було 702 трактори, 560 комбайнів, 460 вантажних та 54 легкові автомобілі.

Більшість сільськогосподарських робіт в колгоспах і радгоспах механізована. Оранка, посів, збирання врожаю зернових і соняшнику повністю механізовані.

Основним напрямком сільськогосподарського виробництва є зерново-буряковий та м'ясо-молочний. У 1961—1965 рр. середня врожайність озимої пшениці становила 16,2 цнт з гектара. Головними культурами в районі є пшениця, цукровий буряк, соняшник.

У 1966 році в районі на 100 га сільгоспугідь припадало 56,2 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 15 корів); 20 овець; на 100 га ріллі — 52 голови свиней.

У 1966 році середнє виробництво тваринницької продукції в 100-гектарному обчисленні становило м'яса — 59 цнт; молока — 294 цнт; 7294 штуки яєць на 100 га зернових.

За досягнуті успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції за післявоєнний час орденами і медалями було нагороджено 519 чоловік. 8 передовикам присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У Лозівському районі працює 18 промислових підприємств. Вартість валової продукції, випущеної в 1965 році, становила 37 млн. крб. Найбільшими промисловими підприємствами району є Панютинський вагоноремонтний завод, Орільський цукровий завод, що видав першу продукцію в 1966 році і продуктивність якого досягла 50 тис. цнт буряків на добу; завод запасних частин, швейна фабрика.

В промисловості працює 13 430 чоловік, 2675 чоловік працюють на підприємствах автомобільного транспорту і в торгівлі.

Значне місце в економіці і господарському житті району належить залізничному транспорту. Тут, зокрема, розміщений важливий залізничний вузол Лозова. У 1965 році станція Лозова три квартали підряд тримала першість у соціалістичному змаганні залізниць країни, завойовуючи перехідний Червоний Прапор та грошові премії. Нове п'ятиріччя буде для залізничників етапом дальшого технічного прогресу. На Кримському і Кавказькому напрямках курсуватимуть потужні електровози, на Полтавському — тепловози.

В районі провадиться велике житлове будівництво. Лише в 1966 році здано в експлуатацію 493 квартири. Державні капіталовкладення в будівництво у 1966 році становили 13 700 тис. карбованців.

З кожним роком зростає продаж населенню різних товарів. Обслуговують населення торговельні організації: міжрайторг, споживспілка, відділ робітничого постачання, залізнично-дорожній ресторан. Товарооборот їх у 1965 році становив 33 336 тис. карбованців.

В районі працюють 9 лікарень, 2 амбулаторії, 52 фельдшерсько-акушерські пункти, 5 колгоспних пологових будинків. В медичних установах району працюють 952 медпрацівники, в т. ч.: лікарів — 71, середнього медперсоналу — 397 чол. Серед лікарів 5 відмінників охорони здоров'я.

Лозівський район радіофікований і електрифікований.

В районі працюють 90 шкіл, з них середніх — 12, восьмирічних — 28, початкових — 50. В них навчається 15 483 учні. В школах працює 913 учителів, в т. ч. 3 Заслужені вчителі школи УРСР, 39 відмінників народної освіти.

В районі є 79 сільських колгоспних та профспілкових клубів, при яких створено 146 гуртків художньої самодіяльності. В усіх клубах та будинках культури працюють стаціонарні кіноустановки.

В районі працюють 67 бібліотек, книжковий фонд яких налічує 550 тис. книжок.

У районі виходить газета «Радянське слово», орган міськкому КП України і райвиконкому та багатотиражні газети в колгоспах: ім. Орджонікідзе, ім. Свердлова, ім. Щорса, «Дружба», «Соцзмагання». У 1967 році на 1000 чоловік населення підписано 1036 екземплярів газет і журналів.

За героїзм, відвагу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, високе звання Героя Радянського Союзу присвоєно 6 уродженцям району.

ПАНЮ́ТИНЕ

Панютине — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 7 км від Лозової, на лінії Південної залізниці. Населення — 9700 чоловік. Панютинській селищній Раді підпорядковане село Царедарівка.

Панютине виникло 1869 року під час прокладання Курсько-Харково-Севастопольської залізниці. Спочатку воно мало назву Лозова-Азовська, а згодом було перейменоване в Панютине за ім'ям царського генерала Панютина, на землях якого була побудована станція.

У 70-х роках тут було завершено спорудження паровозного депо та ремонтних майстерень. Розрослось і саме селище. Відкрилися крамниці, споруджено млин, склад лісоматеріалів. На цей час Панютине вже мало дві забудовані кам'яними будинками вулиці — Лиманівку та Іванівку. Тут жила адміністрація станції, депо та майстерень, робітники ж тулилися в бараках і вогких землянках.

Населення Панютиного зростало за рахунок жителів навколишніх сіл та селян-відхідників з України, а також з Рязанської, Орловської, Курської і Тамбовської губерній, гнаних на заробітки безземеллям і голодом. Частина селян, що приходила в Панютине на тимчасову роботу, залишалася в селищі жити постійно.

В 90-х роках вантажооборот станції почав швидко зростати і на 1902 рік досяг майже 5 млн. пудів[1].

Умови праці в депо були тяжкі. Робочий день дорослих тривав 12—14, а підлітків — 11—12 годин. Не було ніякої охорони праці. Мізерного заробітку ледве вистачало на прожиття. Але й він всіляко урізувався. Адміністрація широко застосовувала систему штрафів. Наприклад, за «порушення тиші й порядку шумом чи криком» накладався штраф 1 крб., «ходіння без діла» — 1 крб., «зняття або псування об'яв» — 75 коп., за «влаштування безпорядків», «участь у незаконних зборищах на території депо» й «грубе поводження» з майстром та іншим начальством робітників негайно звільняли[2].

У селищі була тільки одна початкова школа, в якій навчалися переважно діти місцевих багатіїв, зате були дві церкви й два трактири.

В кінці 90-х років робітники Панютиного включаються в революційну боротьбу. Важливу роль у цьому відіграв професіональний революціонер С. А. Лозовський (Дрідзо), який працював у паровозному депо ковалем. Він створив соціал-демократичний гурток, організував робітничу бібліотеку.

В селищі розповсюджуються марксистська література, більшовицькі листівки. Передові робітники депо зв'язалися з редакцією газети «Искра», надсилали до неї свої кореспонденції.

Так, в «Искре» № 33 від 1 лютого 1903 р. було вміщено кореспонденцію з ст. Панютине за підписом «Один із багатьох», в якій розповідалося про тяжке становище залізничників. Кореспондент надіслав до редакції також прокламацію, що розповсюджувалась на станції. «Успіх прокламації був величезний,— писалося в «Искре»,— всі читали й були задоволені, що знайшлися люди, які не посоромилися розкрити зловживання адміністрації. Ця прокламація потрапила також і в навколишні села, де зустріла співчуття». Редакція «Искры» зазначала, що одержана прокламація (вона йшла за підписом «Організовані робітники Панютинської залізничної майстерні») дуже добре описувала тяжке становище робітників, експлуатацію їх, закликала до єднання і закінчувалася словами: «Геть царський уряд, уряд насильства і свавілля, уряд хижаків та грабіжників»[3].

---

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, Новороссия, т. XIV, СПб., стор. 631.

[2] Журн. «Юнацький рух», 1931, № 4(II), стор. 74.

[3] С. О. Ктитарєв. Ленінська «Искра» і піднесення революційного руху на Україні. К., 1959, стор. 217—218.

В період першої російської революції 1905—1907 рр. панютинські залізничники яскраво продемонстрували свою революційну солідарність з усім пролетаріатом Росії. Робітники депо активно включилися у Всеросійський жовтневий політичний страйк. Припинилась робота в депо, замовкли телефон, телеграф. У селищі відбуваються мітинги.

Особливо активними були виступи робітників Панютиного у дні Грудневого збройного повстання. Панютинці оголосили страйк, обрали делегатів на з'їзд залізничників, що проходив у Лозовій 11 грудня 1905 року.

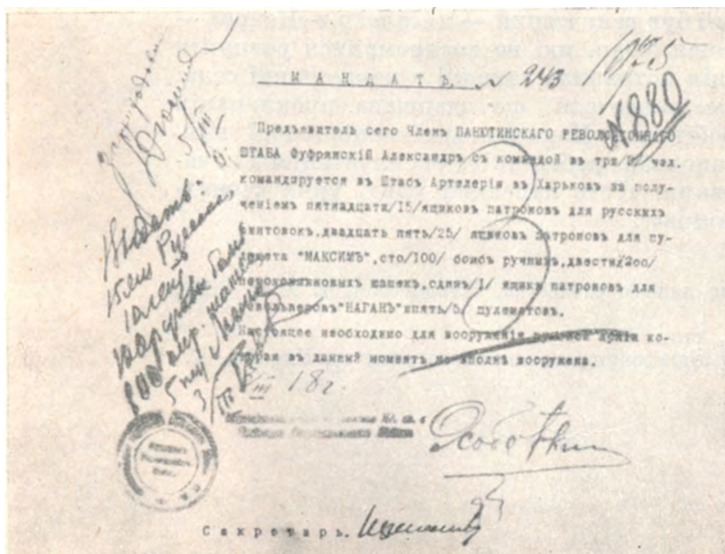
Готуючись до збройного виступу, робітники депо захопили в одному з вантажних вагонів 9 гвинтівок. В селище прибула військова команда, яка заарештувала кількох робітників, зокрема одного з найактивніших — слюсаря депо Ляха. Робітники зажадали звільнення всіх арештованих, але одержали відмову. Тоді вони звалили з рейок паровоз і вагони, припинивши рух поїздів[1].

Проте сили виявились нерівними, виступ робітників було придушено. Організаторів страйку — Горюнова і Чистякова — було тут же повішено, інших — заарештовано. Багатьох робітників звільнено з роботи[2].

Але й після поразки революції, в роки столипінської реакції, імперіалістичної війни революційна діяльність панютинських залізничників не припинялась, тільки тепер вся робота провадилася у глибокому підпіллі.

Після Лютневої революції у депо було створено соціал-демократичну групу. До неї входили молоді робітники Фуфрянський, Дашков, Галиченко, Помазан, Зубарєв, Незнамов та інші. У серпні 1917 року в Панютиному було створено більшовицький осередок, який став основою місцевої організації РСДРП[3]. Панютинська організація мала великий вплив на весь Залізничний район і навколишні села. У вересні 1917 року її представники брали активну участь у роботі Харківської конференції більшовиків.

Звістка про перемогу збройного повстання 25 жовтня 1917 року в Петрограді дійшла до Панютиного через три дні. Відразу ж, як тільки стало відомо, що влада в Петрограді перейшла до рук Рад, робітники депо станції Панютине створили загін Червоної гвардії. На чолі загону став молодий машиніст В. Ю. Фуфрянський. Зброї було мало, але панютинцям допомогли харківські робітники. Вони передали червоногвардійцям 100 гранат, 48 ящиків патронів, 5 кулеметів та іншу зброю[4]. На початку грудня 1917 року панютинські червоногвардійці об'єдналися з лозівськими та катеринівськими. В середині грудня 1917 року зведений загін вперше прийняв бій з великими силами гайдамаків, що захопили станцію Лозову, перерізали залізничну колію, намагаючись пустити під укіс ешелон червоногвардійців, який ішов на Дон для боротьби проти кадетсько-калединських військ[5].

МАНДАТЪ № 243

Предъявитель сего Членъ ПАНЮТИНСКАГО РЕВО[illegible] ШТАБА Фуфрянскій Александръ съ командой въ три/3/ чел. командируется въ Штабъ Артелеріи въ Харьковъ за полученіемъ пятнадцати/15/ящиковъ патроновъ для русскихъ винтовокъ, двадцать пять/25/ ящиковъ патроновъ для пулемета "МАКСИМЪ", сто/100/ бомбъ ручныхъ, двести/200/ [illegible] шашекъ, одинъ/1/ ящикъ патроновъ для револьверовъ "НАГАНЪ" и пять/5/ пулеметовъ.

Настоящее необходимо для вооруженія [illegible] которая въ данный моментъ не вполнѣ вооружена.

Секретарь.

Мандат О. Фуфрянського на одержання зброї.

Штаб по боротьбі з контрреволюцією на півдні Росії, очолюваний В. О. Антоновим-Овсієнком, посилає в район Лозової — Панютиного бронепоїзд, загін Червоної гвардії з робітників Петрограда і Москви та бойовий загін революційних солдатів

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине. К., 1955, т. II, стор. 608—609.

[2] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні, стор. 171—172.

[3] Журнал «Юнацький рух», 1931, № 4 (II), стор. 76.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 1075.

[5] Журн. «Пролетарська думка», № 2, 1923 р., стор. 11—12.

під командуванням М. О. Руднєва. Гайдамаків було розгромлено, шлях на Донбас звільнено.

Панютинська Рада робітничих депутатів була створена в березні 1918 року. Вона одразу повела рішучу боротьбу проти місцевих багатіїв та спекулянтів. Уже в березні 1918 року було прийнято рішення оподаткувати купців на суму 50 тис. крб. і врегулювати ціни на місцевому ринку.

У квітні 1918 року Панютине було окуповане австро-угорськими й німецькими інтервентами. Разом з робітниками Лозової панютинці вели вперті бої з ворогом. Селище кілька разів переходило з рук у руки. Радянську владу тут було відновлено тільки на початку 1919 року. 15 січня 1919 року окрема група військ П. Ю. Дибенка визволила Панютине.

Після визволення селища від петлюрівців партійний осередок очолив О. Ю. Фуфрянський. Згодом О. Ю. Фуфрянський пішов до лав Червоної Армії; спочатку він був призначений комісаром Таращанського полку, а потім — прикомандирований до штабу Миколи Щорса. Керівником панютинської партійної організації став Г. Ф. Лимаренко. У березні 1919 року вона була представлена на III з'їзді КП(б)У.

Зліва направо: М. Щорс, його ад'ютант, О. Фуфрянський.

У квітні 1919 року в селище прибув агітпоїзд 2-ї Української армії. Тут же на станції було проведено мітинг, на якому агітатори розповіли про тяжке становище на фронтах і закликали робітників стати на захист Радянської влади. Панютинці одразу відгукнулися на цей заклик, і того ж дня робітники депо створили загін імені В. І. Леніна, який влився в 2-у Українську армію.

У червні 1919 року в Панютине ввірвалися банди Денікіна, та в грудні цього ж року білогвардійці були вигнані.

У боротьбі проти Денікіна активну участь брали панютинські залізничники. В депо було збудовано бронепоїзд «Смерть або перемога». Перше бойове хрещення бронепоїзд прийняв під станцією Понирі, вступивши в бій з трьома бронепоїздами денікінців, що рвалися до Москви, і вийшов переможцем. Бронепоїзд брав також участь у розгромі банд Юденича під Петроградом та армії Міллера й Чайковського на Петрозаводському напрямку, бився на польському фронті в районі станції Рєчиця — Жлобін — Бобруйськ. Восени 1920 року бійці бронепоїзда вщент розгромили банду білих козаків-дагестанців у районі Наурська[1]. Свій героїчний шлях бронепоїзд завершив на Закавказзі. На фронтах громадянської війни на бронепоїзді «Смерть або перемога» відзначилися панютинці П. Банний, П. Авдєєв, А. Крайнюк, П. Блинчиков, брати Трохим і Михайло Сердюки.

Після розгрому денікінців у селищі почало налагоджуватися мирне життя. Відновили роботу партійна організація, радянські установи. 9 березня 1920 року була затверджена комсомольська організація селища. Першими комсомольцями Панютиного були Н. Левіна, О. Сарана, І. Грищенко, Н. Долгих, Н. Худаєва, Н. Никонов, Є. Янко та ін. 5 квітня 1920 року представники панютинської комсомольської організації взяли участь у роботі І Катеринославського губернського з'їзду КСМ, а потім і II Всеукраїнського з'їзду КСМ, на якому від панютинської комсомольської організації делегатом був О. Л. Сарана.

[1] ЦДАРА, ф. 11 415, оп. 1, спр. 2, арк. 72.

Комсомольці впорядкували деповський клуб, відкрили бібліотеку, організували гуртки художньої самодіяльності — драматичний, музичний та хоровий. У клубі ставилися п'єси, відбувались виступи «живої газети». Крім того, випускалися стінні газети та бойові плакати.

Активну участь у роботі комсомольської організації брали товариші Оровецький, Штихно, Гавриленко, Кисляк, Довбич, брати Фуфрянські, Гринь та інші[1].

Залучаючи до роботи сільську молодь, панютинські комсомольці організували клуб у селі Царедарівка. Робкори селища брали участь у 1-й Республіканській нараді робкорів. Делегатом від Панютиного був П. Сиротенко.

Коли в 1920 році імперіалісти почали новий похід проти молодої Радянської республіки, партійна і комсомольська організації одразу ж підняли робітників депо і станції на боротьбу з ворогом. 22 панютинські комсомольці пішли добровольцями в Червону Армію. Крім того, 10 комуністів і комсомольців пішли на польський фронт агітаторами. Серед них П. Авдєєв, А. Клюшниченко, О. Безпальченко, Д. Гусаков, П. Лебеденко, І. Петухов та інші.

У селищі було проведено недільник «Червона молодь — Червоній Армії», під час якого у фонд армії було зібрано 195 540 карбованців.

Членів партії та комсомольців селища було переведено на казармений стан; створено військовий загін, очолюваний Н. Дашковим. Кожного дня після роботи в загоні провадилися заняття. Бійці навчалися стріляти з гвинтівки й кулемета, відвідували заняття з тактики. Дуже часто загін виїздив у навколишні села — Барвінкове, Самойлівку, Сахновщину, Краснопавлівку, на які нападали банди атамана Брови. Загін брав участь у розгромі великої банди в селі Чорноглазівка.

У жовтні 1920 року, коли до Синельникового підступили врангелівці і нависла загроза окупації Панютиного, робітники терміново підготували до евакуації устаткування ремонтних майстерень і депо. Коли загроза окупації була усунена, нормальна робота відновилася.

Після розгрому Врангеля панютинці, керовані партійною організацією, провели велику роботу по відбудові зруйнованого господарства. Необхідно було в короткий строк відновити роботу залізничного транспорту, забезпечити його паливом.

Партійна і комсомольська організації широко розгорнули паливну кампанію. Щоб не припиняти роботу депо, за рішенням більшовицького осередку було створено молодіжні ударні паливні бригади, які їздили рубати ліс поблизу станції Безпавлівка. У безпавлівських лісах ховалися рештки розгромлених банд і дезертири. Між комсомольцями та бандитами не раз відбувалися сутички. Під час однієї з них загинув комсомолець слюсар депо Я. Долецький. Велику роботу партійна й комсомольська організації провели по охороні маршрутних паливних ешелонів Донбасу.

У період громадянської війни чимало робітників, гнаних голодом, подались у навколишні села. В депо відчувалася гостра нестача робочої сили. Щоб забезпечити нормальну діяльність депо, партійна, комсомольська й профспілкова організації створили бригади агітаторів, які їздили по селах, провадили роз'яснювальну роботу, переконували робітників повернутися в депо. Це дало позитивні наслідки. Чимало робітників повернулися на виробництво.

Партійна організація депо створила також загін по заготівлі продовольства для робітників підприємств. Не раз бандити намагалися захопити валки з хлібом, але продзагін завжди відбивав напади і своєчасно доставляв хліб робітникам.

У 1925 році паровозне депо і весь паровозний парк із станції Панютине було переведено в Лозову, де на цей час побудували нове паровозне депо. В Панютиному ж на базі ремонтних майстерень було споруджено вагоноремонтний завод. Тоді ж у селищі відкрилося залізничне училище, яке готувало кадри вагоноремонтників не тільки для заводу, а й для інших підприємств НКШС. За рік залізничне училище

---

[1] Матеріали історичного музею Панютинського ВРЗ. Спогади П. Сиротенка, відповідального секретаря газети «Правда Лозівщини».

випускало близько 400 спеціалістів: слюсарів, столярів, ковалів, інструментальників.

У 1929 році серед робітників Панютинського вагоноремонтного заводу почалося змагання за ударну працю. Зачинателем його були комсомольці, бригада столярів: П. Оровецький, О. Кишинський, О. Горобцов та ін. Партійна організація заводу активно поширювала передовий досвід боротьби за ударну працю, за зниження собівартості продукції. Було створено ударні бригади комуністів: Начинова, Гаркавенка, Сльоти, Борисова, Сердюка, Тотубаліна та інших. В роботі першого Всесоюзного з'їзду ударників у Москві, як делегат від заводу, брав участь П. Оровецький (нині — відомий письменник).

Чимало цінних раціоналізаторських пропозицій по механізації виробничих процесів внесли робітники Кузьменко, Начинов, Петровський, Володін та ін. Незабаром двом цехам заводу було надано звання ударних. Соціалістичне змагання охопило весь колектив підприємства. В 1930 році по випуску продукції і зниженню собівартості завод зайняв перше місце серед ремонтних заводів НКШ[1].

Велику роль відіграли партійна, комсомольська та профспілкова організації заводу в боротьбі за колективізацію сільського господарства району. Протягом 1929—1930 років з заводу в села Катеринівку, Смирне, Царедарівку, Краснопавлівку, Артільне-Князеве та Хлібне виїздили бригади агітаторів, які словом і ділом вели за собою селян, долали опір куркульства.

24 серпня 1929 року, на прохання робітників Панютинського вагоноремонтного заводу, Президія Харківського окрвиконкому прийняла постанову про надання підприємству імені Ф. Е. Дзержинського. Заводські та районні партійні органи постійно дбали про поліпшення виробничої діяльності заводу. Так, на засіданні бюро Лозівського РК, при обговоренні стану роботи підприємства було вирішено поповнити склад працівників заводу кваліфікованими спеціалістами та активізувати діяльність ударних бригад[2].

Великі завдання, поставлені перед транспортом у другій п'ятирічці, вимагали розширення виробничих площ заводу та збільшення випуску з ремонту вантажних вагонів, яких країна потребувала все більше. Тому в 1935 році завод реконструювали. Було збудовано нові цехи, поповнився верстатний парк.

У цей час на заводі розгортається стахановський рух. Передовики виробництва Я. Громов, І. Кравченко, В. Бриксін щоденно виконували змінні завдання на 400 проц. Лави стахановців невпинно зростали. Якщо в лютому 1936 року на ПВРЗ налічувалося 340 стахановців, то в березні було вже 470, а в квітні — понад 500. З кожним днем збільшувався випуск вантажних вагонів. Підприємство жило повнокровним життям, усі злободенні питання виробництва висвітлювалися у 29 цехових стіннівках та в заводській багатотиражці «Панютинський вагонник», що регулярно виходила з 1935 до 1941 року. У 1940 році завод уже давав 850 вантажних двовісних вагонів, тобто у два з половиною рази більше, ніж у 1925 році.

Великих змін зазнало і саме селище Панютине. На кошти заводу було споруджено кілька великих двоповерхових будинків, 3 магазини, спортивний зал, бібліотеку, стадіон, школу, лікарню. Було оновлено парк, де насадили багато дерев. збудували літній кінотеатр, спортивні майданчики. У клубі заводу встановили обладнання для демонстрування звукового кіно.

Зростало селище також за рахунок індивідуального будівництва. Робітникам, які брали ділянки, завод давав позику, допомагав будматеріалами. Якщо до 1917 року в Панютиному було 8 вулиць, то на 1940 рік їх уже налічувалося близько 30. Майже біля кожного будинку був фруктовий сад, вздовж вулиць росли декоративні дерева.

У 1941 році, коли фашистська Німеччина віроломно напала на нашу країну, багато робітників у перші ж дні війни пішли на фронт. Загроза окупації селища зму-

[1] Газ. «Правда», 7 травня 1930 р.

[2] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, оп. 299, спр. 261, арк. 125.

сила терміново евакуювати завод у східні райони країни. Було вивезено устаткування, матеріальні склади, а також сім'ї трудящих.

15 жовтня 1941 року устаткування заводу прибуло на станцію Боготол Красноярського краю, де були невеликі майстерні вагонного депо. Робітники заводу, переважно жінки й молодь, почали будувати підприємство. Незабаром поряд з майстернями на пустирі виріс новий завод. Він почав випускати з ремонту вантажні вагони. Умови праці були тяжкі. Значна частина кваліфікованих робітників, як, наприклад, Н. Сердюк, В. Даниленко, А. Петруня, Л. Володін, П. Товстиченко, пішли добровольцями в діючу армію. І все ж цехи заводу працювали безперебійно. Замість батьків і чоловіків до верстатів стали жінки й підлітки.

Справжні зразки праці показували свердлувальниці Афанасьєва, Левіна, столяри бригади Никитенка, токар Гуров, бригади слюсарів Муранова й Петренка, стругальник Виноградов, болторізальники батько і син Іванови.

Відмінно працювала й молодь, зокрема сестри Віра та Інна Микуленко, С. Зубенко, В. Гавриленко, В. Зубенко, І. Клюшниченко, Т. Андрійченко. Комсомольці й комуністи заводу провадили збір коштів у фонд оборони і теплого одягу для фронтовиків, організовували концерти в госпіталях, всіма силами допомагали Радянській Армії.

Власними силами робітники спорудили житлові будинки, дитячий садок, ясла. У 1942 році вагоноремонтники взяли шефство над колгоспом «Заря Октября» і допомагали колгоспникам ремонтувати машини та реманент. В свою чергу колгоспники допомогли робітникам організувати підсобне господарство, яке забезпечувало продуктами заводську їдальню.

У чорні дні фашистської окупації в Панютиному діяла підпільна група, до складу якої входили П. Ільїн, Г. Очеретенко, Л. Мауcліс, І. Чернова, Є. Соловйова та інші. Патріоти розповсюджували листівки, провадили підривну роботу — псували обладнання на електростанції, всіляко перешкоджали виходу з ремонту фашистських танків. Окупанти жорстоко розправилися з підпільниками — всі вони були розстріляні.

У дні боїв за визволення селища від німецько-фашистських загарбників у районі станцій Лозова — Панютине точилися запеклі бої.

У вересні 1943 року Панютине було визволене від фашистських загарбників. Робітники заводу повернулися із Красноярського краю в рідне Панютине. Все устаткування, вивезене під час евакуації, залишили в Боготолі.

За самовіддану боротьбу проти фашизму на фронтах Великої Вітчизняної війни було нагороджено орденами та медалями 216 робітників і службовців заводу. Двоє з них: О. Т. Удовиченко та Ю. Я. Чепіга удостоєні найвищої урядової нагороди — звання Героя Радянського Союзу[1].

Селище Панютине зазнало в роки війни великих руйнувань. Були зруйновані магазини, школи, лікарня, приміщення залізничного училища, більшість жилих будинків. Завод фашисти зруйнували вщент. Довелося будувати все заново. Спочатку деревообробний цех був у сараї, а складати вагони доводилося просто неба. З техніки на заводі було тільки п'ять верстатів, два молоти й два преси.

У післявоєнні роки колектив заводу під керівництвом партійної організації провів велику роботу по відбудові підприємства. В цьому робітникам Панютиного допомогли трудящі братніх республік. Сюди надходили верстати з Москви, ліс — із Красноярська, метал — з Уралу. В 1949 році закінчилося будівництво деревообробного, ковальського, механічного та вагоноскладального цехів. З 1951 року було введено в експлуатацію цехи — розбирання і ремонтно-механічний, а пізніше — будинок заводоуправління і цех підготовки вагонів. З того часу завод працює на повну потужність.

[1] Газ. «Правда», 4 листопада 1943 р.

Після XX з'їзду КПРС, який викликав нове піднесення творчої ініціативи мас у боротьбі за побудову комунізму, колектив заводу ще тісніше згуртувався навколо партійної організації. Парторганізація заводу швидко зростала: в 1951 році вона налічувала 115 чол., у 1955 — 144, в 1960 — 207, а в 1964 — вже 258 чоловік.

На заводі набув широкого розмаху рух за комуністичну працю. Першими бригадами комуністичної праці на Панютинському заводі були ковальська бригада члена КПРС І. Сенькіна і столярна по розбиранню вагонів комсомольця О. Тюпи.

У 1959 році на заводі включилися в боротьбу за звання бригад комуністичної праці 41 бригада і три зміни, а за звання ударників комуністичної праці боролися 48 робітників. Того року було надано звання бригади комуністичної праці шести бригадам та багатьом робітникам — звання ударників комуністичної праці [1].

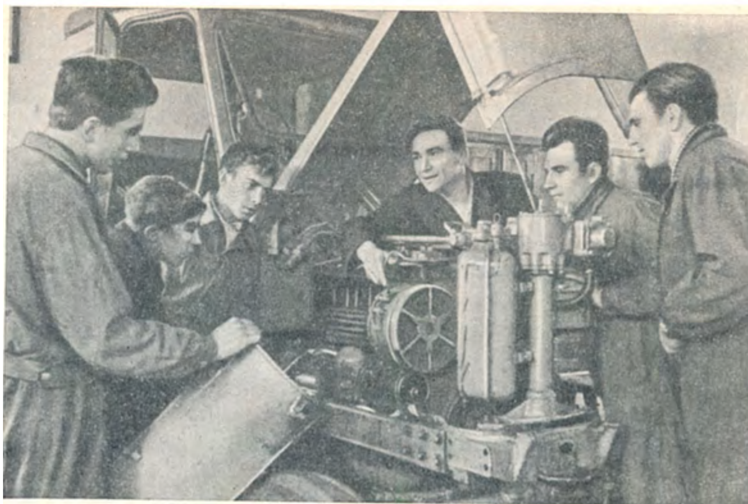
У 1961 році колектив заводу включився в боротьбу за звання колективу комуністичної праці. В ній взяли участь колективи всіх 6 цехів — 12 змін і 68 бригад. Тільки протягом перших років семирічки за ударну працю було нагороджено значками «Відмінник соціалістичного змагання» 260 чоловік.

Колектив заводу успішно справляється з завданнями, поставленими перед ним партією та урядом, — щороку план виконується в середньому на 112 проц., продуктивність праці підвищилась до 110 проц. За роки семирічки випуск промислової продукції зріс у 2,5 раза на тих самих виробничих площах. Такого збільшення випуску продукції і підвищення продуктивності праці було досягнуто завдяки механізації та автоматизації виробничих процесів.

Великий вклад у розвиток економіки і використання внутрішніх

[1] Харківський облдержархів, ф. 233, оп. 2, спр. 59, стор. 52.

Заняття в Панютинському професійно-технічному училищі.

У читальному залі бібліотеки в с. Панютиному.

Агіткультбригада панютинських залізничників в підшефному колгоспі ім. Жданова.

На стадіоні Панютинського вагоноремонтного заводу.

резервів внесли раціоналізатори заводу. Тільки за роки семирічки на заводі впроваджено 1060 раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом 236 тис. крб. У перших лавах людей, які працюють творчо, ідуть стругальник Ф. М. Осадчий, механік Ф. С. Федорець, коваль С. Т. Ренгевич, стругальник Н. К. Копа, майстер Є. А. Самсонов та багато інших.

Безперервно зростає технічна оснащеність заводу. За роки семирічки, крім потоково-конвейєрних ліній, здано в експлуатацію нову кисневу станцію. Газом, що надійшов із Шебелинки, повністю газифіковано завод і частину жилих будинків селища. Впроваджено комплексну механізацію транспортування, вантаження і розвантаження заготовок у ковальському цеху, механізовано установку для транспортування лісу тощо.

На заводі працюють 34 інженери і 107 техніків, крім того, вчаться в інститутах 19 чоловік, у технікумах — 77, у школах робітничої молоді — 114. І це в селищі, де була тільки одна початкова школа.

Завод потопає в зелені. На пустирі виріс великий фруктовий сад, територію підприємства заасфальтовано. Турбуються про культуру виробництва заводоуправління, профспілкові організації, кожен робітник.

Крім вагоноремонтного заводу, на території селища збудовано і введено в експлуатацію компресорну станцію газопроводу Шебелинка — Дніпропетровськ. Змінилось і саме Панютине. Виріс один великий масив з багатоповерховими будинками. Тільки в 1965 р. на благоустрій селища витрачено понад 35 тис. крб. Протягом цього року посаджено 4400 фруктових дерев, прокладено близько 6 тис. кв. м тротуарів. Усього ж за роки семирічки посаджено 18 тис. фруктових і декоративних дерев, прокладено понад 17 тис. кв. м тротуарів.

У селищі є книжковий магазин, комбінат побутового обслуговування, дві швейні майстерні, одинадцять продовольчих і промтоварних магазинів, дві їдальні, лазня, поліклініка, аптека, лікарня, пологовий будинок.

У 1957 році в Панютиному на базі залізничного училища відкрито училище механізації та електрифікації сільського господарства. З часу його відкриття і до 1964 року випущено 4245 спеціалістів. Успішно діє в селищі філіал Харківського народного університету науки й техніки. На заняттях університету робітники та інженерно-технічні працівники слухають лекції викладачів Харківського інституту інженерів залізничного транспорту.

В 1959 році збудовано нове багатоповерхове приміщення школи, в якій на 1965 рік навчалося 1238 дітей.

На тому місці, де до революції були «залізничні благодійні збори службовців і майстрів», виріс заводський клуб з великою бібліотекою, читальним залом, кімнатами для занять гуртків художньої самодіяльності. Крім шкільних бібліотек і бібліотеки училища механізації та електрифікації сільського господарства, в селищі відкрито заводську бібліотеку, яка має понад 10 тис. книжок.

При заводському клубі працюють 8 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь понад сто вагоноремонтників, гуртки радіо- та фотолюбителів, «умілі руки». Для дітей відкрито балетну студію, курси баяністів і гуртки: танцювальний, драматичний, вокальний. З 1953 року на заводі щодня випускається стінна газета «Панютинський вагонник».

Велику увагу партійна організація заводу приділяє ідейно-виховній роботі серед колективу підприємства. Понад десять років на заводі працює на громадських засадах лекторська група товариства «Знання». В цехах читаються лекції, доповіді, провадяться бесіди. В роботі заводського товариства «Знання» беруть участь майстри, технологи, конструктори, передовики виробництва. Група членів товариства організувала при заводі клуб ударників комуністичної праці, університет здоров'я, університет для батьків, університет культури. Вони широко пропагують досвід передовиків і новаторів виробництва, борються за здоровий побут і культуру.

Свято зими в с. Панютиному.

Колектив Панютинського вагоноремонтного заводу шефствує над колгоспом ім. Жданова Лозівського району. Силами вагоноремонтників тут обладнано тваринницьку ферму з повною механізацією виробничих процесів, кормозапарниками, підвісну дорогу тощо. Було подано велику допомогу в устаткуванні виробничих майстерень, птахоферми та інших господарських приміщень. Комсомольці заводу подарували колгоспній бібліотеці майже тисячу книжок, виготовили обладнання для дитячих ясел.

Велика увага в селищі приділяється фізичному вихованню. До послуг панютинців два стадіони, спортивний зал. Працює сім секцій, які налічують майже 400 чол. Багатьма секціями на громадських засадах керують спортсмени-розрядники — активісти заводу В. Приходько, В. Сєверцев, А. Шалімов та ін. В 1963 році було підготовлено 52 розрядники різних видів спорту.

На березі озера відкрито районний піонерський табір. У його будівництві брав участь і колектив заводу. Силами заводу тут побудовано для дітей житловий будинок і їдальню. Лише в 1963 році оздоровлено в піонерських таборах і санаторіях 108 дітей. В селищі споруджено комбінат «Дитячий садок-ясла» на 230 місць.

Партійна і профспілкова організації не залишають поза увагою також оздоровлення і відпочинок панютинців. Тільки за роки семирічки путівки в санаторії та будинки відпочинку одержали 580 чол., тобто 55 проц. працюючих на заводі. В селищі споруджено штучне озеро, водну станцію, насаджено парк.

Свято шанують панютинці героїв, які полягли в боях проти німецько-фашистських загарбників, — на братській могилі воїнів палахкотить вогонь Вічної Слави. Бережуть жителі селища і пам'ять про своїх славних земляків. Ім'я О. Ю. Фуфрянського — машиніста депо, активного борця за встановлення Радянської влади, соратника Щорса, викарбувано на меморіальній дошці, встановленій на будинку заводоуправління. Меморіальна дошка встановлена також на школі, де вчився І. П. Власов — колишній столяр вагоноремонтного заводу, повпред СРСР в Данії, що загинув там у 1941 році від рук фашистів.

Відрадні перспективи розвитку Панютиного. Протягом п'ятирічки передбачено побудувати новий кінотеатр, кілька житлових багатоквартирних будинків, кілька магазинів, лазню, прокласти 15 тис. кв. м тротуарів, реконструювати парк культури і відпочинку, висадити 12 тис. фруктових і декоративних дерев

В. Г. СІВАКОВ, І. П. ДЕМЕНТЬЄВ

КАТЕРИ́НІВКА

Катеринівка — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км на північ від районного центру. Населення — 1930 чол. Катеринівській сільраді підпорядковані села Братолюбівка, Довгове, Картамишівка, Михайлівка, Настасівка та Світловщина.

Перша письмова згадка про село датується 1859 роком. У списку населених пунктів Катеринославської губернії, за даними 1859 року, село Катеринівка значиться як «Катеринівка (Панютина)» — село власницьке при річці Лозовій, дворів 63, чоловіків — 270, жінок — 248[1].

Вдруге село згадується в довіднику за 1886 рік під тією ж подвійною назвою. На цей час тут налічувалося вже 104 двори, 429 жителів. У селі було 2 крамниці, паровий млин[2].

Назву села за народними переказами пов'язують з ім'ям цариці Катерини II, за указом якої тут з'явилися перші поселенці. Вони нібито і назвали себе «катеринівцями». Подвійна ж назва села пояснюється, напевне, тим, що його землі входили до помістя генерала Панютина.

На початку XX століття Катеринівка стала волосним селом. Тут налічувалося 10 шинків і крамниць, 13 вітряків, олійниця. На цей час у Катеринівці 1200 десятин землі належало чотирьом поміщикам, близько 350 десятин — куркульським господарствам і тільки 1250 десятин — біднякам і середнякам. Наділи більшості селянських господарств не перевищували 2—3-х десятин, причому поміщики й куркулі володіли кращими земельними угіддями. Багато господарств не мало коней і необхідного сільськогосподарського реманенту. У рільництві використовувалися такі примітивні знаряддя праці, як сохи і дерев'яні борони[3].

Не маючи засобів обробітку землі, селяни попадали в кабалу до багатіїв. Заборгованість зростала і перетворювала бідняка на постійного батрака: його наділ переходив до рук куркуля чи поміщика. Частина розорених бідняків залишала село і виїздила в пошуках роботи на Донбас або до Харкова, поповнюючи армію безробітних. Вже на початок 1905 року понад 40 проц. катеринівських селян працювали в Панютинському депо і на залізничній станції Лозова. У Катеринівці було багато лихварів-скупників зерна, які мали свої складські приміщення і займалися перепродажем купленого у селян хліба. Дореволюційна Катеринівка «славилася» головним чином шинками.

Майже все населення Катеринівки було неписьменним. Тут діяло дві школи: трирічна земська і дворічна церковнопарафіальна, в яких навчалися переважно діти заможнішої частини села. Два вчителі місцевих шкіл — оце і вся інтелігенція тодішньої Катеринівки.

Під час революції 1905—1907 рр. катеринівські селяни, які працювали в Панютинському депо і на залізничній станції Лозова, спільно з іншими робітниками брали участь у Всеросійському жовтневому політичному страйку 1905 року.

Жителі Катеринівки допомагали страйкуючим продовольством, а після поразки революції переховували робітників, яких переслідувала поліція[4].

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції в Катеринівці було створено земельний комітет, головою якого було обрано селянина-бідняка Я. Й. Козлова. Частими гостями катеринівців були панютинські робітники, які

---

[1] Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом министерства внутренних дел, т. XIII, Екатеринославская губерния. СПб., 1863, стор. 104.

[2] Волости и важнейшие селения Европейской России..., вып. VIII. Губернии Новороссийской группы. СПб., 1886, стор. 36.

[3] Г. С. Могильченко. Колгосп ім. Орджонікідзе. К., 1954, стор. 4.

[4] Газ. «Селянин Харківщини», 11 вересня 1928 р.

приходили в село організовано, з прапорами; зустрічали їх селяни хлібом і сіллю. На спільних мітингах засуджувалася діяльність Тимчасового уряду та імперіалістична війна, роз'яснювалися завдання революції на селі, висувалися вимоги розподілу поміщицької землі.

Звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Петрограді селянам Катеринівки принесли робітники Панютинського депо.

Для боротьби з контрреволюцією та інтервентами по всій країні створюються загони Червоної гвардії. До загону, що створився в депо, влилися і катеринівці. На підмогу червоногвардійцям з Харкова у грудні 1917 року прибув загін революційних солдатів на чолі з М. О. Руднєвим. Об'єднані сили визволяють від гайдамаків Лозову та навколишні села, в тому числі й Катеринівку.

На мітингу, який відбувся після вигнання гайдамаків з Катеринівки, було обрано сільський революційний комітет. До його складу ввійшли селяни: Я. Й. Козлов (голова), Г. С. Левченко, П. Ю. Карпенко та С. С. Могильченко. Комітет наділяв бідноту відібраною в поміщиків землею, розподіляв поміщицьку худобу, зерно, сільськогосподарський реманент, відбирав також у багатіїв надлишки продовольства і направляв їх революційним солдатам. За ініціативою членів ревкому, з незаможних селян Катеринівки створюється загін Червоної гвардії чисельністю 50 чол. Командиром загону було призначено Г. С. Левченка, начальником штабу — П. Ю. Карпенка. Цей загін брав активну участь у боротьбі за владу Рад на Україні. Пізніше він об'єднався з Лозівським загоном.

У квітні 1918 року Катеринівку захопили кайзерівські війська. Загін Червоної гвардії змушений був відступити в Брянські ліси, де ввійшов до регулярних частин Червоної Армії.

На початку січня 1919 року окрема група військ почала наступ з Харкова в напрямку Лозова — Синельникове — Катеринослав і 17 січня вибила петлюрівців з Лозової та багатьох інших населених пунктів, в т. ч. з Катеринівки.

Відновлює свою діяльність ревком, створюється волосний виконавчий комітет. 8 березня 1919 року в селі була організована Катеринівська трудова сільськогосподарська комуна, яка мала 374 га землі. Вона об'єднала 85 чол., з яких 32 було працездатних[1]. Особливо велику роботу по організації комуни провадив один із новообраних членів виконкому — селянин О. І. Журавель. Ще будучи матросом Чорноморського флоту, він брав активну участь у революційних виступах матросів влітку 1905 року, за що був засуджений на 20 років каторжних робіт. Звільнений після повалення самодержавства, О. І. Журавель на початку 1919 року прибув у Катеринівку і включився в революційну роботу. Та недовго довелося працювати Омеляну Івановичу в рідному селі. Коли у червні 1919 року Катеринівку захопили денікінські банди, він разом з деякими іншими організаторами комуни та членами виконкому потрапив у полон. Після катувань О. І. Журавля, Я. Г. Базарного та його брата Іллю денікінці зарубали шаблями.

В кінці грудня 1919 року Катеринівка була визволена від білогвардійців частинами Червоної Армії. В Катеринівці відновлюють свою діяльність радянські установи.

Після закінчення громадянської війни, згідно з декретом про землю, що його прийняв II з'їзд Рад, селяни Катеринівки та навколишніх сіл одержали близько 2 тис. десятин землі, конфіскованої у поміщиків.

На 1924 рік у селі налічувалося 296 господарств. З них безкінних було 120, однокінних — 117, по 2—3 коней мали 55 господарств і по 4 коней — 4; 239 господарств мали по корові, 20 — по 2 і 5 господарств — по 3 корови[2].

Переважна більшість господарств села була бідняцько-середняцька.

---

[1] Історія колективізації сільського господарства УРСР. Збірник документів і матеріалів у 3-х томах, т. 1. К., 1962, стор. 135.

[2] Харківський облпартархів, ф. 81, оп. 1, спр. 17, арк. 72.

Селяни починають розуміти, що заможне життя можливе тільки при умові колективного господарювання. Тому вже в 1921 році із семи батрацьких родин створюється сільськогосподарська комуна ім. Чубаря.

Незважаючи на те, що в перший рік комуна мала тільки одного коня та пару волів, її члени все ж зуміли засіяти 33 га землі. До 1927 року комуна добилася значних успіхів. У неї була вже своя олійниця, млин, електрична станція, енергія якої використовувалася для механізації виробничих процесів. Комуна мала також племінну худобу. Члени комуни збирали значно вищий урожай і одержували майже вдвоє більші доходи, ніж навколишні одноосібні господарства. За високі врожаї та культурно-освітню діяльність серед населення комуна ім. Чубаря одержала республіканську премію третього ступеня. Обласна газета «Селянин Харківщини» рекомендувала комуну як приклад в організації колективного господарства[1].

У 1921 році створено партійний осередок села. Його першим секретарем був Л. Ф. Ткаченко, член партії з 1919 року. В 1923 році в селі було вже понад 30 комуністів. Надійними помічниками партійної організації у проведенні соціалістичних перетворень та масово-політичної роботи були комсомольська організація і КНС. Першим головою створеного в 1921 році КНС був колишній член ревкому Г. С. Левченко. Згодом його було обрано головою районного комнезаму. В 1923 році КНС охоплював понад 100 чол., які брали активну участь у проведенні господарсько-політичних кампаній. У 1921 році в Катеринівці організовано комсомольський осередок, який налічував 12 чол. У 1923 році в ньому було вже 30 чол. Комсомольці провадили культурно-освітню роботу, навчали молодь села військовій справі. Щоб установити тісніший зв'язок з Червоною Армією, вони взяли шефство над одним із крейсерів Чорноморського флоту. Своїми силами комсомольці і молодь переобладнали поміщицький будинок на сільський клуб. У клубі було створено ленінський куток, військовий, політичний, сільськогосподарський, драматичний та інші гуртки. Для жителів регулярно читалися доповіді та лекції на теми соціалістичної перебудови села. В клубі проводилися також бесіди для жінок. Комсомольці обладнали дитячий майданчик, на якому влітку відпочивало понад 30 дітей, організовували суботники по благоустрою села, по насадженню дерев, збору металевого брухту.

Одним із організаторів комсомольського осередку був В. А. Фуфрянський. Він довгий час працював секретарем Катеринівської комсомольської організації, членом бюро Лозівського РК ЛКСМУ, членом Павлоградського окружного комітету ЛКСМУ. Член партії з 1927 року, він брав активну участь у боротьбі з куркулями під час хлібозаготівель 1928 і 1929 рр., у колективізації сільського господарства[2].

В 1928 році в Катеринівці успішно завершується землевпорядкування. Воно було проведене позачергово як премія за участь селян у конкурсі на передплату газети «Селянин Харківщини». А з 1929 року в селі розпочалася масова колективізація; крім комуни ім. Чубаря, було створено кілька артілей — «Степовик», ім. Ворошилова, «Лозівщина». До складу комуни ввійшло кілька товариств спільного обробітку землі, що виникли в 1924 році. Згодом колгоспи «Степовик» та ім. Ворошилова об'єднуються в один колгосп ім. Орджонікідзе, головою якого беззмінно з 1930 року працює Г. С. Могильченко.

Восени 1930 року в селі було завершено колективізацію.

Комуністи, комсомольці та члени КНС першими вступили до колгоспів, показуючи приклад бідняцько-середняцьким господарствам. Комуністи очолили боротьбу проти куркулів, що чинили опір колективізації.

---

[1] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки, стор. 292.

[2] Офіцер Радянської Армії, учасник Вітчизняної війни, нині пенсіонер В. А. Фуфрянський уже кілька років працює звільненим секретарем партійного комітету катеринівського колгоспу ім. Орджонікідзе.

На колгоспних ланах Харківщини.

Мальовничий куточок у с. Катеринівці.

У процесі колективізації були допущені й помилки, що виявились у порушенні принципу добровільності, надмірному усуспільненні худоби тощо. Проте партійна організація села з допомогою Харківської окружної партійної організації вчасно усунула їх і забезпечила успішний розвиток колгоспів.

У 1930 році Катеринівку відвідав М. І. Калінін, а влітку 1931 року — Г. І. Петровський; вони знайомилися з господарством колгоспу, вели бесіди з колгоспниками про зміцнення господарства, про організацію оплати праці тощо.

Комуністи і правління колгоспів провадили значну роботу по зміцненню артілей. Щойно створеним колгоспам держава подала велику організаційну та господарську допомогу через новостворену Лозівську МТС. У колгоспах підвищується культура рільництва, внаслідок чого господарства організаційно зміцніли, а отже, зріс і добробут колгоспників.

Уже в 1940 році оборотні кошти колгоспу ім. Орджонікідзе становили понад півмільйона карбованців. На цей час в основному було електрифіковано колгоспне господарство, повністю радіофіковано село. В Катеринівці працювали медпункт, школа, клуб, магазин. Була повністю ліквідована неписьменність дорослого населення. Діти колгоспників вчилися в семирічній школі. Відчутно змінився на краще і зовнішній вигляд села[1].

Коли на нашу країну напала фашистська Німеччина, катеринівці стали на захист рідної Вітчизни. Під час окупації села німецько-фашистські загарбники зруйнували артільне господарство катеринівців: спалили господарські будівлі, вивезли все поголів'я коней, великої рогатої худоби, свиней. Фашисти знущались над колгоспниками, палили їхні будинки. Катеринівці уникали відправки до Німеччини, саботували виконання господарських робіт, вели активну підпільну боротьбу проти фашистів. Так, житель села М. О. Гонтаренко за завданням Харківського обкому комсомолу розгорнув активну діяльність у Лозівському і Близнюківському районах по створенню підпільних комсомольських організацій, збору розвідувальних даних, по проведенню диверсійних актів на залізниці[2].

У вересні 1943 року точилися жорстокі бої за Лозову, яка була воротами Донбасу. Під час боїв майже вся Катеринівка згоріла. Частини Червоної Армії зламали опір гітлерівців і 15 вересня 1943 року визволили Катеринівку.

Після визволення села колгоспники одразу ж взялися за відбудову зруйнованого господарства. Колгосп ім. Орджонікідзе восени 1945 року повністю освоїв довоєнні посівні площі. Зросло поголів'я худоби; провадилася велика робота по підвищенню культури рільництва, в грунт вносилося все більше добрив — створювалися необ-

---

[1] Л. А. Гершаник. Григорій Могильченко. К., 1959, стор. 8.

[2] В. Милюха, В. Мысниченко, А. Шаповал. Шаги в бессмертие. Х., 1964, стор. 90—91.

хідні умови для досягнення високих урожаїв зернових. У 1947 році колгосп зібрав озимої пшениці по 180 пудів з га. Це в чотири рази більше того, що збирав катеринівський селянин у дореволюційні часи. У травні 1948 року за досягнення у вирощуванні високих урожаїв Г. С. Могильченку, І. В. Руденку, Л. Я. Левченко, Т. Г. Спичак було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Крім того, 27 колгоспників було нагороджено орденами, 59 — медалями Союзу РСР[1].

В 1949 році колгосп добився ще більших успіхів: було зібрано по 41,3 цнт кукурудзи, по 20,7 цнт соняшнику, по 16,4 цнт проса, по 280 цнт цукрових буряків з гектара.

Збільшилось і поголів'я худоби. Якщо в 1945 році на кожні 100 га земельних угідь припадало 14 голів великої рогатої худоби, то в 1949 році — вже 22.

На цей час у колгоспі були відбудовані всі господарські приміщення, заново споруджено тваринницькі ферми, гараж на 10 автомашин, приміщення для сільськогосподарського реманенту, ремонтну майстерню, будинок контори, колгоспний клуб[2].

У 1949 році колгосп своєчасно розрахувався з державою по всіх видах поставок, а також створив неподільні громадські фонди для дальшого розвитку своєї економіки.

Колгосп ім. Орджонікідзе, як зразкове господарство, виступив у 1949 році ініціатором змагання за високу культуру хліборобства на Харківщині[3]. У 1950 році колгосп укрупнюється — до нього приєднуються дві артілі, а 1951 року — ще три.

Для одержання високих урожаїв необхідно було вміло організувати працю колгоспників, згуртувати колективи рільничих бригад. У вирішенні цього питання велика заслуга належить партійній організації колгоспу, яка налічувала на 1951 рік 43 чол.[4] Вона правильно розставила комуністів на найвідповідальніших ділянках виробництва, здійснюючи повсякденний контроль за господарською діяльністю правління колгоспу і бригадирів.

У листопаді 1956 року в Катеринівці починає виходити перша в Харківській області щотижнева багатотиражна газета «Колгоспна правда» — орган партійної організації та правління колгоспу[5].

У 1957 році колгосп включився у всенародний рух за збільшення виробництва тваринницької продукції. Правління колгоспу і партійна організація провели значну роботу по виконанню взятих зобов'язань. В результаті цього в 1958 році план збільшення поголів'я великої рогатої худоби було виконано на 117 проц., свиней — на 198 проц. Порівняно з 1953 роком кількість корів зросла з 360 до 705 голів. Надої молока збільшились у 3,3 раза[6]. Значних успіхів було досягнуто і в розвитку зернового господарства. В 1958 році врожай зернових становив 34,8 цнт з га на площі 2757 гектарів.

За визначні успіхи в розвитку колгоспного виробництва у 1958 році Президія Верховної Ради СРСР нагородила голову колгоспу ім. Орджонікідзе Г. С. Могильченка другою зіркою Героя Соціалістичної Праці. В центрі Катеринівки перед Палацом культури встановлено його бюст.

Коли в країні розпочався рух за комуністичну працю, катеринівці гаряче підтримали заклик: працювати і жити по-комуністичному. Партійна організація села, яка налічувала вже 63 комуністи, очолила цей рух.

Першими включилися в боротьбу за високе звання механізатори другої тракторної бригади. Наполегливою невтомною працею вони добились звання бригади комуністичної праці. Серед членів бригади — М. П. Журавель. Відмінний обліковець, він кілька років був секретарем партійної організації другої тракторної бригади. Це

---

[1] Річний звіт колгоспу ім. Орджонікідзе Лозівського району за 1948 р., стор. 65.
[2] Г. С. Могильченко. Колгосп ім. Орджонікідзе, стор. 7.
[3] К. К. Шиян, С. Я. Островський. Минуле і сучасне села, стор. 165.
[4] Харківський облпартархів, ф. 4346, оп. 1, спр. 1, арк. 39.
[5] П. А. Гараган. Колгоспна багатотиражка. Х., 1958, стор. 17.
[6] Харківський облпартархів, ф. 4346, оп. 1, спр. 1, арк. 42.

Двічі Герой Соціалістичної Праці Г. С. Могильченко (перший зліва) та члени правління колгоспу ім. Орджонікідзе за обговоренням плану робіт.

його дід був одним з організаторів Радянської влади в Катеринівці. Звання ударників комуністичної праці було надано 22 колгоспникам[1].

Зустрічаючи XXII з'їзд КПРС, катеринівці достроково виконали план продажу зерна державі і засипали в засіки Батьківщини 100 тонн зерна понад план. Вони звернулися до всіх колгоспників області з закликом наслідувати їх приклад. Патріотичний почин орджонікідзевців, схвалений бюро Харківського обкому КП України, знайшов широкий відгук серед працівників сільського господарства Харківщини[2].

Колгосп ім. Орджонікідзе — багатогалузеве господарство, основна галузь — зернові культури. Понад 3 тис. га орної землі зайнято озимою пшеницею, кукурудзою, гречкою тощо. Крім того, колгосп вирощує цукрові буряки.

У 1966 році в артілі налічувалося 48 тракторів, 12 зернових, 9 силосних, 13 бурякозбиральних комбайнів, 6 бурякопогрузчиків, 25 вантажних автомашин тощо. Повністю механізовано рільництво колгоспу (передпосівну обробку грунту, сівбу та збирання сільськогосподарських культур), а також трудомісткі роботи на тваринницьких фермах. Більшість виробничих процесів електрифіковано. Так, електроенергією забезпечено цегельний завод, фуражний цех, водопостачання тощо. В артілі працює понад 150 механізаторів — трактористів, комбайнерів, механіків та інших спеціалістів.

Колгоспники Катеринівки невтомно оволодівають досягненнями агротехніки, підвищують культуру землеробства. Якщо в 1963 році було внесено мінеральних добрив на 5300 крб., то в 1965 році — вже на 24 883 крб. Рік у рік колгоспники добиваються високих урожаїв усіх сільськогосподарських культур. Протягом 1962—1963 рр. середній урожай пшениці становив майже 27 цнт з га, а на удобрених землях — 29 центнерів. Непоганий був урожай і в 1966 році: пшениці одержано по 30,8 цнт з га, кукурудзи — 44, цукрових буряків — 270—280, соняшнику — 27 центнерів.

З ростом доходів колгоспу неухильно збільшується оплата праці членів артілі. Якщо в 1963 році їм було виплачено 447 091 крб., у 1964 році — 625 300 крб., то в 1965 році — вже 734 648 крб. Підвищилась грошова вартість трудодня, що дало колгоспу можливість перейти на грошову оплату. Якщо в 1963 році в середньому

---

[1] Бригади комуністичної праці на селі. Х., 1961, стор. 5.
[2] К. К. Шиян, С. Я. Островський. Минуле і сучасне села, стор. 328.

на вихододень було видано 2 крб. 45 коп., у 1964 році — 3 крб., то в 1965 році — вже 3 крб. 85 коп.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва, зокрема зернового господарства, колгосп ім. Орджонікідзе став учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР у Москві й був нагороджений Дипломами першого та другого ступеня, а також Дипломом пошани.

Колгосп ім. Орджонікідзе ділиться своїм досвідом з трудящими братніх республік і країн народної демократії. У післявоєнні роки село відвідали делегації трудящих Польщі, Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Румунії, Демократичної Республіки В'єтнам. У червні 1964 року в Катеринівці побували також молодіжні делегації Данії та Фінляндії.

Невпізнанно змінилася Катеринівка порівняно з дореволюційним часом.

Тільки протягом 1963—1965 років тут виросло понад 300 добротних будинків, які потопають у садах. Село повністю електрифіковане, на вулицях прокладені тротуари, є водопровід.

Великі зміни сталися і в побуті катеринівців. Майже у кожній сім'ї є власна бібліотека. Колгоспники мають радіоприймачі, телевізори, пральні машини: їхні квартири обставлені сучасними меблями. У 1964 році почалася газифікація села.

Щороку сім'ї колгоспників справляють новосілля. Так, у новий будинок переїхала сім'я знатної свинарки колгоспу М. Л. Щербак. Заможно живе і колгоспний шофер М. П. Кладченко. Батько його був найбідніший у дореволюційній Катеринівці: сім'я тулилася в присадкуватій хатині. Тепер Микола Кладченко живе у добротному будинку, над яким височить телевізійна антена. Нещодавно він придбав собі автомашину «Волга».

В особистій власності колгоспників багато легкових автомобілів, мотоциклів, моторолерів і велосипедів.

Неухильно зростають відрахування на культурно-побутові потреби катеринівців. Якщо в 1963 році було відраховано 11 290 крб., у 1964 — 22 214, то в 1965 році — 46 550 карбованців.

На кошти колгоспу в 1959 році у селі побудовано триповерховий будинок середньої школи, в якій на січень 1965 року навчалося 450 дітей. У цій школі працює 32 вчителі, 20 з них мають вищу освіту.

Колгосп ім. Орджонікідзе подає школі постійну матеріальну допомогу. Катеринівська середня школа тісно зв'язана з життям колгоспу, з колгоспним виробництвом, на базі якого здійснюється виробниче навчання за спеціальностями: механізатор-рільник, будівельник сільськогосподарського будівництва, хімік-лаборант. У школі є добре обладнані хімічна та агробіологічна лабораторії, учбові кабінети, майстерня, спортзал. На дослідній ділянці площею 3 га учні старших класів за завданням колгоспу протягом 1963—1965 років провели досліди на тему: вплив бактеріальних добрив та інших стимуляторів росту на підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Найефективніші наслідки цих дослідів передаються виробничим бригадам колгоспів району і області.

Переважна більшість молоді Катеринівки, закінчивши середню школу, працює в рідному селі.

Практичні заняття в лабораторії Катеринівської школи.

В Катеринівці споруджено колгоспний Палац культури з залом для глядачів на 600 місць, лекційним залом на 250 місць, спортивним залом і кімнатами для роботи гуртків тощо. У Палаці культури працює стаціонарна кіноустановка, 4 рази на тиждень демонструються науково-популярні і художні фільми. При Палаці культури діють гуртки: танцювальний, драматичний, народних інструментів, художнього слова, співочий. В них беруть участь близько 150 юнаків та дівчат. У бібліотеці колгоспу налічується понад 20 тис. книжок.

У 1960 році при колгоспному клубі було створено університет культури, де члени місцевого товариства «Знання» і науковці з Харкова читають лекції з питань сільського господарства, атеїзму, медицини тощо. Лекторська група товариства «Знання» виступає також у бригадах.

Добре налагоджена у Катеринівці і спортивна робота; в селі є колгоспне спортивне товариство, яке має футбольну, волейбольну та гімнастичну секції. Працює також і шаховий гурток. Спортсмени часто беруть участь у міжрайонних та обласних змаганнях. Молодь колгоспу будує в селі новий стадіон з футбольним полем, волейбольним майданчиком, біговими доріжками, велотреком. На це будівництво колгосп виділив 25 тис. карбованців.

У селі є дитячі ясла і дитячий садок, лікарня і кілька медичних пунктів. У 1964 році в Катеринівці налічувалося понад 100 чол. місцевої інтелігенції: лікарів, учителів, агрономів, зоотехніків, інженерів та ін.

Партійна організація колгоспу становить 79 комуністів. У сітці політичної освіти постійно навчається 140 катеринівців. На громадських засадах діє кабінет політичної освіти.

Комуністи колгоспу, натхнені великою марксистсько-ленінською Програмою будівництва комуністичного суспільства, все ширше розгортають змагання за підвищення культури хліборобства, за швидкий і ефективний розвиток усіх галузей колгоспного виробництва, мобілізують колгоспників на те, щоб перетворити свій колгосп у високопродуктивне механізоване господарство і вибороти звання колгоспу комуністичної праці.

Ф. П. МЕЛЬНИК, І. П. ЗИМА, Л. А. БІЛОУС

КРАСНОПА́ВЛІВКА

Краснопавлівка — село, центр сільської Ради. Розташована на залізниці Харків — Лозова, за 3 км від річки Орельки, за 30 км на північ від Лозової. Населення — 3826 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Браїлівка, Веселе, Ганнівка, Георгіївка, Добробут, Єлизаветівка Перша, Єлизаветівка Друга, Миронівка, Мовчанове, Нижня Краснопавлівка, Оддихине, Павлівщина, Пасківка, Привілля, Раськівка, Сергіївка, Степанівка, Степове, Яковлівка.

Виникло село Краснопавлівка у зв'язку з будівництвом у 1868—1869 рр. Курсько-Харково-Азовської залізниці[1], що пройшла через територію теперішнього Лозівського району Харківської області. У 1874—1875 рр. за 120 км від Харкова збудовано одну із залізничних станцій, яка й була названа Краснопавлівкою. Незабаром біля станції виникає невеликий населений пункт, кількість жителів якого поступово зростає за рахунок селян, що переселялися сюди з малоземельних губерній Середньої Росії та України (Курської, Полтавської та інших). Слідом за селянами тут з'являються торговці і промисловці. Краснопавлівка зростає — з'являються нові будинки, крамниці, склади для зерна. Йде жвава торгівля.

Становище селян було дуже тяжким. Основна маса їх була безземельною і орендувала поміщицьку землю. На початку XX століття орендна плата за десятину землі під посів досягала 27—30 крб., сінокосу — 21 крб., пасовиськ — 12 карбованців[2].

Більшість селянських господарств не мала тягла, реманенту. Врожаї були дуже низькі. Хліба здебільшого вистачало лише до різдва. Щоб прогодувати сім'ю, селяни змушені були йти на заробітки. Влітку під час польових робіт майже всі чоловіки і жінки наймалися до куркулів та в поміщицькі економії. Так, житель Краснопавлівки А. І. Жовтенко з болем згадує, як його сестер Марію і Віру батько змушений був віддати в найми до куркулів, бо їх нічим було годувати. Тяжка була їхня доля. З ранку до вечора гнули вони спини на куркульських ланах, а потім порались у хаті. Працюючи від зорі до зорі, вони одержували мізерну плату — 35 крб. на рік[3].

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. робітники Краснопавлівки під керівництвом Харківського та Катеринославського комітетів РСДРП піднялися на боротьбу проти царизму. 11 грудня 1905 року в Лозовій відбувся з'їзд залізничників Курсько-Харково-Севастопольської залізниці, на якому були присутні і представники краснопавлівців. З'їзд одноголосно ухвалив резолюцію, в якій закликав приєднатися до боротьби російського пролетаріату під лозунгом «Геть мерзенний уряд сваволі і насильства над знедоленим російським народом!»[4]. Наступного дня, 12 грудня 1905 року, відбулися збори залізничників станції Краснопавлівки, які гаряче підтримали рішення з'їзду і ухвалили оголосити загальний страйк. Тут же всі заявили, що будуть до кінця боротися проти царизму, проти влади поміщиків і капіталістів. На зборах робітники обрали комітет для керівництва страйком[5].

Значні події відбулися і в селах. Селяни, в тому числі і краснопавлівці, в кінці 1905 року рішуче виступили проти сваволі поміщиків і куркулів. Вони вимагали відібрати землю у великих власників і монастирів та повернути їм викупні платежі за всі попередні роки[6]. Але через кілька днів цей виступ був придушений царськими військами. Багатьох його учасників побили і відправили в тюрму.

---

[1] Верховский В. М. Краткий исторический очерк начала и распространения железных дорог в России, СПб., 1898, стор. 134.

[2] Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии, 1913, стор. 2.

[3] Газ. «Правда Лозівщини», 25 грудня 1957 р.

[4] Газ. «Известия Федеративного Совета Харьковского комитета РСДРП», 16 грудня 1905 р.

[5] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг., Х., 1955, стор. 285.

[6] ЦДІА УРСР, ф. Харківського губернського жандармського управління, спр. 11—136, арк. 5.

Столипінська реформа посилила процес класового розшарування села. Це позначилось і на житті Краснопавлівки, де, з одного боку, зростала кількість безземельних і малоземельних селянських господарств, а з другого боку — посилювалось куркульство, під гніт якого підпадала все більша частина селян. Окремі куркулі перетворюються на великих підприємців. Так, у 1910—1911 рр. тут збудовано два великі парові млини, на яких працювали не тільки селяни Краснопавлівки, а й навколишніх сіл.

З ростом промисловості зростає і населення Краснопавлівки, основну масу якого становили робітники млинів та залізничники. Так, тільки на млинах тут працювало близько 150 робітників. А всього населення на 1914 рік було 370 чоловік, 55 дворів[1]. У 1917 році — вже 570 чоловік, 80 дворів.

Становище робітників було нестерпним. Дванадцяти-, чотирнадцятигодинна важка ручна праця, мізерні заробітки. Так, вантажники, вальцювальники, кочегари заробляли по 40—42 копійки на день.

З початком імперіалістичної війни становище робітників і селян значно погіршилось. Почалися численні мобілізації. Більшість дворів лишилась без чоловіків, і весь тягар праці ліг на плечі жінок, старих та підлітків.

На зростання класової свідомості трудящих Краснопавлівки великий вплив мали робітники і студенти, які приїжджали з Харкова, Катеринослава та інших міст. Так, робітник І. С. Сагайдачний з Катеринослава привозив революційну літературу і розповсюджував її серед населення. На початку 1917 року у Краснопавлівці провадив революційну роботу студент А. С. Ліпкан, який агітував за припинення війни і повалення царизму.

У Краснопавлівку влітку 1917 року не раз приїжджав і керівник харківських більшовиків Артем (Ф. А. Сергєєв), який виступав перед робітниками і селянами, роз'яснюючи політику більшовицької партії, закликаючи активізувати боротьбу проти Тимчасового уряду, за владу Рад.

Коли у Краснопавлівці стало відомо про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді і встановлення Радянської влади, негайно було скликано багатолюдний мітинг, де з палкою промовою виступив голова профспілкового комітету млина І. П. Павленко. Він розповів трудящим про рішення II з'їзду Рад, про прийняті ним декрети.

Радянська влада у Краснопавлівці була встановлена тільки в грудні 1917 року, коли село було визволене від гайдамаків загоном під командуванням Миколи Руднєва.

Тоді ж у Краснопавлівці створено ревком, в який увійшли робітники млина — комуніст М. І. В'юнов, І. П. Павленко та інші. Ревком негайно вжив заходів до створення загону Червоної гвардії, до кращого його озброєння та навчання бійців військової справи, впроваджував у життя ленінський декрет про землю, організував розподіл поміщицької землі, тяглової та продуктивної худоби, зерна і реманенту між селянами.

Але недовго довелося робітникам і селянам Краснопавлівки жити при Радянській владі. В кінці квітня 1918 року село захопили кайзерівські війська, з якими прийшли і петлюрівці. Почалися чорні дні австро-німецької окупації.

На станції Краснопавлівка окупанти вантажили у вагони награбований хліб, м'ясо, худобу і відправляли до Німеччини. Повернулися поміщики, які з допомогою німців відібрали у селян землю, худобу, реманент тощо. Поміщик Сукенко вимагав навіть, щоб краснопавлівці заплатили йому за те, що користувалися землею під час Радянської влади.

Трудящі маси Краснопавлівки, як і всієї України, піднялися на самовіддану боротьбу проти окупантів та буржуазно-націоналістичної контрреволюції. Ця боротьба закінчилася перемогою. Австро-німецькі окупанти та їх прихвосні були вигнані. Почалась відбудовна робота.

---

[1] Вся Екатеринославская губерния. Катеринослав, 1914, стор. 2.

В січні 1919 року у Краснопавлівці було створено новий ревком на чолі з комуністом І. К. Єдрановим, який брав активну участь у боротьбі з австро-німецькими загарбниками та петлюрівцями. До складу ревкому ввійшли робітники В. І. Кузнецов, Є. Ф. Лігачов, М. І. В'юнов.

Ревком продовжив розподіл поміщицьких земель, худоби, реманенту та іншого майна серед селян, провадив заготівлю хліба для Червоної Армії, організовував боротьбу з контрреволюцією.

У травні 1919 року розпочався наступ денікінської армії, яка в кінці червня захопила Лозівський район, у тому числі і Краснопавлівку[1].

Поміщики поверталися у свої маєтки в супроводі каральних загонів і з їх допомогою грабували селян, забираючи землю, худобу, майно і люто розправляючись з ними. Селян примушували відвозити в маєток все, що вони одержали за Радянської влади. А коли вони відмовлялися, з ними жорстоко розправлялися. Так, карателі за відмову везти награбоване в маєток забили на смерть селянина І. О. Горелкіна.

Білогвардійці влаштовували облави, страчували без суду і слідства передових робітників і селян, активістів, борців за Радянську владу.

У грудні 1919 року Червона Армія визволила Краснопавлівку[2]. Після закінчення громадянської війни в село повернулися активісти О. П. Ніколенко, І. К. Єдранов та інші, які провадили велику роботу по зміцненню Радянської влади, організовували робітників і селян Краснопавлівки на відбудову і розвиток господарства, будівництво соціалізму. В 1922 році були проведені вибори у Краснопавлівську сільраду, головою якої обрали О. П. Ніколенка.

В селі були націоналізовані приватні млини та інші підприємства і передані у відання шляхово-транспортного відділу Південної залізниці. Селяни одержали землю, конфісковану у поміщиків.

Міцною опорою Радянської влади на селі був Комітет незаможних селян, створений у 1920 році на чолі з П. Р. Шкарупою. Комітет здійснював соціалістичні перетворення і був дуже популярним серед населення[3]. Він займався конфіскацією і розподілом поміщицьких і куркульських земель, вів боротьбу з куркульськими бандами і тими, хто їх підтримував, вживав заходів до поліпшення матеріальних умов життя бідноти тощо.

Комсомольський осередок у селі створений у 1921 році, секретарем його було обрано П. Ф. Ігнатьєва. Він став бойовим помічником комуністів у всіх справах — допомагав партійним і радянським органам у виконанні продрозверстки, у боротьбі з бандитизмом, провадив велику культурно-освітню роботу серед населення. Центром цієї роботи був сільбуд, при якому комсомольці створили агіткультбригаду, гуртки художньої самодіяльності. При сільбуді працював гурток «Безвірник», члени якого читали доповіді та провадили бесіди на антирелігійні теми[4].

Але будівництву соціалістичного господарства заважав недобитий класовий ворог. Не раз на Краснопавлівку нападали банди Махна, Марусі та інші, які нещадно розправлялися з активістами. Так, під час одного з наскоків махновці порубали шаблями комуністів — директора млина Заса, його заступника Катакезіна і фельдшера Цмогуна.

Комуністи і комсомольці завжди були попереду, ведучи жорстоку боротьбу з класовим ворогом, організовуючи маси на побудову соціалізму.

У 1923 році у Краснопавлівці створюється сільський партосередок[5] з трьох комуністів, секретарем якого був Н. С. Гарабінников.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 1048, арк. 9.
[2] Там же, спр. 1048, арк. 9.
[3] Там же, ф. 81, оп. 1, спр. 8, арк. 80.
[4] Там же, спр. 25, арк. 46.
[5] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 41, арк. 37.

Під час ленінського призову, в січні 1924 року, кращі робітники і селяни вступали до лав партії і комсомолу. За 1924 рік партійна організація зросла на 15, а комсомольська — на 9 чоловік[1]. Членами партії в той час стали кращі робітники: С. В. Водолаженко, К. А. Кулиниченко, Л. І. Валівахін, К. А. Шпіт, Н. В. Баленко, селянин, член КНС А. П. Присталенко, вчитель М. Н. Іванов та інші. На кінець 1926 року партійна організація вже налічувала 42 члени, комсомольська — 55[2].

Партійна, комсомольська організації та КНС багато уваги приділяли впровадженню в життя ленінської політики соціалістичної перебудови сільського господарства, кооперуванню селян. Уже в кінці 1922 року в Краснопавлівці було засновано споживче товариство[3]. У грудні 1924 року в правління споживчої кооперації ввійшло 3 комуністи і один комсомолець. Головою правління обрано І. Я. Литвинова[4]. Зросла кількість пайщиків з 726 чоловік у 1924 році до 1634 у 1927 році. На кожні 100 дворів було 60 кооперованих. З своїх коштів товариство відрахувало 760 крб. на Дніпрельстан, 450 крб.— на дитячі ясла, 2860 крб.— на радіофікацію.

Товариство дбало і про допомогу найбіднішим пайщикам хлібом[5], якого за один лише травень 1927 року роздало в позику 3200 пудів.

У 1924 році у Краснопавлівці було засновано виробничу кооперацію — «Сільгосптовариство», в правління якої було обрано 2 комуністи, 2 члени КНС та 2 безпартійні. Кооперація допомагала селянам в обробітку землі машинами, посіві сортовим насінням, давала позички. Так, тільки за період з жовтня 1926 до липня 1927 року видано було селянам 501 позичку на суму 35 732 карбованці[6].

Партійна організація багато уваги приділяла керівництву комсомольською організацією та КНС. У березні 1924 року вона рекомендувала головою КНС комсомольця О. С. Ткаченка. В січні 1925 року було проведено загальні збори членів КНС, на яких виділено кошти для обробітку землі незаможників та середняків. При комнезамі діяли комісії: земельна, санітарна, культосвітня.

Парторганізація вела велику масово-політичну роботу серед населення, особливо серед жінок та молоді. Організовувались делегатські жіночі збори, при яких працювали секції охматдиту та професійні[7].

Велика увага приділялась ліквідації неписьменності. З цією метою на селі було створено два лікнепи, школа-пересувка, хата-читальня. Пізніше тут організовано вечірню школу-стаціонар, агротехнічні курси. При партосередку діяв агітколектив, члени якого читали лекції про міжнародне становище та на антирелігійні теми.

В листопаді 1928 року на колишніх поміщицьких землях була організована комуна «Червона агрономія». Першими комунарами були Несмеян, О. С. Ткаченко, Ф. П. Запорожець, І. Я. Куштим, І. Р. Куштим, С. І. Максюта, О. П. Філоненко та інші. В комуні тоді було 55 господарств; вона мала 680 га землі і 16 коней. Першим головою комуни був І. Я. Куштим, а з березня 1929 року — С. І. Максюта.

День у день зростали ряди членів комуни, міцніло її господарство. Харківський завод «Серп і молот» взяв шефство над комуною. Робітники і службовці заводу допомагали комунарам у ремонті тракторів та реманенту, у культосвітній роботі. Шефи подарували комуні молотарку МК-1100.

У 1932 році була створена Краснопавлівська МТС, яка відіграла важливу роль в організаційному та економічному зміцненні колгоспів сільради.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 195, арк. 58—63.
[2] Харківський облпартархів, ф. 81, оп. 1, спр. 24, арк. 135.
[3] Газ. «Селянин Харківщини», 5 липня 1927 р.
[4] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 195, арк. 116, 182.
[5] Газ. «Селянин Харківщини», 5 липня 1927 р.
[6] Харківський облпартархів, ф. 81, оп. 1, спр. 26, арк. 21.
[7] Дніпропетровський облпартархів, ф. 11, спр. 351, арк. 44.

В 1933 році МТС мала 20 тракторів і обслуговувала 34 господарства (20 036 га землі)[1].

У 1928—1932 рр. в комуні було збудовано приміщення для машин, 2 корівники, 2 телятники, 2 стайні, свинарник, силосну башту, 40 житлових будинків, радіовузол. Завдяки чесній і сумлінній праці комунарів комуна стала однією з передових у Лозівському районі. Господарство рік у рік зростало і міцніло. На відзнаку 16-ї річниці Великого Жовтня і 5-ї річниці з дня заснування комуни вона одержала перехідний Червоний прапор, а кращих ударників — Г. Ю. Копу, Т. А. Філоненка, М. А. Філоненка, В. А. Куштим, Н. П. Куштим, В. В. Лиховоза, А. П. Запорожця, П. І. Філя і голову комуни К. О. Киселя — було премійовано.

У 1933 році комуна «Червона агрономія» була реорганізована в артіль під тією ж назвою. За роки свого існування вона стала великим соціалістичним господарством, мала 2608 га землі. Славилася конефермою, молочно-товарною фермою, птахофермою, ставками, де розводилися дзеркальні коропи, чудовими фруктовими садами.

При МТС у 1933 році було утворено політвідділ, який провадив серед селян велику виховну роботу, організовував соціалістичне змагання. При політвідділі виходила газета «За більшовицький наступ». Вона систематично висвітлювала передовий досвід колгоспів і колгоспників. Виконуючи рішення XVII з'їзду партії, Краснопавлівська МТС включилася в другий Всеукраїнський конкурс трактористів по весняній сівбі 1934 року, а комсомольці артілі «Червона агрономія» — у Всеукраїнське змагання комсомолу по сівбі.

Політвідділ МТС і парторганізація артілі «Червона агрономія», в якій налічувався 21 комуніст, оперативно керували господарським життям. Комуністи працювали безпосередньо в полі.

Але мирну працю радянських людей перервав віроломний напад фашистської Німеччини на нашу країну. Для боротьби з ворогом у Краснопавлівці були створені загони самооборони та партизансько-розвідувальна група в складі 14 чоловік, яка входила у Лозівський партизанський загін. Командиром групи був голова Краснопавлівської сільради С. П. Шарапа, заступником командира — колгоспник П. І. Філь, комісаром — голова колгоспу «Червона агрономія» С. І. Максюта.

12 жовтня 1941 року Краснопавлівка була окупована фашистами.

Партизансько-розвідувальна група діяла в тилу ворога з 11 жовтня до 1 грудня 1941 року, після чого з'єдналася з частинами Червоної Армії. Вона виконувала розвідувальні операції за завданням штабу 6 армії. Взимку 1941—1942 рр. з цієї групи в тил ворога були відправлені М. К. Васюта та І. С. Пономаренко. Але в селі Башкатівці Лозівського району вони були схоплені фашистами і розстріляні. Разом з ними була розстріляна і дружина Пономаренка. В боях з окупантами полягли комісар групи С. І. Максюта, бійці В. Л. Тищенко, Г. В. Шаповалов та інші.

У лютому 1943 року частини 396 дивізії визволили Краснопавлівку, але ненадовго. Через деякий час наші війська залишили село. Командування дивізії звернулося до молоді по допомогу в розвідці. На це відгукнулася група комсомольців, куди входили О. Я. Сороченко, І. Т. Шевченко, З. А. Волошина, Т. С. Карасюк, А. М. Лебедєва, І. Т. Калюжна, О. Г. Авраменко, Г. Т. Горобець. Вони й були направлені в тил ворога. Кілька разів приносили вони цінні відомості про розташування військ противника у Полтаві, Дніпропетровську та інших містах. Під час повернення з розвідки комсомольці були схоплені фашистами і відправлені у Павлоградський концтабір. Тільки трьом із них вдалося втекти. Це Т. С. Карасюк, І. Т. Калюжна і А. М. Лебедєва. Інші були закатовані фашистами.

Боролися з фашистами і ті краснопавлівці, які не мали зброї в руках. Вони не ходили в атаки, не знищували танків, не були зв'язані з партизанами, але й вони

[1] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки. 1926—1932 рр., Х., 1959, стор. 464.

не раз робили те, ім'я чому — подвиг. Ризикуючи своїм життям, вони рятували поранених і військовополонених, які тікали з фашистських таборів. Лікарі О. І. Сіпета, Н. Г. Макогоненко, О. Г. Макогоненко, медсестри Н. Н. Резніченко, М. Ф. Гелла, З. Сироткіна подавали допомогу пораненим бійцям. Воїнів, яких виліковували, переправляли через лінію фронту.

Понад 200 юнаків і дівчат було вигнано німцями на фашистську каторгу. Німецькі загарбники знищили в селі 26 житлових будинків, 13 інших будов; вивезли 1412 голів худоби. Відступаючи, гітлерівці зруйнували всі будівлі МТС — злетіли в повітря гараж, нафтосклад, контора і житлові будинки. Загальні збитки, заподіяні гітлерівцями, становили понад 1 млн. карбованців[1].

15 вересня 1943 року Краснопавлівку було визволено остаточно. Господарство довелося будувати заново. Партійна і комсомольська організації, сільська Рада з допомогою Лозівського райкому партії і районної Ради депутатів трудящих почали відбудовні роботи.

Колгоспники з ентузіазмом взялися за працю. В селі незабаром було відбудовано млини, складські приміщення, пункт «Заготзерно», молокозавод, а також МТС, яка з Уралу і Сибіру одержала трактори і запчастини до них. В МТС тоді вже налічувалось 39 тракторів і 1 комбайн.

У 1954—1955 рр. у Краснопавлівці було збудовано типову МТС — контору, майстерню, 5 складів, гуртожиток, їдальню, баню. Споруджено також приміщення сільради, бібліотеку, новий клуб на 300 місць з стаціонарною кіноустановкою, хлібопекарню, будинок для лікарів та інші будівлі. В 1956 році було створено міжколгоспбуд. У 1959 році збудовано приміщення колгоспної контори, овочесховище. 45 сімей колгоспників звели добротні будинки, на спорудження яких колгосп відпустив кредити і матеріали. Рік у рік міцніло господарство колгоспу.

У 1958 році він був об'єднаний з колгоспом ім. Тельмана. На 1 січня 1965 року тут було 3778 га сільськогосподарських угідь. У 1964 році капіталовкладення становили 144 тис. крб., неподільні фонди — понад 1 млн. крб. Цього ж року колгосп перевиконав план продажу державі основних видів сільськогосподарських продуктів. Було здано 17 429 цнт зерна, 8722 цнт молока, 1360 цнт м'яса.

Руками трудівників артілі виробляється дедалі більше продукції, зводяться нові споруди. За післявоєнні роки тут збудовано 10 корівників, 4 свиноферми, 3 телятники, 2 кормокухні, птахоферма, 2 зерносховища, гараж, майстерню, силосні ями на 4 тис. тонн силосу. В 1963—1965 рр. збудовано 11 капітальних приміщень. У 2-й бригаді виросло ціле тваринницьке містечко, де механізовано всі трудомісткі процеси.

Все це здійснюється під керівництвом правління колгоспу і парторганізації, в складі якої 32 комуністи. Очолює їх агроном колгоспу М. М. Корнієнко. Колгоспні комуністи працюють на всіх вирішальних ділянках громадського виробництва. Так, головою колгоспу протягом 9 років працює комуніст С. С. Тимохін, який раніше був секретарем Лозівського райкому партії по Краснопавлівській зоні МТС. Кілька років підряд обирають до правління колгоспу члена КПРС, механізатора Я. А. Колубата. Комуніст В. Я. Каденко працює на свинофермі, М. Н. Філоненко — на молочно-товарній фермі № 1, Ю. Л. Бочаров очолює комплексну бригаду, П. С. Гайдар — садово-городню. Зоотехніком працює комуніст В. І. Куштим. Велику увагу приділяє парторганізація підвищенню продуктивності праці. Серед трудівників села вона організувала дійове соціалістичне змагання, постійно поширює серед них передовий досвід. Роботу кращих виробничників висвітлюють колгоспна газета «За високий урожай» та районна — «Радянське слово».

Колгосп рік у рік перевиконує свої зобов'язання, здає державі сільськогосподарську продукцію понад план.

---

[1] Харківський облдержархів, ф. 3746, оп. 1, спр. 21, арк. 63.

Колгоспники прагнуть поповнювати свої знання. Більше 15 чоловік вчаться у заочній та вечірній середніх школах, технікумах, інститутах. Багато колгоспників уже закінчили інститути і технікуми, серед них В. І. Куштим, В. Я. Каденко, Т. Ю. Стуліус та інші.

У Краснопавлівці розташовані хлібоприймальний пункт, бурякопункт, держмлини, молокозавод, харчокомбінат, відділення «Сільгосптехніка», міжколгоспбуд, побутовий комбінат, лісоторговельний склад, паливний склад, шляхово-експлуатаційне управління (ДЕУ-695). І скрізь трудівники прагнуть досягти високих показників, внести і свій вклад у дострокове виконання державних планів.

Багато в Краснопавлівці є передовиків виробництва, які працюють по-комуністичному. Це С. В. Колубат — свинарка колгоспу «Червона агрономія», яка вже 8 років працює на свинофермі і завжди одержує найбільшу кількість поросят від кожної свиноматки. За високі показники у праці в березні 1966 року Указом Президії Верховної Ради СРСР її нагороджено орденом Леніна. А. К. Логвиненко — слюсар-регулювальник паливної апаратури відділення «Сільгосптехніка», який освоїв кілька професій, зокрема електрозварювальника, шліфувальника, токаря, і систематично перевиконує виробничі завдання. Він також у березні 1966 року нагороджений орденом Леніна. А токар цього ж відділення А. І. Константинов — нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Невпізнанним стало село Краснопавлівка. Значно підвищився матеріальний і культурний рівень його жителів. За роки семирічки тут споруджено понад 300 добротних житлових будинків, баня, лікарня, чайна, інтернат при школі. В селі є магазини, буфети, ларки, їдальні. Воно повністю електрифіковане і радіофіковане.

До послуг мешканців пошта, ощадна каса, телефонна станція. Є лікарня на 50 ліжок, поліклініка.

В селі працюють початкова, середня, заочна та вечірня школи. За роки Радянської влади багато краснопавлівців закінчили вищі учбові заклади — понад 200 чоловік працюють у різних кінцях нашої країни. В самому селі понад 120 спеціалістів мають вищу і середню спеціальну освіту.

Велику культурно-виховну роботу в селі провадить клуб, де є багато гуртків художньої самодіяльності, університет педагогічних знань, група товариства «Знання», районна та три профспілкові бібліотеки, які провадять читацькі конференції, тематичні вечори тощо.

По поліпшенню культурно-побутових умов жителів та благоустрою села велику роботу провадить сільрада, при якій створені і діють на громадських засадах комісії по благоустрою, культурно-побутова, торговельна, сільськогосподарська та інші.

Жителі села передплачують 1137 газет і 400 журналів.

Працьовиті, культурні, заможні люди у Краснопавлівці, і вони впевнено крокують до світлих вершин комунізму.

А. А. БАБОШИНА, П. С. МОЙСЕЄНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЛОЗІВСЬКОГО РАЙОНУ

АРТІ́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Орільки, за 25 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Орілька. Населення — 417 чол. Сільраді підпорядковані населені пункти Барабанівка, Григоросове, Дивізійне, Надеждине, Миколаївка, Михайлівка, Олександрівка Перша.

В селі міститься колгосп ім. Жданова. Він має 5 тис. га сільськогосподарських угідь, господарчий напрям колгоспу — зерно-молочний. Вирощує також городні культури. У 1965 році колгосп зібрав найкращий в районі урожай городніх культур.

В Артільному є восьмирічна школа, клуб з кіноустановкою, бібліотека.

Село до 1860 року називалось Чунішине. За переказами, сюди приїздили підрядчики і наймали артілі для роботи, звідси і назва — Артільне. Під час революції 1905—1907 рр. повсталі селяни підпалили панську економію, за що царські власті заслали на каторгу до Сибіру 6 чоловік.

В роки громадянської війни банди гайдамаків, денікінців, петлюрівців, які перебували в селі, жорстоко розправлялися з борцями за Радянську владу. Д. А. Йорж, С. С. Луньов були розстріляні денікінцями, Т. І. Тимохін, А. Костянтинівський закатовані. Г. М. Голуб, вирвавшись з лап денікінців, очолив партизанський загін для боротьби з ворогом.

БУНАКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру. Населення — 484 чоловіки. Сільраді підпорядковані села Берецьке, Василе-Григорівське, Горохівка, Нове Бунакове, Новоіванівка, Святушине і Ялта.

Колгосп ім. Петровського, що міститься в Бунаковому,— мільйонер, він має 4800 га земельних угідь, напрям господарства — зерном'ясо-молочний. Комбайнер Ф. А. Білостицький тричі був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

У Бунаковому є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В роки громадянської війни проти німецьких загарбників і внутрішньої контрреволюції в селі діяв партизанський загін, організований І. Н. Підгорним та М. Г. Волошиним.

Під час Великої Вітчизняної війни тут відбувались жорстокі бої, Бунакове кілька разів переходило з рук у руки.

Біля с. Бунакового в кургані виявлено сарматське поховання (II—III ст. н. е.).

КОМСОМО́ЛЬСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 18 км від районного центру і за 11 км від залізничної станції Панютине. Населення — 725 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Волинське, Захарівське, Мирне, Петрівське, Радянське, Федорівка, Яблучне.

У Комсомольському міститься другий відділок радгоспу «Комсомолець». У відділку — 3 тис. га земельних угідь. Свинарка цього відділка Є. К. Горбань у 1966 році удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, працює університет культури.

Село засноване в 1930 році. До Великої Жовтневої соціалістичної революції на місці сучасного села були 4 хутори. У 1929 році тут організовано радгосп «Комсомолець» — звідси й назва села — Комсомольське.

Під час Великої Вітчизняної війни село було місцем запеклих боїв.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на правому березі річки Тернівки, за 15 км від районного центру. Населення — 455 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Копані, Литовщина, Мар'ївка, Олексіївка, Поди.

У Миколаївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса. За високі врожаї артіль 6 разів була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Колгосп ім. Щорса має найбільшу в районі пасіку. Щорічний збір меду від одної бджолосім'ї 30—40 кілограмів.

У колгоспі виходить багатотиражна газета «Трибуна колгоспника».

В селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Житель с. Миколаївки М. Г. Кухаренко був учасником повстання на броненосці «Потьомкін».

Під час Великої Вітчизняної війни село тричі переходило з рук у руки. Відступаючи восени 1943 року, фашисти спалили село.

Після війни село повністю відбудовано.

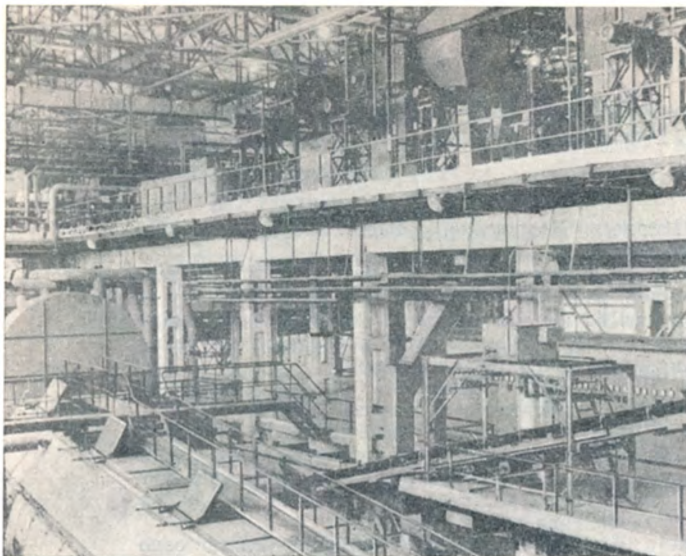
За бойові заслуги звання Героя Радянського Союзу присвоєно жителю Миколаївки В. Л. Микитенку.

НАДЕ́ЖДІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Бритая, за 35 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Краснопавлівка. Населення — 403 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Волвенсівське, Добропілля, Комишуваське, Привілля, Протопопівське, Райське, Українка.

В селі міститься колгосп ім. Пархоменка, що має 3600 га сільськогосподарських угідь. Напрям господарства — зерно-м'ясо-молочний.

За післявоєнний період збудовано 35 господарських приміщень, 175 житлових будинків, 2 восьмирічні та 3 початкові школи, 2 сільські клуби тощо. В кожному населеному пункті побудовано бригадні клуби.

НОВА́ ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 8 км від районного центру

Автоматичний цех первинної переробки сировини Орільського цукрового заводу. 1964 р.

і від залізничної станції Лозова. Населення — 785 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Блошинське, Мальцівське, Нестеліївка, Страсне, Широке.

Місцевий колгосп «Дружба» має 4300 га земельних угідь, напрям господарства — зерно-молочний.

В селі є восьмирічна і дві початкові школи, клуб з залом на 300 місць, бібліотека.

Нова Іванівка виникла в кінці XVIII століття.

Під час Великої Вітчизняної війни німецькі війська, відступаючи, спалили село. Тепер воно повністю відбудоване.

Вчителю Новоіванівської школи В. М. Яремчуку за бойові подвиги під час Великої Вітчизняної війни присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

НОВА́ МЕЧЕБИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 35 км від районного центру. Населення — 236 чоловік. Сільраді підпорядковані села Благодатне, Жовтневе, Кінне, Лиман, Тихопілля, Ударник.

В Новій Мечебилівці міститься колгосп «Прогрес», який має 3800 га земельних угідь, господарчий напрям його — зерно-м'ясо-молочний.

В селі є середня і початкова школи, бібліотека.

Засноване село в 1922 році вихідцями з села Мечебилового.

Під час Великої Вітчизняної війни колгоспник М. Я. Чорноголов брав участь у захисті відомого будинку Павлова в Сталінграді. Учитель Новомечебилівської школи М. І. Перевозний за героїзм при форсуванні Дніпра посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

ОРІ́ЛЬКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 25 км від районного центру. Населення — 5 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Запарівка, Петропілля, Хижняківка, Шугаївка.

У колгоспі ім. Свердлова, центральна садиба якого міститься в Орільці, є 4700 га сільськогосподарських угідь. Напрям господарства — зерно-м'ясо-молочний.

В Орільці працює цукровий завод. Продуктивність його 50 тис. центнерів цукрових буряків за добу. Завод виробляє також глютамінову кислоту — цінний продукт для харчової промисловості та сухий жом. Є млин, олійниця, хлібоприймальний пункт і хлібопекарня.

В селищі — середня, восьмирічна і початкова школи, два клуби, дві бібліотеки, працює лікарня на 60 ліжок, аптека.

За бойові заслуги у Великій Вітчизняній війні жителю селища М. І. Бережному присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Орілька виникла у 1902 році під час будівництва залізниці Лозова — Полтава.

ПА́ВЛІВКА ДРУ́ГА — село, центр сільської Ради. Розташована за 45 км від районного центру. Населення — 179 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Башкирівка, Зелений Гай, Миролюбівка, Новозаберецьке, Новоселівка, Піщане, Степове, Федорівка.

В Павлівці Другій — колгосп ім. Войкова. Господарству належить 3400 га земельних угідь, основний напрям господарства — зерно-молочний.

В селі є восьмирічна школа, клуб, дві бібліотеки.

Заснована в першій половині XIX століття.

Під час Великої Вітчизняної війни село кілька разів переходило з рук у руки. 25 травня 1942 року в Павлівці Другій загинув і похований український радянський письменник Олекса Десняк (О. І. Руденко). Йому встановлено гранітний обеліск.

ПЕРЕМО́ГА — село, центр Роздорівської сільської Ради. Розташована за 20 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Герсеванове. Населення — 276 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишневе, Герсеванове, Кім, Князеве, Перемога, Роздори, Червоний Кут, Широке.

Мітинг селян Новоіванівської сільради. 1928 р.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна. Колгосп має 5300 га земельних угідь, господарчий напрям його — зерно-м'ясомолочний.

У Перемозі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В селі Герсевановому працюють завод запчастин і печі випалювання вапна Лозівського цегельно-вапняного заводу.

Село Перемога засноване у 1926 році переселенцями з інших районів та областей України.

ПОЛТА́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 25 км від районного центру. Населення — 151 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільне, Віро-Миколаївка, Запорізьке, Костянка, Миколаївка, Реводарівка, Червоний Шахтар, Чернігівське.

В користуванні колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, що міститься на території села, 3700 га земельних угідь; господарчий напрям його — зерно-м'ясо-молочний.

У Полтавському працює восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Засноване село в 1922—1924 рр. переселенцями з Полтавщини, Чернігівщини, Сумщини.

РІЗДВЯ́НКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Бритая, за 30 км від районного центру. Населення — 161 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Богомолівка, Бритай, Добре, Іванівка, Садове.

На території села міститься колгосп ім. В. І. Леніна, що має 4600 га земельних угідь. Вирощує зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У 1964 і 1965 рр. колгосп зібрав найкращий в районі урожай цукрових буряків.

У Різдвянці, на лівому березі річки Бритая, є кургани стародавніх поховань, де знайдено скелети людей, коней, посуд бронзового віку.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

В роки революції 1905—1907 рр. селяни Різдвянки повстали проти поміщицького гніту,

Комітет незаможних селян Різдвянської волості. 1920 р.

20 чол. було заарештовано і засуджено до тюремного ув'язнення.

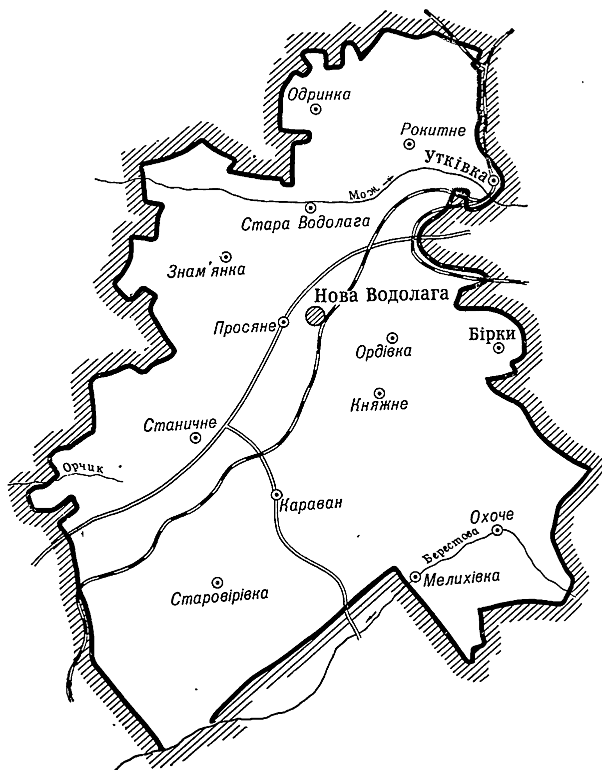
СМИРНІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Бритая, за 15 км від районного центру. Населення — 1218 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благовіщенка, Городнє, Миколаївка, Олександрівка, Олексіївка, Шатівка.

В Смирнівці — колгосп «Прапор миру», який має 3400 га сільськогосподарських угідь; господарчий напрям його — зерно-м'ясо-молочний. Вирощує також городні культури. У 1965 році колгосп зібрав кращий у районі урожай городніх культур.

На території села в 1947 році відкрито кар'єр для добування каменю. В 1959 році в Смирнівці створено автобазу, що налічує 107 автомашин. Тут побудовано автогараж, механічну майстерню. З 1962 року працює асфальтовий завод, що дає за добу 120 тонн асфальтової маси.

В селі є восьмирічна школа, клуб.

НОВОВОДОЛАЗЬКИЙ РАЙОН

НОВА́ ВОДОЛА́ГА

Нова Водолага — селище міського типу, адміністративний центр Нововодолазького району. Розташована в південно-західній частині Харківської області, в долині р. Вільховатки (басейн Сіверського Дінця). Через селище проходить залізниця Харків — Дніпропетровськ, а на околиці — шосе Москва — Сімферополь. Селищній Раді підпорядковані населені пункти: Бірки, Запорізьке, Зелений Гай, Іваненки, Новоселівка, Онацьківка, Перелісок і Червоносів. У Новій Водолазі налічується 3102 двори і проживає 14,4 тис. чоловік.

Слобода Нова Водолага заснована близько 1675 року селянами і козаками Харківського полку на т. зв. Муравському шляху. Назва слободи походить від річки Водолаги, що вперше згадується в документах 1572 року[1]. З інших письмових джерел відомо про те, що в куті, де сходиться річка Водолага з балкою, харківський полковник Григорій Донець збудував фортецю, навколо якої оселялись переселенці з інших місцевостей України[2]. Це був чотирикутник на 200 саженів. Вали були із залізистого піску і мали кілька залізних гармат. Всередині фортеці стояли одна церква і кілька громадських будівель. Хати мешканців були за валом фортеці. Так описував фортецю і слободу академік Гільденштедт, який відвідав Нову Водолагу в 1774 році.

Спочатку козаки несли сторожову службу, ходили в походи під час воєн з турецько-татарськими ордами. Селяни займались рільництвом, скотарством і домашніми промислами. Але в міру того, як вони втрачали власність на землю, становище трудящих дедалі гіршало. Уже на підставі указу цариці Анни Іванівни в лютому 1732 року слободу Нову Водолагу і село Малу Водолагу, що раніш належали таєм-

[1] К. П. Щ е л к о в. Историческая хронология Харьковской губернии. X., 1882, стор. 39.
[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. II. М., 1857, стор. 309.

ному радникові Олексію Дашкову, було передано до відомства Харківського полку в складі «Української лінії».

У складі Харківського полку Нова Водолага була до 1765 року, з 1765 по 1780 рік належала до Азовської губернії, з 1780 — до Харківського намісництва, а з 1797 року — до Валківського повіту Слобідсько-Української (з 1835 року — Харківської) губернії.

З кінця XVII і до середини XVIII століть Нова Водолага була фортецею для захисту південних кордонів Російської держави від турецько-татарської агресії. Населення слободи не раз зазнавало грабіжницьких нападів кримських татар. Татарські орди розоряли і грабували села, захоплювали в полон людей, перетворювали їх на невільників.

В історичних документах розповідається, що в 1686 році Нова Водолага була «потривожена» татарами, які проходили по Муравському шляху. За іншими відомостями орда напала на слободу і зруйнувала її у 1689 році. Сильного спустошення від кримських татар вона зазнавала й пізніше. У 1693 році Нураддін Султан з 15 тис. татар та з загонами яничар вчинив напад на Таранівку, пограбував Малу і Нову Водолаги та ін. села. У 1697 році татари знову підійшли до Нової Водолаги, напали на людей, що працювали в полі, захопили багато полонених. Нового грабіжницького нападу кримських татар хана Давлет Гірея зазнала слобода і в 1711 році.

Населення Нової Водолаги не лише мужньо захищалось від татарських нападів, але й брало активну участь у війнах, що їх вела Росія проти іноземних агресорів. Нововодолазькі козаки брали участь у Кримських походах 1687 і 1689 років, в Азовських походах 1695—1696 рр., у Північній війні 1700—1721 рр., російсько-турецькій війні 1735—1739 рр., семирічній війні 1756—1763 років.

Вигідне географічне становище Нової Водолаги, зручні шляхи сполучення, близькість великого промислового центру Харкова,— все це сприяло її економічному розвитку на всіх етапах історії.

За переписом 1724 року в слободі було 707 дворів, у 1730 році — 4900 жителів[1]. Тоді ж, у 1732 році тут працювало вже дві церковнопарафіальні школи, а 1749 року відкрито слов'яно-латинське училище.

Багато жителів слободи займалось ремеслом і торгівлею. Ремісники вичиняли шкіри, виготовляли лимарські вироби, шили взуття, одяг і головні убори, займались винокурінням. Розвивалось домашнє виробництво сільськогосподарських знарядь і запасних частин до них, столярних та бондарних виробів У 1780 році в селі було 18 кузень, 34 винокурні котли. На базі багатого родовища цінної глини розвинулось гончарне виробництво. Високоякісний художньо оздоблений посуд нововодолазьких гончарів славився далеко за межами Харківської губернії.

Академік Гільденштедт у 1774 році писав, що в Новій Водолазі особливо багато садівників і гончарів. Зроблені з місцевої глини тарілки і кафлі — міцні, блідо-жовті, черепиця не гірша від голландської[2].

З другої половини XVIII століття на Слобожанщині розвивалося шовківництво. Центром його стала Нова Водолага. Тут було збудовано шовковий «завод», який мав приміщення для розведення шовкопрядів, а також устаткування для мотання шовку. Шовковий «завод» являв собою звичайну кріпосницьку мануфактуру, робочу силу якої становили приписні селяни[3].

У 1773 році Катерина II, одержавши рапорт губернатора Слобідської губернії генерал-поручика Щербініна, писала йому про своє задоволення розвитком шовківництва на Україні. Вона зазначала, що казенна слобода Нова Водолага дуже зручна

---

[1] П. Семенов. Географическо-статистический словарь Российской империи, СПб., 1863, т. 1, стор. 500.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. II, стор. 316.

[3] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв. Х., 1964, стор. 222—223.

для шовкового виробництва, що у Білевській кріпості є тутові сади і що, враховуючи це, вона видає указ про передачу Нової Водолаги з її слобідками до управління Щербініна для посилення розвитку шовкового виробництва. Указ зобов'язував Катерининську провінціальну канцелярію подавати Щербініну всіляку допомогу щодо піднесення шовківництва[1].

У Новій Водолазі було створено місцеве управління по шовківництву. В 1800 році воно було ліквідоване, натомість створено інспекцію по шовківництву для Слобідсько-Української губернії. Під наглядом цієї інспекції перебувало 23 плантації у різних містах і селах Слобожанщини. У 1835 році, внаслідок загибелі від сильних морозів тутових дерев, шовківництво занепало.

Поряд з розвитком ремесел у Новій Водолазі розвивалась торгівля. Кожного року тут відбувалось по чотири ярмарки і щотижня по два базари. Нововодолазькі кустарі збували свої вироби і на ярмарках в інших містах та селах Харківської, Катеринославської і Полтавської губерній[2].

При незначному розвитку товарного виробництва самі кустарі збували свої вироби споживачам. З подальшим розвитком товарного господарства з'являються лихварі-скупщики. Торгівля різноманітними виробами зосереджувалась у лавках і торговельних рядах. Уже в 1780 році Нова Водолага мала 20 м'ясних комор, 51 шевську лавку; в красному і соляному рядах налічувалось 22 торговельні комори і 26 сінних лавок. «Тут є крамниці, в яких завжди можна знайти потрібний крам: паперовий, шовковий, бакалійний»,— писав академік Гільденштедт[3].

Мешканці Нової Водолаги формально були вільними казенними поселянами, та їхня доля була тяжкою. Гніт самодержавства, утиски поміщиків та інших експлуататорів виявлялися в найрізноманітніших формах. Всі поселяни платили подушний податок та різні побори, виконували військову, подвірну та інші повинності, будували і ремонтували шляхи, мости, греблі, казенні підприємства. У надзвичайно тяжкому становищі були робітники, що працювали в шовківництві. Їм доводилось безплатно працювати з ранньої весни до пізньої осені на шовковому «заводі» і, крім того, виконувати різні повинності та платити податки. Майстри шовкового «заводу» в скарзі до губернатора писали: «Щодалі більше утискуємось і розоряємось через такі повинності та різні податі»[4].

Населення терпіло від різних пошестей. Так, у 1831 році від холери померло 23 чол., у 1848 — 195. Лікарів тоді не було. Люди «лікувались» у знахарів і шептух, якими Нова Водолага славилась на всю Харківську губернію. Отже, культурна відсталість була характерною рисою Нової Водолаги, як і інших сіл дореволюційної Росії.

У 1849 році жителі слободи зазнали лиха від неврожаю і голоду: «терпіли від неврожаю хліба й овочів, внаслідок чого гинула худоба, люди мучились від цинги, від якої померло 38 чоловік»[5].

З другої половини XIX століття Нова Водолага стала центром волості, до якої належало 17 населених пунктів.

У пореформений період посилюється процес соціального розшарування населення. Виділяється верхівка кустарів та інших власників, яка все ширше використовує найманих робітників, перетворюючи свої майстерні на капіталістичні підприємства. Як свідчать документи, в 1857 році в казенного селянина Івана Абдули був пивоварний завод[6]. На початку XX століття промисловці і торговці Абдули вже володіли механізованим вальцьовим млином, крупорушкою та кількома хлібо-

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні. К., 1959, стор. 167.
[2] Газ. «Пролетарий», 20 листопада 1923 р.
[3] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. II, стор. 316.
[4] Філіал ЦДІА у м. Харкові, ф. 665, спр. 51, арк. 1, 6—7.
[5] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. II, стор. 316.
[6] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 166, спр. 295, арк. 149.

продуктовими крамницями. Другий вальцьовий млин належав купцеві Донченку, який також торгував хлібом.

З розвитком капіталізму в сільському господарстві виростав міцний прошарок куркулів, які в селян і поміщиків навколишніх сіл скуповували великі масиви земель. У 90-х рр. XIX ст. в слободі було 10 379 десятин землі[1], але майже $^{9}/_{10}$ її належала купцям і куркулям.

Основна маса кустарів все більше потрапляла під гніт лихварів, які по дешевих цінах скуповували в них вироби і перепродували за великі бариші. Наприкінці XIX і на початку XX століть середній денний заробіток робітника в гончарному виробництві становив 30 коп., чинбаря — 70 коп. Робочий день тривав 13—14 годин. Значна частина дрібних кустарів, а також селян розорювалась і йшла в найми до багатіїв.

Сільське господарство в Новій Водолазі було другорядною і мало розвинутою галуззю економіки. Одною з причин було малоземелля. За статистичними відомостями у 1885 році на 1159 дворів, в яких жило 6767 чоловік[2], припадало 1309 десятин землі, в тому числі 814 десятин орної[3]. Великі масиви кращої землі належали поміщикам. Причому на них були основні родовища глини, за розробку якої гончарі платили землевласникам чималі гроші. Графу Шидловському, наприклад, гончарі платили за кожну яму, з якої добувалась глина, по 6—7 крб.[4]. Селяни на своїх земельних ділянках займались здебільшого садівництвом.

Нова Водолага славилась чумацьким промислом. Навіть у 80-х роках, коли в зв'язку з появою залізниць чумацтво стало занепадати, нововодолазці, як зазначає статистик В. Василенко, не припиняли своїх зв'язків з Кримським півостровом. За вози, колеса тощо вони вимінювали рибу і сіль.

Кількість населення в слободі щодалі зростала. У 1892 році тут було 7806 жителів, переважна більшість їх школи не знала. У 1874 році було відкрито двокласне чоловіче і однокласне жіноче земські училища. У 1892 році — Миколаївське двокласне і в 1894 — однокласне училища. Та навчалися в школах переважно діти заможної частини слободи, більшість населення ніякої освіти не мала. За даними перепису 1897 року, письменних людей у Новій Водолазі було: чоловіків — 27,5 проц., жінок — 6,3 процента.

Основна маса населення була позбавлена будь-яких політичних прав і свобод, зазнавала свавілля поміщиків, царських чиновників, попів і куркулів.

Народна революція, що вже назрівала на початку XX століття в Росії, захопила своїм впливом і Нову Водолагу. Серед населення зростало невдоволення, посилювались революційні настрої. На політичне піднесення трудящих села впливав великий промисловий центр України — м. Харків, де робітники під керівництвом більшовиків ставали на боротьбу з самодержавством.

У 1902 році в Харківській і Полтавській губерніях знялась могутня хвиля селянських виступів. Селяни Нової Водолаги 2 квітня 1902 року брали участь у розгромі маєтку поміщика Духовського[5].

В період першої революції 1905—1907 рр. у Новій Водолазі відбувались антиурядові заворушення й виступи. Селяни збирались на сходки, вимагали поділу поміщицької землі, політичних прав і свобод. 11 грудня 1905 року великий натовп зібрався у дворі управи. Перед селянами виступив уповноважений знаменської сільської сходки С. Ф. Юхименко, який запропонував об'єднати зусилля сільських громад й висунути перед урядом певні вимоги. Коли місцеві власті затримали Юхименка, збуджений натовп зажадав його звільнення. Налякані стражники зму-

---

[1] Энциклопедический словарь. СПб., 1892, т. VI, стор. 767.

[2] Волости и важнейшие селения Европейской России. Выпуск III, СПб., 1885, стор. 24.

[3] Там же, стор. 7.

[4] Газ. «Красное Знамя», 19 грудня 1956 р.

[5] Крестьянское движение в Харьковской и Полтавской губерниях в 1902 г. Х., 1961, стор. 107.

шені були задовольнити вимогу селян, і Юхименко продовжував свій виступ. «Натовп од його слів,— доповідав стражник дільничному приставу,— був дуже збуджений, вимагав Юхименка в коло, де він ... близько години підбурював людей до заворушень»[1]. 23 січня 1906 року С. Ф. Юхименка за революційну агітацію серед селян було заарештовано[2].

Запровадження столипінської аграрної реформи ще більше поглибило класову боротьбу на селі.

В січні 1906 року сільська сходка Нової Водолаги вимагала загальних, рівних і прямих виборів до Державної думи при таємному голосуванні, надання Державній думі законодавчих прав, ліквідації поділу населення на стани і введення єдиного звання «російські громадяни», а також рівних прав для всіх, передачі землі у спільну власність народу, освіти для всіх дітей шкільного віку, свободи спілок і зборів тощо. «Для усунення гострої необхідності в землі і несправедливого користування нею,— говорилось в наказі сходки,— треба передати у спільну власність народу всі землі: державні, удільні, церковні, монастирські та інші... землею повинні користуватись ті, хто оброблятиме її»[3].

Після повалення самодержавства боротьба селянства за землю набула ще більшої політичної гостроти. Трудящі Нової Водолаги на багатолюдних зборах і мітингах палко вітали перемогу соціалістичної революції, рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив Україну Радянською республікою. В січні 1918 року в Новій Водолазі створено волосний ревком, який мобілізовував трудящих на створення нового радянського ладу на селі[4].

У квітні 1918 року Нову Водолагу окупували війська німецьких імперіалістів та гетьманців. Окупанти відновили буржуазно-поміщицький лад і встановили режим кривавого терору. Та народ лишався нескореним. У масових селянських виступах, що охопили всю Харківщину влітку і восени 1918 року, брали участь і трудящі Нової Водолаги. У січні 1919 року Червона Армія визволила село від петлюрівців.

16 січня 1919 року, з ініціативи командира 159-го полку О. І. Ємця, в селі створено волосний ревком. До його складу входили комуніст Д. С. Оберемок, що був відряджений Валківським повітовим парткомом, А. О. Лиганенко, У. А. Тиндик, К. М. Лиценко та інші[5].

Велику допомогу трудящим Нововодолазької волості подавала більшовицька організація Харкова, яка відряджала в села своїх представників, інструкторів-організаторів і пропагандистів. У створенні органів Радянської влади брав активну участь інструктор Харківського губвиконкому комуніст Корній Деркач[6].

Вибори до волосної Ради відбулись 1—3 лютого 1919 року. Було обрано 89 депутатів. До волосного виконкому Ради ввійшли Д. П. Цехмистров, Б. І. Підгорний та інші.

Волвиконком розгорнув роботу по зміцненню радянського ладу, здійсненню політики воєнного комунізму. Особлива увага зверталась на проведення мобілізації до Червоної Армії. Незважаючи на шалену контрреволюційну агітацію куркулів, мобілізація пройшла успішно.

Та активна робота по зміцненню Радянської влади була перервана навалою армії Денікіна, яка захопила майже всю Україну.

Денікінці чинили жорстоку розправу над революційними робітниками і селянами. В Новій Водолазі білогвардійці захопили воєнкома Желізняка, який організо-

---

[1] Харьков и Харьковская губерния в первой русской революции 1905—1907 гг., X., 1955, стор. 256—257.
[2] Газ. «Волна», 21 січня 1906 р.
[3] Там же.
[4] Харківський облпартархів, ф. 101, оп. 25, спр. 20, арк. 29.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-89, оп. 1, спр. 38, арк. 13.
[6] Там же, арк. 8.

вував бідноту на боротьбу з контрреволюцією. Після жорстокого катування білогвардійці повісили його на телеграфному стовпі.

В умовах жорстокого терору денікінців підпільні більшовицькі організації розпалювали партизанську боротьбу в тилу ворожих військ. В районі Нової Водолаги діяв партизанський загін під командуванням П. М. Білойвана[1]. У грудні 1919 року Червона Армія, якій допомагали партизани, звільнила Нововодолазьку волость від денікінців. Більшовики відновили органи Радянської влади і встановили революційний порядок.

На загальних зборах жителів Нової Водолаги, що відбулись 5 грудня 1919 року, обрано волосний ревком у складі І. Д. Шестопалова, І. І. Підгорного, П. Ф. Ліщинського, О. Т. Водолажченка та інших. Через кілька днів до складу ревкому ввійшли комуністи П. М. Білойван і Д. С. Оберемок.

Ревком провів велику роботу по зміцненню Радянської влади і створенню місцевих органів управління, підготував вибори до волосної і сільської Рад робітничих і селянських депутатів. Вибори відбулись на початку квітня 1920 року. Головою волвиконкому обрано В. Ф. Дзюбу, головою сільради — Я. Г. Кузьоминського. Було створено відділи волвиконкому, що займались різними питаннями господарства й культури, органи контролю, суд, міліцію тощо.

Радянські органи взяли на облік майно буржуазії, що втекла з Нової Водолаги, провели конфіскацію їхньої землі, розподіливши її між безземельними і малоземельними селянами. Націоналізовано млини, лавки, а також будинки, що належали купцям та іншим визискувачам.

Боротьбу трудящих Нової Водолаги за здійснення соціалістичних перетворень очолили комуністи. На початку 1920 року в селі створено партійну організацію в складі 15 чоловік, яка об'єднувала комуністів Нової Водолаги і сіл Каравана і Рокитного та Рокитнянської садово-городньої школи. До складу волосного партійного комітету, обраного в 1920 році, входили О. І. Смирнов, М. С. Марачев, В. В. Моргун, С. В. Гребенюк, А. А. Горбатенко та інші. Очолював волпартком О. І. Смирнов.

У червні 1920 року в Новій Водолазі організовано волосний комітет незаможних селян (КНС) у складі 32 чоловік, який став міцною опорою Радянської влади в селі і волості. КНС допомагав у розподілі поміщицьких земель, боровся з куркульством, поліпшував матеріальні умови життя бідноти. Було створено прокатний пункт для допомоги в обробітку землі незаможних селян. За участю комнезаму проводився у волості тиждень трудової сільськогосподарської артілі й комуни, велась агітація за кооперування селянських господарств. Комнезам брав активну участь у проведенні посівної кампанії, в розподілі зерна тощо.

Трудящі Нової Водолаги подавали всіляку допомогу радянським військам у боротьбі проти польських імперіалістів, Врангеля і петлюрівців. Сотні жителів вступили до лав Червоної Армії. Комітет незаможних селян на заклик партії: «Незаможнику, на куркульського коня — і на Врангеля!» посилав до армії добровольців.

У резолюції мітингу, що відбувся 28 травня 1920 року з нагоди мобілізації до Червоної Армії, говорилось: «Ми, селяни і жителі села Нової Водолаги, проклинаємо зрадника українського народу пана Петлюру, який продав польським поміщикам частину селян і робітників і хоче за допомогою польських панських штиків закабалити всю робітничо-селянську Україну, знову на шию робітників і селян посадити поміщиків, всіляких втікачів від Радянської влади»[2].

Партійні і радянські органи докладали багато зусиль для ліквідації куркульського бандитизму. В районі Нової Водолаги вів збройну боротьбу з бандитами загін військ ВЧК, очолюваний Бірюком[3]. У розгромі банд брав активну участь комітет незаможних селян. За рішенням виконкому волосної Ради і волКНС від 12 лю-

---

[1] Газ. «Колгоспник», 28 лютого 1932 р.
[2] Газ. «Пролетарий», 6 липня 1920 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-1672, оп. 1, спр. 6, арк. 23.

того 1921 року сформовано збройний загін, яким командував колишній голова Новоселівського ревкому В. В. Моргун. За успішні дії в боротьбі з бандитизмом нововодолазькому загону вручено Червоний прапор Харківського губкому партії.

Після переможного закінчення громадянської війни український народ під проводом Комуністичної партії розгорнув мирне будівництво. Активним помічником партійної організації в боротьбі за здійснення соціалістичних перетворень у селі були комсомольці, яких очолював Т. С. Підгорний, що згодом став райоргом комсомолу. Секретарем нововодолазького комсомольського осередку, створеного в 1921 році, був С. І. Неборак. До осередку з місцевої молоді входили А. П. Калашник, Й. П. Крамний та інші. Комсомольці проводили політичну і культурно-освітню роботу серед молоді, залучали її до здійснення політики партії на селі.

Населення Нової Водолаги з великим задоволенням зустріло рішення X з'їзду РКП(б) та вказівки В. І. Леніна щодо проведення нової економічної політики. Партійна організація мобілізувала трудящих на відродження промисловості і сільського господарства. Радянська влада подавала велику допомогу селянам в піднесенні землеробства, яке занепало внаслідок війни і посухи 1921 року. Бідноті безкоштовно відпускалося зерно, подавалась грошова допомога. Поліпшувалось забезпечення промисловими товарами. Партійна організація та органи Радянської влади звертали увагу на розвиток кустарно-промислової і сільськогосподарської кооперації. У 1920 році було створено товариства по виробництву шапок і картузів, яке об'єднувало 43 кустарі, по вичинці і переробці шкіри, що об'єднувало 363 кустарі.

Було відбудовано зруйновані мости й будинки. 4 березня 1921 року виконком волосної Ради прийняв постанову про побудову приміщення театру, а 17 квітня того ж року — про будівництво літнього театру. В січні 1922 року економічна нарада при волвиконкомі розглянула питання про електрифікацію Нової Водолаги.

У 1923 році утворено Нововодолазький район, до складу якого увійшло 19 сільрад з 98 населеними пунктами[1]. Це мало важливе значення для дальшого розвитку Нової Водолаги. Районний комітет партії та райвиконком докладали чимало зусиль, щоб перетворити село в справжній центр економічного, політичного і культурного життя району.

Велику допомогу трудящим Нової Водолаги подавали ЦК КП(б)У і Радянський уряд України. В 1923 році Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, що його очолював Г. І. Петровський, взяв шефство над Новою Водолагою. Шефи проводили політичну і культурно-освітню роботу на селі, поповнювали бібліотечний фонд літературою. В січні 1924 року шефи організували районні агрономічні курси для незаможних селян, що оволодівали основами агрономічних знань. Після закінчення курсів кожний слухач одержав бібліотечку для організації агрогуртків [2]. За допомогою шефів у 1925 році тут збудовано електростанцію, що була однією з перших сільських електростанцій у Харківській області.

У Новій Водолазі побували видатні партійні і державні діячі Г. І. Петровський, П. П. Постишев та інші, які подавали допомогу партійним і радянським організаціям району в розв'язанні складних завдань відбудови й розвитку економіки та культури. 19 грудня 1925 року перед трудящими райцентру і навколишніх сіл виступив М. І. Калінін [3]. 20 травня 1934 року Нову Водолагу відвідав О. М. Ярославський, який виступав на районних партійних зборах.

Партійні і радянські органи вживали заходів до поліпшення системи охорони здоров'я. В 1920—1921 рр. в Новій Водолазі діяли лікарня і медична дільниця. В лікарні працювало 18 чоловік медичного персоналу, в тому числі лікар, 2 фельдшери і акушерка. В медичній дільниці працювали лікар, 4 фельдшери і акушерка.

---

[1] Список залюднених пунктів і сільрад на території Харківської округи. X., 1927, стор. 60—62.

[2] Газ. «Вісті», 17 січня 1924 р.

[3] Газ. «Харьковский пролетарий», 20 грудня 1925 р.

Радянська влада відкрила широкий простір для розвитку культури і піднесення матеріального добробуту трудящих. Партійні і радянські організації здійснювали перебудову народної освіти, розширювали мережу шкіл. У липні 1920 року в Новій Водолазі на базі старих шкіл створено 4 семирічні трудові школи. Трудовій школі № 1 присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка. З 1 вересня 1920 року в усіх школах запроваджено викладання українською мовою. Того ж року відкрито дитячий будинок, в якому було 60 дітей. В 1921 році почала діяти профшкола сільськогосподарського машинобудування.

Зустріч молоді селища Нової Водолаги з комсомольцями Харкова. 1924 р.

Комуністи і комсомольці розгорнули роботу по ліквідації неписьменності, підвищенню культурного рівня населення. В 1920 році було відкрито масову бібліотеку, в тому ж році в школі відбулась перша демонстрація кінофільму. В 1921 році створено районний сільбуд, який став центром культурно-освітньої роботи в районі.

Трудящі відроджували місцеву промисловість і сільське господарство. Та місцева промисловість ще була роздрібненою, кустарною, з примітивними знаряддями виробництва. За статистичними відомостями, у 1925 році в селі нараховувалось близько 900 господарств дрібних кустарів. Найкрупнішими підприємствами були 2 державних млини, олійниця, майстерня для переробки шкір, майстерні пошиву взуття. Сільське господарство теж було роздрібненим і відсталим. Середня врожайність озимої пшениці і жита за п'ятирічку (1925—1930 рр.) становила 54—55 пудів, ярої пшениці — 37 пудів з гектара.

У другій половині 20-х років розгортається суцільне кооперування промисловості. В 1928 році кооперативне товариство «Кустарна справа» об'єднувало 542 кустарі. Кустарно-промислова кооперація мала 5 артілей: «Виробник-чоботар», «Вишивальниця» (згодом ім. Н. К. Крупської), цегельню (згодом артіль ім. XII партз'їзду), ходовий завод (згодом завод ім. 14-річчя Жовтня) та артіль інвалідів.

За роки довоєнних п'ятирічок у Новій Водолазі збудовано нові промислові і комунальні підприємства: ходовий завод, цегельню, пекарню, розширено електростанцію, потужність якої у 1928 році досягла 28 кіловат. Підприємства промислової кооперації випускали різноманітну продукцію: цеглу, меблі, діжки, одяг, взуття, посуд, продовольчі товари та інші вироби.

Великі соціалістичні перетворення здійснилися на основі ленінського кооперативного плану в сільському господарстві. В 1928 році селяни-бідняки організували комуну «Комсомолець», у якій об'єдналось 60 чоловік. Одним з організаторів і першим головою її був С. І. Неборак. Пізніше вона перетворена на артіль «Комсомолець». Серед організаторів комуни, а потім і її головою був А. І. Трипілка, який згодом став головою колгоспу «Червоний прогрес»[1]. Активну участь у створенні комуни брав робітник-двадцятип'ятитисячник угорець А. А. Пукач. Комуніст з 1919 року Пукач у 1918—1919 рр. боровся за Радянську владу в Угорщині, був там командиром одного з революційних військових загонів. Після повалення Угор-

---

[1] Газ. «Колгоспник», Нова Водолага, 11 листопада 1933 р.

ської Радянської республіки емігрував до Чехословаччини, а звідти в 1927 році — до Радянського Союзу[1].

На початку організації комуна «Комсомолець» мала 315 га орної землі, 28 коней, 43 корови, 10 свиней. Доход становив 56 тис. крб., на трудодень припадало по 76 коп. Господарство комуни зростало. У 1933 році вона мала вже 78 коней, 139 голів великої рогатої худоби і 146 свиней. Доходу — 191 тис. крб. На трудодень комунарам нараховували по 2 крб. 86 коп. грішми і по 4 кг зерна[2].

Масова колективізація у Новій Водолазі розпочалась у 1930 році. Селяни організували колгоспи: «Червоний прогрес», «Радянський селянин», ім. Фрунзе, «Червоний боєць».

Згодом артіль «Червоний боєць» об'єдналася з артіллю ім. Фрунзе. Колективізація сільського господарства у Нововодолазькому районі була завершена в 1933 році. На той час колгоспи об'єднували 74 проц. селянських господарств і мали 92 проц. посівної площі. На основі колективізації було ліквідовано як клас куркульство.

Партійна організація спрямовувала зусилля колгоспників на організаційно-господарське зміцнення артілей, на підготовку керівних колгоспних кадрів.

Розгорталась трудова активність мас. Комсомольці нововодолазької комуни «Комсомолець» були зачинателями соціалістичного змагання за краще проведення сівби в районі. Вони ліквідували знеосібку у використанні тягла й реманенту, організували виробничі бригади, які включались у змагання за звання ударних. Наскрізні бригади, очолювані комсомольцями М. Батюком і К. Лубенським, бригади телятниць і доярок були кращими в районі[3].

Колгосп «Радянський селянин» був зачинателем створення фонду соціалістичної взаємодопомоги насінням відсталим колгоспам інших районів області. До плану цієї допомоги він висунув ще 5 проц. зустрічного[4]. Ця артіль здобула першість у районі щодо вчасного і доброякісного проведення весняної сівби 1932 року[5].

Держава забезпечувала колгоспи новою технікою, подавала допомогу насінням, кредитами тощо. В 1933 році була створена Нововодолазька машинно-тракторна станція, яка стала центром технічного переозброєння сільського господарства району і важливим знаряддям організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Уже в той час закріплено бригадну форму організації праці, ліквідовано знеосібку у використанні землі, реманенту і тягла, схвалено норми виробітку з застосуванням відрядної оплати праці; значно зміцніла трудова дисципліна, підвищилась продуктивність праці. Колгоспники посилили боротьбу з рвачами, прогульниками і куркульською агентурою. Виріс колгоспний актив.

Уже в перші роки існування колгоспного ладу в селі з'явились ентузіасти, які швидко оволодівали технікою і агротехнікою рільництва, ставали майстрами своєї справи. У 1935 році в районі розгорнулося масове соціалістичне змагання — рух передовиків і новаторів сільського господарства. Учасники руху включились у боротьбу за 25—35 цнт зерна з га. У колгоспі «Червоний прогрес» в 1937 році включились у боротьбу за високий урожай сільськогосподарських культур 29 колгоспників.

Зачинателями руху новаторів у Нововодолазькій МТС були токарі Т. І. Онацький і П. А. Повідерний, ковалі М. Н. Андрієнко, П. Ф. Синило, трактористи Т. Ф. Сальник, Я. Карбань і Й. Шеремет, комбайнери А. Водоп'ян і П. Винник, шофери С. Л. Бондаренко, С. І. Білецький, які виконували норми виробітку на 250—350 проц., а також завідуючий ремонтною майстернею І. І. Скрипник.

Далеко за межами району стало відомим ім'я бригадира комсомольської тракторної бригади Нововодолазької МТС Олександра Ляшенка, який у 1935 році за перевиконання норм виробітку на тракторі одержав Першу українську премію.

---

[1] Газ. «Колгоспник», Нова Водолага, 4 липня 1934 р.
[2] Там же, 10 серпня 1934 р.
[3] Там же, 10 квітня 1932 р.
[4] Там же, 29 березня та 5 квітня 1932 р.
[5] Там же, 28 квітня 1932 р.

Рік у рік зростало технічне озброєння МТС. До 22-х роковин Жовтня, у 1939 році, Нововодолазька МТС мала вже 63 трактори, 29 комбайнів та багато іншої техніки. В колгоспах виростали досвідчені кадри агрономів, городників, садівників. Так, наприклад, в артілі ім. Фрунзе виросло чимало майстрів вирощування овочів. Серед них — Ганна Марюхна, Мотря Базилій та інші[1].

Великою популярністю серед трудівників села користувалась хата-лабораторія колгоспу «Червоний прогрес», керована досвідченим хліборобом С. І. Андрієнком. Досліди Степана Івановича по відбору сортів зерна та використанню різних добрив допомагали колгоспам підвищувати врожайність[2].

Уже в 1939 році врожаї зернових по району становили 11 цнт з га. Перше місце по врожайності у районі завоював Нововодолазький колгосп «Радянський селянин» (головою правління працював А. І. Трипілка). Колгосп завоював перехідний Червоний прапор та був премійований 1 тис. крб. Добрі показники по врожайності мав також колгосп ім. Фрунзе. Бригада І. П. Лобенка збирала ярої пшениці по 20 цнт з га. Майстер тепличного вирощування овочів ланкова Г. І. Марюхна зібрала в 1939 році по 17,7 кг огірків з кожного кв. метра корисної площі. В реорганізованому з комуни колгоспі «Комсомолець» свинарка тов. Свидова від кожної свиноматки мала по 29 поросят[3].

Рух новаторів охопив місцеву промисловість. 1936 року на підприємствах промислової кооперації понад 90 робітників перевиконували норми виробітку.

Партійні і радянські організації району піклувалися про впорядкування села. З кожним роком Нова Водолага ставала красивішою. Вона мала вже свою електростанцію, яка обслуговувала 632 абоненти та освітлювала вулиці і площі. В центрі села побудовано було великий будинок універмагу.

В селищі працювали лікарня на 70 ліжок з рентгенкабінетом, лабораторією і солярієм та поліклініка з різними кабінетами, обслуговували їх 29 медичних працівників, серед них 12 лікарів. У 1939 році в Новій Водолазі відкрито туберкульозний та венерологічний диспансери, працювали санстанція з бактеріологічною лабораторією, дитячі консультації.

Великі перетворення сталися в культурному житті села. За довоєнні роки в Новій Водолазі було збудовано дві школи. У 1935 році працювали середня, три семирічні і дві початкові школи, в яких навчалось близько 1500 учнів. Завершувалась ліквідація неписьменності серед дорослого населення. За визначні успіхи в навчанні й вихованні дітей та активну участь в громадській роботі вчителі М. А. Світлична і В. І. Тішаєва в 1939 році нагороджені медаллю «За трудову відзнаку».

В 1936 році в Новій Водолазі відкрито акушерсько-сестринську школу з дворічним навчанням, яка готувала акушерок і медичних сестер. Через два роки ця школа випустила 54 медпрацівників.

Значно зросла кількість культурно-освітніх установ. У 1935 році тут працювали районний будинок колективіста, хати-читальні, кінотеатр, районний піонерський клуб, радіовузол на 104 точки. Періодично проходили огляди (олімпіади) художньої самодіяльності.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 4 жовтня 1938 року село Нову Водолагу переведено в категорію селища міського типу, а 7 листопада того ж року, в день 21-х роковин Великого Жовтня, на його площі відкрито пам'ятник Володимиру Іллічу Леніну.

Заможно і культурно жили нововодолазці наприкінці 30-х років. А коли в червні 1941 року ворог напав на Радянську землю, вони одразу стали на захист своєї Батьківщини.

---

[1] Газ. «Ленінець», Нова Водолага, 16 травня 1938 р.
[2] Газ. «Колгоспник», Нова Водолага, 10 травня 1936 р.
[3] Газ. «Ленінець», Нова Водолага, 12 січня 1940 р.

Та 19 жовтня селище було захоплене німецько-фашистськими загарбниками[1]. Фашисти катували і вбивали людей, гнали їх до Німеччини на каторжні роботи, палили і грабували селище та інші населені пункти району.

Але терор і звірства окупантів не могли зламати волю радянських людей, зробити їх покірними рабами. Боротьбу трудящих селища і району проти іноземних загарбників організувала і очолила партійна організація.

Ще в липні 1941 року райком партії розпочав підготовку до боротьби в тилу ворога. В багатьох селах було утворено підпільні партійні групи, призначено місця для явок, підібрано зв'язківців. Очолили підпільні групи досвідчені комуністи.

У вересні 1941 року райком партії організував партизанський загін, що складався з 58 чоловік. Командиром загону було призначено голову колгоспу ім. Фрунзе комуніста С. О. Либу, комісаром — секретаря райкому партії Ю. П. Іванова.

Подвиги Нововодолазького партизанського загону вписують не одну славну сторінку в літопис Великої Вітчизняної війни. Спочатку він діяв у складі частин Радянської Армії. За завданням командування партизани переходили лінію фронту, добували «язиків» та відомості про розміщення, озброєння і пересування німецьких військ.

Весною 1942 року, коли Радянська Армія готувалась до наступу, загін одержав завдання проникнути в глибокий тил ворога і своїми діями сприяти успіху операцій регулярних частин. 20 травня він перейшов лінію фронту і 23 травня в Зміївських лісах з'єднався з партизанським загоном, яким командував Герой Радянського Союзу І. Й. Копьонкін.

Через декілька днів об'єднаний загін з'явився в Нововодолазьких лісах і розгорнув бойові дії. Серед дня партизани вступили в Нову Водолагу, захопили коменданта з його охороною, що складалася з німецьких солдатів і поліцаїв, знищили протитанкову гармату та засоби зв'язку. Коли партизани вийшли з райцентру, озвірілі фашисти, щоб залякати населення, повісили 13 ні в чому не винних жителів Нової Водолаги. Але своєї мети фашистські карателі не досягли. Після цієї операції партизанський загін поповнився новими бійцями з числа населення Нової Водолаги.

30 травня 1942 року партизани вчинили напад на табір радянських військовополонених в селі Литвинівці Валківського району, знищили фашистську охорону і визволили з полону 200 чоловік військовополонених. Загін завдав окупантам великих втрат. Майже щодня партизани вели бої і вступали в сутички з карателями.

У червні загін перебазувався в Краснокутський ліс. Залога карателів, що переслідувала партизан, була розгромлена. Та фашисти зібрали великі сили й оточили Краснокутський ліс. Бій тривав кілька годин. Вміло маневруючи, партизани прорвали кільце ворога і вийшли з оточення. Карателі зазнали великих втрат. Понесли втрати і партизани: на полі бою загинуло 20 бійців. Чимало було важко поранених, серед них командири — І. Й. Копьонкін і С. О. Либа. В зв'язку з ускладненням умов командування вирішило поділити загін на невеликі групи. Нововодолазькі партизани під командуванням комісара Ю. П. Іванова пробивались до свого району.

Діючи у водолазьких, рокитнянських та люботинських лісах, партизани продовжували боротьбу з загарбниками. Коли карателі виявляли місце постійного перебування загону, партизани міняли дислокацію. Загін перебазувався у вовчанські ліси, де з'єднався з загоном І. А. Шепелєва. В складі цього загону нововодолазькі партизани продовжували боротьбу аж до повного вигнання фашистських окупантів Радянською Армією.

З жовтня 1941 до 25 лютого 1943 року — дня першого визволення Нової Водолаги радянськими військами — нововодолазькі партизани знищили 497 фашистських солдатів і офіцерів, 69 поліцаїв і 5 інших зрадників, пустили під укіс 2 ешелони,

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 434.

знищили 4 вагони з фашистськими солдатами, 2 гармати, 10 автомашин, висадили в повітря 10 мостів[1].

У боях проти німецько-фашистських загарбників відзначились партизани О. В. Коваленко, О. С. Онацький, М. Ф. Хихля, Х. П. Гурін, О. С. Явдокименко, П. О. Сушко, В. Х. Брижань, Р. К. Славгородський, І. Я. Малущенко. Загинули смертю хоробрих командир партизанського загону С. О. Либа, комісар Ю. П. Іванов, партизани М. С. Мудрий, А. А. Пукач, С. К. Цяцька та інші. В районі Нової Водолаги в червні 1942 року загинув Герой Радянського Союзу І. Й. Копьонкін.

Нову Водолагу двічі окуповував ворог. Воїни Радянської Армії, народні месники-партизани, жителі селища та району вкривали себе невмирущою славою на фронтах і в тилу ворога. Надовго в пам'яті населення Нової Водолаги залишиться подвиг мужніх радянських людей.

В лютому 1943 року на підступах до Нової Водолаги точились запеклі бої частин 6 гвардійського кавалерійського корпусу, що ним командував генерал-лейтенант С. В. Соколов, з ворожими військами. Проти 33 гвардійського кавалерійського полку, що зайняв оборону біля хутора Булахи, виступило 2 полки піхоти з 25 танками. Та гвардійці стояли на смерть. Лише за два дні — 23—24 лютого — вони відбили десять атак гітлерівців.

Пам'ятник загиблим партизанам у селищі Новій Водолазі.

Винятковий героїзм виявили воїни 1 ескадрону, що його очолювали гвардії старші лейтенанти командир Андрій Голічик і політрук О. П. Воронцов. Вони підпускали ворожі танки і піхоту на 20—30 метрів і знищували їх впритул. Командир підрозділу гвардії лейтенант Арбек Аратюнян, тяжко поранений, з гранатами кинувся під танк і ціною свого життя знищив його.

Всі ворожі атаки були відбиті. За 6 днів — з 19 по 25 лютого — полк знищив 12 танків і понад 1000 гітлерівців. Значні втрати мали і гвардійці. На полі бою полягло понад 800 солдат і командирів. Смертю відважних загинув політрук О. П. Воронцов. Посмертно йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Радянські воїни, що загинули в цих боях, поховані в братській могилі в селі Ордівці. На могилі пізніше встановлено обеліск, на якому викарбувано імена героїв[2].

Через деякий час, після відступу наших військ з Нової Водолаги 6 березня 1943 року, у підвалі напівзруйнованої лікарні залишилось понад 70 тяжко поранених радянських бійців, яких за станом здоров'я не можна було транспортувати. З ними залишились медичні працівники: проф. Ю. Ю. Вороний, лікарі Є. Г. Бутков і Є. Ф. Водка, медсестри Н. І. Воровик, В. С. Водолажченко, А. П. Лойко, Н. Ф. Килипко-Лиценко, М. Г. Пінчук, А. Г. Пінчук, Л. Г. Співак та інші.

Радянські лікарі докладали героїчних зусиль, щоб врятувати і вилікувати солдатів і офіцерів. Вони оголосили їх хворими на тиф, чого окупанти дуже боялись. Мешканці міста приносили пораненим їжу, одяг, виправу білизну, давали свою кров, переховували у своїх садибах тих, хто вже вилікувався. Так продовжувалось

[1] Трудящиеся Харьковской области в Великой Отечественной войне. Х., 1960, стор. 72.
[2] Газ. «Ленінець», Нова Водолага, 6 травня 1965 р.

6 місяців до дня остаточного визволення. Героїчними зусиллями патріотів було врятовано життя понад 70 бійців, переважна більшість яких стала знову до лав воїнів Радянської Армії[1].

14 вересня 1943 року радянські війська остаточно вигнали загарбників з Нової Водолаги[2]. Страшну картину злодіянь лишили по собі окупанти. На каторгу до Німеччини вони вивезли 1022 чол., вбили 25 громадян, серед них заступника голови селищної Ради Я. Г. Кузьоминського, бригадира колгоспу «Червоний прогрес» П. Т. Тимченка та інших. Кожна радянська сім'я зазнала від фашистів великого горя.

Гітлерівці перетворили в руїни промислові і комунальні підприємства, залізничну станцію, школи, медичні і культурно-освітні заклади, а також приміщення районних установ. Зруйнували і пограбували всі колгоспи, машинно-тракторну станцію, склади «Заготзерно» і торговельних організацій, 28 магазинів, спалили 750 житлових будинків, а в усьому районі — понад 4 тис. будинків. Знищили сквери, зелені насадження, пам'ятки культури. Лише в одному колгоспі ім. Фрунзе окупанти пограбували і знищили матеріальних цінностей на 1,6 млн. крб., у колгоспах «Радянський селянин» — на 400 тис. крб., «Червоний прогрес» — на 800 тис. крб., «Комсомолець» — на 800 тис. карбованців.

Після визволення селища відновлено партійні та радянські організації. У вересні 1943 року бюро Харківського обкому КП України затвердило склад Нововодолазького райкому партії[3]. Наприкінці 1943 року в районі діяло вже 5 первинних парторганізацій.

Мобілізуючи маси на відбудову народного господарства, партійна організація головну увагу звернула на відродження сільського господарства. 17 вересня 1943 року райком партії і райвиконком ухвалили постанову про відновлення роботи в колгоспах. В постанові намічались заходи щодо збільшення врожаю, підготовки до сівби і відродження тваринництва.

Відбудова сільського господарства здійснювалась у надто тяжких умовах. В колгоспах не вистачало людей, тягла, майже не було техніки, землю обробляли коровами і вручну. В 1944 році колгоспники району перекопали лопатами 1847 га землі, зібрали врожай вручну з 7826 гектарів.

Колгоспне селянство віддавало всі сили, енергію, щоб підняти з руїн колгоспи, відродити хліборобство і тваринництво.

Щоб якнайшвидше допомогти колгоспам технікою, партійна організація спрямувала зусилля трудящих на відбудову МТС. Машинно-тракторній станції було передано напівзруйновані гараж і вулканізаційну майстерню автоколони. В цих напівзруйнованих приміщеннях працівники МТС «по гвинтику» збирали і ремонтували розбиті трактори, сільськогосподарські машини і відправляли їх на поля. У 1944 році було зібрано 13 тракторів, а в 1945 році машинно-тракторна станція вже мала 41 трактор, 2 автомашини, 14 двигунів, 10 молотарок, електрогенератор та іншу техніку. Згодом відбудовано тваринницькі ферми, пташники, кузні, зерносховища, майстерні та інші об'єкти.

Велику допомогу у відбудові колгоспів подавала держава і трудящі братніх республік. У 1944 році держава відпустила для району кредити — 350 тис. крб. на відродження тваринництва, 80 тис.— на будівництво виробничих приміщень і 550 тис.— на будівництво житлових будинків для колгоспників. Колгосп ім. Фрунзе одержав на придбання худоби 16 тис. карбованців.

Братні республіки прислали колгоспам району 360 коней, 1515 голів великої рогатої худоби, 1220 овець, 95 свиней і 18 тис. голів птиці. Нововодолазький колгосп «Комсомолець», наприклад, одержав у 1944 році 14 голів великої рогатої худоби.

---

[1] «Медицинская газета», 12 березня і 27 квітня 1965 р.
[2] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 434.
[3] Харківський облпартархів, ф. 101, оп. 1, спр. 101, арк. 8.

Збирання врожаю в колгоспі «Маяк комунізму».

Трудящі Нової Водолаги брали активну участь у відбудові залізниці на території 8-го відділка, виготовляли щити для снігозатримання, відбудовували мости і шосейні шляхи.

У 1945 році було відбудовано промислові і комунальні підприємства: райпромкомбінат, ходзавод, артіль «Швейпром», радіовузол, телефонний зв'язок та інші об'єкти.

Партійна організація очолила роботу по відбудові шкіл, культурно-освітніх і медичних закладів. Вже до кінця 1945 року побудовано 4 шкільні приміщення, кінотеатр, бібліотеку, районну лікарню, дитячу консультацію, райсанстанцію, санітарно-бактеріологічну лабораторію і стаціонарні дитячі ясла[1].

У відбудові сільського господарства виявили трудовий героїзм тисячі робітників і колгоспників. Серед них бригадири Нововодолазької МТС тт. Волобуєв, Коваленко, Федоренко, трактористи А. А. Нетецький, Т. Є. Барабаш, Т. Ступак, І. В. Шевченко, В. І. Шевченко, ланкова колгоспу «Червоний прогрес» О. Ф. Бережна, колгоспниця М. Вітренко, ланкові колгоспу «Комсомолець» Х. Р. Руденко, Я. І. Кобченко, бригадир того ж колгоспу М. М. Розторгуєв та інші.

Самовіддано працювали по налагодженню медичного обслуговування населення лікарі Р. Л. Генкін і Є. Г. Бутков.

На складні і важкі ділянки роботи райком партії посилав комуністів, працівників районних установ.

Радянський уряд високо оцінив подвиги трудящих у відбудові народного господарства. У 1945 році 9 передовиків селища було нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу.

Ліквідувавши наслідки війни, трудящі Нової Водолаги і району під керівництвом партійної організації розгорнули боротьбу за дальше піднесення народного господарства і культури. Партійна організація спрямувала зусилля трудящих на організаційно-господарське зміцнення колгоспів, підвищення врожайності сільськогосподарських культур і розвиток тваринництва.

У 1950 році було проведено укрупнення колгоспів. На базі артілей «Радянський селянин» і «Червоний прогрес» створено укрупнений колгосп ім. Свердлова. Артіль «Комсомолець» об'єдналася з артіллю «Колос» села Просяного. Широко розгорталися будівництво і механізація тваринницьких ферм, створювалась міцна кормова база. Колгоспникам артілі ім. Свердлова допомагав механізувати виробничі про-

[1] Харківський облпартархів, ф. 101, оп. 1, спр. 140, арк. 30.

цеси на фермах їхній шеф — колектив харківського заводу «Серп і молот». Робітники заводу своїми силами в 1958 році електрифікували ферми, облицювали траншеї для силосу і ями для запарювання кормів, спорудили 2 крупорушки, виготовили 2 тракторні візки для підвезення кормів, зерноочисну машину. Шефи допомагали ремонтувати техніку, виготовляли щити для снігозатримання тощо.

У колгоспі ім. Свердлова виросли хороші кадри механізаторів, полеводів і тваринників. У 1958 році трудівники артілі включились у соціалістичне змагання за комплексну механізацію обробітку технічних і просапних культур за методом О. В. Гіталова.

Колгосп ім. Свердлова за своїми економічними показниками належав до середніх у районі. У червні 1961 року він був реорганізований. Частина господарства ввійшла до складу артілі ім. 1 Травня в с. Новоселівці, і на базі цього об'єднання створено укрупнений колгосп ім. 8 Березня. Друга частина господарства об'єдналась з колишнім колгоспом ім. Фрунзе, який з 1950 року входив до складу артілі «Колос» окремою бригадою. На цій базі створено нову артіль «Маяк комунізму», що спеціалізувалась на виробництві кормів і відгодівлі великої рогатої худоби. За колгоспом закріплено 2100 га землі. Сільськогосподарських угідь — 1871 га, в т. ч. орної землі — 1526 га, пасовиськ — 174,8 га, сіножатей — 161,7 га, садів — 8,5 гектара.

На протязі п'яти років — з 1961 до 1965 включно — в артілі збудовано 15 виробничих приміщень, водопровід, лінію електропередачі на 1,3 км, підземну лінію телефону на 1,8 км, радіотрансляційну мережу. На початок 1965 року артіль мала 11 тракторів, 8 комбайнів, 5 вантажних автомашин, 15 електромоторів та іншу техніку.

Якщо порівняти основні показники артілі за 1961 і 1965 роки, то постане яскрава картина загального піднесення в колгоспі. Неподільний фонд за цей час виріс з 189 тис. крб. до 271 тис. крб., оплата праці колгоспників грішми на трудодень збільшилася з 1 крб. 98 коп. у 1961 році до 2 крб. 56 коп. у 1965 році.

В економічному розвитку Нової Водолаги постійно збільшується питома вага і роль місцевої промисловості, яка в 50-х роках зазнала певної реорганізації. На базі артілей створено промислові комбінати.

У 1957 році організовано харчокомбінат, який має млин, крупорушку, олійницю, цехи безалкогольних напоїв та переробки фруктів, ковбасний цех, забійний пункт на 500 голів худоби. Всі виробничі процеси механізовані. На комбінаті працює 80 робітників. Створений у 1954 році плодоовочевий комбінат консервує овочі, фрукти, виготовляє овочеві консерви. Тут працює 60 чоловік.

На базі артілей «Швейпрому» створено комбінат побутового обслуговування, який має ательє індпошиву, шевський, столярний і слюсарний цехи, фотографію,

На відгодівельному пункті в селищі Новій Водолазі.

майстерню для ремонту радіоприймачів та годинників. Комбінат створив 4 філії в селах. На його підприємствах працює 120 чоловік.

Крім комбінованих підприємств, у Новій Водолазі працює завод будівельних матеріалів, меблева фабрика, хлібозавод, піщаний кар'єр. Високоякісний кварцевий пісок відправляється на Ленінградський склозавод ім. Ломоносова та до м. Гусь-Хрустального.

Нововодолазьке відділення «Сільгосптехніка» устаткувало механізовані майстерні для ремонту сільськогосподарської техніки. Тут працює 120 чоловік.

Ще в 1957 році в селищі створено міжколгоспну будівельну організацію — Міжколгоспбуд, що має цегельню з річним виробітком 3,5 млн. штук цегли. Крім того, тут є обласна міжколгоспна будівельна організація — Облміжколгоспбуд — з базою постачання і транспортом.

У 1960 році організовано міжколгоспний відгодівельний пункт, який обслуговує 19 колгоспів. За 1963 рік тут відгодовано 8 тис. свиней. У Новій Водолазі розміщаються виконробська дільниця Харківського облбудтресту, обласна контора лікрослинтресту, контрольно-насіннєва лабораторія, лісництво та ряд інших організацій.

За останні роки значно підвищився матеріальний добробут і культурно-побутовий рівень населення. Виріс житловий фонд селища. На кошти жителів за роки семирічки зведено 1210 житлових будинків. Крім того, споруджено 12 комунальних будинків. У 1954 році збудовано лазню, перукарню і готель. В селищі є 22 магазини, 7 ларків і кіосків, 4 їдальні, 3 буфети. В 1959 році збудовано універмаг.

Нова Водолага електрифікована і радіофікована. Працюють пошта, ощадкаса, телефонна станція на 150 абонентів. За станом на 1 січня 1966 року, в селищі налічувалось 2960 радіоточок, близько 1 тис. телевізорів, багато радіоприймачів, а також 15 власних автомашин і 150 мотоциклів.

Велику роботу проведено по впорядкуванню селища. Тут є три сквери, майже всі вулиці в центрі озеленені. В 1957—1960 рр. збудовано залізобетонний міст через річку Вільховатку, водонапірну башту, забруковано 14 км шляхів, прокладено 4,2 км тротуарів.

У Новій Водолазі є лікарня на 162 ліжка, поліклініка, пункт швидкої допомоги, фельдшерський пункт при об'єднанні «Сільгосптехніка», дитяча консультація. В медичних закладах працює 256 медпрацівників, у т. ч. 38 лікарів і 119 чоловік середнього медперсоналу.

Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду бурхливо розвивається народна освіта. В 1950 році відбудовано приміщення середньої школи. У 1961 році відкрито школу-інтернат на 350 чоловік. У селищі працюють дві середні школи, одна восьмирічна, школа-інтернат і вечірня школа робітничої молоді. В 1965/66 навчальному році в школах було 2495 учнів, працювало 180 вчителів. Кращій учительці СШ № 1 М. Н. Войтенко присвоєно почесне звання заслуженого вчителя УРСР. Почесне звання відмінника народної освіти присвоєно вчителям Н. Д. Андрієнко, Г. І. Іскрі, О. О. Касич, В. І. Петренко.

У 1960 році тут споруджено Будинок культури, який має зал для глядачів на 450 місць, стаціонарну кіноустановку і кімнати для роботи гуртків художньої самодіяльності. Будинок культури є центром культурно-освітньої роботи. Тут систематично читаються лекції, проводяться тематичні вечори і концерти, працюють гуртки художньої самодіяльності, народні університети культури і здоров'я.

Культурно-виховну роботу ведуть також дві бібліотеки і Будинок піонерів. Районна бібліотека має 22 тис. примірників книжок і обслуговує близько 2 тис. читачів, дитяча бібліотека налічує 15 тис. книжок і обслуговує понад 1 тис. читачів. Крім того, працюють 4 профспілкові бібліотеки. В 1966 році населення передплачувало 9768 примірників газет і журналів.

За Указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 січня 1965 року селище Нова Водолага знову стало районним центром Харківської області[1].

Економіка і культура селища щодалі розвиваються. Будуються потужний завод залізобетонних виробів, автостанція, павільйон побутового обслуговування. У 1966—1967 рр. будуть побудовані овочесховище, ресторан, кілька багатоквартирних житлових будинків, дві школи, кінотеатр та інші установи й підприємства культурно-побутового обслуговування трудящих.

П. Г. БАСЬКОВ

* * *

Нововодолазький район розташований на заході Харківської області. Утворений 7 березня 1923 року. До його складу входять 3 селищні і 12 сільських Рад. Всього в районі 91 населений пункт. Площа — 1,2 тис. кв. км. Населення — 60,9 тис. чоловік.

Район межує на півночі з Харківським сільським, на сході із Зміївським і Первомайським, на півдні з Кегичівським, на заході — з Валківським і Красноградським районами. Через його територію проходять залізниці Харків — Дніпропетровськ, Харків — Севастополь, автомагістраль Москва — Сімферополь.

В районі — 26 колгоспів і 3 радгоспи, які мають понад 88,5 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. понад 70 тис. га орної землі, 13,1 тис. га пасовиськ, 3,4 тис. га сіножатей, 1,7 тис. га багаторічних насаджень. Основною галуззю господарства є рільництво, в якому провідна роль належить зерновим культурам (пшениця, жито, ячмінь, кукурудза тощо). За післявоєнні роки значно розширились посіви технічних культур, головним чином цукрових буряків і соняшнику. Грунтово-кліматичні умови сприяють вирощуванню овочевих культур і картоплі. Розвивається садівництво.

Структура посівної площі основних сільськогосподарських культур у 1966 році була така: озимої пшениці — 17,5 тис. га, жита — 2,6 тис. га, ярих зернових (без кукурудзи) — 7 тис. га, кукурудзи — 4 тис. га, цукрових буряків — 4,5 тис. га, соняшнику — 4,8 тис. га, картоплі близько 1 тис. га, овочів — 0,8 тис. га, під парами — 4 тис. га тощо.

За останні два роки (1964—1966) середньорічна врожайність сільськогосподарських культур була така: зернових — 17 цнт, соняшнику — 16,8 цнт, цукрових буряків — 212,5 цнт, картоплі — 64 цнт, овочів — 88,5 цнт з гектара.

Важливою галуззю сільського господарства є тваринництво, яке має м'ясо-молочний напрям. На кінець 1966 року в районі було понад 48 тис. голів великої рогатої худоби, в т. ч. близько 20 тис. корів; свиней — понад 36 тис., овець — 10 тис., коней — 2,9 тис. голів, птиці — 196 тис. штук.

За п'ять років (1961—1965) середньорічне виробництво продуктів тваринництва у колгоспах і радгоспах становило: м'яса — 32 тис. цнт, молока — 201 тис. цнт, шерсті — 331 цнт, яєць — понад 2,4 млн. штук. Вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь м'яса — 32,8 центнера.

У 1966 році в районі на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено яловичини 43,4 цнт і свинини 24,2 цнт; надоєно молока 241 цнт, від корови в середньому — 1728 кілограмів.

Процеси сільськогосподарського виробництва в районі рік у рік стають все більш механізованими. На кінець 1966 року машинні парки мали 458 тракторів, 328 різних комбайнів, 326 вантажних автомашин та багато іншого сільськогосподарського реманенту.

[1] З 30 грудня 1962 р., коли райони було укрупнено, Нова Водолага належала до Валківського району.

Обробіток озимих зернових культур механізовано на 100 проц., ярових (з кукурудзою) — на 75 проц., цукрових буряків — на 58 проц., соняшнику — на 92 проц., картоплі і овочів — на 30 процентів.

За досягнення у виробництві продуктів землеробства і тваринництва в 1965 році 135 передовиків сільського господарства нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Всього за післявоєнні роки нагороджено понад 200 чоловік.

Здійснюючи рішення партії й Уряду, колгоспи й радгоспи району намітили збільшити за п'ятирічку (1966—1970 рр.) валовий збір зерна на 30 проц., технічних культур, овочів і картоплі — на 25 проц., виробництво молока — на 26,4 проц., м'яса і шерсті — на 25 проц., яєць — на 111 процентів.

Промисловість району складається головним чином з підприємств місцевого значення, які виробляють будівельні матеріали і товари широкого споживання. В районі є близько 20 різних підприємств. Загальний обсяг валової продукції промисловості у 1965 році становив 4,8 млн. карбованців. Основні її види: цегла, гіпсоблоки, кварцевий пісок, меблі, одяг, взуття, борошно, крупа, масло, молочні продукти, фруктові соки, безалкогольні напої тощо. Найбільші підприємства — кар'єр кварцевого піску, цегельня, завод будівельних матеріалів, молокозавод, побутовий і харчовий комбінати. Переважну більшість підприємств зосереджено в Новій Водолазі, решту розміщено в селах Новоселівці, Охочому, Просяному, Рокитному і Старовірівці.

Поблизу Нової Водолаги споруджується потужний завод залізобетонних виробів. Намічено збудувати збагачувальну фабрику поблизу Новоселівського піщаного кар'єру, що використовується для виробництва скла. Розшириться також мережа підприємств побутового обслуговування.

Зростає матеріальний добробут трудящих. У 1965 році в колгоспах району виплачено на один людино-день у середньому по 3 крб. У 1966 році всі колгоспи перейшли на грошову оплату праці. Розгортається житлове будівництво. Тільки за 2 роки (1964—1965) в районі збудовано 650 житлових будинків для робітників, колгоспників, інтелігенції.

У районі добре розвинута торгівля, створено систему культурно-побутового обслуговування населення. Тут є 2 колгоспні ринки, 142 різні магазини, 38 підприємств громадського харчування. Загальний обсяг товарообороту за 1965 рік — 14,2 млн. карбованців.

Високого рівня досягли охорона здоров'я, народна освіта і культура в районі.

У системі охорони здоров'я — 8 лікарень на 600 ліжок, тубдиспансер на 70 ліжок, 3 амбулаторії, 36 фельдшерсько-акушерських пунктів, 6 колгоспних пологових будинків, санстанція та інші установи. Медпрацівників — 792 чол., з них 57 лікарів і 296 чол. середнього медичного персоналу.

У 1966 році тут було 7 середніх, 28 восьмирічних, 20 початкових шкіл, школа-інтернат і заочна школа. В школах — учнів близько 10 тис., вчителів — 576, в т. ч. 2 заслужені вчителі школи УРСР і 8 відмінників народної освіти. Працюють також спеціальні учбові заклади: Липковатівський сільськогосподарський технікум і Рокитнянська школа механізації сільського господарства.

Серед культурно-освітніх установ — Будинок культури, 48 клубів і 40 бібліотек. При Будинку культури працюють народні університети культури і здоров'я. В районі — 124 гуртки художньої самодіяльності, в них бере участь 1327 чол. В усіх клубах та будинках культури є стаціонарні кіноустановки. У 1966 році населення передплачувало 45 тис. прим. газет і журналів. На 1000 чоловік припадало понад 650 примірників.

За роки п'ятирічки в районі достроково буде побудовано 10 шкіл, 5 дошкільних дитячих закладів, 7 клубів, кінотеатр, 17 фельдшерсько-акушерських пунктів.

Значні історичні події відбувались на території району. В роки Великої Вітчизняної війни тут точилися жорстокі бої. Під час наступу радянських військ у 1943 році район двічі переходив з рук у руки. У боях за його визволення особливо

50 6-413

відзначився 6-й гвардійський кавалерійський корпус 69-ї армії, яким командував генерал-лейтенант С. В. Соколов. 6 лютого корпус відрізав шляхи відступу групі німецько-фашистських військ, що оборонялась у Харкові. 9 лютого корпус пройшов через Нововодолазький район у напрямі до Мерефи, завершивши обхід Харкова з півдня.

У тилу ворога діяв партизанський загін під командуванням С. О. Либи, який завдавав фашистським загарбникам відчутних ударів. Партизанам всіляко допомагали сотні радянських патріотів.

Остаточно район визволено від окупантів у вересні 1943 року.

Під час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники чинили жорстокі розправи в селах. Вони розстріляли й повісили 580 жителів району, а 5737 чол. — насильно вивезли на каторжні роботи до Німеччини (дані по району в межах 1945 р.). Великих збитків завдали окупанти народному господарству. Вони зруйнували і пограбували всі колгоспи, МТС, радгоспи, промислові підприємства, знищили школи, культурні і лікувальні заклади, спалили приміщення державних установ та понад 4 тис. житлових будинків. Загальна сума збитків, заподіяних господарству району, становила 884 211 тис. карбованців (у довоєнних цінах).

Багатьох уродженців району — учасників Великої Вітчизняної війни — нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу.

На території району є історичні пам'ятники — могильники, кургани, залишки земляних укріплень, старовинні будівлі тощо. Біля села Знам'янки добре збереглися залишки т. зв. Турецького валу, збудованого на початку XVIII століття. У селі Рокитному є палац, споруджений у стилі російського класицизму в середині XVIII століття, а також стара церква, збудована в 1805 році, пам'ятник архітектури.

Видається газета «Ленінець» (з 1933 року), орган РК КП України і районної Ради депутатів трудящих.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОВОДОЛАЗЬКОГО РАЙОНУ

БІ́РКИ — селище міського типу (з 1939 року), центр селищної Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 3,5 км від залізничної станції Борки. Населення — 3300 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Васильківське, Залізничні Борки, Зелений Кут, Ключеводське, Липковатівка, Рябухине.

У Бірках розташований колгосп ім. Чапаєва, який має 2320 га земельних угідь. Артіль славиться в районі високими врожаями цукрових буряків. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селищі восьмирічна школа, школа робітничої молоді, бібліотека, клуб, стадіон. Хорова капела селищного клубу відзначена на обласному огляді художньої самодіяльності. В с. Липковатівці— сільськогосподарський технікум. У с. Рябухиному встановлено пам'ятник О. С. Рябусі — першому голові сільської Ради, який загинув від рук куркулів. Село Гуляйполе, за проханням жителів, було перейменоване на с. Рябухине.

У Бірках народився П. М. Нога — генерал-лейтенант, Герой Радянського Союзу.

Засновані Бірки в 1659 році втікачами з Правобережної України. Назва походить від бору, біля якого оселялися перші жителі.

Під час Великої Вітчизняної війни фашисти перетворили селище на руїни, понад 160 чол. розстріляли, 137 — вивезли на каторгу до Німеччини. У післявоєнні роки відбудовані всі господарські споруди, зведено понад 300 житлових будинків.

ЗНА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і залізничної станції Нова Водолага. Населення — 592 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Брідок, Мануйлове, Пересел, Рапсище, Федорівка.

Центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса розміщена у Знам'янці. Артіль має 5754 га землі, вирощує пшеницю, цукрові буряки, соняшник. Тваринництво — молочно-м'ясного напряму. Є також допоміжні підприємства: лісопильня, два механічні млини. В колгоспі трудиться Н. Є. Рябуха, знатна свинарка, депутат Верховної Ради Української РСР.

Знам'янка спершу була слободою, заснована наприкінці XVII століття. Майже до 1917 року село звалося ще Іванами — за назвою річки, на берегах якої воно розташоване. До революції тут був розвинутий гончарний промисел.

У 1902 році жителі Знам'янки та інших навколишніх сіл розгромили маєток поміщика Шидловського. Під час революції 1905—1907 рр. селяни збирались на сходи і вимагали політичних прав і свобод, розподілу землі.

У роки Великої Вітчизняної війни гітлерівці розстріляли 16 чол., вивезли на каторгу 122 чол., спалили 25 громадських будівель, 94 хати. Багато селян пішло в партизанський загін, зокрема, С. О. Либа був командиром Нововодолазького загону.

КАРАВА́Н — село, центр сільської Ради. Розташований за 15 км від районного центру і залізничної станції Нова Водолага. Населення — 2212 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Завадівка і Червона Поляна.

Місцевий колгосп «Радянська Україна» має 3499 га землі, в тому числі 762 га пасовищ, 47 га садів, 7 га ставків. Вирощує зернові й технічні культури, відгодовує худобу на м'ясо. В господарстві є допоміжні підприємства: олійниця, крупорушка, два механічні млини.

У Каравані є восьмирічна школа з вечірніми класами, клуб, бібліотека; є пам'ятник воїнам, що загинули в роки громадянської війни.

Село виникло в першій половині XIX століття.

КНЯЖНЕ́ (кол. Княжний Ріг) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 15 км від районного центру і залізничної станції Нова Водолага. Населення — 1212 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бражники, Головнівка, Моськівка, Низівка, Сосонівка, Ступлепівка.

Колгосп ім. Куйбишева має 2238 га землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Господарство має механічний млин.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

У Княжному народився І. Ф. Богатир — двічі Герой Радянського Союзу.

МЕ́ЛИХІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Берестової, за 35 км від районного центру і за 20 км від за-

Перевиборні загальні збори кооперованих селян у с. Мелихівці. 1932 р.

лізничної станції Безпалівка. Населення — 1600 чол., переважно росіяни.

Мелихівський колгосп «Заповіти Ілліча» має 6176 га землі, в т. ч. 1333 га сіножатей, 937 га лісів, 24 га ставків; спеціалізується на виробництві зерна, соняшнику та м'ясо-молочному тваринництві. Є млин, олійниця, пилорама, ремонтні майстерні.

У селі восьмирічна і початкова школи, клуб, бібліотека.

Засноване село в 1732 році переселенцями з Росії. Стара назва — Ленівка. З серпня 1920 року село називається Мелихівкою в пам'ять про командира загону по боротьбі з куркульським бандитизмом — більшовика М. С. Мелехова, що загинув у бою з бандою Маслова.

Біля села проходила лінія укріплень проти нападів кримських татар, збудована в першій половині XVIII століття. Залишки валу збереглися до наших днів. Поблизу села археологами знайдені історичні пам'ятки III—IV століть.

У роки Великої Вітчизняної війни гітлерівці знищили 231 чол., з них 25 чол. спалили живими; 400 чол. вивезли на каторжні роботи до Німеччини; 550 дворів колгоспників, школу, клуб перетворили на руїни. Тепер село повністю відбудоване.

О́ДРИНКА — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Одринки на відстані 15 км від районного центру і 11 км від залізничної станції Ордівка. Населення — 1027 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кут, Лисий Горб, Пластунівка.

Жителі сіл Одринської сільради об'єднані в колгосп «Шлях Леніна», який має 2862 га землі, з них 473 га пасовищ і сіножатей, 105 га садів і ягідників. Розвинуті всі галузі сільськогосподарського виробництва. По врожайності зернових та городніх культур колгосп займає одне з перших місць у районі.

У селі восьмирічна школа, при якій діє консультаційний пункт заочної середньої школи, клуб, бібліотека. Тут містяться районна лікарня на 125 ліжок, сільська — на 15.

Поблизу Одринки знайдено стародавнє городище, гадають, що хозарське. Воно складається з двох площ, обнесених потрійним валом.

Одринка виникла в XVII столітті як сотенне козацьке містечко. 1711 року була пограбована і розорена татарами. У 1766 році жителі Одринки разом з селянами Огульців виступили проти тяжкого подушного податку, а в 1819 році підтримали повстання Чугуївських військових поселенців проти жорстокого режиму у військових поселеннях.

У період Великої Вітчизняної війни фашисти тут вбили 72 чол., 150 чол. вивезли на каторгу до Німеччини. За зв'язок з партизанами розстріляли дочку партизана Олександра Куца піонерку Любу.

О́РДІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована біля річки Джгуна, за 6 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Борки. Населення — 293 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Барабаші, Нова Мерефа, Підкопаї, Щебетуни.

Ордівський колгосп ім. Артема має 2945 га землі, вирощує зернові та технічні культури, займає одне з перших місць в районі по врожайності цукрових буряків. Допоміжні підприємства — два млини і кузня.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Під час німецько-фашистської окупації населення чинило всілякий опір загарбникам. На хуторі Барабаші було вбито німецького офіцера, за що гітлерівці спалили весь хутір. В Ордівці окупанти розстріляли 20 чол., 250 чол. відправили до Німеччини; спалили 70 житлових будинків.

В бою за визволення від фашистів хутора Булахи Ордівської сільради відзначився старший лейтенант О. П. Воронцов, уродженець с. Нижній Кураней Башкирської АРСР. Він знищив 4 німецькі танки та 20 гітлерівців і загинув від ворожої кулі. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1944 року О. П. Воронцову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його іменем названа Ордівська школа.

ОХО́ЧЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване по обидва береги річки Берестової, за 28 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Безпалівка. Населення — 3204 чоловіки, в основному росіяни. Сільраді підпорядковані населені пункти Кленове, Попівка, Ростиня.

В селі розташовані колгоспи «Перемога», імені Комсомолу та радгосп «Охоченський». Є ще підприємство по виготовленню меблів з лози, майстерня побутового обслуговування.

Колгосп «Перемога» має 2798 га землі, 496 га сіножатей і вигонів. Одержує високі врожаї зернових і технічних культур. У колгоспі ім. Комсомолу 3198 га землі, з них 100 га вигонів і сіножатей, 698 га пасовищ. Тут вирощують зернові культури, цукрові буряки, соняшник; відгодовують худобу. Артіль має два механічні млини, столярно-теслярські та ремонтні майстерні.

Радгосп «Охоченський» спеціалізується на птахівництві, господарство має 2516 га землі.

В Охочому є середня школа, 2 клуби, 4 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок з пологовим відділенням.

Охоче засноване в кінці XVII століття як сторожове містечко Сумського полку.

У 1905 році безземельні селяни повстали проти поміщика. Організатори повстання М. І. Чернов та І. Г. Чернов були ув'язнені на 3 роки.

В 20-х рр. був створений загін під командуванням І. Л. Шалімова, який успішно боровся проти куркульських банд. Під час Великої Вітчизняної війни село кілька разів переходило з рук у руки. В селі гітлерівці вбили 145 чол., вивезли на каторгу 620 чол., спалили 666 будинків. Жителі Охочого свято зберігають пам'ять про невідому дівчину-розвідницю, закатовану тут фашистами. Коли героїню привели до місця страти, вона відштовхнула катів, сама наділа на шию зашморг і звернулася до зігнаних на площу селян із словами: «Ворог буде пе-

реможений, бийтеся за Батьківщину!». В післявоєнний час село відбудовано, щороку тут зводиться близько 40 житлових будинків.

ПРОСЯНЕ́ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 5 км від районного центру і залізничної станції Нова Водолага. Через село проходить автострада Москва—Сімферополь. Населення — 2351 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Білицьківка, Гаврилівка, Дерегівка, Караванівка, Комсомольське, Лихове, Ляшівка, Москальцівка.

В Просяному два колгоспи, основний напрям виробництва яких — вирощування зернових і технічних культур та м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп ім. Чкалова має 2662 га землі, в тому числі 40 га сіножатей, 176 га пасовищ, млин, ремонтні майстерні. Колгосп «Колос» — передове господарство району. Він відзначається високими врожаями зернових культур, соняшнику, цукрових буряків, а також високим рівнем механізації та електрифікації виробничих процесів, особливо у тваринництві. Є допоміжні підприємства: два механічні млини, пилорама, столярно-теслярські та ремонтні майстерні.

У селі дві восьмирічні, початкова, вечірня та заочна школи, клуб, бібліотека.

За переказами, село одержало назву від місцевості, де чумаки сіяли просо, зупиняючись тут по дорозі до Криму, на час їх повернення просо дозрівало. Пізніше на цьому місці виникло село, де жили державні селяни. Крім землеробства, вони займалися ще промислами (гончарним, шевським, ковальським).

У роки Великої Вітчизняної війни окупанти закатували 180 чол., насильно вивезли до Німеччини 300 чол., спалили всі колгоспні споруди, 600 житлових будинків. У боях з фашистами полягли партизани І. В. Босий, що був учасником громадянської війни, та Г. Т. Меткалов. Після війни зведено нові приміщення школи, лікарні, понад 600 житлових будинків.

РОКИ́ТНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Можу, за 15 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Ордівка. Населення — 1865 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бідівка, Ватутіна, Вільхуватка, Загребля, Капонівка, Мокра Рокитна, Совівка.

Місцевий колгосп ім. Леніна — багатогалузеве господарство, що займає перше місце в районі по врожайності цукрових буряків, зернових культур, розведенню риби. Очолює колгосп Герой Соціалістичної Праці В. Ф. Лях. В господарстві є 3369 га землі, 10 ставків площею 50 га, млин. На фермах діють 6 доїльних агрегатів.

У селі є середня школа, де директором заслужений учитель школи УРСР М. Я. Кучеренко, професійно-технічне училище, що готує механізаторів сільського господарства; клуб, 2 бібліотеки, стадіон; лікарня на 25 ліжок.

У Рокитному є дві архітектурні пам'ятки: палац, збудований в стилі російського класицизму в середині XVIII століття, та церква, зведена в 1805 році.

На заняттях у професійно-технічному училищі.

Уродженець Рокитного А. М. Жариков — Герой Радянського Союзу.

Перша письмова згадка про село датується 1712 роком. У 1919 році в Рокитному відбулася битва частин Латиської дивізії з денікінцями. Під час Великої Вітчизняної війни окупанти повністю зруйнували і пограбували колгосп, спалили школу, понад 70 житлових будинків, насильно вивезли до Німеччини 170 чол. В першій половині 1943 року тут діяв невеликий партизанський загін.

СТАНИ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 12 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Власівка. Біля села проходить автострада Москва—Сімферополь. Населення — 892 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Білоусівка, Вінники, Германівка, Дегтярка, Ковалівка, Комінтерн, Литовки, Печіїівка, Півнівка, Цяцьківка.

У Станичному — колгосп ім. Дзержинського, який вирощує зернові та технічні культури. Займає одне з перших місць в районі по одержанню високих урожаїв соняшнику та зернових. В господарстві 2732 га землі, в тому числі 275 га пасовищ, 49 га садів, є ремонтна майстерня, крупорушка.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Засноване село в другій половині XVII століття. На його території в той час був роз'їзд прикордонників-станичників, які мали тут сторожову вишку і курінь. У 1902 році селяни Станичного брали участь у розгромі маєтку поміщика Духовського. Організаторами виступу були С. М. Онацький, М. С. Абдула, Г. М. Лисокобилка. Після придушення виступу активних його учасників катували, деяких — заарештували. Під час німецько-фашистської окупації вивезено фашистами 144 чол., спалено 42 колгоспні будівлі, 186 хат, 12 жителів села боролися в партизанському загоні, з них 7 загинули.

СТАРА́ ВОДОЛА́ГА — село, центр сільської Ради. Розташована біля річки Можу, за 10 км від районного центру і від залізничної станції

Ордівка. Населення — 744 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Бахметівка, Круглянка, Павлівка.

Місцевий колгосп ім. Жданова має 2819 га землі, в т. ч. 350 га сіножатей і пасовищ, 45 га садів, вирощує зернові і технічні культури, тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Є допоміжні підприємства: пилорама, млин, олійниця, крупорушка, ремонтні майстерні.

У селі — середня школа, клуб, бібліотека, лікарська дільниця, тубдиспансер. Стара Водолага — місце народження О. В. Щербака — Героя Радянського Союзу, у Бахметівці народилися Герої Радянського Союзу — В. М. Косов та К. П. Ребрик.

Вперше село згадується у Межовій відомості 1676 року як військове поселення навколо острогу, збудованого Г. Донцем. Крім військових поселенців, тут жили і кріпаки поміщика Дуніна. В 1764 році був розгромлений поміщицький селітровий завод. У 1902 році селяни брали участь у розгромі маєтку князя Голіцина. Житель села А. Г. Столяренко — учасник повстання на броненосці «Потьомкін». Під час Великої Вітчизняної війни Стара Водолага була наполовину спалена. Від рук фашистських катів загинули 40 чол., відправлено до Німеччини 70 чол. В селі діяла підпільна група, очолювана вчителем-комсомольцем Н. Й. Балановим. У березні 1942 року підпільників Д. І. Тригуба, М. Я. Недорубка та Н. Й. Баланова схопили і розстріляли гестапівці.

СТАРОВІ́РІВКА — село, центр сільської Ради. Село складається з трьох населених пунктів: Першої Старовірівки, Другої Старовірівки і Третьої Старовірівки, що простяглися вздовж річки Берестової, за 30 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Власівка. Населення — 5409 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дячківка, Караванська Вершина, Муравлинка, Палатки, Раківка, Свердлове.

У Старовірівці розташовані чотири колгоспи: «Маяк», «Путь Ленина», «Красное Знамя» та ім. Чапаєва. Основний виробничий напрям — вирощування зернових культур, цукрових буряків, соняшнику та відгодівля худоби. Артіль «Маяк» має 2542 га землі, з них 337 га пасовищ, 55 га садів. Допоміжні підприємства—млин, олійниця, крупорушка, столярно-теслярські та ремонтні майстерні. «Путь Ленина» має 4453 га землі. Одержує високі врожаї цукрових буряків. Тут розвинуто бджільництво. Допоміжні підприємства — млин, олійниця, ремонтні майстерні. Колгосп «Красное знамя» має 2643 га землі, з них 306 га пасовищ, 46 га садів; млин, олійницю, ремонтні майстерні. Колгосп ім. Чапаєва має 4928 га землі, в тому числі 345 га пасовищ, 47 га садів. Артіль одержує високі врожаї городніх культур. Допоміжні підприємства, млин, бойня, олійниця, ремонтні майстерні. Артіль має власний радіовузол. У Старовірівці розташований державний завод будівельних матеріалів, паливний та лісоторговельний склади, комунгосп, пожежне депо, лісництво. Є середня та дві восьмирічні школи, 3 клуби, 5 бібліотек, лікарня на 75 ліжок.

Старовірівка відзначається в районі найкращою забудовою і благоустроєм, тут заасфальтовано кілька вулиць, прокладено тротуари.

На території Старовірівської сільради є обеліск на могилі партизанів, загиблих в роки громадянської війни. В с. Дячківці є самодіяльний будинок-музей С. А. Карпова, Героя Радянського Союзу, уродженця цього села.

В Старовірівці народився С. К. Толстой — Герой Радянського Союзу.

Село виникло в першій половині XVIII століття. Засновниками його були переселенці з Курської губернії, за переказами — старообрядці, звідки й назва села.

В роки Великої Вітчизняної війни фашисти знищили 400 чол., насильно вивезли до Німеччини 386 чол., спалили 780 житлових будинків, всі колгоспні будівлі. Вчителька К. Р. Гордієнко, що вела підпільну роботу, була розстріляна разом із своїми дітьми. У післявоєнні роки по Старовірівській сільраді збудовано 102 громадські приміщення, 2518 житлових будинків.

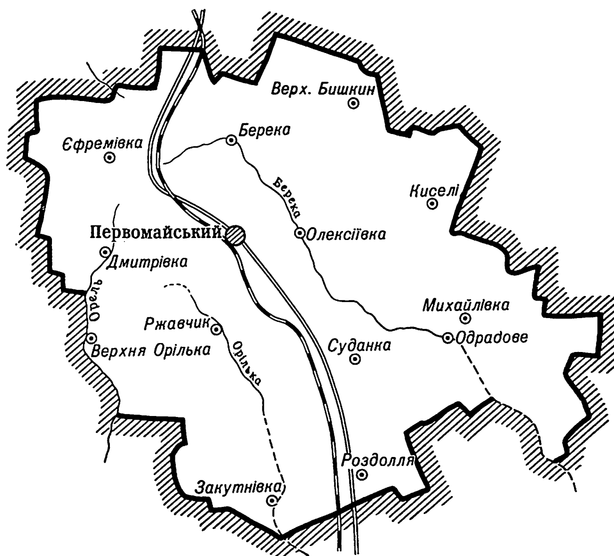
У́ТКІВКА — селище міського типу (з 1958 року), центр селищної Ради. Розташована на лівому березі річки Можу, за 15 км від районного центру. Біля селища проходять дві залізничні лінії — Харків—Лозова та Мерефа—Красноград, а на околиці — автострада Москва—Сімферополь. Населення — 3800 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Верхня Озеряна, Криничкн, Лелюки, Нижня Озеряна.

В селищі розташований колгосп імені Фрунзе — багатогалузеве господарство, яке славиться в районі високими врожаями зернових та городніх культур, соняшнику. Розвинуте й тваринництво, зокрема птахівництво. Колгосп має 1721 га землі, млин, олійницю, крупорушку, цегельний завод, пилораму, столярно-теслярські та ремонтні майстерні. Значна частина жителів Утківки працює на підприємствах Харкова.

У селищі — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Утківка заснована в середині XVIII століття, назва походить від прізвища поміщика. Перша письмова згадка про неї датується 1785 роком; в селі налічується всього 24 двори. До Великої Жовтневої соціалістичної революції селище зростало дуже повільно, тут не було ні шкіл, ні медичних закладів. У післявоєнні роки Утківка зросла вдвоє, цьому в значній мірі сприяла близькість до м. Харкова.

ПЕРВОМАЙСЬКИЙ РАЙОН

ПЕРВОМА́ЙСЬКЕ

Первомайське (до 1952 р.— Лихачове) — селище міського типу, адміністративний центр Первомайського району Харківської області. Розташоване за 86 км на південь від Харкова, поблизу залізниці Харків — Лозова та Південної залізниці. На південно-західній околиці Первомайського — станція Лихачове. Населення — 11,2 тис. чоловік.

Первомайській селищній Раді підпорядковані населені пункти: Веселе, Високе, Водяне, Грушане, Жовтневе, Зелене, Караченцеве, Кашпурівка, селище Кашпурівка, Красне, Маслівка, Нове, Новий Світ, Сиваш.

За три кілометри на схід від селища — Сиваський ставок площею 7 га, поблизу — великі поклади солі, піску та глини. За 30 км на схід — Шебелинське і за 20 км на захід — Кегичівське родовища природного газу.

Селище виникло наприкінці 1924 року[1] і спочатку належало до Верхньобишкинської сільської Ради Олексіївського району.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції тут була поміщицька економія[2], яка мала цегельний і механічний заводи, млин з газогенераторним двигуном[3]. Поблизу економії — станція Лихачове на Курсько-Харківсько-Севастопольській залізниці, збудованій у 70-х рр. XIX століття[4]. З житлових будівель робітників і службовців утворився станційний виселок.

Радянська влада визволила трудящих з-під гніту експлуататорів, провела націоналізацію засобів виробництва, що належали поміщикам і буржуазії. У жовтні 1923 року поблизу станції Лихачове було відведено земельну ділянку під це селище. У грудні 1924 року загальні збори громадян Верхньобишкинської сільської Ради прийняли постанову про виділення групи селян-незаможників для заселення

---

[1] Українська Радянська Енциклопедія, т. 11, 1963, стор. 42.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-1573, оп. 1, спр. 5, арк. 50.
[3] Там же, спр. 171, арк. 63.
[4] В. П. Семенов. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. СПб., 1903, т. VII, стор. 273.

колишніх поміщицьких земель поблизу станції Лихачове[1]. Такі рішення ухвалили селяни Берецької, Маслівської та Олексіївської сільських Рад. У 1927 році земельна громада виселка складалася з 13 дворів, 56 жителів.

Харківський відділ комунального господарства налагоджував у Лихачовому роботу цегельного заводу і млина. Органам народної освіти передано механічний завод, на базі якого було вирішено створити сільськогосподарську та ремісничо-кустарну школи[2]. Усього виселок Лихачове мав 85 дворів[3]. Тут працювала пересувна початкова школа, де проводились також заняття з дорослими людьми, що навчалися грамоти.

Організаторами господарського та культурного будівництва були комуністи. У грудні 1926 року Олексіївський РК КП(б)У створив Лихачівську партійну організацію. В її складі були комуністи, що працювали на цегельному заводі, на станції Лихачове, а також у сільському господарстві[4].

Особливо швидкий ріст Лихачового почався в роки індустріалізації країни та колективізації сільського господарства. У вересні 1929 року, з ініціативи активістів-бідняків К. О. Толокнєєва, К. В. Федосієнка та інших, у виселку було організовано сільськогосподарську артіль «Перше травня», її головою обрано комуніста М. П. Брусенцева[5]. Згодом артіль укрупнили; до її складу ввійшли колгоспи «Наш путь» та «12-ліття Жовтня».

На початку грудня 1929 року виникла Лихачівська машинно-тракторна станція — одна з перших трьох МТС у Харківському окрузі[6]. Для закладання фундаменту МТС сюди приїздив Г. І. Петровський. На мітингу було багато селян з хуторів і сіл, розташованих поблизу. В урочистій обстановці Григорій Іванович заклав першу цеглину до споруди машинно-тракторної майстерні.

Лихачівська МТС стала одним з опорних пунктів у колгоспному будівництві. Спочатку вона обслуговувала 30 колгоспів Олексіївського району, а потім їх кількість збільшилась до 38. Партійна і комсомольська організації Лихачівської МТС розгорнули велику роботу по підготовці і проведенню першої колгоспної весни[7]. Велику увагу приділяли вони добору та вихованню кадрів. Взимку 1929/30 рр. підготовлено 200 трактористів, рахівників та інших спеціалістів для колгоспів. До сільськогосподарських інститутів та окружних курсів бригадирів, трактористів і механіків було відряджено 25 чоловік. Працювали також курси для підготовки працівників масових кваліфікацій у колгоспному виробництві, на яких навчалося 350 чоловік. Все це дало прекрасні наслідки.

Трактористи працювали по-ударному. Весною 1930 року вони виорали 9787 га землі, а восени — за 11 днів зібрали й обмолотили зернові на площі 13 820 га. До 7 вересня вони одні з перших в країні закінчили сівбу озимини. Про досягнуті успіхи Лихачівська МТС рапортувала ЦК КП(б)У та урядові Української РСР[8].

З великим ентузіазмом боролися за дострокове виконання завдань першої п'ятирічки колгоспники і колектив Лихачівської МТС. Члени колгоспу «Перше травня» оголосили себе ударниками у проведенні другої колгоспної весни. Серед них особливо відзначились колгоспниці: тт. Маркова, Крамська, Толокнєєва, Регальська та інші[9]. Лихачівська МТС викликала на соціалістичне змагання Лозівську МТС[10].

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-1573, оп. 1, спр. 20, арк. 36.
[2] Там же, спр. 32, арк. 82; спр. 111, арк. 143, 147, 150, 154.
[3] Там же, спр. 65, арк. 20; ф. Р-948, оп. 2, спр. 337, арк. 1.
[4] Харківський обласний партійний архів (Харківський облпартархів), ф. 28, оп. 1, спр. 7, арк. 105, 106.
[5] За спогадами члена КПРС М. П. Брусенцева.
[6] Харківський облдержархів, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3209, арк. 48.
[7] Газ. «За большевистские темпы», с. Олексіївка, 30 липня 1931 р.
[8] ЦДАЖР, ф. 504, оп. 1, спр. 170, арк. 25—26.
[9] Газ. «За большевистские темпы», 19 лютого 1931 р.
[10] Харківський облпартархів, ф. 81, оп. 1, спр. 35, арк. 56—59.

Дружню допомогу колгоспові «Перше травня» подавали міські шефи — робітники і службовці Харківської теплової електростанції, трамвайного парку. Вони відряджали в колгосп бригади будівників та ковалів, допомагали ремонтувати сільськогосподарський реманент, будувати тваринницькі ферми, збирати урожай.

У 1932 році Лихачівська МТС мала вже 50 тракторів та багато іншого сільськогосподарського реманенту[1]. Розпочато було будівництво виробничо-адміністративних приміщень, побудовано гараж, нафтобазу.

При машинно-тракторній майстерні працювали клуб, бібліотека і радіовузол. При клубі — гуртки художньої самодіяльності, зокрема струнний оркестр, військово-спортивний гурток. У період посівної і збиральної кампаній працювали дитячі ясла.

У Лихачовому було споруджено тоді елеватор, склади райспоживспілки, базу для приймання буряків. Збудовано нові житлові будинки, початкову школу, їдальню, крамницю. У 1932 році Лихачове стало центром Маслівської сільради[2].

Взимку 1933 року Лихачівська партійна організація мобілізувала сільських трудівників на боротьбу за своєчасну підготовку до весняної сівби. У відповідь на звернення Першого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників група трактористів, працюючи на ремонті машин у Лихачівській машинно-тракторній майстерні, взяла зобов'язання достроково закінчити високоякісний ремонт тракторів, плугів та іншого реманенту. Разом з ними працювала шефська бригада студентів Харківського авіаційного інституту, які проводили також і культурно-масову роботу серед робітників МТС та колгоспників[3].

Навесні було розгорнуто роботу в колгоспі «Перше травня». 24 квітня 1933 року перша бригада закінчила сівбу ярини. Особливо добре працював плугатар С. П. Федосієнко, сіяч А. К. Мальцев та інші[4]. Провідну роль відіграли механізатори Лихачівської МТС. В рапорті до політвідділу МТС вони писали: «Включившись в організований Наркомземом і ЦК ВЛКСМ конкурс на кращого тракториста, 16-а тракторна бригада (Маслівська ділянка) виконала умови конкурсу. Кращі трактористи Г. Гавриш, І. Тутов довели норму оранки до 4 га за зміну при найкращій якості, ведуть боротьбу за економію пального і якість робіт, за збереження тракторів»[5].

Громадське життя в Лихачовому ще більше пожвавилось, коли в 1935 році було перенесено сюди з села Олексіївки районний центр. Партійні і радянські організації та установи звернули велику увагу на його впорядкування. Та на першому плані у громадськості лишалось питання дальшого розвитку економіки, розгортання соціалістичного змагання. Велику роль у цьому відігравав політвідділ МТС.

Партійна організація налагодила обмін досвідом передовиків виробництва. 1 грудня 1935 року в селі проведено зліт стахановців Олексіївського району, в якому взяли участь 380 чоловік. Серед них — кращі комбайнери Лихачівської МТС — Л. Кльосов, І. Мещерякова, Прокопенко та інші.

Трактористи і комбайнери наполегливо працювали над вивченням нової техніки, а це ефективно сприяло підвищенню продуктивності їхньої праці. У 1935 році один комбайн за сезон збирав урожай у середньому з 352 га. Комбайнер Л. Кльосов зібрав за сезон урожай з 532 га, комбайнер тов. Прокопенко — з 473 га. В тракторній бригаді П. Бурика в середньому на трактор ХТЗ припадало для роботи 700 га. Добрих показників домоглись і трактористи П. Кущ та А. Черняк[6]. За кращі

---

[1] ЦДАЖР, ф. 504, оп. 1, спр. 916, арк. 3.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3403, арк. 419: ф. 1790, оп. 1, спр. 109, арк. 63, 65.

[3] Газ. «За большевистские темпы», 5 березня 1933 р.

[4] Там же, 26 квітня 1933 р.

[5] Там же, 1 травня 1933 р.

[6] Харківський облпартархів, ф. 28, оп. 1, спр. 54, арк. 4, 11.

показники в роботі комбайнер Л. Кльосов у 1936 році був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора[1].

Передовики виробництва вступали до лав Комуністичної партії. У 1937 році територіальна партійна організація вже мала 8 членів і два кандидати в члени партії. Бойовим помічником комуністів була комсомольська організація.

В той час у Лихачовому вже працювали семирічна школа, клуб, бібліотека, було відкрито готель і їдальню.

За Всесоюзним переписом населення 1939 року, в пристанційному селищі Лихачовому було 296 жителів[2]. У хуторі Первомайському проживало 640 чол.; було 180 дворів, серед них 117 — членів колгоспу «Перше травня».

У 1940 році колгоспники зібрали високий урожай зернових на площі близько 500 га. Грошовий прибуток на рік становив 72 854 крб. Для розподілу на трудодні було виділено 40 238 крб., на культурні потреби — 1777 крб. Колгоспники одержали на трудодень по 3 кг хліба і по 1 крб. грішми[3].

Чимало мешканців Лихачового і Первомайського працювало на цегельному заводі та на складах «Заготзерно».

Життя робітників, службовців і колгоспників ставало з кожним днем цікавішим, багатшим і культурнішим.

Та раптом — війна. Чоловіки, хто здатен був носити зброю, пішли на фронт. Старі і жінки збирали врожай, відправляли худобу, а також майно МТС і залізничної станції на схід. День і ніч працювали залізничники Лихачового. Вони робили все, щоб швидше пропустити військові ешелони на фронт, евакуювати поранених та цивільне населення в радянський тил.

21 жовтня гітлерівці захопили Лихачове[4]. Почались чорні дні німецько-фашистської окупації.

Та радянські люди, виховані Комуністичною партією, не скорились ворогові, вели непримиренну боротьбу з фашистськими загарбниками. 15 чоловік із селища вступили до партизанського загону Олексіївського району. Керівниками цього загону були тт. В. С. Ульянов — секретар райкому партії та О. Г. Бузника — голова райвиконкому[5].

Підпільна партійна група провела велику роботу щодо зміцнення партизанського загону, старанного добору і правильної розстановки людей у підпіллі на окупованій ворогом території. В. С. Ульянов та О. Г. Бузника разом з керівниками партизанського загону розробляли плани диверсій і бойових операцій у тилу ворога. Члени партійної групи збирали цінні відомості для радянської розвідки. За завданням керівників підпілля комсомолка Марія Авраменко здійснювала зв'язок з командуванням 6-ї армії[6].

Підпільна партійна група розгорнула широку агітаційну роботу серед населення. Члени її поширювали листівки та відозви. Мужні комуністи і комсомольці щирим словом і полум'яним закликом зміцнювали віру радянських людей у перемогу Радянської Армії, надихали їх на боротьбу проти фашистів, організовували саботаж заходам гітлерівців. Підпільна група доручила лікареві Б. А. Юрчуку видавати юнакам і дівчатам довідки про хворобу, що допомагало багатьом з них уникнути відправки на каторгу до фашистської Німеччини[7].

За ініціативою і під проводом комуністів активно діяв партизанський загін, командиром якого був І. П. Гуторов, а комісаром — І. Л. Лесик. Свій бойовий шлях

---

[1] Газ. «Зоря комунізму», 1 травня 1937 р.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-5231, оп. 2, спр. 75, арк. 2.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 2, арк. 29; ф. 4672, оп. 1, спр. 128, арк. 72.

[4] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 434.

[5] Харківський облпартархів, ф. 2, оп 31, спр. 2, арк. 114.

[6] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 118.

[7] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 114.

цей загін розпочав у жовтні 1941 року, маючи в своєму складі 31 бійця. Перша велика диверсія була здійснена групою партизанів у складі М. К. Борзенка та Н. Е. Золотухіна під командуванням І. П. Гуторова. На залізничній лінії Харків — Лихачове, між станцією Безпалівка та 313 кілометром, партизани підклали під рельси міни, на яких підірвався німецький військовий ешелон. Внаслідок диверсії було вбито і поранено багато ворожих солдатів і офіцерів, на кілька годин перервано залізничне сполучення[1].

Партизани тт. Запорожченко, Крамський, Борзенко на чолі з командиром загону Гуторовим дійшли до переправи через річку Сіверський Донець поблизу Коробових хуторів Зміївського району і знищили її. Вони підірвали також міст між селами Булацелівкою і Максимівкою.

У січні 1942 року в боях з фашистами загинули командир загону І. П. Гуторов та комісар І. Л. Лесик. В лютому того ж року гестапівці стратили партизана Я. А. Крамського. Виказаний підлим зрадником був замордований фашистськими катами О. Г. Бузника. Гестапівці жорстоко знущалися з нього: розпеченим залізним дротом пропікали руки і ноги, били батогами, проткнули багнетом обидві щоки. Та ніщо не зломило волі мужнього патріота. Він загинув як герой і не виказав своїх товаришів по підпіллю. У травні 1942 року в одному з боїв загинув керівник підпільної партійної групи В. С. Ульянов[2].

Тяжкі втрати не зламали патріотів. Підпільна партійна група, як і партизанський загін, продовжувала свою діяльність до лютого 1943 року. Командиром загону став О. В. Дігтяр, а комісаром — Ф. І. Погорєлов. Одним із найактивніших бійців партизанського загону був М. К. Борзенко. Разом із своїми товаришами він сміливо нападав на гітлерівців та їх наймитів — поліцаїв і старост. Відважний патріот М. К. Борзенко був активним агітатором і пропагандистом партизанського загону. Він часто з'являвся в селах, проводив бесіди з селянами, поширював листівки і відозви. Йому нерідко доручали проведення розвідки і здійснення диверсій[3].

Багато раз ходив у розвідку молодий партизан І. М. Тутов. В лютому 1943 року Тутов захопив кілька зрадників, що допомагали окупантам чинити розправу над радянськими людьми.

Населення постійно допомагало партизанам. Коли їхній загін розташувався в Берецькому лісі, місцеві жителі К. А. Татаренко, Л. П. Зінов'єв та інші забезпечували партизанів продовольством. Лісник Микола Дяков передавав керівникам партизанського загону цінні відомості розвідувального характеру. Його спіймали есесівці і розстріляли[4].

Своєю діяльністю партизани дезорганізовували тил фашистських загарбників, допомагали бойовим діям Радянської Армії. Лихачове не раз було місцем жорстоких боїв. За час війни воно чотири рази переходило з рук у руки. Особливо тяжкі бої вела тут Радянська Армія в березні 1943 року. В одному з них загинув герой боїв на р. Халхін-Голі у 1939 році, Герой Радянського Союзу, гвардії генерал-майор танкових військ В. В. Копцов. Його поховали в Лихачовому, на привокзальній площі.

16 вересня 1943 року війська Степового фронту остаточно визволили Лихачове від німецько-фашистських загарбників[5].

В тяжких умовах починалось відродження села, на місці якого були самі руїни. Не лишилось жодної цілої виробничої споруди, жодної незруйнованої будівлі. Крім того, понад 120 юнаків і дівчат вивезено на каторжні роботи до Німеччини.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 115.
[2] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 116, 117.
[3] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 116.
[4] Там же, ф. 2, оп. 31, спр. 2, арк. 118.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

Такі були наслідки боїв та німецько-фашистського господарювання. Загальні збитки, завдані окупантами всьому району, становили близько 570 млн. крб. Значна частина цієї суми припадала на Лихачове[1]. Воно не мало жодного цілого будинку для розміщення районних установ і організацій. Тому районний центр знову перебував у с. Олексіївці. Навіть центр сільської Ради був за межами Лихачового, в с. Маслівці (з 20 вересня 1943 р. до 25 грудня 1948 р.).

Перші засідання районного партійного комітету і виконкому районної Ради депутатів трудящих були присвячені обговоренню питань відродження господарства, житлового і культурного будівництва району, забезпечення населення продовольством. Для розв'язання цих життєво важливих питань треба було перебороти великі труднощі. На 20 жовтня 1943 року Лихачівська МТС мала придатних лише три трактори ХТЗ і одну вантажну автомашину[2]. Зруйнована була ремонтна майстерня. Колгосп «Перше травня» налічував усього 13 виснажених коней. Невистачало здорових робочих рук. Чоловіки були на фронті, в село поверталась інваліди війни. Весь непомірний тягар лягав на плечі жінок. З 187 працездатних колгоспників — 169 були жінки і дівчата[3].

Значно поріділи ряди сільських комуністів. У травні 1944 року в Лихачівській МТС було 3 комуністи, у Маслівській територіальній парторганізації налічувалось 3 члени і 1 кандидат у члени партії[4]. Вони мобілізовували колгоспників, робітників і службовців на подолання труднощів. Восени 1943 року трудящі селища з великим трудовим піднесенням провели оранку та сівбу озимини на землі, визволеній від фашистської нечисті.

Як і інші визволені райони України, Первомайське одержувало братерську допомогу від росіян та інших народів Радянського Союзу. На початку 1944 року в Лихачівській МТС уже було 30 тракторів, а до кінця року — 49, з них — 10 гусеничних тракторів Челябінського тракторного заводу[5]. Із східних районів країни приїздили трактористи та інші спеціалісти. У 1944 році в Лихачівській МТС було вже 87 трактористів, серед них 28 жінок. Дружніми зусиллями відбудували машинно-тракторну майстерню, налагодили ремонт тракторів та інших машин. У період весняної сівби Лихачівська МТС обслуговувала 26 колгоспів, тракторами було зорано 4672 га, засіяно 6118 гектарів[6].

У колгоспі «Перше травня» добре працювала тракторна бригада, очолювана тов. Марковим. До 20 травня 1944 року вона зорала 378 га, перевершивши норму більше ніж удвоє. Приклад у роботі подавали комсомольці А. Рижов, Е. Курман, І. Комов, які виконували норми виробітку на 130 і більше процентів[7].

Невпинно зростало патріотичне піднесення трудящих селища. У 1945 році колектив Лихачівської МТС вийшов переможцем у соціалістичному змаганні. Достроково, 4 жовтня було виконано на 136 проц. встановлений план робіт. Середній виробіток на 15-сильний трактор становив 590 гектарів[8].

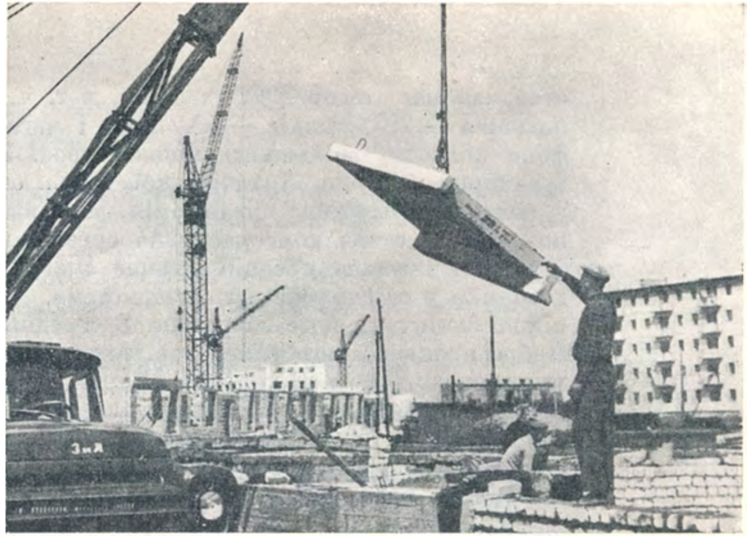
У досягненні трудових успіхів велику роль відіграла партійно-масова, виховна робота. На польових станах, у бригадах комуністи проводили бесіди, політінформації, випускали стінгазети, бойові листки. Комсомольська організація колгоспу «Перше травня» заснувала драмгурток і організовувала виступи гуртків художньої самодіяльності. Швидко налагоджувалось культурне життя, було відбудовано семирічну школу, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт.

Переборюючи труднощі післявоєнного часу, лихачівці успішно відбудо-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 28, оп. 1, спр. 104, арк. 290.
[2] Харківський облдержархів, ф. 4672, оп. 3, спр. 96, арк. 8.
[3] Там же, ф. 4672, оп. 3, спр. 121, арк. 132, 136.
[4] Харківський облпартархів, ф. 28, оп. 1, спр. 72, арк. 22.
[5] Харківський облдержархів, ф. 4672, оп. 3, спр. 96, арк. 2; спр. 213, арк. 205.
[6] Там же, ф. 4672, оп. 3, спр. 213, арк. 196, 207.
[7] Харківський облпартархів, ф. 28, оп. 1, спр. 70, арк. 86, 105.
[8] Газ. «Красное знамя», 6 жовтня 1945 р.

вували своє господарство. У 1947 році Лихачівська МТС виконала тракторних робіт на площі 55 746 га. Краща бригада М. К. Денисенка виробила на трактор 1087 га. За високі показники в роботі комбайнерів К. І. Глущенка та К. А. Верейкіна занесено на районну Дошку пошани.

Спорудження житлових будинків у селищі Первомайському. 1955 р.

Важливим явищем для лихачівців у 1947 році було перенесення районного центру з Олексіївки до Лихачового. Тоді ж тут почалося спорудження будинків районної Ради депутатів трудящих, районного партійного комітету, їдальні, готелю. Поліпшилось побутове обслуговування трудящих. Значна частина жителів переселилась із землянок у нові приміщення. Колгоспники, робітники і службовці одержували від держави кредити для будівництва житла. Сім'ї загиблих воїнів, інваліди війни забезпечувались будівельним матеріалом.

З Радянської Армії поверталися демобілізовані воїни. Багато з них поповнило ряди партійних і комсомольських організацій. У 1948 році в Лихачівській МТС вже працювало 18 комуністів. У травні того року створено первинну партійну організацію в колгоспі «Перше травня»[1]. Посилилась ідейно-політична робота серед населення.

25 грудня 1948 року Лихачове стало центром сільської Ради депутатів трудящих. Їй підпорядковано хутори Первомайський, «Наш шлях», «XX-річчя Жовтня». Сюди перенесли також правління та центральну садибу колгоспу «Перше травня».

9 травня 1950 року трудящі села святкували День перемоги над фашистською Німеччиною. На привокзальному майдані відбувся багатолюдний мітинг. Тоді ж там відкрито пам'ятник Герою Радянського Союзу, генерал-майору В. В. Копцову[2].

За рішенням республіканського уряду, 24 червня 1952 року Лихачове перейменоване в Первомайське[3]. На той час тут було відбудовано цегельний завод, реконструйовано залізничну станцію, побудовано молокозавод і харчокомбінат, споруджено гараж, нафтобазу і ремонтну майстерню МТС, склади райспоживспілки, налагоджено торгівлю промисловими товарами і продуктами сільського господарства, створено колгоспний ринок. Село мало медичну дільницю, лазню та інші заклади побутового обслуговування[4]. Працювало кілька неповних середніх шкіл, а в 1950 році побудовано і відкрито середню політехнічну школу[5].

На території Первомайської сільської Ради широку діяльність розгорнули 3 хати-читальні, клуб, а при ньому лекторій з 12 чол., гурток художньої самодіяльності з 16 чоловік. У 1951 році бібліотека мала 2465 книг, обслуговувала 485 читачів. Було створено також пересувні бібліотеки для колгоспів[6].

У 1954 році укрупнено колгосп «Перше травня». До нього приєдналась сусідня артіль ім. Карла Маркса. В результаті об'єднання утворилось укрупнене господар-

[1] Харківський облпартархів, ф. 28, оп. 1, спр. 113-а, арк. 65; спр. 127-а, арк. 37.
[2] Там же, оп. 5, спр. 100, арк. 2.
[3] Первомайський райархів, ф. Р-1573, оп. 3, спр. 38, арк. 193.
[4] Там же, ф. 28, оп. 7, спр. 82, арк. 9.
[5] Там же, ф. Р-5386, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 10, 11; спр. 115, арк. 5—7; спр. 242, арк. 1; спр. 260, арк. 1.
[6] Первомайський райархів, ф. Р-5386, оп. 1, спр. 49, арк. 1; спр. 111, арк. 3, 6; спр. 121, арк. 7, 8; спр. 169, арк. 18, 19, 44; спр. 188, арк. 21.

ство, що має тепер 2942 га землі, в т. ч. орної — 2,1 тис. га, сіножатей — 29,4, пасовищ — 223, садків — 53, лісів і чагарників — 143,8 га та ін.[1] Неподільний фонд колгоспу збільшився майже втроє. У 1955 році цей колгосп обслуговувала тракторна бригада Лихачівської МТС, очолювана М. М. Денисенком. Виросла в колгоспі і партійна організація, вона вже налічувала 16 комуністів. Добрим її помічником стала комсомольська організація, що мала 20 членів.

Включившись у соціалістичне змагання напередодні XX з'їзду КПРС, колгоспники у співдружбі з трактористами добились високого врожаю зернових і успішно закінчили його збирання. В середньому за рік трактором вироблено 872 га. Добре працював комбайнер тов. Антонов, який скосив зернових 416 га та намолотив зерна з 749 га. В колгоспі «Перше травня» працювала молочно-товарна ферма. В наступні роки було збудовано два типових корівники на 380 голів, свинарник на 85 свиноматок та інші приміщення для худоби. Велику допомогу в цьому подала артілі міжколгоспна будівельна організація, що виникла в районі в 1954 році. Виробнича база цієї організації перебуває у селищі Первомайському.

У зв'язку із зростанням виробництва продукції сільського господарства в районі треба було розширювати підприємства переробної та харчової промисловості. На харчокомбінаті в 1957—1958 рр. стали до ладу цехи: ковбасний, маслоробний, крупорушний, комбікормовий та безалкогольних напоїв. Придбано найновіше устаткування для молокозаводу. У Первомайському збудовано міжколгоспний відгодівельний пункт на 10 тис. голів худоби.

Розгорнула свою роботу також промислова база контори глибокого розвідувального буріння № 4.

У 1957 році, за ухвалою уряду, Первомайське було віднесено до категорії селищ міського типу.

В роки семирічки промислове виробництво Первомайського інтенсивно розвивалось. У 1962 році завершено будівництво електростанції. Контора глибокого розвідувального буріння № 4 тресту «Харківгазнафторозвідка» одержала високоефективне устаткування. 30 вересня 1963 року знайдено нове родовище газу в Павловському. За попередніми даними, запаси природного газу становлять понад 100 млрд. куб. метрів.

У ті ж роки розпочався рух за комуністичне ставлення до праці. 425 чоловік змагалися за звання ударника комуністичної праці. Почесне звання колективу комуністичної праці присвоєно бригаді П. В. Попова, яка освоїла швидкісні методи буріння, систематично перевиконувала норми проходки. Звання колективу комуністичної праці було присвоєно трьом бригадам контори глибокого розвідувального буріння, бригаді малярів будівельної дільниці та одній бригаді маслозаводу. 76 робітникам присвоєно високе звання ударників комуністичної праці.

Дедалі ширше розгортався рух за підвищення культурно-освітнього рівня селища. Виросли нові будови середньої школи, пошти, філіалу Держбанку, районної лікарні і аптеки. Збудовано спеціалізовані магазини. Значно збільшився житловий фонд. На 1 січня 1963 року в селищі налічувалось 977 житлових будинків. Його мешканці добре проводили свій відпочинок у новому Будинку культури, широкоекранному кінотеатрі, на стадіоні, а також у бібліотеках.

Протягом 1963—1964 рр. у зв'язку з ліквідацією Олексіївського району селище Первомайське належало до Зміївського району.

Після жовтневого та листопадового Пленумів ЦК КПРС 1964 року склалися більш сприятливі умови для дальшого розвитку народного господарства. В січні 1965 року селище стало адміністративним центром створеного Первомайського району.

Основна частина працездатного населення селища працює у промисловості — 965 чол., на транспорті і у зв'язку — 538, в сільському і лісовому господарстві —

[1] Річний звіт колгоспу «Перше травня» за 1956 рік.

534. Особливо швидко зросла чисельність робітників і службовців на будівництві. Якщо в 1963 році їх налічувалось 887 чол., то в 1965 році — близько 1700 чоловік.

У селищі працюють 25 первинних організацій, що об'єднують 567 членів і кандидатів у члени КПРС, 15 комсомольських і 27 профспілкових організацій, спортивні та інші спілки трудящих. Працює рада пенсіонерів.

Втілюючи в життя рішення березневого і вересневого Пленумів ЦК КПРС 1965 року, комуністи спрямували увагу трудящих на здійснення економічного стимулювання виробництва.

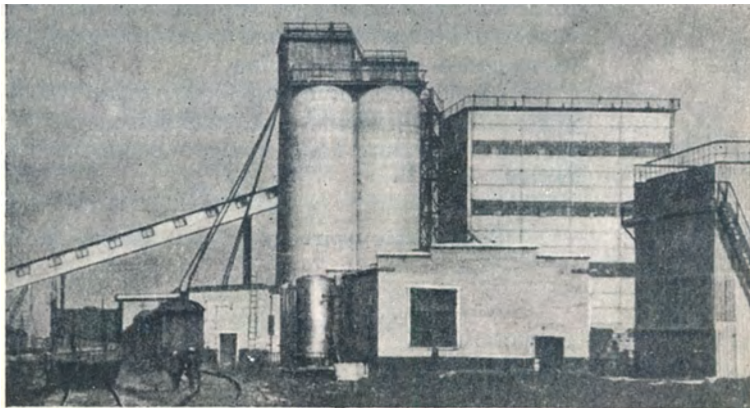
У 1965 році колектив Первомайського цегельного заводу виконав виробничий план на 127,5 процента. Партійна організація, що налічувала 9 комуністів, велику увагу приділяла ідейно-виховній роботі, підготовці кваліфікованих кадрів, поширенню досвіду передовиків виробництва.

Близько 20 років працює на цегельному заводі А. В. Мартиненко. Щороку вона перевиконує планові завдання при високій якості продукції. Достроково, ще в 1964 році, А. В. Мартиненко завершила семирічний план. Вона депутат Первомайської селищної Ради депутатів трудящих, бере активну участь у громадському житті селища.

Високомеханізованим підприємством, обладнаним автоматичними установками, є Первомайський молокозавод, який випускає близько 10 видів молочної продукції. У 1965 році колектив цього заводу, перевиконавши встановлений план, виробив 5002 цнт вершкового масла, 5176 цнт пастеризованого молока і сметани, 911 цнт сухого молока, 136 цнт козеїну. Партійна організація в складі 11 комуністів очолює соціалістичне змагання. Систематично перевиконує встановлений графік маслоцех, яким керує ударник комуністичної праці, старший майстер С. Д. Пасикута. Він член заводського комітету профспілки, охоче ділиться своїм умінням, допомагає молодим робітникам освоїти складне обладнання і технологію виробництва.

На харчокомбінаті працює 10 комуністів. Серед кращих людей, занесених у Книгу пошани, Н. І. Бондаренко. Разом з усіма робітниками вона будувала цехи харчового комбінату і в результаті наполегливої праці оволоділа двома спеціальностями. Н. І. Бондаренко виконує норми виробітку на 120 проц., бере активну участь в організації відпочинку робітників і службовців, очолює культурно-масову комісію місцевого комітету профспілки.

Нових виробничих успіхів досяг колектив Первомайської контори розвідувального буріння. Якщо в минулому бурові роботи провадились на дизельному приводі, то в 1965 році на Єфремівському родовищі застосували електропривід. Це прискорило процес буріння. Бурильник К. К. Ковальов виконував встановлені норми на 114 і більше процентів. Він депутат Первомайської селищної Ради. Партійна організація підприємства, що складається з 82 комуністів, очолює соціалістичне змагання. Член партбюро А. А. Волошин, працюючи буровим майстром, у 1965 році з своєю бригадою пробурив на Розпашнівському майдані першу на Україні надглибоку свердловину завглибшки 4520 метрів. При цьому зекономлено 182,4 тис. карбованців.

На будівництві Первомайського хімкомбінату. 1966 р.

Ритмічно працюють залізничники станції Лихачове. Вони борються за високе звання колективу комуністичної праці. Річний план 1965 року — навантаження 4136 вагонів і розвантаження 19 988 вагонів — перевиконано. Простої вагонів скорочені на 2,2 години. Серед кращих виробничників на Дошці пошани портрет М. П. Коломійця, механіка зв'язку, кадрового залізничника. Він агітатор, редактор стінної газети.

Керуючись рішеннями березневого Пленуму ЦК КПРС 1965 року, колгоспники артілі «Перше травня» визначили основний напрям розвитку громадського господарства. Артіль спеціалізується на виробництві м'ясо-молочної продукції і зерна.

Якщо в 1963 році було вироблено м'яса 462 цнт, то в 1965 його виробництво зросло більш ніж у три рази і становило 1481 цнт, виробництво молока збільшилось з 3322 до 5535 центнерів. Надої молока від одної фуражної корови зросли з 1140 до 1620 кг. Якщо в 1963 році в колгоспі зовсім не сіяли пшениці і жита, то в 1965-му під пшеницею було 669 га і під житом — 98 га. Незважаючи на погані погодні умови, було одержано: пшениці — 16,8 цнт з га, жита — 17,9 цнт. Різко зросло й виробництво цукрових буряків — з 17 192 цнт до 31 948 цнт, а його врожайність збільшилася вдвоє.

Більшість виробничих процесів у колгоспі механізовано та електрифіковано. Господарство обслуговують 13 тракторів різних марок, 11 комбайнів, 40 електромоторів[1].

У колгоспі під керівництвом партійної організації, що налічує тепер 26 комуністів, працює комсомольська організація, яка об'єднує 17 комсомольців. Комуністи і комсомольці проявляють почин і ініціативу в усіх справах колгоспу. Понад 15 років працює тут механізатором комуніст І. Е. Лісовин. За вирощення високих врожаїв його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Протягом багатьох років на колгоспній Дошці пошани ім'я тракториста М. М. Денисенка. Він систематично перевиконує планові завдання при відмінній якості. По 2000 кг молока від фуражної корови одержує Г. В. Мартиненко. Вона активна учасниця громадського життя, депутат районної Ради депутатів трудящих.

Прекрасні перспективи розвитку селища! В недалекому майбутньому воно перетвориться на місто хіміків. Ще у 1964 році за три кілометри на південний захід від нього розпочато будівництво найбільшого в країні Первомайського хімічного комбінату, який випускатиме мінеральні добрива, отрутохімікати, гербіциди, а також ацетилен, поліхлорвінілову смолу тощо. Швидкими темпами будується місто хіміків. Воно буде розташоване осторонь основних промислових підприємств. Його оточить щільне кільце зелених насаджень.

У 1965 році трест «Первомайськхімбуд» уже здав у експлуатацію 75 тис. 357 кв. метрів житлової площі. 570 робітників і службовців святкували своє новосілля. На честь XXIII з'їзду КПРС завод залізобетонних конструкцій виконав план першого кварталу 1966 року на 150 процентів. Тоді ж трест побудував ремонтно-механічний завод, велику їдальню, лазню, дитячий комбінат на 280 місць, середню школу № 2 на 964 учні.

На будівництві хімкомбінату та майбутнього міста хіміків працює 12 комсомольсько-молодіжних бригад. Це ударна комсомольська будова. Більш ніж на 140 проц. виконують завдання муляри Г. С. Чередниченко, Д. І. Вожжов та інші товариші. Бригада арматурників на чолі з В. Чепиженком, делегатом XXIII з'їзду КП України, постійно дає економію цінної сталі. Будувати це нове на нашій карті місто допомагає вся країна.

Значно підвищується благоустрій усього селища. Більшість мешканців живе у цегляних будинках. Селище повністю електрифіковане і радіофіковане. У центральній частині його працює водопровід, є підприємства побутового обслуговування.

---

[1] Річний звіт колгоспу «Перше травня» за 1965 р.

Біля магазину в селищі Первомайському.

Про невпинне піднесення добробуту трудящих свідчить зростання товарообігу, який тільки у споживспілці в 1965 році досяг 4,7 млн. карбованців. Зросла сітка підприємств роздрібної торгівлі. За останні роки в селищі відкрито спеціалізовані магазини: гастрономічний, взуттєвий, культтоварів, господарський, книжковий.

В особистій власності трудящих — 21 легкова автомашина, 119 мотоциклів, багато холодильників, пилососів, пральних і швейних машин. Мешканці мають 800 радіоприймачів і 360 телевізорів.

До послуг трудящих — дільнична лікарня на 40 ліжок, дві аптеки. Працюють 5 дошкільних установ на 550 і дитячий комбінат — на 280 місць.

Широкого розвитку досягло в селищі культурне життя. Тут працюють тепер дві середні політехнічні школи, заочна середня загальноосвітня школа. Педагогічний колектив налічує 89 вчителів та вихователів, серед них — 28 комуністів. Комсомольська організація школи має 560 членів. Великою повагою серед населення користується заслужена вчителька УРСР Є. І. Максимова. Протягом багатьох років вона прищеплює учням глибокі і грунтовні знання, виховує з них активних будівників нового суспільства. Є. І. Максимова веде велику громадську роботу. Вона — член жіночої ради, керівник школи передового досвіду, часто виступає з лекціями і бесідами серед населення.

У селищі діє Будинок культури з читальним залом і кімнатами для гурткової роботи. В ньому працюють Університет культури, балетна студія, гуртки художньої самодіяльності, що охоплюють понад 300 чоловік. Є 2 бібліотеки масового користування і 3 — профспілкові. Книжковий фонд бібліотек перевищує 65 тис. примірників. Кількість читачів на 1 січня 1966 року становила понад 7 тис. чоловік. При бібліотеці на громадських засадах працює кабінет політичної освіти.

Нові і світлі перспективи розвитку має молоде радянське селище Первомайське.

П. Ю. КОТЛОВ, В. О. КЛЬОСОВ, Є. П. МЕДВЕДЄВ

* * *

Первомайський район розташований у південно-західній частині Харківської області. Він межує на північному сході із Зміївським і Балаклійським, на півдні — з Лозівським, на заході — з Сахновщинським і Нововодолазьким районами Харківської області. Район у теперішніх межах заснований у січні 1965 року. До його складу ввійшли: одна селищна і 13 сільських Рад депутатів трудящих, усього 77 населених пунктів. Населення — 39 тис. чол. Густота населення — 32,5 чол. на кв. кілометр.

Територія району має 1,2 тис. кв. кілометрів. Значну частину займає водорозділ річок Орелі і Береки. Рельєф місцевості рівнинний, місцями — пересічений балками і ярами. Клімат помірно-континентальний.

Через район проходить електрифікована залізнична лінія Харків — Лозова Південної залізниці. Будуються нові автотраси Мерефа — Павлоград, Первомайське — Курган.

Поблизу села Береків, залізничних станцій Трійчате і Нова-Берека починаються ліси, які йдуть суцільними масивами до Зміївського району. В цих лісах ростуть дуб, сосна, липа та інші дерева. Водяться дикі кози, зайці, вовки, барсуки, лисиці тощо.

Чорноземні грунти дуже сприятливі для інтенсивного розвитку сільського господарства, що є головним заняттям населення.

В сільському господарстві району переважає розвиток зерново-тваринницького напряму. Всього в районі є 124,4 тис. га землі, зокрема орної — 86,6 тис. га, лісів — 6 тис. га, лук і пасовиськ — 17,6 тис. га, під садами 2,3 тис. га та ін. землі.

Основною сільськогосподарською культурою в районі є озима пшениця. Тут вирощують також жито, просо, гречку, овес, соняшник та ін. культури. Посіви зернових займають 48 проц. всієї посівної площі, з них — 29 проц. під пшеницею. Технічні культури — 14,8 проц., з них 6,9 проц. під цукровим буряком. Кормові культури — 20,9 процента.

У 1966 році середня врожайність зернових (без кукурудзи) — 22,8 цнт, озимої пшениці — 28 цнт з га. Окремі колгоспи і радгоспи району добились вищих показників. Напр., у колгоспі «Правда» середня врожайність зернових — 28,2 цнт, озимої пшениці — 29,7 цнт з гектара. У радгоспі «Краснопавлівський» — 30,7 цнт, озимої пшениці — 35,8 цнт з гектара.

Широкого розвитку набуло тваринництво м'ясо-молочного напрямку. На 1 січня 1966 року налічувалось 51,6 тис. голів великої рогатої худоби (в тому числі корів 18 тис.), свиней — 54,6 тис., овець — 13,8 тис. Виробництво продукції тваринництва весь час зростає. У 1965 році було вироблено м'яса 45,3 тис. цнт, молока — 202,9 тис. цнт. В розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено м'яса 42,4 цнт, в т. ч. свинини — 22,7 цнт; молока — 221 центнер.

У районі 22 колгоспи і 5 радгоспів. У 1965 році їх обслуговувало 579 тракторів, 224 комбайни і багато іншої сільськогосподарської техніки. Оранка, посів, збирання зернових культур повністю механізовані.

Технічне обслуговування господарств здійснює районне об'єднання «Сільгосптехніка». Крім того, в колгоспах і радгоспах є 18 ремонтних майстерень.

За післявоєнні роки нагороджено орденами і медалями 179 передовиків сільського господарства, серед них орденом Леніна — 17 чол. Високе звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно 8 кращим передовикам сільського господарства.

Промисловість району базується на переробці сільськогосподарської і мінеральної сировини. Всього тут 7 підприємств, серед них — цегельний завод, побутовий і харчовий комбінати, маслозавод, які розміщені в с-щі Первомайському. У 1965 році підприємства району випустили валової продукції на 3140 тис. карбованців.

Працюють 7 споживчих товариств, 109 магазинів, 28 побутових підприємств, 25 їдалень, чайних і буфетів. У 1965 році населенню продано товарів на 9,8 млн. карбованців.

Майже всі населені пункти району електрифіковані і радіофіковані.

З кожним роком поліпшується добробут населення. За післявоєнні роки споруджено житлових будинків загальною площею 120 тис. кв. метрів.

Медичну допомогу трудящим подають 5 лікарень, 24 медпункти, 5 пологових будинків, 2 оздоровчі пункти. Працюють 29 лікарів і 218 середніх медичних працівників.

У районі 58 початкових, восьмирічних і середніх шкіл, працює 484 вчителі. При середній школі в с. Верхньому Бишкині створено історико-краєзнавчий музей.

Діють 72 бібліотеки з книжковим фондом понад 252 тис. примірників, 33 клуби, 11 дитячих ясел і садків.

На території Первомайського району в роки Великої Вітчизняної війни відбувались запеклі бої. У кровопролитних боях з гітлерівцями брали участь війська

2 гвардійського і 6 кавалерійського корпусів, 270, 343, 393 і 411 стрілецьких дивізій, 6 армії Південно-Західного і 57 армії Степового фронтів.

У цих боях радянські воїни виявляли чудеса безстрашної мужності і відваги. Багатьом з них присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Серед них — танкісту М. М. Фоміну, уродженцеві з Орловської області (посмертно); командиру артилерійського дивізіону ст. лейтенантові В. К. Харазія, уродженцеві з Абхазької АРСР (посмертно); командиру танкового батальйону лейтенантові І. Д. Мерзляку (посмертно); молодшому політруку Д. Р. Ертику (посмертно); командиру кавалерійського полку гвардії лейтенантові М. Ю. Азеву; танкістові А. Є. Кришталю; генерал-майору В. В. Копцову.

У Первомайському районі — 32 пам'ятники воїнам Радянської армії, що загинули і поховані тут.

Трудящі району знають, що їхніми славними земляками є Герої Радянського Союзу — з с. Михайлівки І. Ф. Бугайченко, кол. перший секретар Тернопільського обкому ЛКСМУ, член ЦК ЛКСМУ, в роки Великої Вітчизняної війни працював у підпіллі на Житомирщині, схоплений гітлерівцями і живим закопаний у землю; з с. Верхнього Бишкина — П. М. Косинов, майор танкових військ, загинув при взятті Берліна; з с. Миронівки — Б. Г. Колодченко, лейтенант, загинув при форсуванні Дніпра; з с. Роздолля — І. М. Максюта, сержант, повторив подвиг Олександра Матросова. Уродженець с. Верхнього Бишкина В. П. Плохий командував партизанським з'єднанням у Ленінградській області, зараз живе і працює у Ленінграді.

Уродженцями району є також Д. М. Журавльов, заслужений майстер художнього слова, лауреат Державної премії (нар. 1901 р.) — з с. Олексіївки; Р. Д. Оболенцев, голова Президії Башкирського філіалу Академії наук СРСР (нар. 1908 р.); В. Ф. Пересипкін, доктор сільськогосподарських наук, ректор Української ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарської академії (нар. 1914 р.) — з с. Первомайського; П. І. Судаков, генерал-лейтенант у відставці (нар. 1903 р.) — з с. Олексіївки; відомий революціонер Ю. Д. Тиняков — з с. Олексіївки.

В селищі видається газета «Знамя труда»— орган Первомайського районного комітету КП України і районної Ради депутатів трудящих.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ПЕРВОМАЙСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́КА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і за 5 км від станції Тройчате. Населення — 3515 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Комсомольське, Новоберецьке, Тройчате.

На території Береки розміщений радгосп «Берецький», який має 8,6 тис. га землі. Господарчий напрям — м'ясо-молочний. Розпочато будівництво тваринницької ферми для відгодівлі 9 тис. голів худоби.

В селі є середня, восьмирічна та 3 початкові школи, клуб, 5 бібліотек (шкільні, сільська та профспілкова), працює лікарня на 25 ліжок.

Берека заснована в 1675 році.

На околиці села знайдено залишки двох поселень періоду бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) та двох поселень Салтівської культури (VIII—IX століття н. е.).

ВЕ́РХНІЙ БИ́ШКИН — село, центр сільської Ради. Розташований в трьох долинах річки Мокрої, за 25 км від райцентру і найближчої залізничної станції Лихачове. Населення — 1478 чоловік.

Місцеві колгоспи «Росія» та ім. XXI з'їзду КПРС мають 8 тис. га земельних угідь. Напрям господарства — зерновий і тваринницький. В селі трудиться Герой Соціалістичної Праці К. Т. Чаплигіна.

У Верхньому Бишкині є середня школа, 2 клуби з залами для глядачів на 600 місць, 3 бібліотеки.

Засноване село у 1730 році, його першими мешканцями були переселенці — однодворці з Смоленської і Тамбовської губерній.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції селяни Верхнього Бишкина не раз повставали проти своїх гнобителів. Повстання спалахнуло і в 1897 році, коли у селян відібрали на користь казни 500 десятин земельних угідь. У сутичці з загоном поліції селяни вбили справника і трьох стражників. Повстання було жорстоко придушене. Багато його учасників потрапило до в'язниці, трьох селян засудили до страти.

У 1918 році верхньобишкинці організували партизанський загін для боротьби проти військ німецьких окупантів. Командиром загону був М. П. Брусенцев. 18 грудня 1918 року цей загін визволив село і створив ревком.

В дні Великої Вітчизняної війни відзначилися верхньобишкинці: підполковник танкових військ В. М. Щетинін, Герой Радянського Союзу майор танкових військ П. М. Косінов (загинув при взятті Берліна), Герой Радянського Союзу командир партизанського загону, що діяв у районі м. Торопця, В. П. Плохий та інші жителі села.

ВЕ́РХНЯ ОРІ́ЛЬКА — село, центр сільської Ради. Розташована на лівому березі річки Орільки, за 17 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Лихачове — 17 км. Населення — 1266 чоловік.

У Верхній Орільці є два колгоспи: ім. Кірова та ім. XX з'їзду КПРС. Основний виробничий напрям обох колгоспів — рільництво (озима пшениця, кукурудза, цукровий буряк, соняшник) і тваринництво (велика рогата худоба, свині, вівці, птиця). Господарства мають 3911 га землі.

В селі є восьмирічна і 2 початкові школи, 2 клуби, 2 бібліотеки.

Село засноване у 1891 році.

ДМИ́ТРІВКА — село, центр сільської Ради. До найближчої залізничної станції Лихачове — 16 км, стільки ж до районного центру. Населення — 757 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Мар'ївка.

На території села міститься центральна садиба сільськогосподарської артілі «Знамя мира». Колгосп має 3200 га орної землі. Господарчий напрям — зерновий і м'ясо-молочний. Споруджено 3 електропідстанції.

У Дмитрівці є восьмирічна школа, консультаційний пункт заочної школи, колгоспний Будинок культури на 500 місць, 2 бібліотеки.

Село засноване в другій половині XVIII століття.

ЄФРЕ́МІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована вздовж річки Орільки, за 16 км від районного центру і найближчої залізничної станції Лихачове. Населення — 651 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Більшовик, Задорожне, Новосеменівка, Семенівка, Червоне Знам'я.

На території села розміщено відділок радгоспу «Більшовик», що спеціалізується на відгодівлі свиней. Додаткова галузь — рільництво. Радгосп має 9118 га землі. Це передове високомеханізоване господарство.

В селі є восьмирічна школа, клуб з бібліотекою. При клубі працюють драматичний та хоровий гуртки.

Село засноване у 1730 році.

Під час Великої Вітчизняної війни воно було місцем жорстоких боїв, кілька раз переходило з рук у руки. Населення Єфремівки активно допомагало Радянській Армії, чинило опір фашистським загарбникам, тому окупанти всіх жителів села вважали партизанами. 18 лютого 1943 року, коли гітлерівці втретє зайняли село, вони зігнали 240 чол. у церкву і підпалили її. Фашистські загарбники майже цілком спалили Єфремівку.

На центральній вулиці встановлено пам'ятник воїнам, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Жителю села П. А. Тесленкові посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЗАКУ́ТНІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Орільки, за 20 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Біляївка — 7 км. Населення — 913 чоловік. Сільраді підпорядковані села Хомичівка, Шевченкове, Веселе, Кіптівка, Новоєгорівка, Тимченки.

На території села міститься колгосп «Україна». Основний виробничий напрям — рільництво (озима пшениця, кукурудза, цукрові буряки, соняшник) і тваринництво (велика рогата худоба, свині, вівці, птиця). Колгосп має 3 тис. га землі.

В Закутнівці є середня і 2 початкові школи, 2 клуби, бібліотека, працює лікарня на 25 ліжок.

Село засноване у 1821 році.

КИСЕЛІ́ — село, центр сільської Ради. До найближчої залізничної станції Лихачове — 18 км, стільки ж до районного центру. Населення — 940 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кам'янка, Перерізнівка, Петропавлівське, Цибиха.

Клуб у с. Киселях.

В Киселях розташований колгосп «Комуніст», що має 3,4 тис. га сільськогосподарських угідь. Виробничий напрям його — рільництво (основна культура — пшениця) і тваринництво (велика рогата худоба).

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

В роки Великої Вітчизняної війни під час боїв з німецькими окупантами село тричі переходило з рук у руки, особливо запеклі бої були у лютому 1943 року.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована вздовж верхньої течії річки Киселя, за 22 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Біляївка. Населення — 1117 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Берестки, Кортамиш, Крутоярівка, Лозівське, Миколаївка, Радянка, Совєтське, Сумці.

Колгосп «Путь Ленина», що міститься на території Михайлівки, має 4021 га орної землі. Основним виробничим напрямом його є рільництво і тваринництво. В колгоспі вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, соняшник.

У селі є восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Михайлівка заснована у 1732 році.

В липні 1941 року житель Михайлівки І. Ф. Бугайченко організував підпільну групу в с. Потіївці Житомирської області. У січні 1943 року його по-звірячому замучили гестапівці. І. Ф. Бугайченку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В околицях Михайлівки виявлено залишки поселення Салтівської культури (VIII—X століття н. е.).

ОДРА́ДОВЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване на березі річки Береки, за 22 км від районного центру. До найближчої залізничної станції Біляївка — 8 км. Населення — 1179 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бабинівка, Більшовик, Дубівка, Красиве, Максимівка, Рокитне, Шевченкове.

Місцевий колгосп «Колос» має 3200 га орної землі. За останні роки значно підвищились грошові та натуральні доходи хліборобів. Яскравим свідченням цього є широко розгорнуте будівництво добре впорядкованих жител. За 1961—1965 рр. збудовано понад 150 будинків, покритих шифером і залізом.

В селі є восьмирічна і початкова школи, два клуби, 3 бібліотеки, працює лікарня.

Село засноване в кінці XVII століття.

Поблизу Одрадового розкопано поховання періоду ранньої бронзи (III тисячоліття до н. е. Ямна культура).

ОЛЕКСІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради. Розташована на березі річки Береки, за 6 км від районного центру. До залізничної станції Лихачове — 6 км. Населення — 3001 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бригадне і Правда.

На території села містяться центральні садиби радгоспу «Комсомольська Правда», колгоспів «Дружба» і «Зоря комунізму». Колгоспи і радгосп мають 9463 га земельних угідь. Основним виробничим напрямом у колгоспах є м'ясомолочне господарство, у радгоспі — плодоягідне.

В селі є середня і 3 початкові школи, 3 клуби, 7 бібліотек, працює лікарня на 75 ліжок.

Заснована Олексіївка в 1731 році у зв'язку з спорудженням фортеці, яка входила до Української оборонної лінії.

РЖА́ВЧИК — село, центр сільської Ради. Розташований за 12 км від районного центру, стільки ж кілометрів до найближчої залізничної станції Лихачове. Населення — 1310 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Миронівка і Радомислівка.

У Ржавчику міститься колгосп ім. Леніна, що має 4600 га землі.

Член КПРС завідуюча фермою колгоспу Т. О. Свід була делегатом XXIII з'їзду КПРС.

В селі є середня школа, бібліотека, клуб.

За мужність і відвагу, проявлену в період Великої Вітчизняної війни, удостоєні звання Героя Радянського Союзу жителі села І. А. Усенко, Б. Г. Колодченко (посмертно).

На околицях Ржавчика багато лісосмуг, найкраща з них — чотирикілометрове тополеве насадження.

РОЗДО́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради. До найближчої залізничної станції Краснопавлівка — 5 км, до районного центру — 25 км. Населення — 978 чоловік. Сільраді підпорядковані села Крюкове, Попівка, Краснопавлівка, Капустинове та Шульське.

За колгоспом «Роздолля» закріплено 4289 га землі. Господарство переважно зерново-технічне (озима пшениця, цукрові буряки). У 1947 році за вирощення високих урожаїв озимої пшениці і цукрових буряків Д. І. Косінов і ланкові О. П. Чернега, М. К. Дякова та Л. Д. Калиниченко удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека.

Засноване село у XVII столітті. Назва Роздолля походить від рельєфу його місцевості — рівнини.

Уродженець села І. Я. Максюта в листопаді 1943 року при форсуванні Дніпра повторив подвиг О. Матросова. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

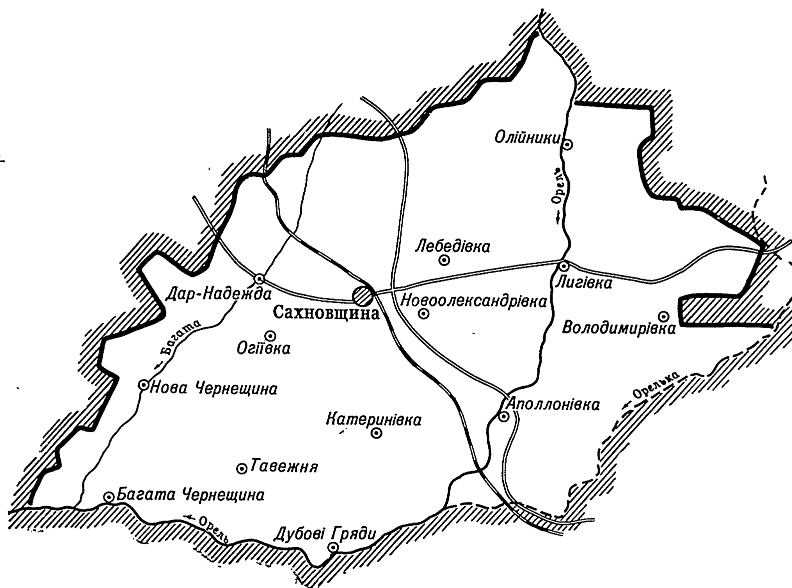
СУДА́НКА — село, центр сільської Ради. До найближчої залізничної станції Біляївка— 4 км. До районного центру — 18 км. Населення — 394 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Біляївка, Булацелівка, Добролюдівка, Зеленівка, Паризьке, Перемога, Петрівка.

Колгосп «Комунар», що розташований в Суданці, має 2800 га орної землі. Вирощує зернові і технічні культури. У 1947 році за вирощення великих урожаїв озимої пшениці і цукрових буряків високі урядові нагороди одержали 21 колгоспник. Ланковій Ф. Т. Мокляк присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека.

Заснована Суданка в 1924 році групою комунарів, які обробляли 650 га землі. Назва села походить від назви комуни «Суданка».

САХНОВЩИНСЬКИЙ РАЙОН

САХНО́ВЩИНА

Сахновщина — селище міського типу, районний центр. Розташоване за 150 км на південний захід від м. Харкова. Залізнична станція на залізниці Красноград — Лозова. Населення — 9300 чоловік. Сахновщинській селищній Раді підпорядковане село Германівка.

Селище засноване на початку 90-х рр. XIX століття як хутір Кобелячан. Під час будівництва залізниці Костянтиноград — Лозова (1897—1900 рр.) хутір значно виріс. Пізніше він одержав сучасну назву від прізвища поміщика Сахновського, через маєтки якого було прокладено залізницю.

До Сахновщини прибувають торговці, лихварі, ремісники. На околицях оптові торговці побудували склади для зерна і сільськогосподарського реманенту, було також споруджено 2 парові млини з крупорушками і вальцьовий млин[1], відкрито кустарні майстерні, пивні склади, заїжджі двори і т. п.

На початку XX століття Сахновщина стала важливим пунктом вивозу зерна та інших сільськогосподарських продуктів з Полтавщини. Як показує статистика Полтавського губернського земства, «хлеб в зерне» вивозився з Сахновщини в різні міста Росії і навіть за кордон. Наскільки значні торговельні операції проводились у селищі, видно з того, що в 1902 році з станції Сахновщина було вивезено 925 тис. пудів хліба і 38,5 тис. пудів олійного насіння[2].

На заробітки у Сахновщину приходили селяни з багатьох повітів Полтавської губернії, які страждали там від малоземелля і сваволі поміщиків. Значна частина їх осідала в Сахновщині, прагнучи тут налагодити господарство. Але це були марні сподівання. Плата ж за десятину орендованої землі була дуже висока (у 1902 році вона становила 18—25 крб.).

Тяжкі умови життя були і у робітників. На парових млинах, наприклад, зміна тривала з шостої години ранку до шостої години вечора, а платили за цю роботу копійки.

---

[1] Список населенных мест Константиноградского уезда Полтавской губернии. Полтава, 1913, стор. 23.

[2] Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1904 год. Полтава, 1904, стор. 123, 127.

Злиденне життя, нелюдська експлуатація штовхали трудящих на боротьбу. Події революції 1905—1907 рр. в країні знайшли відгук і в Сахновщині. Тут у жовтні — грудні 1905 року відбувалися страйки залізничників та сільськогосподарських робітників, яких підтримували селяни.

За земським переписом 1910 року, в Сахновщині було 877 жителів, яким належало всього 326 десятин землі[1], що розподілялося досить нерівномірно. Основні ж земельні багатства (до 10 тис. десятин) зосередив у своїх руках поміщик Сахновський.

Тривалий час у Сахновщині не було ні школи, ні лікарні. Лише у 1913 році тут відкрилася церковнопарафіальна школа. Тільки незначна, заможна частина мала можливість вчити своїх дітей. Основна маса населення була неписьменною.

Перша світова війна, що тривала кілька років, вкрай розорила селян. Майже всіх працездатних чоловіків було мобілізовано до армії. Вдома лишалися лише жінки, діти і престарілі. Багато сімей втратило своїх годувальників.

З великою радістю зустріли жителі Сахновщини звістку про повалення ненависного самодержавства. Але буржуазний Тимчасовий уряд, який захопив владу в країні, і не думав припиняти братовбивчу війну, розв'язувати земельне питання. Всі зусилля він спрямовував на зміцнення своєї влади і придушення революційних виступів. У той час, зокрема, було створено ряд нових волостей. У травні 1917 року і Сахновщина стала волосним центром новоствореної волості. Але ніякі заходи не допомогли Тимчасовому уряду утримати владу в своїх руках.

Пролетаріат в союзі з селянством під керівництвом Комуністичної партії здійснив першу в світі Велику Жовтневу соціалістичну революцію.

У січні 1918 року в Сахновщині було встановлено Радянську владу. Тут був створений ревком на чолі з М. К. Власовим. Тоді ж виник і партійний осередок. Комуністи обрали секретарем осередку І. А. Маркіна.

Ревком і комуністичний осередок виступали організаторами здійснення всіх заходів молодої Радянської влади: проводили конфіскацію земель у поміщиків та реманенту, наділяли ними безземельних та малоземельних селян. Ревком встановив контроль за роботою підприємств.

Але на перешкоді соціалістичним перетворенням на селі стала іноземна воєнна інтервенція.

У квітні 1918 року Сахновщину захопили кайзерівські війська. Разом з ними сюди вдерлися і загони буржуазних націоналістів. Вони зігнали населення на збори і на очах у присутніх розстріляли активістів, борців за встановлення Радянської влади — В. Кундинка і П. Синьорукова. Криваві розправи відбувались і по всіх навколишніх селах. Окупанти повернули поміщикам відібрані у них землі, що вже засіяли бідняки, і сільськогосподарський реманент. Загарбники вивозили до Німеччини конфіскований у населення хліб, худобу та інші сільськогосподарські продукти.

Але репресії не зломили волі трудящих. Населення саботувало німецькі порядки, боролося проти окупантів. Щоб придушити революційний рух, окупанти та їхні прислужники — буржуазні націоналісти — обрушили свої удари на більшовиків. Комуністи, які лишилися в тилу ворога, змушені були піти в глибоке підпілля.

Підпільна більшовицька група, що діяла в селищі, підтримувала зв'язок з підпільниками Харкова та ін. міст, а також з партизанським загоном під командуванням П. Д. Руденка, що діяв у повіті[2]. У грудні 1918 року цей загін ущент розбив загін німців і петлюрівців у Хрестовій балці під Дар-Надеждою.

На початку 1919 року регулярні частини Червоної Армії при підтримці партизанських загонів і населення визволили Сахновщину.

---

[1] Список населенных мест Полтавской губернии. Полтава. 1913, стор. 23.

[2] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919 рр.), стор. 420.

18 січня в селищі зібрався волосний сход, на якому був утворений ревком. До його складу ввійшли комуністи, що працювали в підпіллі під час окупації, а також чотири безпартійні товариші. Ревком організовував охорону населення від безчинств і грабежів, реквізовував зброю у підозрілих осіб. Ревком знову очолив М. К. Власов.

Комуністи Сахновщини, які вийшли з підпілля, допомагали селянам навколишніх сіл організовувати комітети бідноти. Партійний осередок займався і питаннями ліквідації неписьменності і підвищенням культури населення. В селищі були організовані бібліотека-читальня, школи, дитячі садки, школи для неписьменних, малописьменних, для грамотних. В цей час тут почало працювати кіно.

Завершити роботу по налагодженню господарства перешкодили денікінці, які в червні 1919 року захопили Сахновщину. На тимчасово окупованій території білогвардійці відновили буржуазно-поміщицький лад, жорстоко розправлялись з революційними робітниками і селянами, переслідували представників української інтелігенції. Було заборонено викладання в школах українською мовою.

У розправі над трудящими білогвардійцям допомагали куркулі. У Сахновщині було створено каральний загін, який заарештовував і розстрілював бідняків та активістів. Старожили ще й досі з гнівом згадують ті страшні часи.

Після розгрому денікінців Червоною Армією в кінці грудня 1919 року тут була відновлена Радянська влада. Створюються волревком і волвиконком, а у 1920 році комітет незаможних селян.

Проти Радянської влади із зброєю в руках виступили куркулі. Вони створювали банди, які жорстоко розправлялися з активістами, тероризували населення. Особливу жорстокість проявляли банди Махна, Іванюка, Брови, Кочубея та інші.

З 1920 року Сахновщинський ревком, до якого входили Ф. Губський, О. Олешко, М. Карпенко, К. Сиволап, В. Гриценко і організований ним загін з активних бідняків — членів комнезаму (КНС) — розгорнули боротьбу проти куркульських банд. Очолив загін О. Г. Гура.

В одній із сутичок бандити захопили відважного командира і після страшних тортурів убили. Після цього загін по боротьбі з бандитизмом очолив В. А. Хоменко. На Сахновщині від рук бандитів загинули — голова ревкому Ф. Губський, волосний продкомісар Лютиков, член КНС І. П. Перець, брати Ф. і І. Охмати, П. А. Олійник (на його честь названо с. Олійники) та багато інших борців за свободу.

Сахновщинський ревком і комнезам допомагали Червоній Армії хлібом, зброєю, обмундируванням і т. п. Біднякам роздавали з колишніх поміщицьких садиб сільськогосподарський реманент і зерно на посів, провадили боротьбу з спекулянтами, багатіями і куркулями.

Бандитські нальоти на села ще були і в 1921 році. Ревком, очолюваний тоді М. А. Бабенком (члени ревкому — райпродкомісар І. Якубовський, голова волвиконкому А. Сербин, особуповноважені Никитський і Чертков, представник військового гарнізону Купцов[1]), організовував відсіч ворожим вилазкам. Зокрема, загонові ревкому вдалось заарештувати багатьох бандитів.

На своєму надзвичайному засіданні 6 вересня 1921 року Сахновщинський ревком прийняв рішення розстріляти цих запеклих ворогів Радянської влади. Активну участь у боротьбі з бандитизмом брали трудящі маси.

Трудящі Сахновщини вели боротьбу проти контрреволюції та іноземної інтервенції за владу Рад не тільки в своєму районі, вони захищали Радянську Вітчизну на всіх фронтах громадянської війни. Прикладом беззавітного служіння народу, Комуністичній партії може бути життя і боротьба А. О. Шишкіна, що народився, виріс, вчився у Сахновщині.

Наприкінці 1917 року його було призначено головою Павлоградського військового гарнізону. Тут Андрій Олександрович брав участь у формуванні червоногвар-

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-4492, оп. 1, спр. 22, арк. 94.

дійських загонів. А під час німецької окупації Шишкін перебував у глибокому підпіллі. Він також був учасником боїв за визволення Харкова від петлюрівців. Потім він формує і очолює 6-й Задніпровський полк.

За героїзм, проявлений в боях за визволення м. Фастова в 1919 році, Радянський уряд нагородив А. О. Шишкіна, на той час вже командира бригади, орденом Червоного Прапора. Бригада А. О. Шишкіна разом з Богунською бригадою Щорса брала участь і у визволенні Києва від петлюрівської Директорії. У бою з білополяками влітку 1920 року А. О. Шишкін загинув смертю героя.

Після завершення громадянської війни становище в Сахновщині було дуже тяжким. Не вистачало палива, сировини і будівельних матеріалів. Представники Радянської влади провадили облік майна і засобів виробництва нетрудових елементів, організовували кустарів в артілі, контролювали виробництво і розподіл. Трудівники селища ремонтували дороги, мости, громадські колодязі, впорядковували вулиці.

З переходом до нової економічної політики мало місце деяке пожвавлення капіталістичних елементів і в Сахновщині. В цей час з'явилося багато кустарів, миловарів, бляхарів, шевців, приватних торговців та інших. Але поряд з цим поступово утворювались і міцніщали соціалістичні підприємства.

Ще в 1919 році в Сахновщині створили державну майстерню «Союз рабочих», яка провадила ремонт сільськогосподарських машин, бричок, коліс та інше. В ній були встановлені тверді ціни за ремонт. Майстерня одержувала від держави залізо, литво, вугілля.

Бойовим штабом, натхненником і організатором мас на переборення труднощів була партійна організація. В 1920 році секретарем партійного осередку в Сахновщині був М. І. Онищенко. А в 1923 році, коли селище стало районним центром, було створено районний комітет партії. Його очолювали А. Т. Василенко, П. М. Бородін, П. Л. Крупченко та інші.

Робітники Харкова та Полтави подавали допомогу трудящим Сахновщини, зокрема виділяли будівельні матеріали. Представники промислових підприємств цих міст також часто виступали на зборах робітників і селян і роз'яснювали завдання, які стояли перед країною, і роль трудящих у відбудові народного господарства. У 1923—1924 рр. у селах району бесіди з селянами провадили працівник Наркомату закордонних справ УРСР О. Г. Шліхтер, діячі Комінтерну тт. У. Хейвуд (із США) і К. Луканов (із Болгарії). Вони розповідали трудящим про міжнародне становище, про боротьбу пролетаріату капіталістичних країн за революційне перетворення світу, закликали селян самовіддано трудитися і зміцнювати узи інтернаціональної дружби.

Активну участь у відбудові господарства брала молодь. У 1924 році утворилась районна комсомольська організація. Ініціативна група в складі Михайла Болдівського, Петра Дяконова, Федора Долі, Якова Вовченка та інших провела велику роботу по згуртуванню робітничо-селянської молоді району, по підвищенню її політичного рівня і моральної стійкості. Ця група була організатором комсомольських осередків як у Сахновщині, так і в селах Лигівці, Олійниках, Дар-Надежді, Аполонівці та інших.

Партійна і комсомольська організації провадили велику роботу по зміцненню Рад, КНС, профспілок і кооперативів. За допомогою безпартійного активу партійний осередок викривав і очищав ці організації від ворожих елементів, зміцнював їх надійними кадрами.

Особливо відчутною була робота комуністів у комнезамах. У 1923 році в селах району було 73 організації КНС, до яких входило 1263 чоловіки. Це були здебільшого найактивніші бідняки і наймити. Разом з Сахновщинським райвиконкомом і сільрадою КНС провадив велику роботу в період підготовки виборів до сільської Ради, вів боротьбу з нетрудовими елементами, що експлуатували бідноту, допомагав органам Радянської влади у проведенні соціалістичних перетворень.

Слухачі курсів лікнепу у с. Сахновщині. 1923—1925 рр.

Одним із заходів обмеження прав ворожих Радянській владі елементів було складання списків виборців. Так, відповідно до першої Конституції УРСР (1919 рік), до списків виборців при виборах до Сахновщинської сільської Ради у листопаді 1924 року було занесено 1006 громадян, а 166 чоловік, які користувались найманою працею для свого збагачення, та активних прислужників старого буржуазно-поміщицького ладу було позбавлено виборчих прав. Додержання класового принципу під час виборів забезпечило обрання депутатами активних борців за соціалістичну перебудову села. Серед депутатів були комуністи, кандидати в члени партії, комсомольці і безпартійні члени комнезаму. У складі сільської Ради були 4 жінки[1].

Очолив Сахновщинський райвиконком комуніст М. К. Єлісєєв, за професією ветфельдшер. Членами райвиконкому були робітники, селяни, вчитель. Сільрада і райвиконком займались відродженням економіки селища, створенням умов для його розвитку. Налагоджувалось сільське господарство, відновлювалась торгівля, став до ладу великий вальцьовий млин, націоналізований державою шкіряний завод, маслозавод, крохмальний завод та невеличка електростанція, відновилося залізничне сполучення.

Радянські органи влади займались поліпшенням побуту населення, організацією навчання дітей і дорослих, створювали умови для культурного зростання громадян. У 1922 році в Сахновщині відкрилася початкова чотирикласна школа, з 1925 року вона вже стала семирічкою. В ній навчалися майже всі діти селища шкільного віку. В селищі почав працювати клуб, діяла бібліотека з читальним залом.

У двох великих будинках, конфіскованих у торговців, у 1921 році розмістилася лікарня. Згодом почали працювати поліклініка і пологове відділення.

У 1927 році в житті трудящих селища відбулася знаменна подія — було завершено будівництво районної електростанції, в результаті чого засяяли лампочки Ілліча у Сахновщині та навколишніх селах.

Сахновщинська сільрада об'єднувала тоді, крім Сахновщини, Іваново-Слинківське селище і Ново-Кобеляцькі хутори. Населення тут зростало дуже швидко. Так, за період 1920—1926 рр. воно збільшилось майже в три рази і становило 3933 чоловіки; на території сільради було 965 господарств. Це було результатом того, що сюди переселялися селяни з інших районів. У 1925 році, наприклад, на землях,

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3783, оп. 1, спр. 1, арк. 177.

Сахновщинський сільський партосередок. 1926 р.

що прилягали до Сахновщини з півночі і сходу, оселилися селяни з Нехворощанського району Полтавщини. Вони організували комуну «Трудовий селянин», яка незабаром була перейменована на «Нашу згоду». Комуна мала 3007 десятин землі, 2 трактори, 2 молотарки, 7 косарок, 5 сівалок, 40 голів великої рогатої худоби[1]. У 1928 році її було перейменовано на комуну ім. XV партз'їзду. Активними її організаторами були С. Ф. Сулима, М. І. Касян, Д. Х. Пилипенко, С. Ф. Соломко, які протягом тривалого часу очолювали правління, були передовиками виробництва.

Спільний обробіток землі показав значні переваги колективного господарювання над одноосібним. Комунари збирали високі врожаї, розвивали громадське тваринництво.

Неподалік від комуни була розташована артіль «Зоря нового життя». Були організовані комуни в Аполонівці («Світлий труд»), Костянтинівці («Промінь») та інших селах. На початку 1928 року в районі вже було 4 комуни і 116 ТСОЗів. Врожайність зернових в об'єднаних господарствах була на 35 процентів вища, ніж в індивідуальних[2].

Держава подавала селянам велику допомогу у веденні господарства. У 1928 році в час землевпорядної кампанії бідняки й середняки району одержали кредит — 106 тис. крб., а також 12,8 тис. пудів посівного зерна. Став працювати прокатний пункт, де селяни мали змогу одержувати для польових робіт техніку. Особливо велику допомогу держава подавала колективним господарствам.

З 1929 року комуни і ТСОЗи почали перетворюватися на сільгоспартілі. Куркулі чинили шалений опір колективізації. Тоді злісних куркулів з району було виселено, 72 тис. га кращої землі, яка раніше належала куркулям, перейшло у розпорядження колгоспів[3].

На землях, що прилягали до селища з півдня, у 1929 році був створений радгосп, якому в 1938 році було присвоєно назву ім. 20-річчя Жовтня. На початку 1934 року 97 проц. сільських господарств району було колективізовано. Сахновщина стала районом суцільної колективізації. В цей час у районі було вже три машинно-тракторні станції, одна з них була утворена у 1930 році в селищі Сах-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 3, спр. 7, арк. 137; Статистика Полтавщини в нових її межах, Полтава, 1929, № 21, стор. 100—105.

[2] Полтавський облдержархів, ф. Р-363, оп. 1, спр. 614, арк. 23; спр. 630, арк. 23.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3683, оп. 2, спр. 344, арк. 389.

новщині. Вона мала 48 тракторів. Для забезпечення колгоспів і МТС кваліфікованими кадрами в Сахновщині були створені спеціальні курси, де провадилась підготовка механізаторів і дворічна агрошкола для колгоспних рільників. Значну допомогу колгоспам надали робітники Харківського тракторного заводу, які взяли шефство над 20 колгоспами району.

Поступово зростали і організаційно зміцнювались сахновщинські колгоспи ім. XV партз'їзду та «Шлях Леніна». У них створювалися постійні бригади і ланки, налагоджувалось нормування праці, облік і контроль, запроваджувалися трудові книжки колгоспників.

Зростали майстри колгоспних ланів. Кращою бригадою в колгоспі ім. XV партз'їзду була друга рільнича бригада Катерини Сергутіної. У цьому ж колгоспі по 500 цнт буряків з гектара зібрала в 1937 році ланка Олени Грицай. Ланкову, активну учасницю громадського життя села в 1939 році було обрано депутатом районної Ради.

Важливу роль у політичному і господарському зміцненні колгоспів і радгоспів району відіграли політвідділи, створені у Сахновщині в 1933 році при МТС і радгоспі. Вони допомагали сільському активові набувати досвід і знання, поліпшувати роботу громадських господарств, виявляти ворожі елементи.

Активну роль в господарському житті колгоспів відігравали партосередки, які значно зросли. Парторганізація сахновщинського колгоспу ім. XV партз'їзду в 1934 році вже налічувала 19 чоловік. Більшість комуністів працювала безпосередньо на виробництві і вела перед на всіх ділянках роботи. Головою артілі колгоспники обрали комуніста Л. Я. Пілатова.

Рільнича бригада О. А. Корінного з цього колгоспу в 1935 році виростила по 48,8 цнт пшениці з гектара. Її бригадир за успіхи у вирощенні високих урожаїв був нагороджений орденом Леніна. Вчені зацікавились досвідом роботи бригади, і Академія сільськогосподарських наук запросила О. А. Корінного до себе в Москву зробити доповідь.

Високих показників добивалися і тваринники. Найбільш відзначився у змаганні колектив молочно-товарної ферми колгоспу ім. XV партз'їзду (завідуючий Д. X. Пилипенко), де кожна корова давала в середньому за рік не менш як 2500—3000 літрів молока.

Серед передових колгоспів району був і колгосп «Шлях Леніна». У 1940 році колгосп першим у районі виконав свої зобов'язання перед державою по здачі хліба державі.

Зростав матеріальний і культурний рівень трудящих. Достаток прийшов у кожну хату, у кожну трудову сім'ю. Якщо в 1936 році на один трудодень у колгоспах в середньому видавалося по 2,5 кг зерна, то в 1937 році — по 4 кг, а в окремих колгоспах навіть по 6—8 кілограмів.

За успіхи, досягнуті в розвитку громадського господарства, колгосп ім. XV партз'їзду неодноразово був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Малі срібні медалі на Всесоюзній сільськогосподарській виставці одержали в 1939 році дільничний агроном МТС А. Ф. Пусан, свинарка колгоспу ім. XV партз'їзду О. С. Соколова та інші.

Змінювався і вигляд селища. Буйною зеленню вкрився створений руками трудящих парк ім. В. І. Леніна. Колгоспники споруджували собі нові добротні будинки.

Великий крок було зроблено в справі охорони здоров'я. У Сахновщині відкрилася лікарня з амбулаторією при ній, де трудящі одержували безплатну медичну допомогу.

Змінилися і люди, зріс їх культурний і освітній рівень. Група культармійців у складі комуністів, комсомольців і сільської інтелігенції допомогла більше 1500 односельчанам ліквідувати свою неписьменність. Всі діти робітників, колгоспників і службовців навчалися в середній, двох семирічних та початковій школах. Чимало

дорослих готувалися до вступу у вищі навчальні заклади на робітфаці, який відкрив у селищі в 1929 році Полтавський інститут народної освіти.

Але мирну працю радянських людей перервав віроломний напад німецько-фашистських загарбників. Партійні і комсомольські організації Сахновщини, райвійськкомат з перших же днів війни почали велику агітаційно-масову і організаційну роботу по забезпеченню швидкої мобілізації. Сотні жителів Сахновщини пішли добровольцями до Червоної Армії. Район відправив у Діючу армію вантажні та легкові автомашини, гусеничні трактори, коней тощо, проте сільськогосподарські роботи виконувалися швидко і вчасно. Не залишилось жодного гектара нескошених хлібів, зібрано було городину, соняшник, провадилася сівба озимих.

У зв'язку з наближенням фронту 18 вересня 1941 року почалась евакуація підприємств, МТС, реманенту радгоспів і колгоспів, худоби, хліба[1].

6 жовтня гітлерівці захопили Сахновщину.

Ще в перші дні війни у Сахновщині був створений винищувальний батальйон, до складу якого ввійшли переважно комуністи і комсомольці. Після захоплення району ворогом він злився з партизанським загоном, очолюваним О. К. Кондратьєвим (керуючий конторою «Заготскот», а раніше голова колгоспу ім. XV партз'їзду).

У жовтні 1941 року партизанський загін із Сахновщини перебазувався до Ізюмського району, вийшовши в тил фашистам для бойових операцій і диверсійних дій. У селищі залишилася невелика група партизанів, яка в ніч на 18 грудня 1941 року підпалила німецький продовольчий склад і базу з бензином.

У січні 1942 року партизани підпалили стайню з кіньми окупантів. Особливу активність партизани проявили під час прориву фронту німецько-фашистських військ Радянською Армією в січні 1942 року. 26 січня партизани напали на штаб німецького підрозділу, знищили до десяти фашистських офіцерів і захопили штабні документи[2].

Народні месники вели бої проти гітлерівців як у Сахновщині, так і в селах Гаркушиному, Гришівці, Германівці, Максимівці. Разом з розвідкою, а потім з частинами Радянської Армії партизани вели бої проти німецького гарнізону в Сахновщині. 27 січня 1942 року частини Радянської Армії вступили в селище[3]. Прийшов час визволення. Але німецько-фашистські загарбники, зосередивши на цьому напрямку значні сили, 1 березня знову захопили Сахновщину.

У березні 1942 року з загону народних месників, що налічував тоді 124 чол., було створено 5 окремих груп. Серед партизанів, які увійшли до цих груп, було більше 20 учнів, переважно комсомольців. Командирами були місцеві активісти Ю. В. Чернявський (заст. уповнаркомзагу), І. Ю. Сидоренко (працівник райкому партії), І. Н. Сосюрко (робітник млина) та М. П. Лемішко. Народні месники висадили в повітря залізничний міст на річці Оріль, знищували солдатів, офіцерів і військову техніку ворога, нещадно карали зрадників Батьківщини — поліцаїв. Так, за один день — 13 травня — партизани взяли в полон 20 німецьких солдатів і поліцая в Сахновщині[4].

Жорстокі бої відбулися в районі Сахновщини 15 травня 1942 року, коли частини Радянської Армії при підтримці об'єднаного партизанського загону Сахновщинського і Красноградського районів знову вступили в Сахновщину і утримували селище до 22 травня[5]. В цей час багато партизанів влилось у регулярні частини, решта і далі вела героїчну боротьбу в тилу ворога.

Багато партизанів загинуло у боротьбі за незалежність нашої Батьківщини. Після тривалих тортур 16 червня 1942 року фашисти розстріляли у Сахновщині

---

[1] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 107.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 37, арк. 14.
[3] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 418.
[4] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 118, арк. 113—119.
[5] Харьковщина в годы Великой Отечественной войны, стор. 413.

командира партизанського загону О. К. Кондратьєва. У 1946 році його посмертно нагороджено орденом Вітчизняної війни II ступеня[1].

За участь в антифашистському підпіллі і партизанському русі загарбники повісили комсомольця М. П. Кудрю, закатували секретаря райкому комсомолу А. Д. Коваленко, кіномеханіка Г. К. Паламаря, робітника радгоспу ім. 20-річчя Жовтня Г. Я. Коваленка, колгоспника І. С. Сіренка і багатьох інших безстрашних патріотів.

У період тимчасової окупації району гітлерівці всіляко знущалися над радянськими людьми, грабували населення, відбирали в них худобу, продукти харчування, особисті речі, розстрілювали ні в чому не винних людей, катували, вішали, чинили наругу і над мертвими. Вже 16 листопада 1941 року гітлерівці розстріляли за селищем 18 радянських громадян. 18 березня 1942 року вони заарештували ще 30, переважно з сім'ями — дітьми і старими. Їх розстріляли на колишньому бурякоприймальному пункті, а трупи кинули у ями з-під вапна. Після війни останки розстріляних були знайдені також на колишньому аеродромі. Сюди гітлерівці звозили військовополонених, а також колгоспників з навколишніх сіл і розстрілювали їх[2]. Загарбники вивезли на фашистську каторгу з району 966 юнаків і дівчат, в тому числі з Сахновщинської сільради 78 чоловік.

Проте, хоч як скаженіли фашисти, їм не вдалося зломити опір народу, його прагнення до свободи, його любові і відданості Вітчизні і Комуністичній партії. Населення всією душею було з героїчною Радянською Армією, чекало на неї, вірило в перемогу. Трудящі району ховали від гітлерівців хліб, виводили з ладу сільгосптехніку, допомагали партизанам, переховували поранених бійців. Так, у Сахновщині М. Д. Бойко переховувала радянського льотчика-офіцера, а комсомолець В. Т. Бойченко подавав допомогу пораненим військовополоненим радянським солдатам, за що гітлерівці його закатували[3].

Чимало сахновщинців героїчно боролися в рядах Радянської Армії. Найвищої нагороди — звання Героя Радянського Союзу — удостоєні ст. сержант М. В. Остапченко і рядовий М. А. Завірюха.

17 вересня 1943 року Радянська Армія визволила селище Сахновщину від фашистських окупантів.

У селищі фашисти спалили і зруйнували всі промислові підприємства, 133 житлові будинки, школи, лікарню, Будинок культури, залізничний вокзал, пошту, телеграф, мости. Нелегко було загоїти рани війни. Але при допомозі всіх братніх народів нашої Батьківщини своєю самовідданою працею населення Сахновщини підняло селище з руїн і згарищ.

На найважчих ділянках на виробництві і в колгоспах працювали комуністи і комсомольці. У колгоспі ім. XV партз'їзду рільничу бригаду знову очолила комуніст К. Д. Сергутіна і досить скоро бригада відродила свою довоєнну славу.

Були відбудовані всі колгоспи, МТС, промислові підприємства і культурно-побутові заклади. В цьому чимала заслуга райкому партії, який очолював тоді З. Ф. Новохатський.

На відбудову жилого фонду селища у 1944 році держава відпустила 105 тис. крб. За короткий строк у Сахновщині було відбудовано і споруджено 422 будинки. Упорядковувались сади. Молодь розчистила алеї парку, розбила клумби, впорядкувала братську могилу воїнів, що загинули в боях за селище. Методом народної будови були споруджені школа і лікарня.

Росли і набиралися сил колгоспи, розміщені на території селища. У 1950 році відбулося об'єднання сахновщинських колгоспів «Шлях Леніна» та ім. XV партз'їзду. Потім у 1958 році до укрупненого господарства «Шлях Леніна» приєдналася

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 37, арк. 15.
[2] Там же, ф. 2, оп. 14, спр. 88, арк. 7—8.
[3] Там же, ф. 2, оп. 118, спр. 39, арк. 21.

Покладення вінків на могилу воїнів, що загинули під час Великої Вітчизняної війни в боях за Сахновщину.

артіль ім. XX партз'їзду (с. Германівка). Об'єднаний колгосп — багатогалузеве господарство з загальною площею сільськогосподарських угідь 3779,6 гектара.

Значно виросла і партійна організація артілі. Якщо до об'єднання в колгоспі «Шлях Леніна» було лише 4 комуністи, то після об'єднання стало 18, а в 1962 році — 41 чоловік. У трьох комплексних бригадах і на тваринницьких фермах створені були партгрупи. Поліпшив свою роботу агітколектив, у складі якого було 20 чоловік; щоденно почала виходити стінна газета «За комунізм».

Завдяки організаційному зміцненню, а головне — натхненній і творчій праці людей, колгосп «Шлях Леніна» став одним з передових господарств району. В артілі у 1965 році було 33 трактори (в 15-сильному обчисленні), 10 автомашин, 14 комбайнів різних типів; чимало техніки одержали і тваринницькі ферми. Трудівники колгоспу зібрали в середньому в 1964 і 1965 роках по 19 цнт зернових, по 234 цнт цукрових буряків і по 18,6 цнт соняшника з гектара. Серед передовиків виробництва В. А. Кінько, Ю. С. Клименко, Ф. П. Дяченко, І. О. Хорішко та інші.

Колгосп відомий також своїми успіхами у тваринництві. На 1 січня 1965 року поголів'я великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь становило 49,6 голови, в тому числі корів — 17,1; свиней — 51,4 (на 100 га орної землі), птиці — 125 штук (на 100 га посівів зернових). У 1965 році на 100 га угідь колгосп одержав по 287 цнт молока, по 54,9 цнт м'яса, по 9,9 тис. яєць (на 100 га посівів зернових). У цих досягненнях велика заслуга передовиків колгоспного виробництва А. І. Ливенця, Г. І. Мокляк, В. А. Пахущого, М. П. Шарафан та інших.

Підвищення врожайності і продуктивності тваринництва, розвиток усіх галузей колгоспного виробництва забезпечують збільшення грошових доходів (в 1965 році вони перевищили 748,7 тис. крб.) та підвищення оплати трудодня колгоспників.

Хлібороби артілі «Шлях Леніна» ось уже третій рік як перейшли на грошову оплату праці. Середній місячний заробіток колгоспника становив близько 100 крб. Так, наприклад, Н. Х. Вакуленко, яка працює свинаркою, одержує щомісяця 100—120 крб., колгоспник М. І. Шульга — 110—125 крб., комбайнер І. О. Хорішко — 120—130 крб. Артіль щороку виділяє значні кошти на культурно-побутові заходи.

Одним із кращих господарств району є і сахновщинський радгосп «20-річчя Жовтня», який має 3126 га сільськогосподарських угідь і спеціалізується на виробництві зерна та на розвитку м'ясо-молочного тваринництва. У 1964 році радгосп зайняв перше місце в районі по виробництву продуктів тваринництва і був удостоєний перехідного Червоного прапора райкому КП України і райвиконкому.

У 1965 році радгосп на кожні 100 га сільськогосподарських угідь виробив по 383 цнт молока і по 63,9 цнт м'яса; виростив по 21 цнт зернових з га, в тому числі по 21,9 цнт озимої пшениці.

Партійна, комсомольська і профспілкова організації радгоспу — застрільники боротьби за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Тривалий час тваринництво було відсталою ділянкою. Партійна організація направила на роботу на ферми комуністів, створила партійну групу. Прийшли сюди працювати і комсомольці. З ініціативи партійної групи тваринницького містечка рад-

госпу в трьох корівниках були встановлені транспортери для очищення приміщень, обладнано кормоцех, механізовано також навантаження та приготування кормів. Комуністи подбали і про створення червоного кутка, його добре обладнали, і він став улюбленим місцем відпочинку тваринників. На фермах є дошки показників соціалістичного змагання, провадиться вивчення передового досвіду. Переможцям у змаганні вручаються вимпели і цінні подарунки.

Сахновщинська районна лікарня.

Серед передовиків радгоспного виробництва — бригадир бригади комуністичної праці Б. П. Золочевський, П. Б. Вітковська, М. М. Слатіна, М. Ф. Баландіна, Г. В. Федюк та інші.

У Сахновщині є консервний завод по переробці овочів (заснований у 1957 році як цех райспоживспілки), районне об'єднання «Сільгосптехніка», машинно-тракторна ремонтна майстерня, завод будматеріалів, міжколгоспна будівельна організація.

Успішно розвивається місцева промисловість. У селищі працюють маслозавод, побуткомбінат, в складі якого швейний і взуттєвий цехи, прокатний пункт, слюсарна майстерня та майстерня по ремонту годинників. При «Міжколгоспбуді» діють столярні, черепичні, деревообробні цехи і майстерні.

Славиться Сахновщина своїми людьми трудової слави. За почесне звання колективу комуністичної праці бореться 5 підприємств, 11 бригад і цехів. Бригаді бурякоприймального пункту, токарному цехові майстерні «Сільгосптехніка», цехові по виробництву масла маслозаводу і бригаді побуткомбінату присвоєно високе звання колективів комуністичної праці. На центральній вулиці, що носить ім'я великого Леніна, встановлено Дошку пошани. 60 імен передовиків колгоспів, радгоспів, підприємств і установ району представлені тут. Поряд з Дошкою пошани — Галерея слави, де виставлено портрети найдостойніших. Серед них велике місце посідає молодь, завзята, трудолюбива комсомолія.

Зростає житловий фонд селища. Лише в 1963—1965 рр. тут було збудовано 6994 кв. м житлової площі. Збудовано 5 двоповерхових будинків на 16 квартир кожний.

Добротні білі будинки Сахновщини потопають у зелені. Рівні вулиці обсаджені тополями. Майже на всіх центральних вулицях дбайливими руками сахновщан вкриті асфальтом або вимощені білою цеглою пішохідні доріжки, проведений водопровід, всі будинки і вулиці радіофіковані і електрифіковані.

Разючі зміни відбулися в галузі медичного обслуговування населення. Районна лікарня є однією з кращих у Харківській області. Велику роботу по охороні здоров'я трудящих проводить тубдиспансер і санітарна станція. У медичних закладах райцентру працюють 30 лікарів і 132 чоловіки середнього медичного персоналу.

Великий Жовтень, Комуністична партія і Радянський уряд створили всі умови для того, щоб діти всіх трудящих мали змогу вчитися.

У 1963 році в Сахновщині було зведено триповерховий будинок для школи-інтернату — одну з кращих споруд райцентру.

Її численні кабінети добре обладнані наочними посібниками і приладами. Крім того, на території селищної Ради діють дві середні, дві восьмирічні та дві початкові школи. В селищі працює 118 вчителів з вищою та середньою освітою.

Піонерський табір ім. Олега Кошового Сахновщинського району.

У вічність пішли темрява і неосвіченість. В селищі тепер є багато сімей, в яких всі діти за роки Радянської влади здобули вищу і середню освіту.

Взяти для прикладу сім'ю колишньої батрачки Є. М. Бречко, яка залишилася вдовою з п'ятьма маленькими дітьми. Держава, колгосп допомогли їй, і всі діти здобули освіту. Її дочки Галя і Варя після закінчення інститутів вчителюють, Наталія — закінчила 3 курси Полтавського педінституту, Марія — Красноградську фельдшерську школу — медсестра, Оля після закінчення школи працює в колгоспі.

Великий потяг до знань радянських людей. Щоб його задовольнити, в Сахновщині відкрито вечірню школу робітничої молоді, функціонують університет культури, університет для батьків, університет здоров'я.

До послуг трудящих селища — районний Будинок культури, два профспілкових і чотири колгоспних клуби, районна і чотири відомчі бібліотеки з книжковим фондом близько 50 000 томів.

Майже в кожній сім'ї є власна бібліотека.

На території селищної Ради діє п'ять стаціонарних кіноустановок. Споруджено широкоекранний кінотеатр.

Швидкими темпами зростає добробут трудящих. Майже половина жителів селища є вкладниками ощадної каси. Тільки у першому півріччі 1966 року трудящі селища придбали 127 телевізорів, 318 радіоприймачів та радіол, чимало інших культурно-побутових предметів.

Ще кращою стане Сахновщина. Люди праці помножать славу свого краю в ім'я високих ідеалів комунізму. Вони сповнені рішучості докласти всіх зусиль, щоб перетворити в життя намічені плани, внести достойний вклад в успішне здійснення історичних рішень XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України.

М. П. ФОМІЧЕВА, В. Ф. СВІДЧЕНКО.

* * *

Сахновщинський район — розташований у південно-західній частині області. Він межує з Кегичівським, Зачепилівським, Первомайським і Лозівським районами Харківської та Новомосковським і Павлоградським районами Дніпропетровської областей. Утворений у 1923 році. Площа району — 1,1 тис. кв. км. Населення — 37,4 тис. чол. В районі — 84 населені пункти, підпорядковані одній селищній і 13 сільським Радам.

Центральну частину району займає вододіл річок Багатої та Орелі. З природних багатств найбільше значення мають мінеральні води (тут діють 4 мінеральні джерела).

Через район проходить густа сітка шосейних шляхів місцевого та республіканського значення (автомагістралі Ростов-на-Дону — Київ, Сахновщина — Харків та інші). З північного заходу на південний схід район перетинає залізниця Полтава — Лозова.

Рівнинний рельєф, чорноземні родючі грунти у поєднанні з помірно-континентальним кліматом та тривалим вегетаційним періодом створюють сприятливі умови для розвитку сільського господарства. В районі — 26 колгоспів і 3 радгоспи.

Загальний земельний фонд району становить 111,5 тис. га, орної землі — 80,2 тис. га. Під лісами — 1,8 тис. га, інших земель — 29 тис. гектарів.

В економіці району провідне місце посідає сільське господарство. Головні зернові культури — озима пшениця і жито. У 1965 році ними було засіяно 18,6 тис. га. На значних площах вирощується кукурудза, горох, однорічні та багаторічні трави. Основна технічна культура — цукрові буряки — 7116 га. Середня урожайність зернових у 1966 році становила по 24,3 цнт з кожного гектара.

Тваринництво має молочно-м'ясний напрям. На громадських фермах колгоспів і радгоспів — 50,6 тис. голів великої рогатої худоби, 52,7 тис. свиней та 12,5 тис. овець. За 1964—1965 рр. вироблено молока на 100 га угідь 280 цнт., м'яса — по 48,5 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь. Різко збільшилось виробництво вовни, яєць та інших продуктів. Розвинуті птахівництво та бджільництво.

Невпинно зростає продаж сільськогосподарських продуктів державі. За 1961—1965 рр., наприклад, продаж зерна в середньому за рік зріс у 4,4 раза.

Ці досягнення — результат самовідданої праці людей колгоспного села, високого рівня механізації сільськогосподарських робіт, суцільної електрифікації району, широкого застосування хімічних добрив.

За успіхи в сільськогосподарському виробництві в післявоєнні роки 14 трудівникам колгоспів і радгоспів присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, орденом Леніна нагороджено 29 чоловік, орденом Трудового Червоного Прапора — 76 чоловік. Лише в 1966 році орденами і медалями були нагороджені 184 новатори колгоспно-радгоспного виробництва, в тому числі орденом Леніна — 9 чоловік, орденом Трудового Червоного Прапора — 22 чоловіки.

Чимало знатних людей дав Сахновщинський район за роки Радянської влади. Серед них — 8 Героїв Радянського Союзу. Близько 3 тис. чол. нагороджені орденами і медалями СРСР за подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни.

У районі — 6 промислових підприємств. Вони випускають вершкове масло, овочеві консерви, борошно, крупи тощо.

Торговельна мережа налічує 169 крамниць та підприємств громадського харчування.

Одним із свідчень зростання матеріального добробуту населення є ріст середнього заробітку колгоспників, який становить 910 крб. на рік, пенсійного забезпечення робітників, службовців і колгоспників, надання допомоги багатодітним та одиноким матерям, а також зростання купівельної спроможності населення.

У післявоєнні роки в Сахновщинському районі здійснено великий обсяг робіт по житловому будівництву. В селах району збудовано за 1963—1965 рр. понад 1000 житлових будинків.

Досить розгалужена мережа лікувальних закладів. Функціонують 5 лікарень на 385 ліжок, 29 фельдшерсько-акушерських пунктів, 6 пологових будинків, 10 дитячих садків і ясел. У них працюють 79 лікарів, серед яких — заслужений лікар Української РСР, 17 відмінників охорони здоров'я.

За роки Радянської влади значно зросла кількість шкіл. У районі — 53 школи (середніх, восьмирічних і початкових), школа-інтернат, в яких працюють 485 вчителів, в тому числі 2 заслужені вчителі школи УРСР. 34 вчителі — відмінники народної освіти.

До послуг трудящих — 4 Будинки культури, 44 клуби, в т. ч. 3 на громадських засадах, 34 стаціонарні кіноустановки, 26 бібліотек. Працюють університети культури для батьків, охорони здоров'я. В районі видається районна газета «Колос» та 4 багатотиражні газети.

Заслужена вчителька школи УРСР Т. Ф. Порхоло серед учителів сахновщинських шкіл.

БАГА́ТА ЧЕРНЕ́ЩИНА

Багата Чернещина — село, центр сільської Ради Сахновщинського району, розташоване в мальовничій місцевості на південному заході району. Біля села, попід крутою горою, і далі (через широкі родючі лани та луки) в'ється глибока й багата на рибу річка Оріль (притока Дніпра). Протікає вона зі сходу на захід. З півночі на південь село перетинає річка Багата, що впадає в Оріль. На південній околиці села — густий ліс. Відстань від села до районного центру — 37 км, до автомагістралі Москва — Сімферополь — 15 км, до найближчої залізничної станції Перещепине — 27 км. Населення — 1312 чол. Багаточернещинській сільській Раді підпорядковані села Багате, Великі Бучки, Малі Бучки.

Найдавніші поселення людини, рештки яких виявлені біля с. Великих Бучок, археологи відносять до часів неоліту (V—IV тисячоліття до н. е.)[1].

Перші ж письмові згадки про населений пункт зустрічаються в другій половині XVIII століття. Так, в «Описи хуторов и слобод, находящихся за Украинской линией» (1760 р.) вказується, що на р. Орілі в 1756 році було засновано хутір полтавського христовоздвиженського монастиря з трьома жителями.

Спершу тут оселилися самі ченці, які згодом почали давати притулок селянам-утікачам, що шукали собі долі і щастя по неосяжних просторах малозаселених у ті роки місцевостях. Засновники поселення дозволяли переселенцям будувати хати, оселятися з сім'ями, вимагаючи за це виконувати ряд робіт: пасти монастирську худобу, ловити рибу для монастиря тощо.

У 1777 році було проведено межування і складено план села, яке належало до володінь монастиря. У цьому плані зазначалося, що в селі Чернещині землі 6000 десятин, а жителів — 215 чоловіків і 179 жінок.

Місцеве населення, крім землеробства, займалося полюванням, рибальством та бджільництвом. Частина селян, за свідченням сучасників, чумакувала, посилаючи по десять та більше возів у Крим по сіль та на Дон за рибою. Інші привозили з Бєлгорода для продажу вапно та алебастр.

З усіх боків Багата Чернещина була оточена поміщицькими землями. Якось поміщик Милорадов вирішив захопити до своїх рук ласий шмат землі, що належав монастиреві. Не гаючи часу, він написав до сенату в Петербург, щоб йому дозволили взяти поселенців під свою опіку, бо, мовляв, хутір не приборканий і нікому не підкоряється. Але монастир відстояв свої права, бо йому було невигідно, щоб ці доходні землі відійшли до поміщика.

У 1786 році за указом Катерини II монастирські вотчини на Україні були відібрані й перейшли в казну. Відтоді жителі Багатої Чернещини почали називатись державними селянами. Від цього становище населення хоч дещо і поліпшилось, але залишалося важким. Будучи феодально залежними від держави і користуючись казенною землею, державні селяни змушені були платити різні податки, грішми і натурою, відбувати підводну, шляхову, постійну та інші повинності.

У майновому відношенні державні селяни не були однорідними, серед них виділяється більш заможна частина.

У більшості ж селянських господарств після сплати податків хліба не вистачало до нового урожаю. А в неурожайні роки, які траплялися досить часто, селянин не міг сплатити і податків. За ним рахувалась недоїмка, яку він повинен був сплатити в наступному році.

Постійні злидні, тяжкі умови праці й побуту призводили до поширення серед населення пошесних хвороб. Селяни часто помирали від тифу, холери, цинги. Особливо тяжкими були 1848—49 рр., коли на село обрушились неврожай, голод, епідемія холери та цинги. Цілі сім'ї вимирали. На весь Костянтиноградський повіт

---

[1] О. Тахтай. Передісторичні розшуки в межах Полтавської округи в роках 1926—1928. Антропологія, II, К., 1929, стор. 251.

у цей час був один повітовий лікар, який переїздив з одного села в інше. За ці два роки в селі з 1562 чоловік померло 411. Загинуло від нестачі кормів понад тисячу голів великої рогатої худоби і багато овець[1].

Після реформи 1861 року процес розшарування селянства посилився. З одного боку, зростало число бідноти, з другого — збільшувалась кількість заможних куркульських господарств. Так, якщо в 1888 році в селі було 10 господарств, які мали самі лише садиби без орної землі[2], то в 1900 році таких господарств уже стало 56. За той же час кількість господарств, які мали орної землі від 15 до 50 десятин, збільшилась з 46 до 139[3].

Тяжке становище біднішої частини селян ставало ще більш нестерпним від сваволі урядовців. У 1893 році в селі почався масовий падіж великої рогатої худоби. Ні на яку допомогу в той час ніхто не міг сподіватися. Представники влади вирішили: знищити всю велику рогату худобу в селі, не задумуючись, що через це десятки сімей втратять засіб до існування. Коли жінки зібралися і почали просити не забивати їх здорових корів, начальство побачило в цьому бунт, негайно викликало солдатів і поліцію. Всіх жінок заарештували і віддали до суду, який виніс вирок: оштрафувати кожну з жінок — на 25 карбованців. Їх чоловіків прилюдно на сільській площі висікли різками.

Селяни обробляли землю найпростішими знаряддями. В 1900 році 549 господарств села мали в своєму користуванні 262 однолемішні плуги, з них 27 дерев'яних, 140 рал, 814 борін з дерев'яними і залізними зубцями та 78 дерев'яних котків.

Один із старожилів пригадує: «Якось батько вручну посіяв жито по стерні і тільки було зібрався волочити дерев'яною бороною, коли дивиться — чабан жене овець. Батько гукнув чабанові — і, коли той підійшов, дав йому жменю тютюну, щоб він прогнав отару по посіву. Вівці проборонували землю краще, ніж дерев'яна борона. Така була агротехніка». Тому й не дивно, що врожаї на той час були дуже мізерні.

Населення животіло в темряві і неписьменності. За подвірним переписом 1889 року, на 1890 селян припадало лише 85 письменних чоловіків, не було жодної письменної жінки. В школі навчалося всього 32 хлопчики і тільки одна дівчинка[4].

Тяжкі умови життя, розорення найбідніших господарств призводили до того, що значна частина селян змушена була йти на заробітки в Катеринослав, на цукроварні, найматися до місцевих поміщиків і німців-колоністів. У 1888 році на заробітки пішло 93 чоловіки.

Велику роль у зростанні класової свідомості найбідніших селян відіграло поширення по селах революційної літератури і листівок. Справник Костянтиноградського повіту у своєму рапорті полтавському губернаторові 31 березня 1906 р. доповідав, що в селі Великі Бучки (яке нині належить до Багаточернещинської сільради) він виявив 19 листівок антиурядового змісту[5].

Заклики до боротьби проти самодержавства і поміщицького гніту знаходили широкий відгук. Багато селян добре сприймало і засвоювало зміст прокламацій, вивчало їх напам'ять.

Революція 1905—1907 рр. знайшла відгук і серед селян Багатої Чернещини. Бідняки підпалювали будівлі поміщиків і багатіїв. Розправи над учасниками виступу вчинили місцеві багатії. На сході, де верховодили куркулі, було вирішено вислати з села найбільш активних «бунтарів» — Д. М. Шарафана, П. М. Бебиха,

[1] И. Дьяков. Заметки о заселении земель и о владении ими в Константиноградском уезде, Журнал Министерства государственных имуществ, 1860, ч. XXII, стор. 69—70.

[2] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. XIV. Константиноградский уезд. Полтава, 1894, стор. 140.

[3] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году, Константиноградский уезд, Полтава, 1906, стор. 15.

[4] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. XIV, Константиноградский уезд, стор. 139.

[5] Полтавський облпартархів, ф. 83, оп. 1, спр. 59, арк. 336.

С. А. Скубрія та інших. Їх заслали до Сибіру. Після цієї розправи в селі настало тимчасове затишшя.

В період столипінської аграрної реформи процес розшарування селянства посилився. Заможні селяни переселилися на хутори. Бідняки, одержавши земельні наділи, продавали їх за безцінь куркулям і остаточно пролетаризувались.

Перша світова війна ще більше розорила господарства малоземельних селян. Число безземельних збільшилось.

Напередодні 1917 року в селі 83 куркульські господарства володіли 3000 десятин землі, а 610 бідняцьких та середняцьких — лише 1700 десятинами. 100 господарств були зовсім безземельні. 282 бідняцькі господарства не мали ні коней, ні корів. Безтяглові селяни віддавали свої земельні ділянки в оренду куркулям, а самі йшли в найми.

Незважаючи на безвихідне становище, в якому опинилось найбідніше селянство, частина населення Багатої Чернещини ще сподівалася, що уряд після війни відбере землю у поміщиків і наділить нею безземельних. Тим більше, що хтось у 1914 році у волості поширив чутку: уряд вже закупив землю біля Шляхової та Карлівки і буде роздавати її селянам. Селяни запасалися посвідченнями у волості про майновий стан, щоб потім одержати землю. Волосний староста видав таких посвідчень понад сто[1].

Але дуже швидко ці ілюзії були розвіяні. Селяни прийшли до думки про необхідність відібрати землю силою. Коли в 1917 році до Багатої Чернещини приїхав представник Тимчасового уряду Рябокобилко з особистою охороною і почав збирати підписи, щоб закріпити недоторканність землі і майна куркулів, це викликало обурення бідноти. Рябокобилка і його охорону побили мало не до смерті.

Надія селянства на одержання землі здійснилась лише в результаті перемоги Великого Жовтня.

Як тільки звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції докотилася до Багатої Чернещини, відразу ж, за сигналом дзвону, що бив на сполох, на мітинг зібралося все село. Посеред площі поставили стіл, на щоглі закріпили червоний прапор. До столу підійшов учитель-більшовик М. М. Двоїн і в короткій промові повідомив, що здійснилася соціалістична революція, до влади прийшли більшовики на чолі з В. І. Леніним. Усі присутні, затамувавши подих, уважно слухали оратора. Після його слів: «Хай живе Радянська влада, влада робітників і селян!»,— пролунав грім оплесків.

Першим головою Ради селянських депутатів обрали селянина П. І. Березу. Наступного дня з сусіднього села прибув загін червоногвардійців на чолі з Г. М. Козирем, який обеззброїв усіх куркулів та ізолював найбільш активних з них.

Чернещани взялися за поділ земель та майна поміщицького маєтку генерала Стрюкова. Бідняки й середняки одержали землю, почали налагоджувати господарство. Але внутрішня контрреволюція та іноземні інтервенти нав'язали молодій Радянській республіці громадянську війну. Багато жителів села пішли в загони Червоної Армії відстоювати землю і волю.

У вересні 1918 року з місцевих жителів сформувався загін червоних партизанів під керівництвом селянина-бідняка П. Д. Руденка. У лютому 1919 року загін увійшов до складу 15-го Українського радянського полку, яким командував селянин-бідняк з сусіднього села Багатого Катеринославської губернії М. О. Козирєв (пізніше полк дістав назву 55-й Український радянський стрілецький полк 46-ї дивізії). У складі цього полку близько ста чернещан (серед них П. Д. Черняк, П. Г. Семка, М. І. Тертишний, О. К. Личко, І. Г. Рябуха, Н. І. Стовба та ін.) відважно воювали з білогвардійцями та іноземними інтервентами на півдні України. Зокрема, цей полк біля станції Березівка (Одеська область) розгромив грецькі окупа-

[1] Полтавський облпартархів, ф. 7, оп. 2, спр. 70, арк. 4.

ційні підрозділи. У червні 1919 року чернещани в складі полку брали участь у бою з денікінцями біля станції Моспине (Донбас)[1].

У червні 1919 року денікінці захопили і Багату Чернещину. Вони грабували населення, забирали коней, худобу, одяг, палили будинки. Білогвардійці спалили 17 хат, вбили більш як 20 чоловік, серед яких були діти та старики, заарештували і розстріляли голову сільської Ради П. І. Березу.

Після вигнання денікінців у січні 1920 року на зборах селян Великобучківської волості, з участю представників від Багатої Чернещини, було обрано волосний ревком. Головою став чернещанин А. Д. Сохарєв[2]. Ревком провів велику роботу по зміцненню Радянської влади на селі.

Великі труднощі, пов'язані з розрухою, спричиненою світовою і громадянською війнами, ускладнювались тим, що на території волості в 1920—1923 рр. населення тероризували бандити, підтримувані куркулями Багатої Чернещини, Великих Бучок та інших сіл.

Створений на селі комітет незаможних селян на чолі з П. Т. Прокопенком відіграв велику роль у допомозі бідняцьким господарствам по землеустрою, обробці землі, забезпеченні посівним матеріалом та реманентом. З ініціативи комітету незаможних селян організувалось Товариство взаємодопомоги та сільськогосподарської кооперації, яке в лютому 1926 року налічувало 340 членів. Кооперація заготовляла сільськогосподарські продукти і продавала селянам сільськогосподарський реманент.

В результаті здійснення ленінського Декрету про землю безземельні селяни одержали наділи, значно зросло число середняцьких господарств. У 1926 році їх було вже 350[3].

Відбулися великі зрушення і в галузі культури. Комсомольці виступили ініціаторами багатьох цінних починань. Сільський комсомольський осередок виник у 1926 році. Його секретарем став П. Я. Тертишний. Тоді ж силами молоді було збудовано сільбуд, в якому працювали музичний, драматичний, хоровий та інші гуртки. Комсомольці разом з учителями провадили роботу по ліквідації неписьменності серед населення. В 1926/27 навчальному році в селі було три лікнепи, в яких навчалося 120 селян. Своїми ділами комсомольці Багатої Чернещини здобули добру славу в усьому Великобучківському районі.

Партійний осередок було створено на селі в 1927 році. До його складу увійшли П. Г. Дем'янов, П. М. Кривко, С. Л. Черняк, М. П. Буря.

Під керівництвом партійного осередку бідняки й середняки розгорнули боротьбу проти куркулів, які чинили опір заходам Радянської влади. Осередок провів велику роботу по підготовці умов для масової колективізації. Були організовані екскурсії до комуни ім. XV партз'їзду (в с. Сахновщину).

Велике враження на селян справила поява у Сахновщинському районі[4] тракторної колони з 48 тракторів, що обробила в 1928 році 10 тис. га землі[5].

У підготовці до масової колективізації значну роль відіграло Товариство спільного обробітку землі, засноване навесні 1928 року. Його організаторами були Д. Є. Яременко, П. Д. Черняк, Я. А. Кривенко, П. В. Мироненко та Ф. С. Пилипенко. Вони ж стали фундаторами першого в селі колгоспу «Іскра комунізму», створеного восени 1929 року. Пізніше виникли артілі «Вільний орач» та «День колективізації». На початку 1934 року з артілі «Іскра комунізму» виділився колгосп ім. Постишева (перейменований у 1938 році в артіль ім. Паризької комуни).

Велику допомогу в зміцненні молодих колгоспів подавали селянам робітники. Двадцятип'ятитисячник С. П. Корягін протягом кількох років очолював артіль

---

[1] ЦДАРА, ф. 3772, оп. 2, спр. 9.
[2] Полтавський облдержархів, ф. Р-1865, оп. 1, спр. 163, арк. 344.
[3] Там же, ф. Р-353, оп. 1, спр. 414, арк. 205.
[4] В 1929 році Багата Чернещина ввійшла до складу Сахновщинського району.
[5] Газ. «Більшовик Полтавщини», 19 листопада 1929 р.

«Іскра комунізму». Колгоспникам допомагали шефи — робітники Харківського трамвайного тресту.

Намагаючись перешкодити успішному розвитку колективного господарювання, куркулі вдавались до терористичних актів проти колгоспних активістів. У листопаді 1932 року пострілом куркуля був тяжко поранений активний борець за колективізацію голова артілі «Вільний орач» М. Х. Зенич. Прикидаючись прихильниками колгоспного ладу, окремі куркулі та їх прихвосні проникали в правління артілей, аби шкодити громадській справі. Але й ці підступні дії викривалися. В 1932 році в правлінні артілі «Іскра комунізму» було викрито куркульську групу, яка намагалась саботувати хлібозаготівлі, знищувала кінське поголів'я тощо.

Вже в перші роки свого існування колгоспи Багатої Чернещини добилися значних успіхів. У 1932 році вони зайняли перше місце в районі по виконанню сільськогосподарських робіт. Комуністи, яких у селі було 9, стали бойовими організаторами мас, сім з них працювали безпосередньо в бригадах.

З'явилися справжні ентузіасти колгоспного виробництва — С. П. Шарафан, П. О. Кізка, П. М. Бутенко, Х. Ф. Поставна, Ю. Р. Васько, П. В. Рудня, Я. М. Буря. Кожен з них у 1932 році виробив по 300—370 трудоднів.

Швидко зростала економіка чернещинських колгоспів у передвоєнні роки. Підвищувалась культура землеробства. На колгоспних ланах з'явилась потужна техніка МТС — 9 тракторів, 2 комбайни, багато різного сільськогосподарського реманенту. Колгоспники в тісній співдружності з механізаторами вирощували високі врожаї зернових і технічних культур. Особливо великих успіхів досягла артіль ім. Паризької комуни, яка в 1939 році була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Її нагородили дипломом 2 ступеня, премією — 5 тис. крб. та мотоциклом; малими срібними медалями було відзначено ланкову цієї артілі А. С. Кінько, що з своєю ланкою у 1938 році зібрала по 22 цнт соняшника з га, та Я. С. Семко, бригадира рільничої бригади, яка виростила по 19 цнт соняшника з гектара.

В 1940 році всі колгоспи Багатої Чернещини вийшли в число передових у районі й завоювали право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

Особливо великих успіхів добилися колгоспи в розвитку громадського тваринництва. За поголів'ям великої рогатої худоби і овець колгоспи перевищили планові завдання на 8—10 процентів. Передова колгоспниця артілі ім. Паризької комуни М. О. Панасенко в 1939 році одержала від кожної свиноматки по 22,6 ділових поросят.

Поряд з землеробством і тваринництвом розвивались і допоміжні галузі колгоспного виробництва. Напередодні війни у селі вже було 3 цегельні заводи, 2 олійниці, 2 млини з механічними двигунами і три вітряки.

Досягнення колгоспного виробництва створили необхідні умови для заможного і культурного життя. Уже в 1932 році всі колгоспники артілі ім. Постишева мали власних корів та іншу худобу.

Земля щедро відплачувала трудівникам за їхню сумлінну працю. В 1940 році колгоспник артілі ім. Паризької комуни Петро Овсійович Панасенко з своєю сестрою Марфою Овсіївною на вироблені трудодні одержали 57 цнт хліба, 17 цнт картоплі та 1730 карбованців.

Населення було забезпечене безкоштовною медичною допомогою. В селі працювала лікарня і пологовий будинок.

У роки довоєнних п'ятирічок невпинно зростала культура села. Назавжди було ліквідовано тяжку спадщину минулого — неписьменність. «За Радянської влади мене навчили грамоти, поставили командиром колгоспної бригади,— писав колгоспник К. Г. Дубина.— Мабуть, так би я і лишився неписьменним, якби не Радянська влада, яка мене навчила і виховала з мене політично свідомого громадянина... Ми відчуваємо повсякденне піклування про нас нашої партії»[1].

[1] Газ. «Комунар», 30 вересня 1936 р.

Перед війною в селі були неповна середня школа, в якій навчалося до 300 дітей, бібліотека. В будинках колгоспників засвітилися лампочки Ілліча. У колгоспі ім. Паризької комуни було споруджено Будинок культури, де працювало 12 гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких брали участь 285 колгоспників.

В 1941 році на селі не лишилось жодної родини, яка б не передплачувала газет і журналів. І це там, де до революції єдиною людиною, що одержувала газету («Епархиальные ведомости»), був піп. Крім того, виходило 4 загальноколгоспні стінгазети, 2 щоденні гумористичні, 12 бригадних стіннівок. В активі редакційних колегій цих газет налічувалось 187 чоловік. Сількори стінної газети «Ударник» колгоспу ім. Паризької комуни в 1938 році виступили з цікавою ініціативою — написати історію рідного села. «Щаслива радянська молодь,— писали сількори,— мало знає про жахливе і підневільне життя своїх батьків, дідів і прадідів. А знати це минуле дуже важливо, щоб краще оцінити щасливе сучасне. Ось чому ми; сількори колгоспу ім. Паризької комуни, вирішили створити історію нашого села Багата Чернещина, розповісти про його минуле і сучасне»[1].

Сесія Багаточернещинської сільської Ради, що відбулася 18 листопада 1938 року, прийняла рішення підтримати ініціативу сількорів і «широко розгорнути роз'яснювальну роботу серед населення щодо значення написання ,,Історії села Багатої Чернещини''»[2]. Було обрано спеціальну редакційну колегію з 7 чоловік. Сахновщинський райком партії виділив на допомогу редколегії групу товаришів з районного партактиву, а райвиконком асигнував на цю справу спеціальні кошти.

Почин сількорів Багатої Чернещини, про який повідомили Всесоюзне радіо і періодична преса, знайшов відгук в інших селах країни.

Багато праці вклав у написання історії села редактор стінної газети «Ударник» М. Г. Сологуб. Як редактор стінної газети у 1941 році він був затверджений учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Та не довелося М. Г. Сологубу та багатьом його односельчанам побувати на виставці. Віроломний напад фашистської Німеччини на нашу країну порушив мирне життя. На захист завоювань Великого Жовтня піднялись і чернещани. Багато з них було мобілізовано до лав Червоної Армії. Інші працювали з подвоєною енергією в колгоспі, постачаючи воїнам і країні продовольство.

Підступний ворог захопив село у жовтні 1941 року. Почалися тяжкі дні окупації. Гітлерівці відбирали майно і продовольство у населення, намагалися всіляко принизити його людську гідність.

Фашисти жорстоко розправлялися з населенням, зокрема вони розстріляли М. О. Кізку, А. І. Кізку, П. Ф. Давиденка, М. М. Сухова[3]. Із села силою вивезли на каторжні роботи до фашистської Німеччини 61 чоловіка.

Та народ не скорився. В партизанському загоні, що діяв у Сахновщинському районі, хоробро боролися проти ворога і жителі села Багатої Чернещини П. Я. Кривенко, В. К. Родін та інші. У селі також створилася підпільна група. До її складу, крім жителів села І. Г. Рябухи, М. Я. Кізки та інших, ввійшли червоноармійці — втікачі з німецького полону П. Г. Омеляненко (з м. Красний Луч, Донбас) і А. Г. Томілін (за національністю зирянин, викладач інституту з м. Балашихи під Москвою). Тесляр П. Г. Омеляненко виготовляв з твердих порід дерева клини, які використовувались для диверсій на залізниці. П. Г. Омеляненко і А. Г. Томілін підробили печатки Сахновщинської і Перещепинської комендатур і «завіряли» ними написані німецькою мовою перепустки, які давали можливість партизанам і втікачам з німецького полону вільно проходити до лінії фронту. Група здійснювала і окремі диверсії.

---

[1] Журн. «Рабоче-крестьянский корреспондент», 1939, № 2, стор. 47.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3683, оп. 1, спр. 5, арк. 65.
[3] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 38, арк. 82.

Багато чернещан героїчно боролися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. В боях з гітлерівцями особливо відзначилися старший сержант М. Г. Сологуб, танкіст Г. Н. Тертишний, офіцер О. С. Кобець та багато інших.

Відомий український письменник Семен Скляренко написав нарис про парторга М. Г. Сологуба. У зворушливих рядках змалював він почуття героя свого нарису в ті хвилини, коли той ішов на фронт: «...Микола Сологуб стояв посеред хати і думав: ,,Що ж найцінніше, найголовніше взяти з собою на фронт? Ось що візьму,— вирішив він і витяг із скрині зошит, у якому була записана історія рідного села.— В цьому зошиті описане все наше життя“»[1].

З своїм зошитом Микола Сологуб не розлучався на фронтових дорогах. «Партійна організація, де парторгом був тов. Сологуб,— писала фронтова газета „На боевом посту“,— є справжнім помічником командира підрозділу... Сологуба часто називають батьком. Тепло, душевно, щиро. Коли бій,— дивись на парторга: досвідчений він воїн, орден Червоної Зірки на грудях. Якщо тяжко на душі,— йдуть до Сологуба. Витягне він з планшета заповітний зошит: — Ось яке життя в нас було. Послухай лишень.— Сяде серед бійців і читає їм історію рідного села».

Героїчна Радянська Армія визволила Багату Чернещину від окупантів 17 вересня 1943 року. Руїни на місці квітучого села побачили воїни. Німецько-фашистські загарбники знищили 11 громадських будівель, чимало будинків колгоспників.

З перших же днів після визволення трудівники колгоспів узялися за відродження громадського господарства.

Переборюючи великі труднощі, вони успішно відбудовували артілі. Вже в 1944 році колгоспи повністю освоїли довоєнні посівні площі. Але не вистачало посівного матеріалу. І от колгоспники артілі «Іскра комунізму» вирішили за рахунок власних запасів поповнити насіннєвий фонд. До цього фонду вони внесли 180 пудів зерна[2].

В першу річницю визволення Харківщини відбулась обласна сільськогосподарська виставка. На ній широко демонструвались досягнення ланки колгоспу «Іскра комунізму», очолюваної Л. М. Тертишною; ця ланка в 1944 році виростила стопудовий урожай жита та озимої пшениці з га [3]. Високий урожай одержала артіль «День колективізації». Це дало їй можливість здати додатково у фонд Радянської Армії 2404 пуди хліба.

Включившись у всесоюзне соціалістичне змагання за розвиток тваринництва, трудівники села енергійно взялися за відродження тваринницьких ферм. Велику братерську допомогу в цьому подали їм трудящі Башкирської АРСР.

У 1946 році артіль ім. Паризької комуни вже мала 389 голів великої рогатої худоби. Було збудовано і відремонтовано 12 тваринницьких приміщень.

Цих успіхів було досягнуто завдяки героїчній праці всіх колгоспників. Навіть люди похилого віку і інваліди активно допомагали заліковувати рани війни. Вісімдесятирічний коваль Х. С. Безкачко з артілі «Іскра комунізму» навесні 1944 року відремонтував майже всі машини та реманент до збирання врожаю. І. Л. Удовенко втратив на

Ветеран колгоспу «Іскра комунізму» Ф. Д. Крапивка (перший зліва) серед механізаторів колгоспу с. Багата Чернещина.

[1] Газ. «На боевом посту», 28 серпня 1943 р.
[2] Газ. «Комунар», 25 січня 1945 р.
[3] Там же, 7 серпня 1944 р.

фронті ноги, але й він працював у кузні і навесні 1945 року відремонтував 5 лобогрійок, 2 сіножатки, троє кінних грабель та 12 культиваторів.

Самовіддано працювали в полі Т. Я. Васько, В. П. Сохар, Т. М. Кобець, З. П. Мартусь, які виконували щоденні норми виробітку на 150—160 процентів.

У 1950 році колгоспи «Іскра комунізму» і «День колективізації» об'єдналися в один колгосп «Іскра комунізму», а в 1951 році колгоспи «Вільний орач» та ім. Паризької комуни об'єдналися в артіль ім. Паризької комуни.

Незабаром після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС відбулися партійні збори, на яких особлива увага приділялась питанню зміцнення кадрами вирішальних ділянок колгоспного виробництва. Крім комуністів, на відповідальні ділянки було рекомендовано комсомольців. Комуністи і комсомольці особистим прикладом запалювали трудівників на боротьбу за високі врожаї й швидке зростання колгоспного тваринництва.

У 1959 році колгосп «Іскра комунізму» об'єднався з артіллю ім. Паризької комуни. Об'єднана артіль стала великим багатогалузевим господарством, щорічний доход якого перевищує мільйон карбованців. Це дає можливість не тільки високо оплачувати працю колгоспників, але й провадити велике будівництво. Тільки за 1963 рік витрати на капітальне будівництво становили 244 тис. карбованців.

Про розмах будівництва в колгоспі свідчить те, що лише за 1963—1964 роки збудовано корівник, телятник, свинарник, склад мінеральних добрив, механічну майстерню і гараж. У 1965 році на колгоспні новобудови витрачено 186 тис. крб. У колгоспі є 7 корівників, 6 свинарників та інші приміщення.

В 1964 році через територію колгоспу було проведено державну високовольтну лінію, від якої електрифікували ферми, механічну майстерню, будинки колгоспників.

Артіль повсякденно відчуває допомогу своїх шефів — підприємств Харкова. Так, завод тютюнового машинобудування допоміг механізувати трудомісткі роботи у тваринництві, комбінат допоміжних підприємств збудував зерносховище, а інструментальний та монтажно-заготівельний заводи обладнали зрошувальну установку. Шефи встановили в механічній майстерні верстати, забезпечили її інструментом та матеріалами.

Значно зросла технічна оснащеність колгоспного виробництва. Артіль має 15 автомашин, 24 трактори, понад 20 комбайнів різних марок.

Завдяки широкій механізації та запровадженню досягнень сучасної агротехніки колгосп після укрупнення добився значного підвищення врожайності зернових та технічних культур. Це забезпечило створення міцної кормової бази для розвитку громадського тваринництва. В 1964 році кількість великої рогатої худоби на фермах зросла до 2215 голів, у т. ч. 826 дійних корів[1].

Рік у рік зростає виробництво тваринницької продукції. В 1964 році на кожні 100 га угідь було вироблено по 30,2 цнт м'яса і по 250,9 цнт молока. У цьому ж році колгосп продав державі м'яса 1350 цнт, молока — 1094 цнт, яєць — 57 тис. штук.

Ці успіхи стали можливими завдяки самовідданій праці колгоспників і великій організаторській роботі правління і партійної організації колгоспу. Головою правління артілі працює І. С. Киричок.

У самовідданій боротьбі за створення достатку сільськогосподарських продуктів виростають герої праці. Безперебійно, чітко працював агрегат комуніста І. Л. Прудкого під час польових робіт 1964 року. Разом з своїм напарником, комсомольцем І. Ю. Васьком, він щозміни засівав по 50 га зернових замість 30 га за нормою. Високопродуктивною працею відзначаються комуністи-механізатори Г. Т. Васько, І. Ф. Жигир, В. Ф. Кропивка та інші. Комбайнер Г. А. Жигир під час жнив 1964 року зібрав 370 га зернових.

Серед тваринників веде перед доярка З. М. Бондаренко. Після закінчення

---

[1] Річний звіт колгоспу «Іскра комунізму» за 1964 р., стор. 35.

середньої школи Ліда Миколаєнко пішла працювати на ферму дояркою. Сумлінною працею вона також добилась високих показників у роботі. Ліда не тільки передовик виробництва, але й хороший ватажок молоді. Комсомольці обрали її секретарем комітету комсомолу. Виробничу і громадську роботу вона поєднує з навчанням на заочному відділенні зоотехнічного інституту.

Невпинне зростання економіки колгоспу забезпечує підвищення добробуту сільських трудівників. Артіль щороку виділяє значні кошти на культурні потреби колгоспників. Зокрема, в 1964 році по цих статтях було витрачено 54 204 крб. Трудівникам, зайнятим на постійних роботах, надаються оплачувані відпустки. На це в 1964 році було виділено 6498 крб. За рахунок артілі колгоспники щороку відпочивають і лікуються у санаторіях і будинках відпочинку.

Проведено велику роботу по благоустрою села. Трудящими споруджено понад 130 нових будинків. Силами колгоспу збудовано водопровід, що забезпечує водою ферми, громадські будівлі, населення.

Постанови березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і квітневого (1965 р.) Пленуму ЦК КП України вказали шляхи подолання недоліків, які мали місце в роботі колгоспів, відкрили великі перспективи в розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва. У відповідь на рішення Пленумів члени артілі «Іскра комунізму» подвоїли свої зусилля в боротьбі за високі врожаї, підвищення продуктивності тваринництва, зниження собівартості одиниці сільськогосподарської продукції. Вони успішно виконали соціалістичні зобов'язання, взяті на честь XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України.

За досягнуті успіхи по виробництву м'яса, яєць та розвиток вівчарства напередодні XXIII з'їзду КПРС голова колгоспу І. С. Киричок був нагороджений орденом «Знак Пошани», зоотехнік К. Д. Гусар, пташниця П. К. Жигир, вівчар Г. Д. Материнський — медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку».

Сільська Рада, до роботи якої, крім депутатів, залучено понад 70 чоловік активу села, постійно займається питаннями господарської діяльності колгоспів, роботою шкіл, лікарні та культурно-освітніх установ. Так, Рада добилася того, що сільська лікарня стала однією з кращих у районі. Її кабінети обладнані найновішою апаратурою.

Великі зміни сталися в культурному житті села. Тут є середня школа, яку за останні 14 років закінчило 380 юнаків і дівчат. У школі працюють 18 вчителів. Тільки за післявоєнні роки понад 50 чернещан одержали вищу і спеціальну середню освіту і працюють в усіх кінцях Радянської країни в різних галузях народного господарства.

Для трудящих створені всі умови, щоб вони культурно проводили своє дозвілля. У трьох сільських клубах часто демонструються кінофільми, влаштовуються вечори відпочинку, трудової слави. З інтересом слухають колгоспники і лекції на науково-популярні теми, з якими виступають представники інтелігенції села. Багато в селі книголюбів. До їх послуг бібліотека з книжковим фондом 10 тис. томів. Населення села передплачує понад 920 примірників газет і журналів.

Великі перспективи для розвитку села відкриває нова п'ятирічка. Планом на 1966—1970 рр. передбачено значне зростання економіки артілі «Іскра комунізму», а також матеріального і культурного рівня колгоспників. Так, валовий збір зерна, виробництво молока і м'яса у 1970 році має зрости на 50 процентів проти 1965 року.

За роки нової п'ятирічки у селі намічено збудувати приміщення нової середньої школи, дитячих ясел, буде створено комбінат побутового обслуговування. Чернещани збудують собі понад 100 нових житлових будинків.

Трудівники села разом з усім радянським народом впевнено прямують у світле комуністичне майбутнє. Заможно, культурно живуть у Багатій Чернещині сьогодні. Ще краще житимуть вони завтра.

М. І. ЛУЦЕНКО, В. С. СИДОРЕНКО.

ЛЕБЕДІВКА

Лебедівка (до Великої Жовтневої соціалістичної революції — Куцо-Ганебнівські хутори, а до 1945 року — Куцо-Ганебне) — село, центр сільської Ради Сахновщинського району. Розташована на рівнині, за 8 км від районного центру. Населення — 781 чоловік. Лебедівській сільській Раді підпорядковані села: Веселе, Гайдарівка, Красноярка, Миколаївка, Нагірне, Нововолодимирівка, Тельмана і Шевченкове.

Село виникло в 1902 році як хутір, де оселилися переселенці переважно з села Ганебного Костянтиноградського повіту Полтавської губернії, які придбали землі вздовж Куцої балки. Тому поселення і дістало назву Куцо-Ганебнівських хуторів. Серед поселенців були люди різного достатку. Одні з них придбали по 2, інші по 25 і більше десятин землі. Незабаром найбідніша частина переселенців, не маючи змоги платити високий процент за позичку, одержану з Селянського земельного банку, і податки, змушена була продати свої наділи куркулям. Під час столипінської реформи частина куркулів виділилася на хутори — Береберівка і Веселий. В 1910 році на Куцо-Ганебнівських хуторах із 94 господарств, що були при їх заснуванні, лишилося тільки 61. Їм належало 795 десятин землі, в т. ч. ріллі — 702. З загальної кількості господарств одне зовсім не мало землі, чотири — до 3 десятин, 23 — від 3 до 9, 26 — від 9 до 25, сім — по 25 і більше десятин землі[1].

Землі навколо Куцо-Ганебнівських хуторів належали поміщикам Бішлеру і Іванову. Зосередивши у своїх руках великі земельні багатства, поміщики і куркулі нещадно експлуатували безземельних та малоземельних селян.

Біднякам було закрито шлях до освіти. В початковій школі, що існувала в селі до Великої Жовтневої соціалістичної революції, навчалося всього 22 дітей, переважно заможних верств населення.

Великий Жовтень відкрив перед трудящими шлях до нового, щасливого життя. Тому сільська біднота з великою радістю зустріла звістку про перемогу пролетаріату в Петрограді. А сільські багатії всіма силами підтримували петлюрівців і німецьких окупантів, які захопили село. Після краху німецької окупації, куркулі та їх прибічники збиралися в банди, які діяли спільно з денікінцями.

Наприкінці 1919 року, коли Червона Армія визволила село від денікінців, був створений ревком, а пізніше — Куцо-Ганебнівська сільська Рада. Головою обрали Д. Волоху, секретарем — Г. К. Кривегу, який працював на цій посаді протягом 15 років.

Куцо-Ганебнівська сільська Рада разом з трудящим селянством і при підтримці Сахновщинського волвиконкому, на чолі якого стояли комуністи, приступила до ліквідації відновленого денікінцями поміщицького землеволодіння. Під час здійснення закону «Про землю» від 5 лютого 1920 року одним із організаторів конфіскації і розподілу землі та майна поміщиків серед найбіднішого селянства був Т. М. Яценко. Активну участь у боротьбі проти куркульського бандитизму брав Д. І. Лимар, який загинув у 1921 році під час сутички з бандою Матвійчука. Наприкінці 1920 року в Куцо-Ганебному утворюється комнезам. Головою КНС був П. М. Півень.

Незважаючи на шалений опір куркулів, сільська Рада разом з членами комнезаму реквізувала у них землі нетрудового користування. Так, лише у Малика було відібрано 85 десятин, у Манойленка і Мусієнка — по 80 десятин. Цю землю розподілили між селянською біднотою. Селяни, між якими розподілили реквізовану в поміщика Бішлера землю, в 1923—1925 рр. побудували хати і утворили хутір Лебедівку з 22 дворів.

---

[1] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года, Константиноградский уезд, Полтава, 1913, стор. 50—54.

У 1926 році Куцо-Ганебнівській сільраді були підпорядковані село Куцо-Ганебне і Куцо-Нестеренківські хутори[1].

Бідняцьким і маломіцним середняцьким господарствам надавались пільги. Основний тягар як податку, так і самооподаткування було покладено на куркульські господарства.

Чинячи опір політиці Радянської влади, куркулі намагалися проникнути до складу сільської Ради, щоб використати її в своїх цілях. Проте трудівники села завжди були на сторожі. Не змогли куркулі проникнути до сільської Ради і в лютому 1927 року. Всіх їх позбавили виборчих прав. До складу сільської Ради обрали 13 чоловік, з них бідняків — 7, середняків — 4, робітників — 1, службовців — 1. Серед обраних було 4 члени КНС[2].

Активізувала свою діяльність і молодь. У селі Куцо-Ганебному у 1928 році створюється комсомольський осередок. Першими комсомольцями були В. І. Матяш, О. Я. Човган — жителі села та наймити І. В. Мальченко і І. Ф. Долінський.

Комсомольці разом з членами комнезаму допомагали сільській Раді у проведенні всіх господарсько-політичних кампаній, зокрема у виконанні плану хлібозаготівель, збиранні сільськогосподарського податку тощо. Одночасно проводилась робота по обмеженню експлуататорських тенденцій куркульства. Було взято на облік усіх наймитів у куркульських господарствах і зареєстровано 44 договори про найм.

Озброєні рішеннями XV з'їзду ВКП(б), який взяв курс на колективізацію сільського господарства, члени сільської Ради та комнезаму при участі комсомольців, під керівництвом районної партійної організації та Сахновщинського райвиконкому, ламаючи куркульський саботаж, проводили роботу по колективізації. Куркулів розкуркулили. Їх земля і реманент були передані колгоспу «Червоний Жовтень», організованому наприкінці 1929 року. До артілі вступили, крім хліборобів села Куцо-Ганебного, селяни хуторів Береберівки, Лебедівки, Гаслівки, Гайдарівки, Куцо-Нестеренківки, Матяшівки та Іващенківки. Головою колгоспу було обрано одного з ініціаторів створення артілі Г. Т. Куліша. Він очолював колгосп до кінця 1954 року.

Артіль тоді мала 2403 га землі; 228 коней, 27 косарок, 4 молотарки та інший реманент.

У 1933 році в селі утворилась територіальна кандидатська група, яка стала організатором колгоспників у боротьбі за розвиток громадського господарства. Самовіддана праця колгоспників забезпечила артілі першість у міжколгоспному змаганні. Артіль «Червоний Жовтень» завоювала районний перехідний Червоний прапор і була занесена до «Списку пошани»[3].

В наступні роки вона міцно утримувала першість у змаганні колгоспів по вирощуванню зернових і виконанню першої заповіді перед державою. Лише в 1936 році артіль продала державі 7 800 пудів хліба понад план[4].

Одночасно з рільництвом колгосп розвивав і тваринництво. Порівняно з 1931 роком поголів'я свиней у 1935 році зросло більше, ніж у 4 рази, а кількість свиноматок — втроє. Приплод від 25 свиноматок становив 406 поросят. За високі показники в розвитку громадського тваринництва завідуючого колгоспною свинофермою Р. М. Колотила було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У 1939 році колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві і нагороджений дипломом 1-го ступеня, премійований 10 тис. крб. та легковою автомашиною. Завідуючий свинофермою Р. М. Колотило і свинарка В. Г. Пахуща були удостоєні Малих срібних медалей.

---

[1] Список залюднених місць Полтавської округи за Всесоюзним переписом на 17 грудня 1926 р., Полтава, 1927, стор. 134.

[2] Полтавський облдержархів, ф. 363, оп. 1, спр. 616, арк. 49.

[3] Газ. «Комунар», 28 вересня 1934 р.

[4] Там же, 19 вересня 1936 р.

Далеко гірше було в колгоспах ім. Горького[1] та ім. Петровського. Тут у 1939 році зібрали всього по 9 цнт зернових з гектара. Такий стан справ у цих колгоспах викликав занепокоєння у Сахновщинського РК КП(б)У, який разом з територіальною партійною організацією значно посилив масово-політичну роботу серед трудівників села. Це відразу позначилось на господарській діяльності відсталих колгоспів.

Уже в 1940 році середня врожайність зернових по колгоспах сільради зросла до 14 цнт, цукрових буряків до 305 цнт з га проти 133 цнт в 1939 році[2]. Першість знову завоював колгосп «Червоний Жовтень». Зміцнювались громадські господарства артілей і в 1941 році. Всі весняні польові роботи були виконані вчасно і високоякісно.

Зміцнення громадського господарства артілей забезпечувало невпинне піднесення добробуту колгоспників. У селі з'явилися десятки нових благоустроєних будинків, чимало громадських споруд. Усі будинки колгоспників були радіофіковані.

Назавжди відійшла в минуле неписьменність. До 1936 року в селі працювало дві загальноосвітні школи, а в 1937 році побудовано ще одну.

Трудящі проводили своє дозвілля у клубі, де періодично виступали лектори, пропагандисти, організовувались вечори художньої самодіяльності, збори. При клубі працювала бібліотека.

Мирне і радісне життя трудящих було перерване нападом німецько-фашистських полчищ на Радянський Союз. Разом з усім народом піднялись на Вітчизняну війну проти німецько-фашистських загарбників і колгоспники села Куцо-Ганебного. Більше 200 чоловік з сільської Ради пішли на фронт, щоб зі зброєю в руках громити ворога. Понад 100 юнаків і дівчат з села будували оборонні укріплення, інші в зв'язку з наближенням до Куцо-Ганебного ворожих військ евакуювали худобу в глибинні райони країни.

10 жовтня 1941 року село Куцо-Ганебне було окуповане німецько-фашистськими загарбниками. Гітлерівці всіляко знущалися з радянських людей, відбирали у них майно і продукти, катували і розстрілювали активістів. Однак жителі села не скорилися.

Вони переховували радянських бійців, що тікали з фашистського полону, постачали партизанам продовольство і одяг, допомагали радянським розвідникам. Особливо активно допомагали партизанам колгоспники Т. С. Кучерявенко, П. М. Півень і М. Г. Тютька, вчительки О. А. Леонова, П. О. Турченко, учениця-комсомолка Ганна Доценко. Всі вони були закатовані гітлерівцями.

Гітлерівці вивезли з села на роботу до Німеччини 25 жителів.

Але як не скаженіли фашисти, доблесна Радянська Армія 17 вересня 1943 року визволила Куцо-Ганебне від фашистських окупантів. У боях за село загинуло 33 радянські воїни. На братській могилі встановлено пам'ятник воїнам-героям.

Окупанти заподіяли селу великої шкоди. Вони зруйнували громадські споруди, житлові будинки, пограбували колгоспи.

Після визволення в колгоспах не вистачало робочих рук. У колгоспі ім. Горького лишилося всього 11 працездатних чоловіків і 78 жінок. На колгоспному полі працював один трактор. Але пройняті єдиним бажанням зробити все для перемоги над ворогом, колгоспники працювали, не покладаючи рук.

Чимало жителів села хоробро боролися проти ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни. 27 з них за виявлену мужність і відвагу удостоєні орденів і медалей Союзу РСР. В їх числі водій танку І. Д. Проскурня, нагороджений двома орденами Червоної Зірки і двома медалями.

---

[1] Колгосп ім. Горького утворився у 1936 році, після того як селяни Гайдарівки, Куцо-Нестерівки, Матяшівки та Іващенківки виділились з колгоспу «Червоний Жовтень».

[2] Харківський облпартархів, ф. 75, оп. 1, спр. 8, арк. 110.

Ветеран колгоспу «Червоний Жовтень» Г. Т. Куліш (другий зліва) серед односельчан с. Лебедівка.

Самовіддана праця трудівників села вже в перший рік відбудови дала хороші результати. З засіяних 360 га зернових у 1944 році своєчасно і без втрат було зібрано високий урожай. Шляхом контрактації молодняку худоби відновлювались тваринницькі ферми. Вже на кінець року на фермах було 76 голів великої рогатої худоби, 8 робочих волів.

Велику допомогу подала держава. У 1945 році на полях колгоспу вже працювало 2 трактори Сахновщинської МТС.

У відбудові громадського господарства лебедівцям допомагали і трудящі східних районів нашої країни, зокрема Казахстану.

Партія і уряд високо оцінили працю трудівників села. 50 колгоспників і колгоспниць артілей «Червоний Жовтень», ім. Горького та ім. Петровського було нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років»[1].

Активну участь у відбудові і розвитку колгоспного виробництва брали комсомольські організації колгоспів. Комсомольці були прикладом для колгоспної молоді, показували зразки в роботі. На збиранні врожаю 1947 року відзначився комсомолець колгоспу «Червоний Жовтень» М. В. Моренко, за що був нагороджений Грамотою ЦК ЛКСМУ[2]. У 1948 році Грамотою Харківського обкому ЛКСМУ нагороджені комсомольці колгоспу ім. Горького — М. О. Матяш, Л. М. Коробцова, О. Т. Лимар. У 1949 році своєю самовідданою працею комсомольці і молодь сприяли тому, що артіль ім. Горького здала понад план державі 766 цнт зерна[3].

Комсомольці брали участь також у спорудженні свинарника на 200 голів і стайні. Під час підготовки до весняної сівби 1950 року вони працювали на очищенні насіння, проводили снігозатримання. А коли розтанув сніг, в поле вирушив молодіжний агрегат. Комсомольці щодня перевиконували норми на сівбі. Особистим прикладом, пристрасним словом агітатора вони піднімали колгоспників на нові трудові подвиги.

У 1950 році три колгоспи Лебедівської сільради: ім. Горького, ім. Петровського і «Червоний Жовтень» — об'єднались в одну артіль ім. Горького. Головою артілі колгоспники обрали Г. Т. Куліша.

Перед колгоспниками укрупненого господарства постали нові складні завдання. Партійна організація, до складу якої входило 10 комуністів, і правління артілі мобілізовували колгоспників на боротьбу за розвиток громадського господарства. Масово-політичну і культурно-виховну роботу партійна організація зосередила у рільничих бригадах і на тваринницьких фермах. Це дало можливість артілі ім. Горького вже у 1951 році успішно завершити сільськогосподарський рік, а в

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3683, оп. 3, спр. 10, арк. 103.
[2] Харківський облпартархів, ф. 14, оп. 1, спр. 402, арк. 66.
[3] Там же, ф. 920, оп. 1, спр. 70, арк. 51—52.

наступному році вийти в число кращих колгоспів Сахновщинського району за надоями молока[1] і виростити у середньому по 18 цнт зернових з гектара.

Проте артіль виробляла тваринницької продукції далеко менше, ніж могла. В 1953—1954 рр., наприклад, на 100 га угідь у колгоспі було вироблено всього по 106 цнт молока і по 22 цнт м'яса, в т. ч. свинини на 100 га ріллі лише по 7 цнт. На тваринницьких фермах в артілі було 498 голів великої рогатої худоби, в тому числі 198 корів; 140 свиней. Дальший розвиток тваринництва гальмувала слабка кормова база. Не вистачало тваринницьких приміщень. Не досить широко колгосп застосовував і такий важливий стимул підвищення продуктивності праці, як додаткова оплата.

В кінці 1954 року до села прибув посланець партії, тридцятитисячник — комуніст К. Г. Гура. Колгоспники обрали його головою правління артілі. Партійна організація і нове правління переглянули структуру посівних площ і вирішили розширити посівну площу під кормовими культурами, ширше застосовувати матеріальне заохочування колгоспників. Для утримання свинопоголів'я колгосп спорудив з місцевих матеріалів тимчасові свинарники. Створення запасів кормів та інші заходи дали можливість артілі вже на кінець 1955 року збільшити кількість корів на фермах на 15 проц. В цьому ж році колгосп ім. Горького першим у районі приступив до масової відгодівлі свиней. В 1955 році колгосп одержав від тваринництва близько 1,3 млн. крб. доходу, в той час як у 1953—1954 рр. річний доход від усіх галузей господарства не перевищував 1 млн. 255 тис. крб. Це відбилось і на грошовій оплаті трудодня. На кожний вироблений трудодень в артілі було видано по 10 крб. 80 коп.

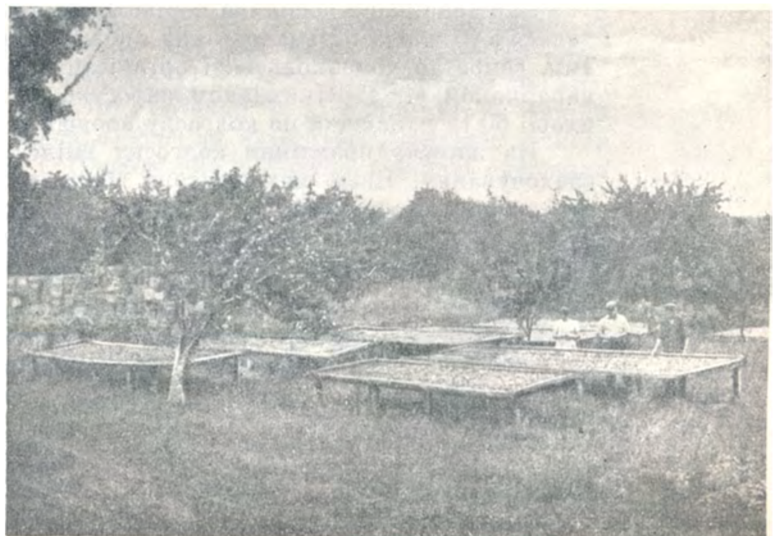
Підсумки господарювання мали важливе значення для розвитку колгоспного виробництва і в наступні роки. Якщо в 1951—1953 рр. середньорічний валовий збір зерна становив 24 тис. цнт, то в 1955—1957 рр. він зріс до 33 тис. цнт. Доход колгоспу в перші три роки становив 4 млн. крб., а в наступні три роки — 11 млн. 760 тис. крб. Розподілено на трудодні в 1951—1953 рр. 11 тис. цнт хліба, в 1955—1957 рр.— 20 тис. цнт хліба[2], що значно поліпшило добробут колгоспників.

Партія і уряд високо оцінили успіхи колгоспників. У лютому 1958 року голові колгоспу К. Г. Гурі було присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, кращу свинарку М. П. Колотило нагороджено орденом Леніна, свинарку М. А. Василенко — орденом «Знак Пошани».

В наступні два роки колгосп ім. Горького добився нових успіхів у розвитку громадського господарства. У 1958—1959 рр. він купив у Сахновщинській МТС 14 тракторів та іншу техніку. Розвиток рослинництва, зміцнення кормової бази дали можливість збільшити у 1959 році кількість великої рогатої худоби на 242 голови (в т. ч. на 50 корів), а свиней на 500 голів.

На початку 1960 року колгосп ім. Горького був укрупнений. До нього приєднали сусідню Красноярську сільськогосподарську артіль ім. Фрунзе. Тепер площа сільськогосподарських угідь у колгоспі становить 4737 га, з яких орної землі — 3979 га, сіножатей і пасовищ — 531,8 га, садів і виноградників — 127 га.

Сушіння фруктів у саду колгоспу ім. Горького. 1964 р.

[1] Харківський облпартархів, ф. 75, оп. 10, спр. 3, арк. 13, 111.

[2] Там же, оп. 20, спр. 3, арк. 121.

Велику роль у розвитку і зміцненні громадського господарства відіграє партійна організація, яка поповнює свої ряди за рахунок кращих виробничників. В кінці 1960 року парторганізація артілі ім. Горького мала в своєму складі 37 членів і кандидатів у члени партії, з яких 8 працювало на керівній роботі, 6 механізаторами, 3 — на свинофермі, інші — у рільництві.

Партійна організація і правління колгоспу зосередили свою увагу на тому, щоб ліквідувати відставання 4-ї бригади (колишній колгосп ім. Фрунзе), де дисципліна була не на належному рівні, внаслідок чого порушувались агротехніка, строки проведення польових робіт, раціони годівлі тварин, розпорядок дня на фермах. У цій бригаді була посилена агітаційна робота, проводились індивідуальні бесіди; в ряді випадків до 4-ї бригади приходили на допомогу колгоспники інших бригад, які шляхом практичного показу добивались впровадження передового досвіду. Чітка, цілеспрямована робота партійної організації позначилась на результатах господарювання. Вже в 1961 році 4-а бригада зібрала по 28—32 цнт зернових з гектара — майже стільки, скільки й інші бригади. Значно зросла і продуктивність тваринництва[1].

Рішення XXII з'їзду партії і нова Програма КПРС викликали нове трудове піднесення серед трудівників Лебедівки. 4 листопада 1961 року питання «Про підсумки роботи XXII з'їзду КПРС і завдання партійної організації колгоспу» обговорювалось на відкритих партійних зборах. Комуністи і безпартійні колгоспники, що виступили на зборах, палко вітали рішення XXII з'їзду партії і брали на себе підвищені соціалістичні зобов'язання на 1962 рік. Відкриті партійні збори звернулись до всіх колгоспників з пропозицією — при здійсненні соціалістичних зобов'язань у 1962 році керуватись принципами морального кодексу будівника комунізму і включитись у боротьбу за почесне звання колективу комуністичної праці[2].

6 листопада 1961 року це звернення обговорювалось на загальних зборах колгоспників артілі ім. Горького і було одностайно схвалено.

Бюро Сахновщинського РК КП України підтримало почин лебедівців і рекомендувало партійним організаціям колгоспів і радгоспів району наслідувати їх приклад.

В артілі ім. Горького ще ширше розгорнулося соціалістичне змагання між бригадами за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення культури землеробства, розвиток тваринництва.

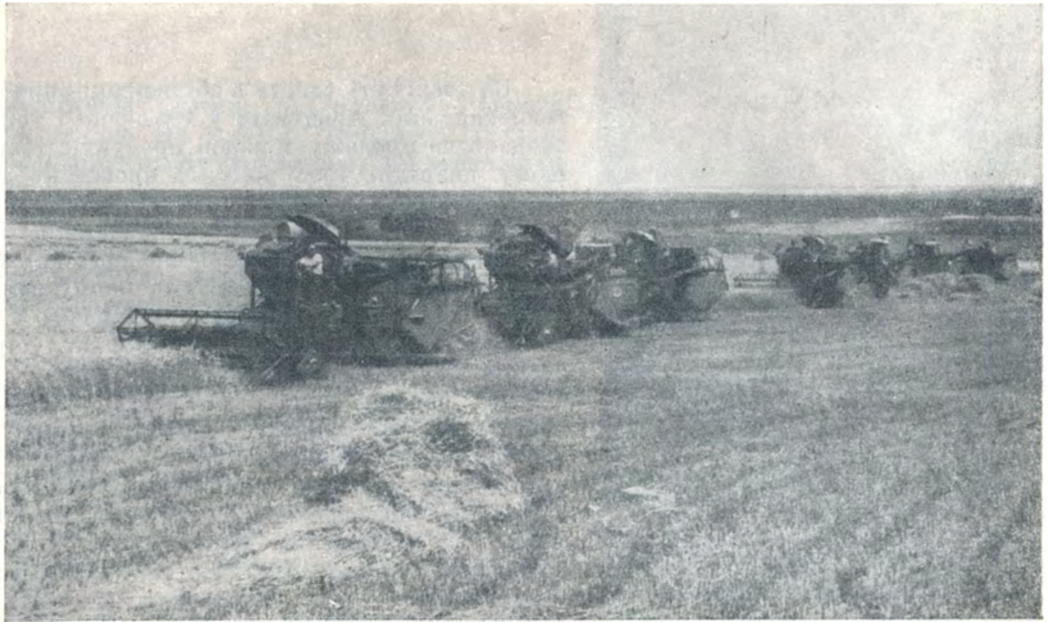
Партійна організація очолила змагання, широко висвітлювала його хід в стінній пресі та за допомогою наочної агітації. Для посилення партійного впливу і активізації колгоспників у тракторній і 4-й рільничій бригадах були створені партійні групи. Поліпшилась агітаційна робота і лекційна пропаганда. Двічі на місяць проводились заняття школи агітаторів. Головну увагу партійна організація приділила вихованню людей на кращих прикладах і зразках праці, впровадженню у виробництво досягнень науки і передового досвіду. Те, що застосовувалось окремими передовиками і передовими бригадами, ставало надбанням всіх колгоспників.

Партійне бюро посилило керівництво комсомольською організацією, що складалася з 97 членів. Немало з них прославили себе високими показниками в роботі. Так, секретар комсомольської організації тракторист В. К. Дацун разом із своїм напарником М. Г. Якименком виростив механізованим способом у 1962 році на площі 60 га найвищий по колгоспу врожай зерна кукурудзи — по 50 цнт з гектара.

На жнивах правління колгоспу вміло застосовувало принцип матеріального заохочування. Якщо механізатори збирали за день комбайном «Херсонець» не 6, як визначено за нормою, а 7 гектарів, їм нараховувалось додатково до 5 ще 1,5 трудодня, за восьмий і кожний наступний понаднормовий гектар — уже по 2 трудодні. Злагоджено працювали механізатори. Сприяла успіху і групова робота комбайнів.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 75, оп. 28, спр. 2, арк. 146.
[2] Там же, ф. 5797, оп. 1, спр. 26, арк. 85.

Збирання врожаю в колгоспі ім. Горького в с. Лебедівці. 1964 р.

Серед комбайнерів найбільших успіхів добився Г. П. Якименко, який своїм «Херсонцем» спочатку скошував по 7, а потім по 12 гектарів кукурудзи за день. До 24 вересня на рахунку механізатора Г. П. Якименка вже було 230 гектарів зібраної кукурудзи — найбільше по Сахновщинському виробничому управлінню. За високі показники в соціалістичному змаганні районні організації преміювали Г. П. Якименка наручним годинником і вручили йому перехідний Червоний вимпел.

У соціалістичному змаганні між колгоспами району артіль ім. М. Горького в 1962 році вийшла на перше місце і по виробництву молока та м'яса. На 100 га сільськогосподарських угідь тут було надоєно молока по 347,6 цнт, вироблено м'яса в забійній вазі по 58,2 цнт, в тому числі по 48,9 цнт свинини на 100 га ріллі. Незважаючи на несприятливі погодні умови 1962 року, артіль успішно виконала свої зобов'язання і по вирощуванню зернових та технічних культур.

При підведенні підсумків боротьби за звання колективу комуністичної праці в 1962 році на початку квітня 1963 року високого звання були удостоєні колективи кількох бригад і ферм.

Велику роль у своєчасному виконанні всіх сільськогосподарських робіт, у підвищенні урожайності полів і продуктивності тваринництва відіграло правильне застосування принципу матеріального заохочування на всіх ділянках громадського господарства. Так, наприклад, у 1962 році свинарці К. П. Петренко, яка передала на дорощування і відгодівлю 454 поросят, крім 1966 крб. основної оплати (в переведенні на гроші) в додаткову оплату було видано 11 поросят. Більше як по 400 крб. додаткової оплати одержали і свинарки Л. Ф. Гуртенко, Г. З. Балла, М. О. Човган та інші. У грошовому обчисленні середньомісячний заробіток свинарки досягав 150—200 крб. Доярки А. М. Буш та Г. І. Пархоменко в додаткову оплату одержали по 1 тонні молока.

В житті і праці колгоспники керуються принципом комуністичної моралі: товариська взаємодопомога, висока відповідальність перед колективом за доручену справу, висока трудова дисципліна, дружба. Трудівники артілі ім. Горького неодноразово допомагали своїм сусідам — колгоспникам артілей «Червоне село», «Зоря комунізму», ім. Котовського, ім. Чкалова — у збиранні врожаю, піднятті зябу та на інших роботах, щедро ділились високосортним насінням.

Герой Соціалістичної Праці голова колгоспу ім. Горького К. Г. Гура, с. Лебедівка.

За досягнуті успіхи в збільшенні виробництва сільськогосподарських продуктів у 1962 році і успішне виконання завдань по продажу державі продуктів тваринництва в першому кварталі 1963 року, за проведену значну роботу по впровадженню в працю і побут трудівників артілі принципів морального кодексу будівника комунізму рішенням бюро партійного комітету Сахновщинського виробничого колгоспно-радгоспного управління і виконкому районної Ради депутатів трудящих колгоспу ім. М. Горького 8 квітня 1963 року першому в Сахновщинському районі було присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці.

Ця радісна звістка сповнила лебедівців ще більшого ентузіазму. Особливістю в роботі колгоспу ім. М. Горького в 1963 році була ще більш чітка організація праці. Партійна організація колгоспу основну увагу зосередила на роботі з людьми, забезпечивши авангардну роль комуністів у боротьбі за збільшення виробництва продуктів рільництва і розвиток тваринництва. На них рівнялися всі хлібороби. Самовіддано і чесно працювали на полях і фермах артілі в 1963 році колгоспники І. І. Яровий, В. А. Зінченко, М. Г. Якименко, В. В. Балковий, О. І. Карпенко, В. Т. Лойко, Т. І. Артеменко, Г. Ф. Черкас та багато інших.

Добре попрацювали горьківці у 1964 році. Партійна організація робила все можливе, щоб забезпечити високі показники господарської діяльності артілі. Важливе значення в цьому мала правильна розстановка комуністів. Із 52 членів КПРС механізаторами працювало 19, у рільничих бригадах — 17, у тваринництві — 7. Партійна організація забезпечувала гласність змагання. Систематично підбивались підсумки змагання в бригадах, на фермах і в цілому по колгоспу. Переможців нагороджували червоними вимпелами і цінними подарунками.

Правління колгоспу і партійна організація залучає широкий актив до вирішення всіх завдань, що стоять перед колгоспом.

Наполеглива праця всіх колгоспників дала результати. Валовий збір у колгоспі ім. Горького в 1964 році становив 76 219 цнт проти 49 906 цнт у 1960 році. Борючись за виконання рішень березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.), колгосп, незважаючи на несприятливі погодні умови, і в 1965 році зайняв перше місце в районі по вирощуванню зерна. Нових успіхів горьківці добились і у вирощуванні цукрових буряків, зібравши по 280 цнт з гектара[1].

Систематично зростають грошові доходи колгоспу. В 1964 році вони становили близько 1100 тис. карбованців (з них 442 тис. від тваринництва), а в 1965 році грошові доходи зросли до 1242 тис. карбованців. Висока доходність господарства дає змогу артілі не тільки поповнювати машинно-тракторний парк, але й провадити велике будівництво, високо оплачувати працю колгоспників. В артілі за останній час збудовано 13 типових механізованих корівників, 6 телятників, 9 типових свинарників, 11 відгодівельних приміщень, 2 вівчарні, 7 стаєнь, 6 кормоцехів, 3 зерносховища, сепараторний пункт тощо.

Серед тих, хто своєю працею звеличує славу артілі,— десятки колгоспників, удостоєних високих урядових нагород. Бригадирові тракторної бригади Г. Н. Хребту присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, завідуючого фермою Д. І. Лимаря нагороджено орденом Леніна, доярку Т. І. Артеменко і ланкову В. І. Матьяш — орденами «Знак Пошани».

---

[1] Газ. «Колос», 7 листопада 1965 р.

Колгосп комуністичної праці ім. Горького — велике механізоване господарство. На 1 січня 1966 року тут було 33 трактори, 27 різних типів комбайнів, 15 вантажних автомашин[1]. В колгоспі є велика кількість і іншої сільськогосподарської техніки, працює дві дизельні електростанції потужністю 180 кіловат, дві колгоспні бригади одержують електроенергію від державної високовольтної лінії.

Герой Соціалістичної Праці бригадир тракторної бригади Г. Н. Хребто, колгосп ім. Горького в с. Лебедівці.

Рік у рік стає благоустроєнішим село Лебедівка. Все більше виростає тут сучасних будинків, критих шифером або залізом. За післявоєнний період у селі збудовано близько 100 нових житлових будинків. Правління колгоспу допомагає забудовникам транспортними засобами, у придбанні цегли, шлакоблоків, дерева та інших будівельних матеріалів. Село повністю радіофіковане.

Велику роль у піднесенні колгоспного виробництва відіграє постійне навчання колгоспників, які підвищують свої знання у загальноосвітніх школах, а також на курсах і у фахових школах.

Одним із показників зростання матеріального добробуту колгоспників є підвищення їх купівельної спроможності. Якщо в 1961 році вони купували щомісячно різних товарів у магазинах Лебедівки на суму 10—12 тис. карбованців, то в 1965 році ця сума становила вже 18—21 тис. карбованців.

В житті трудящих села велику роль відіграє сільська Рада. Її депутати допомагають жителям села розвивати колгоспне виробництво, провадять велику роботу по благоустрою, регулярно провадять збори громадян, на яких розглядаються питання господарського і культурного будівництва на селі.

Депутати сільради добиваються виконання всіх наказів виборців. Зокрема, жителі Лебедівки у 1964 році одержали нове приміщення фельдшерсько-акушерського пункту.

Значно зріс культурний і освітній рівень населення. У Лебедівці працює 147 спеціалістів з вищою і середньою освітою. Крім того, 28 вихідців з села після закінчення вищих навчальних закладів працюють у різних галузях народного господарства в інших містах і селах країни.

Діти трудящих мають можливість навчатися у восьмирічній школі, що працює в селі. Її випускники вступають до Сахновщинської середньої школи.

До послуг трудящих — колгоспний і сільський клуби, бібліотека з книжковим фондом 9 тис. томів. Багато трудівників села мають власні бібліотеки. Колгоспники передплачують сотні газет і журналів.

Сільський парк — одне з найулюбленіших місць відпочинку. Часто в гостях у лебедівців бувають артисти харківських театрів. Учасники клубної самодіяльності з успіхом виступають і в сусідніх селах району.

Натхнені історичними рішеннями XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, колгоспники, жителі села ведуть наполегливу боротьбу за високі виробничі показники в новій п'ятирічці, яка стане важливим кроком уперед у справі побудови комунізму в нашій країні.

С. В. БОСИЙ, Н. В. ТИМОФІЄНКО

---

[1] Звіт колгоспу за 1965 р.

ОГІЇВКА

Огіївка — село, центр сільської Ради Сахновщинського району. Розташована за 12 км на південь від районного центру. Населення — 1057 чоловік. До сільської Ради входять населені пункти Гаркушине і Терноватка.

Початок заснуванню села поклало переселення сюди у 1924 році семи бідняцьких господарств з села Нехворощі Полтавської округи. Переселенці з ініціативи комуніста, активного учасника громадянської війни М. С. Решетила об'єдналися в комуну «Трудовий селянин». Радянська влада дала переселенцям не тільки землю, але й допомогла у придбанні машин та реманенту. Зокрема, комунари купили трактор, дві косарки, дві сівалки тощо. Комуна мала також 13 коней і 14 корів. Уже в 1925 році вона обробляла 110 десятин землі.

В 1926 році прибула ще одна велика група сімей з Нехворощі. Тоді ж було створено комітет незаможних селян і правління земельного товариства. Хоч Радянська держава в той час ще була небагатою і лише приступала до розв'язання важкого, але першорядного завдання по створенню соціалістичної індустрії, вона допомагала переселенцям. Протягом трьох років їх звільняли від усіх видів сільськогосподарського податку. Земельне товариство і бідняцькі господарства одержали від держави кредит. Завдяки цьому досить швидко в степу виросло село.

Сучасну назву село дістало в кінці 1927 року. Тоді ж стало центром сільської Ради. Назва села тісно пов'язана з героїчним минулим його жителів, учасників громадянської війни, бійців партизанських загонів. На загальних зборах жителів було висунуто і одностайно прийнято пропозицію назвати село ім'ям партизанського командира Я. Р. Огія.

Жителі села були активними учасниками соціалістичних перетворень, які відбувалися в країні. Особливий інтерес у них викликала перша в республіці МТС, створена на Одещині.

З ініціативи КНС представники земельного товариства Е. Половко, С. А. Підріз і Т. М. Підріз були відряджені до цієї МТС. Ознайомившись з її роботою, представники Огіївки розповіли своїм односельчанам на зборах земельного товариства, як 200 потужних сталевих коней обробляють 40 тис. га усуспільнених селянських земель Одещини, про нові сівозміни, про полегшення праці і високі врожаї.

Збори, що відбулись у грудні 1928 року, прийняли одностайне рішення: перейти до спільного обробітку землі, ліквідувати межі, укласти договір з щойно створеною, першою на Полтавщині і другою на Україні, тракторною колоною про обробіток землі тракторами[1].

В кінці березня 1929 року в Огіївці відбулося велике свято: всі жителі вийшли зустрічати дорогих гостей — механізаторів тракторної колони, у складі якої було 20 тракторів і всі необхідні сільськогосподарські машини. Ця колона мала обслуговувати Огіївку та інші села.

Поява потужної техніки дала можливість сільській молоді набути нових, невідомих раніше спеціальностей. На курсах механізаторів, які були створені з допомогою полтавських робітників, разом з хлопцями вчились і дівчата. Після закінчення курсів Д. К. Решетило і М. С. Шевченко стали першими трактористами серед своїх односельчан. Як передовики виробництва вони були прийняті в члени КПРС і працювали механізаторами до 1958 року. І тепер ці літні люди в міру сил допомагають колгоспу. Тоді ж за кермо трактора сіли і перші дівчата-трактористки М. О. Лозова (Селезень) і К. С. Гупало.

Широкого розмаху соціалістичні перетворення на селі набули після XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б) України, які ухвалили рішення про всебічне розгортання колективізації і рішучий наступ на куркульство. 20 листопада 1929 року селяни Огіївки об'єднались у чотири колгоспи — «Червоний Жовтень», ім. Огія, «Трудова

[1] Газ. «Більшовик Полтавщини», 23 квітня 1929 р.

згода», «Трудовий селянин»[1]. У населених пунктах Гаркушиному, Терноватці і Шевченковому, що тоді входили до складу Огіївської сільради, були створені колгоспи «Ленінський прапор», «Перше серпня» (пізніше — ім. Богдана Хмельницького) та ім. Шевченка.

Огіївка стала одним з перших сіл суцільної колективізації на Полтавщині.

Члени Огіївського комітету незаможних селян І. А. Пилипенко (він же голова земельного товариства), Ю. Т. Шевченко, В. С. Сипало, І. І. Бабенко та інші проводили велику роботу і серед селян сусідніх сіл. Вони та інші активісти були міцною опорою окружкому КП(б)У. За досягнуті успіхи Полтавський окружний комітет у січні 1930 року нагородив Огіївський КНС радіоприймачем.

Активними учасниками боротьби за зміцнення і розвиток колгоспів були комсомольці. Комсомольський осередок створено на селі наприкінці 1928 року. Комсомольців С. Д. Жовтого, Ф. К. Биковську, Ф. М. Решетило, Д. С. Куліша та Д. К. Решетило можна було тоді бачити і на риштуваннях новобудов громадських приміщень і на сигнальних постах, що були створені для охорони колгоспного майна і врожаю. Найбільш пристрасними агітаторами знову ж таки були комсомольці. Передовикам змагання комсомольський осередок вручав перехідні червоні вимпели, які майоріли на комсомольсько-молодіжних сівалках і косарках.

Колгоспники Огіївки і насамперед колгоспний актив гаряче підтримували заходи Комуністичної партії по організаційно-господарському зміцненню колгоспів. Після червневого (1931 рік) Пленуму ЦК ВКП(б) в артілі «Трудовий селянин», як і в інших колгоспах, у другій половині 1931 року ввели диференційовані норми і оплату праці колгоспників за трудоднями, створили постійні виробничі бригади, за якими було закріплено сільськогосподарський реманент і тяглову силу.

Проведені партією і Радянською державою заходи по організаційно-господарському зміцненню колгоспів, зокрема створення МТС, дали змогу молодим колгоспам Огіївки, як і всієї країни, найшвидше подолати труднощі, розширити посівні площі, добитися високих урожаїв.

В боротьбі за високий урожай у 1932 році вели перед колгоспники-активісти І. С. Шейко, М. В. Сідаш, О. Й. Бурда, І. П. Бурлай та інші. Вже на 1 жовтня вони виробили майже по 400 трудоднів кожний. Їх приклад наслідували інші. Як одна з передових артілей області взимку 1933 року колгосп «Трудовий селянин» був представлений на обласному з'їзді колгоспників-ударників соціалістичних полів.

Не відставали й інші колгоспи Огіївської сільради. У 1932 році артіль ім. Шевченка у стислі строки високоякісно і першою в районі закінчила весняну сівбу і була занесена на районну Червону дошку. У цих успіхах велику роль відіграли зльоти передовиків виробництва, що періодично скликалися сільрадою. Так, у лютому 1934 року, заслухавши й обговоривши доповідь голови сільради про підготовку до весняної сівби, зліт активу огіївських колгоспів відзначив, що головне завдання — навчитися по-більшовицькому працювати на колгоспних ланах. Літні колгоспники-активісти Д. І. Шевченко, О. А. Пугач, І. Г. Охмат та інші, поділившись своїм досвідом, оголосили себе ударниками XVII партз'їзду і зобов'язалися за два дні провести ранню сівбу і викликали на змагання їздових інших колгоспів.

На цьому зльоті було укладено договір на соцзмагання між артілями й бригадами. Свої зобов'язання колгоспники виконали з честю. Весняна сівба була проведена в стислі строки і якісно, був вирощений і своєчасно зібраний високий врожай.

У перших п'ятисотенниць М. С. Демченко, М. В. Гнатенко та інших в Огіївці знайшлося чимало послідовниць. У 1936 році тільки в артілі «Червоний Жовтень» було 10 п'ятисотенниць. Серед них — Г. А. Донецька, Г. А. Лутченко, О. М. Сипало, О. П. Сипало, І. А. Яловега та інші. Ланка М. Ф. Діденко виростила по 592 цнт

[1] У 1934 році артіль «Трудовий селянин» об'єдналась з комуною «Трудовий селянин» в колгосп ім. XVII партз'їзду.

цукрових буряків з гектара. В колгоспі ім. Шевченка середній урожай цукрових буряків на всій площі становив понад 300 цнт з га. Всі артілі Огіївської сільської Ради у 1936 році одержали високий урожай зернових. Колгосп ім. Шевченка виростив тоді по 19,86 цнт озимої пшениці з га на площі близько 90 га, «Червоний Жовтень» — більше як по 15, колгоспи ім. XVII партз'їзду та ім. Петровського — по 16 цнт[1]. По 23 цнт вівса і ячменю з га зібрали артілі «Червоний Жовтень» та ім. XVII партз'їзду[2].

Вносячи свій гідний вклад у справу будівництва соціалізму, в зміцнення СРСР і цим виконуючи свій патріотичний і інтернаціональний обов'язок, трудівники села одночасно подавали допомогу прогресивним силам інших країн у їх боротьбі проти сил фашизму і війни. Восени 1936 року піонери і школярі Огіївської школи разом з учительським колективом зібрали у фонд допомоги дітям трудящих Іспанії близько 200 крб. Передаючи гарячий привіт іспанським дітям, батьки яких мужньо боролися проти фашистів, піонери і школярі Огіївки у своєму листі писали: «Ми уважно стежимо за подіями в Іспанії і від усього юного серця бажаємо перемоги іспанському народові над фашистськими заколотниками»[3].

Духом міжнародної солідарності пройняте і рішення засідання урочистого пленуму Огіївської сільської Ради, присвяченого 2-й річниці Радянської Конституції, що відбулося 4 грудня 1938 року: «Ми пишаємось своєю країною, в якій народ має всі права, він господар країни і її багатств, і подаємо братерську руку хороброму іспанському та китайському народам і трудящим усіх країн капіталізму, які борються проти рабства і безправ'я»[4].

Активними організаторами соціалістичного змагання за піднесення громадського господарства були депутати сільської і районної Рад. Вони подавали приклад у роботі, допомагали відстаючим. Дійове змагання між бригадами і колгоспами в третій п'ятирічці дало добрі наслідки: у 1939 році колгоспи «Червоний Жовтень», «Ленінський прапор», ім. Шевченка виростили по 19 цнт зернових на кожному гектарі, а рільничі бригади Р. П. Діденка і Ф. С. Затона зібрали зернових більше як по 20 цнт з га на площі 400 гектарів.

За свою працю колгоспники одержали майже по чотири кілограми хліба і по два карбованці на трудодень. М. А. Котенко, Є. І. Здоровець і багато інших одержали на трудодні більш ніж по 200 пудів хліба, 40 пудів картоплі, багато овочів[5].

Колгоспи «Червоний Жовтень», «Ленінський прапор» та ім. Шевченка, які добилися високих урожаїв і надоїв молока на корову, в 1939 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Їх нагородили медалями Головвиставкому.

В успіхах колгоспів велика заслуга партійної організації. З її ініціативи в усіх артілях сільради широко вивчався багатий досвід учасників Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В кожному колгоспі працювали школи передового досвіду для бригадирів, ланкових і передовиків виробництва. У колгоспі «Червоний Жовтень» таку школу відвідувало 40 чол. На заняттях школи учасники виставки 1939 року розповідали про все те, що вони бачили в Москві. У всіх колгоспах були створені постійні ланки.

Майстри високих урожаїв — С. І. Куліш, Я. С. Грицай, В. Я. Сідаш, В. Д. Шевченко, О. І. Тесленко, І. Г. Прудкий, Г. І. Рябоштан і десятки інших, — одержуючи свідоцтва і медалі Головвиставкому, зобов'язались виростити в 1940 році по 25 цнт зернових на кожному гектарі.

Слова трудівників села не розходились з ділами. Своєчасна сівба, старанний обробіток грунту і догляд за посівами дали їм змогу виростити в середньому по 20—

---

[1] Артіль ім. Огія в 1934 році була перейменована в артіль ім. Петровського.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3683, оп. 1, спр. 2, арк. 28.
[3] Газ. «Комунар», 22 жовтня 1936 р.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-3683, оп. 1, спр. 14, арк. 3—4.
[5] Газ. «Комунар», 12 січня 1940 р.

25 цнт зернових з га, а на деяких ділянках — по 30 і більше цнт. Всі артілі сільради не тільки достроково виконали свої зобов'язання перед державою, а й продали державі багато надпланового хліба. Так, тільки колгоспи «Червоний Жовтень» та ім. XVII партз'їзду в 1940 році продали державі понад план близько 2 тис. цнт хліба. В 1940 році огіївці знову були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Набуваючи досвіду у вирощуванні високих урожаїв, трудівники Огіївки щедро ділились ним з колгоспниками братніх республік і в той же час самі вчилися в них. Міцна дружба встановилась у огіївців з колгоспниками Махарадзевського району Грузинської РСР. Вони обмінювались делегаціями, вели жваве листування.

В одному з листів члени артілі «Червоний Жовтень» писали своїм грузинським друзям: «...А які величезні багатства в усій нашій країні!.. Серце у кожного з нас наповнюється радістю... Хочеться працювати, творити, щоб новими трудовими подвигами збільшувати багатства Батьківщини,— от наші почуття і думки. Ми від щирого серця звертаємось до вас, дорогі колгоспники Грузії, з просьбою — приїздіть до нас, на Україну, в Сахновщинський район, у наше село Огіївку. Ми з радістю поділимося з вами своїм досвідом... І з вдячністю повчимося тому, що є у вас...»[1]. Делегація грузинських колгоспників побувала у 1940 році в Огіївці. Трудівники села разом з представниками братньої Грузії радісно відзначили XXIII річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, обмінялися досвідом ведення великого соціалістичного господарства, підбили підсумки своєї творчої роботи.

Зі зміцненням громадського господарства дедалі більше зростав добробут трудівників села. До XXIII річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції стала до ладу теплова електростанція в Огіївці. У хаті кожного колгоспника в день свята засяяла лампочка Ілліча, заговорило радіо.

Потурбувалася громадськість і про підростаюче покоління. У 1931 році в селі було споруджено високе і світле приміщення середньої школи.

До пізнього вечора сяяли електричними вогнями вікна клубу, де відпочивали трудящі. Постійно користувалися послугами бібліотеки сотні сільських трудівників.

Невгамовна юнь на спортивних майданчиках змагалася в спритності, швидкості, силі.

Велика, дружна сім'я народів Радянської країни, очолювана ленінською партією, успішно крокувала по шляху завершення будівництва соціалізму. Але підступний ворог — фашистська Німеччина — несподівано напав на нашу країну. Почалась Велика Вітчизняна війна. Сотні чоловіків призивного віку з Огіївки пішли до лав Радянської Армії, щоб зі зброєю в руках боронити завоювання Великого Жовтня. Всі інші брали участь у будівництві оборонних споруд понад річкою Оріль. Проте вони своєчасно зібрали урожай та достроково виконали план хлібозаготівель. Лише однієї пшениці було здано до фонду оборони понад 10 тис. центнерів.

9 жовтня 1941 року німецько-фашистські загарбники захопили село. Почалися чорні дні неволі. Але народ не скорився. Вже у жовтні розгорнув свою діяльність зведений районний партизанський загін під командуванням старого комуніста О. К. Кондратьєва[2]. В цьому загоні хоробро билося більше як 20 чоловік з колгоспної Огіївки. Серед партизанів були колгоспники Г. С. Душенко, М. А. Іжек, Ф. І. Кривенко, О. Ф. Олешко, М. З. Сипало та інші.

Партизанський загін одним з перших у жовтні 1941 року перейшов до тактики бойових і диверсійних дій невеликими групами. За вказівкою Харківського обкому КП(б)У в березні 1942 року цей загін був реорганізований. Було створено п'ять диверсійно-партизанських груп, які об'єднувалися тільки для певних дій.

---

[1] Газ. «Комунар», 27 жовтня 1940 р.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 3, арк. 52—62.

Як показали наступні дії цих груп, така тактика виявилася дуже доцільною. Партизани змогли завдавати дошкульних ударів ворогові. Вони несподівано з'являлися в різних місцях і також несподівано зникали. Одну з багатьох своїх бойових операцій огіївська група партизанів на чолі з комсомольцем Д. С. Кулішем провела в селі Гаркушиному[1]. Удар був настільки раптовим, що гітлерівці опам'яталися лише тоді, коли втратили 10 солдат і офіцерів. Окупанти відкрили вогонь, але народні месники вже встигли відійти.

Цінні розвідувальні дані постачали партизанам жителі села. Вони також забезпечували партизанів одягом, продовольством. Активно допомагали партизанам жителі села С. Г. Зозуля, М. Д. Цибулько та інші[2].

Німецько-фашистські окупанти намагалися нещадним терором залякати селян, зробити з них покірних рабів. 37 чоловік насильно були вивезені до Німеччини. 17 березня 1942 року вони розстріляли 28 стариків, жінок і дітей, у т. ч. колгоспника О. А. Пугача (1884 року народження), його дружину Гафію Василівну (1885 року народження), Х. К. Сипало і її шістьох маленьких дітей та інших. Та ні розстріли, ні масові репресії не змогли зламати опір волелюбних жителів села. Омелян Авксентійович Пугач, коли його вели на розстріл, звернувся до односельчан з такими словами: «Сини мої, соколи, дочки, бийте фашистських гадів нещадно, російський народ непереможний»[3].

В боях з окупантами загинули партизани — комсомолець В. Г. Рябоштан, учень неповної середньої школи Г. С. Зозуля, колгоспники Р. С. Пилипенко, І. Я. Ткаченко, Є. С. Сипало та інші.

Огіївчани бережно шанують пам'ять тих, хто віддав своє життя за щастя і свободу Вітчизни. В центрі села, на братській могилі воїнів та партизанів, які полягли в боях проти німецько-фашистських загарбників, у 1952 році споруджено пам'ятник.

З сльозами радості на очах жителі Огіївки 17 вересня 1943 року зустріли своїх визволителів — воїнів Радянської Армії. Хоробро боролися огіївчани проти ворога і на фронтах Великої Вітчизняної війни. Близько 100 чоловік за мужність і геройство нагороджено орденами і медалями СРСР[4].

Німецько-фашистські загарбники вщент зруйнували село. На місці, де був клуб, тваринницькі ферми, електростанція, вони залишили руїни. Окупанти відібрали у населення 335 голів худоби, 324 вівці, близько 300 свиней і 4396 штук птиці.

Після визволення села від фашистських загарбників огіївцям довелося все починати майже заново. Але любов до Вітчизни, бажання внести свій вклад у справу остаточного розгрому ворога, допомога народів братніх республік — усе це надало огіївцям сили подолати розруху. Їхня любов до рідної землі, политої кров'ю і потом дідів, батьків та братів, втілилась у практичні діла. Партійна організація села своєю невтомною роботою підняла колгоспників на подолання труднощів, на розв'язання господарських завдань.

Радянська держава, всі братні народи нашої Батьківщини подавали велику допомогу у відбудові зруйнованого господарства. Крім кредиту, держава в 1943—1944 рр. виділила огіївським колгоспам 70 коней.

Добре налагоджена агітаційно-масова робота в бригадах і ланках сприяла зростанню активності колгоспників. «Наш колгосп зможе добитися того, щоб наша рідна армія мала продукти харчування в такій кількості, яка цілком забезпечить її потреби»,— заявила ланкова Г. А. Донецька на зборах колгоспників. Її ланка зобов'язалась виростити в 1944 році по 20 цнт пшениці з гектара[5].

Переборюючи труднощі, спричинені війною,— нестачу тяглової сили, машин і робочих рук,— трудівники села і передусім літні колгоспники та жінки з честю

[1] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 118, спр. 37, арк. 14—15.
[2] Там же, ф. 2, оп. 118, спр. 1, арк. 153—154.
[3] Газ. «Правда», 14 квітня 1942 р.
[4] Дані Сахновщинського райвійськкомату.
[5] Харківський облпартархів, ф. 75, оп. 1, спр. 54, арк. 3.

виконали свої зобов'язання. В 1944 році артіль «Червоний Жовтень» зібрала озимої пшениці по 24,9 цнт з га, цукрових буряків по 150 цнт, достроково виконала свої зобов'язання перед державою. Це було результатом героїчної праці жителів села, насамперед літніх колгоспників О. С. Ляха, С. Ф. Рибалки, С. В. Маркіної, М. П. Яценко, О. Б. Щербини, Є. В. Затони, М. І. Селіверстова та інших. Допомагали і школярі, які під час канікул працювали разом із старшими в полі.

Трудівники Огіївки подавали велику допомогу Радянській Армії своїми заощадженнями. У 1944 році по Огіївській сільраді було зібрано 425 тис. крб. на будівництво танкової колони, зокрема колгоспники артілі «Червоний Жовтень» здали 113 тис. крб. і 1000 цнт хліба. Колгоспник С. І. Куліш, син якого був партизаном і загинув у бою, вніс у фонд оборони 10 тис. крб.[1] На зібрані кошти трудівників району, в т. ч. огіївців, було також побудовано три літаки. В числі делегатів, що передавали бойові машини радянським воїнам, був і представник від огіївців — Й. Д. Лещенко.

З ініціативи комсомольської організації і вчителів школи в 1944—1945 рр. було проведено кілька зустрічей учнів з пораненими бійцями і командирами, що лікувались у госпіталі.

Самовіддану працю огіївців високо оцінили партія та Радянський уряд. Лише в колгоспі «Червоний Жовтень» близько 60 чол. були нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Серед них — колгоспниці С. Х. Андрущенко, П. О. Балабась, Т. Т. Воротник, Н. Є. Демченко, С. Р. Зозуля і багато інших.

Спрямовуючи зусилля колгоспників на відбудову зруйнованого господарства, партійна організація та сільрада виявили велике піклування про поліпшення умов їх життя. Активісти допомагали в заготівлі палива, ремонті та будівництві жител тощо. Деякі сім'ї були звільнені від податку. Багатьом колгоспникам, зокрема інвалідам Великої Вітчизняної війни, держава надала довгостроковий кредит від 5 до 10 тис. крб. на будівництво житла. Для сімей, що жили в землянках, будівельний матеріал виділявся в першу чергу.

У 1946 році Огіївська сільрада зайняла перше місце в змаганні сільрад району за дострокове виконання плану мобілізації засобів на відбудову господарства. Голова сільради, орденоносець, інвалід Великої Вітчизняної війни, комуніст М. Г. Сологуб був відзначений.

З ініціативи партійної організації було складено і в квітні 1946 року затверджено сесією Огіївської сільської Ради п'ятирічний план відбудови і розвитку села. Цим планом передбачалося, поряд з підвищенням врожайності, відбудовою тваринницьких ферм та інших громадських приміщень, велике житлове будівництво.

Усі добрі діла, кожна цінна ініціатива йшла від комуністів і комсомольців. За їх почином жителі села підхопили заклик ленінградців виконати п'ятирічку за 4 роки. Комсомольці М. О. Пугач, А. С. Костянецька та інші стали ініціаторами створення ланок по вирощуванню високих урожаїв. Уже в 1946 році було створено 22 такі ланки. У 1947 році дві з них, очолювані комсомолками С. П. Лимар і Т. С. Костянецькою, виростили більш як по 50 цнт зерна кукурудзи з кожного гектара, по 300 цнт цукрових буряків і були нагороджені почесними грамотами обкому комсомолу та ЦК ЛКСМУ. Комсомольську організацію було занесено на Дошку пошани обкому ЛКСМУ, протягом кількох років їй присуджували перехідний Червоний прапор райкому комсомолу.

Артіль «Трудова згода» (голова правління — учасник Великої Вітчизняної війни, член КПРС П. Я. Грицай) вийшла переможцем у змаганні серед колгоспів району і кілька років підряд утримувала перехідний Червоний прапор райвиконкому і РК КП(б)У, вручений їй за дострокове і якісне виконання всіх сільськогос-

[1] Харківський облпартархів, ф. 75, оп. 1, спр. 54, арк. 3.

подарських робіт, виконання і перевиконання завдань по здачі державі сільськогосподарських продуктів.

Велику агітаційно-масову роботу серед населення проводила агіткультбригада. Культармійці виступали в бригадах з лекціями, допомагали випускати стінні газети, популяризували досвід передовиків.

У 1950 році всі колгоспи сільради об'єдналися в один — «Більшовик». Головою колгоспу обрали одного із засновників першого колгоспу в Огіївці — В. С. Сипала. В укрупненому колгоспі були створені міцні партійна і комсомольська організації.

На 1 липня 1950 року на обліку парторганізації було 25 членів і 9 кандидатів у члени партії. У бригадах були створені партійні групи. Комсомольська організація налічувала 106 чол. Партійна організація розгорнула велику організаційну та ідеологічну роботу по вихованню колгоспників, мобілізації їх на використання всіх можливостей підвищення продуктивності праці. Між бригадами, ланками розгорнулося соціалістичне змагання. Вирішальні ділянки виробництва очолювали комуністи, комсомольці і передові колгоспники. В кожній з чотирьох віддалених бригад були створені червоні кутки. В колгоспі та бригадах встановили спеціальні дошки, на яких висвітлювався хід соціалістичного змагання. В числі перших на Дошку Пошани колгоспу були занесені імена бригадирів-комуністів В. П. Лимаря та В. С. Нестеренка, бригади яких були переможцями в соціалістичному змаганні, ланкових — Д. Д. Шибилист, Т. К. Шевченко та свинарок Г. Я. Шевченко та М. Г. Каракуці. Передовикам змагання також вручалися перехідні червоні прапори.

Перший рік роботи укрупненого колгоспу дав відчутні результати. Річні доходи колгоспу перевищили один мільйон крб. В 1950 році колгоспники збудували електростанцію, цегельний завод, млин, олійницю, спорудили і зарибили 12-гектарний ставок.

У наступному році доходи вже становили 1 мільйон 500 тис. карбованців[1].

Із зростанням економіки укрупненого колгоспу дедалі поліпшувався і добробут колгоспників. Наприклад, свинарка М. Г. Жук у 1951 році виробила 1134 трудодні і одержала на них близько трьох тонн хліба, а в рахунок додаткової оплати — 13 поросят.

Проте дальший розвиток тваринництва гальмувала недостатня кормова база, не вистачало на фермах і кваліфікованих тваринників.

Після рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС колгоспники спрямували свої зусилля на те, щоб якнайповніше використати резерви і можливості для підвищення врожайності полів і продуктивності тваринництва. В авангарді боротьби за перетворення колгоспу на високорозвинуте, високотоварне господарство йшли комуністи. Для роботи на ферми були послані комуністи О. П. Кущ, А. П. Костянецький і десять комсомольців. У тваринництві стало працювати 4 комуністи і 20 комсомольців. Це дало можливість створити на фермі партійну групу. На фермі стала виходити стінна газета «Соціалістичне тваринництво».

Завдяки вжитим заходам робота на тваринницьких фермах значно поліпшилась. Корми для худоби стали відпускатися відповідно до раціонів, грубі корми здрібнювались, запарювались і здобрювались; було встановлено триразову годівлю худоби.

В кінці 1953 року в колгоспі були створені курси по підготовці майстрів сільського господарства. Ці курси закінчило понад 300 колгоспників.

Найбільші труднощі були викликані відсутністю будівельних матеріалів. На допомогу прийшли місцеві партійні і радянські органи Пермської і Калінінської областей РРФСР, які допомогли двом бригадам колгоспу «Більшовик» заготовити потрібну кількість будівельного матеріалу.

Активніше почала впливати на господарську діяльність колгоспу і сільська Рада. Після обговорення на сесії сільської Ради ходу підготовки до весняної сівби

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 75, оп. 8, спр. 1, арк. 115.

в 1954 році депутати сільради в бригадах і ланках допомагали усунути виявлені недоліки. Партійна організація разом з колгоспним активом забезпечила гласність соціалістичного змагання на сівбі: щодня в рільничих бригадах переможцям вручалися перехідні Червоні прапори[1].

Це позитивно вплинуло на проведення веснянопольових робіт в 1954 році. Просапні культури: картоплю, кукурудзу і соняшник — посіяли виключно квадратно-гніздовим способом.

Відбулися зміни в оплаті праці. На початку 1954 року колгоспники почали одержувати грошові аванси.

Матеріальне заохочування сприяло підвищенню трудової активності колгоспників, які у 1955 році виростили в середньому по 25 цнт зернових з гектара, а бригада комуніста В. С. Нестеренка — по 29 цнт. Успішно розв'язувалась і кормова проблема. В 1955 році було підготовлено і облицьовано чимало силосних ям і траншей для закладання силосу з кукурудзи в молочно-восковій стиглості. Завершилось будівництво водонапірної башти і підвісної дороги.

Поліпшення кормової бази, механізація ферм дали змогу колгоспу за один рік підвищити надій на фуражну корову на 1000 літрів. Комсомолки-доярки З. Діденко, Л. Нікітіна та інші в 1956 році надоїли по 2640 літрів молока від кожної з закріпленої за ними корови.

Колгоспники Ф. К. Гайдар, М. Г. Каракуця, В. П. Лимар та інші передовики виробництва у 1956 році завоювали право бути учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Артіль у 1958 році придбала 13 тракторів і 5 комбайнів з необхідним реманентом. Це дало змогу трудівникам села механізувати ще ряд трудомістких робіт на фермах і поліпшити обробіток землі. В наступному році колгосп повністю механізував міжрядний обробіток просапних і технічних культур, збирання зернових провів за 5—6 днів з мінімальними втратами.

Тваринники сьомої комплексної бригади на чолі з комсомолкою М. М. Комаровою (Квашніною) першими включилися в змагання за звання бригади комуністичної праці і добилися хороших наслідків. Доярки — члени бригади М. Г. Павликова і М. Г. Дущенко та ін. у 1959 році надоїли по 3 тис. літрів молока від кожної корови. В бригаді уважно вивчили і впровадили у себе на фермі досвід знатної доярки Сумщини двічі Героя Соціалістичної Праці М. Х. Савченко. У серпні 1961 року бригаді М. М. Комарової (Квашніної) присвоєно звання бригади комуністичної праці.

В 1962 році у боротьбу за звання бригади комуністичної праці включились і тваринники з комплексної бригади на чолі з Х. П. Гут та ланка механізаторів П. Т. Шийка.

Ударниці комуністичної праці перевиконали план надою молока на кожну корову на 800 літрів і в 1964 році. В бригаді суворо дотримуються розпорядку роботи на фермі. Широко застосовують дріжджування, здобрення кормів розчином солі тощо. Вимоги морального кодексу будівників комунізму стають нормою поведінки кожного члена бригади комуністичної праці. Л. І. Романенко і його дружина Ганна Іванівна — заочники Харківського сільськогосподарського інституту, Н. В. Тюнєєва, М. Г. Павликова та інші члени бригади, що не мали середньої освіти, закінчили вечірню середню школу. Тваринники допомогли побудувати хату своїй подрузі по роботі М. Г. Дущенко.

Високих показників у своїй роботі добилися й інші учасники руху за комуністичну працю. Так, у 1964 році механізована ланка П. Т. Шийка виростила без затрат ручної праці більше ніж по 40 цнт з га зерна і по 320 цнт зеленої маси кукурудзи. Собівартість кожного центнера зерна кукурудзи становила 1 крб. 70 коп. Трудівники села виявили високе довір'я П. Т. Шийку, обравши його депутатом сільської Ради.

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3683, оп. 3, спр. 73, арк. 217.

Будинок культури колгоспу «Більшовик».

Ще більші перспективи розвитку громадського господарства і підвищення матеріального і культурного рівня життя колгоспників відкрили рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС і квітневого (1965 р.) Пленуму ЦК КП України.

Здійснення заходів партії і уряду по зміцненню колгоспів, героїчна праця всіх колгоспників дали можливість уже в 1965 році зробити новий крок у збільшенні виробництва сільськогосподарських продуктів. Так, наприклад, в артілі вироблено на 100 га угідь по 325 цнт молока, по 59 цнт м'яса і по 10 209 яєць (на 100 га посівів зернових). Поголів'я великої рогатої худоби на 100 га угідь зросло до 50,3 голови, в тому числі корів до 18.

Доходи артілі становили 1229,9 тис. крб. проти 520,5 тис. крб. у 1963 році. Зросла і технічна оснащеність господарства. Колгосп має 41 трактор (у 15-сильному обчисленні), 10 комбайнів і багато інших сільськогосподарських машин, електромоторів. Споруджено ряд тваринницьких приміщень, ремонтну майстерню. Неподільні фонди артілі перевищують 1500 тис. карбованців.

Велику роль у розвитку колгоспного виробництва відіграє сільськогосподарська комісія сільської Ради, яку очолює депутат М. Т. Підріз. З ініціативи членів цієї комісії К. І. Русакова, І. В. Борисова та інших в селі створено Університет передового досвіду. У 1965 році в бригадах та на фермах почали працювати депутатські пости, які надають допомогу в проведенні всіх робіт.

Невпинне зростання економіки колгоспу забезпечує підвищення добробуту трудівників села. Середньорічний заробіток колгоспників у 1965 році становив 960 крб. Крім цього, значні кошти виділяються на задоволення культурно-побутових потреб колгоспників. Так, у 1965 році на це було виділено понад 50 тис. карбованців.

Змінилася Огіївка, стало іншим життя її трудівників. Сільські вулиці прикрасилися новими, добротними будинками колгоспників. Тільки за 1958—1965 рр. колгоспниками, робітниками і службовцями споруджено близько 200 нових будинків. Село повністю електрифіковане і радіофіковане.

Населення забезпечено кваліфікованою медичною допомогою. Тут працює 2 фельдшерсько-акушерські пункти.

Для підростаючого покоління створені всі умови, щоб воно зростало здоровим, культурним і освіченим. Наймолодші діти забезпечені яслами, їх у селі 5, дошкільники — дитячими садками. Діти шкільного віку навчаються в середній школі, де працює 35 вчителів. Чимало випускників тепер студенти вузів, а 70 синів і дочок огіївських хліборобів, закінчивши вищі навчальні заклади, працюють в різних кінцях нашої Батьківщини.

Справжнім вогнищем культури на селі став Будинок культури. Тут є зал для глядачів на 600 місць, багато кімнат для роботи гуртків художньої самодіяльності, просторий читальний зал. Трудівники полів і ферм щоденно приходять сюди, щоб подивитися кінофільм чи послухати концерт. Часто влаштовуються тут лекції і вечори відпочинку.

Регулярно з концертами виступають у Будинку культури учасники сільської художньої самодіяльності.

Людно вечорами і в бібліотеках, яких у селі 3. Бібліотечні працівники справжні ентузіасти своєї справи. Вони створили бібліотечки пересувки, які обслуговують колгоспників в бригадах. Книжковий фонд бібліотек села перевищує 10 тис. томів.

Про зрослу культуру населення свідчить і той факт, що на кожний колгоспний двір припадає більше ніж по два примірники газет і журналів. Крім того, в артілі видається багатотиражна газета «Колгоспне життя», яку безплатно одержує кожний колгоспник.

Схвалюючи рішення XXIII з'їзду КПРС, трудівники села обговорили і прийняли на своїх зборах п'ятирічний план розвитку колгоспу на 1966—1970 рр. Цим планом передбачено значно підвищити виробництво зерна, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів. За п'ятиріччя в колгоспі буде збудовано понад 30 виробничих споруд.

Значне місце в плані відведено і розширенню мережі культурно-побутових закладів. Зокрема, в селі буде побудовано їдальню, 2 бригадні клуби, ще одні дитячі ясла, 2 червоні кутки для тваринників тощо.

Трудівники Огіївки, як і всієї країни, живуть одним прагненням — успішно втілити в життя рішення XXIII з'їзду КПРС, що стане новим кроком на шляху побудови комунізму в нашій країні.

М. Г. ПАЛАМАРЧУК, В. Д. ЖОВТИЙ.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД САХНОВЩИНСЬКОГО РАЙОНУ

АПОЛЛО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі ріки Орелі, за 18 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Кузьминівка. Через село проходить шосе. Населення — 647 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Красна Гірка, Лесівка, Лиман, Лукашівка, Миколаївка, Петрівське, Староволодимирівка, Червона Долина.

В Аполлонівці розташований колгосп ім. XVI партз'їзду, основний напрям якого — тваринництво, відгодовуються велика рогата худоба та свині. Майже всі виробничі процеси механізовані. Господарство має 3788 га землі, в тому числі 2660 га орної, 790 га сіножатей, 406 га пасовищ, 57 га садів; є ремонтні майстерні.

У селі восьмирічна школа ім. М. М. Попудренка, де школярі створили музей; клуб на 250 місць, бібліотека. Навколо братської могили загиблих воїнів комсомольці насадили парк.

Село виникло в другій половині XIX століття, засновником його був поміщик Аполлон Лехар.

В с. Миколаївці народився М. М. Попудренко, Герой Радянського Союзу. В роки Великої Вітчизняної війни він був секретарем Чернігівського підпільного обкому партії і командиром з'єднання партизанських загонів. Геройськи загинув під час прориву ворожого оточення в Злинківських лісах Орловської області 6 липня 1943 року. Похований у Чернігові.

ВОЛОДИМИ́РІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 26 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Краснопавлівка. Населення — 401 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Козирів, Новоіванівка, Орільська, Плисове, Тарасівка.

В селі розміщений колгосп «40-річчя Жовтня», що має 2 тис. га сільськогосподарських угідь; його виробничий напрям — зерно-молочно-м'ясний.

За високі показники у вирощуванні пшениці в 1947 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці ланковій Є. П. Золотар.

За післявоєнний період побудовано школу і 180 житлових будинків.

У Володимирівці є восьмирічна школа, бібліотека, клуб з залом на 250 місць.

Село виникло в 1914 році.

ДАР-НАДЕ́ЖДА — село, центр сільської Ради, розташоване по обох берегах річки Багатої, за 12 км від районного центру і за 4 км від залізничної зупинки «Роз'їзд 121 км». Через село проходить шосе Ізюм—Красноград. Населення — 637 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гришківка, Загаркушине, Івано-Слиньківка, Калинівка, Максимівка, Новобогданівка, Чапаєвка, Чорнолозка.

Колгосп «П'ятирічка» — багатогалузеве, міцне господарство тваринницького напряму. Один з перших в районі по вирощуванню високих врожаїв зернових культур, а також за рівнем механізації трудомістких процесів у тваринництві. В цьому велику допомогу надали артілі робітники Харківського енергоремонтного заводу. В господарстві є 4251 га земельних угідь. У селі розташований цегельний завод міжколгоспбуду.

В Дар-Надежді є середня школа, клуб на 160 місць, бібліотека, лікарня на 50 ліжок.

В с. Чорнолозці народився М. В. Остапченко та А. М. Сулима — Герої Радянського Союзу.

ДУБО́ВІ ГРЯ́ДИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру та залізничної станції Сахновщина, на берегах ріки Орелі. Населення — 980 чоловік.

В селі розташований колгосп «Победа», що спеціалізується на виробництві зерна та м'ясо-молочної продукції. Артіль має 3960 га сільськогосподарських угідь, в тому числі 3080 га орної землі, 340 га сіножатей, 490 га пасовищ, 59 га садів. Є механічні майстерні, гараж.

У Дубових Грядах є восьмирічна школа, бібліотека, Будинок культури на 400 місць.

Село виникло в другій половині XVIII століття, першим поселенцем був Хаз — кріпак поміщиків Базилевських.

КАТЕРИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Кузьминівка. Населення — 993 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Багачка, Берестове, Кам'яне, Олександрівка, Першотравневе, Піскувате, Халтуріна.

У селі розташований колгосп «Комуніст», який має 7390 га землі, з них 5010 га орної, 1038 га пасовищ, 211 га сіножатей. Господарство спеціалізується на виробництві м'ясо-молочної продукції, і зокрема, пташиного м'яса. Всі основні трудомісткі процеси тут механізовані й електрифіковані. В селі знаходиться цегельний завод міжколгоспбуду.

Катеринівка — одне з найбільш впорядкованих сіл району, тут проведено водопровід. У селі є середня школа, бібліотека, клуб на 250 місць, колектив художньої самодіяльності якого відзначено на обласному огляді. Лікарня на 25 ліжок з пологовим відділенням, аптека, ветеринарний пункт.

Село виникло в першій половині XIX століття.

ЛИ́ГІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 12 км від районного центру і залізничної станції Сахновщина. Населення — 1348 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бондарівка, Жовтневі Зорі, Олексіївка, Червоний Степ.

У селі розташований колгосп «Нове життя», який має 2441 га землі, вирощує зернові

та технічні культури, відгодовує худобу. Тваринницькі приміщення механізовані (в цьому велику допомогу подали шефи, робітники Харківського заводу електромашинобудування). Тут також знаходиться ремонтна майстерня районного відділення «Сільгосптехніка».

У Лигівці — середня школа, бібліотека, клуб; лікарня на 50 ліжок.

Уродженець села І. С. Кіпоть удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В Лигівці народився М. І. Чабанівський (Циба), український письменник.

Виникло село в першій половині XIX століття, назва походить від прізвища першого жителя — Лигуна.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА (до 1905 року — хутір Очеретоватий) — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру, на схилах балки Очеретоватої (від цієї балки й походила назва хутора). Населення — 1244 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Касянівка, Ленінське, Надеждине, Нова Балка, Новодмитрівка, Новоіванівка, Петрівка, П'ятирічка, Степанівка, Улянівка, Юр'ївка та залізнична станція Кузьминівка.

У селі розташований колгосп ім. Чкалова, основний виробничий напрям якого — тваринництво. В колгоспі є 7044 га землі, 3022 голови великої рогатої худоби. В 1966 році артіль зібрала найвищий в районі врожай зерна — по 29,1 ц з га на площі 2175 га. За рівнем механізації в тваринництві господарство також одне з перших: тут запроваджено автодоїння, механізоване постачання кормів, води та прибирання тваринницьких приміщень. У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 250 місць.

В Новоолександрівці трудиться Герой Соціалістичної Праці М. Ю. Литвин.

Засноване село в 1885 році переселенцями із Борзненського та Прилуцького повітів Чернігівської губернії.

НОВА́ ЧЕРНЕ́ЩИНА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Багатої, за 25 км від районного центру. Населення — 797 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Калинівка та Костянтинівка.

В селі розміщений колгосп ім. Свердлова, який має 4497 га землі, в тому числі 3647 га орної, 429 га пасовищ і сіножатей. Основний напрям господарства — виробництво м'ясо-молочної продукції.

У селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 320 місць. На могилі полеглих воїнів Радянської Армії встановлено пам'ятник.

В с. Калинівці народився В. А. Колісник — Герой Радянського Союзу.

Село засноване в 1908 році переселенцями з с. Багатої Чернещини.

ОЛІ́ЙНИКИ (до 1919 р. — Мотузівка) — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж ріки Орелі, за 25 км від районного центру. Населення — 1178 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Аркадівка, Каганець, Мар'ївка, Михайлівка, Новомихайлівка, Яковлівка.

У селі два колгоспи: «1 Травня» та «12-річчя Жовтня». Основною галуззю їхнього виробництва є тваринництво. Орної землі в колгоспах 3628 га, луків і пасовищ — 625 га.

В Олійниках є восьмирічна школа, бібліотека, два клуби.

Засноване село на початку XIX століття, першим жителем був Мотуз. Сучасна назва дана в пам'ять більшовика П. А. Олійника, партизана, який загинув від рук петлюрівців у 1919 році.

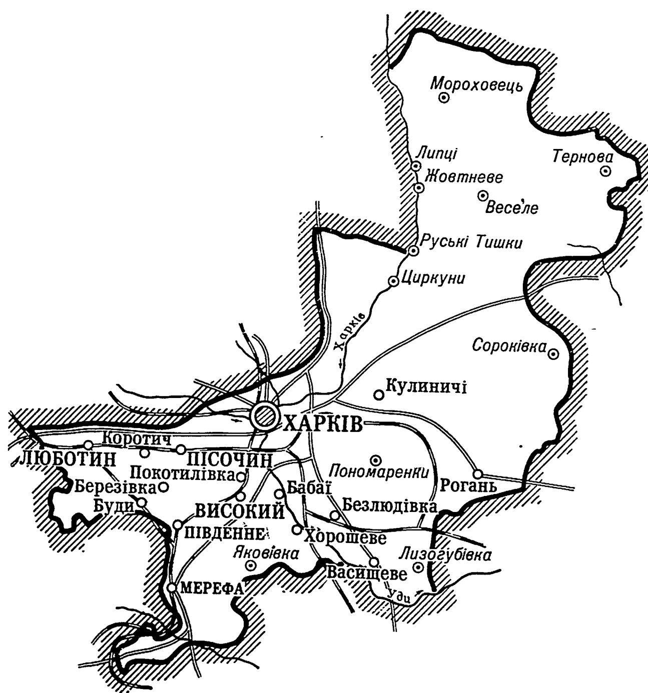
ТАВЕ́ЖНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу ріки Орелі, за 27 км від районного центру і залізничної станції Сахновщина. Населення — 247 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Малі Дубові Гряди, Скиртяне, Судиха, Чапаєвка, Шевченкове.

На території села розташований колгосп «Дружба», який спеціалізується на виробництві молочно-м'ясної продукції. Колгосп має 3751 га землі, з них 2772 га орної, 588 га сіножатей та пасовищ, 6 га ставків. У селі є авторемонтний завод. Тавежня — впорядковане село, тут прокладено водопровід.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, зведено Будинок культури на 400 місць.

Тавежня виникла у 1887 році, до цього тут був хутір Таволочний.

ХАРКІВСЬКИЙ РАЙОН

ЛЮБОТИН

Люботин — місто районного підпорядкування Харківського району, розташоване поблизу автомагістралі Харків—Київ, за 24 км на захід від Харкова. Великий залізничний вузол. Населення — 37,8 тис. чоловік. Люботинській міській Раді підпорядковані населені пункти Байрак, Караван, Смородське.

Археологічні дослідження підтверджують, що понад два з половиною тисячоліття тому, в часи раннього залізного віку, тут жили скіфи. Згодом цю місцевість заселили східні слов'яни, які досягли значного рівня розвитку ранньої землеробської культури[1].

Татаро-монгольська навала значно спустошила цей багатий край. Та з початку XVII століття він поступово заселявся.

Слобода Люботин була заснована переселенцями з Правобережної України близько середини XVII століття. В цей час досить інтенсивно заселялися й інші південно-західні землі, утворювалась т. зв. Слобідська Україна. Поблизу річки Люботинки, як підтверджують купчі і дарчі записи Курязького монастиря, було покладено початок цій слободі. Адже на її території вже 1650 року побудовано церкву[2]. За адміністративним поділом Люботин того часу, що був сотенним центром, належав до Харківського полку.

За переписом 1724 року, слобода мала 233 двори. Тоді ж, під час перепису, люботинський староста заявляв, що «селяни, крім панщини на поміщицьких ланах, ,,працюють на нього, полковника, на дім його полковничий дрова возять і в місті Харкові в домі його, Шидловського, на караулі стоять“»[3].

Після скасування полкового устрою Люботин 1765 року ввійшов до Слобідсько-Української губернії, а 1780-го до Харківського намісництва.

---

[1] Б. А. Шрамко. Поселення скіфського часу в басейні Дінця. Археологія, XIV, 1962, стор. 136.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. II, М., 1857, стор. 285.

[3] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв. Х., 1964, стор. 189.

У 70—80-х роках XVIII століття козаки, що у великій кількості населяли слободу, стали державними селянами, вони виплачували подушний податок та виконували інші повинності. Землі, що навколо Люботина та сіл Гійовки і Буд, у XVIII столітті разом з селянами належали поміщикові Петрову. На початку XIX століття їх купив поміщик князь Святополк-Мирський.

З 1797 року Люботин став слободою Валківського повіту Слобідсько-Української, а з 1835 року — Харківської губерній.

Крім соціальних утисків, що їх зазнавала слобідська біднота від заможної верхівки, багато лиха завдавали неврожаї та пошесті. У 1823—1824 рр. сарана спустошила поля, загинули врожай і худоба. У 1848 році лютувала епідемія холери, а в 1849 — цинги[1]. Смертність серед населення була високою.

На економічний розвиток слободи в значній мірі впливала її близькість до Харкова.

В 1837 році на хуторі Караван (за 3 км від Люботина) поміщик Духовський збудував винокурню, а згодом — два млини. Люботин став місцем щотижневих базарів і двох щорічних ярмарок[2].

У 1843 році в Люботині засновано першу школу — однокласне училище з чотирирічним строком навчання.

Історія Люботина пореформеного періоду тісно пов'язана з будівництвом залізниці. Влітку 1871 року за 4 км на південь від слободи споруджено залізничну станцію. З селища, що виникло навколо станції, поступово виросло місто Люботин.

Спочатку тут було тільки три колії, рух поїздів був незначним. Поїзд проходив один раз за сім діб. Але вже у 80—90 рр. XIX століття Люботин став великим залізничним вузлом на Харківсько-Миколаївській залізниці. Він щодоби приймав і відправляв поїзди в чотирьох напрямках: на Харків, Полтаву, Ворожбу і Мерефу.

Кількість залізничників і службовців разом з їхніми сім'ями становила тоді близько 5 тис. чоловік[3]. Це було основне населення залізничного селища.

Жорстокий визиск робітників, напівголодне їхнє існування, жахливі побутові умови — життя в брудних бараках, землянках тощо, вже в 90-х рр. XIX ст. набрали найогидніших форм гноблення[4]. Глибоке невдоволення, гнів і ненависть трудящих до визискувачів щодалі дужче зростали. Побоюючись протиурядових, революційних виступів робітників, місцева влада тримала на станції 10 жандармів, 7 стражників, 2 урядників і станового пристава. Боротьба люботинських залізничників набирала гострого політичного характеру, цьому значно сприяла діяльність Харківського комітету РСДРП. На станції поширювались більшовицькі листівки-відозви. Так, наприклад, 16 серпня 1903 року поліція знайшла листівку-відозву Харківського комітету РСДРП «до всіх робітників і робітниць м. Харкова», в якій повідомлялось про масовий страйковий рух робітників на півдні країни — в Баку, Тифлісі, Батумі, Одесі, Миколаєві, Києві. Робітники цих міст вимагали 8-годинного робочого дня, збільшення заробітної плати, політичної свободи.

«Робітник зрозумів,— писалось у відозві,— що ворог його — не той чи інший „прижимистий" капіталіст, а всі капіталісти разом, весь капіталістичний лад з його приватною власністю». Листівка закликала до братерської солідарності усіх робітників у боротьбі за свої політичні права й економічні інтереси[5].

---

[1] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, стор. 290—291.

[2] В. П. Семенов. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. СПб., 1903, т. VII, стор. 312.

[3] Журн. «Пролетарская революция», 1925, № 12(47), стор. 178.

[4] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90 годы XIX в.), стор. 168.

[5] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 179, арк. 1—4.

Люботинські залізничники взяли найактивнішу участь у революційних подіях 1905—1907 рр. 11—15 (24—28) жовтня 1905 року на станції Люботин відбувся загальний страйк і масовий мітинг під лозунгом «Геть самодержавство!». Страйком керував Центральний організаційний комітет Харківсько-Миколаївської залізниці, очолюваний інженером-технологом, згодом відомим українським письменником (прозаїком, драматургом) Гнатом Мартиновичем Хоткевичем.

Активним учасником страйку був більшовик Олександр Петрович Радченко. З ініціативи більшовиків страйкарі захопили в депо декілька паровозів і вагонів, на яких відправили по лінії агітаторів для залучення інших залізничників до страйкового руху. З цією метою з Люботина було відправлено поїзд через ст. Долинська до Миколаєва.

Люботинські залізничники підтримали робітників залізниці, що відмовились пропустити царські війська до Севастополя для придушення повстання матросів, яке очолив лейтенант П. П. Шмідт [1].

Вони також активно відгукнулися на рішення Воронезької конференції представників 29 залізниць почати в грудні всеросійський загальний страйк, що мав перейти у збройне повстання. Люботинські залізничники підтримали це рішення. Для керівництва страйком на станції було обрано Тимчасове союзне управління залізницею [2], до його складу ввійшли робітники П. П. Бещев, Г. А. Латенко, М. Д. Наталін, О. Сердюк та ін. На багатолюдному мітингу за участю мешканців навколишніх сіл було обрано районний страйковий комітет, до складу якого ввійшов 21 представник від робітників і селян [3].

Повстання на станції Люботин мало тісний зв'язок з боротьбою харківського пролетаріату, якою керували більшовики Харкова на чолі з Артемом (Ф. А. Сергєєвим). На початку грудня частина Харківських дружинників виїхала на станцію Люботин, щоб підтримати повсталих. Класово свідомі селяни співчували робітникам, підтримували їхні виступи. 4 грудня в Люботині відбувся робітничий мітинг

---

[1] Журн. «Пролетарская революция», 1925, № 12 (47), стор. 182.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине. К., 1955, т. 2, ч. 1, стор. 580.
[3] 1905 год в Харькове. Х., 1925, стор. 274.

Робітники-страйкарі на станції Люботин. 1905 р.

за участю селян. Вирішено не руйнувати поміщицькі маєтки, а бойкотувати їхніх власників, заарештувати місцеву адміністрацію.

Робітники станції Люботин озброювалися і готувалися до боротьби. Частину зброї було привезено з Харкова, деяку частину захоплено в маєтку князя Святополка-Мирського, ще частину відібрано в жандармів і стражників, а також виготовлено власними силами. Так, наприклад, робітники депо з одних лише водопровідних труб виготовили 400 пік[1].

О. П. Радченко, активний учасник люботинського страйку у 1905 р. (фото 20-х рр.).

10 грудня 1905 року робітники захопили станцію. Її комендантом вони призначили слюсаря Павла Глуховцева[2]. Старій адміністрації було запропоновано не втручатися в службові справи і залишатися вдома. В ніч на 13 грудня повстанці за допомогою дружинників Харкова обеззброїли та заарештували начальника станції, жандармів, пристава й урядника. Було взято під контроль усі перевезення через станцію. Маючи підтримку місцевих залізничників, повстанці захопили в свої руки сусідні станції Рижов і Нову Баварію. Для охорони порядку вони створили озброєну народну міліцію — близько 200 чоловік[3], а також бойову дружину і загін сестер-жалібниць. Командиром бойової дружини був ревізор служби Олександр Скородинський.

У вагонних майстернях за участю робітників інших станцій щодня проходили багатолюдні мітинги, на яких промовці закликали до повалення самодержавства і утворення революційного уряду з робітників і селян[4]. На одному з мітингів було проголошено утворення «Тимчасового уряду» і «Люботинської республіки»[5].

Ось одне з повідомлень начальника Харківського губернського жандармського управління полковника Риковського начальнику Кременчуцького жандармсько-поліцейського управління залізниць князю Путятіну: «Після закінчення сходки натовп, що налічував близько 3000 осіб, з червоними прапорами та співом революційних пісень пройшов вулицями станційного району... На сходці продавалися видання Соціал-демократичної партії з позначенням „Сумська група", опис листопадових сходок на ст. Люботин — „Люботинські сходки" та ін.»[6].

Десять днів у місті влада перебувала в руках революційних залізничників. Цей час на Харківщині увійшов в історію революційної боротьби з царським самодержавством під назвою «Люботинської республіки»[7]. 15 грудня повсталі забарикадували станцію, розібрали залізничну колію, повалили паровози і вагони на вихідних стрілках від Харкова і Полтави. З паровозів знімали і ховали важливі частини, створювали оборонні укріплення. Внаслідок цих дій рота солдатів 201-го Лебединського полка, а також інша рота, що прибула з Харкова, виявились безсилими перед повсталими робітниками і змушені були відступити. І це не випадково. Люботинські події в першій половині грудня 1905 року на деякий час викликали серед урядової адміністрації розгубленість і навіть переляк.

---

1 1905 год в Харькове, Х., 1925, стор. 271.
2 Журн. «Пролетарская революция», 1925, № 12 (47), стор. 186.
3 Там же, стор. 188.
4 Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 601.
5 1905 год в Харькове, стор. 274.
6 ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 1048, арк. 14—16.
7 Славные годы. Южная за сорок лет Советской власти (1917—1957). Х., 1957, стор. 55.

Члени бойової дружини «Люботинської республіки».

Але 16 грудня з Харкова до Люботина прибув великий загін козаків і жандармерії. Протягом 17, 18 і 19 грудня робітники і селяни чинили героїчний опір царським військам. Та сили були нерівні. Гарматний вогонь карателів по станції, депо, робітничому селищу примусив повстанців припинити опір. 120 учасників повстання було вбито й поранено[1].

Та цим розправи не обмежились. Проведено масові репресії, арешти робітників. Тюрми Харківської і Полтавської губерній були переповнені. Так, 15 січня 1906 року начальник Валківської тюрми, де перебували в ув'язненні і деякі повстанці з Люботина, писав до начальника Харківського губернського жандармського управління, що «політичними арештованими зайнято всі одиночні камери». Він просив дозволити йому «нових політичних арештантів розміщувати в загальних камерах»[2]. Такий дозвіл він одержав. Серед заарештованих по Люботинській справі були: робітник Павло Глуховцев (революційний комендант станції), помічник машиніста Іван Слабоспицький (організатор робітничої міліції), рахівник Олександр Сердюк (начальник міліції), селянин Іван Дорошенко (член страйкового комітету), телеграфіст Микола Зеленський (агітатор серед новобранців), токар Тарас Кондя, ревізор служби Олександр Скородинський, монтер Емануїл Ольшевський, селянин Дмитро Хоменко та інші, що значились у жандармських документах як «найголовніші агітатори проти існуючої влади», які брали безпосередню участь у захопленні влади «скопищем»[3].

Так жорстоко придушив царський уряд революційне повстання на Харківщині. Та воно безслідно не минуло. Революційні традиції 1905 року трудящі Люботина продовжили і розвинули в наступних боях з царизмом, поміщиками і буржуазією протягом 1910—1914 рр., у класових боях за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Цю боротьбу очолювали комуністи.

Влітку 1917 року в Люботині створено партійну організацію, яка мала спочатку дев'ять комуністів, очолював її І. Ю. Кобзар. Згуртовуючи класово-свідомих залізничників, вона перетворила їх в один з бойових загонів революції.

Одночасно при паровозному депо створено революційний військовий штаб, а також озброєний загін робітників. У складі загону були О. П. Радченко, М. С. Кондаков, П. М. Барчан, М. Г. Солодченко та інші товариші.

За ініціативою комуністів після перемоги Великого Жовтня створено Люботинський військово-революційний комітет, який очолив боротьбу трудящих за встановлення Радянської влади. Головою ревкому працював член партії з 1917 року М. С. Кондаков, а його заступником у військових справах був більшовик з 1905 року, активний учасник збройного повстання в Люботині — О. П. Радченко. Пізніше він став на чолі Першого люботинського червоногвардійського пролетарського загону, що прославився в боротьбі проти контрреволюційних буржуазно-націоналістичних банд. Створювались радянські установи, лікарні, трудові школи. У січні

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 336, оп. 1, спр. 1048, арк. 69.
[2] Там же.
[3] Там же.

1918 року, наприклад, почав діяти відділ Народної освіти, який працював під керівництвом місцевої партійної організації[1].

В період окупації Люботина кайзерівськими військами місцеві більшовики, що їх очолював один з помічників командира червоногвардійського загону М. Т. Кутовий, були в підпіллі, вели активну роботу серед робітників Люботина і селян навколишніх сіл, закликали і піднімали їх на боротьбу проти німецьких окупантів. Зі складу бійців загону О. П. Радченка було створено партизанський загін на чолі з А. Г. Єфременком. Партизани завдавали відчутних ударів по окупантах і гетьманцях, допомагали частинам Червоної Армії у визволенні Люботина.

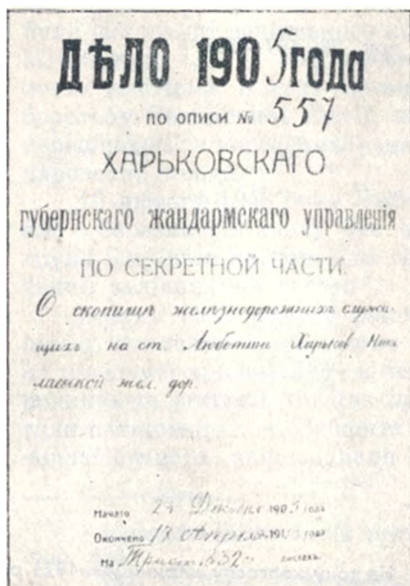
А. І. Фісак, перший голова Люботинської волосної Ради. 1919 р.

В січні 1919 року в Люботині створено волосну Раду робітничих і селянських депутатів. Її головою було обрано комуніста А. І. Фісака[2]. Керована комуністичним осередком волосна Рада відновила діяльність радянських установ, налагоджувала роботу підприємств, шкіл і лікарень. На заклик комуністів і Ради люботинські робітники добровільно вступали до лав Червоної Армії.

10 січня 1919 року полк Червоного козацтва святкував у Люботині свою першу річницю з часу створення. На військовому параді було вручено полку почесний революційний прапор Українського Робітничо-селянського уряду з написом: «Славним Червоним козакам — від Українського Тимчасового Робітничо-селянського уряду»[3]. Бої продовжувались.

У червні 1919 року Люботин захопили денікінці. Вони схопили і потім позвірячому замучили діячів Радянської влади А. І. Фісака, Ф. П. Костіна та інших. Та денікінський терор не зломив волі народу до перемоги. У грудні 1919 року Люботин, як і всю Харківщину, визволено від білогвардійців.

Справа, заведена жандармами по «Люботинській республіці».

ДѢЛО 1905 года

по описи № 557

ХАРЬКОВСКАГО

губернскаго жандармскаго управленія

ПО СЕКРЕТНОЙ ЧАСТИ

О скопищѣ железнодорожныхъ служащихъ на ст. Люботинъ Харьков. Ник[illegible] жел. дор.

Начато 24 Декабря 1905 года

Окончено 13 Апреля 190[illegible] года

На [illegible] листахъ

Люботинські залізничники гаряче відгукнулися на заклик В. І. Леніна повести рішучу боротьбу з розрухою і безладдям на залізничному транспорті. За прикладом залізничників Москви та інших міст країни люботинські робітники організовували комуністичні суботники. Вони відбудували Люботинський вузол, один з найбільших на Південній залізниці.

Щодалі більше зростав вплив комуністів. На той час, у 1920 році, партійна організація у Люботині вже мала 24 члени і 6 кандидатів партії[4].

З відновленням Радянської влади великі зміни сталися на селі. Всі поміщицькі, цер-

---

[1] С. К. Гутянський. В. І. Ленін і культурне будівництво на Україні. К., 1965, стор. 34.

[2] Харківський облдержархів, ф. Р-89, оп. 1, спр. 47, арк. 1, 5.

[3] Сборник трудов военно-научного общества при Военной академии. Кн. 2. 1922, стор. 153.

[4] Партійний архів Інституту історії партії при ЦК КП України, ф. 2, оп. 1, спр. 263, арк. 6.

ковні та інші землі перейшли в користування трудового селянства. В колишньому поміщицькому палаці Святополка-Мирського розмістився дитячий будинок. Плодово-декоративний сад, що прилягав до маєтку, було передано створеному в 1921 році радгоспу «Соломахівка»[1]. Радянська влада виділила частину землі одній з перших сільськогосподарських артілей — «Криниця», організованій селянською біднотою в 1921 році. Артіль об'єднувала 12 родин, мала 6 коней, 8 биків, 4 плуги[2]. Через рік вона вже мала віялку, жниварку-самоскидку, сівалку рядкову, коток, 2 культиватори, 5 борін, а також млин[3].

Протягом 1918—1922 pp. Люботин—волосний, а з 1923 до 1930 р.—районний центр.

У Люботині, в селах і районах області, як і в усій країні, в 1929—1930 pp. розгорнувся масовий колгоспний рух. Поряд з колгоспом «Криниця» виникли сільгоспартілі «Червона долина», «Шлях комунізму», «Врожай»[4] та інші. Нове колгоспне життя допомагали будувати селянам і люботинські залізничники. Вони ремонтували для колгоспів сільськогосподарські машини, проводили агітаційну і культурно-освітню роботу, допомагали у сівбі та в збиранні врожаю.

Змінилося обличчя і Південної залізниці, зокрема станції і міста Люботин, за роки перших п'ятирічок. Залізничний вузол одержав потужні паровози і великовантажні вагони, запроваджено автозчіплювання, автоблокіровку, створено нову ремонтну базу в паровозному депо. Серед залізничників розгорнулось соціалістичне змагання за підвищення норм виробітку і продуктивності праці.

За переписом 1939 року, в Люботині було вже 26 399 жителів. Третина їх працювала на підприємствах промисловості і залізничного транспорту. В той час дуже багато робилось для підвищення добробуту трудящих. Зростав житловий фонд, побудовано нові гуртожитки для поїзних бригад. Поліпшилось медичне обслуговування трудящих. У місті працювали 4 середні школи, 3 клуби, дитячі ясла.

Та ось почалася Велика Вітчизняна війна. На смертний бій з ворогом піднявся весь радянський народ. Свій вклад у розгром німецько-фашистських загарбників внесли і трудящі Люботина. На численних мітингах і зборах робітники, службовці, колгоспники, представники радянської інтелігенції висловлювали готовність захищати Вітчизну до останнього подиху. Багато люботинців уже в перші дні війни добровільно пішли на фронт. Робітники залізничного вузла дбали про безперебійне постачання фронту. В серпні 1941 року, коли йшли жорстокі бої за Дніпро, Люботинський вузол відіграв велику роль в евакуації підприємств і населення у східні райони країни.

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-185, оп. 3, спр. 39, арк. 93, 107—108.
[2] Там же. оп. 2, спр. 296, арк. 3, 27.
[3] Там же, ф. Р-848, оп. 2, спр. 14, арк. 31.
[4] Там же, ф. Р-408, оп. 3, спр. 2, арк. 4, 5, 6.

На току колгоспу «Криниця». 1925 р.

Робітники вагоноремонтного депо станції Люботин, учасники соціалістичного змагання. 1929 р.

Залізничників не зупиняли ні бомбардування ворожої авіації, ні, згодом, жорстокий обстріл ворожої артилерії. Люботинці вивозили паровози і вагони, цінне устаткування, велику кількість сільськогосподарських машин, запаси продовольства. Сотні робітників із своїми сім'ями евакуювались у глибокий тил, щоб там своєю напруженою працею кувати перемогу над ворогом.

20 жовтня 1941 року фашисти ввірвались у Люботин[1]. Окупанти проводили політику жорстокого терору, насилля і грабувань. Вони заарештовували радянських активістів, учасників революційної боротьби, фізично їх знищували. Фашисти намагались підірвати віру радянських людей у перемогу, та не вийшло по-їхньому!

В листопаді 1941 року в Люботині почала діяти підпільна комсомольсько-молодіжна група «Іскра», на чолі якої стояв комуніст І. С. Цимбалюк. В її складі були вихованці ленінського комсомолу В. З. Литкевич, П. К. Манько, С. Проненко, М. Вінник, Д. С. Ридванський та інші. Підпільники поширювали серед населення листівки, в яких викривали фашистську брехню, розповідали про героїчну боротьбу Радянської Армії, закликали чинити опір фашистам. Радянські патріоти перешкоджали вивезенню радянських людей у фашистське рабство, виводили з ладу паровози, поїзди.

19 лютого 1943 року Люботин вперше був визволений радянськими військами, але 8 березня він знову був захоплений ворогом. Весною 1943 року партизанська група іскрівців на перегоні Люботин — Раднаркомівська пустила під укіс фашистський залізничний состав[2].

Влітку 1943 року в районі Люботина фашистам вдалося підбити радянський літак, пілотований молодшим лейтенантом Миколою Кирєєвим. Льотчик-винищувач на парашуті приземлився в саду по вулиці Кооперативній. Комсомолка Віра Сахно, ризикуючи життям, подала льотчикові першу допомогу і сховала його. Їй допомагали патріотки О. А. Забашта і В. М. Солодченко. Фашисти вимагали від населення видачі офіцера, загрожували спалити всю вулицю, взяли заложників з мешканців,

---

[1] Німецько-фашистський режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 433.

[2] Газ. «Южная магистраль», № 75, 87, 1958 р.

що проживали на Кооперативній. Серед тих, кого допитували фашисти, була і Віра Сахно, але молода патріотка не злякалась погроз фашистів і не видала льотчика. Через деякий час він повернувся до своєї частини. Наказом по військах 2-го Українського фронту Віру Сахно було нагороджено орденом Червоної Зірки[1]. Тепер вона працює сестрою-господаркою в люботинському будинку відпочинку «Харчовик».

29 серпня 1943 року місто остаточно було визволено від ворога[2].

Люботинці брали участь на всіх фронтах Великої Вітчизняної війни. 2041 жителя міста за відвагу і мужність, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу. Жителю Люботина льотчикові Миколі Федоровичу Денчикові присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Радянський уряд високо оцінив подвиг залізничників люботинського вузла, зокрема машиністів: А. С. Іващенка, П. В. Куценка, Д. К. Дяконова, П. С. Тоцького, головних кондукторів О. П. Невпрягина, Ф. С. Юрченка. Вони, незважаючи на безперервні ворожі бомбардування, забезпечували рух ешелонів радянських військ від Волги до самого Берліна. Патріотів-залізничників нагороджено урядовими нагородами, багатьом з них присвоєно звання Почесного залізничника.

Багато горя принесли радянським людям окупанти. Лише з одного Люботина 980 юнаків і дівчат вивезли гітлерівці на каторгу до Німеччини[3]. А яких матеріальних збитків завдали вони місту! Майже цілком було зруйновано виробничі об'єкти залізничного вузла, підприємства міста, а також школи, багато житлових будинків.

Та одразу після визволення залізничники, як і всі трудящі, гаряче взялися за відбудову міста. Водночас збирали кошти на нові бойові літаки і танки. Протягом одного місяця мешканці Люботина і сусіднього села Манченки зібрали 100 тис. карбованців. Придбаного на ці кошти бойового літака було передано землякові — льотчику Герою Радянського Союзу М. Ф. Денчику.

Організаторами відбудови залізничного вузла були комуністи. Партійні організації паровозного депо, дистанції путі-10, станції Люботин добре організували відбудову залізниці і забезпечили рух поїздів. Колектив працівників дистанції путі-10 за визначні успіхи в роботі одержав перехідний Червоний Прапор Харківського обкому КП України та облвиконкому. Начальника цієї дистанції І. Г. Каплуна нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, а 48 залізничників — різними відзнаками.

Активну участь у відбудові паровозного депо станції Люботин у 1944 році взяла комсомольська організація, зокрема товариші: Макогон, Дугій, Соломахіна, Вакуленко та інші. В депо було створено комсомольсько-молодіжну групу токарів, її очолював комсомолець Голубицький. Він виконував норми на 300 і більше процентів, слюсар Петренко — по дві і більше норми за зміну. Створені в Люботині фронтові комсомольські бригади стрілочних постів, на чолі яких стояли комсомолки Морданьова і Тищенко, тримали у відмінному стані своє господарство[4].

Виступаючи з промовою на 3-й Харківській районній комсомольській конференції, тов. Голубицький говорив, що група комсомольців перебудувала свою роботу під гаслом — «працювати так по-бойовому, як Червона Армія воює на фронті»[5]. Підтримавши цей заклик, комсомольці по-більшовицькому боролись за щоденне перевиконання змінних норм виробітку. Достроково було закінчено середній ремонт паровоза. Комсомольці, безпартійні юнаки й дівчата працювали агітаторами, виступали з концертами, організовували художню самодіяльність.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 14, оп. 1, спр. 170, арк. 22.
[2] Німецько-фашистський режим на Україні, стор. 433.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 29а, арк. 31.
[4] Харківський облпартархів, ф. 14, оп. 1, спр. 170, арк. 6, 8.
[5] Там же, арк. 21.

У звіті районної комсомольської організації за період жовтень 1946 — січень 1948 року, в якому було підведено підсумки соціалістичного змагання комсомольців станції Люботин, відзначено, що на вузлі працювало 118 ударників, 76 лунінців, 47 відмінників виробництва. На честь XXX роковин Жовтня 27 комсомольців люботинського вузла нагороджено грамотами ЦК ЛКСМУ. Серед них: секретаря комсомольської організації паровозного депо А. Зубарєва, тт. Мірошниченка, Пєтухова, Федотова та інших[1].

Відновили свою роботу також ткацька фабрика, цегельний і спиртовий заводи та інші підприємства міста.

Налагоджувалась робота поліклінік, лікарень, культурно-освітніх установ. Учні шести шкіл міста знову сіли за парти. Почали працювати клуби, бібліотеки.

Отже, вже в перші післявоєнні роки місто та залізничний вузол були повністю відбудовані. У 50-і рр. значно розширилося колійне господарство, збудовано пасажирський вокзал, а також електричну систему централізації управління стрілками. На маневрових локомотивах установлено двобічний радіозв'язок диспетчера з машиністом. У 1961 році електрифіковано дільницю Харків — Люботин, згодом рух електропоїздів відкрито по лінії Люботин — Харків — Балашовський.

Зовсім іншою стала праця залізничників. Ще недавно головними знаряддями праці робітників колії були лопата, лом, молоток, ручний домкрат. Та їх замінили численні механізми, автодрезина з кранами для розвантажування та навантажування рейок і стрілочних переводів, дефектоскоп для виявлення дефектів рейок по лінії, пневматичне обдування стрілок від снігу та інше.

Нова техніка гарантує безпеку руху на залізниці, підвищує продуктивність праці, пропускну здатність вузла, швидкість руху поїздів і зменшує собівартість перевозок. У зв'язку з переходом на маршрутнолінійну централізацію пропускна здатність станції збільшилась в два з половиною раза. Поліпшилось також і обслуговування пасажирів. З'явились могутні локомотиви-тепловози. У механічних цехах паровозного і вагоноремонтного депо встановлено автомати і напівавтомати.

Колективи трудящих паровозного і вагоноремонтного депо, ткацької фабрики та інших підприємств Люботина гаряче відгукнулись на заклик комуністів і комсомольців депо Москва-Сортувальна розгорнути соціалістичне змагання.

На підприємствах Люботина створювались бригади комуністичної праці. Серед них поїзні бригади паровозного депо на чолі з комуністами: старшим машиністом А. І. Зубарєвим, Л. М. Шуригою, В. Д. Герусом, П. П. Бондаренком та іншими. Високе звання колективів комуністичної праці здобули і ремонтні бригади І. М. Барчана та Ф. А. Куца, а також колектив автоматного цеху на чолі з майстром О. Л. Ком'яковим. У вагоноремонтному депо звання цеху комуністичної праці присвоєно вагоноскладальному цехові на чолі з майстром Є. Г. Павловим, на 10-й дистанції колії — бригаді, очолюваній В. К. Охотниковим. В паровозному депо звання бригад і цехів комуністичної праці завоювали 54 колективи робітників. У місті нема жодного підприємства, де б не змагались за звання колективу комуністичної праці.

Партійна організація Люботинського паровозного депо (секретар парткому А. С. Попков) з 1958 року веде літопис трудової слави своїх робітників. У депо зберігається чотири червоних прапори переможців у соціалістичному змаганні, що їх передано на вічне зберігання бригадам комуністичної праці. Один з цих прапорів вручено А. І. Зубарєву, керівникові комсомольсько-молодіжної колони ім. Корчагіна.

У Книзі пошани є портрети перших люботинських машиністів, що палко відгукнулися на славний почин трудового героїзму Валентини Гаганової, зокрема Л. Гончаренка, Л. М. Шуриги, М. В. Ярмоли, Д. Гладухи, а також портрети робітників депо — ветеранів виробництва П. Д. Даниленка, П. Й. Кондакова, О. Т. Не-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 14, оп. 1, спр. 501, арк. 10.

журбина та інших, які вчили молодь працювати по-комуністичному. На Дошку пошани занесено імена кращих раціоналізаторів виробництва тт. Овчаренка, Калиненка, Бутенка та інших.

На підприємствах залізничного вузла і міста виникла потреба підвищити кваліфікацію кадрів масових професій без відриву від виробництва. У паровозному депо, дистанції колії, кондукторському резерві, на текстильній фабриці створено школи передового досвіду, мета яких вище підняти культурно-технічний рівень робітників. Велике місце в навчальних планах цих шкіл займають не тільки питання конкретної економіки, але й організації робочого часу передовика виробництва.

З кожним роком зростає загальноосвітній рівень робітників підприємств. У паровозному депо працює багато спеціалістів з середньою і вищою освітою, колишніх робітників цього ж депо. Без відриву від виробництва інститут закінчило 15 осіб, технікуми — 8. Серед них закінчили інститут інженерів залізничного транспорту колишні машиністи паровозів: Б. Е. Петте — тепер працює заступником начальника депо, А. М. Лінник — старший інженер технічного відділу.

Без відриву від виробництва протягом 1961—1964 рр. підвищили кваліфікацію 229 поїзних кочегарів, що стали помічниками машиністів, 93 помічники машиністів стали машиністами, 132 фахівці підвищили класність машиніста з III на II клас. В школах передового досвіду дуже вдало поєднується особиста зацікавленість робітників у підвищенні кваліфікації та ідейно-політичного рівня з загальними завданнями дальшого розвитку виробництва.

На інших підприємствах міста також успішно впроваджуються нові методи організації праці.

Ще в роки перших п'ятирічок у Люботині виникла ткацька артіль, що входила тоді в систему промкооперації. У 1960 році артіль реорганізовано в державну ткацьку фабрику, яка виробляла тканину для спецвзуття робітників, що працювали на шахтах. Спочатку устаткування фабрики складалося з дерев'яних ткацьких та інших малопродуктивних верстатів. У 60-х рр. вона стала справжнім промисловим підприємством, змінився також й асортимент виробів фабрики. Красиві різнобарвні ковдри фабрики відомі далеко за межами Харківщини. Нові високопродуктивні механічні верстати типу АТ-175 дали можливість підвищити продуктивність праці у чотири рази.

Замінили важку ручну працю машини і на цегельному заводі, який перетворився у велике технічно оснащене підприємство будівельної індустрії. Став до ладу у ті ж роки і ряд підприємств харчової промисловості, зокрема комбінат для переробки фруктів, маслозавод, олійниця та інші.

Великі зміни в 60-х рр. сталися і в сільському господарстві. Розташовані навколо Люботина радгоспи «Комунар», «Люботинський», «Березовський» виросли у механізовані сільськогосподарські підприємства, які спеціалізуються на виробництві фруктів, городини та продуктів тваринництва. З року в рік зростає рентабельність цих господарств. Директора радгоспу «Люботинський» І. В. Загребельного двічі нагороджено орденом Леніна.

В Люботині розгорнулося велике житлове будівництво (комунальне та індивідуальне), держава подає йому всіляку допомогу. У 1961—1963 рр. за рахунок особистих заощаджень трудящих і державних кредитів житлова площа в місті зросла на 26 тис. квадратних метрів.

Велика увага приділяється впорядкуванню міста. Водопостачання населення збільшилось, порівнюючи з довоєнним часом, у 2,5 раза. Люботин повністю електрифікований, радіофікований, у побут населення ввійшло телебачення. Кількість телевізорів, що їх мають трудящі, досягла 3,5 тисячі.

Місто наче сховалось серед пишних парків та фруктових садів. Навколо нього в балках збудовано 22 ставки, які оточені лісами й гаями. Ця напрочуд мальовнича місцевість є одним з найулюбленіших місць відпочинку трудящих.

Діє автобусне сполучення з Харковом, а також з найближчими районними центрами.

Ставок у м. Люботині.

З року в рік зростають державні асигнування на медичне обслуговування трудящих. Місто має дві лікарні, дві поліклініки, п'ять медпунктів, їх забезпечено найновішим обладнанням. Населення обслуговують 92 лікарі та 195 чол. середнього медперсоналу. Для порівняння цікаво згадати, що до Жовтневої революції у Люботині була лише одна повітова медична дільниця, яка обслуговувала 38 сіл. На дільниці працювали один лікар і три фельдшери.

Радянська влада завжди виявляла постійне піклування про народну освіту. На базі колишніх однокласного церковноприходського і двокласного училищ після революції відкрито семирічні школи. Було створено курси для підготовки вихователів дитячих закладів, відкрито народні бібліотеки. В школах навчалось понад 2 тис. учнів, працювало 60 вчителів. Значно розширено навчально-матеріальну базу. В 1952 році стало до ладу шкільне приміщення на 560 учнів, у 1963 — закінчено будівництво школи на 960 місць. В усіх школах створено учбові кабінети й майстерні.

У с. Гійовці, що поблизу міста, створено першу в районі школу-інтернат, у 1960 році в Люботині споруджено красиве приміщення для другої школи-інтернату на 600 учнів. У місті та його околицях працюють 4 середні школи, 5 восьмирічних і 2 школи-інтернати. Вони мають 6000 учнів, їх навчає понад 300 вчителів. 620 молодих робітників здобувають середню освіту без відриву від виробництва, навчаючись у школі робітничої молоді та на консультаційному пункті заочної середньої школи. Крім того, 480 юнаків одержують виробничу професію в залізничному технічному училищі і 120 залізничників проходять професійно-технічне навчання в техшколі.

Працюють бібліотеки для дорослих і дітей, дві клубні, три — при червоних кутках підприємств, десять — шкільних. Загальний фонд усіх бібліотек міста перевищує 126 тис. книг.

У 1866 році в Люботині жив український письменник Василь Мова (В. Лиманський, 1842—1891), тут він написав поему «Ткачиха», перекладав «Слово о полку Ігоревім».

У Люботині народився і навчався відомий український радянський скульптор Ф. П. Балавенський (1865—1943). Він — автор перших пам'ятників-бюстів В. І. Леніну і Т. Г. Шевченкові в Києві (1918), бронзового погруддя М. Л. Кропивницького на його могилі в Харкові, алегоричних декоративних статуй «Медицина», «Життя», «Милосердя» та інших творів.

Уродженцем міста є відомий партійний і державний діяч Української РСР О. К. Сербиченко (1890—1938), член більшовицької партії з 1907 року, згодом — заступник Голови РНК УРСР, член ЦК КП(б)У і кандидат у члени політбюро ЦК КП(б)У, член ВУЦВКу.

...Нові славні завдання стоять перед трудящими Люботина. Ще багато треба зробити, щоб перетворити місто прекрасних революційних традицій, місто бойової слави — на місто комуністичної праці і комуністичної культури.

О. К. ЖИВОЛУП, Т. П. ТИМОШЕНКО

* * *

Харківський район розташований навколо м. Харкова, межує з Богодухівським, Валківським, Вовчанським, Зміївським, Золочівським та Чугуївським районами Харківської і Бєлгородським та Шебекенським районами Бєлгородської (РРФСР) областей. Утворений 27 лютого 1932 року, а в теперішніх межах — 8 грудня 1966 року. До його складу входять 3 міські, 12 селищних і 11 сільських Рад, усього 110 населених пунктів.

Площа району 1,4 тис. кв. км. Населення 200,6 тис. чол. (без м. Харкова). Географічне розташування району навколо Харкова та наявність великої сітки шляхів сполучення (залізниці, авіа і автомагістралі) зумовили густоту населення, яка становить тут 138 чол. на 1 кв. км. Значна частина трудящих працює на підприємствах Харкова.

У районі 19 радгоспів, зокрема 16 овочево-молочних, 1 садівничий, 2 птахофабрики.

Працюють 9 науково-дослідних і учбових, 9 підсобних і 2 відгодівельних господарства.

Господарство району спеціалізується на виробництві овочів, молока і м'яса для потреб населення свого району і м. Харкова. Землі тут 145,4 тис. га, в т. ч. сільськогосподарських угідь — 100,7 тис. га, з них орної землі — 77,1 тис. га. Під садами — 5,9 тис. га, з них — 2,8 тис. га плодоносні. Тут вирощують і зернові культури, зокрема озиму пшеницю, а також — технічні.

Широкого розвитку набуло в районі і тваринництво м'ясо-молочного напряму. На 1 січня 1967 року тут було 49,8 тис. голів великої рогатої худоби, зокрема корів — 19,4 тис. голів, свиней — 13,5 тис. голів, різної птиці — 108,8 тис. голів.

Виробництво м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь становило 73,9 цнт, молока — 552 центнери.

Всі основні сільськогосподарські роботи механізовані. В районі є 742 трактори, 234 комбайни, 506 вантажних автомашин.

Працює понад 850 спеціалістів сільського господарства, серед них з вищою освітою 456, з середньою — 395 осіб.

За визначні успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва нагороджено 384 чол., серед них у 1966 році — 140 чол. Серед нагороджених — 9 Героїв Соціалістичної Праці.

Район має 26 промислових підприємств, серед них: Будянський фаянсовий завод «Серп і молот», Мереф'янський склоробний завод, підприємства легкої, деревообробної і харчової промисловості. Обсяг валової продукції на 1 січня 1967 року становив 54,7 млн. крб. На Будянському фаянсовому заводі працює Герой Соціалістичної Праці вогнетривник К. Ф. Гриценко.

Широко розгортається житлове будівництво. Протягом 1965—1966 рр. тут споруджено: по усуспільненому сектору будинків загальною площею 263 тис. кв. м, по індивідуальному сектору — 1156 будинків загальною площею 47 тис. кв. метрів.

У районі широко розгалужена сітка торговельних закладів, їх усього — 591. У 1966 році населенню продано товарів на 2059,7 тис. карбованців.

Район повністю електрифікований і радіофікований. Тут розпочато газифікацію житлових будинків з використанням газу Шебелинського родовища.

В усіх населених пунктах району діють майстерні побутового обслуговування (пошиття одягу і взуття, перукарні тощо).

Густа сітка медичних, навчальних і культурно-освітніх закладів обслуговує населення цього району.

Тут діють 14 лікарень на 850 місць, 40 фельдшерсько-акушерських пунктів. Медичних працівників 2,4 тис. чол., серед них — заслужений лікар республіки Н. С. Мещеряков.

У районі 27 середніх, 29 восьмирічних, 20 початкових шкіл, 7 шкіл робітничої молоді, одна заочна середня школа, 3 школи-інтернати. Працює 1314 учителів, серед них — три заслужені вчителі республіки: В. С. Данилевська, С. Д. Дементьєва і С. Р. Дерід.

Тут є 51 дитячі ясла і садки, 5 дитячих будинків.

Серед численних культурно-освітніх закладів — районний Будинок культури, 25 сільських і селищних клубів, 117 бібліотек, що мають понад 400 тис. книг. Працюють 83 гуртки художньої самодіяльності, в яких бере участь понад 750 чол., стаціонарні кіноустановки, а також 3 університети культури, що мають 715 слухачів.

У 1966 році трудящі району передплачували 189,5 тис. примірників газет і журналів.

У роки Великої Вітчизняної війни на території Харківського району точились запеклі бої військ Радянської Армії з німецько-фашистськими окупантами. Особливо відзначились тут 28 гвардійська, 84, 89, 116, 252, 299 дивізії 53 армії, якою командував І. М. Манагаров. Цим дивізіям присвоєно найменування «Харківських».

У боях за визволення м. Харкова і Харківського району особливо відзначились воїни: В. Ю. Бреусов, червоноармієць; В. В. Женченко, лейтенант, командир взводу; Г. П. Полікарпов, старший сержант, командир відділення; В. П. Петришев, старший лейтенант, командир роти. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1943 року їм присвоєно високі звання Героїв Радянського Союзу.

Трудящі району з любов'ю доглядають братські могили радянських воїнів, що полягли у боях проти німецько-фашистських загарбників. В усіх населених пунктах, на місцях боїв, встановлено пам'ятники-обеліски радянським воїнам, що віддали своє життя за визволення Батьківщини.

Видається газета «Трибуна трудящих» — орган Харківського РК КП України і районної Ради депутатів трудящих, а також багатотиражна газета «Будянський фаянс» — на Будянському фаянсовому заводі.

МЕРЕ́ФА

Мерефа — місто районного підпорядкування Харківського району, розташоване на р. Можі (притока Сіверського Дінця), обабіч автомагістралі Москва — Сімферополь, за 25 км на південний захід від Харкова. Залізничний вузол. Населення 28,6 тис. чоловік. Мереф'янській міській Раді підпорядковані також населені пункти Кравцьове, Погоріле, Селекційне, Соснове.

Під час будівництва автотраси Москва — Сімферополь поблизу міста Мерефи виявлено рештки поселення часів неоліту (IV тисячоліття до н. е.); життя продовжувалось тут і в період бронзи (кінець II — початок I тисячоліть до н. е.). Виявлено тут і поселення скіфського часу (V—III століття до н. е.) та поселення Салтово-Маяцької культури (VIII—IX століття н. е.)[1].

Перші згадки про Мерефу належать до середини XVII століття, часу інтенсивного заселення півдня Росії[2]. Місто виросло з козацької слободи, яка виникла спочатку на р. Мерефі (притока р. Можа) в 1645 році[3]. Її заснували козаки-переселенці з Лівобережної та Правобережної України. Мабуть, від назви річки походить і назва міста.

На місці поселення стояла фортеця, оточена валом висотою в 3,5 сажня, шириною в 6 сажнів; на кожному розі фортеці стояла чавунна гармата[4].

У 1693 році татарські загони, що налічували 15 тис. чоловік, дійшли до Мерефи, але були тут наголову розбиті. Однак у наступному році ханові на чолі ще більшого війська вдалося пограбувати і зруйнувати кілька слобід, у тому числі й Мерефу. Особливо спустошливим був у 1711 році татарський напад на «Оной городок..., когда хан крымский со всеми крымскою и ногайскою ордами разные сего уезда места разорял, татарами сожжен и разорен и немалое число обитателей побито и в полон взято...»[5]. Відродженню та розвитку слободи сприяло її вигідне географічне становище на перехресті шляхів до Дніпра і Дону, а також природні умови: родючі землі, багаті ліси, озера, наявність будівельних матеріалів.

Мерефа була сотенним містом Харківського полку. Козаки цієї сотні брали участь у боротьбі проти татар. В Мерефі, за деякими відомостями, народився кошовий отаман Запорізької Січі Іван Сірко (р. н. невідомий, помер 1680 р.) — людина надзвичайної мужності, сміливості, відваги і воєнного таланту. Не раз з десятками козаків він сміливо вступав у бій з ворогами і виходив переможцем. Іван Сірко палко любив рідну землю, народ і мужньо захищав їх від іноземних загарбників.

З розвитком феодально-кріпосницьких відносин серед козаків відбувався процес класового розшарування. Козацька старшина захоплювала великі земельні ділянки, володіла слободами та селянами. Так, Микиті Уманцю належало село Микитівка (за шість кілометрів від Мерефи), яке мало 100 дворів[6]. Козацька верхівка пригноблювала рядових козаків.

Під час селянської війни під керівництвом Степана Разіна (1670—71 рр.) на Слобідській Україні розгорнувся антифеодальний рух. У жовтні 1670 року в Мерефі вибухнуло селянсько-козацьке повстання під керівництвом прихильника Разіна Олексія Хромого (прозваного в народі Леськом Черкашениним). Із Змієва — головного штабу повстання гноблених селян і козаків, підтримуваних робітниками Тор-

---

[1] И. Ф. Левицкий. Мерефянское поселение. Рукопис. Архів Інституту археології АН УРСР, стор. 1, 45—46, 82.

[2] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв. Х., 1964, стор. 100—101.

[3] І. І. Кушніренко. Місто Харків та його околиці. Довідник. Х., 1931, стор. 20.

[4] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. II, стор. 85—86.

[5] К. Щелков. Историческая хронология Харьковской губернии. Х., 1882, стор. 59.

[6] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст. К., 1960, стор. 310—311.

ських (тепер — Слов'янських) заводів, розповсюджувалися відозви Хромого (т. зв. «прелєстниє письма»), які доходили до Мерефи і Харкова.

Місцева влада намагалась перешкодити повстанню, та козаки не виконували її розпоряджень, висилали воєвод з міста. Бєлгородський воєвода Г. Ромодановський доповідав царю: «Да и иные де городы, Змиев, Болыклея и Мерехва своровали, тебе, великому государю, изменили и воевод и с тех городов выслали»[1]. Той же воєвода звертав увагу царя на те, що повсталих козаків підтримувало цивільне населення — «...и в украинских городах жители приставают к ним многие беспрестанно»[2], що значна частина козаків, йшла в степи на з'єднання з разінцями[3].

Для придушення повстання царський уряд кинув великі сили списників і рейтар, якими керував стольник Г. Косогов. Вони жорстоко розправлялись з повстанцями.

Після скасування козацького самоврядування в 1765 році Мерефа ввійшла до складу Харківського повіту як слобода. Козаки були зараховані у розряд державних селян. Їхнє матеріальне становище щодалі погіршувалось.

В 50—70 рр. XVIII століття на Слобожанщині ширився гайдамацький рух, який сприяв тут активізації антикріпосницьких селянських виступів. У 1770—1771 рр. гайдамаки діяли в районі Мерефи. Вони ставали на захист жорстоко визискуваних і безправних селян[4].

Головним заняттям населення було землеробство.

В одному з документів 1773 року зазначається, що в Мерефі урожай озимих хлібів в кращі роки збирали в 4 рази більше, ярових — у 6 раз, проса і гороху — в 10 раз більше від посіяного в грунт[5]. Крім землеробства, розвивались шкіряне, ковальське, теслярське ремесла, а також торгівля.

Вже протягом 70—80 років XVIII століття багато жителів Мерефи їздили до Бахмута і Тора (Слов'янськ) по сіль, на Дон по рибу для «перепродажу» цих товарів у Харкові та в інших місцях. Двічі на рік у Мерефі влаштовувалися ярмарки, на які приїжджали жителі околиць, а також купці з російських та українських міст. Займаючи вигідне становище на Катеринославському тракті, Мерефа мала поштову станцію, багато крамниць[6].

У 1785 році у слободі було 430 дворів і проживало: чоловіків — 1296, жінок — 1253. Серед них військових обивателів — 409 дворів і проживало чоловіків 1235, жінок 183[7].

У зв'язку з розвитком капіталізму в Росії інтенсивно збільшувалась сітка залізниць. Після побудови Курсько-Харківсько-Азовської і Харківсько-Миколаївської залізниць Мерефа в 70—80 рр. XIX століття стала залізничним вузлом, що сприяло її економічному і культурному розвитку.

Наприкінці XIX ст. поміщик Борткевич побудував у Мерефі склозавод, на якому працювало 275 робітників (1896 р.). Згодом завод перейшов до рук бельгійських капіталістів, які застосували тут нову технологію виробництва (їхньою власністю був він до Жовтневої революції).

В Мерефі тоді ж побудовано і цегельний завод, млин та інші дрібні підприємства. Робочий день тривав 11 і більше годин.

---

[1] Крестьянская война под предводительством Степана Разина. Сб. документов, т. II, ч. II, 1670—1671 гг. М., 1959, стор. 74.

[2] Центральний державний архів стародавніх актів (ЦДАДА), ф. Розрядний приказ. Записні книги Московського стола, кн. 17, арк. 171—172.

[3] К. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 335.

[4] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 432.

[5] Там же, стор. 204.

[6] Списки населенных мест Российской империи. XLVI. Харьковская губерния. СПб., 1869, стор. 9—10.

[7] Харківський облдержархів, ф. 24, оп. 3, спр. 12, арк. 107—108.

Тяжка праця виснажувала робітників. Про використання машин не могло бути й мови. Високі штрафи зменшували і без того низьку заробітну плату [1]. Безправ'я, утиски, злиденне становище робітників змушувало їх боротися проти експлуатації.

Нелегким було також життя трудового селянства. Майже вся земля належала поміщикам Борткевичу, Карамзіну, Оніховському, чиї маєтки були навколо Мерефи, а також куркулям. Селяни володіли дуже незначною частиною землі, а то й зовсім її не мали. Так, наприкінці XIX століття з 1050 селянських господарств 100 зовсім не мали земельного наділу [2]. Малоземелля було однією з причин антипоміщицьких революційних виступів селян. У 1902 році в Полтавській та Харківській губерніях розгорнувся могутній селянський рух, високу оцінку якому дав В. І. Ленін у своїй роботі «До селянської бідноти». Трудящі Мерефи підтримували люботинських, зміївських і нововодолазьких селян в боротьбі проти поміщиків, вимагали поділу сінокосів, пасовищ, лісів.

Розвиток капіталізму вимагав поширення освіти, культури, знань. У 1875 році в Мерефі відкрито двокласне народне училище [3], а в 1883-му — початкове жіноче училище з трирічним строком навчання [4]. У 1904 році — відкрито бібліотеку-читальню [5].

У період революції 1905—1907 рр. в Мерефі відбуваються важливі події. Авангардну роль у них відіграли робітники-залізничники, на яких великий вплив мав пролетаріат Харкова. Вже влітку 1905 року в Мерефу приїжджали агітатори з нелегальною більшовицькою літературою. Вони проводили бесіди, розповсюджували прокламації. Це сприяло підвищенню рівня революційної свідомості трудящих. У грудні 1905 року залізничники станції Мерефа під керівництвом В. А. Щита припинили роботу. Вони «зашили стрілки», зіпсували паровозний круг і не пропускали поїздів з солдатами, що мали взяти участь у придушенні повстання харківських робітників.

20 січня 1906 року поліція знайшла в Мерефі багато друкованих прокламацій «Кривавий цар» — видання ЦК РСДРП та «До новобранців» — видання Полтавського комітету РСДРП. 30 січня знайдено листівку «Про Державну думу» — видання Харківського об'єднаного комітету РСДРП [6]. 1 лютого тут знову розповсюджено такі ж листівки [7]. 26 березня в Мерефі з'явились прокламації «Суд над „Очаковим"» і «Чи дасть цар селянам землю?» — видання Харківського об'єднаного комітету РСДРП [8].

Авторитет РСДРП серед робітників щоразу зростав. У квітні 1906 року на Мереф'янському склозаводі головою створеної професійної спілки склярів обрано більшовика Кузнецова. Та ж профспілка 1 травня організувала страйк робітників [9].

У 1907 році на тому ж склозаводі проведено 6 економічних страйків, один з них тривав 29 днів [10].

Після придушення революції 1905—1907 рр. посилилось зубожіння робітничого класу, ще більше зросло безробіття, пов'язане з промисловою кризою, з закриттям невеликих підприємств. У 1909 році в Мерефі за ворітьми склозаводу опи-

---

[1] А. Гнедич и С. Аксенов. Обзор фабрично-заводской промышленности Харьковской губернии, вып. 1, Х., 1899, стор. 43.

[2] И. А. Чурилин. Доклад в Харьковскую уездную земскую управу о кустарных промыслах по Харьковскому уезду, 1891, стор. 131.

[3] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1 спр. 67, арк. 32.

[4] Там же, спр. 248, арк. 90—91.

[5] Там же, ф. 3, оп. 283, спр. 109.

[6] Центральний державний історичний архів СРСР (ЦДІА СРСР), ф. 102, оп. 1906, спр. 5, ч. 48, арк. 21.

[7] Там же, оп. 234, спр. 5, ч. 48, арк. 9.

[8] Там же, оп. 1906, спр. 5, ч. 48, арк. 23.

[9] Журн. «Літопис революції», 1930, № 6, стор. 80.

[10] Там же, 1930, № 6, стор. 57.

нилося 200 звільнених робітників, голодних, безправних [1]. Та боротьба наростала. 10 травня 1912 року на знак протесту проти розстрілу на Ленських золоторозробках припинили роботу всі робітники Мереф'янського склозаводу. Харківський губернатор доповідав департаменту поліції про вимоги робітників підвищити зарплату, скоротити штрафи. Врешті-решт адміністрація змушена була піти на поступки страйкарям і підвищила зарплату на 5 процентів [2].

Столипінська аграрна реформа ще більше погіршила становище основної маси селян, яка задихалась від безземелля. В той же час поміщики та куркулі в Мерефі зосереджували в своїх руках близько 3 тис. десятин землі. Так було до історичних подій Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Д. М. Базлова, член Комуністичної партії з 1904 р., активна учасниця громадянської війни. Місто Мерефа.

Після повалення в лютому 1917 року самодержавства мереф'янські селяни поділили між собою лугову землю, що належала церкві і, як повідомляв обер-прокурор, «приступили до покосу, загрожуючи так само вчинити і з заставами хліба» [3]. Місцева адміністрація занепокоєно інформувала про це Харківського повітового комісара [4]. Створену після лютого в Мерефі земельну комісію очолювали Я. А. Кривошей — голова, Л. Ф. Удовиченко — заступник. Після перемоги Великого Жовтня розгорнулись нові політичні події.

У грудні 1917 року в Харкові відбувся І Всеукраїнський з'їзд Рад. Після того невдовзі в Мерефі створено Раду робітничих і селянських депутатів, яка очолювала тут революційні перетворення.

Та повністю здійснити революційні заходи Рада не встигла, 7 квітня 1918 року Мерефу окупували війська кайзерівської Німеччини, які відновлювали старі порядки. Контрреволюційні елементи з радістю зустрічали німецьких загарбників. Інакше зустріла непроханих гостей більшість жителів, яка не приховувала своєї ненависті до окупантів. Мереф'янські залізничники прилучилися до Всеукраїнського страйку залізничників, який тривав протягом липня і серпня. Залізничники перешкоджали вивезенню окупантами продовольства та промислових товарів з України до Німеччини.

Німці чинили розправи над населенням, розстрілювали активістів. Окупанти закатували кадрового робітника Сергія Рудима, а багатьох інших побили мало не до смерті.

Та кайзерівцям недовго довелось панувати. Під тиском Червоної Армії 3 січня 1919 року їх було вигнано з Мерефи. Для встановлення Радянської влади у Мерефу Харківський більшовицький комітет направив трьох комуністів. Це були — Іван Жуков, Григорій Меліхов та Микола Кукін. Разом з місцевими комуністами Д. М. Базловою, членом партії з 1904 року, та В. А. Щитом, членом партії з 1905 року, вони на початку січня 1919 року створили тут партійну організацію.

Сільська біднота охоче вступала до лав Червоної Армії. Ось як яскраво розповідає про це колишній командир Харківської групи військ, відомий герой громадянської війни на Україні П. Дибенко, який на початку січня брав участь

---

[1] Ф. Є. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 рр. К., стор. 115.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 102, 4 діловодство, спр. 83, ч. 2, арк. 5, 7, 8, 9.
[3] «Український історичний журнал», 1963, № 2, стор. 95.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1327, оп. 1, спр. 143, арк. 6.

у боях під Мерефою. Після одного з найбільших мітингів «...надвечір того ж таки 7 січня потягли з сіл селяни добровільно вступати до загону. Строкату картину являли собою ці майбутні безіменні герої. Вбрані в подерті свитини, у збитих чоботях, з торбинками за плечима вони горнулися в січневому холоді. Дати їм будь-яке обмундирування ми не могли, бо самі були погано одягнені, та нове поповнення і не вимагало цього обмундирування.— Дайте нам зброї! — ось чого вимагали вони»[1].

Через місяць, у лютому 1919 року, обрано Мереф'янський волосний комітет партії, який об'єднав парторганізації Мерефи, Комарівки, Буд, селища Південного і станції Мерефа. Головою волпарткому обрано Івана Жукова, секретарем — Миколу Кукіна — члена партії з 1916 року, робітника-столяра.

Партійна організація боролась з контрреволюцією, очолила роботу по заготівлі хліба для загонів Червоної Армії і промислових центрів, залученню добровольців до армії.

У червні 1919 року Мерефу захопили денікінці. Десятки мирних жителів було розстріляно, серед них активного агітатора, вчителя залізничної школи комуніста Л. Д. Леонова, завідуючого волосним земельним відділом Ф. І. Кульку, робітника склозаводу Андрія Рудима, міліціонера П. К. Гайворонського. У Харківській в'язниці денікінці закатували комуніста Ф. Надточія.

10 грудня передові кавалерійські частини 14-ї армії визволили Мерефу від денікінців, загрожуючи їм з тилу[2], а 16 грудня в Мерефі обрано волосний ревком. Його очолювали Я. А. Кривошей — голова, І. А. Надточій — заступник і Е. Н. Штонда — секретар[3]. Створено управління міліції, його начальником був комуніст т. Волков.

На початку січня 1920 року знову почав діяти волосний партійний комітет. Головою волпарткому було обрано М. К. Кукіна, секретарем — О. І. Конотопа.

Мереф'янська партійна організація була однією з найбільш згуртованих та стійких у Харківському повіті. Під час дискусії в партії про профспілки вона рішуче виступала за ленінську платформу, голосувала за неї на партійних зборах та повітовій партійній конференції[4].

Продовжував свою діяльність і волревком, головою якого був Я. Кривошей. Під керівництвом комуністів у квітні 1920 року в Мерефі створено комсомольську організацію, яка налічувала понад 20 чоловік. Секретарем комсомольської організації обрано Дмитра Васильченка, секретарем волосного комітету комсомолу, створеного у 1922 році,— Володимира Сєдих.

В роки іноземної інтервенції та громадянської війни багато жителів Мерефи брали участь у боротьбі із зовнішньою та внутрішньою контрреволюцією. Так, 3 травня 1920 року мереф'янська парторганізація скликала двотисячний мітинг з нагоди відправки на фронт 15 комуністів-добровольців. Добровольцям пов'язали червоні стрічки, дарували букети квітів. Приклад комуністів наслідували й безпартійні. Незабаром було створено також кавалерійський загін, який взяв участь у розгромі білополяків[5].

Значну роль у зміцненні Радянської влади, мобілізації трудящих на виконання плану продрозверстки відіграв волосний комітет незаможних селян (КНС) на чолі з комуністом І. А. Надточієм та Мереф'янський сільський КНС на чолі з комуністом П. З. Черняком. Продрозверстка в 1920 році була виконана. КНС роздав бідним селянам понад 100 коней, відібраних у куркулів, допомагав сім'ям червоноармійців. Мереф'янські комуністи і безпартійні активісти переборювали

[1] Журн. «Літопис революції», 1930, № 2, стор. 171.
[2] ЦДАРА, ф. 100, спр. 600-а, арк. 84.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-4986, оп. 1, спр. 37, арк. 2.
[4] Там же, ф. Р-92, оп. 1, спр. 747, арк. 2.
[5] Газ. «Пролетарій», Х., 8 червня 1920 р.

опір куркулів, які відмовлялися здавати хліб та організовували банди. Одна з банд, де ватажком був Шатравка, грабувала крамниці, склади й установи, вбивала комуністів. Згодом вона була ліквідована радянськими активістами.

Починалось кооперування трудового селянства. Ще навесні 1919 року в Мерефі створено сільськогосподарську комуну «Наука і труд», яка мала 44 члени [1], а в листопаді 1920 року сільськогосподарську артіль «Надія», що об'єднала 12 селянських господарств [2]. 4 квітня 1921 року організовано трудову сільськогосподарську артіль «Хлібороб» [3]. Виникали артілі і пізніше. У 1926 році тут було вже дві сільськогосподарські артілі і два ТСОЗи, у 1929 — артіль «Зірка» і ТСОЗ «Перший почин».

У грудні 1928 року Мерефа стала селищем міського типу [4] з приєднанням до нього села Артемівки. Значна частина місцевого населення працювала на підприємствах Харкова. Цим, очевидно, і пояснюється зменшення кількості сільськогосподарських артілей у Мерефі.

Під керівництвом партійної організації розвивалась промисловість селища. У 1923 році робітники Мереф'янського склозаводу ввели в дію ванну-піч, а через два роки після того — ще дві потужні печі. Випуск продукції заводу зріс тоді на 170 процентів.

Успішній відбудові склозаводу сприяла політвиховна робота партійної і комсомольської організацій. Так, у 1926 році серед робітників заводу було організовано 6 груп політграмоти, серед склодувів-поляків створено школу політграмоти та лікнепи польською мовою [5]. Зусиллями всього робітничого колективу Мереф'янський завод став одним з найбільших підприємств скляної промисловості України. В 1926 році, наприклад, його валова продукція становила 2 млн. крб., в той час як у 1902 році вся скляна промисловість Харківської губернії випустила її на 600 тис. карбованців [6].

Крім того, в селищі працювали два цегельних і лісотарний заводи, кілька артілей, що шили одяг і взуття. Зростав вантажооборот залізничної станції Мерефа, який у 1926/27 році дорівнював 110,7 тис. тонн.

Велику увагу приділяли партійні і радянські органи і розвиткові народної освіти та охорони здоров'я.

Наприкінці 1920 року діяли амбулаторія, лікарня і аптека, а також зуболікарська дільниця, що обслуговувала населення трьох волостей. У 1927 році збудовано нове приміщення для лікарні.

У 1918 році в Мерефі було два училища з трирічним навчанням, у 1920 році — два двокласних і жіноче училища [8] та перша єдина трудова школа з 4-ма класами, що мала 6 учителів і 86 учнів [9].

У 1918 році відкрито бібліотеку [10], а в 1919—1920 рр. — клуб і Народний дім [11]. У січні 1924 року організовано гурток ліквідації неписьменності [12], а в 1925 — школу лікнепу, яка охоплювала навчанням більшість неписьменного населення.

Швидкими темпами розвивалась промисловість Мерефи в роки п'ятирічок. Випуск продукції збільшувався за рахунок реконструкції та розширення діючих

---

[1] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. І. Колгоспне будівництво на Україні 1917—1927 рр. К., 1962, стор. 124.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1. спр. 421, арк. 13.
[3] Там же, спр. 450, арк. 6, 22.
[4] Там же, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3408, арк. 553.
[5] Робітнича газета «Пролетар», X., 10 грудня 1926.
[6] Газ. «Соціалістична Харківщина», 17 жовтня 1945 р.
[7] Харківський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 3071, арк. 99—100.
[8] Там же, ф. 103, оп. 1, спр. 42, арк. 13.
[9] Там же, спр. 79, арк. 40—43.
[10] Там же, спр. 46, арк. 24.
[11] Там же, ф. Р-820, оп. 1, спр. 4, арк. 4.
[12] Там же, спр. 318, арк. 57.

підприємств, запровадження технічних удосконалень, стахановських методів праці, раціоналізації виробництва. Відповідно до постанови загальних зборів робітників Мереф'янського склозаводу ім. Петровського «Про організацію Ради винахідників» від 15 лютого 1932 року на заводі організовано групи колективної розробки раціоналізаторських пропозицій та цехові комісії раціоналізаторів, створено експериментальну майстерню, проводились консультації тощо[1]. Ці заходи давали добрі наслідки. Наприклад, продукція Мереф'янської гути (гута — споруда з склоплавильною піччю) у 1933 році збільшилась у порівнянні з 1928 роком у 1,5 раза.

Підприємства Мерефи постійно оснащувались новою технікою.

За роки Радянської влади колишня слобода Мерефа значно розширилась, змінила своє обличчя. В 1938 році Указом Президії Верховної Ради УРСР селище перетворене в місто, воно мало вже тоді 24 тис. чоловік населення. У Мерефі працювали заводи: склоробний, який, наприклад, у 1940 році випустив продукції на 1,2 млн. крб. (в нинішніх цінах), спиртогорілчаний і лісотарний, а також склодувна майстерня. Розгортали свою діяльність науково-дослідні станції шовківництва, бджільництва і селекції.

Широко розвивалося житлове і культурне будівництво. В 1937 році було введено в експлуатацію 153 житлові і кілька громадських будинків.

Значно поліпшилось медичне обслуговування. У 1938 році місто мало: лікарню на 80 місць, санітарну станцію, дві аптеки, поліклініку з хірургічним, терапевтичним, стоматологічним, рентгенівським, фізтерапевтичним кабінетами, дитячу консультацію, тубдиспансер. В цих закладах працювало 29 лікарів і 45 працівників середнього медичного персоналу. Цікаво порівняти: в 1902 році тут була лише одна лікарня з 4 ліжками, в якій працював один лікар.

Розвивалась народна освіта. В 1938 році в Мерефі було сім добре обладнаних шкіл, в яких навчалось 5 тис. учнів, працювало 150 вчителів. Лише в середній школі № 1 працювало в півтора раза більше вчителів, ніж в усій дореволюційній Мерефі [2].

Ось що писав тоді ж, у 1938 році, в районній газеті директор середньої школи № 1 І. Я. Перемот: «У 1911 році я, молодий вчитель, приїхав у Мерефу. В школах навчалось кілька сот учнів — босі, голодні сиділи вони за партами... Я ось пригадую, а на очах — сльози. Немало з тих дітей було здібних і талановитих. Як вони бажали вчитися! А шляхи до науки їм були закриті... В цьому році, як і в попередні роки, випускники середньої школи № 1 успішно вступають у вузи» [3].

Так, незрівнянно з 20-ми рр., високо виріс загальноосвітній і культурний рівень населення, багато мешканців стали хорошими організаторами виробництва, активними учасниками громадського життя.

Наприкінці 30-х рр. в місті діяли телефонна станція на 140 абонентів, радіовузол на 1 тис. радіоточок, 3 кінотеатри. Працювали Будинок культури і літній театр на 1000 місць, заводські клуби, бібліотеки. Парки і сквери займали чималу площу — 12 гектарів.

Так з року в рік впорядковувалась і красивішала Мерефа.

В перші дні Великої Вітчизняної війни тисячі мереф'ян пішли на фронт. Їхні місця на виробництві зайняли жінки і підлітки.

На початку війни Мереф'янський склозавод одержав важливе завдання — виготовити кілька мільйонів капсул для пляшок з горючою сумішшю, а також ампули для донорської крові. З великим ентузіазмом працювали всі робітниці заводу, зокрема завідуюча виробництвом Пелагія Кушнірова, чергові по змінах Тетяна Кривидорога, Тетяна Кривошеєва та інші. За дострокове і високоякісне вико-

---

[1] Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки, стор. 257—258.

[2] Газ. «Соціалістична Харківщина», 2 листопада 1938 р.

[3] Газ. «Комунар України», 2 листопада 1938 р.

нання урядових завдань командування Радянської Армії оголосило колективу заводу подяку.

Вперше ворог окупував Мерефу 21 жовтня 1941 року[1]. Та трудящі не корились окупантам. В районі діяв, організований Харківським райкомом партії, партизанський загін, що мав 21 бійця. Командир загону О. П. Камишан, у недавньому минулому — голова Бабаївського колгоспу «Шлях Леніна», і комісар І. О. Дзюба, комуніст з 1918 року, агроном радгоспу «Червоний партизан» — поділили загін на 4 групи, вміло скеровуючи їх діяльність.

Уже через п'ять днів після організації загону, 27 жовтня партизани Степан Проскурів і Никифор Бурлака замінували шосейну дорогу з Харкова до Мерефи. Пізно вночі на партизанські міни наскочили 3 німецькі вантажні машини з фашистами і боєприпасами. Вони були знищені. Через тиждень після того інша група — тт. Наливайко і Сирота — замінувала дорогу від Мерефи до с. Оксютівки і підірвала дві ворожі вантажні автомашини зі зброєю. Партизанські удари весь час зростали.

28 грудня 1941 року вороже командування провело „облаву" на партизан, що базувались у лісах навколо Мерефи. У кількох боях з фашистами партизани знищили близько 30 окупантів і поліцаїв, багато ворожих складів і обозів[2].

19 лютого 1943 року війська Радянської Армії визволили Мерефу від гітлерівців, але 9 березня після запеклих боїв її вдруге захопив переважаючий чисельністю ворог[3].

В боях 8—9 березня в районі Соколова — Мерефи при відбитті навальних атак танкового корпусу німецько-фашистських військ особливо відзначився окремий чехословацький батальйон під командуванням підполковника Л. Свободи, який пліч-о-пліч з радянськими військами, у складі 3 танкової армії, бився з ворогом.

За зразкове виконання військового обов'язку і за виключну хоробрість і відвагу 86 чехословацьких солдатів і офіцерів нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, а надпоручику Отакару Ярошу, першому з іноземців, присвоєно посмертно звання Героя Радянського Союзу[4].

Під час другої окупації Мерефи також діяла група народних месників, що складалась з 40 чоловік. Серед активних учасників цієї групи були: Ф. А. Бондар (комісар), С. В. Бондар, П. М. Збукар, В. Д. Мірошник та ін. Партизанська група організовувала засідки, нищила ворожі сили, розповсюджувала листівки. Дехто з цих партизан у складі інших партизанських з'єднань дійшов до Чехословаччини і 1944 року брав участь у Словацькому народному повстанні. Одного з них — С. В. Бондаря було нагороджено чехословацькою медаллю.

Радянська Армія швидко просувалася на захід, визволяючи радянські землі. Газета «Красная звезда» писала тоді, що фашисти створили в районі Мерефи міцні польові укріплення, сподіваючись зупинити швидкий наступ радянських військ[5]. Зламавши опір ворога, Радянська Армія 5 вересня 1943 року остаточно визволила Мерефу[6]. З великою радістю зустрічали мереф'яни своїх рідних визволителів.

За період окупації міста фашисти вивезли до Німеччини 472 чол., закатували 154 чоловіки[7].

Окупанти завдали великої шкоди міському господарству: зруйнували склоробний, спиртогорілчаний і цегельний заводи, залізничну станцію, школу, лікарню, аптеки, а також 1500 житлових будинків. Частково зруйнували понад 2 тис. інших будівель.

---

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. К., 1963, стор. 434.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, ст. 2, арк 43—45.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 434.
[4] «Український історичний журнал», 1963, № 2, стор. 110.
[5] Газ. «Красная звезда», 5 вересня 1943 р.
[6] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 434.
[7] Харківський облдержархів, Р-3746, оп. 1, спр. 29а, арк 39.

«Спалена Мерефа». Картина народного художника СРСР А. Г. Петрицького. Олія. 1943.

Війна ще продовжувалась, і воїни-мереф'яни героїчно бились на інших фронтах.

...Зруйнувати міст — таке завдання одержав комсомолець сержант В. Мірошниченко. У вирішальний момент осколок снаряда перебив електропровід і вибуху не сталося. Мірошниченко кинувся до мосту. Пораненого сержанта залишали сили. Нарешті — підпалив бікфордів шнур. Вибух! І міст через річку злетів у повітря[1]. Після одужання Мірошниченко знову бив ворога. В 1944 році загинув геройськи в бою.

Герой Радянського Союзу В. П. Мірошниченко навічно зарахований у списки Н-ської залізничної військової частини. Пам'ять про героя-земляка свято зберігають мереф'яни: його ім'ям названо одну з вулиць міста та школу, в якій він навчався. В середній школі № 5 експонуються матеріали, що розповідають про бойовий шлях В. П. Мірошниченка.

За мужність і відвагу при форсуванні Дніпра восени 1943 року високого звання Героя Радянського Союзу був удостоєний і О. Ф. Козаков, який живе і працює в Мерефі.

Тут навчався, працював робітником на склозаводі і звідси пішов на війну, дійшовши аж до Берліна, З. К. Слюсаренко, двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Цього ж високого звання удостоєний і мереф'янин О. О. Пасько.

Одразу після визволення Мерефи населення з великим запалом почало відбудовувати місто, його господарство і культуру.

Вже восени 1943 року в зруйнованих цехах склозаводу з'явилися будівельники, а через півроку почала діяти ванна-піч № 4 потужністю 600 кв. метрів віконного скла на добу[2]. На склозаводі було встановлено машину Фурко, що дало можливість випустити на кінець 1946 року 465 тис. кв. метрів скла. Коли б це скло простелити метровою стежкою, скляний тротуар простягся б від Харкова до Києва.

Під час відбудови підприємств всюди панувало трудове піднесення. Так, багато старших майстрів-склодувів, які працювали по 40—50 років на заводі, знову зайняли свої місця в перших лавах виробничників. Це — І. Д. Дядченко, А. І. Глущенко, Т. С. Буряківський, О. І. Терещенко, П. К. Гончаренко, Т. Сивопляс, Я. Т. Червоносенко та ін. Відмінно працював майстер О. П. Жуков. Повернувшись з фронту, він став до печі і перевиконував завдання вдвічі. Коли сусідня бригада відставала, майстер Жуков перейшов до неї і вивів у передові[3].

У 1947 році склозавод в основному відбудовано, а в 1949 році він уже дав надпланову продукцію. За цей час стали до ладу спиртовий, цегельний заводи та інші підприємства. З року в рік збільшувалась виробнича потужність мереф'янських

[1] Харківський історичний музей. Документи про подвиг В. П. Мірошниченка та матеріали СШ № 5 м. Мерефи.
[2] Газ. «Соціалістична Харківщина», 26 липня 1944 р.
[3] Там же, 24 вересня 1945 р.

підприємств. Так, на склозаводі в 1954 році працювало 11 печей; в 1955 — 38; в 1956 — 46 печей.

Особливо швидкими темпами розвивається промисловість міста в 60-і рр. Колектив Мереф'янського склозаводу здійснив ряд важливих заходів по механізації та автоматизації виробничих процесів, зокрема транспортних робіт, процесів виготовлення суміші тощо. На заводі встановлено автомати на напівпровідниках, чотири агрегати і верстати.

Колектив склозаводу постійно бореться за збільшення випуску продукції. З 1958 року тут працює цех по виробництву штапельного скловолокна. Цей матеріал легкий, вогнестійкий, має добрі тепло- і звукоізоляційні властивості. Наприклад, плита з скловолокна, товщина якого 3 см, за теплопровідністю дорівнює залізобетонній плиті завтовшки 1 метр. Інженерно-технічні працівники склозаводу вперше в країні розробили нову технологію виробництва скловолокна: замість способу витягування вони запропонували метод вертикального роздування парою. Це набагато підвищило продуктивність праці. За пропозицією заводських спеціалістів було замінено також дефіцитну борну кислоту, що входила до складу скла. Це дало змогу знизити собівартість продукції [1].

У 1959 році на Мереф'янському склозаводі організовано цех по виробництву теплозвукоізоляційних рулонів з штапельного волокна, які застосовуються на рефрижераторних суднах, у вагонах-холодильниках, в автомобільній промисловості, на будівництві [2]. Колектив заводу одержав також новий вид скловолокна — гідроізоляційний матеріал для ізоляції різних підземних газопроводів [3]. У четвертому кварталі 1960 року на заводі пущено в дію другий конвейєр по виробництву штапельного волокна, що значно збільшило випуск продукції.

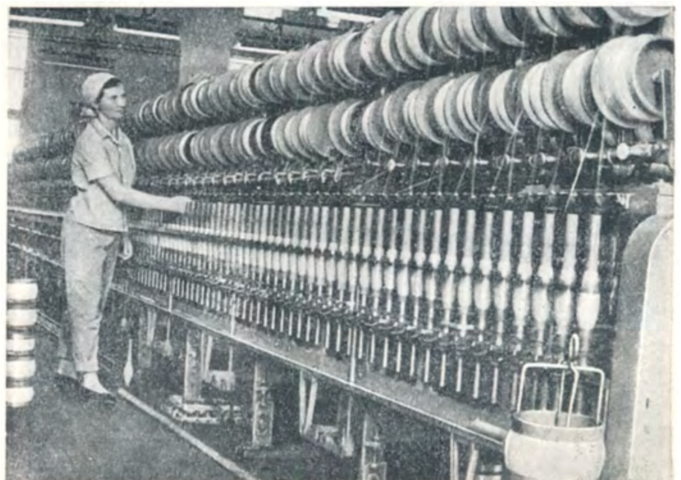
В 1963 році було вироблено лише надпланової продукції на сотні тис. карбованців. Успішно працювало підприємство і в 1965 році. Продуктивність праці за цей час зросла до 107 процентів. Завод виконав виробничий план на 101,7 процента. Не тільки збільшилась виробнича потужність, але й значно розширився асортимент виробів. Підприємство випускає також флакони і пляшки, жаростійкий посуд, штапельне, неперервне волокно, бандажну стрічку, нитки тощо.

Перед Мереф'янським склозаводом відкриваються широкі горизонти в майбутньому. За перспективним планом розвитку підприємства, його виробнича потужність проти 1966 року в 1970 році збільшиться в 1,5 раза.

У 1956 році в Мерефі було створено майстерні «Сільенерго», на базі яких через п'ять років виник завод залізобетонних виробів. Колектив працівників цього заводу забезпечує залізобетонними опорами та приставками будівельно-монтажні організації «Головенергосільбуду» республіки. У 1964 році завод виробляв продукції в 10 раз більше, ніж у 1957 році. Підприємство розширилось, поліпшилась організація виробництва, вдосконалився технологічний процес, механізовано ручну працю. Побудова цеху силікальцитних деталей, встановлення механізованої поточної лінії виготовлення опор, введення в дію другої черги цеху-полігону дасть можливість значно збільшити виробництво залізобетону, силікальцитних та інших виробів.

У соціалістичному змаганні бере участь більшість робітників заводу. Серед кращих

У розмотувально-крутильному цеху склозаводу.

[1] Газ. «Красное знамя», 16 червня 1959 р.
[2] Газ. «Радянська культура», 29 січня 1959 р.
[3] Харківський облпартархів, ф. 7, оп. 24, спр. 2, арк. 124.

виробничників слюсарі І. П. Терещенко, А. Ф. Сосюрко, бригадир бетонщиків А. П. Запара, арматурщики П. Г. Легеза і М. П. Ярошенко, бетонщиця В. І. Малик.

Добре працював колектив заводу в останній рік семирічки. За планом завод мав дати продукції на 1700 тис. крб., фактично дав — на 1956 тис. карбованців. Річне завдання плану виконав на 115 процентів.

З року в рік зростає виробництво продукції меблевої фабрики, утвореної на основі об'єднання двох артілей. Якщо в 1957 році підприємство випустило продукції на суму 140 тис. крб., то в 1961 — у 7 раз більше. План 1965 року фабрика виконала на 102,8 проц., випустивши продукції на 1345 тис. карбованців. Проведено значну роботу щодо спеціалізації фабрики, механізації виробничих процесів, особливо в обробці деревини. В цехах працюють верстати-автомати і напівавтомати, гідравлічні преси та інше устаткування. Колектив фабрики постійно підвищує культуру виробництва.

На виробництві валяного взуття, будівельного войлоку для теплоізоляції спеціалізується Мереф'янська валяльно-повстяна фабрика ім. 40-річчя Жовтня. Це підприємство має значну технічну базу: високопродуктивні чесальні і валяльні машини, напівавтомати для насадки валянок на механічні колодки та інше. В 1964 році на фабриці було введено прогресивну технологію виробництва, що дало значний економічний ефект. В 1965 році фабрика дала продукції на 143 тис. карбованців.

Щорічно збільшує виробництво цегли та черепиці цегельний завод, на якому діє одна з перших у системі місцевої промисловості тунельна піч для випалювання цегли. З 1954 по 1960 рік завод збільшив випуск цегли та черепиці у 2,5 раза. Змагаючись за дострокове виконання плану другого року семирічки, колектив Мереф'янського цегельного заводу зобов'язався у 1960 році випустити додатково 500 тис. шт. цегли і закликав робітників усіх цегельних заводів району підтримати цей почин. Бюро Харківського райкому партії схвалило ініціативу Мереф'янського заводу і запропонувало керівникам інших цегельних заводів обговорити його звернення.

Залізничний вокзал у м. Мерефі.

Мереф'яни виконали свої зобов'язання. Продуктивність заводу досягла 5 млн. штук цегли щороку. Протягом 60-х років тут освоєно виробництво кварцевої муки маршаліту, збудовано цех по її виробництву. В 1965 році цегельний завод випустив продукції на 206,7 тис. крб., виконав план на 107,1 процента.

Мереф'янський спиртозавод також перевиконує свої виробничі завдання. У 1965 році він виконав план на 104,3 процента.

Важливу роль відіграє на Південній залізниці станція Мерефа. Тут щодоби проходять десятки пасажирських і вантажних поїздів. У зв'язку з цим на станції Мерефа у 1961 році було встановлено електричну централізовану систему управління стрілками. Автоматичне блокування та інші нововведення сприяли збільшенню пропуску поїздів майже вдвічі. На станції обладнано механізований промивочний пункт для підготовки вагонів під зерно. Цей пункт обслуговує вагонний парк всієї дороги. Нове обладнання

і вміла експлуатація його, а також чітка організація праці дали можливість створити на станції школу передового досвіду залізничників країни.

Експлуатаційні процеси на станції незабаром здійснюватимуться за допомогою автоматики і телемеханіки. Станція Мерефа стане однією з найбільш технічно оснащених на Південній залізниці.

Кінотеатр «Супутник» у м. Мерефі.

Велика роль у виконанні завдань комуністичного будівництва належить славним розвідникам майбутнього — бригадам і ударникам комуністичної праці. Багато трудящих міста вирішили працювати, жити і вчитись по-комуністичному. Першим виробничим колективом у Мерефі, який був удостоєний звання комуністичного, стала бригада пресувальників склозаводу, очолювана М. І. Микишем, а першими ударниками комуністичної праці — пакувальниці М. І. Сотникова (нині студентка Харківського державного університету), М. І. Шарлай, М. І. Довжикова та інші.

Чимало учасників руху за комуністичну працю — раціоналізатори. Вони багато зробили для механізації та автоматизації виробничих процесів, поліпшення технології, економії матеріалів та електроенергії. Раціоналізаторам належить провідна роль у боротьбі за технічний прогрес. Вони внесли багато цінних пропозицій. Наприклад, робітники тт. Завгородній, Васильєв і Степанов виготовили групові переставники склотари, які застосовуються тепер також на інших підприємствах країни. Лише за 9 місяців 1964 року надійшло 88 раціоналізаторських пропозицій, з яких у виробництво запроваджено 77. Це дало економії на 102 тис. карбованців. Кращі раціоналізатори заводу — майстри і робітники Ю. Г. Коваленко, Ю. А. Берлявський, М. В. Осадчий і М. Я. Яровий.

Партійні, радянські, профспілкові органи постійно дбають про створення найкращих умов життя і праці трудящих міста.

Із 7600 житлових будинків, що є тут, — 2634 збудовано протягом 1944—1964 рр. Багато уваги приділяється побутовому обслуговуванню населення. Міський побуткомбінат має 50 різних майстерень (пошиття і ремонт одягу та взуття, металоремонт, столярня, перукарня, фотоательє, ремонт житла і меблі, хімчистка, човнярська станція та ін.). У 1965 році комбінат виконав план на 104 проц., вартість виконаних робіт для населення 652,7 тис. карбованців.

На 106,3 проц. у тому ж році виконав план і міський хлібокомбінат, виробивши продукції на 2,277 тис. карбованців.

У місті є ресторан, 5 їдалень, кафе, чимало продуктових кіосків. Працюють 48 крамниць і ларків міськзміторгу. У тому ж 1965 році план товарообороту виконано на 103,6 проц. і продано населенню товарів на 12 195,2 тис. карбованців.

Значну роботу по благоустрою міста провела Мереф'янська міська Рада. У 1965 році вона витратила на ці потреби 90,6 тис. крб., здебільшого — на шляхове будівництво та на озеленення міста.

У медичних закладах міста працюють 40 лікарів і 160 чол. середнього і молодшого медичного персоналу. 7 дитячих установ (дитячі ясла, садки та ін.) охоплюють 810 дітей.

Розвивається народна освіта, культура, мистецтво. Місто має 7 шкіл, філіал Харківського текстильного технікуму. У 1964 році методом народного будівництва споруджено 22 класні кімнати, наступного року їх кількість зросла до 70. Це дало можливість проводити заняття в школах в одну зміну.

До послуг жителів Будинок культури, 5 клубів і червоних кутків, широкоекранний кінотеатр, бібліотека. При Будинкові культури та клубах працюють різні колективи художньої самодіяльності, мистецькі гуртки.

У 1966 році жителі передплатили 20 414 прим. газет і журналів, у своїх квартирах мають близько 10 тис. радіоприймачів і телевізорів. В особистій власності мешканців 145 легкових автомашин і понад 1 тис. мотоциклів і моторолерів.

Трудящі Мерефи зміцнюють інтернаціональні зв'язки з народами зарубіжних країн. Особливо міцна дружба мереф'ян з трудящими соціалістичної Чехословаччини. Ця дружба загартувалась ще в період війни, коли воїни Радянської Армії, в тому числі й мереф'яни, визволяли чеську землю від фашистських загарбників. З кожним роком зростає дружба між колективом мереф'янського склозаводу і словацького заводу «Моравія», які змагаються між собою. Склороби українського міста Мерефи і словацького міста Кійов постійно листуються. Колеги мереф'янських склозаводців розповідають про свої трудові успіхи, новини технічної думки, про досягнення всього чехословацького народу, цікавляться справами своїх радянських колег і друзів. Декілька разів словацькі робітники приїздили в Мерефу, знайомилися з організацією виробництва, механізацією і автоматизацією процесів, передовими методами робітників-новаторів. Водночас чехословацькі товариші розповідали мереф'янам про технологію виробництва на склозаводі «Моравія».

На склозаводі організовано відділення товариства радянсько-чехословацької дружби.

Мереф'яни свято шанують своїх земляків, що загинули в боях за владу Рад, у Великій Вітчизняній війні, за побудову соціалізму. У сквері, поблизу площі Перемоги, їм споруджено пам'ятник. Деяким вулицям присвоєно імена героїв.

Серед уродженців Мерефи відомі старі більшовики — члени КПРС з 1917 року К. М. Сіроклин і П. Т. Хихля, член КПРС з 1919 року А. І. Торяник, а також Г. Т. Донець, А. І. Сергієнко й інші. Дехто з них, хоча й пішов на заслужений відпочинок, але бере й зараз активну участь у громадському житті.

В Мерефі народився Д. П. Овчаренко — заслужений діяч мистецтв УРСР. Він створив багато картин на історико-революційні теми, серед них «Олександр Пархоменко», «Князь Ігор», «Богдан Хмельницький» та ін. Д. П. Овчаренко працює головним художником Харківського академічного театру опери та балету ім. М. В. Лисенка і викладачем Харківського художньо-промислового інституту.

...Невпізнанно змінилась Мерефа за роки Радянської влади, чудове її сучасне, але ще краще майбутнє. У місті передбачено збудувати 70 двоповерхових і 29 п'ятиповерхових будинків на 98 тис. кв. метрів житлової площі. Заплановану територію поділено на три ділянки: північну, центральну і південну. У північному районі (від в'їзду в місто до валяльно-повстяної фабрики) зростуть п'ятиповерхові будинки з дитячими садками, блоками обслуговування населення, відділеннями зв'язку.

На великій ділянці від фабрики до мосту через річку Мерефу почнеться будівництво житлових двоповерхових будинків, а також школи на 1280 місць. Південний район теж забудовуватиметься двоповерховими будинками. Сосновий бір у цьому районі перетвориться на лісопарк. Автомобільний шлях, що проходить через місто, передбачено винести в обхід житлових кварталів.

Трудівники Мерефи вносять свій гідний вклад у створення матеріально-технічної бази комунізму.

В. І. КОЛІСНИК, О. І. КОНОТОП

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАБАЇ́ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташовані за 9 км від Харкова, поблизу залізничної станції Покотилівка. Населення — 7700 чоловік. Селищній Раді підпорядкований населений пункт Радгоспне.

В Бабаях розташований радгосп «Червоний партизан», який має 4,3 тис. га сільськогосподарських угідь; спеціалізується на овочево-молочному виробництві. Тут є авторемонтний завод, цех Харківської взуттєвої фабрики № 5.

У селищі — середня школа, 5 бібліотек, 2 клуби.

У Бабаях живе Герой Соціалістичної Праці Г. І. Криволапов (колишній голова колгоспу «Шлях Леніна»), народився український радянський поет О. Марченко.

В селищі зберігся будинок, де в 1774 році жив Г. С. Сковорода; тут встановлено меморіальну дошку.

Серед повсталих матросів на броненосці «Потьомкін» були жителі Бабаїв І. П. Комишан, Ф. І. Благий, а на крейсері «Очаків» — Ф. А. Благий.

У 1917 році в Бабаях виник партосередок, а в 1920 — комсомольський. В 1921 році організована сільгоспартіль «Надія».

В роки Великої Вітчизняної війни голова колгоспу О. П. Комишан організував партизанський загін. За Батьківщину віддали своє життя уродженці Бабаїв П. О. Потапенко та С. Ф. Ярмак — Герої Радянського Союзу.

БЕЗЛЮ́ДІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 13 км від Харкова, на лівому березі річки Уди. Залізнична станція. Через Безлюдівку проходить шосе Харків—Зміїв. Населення — 8200 чоловік.

У селищі — радгосп «Безлюдівський», який має 4,7 тис. га сільськогосподарських угідь. Тут трудиться Герой Соціалістичної Праці доярка В. Ф. Савельєва.

Є середня і восьмирічна школи, 4 бібліотеки, Будинок культури; лікарня на 35 ліжок.

Поблизу селища археологами виявлено поселення періоду пізньої бронзи (початок I тисячоліття до н. е.) та поселення скіфських часів (IV—III століття до н. е.).

Селище засновано в 1660 році.

В Безлюдівці народилися І. Я. Підкопай та Р. І. Левицький, яким посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

БЕРЕ́ЗІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 15 км від Харкова, за 3 км від залізничної станції Зелений Гай. Населення — 2000 чоловік.

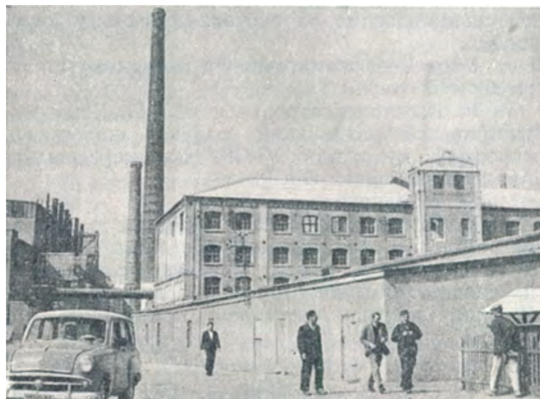
Радгосп «Березівський», створений в 1918 році, має 2,7 тис. га сільськогосподарських угідь, спеціалізується на овочево-молочному виробництві.

У селищі є восьмирічна школа, дві бібліотеки.

Заснована Березівка в 1629 році.

БУ́ДИ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташовані за 16 км від Харкова. Залізнична станція. Населення — 9400 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Бедряги та Бистрий.

В Будах діє фаянсовий завод «Серп і молот» (фарфоро-фаянсова фабрика була створена в 1888 році). Це одне з найбільших підприємств фарфоро-фаянсової промисловості Радянського Союзу, оснащене найновішим устаткуванням, працює на природному газі. Продукцію — посуд, медичне та санітарно-побутове обладнання, декоративний фаянс — завод експортує на Кубу, в Ірак, Ліван, Марокко, ОАР та інші країни. На заводі трудиться Герой Соціалістичної Праці вогнетривник К. Ф. Грищенко. В селищі працює завод будматеріалів, є відділок радгоспу «Березівський».

Будянський фаянсовий завод «Серп і молот».

У Будах є середня, восьмирічна та вечірня школи, дві бібліотеки, клуб, колектив художньої самодіяльності якого користується великою популярністю в районі й зайняв перше місце на обласному огляді. В клубі провадиться урочиста реєстрація шлюбів та новонароджених, посвята в робітники тощо.

За останні 5 років селище добре впорядковане, заасфальтовані вулиці, прокладено тротуари та водопровід.

ВА́СИЩЕВЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване за 12 км від Харкова, на шосе Харків—Зміїв. Населення — 4200 чоловік. Селищній Раді підпорядкований населений пункт Подольох.

Радгосп ім. Калініна має 3,8 тис. га земельних угідь. Спеціалізується на овочево-молочному виробництві. Радгосп «Васищівський» має 468 га сільськогосподарських угідь, спеціалізується на відгодівлі свиней. В селищі є лісове господарство з площею насаджень 1,6 тис. га, тут

розташовані будинок відпочинку та піонерський табір.

В селищі є середня школа, при якій створено кімнату-музей Героя Радянського Союзу С. М. Орєшкіна, дві бібліотеки, два клуби, лікарня.

Тут споруджено пам'ятник полеглим воїнам Радянської Армії та обеліск С. М. Орєшкіну, що при визволенні селища повторив подвиг О. Матросова.

В околицях селища знайдено 4 неолітичні поселення (IV тисячоліття до н. е.), два поселення періоду пізньої бронзи (початок I тисячоліття до н. е.) та 4 поселення скіфського часу (V—III століття до н. е.).

Засноване Васищеве в 1647 році.

ВЕСЕ́ЛЕ — село, центр сільської Ради. Розташоване за 30 км від Харкова. Населення — 1410 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зелене, Нескучне, Петрівка, Плоске, Радгоспне, Українка.

Радгосп «Липці» створений у 1920 році. Тепер це велике господарство, має 6 тис. га землі, спеціалізоване на овочево-молочному виробництві.

У селі — восьмирічна та початкова школи, клуб, бібліотека.

У Веселому народився М. Г. Дерегус — український радянський графік і живописець, народний художник УРСР, член-кореспондент Академії мистецтв СРСР.

Село засноване в 1732 році.

У листопаді 1905 року відбувся виступ селян. Вони розгромили волосне правління, спалили документи, в яких були записані податки населення, вигнали старосту, волосних писарів. Царські війська жорстоко придушили повстання.

ВИСО́КИЙ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 15 км від Харкова. Залізнична станція. Через село проходить автострада Москва—Сімферополь. Населення — 15 200 чоловік. Переважна більшість працює в Харкові. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Зелений Гай, Научний, Нова Березівка, Нововисокий, Оддих.

Високий — дачне селище, тут розташовані 2 санаторії, будинок відпочинку.

В селищі є середня школа і восьмирічна школа ім. Героя Радянського Союзу Олексія Пшеничка, що вчився тут. У школі встановлено обеліск, де записані імена колишніх учнів, які віддали своє життя за Батьківщину. Широкою популярністю в районі користується колектив художньої самодіяльності селищного клубу, особливо агіткультбригада. У Високому є дві бібліотеки, дитячий будинок, лікарня.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1936 р.— Колупаївка) — село, центр сільської Ради. Розташоване за 28 км від Харкова і за 17 км від залізничної станції Слатине. Населення — 1014 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Борщова.

У Жовтневому знаходяться два відділки радгоспу «Новолипецького», спеціалізованого на овочево-молочному виробництві.

Є середня школа, клуб, бібліотека.

Засноване село у 1731 році.

КОРО́ТИЧ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 17 км від Харкова. Через селище проходить електрифікована залізниця Харків—Люботин та автомагістраль Харків—Київ. Населення — 6000 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Зайцеве, Комунар, Старомосковка.

На території Коротицької селищної Ради розташований радгосп «Комунар». Він спеціалізований на овочево-молочному виробництві, має 3,1 тис. га сільськогосподарських угідь.

У Коротичі — середня школа, 2 бібліотеки, клуб.

В околицях селища знаходяться кургани скіфського часу (V—III століття до н. е.).

Засноване селище в другій половині XVII століття.

У березні 1918 року селище стало місцем жорстоких боїв з німецькими окупантами, 105 червоногвардійців загинули смертю хоробрих у цій битві; у Коротичі на братській могилі їм споруджено пам'ятник. На відкритті його у 1929 році був присутній Голова ВУЦВКу Г. І. Петровський.

У 1921 році в селищі організована сільськогосподарська артіль «Трудолюбие», в 1923 році — два ТСОЗи: ім. Першого травня та ім. 105 (пізніше — колгосп ім. 105).

КУЛИ́НИЧІ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташовані за 3 км від Харкова. Населення — 6400 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Артемівка, Бай-

Пам'ятник 105 загиблим червоногвардійцям. Селище Коротич.

рак, Бобрівка, Бражники, Заїки, Затишня, Зернове, Кутузівка, Момоти, Перемога, Прелесне, Фрунзе.

На території селищної Ради розташовані радгосп «Красная Армия», який має 8,1 тис. га землі, та дослідне господарство «Українка» науково-дослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР, яке має 7,2 тис. га сільськогосподарських угідь. Тут трудяться Герої Соціалістичної Праці В. М. Белевець — бригадир тракторно-рільничої бригади, М. А. Мірошниченко — доярка, Г. Г. Малик — телятниця.

У селищі збудовані нові багатоповерхові будинки з усіма комунальними вигодами, заасфальтовано й освітлено всі вулиці, багато зелених насаджень.

Є восьмирічна та початкова школи, дві бібліотеки.

Засноване селище в кінці XIX століття.

ЛИЗОГУ́БІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від Харкова і за 6,5 км від залізничної станції Васищеве. Населення — 1510 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кирсанове, Темнівка, Хмарівка, Шубине.

У Лизогубівці — два відділки радгоспу ім. Калініна, центральна садиба якого міститься в селищі Васищевому. Радгосп спеціалізується на овочево-молочному виробництві.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

Заснована Лизогубівка у 1783 році.

У 1919 році створено партійний осередок, у 1922 році — комсомольський.

ЛИ́ПЦІ — село, центр сільської Ради. Розташовані в долині річок Харкова та Липчанки, за 30 км від Харкова. Населення — 3329 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Протасове.

У Липцях містяться 2-й відділок радгоспу «Новолипецький», який спеціалізується на овочево-молочному виробництві; швейна фабрика, для якої у післявоєнний період побудовані нові корпуси і цехи, оснащені найдосконалішими машинами, поточними і конвейєрними лініями.

У селі — середня школа ім. П. В. Щепкіна, при якій створено найкращий в районі шкільний музей В. І. Леніна, бібліотека, 30 особистих бібліотек, Будинок культури. Агіткультбригада Липецького Будинку культури широко відома в районі, вона систематично виступає в колгоспах і радгоспах. На центральній площі — пам'ятник В. І. Леніну.

У Липцях жив і працював П. В. Щепкін (1890—1941) — заслужений учитель школи Української РСР, перший орденоносець серед учителів України (в 1924 р. нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора). На його честь названо середню школу.

Село засноване на початку 1655 року. Тут осіло близько 800 втікачів з Придніпров'я. У 1658 році Липці стали сотенним містечком Харківського полку.

У 1922 році в селі було організовано партійний осередок, який налічував 7 членів і кандидатів партії.

Книгарня в с. Липцях.

Під час Великої Вітчизняної війни жителі села вели героїчну боротьбу проти окупантів. В районі Липців був організований партизанський загін.

МОРОХОВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від Харкова і за 25 км від залізничної станції Козача Лопань. Населення — 110 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Борисівка, Глибокий Яр, Лук'янці, Олійникове, Пильне, Стрілече, Червоне.

На території сільради розташований радгосп ім. Кірова, спеціалізований на овочево-молочному виробництві; він має 5,5 тис. га сільськогосподарських угідь; в Мороховці — другий відділок радгоспу.

В селі є початкова школа та клуб.

У с. Борисівці народився Д. І. Яворницький (1855—1940 рр.) — український історик, археолог, етнограф, фольклорист і письменник, академік АН УРСР.

Засноване село в кінці XVIII століття.

ПІВДЕ́ННИЙ — місто, розташоване за 18 км від Харкова. Залізнична станція Комарівка. Населення — 11 700 чоловік.

В місті є прядильно-ткацька фабрика, цех Будянського заводу будівельних матеріалів, молочний завод, майстерня по ремонту і налагодженню електроенергетичного устаткування; три дитячі санаторії, будинки відпочинку «Харків» та «Південний», три дитячі будинки, 9 піонерських таборів. Середня, восьмирічна та вечірня школи, 7 бібліотек, 5 клубів; 2 лікарні. У Південному народився Б. Т. Тасуй, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Селище Південний засноване в 1905 році, Комарівка — в другій половині XVII століття. У 1963 році вони об'єднані в одне місто — Південний. В 1919 році в Південному був створений партійний осередок, в 1920 — комсомольський, тоді ж й перша сільськогосподарська артіль ім. В. І. Леніна, в 1921 році — артіль «Бджола».

ПІСОЧИ́Н — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташований за 1,5 км від Харкова. На території селищної Ради — залізнична станція Рижов, залізничні платформи Пісочин та Рай-Оленівка, шосе Харків—Київ. Населен-

Пам'ятник жертвам петлюрівського терору. Новоселівка.

ня — 12 400 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Надточії, Олешки, Рай-Оленівка.

На території селищної Ради є радгосп «Пісочинський», що має 4,7 тис. га землі, спеціалізований на овочево-молочному виробництві. Тут трудиться Герой Соціалістичної Праці Л. І. Надточій. Працюють меблева фабрика, завод госпметаловиробів, фабрика гумових іграшок. У селищі розташовані санаторій союзного значення «Рай-Оленівка» та будинок відпочинку «Роща».

У Пісочині — середня, восьмирічна і початкова школи, 8 бібліотек, 3 клуби, стадіон; лікарня.

В роки Великої Вітчизняної війни жителі селища чинили опір загарбникам, допомагали радянським воїнам, що потрапили в полон, зокрема громадянка Р. С. Яременко врятувала 20 бійців, за що нагороджена медаллю «За відвагу».

Санаторій «Рай-Оленівка».

ПОКОТИ́ЛІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 3 км від Харкова, через його територію проходить залізниця. Населення— 9700 чоловік. Більшість жителів трудиться в Харкові.

В селищі працює Карачівський сільськогосподарський технікум, 4 школи, 2 бібліотеки, клуб, при якому є дитяча музична студія; лікарня, дитячий будинок для кістково-туберкульозних дітей.

У 1959 році населені пункти Карачівка та Покотилівка об'єднані в селище Покотилівку.

ПОНОМАРЕ́НКИ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 2,5 км від Харкова. Населення — 270 чоловік. Переважна більшість населення працює на підприємствах Харкова. Сільраді підпорядковані населені пункти Борова, Горбані, Комунар, Лелюки, Логачівка, Мовчани, Павленки, Федірці, Хролі.

В селі розташована Червоноармійська птахофабрика, яка має 491 га землі.

У Пономаренках — восьмирічна школа, 2 клуби.

Засноване село в 1864 році.

РОГА́НЬ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована обабіч річки Рогані (басейн Сіверського Дінця), за 20 км від Харкова і за 3,5 км від залізничної станції Рогань. Через селище проходить шосе Харків—Ростов-на-Дону. Населення — 7,6 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Бісквітне, Коропи, Мала Рогань, Роганка, селище учбового господарства Харківського сільськогосподарського інституту ім. Докучаєва.

В Рогані розташовані картонна фабрика та учбове господарство «Комуніст» сільськогосподарського інституту ім. Докучаєва, яке вирощує племінний молодняк для колгоспів та елітне насіння. Загальна площа земельних угідь учгоспу — 2583 га, учгосп одним з перших на Харківщині застосував доїльні установки «карусель» та «ялинка».

У селищі — дві середні та восьмирічна школи, Палац культури картонної фабрики, два клуби; лікарня на 35 ліжок.

Перша письмова згадка про Рогань датується 1736 роком.

У 1904 році на Роганській паперовій (нині картонна) фабриці був створений підпільний революційний гурток, до якого входили І. М. Дегтярьов, А. І. Войцик, А. І. Дегтярьов та інші. У січні 1905 року відбувся великий

страйк робітників фабрики: вони вимагали 8-годинного робочого дня, збільшення заробітної плати. Керував страйком Д. В. Литвиненко.

РУ́СЬКІ ТИШКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від Харкова. Населення — 1296 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти В'яле та Черкаські Тишки.

Радгосп ім. Карла Маркса має 6,4 тис. га землі, спеціалізується на овочево-молочному виробництві.

В селі — восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

У Руських Тишках народився А. І. Кіпріанов — український радянський хімік-органік, академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР.

СОРОКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від Харкова. Населення — 302 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Верхня Роганка, Вільхівка, Радгоспне, Степанки.

Місцева артіль ім. XXI партз'їзду в 1964 році ввійшла до складу радгоспу ім. Червоної Армії Кулиничівської селищної Ради.

У селі є 2 восьмирічні і 2 початкові школи, бібліотека, клуб.

Уродженцеві села О. Д. Куренкові присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ТЕРНОВА́ — село, центр сільської Ради. Розташована за 55 км від Харкова і за 3 км від автомобільного шляху Вовчанськ—Харків. Населення — 1366 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Перемога.

В селі розташований радгосп «Перемога», який має 5,6 тис. га сільськогосподарських угідь; спеціалізується на плодоягідному виробництві.

У Терновій — восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

Засноване село на початку XVIII століття.

ХО́РОШЕВЕ — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване за 10 км від Харкова. Населення — 4900 чоловік.

В селищі розташований відділок радгоспу «Безлюдівський», за яким закріплено 570 га землі. Напрям господарства — вирощування зернових культур та садівництво.

Дві середні школи, бібліотека, клуб; будинок для старих на 530 місць, дошкільний дитячий будинок.

У селищі знайдено велике городище, що збудоване в скіфські часи (IV—III століття до н. е.) і використовувалось слов'янами в другій половині I тисячоліття н. е. та в період Київської Русі (X—XIII століття н. е.). Біля городища є також кургани.

У столярній майстерні однієї із шкіл селища Рогані.

ЦИРКУНИ́ — село, центр сільської Ради. Розташовані за 9 км від Харкова. Через село проходить автотраса Харків—Липці. Населення — 4385 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бутенкове, Ключки, Михайлівка, Новоолександрівка, Олександрівка, Черняки.

У селі — радгосп «Циркунівський», який має 3,7 тис. га сільськогосподарських угідь.

Є середня та початкова школи, 2 бібліотеки, клуб, колектив художньої самодіяльності якого користується популярністю в районі; лікарня.

На братській могилі бійців, що загинули при визволенні села, встановлено пам'ятник.

Біля села розташовані городище та курганний могильник скіфського часу (IV—III століття до н. е.).

Я́КОВЛІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 25 км від Харкова і за 7 км від залізничної станції Мерефа. За 4 км від села проходить автострада Москва—Сімферополь. Населення — 982 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Олександрівка та Ржавець.

У селі — відділок радгоспу «Червоний партизан» Бабаївської селищної Ради.

Працюють восьмирічна школа, бібліотека, клуб.

В околицях села виявлено скіфське городище (IV—III століття до н. е.).

Заснована Яковлівка у 1773 році.

ЧУГУЇВСЬКИЙ РАЙОН

ЧУГУ́ЇВ

Чугуїв — місто районного підпорядкування, адміністративний, господарський центр Чугуївського району, шосте за кількістю населення місто області. Розташований Чугуїв на обох берегах р. Сіверського Дінця, біля впадіння у нього річки Чугівки, на автотрасі Харків — Ростов-на-Дону. Через місто проходить залізнична магістраль Харків — Куп'янськ. Віддаль до Харкова залізницею — 56 км, автотрасою — 39 км. Населення 23 тис. чоловік.

Місто Чугуїв дістало назву від Чугуївського городища. Назва ця, напевне, походить від татарського слова «чуга», що означає вузький каптан з короткими рукавами. Територія теперішнього Чугуєва і звалася Чугою, що означало — тут живуть люди, які носять чугу[1].

Початок заселення чугуївських земель сягає в глибоку давнину. Про це свідчать численні археологічні знахідки на території міста. Тут виявлено 3 поселення періоду бронзи (II—I тисячоліття до н. е.), скіфське поселення та городище (V—IV століття до н. е.), поселення ранньослов'янського часу (II—VI століття н. е.) та городище періоду Київської Русі[2].

Місцевість, де на початку XVII століття було засноване місто Чугуїв, до XIII століття належала древньоруським князівствам — Переяславському та Чернігівському. В московських документах XVI століття згадується Чугуївське городище, як «пам'ятка міста, що існувало ще до монгольського спустошення Росії». А в указі російського царя від 1647 року зазначається, що «Чугуївські землі та різні угіддя споконвіку нашої Московської держави»[3].

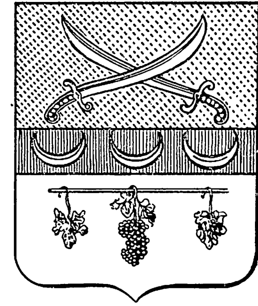
В першій половині XIII століття Чугуївська земля під час навали татаро-монгольських орд була спустошена і стала частиною «дикого поля» — величезного

[1] История 32-го Драгунского Чугуевского Ея Величества полка. 1613—1893. Составил поручик Хлебников. СПб., стор. 2.

[2] Архів Інституту археології АН УРСР, звіти № $1949/_{11}$, стор. 5; № $1958/_{46}$, стор. 12. Археологія, т. XIV, 1962, стор. 136.

[3] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. IV, стор. 2, 5.

краю, що перетворився у пасовиська для табунів кочівників. Ця місцевість відзначалась м'яким кліматом, повноводними, багатими на рибу річками, чудовими пасовищами, великою кількістю степових звірів і дичини. Зокрема, гагар і лебедів тут було так багато, що це відбилося навіть на місцевих назвах (село Леб'яже та місто Лебедин). Російський історик М. М. Карамзін називав ці багаті землі «країною Лебідь». Землі ці, за його словами, простягалися від Чугуєва до Сум. Згодом ця місцевість почала швидко заселятись і ввійшла до складу Російської держави.

Герб м. Чугуєва. Затверджений 1781 р.

У книзі «Материалы для статистики Российской империи» вказується: «За царювання Івана Грозного засновано на правому боці Дінця, в 120 верстах від Бєлгорода, Чугуїв»[1].

У першій половині XVII століття на Чугуївських землях з'являються українці, або, як їх називають у московських указах,— «черкаси». Вони переселялися сюди, шукаючи захисту від гніту і сваволі польських панів.

У 1638 році до Бєлгорода прибув загін українських повстанців у кількості 865 чоловік на чолі з гетьманом Яковом Острянином. Вони звернулися до російського царя з проханням прийняти їх у російське підданство, зазначивши, що більше не в силі зносити «жорстокі гоніння і смертельні вбивства від папежан». Незабаром сюди прибуло ще 83 чоловіки. Кількість переселенців зростала. Уряд, прийнявши їх у підданство, наказав бєлгородському воєводі оселити прибулих на Чугуївському городищі і дати з казни допомогу хлібом, насінням для весняного посіву, матеріалами для будівництва житлових приміщень, дворів і спорудження фортеці[2]. В розпорядження поселенців було передано землі, ліси і води навколо Чугуєва. За це вони мусили спорудити фортецю і нести сторожову службу.

Черкаси, які прийшли сюди з жінками та дітьми, були задоволені новим місцем проживання, бо «Чугуїв-городище міцно стоїть і взимку в тих місцях теплота буває». Разом з ними прийшли служилі люди з Бєлгорода на чолі з дворянином Максимом Ладиженським, що став чугуївським воєводою. У відписках Ладиженського за 1638—1639 рр. сказано про побудову фортеці, острогу та про заселення міста. Як свідчить випис із Розрядного приказу, Ладиженського за побудову міста Чугуєва було нагороджено.

Чугуїв згадується у «Писцовой книге стольника и воеводы князя Якова Волконского» (1639 рік). За даними цієї книги, служилих людей у Чугуєві було: боярських дітей — 140, станичних голів та їздців — 50, козаків — 300, стрільців московських — 200, різногородців — 200, пушкарів — 30, воротників — 6, ковалів — 2, теслярів — 1, а всього — 929 чоловік[3].

Хоч поселенцям і допоміг російський уряд, все ж вони зазнавали на перших порах значних труднощів. У них було обмаль худоби й реманенту, одягу, бо багато хто з них прийшов до Чугуєва в одній лише подертій одежині. Їм доводилося щодня бути при зброї, щоб захищати свої двори від частих нападів татар. До того ж, царський воєвода привласнював частину грошей, що видавалися за службу українцям і російським служилим людям, поводився з ними надзвичайно грубо. Зазнавали переселенці утисків і від самого гетьмана Острянина, який їх «зобидив і скривдив»[4]. У своїй чолобитній від 1639 року чугуївці писали, що багато з них останню зброю «через бідність проїли». Далі говорилося, що поселенці «острог

[1] Материалы для статистики Российской империи, СПб., 1839, стор. 124.
[2] А. Г. Слюсарський. Слобідська Україна. Х., 1954, стор. 24—25.
[3] «Харьковские губернские ведомости», 1857, № 46, стор. 408.
[4] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 57.

і шість башт побудували, а трьох башт побудувати та рів копати не спроможні, бо люди без хліба»[1].

У таких умовах переселенці, незадоволені своїм гетьманом, 26 квітня 1641 року повстали, убили Острянина і, залишивши Чугуїв, повернулися на Полтавщину.

Покинуте українцями місто російський уряд негайно заселив служилими людьми з Бєлгорода, Курська та Оскола. Всього сюди приїхали понад 400 чол. дворян, стрільців та козаків. Частина з них була послана на тимчасову службу, а частина — на постійне проживання.

Пізніше українці знову прийшли на чугуївські землі. Остаточно вони осіли тут у 1651 році. В документах за 1654 рік зустрічаються згадки про 300 українських козаків, які ходили із Чугуєва разом з донськими козаками проти татар та турків.

У 1696 році за наказом Петра I до Чугуєва були переселені калмики. 1500 калмиків оселилися у слободі Осиновій і заснували с. Калмицьке. Пізніше сюди, «як приписних робітників і селян», привозили прусаків, яких брали в полон чугуївські козаки під час Семилітньої війни 1756—63 рр.[2] Згодом тут оселили засланців та каторжан. Чугуївців називали тоді «зведенцями» — людьми, зведеними з різних місць. Цим пояснюється різноманітність національного складу населення міста[3].

Чугуївська фортеця, яку збудували поселенці, мала надзвичайно велике значення для безпеки краю. Ця одна з найстародавніших на Слобідській Україні фортець мала укріплений вал, оточений глибоким ровом. У фортеці було споруджено тайники для зберігання води і таємні з цегляними склепіннями ходи до Дінця для постачання водою під час облоги. Козаки пильно стежили за степом і стійко захищали себе і осілих неподалік українських слобожан від нападів татар.

Землі, відведені чугуївцям, були поділені на ділянки за службовими розрядами. Родючі, багаті на ліси та сіножаті, вони, як і раніше, приваблювали переселенців. У XVII столітті кріпаки тікали сюди групами.

На благодатних землях Чугуєва у 1662 році було закладено «Государів виноградний сад»[4]. Цей сад привертав особливу увагу Петра I. Він наказав привезти до Чугуєва кращі сорти плодових дерев, які тільки знайдуться в Києві та інших місцях Російської землі. Для догляду за садом виписувалися ченці-садівники з Києва, а також люди з Острогозька. Чугуївський сад був одним з найбільших на Україні. Виноград займав понад 5 тис. десятин[5].

У середині XVII століття в Чугуєві почали влаштовуватися ярмарки. Місто набирає все більшого значення, стає ремісничим і торговельним центром Слобідської України[6]. Цьому сприяв і давній водний шлях з Азова до Бєлгорода, що проходив спочатку по Дону, а потім через Чугуїв по Сіверському Дінцю. На початку XVIII століття в Чугуєві були скляні заводи. Так, у відписці Андрія Шидловського Петру I йдеться про закупку в Чугуєві 40 тис. листів скла.

У 1732 році було проведено перепис жителів слобідських полків і покладено початок запису козаків «у стан володільницьких підданих», тобто кріпаків. За даними перепису 1783 року в Чугуєві було 826 кріпаків.

Переведення жителів з воєнного стану у кріпацький викликало загострення класової боротьби. Чугуївці неодноразово виступали проти феодального гніту. Вони

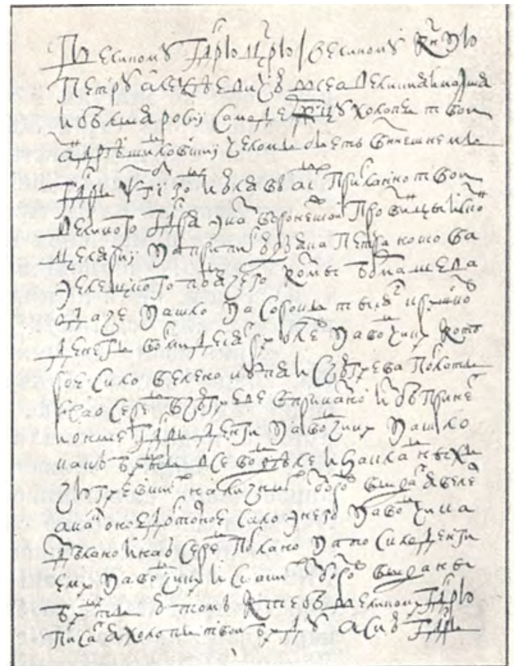
---

[1] А. Г. Слюсарський. Слобідська Україна, стор. 27.
[2] «Харьковские губернские ведомости», 1859, № 44.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-869, оп. 1, спр. 450, арк. 334.
[4] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. XII, Харьковская губерния. СПб., 1850, стор. 254.
[5] Нариси економічної географії УРСР. К., 1952, стор. 132.
[6] М. П. Краснїков, С. Г. Трегуба. Харківська область. К., 1962, стор. 4.

активно підтримали селянське повстання під керівництвом Степана Разіна (1670—71 рр.), брали участь у селянсько-козацькому русі, який очолив Дзиковський. Восени 1670 року в Чугуєві палахкотіло полум'я повстання[1]. Його жителі розправлялися з царськими воєводами, боярами і чиновниками. Вони видали Дзиковському свого наказного отамана Семена Мілкова, який мав очолити каральні загони, перетворивши Чугуїв на опорний пункт боротьби з повстанням. Проти чугуївців були кинуті значні сили «копейщиков», рейтарів та інших ратних людей на чолі з бєлгородським воєводою.

У перших числах листопада 1670 року повстання було придушене. Війська жорстоко розправилися з повстанцями, особливо керівниками та їхніми родинами.

Коли розпочалося повстання під проводом Кіндрата Булавіна (1707—1708 рр.), чугуївці знову піднялися на боротьбу. Вони «...разом з харків'янами, зміївцями та іншими, покинувши домівки свої з жонами й дітьми, а інші, лишивши жон, пішли на Дон, щоб битися в загонах Булавіна»[2].

Лист А. Шидловського до Петра І про придбання в Чугуєві 40 тисяч листів скла. 1713 р.

З 1817 і до 1857 року Чугуїв був центром округу військових поселень, які створювалися жорстоким сатрапом царя Олександра I, військовим міністром Аракчеєвим. Усі чугуївці були записані в стан військових поселенців; вони розподілялися по ротах, а їхні діти, починаючи з 8-річного віку, складали батальйони кантоністів. Отже, до кріпосницького гніту додалася ще військова муштра з її страхітливою палочною дисципліною, що перетворювала життя поселенців на справжню каторгу. Кожен їх крок регламентувався — без дозволу начальства вони не могли піти з дому, побудувати хату, одружитися тощо. У військовому поселенні були часті випадки самогубства. Чугуївські селяни писали цареві: «Добав нам податків, бери з кожного дому по сину на службу, відбери у нас все і виведи нас у степ; ми охочіше погодимось, у нас є руки, ми й там візьмемось до роботи й там будемо жити щасливо, але не займай нашої одежі, звичаїв батьків наших, не роби всіх нас солдатами»[3].

Не знісши дикої сваволі кріпосників, волелюбні чугуївці у червні 1819 року повстали. До них приєдналися поселенці Вовчанська, Змієва, Базаліївки, Гракового, Печеніг та інших місць. У повстанні активну участь брали і жінки. Повстанці присяглися стояти, доки не буде ліквідовано військові поселення.

Для придушення повстання в Чугуїв були викликані війська. Декабрист М. І. Тургенєв у книжці «Россия и русские» розповідає: «Матері кидали своїх малолітніх дітей під ноги коней кавалерії, посланої для втихомирення, волаючи, що краще для них бути роздавленими, ніж знову попасти в рабство»[4]. Розправою над повстанцями керував сам Аракчеєв. За його наказом по Чугуївському і Таганрозькому полках 2 тис. чоловік було заарештовано, з них 275 військовий суд засудив до страти, 235 — до заслання в Оренбурзьку фортецю. Аракчеєв лицемірно замінив смертну кару биттям шпіцрутенами. У Чугуєві було влаштовано криваве пороття. «Найзліших», як писав Аракчеєв, на очах у всіх карали шпіцрутенами, причому

---

[1] В. І. Лебедєв. Селянська війна під проводом Степана Разіна. К., 1956, стор. 111, 112.

[2] Булавинское восстание (1707—1708 гг.). Труды Историко-археологического института АН СССР, т. XII, 1935, стор. 114—115.

[3] М. М. Богданович. История русской армии и флота, т. V, СПб., 1911, стор. 144.

[4] Декабристы. Новые материалы под ред. проф. М. К. Азадовского, М., 1955, стор. 30.

цієї кари не минули й жінки. Кожен мав одержати 12 тис. ударів, пройшовши 24 рази «крізь стрій 500 солдатів»[1].

Розправа над повсталими тривала 10 днів. Усього за цей час було покарано шпіцрутенами понад 300 чоловік. Жахлива була ця картина. Повстанців зігнали на чугуївський плац, Аракчеєв стояв на підвищенні біля палацу для царських осіб і, ставлячи приречених на коліна, запитував, чи хочуть вони військове поселення. «Не можемо,— відповідали чугуївці,— не можемо погодитись». Тоді починали кару. І. Ю. Рєпін, який пізніше був свідком покарання шпіцрутенами, так описав бачену ним криваву картину:

«Прив'язану за руки до рушниці жертву протягували між шпалерами солдатів, вишикуваних обличчям один до одного. Солдати з розмаху били по оголеній спині гнучкою лозиною. Після тисячі ударів людське м'ясо відскакувало від шпіцрутенів, падало на землю. Оголялися від м'язів світлі кістки ребер і лопаток. Жертву, яку звіряче вбивали, доношували вже на руках до повної кількості ударів, призначених начальником. Жахливим було потемніле обличчя — майже мертвяк. Очі заплющені і лише слабкий стогін ледь чутно».

Зберігся список повсталих Чугуївського і Таганрозького полків, які 28 серпня 1819 року були покарані різками. Аракчеєв проти 25-ти прізвищ власноручно написав: «помер». Серед ватажків повстання, запоротих на смерть, чугуївці: унтер-офіцери Іван Соколов, Яків Колесников, Тимофій Губін, Іван Башкатов; козаки Яків Ламанов, Федір Жихарєв, Яків Бочаров; рядові Василь Лизогубов, Олександр Пастухов, Микита Губарєв[2]. Вони мужньо зустріли катування і смерть, не схилили голови перед царським сатрапом. Аракчеєв писав цареві: «Це покарання не вплинуло на решту заарештованих, які були при цьому, хоч воно було суворим і зразковим».

О. С. Пушкін відгукнувся на жорстоку розправу Аракчеєва над чугуївцями епіграмою, в якій закликав до справедливої помсти кату:

«В столице он — капрал, в Чугуеве — Нерон:
Кинжала Зандова везде достоин он».

Військове поселення, яке проіснувало в Чугуєві до 1857 року, призвело до занепаду господарства і цілковитого зубожіння населення. Воно було ліквідоване царським урядом напередодні скасування кріпаччини.

Радо зустріли чугуївці звістку про ліквідацію поселень. Але становище їх не набагато поліпшилося. Експлуатація селян мала найгрубіші форми. До цього часу згадують старожили розповіді своїх батьків про знущання панів над селянами, особливо над жінками.

Тяжкого гніту зазнавали чугуївці і від церкви. У матеріалах архіву Курської духовної консисторії (справа про чугуївських розкольників) розповідається, як жорстоко переслідувало чугуївське духівництво іновірців: заковувало у кайдани і висилало до монастирів, де їх тримали у в'язницях до самої смерті.

Проте, незважаючи на жорстоку експлуатацію і утиски властей, чугуївці глибоко любили свій край, свою батьківщину, були справжніми патріотами. Чугуївський полк вважався одним з найкращих в російській армії. Його солдати відзначалися стійкістю і відвагою. В армії їх називали «чугуевцами-удальцами». Полк створено за часів царя Олексія Михайловича, 1645 року[3]. Набирали до нього солдатів тільки з сімей чугуївців. Вони були учасниками всіх воєн, які доводилося вести Росії починаючи з кримських походів Голіцина 1687 року. Чугуївці воювали під прапорами Петра І, Суворова, Кутузова, Багратіона. Вони брали активну участь у Вітчизняній війні 1812 року, у Кримській війні 1853—1856 років. У 1877—1878 рр.

---

[1] Отечественная война и русское общество (1812—1912), т. VII, стор. 219.
[2] «Дела и дни». Кн. 3. СПб., 1912, стор. 158—160.
[3] История 32-го Драгунского Чугуевского Ея Величества полка, стор. 15.

вони героїчно билися на Балканах за свободу і незалежність болгар та сербів. Під час першої світової війни чугуївці в складі 2-ї дивізії самовіддано билися у Франції, а 11-й уланський Чугуївський полк — на південно-західному фронті у складі 5-го кінного корпусу 11-ї армії. Багато чугуївців стали георгіївськими кавалерами. У 1917 році командуванню царської армії не вдалося повернути полк проти революції. У жовтні 1917 року чугуївці категорично відмовилися брати участь у каральних експедиціях. На загальних полкових зборах було прийнято резолюцію: «На втихомирення взагалі, і в район чужих частин зокрема, не ходити»[1]. У 1918 році в зв'язку із створенням Робітничо-Селянської Червоної Армії полк було розформовано.

Чугуїв був напіввійськовим містом. Крім полку, з другої половини XIX ст. тут розміщувалися юнкерське піхотне училище та військовий госпіталь. Однак основну кількість його населення становили селяни[2]. Були тут і робітники. У 1880 році в місті діяли салотопний та шкіряний заводи, гуральня, які виробляли продукції на 94 300 карбованців.

Починаючи з 60-х років XIX ст. населення Чугуєва досить швидко зростає. Якщо в 1869 році тут було 8 тис. жителів[3], в 1901 — 13 тис., то в 1914 році — вже 16 тисяч[4]. У 1865 році в Чугуєві було відкрито чоловіче двокласне міське училище і приватна школа для хлопчиків та дівчаток, трохи пізніше — лікарню на 5 ліжок, аптеку.

З кінця XIX століття, коли Чугуїв з'єднали залізницею з Харковом та Куп'янськом, в місті почала розвиватись промисловість. У 1904 році в Чугуєві стала до ладу паркетна фабрика Компанійця та лісопильня. Тут були також млини — водяний та кілька парових. 1915 року акціонерне товариство Борковських організувало колісномеханічний завод, де працювало 1500 робітників.

Життя трудівників було дуже тяжким. До 12-годинного робочого дня, величезних штрафів, які забирали більшу частину і без того мізерної зарплати, поганих житлових умов додавалося цілковите політичне безправ'я і національне гноблення.

Дуже важким було і становище селян, яких жорстоко експлуатували поміщики та куркулі. У межах міських земель селянські наділи, як правило, не перевищували десятини на родину. Кращі землі в долині Дінця належали багатіям. Селяни повинні були брати наділи в степу, за 30—40 км від міста. Безкінні за безцінь здавали цю землю в оренду.

Починаючи з 70-х років XIX століття серед чугуївців посилюються революційні настрої. На їх розвиток впливало перебування в Печенізькій каторжній в'язниці на Чугуївщині політичних засланців — відомих російських революціонерів Петра Алексєєва, Василя Герасимова та ін. Чутка про них облетіла всю округу. На Чугуївщині таємно розповсюджувалася переписана від руки відома промова Петра Алексєєва на судовому «процесі 50-ти» (1877 р.).

До цього ж періоду відноситься і діяльність народників у Чугуєві. В березні—квітні 1879 року тут проходили їхні збори, на яких по неділях та святкових днях бувало багато харківських студентів[5].

Наприкінці XIX — початку XX ст. в Чугуєві поширюються соціал-демократичні ідеї. З 1902 року сюди завозиться чимало іскрівської літератури та прокламації Харківської організації РСДРП. Під час російсько-японської війни у місті поширювалися антивоєнні прокламації та інша більшовицька література.

Під час бурхливих подій 1905—1907 рр. трудящі Чугуєва не лишилися осторонь революційної боротьби. 1 травня 1905 року поблизу Чугуєва, у Малинівському

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 2148, оп. 11, спр. 9, арк. 152.
[2] Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, т. 77.
[3] Газ. «Харьковские губернские ведомости», 7 лютого 1869 р.
[4] Обзор Харьковской губернии за 1914 г., стор. 4.
[5] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 275, арк. 209; спр. 20, арк. 1.

лісі, відбулася маївка, де з доповіддю про міжнародне робітниче свято виступив робітник Бочерніков. Тут же читали нелегальну літературу, говорили про тяжке життя пролетарів. У листопаді 1905 року в Чугуєві повстав 201-й Лебединський полк, що свідчило про революціонізацію частин армії[1].

У 1905 і 1906 роках на Чугуївщині відбулися масові виступи селян проти поміщиків. Революційні виступи тривали і влітку та восени 1907 року. Чугуївці палили поміщицькі маєтки і куркульські господарства. Селянські заворушення в місті та окрузі не припинялися до кінця 1917 року.

Особливо активну участь у революційній боротьбі брали робітники заводу Борковського. Серед них було чимало колишніх робітників Харківського паровозного, Путіловського і Сормовського заводів. У 1917 році робітники цього підприємства очолювали революційну боротьбу трудящих міста. 27 лютого 1917 року, коли до Чугуєва дійшла звістка про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, на привокзальній площі відбувся багатолюдний мітинг. Робітники прийшли з червоними прапорами. Їх промовець заявив: «Товариші, самодержавству кінець, распутинщині крах... Закликаємо підтримувати вимогу: геть війну грабіжницьку! Миру! 8-годинний робочий день трудящим!» Потім демонстранти, співаючи революційних пісень, вирушили в місто.

У 1917 році на заводі Борковського оформилася більшовицька організація. Одним з її засновників був колишній політв'язень Георгій Камінський, член партії з 1912 року. Почала роботу Чугуївська Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів. З робітників заводу була створена міліція. У місті проходили великі революційні маніфестації робітників, солдатів та селян. 14 червня 1917 року відбулися збори робітників заводу, на яких були присутні понад 1000 чоловік. Збори заслухали доповідь представника Харківського комітету РСДРП(б) про поточний момент і ухвалили резолюцію, в якій говорилося: «Ми бачимо лише єдиний вихід із становища, що склалося,— це перехід всієї влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і встановлення справжнього контролю над фабриками, заводами, банками і таке інше»[2].

Чугуївське юнкерське училище, яке перебувало під впливом есерів та меншовиків, намагалося залучити на свою сторону і робітників. Так, юнкери в повному складі з портретом Керенського вирушили до заводу Борковського. Робітники дали їм рішучу відсіч. Вони заявили: «Нам не по дорозі з юнкерами, наш вождь Ленін, а не Керенський». У серпні 1917 року під час корніловського заколоту юнкери роблять спробу виступити проти революційного Харкова, але чугуївські робітники під керівництвом більшовиків поклали край цій спробі. У серпні переобирається Чугуївська Рада, керівництво якою повністю переходить до більшовиків. До її складу входять Г. Камінський (голова), Данилюк (заступник голови), Хорєв, О. Рижков, Ф. Зозуля, А. Прохватілов, П. Черников (члени Ради).

Третього жовтня представник Чугуївської організації РСДРП(б) робітник заводу Борковського В. Ф. Татаринов, який взяв активну участь у роботі конференції харківських більшовиків, доповідав про становище у Чугуєві[3]. Восени 1917 року на виборах до Установчих зборів у місті перемагають більшовики. За їхнього кандидата — В. Ф. Татаринова чугуївці подали 964 голоси, тоді як за есерівського кандидата було подано 411, а за меншовицького — 62.

26 жовтня до Чугуєва дійшла звістка про Жовтневе збройне повстання в Петрограді, про перехід влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Меншовики та есери Харкова, які створили «Комітет порятунку революції», що підтримував Керенського, спиралися на юнкерів Чугуївського військового училища як на реальну військову силу. До Чугуєва приїздять правий есер Лебедєв, ка-

[1] Газ. «Красная звезда», 1 травня 1939 р.
[2] Газ. «Пролетарий», 16 червня 1917 р.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 1, спр. 275, арк. 6.

дет Кузнецов, меншовики Піддубний та Плакса-Заварзін. Вони організують контрреволюційний заколот юнкерів. Юнкери арештували голову Чугуївської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, роззброїли міліцію, встановили у місті військову владу. Юнкери збиралися йти походом на Харків, а потім — на Москву для боротьби з повсталими московськими робітниками та солдатами. Більшовики Харкова та Чугуєва вжили всіх заходів до ліквідації контрреволюційного заколоту.

12 грудня до Харкова прибув В. А. Антонов-Овсієнко, народний комісар по боротьбі з контрреволюцією і командуючий збройними силами на півдні Росії. Радянський уряд доручив йому організувати боротьбу проти військ Каледіна, що наступали з Дону, та контрреволюційних заколотів на місцях. Чугуївські більшовики встановили зв'язок із штабом Антонова-Овсієнка і одночасно готували робітників заводу Борковського до розгрому юнкерів. Операція по роззброєнню заколотників провадилася штабом Антонова-Овсієнка. Було створено зведений загін, куди увійшли рота революційних солдатів Харкова, загін балтійських моряків на чолі з Н. А. Ховріним та А. Г. Железняковим і червоногвардійці — робітники харківського заводу «ВЭК» та чугуївського заводу Борковського.

15 грудня 1917 року до Чугуєва прибув із Харкова великий військовий ешелон[1]. Він складався з двох бронеплощадок, платформи з батареєю 3-дюймових гармат і вагонів з революційними солдатами та робітниками. На станції ешелон зустріли робітники заводу Борковського. Взявши контроль над вокзалом, командування зведеного загону розпочало переговори з міською думою про здачу Чугуєва. Проте викликаний у думу начальник юнкерського училища генерал Вразький відхилив цю пропозицію. Довго не могли дійти згоди. Пізно вночі в розпалі суперечок до залу думи з'явилися обвішані гранатами три матроси на чолі з А. Железняковим. Від імені революційних військ вони поставили ультиматум про здачу міста. Після незначного опору найреакційніших членів думи генерал Вразький заявив про прийняття ультиматуму. Загони робітників, матросів та солдатів оточили приміщення училища. О другій годині ночі більшість юнкерів склала зброю. Один батальйон не здався і пішов Печенізькою дорогою на станцію Шипувате, а звідти — на Дон до Каледіна.

Вранці із складів юнкерського училища було вивезено до Харкова 1500 гвинтівок, 15 кулеметів, 1000 револьверів системи «Кольт» та багато обмундирування.

Після ліквідації заколоту охорону міста було доручено червоногвардійському загону чугуївських робітників. Поновила свою діяльність Чугуївська Рада. Міська дума, яка складалася з купців та торговців, була розпущена.

16 грудня відбулося засідання Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, на якому було створено міський ревком на чолі з Г. Камінським. До складу ревкому входили більшовики: І. Ламанов, П. Юдін, О. Рижков, А. Прядко, О. Стаховський, Ф. Перковський. Рада призначила також комісарів Чугуєва, які відали окремими галузями господарства міста.

Налагоджувати нове життя чугуївським більшовикам доводилося в боротьбі з контрреволюцією. На початку січня 1918 року було сформовано два добре озброєні червоногвардійські загони чисельністю понад 100 чол., підпорядковані штабу Антонова-Овсієнка. Командирами загонів були: А. Безрідний та М. Дженєєв, комісаром — Д. Сичов. Серед червоногвардійців виділялися своєю активністю

Кулеметний взвод червоногвардійського загону Ахчієва. Січень 1918 р.

[1] История гражданской войны в СССР, т. III, М., 1958, стор. 68.

Перший комендант м. Чугуєва І. М. Вінников.

А. Серенко, М. Іванов, З. Костенко, К. Сліпченко, медична сестра Ж. Кліщевська[1].

5 січня 1918 року із штабу Антонова-Овсієнка до Чугуєва прибув комісар по боротьбі з контрреволюцією Ахчієв. Очолені ним червоногвардійці провадили роботу по вилученню у населення зброї, викоріненню спекуляції, припиненню розбоїв та саботажу. Багато зусиль було докладено, щоб роззброїти білокозацькі ешелони, які йшли через Чугуїв на Дон.

Чугуївський комітет РСДРП(б) провів 17 лютого 1918 року багатолюдний мітинг, на якому було одностайно прийнято резолюцію про повну підтримку Ради Народних Комісарів РРФСР, Народного Секретаріату Української Радянської Соціалістичної Республіки і партії більшовиків, вся діяльність яких спрямована на захист інтересів трудящих. В резолюції говорилося, що чугуївці не довіряють партіям есерів, меншовиків-оборонців, кадетів і т. п., які шкодять Радянській владі[2].

23 лютого 1918 року відбулося засідання Чугуївської Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів. Обговоривши постанову Народного Секретаріату України про організацію Червоного козацтва (грудень 1917 р.), збори ухвалили перетворити червоногвардійські загони на регулярні підрозділи Червоної Армії. Було організовано комісію в складі О. Рижкова, В. Абуашвілі, П. Черникова, яка взяла на облік червоногвардійські загони і всі види зброї. В місті було створено кавалерійський ескадрон і 1-й Чугуївський соціалістичний батальйон, на чолі якого поставлено досвідченого фронтовика комуніста Рибіна. Червоноармійці швидко втихомирили місцевих контрреволюціонерів.

Активними борцями за утвердження влади Рад в Чугуєві у 1917—1918 рр. були робітники і солдати: росіяни — І. Ламанов, І. Вінников, О. Рижков, К. Русін, А. Поєдінцев, В. Толстоп'ятов; українці — О. Стаховський, К. Корінець, Уманський; білоруси — Довгаль, А. Прядко; поляки — М. Данилюк, Г. Камінський, Ф. Перковський, В. Габінський; грузин В. Абуашвілі, вірмен С. Саратіков, єврей І. Ільїн, латиш А. Крауклis.

Будівництво нового життя в Чугуєві було перерване наступом німецьких окупантів та гайдамаків, які на початку березня 1918 року захопили ряд міст України і просувалися до Харкова та Донбасу. Назустріч ворогу виступили кавалерійський ескадрон і 1-й соціалістичний батальйон Чугуєва. Та сили були нерівні, і чугуївські загони змушені були відійти до Валуйок та Луганська, де влилися до регулярних частин Червоної Армії. 8 квітня 1918 року кайзерівські війська зайняли місто. Чугуївська буржуазія і духівництво зустріли їх хлібом-сіллю. У місті було встановлено кривавий режим. Гайдамацькі нагайки гуляли по спинах робітників і селян. Окупанти конфісковували в населення хліб, худобу, коней і вивозили до Німеччини.

Підпільний комітет більшовиків очолив партизанську боротьбу проти окупантів та їх націоналістичних прихвоснів. У місті було організовано збройний загін із робітників заводу. До чугуївців приєдналися печенізькі, лебежанські, старосалтівські партизани. Значну роль у партизанській боротьбі відіграли матрос І. М. Вінников та надісланий губпарткомом до Чугуєва більшовик І. Л. Ільїн.

1 травня 1918 року робітники окупованого Чугуєва організували велику революційну демонстрацію. В середині 1918 року вся Чугуївщина була охоплена повстаннями проти гетьманців та окупантів.

[1] ЦДАРА, ф. 14, оп. 1, спр. 56, арк. 9, 10.
[2] Газ. «Донецкий пролетарий», 23 лютого 1918 р.

Листопадова революція в 1918 році в Німеччині і могутній визвольний рух українського народу покінчили з німецьким окупаційним режимом на Україні. 20 грудня партизанський загін вигнав з Чугуєва націоналістів.

2 січня 1919 року в місті було створено ревком, головою якого став А. М. Прядко. Одночасно організовано військову комендатуру, яку очолив матрос І. М. Вінников. Ревком створює народну міліцію, формує військові частини, готує і 8 січня проводить вибори до Ради робітничих і селянських депутатів.

Встановленню нормального життя в місті та окрузі перешкоджав бандитизм. 31 грудня силами бійців воєнної комендатури Чугуєва була розбита банда Марусі. Комендатура арештовувала контрреволюційні елементи.

18 січня 1919 року ревком передав свої повноваження виконкому Чугуївської Ради. Головою міськради було обрано керівника ревкому — комуніста А. Прядка, членами Ради — комуністів І. Вінникова, О. Стаховського, В. Бєлевцова, А. Краукліса. Воєнний відділ Ради очолив робітник І. Житенєв.

Командир 368-го Печенізького полку І. І. Ламанов.

У місті створюються комуністичні осередки, профспілки, запроваджуються в життя декрети про відділення церкви від держави і школи від церкви; в розпорядження Ради перейшли маєтки поміщиків Десятова та Аркаса, млини, магазини.

На початку березня 1919 року до Чугуєва переводять велике військово-будівельне управління, а потім, за наказом В. І. Леніна, управління по меліорації при РНК РРФСР. Проте ці організації не змогли розгорнути роботу — до Чугуєва наближалися денікінці.

Коли стало відомо, що денікінці недалеко, у місті підвела голову контрреволюція. Чугуївська ЧК, де головою був А. Марцинкевич, енергійно знешкоджувала білогвардійські групи. У червні 1919 року Чугуїв стає укріпленим районом. За дорученням Артема та Ю. Сабліна комуніст І. Ламанов формує в селі Печенігах добровольчий полк із чугуївців та жителів навколишніх сіл. У місті формується 5-й Чугуївський радянський кавалерійський полк, створюється 7-а бойова дільниця Харківської оборонної зони. Чугуїв було перетворено на опорний пункт боротьби з білогвардійськими полками Маркова та Дроздова. Захисники Чугуєва стримували наступ денікінців до 22 червня, коли за наказом Радянського уряду України червоні війська залишили місто. При прориві через денікінське оточення в районі Золочева полк І. Ламанова завдав ворогу нищівного удару, захопивши 17 кулеметів, 6 гармат і великий обоз — понад 200 підвід.

Захопивши місто, денікінці стали чинити криваву розправу над робітниками і родинами комуністів. Вішали, розстрілювали, закопували живими в землю. Білогвардійці запороли нагайками батька героя громадянської війни І. І. Ламанова.

Чугуївці розгорнули партизанську боротьбу, центрами якої стали села Тетлега, Зарожне, П'ятницьке. Денікінські карателі не насмілювалися поткнути туди носа.

Для керівництва партизанською боротьбою в районі Чугуєва було призначено комуніста — матроса Романенка, який став командиром зведеного партизанського загону. Чугуївські партизани громили денікінські частини також в селах Леб'яже, Рогань, Кам'яна Яруга. У жовтні 1919 року в районі Чугуєва почалося велике повстання. Щоб придушити його, білі змушені були перекинути з фронту військову частину [1].

---

[1] Газ. «Красная звезда», 26 жовтня 1919 р.

В кінці жовтня, коли денікінці почали відступати з-під Орла та Курська, чугуївські партизани перестрівали їх на шляху до Харкова в районі Кам'яної Яруги і знищували окремі частини. У грудні 1919 року партизани з'єдналися у Старому Салтові з частинами 3-ї Латиської бригади і разом з ними визволили рідне місто. Під час боїв з денікінцями особливо відзначилися чугуївці І. І. Ламанов, А. І. Тишаєв, М. І. Бартавчук, С. П. Молчанов, М. О. Кривцун, А. Саліта та інші.

Одразу після визволення міста розпочинає роботу ревком. 25 грудня 1919 року до його складу було обрано Буянтова, Петерсона, Саратикова та інших.

У січні 1920 року було створено Чугуївський повіт. Він об'єднав Зароженську, Волохів'ярську, Бурлуцьку, Введенську, Коробчанську, Чугуївську та Лебежанську волості. 21 квітня 1920 року в Чугуєві відбувся І повітовий з'їзд Рад. На ньому було обрано повітовий виконком, переважна більшість членів якого складалася з робітників-комуністів. Трудящі Чугуєва розгорнули боротьбу з розрухою. У повіті протягом квітня 1920 року було проведено 8 суботників, в яких взяло участь 1520 чоловік[1].

Самовіддано боролася за зміцнення Радянської влади чугуївська молодь. Створюється міська комсомольська організація, у якій на 15 червня 1920 року було 60 членів. У повіті створюються комітети незаможних селян. До Чугуївського комнезаму, який був організований 2 серпня 1920 року, ввійшло 80 безземельних та 70 малоземельних селян.

Налагоджувалося культурне життя міста. У липні 1920 року в Чугуєві почали працювати волосна школа, де навчалося 140 дітей, дві трудові школи другого ступеня, в яких набували знань 675 дітей, і вища початкова школа на 40 чоловік. Було відкрито дитячий садок на 77 місць[2].

Поліпшувалося медичне обслуговування населення, велася боротьба з епідеміями.

Але широко розгорнути відбудову господарства заважали голод, розруха, бандитизм. У повіті розбійничали куркульські банди Каменюки, Чередниченка, Кочубея, Фетисова. У травні 1920 року есери вчинили заколот у Новій та Старій Покровці. До них приєдналися куркулі з деяких інших сіл. Заколот було ліквідовано силами Чугуївського гарнізону та комсомольців.

Боротьба з бандитизмом тривала і в наступному році. Банди нападали на радянські установи в селах, жорстоко розправлялися з жителями.

Пособником бандитів було духовенство. При обшуку в Чугуївському жіночому монастирі на горищі і в трунах були знайдені розібрані кулемети, гвинтівки, золото[3].

Сотні чугуївців брали активну участь у боротьбі проти банд як на території свого, так і сусідніх повітів. Відповідаючи на заклик партії: «Незаможнику, на куркульського коня, проти куркуля і бандита!»,— комнезам Чугуївського повіту почав організовувати з незаможників кінні й піші загони[4].

Чугуївський ескадрон на чолі з Башкатовим та Савченком знищив на околицях міста куркульську банду Кочубея, виїжджав для боротьби з бандитами до Ізюма, Балаклії, Змієва, у Полтавську та Київську губернії. Наприкінці 1921 року з політичним бандитизмом у Чугуївському повіті було покінчено. Цьому значною мірою сприяли рішення X з'їзду партії про перехід до нової економічної політики. Ці рішення були беззастережно схвалені трудящими Чугуєва. У постанові Чугуївського волосного з'їзду КНС від 12 січня 1922 року зазначалося: «Чугуївський волосний з'їзд комнезамів вітає нову економічну політику і Радянську владу, а тому всі, як один, готові стати на боротьбу з розрухою і взяти участь у роботі з волвиконко-

[1] История гражданской войны в СССР, т. III, М., 1958, стор. 68.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-104, оп. 2, спр. 23, арк. 34.
[3] Газ. «Красное знамя», 10 листопада 1962 р.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 2, оп. 2, спр. 425, арк. 21.

мами та сільрадами, в роботі по продовольчому та гужподатку, по самооподаткуванню і збору по два фунти для голодуючих Поволжя»[1].

У місті створюється комісія допомоги голодуючим Поволжя, проходить кампанія по вилученню церковних цінностей на користь голодуючих. Особлива увага приділялася дитячим будинкам, де виховувалися діти з Поволжя. У травні 1922 року було проведено тиждень допомоги голодуючій дитині. У цій кампанії брали участь майже всі організації та установи міста і повіту. Була посилена робота по патронуванню дітей.

Партійна організація зміцнює військові частини гарнізону і роту ЧОП (частина особливого призначення), керує роботою по розміщенню внутрішньої хлібної позики в місті, налагоджує роботу серед жінок та молоді.

В 1921 році на допомогу селянським господарствам була створена сільгоспспілка, яка здійснювала торговельні, кредитні та заготовчі операції. Сільгоспспілка закупила машини та інвентар на 21 тис. крб. золотом, організувала механічні майстерні для їх ремонту. Машини видавалися селянам у кредит.

З 1923 року Чугуїв стає центром однойменного району.

Тяжким ударом для чугуївців, як і для трудящих всієї країни, була смерть В. І. Леніна. 22 січня 1924 року в Чугуєві відбулися загальноміські відкриті партійні збори, присвячені пам'яті В. І. Леніна. Виступаючи на них, трудящі клялися ще тісніше згуртуватися навколо Комуністичної партії і під її керівництвом продовжувати справу, розпочату Леніним.

Комуністи Чугуєва з великим піднесенням зустріли рішення XIV партійного з'їзду. Загальні збори парторганізації міста одноголосно схвалили резолюцію з'їзду про будівництво соціалізму в нашій країні.

У перші роки індустріалізації в Чугуєві було реконструйовано електростанцію, завод сільськогосподарських машин, два парові млини, три цегельні заводи, водопровід. Розгорнули діяльність сільськогосподарський кооперативний союз і міське споживче товариство.

В жовтні 1927 року Чугуївська районна парторганізація налічувала 486 членів та кандидатів у члени партії, включаючи й комуністів-військовослужбовців. Парторганізація приділяє особливу увагу прискоренню будівництва Чугуївської ДРЕС, яка на той час була однією з найбільших на Україні. В 1927 році на її спорудження було відпущено 24 млн. крб. Широко розгорнувся рух ударників праці. Зростають нові кадри спеціалістів. Радянські фахівці успішно заміняють на будівництві іноземних інженерів.

Незабаром електростанція дала струм — було пущено першу турбіну потужністю 15 тис. кіловат. Набутий чугуївськими будівельниками досвід пізніше було використано при спорудженні електростанцій Харкова і Донбасу.

У серпні 1928 року в межі Чугуєва[2] включаються села Преображенське, Зачугівка та Осинівка[3].

В 1929 році в Чугуївському районі починається масова колективізація. Наступного року в місті було організовано перші три колгоспи: «6 років без Леніна», «Червоний флот» та «Паризька комуна». Чудовими організаторами колективних господарств показали себе комуністи та активісти з числа міських незаможників. Серед них слід відзначити Ф. Т. Зозулю, К. І. Балакірєва, К. О. Сліпченка, В. А. Таранова, Є. Б. Штарьову.

У 1933 році створюється Чугуївська МТС. Вона обслуговувала колгоспи району, готувала кадри механізаторів, допомагала зміцненню колективних господарств.

---

[1] Комітети незаможних селян Харківщини (1920—1933 рр.). Зб. документів і матеріалів. Х., 1961, стор. 117.

[2] У 1926 році Чугуїв було перейменовано на Фрунзе на честь видатного пролетарського полководця М. В. Фрунзе. Ця назва збереглася до початку 1927 року.

[3] Харківський облпартархів, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3410, арк. 141.

У передвоєнні роки чугуївські колгоспи виросли у великі господарства. Так, члени артілі «Червоний флот», які починали хазяйнувати майже на голому місці, побудували стайні, корівник, свинарник, вівчарню і багато інших господарських приміщень.

З 1938 року колгоспи «6 років без Леніна» і «Світанок» взялися вирощувати рис. У 1938 і 1939 роках вони знімали по 25 цнт рису з га.

Колгоспники і механізатори Чугуївського району неодноразово були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Так, в 1939 році у виставці взяли участь 23 чол. Серед них — бригадир-городник М. К. Нієлов, колгоспники П. В. Гордієнко і М. О. Клещева, трактористи Чугуївської МТС М. В. Піддубний та І. Г. Макашов, завідуючий вівцефермою І. І. Логвиненко [1]. Учасниця Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939—1940 років доярка М. П. Проскуріна одержала Велику золоту медаль.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 лютого 1939 року доярка Д. Ф. Дягилєва і бригадир городників М. К. Нієлов були нагороджені медалями «За трудову доблесть».

Поліпшився добробут, зріс культурний рівень населення. Про це свідчать дані районного бюджету, який на 1939 рік порівняно з 1932 роком збільшився в 4,5 раза і становив 7 млн. 400 тис. карбованців [2].

У 1939 році в районі працювало 425 учителів, у школах навчалося 13 080 дітей. Кількасот юнаків і дівчат набували знань у лісному технікумі та медшколі. На народну освіту витрачалося 3 млн. 632 тис. крб.— в 3,6 раза більше, ніж у 1935 році; витрати на охорону здоров'я в цьому році порівняно з 1934 роком зросли в 5,5 раза, населення обслуговувало 62 лікарі і 140 чол. середнього медперсоналу. В Чугуєві було побудовано хлібозавод, кілька середніх шкіл, поліклініку, пологовий будинок, зразковий дитячий садок, Палац піонерів, будинок для престарілих.

В роки передвоєнних п'ятирічок чугуївці приділяли багато уваги питанням оборонно-масової роботи. В місті серйозно вивчалася військова справа, організовувалися курси медсестер, розвивався масовий спорт.

Звістка про розбійницький напад фашистських загарбників на нашу країну викликала гнів і обурення трудящих Чугуєва. Робітники одного із заводів заявили тоді: «Ми не боїмося війни і разом з 200-мільйонним народом відповімо на удар ворога потрійним ударом. Ми обіцяємо не покладаючи рук працювати на оборону нашої великої Батьківщини, і, якщо треба буде, без вагань, всі, як один, віддамо своє життя за щастя, за свободу, за соціалістичну Вітчизну» [3].

У Чугуївський військовий комісаріат ішов потік добровольців, які прохали негайно відправити їх на фронт. Студенти-добровольці лісного технікуму дали клятву самовіддано боротися з ненависним ворогом, так, як це належить комсомольцям. Колгоспники і механізатори Чугуївської МТС зобов'язалися достроково закінчити збирання врожаю, щомісяця відраховувати одноденний заробіток для зміцнення оборонної могутності країни. Замість чоловіків, які пішли на фронт, до верстатів стали жінки. Населення міста, не шкодуючи сил, працювало на спорудженні оборонних укріплень.

29 жовтня 1941 року фашисти ціною великих втрат захопили Чугуїв. Гітлерівські загарбники встановили в місті режим кривавого терору. З перших же днів окупації почалися грабежі, розправи над активістами, членами партії та їх сім'ями. В січні 1942 року було страчено 37 чол., серед них 12 дітей. В яру на околиці Зачугівки гестапівці та їхні прислужники щоночі розстрілювали радянських громадян [4].

По-звірячому поводилися з населенням міста німецький військовий комендант Северс, окружний комендант сільгоспгрупи Мінкель та їх посібники — зрадники

[1] Газ. «Красная звезда», 1 травня 1939 р.
[2] Там же, 16 лютого 1939 р.
[3] Там же, 24 червня 1941 р.
[4] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 308, арк. 4.

Колона учнів шкіл м. Чугуєва на демонстрації в день святкування XII-річчя Жовтня.

бургомістр Кузнецов і його помічник Ніколаєнко. Кривавими розправами керував генерал Пфефер, обер-лейтенант Геріх[1].

На початку 1943 року радянські війська розпочали бої за визволення Чугуєва. На його підступах було розгромлено відбірні гітлерівські війська[2].

Героїчно билися з ворогом воїни 62-ї гвардійської стрілецької дивізії і танкісти генерала П. С. Рибалка.

10 лютого місто було визволено, але ненадовго. Кровопролитні бої тривали весь березень 1943 року. Радянські воїни прославлених 25-ї і 38-ї дивізій самовіддано захищали місто, але їм довелося відступити.

Під час другої окупації Чугуєва фашисти продовжували знущання і розправи над радянськими людьми. Есесівці ножами умертвили близько 100 поранених радянських воїнів, спалили лікарню, де лежало багато наших солдатів і офіцерів.

30 березня 1943 року фашисти зігнали всіх працездатних чоловіків і оголосили їх військовополоненими. Тільки незначній частині вдалося сховатися в навколишніх селах. Щоб знайти їх, німці оголосили перереєстрацію паспортів мешканців Чугуєва. Коли люди зібралися, ворота збірного пункту зачинили. Всіх, хто опинився тут, погнали на вокзал, загнали як худобу у вагони і відправили до Німеччини.

За неповними даними, гітлерівці вивезли з міста у фашистську неволю 1310 чоловік. 20 радянських громадян було розстріляно за те, що відмовились їхати до Німеччини.

Але ворогу не вдалося зломити чугуївців. Багато жителів міста пішли в партизанські загони. В листопаді 1941 року чугуївський партизанський загін одержав

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 3, спр. 10, 13, арк. 1, 45, 46.
[2] Чугуївський військкомат. Поточні документи.

подяку від командування радянськими військами за героїчну оборону села Неєлового. З грудня 1941 і до червня 1942 року в місті діяла партизанська розвідувальна група Нагорного в складі 42 чол. Вона виконувала спеціальне завдання штабу 30-ї армії. Ця група 6 грудня 1941 року зробила наліт на штаб німецької дивізії і знищила понад 70 німецьких солдатів і офіцерів.

У березні 1942 року партизани, пошкодивши телефонний зв'язок, перекрили шлях Кочеток — Тетлега; було підірвано автомашину з боєприпасами і знищено 15 гітлерівців. Партизани розгромили також фашистський гарнізон в Тетлезі, перебивши понад 30 загарбників. Ця операція передувала наступові частин Червоної Армії. Багато бійців з групи Нагорного ходили в розвідку в місця розташування гітлерівських військ і поверталися з цінними відомостями. В лавах народних месників безстрашно билися М. Гаркавий, Н. Крицин, А. Данильєв, С. Щербина, М. Бихтєєв. У боротьбі з окупантами смертю хоробрих загинули Т. Шевченко, партизани Н. Кузьмін, І. Шведенко, Я. Черних, Ф. Гончаров. Справжній героїзм виявила партизанка-розвідниця З. В. Сиромятникова. Протягом 1941—1942 рр. вона успішно виконувала воєнні завдання, кілька разів побувала у ворожому тилу. За відмінне виконання завдань З. В. Сиромятникова відзначена урядовими нагородами [1].

11 серпня 1943 року частини 57-ї армії здійснили сміливий прорив у районі Дінця. Полки 41-ї гвардійської стрілецької дивізії рішучим ударом визволили Чугуїв, відкривши радянським військам шлях для наступу на Харків.

Хоробро билися воїни-чугуївці на всіх фронтах Великої Вітчизняної війни. Вони захищали Ленінград, Москву, Київ, брали участь у битвах під Орлом, Воронежем, Бєлгородом та Курськом. Багато з них віддали життя у боротьбі за свободу і незалежність нашої Батьківщини. За неповними даними, близько 1,5 тис. солдатів і понад 360 офіцерів — жителів Чугуєва — загинули в боях з фашистами [2]. Пам'ять про них свято шанують їхні земляки.

Не забудуть чугуївці і лікаря М. І. Кононенка, організатора і керівника антифашистського підпілля у Ебельсбахському госпіталі Хаммельсбурзького табору військовополонених. Мужній борець був закатований гестапівцями 7 жовтня 1944 року у концтаборі Маутхаузен.

Немало чугуївців здобуло заслужену славу. Першими Героями Радянського Союзу серед жителів Чугуєва стали В. П. Музикін та С. П. Алпєєв, які були удостоєні цього високого звання за подвиги в боях з білофіннами. Самовіддано боролися з німецькими окупантами Герої Радянського Союзу Я. М. Ачкасов, П. А. Панежда, В. Н. Балакін, А. І. Зінченко, В. П. Комендант, М. В. Мягкий, В. Н. Шандула, Н. Н. Кравцов, В. Г. Литвинов та ін. На Харківщині з десяти кавалерів ордена Слави половина — чугуївці.

Колишнє Чугуївське авіаційне училище по праву називали «Орлиним гніздом»; 67 його вихованців — Герої Радянського Союзу, 4 — двічі Герої Радянського Союзу. 11 льотчиків-чугуївців повторили подвиг капітана М. Ф. Гастелло. Це училище закінчив радянський ас — тричі Герой Радянського Союзу І. М. Кожедуб.

Минули чорні дні фашистської окупації. Жителі Чугуєва знову повернулися в рідне місто, яке було перетворене в суцільні руїни. Вщент було зруйновано вокзал, МТС, хлібозавод, лікарню, школи, театр. Майно і устаткування вивезено до Німеччини. Житлові будинки спалені. В Калугіно-Башкирівці (так називається східна частина міста) з 360 будинків лишилося 7. Загальні збитки, заподіяні Чугуєву, становили 1 млрд. 379 млн. крб [3].

З великим завзяттям чугуївці піднімали з руїн своє місто. На відбудові залізничної станції і колій працювало все доросле населення. Це дало змогу налагодити

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 78, оп. 1, спр. 108, арк. 12.

[2] Чугуївський військкомат. Поточні документи. Книга обліку загиблих в роки Великої Вітчизняної війни.

[3] Харківський облдержархів, ф. 536, оп. 3, спр. 9, арк. 1.

І. Ю. Рєпін. «Запорожці пишуть листа турецькому султану». (Харківський варіант).
Олія. 1893 р.

прямий рух поїздів на дільниці Куп'янськ — Харків через 7 днів після визволення Харкова. У грудні 1944 року було відбудовано основні агрегати ДРЕС. Самовіддано працювали чугуївці, зокрема старі кадрові робітники, що повернулися з фронту, на відбудові заводів міста. Завдяки їх праці підприємства, що були зруйновані і спалені німецько-фашистськими загарбниками, були відбудовані.

Весною 1944 року знову стала до ладу МТС. Група старих робітників на чолі з старшим механіком Онищенком відремонтувала 29 тракторів. 30 тракторів МТС одержала із східних областей СРСР. У січні 1944 року МТС організувала курси для підготовки трактористів. Вже весною того року МТС обслуговувала 37 колгоспів.

Н. І. Кононенко — один з керівників антифашистського підпілля в Хаммельсбурзькому таборі.

Відбудова колгоспів була найважчою справою. Колгоспники району залишилися без робочої і продуктивної худоби, транспорту, виробничих приміщень. Велику допомогу їм подали робітники чугуївських заводів та інших підприємств. Після закінчення робочого дня майже всі йшли працювати на колгоспні поля і ферми. Завдяки допомозі трудівників міста колгоспи й радгоспи району вчасно впоралися з усіма сільськогосподарськими роботами 1944 року.

У 1944 році колгоспники Чугуївського району, які успішно піднімали свої господарства, внесли із особистих заощаджень на будівництво танкової колони «Колгоспник Харківщини» понад 3 млн. крб. А на 1 млн. 100 тис. зібраних грошей були збудовані літаки ескадрильї «Чугуївський колгоспник» [1]. 13 жовтня 1944 року делегація чугуївців передала ці машини льотчикам.

Великих успіхів у розвитку народного господарства, у зростанні добробуту й культури досягли трудящі Чугуєва в післявоєнний період. Протягом останніх 15 років у шість раз зріс обсяг валової продукції промислових підприємств міста. На базі механічних майстерень був створений завод тракторних деталей; він став постачати деталі підприємствам братніх республік Радянського Союзу. У велику меблеву фабрику було перебудовано другий обозний завод «Змичка». В місті споруджено новий залізничний вокзал. Набагато збільшився випуск продукції м'ясокомбінату Чугуєва. Комбінат забезпечує м'ясом Харків. Зараз у Чугуєві налічується 24 підприємства промисловості, транспорту і зв'язку.

Широко розгорнувся на підприємствах міста рух за комуністичну працю, що розпочався в 1959 році. Очолила цей рух чугуївська районна партійна організація, яка на 1964 рік становила 3360 комуністів. Раніше за всіх були удостоєні звання ударників комуністичної праці робітник м'ясокомбінату Герой Радянського Союзу П. Панежда і токар ремзаводу М. Зозуля. Першою звання колективу комуністичної праці завоювала бригада електриків ДЕС-2, яку очолює Віктор Козаков.

Серед передових виробничників міста — ударник комуністичної праці бетонник І. М. Власенко, який освоїв професію монтажника і газорізальника. Він виконує норми виробітку на 140—150 проц. За високі показники в роботі та активну участь у громадському житті його нагороджено значком «Відмінник будівництва». Ударник комуністичної праці машиніст В. С. Єлецький за 7 місяців 1964 року зекономив 20 тонн палива і 210 тис. кіловат годин електроенергії.

Успішно поєднуючи працю з навчанням, він закінчив технікум, здобув спеціальність технолога.

Самовідданою працею допомагають партії перетворювати в життя рішення XXII з'їзду КПРС комсомольці Чугуєва. У комсомольській організації міста на

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-536, оп. 1, спр. 12, арк. 58.

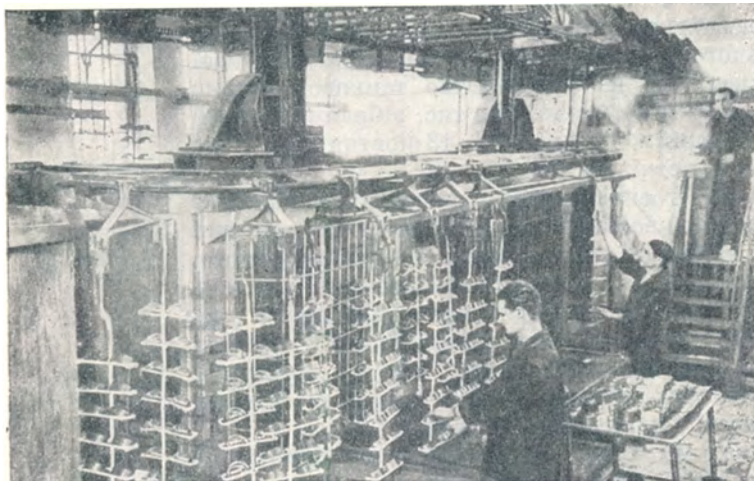
1965 рік було 5700 юнаків та дівчат. Понад три тисячі членів ВЛКСМ працює в промисловості, 2700 — в сільському господарстві.

Комсомольці брали активну участь у спорудженні Печенізького водоймища і водопроводу Кочеток — Харків, в озелененні Чугуєва, а також селищ Есхар і Кочеток. Вони подали велику допомогу підшефним колгоспам району і радгоспу «Есхар» у вирощуванні і збиранні овочів. У 1964 році чугуївські комсомольці обладнали агрохімічну лабораторію в колгоспі «Заповіт Ілліча», радгоспі «Есхар».

На заводі тракторних деталей 80 проц. робітників — молодь. Комсомольці заводу виступили ініціаторами боротьби за збереження сировини. За рахунок підвищення продуктивності праці було виготовлено 266 тис. тракторних вкладишів понад план.

Завдяки відмінній праці робітників і службовців промислові підприємства міста в 1965 році виконали план випуску валової продукції на 105,1 процента. Було вироблено понадпланової продукції на 2742 тис. карбованців.

Значних успіхів добилися трудівники колгоспів і радгоспів. За 1956—1957 рр. в зоні Чугуївської МТС урожай зернових становив 14,2 цнт з га; на 100 га сільськогосподарських угідь було одержано по 45,2 цнт м'яса, надоєно по 2476 кг молока від корови.

В цеху заводу тракторних деталей, м. Чугуїв.

Біля стендів колгоспів Чугуївського району на Харківській обласній сільськогосподарській виставці. 1956 р.

Добре налагоджене господарство радгоспу «Чугуївський», що розташований на території міста. Цей радгосп було створено 1 вересня 1964 року на базі колгоспу «Заповіт Ілліча». Господарство має близько 5 тис. га земельних угідь, з них 2220 га орної землі. Це овочево-молочне господарство, яке виробляє щорічно 46,5 цнт м'яса і 325 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. Радгосп має 213 га під овочами і 50 га під садом. Крім того, вирощується понад 30 тис. цнт зерна.

У 1958 році за багаті врожаї і високу продуктивність тваринництва 54 працівники сільського господарства району нагороджено орденами та медалями Союзу РСР. Ордени Леніна одержали 5 чоловік, серед них доярка М. Г. Маковецька, яка надоїла за 8 місяців 1957 року по 3360 літрів молока на корову від групи з 15 корів; свинарка Д. А. Міхєєва, яка в 1957 році відгодувала 207 свиней (по 107 кг кожна). Свинарці П. Г. Макашовій, яка протягом трьох років одержувала по 25 поросят від кожної з 18 свиноматок, було присвоєне звання Героя Соціалістичної Праці. Голова міського колгоспу «Заповіт Ілліча» А. С. Коротких, бригадир цього ж колгоспу С. Н. Колесниченко, директор Чугуївської МТС В. І. Лапшин були нагороджені

Спорудження житлових будинків у м. Чугуєві

орденами Трудового Червоного Прапора, тракторист В. С. Щетинін — орденом «Знак Пошани».

Трудівники Чугуєва гаряче схвалили рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Робітники посилили шефську допомогу селянам, які наполегливо перетворюють ці рішення в життя.

Величезні зміни сталися в місті за післявоєнні роки. Широко розгорнулося житлове будівництво, неухильно поліпшується благоустрій Чугуєва. Протягом цього часу у 6 раз зріс бюджет міста: в 1965 році він становив 1200 тис. крб. У 1964 році видатки на народну освіту зросли до 946 тис. крб. У місті працюють 2 середні, 5 восьмирічних шкіл, в т. ч. 2 школи-інтернати; крім того, є одна заочна середня школа робітничої молоді. Всі школи міста мають добре обладнані виробничі майстерні. Вихованням молоді займаються висококваліфіковані педагоги. Багато вчителів міста нагороджено значком «Відмінник народної освіти», а досвідченій учительці М. С. Гончаренко присвоєне звання Заслуженого вчителя школи Української РСР.

До війни в Чугуєві зовсім не було пасажирського транспорту. Нині до послуг жителів сучасний автотранспорт.

Добре налагоджено в Чугуєві медичне обслуговування трудящих. Порівняно з довоєнним часом у кілька разів зросли асигнування на охорону здоров'я чугуївців. У місті є лікарня на 360 ліжок, поліклініка. Населення обслуговують 78 лікарів та 367 чол. середнього медперсоналу.

Чугуїв має чудові природні умови для організації відпочинку і оздоровлення трудящих.

На мальовничих берегах Сіверського Дінця недалеко від міста споруджено будинки відпочинку, дитячі здравниці, спортивні табори. Поблизу Чугуєва створено державний лісовий заповідник з великим мисливським господарством.

У місті добре налагоджена спортивна робота. Чугуївські спортсмени у 1961—1964 рр. зайняли перші місця по області з волейболу, баскетболу, важкої атлетики, боротьби, боксу. У змаганнях на першість області міська футбольна команда «Старт» двічі виходила переможцем, а в 1962 році здобула Кубок СРСР серед фізкультурних колективів.

Центром культурного життя Чугуєва став Будинок культури, що має зал для глядачів на 600 місць, спортивний зал і кімнати для роботи гуртків. Тут чугуївці завжди можуть подивитися хороший спектакль, послухати концерт чи лекцію, взяти участь у роботі гуртків художньої самодіяльності. У Чугуєві є також клуб на 418 місць, кінотеатри. Видатки на культурні потреби зросли в 1964 році до 50 тис. карбованців.

Неухильно підвищується добробут трудящих міста. Це яскраво ілюструється зростанням купівельної спроможності чугуївців. Продаж промтоварів у місті на

Будинок на Горній вулиці, в якому з 6-ти років жив І. Ю. Рєпін.

Відкриття пам'ятника І. Ю. Рєпіну в м. Чугуєві.

Навчання в Чугуївській художній школі ім. І. Ю. Рєпіна.

1966 рік збільшився порівняно з 1950 роком у 2,2 раза, культтоварів — у 8 разів[1], м'яса і м'ясопродуктів — в 2,3 раза, масла вершкового — в 1,7 раза, молока — в 3,7 раза[2].

У перспективах розвитку міста багато відрадного. Намічається будівництво заводу паливної апаратури. Завод тракторних деталей достроково закінчує будівництво нового цеху, обладнаного сучасними верстатами. Передбачається газифікація міста і електрифікація залізниці Харків — Куп'янськ.

У місті намічається створити два мікрорайони — західний і центральний. У кожному з них буде свій громадсько-торговельний центр з клубом, бібліотекою, їдальнею, продовольчими та промтоварними магазинами. Тут відкриються відділення комбінату побутового обслуговування, перукарні. Автомагістраль Харків — Ростов буде розширено, а для пішоходів збудовані тротуари і перехідні містки. На схилі пригорку, з боку Кочетка, буде встановлено панель-барельєф, присвячений пам'яті І. Ю. Рєпіна.

Чугуїв дав нашій країні видатних людей. 24 липня (5 серпня) 1844 року в родині чугуївського військового поселенця народився великий російський художник Ілля Юхимович Рєпін. У Чугуєві Рєпін виріс, здобув загальну, а також початкову художню освіту в корпусі топографів та в майстерні І. М. Бунакова. Пізніше Рєпін писав, що свої «університети» він проходив у Чугуєві, на Україні та на Волзі, де спостерігав народне життя. Український народний побут підказав йому тему «Вечорниць».

Чугуївський період життя Рєпіна був найплідніпшим. Тут він написав такі картини, як «Протодиякон», «У волосному правлінні», «Портрет Софії Любецької», «Клич Мініна Нижньому Новгороду»[3], «Мужик з лихим оком», «Мужичок з полохливих». Тут же, в Чугуєві, у художника виник задум картин «Запорожці», «Арешт пропагандиста».

Рєпін мріяв побачити Чугуїв красивим і культурним містом. У 1914 році, в день свого 70-річчя, художник заклав «Діловий

[1] Чугуївська міськрада. Поточні матеріали відділу комунального господарства.

[2] Чугуївський міськзмiшторг. Поточні матеріали.

[3] В. Москвинов. Репин на Харьковщине. Х., 1959, стор. 53.

двір». На його думку, це мала бути художня народна академія, яка б готувала художньо освічених людей. У цьому учбовому закладі Рєпін збирався викладати, назавжди оселившись у Чугуєві. Перша світова війна перешкодила будівництву.

І. Ю. Рєпін до кінця життя підтримував зв'язок з рідним містом. Чугуївці свято бережуть пам'ять про свого великого земляка. У липні 1944 року в Чугуєві було урочисто відзначено 100-річчя з дня народження Рєпіна. Тоді ж тут закладено парк його імені. На місці, де стояв будинок, у якому народився Ілля Юхимович, встановлено меморіальну дошку.

4 листопада 1956 року в центрі Чугуєва було відкрито пам'ятник видатному митцю роботи його учня — скульптора М. Т. Манізера, та організовано дитячу художню школу ім. Рєпіна, при якій створено картинну галерею. У сім'ї капітана Чугуївського уланського полку М. М. Ковалевського в 1851 році народився Максим Максимович Ковалевський (1851—1916 рр.) — видатний російський вчений, юрист, історик, соціолог і політичний діяч. К. Маркс і Ф. Енгельс високо цінували дослідження М. М. Ковалевського, називали його «другом по науці»[1]. Ковалевському — єдиному з росіян — Маркс подарував примірник першого тома свого безсмертного твору — «Капітал». Уродженець Чугуєва Б. П. Жаданівський — учасник першої російської революції, керівник повстання саперів 1905 року в Києві.

У місті також народилися і здобули освіту російський письменник і публіцист Олексій Григорович Євстаф'єв та збирач українських народних пісень, хоровий диригент професор Олександр Іванович Рубець (1837—1913 рр.).

У славній історії стародавнього міста Чугуєва відбився подих усіх епох розвитку нашої держави — від давніх часів до перемоги соціалізму і будівництва комунізму.

І. М. МОЧАЛІН, М. Д. ЛИХЕНКО

* * *

Чугуївський район розташований у північно-східній частині Харківської області. На півночі він межує з Вовчанським районом, на сході — з Великобурлуцьким і Шевченківським, на півдні — з Балаклійським, на заході — зі Зміївським та Харківським районами. Чугуївський район утворений у 1923 році.

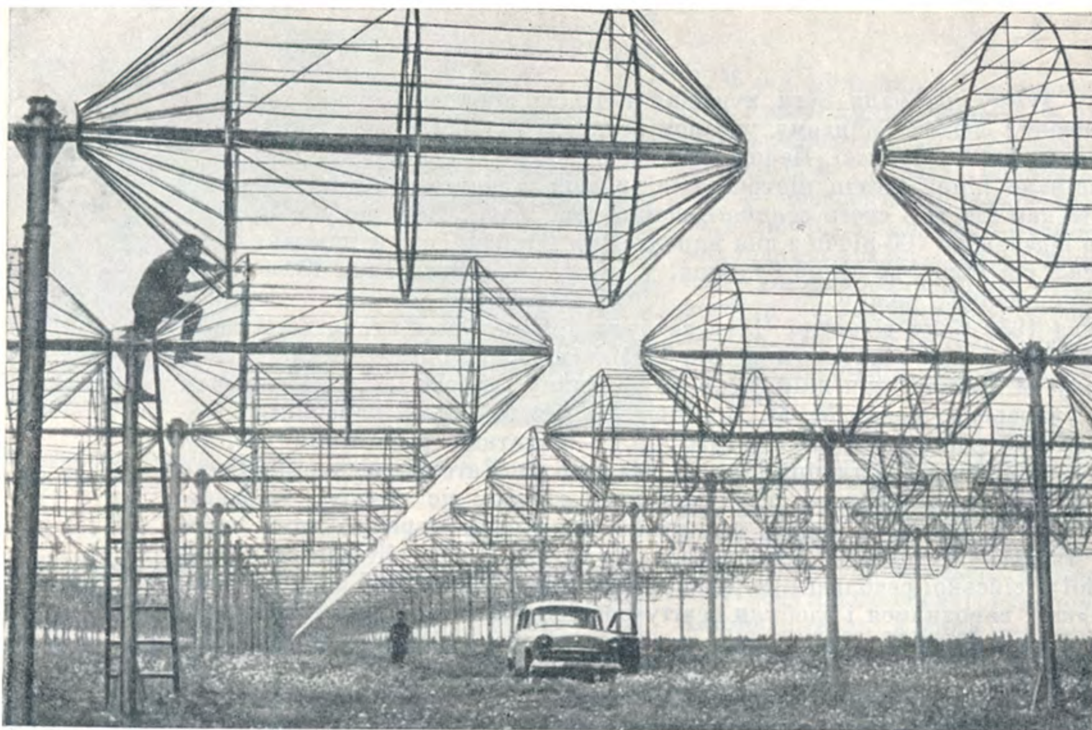
До складу району входить міська Рада, 6 селищних, 18 сільських Рад. Усіх населених пунктів — 69. Населення — 100 278 чол., у т. ч. міського — 61 110 чол., сільського — 39 168 чол. Територія району становить 1,7 тис. кв. км. За рельєфом вона рівнинна, з невеликим нахилом на південний схід по течії річки Сіверський Дінець, порізана річками Сіверський Дінець, Бабка, Бурлук, Тетлежка, Гнилиця, Балаклійка, Роганка, Студенок, Хотімля. У південно-східній частині району побудовано Печенізьке водосховище з площею 390 кв. км, об'єм водосховища — 400 млн. куб. м. По території району проходить автомагістраль Київ — Ростов-на-Дону, залізниця Харків — Куп'янськ, 32 автомобільні маршрути між Чугуєвом і селами району.

Чугуївщина належить до лісостепової зони. Грунти району — в основному чорноземи звичайні, середньогумусні з переходом до міцних. Є тут і глина, придатна для виробництва цегли, а також пісок, який використовується заводами Харкова для формувальних робіт.

У Чугуївському районі 14 промислових підприємств: завод тракторних деталей, завод залізобетонних конструкцій, меблева фабрика, завод будівельних деталей, м'ясокомбінат, ДЕС-2, молокозавод, птахокомбінат, хлібозавод, лісгоспзаг, друкарня, відділення «Сільгосптехніки», Чугуївський і Печенізький побутові комбінати. На підприємствах району, де працює 3110 робітників і службовців, широко розгорнувся рух за комуністичну працю, в якому бере участь 120 колективів у складі 3150 чоловік.

---

[1] Г. Серебрякова. Карл Маркс. М., 1962, стор. 650—654.

Радіотелескоп для дослідження космічного радіовипромінювання. Чугуївський район.

Звання колективів комуністичної праці присвоєно 47 колективам, які налічують 844 чол. На всіх підприємствах району працює 1190 ударників комуністичної праці. Район має понад 110 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 91 тис. га — орної землі. Площа лісів — 22 718 га.

На території району розташовано 8 колгоспів, 13 радгоспів, птахофабрика. Площа сільськогосподарських угідь колгоспів — 27 150 га, радгоспів — 81 570 га. Виробництво продуктів тваринництва на 100 га сільськогосподарських угідь у середньому становить: м'яса — 61 цнт, молока — 237 цнт, яєць — 6584 штуки. Середня врожайність по району зернових — 19 цнт з га, соняшнику — 17 цнт, цукрових буряків — 203 цнт з га. У 1933 році була організована МТС.

В колгоспах і радгоспах 806 тракторів, 345 тракторних плугів, 607 тракторних сівалок, 142 зернові комбайни, 98 силосозбиральних, 110 кукурудзозбиральних комбайнів, 478 вантажних автомашин. Рівень механізації в обробітку зернових культур дорівнює 95 проц., в тваринництві: роздача кормів — 13 проц., доїння — 47, водопостачання — 98, автопоїння — 90 процентів. Вирощування овочів: висадка — 50 проц., обробіток — 60 процентів.

У радгоспах і колгоспах району працює 1570 механізаторів, 306 спеціалістів сільського господарства, в т. ч. 63 з вищою освітою і 170 з середньою. Діють 23 партійні організації, в яких 1409 комуністів. За звання бригад комуністичної праці борються 33 ланки і бригади, 25 ферм. Завоювали звання ударників комуністичної праці 86 чоловік.

Чугуївський район має широку сітку культурних і медичних установ.

У селі Кочеток розташовано Чугуївсько-Бобчинський лісний технікум, в якому навчається на стаціонарі 525 і заочно — 585 студентів. Технікум готує спеціалістів лісового господарства, бухгалтерського обліку, обладнання лісозаготівельних підприємств.

В районі працює 61 загальноосвітня школа, в т. ч. 12 середніх, 26 восьмирічних, 21 початкова. В них навчається 16 870 дітей.

У районі є 17 дитячих садків та ясел на 980 місць. У школах та дитсадках працюють 1186 учителів і вихователів, з них вищу освіту мають 520, середню і спеціальну — 647 чол. Значком «Відмінник народної освіти УРСР» нагороджені в післявоєнні роки 58 вчителів; М. С. Гончаренко, М. С. Нехода — заслужені вчителі школи УРСР.

В мережі культосвітніх установ району — Чугуївський Будинок культури, Печенізький Будинок культури, 28 сільських клубів, 13 профспілкових і один — на громадських засадах. Тут діє 30 стаціонарних та 2 пересувні кіноустановки. За післявоєнні роки збудовано 10 клубів. При Чугуївському Будинку культури є університет культури і народний університет знань з факультетами: здоров'я та права. В сільських клубах діють 11 виробничих і 116 гуртків художньої самодіяльності; в них бере участь понад 2 тис. чол.; 4 клуби і бібліотеки борються за звання колективів відмінної роботи. Звання клуб відмінної роботи присвоєне Печенізькому Будинку культури і Мартівському сільському клубу. За заслуги в розвитку українського самодіяльного мистецтва Указом Президії Верховної Ради УРСР Мартівський клуб нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. На громадських засадах працює 13 бібліотек, з відкритим фондом — 22 бібліотеки, профспілкових — 18; їх книжковий фонд становить 680 тис. примірників. Шкільних бібліотек у районі 63 з книжковим фондом 165 тис. примірників.

В районі є 174 магазини, 30 поштових відділень, 32 ощадні каси. Він радіофікований і електрифікований.

Сітка медичних установ складається з Чугуївської районної лікарні на 255 ліжок, 8 дільничих лікарень на 190 ліжок, 3 лікарських амбулаторій, 2 диспансерів на 50 ліжок, 16 лікарських здравпунктів, 20 фельдшерських і 15 фельдшерсько-акушерських пунктів, 15 пологових колгоспних будинків. В районі 11 аптек, 1 аптекарський магазин, 2 філіали аптек, 3 кіоски і 54 аптекарських пункти. В медичних установах працюють 109 лікарів, 500 медичних робітників з середньою спеціальною освітою. Головному лікарю Чугуївської лікарні А. О. Бурцеву присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР, 286 медичним працівникам — звання ударників комуністичної праці; 9 відділень бореться за звання відділень комуністичної праці.

За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві звання Героїв Соціалістичної Праці присвоєно 6 чол.: бригадиру свиноферми радгоспу № 7 В. О. Кузьменку, свинарці радгоспу № 5 П. Г. Макогоновій, робітниці радгоспу № 5 Х. М. Дмитренко, робітнику радгоспу № 5 Д. Г. Вербицькому, робітнику радгоспу № 7 П. Я. Куценку, ланковій радгоспу «Лебежанський» М. П. Бухарі. Орденами Леніна нагороджено 8 чол., орденом «Червоного прапора» — 24, орденом «Знак Пошани» — 43, медалями «За трудову доблесть» — 59, «За трудову відзнаку» — 49 чоловік.

Чугуївський район — батьківщина 20 Героїв Радянського Союзу; 9 з них — вихованці Ленінського комсомолу. Багато трудівників Чугуївщини нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

ПЕЧЕНІГИ

Печеніги — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташоване на правому березі річки Сіверського Дінця, за 23 км від Чугуєва, за 56 км від Харкова, за 12 км від залізничної станції Гракове. Населення — 8200 чоловік.

Печенізькій селищній Раді підпорядковані села П'ятницьке, Кицівка, Новокомсомольське. Археологічні дослідження свідчать, що на території селища в II тисячолітті до н. е. існувало поселення періоду бронзи. Розкопками виявлено на кургані 7 поховань того часу. Виявлено також поселення скіфського часу (IV—III ст. до н. е.). В середині I тисячоліття н. е. тут було поселення ранніх слов'ян. Рештки могильника поблизу Печеніг та 2 поселення біля П'ятницького свідчать про заселення цієї території у VIII ст. н. е. алано-слов'янськими племенами[1].

Місцевість, на якій розташоване селище та навколишні села, зветься Печенізьким полем; можливо, тут наприкінці VIII — на початку IX ст. була одна із стоянок кочових племен печенігів. Звідси походить і назва селища.

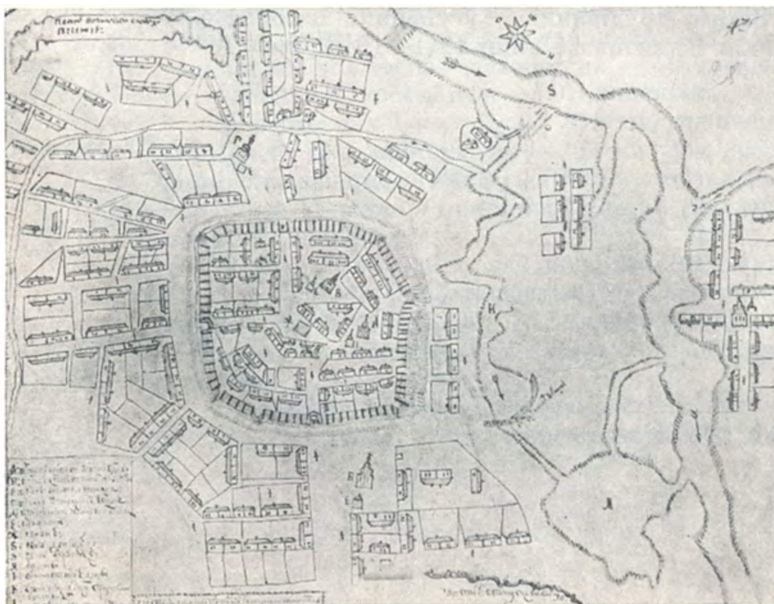
Про заселення території Печеніг уперше згадується в грамоті 1646 року, де вказується, що село заснували 205 переселенців («черкасів»), очолюваних Федотком Левоновим[2]. В роки визвольної війни 1648—1654 рр. тут з'являється багато переселенців, гнаних знущаннями польської шляхти з Правобережної і Лівобережної України. Російський уряд був зацікавлений у будівництві опорних пунктів проти нападів кримських татар і охоче приймав утікачів.

Докладніші відомості містять документи 1654 року. В цьому році в Печенігах оселилося 45 родин з Опішнянської сотні, на чолі з Іваном Федоровичем Волошеніним[3]. Російський уряд наділив їх землею та видав грошову допомогу: багатосімейним — по 5 крб., а малосімейним (до 3-х душ) — по 4 крб. За це вони були зобов'язані відбивати напади ногайців та кримських татар. Козаки займалися хліборобством, скотарством, рибальством та різними промислами: гнали дьоготь, варили селітру тощо. Протягом короткого часу жителі Печеніг спорудили фортецю для захисту від нападів кримських татар. З кінця 50-х рр. XVII століття і до 1765 року Печеніги — сотенне містечко Ізюмського полку. Печенізька сотня брала участь в обороні від грабіжницьких нападів татар.

Після ліквідації в 1765 році слобідських козацьких полків Печеніги були перетворені на слободу, а козацьке населення переведене у стан військових обивателів. За переписом 1783 року, у Печенігах налічувалося 6899 жителів.

Поміщицька сваволя та експлуатація, загарбання кращих земель і общинних угідь викликають неодноразові виступи селян Печеніг. Такий виступ стався, зокрема, у січні 1790 року, коли печеніжці почали самочинно вирубувати поміщицькі ліси. Для придушення виступу в Печеніги прибув загін гусарів. Та печеніжці, підтримані селянами Базаліївки

План с. Печеніг. 1767 р.

[1] Труды XI археологического съезда, т. 1, М., 1901, стор. 24; Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 79, М., 1960, стор. 20; Археологія, XIV, стор. 136; Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 82, 1962, стор. 51.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. 4, стор. 99.

[3] Россия. Полное географическое описание. Малороссия, т. 7, СПб., 1903, стор. 253.

і Кицівки, не припинили боротьби. Як відзначав у березні цього ж року чугуївський суд, «...селяни Печеніг збираються підвід по триста, а то й більше і виїжджають до поміщицьких лісів, погрожуючи при цьому поміщикам». Примітно, що охоронці поміщицьких лісів — відставні гусари — перейшли на бік повсталих селян, заявивши, що вони будуть виконувати лише волю печенізької громади. Виступ селян Печеніг та навколишніх сіл зміг придушити тільки великий каральний загін[1].

У 1817 році в Слобідсько-Українській губернії засновуються аракчеєвські військові поселення. Одне з них було створено і в Печенігах. Військові поселенці займалися сільським господарством і водночас відбували військову службу. Вони нерідко повставали проти жорстокої палочної дисципліни, муштри, кріпосницької експлуатації. Під час Чугуївського повстання 1819 року в Печенігах також почалося заворушення, жорстоко придушене царським урядом. Деякий час у XIX столітті селище називалося Ново-Білгородом — за назвою розквартированого тут Білгородського полку.

У 1857 році, після ліквідації військових поселень, Печеніги ввійшли до складу Вовчанського повіту Харківської губернії. Вони стали центром Печенізької волості, що об'єднувала села Артемівку, Базаліївку, Новоолександрівку, П'ятницьке, Кицівку, Богородищне. Жителі Печеніг були переведені в розряд державних селян.

Після реформи 1861 року за печеніжцями збереглося 13 тис. десятин наділів, якими вони користувалися раніше. Викупні платежі тягарем лягли на плечі селян.

У 1879 році печенізька громада налічувала 1377 дворів і 7253 жителі. На душу населення припадало по 1,7 десятини землі[2]. Якщо врахувати, що значна частина землі належала поміщикам та куркулям, то на кожного селянина в середньому припадало ще менше. Основна маса селян неспроможна була сплачувати державні податки; у 1892 році за печенізькою громадою числилось різних недоїмок та заборгованості по податках на суму 45 тис. карбованців.

Не маючи засобів до існування, значна частина місцевого населення щороку йшла з Печеніг до промислового Харкова чи до цукрового заводу Роттермунда-Вейсе в сусіднє село Леб'яже. Бідняки наймалися також і до місцевих багатіїв. Робочий день влітку тривав 15—16 годин.

Великими землевласниками Печеніг були: Бабаєв, Бунш, Дзюба, Іванов, Сериков та інші. Так, наприклад, Бабаєв мав 200 десятин луків і стільки ж десятин соснового лісу, місцевий куркуль Дзюба — 350 десятин лісу; 40 десятин луків належало церкві. На 1896 рік у селі налічувалося 16 вітряків, паровий і водяний млини, 2 олійниці, 10 чинбарень, 28 крамниць, 16 шинків, два заїжджі двори, дві церкви. Жваво велася торгівля хлібом, сіном; розвивалась кустарна промисловість.

Не лише жорстока експлуатація та постійні злидні, а й безпросвітна темрява гнітила селян. Майже всі жителі Печеніг були неписьменними. Тільки 1865 року тут почало діяти однокласне народне училище. Майже ніякої уваги не приділялось і охороні здоров'я селян. Зате на церкви та в'язниці царизм коштів не шкодував. У 1869 році в Печенігах було споруджено центральну каторжну в'язницю. В різний час тут перебували відомі російські революціонери П. О. Алексєєв, В. Г. Герасимов, народники І. М. Мишкін, О. В. Долгушин, І. С. Джабадарі, Д. М. Рогачов, П. І. Войнаральський та інші. Був тут ув'язнений і український поет-революціонер П. А. Грабовський.

Зв'язок населення з політкаторжанами мав значний вплив на посилення революційної агітації в Печенігах та навколишніх селах. Полум'яна промова П. О. Алек-

---

[1] І. Л. Бутич. Селянський рух на Слобідській Україні в другій половині XVIII століття, К., 1950, стор. 22.
[2] Харьковский календарь на 1886 год. Х., стор. 250.

сєєва на судовому процесі «50-ти» поширювалась у рукописах, передавалась із уст в уста. В Печеніги часто приїздили харківські революціонери, розповсюджували нелегальну літературу.

Селяни Печеніг не залишились осторонь революційних подій 1905—1907 рр. У селі відбувались сходки, демонстрації. Було розгромлено маєтки великих землевласників-лісопромисловців Бунша, Бабаєва, Троянова. Виступ набрав такого розмаху, що губернатор послав сюди каральний загін, який жорстоко розправився з селянами Печеніг та навколишніх сіл.

Але виступи не припинялись і в наступні роки. Селяни чинили опір впровадженню столипінської реформи — на трьох сільських сходах вони рішуче відмовились ділити землю згідно з законом від 9 листопада 1906 року.

Місцеві власті, незважаючи на рішення сходу, намагалися насильно провести розподіл землі в інтересах куркулів. Обурена сваваллям, сільська біднота зібралася 4 липня 1910 року біля сільської управи, погрожуючи урядовцям, а також тим, хто хотів виділитися на хутори. За наказом повітового справника того дня було заарештовано 11 селян. На 1 січня 1914 року в Печенігах виділилося на відруби 360 господарств з земельними наділами 3350 десятин[1].

Селян Печеніг грабували і місцеві торговці та промисловці. Так, лісопромисловець Кобеляцький, завчасно перевівши свої капітали та майно на ім'я дружини, оголосив себе банкрутом. Його борги місцеві власті розподілили між селянами і, незважаючи на їх протест, силою почали відбирати худобу та майно. Проти сваволі властей повстало майже все доросле населення Печеніг. Озброєні киями та рогачами, селяни прогнали з села поліцію, повернувши односельчанам захоплену худобу і майно. Губернатор надіслав до Печеніг каральний загін; до в'язниці було кинуто 14 селян, серед них і матері-годувальниці[2].

Звістку про повалення самодержавства в лютому 1917 року в Печенігах зустріли з радістю. Печенізькі селяни, на чолі з бідняками О. М. Лапком та О. С. Сулимою, провели мітинг біля волосного правління. Навесні 1917 року в Печенігах створюється волосний земельний комітет, очолюваний бідняком П. Ф. Буряком.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції селяни розгорнули боротьбу за створення місцевих органів Радянської влади. В січні 1918 року була створена перша волосна Рада, яку очолили місцеві бідняки О. М. Лапко та Л. М. Стус. Біднота ділила землю, сільськогосподарський реманент, худобу та хліб маєтку поміщика Роттермунда-Вейсе, експропріювала майно місцевих багатіїв Камая, Чорняка, Жигалова, Півня та інших. Особливо діяльну роботу по встановленню та зміцненню Радянської влади провадили печеніжці, які поверталися до рідного села, збагачені досвідом революційної боротьби. Серед них — А. Ф. Муховатий, учасник повстання на броненосці «Потьомкін», С. Я. Черняк — учасник підготовки повстання у Севастополі в 1912 році (він повернувся до Печеніг у 1918 році після шестилітньої каторги). Безпосередню участь у Лютневій революції, червневій, липневій демонстраціях у Петрограді та збройному повстанні в Москві брав житель села А. О. Вишинський. Він був учасником історичної зустрічі В. І. Леніна на Фінляндському вокзалі. Зустрічався з В. І. Леніним і учасник штурму Зимового палацу П. А. Пшеничний.

Навесні 1918 року село захопили кайзерівські війська; встановлюється жорстокий терор. Окупанти і гетьманці закатували багатьох активістів, у т. ч. і О. С. Сулиму та О. М. Лапка[3].

Та народ не скорився катам. Активну боротьбу розгортає партизанський загін, очолюваний селянином-бідняком Г. П. Антоновим. Партизани здійснили кілька

---

[1] Отчет по экономическим мероприятиям Волчанского уездного земства за 1913 г. Волчанск, 1914, стор. 30.

[2] Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 4164, арк. 15, 20.

[3] Газ. «Селянин Харківщини», 4 жовтня 1927 р.

успішних нападів на гетьманську варту, брали участь у визволенні Печеніг від окупантів.

Після визволення села відновлює роботу волвиконком, головою якого стає А. О. Вишинський. 26 січня 1919 року в селищі відбувся багатолюдний мітинг, де після доповіді про поточний момент присутні з великим піднесенням прийняли постанову про беззастережну підтримку Радянської влади і Комуністичної партії.

У лютому 1919 року, за рішенням Вовчанського повітового комітету більшовицької партії, в Печенігах було створено перший партійний осередок з групою співчуваючих. Комуністи Печеніг розгорнули активну діяльність по зміцненню місцевих органів Радянської влади, мобілізації селянської бідноти на боротьбу проти внутрішніх і зовнішніх ворогів. 23 лютого на сході було одностайно прийнято резолюцію, в якій селяни рішуче протестували проти втручання англо-французьких інтервентів у справи Росії та України і ухвалили захищати із зброєю в руках здобутки Жовтня[1].

З початком наступу денікінських військ більшовики Печеніг створили Печенізький добровольчий полк з 800 чол., який згодом влився до регулярних частин Червоної Армії. Воїни виявили мужність і відвагу в боях проти білогвардійських полчищ; окремі з них були відзначені високими урядовими нагородами. Так, доброволець 1-ї Кінної армії С. Ю. Штанько нагороджений орденом Червоного Прапора.

На грабежі, сваволю та знущання денікінців селяни Печеніг відповіли повстанням. Було організовано великий партизанський загін. Партизани знищували денікінські гарнізони в навколишніх селах, каральні загони, що направлялися до Печеніг з Чугуєва та Харкова. Влітку 1919 року партизани визволили політичних в'язнів і спалили лиховісну Печенізьку тюрму[2]. З наступом Червоної Армії партизанський загін перетинав білогвардійцям шляхи відступу. В грудні 1919 року разом з частинами Червоної Армії печенізькі партизани визволили Чугуїв. Особливою хоробрістю відзначились партизани Г. П. Антонов, Я. Г. Антонов, К. О. Кривцун, Д. К. Недоступ, Г. М. Чоломбитько та багато інших.

У грудні 1919 року у визволених Печенігах розпочинає роботу волревком, сільська Рада. Розгортає роботу партійна організація; до її складу на 15 грудня 1920 року входив 1 комуніст і 7 кандидатів у члени партії, в т. ч. О. В. Рубльов, І. І. Костенко, І. О. Мордовенко, А. І. Піддубний, О. П. Онищенко. У тому ж році виникла і комсомольська організація; першими комсомольцями, бойовими помічниками партійного осередку були О. В. Костенко, Т. С. Катречко, О. А. Пирожников, І. М. Чичикас та інші.

Вибори до Рад, створення КНС (на 1920 рік було шість комнезамів), виконання продрозверстки проходили в напруженій боротьбі з куркульством та бандами (зокрема, Кочубея), що тероризували населення.

Для боротьби з бандитизмом були створені загони, в лавах яких боролися, зокрема, більшовики І. В. Костенко, М. П. Бухаров, І. О. Мордовенко, Т. Г. Корнейко, І. М. Фірсов та інші.

Особливу увагу партосередок та місцеві органи влади приділяли піднесенню сільськогосподарського виробництва, розширенню торгівлі, поліпшенню матеріальних і культурних умов життя населення. Навесні 1921 року Печенігам у кілька разів було зменшено план поставок хліба; держава подавала бідноті значну допомогу посівним матеріалом, сільськогосподарським реманентом і тягловою силою. Всі ці заходи допомогли успішно провести весняну та осінню посівні кампанії.

Четвертий з'їзд Рад Печенізької волості, що відбувся 7 листопада 1921 року, одностайно схвалив політику партії і закликав населення виконати продподаток на 100 проц., організувати збирання хліба на допомогу голодуючим Поволжя[3].

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 93, оп. 1, спр. 1, арк. 17.
[2] Журн. «Літопис революції», 1925, № 1, стор. 35.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-1486, оп. 1, спр. 384, арк. 217—219.

Уже в грудні було зібрано і відправлено на Поволжя 138 пудів хліба.

Пожвавилась торгівля: в 1921 році розгорнула роботу споживча кооперація, а в травні 1923 року розпочало діяльність сільськогосподарське кредитно-кооперативне товариство, яке в 1925 році об'єднувало 840 чоловік.

Партосередок Печеніг влаштовував масові суботники по ремонту приміщень шкіл, лікарень, дитбудинку, мосту через Сіверський Донець та по заготівлі палива.

Дійову допомогу печеніжцям подавали їхні шефи — робітники харківського заводу «ВЭК». У 1923 році робітники заводу побудували в селі електростанцію, яку в урочистій обстановці відкрив Г. І. Петровський. Згодом робітники заводу передали селянам трактор, молотарку, 150 пудів нафти, а також 50 пудів насіння трави суданки. Для культурного будівництва і проведення політико-масової роботи партосередок заводу «ВЭК» надіслав 6 тис. крб. На ці кошти було відремонтовано клуб і бібліотеку, закуплено літературу. Розпочали роботу сільська бібліотека для дорослих, хата-читальня і клуб.

У 1925 році розгорнула політико-виховну роботу комсомольська організація, яка на той час вже налічувала 55 чоловік. При клубі та хаті-читальні систематично виходили стінгазети, працював агрогурток із 30 чоловік.

Велика увага приділялась ліквідації неписьменності серед дорослого населення Печеніг. Так, 4 лютого 1924 року загальні збори членів КНС зобов'язали всіх неписьменних комнезамівців обов'язково відвідувати лікнеп, щоб найближчим часом ліквідувати неписьменність. За рішенням партосередку, в селах волості було створено добровільні товариства сприяння ліквідації неписьменності, а при всіх школах відкрито лікнепи.

Наприкінці 1923 року Печеніги стали районним центром. Економіка і культура села зростала чимдалі швидшими темпами, поліпшувався добробут населення. Поряд з цим настійно відчувалася потреба в докорінній перебудові сільського господарства. Одноосібні господарства дедалі дрібнішали, значна частина їх не мала навіть тяглової сили. Так, у 1929 році в Печенізькому районі налічувалося 2754 безтяглові господарства. Держава подавала їм значну допомогу. У 1927—1928 рр. було створено 5 машинно-тракторних товариств, 10 прокатних пунктів сільськогосподарської техніки, лісомеліоративну артіль, електротовариство; розгорнув роботу комітет взаємної допомоги. В ці роки у районі створилося 9 товариств спільного обробітку землі. 1928 року виник перший ТСОЗ і в Печенігах[1].

Бюро райкому партії в січні 1929 року затвердило план заходів по розгортанню масової колективізації сільського господарства. Передбачалося протягом року організувати 3 колгоспи. Керуючись цим рішенням, партосередки, комітети незаможних селян і комсомольська організація розгорнули велику агітаційно-масову та організаторську роботу по залученню селян до колективних господарств. Печенізький ТСОЗ було реорганізовано в артіль ім. Петровського, яку очолив бідняк А. К. Піддубний. Першими до неї вступили і активно працювали селяни Д. Я. Безкостя, Т. Т. Дериус, М. А. Талашко, Н. М. Резников, Т. Л. Демченко та інші.

В 1930—1931 рр. організуються колгоспи «Червоний хлібороб», «Печеніжець», «Нове життя», ім. Ілліча, ім. Горького.

Колективізація проходила в напруженій боротьбі з куркульством. Куркулі будь-що намагалися розвалити новостворені господарства, тероризували бідноту, вбивали активістів-бідняків та керівників колгоспів. Так, у 1927 році від рук куркулів загинув активіст-бідняк І. К. Резник, а в 1931 році — голова колгоспу «Червоний хлібороб» П. П. Тищенко. Та, незважаючи на шалений опір куркульства, в 1933 році суцільну колективізацію в Печенігах було завершено.

Держава забезпечувала новостворені господарства сільськогосподарською технікою, допомагала посівними матеріалами. В Печенігах створюється МТС; до по-

[1] Харківський облпартархів, ф. 84, оп. 1, спр. 15, арк. 6, 12, 13.

слуг колгоспів району в ній було 83 трактори, 25 молотарок, 24 комбайни, 6 автомашин та багато іншого реманенту.

У 1933 році при МТС було створено політвідділ, а сільські та міжколгоспні партосередки реорганізовані в колгоспні. Вони очолили соціалістичне змагання між колгоспами за вирощування високих врожаїв, підвищення продуктивності тваринництва і високу культуру колгоспного села. Це мало велике значення для дальшого організаційно-господарського зміцнення колгоспів, піднесення добробуту колгоспників.

Успішно розгорталося в Печенігах культурне будівництво. У 1934 році було споруджено Будинок культури на 400 місць з стаціонарною кіноустановкою, Будинок піонерів; відкрилися середня, три семирічні та початкова школи, в яких навчалися 700 дітей. На цей рік у Печенігах було покінчено з неписьменністю.

Докорінні зміни відбулися в медичному обслуговуванні трудящих. У 1930 році печенізька лікарня мала 50 ліжок, поліклінічне, хірургічне, терапевтичне, акушерсько-гінекологічне та дитяче відділення.

Коли на нашу країну віроломно напали німецько-фашистські загарбники, понад 100 жителів Печеніг у перші ж дні війни пішли на фронт.

Усі установи та організації перебудовували свою роботу відповідно до нових завдань, що постали перед нашою державою і народом. Під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги!» колгоспники самовіддано працювали на ланах, щоб виростити і вчасно зібрати врожай; частина жителів по мобілізації виїхала на будівництво оборонних споруд. У селищі провадився збір теплих речей для воїнів Червоної Армії. З наближенням фронту до Печеніг кілька тисяч чоловік будувало протитанкові рови. Одночасно почалась евакуація в глиб країни сільськогосподарської техніки, худоби, хліба та ін. Печеніги не раз були ареною запеклих боїв. Уперше фашисти захопили Печеніги 1 листопада 1941 року. 11 лютого 1943 року Червона Армія визволила селище. 13 березня 1943 року німці вдруге окупували Печеніги. Остаточно селище було визволено 10 серпня 1943 року.

В період окупації гітлерівці зруйнували в селі всі виробничі приміщення колгоспів, МТС, 326 житлових будинків, лікарню, Будинок культури, 4 школи, ветлікарню. У фашистську неволю було вигнано 94 жителі[1]. Загарбники встановили в селищі жорстокий терор.

З перших днів окупації населення розгорнуло боротьбу проти фашистських загарбників. У районі діяв партизанський загін, до складу якого ввійшли партійні і радянські працівники, вчителі, колгоспники, службовці. Командиром загону було призначено секретаря райкому партії І. Г. Білоконя, комісаром — редактора районної газети П. Я. Чурилова, начальником штабу — завідуючого райземвідділом І. X. Сердюка. Загін діяв до лютого 1943 року в Печенізькому, Старосалтівському, Чугуївському, частково у Вовчанському і Вільховатському районах.

Партизани провели 10 операцій, розгромили 4 склади з боєприпасами і продовольством, знищили чимало гітлерівців.

Так, у грудні 1941 року група партизанів під командуванням І. Г. Білоконя знищила в Печенігах 3 склади з боєприпасами, 250 гітлерівців, захопила різні трофеї. За успішне проведення цієї операції І. Г. Білоконя нагороджено орденом Червоного Прапора. Партизани, крім того, поширювали серед населення газети, листівки. Селяни подавали їм всіляку допомогу. Загін зріс з 21 до 50 чоловік. У боротьбі проти загарбників героїчно загинули партизани П. Я. Чурилов, Ф. Т. Андрус, І. Т. Мартинов, Д. Г. Стадник, І. І. Далуда, І. X. Сердюк, В. В. Шуліка, піонер-розвідник Володя Гапок та інші[2].

У селі діяла створена в грудні 1941 року підпільна комсомольська група з 7 чол. на чолі з Л. З. Скляровим. До її складу входили Іван Котенко, Віктор Балабай,

---

[1] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 25, арк. 26.
[2] Харківський облпартархів, ф. 2, оп. 31, спр. 1, арк. 73—77.

Олександр Селевко, Іван Титарєв та інші. Комсомольці дали клятву нещадно боротися з фашистами. Підпільники вели розвідку, знищували ворожі автомашини, переривали зв'язок, викрадали зброю. Патріоти готувалися розгорнути ще активнішу діяльність. Однак фашистам з допомогою зрадника вдалося виявити організацію. Вони схопили її ватажка Л. Склярова і після жорстоких тортур розстріляли. Інших комсомольців гітлерівці кинули в тюрму, де піддали їх лютим катуванням[1].

Багато печеніжців боролися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, були відзначені високими урядовими нагородами. О. Ф. Козакову і Н. М. Зінченку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Першому — за подвиг при форсуванні Дніпра, а другому — при визволенні столиці Угорщини — Будапешта.

Після визволення рідної землі від ворога жителі селища приступили до відбудови і дальшого розвитку господарства. Працювати доводилось у вкрай важких умовах. Майже всі будинки фашисти спалили; в селі залишилися старики, жінки та діти. Не було машин, робочої худоби. Поля поросли бур'яном. Колгоспникам доводилося обробляти лани на власних коровах, а то і вручну. Жінки та підлітки заступами копали землю під городні культури.

Шефи — робітники Харківського верстатобудівного заводу — допомогли трудящим селища відбудувати колгоспи, зокрема виробничі приміщення. Поступово стали до ладу всі 9 колгоспів і МТС.

Незабаром почали діяти 3 школи, лікарня, Будинок культури, Будинок піонерів.

У 1950—1952 рр. колгоспи селищної Ради об'єдналися у дві великі сільськогосподарські артілі ім. Петровського та ім. Горького, які мали 6988 га землі, з них 5244 га — орної. Після реорганізації МТС колгоспи купили у держави 43 трактори, 29 комбайнів, 22 вантажні автомашини, велику кількість різної сільськогосподарської техніки.

З ініціативи первинних парторганізацій в артілях широко розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення продуктивності тваринництва та врожайності сільськогосподарських культур. У березні 1955 року було підбито перші підсумки. Колгосп ім. Петровського вийшов переможцем, зайнявши одне з перших місць у районі. Йому було вручено перехідний Червоний прапор райвиконкому та райкому партії[2]. Відтоді колгоспи щороку підбивають підсумки соцзмагання, обмінюються досвідом роботи і разом накреслюють шляхи піднесення сільськогосподарського виробництва.

Значно зросла культура землеробства, збільшились неподільні фонди колгоспів, поліпшився добробут колгоспників. Так, неподільні фонди колгоспу ім. Петровського у 1963 році становили 636 тис. крб., а колгоспу ім. Горького — 560 тис. крб. Рік у рік підвищується врожайність. Передові ланки колгоспу ім. Петровського в 1953 році виростили по 230—260 цнт цукрових буряків з га, а в 1958 році — по 370—400 центнерів.

Обидва колгоспи досягли значного зростання поголів'я худоби на 100 га земельних угідь. З 1955 по 1962 рік у колгоспі ім. Петровського кількість великої рогатої худоби збільшилась у 1,8 раза, свиней — в 1,6, птиці — в 1,5 раза.

Нові житлові будинки. Селище Печеніги.

[1] В. Милюха, В. Мысниченко, А. Шаповал. Шаги в бессмертие. Х., 1964, стор. 135, 142.

[2] Харківський облпартархів, ф. 2644, оп. 1, спр. 16, арк. 3, 8.

Печенізьке водосховище.

Зміцнення економічної могутності колгоспів відбилось на їх доходах. Так, в артілі ім. Петровського у 1963 році грошові доходи становили 491 тис. крб., а в колгоспі ім. Горького — 321 тис. карбованців.

Швидкими темпами розвивається в селищі житлове будівництво. Протягом 1959—1965 рр. у Печенігах споруджено близько 500 нових житлових будинків. Це значною мірою поліпшило побутові умови мешканців селища, докорінно змінило зовнішній вигляд Печеніг.

Авангардна роль у колгоспному виробництві належить комуністам і комсомольцям. В артілі ім. Петровського працюють 84 члени КПРС і 11 комсомольців, а в артілі ім. Горького — 52 комуністи і 27 членів ВЛКСМ. 75 проц. комуністів і 100 проц. комсомольців обох колгоспів працюють безпосередньо на виробництві.

Заслуженим авторитетом користуються передовики виробництва колгоспу ім. Петровського: М. М. Редько — бригадир тракторної бригади, яка бореться за звання бригади комуністичної праці, тракторист В. Г. Шмурак, доярки П. Г. Редько і М. Т. Самойленко.

У колгоспі ім. Горького високих показників щороку добивався комбайнер О. І. Додиван (у 1949 р. він був удостоєний звання лауреата Державної премії за відмінну роботу по насадженню лісосмуги), механізатор І. Д. Чальцев, доярка М. М. Чумак, завідуюча молочно-товарною фермою Г. Г. Мороховська.

У вересні 1964 року колгоспи ім. Петровського та ім. Горького було об'єднано і перетворено на овочево-молочний радгосп «Печенізький».

В селищі успішно розвивається місцева промисловість. Тут є маслозавод, харчокомбінат, цегельний завод, а також відділення «Сільгосптехніки», міжколгоспна будівельна організація, автопарк та Чугуївська лугомеліоративна станція, яка обслуговує всі райони Харківської області.

У 1958 році за рішенням уряду Радянської України для забезпечення Харкова водою на околиці селища було розпочато будівництво великого водоймища — Печенізького моря. В його будівництві взяло участь близько 800 робітників, техніків та інженерів, що прибули з різних кінців Радянського Союзу. Найвідповідальніші ділянки будівництва очолили комуністи, зокрема керівник бригади комуністичної праці Б. П. Короcташевець, бригадири О. М. Буряк, В. С. Миронов, Є. П. Хижняков, Л. М. Щокін. Багато будівельників були удостоєні високого звання ударників комуністичної праці, серед них — В. М. Демчишин, Г. А. Варфоломєєва, З. Я. Ярова, В. І. Ковтун, В. Я. Капуста та інші.

В 1964 році будівництво Печенізького моря було закінчено. Довжина водоймища — 70 км, ширина — 3 км, корисна віддача води становить 341 млн. куб. мет-

Ясла і садок у с. Печенігах.

рів. Споруджено греблю завдовжки 3,7 км. На берегах нового моря чимало чудових місць для відпочинку трудящих, хороші пляжі. Тут розгортається будівництво пансіонатів, піонерських таборів тощо.

Значні зміни сталися в розвитку освіти, медичного та культурного обслуговування населення. У селищі є загальноосвітні середня, восьмирічна і початкова школи, в яких навчається 1300 учнів, тобто в 3,5 раза більше, ніж до революції. Працюють тут школа робітничої молоді і заочна школа для дорослих.

У розпорядженні дітей є музична школа, Будинок піонерів. Дитячими садками і яслами охоплено близько 200 малюків. До Великої Жовтневої соціалістичної революції в селищі було тільки 15 учителів, з яких жоден не мав вищої освіти. Нині тут 77 учителів, з них 39 закінчили університети і педінститути. За роки Радянської влади вищу освіту здобуло понад 200 жителів селища. На 1965 рік в установах, на підприємствах, на будівництві, в колгоспах працювало близько 89 спеціалістів з вищою освітою.

До послуг трудящих — лікарня з хірургічним, акушерсько-гінекологічним, дитячим та туберкульозним відділеннями, бактеріологічна і клінічна лабораторії, пункт швидкої допомоги, санстанція. Тут працюють 11 лікарів, 63 медсестри.

У Печенігах є літній кінотеатр на 630 місць. При Будинку культури створені численні гуртки: вокальний, танцювальний, естрадний, духовий, інструментальний, бандуристів, художнього читання. На обласному огляді, присвяченому XXII з'їзду КПРС, Будинок культури було нагороджено дипломом III ступеня.

Все більшу роль в житті селища відіграють громадські засади. Силами громадськості створено історико-краєзнавчий музей, університет культури. В Печенігах є 6 бібліотек, книжковий фонд яких становить 59 тис. примірників. Їх відвідує понад 4500 читачів. У бібліотеках запроваджено відкритий доступ до книжкових полиць. У селищі організовано народні дружини, які стоять на сторожі громадського порядку.

В Печенігах працює 15 низових фізкультурних колективів, до їх послуг — стадіон і 5 спортивних майданчиків. Населення Печеніг передплатило в 1966 році понад 6,5 тис. примірників газет і журналів. Тут є пошта, телеграф, телефонна мережа, радіотрансляційний вузол на 3580 точок. В особистій власності трудящих — легкові автомашини, мотоцикли, велосипеди, телевізори, радіоприймачі. До послуг населення — комбінат побутового обслуговування, 26 магазинів, готель, перукарня, відділення телеательє, чайна. Печеніги зв'язані з районним центром шосейною дорогою; встановлено регулярне автобусне сполучення з Харковом, Чугуєвом, Великим Бурлуком, Великими Хуторами, Артемівкою, Мартовою, Юрченковим.

Учасники художньої самодіяльності Печенізького будинку культури.

За роки семирічки в селищі побудовано 7,5 км брукованих і асфальтових доріг, 8,3 км тротуарів, споруджено водопровід і каналізацію; вулиці селища освітлюються електрикою. Було проведено велику роботу по озелененню вулиць, закладено парк.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції в Печенігах переважало сільське населення. Тепер 90 проц. жителів — робітники і службовці. В 1957 році Печеніги були віднесені до категорії селищ міського типу і в 1963 році ввійшли до складу Чугуївського району.

У Печенігах народився батько Г. І. Петровського — радянського державного і партійного діяча, одного з видатних керівників КП України і Української Радянської держави. Працюючи головою ВУЦВКу, Г. І. Петровський неодноразово приїздив у селище, виступав перед земляками, допомагав їм налагоджувати роботу місцевих органів влади і громадських організацій. З його ініціативи споруджено електростанцію.

За генеральним планом реконструкції селища запроектовано будівництво громадсько-торговельного центру з Будинком культури, поштою, кінотеатром, Будинком піонерів, готелем та універмагом. Буде впорядковано парк і стадіон, виростуть нові споруди для занять спортом і відпочинку. Буде створено набережну з бульваром, де з'являться споруди культурно-побутового обслуговування. Передбачено побудувати 3 нові школи, бібліотеку, магазини, їдальню, комбінат побутового обслуговування.

Печеніги — батьківщина відомого російського художника Г. І. Семирадського (1843—1902 рр.), радянської письменниці О. П. Джигурди (н. в 1901 р.).

Трудящі селища борються за нові успіхи в розвитку сільського господарства, промисловості і культури.

М. І. МАТЯШ, І. С. ГАЛІЙ

МАРТОВА́

Мартова — село, центр Мартівської сільської Ради Чугуївського району, розташоване на східному березі Печенізького водосховища. Відстань від районного центру — 35 км. Населення — 2565 чоловік.

Територія сучасної Мартової була заселена з давніх часів. Археологи виявили тут неолітичні стоянки (V—IV тисячоліття до н. е.), поселення періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.) та два давньослов'янські поселення. Одне з них — перших століть н. е.— пам'ятка т. зв. Черняхівської культури, друге — VIII—IX століть н. е.— належить сіверянам[1].

Село виникло у другій половині XVII століття. Група переселенців: Б. Іванов, І. Хмельниченко, Л. Семченко, В. Лазаренко «с товарищи 157 человек» у 1666 році з дозволу уряду поселилися на Дінці біля Мартовецького «затону». Село почали називати Мартовети, а пізніше Мартове[2].

Спочатку козаки оселилися на острові, що його утворювала річка Сіверський Донець. Це був один із сторожових постів, заснованих тут, щоб відбивати напади невеликих загонів татар і подавати сигнал тривоги, коли наближалися значні сили ворога. Поселенцям для посіву відводилося по «осьми четвертей» (по 12 десятин) землі на душу, а також заливні луки.

У 1668 році татари зруйнували с. Мартове. 7 козаків було убито, а інших разом з жінками і дітьми татари забрали в полон. Коней і худобу відігнали. Але взятих у полон мартів'ян чугуївці встигли відбити, як це видно з донесення чугуївського воєводи[3].

На початку XVIII століття, коли число жителів у селі збільшилося, на невеликому острівці стало тісно і козаки переселилися на лівий берег Дінця, де тепер село Мартова. За даними 1732 року, в Мартовій проживало 447 українських і 50 російських козаків[4].

Жителі села займалися хліборобством, яке було основною галуззю господарства на Слобожанщині, і тваринництвом. Велике значення для розвитку тваринництва мали заливні луки. Почали розвиватись і промисли. Відомо, що в другій половині XVIII століття у Мартовій були гуральня і селітроварня, на яких працювали наймані робітники, здебільшого втікачі-кріпаки. В листуванні канцелярії слобідсько-українського губернатора з приводу робітних людей, що втекли від поміщика Милорадовича, зазначено, що наймані робітники були й на селітроварні Зашаловського в с. Мартовій[5].

В кінці XVII і на початку XVIII століття найбільш родючі землі захопили козацька старшина й поміщики. Селянсько-козацькі маси зубожіли, втрачали свої наділи, потрапляли в кабалу до багатіїв. Рятуючись від тяжкого гніту, селяни поодинці й групами, інколи з сім'ями, тікали на вільні землі. Після указів Петра I 1705 і 1721 років, за якими втікачам загрожувала смертна кара, становище трудящого населення значно погіршилось. У другій половині XVIII століття панщина досягла чотирьох-п'яти днів на тиждень. Це було причиною численних виступів пригноблених мас проти поміщиків і старшини. Особливо посилюються виступи під час селянської війни під проводом О. Пугачова. Селяни все частіше палять

---

[1] В. И. Митрофанова. Отчет о Кочетокской экспедиции 1960 г. Рукопись. Архів Інституту археології АН УРСР, стор. 18. Е. В. Махно. Памятники Черняховской культуры на территории УССР. Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 82, стор. 50. И. П. Костюченко. Отчет о разведке 1949 года в Харьковской области. Рукопись. Архів Інституту археології АН УРСР, стор. 14.

[2] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 103.

[3] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. IV, стор. 299—303.

[4] Там же.

[5] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 280.

панські маєтки, зорюють поміщицькі й старшинські землі, вирубують ліси. Так, у 1774 році жителі Печеніг і Мартової вирубали ліс, що належав харківському Покровському монастирю[1].

Крім тяжкої праці на поміщика, виконання повинностей по лагодженню доріг та інших казенних споруд, трудящі Мартової страждали і від стихійних лих. Так, у липні 1848 року за один місяць померло від холери понад 200 чоловік[2].

У 1861 році, після реформи, у Мартовій, як і по всій Слобожанщині, селянські наділи набагато зменшились, та й ті були обтяжені надмірними платежами. Значна кількість господарств не мала робочої худоби. Це прирікало бідняків на кабальну залежність від поміщиків і лихварів. Широких розмірів набрала така форма експлуатації, як відробітки. Бідніша частина селянства розорювалась, ставала наймитами або йшла в міста на промислові підприємства, поповнюючи ряди пролетаріату.

Недостатня кількість худоби в дрібних селянських господарствах і зв'язане з цим недостатнє угноєння землі, низької якості насіння для посіву, застосування примітивних знарядь обробітку землі були причиною частих неврожаїв. Так, у 1901 році в кількох губерніях України, в тому числі й на Харківщині, був недорід. У січні вже скінчилися всі запаси хліба і кормів для худоби. Почався голод. На цьому наживалися поміщики й куркулі. У Мартовій куркуль Гавря, який мав 40 десятин землі й «універсальну крамницю», за дуже високі проценти позичав біднякам хліб, давав у борг продукти й товари, необхідні в господарстві. Не маючи іншого виходу, вони змушені були йти до Гаврі, а потім у саму гарячу пору року — збирання врожаю — відробляти свій борг. Гавря так обплутав селян, що майже половина їх стала його боржниками. В 1905 році доведений до відчаю бідняк Антон Усик схопив стільця і поранив Гаврю. За це Усика було засуджено на каторжні роботи.

Напівголодне, жебрацьке існування породило невдоволення існуючим ладом. У середині листопада 1905 року почалися селянські заворушення у Вовчанському повіті. Піднялися на боротьбу проти поміщиків і жителі Мартової. Селяни палили поміщицькі маєтки, забирали хліб. Одним з організаторів повстання був Й. Ю. Нестойко із сусіднього с. Хотімлі, колишній вихованець землеробського училища, відомий уже поліції як агітатор. Активну участь брали мартів'яни Г. І. Пасмор, І. А. Подорожний, А. Ф. Коваль та інші. Повстання набрало такої сили, що харківський губернатор змушений був послати козачу сотню, яка жорстоко розправилася з селянами. Й. Ю. Нестойка 27 листопада 1905 року арештували у Вовчанську[3].

Після поразки революції 1905—1907 рр. і проведення столипінської реформи розшарування селянства ще посилилось, погіршало й до того тяжке становище бідняків, все більше їх ішло в найми до Гаврі та інших куркулів.

Великих збитків селянські господарства зазнавали від стихійних лих. Так, у 1910 році в Мартовій 3 тис. десятин під хлібом знищили ховрахи, байбаки і клопи. Це завдало селу збитків на 60 тис. крб. І хоча Вовчанське повітове земство мало 7 агрономів, протягом літа жоден не був у Мартовій[4].

Але остаточно підірвала економіку села імперіалістична війна 1914—1918 рр. Працездатні чоловіки були мобілізовані, багато господарств не мали тяглової сили і почали занепадати.

Тільки Жовтнева революція змінила долю мартів'ян. Звістку про її перемогу принесли С. Каплун та І. Стариков — перші комуністи Мартової. Під їх керівництвом трудящі села розгорнули боротьбу за створення Ради — місцевого органу влади, за здійснення ленінського Декрету про землю. Проти сільської бідноти по-

---

[1] А. Г. Слюсарский. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII вв., стор. 435.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. IV, стор. 302—303.

[3] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов, т. 2, ч. I, стор. 706, 707.

[4] Газ. «Харьковские губернские ведомости», 8 листопада 1910 р.

вели наступ куркулі. У 1918 році вони організували в селі «Союз хліборобів», головою якого був Гавря.

На початку 1919 року село було визволене від петлюрівських банд, а в березні створено партосередок, до складу якого ввійшло 7 чоловік: Каплун, Мурзін, Проценко, Стариков, Огурцов, Ляшко, Сірий[1]. Гавря втік із села, а «Союз хліборобів» розігнали. Комуністи докладали всіх зусиль, щоб залучити до своїх лав бідняків та середняків, внаслідок чого ще 16 мартів'ян вступили до партії. Керував партосередок і місцевою Радою.

Але з півдня наступали війська Денікіна. Члени осередку вирішили: «Щоб підняти дух місцевих селян, треба йти на фронт, із зброєю в руках захищати владу трудящих, владу Рад»[2]. І коли денікінці захопили Мартову, комуністи С. О. Каплун та І. М. Стариков організували партизанський загін у складі 25 чоловік. Згодом цей загін значно виріс.

Партизани розгромили в Мартовій куркульську банду, яка знущалася над місцевими жителями, особливо над тими, що активно підтримували Радянську владу.

Вороги намагалися знищити загін. Вони кілька разів зганяли все населення Мартової на майдан, хапали кожного десятого й катували, вимагаючи вказати, де партизани. Сторожа ветлікарні І. Бочара вони порубали на шматки, але партизанів ніхто не виказав.

У грудні 1919 року, коли Червона Армія розгромила денікінців, частина партизанів повернулася в село, а решта пішла разом з радянськими військами добивати ворога. У Мартовій було відновлено Радянську владу і знову створено партосередок. У березні 1920 року створено «Комуністичну спілку молоді». Організаторами її були жителі села Крамчанін, Рубинський та Колісник[3].

15 квітня 1920 року відбувся волосний з'їзд Рад. З'їзд одноголосно прийняв резолюцію, запропоновану комуністами. До складу волвиконкому були обрані комуністи. На повітовий з'їзд обрано 5 членів КП(б)У, 3 кандидати в члени партії і 2 безпартійні.

Куркулі ненавиділи Радянську владу і всіма силами намагалися зірвати продрозверстку, не дати хліба трудящим міста. Партосередок Мартової, який на той час складався з 6 членів партії і 4 кандидатів, разом з комсомольською організацією провадив серед бідняків і середняків роз'яснювальну роботу, завдяки чому вони віддавали надлишки хліба для робітників промислових центрів Росії.

Комуністи й комсомольці організовували селян також на боротьбу з бандами, що ховалися в навколишніх лісах. З цією метою вони систематично провадили військові навчання.

Налагоджувалось і мирне життя у Мартовій. Перед місцевою волосною Радою стояли великі завдання по відбудові господарства, вкрай зруйнованого війною. Не було тяглової сили, не вистачало посівного матеріалу. Партосередок, волвиконком і комнезам доклали багато зусиль, щоб успішно розв'язати ці завдання. Партосередок організував допомогу сім'ям червоноармійців під час жнив та оранки. В селі було обладнано приміщення для дитячих ясел та садка. Селяни почали з більшим довір'ям ставитися до комуністів. У серпні 1920 року партосередок налічував уже 19 членів партії і 4 кандидати[4].

У 1921 році організовано Мартівське сільськогосподарське товариство, а 1924 року — кредитно-кооперативне товариство, що налічувало 542 члени, серед них бідняків — 375, середняків — 118[5]. У 1924 році була організована й сільськогосподарська артіль під назвою «Селянська». В ній об'єдналися 37 господарств. Артіль

[1] Харківський облпартархів, ф. 93, оп. 1, спр. 2, арк. 5, 114.
[2] Там же, арк. 116.
[3] Газ. «Радянське село», 30 жовтня 1927 р.
[4] Архів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 390, арк. 18, 24, 74.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-1486, спр. 211, арк. 20.

мала 48 десятин землі, 3 коней, пару волів, 5 корів і 2 плуги. В 1925 році створено артіль «Селянин», в якій об'єдналися 54 незаможники. Ця артіль мала 45 десятин землі, 3 коней, 8 корів, 177 штук птиці, 4 сівалки, жатку й молотарку.

В 1927 році всі селяни Мартової були членами товариства взаємодопомоги. Товариство побудувало цегельню, яка давала щороку 1200 крб. прибутку і забезпечувала цеглою членів товариства, створило насіннєвий фонд, допомагало зерном і грошима вдовам і сім'ям червоноармійців. Про свою роботу товариство звітувало перед сільрадою і комітетом незаможних селян[1].

Мартівський партосередок особливу увагу приділяв роботі серед жінок і молоді. На зборах не раз ставилося питання про те, щоб залучати жінок до участі в агрономічних, природничо-наукових, антирелігійних та інших гуртках. Комсомольці й молодь села брали активну участь у роботі добровільних товариств. Наприклад, членами Доброхіму було 63 чоловіки, МОДРу — 25, товариства лікнепу — 30 чоловік. Щоб завоювати довір'я серед молоді, комсомольцям доводилось багато працювати. Вони влаштовували призовникам урочисті проводи в армію, листувалися з земляками-червоноармійцями, читали газети, випускали стіннівки, вчили грамоти, розповідали про Ленінську спілку молоді, організовували художню самодіяльність. Велику роботу провадили і серед піонерів. Крім того, комсомольці допомагали партосередку в господарській роботі. В 1927 році в Мартовій було вже 42 комсомольці.

Поступово село ставало на новий, соціалістичний шлях розвитку. Споживча кооперація, створена в 1923 році, постачала товари, потрібні селянам. У 1927 році в Мартовій працювало 3 крамниці, кількість пайщиків зросла до 700 чоловік. Баланс кооперативу становив 27 тис. крб. (проти 300 крб. у 1923 році). Широко розгорнуло роботу й кредитно-кооперативне товариство. Селянам було видано позик 6,5 тис. крб., передано 8 тракторів. Завдяки цьому організовано 6 машинно-тракторних товариств та 11 товариств спільного обробітку землі. На Всеукраїнському конкурсі сільськогосподарських кредитно-кооперативних товариств мартівське товариство одержало другу премію, а на окружному — першу.

Зросла культура села. Неписьменність серед дорослого населення була майже ліквідована. Відкрито нову школу на 180 учнів. У селі було 3 червоні кутки. При сільбуді організовано військовий і стрілецький гуртки, в роботі яких брали участь не лише молодь, а й люди старшого віку — ті, що повернулися з армії[2].

У період масової колективізації сільського господарства комуністи й комсомольці розгорнули серед селян роз'яснювальну роботу, залучаючи до неї колгоспний актив. Перевагу колективного господарювання перед одноосібним показав і досвід перших артілей. У цей час багато активістів, членів комнезаму, бідняків вступили в ряди Комуністичної партії, зокрема в 1930 році було прийнято кандидатами в члени партії 19 чоловік[3].

Весною 1930 року в Мартовій, в основному, була закінчена колективізація. І коли на початку березня 1930 року в сусідньому селі Новому Бурлуці від куркульської кулі загинув активіст, кандидат у члени партії А. Мовчан, колгоспники Мартової направили делегацію для участі в похороні, а в селі провели масову демонстрацію.

Артілі «Селянська» і «Селянин» рік у рік міцніли. Партійна організація успішно справлялася з підготовкою до весняної посівної кампанії: забезпечувала посівний матеріал, тяглова сила була в доброму стані, точно визначені й підготовлені ділянки для посіву.

Мартів'яни разом з усім народом внесли частку своєї праці у створення соціалістичної економіки. Вони активно відгукувалися на заходи партії, допомагали

[1] Газ. «Селянин Харківщини», 30 жовтня 1927 р.
[2] Газ. «Радянське село», 30 жовтня 1927 р.
[3] Харківський облпартархів, ф. 84, оп. 1, спр. 7, арк. 20.

в соціалістичній індустріалізації, зокрема посилали людей на новобудови першої п'ятирічки. Так, у 1932 році на будівництво «Запоріжсталі» на Дніпрі поїхали кращі вихованці комсомольської організації Мартової[1].

У 1934 році колгосп «Селянин» було розукрупнено і на його базі створено чотири колгоспи — ім. Ворошилова, ім. Димитрова, «Нове життя» та ім. Комінтерну. В колгоспах ім. Ворошилова та ім. Димитрова створено партійні осередки. Завдяки правильній організації роботи й використанню сільськогосподарської техніки колгоспи значно зміцніли. В 1940 році господарства мали 30 приміщень для худоби, 30 зерносховищ, 4 теслярські майстерні, 4 кузні, цегельний завод, маслоробню тощо.

Невпізнанним стало село: рівні, широкі вулиці, красиві будинки, повні комори у дворах колгоспників. Мартова стала селом суцільної грамотності. Нові пісні залунали над селом.

1941 рік приніс тяжкі випробування. Разом з усім радянським народом мартів'яни піднялися на захист рідної Батьківщини. Частина колгоспників пішла на фронт, їх замінили жінки, підлітки й літні колгоспники. Ще більше зміцніла трудова дисципліна. 215 жителів Мартової вийшли на будівництво оборонних споруд. Колгоспи забезпечили їх продуктами і виділили 26 кінних підвід. У вересні 1941 року трудящі села надіслали бійцям Червоної Армії багато теплих речей та білизни.

Влітку 1942 року на підступах до Мартової точилися запеклі бої з німецько-фашистськими загарбниками. 12 червня 1942 року гітлерівці окупували Мартову. Чоловіки, які могли тримати в руках зброю, були або в рядах Червоної Армії, або в партизанському загоні, що діяв у районі Дворічної.

Окупанти забирали в селі все, що можна було взяти, не гребуючи нічим. Напередодні Жовтневих свят 1942 року фашисти вирішили ще раз пройти по дворах. Усе награбоване вони зносили до річки, щоб переправити на той берег. Навіть покидали гвинтівки, які заважали їм. Четверо піонерів: Гриша Походенко, Ваня Шевченко, Ваня Шевченко другий та Мишко Піхур підповзли до річки, швидко поскладали речі на паром, забрали зброю і перетягли паром на другий берег Дінця. Речі заховали в піщаному кар'єрі і приготувалися зустріти фашистів. Коли ті повернулися, хлопці відкрили по них вогонь. Німці вирішили, що це засідка партизанів, і з криком «Рус! Партизанен!» побігли до лісу[2].

3 лютого 1943 року фашисти вигнали 40 жителів на будівництво укріплень. Розлючені успіхами радянських військ, вони по-звірячому розстріляли всіх[3]. Через кілька днів під ударами частин 57-ї армії Південно-Західного фронту загарбники відступили з Мартової. Всіх жителів фашисти вигнали з хат, а село підпалили. Переконавшись, що в селі нікого нема, вороги замаскувалися на околиці й почали чекати на радянську розвідку. Піонер Павлик Піддубний під носом у гітлерівських патрулів пробрався за село. Раптом він побачив людей у білому, що повзли у напрямку Мартової. Хлопчик зрозумів, що це радянські розвідники і що зараз їх схоплять німці. Не думаючи про небезпеку, Павлик кинувся назустріч розвідникам. Він біг і кричав: «Там німці! Там німці!». Коли ж зрозумів, що його почули, він повернувся й побіг до села. Фашисти люто розправилися з хлопчиком. Павлик загинув, але врятував життя радянських воїнів[4]. На честь юного героя піонерська дружина мартівської середньої школи носить ім'я Павлика Піддубного.

Тимчасова окупація завдала господарству Мартової великої шкоди. Німецькі загарбники спалили 300 житлових будинків, зруйнували всі колгоспні будівлі, вивезли худобу і сільськогосподарські машини. 3 сараї і 12 коней — це все, що залишили окупанти[5].

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 84, оп. 1, спр. 18, арк. 19.
[2] Газ. «Пионерская правда», 7 листопада 1958 р.
[3] Харківський облдержархів, ф. Р-1476, оп. 3, спр. 11, арк. 7.
[4] Лист підполковника Гулька піонерам Мартової.
[5] Харківський облдержархів, ф. Р-1476, оп. 3, спр. 27, арк. 1—4.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни в село повернулися демобілізовані воїни і серед них багато комуністів. У колгоспах ім. Комінтерну, ім. Ворошилова, ім. Димитрова, «Нове життя» створено партійні організації. Спочатку вони були нечисленні: по 4—7 комуністів. Завдяки великій виховній роботі, проведеній партійними організаціями, та широкому розмаху соціалістичного змагання мартів'яни в перші післявоєнні роки відбудували свої колгоспи. Були наново збудовані господарські приміщення, освоєні довоєнні посівні площі, підвищена врожайність сільськогосподарських культур. Так, колгосп ім. Ворошилова у 1948 році одержав на площі 758 га в середньому по 13 цнт хліба. Зміцніла і трудова дисципліна.

У 1950 році відбулось укрупнення колгоспів. Усі чотири колгоспи — ім. Димитрова, ім. Ворошилова, ім. Комінтерну, «Нове життя» — об'єдналися в один. Спочатку укрупнений колгосп називався ім. Ворошилова, а з 1953 року — «Маяк».

Але в ті роки техніка в колгоспі використовувалася нераціонально, порушувався принцип матеріальної заінтересованості колгоспників і принцип планування колгоспного виробництва. Плани посівів інколи нав'язувалися зверху без урахування можливостей і природних умов колгоспу. Тому врожай усіх сільськогосподарських культур був низький — в середньому 9,5 ц з га. Відставало й тваринництво. На 100 га сільськогосподарських угідь кількість великої рогатої худоби становила 20 голів, виробництво м'яса — 10 цнт, молока — 60,8 цнт. Через низьку врожайність і низьку продуктивність тваринництва доходи колгоспу не перевищували 171 тис. крб., а неподільний фонд становив лише 51,8 тис. карбованців.

У лютому 1953 року головою колгоспу обрано А. П. Богуславського, нагородженого двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора та медалями. Чудовий організатор, хороший господарник, він доклав багато зусиль, щоб підняти господарство артілі. А. П. Богуславський тричі був обраний депутатом обласної Ради депутатів трудящих.

Комуністична партія і Радянський уряд вжили всіх заходів, щоб ліквідувати відставання сільського господарства й створити сприятливі умови для його дальшого піднесення. Рішучий злам у розвитку господарства стався після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.). Партійна організація колгоспу, виконуючи рішення партії, перебудувала свою роботу. Комуністи очолили боротьбу за збільшення виробництва зерна, м'яса й молока. Керівники посилили зв'язок з масами, почали більше радитися з ними, приділяти більше уваги політико-виховній роботі серед колгоспників. За рахунок кращих виробничників значно зросла партійна організація колгоспу. В 1960 році вона налічувала вже 109 комуністів, з них понад 80 проц. працювали безпосередньо на виробництві. В чотирьох комплексних, у двох

Механізований тік у колгоспі «Маяк» в с. Мартовій.

Широкогабаритний пташник радгоспу «Мартівський».

тракторних бригадах та автогаражі були створені партійні групи. Комсомольська організація налічувала 152 чоловіки. З них механізаторами працювало — 13, свинарками — 9, доярками — 12, шоферами — 5, телятницями — 8, у рільництві — 22 чоловіки.

Рішення партії та уряду мали велике значення для піднесення господарства і творчої активності колгоспників. Це особливо виявилось у русі за звання бригад та ударників комуністичної праці. Комсомольці й молодь колгоспу вирішили працювати тільки по-комуністичному. В 1960 році комсомольсько-молодіжній фермі № 2 за високі показники в роботі присвоєно звання ферми комуністичної праці, а 2 лютого 1963 року на загальних зборах членів артілі високе звання бригад комуністичної праці було присвоєне двом комплексним бригадам (бригадири М. П. Костенко та М. І. Чудик).

Завдяки самовідданій праці сільських трудівників зміцніло господарство артілі, зросли врожаї, збільшилось виробництво м'яса. У 1960 році на кожні 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено вже 82 цнт м'яса, у т. ч. 43 цнт свинини. В колгоспі створено спеціалізовані тваринницькі бригади по вирощуванню молодняка і відгодівлі свиней. Збудовано приміщення для свиноматок і таким чином ліквідовано падіж поросят. Окремі бригади займалися вівчарством і птахівництвом. Побудовано просторі й світлі корівники, свинарники, широкогабаритний пташник, інкубаторну станцію. Значно розширено кормову базу за рахунок посівів багаторічних трав.

Набагато зросли врожаї зернових культур. Вони становили 27,7 цнт, а пшениця «Безоста-1» дала по 42 цнт з га. Досягнуто цього завдяки дотриманню агротехніки і правильній організації праці. Крім озимої пшениці, вирощували цукрові буряки, кукурудзу, соняшник. Понад 90 проц. усіх робіт у рільництві і всі трудомісткі роботи на фермах механізовано.

17 березня 1963 року рішенням районного партійного комітету і Чугуївської районної Ради депутатів трудящих колгоспові «Маяк» за високі виробничі показники присвоєно звання колгоспу комуністичної праці.

У 1964 році за рішенням обкому КП України та облвиконкому на базі артілі «Маяк» організовано овочево-молочний радгосп «Мартівський».

У господарстві збільшилися посіви овочевих культур (до 285 га) і картоплі (до 350 га), створено 2 тракторно-рільничі і 3 комплексні бригади по вирощуванню овочів, а також механізовані ланки по вирощуванню картоплі. Радгосп оснащений досконалою технікою. Тут працює 68 тракторів загальною потужністю 1650 кінських сил і 29 комбайнів для збирання різних культур. У 1965 році збудовано

теплицю з водяним обігріванням. На площі 220 кв. метрів додатково вирощується розсада ранніх овочів.

У Мартовій працює цегельний завод «Міжколгоспбуду». Він випускає щороку 3,5 млн. штук високоякісної цегли і повністю забезпечує будівництво, яке широко розгорнулося в селі і в радгоспі.

У дореволюційні часи ні про який благоустрій села не могло бути й мови. Ось що писали про Мартову в 1910 році «Харьковские губернские ведомости»: «Висока частина села — центр. Там стоїть лікарня. Напроти неї на відстані 13 сажнів побудована конюшня для поштових земських коней. Мухи з конюшні — постійні гості в лікарні і не дають спокою хворим... А на відстані 24 сажнів од лікарні побудовано недавно трикласне училище. Цим літом великий двір училища був весь завалений гноєм із земської конюшні».

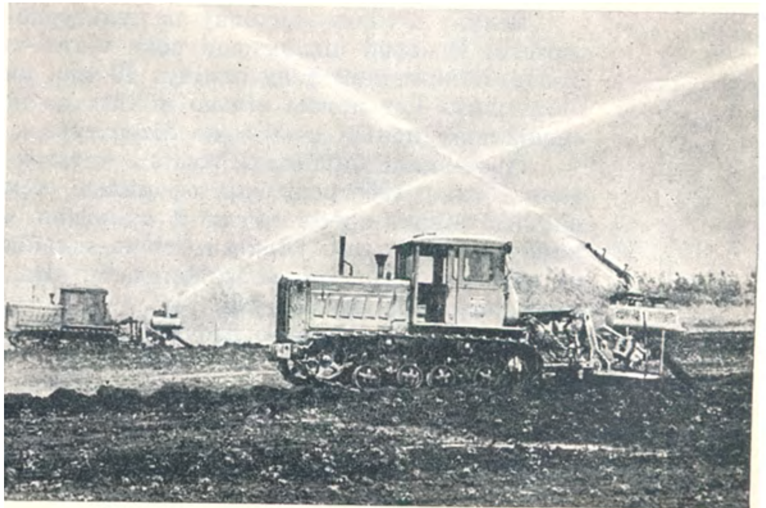
Не впізнати тепер Мартової. Там, де колись були підсліпуваті, похилі хатки, вкриті соломою, виросли добротні будинки міського типу. Село електрифіковане й радіофіковане. В 1963 році споруджено водопровід, прокладено асфальтовану дорогу. Мартова — найбільш благоустроєне село в районі. В центрі — чудовий триповерховий будинок середньої школи, з добре обладнаними учбовими кабінетами й лабораторіями. В ній навчаються діти трудівників села. А ввечері тут, у школі сільської молоді, юнаки і дівчата здобувають середню освіту без відриву від виробництва. В школі працює 32 вчителі, з них 26 мають вищу і 6 — середню освіту.

У селі є дитячий садок на 25 місць, дитячі ясла на 80 місць. Добре поставлене фізичне виховання. Футбольна команда Мартової не раз займала перше місце в районі. Споруджено стадіон, 2 волейбольні й 2 баскетбольні майданчики.

Зміцнення економіки села дало змогу виділяти щороку чималі кошти для підвищення культурного рівня мартів'ян. У селі збудовано нове приміщення Будинку культури. Тут є добре обладнаний зал для глядачів на 500 місць, кімнати для гуртків. Всією роботою Будинку культури керує рада, до якої входять директор радгоспу, секретар партбюро, представники сільської інтелігенції, передовики виробництва, керівники художньої самодіяльності — всього близько 20 чоловік.

У 1959 році в Мартовій організовано університет культури, куди записалося 350 чоловік, але на заняттях кожного разу присутні близько 500 слухачів. Лекції читають кваліфіковані викладачі. Наприклад, у 1964 році були прочитані лекції на теми: «Хімія на службі людини», «Новини радянської техніки», «Досягнення радянської медицини», «Як розуміти художню картину» та багато інших.

У село приїжджають творчі професіональні колективи радянських театрів і театрів країн народної демократії. Мартів'яни тепло зустрічали артистів театру ім. Ленради міста-героя Ленінграда, Севастопольського драматичного театру, ансамблю бандуристів Львівської філармонії, артистів Донбасу, угорський естрадний колектив.

Поливання овочів у радгоспі «Мартівський».

Загальний вид с. Мартової.

Тісний творчий зв'язок з місцевим Будинком культури підтримують артисти харківських театрів.

Важливу роль в естетичному вихованні трудящих відіграють кінофільми. Кінозал Будинку культури оснащений новітньою апаратурою, що дає змогу демонструвати звичайні та широкоекранні кінофільми.

Гордістю села є ансамбль пісні й танцю, в якому беруть участь 135 чоловік. Серед учасників багато членів бригад комуністичної праці — знатних механізаторів, доярок, свинарок. Велику практичну допомогу ансамблю подають обласний Будинок народної творчості й Харківський державний інститут культури. На обласних та районних оглядах художньої самодіяльності колектив Мартової не раз займав перше місце. А в 1964 році зайняв друге місце в республіці й був нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Концерти мартів'ян з великим успіхом проходили в Харкові, Чугуєві та сусідніх селах.

Фойє Будинку культури нагадує музей. Тут висять портрети передовиків, картини, графічні роботи. Це картинна галерея села, основу якій поклали студенти й викладачі Харківського художнього інституту. За допомогою інституту в Мартовій створено студію образотворчого мистецтва, де під керівництвом досвідчених викладачів майже 50 мартів'ян навчаються живопису.

Про плодотворну роботу Будинку культури та його завідуючого А. С. Ляшка неодноразово писали в газетах «Радянська культура» і «Соціалістична Харківщина», в журналах «Соціалістична культура» і «Комуніст України». В 1964 році Міністерство культури СРСР нагородило тов. Ляшка значком «За відмінну роботу». Актив Будинку культури теж нагороджено грамотами Міністерства культури УРСР, Харківського облвиконкому та обласного Будинку народної творчості.

Велику політико-виховну та культурно-масову роботу провадить сільська бібліотека. В перші післявоєнні роки в хаті-читальні було тільки 100—150 книжок. Тепер бібліотечний фонд налічує 10 тис. книжок. Майже 1200 читачів відвідують бібліотеку. Тут можна вільно підійти до полиць і вибрати потрібну книжку. На спеціальній полиці розміщена література з усіх галузей сільського господарства.

Працівники бібліотеки разом з активом оформляють вітрини й стенди на різні теми. Так, у 1965 році були оформлені стенди до радянських свят, ювілейних дат найвидатніших діячів науки й культури, а також на теми: «Комунізм — світле майбутнє людства», «Ленін — вічно живий», «Атеїстична література», «Прочитай ці книжки», «На допомогуояркам», «На допомогу механізаторам», «На допомогу тваринникам» та інші.

Популярною формою наочної агітації є «Листок трудової слави», що його ви-

пускає актив бібліотеки. Ось зміст двох із них: на одному вміщена фотографія доярки М. І. Рогулі. Внизу підпис: «Надоїла за 7 місяців 1964 року 21 500 літрів молока». На другому — фотографія доярки Г. С. Борисенко і текст, де зазначено, що за 25 років роботи в колгоспі «Маяк» вона надоїла 1 500 000 літрів молока.

Діє також бібліотека при середній школі.

Велику допомогу бібліотекам у їх роботі подає рада. Вона організовує місячники книги, читацькі конференції, пересувні бібліотечки для обслуговування працівників рільничих бригад, ферм тощо.

Є в Мартовій і книжковий магазин. Щомісяця тут продається книжок більше як на 600 крб. За перевиконання плану магазин неодноразово завойовував районний перехідний Червоний прапор. Трудящі села передплачують 1200 примірників газет і 360 — журналів.

За роки Радянської влади значно зріс добробут жителів села. Вони мають в особистій власності 37 мотоциклів, 1234 велосипеди, 91 телевізор, 153 радіоприймачі, 125 газових плит. Населення одержує щомісяця пенсії та іншу допомогу від держави на суму 3209 карбованців.

Мартову часто відвідують іноземні делегації. Тут побували: делегація Японії, урядова делегація Голландії, бельгійська сільськогосподарська делегація та багато делегацій з країн народної демократії.

У радгоспі працює близько 300 чоловік молоді. Їм довіряють найрізноманітніші ділянки роботи. Майже 20 трудівників навчаються в сільськогосподарських вузах і технікумах без відриву від виробництва, а ланкові, бригадири і завідуючі тваринницькими фермами підвищують свої знання в школі комуністичної праці. Багато молоді за путівками колгоспу пішло вчитися в зоотехнічний і сільськогосподарський інститути.

Люблять мартів'яни своє село. Закінчуючи середню школу, юнаки й дівчата не шукають щастя десь, а залишаються у рідному селі. Колгоспний поет Петро Василенко у вірші, присвяченому Мартовій, пише:

Не хочу я кинуть і цяточки тіні
На інші села, пишучи слова:
«Хороші села тепер на Вкраїні,
Та, мабуть, найкраще — моя Мартова...»

С. П. КЛЮЧАРЬОВ, І. М. ЛЕВЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ

АРТЕ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від райцентру. Населення — 1926 чоловік. Сільраді підпорядковане село Червоне.

В селі знаходиться радгосп «Артемівський», зерно-молочного напряму, що має 6600 га земельних угідь. В Артемівці працюють клуб на 400 місць, середня та дві початкові школи, бібліотека.

Село виникло у 1702 році.

У революцію 1905 року в селі відбувся селянський виступ проти місцевих поміщиків.

У період Великої Вітчизняної війни фашисти вщент зруйнували село.

За післявоєнний час тут споруджено 340 будинків. Село прикрашає парк, насаджений сільською молоддю.

БАЗАЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру, за 17 км від залізничної станції Гракове. Населення — 1170 чоловік. Сільраді підпорядковане село Балабаївка.

У селі є радгосп «Базаліївський» — механізоване господарство овочево-молочного напряму, в якому 5600 га земельних угідь.

Базаліївка має Будинок культури на 250 місць, восьмирічну школу, бібліотеку.

Село засноване у 1673 році. Козаки Таганрозького полку, розташованого у Базаліївці, приєдналися до повстання військових поселенців у Чугуєві. Карні війська придушили цей виступ.

У Велику Вітчизняну війну Базаліївка була місцем жорстоких боїв.

ВВЕДЕ́НКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі річки Уди (бас. Дону), за 20 км від райцентру і за 1 км від залізничної станції Мохнач. Через селище проходить автобусний маршрут Чугуїв—Тернова. Населення — 9 тис. чоловік — переважно росіяни. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Заудьє, Зелений Колодязь, Мохнач, Пристанційне, Світанок, Тернова, Чапаєва.

У селі розташований радгосп «Тернівський» овочево-молочного напряму, який має 4100 га земельних угідь.

За післявоєнні роки в селі побудовано 173 житлові будинки, клуб на 100 місць, нове приміщення середньої школи та інтернату, лікарні на 25 ліжок.

На території Введенської сільради біля с. Тернова знайдені рештки 2 поселень доби пізньої бронзи (II—I тисячоліття до н. е.) та поселення черняхівської культури (II—VI ст. до н. е.).

Село засноване у 1647 році.

У листопаді 1919 року виникла партійна організація, а в 1920 — комсомольська. У 1921 році селяни організували артіль, що мала 56 дес. землі, і до її складу входило 43 члени.

У Введенці свято шанують пам'ять земляка Героя Радянського Союзу Г. П. Лубенцова, який загинув під час Вітчизняної війни.

ВЕЛИКА БА́БКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру. Населення — 1520 чоловік.

На території села знаходиться колгосп ім. Леніна зерно-тваринницького напряму, що має 3300 га земельних угідь. У колгоспі — цегельний завод, річна потужність якого 1,5 млн. цеглин.

У Великій Бабці є клуб на 120 місць, середня школа, бібліотека. Функціонує лікарня на 15 ліжок. Активно працюють добровільна народна дружина, жіноча рада та рада пенсіонерів.

Село виникло у середині XVII століття.

З 1817 по 1857 рр. воно належало до військових поселень. Жителі займалися хліборобством, ремеслом і одночасно несли військову службу. Тут були селітряні та цегельний заводи. Під час революції 1905—1907 рр. селяни захопили поміщицький ліс. Їх виступ придушив каральний загін.

У Велику Вітчизняну війну село тричі з боями переходило з рук в руки. Після визволення від німецьких окупантів з братніх республік прийшла допомога — трактори, худоба.

ВО́ЛОХІВ ЯР — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Балаклійці, за 37 км від райцентру. Повз село проходить автомагістраль Харків—Ростов. Населення — 2508 чоловік.

На території села розташований 5-й відділок радгоспу № 5 та 4-й відділок радгоспу № 7. Виробничий профіль цих господарств овочево-молочний. Цегельний завод радгоспу № 5 виробляє на рік 2,5 млн. цеглин.

В селі є восьмирічна школа, бібліотека, клуб на 150 місць. Споруджено 120 житлових будинків.

На околицях села розкопано кілька кочівницьких курганів (X—XI ст. н. е.), на одному з них збереглась кам'яна баба.

У липні 1920 року волохів'ярський КНС прийняв рішення про виконання продрозверстки, наведення революційного порядку та підтримку і зміцнення Радянської влади.

ГАРА́ШКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 46 км від райцентру. Населення — 560 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Борщова, Ганнівка, Гуслівка, Комсомольське, Першотравневе.

На території села розміщені 3-й відділок радгоспу «Мартівський» та бригада колгоспу «Прогрес». Збудований клуб на 100 місць.

Під час революції 1905 року селяни Гаршківки спалили панський маєток.

За період німецької окупації у Велику Вітчизняну війну фашисти зруйнували кол-

госпне господарство, спалили житлові і громадські будівлі.

У післявоєнні роки збудовано восьмирічну школу, лікарню, клуб, дитячі ясла, житлові будинки. Працюють лекторська група, агіткультбригада, бібліотека, бібліотечні пересувки.

На території Гарашківської сільради біля с. Комсомольське виявлено рештки поселень періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфського часу (V—III ст. до н. е.).

ГРА́КОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гнилиці, за 3 км від залізничної станції Гракове та за 20 км від райцентру. Населення — 1480 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Залізничне, Нова Гнилиця, Ртищівка.

У селі розташований відділок радгоспу «Рєпінський» овочево-молочного напряму. По врожайності зернових (25,5 ц з га) у 1966 році перше місце в районі зайняв колгосп «Червоний степ» (с. Нова Гнилиця).

Тут є лікарня, восьмирічна школа, клуб на 250 місць, бібліотека, що працює на громадських засадах.

Вперше про село в історичних документах згадується у 1769 році.

Під час Великої Вітчизняної війни на території колгоспу фашисти розташували табір військовополонених.

За післявоєнний час збудовано 245 житлових будинків.

До 20-річчя перемоги над фашистською Німеччиною у с. Граковому споруджено пам'ятник радянським воїнам, які загинули в боях при визволенні села.

ЕСХА́Р (електрична станція Харківщини) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване в межиріччі Уди і Сіверського Дінця, за 7 км від райцентру. Населення — 5300 чоловік. Селищній Раді підпорядковане селище Лаптєва.

Палац культури в робітничому селищі Есхар, 1926 р.

Урочиста закладка електростанції з участю Г. І. Петровського. Есхар. 1927 р.

У селищі розташований радгосп «Есхар» овочево-молочного напряму. В його господарстві 3 тис. га земельних угідь.

Тут є Палац культури, 6 бібліотек, школа досвіду комуністичної праці і середня школа. До послуг населення лікарня.

Селище виникло у 1926—1928 рр. під час будівництва електростанції для Харківського промислового району. У липні 1927 року відбулася урочиста закладка головного корпусу електростанції, на якій були присутні голова ВУЦВК Г. І. Петровський, секретар ЦК КП(б)У П. П. Постишев.

30 травня 1930 року електрична станція дала Харкову перший струм, її потужність досягла 42 тис. кіловат.

В роки Великої Вітчизняної війни Есхар був зруйнований. На його відбудові працювали комсомольсько-молодіжні бригади. Навесні 1944 року есхарівці вийшли переможцями у всесоюзному соціалістичному змаганні.

Передовиком виробництва є машиніст турбіни заслужений енергетик УРСР М. А. Мухін. Вчительці М. С. Неході надано звання заслуженого вчителя школи УРСР.

На території сучасного селища збереглися рештки Кабакового городища, укріпленого кам'яними стінами (VIII—IX ст. н. е.).

КАМ'ЯНА́ ЯРУ́ГА — село, центр сільської Ради, розташоване над річкою Студенок на автомагістралі Харків—Ростов, за 9 км від райцентру. Населення — 2912 чоловік. Сільраді підпорядковане село Чапаєвське.

У Кам'яній Ярузі є колгосп ім. Кірова зерно-молочного напряму.

Населення села обслуговує бібліотека, восьмирічна школа, клуб на 250 місць. Є побутова майстерня. Функціонує лікарня.

Село засноване у 1647 році. В ті часи там добували вапняний камінь.

Після Великої Жовтневої революції у грудні 1919 року був обраний сільський революційний комітет.

У боротьбі з фашистськими окупантами загинув партійно-радянський актив села. Його

члени організували вивіз на схід колгоспної худоби.

Тут народився Я. М. Ачкасов — Герой Радянського Союзу.

КОРО́БОЧКИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру. Населення — 2885 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Пристанційне.

У селі є радгосп «Маяк», господарство овочево-молочного напряму, яке має 3800 га земельних угідь.

До послуг жителів клуб на 170 місць, бібліотека на громадських засадах.

В селі у 1920 році було організовано партійну і комсомольську організації. У 1924 році виникла артіль «Правда», яка мала 2 коней, 6 корів, 3 плуги, 4 борони.

Під час Великої Вітчизняної війни колгоспне господарство повністю зруйноване. Окупанти знищили 240 будинків колгоспників, лікарню.

За післявоєнні роки у Коробочкиному збудовано 250 нових будинків. В центрі села споруджено пам'ятник воїнам, загиблим у боях за визволення с. Коробочкиного під час Великої Вітчизняної війни.

КОЧЕТО́К — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 7 км від райцентру на правому березі річки Сіверського Дінця. Через селище проходить шосе Чугуїв—Печеніги. Населення — 3200 чоловік. Селищній Раді підпорядковане селище Бабчанка.

З трьох сторін селище оточує лісний масив площею в 7 тис. гектарів. На його околицях збереглись рештки поселень періоду бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфського часу (V—III століття до н. е.)

З червня 1962 року в селищі працює завод «Буддеталь». Тут розміщений відділок овочево-молочного радгоспу «Чугуївський».

Є середня школа і восьмирічна школа-інтернат, 7 бібліотек. Населення обслуговують побутові майстерні. Діє лікарня. За останні роки збудовано 197 нових будинків.

У Кочетку з 1923 року був створений лісний технікум. Під час Вітчизняної війни у районі села діяли партизанські загони. Фашисти розстріляли 308 жителів.

У 1947 році в Кочетку створена лісозахисна станція, яка в 1955 році реорганізована в МТС, а потім у відділення «Сільгосптехніки».

У Кочетку похований видатний російський психолог та філософ М. Я. Грот (1852—1899), засновник і редактор журналу «Вопросы философии и психологии».

ЛЕБ'Я́ЖЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сіверського Дінця, за 26 км від райцентру і за 10 км від залізничної станції Гракове. Населення — 1850 чоловік. З південної сторони села розкинувся ліс площею 153 гектари. Сільраді підпорядковані населені пункти Миколаївка, Пушкарне, Таганка.

В селі є радгосп «Леб'яжанський» овочево-молочного напряму, що має 3,5 тис. га земельних угідь. В 1965 році його господарство зайняло перше місце в районі, одержавши по 22 ц з га соняшника. Тут розміщений ветеринарний пункт. Цегельний завод «Облміжколгоспбуду» виробляє на рік 2 млн. цеглин.

Село має восьмирічну школу, бібліотеку, клуб. 80 юнаків та дівчат відвідують школу передового досвіду. Молодь створила спортивні секції.

Після реформи 1861 року селяни відмовились за одну десятину землі відробляти дві панські. Селянські заворушення були придушені 16 січня 1862 року карними військами.

У 1905 тут страйкували робітники цукрового заводу, побудованого у 1898 році. Вони вимагали скорочення робочого дня і підвищення заробітної плати. Під час Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року селяни виступили проти місцевого поміщика.

Партійна та комсомольська організації виникли у 1920 році.

У Леб'яжому працює Герой Соціалістичної Праці М. Ф. Бухало. Тут народився Г. Є. Павленко — академік АН УРСР.

МАЛИ́НІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 5 км від райцентру. Через селище проходить залізниця Харків—Донбас і автотраса Москва—Харків—Ростов. Населення — 8100 чоловік.

У Малинівці розташований радгосп «Рєпінський» овочево-молочного напряму.

В селищі є середня і восьмирічна школи та школа робітничої молоді. Збудовано клуб на 400 місць. До послуг населення медичний пункт, відкритий у 1924 році.

Біля села збереглися залишки поселення скіфського часу (V—III ст. до н. е.).

Село Малинівка, засноване в 1652 році козаками — переселенцями з Правобережної України і Дону, було сторожовим поселенням на підступах до Чугуєва.

Партійний осередок, що виник у 1920 році, разом з комітетом незаможників організовував гурток вивчення історії партії, відкрив бібліотечку, проводив комуністичні суботники по впорядкуванню селища.

Під час німецької окупації у роки Вітчизняної війни фашисти катували радянських воїнів у Малинівському таборі військовополонених. Тут було розстріляно 155 червоноармійців, 860 чол. померли від голоду. Відступаючи, есесівці знищили все чоловіче населення Малинівки.

У післявоєнні роки побудовано 500 житлових будинків. Одна з вулиць названа ім'ям партизанки Є. Ткаченко, яка загинула від рук фашистів.

МОЛОДО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км на південний захід від райцентру. Населення — 1005 чоловік, в основному росіяни. Сільраді підпорядковане село Піщане.

У Молодовій знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Калініна зерно-молочного напряму, який має 4 тис. га сільськогосподарських угідь.

В селі є восьмирічна школа, клуб на 100 місць, бібліотека. До послуг населення майстерня побутового обслуговування.

Під час Великої Вітчизняної війни фашисти зруйнували житлові та громадські будівлі, що були повністю поновлені у післявоєнні роки.

МОСЬПА́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване по долині річки Крайня Балаклійка, за 35 км від райцентру та за 15 км від залізничної станції Гракове. Населення — 2166 чоловік.

Тут знаходиться сільгоспартіль «Зоря комунізму», яка має 5400 га земельних угідь. По рівню механізації і електрифікації село найбільш передове в районі.

Село має восьмирічну і початкову школи, бібліотеку на громадських засадах, клуб на 400 місць, функціонує лікарня. Жителі змагаються за зразковий благоустрій села.

Мосьпанове виникло у 1830 році.

НОВОПОКРО́ВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 12 км від райцентру на лівобережжі річки Уди. У селищі розміщені залізнична станція Есхар та роз'їзд «44-й кілометр». Через селище проходить залізниця Харків—Донбас, автобусний маршрут Чугуїв—Тернова. Населення — 4600 чоловік.

У Новопокровці є відділок радгоспу «Есхар», який вирощує зернові та овочеві культури.

Селище має восьмирічну і заочну школи та школу робітничої молоді, клуб на 200 місць, бібліотеку. Біля села знайдено поселення пізньої бронзи (II тисячоліття до н. е.), де були залишки житла та 14 поховань.

Історичне минуле Новопокровки пов'язане із Старою Покровкою, більшість жителів якої у зв'язку з організацією царським урядом Чугуївського округу були у 1818 році як військові поселенці переселені на лівий берег р. Уди в селище, назване Новопокровкою. Її населення брало участь в Чугуївському повстанні 1819 року проти царського самодержавства. Після скасування у 1857 році військових поселень Новопокровка увійшла до складу Чугуївського повіту Харківської губернії.

В період першої російської революції 1905—1907 рр. в селі відбулися селянські заворушення.

В районі Новопокровки у 1942—1943 рр. пройшли запеклі бої радянських військ з німецькими окупантами.

НОВИЙ БУРЛУ́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від райцентру. Населення — 1450 чоловік.

На базі колгоспів «Жовтень» та ім. Леніна у Новому Бурлуці створений радгосп «Жовтневий» овочево-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, клуб на 320 місць, бібліотека. За роки Радянської влади з села вийшло 44 спеціалісти з вищою освітою.

Новий Бурлук виник у 1695 році як укріплений пункт для захисту від грабіжницьких набігів кримських татар.

У 1930 році від рук куркулів загинув один з організаторів колгоспу ім. Леніна А. П. Мовчан.

Сестри П. П. Лозова та Л. П. Склярова в липні 1942 року врятували 18 поранених червоноармійців. Фельдшер Ф. О. Проворний лікував поранених. Гітлерівці спалили та зруйнували 105 будинків колгоспників. У післявоєнний час село повністю відбудоване.

СТАРА ГНИЛИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від райцентру. Населення — 1490 чоловік.

Сільгоспартіль «40 років Жовтня» має 3,5 тис. га земельних угідь. У 1965 році вона досягла у районі кращих показників по врожайності цукрових буряків, овочів і картоплі.

У селі є восьмирічна школа, бібліотека. 23 жителі мають власні бібліотечки.

Стара Гнилиця виникла в другій половині XVIII століття. Тут були побудовані винокурний та склозаводи.

В період Великої Вітчизняної війни загарбники зруйнували господарства місцевих колгоспів. Село було місцем жорстоких боїв.

За післявоєнні роки в селі збудовано 160 будинків. Для його озеленення висаджено 3 тис. саджанців.

СТАРА ПОКРО́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Уди, за 14 км від райцентру та за 2 км від залізничної станції Есхар. Населення — 2 тис. чоловік. Сільраді підпорядковане село Поди.

В Старій Покровці знаходиться відділок овочево-молочного радгоспу «Есхар». Є восьмирічна і вечірня школи, бібліотека, клуб на 250 місць.

Село засноване українськими селянами і козаками, які під час народно-визвольної війни 1648—1654 рр. переселилися на Слобожанщину, і називалося тоді Покровкою.

З середини 50-х рр. 17 ст. до 1765 р. Покровка входила до Харківського полку. Після ліквідації слобідських полків покровські козаки були переведені на стан військових обивателів.

У період фашистської окупації німці розстріляли 9 партизанів, забрали 56 чол. на каторгу. За відмову їхати до Німеччини фашисти розстріляли 10 чол. Окупанти зруйнували господарство колгоспу.

За останні роки в Старій Покровці побудовано 90 нових будинків.

ТЕТЛЕ́ГА — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від райцентру. Населення — 840 чоловік, переважно росіяни. Сільраді підпорядковане село Зарожне.

В селі знаходиться колгосп «Росія», що бере участь у міжколгоспних підприємствах — міжколгоспбуд, міжколгоспний свиновідгодівельник, міжколгоспінкубатор.

У Тетлезі є клуб на 200 місць, восьмирічна школа. На громадських засадах працює бібліотека.

Перші згадки про заселення Тетлеги відносяться до 1645 року. Наприкінці 1919 року в селі був організований революційний комітет.

За час німецької окупації фашисти спалили колгоспні та громадські будівлі. За післявоєнні роки колгоспники відбудували село.

ЧКА́ЛОВСЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 25 км на схід від райцентру і за 5 км від станції Гракове. Біля села проходить автотраса Харків — Куп'янськ. Населення — 1080 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Борисівка, Бурлуцьке, Гаврилівка, Дослідне, Іванівка, Миколаївка, Михайлівка, Неїлівка, Нова Кам'янка, Петрівське, Студенок, Тигри.

Радгосп № 5 — велике механізоване господарство овочево-молочного напряму, яке має 7,5 тис. га земельних угідь. У 1947 р. за високі врожаї, що досяг радгосп, його працівникам О. М. Рубанову, С. В. Вдовиченку, Д. Г. Вербицькому, Х. М. Дмитренко, а в 1957 році П. І. Макашовій надали звання Героя Соціалістичної Праці.

На території Чкаловської сільради с. Іванівка найбільш передове село по рівню механізації і електрифікації.

У господарстві радгоспу № 7, що тут розташований, 70 тракторів.

Виникло селище у 1929 році у зв'язку з організацією радгоспу № 5. На Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1939 року за успіхи у тваринництві радгосп № 5 нагороджений дипломом I ступеня.

У жовтні 1941 року на окупованій території радгоспу фашисти влаштували табір військовополонених. Під час боїв тричі селище переходило з рук в руки і було вщент зруйноване.

За післявоєнний час у відбудованому селищі є середня, восьмирічна, 3 початкові школи, 2 бібліотеки, клуб на 170 місць. Спортивний молодіжний колектив має стадіон, майданчики.

ЮРЧЕНКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від райцентру і за 24 км від залізничної станції Гракове. Населення — 1130 чоловік.

В селі розташований відділок радгоспу «Базаліївський» овочево-молочного напряму. До послуг населення клуб на 250 місць, бібліотека, середня школа, при якій відкрито інтернат. Є амбулаторія.

В селі працюють лекторська група, агіткультбригада, бібліотеки-пересувки.

У історичних документах село вперше згадується з 1648 року.

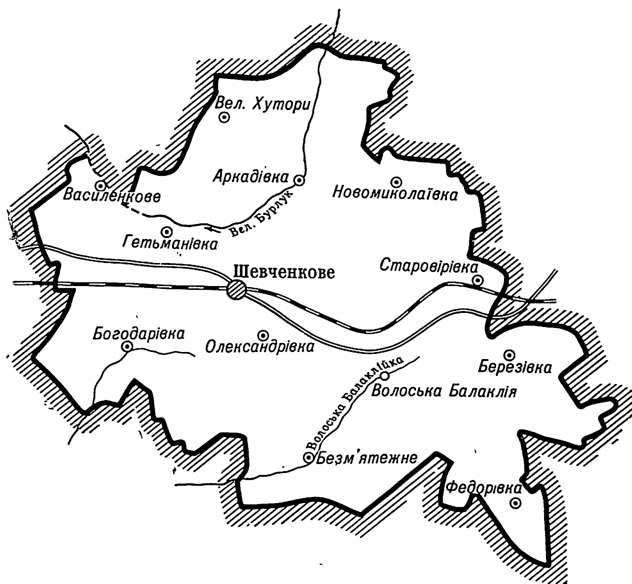
На початку 1919 року у селі був створений сільський революційний комітет, який вів боротьбу з контрреволюцією.

За час німецької окупації фашисти зруйнували село.

Після Вітчизняної війни колгоспникам допомагали відбудувати господарство шефи — харківський завод «Станкострой».

У Юрченковому народився К. Ф. Білоконь — Герой Радянського Союзу.

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ РАЙОН

ШЕВЧЕНКОВЕ

Шевченкове (до 1922 р.— Булацелівка) — селище міського типу, районний центр. Розташоване за 95 км на південний схід від Харкова. Залізнична станція Булацелівка на залізниці Харків — Куп'янськ. Через селище проходить автошлях того ж напрямку. Населення 2812 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також села: Верхнє Зорянське, Горького, Зорянське, Михайлівка, Огурцівка, Раївка, Сазонівка, Троїцьке.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції село, як і станція, називалось Булацелівкою. Ця назва походить від прізвища поміщиків Булацелів, вихідців з румунських бояр, які десь в середині XVIII ст. приїхали до Росії і прийняли російське підданство. У 60-х роках XIX століття їм належало 10 400 десятин землі.

Зокрема, Булацели володіли великими земельними масивами і на території нинішнього Шевченківського району — в селах Волоській Балаклії, Безмятежному, Кашинському[1] та інших.

Виникнення і дальше зростання Булацелівки насамперед пов'язане з будівництвом залізниці Харків — Куп'янськ — Вовчанськ — Бєлгород, яке було закінчене у 1899 році[2]. Навколо залізничної станції Булацелівки на початку XX століття, за свідченням старожилів, простягалися безкраї степи.

На станції Булацелівка спершу з'явилися станційні споруди й інші будівлі, що належали різним торговцям. Так, купець Бабков наприкінці 90-х років придбав у пана Булацела невеличку ділянку землі недалеко від залізничної станції і побудував тут комору для зерна, яке він скуповував у селян. Біля станції почали оселятися й інші спритні ділки, які збудували тут кілька крамниць і складів для дров, залізних виробів, різного сільськогосподарського реманенту. Вже в 1905 році біля станції було 7 комор і чимало крамниць, частина яких безпосередньо розміщувалась у купецьких будинках.

[1] Тепер село Горького.
[2] М. П. Красніков, С. Г. Трегуба. Харківська область, стор. 63.

Водночас у селі з'явились дрібні ремісники: ковалі, лимарі, кравці. У 1914 році тут жило близько ста чоловік.

На прилеглих до Булацелівки землях на початку 900-х років виникли хутори Огурцівка і Зорянка. Ці назви походять від прізвищ купців Огурцова і Зоріна, які купили у Булацела земельні ділянки, а потім перепродали їх селянам, що прибули сюди з Полтавщини і Катеринославщини. Однак більшість селян цих хуторів, як і жителі Кашинського і Булацелівки, мали такі невеличкі земельні наділи, що змушені були йти в найми в економію Булацела або до сусідніх поміщиків. Робочий день в економіях тривав 12—14 годин. За надмірну і важку працю робітник одержував лише 30 копійок.

Становище селянства, особливо його біднішої частини, ставало щодалі гіршим. Ціни на зерно та сільськогосподарську продукцію падали, в той же час ціни на товари, необхідні селянам, зокрема на речі широкого вжитку — одяг, гас, сіль тощо,— були занадто високі. Придбання необхідного сільськогосподарського реманенту — плугів, сівалок, кінних молотарок — було під силу лише заможним селянам.

Окремі стихійні виступи й протести селян проти своїх гнобителів жорстоко карались. Та селяни чекали змін у своєму житті, прагнули визволитися з-під гноблення. Особливо ці надії зросли під час першої російської революції. Відомо, що під впливом селянських заворушень, що відбувалися у Старовірівській волості Куп'янського повіту, 50 булацелївських селян і жителів хуторів Огурцівки і Зорянки восени 1906 року приєдналися до виступу селянської бідноти Волоської Балаклії, яка намагалася відібрати землю у поміщика Маркова. Але цей виступ був придушений поліцією[1].

Сподівання селян одержати землю, визволитися з-під гніту поміщиків і куркулів здійснилися лише після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Проте селяни не змогли відразу скористатися всіма її здобутками. Настали тяжкі часи іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, завоювання революції необхідно було захищати зі зброєю в руках.

Навесні 1918 року в Булацелівку вдерлися війська німецьких окупантів і загони українських буржуазних націоналістів. Вони жорстоко розправилися з місцевими активістами, грабували населення, відновили дореволюційні порядки. На боротьбу проти інтервентів і гетьманців піднялася сільська біднота, очолювана комуністами. В місцевому партизанському загоні, що діяв у районі Булацелівки, особливою хоробрістю відзначився партизан В. М. Бойко. Очолював цей загін комуніст, робітник депо станції Куп'янськ-Вузловий Ф. А. Протопопов. Пізніше загін влився в Червону Армію.

Після краху німецької окупації в селі відновлюється Радянська влада. Але влітку 1919 року Булацелівку захопили денікінці, що своєю жорстокістю не поступалися інтервентам.

Великої шкоди населенню і органам місцевої влади після вигнання денікінців завдавали також різні бандитські зграї, зокрема махновці, які раптово нападали на село, вбивали комуністів і безпартійних активістів.

Особливо успішно розгорнулася боротьба з бандитизмом та куркульським засиллям після створення в Булацелівці у 1921 році комітету незаможних селян. Комнезамівці також провадили велику роботу по здійсненню закону про наділення землею і реманентом безземельних і малоземельних селян. Очолював комітет колишній батрак Р. Л. Багнюк.

В цей же час, у 1922 році відбулося перейменування села на Шевченкове.

Активну участь в налагодженні господарства брали комсомольці, які на початку 1922 року об'єдналися в комсомольський осередок села. Його організатором

---

[1] Е. К. Живолуп. Крестьянское движение в Харьковской губернии в 1905—1907 гг., стор. 129.

був Микола Чебукін, відряджений у Шевченкове Куп'янським окружкомом комсомолу. Серед перших комсомольців села були Феня Багнюк, Тетяна Кривда, Варвара Рубцова та інші активісти.

Комсомольці проводили велику масово-політичну роботу серед населення. Вони спочатку в хаті-читальні, а згодом в клубі влаштовували вечори, на яких роз'яснювали молоді питання внутрішньої та зовнішньої політики Радянської влади, налагодили випуск «живої газети», в якій дошкульно критикували існуючі недоліки в житті села, підказували шляхи їх усунення, пропагували також нові радянські обряди, зокрема червоні хрестини і одруження, були ініціаторами створення гуртків художньої самодіяльності, організаторами фізкультурно-спортивних змагань.

Місцеві куркулі й торговці розгорнули шалену агітацію проти комсомольців, однак, незважаючи на це, комсомольський осередок весь час зростав. У 1925 році він налічував 45 юнаків і дівчат не тільки з Шевченкового, але й з сусідніх сіл — Кашинського, Раївки та інших.

З ініціативи комнезаму у 1925 році було утворено машинно-тракторне товариство, до складу якого спочатку ввійшло 15 чоловік. Через рік воно перетворилось на товариство спільного обробітку землі, а в 1930 році на основі його виник колгосп «Нове господарство». Головою цього колгоспу обрали Ф. А. Протопопова.

Ще до цього у 1929 році частина селян Шевченкового і Кашинського об'єдналися в артіль «Весела праця» — перший колгосп на території сільради.

У 1929—1930 рр. було організовано ще колгоспи: в селах Бабі — «Комінтерн», Раївці — ім. Шевченка і в Балабанівці[1] — «Вільний плугатар». Це здебільшого були маломіцні господарства. Так, при утворенні колгоспу ім. Шевченка було усуспільнено 12 коней, 2 пари волів, 3 жатки, кілька сівалок та інший дрібний реманент. Пізніше артіль придбала трактор «Фордзон» і молотарку.

Незважаючи на шалений опір куркулів, які часто вдавалися навіть до бандитських вчинків, знищуючи народне добро (у 1930 році вони спалили стайню і клуню в артілі «Вільний плугатар»), молоді колгоспи росли і міцніли.

Велику допомогу артілям подавала Булацелівська МТС, створена у вересні 1933 року.

Механізатори цієї МТС виконували у 1934 році майже всі основні польові роботи у 26 колгоспах (згодом через надмірну її завантаженість частину колгоспів стала обслуговувати Старовірівська МТС). Високопродуктивною і високоякісною працею серед механізаторів відзначались комбайнери С. Т. Голтв'янський, Г. О. Підопригора та інші. 72 стахановці налічувались серед трактористів і комбайнерів. В цілому МТС перевиконувала завдання по виробітку на кожний 15-сильний трактор.

Напередодні Великої Вітчизняної війни всі колгоспи на території сільради за винятком «Весела праця», об'єднались в одну артіль під назвою «Вільний плугатар».

Одночасно з колгоспами розвивав своє господарство і радгосп «Індустріальний», утворений у 1931 році.

Дальшому розвитку Шевченкового сприяло перетворення його у 1935 році на районний центр[2]. В довоєнні роки тут було споруджено електростанцію, хлібопекарню, нові склади «Заготзерна», понад 30 адміністративних і господарських приміщень.

Для забезпечення населення безплатною медичною допомогою в Шевченковому була відкрита лікарня.

З перших же днів встановлення Радянської влади партія і уряд приділяли велику увагу підвищенню освітнього і культурного рівня народу. Вже у 1925 році

---

[1] Тепер села Михайлівка і Сазонівка.

[2] При реорганізації районів у 1962 р. Шевченківський район було ліквідовано, а Шевченкове ввійшло до складу Чугуївського району. В січні 1965 р. Шевченкове знову стало районним центром Шевченківського району.

в Шевченковому працювали два лікнепи, чотирирічна школа, яка через два роки була реорганізована в семирічну. У довоєнні роки було споруджено середню школу.

Трудящі проводили своє дозвілля у клубі, бібліотеці або в новозбудованому кінотеатрі.

З кожним роком все більше зростали добробут і культура населення Шевченкового.

Мирну, творчу працю жителів Шевченкового порушив віроломний напад на нашу країну гітлерівських загарбників. З подвоєною енергією в умовах наближення фронту стали працювати трудящі на підприємствах, у колгоспах і радгоспах.

На бойовому посту, пропускаючи через залізничну станцію ешелони для Червоної Армії, загинули майстер К. В. Краснопольський і стрілочник В. С. Ревенко.

Запеклі бої вели радянські воїни з гітлерівцями за станцію Булацелівку. Вона неодноразово переходила з рук в руки. 22 лютого 1942 року станцію захопила дивізія есесівців, яка прибула на фронт з острова Кріт. Створювалася велика загроза Куп'янську — важливому залізничному вузлу, через який тоді постачався Південно-Західний фронт Червоної Армії. Командуючий армією наказав командиру бронепоїзда № 60 капітану Турганову відбити у німецько-фашистських загарбників станцію. Доблесні воїни з честю виконали цей наказ, визволивши не лише станцію Булацелівку, але й найближчі населені пункти. Тільки 22 червня 1942 року гітлерівцям ціною великих втрат вдалося захопити Шевченкове.

Фашистські загарбники встановили тут жорстокий окупаційний режим. Вони розстріляли комсомольців Леоніда Насєдкіна, Миколу Пухова, а Миколу Жовніра, Федора і Миколу Івченків есесівці зацькували собаками і ще живими закопали в землю. Від рук фашистських катів під час окупації загинули 60 жителів[1]. Серед них Ю. А. Онищенко, Г. Т. Гуденко, Г. С. Биков, А. Г. Бакай, Г. Т. Гринько, М. Ф. Онищенко та інші.

У Шевченківському районі під час окупації фашисти знищили 250 чоловік, головним чином комуністів і радянських активістів[2]. До фашистської Німеччини силою було вивезено на каторгу 15 жителів села[3].

Однак, незважаючи на фашистський терор, радянські люди не корилися ворогові; вони йшли в партизанські загони і боролися проти загарбників.

Перший партизанський загін у Шевченківському районі було створено наприкінці 1941 року. Складався він з 32 чоловік. Командиром його призначили голову райвиконкому М. Ф. Гаврюшенка. Проте цей загін не розгорнув активної діяльності, оскільки Червона Армія не допустила німецькі війська на територію району.

В кінці 1942 і на початку 1943 року на території Шевченківського та прилеглих районів діяв партизанський загін під командуванням І. М. Підлипняка, директора Булацелівської МТС. Ще влітку 1942 року Підлипняк в складі партизанської групи з 9 чоловік на чолі з секретарем Дворічанського райкому партії В. Я. Юрченком був направлений до Москви для спеціальної підготовки. Після закінчення курсів ця група 29 жовтня на парашутах опустилась помилково на території Липецького району біля села Веселиного.

Дізнавшись від місцевих жителів, що його товаришів по десанту майже всіх захопили гітлерівці і розстріляли, Підлипняк продовжував сам виконувати бойове завдання. 15 листопада він прибув до Шевченківського району і організував партизанський загін в складі 50 чоловік.

За час своєї діяльності з кінця листопада 1942 до 1 лютого 1943 року загін Підлипняка знищив чимало фашистів та їх пособників. Особливою хоробрістю в загоні відзначився сімнадцятирічний комсомолець Д. І. Козлов, який лише в одному бою

---

[1] Чугуївський районний державний архів, ф. 181, оп. 1, спр. 3, арк. 1, 2, 3, 12, 13; спр. 6, арк. 13; спр. 7, арк. 1.

[2] Харківський облпартархів, ф. 48, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

[3] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 31, арк. 16, 51.

знищив 8 гітлерівців. Крім того, одна з груп загону Підлипняка поблизу станції Щеняче підірвала німецький поїзд, під час аварії загинуло близько 200 окупантів[1].

4 лютого 1943 року Шевченкове було визволене від німецько-фашистських загарбників. Командир партизанського загону став головою райвиконкому. Згодом І. М. Підлипняка було призначено директором Булацелівської МТС. На цьому посту він був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Тепер І. М. Підлипняк працює керуючим Шевченківським районним об'єднанням «Сільгосптехніка».

Мужньо боролися проти ворога, що зазіхав на завоювання Великого Жовтня, і шевченківці, які з перших же днів Великої Вітчизняної війни пішли на фронт.

Серед них особливо відзначався доброволець В. І. Безмін, який до війни працював співробітником районної газети. Відважний артилерист, вже будучи тяжко пораненим (у нього було перебито обидві ноги), до останнього подиху залишався в строю — командував батареєю, що вела бій проти фашистів за визволення Ростова-на-Дону. За мужність і геройство В. І. Безмін посмертно удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу.

Серед воїнів, удостоєних високих нагород за подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни, був учасник оборони Кавказу і битви на Волзі Л. І. Кітченко (тепер працює директором радгоспу «Індустріальний»).

У надзвичайно тяжких умовах почали шевченківці відбудову свого рідного села. За час окупації гітлерівці зруйнували в селі 37 будинків жителів, а також 45 будівель, що належали радянським, господарським, культурно-освітнім установам та підприємствам[2].

У травні 1943 року в селі було всього 139 будинків, умовно придатних до житла, а число мешканців з 2624 чоловік, які жили тут у 1941 році, зменшилось до 250 чоловік.

Самовіддано працювали шевченківці над відбудовою села, водночас вносячи свій вклад у перемогу над ворогом. На спустошених під час війни полях знову загули трактори відбудованої МТС. Кожний прагнув працювати якнайкраще. Колгосп давав Батьківщині, рідній армії сільськогосподарські продукти. Вже восени 1944 року трактористи Булацелівської МТС П. Кротенко, В. Козир та інші, зобов'язавшись виорати кожним трактором по 110 га, виорали по 150—160 гектарів[3].

Братня допомога трудящих східних районів країни дала можливість трудящим не тільки в найкоротший строк загоїти рани війни, але й зробити дальший крок в справі зростання і розвитку села.

В селі (з 1 липня 1957 року воно стало селищем міського типу) виник ряд нових промислових підприємств: хлібокомбінат, кукурудзокалібрувальний завод, харчокомбінат, птахівничоінкубаторна станція, «Міжколгоспбуд» та інші. «Міжколгоспбуд» відразу після свого створення у 1956 році зосередив у своїх руках всю будівельну техніку і підприємства по виробництву будівельних матеріалів — два цегельні заводи, майстерню для виготовлення черепиці, відкрив цехи по виробництву залізобетонних конструкцій, столярний, встановив пилораму. В складі колективу чимало досвідчених будівельників, у тому числі 38 інженерно-технічних працівників. За сумлінне ставлення до роботи і перевиконання виробничих завдань бригадири комплексних бригад «Міжколгоспбуду» комуністи Д. М. Каплуненко і П. І. Козир нагороджені значками «Відмінник соцзмагання УРСР».

Руками будівельників колективу «Міжколгоспбуду» з 1956 року споруджено відгодівельний пункт великої рогатої худоби при Куп'янському цукровому заводі, а в колгоспах 65 корівників, 23 телятники, 6 вівчарників і стільки ж птахоферм, 14 складів мінеральних добрив, 43 зерносховища.

Одним з порівняно великих підприємств селища є збудований у 1959 році кукурудзокалібрувальний завод, на якому працює 166 робітників. Проектна потужність

[1] Харківський облпартархів, ф. 48, оп. 1, спр. 35, арк. 46, 133.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3746, оп. 1, спр. 31, арк. 16, 61.
[3] Газ. «Більшовицька правда», 30 листопада 1944 р.

заводу спочатку була розрахована на 5 тис. тонн каліброваного насіння на сезон. У 1963 році після реконструкції потужність заводу доведено до 8,1 тис. тонн. Всі процеси обробки насіння кукурудзи механізовані.

Вагомий вклад у перевиконання виробничих завдань підприємством вносять раціоналізатори і винахідники — члени науково-технічного товариства, яке організовано при заводі. Тільки в 1964 році економічний ефект від впровадження раціоналізаторських пропозицій перевищив 3 тис. крб. За пропозицією заводських винахідників було реконструйовано молотарку МКП-12, протруювач ПС-5, сепаратор ОКС-4 тощо. В числі кращих раціоналізаторів заводу Б. Ф. Єрецький, В. С. Ковальчук, П. А. Рибальченко та інші.

У післявоєнні роки значних успіхів досягли і трудівники сільського господарства. На полях колгоспу «Україна»[1], що займають площу 2539 га, працюють 23 трактори, 11 комбайнів, багато іншої сільськогосподарської техніки. Господарство спеціалізується на виробництві зернових, цукрових буряків, молочно-м'ясному тваринництві.

В боротьбі за збільшення виробництва зерна колгоспники артілі в 1964 році добились найвищого в області урожаю гречки — по 26,9 цнт з га. Вирощено також непоганий урожай і інших культур: ячменю по 33,7 цнт, по 27,2 цнт вівса, по 209,2 цнт цукрових буряків з га. Добре попрацювали і тваринники.

Організатором соціалістичного змагання за всебічний розвиток громадського господарства виступає партійна організація, яка об'єднує 30 комуністів. Вони своєю працею показують приклад у роботі.

Першість у соціалістичному змаганні міцно тримає бригада на чолі з комуністом В. К. Губіним, яка у 1965 році добилася високих показників по вирощуванню зернових культур і цукрових буряків.

Велику повагу своїх односельчан заслужили передовики колгоспного виробництва, депутати районної Ради депутатів трудящих, доярки Н. І. Білецька і П. С. Максименко. Прославились також і свинарки К. Г. Єрмоленко і Р. П. Кавунова, комбайнер М. В. Штонда.

Збільшення валових зборів зернових і технічних культур, підвищення продуктивності тваринництва і розвиток допоміжних галузей дають можливість колгоспу зміцнювати господарство, краще оплачувати працю колгоспників. Тільки за один 1965 рік грошові надходження до колгоспної каси зросли на 82 210 крб. порівняно з попереднім роком. Від тваринництва доходи перевищили 109 тис. карбованців.

Високі темпи зростання економіки за післявоєнний період і в радгоспі «Індустріальний» (має два відділення — Огурцівське і Зорянське). Він спеціалізується на вирощуванні зернових культур і насіння цукрових буряків, а також на молочно-м'ясному тваринництві. Гітлерівці за час тимчасової окупації вщент зруйнували господарство радгоспу. Досить сказати, що у 1945 році, тобто через 2 роки після вигнання окупантів, радгосп мав лише 2 трактори, 9 коней, 3 пари волів, 13 корів, не було жодного житлового будинку.

Здавалося, що господарство вийшло з ладу на тривалий час. Але зусиллями колективу, при великій підтримці держави, радгосп досить швидко загоїв рани, заподіяні війною, і став у число передових. Його угіддя займають площу 2642 га, в тому числі 2440 га ріллі. На тваринницьких фермах — 1860 голів великої рогатої худоби, в тому числі 555 корів, 2400 голів свиней, багато птиці. Завдяки наявній техніці всі трудомісткі процеси як у рільництві, так і в тваринництві механізовані.

Характерно, що трудівники радгоспу не зупиняються на досягнутому, весь час знаходять і приводять в дію резерви дальшого піднесення господарства. У 1964 році, наприклад, радгосп виробив на 100 га угідь по 496 цнт молока, а на 100 га орної землі по 79 цнт м'яса.

---

[1] Утворився у 1949 р. шляхом об'єднання артілей «Весела праця» і «Вільний плугатар». До 1957 р. носив назву ім. Андрєєва.

Директор радгоспу «Індустріальний» Герой Соціалістичної Праці Л. І. Кітченко серед механізаторів.

Протягом 1965 року радгосп по ряду показників господарської діяльності добився нових успіхів, що безпосередньо зв'язано з реалізацією рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Так, на 100 га сільськогосподарських угідь одержано вже по 577,4 цнт молока і на 100 га орної землі — по 90,4 цнт м'яса. Майже у півтора раза перевиконано планове передбачення по виробництву яєць.

Зобов'язання, взяті працівниками радгоспу на честь XXIII з'їзду КПРС, перевиконані. Так, у першому кварталі 1966 року радгосп здав державі 116 тонн м'яса замість запланованих 60 тонн, 192 тонни молока замість 170 тонн, 169 тис. штук яєць замість 100 тис. штук.

Велику роль у досягненні цих успіхів відіграла партійна організація, яка налічує 48 комуністів. На засіданнях партійного бюро і на відкритих партійних зборах тут систематично обговорюються господарські завдання, які стоять перед колективом. В радгоспі організовані спеціальні семінари агротехнічних знань, відкрито агрохімічний кабінет. Навчання працівників радгоспу дало можливість правильніше використовувати мінеральні добрива, впроваджувати передову агротехніку. Партійна і профспілкова організації забезпечили гласність соціалістичного змагання. В спеціальних бюлетенях популяризується досвід передовиків змагання.

В колективі радгоспу виросло чимало передовиків сільськогосподарського виробництва, які відзначені урядовими нагородами. Високого звання Героя Соціалістичної Праці удостоєний директор радгоспу Л. І. Кітченко. У 1952 році його нагороджено орденом Леніна за високу рентабельність господарства.

Звання Героя Соціалістичної Праці в 1948 році присвоєно Н. О. Макоєдову, тоді керуючому відділенням радгоспу, і К. М. Сивокозу — тоді бригадирові рільничої бригади. Тепер обидва вони пенсіонери. У 1966 році керуючий Огурцівським відділенням радгоспу І. Ф. Горячий був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. По 33 цнт пшениці з кожного га виростили працівники цього відділення.

Ланкова В. Г. Ужик за вирощування високих урожаїв нагороджена двома орденами Леніна. Доярка У. Ф. Костюк також нагороджена орденом Леніна.

За успіхи, досягнуті у розвитку тваринництва, збільшенні заготівель м'яса, молока, яєць та іншої продукції, у березні 1966 року директор радгоспу, делегат XXIII з'їзду КПРС Л. І. Кітченко, доярка Н. О. Відряжко та пташниця О. О. Лу-

бянко нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора; доярка М. М. Свинаренко — орденом «Знак Пошани».

За післявоєнні роки змінився і зовнішній вигляд селища. Збудовано ряд благоустроєних культурно-побутових приміщень, в тому числі широкоекранний кінотеатр на 400 місць. Прокладено водопровід. Вздовж вулиць посаджені дерева. Приємно відпочити і в затінку парку, створеного руками трудящих. Ввечері на вулицях спалахують електричні ліхтарі. Всі будинки електрифіковані і радіофіковані. Підносяться вгору щогли телевізійних антен. До послуг трудящих 12 крамниць, їдальня, чайна. Працюють пошта, телеграф, ощадна каса.

Зроблено новий крок і в справі поліпшення охорони здоров'я трудящих. Після війни збудовано двоповерховий будинок лікарні. Обладнано також поліклініку, що має 20 кабінетів. Крім того, в радгоспі працюють два медпункти. Населення обслуговують 18 лікарів і 69 працівників середнього медичного персоналу. У селищі є дитячі ясла та два дитячі садки.

Почесне місце серед новобудов займає середня школа, в якій навчається майже 850 учнів і працює 48 учителів. Є також заочна середня школа, в якій навчається 315 учнів. Серед учителів — заслужена вчителька школи УРСР Т. П. Іхненко і 5 відмінників народної освіти.

Чимало випускників шкіл здобуло спеціальну освіту і працюють на виробництві та в сільському господарстві. 80 шевченківців мають вищу освіту, 90 — спеціальну середню. Тільки у районному відділенні «Сільгосптехніка» працює 35 інженерно-технічних спеціалістів, які мають вищу та середню освіту.

Значну культурно-виховну роботу провадить місцевий Будинок культури, де працюють гуртки художньої самодіяльності: співочий, драматичний, танцювальний, а також естрадний та духовий оркестри. Особливо популярний драматичний гурток, що виступає і в різних населених пунктах району. На обласних та районних оглядах художньої самодіяльності учасники гуртків Будинку культури відзначені грамотами та подарунками. При Будинку культури організовано університет культури, в якому населення має можливість слухати лекції з літератури, мистецтва, естетики та інших питань. Працюють також колгоспний і 2 радгоспні клуби.

Селище має дві бібліотеки — дитячу та для дорослих, їх книжковий фонд перевищує 36 тис. книг. Крім того, на більшості підприємств і установ є бібліотеки. Чимало жителів селища мають власні бібліотеки. Серед цих книголюбів — робітники С. О. Коваленко, М. П. Божко, І. М. Селіхов, майстер комбайнового збирання

Колона учасників районного зльоту піонерів на честь XV з'їзду ВЛКСМ і дня народження піонерської організації. Шевченкове. 1966 р.

М. П. Шариш та інші. Молодий комбайнер М. П. Шариш ще в дитинстві захоплювався малюванням. Не залишив він своєї улюбленої справи і ставши механізатором. Часто у вільні від роботи години можна побачити його з мольбертом то в діброві за селом, то в саду, то у полі. Свої малюнки комбайнер відправив до Москви в заочний народний університет. Він був зарахований на факультет малюнка і живопису. В його власній бібліотеці почесне місце поряд з технічними книгами займає література з питань естетики, живопису, малюнка[1].

Досить часто книголюби селища збираються до селищної бібліотеки, щоб обговорити якусь нову книгу, обмінятися думками на читацькій конференції.

З великим інтересом слухають односельчани лекції на політичні, педагогічні і літературні теми, з якими виступають вчителі.

Працьовиті і дружні люди живуть в Шевченковому, і кожен з них хоче своєю працею на благо колективу сприяти успішному виконанню завдань, поставлених XXIII з'їздом партії по дальшому розвитку сільського господарства, в справі побудови комунізму в нашій країні.

Ф. О. ЄЩЕНКО

* * *

Шевченківський район створений у січні 1935 року. Розташований у східній частині Харківської області. Межує з Великобурлуцьким, Чугуївським, Балаклійським, Ізюмським і Куп'янським районами Харківської області. До складу району входять території 1 селищної і 13 сільських Рад, яким підпорядковані 86 населених пунктів. Площа району — 1050 кв. км. Населення — 32 889 чоловік. По території району проходить залізнична лінія Харків — Куп'янськ. Між Шевченковим і центрами сільрад — автобусне сполучення.

Район розташований у лісостеповій зоні. Поверхня — хвиляста рівнина, порізана річковими долинами, ярами та балками, де розташовані населені пункти. До внутрішніх вод належать річка Великий Бурлук — притока Сіверського Дінця, а також ставки. Грунти переважно чорноземні, зустрічаються і супіщані.

Економіка має переважно сільськогосподарський напрям. У районі 29 колгоспів і 2 радгоспи та птахофабрика. Земельних угідь (в усіх категоріях господарств) 105 тис. га, в тому числі орної землі — 73,6 тис. га, сіножатей — 3,4 тис. га, лісів — 1,3 тис. га, водоймищ — 300 га. Основною галуззю господарства є рільництво, що спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур (пшениця, кукурудза, цукрові буряки, соняшник та інші). Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Машинний парк району становить: 528 тракторів, 318 комбайнів, 336 автомашин. Всі трудомісткі процеси в господарствах механізовані.

В районі працює 151 спеціаліст сільського господарства з вищою і середньою спеціальною освітою.

Значні зміни відбулися у господарстві району після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. У 1965 році порівняно з 1964 роком набагато збільшилося виробництво продуктів сільського господарства, доходи колгоспів зросли майже вдвоє (в 1964 році вони становили 1865 тис. крб., а у 1965 році — 3720 тис. крб.). Зокрема, тільки за рахунок підвищення закупівельних цін колгоспи району одержали додатково 823,8 тис. крб., радгоспи — 185,4 тис. карбованців.

Самовіддана праця трудящих району по відбудові господарства, зруйнованого німецько-фашистськими окупантами, і боротьба за високі врожаї і підвищення продуктивності тваринництва високо оцінені Радянським урядом — 288 чоловік нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, 14 — удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці.

---

[1] Газ. «Сельская жизнь», 20 вересня 1962 р.

У районі широка мережа торговельних закладів. Райспоживспілка об'єднує 6 споживчих товариств, яким підпорядковані 16 спеціалізованих і 100 змішаних магазинів.

Рік у рік поліпшується охорона здоров'я. В районі діють 3 лікарні, 34 фельдшерсько-акушерські пункти і 9 колгоспних пологових будинків, в яких працюють 20 лікарів і 147 чоловік середнього медичного персоналу.

Великі успіхи і в культурному будівництві району. Тут є 5 середніх шкіл (в тому числі 1 заочна), 16 восьмирічних і 38 початкових, де працюють 367 вчителів. Серед них два заслужених вчителі школи УРСР, 50 — відмінників народної освіти.

До послуг жителів 108 бібліотек з книжковим фондом у 246,9 тис. примірників, 39 клубів (15 сільських, 21 колгоспний, 3 профспілкові) і Будинок культури. При клубах та Будинку культури діють 102 гуртки художньої самодіяльності. В районі працюють 39 стаціонарних кіноустановок і 4 кінопересувки. Всі населені пункти радіофіковані.

При районному Будинку культури працює університет культури, який має два факультети — літератури і мистецтва. Велику роботу в районі провадить відділення товариства «Знання», у складі якого 42 первинні організації. У 1965 році члени товариства прочитали 3220 лекцій на різні теми.

За героїчну боротьбу на фронтах Вітчизняної війни і у тилу ворога 8 чоловікам присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

ВОЛО́СЬКА БАЛАКЛІ́Я

Волоська Балаклія (в різні часи називалась Балаклійкою, Волоською Балаклійкою, Щенячим; деякі з цих назв збереглися в народі і до нашого часу) — село, центр сільської Ради Шевченківського району. Розташована на лівому березі річки Волоської Балаклійки (басейн р. Сіверського Дінця) за 30 км на південний захід від Куп'янська. Відстань до найближчої залізничної станції Старовірівка Північно-Донецької залізниці — 12 км. Населення 2242 чоловіки. Волоськобалаклійській сільській Раді підпорядковані населені пункти Боровське, Кравцівка, Михайлівка, Первомайське і Роменщина.

Найбільш давнім свідченням перебування людини на території теперішньої сільради є рештки двох неолітичних поселень (V—IV тисячоліття до н. е.) біля села Боровського. На місці цих поселень, за свідченням археологів, продовжувалось життя і в період бронзи (II тисячоліття до н. е.)[1].

Село ж виникло у 60-х рр. XVII століття у зв'язку з появою тут переселенців з підвладних Польщі українських земель. Спочатку це поселення мало назву слобода Щеняча, що походить нібито від Щенячої могили, що височить неподалік від села. Про цю могилу згадується ще в царській грамоті від 4 травня 1647 року (сюди відступили татари після битви під Ізюмом). Сучасна назва села походить від річки Волоської Балаклійки.

Звільнення від податків і панщини, що мало місце спочатку, наявність багатих чорноземних грунтів, пасовищ і луків приваблювали сюди переселенців. Але «слободи», якими наділяв царський уряд переселенців, незабаром замінилися панською неволею. Вже в 1737 році про село згадується як про власність полковника Вятського драгунського полку К. М. Редкіна. У 1785 році воно належало румунському дворянинові Булацелю (Скарлотті), який прибув до Росії в середині XVIII століття.

Тільки 60 жителів села змогли викупитися з неволі і відселитись на новий хутір, що називався Вольниця. У 2-й половині XVIII століття на «казенних землях», на південному березі річки Волоської Балаклійки, виник хутір Ловейківка — маєток поміщика Ловейкова. Першими мешканцями цього хутора були селяни-кріпаки, переселені поміщиком з Орловщини і села Борків під Харковом.

Становище переселенців було надзвичайно тяжким. Вони терпіли від сваволі поміщика, злиднів, голоду, хвороб.

Страшною була епідемія чуми, що спустошила село в 1848 році. Тільки за півтора місяця у Балаклійській парафії померло 300 чоловік. Крім того, люди страждали від голоду, цинги, інших хвороб. Від коклюшу тоді померла майже третина немовлят.

У 1848 році від хвороб і голоду загинуло більш як 500 чоловік[2]. Тоді населення тут становило 2991 чоловік.

Реформа 1861 року дуже мало змінила економічне становище найбіднішої частини селян. Вони залишилися безземельними і малоземельними і змушені були, щоб прогодувати себе і свої сім'ї, шукати заробіток в панських економіях або на промислових підприємствах. Першими підприємствами в селі були гуральня і цегельний завод. З розвитком капіталістичних відносин у селі загострюються класові суперечності, посилюється зубожіння широких мас трудящих.

Злидні, безправ'я призводили до того, що селяни повставали на боротьбу. Широкий відгук знайшли в селі події революції 1905—1907 рр. Восени 1906 року селянська біднота Волоської Балаклії під впливом селянських заворушень, що відбувалися у Старовірівській волості Куп'янського повіту, і революційних листі-

---

[1] М. В. Сібільов. Матеріали до вивчення післяпалеолітичних стоянок басейну р. Дінця (Рукопис). Архів Інституту археології АН УРСР, стор. 68—94.

[2] Историко-статистическое описание Харьковской епархии, отд. V, стор. 221—222.

вок Харківського комітету РСДРП, які поширювались тут, на сходці прийняла рішення відібрати землю у поміщика. Але думки про методи здійснення цього розійшлися. Більшістю голосів ухвалили «попросити землю у поміщика по-хорошому». Проте «по-хорошому» нічого не вийшло, і земля залишилась у Маркова.

Уповноважені, яких селяни послали до поміщика, були заарештовані. Обурені цим, селяни проникли на дзвіницю і вдарили на сполох. Зібравшись на площі, селяни громадою рушили до садиби поміщика, щоб виручити своїх товаришів. Коли вони почали наближатися до садиби, загін козаків, викликаний для охорони маєтку, відкрив по беззбройних селянах вогонь. Натовп кинувся врозтіч. На землі залишився один убитий і шестеро поранених.

Після цього селяни підпалили підсобні приміщення цегельного заводу. За кілька днів 10 активних учасників цього виступу, в т. ч. і поранені, були заарештовані та віддані до суду. За поширення більшовицьких листівок Г. М. Чумаченка засудили на 5 років позбавлення волі, інших — до 1—3 років ув'язнення. Ватажкам виступу А. А. Іванову, П. Ф. Букану і Г. С. Лупану пощастило втекти.

Столипінська аграрна політика призвела до дальшого зубожіння селян і загострення класових суперечностей на селі. Частина розореної бідноти йшла в найми, деякі подались до найближчих міст, інші навіть у необжитий, багатий на землі Сибір, де, позбавлені будь-якої матеріальної підтримки й допомоги з боку уряду, люди часто гинули. Так, з родини ловейківських бідняків — 9 братів Сліпченкових, які переселились до Сибіру, 8 загинуло, а один змушений був повернутись у Волоську Балаклію.

В 1908—1909 рр. на південний схід від хутора Ловейківки виріс хутір Софіївка, а в 1914—1915 рр. переселенці з інших волостей Куп'янського повіту створили хутір Корніївку.

Безземелля і малоземелля, злидні і голод були постійними супутниками селян-бідняків. Чимало з них страждало і вмирало від пошесних хвороб. Єдиний фельдшер, який працював у земській лікарні, збудованій у 1910 році, не міг забезпечити необхідною допомогою всіх хворих.

Не кращі були справи і з народною освітою. Злигодні і мала кількість шкіл перешкоджали селянам у їх прагненні дати освіту своїм дітям. Навчали дітей у двокласному і однокласному училищах російською мовою.

З радістю зустріли селяни Волоської Балаклії звістку про повалення царизму. На мітингу, організованому Г. С. Лупаном, Г. П. Ходаком та іншими революційно настроєними селянами, оратори вітали революцію, проголошували революційні лозунги. Потім учасники мітингу з червоним прапором, співаючи революційні пісні, пройшли вулицями села. Але Тимчасовий уряд, який прийшов до влади після повалення царизму, землі селянам не дав.

Селяни одержали землю тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Після встановлення в грудні 1917 року Радянської влади в Куп'янському повіті жителі Волоської Балаклії почали впроваджувати в життя ленінський декрет про землю. У поміщика Маркова селяни відібрали землю, запаси зерна, сіна, соломи, сільськогосподарський реманент, 350 пар волів, близько 100 корів, 300 робочих коней, близько 300 конематок рисистої породи тощо.

Але німецькі окупанти, які вступили в село в квітні 1918 року, перешкодили дальшій експропріації поміщицьких земель. Кайзерівські війська почали розправлятися з активістами. Окупанти відновили владу багатіїв, відібрали у селян і повернули поміщику його землю і майно.

Після краху німецької окупації на Україні волосний ревком весною 1919 року розподілив між бідняками поміщицьку землю. Селяни-бідняки одержали по 1,5 десятини землі на кожного члена сім'ї. Трудящі села палко підтримували всі заходи молодої Радянської влади. Яскравою демонстрацією відданості трудящих Комуністичній партії і їх готовності боротися за здійснення закликів Радянської влади було святкування в селі 1 Травня.

Налагодженню господарства перешкодили денікінці, які влітку 1919 року захопили село. Вони забрали в населення хліб, кращих коней, худобу. Поміщик Марков, що повернувся разом з денікінцями, знову відібрав у селян землю.

У грудні 1919 року, коли Червона Армія громила денікінців, з села втік і поміщик.

У Волоській Балаклії відроджується Радянська влада — створюється сільська Рада. Головою її трудящі обрали бідняка К. П. Кириченка.

Становлення Радянської влади на селі відбувалось за складних обставин. Вороги лютували. Банди Махна, Марусі і Каменєва тероризували населення. Так узимку 1920 року в село увірвалась банда Каменєва і жорстоко розправилася з його активістами. На очах у селян бандити порубали шаблями представника губкому, начальника пошти та інших. Влітку 1920 року у Волоській Балаклії створюється комнезам.

Комнезам допомагав продзагонам робітників здійснювати заходи по продрозверстці, відбирав у багатіїв зайві землі, реманент, робочу худобу, розподіляв конфіскpiвану землю і майно серед бідноти. Члени комнезаму були активними учасниками Тижнів фронту, під час яких провадилося збирання серед населення продуктів для Червоної Армії. Куркулі чинили запеклий опір проведенню продрозверстки. Неподалік від хутора Оливиного вони вбили трьох продзагонівців[1]. Хоч як скаженіли ворожі недобитки, але з активною участю комнезамівців з бандитизмом було покінчено. Члени комнезаму виступали за колективні методи господарювання, за ліквідацію куркульства.

КНС Волоської Балаклії проводив збори з широким залученням бідняків і середняків, не членів КНС. Велика роз'яснювальна робота, поліпшення матеріального добробуту бідноти — все це сприяло росту цієї організації.

Керівна роль у КНС належала комуністам. Плодотворну роботу партосередку на селі, велику його роль у житті селян було відзначено на зборах секретарів партосередків Куп'янського повіту 2 листопада 1922 року. В резолюції районного з'їзду КНС 29 грудня 1926 року говорилось: «Перевибори Рад, КНС підтвердили ще раз, що авторитет партії зростає і зміцнюється, а також зміцнюється спілка бідняка з середняком».

В листопаді 1926 року парторганізація об'єднувала комуністів трьох сільрад і налічувала 18 членів та 19 кандидатів у члени партії. У квітні 1927 року в комсомольському осередку Волоської Балаклії було 7 комсомольців.

Зростала і зміцнювалась споживча кооперація, яка все ширше розгортала торгівлю на селі.

Великим поштовхом для дальшого розвитку села було створення у 1922 році на землях колишньої економії поміщика Маркова радгоспу «Степовий» (тепер «Боровський»). Тут селяни могли наочно побачити переваги великого виробництва, заснованого на громадській власності.

Першим кроком у справі колективізації було створення товариств спільного обробітку землі.

15 листопада 1925 року члени КНС організували в хуторі Ловейківці машинно-тракторні товариства: «Новий плугатар» і «Сільський орач». 10 грудня 1925 року було засновано ще одне — третє машинно-тракторне товариство «Вправний хлібороб»[2].

На хуторі Вольниці у 1925 році утворились товариства «Українець» та «Червоний хлібороб». Організаторами цих товариств були члени КНС: А. А. Іванов, Ф. В. Сурков, Й. Д. Сліпченко, І. Ф. Чумаченко, М. С. Сурков та інші. Незважаючи на господарські труднощі, молода Радянська держава подавала сільськогосподарським кооперативам, що утворювалися, всебічну допомогу. Так

[1] Харківський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 81, арк. 2.
[2] Харківський облдержархів, ф. Р-3550, оп. 1, спр. 19-а, арк. 114.

у 1926 році волоськобалаклійські кооперативи одержали позику від держави в сумі 9 тис. карбованців[1].

Партійна організація села розгорнула велику роботу по проведенню колективізації. Надійним помічником партії у підготовці масового колгоспного руху стали комнезами.

Протягом 1929—1930 рр. одноосібні господарства хуторів Вольниці, Ловейківки, Софіївки, Щенячого, Корніївки об'єдналися в колгосп «Червона зірка»[2]. Головою колгоспу було обрано члена КНС К. П. Кириченка. Куркулі всіма силами намагалися зірвати колективізацію: вони поширювали всілякі вигадки, щоб скомпрометувати саму ідею колективного господарювання і тим самим запобігти розкуркулюванню.

Переборюючи труднощі росту, зміцнювався колгосп «Червона зірка». В колгоспі був посаджений фруктовий сад на площі 70 га, споруджено електростанцію. В 1935 році колгосп було розукрупнено на 5 господарств. Партійна і комсомольська організації села проводили велику роботу, спрямовану на організаційно-господарське зміцнення колгоспів.

Рік у рік збільшувались посівні площі колгоспів, проводилось капітальне будівництво. У передвоєнні роки в колгоспах було побудовано близько 30 громадських будівель. Значно зріс парк тракторів та інших сільськогосподарських машин у МТС.

У середньому на один колгосп припадало по 3 трактори, по 1—2 автомашини і багато іншої сільськогосподарської техніки.

В ході соціалістичного змагання, яким керувала партійна організація, зросло немало передовиків сільськогосподарського виробництва. Особливих успіхів добивалися ланкові-буряководи М. І. Хайло, К. О. Кириченко, Ф. Й. Філяєва, В. Т. Погребняк, Г. Т. Мартинюк, які вирощували по 450—500 цнт цукрових буряків з га. В 1939 році вони були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

Виховувалось нове, бережливе ставлення до соціалістичної власності. Так колгоспниця Г. І. Блудова, помітивши, що загорівся хліб у полі, ризикуючи життям, врятувала від пожежі колгоспний урожай[3].

Невтомне піклування партії і уряду про здоров'я трудящих виявилося в тому, що в селі почала працювати лікарня ім. В. І. Леніна, де трудящі могли безкоштовно одержувати кваліфіковану медичну допомогу.

Всі діти трудящих мали змогу навчатися у Волосько-Балаклійській середній школі, де працювало 33 вчителі.

Дедалі заможнішим ставало життя колгоспників: зростали їх доходи, збільшувалась оплата трудодня. З колективізацією в селі з'явились нові професії — тракторист, комбайнер, шофер, електромонтер, кіномеханік та інші. У хатах колгоспників з'явилися радіоприймачі, патефони, чимало трудівників придбали велосипеди, мотоцикли. В колгоспних клубах розгорнули роботу гуртки художньої самодіяльності, бібліотеки. Підвищилась політична активність широких мас трудящих.

Віроломний напад фашистських агресорів на нашу Батьківщину приніс горе в кожен дім, кожну сім'ю. В армію пішли всі здатні носити зброю; були мобілізовані транспортні засоби колгоспів і МТС.

Мешканці села з перших днів війни брали участь у створенні оборонних споруд, водночас з подвоєною енергією працюючи для забезпечення всім необхідним Червоної Армії.

Незважаючи на героїчний опір радянських воїнів, гітлерівці 28 червня 1942 року захопили Волоську Балаклію. Фашисти розстріляли активістів: голову Олек-

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 81, арк. 2.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 13, спр. 262, арк. 1.
[3] Газ. «Більшовицька правда», 8 березня 1935 р.

сандрівської сільради, уродженця Волоської Балаклії, члена партії П. С. Суркова, безпартійного П. М. Ковальова та інших. Окупанти грабували населення, чинили насильства.

Але ніякі жорстокі розправи не могли зламати опір народу, який боровся проти загарбників. Восени 1942 року в межах села було порушено телеграфний зв'язок на лінії Харків — Сталінград. Дізнатися, хто це зробив, фашистам не вдалося.

Безчинствам гітлерівців поклала край доблесна Радянська Армія, яка 4 лютого 1943 року визволила Волоську Балаклію.

Серед тих, хто мужньо боровся проти ворога і добив його у власному лігві — Берліні, було багато колгоспників з Волоської Балаклії. За бойові подвиги 126 чоловік були нагороджені орденами і медалями. Двома орденами Слави нагороджено С. Ю. Ярошенка.

Великий трудовий героїзм виявили жителі села, піднімаючи його з руїн і згарищ. За час окупації гітлерівці зруйнували понад 40 колгоспних споруд, 2 корпуси лікарні, аптеку, 2 школи, клуб, пекарню, електростанцію, 35 будинків колгоспників[1]. Не вистачало ні матеріальних засобів, ні рук.

З перших днів визволення колгоспники включились у боротьбу за відбудову села, колгоспів. Зібрали уцілілий реманент, відремонтували його. На допомогу прийшла держава. Велику допомогу селу подали східні республіки і області СРСР. Так, у 1944 році тільки колгосп ім. Другої п'ятирічки одержав від трудящих Бурят-Монголії та середньоазіатських республік 50 голів великої рогатої худоби та овець. Натхненно працювали колгоспники, відбудовуючи господарство і допомагаючи фронту. За самовіддану працю нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.» 58 чоловік.

В роки четвертої п'ятирічки господарство колгоспів села було повністю відбудовано.

Під час укрупнення колгоспів у 1950 році артілі «Червона зірка» і «Друга п'ятирічка» злилися в один колгосп ім. Шевченка (у 1963 році перейменований на колгосп «Зоря»), колгоспи «Шлях до комунізму» та ім. Ілліча — в один колгосп ім. Ілліча.

В 1957 році колгосп ім. Ілліча став четвертим відділком радгоспу «Боровський». Тоді ж було утворено і п'ятий відділок радгоспу.

Самовідданою працею відповіли колгоспники на піклування партії про розвиток сільського господарства. Умілим організатором колгоспного виробництва став бригадир першої рільничої бригади колгоспу «Зоря» І. Я. Хайло. Його бригада в 1953 році виростила в середньому по 27 цнт зернових з га. І. Я. Хайло і тепер є передовиком сільського господарства. Не поступаються в змаганні й інші бригади, які в 1960 році зібрали врожай зернових по 23,1 цнт з га на площі 734 га[2]. Комбайнери О. Й. Горбулін і В. М. Романов, які виконували по півтори-дві норми за зміну, в 1957 році були нагороджені орденами Трудового Червоного Прапора. Знатні механізатори працюють у радгоспі «Боровський» і, як і раніше, показують приклад у труді.

Рішення березневого Пленуму ЦК КПРС і квітневого Пленуму ЦК КПУ (1965 р.) комуністи партійної організації і всі колгоспники та працівники радгоспу сприйняли з великим задоволенням. У бригадах, на фермах з новою силою розгорнулося змагання за збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів, за підвищення рентабельності господарства.

За останні роки значно зросла технічна оснащеність сільськогосподарського виробництва. Вже у 1965 році колгосп «Зоря» мав 26 тракторів у 15-сильному обчисленні, 12 комбайнів, 10 автомашин, чимало електродвигунів.

---

[1] Харківський облпартархів, ф. 48, оп. 1, спр. 35, арк. 4.
[2] Там же, ф. 48, оп. 26, спр. 12, арк. 21.

Своєчасне і високоякісне проведення всіх польових робіт на високому агротехнічному рівні дало можливість артілі у 1966 році зібрати в середньому по 31,8 цнт озимої пшениці з кожного гектара.

Підвищення рівня механізації рільництва забезпечує зниження собівартості одиниці сільськогосподарської продукції. Так, собівартість одного центнера зернових у 1963 році становила 1 крб. 16 коп. проти 2 крб. 1 коп. в 1961 році.

Зростають і неподільні фонди колгоспу «Зоря». В 1959 році вони становили 312 135 крб., у 1965 році — 470 160 карбованців.

Велику допомогу в піднесенні господарства колгоспу «Зоря» подали шефи — колективи ГЕС-4 та Харківського деревообробного комбінату ім. М. Щорса. Вони допомагають колгоспові в механізації ферм, в ремонті сільськогосподарської техніки.

Організатором соціалістичного змагання за високі показники в колгоспному виробництві, за підвищення продуктивності праці, за зниження собівартості одиниці сільськогосподарської продукції є партійна організація, яка налічує у своєму складі понад 30 комуністів і 2 кандидати в члени партії. Вона мобілізує творчу думку колгоспників на впровадження у виробництво всіх прогресивних методів.

Надійним її помічником у цьому є комсомольська організація, в складі якої 43 чол., широкий безпартійний актив. Приклад комуністів і комсомольців наслідують усі. А повчитися у передовиків є чого. На збиранні кукурудзи переможцем у змаганні став комбайнер І. Я. Рудич, який за 36 днів зібрав урожай на площі 260 га при сезонному завданні 180 га. Серед доярок першість у змаганні утримує Л. І. Бондаренко.

Вагомий вклад у справу піднесення сільськогосподарського виробництва вносять комуністи та комсомольці радгоспу «Боровський». Тривалий час свиноферма вважалась найвідсталішою галуззю радгоспного виробництва. Відставання було подолане лише після того, як партійна організація послала сюди члена КПРС М. В. Нефедову, яка майже 10 років працювала свинаркою. Вдумлива, цілеспрямована масово-політична робота серед працівників ферми, впровадження принципу матеріальної заінтересованості — все це сприяло тому, що свиноферма за короткий строк почала давати великі доходи. Вмілого організатора радгоспного виробництва М. В. Нефедову в 1966 році було нагороджено орденом «Знак Пошани».

Серед передовиків змагання і колектив молочно-товарної ферми третього відділку радгоспу, якому присвоєно звання колективу комуністичної праці. Тут комуніст Є. Д. Рєзнікова згуртувала дружний колектив. На фермі добовий надій від кожної корови в зимові місяці перевищує 7 кг молока. Партія і Уряд високо оцінили працю скромної трудівниці, нагородивши її орденом Леніна. Високих урядових нагород удостоєні також доярки В. Д. Іващенко, М. К. Козир та А. К. Борщ.

Зросли добробут і культура населення Волоської Балаклії. Порівняно з 1950 роком натуроплата трудодня колгоспників артілі «Зоря» зросла в три рази, а грошова — в 40 разів. Трудівники села одержують оплачувані відпустки, за рахунок колгоспів лікуються в санаторіях та відпочивають у будинках відпочинку.

Багато жителів Волоської Балаклії є вкладниками ощадної каси. Товарооборот магазинів Волоської Балаклії зріс з 308 тис. крб. у 1958 році до 331 тис. крб. у 1965 році. В особистій власності жителів села — 2 автомобілі «Москвич», близько 130 мотоциклів, понад 400 велосипедів, 180 телевізорів, кілька десятків пральних машин.

Збирання врожаю в радгоспі «Боровський».

І. Ю. Рєпін. «Вечорниці». Олія. 1881.

Вручення Почесних грамот передовикам виробництва радгоспу «Боровський» на святі врожаю.

У селі працює чимало спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою. В одному тільки радгоспі працює 10 спеціалістів з вищою освітою. На різних роботах зайнято 53 чоловіка з середньою спеціальною освітою.

Змінився за післявоєнні роки і зовнішній вигляд села. Тут відбудовано і заново споруджено чимало виробничих приміщень колгоспу і радгоспу — 30 ферм, 3 майстерні по обробці дерева і металу, 4 водонапірні башти, 18 силосних споруд тощо. Село весь час будується, впорядковується. Воно повністю електрифіковане, механізовано трудомісткі виробничі процеси на токах, у полі і на тваринницьких фермах. Інтенсивно зростає і житлове будівництво. За післявоєнні роки відремонтовано і заново споруджено 457 житлових будинків. В селі є їдальня, 7 магазинів, 4 дитячих ясел, радіовузол.

Значно поліпшилось медичне обслуговування населення. Колектив лікарні ім. В. І. Леніна налічує 24 чоловіки з вищою і середньою медичною освітою. Крім амбулаторії, є стаціонарне відділення на 50 місць, обладнано рентгенівський та інші кабінети. В селі працює аптека.

Підростаюче покоління навчається в середній школі. Близько 40 років керує роботою цієї школи заслужений учитель школи УРСР А. Є. Корячко. Його люблять і шанують за самовіддану роботу, кипучу енергію, пристрасний талант пропагандиста і агітатора, за активну громадську роботу.

До послуг трудящих 2 клуби. Частими гостями трудівників села бувають актори харківських театрів і колективи художньої самодіяльності міста.

Велика увага приділяється фізкультурній роботі. Тут є 2 футбольні поля, 9 фізкультурних колективів добровільного спортивного товариства «Колгоспник».

До революції село не мало жодної бібліотеки. Тепер їх 3 з книжковим фондом 16 095 томів. Близько 1000 жителів є постійними читачами бібліотеки. Кожна сім'я передплачує газети і журнали.

Колгоспники Волоської Балаклії пишаються своїм земляком Героєм Соціалістичної Праці депутатом Верховної Ради СРСР С. К. Ярошенком — головою колгоспу ім. 8 Березня Куп'янського району. Його життєвий шлях від батрака до героя є яскравим прикладом того, як соціалізм створює умови для всебічного розвитку творчих сил людини.

Шанують людей праці у Волоській Балаклії. Входить у побут хороша традиція — торжества на честь ветеранів праці. Так, у клубі були проведені вечори вшанування ветеранів колгоспної праці — І. С. Маханьова і Ю. П. Флярковського та багатьох інших. Батьки й діти в цих сім'ях — передовики колгоспного виробництва.

Про трудові подвиги колгоспників повідомляється у спеціальних «Листках трудової слави» і стінній газеті.

Невпізнанно змінилося село за роки Радянської влади, заможним і культурним стало життя трудівників полів. Ще більші перспективи розвитку відкрились перед трудящими Волоської Балаклії після рішень XXIII з'їзду КПРС.

Л. Т. ЖИХАРЄВА, В. О. БІЛИК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ

АРКА́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Бурлуку, за 13 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Булацелівка. Населення — 533 чоловіки. Сільраді підпорядковані населені пункти Горожанівка, Іванівка, Крейдянка, Ленінка, Микольське і Петрівка.

Місцевий колгосп «Комуніст» має 2846 га земельних угідь. Вирощуються переважно зернові культури і цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За післявоєнні роки споруджено 12 громадських будівель і 100 житлових будинків.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 110 місць, 2 бібліотеки.

Поблизу Аркадівки знайдено поселення періоду бронзи (II—I тисячоліття до н. е.).

Село виникло в 1869 році. Сюди переселилися 88 сімей із Курської губернії, які придбали у місцевого поміщика ділянку землі.

У 1918 році в Аркадівці була організована група добровольців, яка об'єдналася з Куп'янською комуністичною ротою і брала активну участь у розгромі націоналістичних, а потім білогвардійських банд. У роки тимчасової німецько-фашистської окупації на території сільради діяв партизанський загін, яким командував І. М. Підлипняк.

БЕЗМ'ЯТЕ́ЖНЕ (стара назва — Млинки) — село, центр сільської Ради. Розташоване в долині річки Волоської Балаклійки, притоки Сіверського Дінця, за 18 км від районного центру, за 18 км від залізничної станції Булацелівка і за 15 км від автомагістралі Харків—Ростов. Населення — 650 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Миколаївка, Миропілля, Новий Чизвик, Полтава, Станіславка і Старий Чизвик.

На території сільради розташовані 2 колгоспи — «Привіт» та ім. Карла Маркса, які мають 4 тис. га орної землі. Виробничий напрям — вирощування цукрових буряків і зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, садівництво, бджільництво і птахівництво. За післявоєнні роки в колгоспах побудовано 30 тваринницьких приміщень.

Безм'ятежне має восьмирічну школу, клуб на 250 місць, бібліотеку. В селі є жіночий хор, який неодноразово відзначався на районних та обласних оглядах художньої самодіяльності.

У Безм'ятежному міститься будинок інвалідів.

Село засноване в 1802 році переселенцями-кріпаками із Сумщини. У грудні 1905 року тут відбулося селянське заворушення, організаторами якого були С. Бибик, Н. Мороз, П. Верба, В. Шевченко і М. Шевченко. Селяни розгромили маєток поміщика Бугайцева. Але місцеві власті викликали війська, які жорстоко розправилися з повсталими.

БЕРЕ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Старовірівка. Населення — 537 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Баранове, Каплунівка, Сеньок і Тернове.

Місцевий колгосп «Червоний шлях» має 2160 га сільськогосподарських угідь. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво та городництво. Колгосп і село електрифіковано від державної електролінії Харківської ДЕС-2 (Есхар).

У Березівці є восьмирічна школа, клуб на 250 місць, бібліотека.

За високі врожаї пшениці колгоспникам с. Баранового П. І. Тесленкові та К. Т. Мамонові присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Село виникло в другій половині XVII століття. В 1906 році тут відбулося повстання селян, організаторами якого були місцеві жителі Ф. П. Крикуха та І. Т. Гриценко. Селяни підпалили маєток поміщиці Махової і добилися підвищення заробітної плати для наймитів та зниження орендної плати за землю. Але незабаром власті придушили цей виступ.

БОГОДА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Булацелівка. Населення — 348 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новий Лиман, Новостепанівка, Петропілля, Семенівка, Ставище, Сумське, Худояр.

У Богодарівці розміщена бригада колгоспу «Перемога», земельні угіддя якого становлять 2987 га. Вирощуються переважно цукрові буряки та зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За післявоєнні роки у селі побудовано 18 громадських приміщень і 48 житлових будинків.

Діють восьмирічна школа, клуб на 300 місць, бібліотека.

ВАСИЛЕ́НКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Великого Бурлуку, за 18 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Булацелівка. Населення — 1306 чоловік. Сільраді підпорядковане село Березівка.

Місцевий колгосп «8 Березня» має 3938 га земельних угідь. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За післявоєнні роки споруджено 180 житлових будинків.

У селі є восьмирічна і початкова школи, клуб на 400 місць, 2 бібліотеки.

Уродженцю с. Василенкового І. М. Сухомлину присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вперше село згадується в історичних документах за 1828 рік.

ВЕЛИ́КІ ХУТОРИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за стільки ж від залізничної станції Булацелівка та автомагістралі Харків—Куп'янськ. Населення — 1151 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бугаївка, Журавка, Лелюківка й Сергіївка.

На території Великих Хуторів і прилеглого селища Сергіївки розташований колгосп «Червоний партизан», земельні угіддя якого становлять 2950 га. Колгосп займає провідне місце в районі по вирощуванню цукрових буряків. Вирощуються також зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, клуб на 180 місць, бібліотека.

В 1905 році хвиля народних повстань захопила і Великі Хутори. Селяни розгромили маєток поміщика Житецького в с. Петрівці Зміївського повіту, за що 20 чоловік було арештовано й ув'язнено. В період тимчасової німецько-фашистської окупації у жителя Великих Хуторів І. П. Візника була явочна квартира для зв'язку з партизанським загоном, яким командував І. М. Підлипняк.

ГЕТЬМА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Булацелівка. Населення — 719 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Малі Кринки, Мостова, Одрадне, Олійникове і Тетянівка.

Місцевий колгосп ім. Ватутіна має 2643 га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури і цукрові буряки. Тваринництво — молочно-м'ясного напряму. Діють олійниця, млин, пилорама та майстерня по ремонту сільськогосподарських машин. Колгосп «Комінтерн» (центр — с. Тетянівка) займає перше місце в районі по вирощуванню овочів.

В селі є середня школа, клуб, бібліотека.

Гетьманівка виникла в 1797 році. Спершу це був хутір, який мав назву Бурлуцький-Капустянський.

НОВОМИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Старовірівка і за 18 км від автомагістралі Харків—Куп'янськ. Населення — 1439 чоловік.

У селі розташовані два колгоспи — «Жовтень» та ім. Свердлова, які мають 6380 га земельних угідь. Обидва господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових культур та цукрових буряків. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В колгоспі «Жовтень», відповідно до генерального плану перебудови села, провадиться велике будівництво. Тільки в 1966 році споруджено для колгоспників 20 житлових будинків з усіма комунальними вигодами.

У Новомиколаївці є початкова і 2 восьмирічні школи, бібліотека і 2 клуби — сільський на 300 місць і клуб артілі «Жовтень». Функціонує лікарня на 25 місць, амбулаторія, аптека.

У період тимчасової німецько-фашистської окупації на території сільради діяв партизанський загін, яким командував І. М. Підлипняк. Партизани вигнали з села окупаційні власті, відновили органи Радянської влади, покарали секретаря управи. Але гітлерівці жорстоко розправилися з радянськими патріотами. 1 січня 1943 року фашисти повісили і розстріляли 25 жителів села. Всі вони поховані в братській могилі, на якій встановлено пам'ятник.

За мужність і відвагу, виявлені на фронтах Великої Вітчизняної війни, новомиколаївцям Г. Є. Штонді та О. Г. Боженку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Булацелівка. Населення — 320 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселе, Вишневе, Гроза, Колісниківка, Максимівка, Олексіївка та Самарське.

В Олександрівці розміщена бригада колгоспу ім. Жданова (центральна садиба в с. Грозі). Земельні угіддя його становлять 2362 га. Колгосп посідає одне з перших місць у районі по вирощуванню зернових культур, зокрема озимої пшениці. Вирощуються також цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

Колгосп ім. Петровського (центр — с. Колісниківка) займає провідне місце в районі по електрифікації сільськогосподарського виробництва. В артілі налічується 75 електромоторів загальною потужністю 405 кіловат.

У селі діють восьмирічна школа, клуб, бібліотека.

СТАРОВІ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване при залізничній станції Старовірівка, за 25 км від районного центру і за 3 км від автомагістралі Харків — Куп'янськ. Населення — 1431 чоловік.

У 1963 році в Старовірівці створено спеціалізовану птахофабрику, яка налічує 21,6 тис. штук птиці. Сільськогосподарські угіддя становлять 2830 гектарів.

У селі є середня школа, клуб, бібліотека. За післявоєнні роки споруджено понад 200 житлових і громадських будинків.

Старовірівка вперше згадується в історичних документах середини XVIII століття. У відомостях 1864 року вона зареєстрована як державна слобода. У 1920 році тут виникла перша трудова сільськогосподарська артіль і ТСОЗ. У 1922 році організовано партійний осередок.

ФЕ́ДОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру, за 25 км від залізничної станції Старовірівка і за 20 км від автомагістралі Харків—Куп'янськ. Населення — 540 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дуванка, Кущуваха та Сподобівка.

Місцевий колгосп «Вперед до комунізму» має 3 тис. га земельних угідь. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясомолочне тваринництво. Всі трудомісткі процеси на фермах механізовані.

У селі є восьмирічна школа, клуб на 250 місць, бібліотека.

З 1902 по 1910 рік на хуторі Терновому, поблизу с. Сподобівки, жив видатний український драматург і режисер М. Л. Кропивницький.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Д

Ж

З

І

Ї

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

В

Г

 $^{1}/_{2}$ 62 6-413

Д

Е

Є

Ж

З

Л

М

Н

О

П

Р

Т

У

Ф

Х

Щ

Ю

Я

В доборі документів і матеріалів, використаних у тексті нарисів і довідок під час підготовки тома, брали участь: Центральний державний історичний архів СРСР (Ленінград), Центральний державний архів стародавніх актів, Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР, Центральний державний архів Радянської Армії СРСР, Центральний державний військово-історичний архів СРСР, Архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ТАРС; Державний історичний архів УРСР (Київ), Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, РАТАУ, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека АН УРСР; Центральний музей В. І. Леніна (Москва), Державний історичний музей СРСР (Москва), Музей образотворчого мистецтва ім. О. С. Пушкіна, Державний музей етнографії народів СРСР (Ленінград), Державний історичний музей УРСР (Київ), Державний музей українського образотворчого мистецтва (Київ).

Цінні зауваження, пропозиції і побажання в процесі підготовки тома до друку висловили: Бюро Відділу історичних наук АН СРСР, Інститут історії АН СРСР, Інститут історії АН УРСР, кафедри історії Харківського державного університету ім. М. Горького, Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, Львівського державного університету ім. І. Я. Франка, Київського інституту народного господарства та багато інших.

Допомогу в роботі авторського колективу подали Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР і Міністерство освіти УРСР.

У збиранні та обробці матеріалів авторам і редколегії тома активно допомагали працівники організацій та установ, викладачі кафедр суспільних наук Харкова, Харківського обкому КП України — А. Ф. Бражник, К. Д. Засядьвовк, В. Г. Кальоний, В. В. Корнілов, міському КП України М. Я. Савво; виконкому обласної ради депутатів трудящих — С. Н. Обідейко; облстатуправління — В. І. Безкоровайна, І. І. Іванов, О. С. Криницька, П. І. Нефедов, В. А. Чернявський; працівники вузів Харкова: професор Ф. П. Медведєв, доценти — С. Ф. Бабурін, Ю. М. Бадіян, О. Ф. Комаров, Л. А. Лисиченко, П. Д. Оробінський, В. В. Суздальцев, Й. Ш. Чорномаз, О. І. Шевчук, В. П. Шило, викладачі — А. І. Абраменко, О. С. Ватуля, Г. М. Дмитренко, П. С. Кухарчук, О. П. Шутько; облпартархіву — Я. П. Шаповал; Центрального державного архіву Жовтневої революції — О. М. Іванникова, В. А. Михайленко, М. В. Соколовська; облдержархіву — Л. А. Адаменко, Е. Н. Адамська, Л. О. Жаданова, Л. С. Крутьєва, Р. С. Лип'янська, З. К. Маховська, Л. Г. Шульга; філіалу Центрального державного історичного архіву —

І. О. Іваницька, О. Д. Катруха; бібліотеки ім. Короленка — Г. М. Каширина, М. М. Пономаренко; бібліотеки Харківського державного університету — В. П. Нікітіна, Г. Й. Чорномаз; історичного музею — Т. М. Борисова, М. В. Уманський; музею образотворчого мистецтва — А. З. Житницький; а також В. В. Морозов — пенсіонер, Г. Б. Магальник, П. О. Мороз, Ю. С. Павловський — фотографи.

Над матеріалами по окремих районах працювали: **Балаклійський район:** М. М. Засядько — колгоспник, А. І. Кійко — пенсіонер, В. А. Луценко — інструктор РК КП України, вчителі — М. П. Голоденко та Г. М. Хоменко; **Барвінківський район:** В. М. Доценко — секретар РК КП України, А. М. Калашник — учитель; **Близнюківський район:** вчителі — М. О. Воробйова та М. А. Мороз, М. П. Шевченко — зав. відділом РК КП України; **Богодухівський район:** А. Г. Ведь — працівник газети, П. Г. Лук'янов — секретар РК КП України, вчителі — В. П. Субота та Д. В. Покрас, А. П. Сабадаш — колгоспник-пенсіонер; **Борівський район:** В. Д. Стешенко — вчитель, В. Т. Тимофєєв — працівник РК КП України; **Валківський район:** О. Г. Ковтун — агроном, М. О. Клочко — вчитель, В. І. Матюшенко — пенсіонер, Ф. І. Мішин — секретар РК КП України; **Великобурлуцький район:** вчителі — Ю. О. Купін та Г. К. Мулик, А. М. Писарєв — зав. відділом РК КП України; **Вовчанський район:** І. С. Бровченко — голова селищної Ради, Т. Г. Гончаров — пенсіонер, В. Х. Косенко — секретар РК КП України, І. І. Скорик — учитель, П. Г. Цимбал — робітник; **Дворічанський район:** Ф. І. Плескач — лектор РК КП України, П. В. Рудиков та Т. І. Селюта — вчителі; **Дергачівський район:** В. П. Більченко — секретар РК КП України, М. А. Зинов'єв — учитель, М. А. Чайка — секретар парторганізації; **Зачепилівський район:** учителі — М. І. Козуб та О. І. Попов, О. І. Приходько — секретар РК КП України; **Зміївський район:** В. В. Веденьов — зав. відділом РК КП України, вчителі — А. С. Желябовський, І. А. Титаренко, І. П. Шимко, Ф. П. Фединський; **Золочівський район:** учителі — О. Ф. Іоселевич та П. І. Рябуха, М. Х. Шаповалов — редактор газети; **Ізюмський район:** Д. П. Комлев — працівник МК КП України, вчителі — І. А. Курочка та В. С. Черевко, Ф. О. Могилко — перший голова колгоспу «Червоний Оскіл», С. І. Смирнов — пенсіонер, член КПРС з 1917 року; **Кегичівський район:** Г. М. Андрусенко — пенсіонер, М. К. Марченко — секретар РК КП України; **Красноградський район:** учителі — А. Й. Горобець та М. С. Мартишевська, М. С. Матюшенко — колгоспник, В. М. Руденко — секретар РК КП України, М. Н. Онищенко — голова райвиконкому, І. М. Скорняков — директор музею; **Краснокутський район:** учителі — Г. А. Гончарова та М. А. Кулачок, І. М. Коваль — секретар Краснокутського райвиконкому, Н. В. Рубінська — працівник РК КП України, І. С. Харапудько — голова селищної Ради; **Куп'янський район:** учителі — О. О. Дорогань, Г. Г. Назаренко, М. Т. Перепелиця — зав. відділом МК КП України, А. С. Коваль, І. Ю. Торба — пенсіонер; **Лозівський район:** М. Й. Воронцов — пенсіонер, учителі — М. Г. Захарченко та В. Є. Микуленко, А. Я. Кравченко — секретар РК КП України, Т. Ю. Фуфрянський — учасник Жовтневої революції, Л. Ф. Чугуй — голова райвиконкому; **Нововодолазький район:** Г. Л. Горбуль — пенсіонер, М. С. Либа — зав. відділом РК КП України; **Первомайський район:** учителі — Д. О. Руднєв та Т. М. Щетинін, М. С. Титаренко — зав. відділом РК КП України; **Сахновщанський район:** А. М. Білашенко — голова сільради, О. В. Гусєв — пенсіонер, Є. І. Котенко — секретар РК КП України, О. М. Руденко — пенсіонер, В. С. Сипало — пенсіонер; **Харківський район:** О. М. Арсенова — економіст, учителі — П. С. Дядюх, П. Ф. Логвиненко та К. Ф. Приступа, З. С. Максимова — секретар РК КП України; **Чугуївський район:** Т. О. Кузнецов — зав. відділом РК КП України, П. П. Лиманський — секретар райвиконкому, вчи-

телі — І. Є. Бобров, В. Ф. Попов та М. А. Хоменко; **Шевченківський район:** М. М. Варавенко — секретар РК КП України, П. С. Самойлов — пенсіонер, В. А. Соляник — голова сільради.

Матеріали по археології до нарисів і довідок опрацювала старший науковий співробітник інституту археології АН УРСР Є. В. Махно.

Методичну допомогу та рецензування здійснювали наукові працівники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР: О. А. Бевзо, Р. М. Єсипенко, В. М. Зайцев, Ю. О. Курносов, О. П. Лола, Г. К. Макаренко, Л. В. Олійник, І. П. Чепига.

В редагуванні і підготовці тома до друку брали участь працівники редакції «Історії міст і сіл Української РСР» Головної редакції УРЕ: М. П. Базилівський, О. П. Вержбицька, Д. О. Дубенко, І. Г. Дурнєв, В. В. Колядкін, Н. О. Кравченко, Л. М. Курносова, Н. Д. Михальська, Л. С. Некрасова, В. Б. Рибка, В. П. Руденко, В. М. Солоненко, С. П. Стрілкова, В. І. Ульянич, В. М. Учитель, В. В. Чигирик, З. В. Шлепакова, Г. І. Яковлева.

Художнє редагування та консультація по добору ілюстративного матеріалу тома — Ю. П. Кривдін.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР
Харьковская область
/на украинском языке/

Зав. редакцією «Історія міст і сіл УРСР» *В. Г. Ткаченко*

Художник *В. І. Юрчишин*
Художні редактори: *К. Г. Личаківський, Ю. С. Яхніс*
Тех. редактор *Г. С. Дерев'янко*
Редагування карт: *Є. В. Мержвинський*
Коректори: *Т. Г. Давидова, В. Д. Кілочицька, О. А. Ковшун, Д. Я. Хінчина*

В тексті вміщено 470 фотоілюстрацій, 26 карт, 9 кольорових та 4 чорно-білих вклейок. Том здано до набору 10/IX 1966 р., підписано до друку 3/II 1967 р. БФ 02125. Тираж 30000 (1—15 000). Формат 84×108 $^{1}/_{16}$, фіз. друк. арк. 62,75 + 1,6 вклейок. Умовно-друкарських арк. 108,6, обліково-видавничих арк. 108,8 + 1,1 вклейок. Замовлення № 6-413. Ціна в оправі 3 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.